ALGEMEEN

WOORDENBOEK

VAN

KUNSTEN

EN

WETENSCHAPPEN.

K. – M.

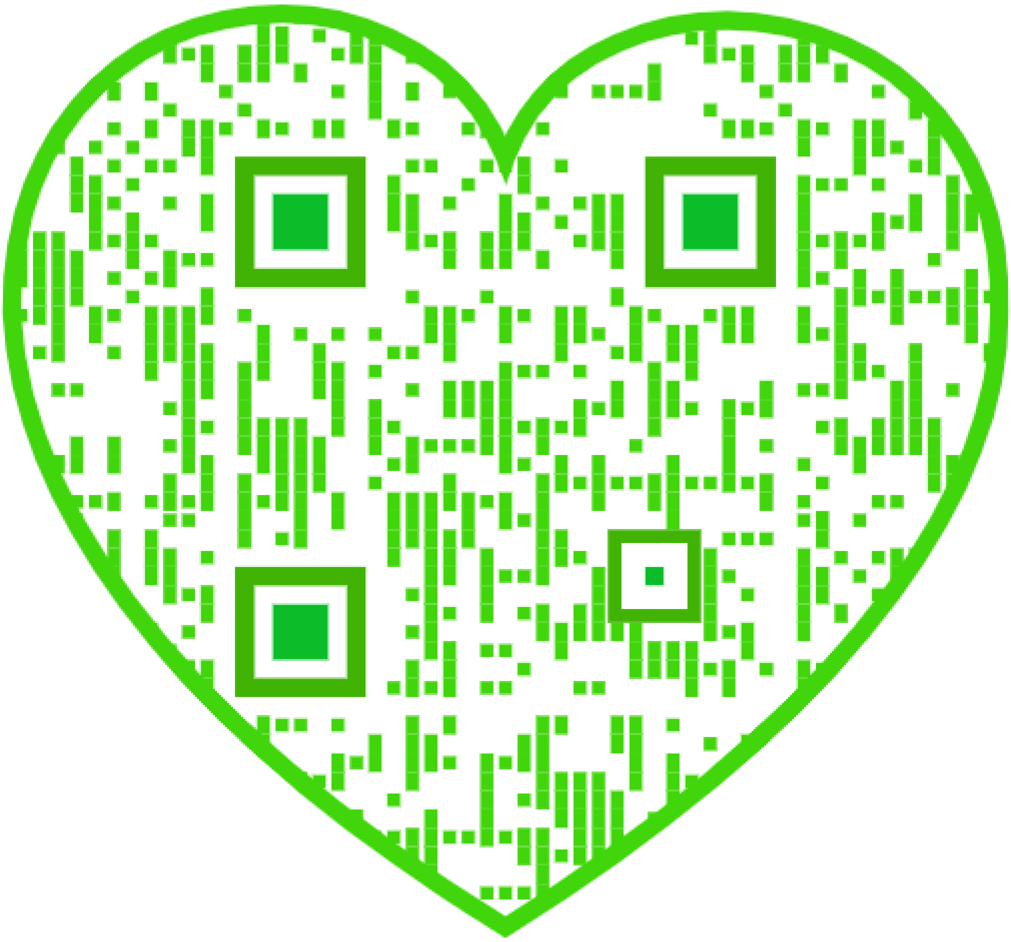

ALGEMEEN WOORDENBOEK VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

VOOR DEN BESCHAAFDEN STAND
EN TEN BEHOEVE DES GEZELLIGEN LEVENS,
ONDER MEDEWERKING VAN EEN AANTAL
VADERLANDSCHE GELEERDEN
BIJEENVERZAMELD
DOOR

G^T NIEUWENHUIS.

K—M.

Te ZUTPHEN, bij
H. C. A. THIEME.
MDCCCXXIV.

NAAMLIJST
DER
INTEEKENAREN,

welke, na de uitgave des derden deels, *op dit Woordenboek hebben ingeteekend.*

De kwaliteiten en woonplaatsen der Inteekenaren zijn in deze lijst geplaatst, overeeenkomstig de opgave ten tijde der inteekening.

A

Adriani, (A.) Predikant te Dokkum.
Agathodaemon, te Grave.
Akerlaken, (Mr. P. van) Advocaat te Hoorn.
Alewijn, (D.) te Amsterdam.
Alpherts, (W. J.) Med. et Art. Obst. Doctor te Culenborg.
Andreae, D. Hz. (Mr. G.) Ontvanger der Registratie en Domeinen, aan de Lemmer.
Andreae, (H. J.) Apotheker te Dokkum.
Ardesch, Majoor, kommand. het 1ste Batt. der 13de Afdeeling Nat. Inf. te Nijmegen.

B

Balfoort, (D.) Rector der Lat. Scholen te Culenborg.
Becker, (J. L.) Evang. Luth. Predikant te Wildervank.
Beckers, (A.) Secretaris en Venduemeester der kolonie St. Martin.
Beeckman, (A. F.) Predikant te Kamperveen.
Bekius, (F.) Predikant te Damwoude.
Bentinck tot Buckhorst, (B. H. Baron) Gouverneur van Overijssel, enz. te Zwolle.
Bentinck, (W.) 1ste Luitenant der Artillerie, te Delft.
Berge (K. H. ten) Onderwijzer der jeugd, te Oude Pekel A.
Bergsma, (J. J.) Grietman van Dantumadeel, te Damwoude.
Beth, Tz. (H.) te Noordwijk binnen.
Beusekom, (van) Koperslager te Dordrecht.

Broek-

Bogaerts, (G.) Drogist te Leijden.
Borski, (G. van Wieringhen) Conrector te Franeker.
Bouwers, (J.) Ontvanger en Schoolopziener in het 6de district der Provincie Groningen, te Pekel Aa.
Broek, (Ch. Leon. van den) Predikant te 's Hage.
Broekhuizen, (J. van) Predikant te Balk.
Burg, (K. M. van) Luit. bij het 1ste Batt. Veld-Art. te Nijmegen.
Buschman, (C. A. M.) te Assen.
Buul, (van) te Amsterdam.

C

Cahais, (J,) Predikant te Witmarsum.
Cammingha, (V. V. van) Ontvanger te Huizum.
Chevallier, (P.) Inspecteur der Directe Belastingen, In- en uitgaande Regten en Accijnsen over de Provincie Drenthe, te Assen.
Cloppenburg, (R. M.) Predikant te Wijnaldum.
Coops, (J.) Predikant te Gorssel.
Couture, (J. B. de la) Jur. Utr. St. te Utrecht.

D

Deppe, (J. G. L.) te Kampen.
Dijkhuizen, (G. H.) Predikant te Haskerhorner.
Dobelman, (J.) Predikant te Sloten.
Doesburgh, (H. G. J. van) Predikant te Nederlangbroek.
Doijer, H. Aszoon, Boekhandelaar te Zwolle.

E

Ellinkhuijzen, Wijnkooper te 's Gravenhage.
Engelen, (H. G.) Scriba te Japan.

F

Feenstra, (Thijs) te Leeuwarden.
Fockema, (de Weduwe IJ.) te Dokkum.
Fockema, (N.) Advokaat te Leeuwarden.
Freislich, (C. J.) Burgemeester en Notaris te Hasselt.

G

Gartman, (Erven H.) Boekverkoopers te Amsterdam.
Giesse, (M. van de) Onderwijzer te Oudshoorn.

Glans-

Glansbeek, (H. H. van) Luit. bij het 1ste Batt. Veld-Artillerie te Nijmegen.
Graevestein, (Mr. F. J.) Notaris te Culenborg.
Greijdanus, Secretaris der Grietenij Lemsterland, aan de Lemmer.
Greven, (W.) Predikant bij de Hervormde Gemeente te Culenborg.
Griethuizen, (Mej. R. G. van) te Amsterdam.

H

Haersma van Viersen, (Mr. H. L.) Grietman in Smallingerland te Oudega, bij Drachten.
Haga, (H.) Predikant te Wolvega.
Haringman, (A. J.) Ritmeester der Hussaren, te 's Hage.
Haverkamp, (C. C.) 1ste Stads Secretaris te Nijmegen.
Hecker, (J. G.) te Groningen.
Heijst, (H. P. van) Burgemeester te Culenborg.
Hendriksen, (Mr. W. J. Both) te Utrecht.
Hennij, (H.) S. S. Theol. Cand. te Utrecht.
Hesterman, (C.) Apotheker te Amsterdam.
Holtkamp, (F.) Boekhandelaar te Sneek, voor een tweede Exempl.
Homan, (Mr. A.) Notaris te Assen.
Huguenin, (W. U.) 1ste Ingenieur, belast met eene kommissie in de Provincie Vriesland, te 's Hage.
Huijsers, Dz. (P. H.) Aannemer te Groningen.

I

Ittersum, (H. van) J. U. St. te Utrecht.

J

Janssen, (J. A.) Predikant te St. Anna ter Muiden.
Joncheere, (C. de) te Utrecht.
Jongerhuis, (J. M.) te St. Jacob.
Jongh, (A. C. C. de) S. S. Theol. Stud. te Utrecht.

K

Kempe, (J.) te Amsterdam.
Kempenaer, (A. A. v. Andringa de) Lid der Staten Generaal, aan de Lemmer.
Kempenaer, geb. Thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg, (Douairiere van Andringa de) aan de Lemmer.
Kleinenberg, te Leijden.
Koentz, (P. C.) Predikant te Oosterzee.

Krol, (Pieter) Officier van gezondheid bij de afdeeling Kurassiers No. 1, te Zutphen.
Kruse, (J. D.) op den huize Ewijkshoeven, bij Soestdijk.
Kuikert Bz., (J. A.) Predikant te Wijckel.
Kup, (H. van Overvest) Nederl. Tooneel Directeur, te Zutphen.
Kwast, (J.) Onderwijzer der jeugd, te Wognum.
Kymmell, (J. A. R.) Bewaarder der Hypotheken, Ontvanger der Registratie en Domeinen, te Assen.

L

Lagers, (George Hendrik Gideon) te Amsterdam.
Lammers van Toorenburg, (C. P.) Predikant te Katzand.
Lankhiet, (Mej. R.) geboren Verbeek, te Zutphen.
Lewe (S. L.) van Neijenstein, te Utrecht.
Lewe, (Jonkheer U. E.) Controleur der Directe belastingen, der In- en Uitgaande regten en accijnsen, te Winschoten.
Lilly, (P. H. L.) 2de Luit. bij de 13de Afd. N. I. te Arnhem.
Linden, (J. J. A. van der) Luit. bij het 1ste Batt. Veld-Artillerie te Nijmegen.
Lobrij, (L. M.) Predikant te Zwammerdam.
Lolcama, (L.) Predikant te Tjerkgaast, C. a.

M

Maarsman, (G.) Boekverkooper te Vlissingen.
Manen, (van) S. S. Theol. Cand. te Utrecht.
Maren, (H. W. van) Luit. ter zee, 1ste klasse, te Arnhem.
Marle, (T. W. van) Advoc. te Deventer.
Marle, M. Bz. (A. van) te Zwolle.
Meijer, (E. H.) Onderwijzer te Lemmer.
Meinesz, (J.) Ontvanger der Directe Belastingen en Accijnsen, te Balk.
Meurs, (W. L. van) V. D. M. te Nijmegen.
Middelveld, (W.) Predikant aan de Lemmer.
Moll, (A.) Med. Docter te Nijmegen.
Mulder, (C.) Professor te Franeker.
Munnich, (P.) Ontvanger van de registratie, te Edam.

N

Nienhuis, (H.) Hoogleeraar in de regten, te Groningen.
Normandie, (de) St. Jacob, Luit. bij het 1ste Batt. der 13de Afdeeling Nat. Inf. te Nijmegen.

O

Oekelen, (Joh. van) te Breda.

Oos-

Oosterhoudt, (G. A. van) Luit. Ingen. te 's Hage.

P

Pelkwijk, (J. ter) Lid der gedeput. Staten van Overijssel, te Zwolle.
Perote, (A.) Referendarius bij het Ministerie van Marine, te 's Gravenhage.
Pieters Junior, (Johannes) Surnumerair bij het vak der Registratie en Domeinen in de Provincie Drenthe, te Assen.
Pijman, (J. F.) 2de Luit. bij de 13de Afdeel. N. I. te Arnhem.
Poggenbeek, (F A.) te Amsterdam.
Pool, (J. F.) Notaris te Druten.
Poppes, (B.) Assessor der Grietenij Lemsterland, aan de Lemmer.

Q

Quedens, (B. G.) te Woudsend.

R

Raadt, (G. de) Koopman te Batavia. 1 best papier.
Rhee, (J. van) Predikant te Benningbroek.
Rogier, (M.) Rijks opzigter, te Bergen op Zoom.
Rohloff, (J. G.) Boekdrukker te Amsterdam.
Ruardi, (J.) Notaris te Sloten.
Ruempol, (H. J.) S. S. Theol. Cand. te Utrecht.

S

Schepper, (W. J. IJssel de) te Deventer.
Schippers, (H. H.) Genees en Heelmeester, te Streefkerk.
School (de) van het Departement Zwolle der *Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen*, 2 exempl.
Schuller, (J. H.) Eerste kapitein Ingenieur, te Bergen op zoom.
Schumann, Kapt. bij de 1ste Afdeeling Nat. Inf. te Brusfel.
Simons, (H. T.) te Breda.
Sligting, (W. Vincent) Koopman te Amsterdam.
Sminck, (G. H.) te Arnhem.
Smissen, (van der) Kapit. bij de Rijdende Artillerie, te Breda.
Smit, (A. F. H.) Boekhandelaar te Rotterdam, 3 exempl.
Steenbergen, (L.) Onderwijzer der jeugd, te Zalk.
Stegeren, (D. van) Boekverkooper te Zwolle.
Stein, (Wed.) Boekhandelaresse te Breda.
Stolte, (W.) Schout te Weerselo.

Straatman, (Jan Casper) Gemeente Ontvanger van Leersum, te Amerongen.
Struick, (A. F.) Ambtenaar 's Gravenhage.

T

Tabingh, (J. W.) Controleur der Directe belastingen, In- en Uitgaande regten en Accijnsen, der 1ste divisie in de Provincie Drenthe, te Assen.
Tack, (B.) te Velp.
Tadzen, (A. E.) Luit. ter zee van de 1ste klasse, te Nijmegen.
Tetroode, (A. J. van) Boekhandelaar te Amsterdam.
Tierens, (S.) Ingenieur bij den Waterstaat, te Harlingen.
Tright, Jr. (J. V.) Koopman te Deventer.
Tuuk, (L. E. van der) Predikant te Noordbroek.

V

Verboon, (J.) Instituteur aan het Instituut voor blinde kinderen, te Amsterdam.
Verwoert, (H.) Commies bij het Provinciaal bestuur van Gelderland, te Arnhem.
Vitringa Acker, (G.) Apotheker te Assen.

W

Wal, (J. van der) Boekverkooper te Gorinchem.
Wassenbergh, (A.) Predikant te Veenwouden.
Wens, (J. W. W.) J. U. Stud. te Hoogezand.
Wiegand, (P.) Inspecteur der In- en Uitgaande regten en Accijnsen en Notaris te Nijmegen.
Wijking, (A.) Heelmeester te Bemmel.
Wijnstroom, te Leijden.
Willemsen, (H.) te Zuidbroek.
Witt, (H. de) Oud Burgemeester van Alkmaar, te Culenborg.
Wolterbeek, (C. J.) Schout bij Nacht, te Amſterdam.

Z

Zeper, (J.) Ontvanger te Veenwouden.

K.

K. Beteekent in de Romeinsche opschriften *kaja*, *kalendae*, *kare*, *karocis* enz.; op het Fransche geld is zij het kenmerk, dat het te *Bordeaux* gemunt is, en op de Kremnitzer muntspecien geven K en B de ertsgroeven van *Kremnitz* en *Banja* te kennen.

KAAIMAN. (Zie: KROKODIL.)

KAAP. (De) Iedere streek of uithoek lands, in zee uitsteekende, noemt men, over het algemeen *eene Kaap*; doch inzonderheid geeft men aan het voorgebergte *de Goede Hoop* den naam van *de kaap* (*Cap de bonne Esperance*), waaronder men eigenlijk de Zuidwestelijke punt van het land der *Hottentotten* in *Afrika*; maar in eenen ruimeren zin de gezamenlijke bezittingen der *Europeërs* in dat land verstaat, welke zich, onder eene meer gematigde dan heete luchtstreek, meer dan 50 dagreizen, van de kust landwaarts in, uitstrekken. Dit land, eene woestenij, toen hetzelve eerst bezocht werd, werd door de *Nederlanders*, deszelfs eerste, doch nu voormalige bezitters, onder den onsterfelijken Riebeck in eene voorraadsschuur herschapen, waar de zeeman weldra overvloed van alle soorten van ververschingen vond. Thans bestaan de voornaamste voortbrengselen in keukengewassen, peulvruchten, koren, zuidelijke vruchten, den beroemden kaapwijn, (ook *Constantia* genoemd, omdat hij op de landgoederen van *Constantia* groeit) rundvee, schapen, alle soorten van gevogelte, Afrikaansch grof en klein wild, visch, bijen, koper, ijzer en zout. De *Kaap* is, als het ware, de sleutel van de vaart op de *Oost-Indien*, en voor de Oost-Indische schepen, die hier gewoonlijk ververschingen innemen, van groot belang. Het land is heuvelachtig en heeft bergen van middelbare hoogte. De *Olifants-*, *Zand-*, *Groote-Zondags* en *Visch*-rivier, zijn de voornaamste rivieren: *Baai-Fals*, *de Saldanha*, *St. Helena-*, *Duivels-*, *Mosfel-* en *Zwartkopsbaai* de voornaamste golven. Het wordt verdeeld in 5 districten als: het district van de *Kaapstad*, *Stellenbosch*, *Drakenstein*, *Swellendam* en *Graaf Reinet*. De oorspronkelijke bewoners des lands zijn *Hottentotten*, van eene geelachtig- bruine kleur, die zich in verscheidene stammen verdeelen, en, gedeeltelijk nog onafhankelijk, in omzwervende horden en in de wildernissen leven, schoon ook sommige den Christelijken godsdienst hebben aangenomen. Van tijd tot tijd hebben zich, echter, ook vele *Europeërs* hier neder gezet. De zooge-

genoemde *Kaapſtad* aan den voet van den tafelberg, de zetel des beſtuurs, met een kasteel, 1,100 huizen en 18,000 inwoners, waaronder 12,000 Hottentotten en ſlaven, eene haven en veel handel, is de eenige ſtad, welke op dezen uithoek gevonden wordt. De *Engelſchen* namen in 1795 van de *Kaap* bezit, die bij den vrede van *Amiëns* in 1802 aan de *Hollanders* wel weder werd afgeſtaan; doch onder voorwaarde, dat de haven voor de overige drie handelende mogenheden, *Groot-Brittanje*, *Spanje* en *Frankrijk*, moest openſtaan, zonder dat deze eenige andere of meerdere regten, dan de *Nederlanders* zelven, behoefden te betalen. Zij werd eerst in Sprokkelm. 1803 volkomen ontruimd; doch werd de *Kaapſtad* in 1806, nadat er tusſchen de *Engelſchen* en de *Hollandſche* bezetting op den 8ſten van Louwm. een gevecht had plaats gehad, bij verdrag aan de eerſten overgegeven, aan welken tevens de eigendommen der Nederlandſche en Franſche regeringen werden afgeſtaan. Eindelijk werd *de Kaap*, bij een verdrag van 19 van Oogstmaand 1814, tegen overneming van een gedeelte der oorlogsſchulden voor onze verlosſing, aan het rijk van *Groot-Brittanje*, volkomen overgegeven. — Men telt in deze geheele volkplanting thans niet meer dan tusſchen de 50 en 60,000 menſchen, offchoon dezelve voor eene ongelijk grootere bevolking vatbaar is. Onlangs heeft deze kolonie, door zware ſtormen, veel geleden.

KAAP FRANÇOIS. Thans ook wel *Hayti*, voorheen Kaap *Henry* genoemd, de hoofdſtad van het oude Franſche gedeelte van het eiland *St. Domingo* in de *West-Indië*. Zij is de zetel der regering, regelmatig gebouwd, maar open, en wordt door batterijen, de eene naar den kant der haven, de andere aan de landzijde, verdedigd. Het getal der blanke en zwarte inwoners bedraagt 8000. De haven is ruim en diep, maar niet genoeg tegen den Noordenwind gedekt. Het vlakke land rondom de ſtad was voorheen zeer vruchtbaar en met voortreffelijke plantages bebouwd, en de handel in ſuiker, koffij, indigo, boomwol enz. vóór de omwenteling, van zeer veel belang; doch de verkeerd toegepaste beginſels van vrijheid en gelijkheid verſpreidden over het geheele eiland, inzonderheid over de hoofdſtad, een bijna algemeen verderf. De plantagies werden grootendeels door de Negers verwoest, die, toen zij in 1802 door de Franſche troepen uit de ſtad verdreven werden, ook een gedeelte derzelve aan de vlam opofferden. Aan het einde van 1803 werd *Kaap-François*, ook wel de *Kaapſtad* genoemd, door de Negers en gekleurde bewoners van *St. Domingo* formeel belegerd, en viel op nieuw in de magt der opſtandelingen, waardoor *Frankrijk* zijne laatſte bezitting op het eiland verloor. Met den aanvang van het daaraan volgende jaar werden de terug geblevene blanke inwoners, op last van den Neger-generaal Dessalines, (*zie verder aldaar*) vermoord.

KAAPSTAND. Een groote balk op een ſchip, eene ſoort van

een

een windas, welke onmiddellijk achter de groote mast is geplaatst, en gebruikt wordt, om de ankers op te winden; de stengen op te hijsſen of neder te laten; alle zware dingen op te heffen, of eenig touw te ſpannen, waartoe groote kracht vereischt wordt.

KAAP-VISCH. Een naam, dien men in *Noorwegen* aan de zeekalven, of *Phocas*, geeft.

KAAS- EN BROODSVOLK. Een toenaam, dien, bij den opſtand in *Holland*, in 1491, de oproerigen, meest boeren, in *Kennemerland* en daar omſtreeks wonende, verkregen, omdat zij in hunne vaandels eene groene kaas en een gerſten brood voerden, waarvoor zij voorgaven alleen te vechten. Zij verzamelden te *Alkmaar;* plunderden het huis van Kl. van Boshuizen, algemeen rentmeester van *Noord-Holland*, en bedreven er meer andere buitenſporigheden. Van daar trokken zij naar *Hoorn;* pleegden op den weg veel moedwil; vernielden alle oude ſloten en wierpen alles ter neder, wat hun voorkwam. Hun getal dagelijks toenemende, begaven zij zich in 1492 naar *Haarlem*, waar het graauw, tegen den wil des magiſtraats en vermogende burgers, de kruispoort openſloeg, en het *Kaas- en Broodsvolk* binnen liet, hetwelk zich aanſtonds van het raadhuis, waar de regering vergaderd was, meester maakte; den ſchout Klaas van Ruiven, benevens zijnen broeder en 2 ſchepenen, dood ſloeg; vervolgens de huizen der rijken plunderde, en de rekenboeken van de achterſtallen der ſchattingen verbrandde. Zij verwoestten ook vele ſloten en adelijke huizen in *Kennemerland*, en trokken verder voort naar *Leijden* en *Rotterdam*, waar zij de huizen *Krakelingen*, *Spangen*, en meer anderen, vernielden. Dit treurſpel duurde tot dat de hertog Albrecht van Saksen, door keizer Maximiliaan als opperbevelhebber naar de *Nederlanden* gezonden, met eene groote krijgsmagt het *Kaas- en Broodsvolk* verſloeg, en het oproer ſtilde.

KABA, of KABAH. (*Uit het Arabisch*) Beteekent eigenlijk een vierkant gebouw; doch de *Mahomedanen* verſtaan er door den tempel te *Mekka*, werwaarts zij altijd hun aangezigt wenden, wanneer zij bidden, in welk gedeelte der wereld zij zich ook mogen bevinden.

KABAKKEN. Zekere openbare herbergen in *Rusland*, waarvan de kroon zeer vele voordeelen geniet.

KABBALA. Dit woord, hetwelk door *mondelinge overlevering* vertaald wordt, beteekent bij de Joden nu eens de leer der propheten, dan eens de voorvaderlijke verhalen, en eindelijk, en wel voornamelijk, de geheimzinnige wijsbegeerte. De naam *Kabbala* is zoo oud nog niet; doch ten aanzien van den oorſprong der kabbalistiſche wijsbegeerte zijn de gevoelens zeer verſchillende. De Joden leiden hunne geheimen van de vroegſte tijden huns volks, ja zelfs van Adam af; dan, zoo er al reeds bij de *Hebreeuwen*, in de vroege oudheid, een geheim onderwijs hebbe plaats gehad, was dit alleen het geval in godsdienstige zaken. De oorſprong, echter, der wijsgeerige

Kabbala is in *Egypte* te zoeken, en moet van den tijd van SIMEON SCHETACHIDES af, die haar van daar naar *Palestina* bragt, gerekend worden. Zij werd eerst in de 2de eeuw beschreven, omdat zij met de verstrooijing van het Joodsche volk niet zoude verloren gaan.

De Kabbala, waaronder nieuwere uitleggers vele vreemde dingen gemengd hebben, wordt in de *Symbolische* en *Wezenlijke* verdeeld. De eerste bedient zich, voornamelijk, van letters, waaraan zij eene geheime betëekenis hecht, en de laatste, welke tegen de eerste overstaat, wordt wederom in de *bespiegelende* en *werkdadige* onderscheiden. De bespiegelende tracht de Heilige schrift, naar de geheime overleveringen, te verklaren, en een wijsgeerig stelsel van wis-, natuur- en geestenkunde daarin te ontdekken; terwijl de werkdadige, daarentegen, ons eene wetenschap belooft, om wonderen te kunnen doen, en dat wel alleen door eene kunstige toepasfing der goddelijke namen en van schriftuur-teksten. Na de herleving der wetenschappen hebben verscheidene geleerde mannen de Kabbala beoefend, en onder de nieuwere Kabbalisten zijn HEINRICH MORUS en CHRISTIAN KNORR, inzonderheid, beroemd; hebbende de laatste het voornaamste uit de Kabbalistische schrijvers, in 2 Latijnsche kwartijnen, bij elkander verzameld.

KABELJAAUW. Deze bekende zeevisch behoort tot de orde der hals-vinvisschen (*Jugulares*), dat is dezulken, waarvan de buikvinnen voor de borstvinnen geplaatst zijn. De eigenlijke Kabeljaauw (*Gadus morrhua*) heeft de lengte van 2 tot 4 voet, en eene zwaarte van 12 tot 20 pond; bewoont de Noordelijke deelen zoowel van den *Stillen* als *Atlantischen Oceaan*; doch wordt het meest bij *Labrador*, *Noord-Foundland*, *IJsland*, en op de Noorderkusten van *Groot-Brittanje*, en ook wel digt bij onze kusten in de *Noordzee* gevangen. Zij leven van haring, kreeften en andere kleine visschen; worden zoowel met lijnen en aas, als met netten, gevangen, en zijn ongemeen vruchtbaar; hebbende de beroemde LEEUWENHOEK berekend, dat het getal der eijeren, die de kuit van éénen Kabeljaauw bevat, niet minder dan 9 millioen, 344 duizend bedraagt.

Men maakt van den Kabeljaauw en deszelfs aanverwandte soorten een veelvuldig gebruik. Men eet dien niet alleen versch, maar zout dien ook tot laberdaan, of droogt denzelven tot stokvisch, waardoor men dezen visch lang kan goed houden. Om hem te droogen of te zouten, snijdt men den kop er af; neemt de ingewanden er uit; splijt den visch geheel open, en neemt den ruggegraad weg. Het zouten van den Kabeljaauw tot laberdaan geschiedt zoo als alle zoutingen; maar het droogen er van is verschillend; en van hier de onderscheidene namen van *stokvisch*, *rond-*, *leng* en *klipvisch*; terwijl de naam van *leng* aan eene lange, smalle soort van Kabeljaauw (*Gadus mova*) wordt gegeven, welke wegens het malscher en fijner vleesch hooger geschat wordt.

De *Noorwegers* winnen jaarlijksch met de Kabeljaauw-vangst eenige ton-

tonnen gouds. De handel met den ingezoutenen, inzonderheid met den gedroogden visch, was voor lang zeer aanmerkelijk. In 1752 werden er alleen uit *Bergen*, in 9 maanden, 11 millioen, 442 duizend pond ſtokvisch uitgevoerd, en de hoeveelheid van Spaansch en Fransch zout, aldaar tot het zouten van Kabeljaauw gebruikt, wordt volgens HOUTTUIN, op 40 duizend ton geſchat. In 1768 bragten de *Franſchen* 292 duizend 528 centenaars Kabeljaauw te huis, en *Spanje* kocht ieder jaar voor 2 millioen, 857 duizend piasters, en ontving daarvoor 4 millioen 875 duizend centenaars; terwijl de *Hollanders* in 1761, in 23 vaartuigen, bij de 2500 lasten gezouten visch mede bragten; welk enkel voorbeeld ons, uit velen, kan doen zien, hoe zeer ook deze visſcherij tot 's lands welvaren medewerkte.

KABOLETTO. Eene Genuëſche munt, omtrent de waarde van 3 ſtuivers van ons geld bezittende.

KABOTAGE. De vaart langs de kusten van de eene haven naar de andere, waarbij men de hooge zee vermijdt; doch ook de kennis der kusten zelve, alsmede van den handel, die er langs gedreven wordt. — *Kabotier* beteekent, ingevolge hiervan, een kustvaarder, en *kaboteren* de kusten bevaren, of kusthandel drijven.

KADANS. Beteekent in de muzijk dien val, waardoor in een ſtuk, of het volkomen ſlot, of ſlechts een kort rustpunt, of eene verdeeling of afdeeling bepaald wordt. In dezen zin is de Kadans *harmonisch* of *melodieus*. De harmoniſche Kadans heeft plaats, wanneer men in de harmonie, na eene reeks van zamenhangende akkoorden, op het laatst, zonder verdere verwachting, ſtaan blijft, of ten minſte eene poos rust, waarom ook de eerſte *volle*, en de laatſte *halve* Kadanſen genoemd worden. De melodieuſe Kadans is die, waardoor de val in een muzijkſtuk door enkele ſtemmen bewerkt wordt. — Onder den naam van Kadans is, echter, voornamelijk die bekend, welke ook wel *gefigureerde* Kadans genoemd wordt, en plaats heeft, als voor het hoofdſlot van een vokaal- of inſtrumentaal ſtuk, (b. v. bij aria's, concerten enz.) eene noot, boven hare eigenlijke waarde, wordt aangehouden, wanneer diegene, die den hoofdtoon heeft, na eene korte tusſchenpoos, onder het ſtilzwijgen der overige, door allerlei willekeurige pasſages, of door de uitvoering van eenige hoofd-ideen van het ſtuk, zijne vaardigheid op zijn ſpeeltuig, of door zijne ſtem, gewoonlijk aan den dag legt, en met eene tremblant weder op den hoofdtoon van het ſtuk neerkomt. Het teeken, waardoor deze Kadans wordt aangewezen, is een punt of ſtip met eenen boog 𝄐, boven de noot geplaatst, welke moet worden aangehouden.

KADET. Is eigenlijk de jongſte zoon van een huisgezin: eene benaming van de *Franſchen* afkomstig. — Ook in den krijgsdienst is dezelve in gebruik, en verſtaat men er over het algemeen door eenen jongeling, die als partikulier het geweer draagt, en tot den militairen ſtand wordt opgeleid; doch inzonderheid eenen jongeling

van aanzienlijke ouders. Van hier een *Kadettenhuis*, eene krijgsfchool, waar deze jongelingen gevormd worden, hoedanig een er te *Delft* is, en een *kadetten-corps*, hetwelk geheel uit zulke jonge lieden beftaat.

KAFFERS. Zoo noemt men de bewoners der landen tusfchen *Mofambique* en het land der *Hottentotten*, tot aan de Westelijke kusten. Zij zijn oorlogzuchtig en wreed. De *Arabieren*, zich aan de Oostkust van *Afrika* nederzettende, gaven den naam van *Kaffers* aan de oorfpronkelijke inwoners, die na het binnenfte des lands geweken waren. Naderhand, toen men meerder, aan de *Kaffers* gelijkaardige, volken leerde kennen, ftrekte men het *Kafferland* tot den Zuidhoek van *Afrika* uit, waarvan het gevolg was, dat men volken van zeer verfchillende afkomst, zeer verkeerdelijk, met dezen naam beftempelde. Dan, fints men deze dwaling ontdekt heeft, bepaalde men den naam van *Kaffers* alleen tot de volken van het Zuidelijk *Afrika*, die wel aan de *Negers* gelijkvormig zijn; doch, in plaats van haar, wol, en eene kleur hebben, die meer naar het olijfbruine zweemt. Volgens deze beteekenis ftrekt zich dan het land der *Kaffers* uit langs het geheele beneden gedeelte van *Zuid-Afrika*, van 16 tot 32 gr. Zuider breedte, en bevat eene oppervlakte van 70,000 vierkante mijlen.

De *Kaffers* maken den overgang van de *Negers* tot de donkerbruine volken, en een fterk, zeer gezond menfchen-ras uit. Van de *Hottentotten*, hunne geflachts verwanten, zijn zij, inzonderheid, door eene helderer kleur van hun lijf onderfcheiden. Zij wonen in Negerhutten, en men verdeelt hun land in het Oostelijke, het binnenfte en Westelijk gedeelte, waarin zich de volgende ftaten bevinden, als: 1. aan de Oostelijke kust het land der *Mosfequejos*, regt onder den *aequator*. De bewoners van hetzelve zijn woest en wreed; houden zich met de veeteelt op, en leven van de melk en het bloed der runders. 2. Het land der *Mimmeameij*, Westwaarts van het vorige liggende. 3. Het land der *Nurengaer*, ten Westen in het gebergte van *Lupata*. 4. Het rijk der *Boroer*, in het Zuiden der *Marawifers*. 5. Het land der *Zimbaer*, Westwaarts in het gebergte *Lupata*, en 6. het rijk der *Marawifers*, aan het meer van dien naam. Voorts vindt men in het binnenfte gedeelte het rijk der *Cimbelaer*, benevens andere onbekende landen en volken, en eindelijk aan de Westkust, of het westelijk gedeelte, de landen van *Groot-* en *Klein Namaquer*.

KAFTAN. Een bekend Turksch ftaatfie-kleed der mannen; zijnde een lange, meestal witte rok, met licht geele bloemen, van katoenen- of zijden ftoffen vervaardigd, en fomtijds ook met kostbaar reukwerk doortrokken. Soortgelijke Kaftans worden door het Turkfche hof aan Christelijke gezanten, of andere perfonen, welken het eene bijzondere eer wil bewijzen, gefchonken. Ook zijn de gezanten, wanneer het hun niet uitdrukkelijk is toegeftaan, om in de kleederdragt hunner natie te verfchijnen, genoodzaakt, om zich bij de verhooren, die hun verleend worden, in zoodanig een *Kaftan* te kleeden.

KAGOTS. Een bijna even ongelukkig menfchen-ràs, als de *Kretinen*. Zij leven in het Zuidelijk gedeelte van *Frankrijk*, in de nabijheid der *Pyreneën*, in de uiterfte armoede; zwerven het land rond; overnachten in de bloote lucht, of beesten ftallen; hebben een vermagerd en bleek gelaat; bijna geene kleederen aan het lijf, en zijn zoo algemeen veracht, dat zij van allen menfchelijk verkeer worden uitgefloten. In de vorige eeuw werden zij als ketters gevloekt en als menfchen-eters gefchuwd. Zelfs de naam *Kagot*, door SCALIGER van *Canis gottus* afgeleid, getuigt van hunne diepe verachting.

Omtrent den oorfprong van dit, in den fchoot eener befchaafde natie, zoo zeer verworpen menfchen-ras, zijn de gevoelens zeer onderfcheiden; doch het waarfchijnlijkste is, dat zij van die Noordfche *Barbaren* afftammen, die in de derde eeuw in het Zuidelijke van *Europa* eene verblijfplaats zochten. Ondertusfchen heeft men bij een naauwkeurig onderzoek ontdekt, dat deze ongelukkige menfchen met alle bekwaamheden befchonken zijn, om nuttige leden der menfchelijke maatfchappij te kunnen worden, en dat men hen daartoe flechts uit hunnen ftaat van ellende, verachting en gebrek, welke hun belet, hunnen aanleg te ontwikkelen, zoude behoeven te redden.

KAKAO, KAKAU, KAKAO-BOONEN. De pit eener vrucht van eenen Amerikaanfchen boom (*theobroma cacao*, LINN.), waaruit de kakaöboter en chocolade bereid worden. Deze boom, die in de warmfte gedeelten van *Amerika*, als *Brazilië*, *Mexico*, *de Antilles* en *Caraïbifche eilanden*, menigvuldig gevonden wordt, groeit ongeveer 20 voet hoog, en draagt tweemaal in het jaar vruchten, welke in grootte en geftalte de meloenen zeer nabij komen, en gewoonlijk 25 tot 30 pitten, in eene witte, mergachtige ftof gewikkeld, bevatten. Naar gelang der plaats, waar de boom groeit, worden de Kakaoboonen onderfcheiden; houdende men de zoogenoemde *Caraque Kakao*, uit de provincie *Nikaragua*, benevens de *Martiniquifche Kakao*, welke ons gemeenlijk uit *Martinique*, *Surinamen* en *St. Domingo* wordt aangebragt, voor de beste.

De drank, van de bereidde Kakao-boonen, of boter, bereid wordende, en onder den naam van chocolade bekend, werd door de *Amerikanen* uitgevonden, die, reeds lang voor de ontdekking van *Amerika* door de *Spanjaarden*, er zich van bedienden. Inzonderheid bereidden de oude *Mexikanen*, die dezen drank *chocolatte* noemden, fints onheugelijke tijden, uit Kakao-boonen eene chocolade, die zij met water verdunden, en waaronder zij meel van *mais* (Turksch koren) en fpecerijen, inzonderheid kaneel en banille, deden. Toen zij in 1506 de fuiker leerden kennen, mengden zij ook deze er onder. De *Spanjaarden* bragten, federt de ontdekking van *Amerika* de chocolade naar *Europa* over, waar dezelve veel vervaardigd, doch ook dikwijls vervalscht wordt.

KAKATOE. Een vogel, tot het geflacht der papegaaijen behoorende, met eenen korten ftaart, wit lijf en geele kuif, welke het

dier kan uitſpreiden en intrekken. Het behoort in de *Oost-Indien* te huis, vooral op de *Molukſche Eilanden.*

KAKEN. Zoo noemt men het inzouten van den haring, in 1347 door WILLEM BEUKEL, of BEUKELSZOON, van *Biervliet* in *Vlaanderen*, uitgevonden. De *Hollanders* verſtaan nog tegenwoordig deze kunst beter dan eenige andere natie, waarom dan ook de Hollandſche haring het meest gezocht wordt.

KAKKERLAKKEN (*Albinos*, *witte Negers*, *Blafards*, *Leucantheopes*, *Dondos*), die men eertijds op de landengte van *Panoma*, aan de monden der *Ganges*, gevonden, en als een bijzonder menſchenras beſchreven heeft, zijn, door latere natuur-onderzoekeren, insgelijks, in verſcheidene landen van *Europa*, waargenomen geworden; zoo als b. voorb. in *Zwitſerland*, onder de *Savojaarden*, in de valeijen van *Chamounij*, in *Frankrijk*, in de Rijnlanden en in andere oorden. Hetwelk men echter tot hiertoe voor eene bijzondere ſoort, ten minſte voor eene ſpeelſoort, hield, beſchouwt men thans in deze Kakkerlakken ſlechts als eene ziekte, door welke de menſchen onder alle luchtſtreken kunnen overvallen worden, en waaraan zelfs de dieren onderworpen zijn. Men houdt ze voor de *homines nocturni* van LINNEUS. De Kakkerlakken hebben eene melkvale, doodsbleeke kleur, en onderſcheiden zich van de echte witte Negers, niet alleen door hunne gerimpelde huid, maar ook door hunne geele en vuur roode oogen, welke zij bij het helder daglicht nooit geheel kunnen openen. In den maneſchijn en de duisternis zien zij tamelijk wel, waarom zij gewoonlijk alleen bij nacht uitgaan, en om deze reden ook door LINNEUS en andere natuur-onderzoekers *Nachtmenſchen* genoemd worden. Hun haar is wel wollig, wanneer ze van wezenlijke Negers, en een weinig minder kroes, wanneer zij van *Oost-Indiërs* afſtammen; doch altijd melkvaal en afzigtig, gelijk hunne huid zelve. Hierbij zijn de Kakkerlakken niet alleen ongemeen dom, maar ook van een zeer zwak ligchaamsgeſtel, en bereiken bijna nooit de grootte der volken, waartoe zij ingevolge hunne geboorte behooren. Daarenboven brengen zij zelden kinderen voort; doch zoo zij daartoe al in ſtaat zijn, worden de nakomelingen, gelijk de ouders waren. Voor het overige is hier de naam van *Kakkerlak* over het algemeen genomen, en worden daaronder zoowel de zoo genoemde *Albinos*, die altijd wit zijn, als ook de eigenlijke Kakkerlakken, wier bruine huid wit gevlekt is, begrepen. — Er zijn er, die van gevoelen zijn, dat het ras der laatſten uit eene overlading van het ligchaam met zuurſtof, en dat der *Negers*, integendeel, uit eene overlading van hetzelve met koolſtof, ontſtaan zoude.

KAKKERLAKKEN. Zijn bij de *Indianen* eene ſoort van vliegende inſekten, (*blattae*, inzonderheid de *blattae gigantea*) welke zich in de Indiſche bosſchen ophouden, 3 duim groot worden, en een ſieraad eener verzameling van inſekten uitmaken. Zij zijn donker

ker bruin van kleur en glansrijk, en derzelver vleugels vosfekleurig en geelachtig. Naar dit infekt hebben de *Indianen* de hierboven befchreven Kakkerlakken genoemd.

KAKONDE. Eene foort van aangenaam fmakend deeg, hetwelk eenen lieflijken adem veroorzaakt, en van *Cachou*, zaad van *Bangue*, *kalmus*, en eene leemachtige aarde, die meelachtig is, en *masquigui* genoemd wordt, is zamengefteld. De *Japanezen* kaauwen het geftadig, en bieden hetzelve aan degenen aan, die hen ontmoeten, op dezelfde wijze, als de *Indianen* de *cachou* en *betel* doen.

KALABAS. In den handel eene foort van doos of koker, van de fchil of dop van een kawoerde gemaakt, die ontledigd en gedroogd is, en gebruikt wordt, om er verfcheidene dingen in te doen, als: pek, hars enz. De *Indianen* gebruiken ze voor hunne paarlen, die zij opgevischt hebben, en de Negers, op de kust van *Afrika*, voor de goudftof, welke zij verzamelen. Ook bedienen zij zich veel van de kleine Kalabasfen tot eene maat, waarin zij den *Europeanen* hunne kostbaarfte waren toemeten; alsmede tot flesfchen en bekers, om er uit te drinken. Voorts is de Kalabas ook eene in *Europa* groeijende vrucht, uiterlijk het voorkomen eener meloen hebbende, doch die volftrekt oneetbaar is.

KALEIDOSKOOP. Is een gezigtkundig werktuig, door D. BREWSTER, in *Edinburg*, onlangs uitgevonden. In eene van binnen zwart geverfde buis, van 8 tot 9 duim lengte, en 20 tot 21 lijnen diameter, bevinden zich twee fpiegels, welke door de geheele lengte van de buis reiken, en op elkander moeten hellen, met eenen hoek, die in 360°, zonder overfchot, gedeeld kan worden, of opgaat. Het oogglas, hetwelk onmiddellijk aan de fpiegels ligt, gelijk ook een tweede glas, dat de einden der fpiegels raakt, zijn beide vlakke glazen, en op eenen afftand van ½ tot 1 duim van het laatfte bevindt zich een mat geflepen glas. Tusfchen deze beide glazen legt men allerlei ftukjes gekleurd glas, mos, blaadjes en dergelijke, van zoodanige gedaante, als men verkiest. Daar nu deze voorwerpen, hoe ongeregeld zij ook mogen onder elkander leggen, zich geftadig in eenen regelmatigen vorm, en zoo dikwijls vermenigvuldigd aan het oog vertoonen, als de hoek, onder welken de fpiegels tegen elkander ftaan, in den cirkel-omtrek vervat is, en zij tevens eene even zoo veel puntige arabesk-aardige figuur vormen, welke zoo dikwijls verandert, als de voorwerpen eene andere ligging tot elkander aannemen; zoodat bij het enkel omdraaijen van de buis, zich onophoudelijk nieuwe beelden vertoonen, die nu eens uit het middelpunt voortkomen, dan eens aan den rand en uit denzelven oprijzen; — zoo kan dit werktuig niet alleen tot eene aangename tijdkorting: maar ook aan den vervaardiger van rozetten, arabesken, en patronen voor allerlei ftoffen, tot eene onuitputtelijke bron verftrekken. Zeer doelmatig heeft men, tot het laatfte oogmerk, aan de Kaleidoskoop een vast voetftuk gebragt, ten einde de omftane, en bij iedere be-

weging veranderende, doch hoogst zeldzaam op dezelfde wijze weder terug keerende, beelden zoo veel te zekerder voor den teekenaar te behouden.

Ondertusschen heeft deze eenvoudige toestel, sedert deszelfs uitvinding, tot andere aanleiding gegeven; zoo als blijkt uit eenen brief van Dr. ROGET, lid van de koninklijke maatschappij te *Londen*, aan de uitgevers van THOMSONS *Annals of Philosophy*, waarin Kaleidoskopen van drie, vier en zeshoeken worden opgegeven, waarvan iedere manier van verdeeling de uitkomst van eene bijzondere stelling der drie vlakke spiegels, te weten: door den *Triaskoop*, *Tetraskoop*, en *Heaskoop* (zoo als zij genoemd worden) oplevert. De twee laatste schijnen voor de kunstenaars, ter ontdekking van figuren of patronen ter versiering, het meest geschikt te zijn. Alle deze veelhoekige Kaleidoskopen hebben dit boven het gewone werktuig van dien aard vooruit, dat het gezigtveld er aanmerkelijk door vergroot wordt. In de theorie moge hetzelve onbepaald of oneindig zijn, maar hetzelve is wezenlijk zeer beperkt, uit hoofde van het groot verlies van licht, door de herhaalde wederkaatsingen veroorzaakt, hetwelk nog sneller door het gebruik van glazen spiegels vermindert, welk gebrek Dr. ROGET meent, dat men door dat van metalen zoude kunnen voorkomen. Daar de terugkaatsing van het licht grooter wordt, naar gelang de invalling schuinscher is, zouden deze werktuigen eene genoegzame lengte moeten bezitten, om eene groote schuinte van terugkaatsing te veroorloven, en daardoor eene talrijker herhaling van beelden voort te brengen, voor dat de vermindering des lichts die deed verdwijnen. De spiegels zouden dus ten minste 9 of 10 duim lang en één duim breed moeten zijn, wilden zij eene voldoende uitwerking te weeg brengen. Men bevordert de verlichting, wanneer men aan het werktuig de gedaante van eene geknotte piramide, in plaats van *prisma*, geeft, en het oog te midden dier afknotting plaatst.

KALENDER. De almanak, het jaarboek, de aanwijzing van de orde der maanden, weken en dagen. De naam is afkomstig van een Etruskisch woord, dat *uitroepen* beteekent, omdat de oude *Romeinen*, bij mangel aan zoodanige aanwijzing, de gewoonte hadden, den eersten dag der maand uit te roepen. De eerste Kalender werd door ROMULUS naar den loop der maan ingerigt. Hij verdeelde het jaar in 10 maanden, hetwelk met den 1sten van Lentem. begon, en 304 dagen bevatte. NUMA POMPILIUS verbeterde dit maanjaar, en bragt het op 355 dagen, door de maanden Louw- en Sprokkelm. er bij te voegen; plaatsende de laatste achter Winter- en de eerste vóór Lentem., hetwelk door de tienmannen, echter, in zoo verre veranderd werd, dat Sprokkelm. nu tusschen Louw- en Lentem. gevoegd werd. Daar, echter, dit maanjaar met het zonnejaar niet overeen kwam, en 11 dagen en bijna 6 uren korter was, zoo vond men goed, alle 2 jaar, na den 23 van Sprokkelm. eene schrikkelmaand in

in te voegen, welke de eene twee jaar 22, de andere 23 dagen bevattede, en *Mercedonius* genoemd werd.

Ondertusfchen had NUMA, uit zeker vooroordeel, om dat hij het ongelijke getal voor gelukkiger hield, dan het gelijke, dit maanjaar eenen dag langer gemaakt, dan het eigenlijk is, waardoor, na verloop van tijd, het maanjaar met het zonjaar niet meer overeenftemde. De verbetering dezer fout werd nu aan de hoogepriesters aanbevolen, die ook naderhand de zorg voor den Kalender behielden. Dan, deze maakten, ten gevalle hunner gunftelingen, of uit haat tegen hunne vijandige magiftraatsperfonen, van deze magt weldra misbruik, en ftelden het jaar nu eens veel korter, dan weer veel langer, dan het werkelijk was, zoodat hieruit, eindelijk, eene zoo groote verwarring ontftond, dat ten tijde van CAESAR noch de graanoogst in den zomer, noch de wijnoogst in den herfst plaats had. JULIUS CAESAR, die van de *Grieken* in *Egypte* betere kennis had opgedaan, maakte ten laatfte hieraan een einde, en beval, toen hij, in het jaar 708 na de ftichting van *Rome*, *Pontifex maximus* geworden was, dat het tegenwoordige jaar, daarom het *jaar van verwarring* geheten, 445 dagen zoude hebben, om dus de overgeflagene dagen terug te brengen; dat vervolgens de jaren naar den loop der zon zouden worden geregeld, en uit 365 dagen en 6 uren beftaan, en dat deze 6 uren, om het vierde jaar bij elkander gevoegd, eenen dag uitmakende, die dag voor den 24 van Sprokkelm. zoude worden ingevuld: en het is dit jaar, dat, naar deszelfs infteller, *het Juliaanfche* genoemd wordt.

Groot was alzoo de verpligting, welke de tijdrekenkunde aan CAESAR had; doch ook nu nog ontbrak er iets, te weten: vermits het Juliaanfche jaar 11 minuten langer is, dan het eigenlijke zonnejaar, zoo kon het niet misfen, of dit moest, na eene lange reeks van jaren, een merkelijk verfchil voortbrengen, weshalve paus GREGORIUS XIII, in het jaar 1582, toen dit verfchil reeds 10 dagen beliep, zoo veel dagen uit Wijnm. wegliet, en, op dat deze misrekening niet weder zoude plaats hebben, vastftelde, dat elke 100 jaar, met uitzondering van het 4de jaar honderd, één fchrikkeldag zoude worden overgeflagen. Ondertusfchen werd deze *Gregoriaanfche* tijdrekening alleen door de Katholijken aangenomen, en bleven de Protestanten de *Juliaanfche* volgen, tot dat eindelijk op het laatst der 17de eeuw dit verfchil tusfchen de beide godsdienstige partijen, in de hoofdzaak, werd weggeruimd. Het Evangelisch kollegie te *Regensburg* nam, namelijk, ten gevolge der berekening van eenige wiskundigen, inzonderheid van zekeren hoogleeraar WEIGELS te *Jena*, op den 30 van Slagtm. 1699, het eenparig befluit, dat met het jaar 1700 in de Evangelifche (of Lutherschgezinde) landen en rijksfteden, eenen nieuwen *verbeterden* Kalender zoude worden ingevoerd. Het onderfcheid tusfchen de *Juliaanfche* tijdrekening en die van het zonnejaar bedroeg op dien tijd elf dagen, zoo dat men op

op 18 van Sprokkelm. onmiddellijk den 1sten van Lentem. liet volgen. De *Gregoriaansche* en *verbeterde* Kalender verschilden somtijds alleen in de berekening van den tijd der volle maan van Paschen; doch ook dit verschil werd in 1770, door het aannemen van eenen over het algemeen gelijken *Rijks-Kalender*, weggenomen. In *Rusland* is tot op den huidigen dag nog de Juliaansche tijdrekening, die men den *ouden stijl* plagt te noemen, in gebruik, zoodat de Russische Kalender met den onzen meer dan 11 dagen verschilt.

Hier kunnen wij met geen stilzwijgen den *Franschen* Kalender voorbijgaan, tot welks invoering de Nationale conventie den 14 van Winterm. in het 2de jaar der republiek besloot. Volgens dezen Kalender was de 22 van onze Herfstm. de eerste dag der republiek, en te gelijk van het jaar, en stond de zon in 1792, des morgens 9 uur 18 minuten en 30 seconden van dienzelfden dag in de Herfst-evening, zoodat (gelijk men zich, in het onderrigt omtrent de tijdrekening der republiek, van opgenoemde dagteekening uitdrukte) „ de gelijkheid „ van dag en nacht op hetzelfde oogenblik aan den Hemel werd „ aangewezen, waarop de burgerlijke en zedelijke gelijkheid, door „ de vertegenwoordigers des Franschen volks, als de heilige grond- „ zuil zijner staatsinrigting werd vastgesteld." Ieder tijdvak van 4 jaar eindigde met eenen aanvullingsdag, welke *Revolutiedag* genoemd werd; terwijl het geëindigd tijdperk zelf den naam van *Franziade* droeg. De verdeeling des jaars in maanden had men behouden: alleen hadden zij alle 30 dagen, ten einde dezelve daardoor zoo na mogelijk met den loop der maan overeen te brengen; terwijl iedere maand in drie gelijke deelen, waarvan ieder derzelve *decade* genoemd werd, en 10 dagen bevattede, verdeeld was. De jaarsaisoenen begonnen 2 dagen later dan bij ons, b. v. de Herfst op den 22 van die maand, en zoo vervolgens. De namen der maanden waren deze: Wijnm. noemde men *Vendemaire*, of wijnoogstmaand; Slagtm. *Brumaire*, of Nevelmaand; Winterm. *Frimaire*, of Rijpmaand; Louwm. *Nivose*, of Sneeuwmaand; Sprokkelm. *Ventose*, of Windmaand; Lentem. *Pluviose*, of Regenmaand; Grasm. *Germinal*, of Kiemmaand; Bloeim. *Floréal*, of Bloemmaand; Zomerm. *Prairial*, of Weidemaand; Hooim. *Messidor*, of Oogstmaand; Oogstm. *Thermidor*, of Hittemaand; Herfstm. *Fructidor*, of Vruchtmaand. — Op gelijke wijze had men ook de namen der dagen veranderd en noemde men de 10 van ieder *Decade:* 1 *Primidi.* 2 *Duodi.* 3 *Tridi.* 4 *Quartidi.* 5 *Quintidi.* 6 *Sextidi.* 7 *Septidi.* 8 *Octidi.* 9 *Nonidi*, en 10 *Decadi*, zijnde de rustdag. Daarenboven had ook nog ieder dag in het jaar zijnen afzonderlijken naam, die echter niet van Heiligen, maar van de huishoudkunde ontleend was, en met den tijd overeenkwam, in welken de dag inviel. „ Eene langdurige gewoonte," lezen wij ten dezen aanzien in het berigt van FABRE D'EGLANTINE aan de Nationale vergadering van den 3 *Brumaire*, het 2de jaar der republiek, „ aan den *Gregoriaanschen* Kalender heeft het geheugen des

volks

„ volks met een groot aantal beelden vervuld, welke het langen „ tijd vereerde, en die nog heden de bronnen zijner godsdienstige „ dwalingen uitmaken. Het is hierom van wezenlijk belang, deze „ dwaze hersfenfchimmen der onkunde door wezenlijke voorwerpen „ van het verftand, en het priesterbedrog door de waarheid der Na- „ tuur, te onder te brengen. Ondertusfchen is dit niet het eenig „ doel, waarnaar wij moeten ftreven. . . Wij hebben thans eene „ gunstige gelegenheid, die wij niet mogen laten voorbijgaan, om „ door den Kalender, dit gangbaarfte aller boeken, het Franfche volk „ tot den landbouw terug te voeren." — Daar echter het jaar, volgens deze nieuwe Franfche tijdrekening, 360 dagen had, zoo werden er aan het einde van ieder jaar nog 5 bijgevoegd, die tot geene maand behoorden, *Complementar-* of *aanvullingsdagen* genoemd, en beftemd werden tot feestdagen, aan deugden, openbare gevoelens, of belooningen en ftraffen toegewijd. Een fchrikkeljaar had nog eenen zesden feestdag, waarop men den eed, om vrij te leven of te fterven, vernieuwde. — Ondertusfchen heeft deze Kalender niet lang ftand gehouden; zijnde volgens befluit van den keizer NAPOLEON van 9 van Herfstm. 1805 dezelve afgefchaft, en de tegenwoordige algemeen aangenomene tijdrekening, federt 1 van Louwm. 1806, in het Franfche rijk weder ingevoerd.

KALI. (Zie: POTASCH.)

KALIF. Stadhouder: een naam, dien zich de opvolgers van MAHOMETH geven, in de heerfchappij over de geloovigen in het hooge priesterdom. Van hier dat fommige Latijnfche fchrijvers het rijk dezer vorsten *Kalifat* genoemd hebben, hetwelk door de *Arabieren* in eenen hoek van *Azië* gefticht werd, en binnen weinige jaren eene heerfchappij verkreeg, welke die der Roomfche kerk overtrof.

KALIUM. (Zie: POTASSIUM.)

KALK, *Kalkaarde.* Is een aardachtig *Alkali*, hetwelk zeer zelden zuiver in de Natuur gevonden wordt, doch meestal met eenig zuur verbonden voorkomt, als: met koolftofzuur als kalkspaath, kalkfteen, marmer, krijt; met zwavelzuur als gyps; met vloeifpaathzuur als vloeifpaath; met phosphorzuur in de beenderen der gewervelde dieren, welke echter ook koolftofzuren kalk bevatten, die tevens het hoofdbeftaandeel der fchalen en fchelpen van de fchaal- en fchelpdieren uitmaakt. Zuivere kalk is wit van kleur, vrij hard toch evenwel ligt tot poeder te brengen. Hij heeft, even als andere alkaliën, eenen fcherpen, heeten, pisachtigen of ziltigen fmaak, en vervult de huid en andere zachte deelen der dieren, waarom men zich ook van denzelven bedient, als men lijken fpoedig tot eene volkomene ontbinding wil doen overgaan. Het foortelijk gewigt is 2, 3 tot 2, 7. Hij maakt de viole-firoop groen, het kurkuma bruin, en doet zich dan, ook door zijne oplosbaarheid in water, en ligte verbinding met de zuren, fcheikundig als een *alkali* kennen.

In dezen zuiveren toeftand noemt men den kalk *gebrand*, omdat hij

al-

steen door een hevig vuur dus verkregen kan worden. Om Kalk te branden, voor het dagelijksch gebruik, neemt men gemeenlijk kalkſteen, en in landen, die aan zee liggen, ſchelpen. Van daar het onderſcheid tusſchen *ſteen-* en *ſchelpkalk*, welke, wanneer zij beiden goed gebrand zijn, volkomen gelijk zijn aan elkander, daar de mindere deugdzaamheid van den ſchelpkalk tot verſcheiden metſelwerk, alleen aan eene gebrekkige branderij moet worden toegeſchreven.

Deze gebrande Kalk, met water behandeld, geeft de *gebluschte* Kalk. Dit blusſchen gaat met opmerkelijke verſchijnſelen gepaard. Wanneer men op gebranden of levendigen Kalk water giet, hoort men eene ſterke opbruiſching, de Kalk zuigt het water in, zwelt op, barst, indien het ſtukken zijn, open, en wordt zeer heet, zelfs zoodanig, dat brandbare ſtoffen, welke er mede in aanraking komen, vlam vatten. Bij het blusſchen van eene groote hoeveelheid wordt men ook ſomtijds licht gewaar. Eindelijk vervalt de Kalk tot poeder, of zoo de hoeveelheid water groot is tot een dikker of dunner brei. In dien toeſtand heet hij *gebluschte* Kalk. Dezelve is eene verbinding van Kalk met water, (een *hijdraat*), welk laatſte daarin zijnen vloeibaren ſtaat verloren heeft: van daar de groote hitte; want altijd, als een ligchaam van den vloeibaren in den vasten ſtaat overgaat, wordt de warmteſtof, die de deeltjes uitzette en vloeibaar hield, vrij en voor ons gevoel merkbaar. In eene groote hoeveelheid water wordt eindelijk de Kalk geheel opgelost en vloeibaar; koud water neemt er echter meer van op, dan heet, zoo dat, op de bij ons gewone temperatuur des dampkrings van 60° F., 778 deelen water 1 Kalk opnemen, terwijl daartoe van kokend water 1270 deelen noodig zijn.

De Kalk neemt uit den dampkring langzamerhand het koolſtofzuur op, en wordt dan eindelijk onoplosbaar en zoo hard als ſteen. Gebluschte Kalk verliest daarbij een gedeelte van zijn water. Hierop is het nut van deze zelfſtandigheid als metſelſpecie gegrond. Een zeker gedeelte zand, bij den Kalk gevoegd, bevordert dat hard worden nog, vermits een gedeelte der kiezelaarde, in het zand aanwezig, zich met hetzelve tot eene ſoort van cement vereenigt.

De Kalk kan, door ſmelten in beſloten vaten, met zwavel, en met de dampen van phosphor verbonden worden, door dezelve er door te laten gaan. Men verkrijgt zoo een *zwavel* of *phosphorkalk*, welke laatſte de eigenſchap heeft, in het zonlicht geplaatst, hetzelve als in te zuigen, en vervolgens in het duister te lichten. De eerſte is een geneesmiddel. Ook met andere zelfſtandigheden gaat hij verbindingen aan, en inzonderheid met de zuren, waaruit dan onderſcheidene zouten ontſtaan. Volgens latere proeven beſtaat de Kalk, even als de potasch, ſoda en andere alkaliën, uit zuurſtof, verbonden met eene bijzondere metaalachtige zelfſtandigheid, welke *Calium* genoemd wordt, en is dan een *zuurſtof metaal* of *metaaloxyde*.

Het gebruik van dit voortbrengſel der Natuur is zeer verſchillend. Be-

Behalve tot ſcheikundige proefnemingen, bedient men er zich, onder anderen, in de Zeepziederijen en Apotheken van, om de loogen van potasch of ſoda van derzelver koolſtofzuur, dat zich met den Kalk gretig verbindt, te berooven, en bijtend te maken. — Het voornaamſte gebruik echter is als metſelkalk, waartoe hij, zoowel uit kalkſteen als ſchelpen, in groote hoeveelheid gebrand wordt. Dit *branden* geſchiedt op verſchillende wijze, naarmate men den Kalk uit kalkſteen, of ſchelpen brandt, en niet minder naar de verſchillende brandſtof, welke men gebruikt. Oudtijds deed men het veel in de open lucht, of in kuilen, doch thans alleen in ovens, welke cilindervormig van gedaante zijn in landen, waar men hout gebruikt, bij ons echter en overal, waar men zich van turf of ſteenkolen bedient, eenen omgekeerden kegel vertoonen, die van onderen met tochtgaten voorzien is, en waarin de kalkſteen of de ſchelpen laagsgewijze met de brandſtof worden geplaatst, en wel zoo, dat de brandſtof de onderſte laag uitmaakt, welke aangeſtoken wordt. Het is voorts eene zaak van veel belang en niet minder moeijelijk, juist te bepalen, *wanneer* de Kalk genoeg uitgebrand is. Eene verſtandige regeling van het vuur, hetwelk inzonderheid niet te ſterk moet zijn, zal hier zeer te pas komen, en men den Kalk voor genoegzaam gebrand moeten houden, wanneer de rook geen dierlijke reuk meer verſpreidt, meer doorſchijnend en ligt wordt. Het zoude niet kwaad zijn, door het uitnemen van kleine proefjes Kalk, zich nog meer van deszelfs toeſtand te verzekeren. Met behoorlijke zorg behandeld, kan dan de ſchelpkalk tot dezelfde deugdzaamheid gebragt worden, zelfs voor waterwerken, als de ſteenkalk. Men moet echter de ſchelpen vooraf *zeer* lang aan de werking der lucht blootgeſteld laten, waardoor zij van vele dierlijke beſtanddeelen en vooral van het zout, hetwelk zij uit het zeewater ingezogen hebben, en dat door opſlorping van vochtdeelen, het hard worden des Kalks verhindert, bevrijd worden. — Door te lang of hevig branden wordt de Kalk *doodgebrand*, en ongeſchikt, om gebluscht te worden. De ſteenkalk is hier meer aan onderhevig, omdat hij meer aardachtige deelen bevat, welker verbinding met den Kalk de voornaamſte reden van dit doodbranden is. Wie hierover verder onderrigt verlangt, raadplege *Technologisch Handboek* door J. A. UILKENS, uitgegeven door de Maatſchappij: *tot Nut van het Algemeen*, I. 50. enz. en de daar aangehaalde ſchrijvers.

KALKSTEEN. Onder dezen naam vereenigt men alle ſoorten van koolſtofzure kalk, welke gedolven worden, onoplosbaar in water, oplosbaar in ſalpeter-zuur zijn, meestal met opbruiſching koolſtofzuur geven, en hetzelve door eene ſterke branding, insgelijks, los laten, en dan in levenden of bijtenden kalk veranderen. Deze ſteenen behooren niet tot de hardſte, maar kunnen door het ijzer gekrast worden. Velen echter laten zich polijsten. Zij hebben ook geen groot ſoortelijk gewigt. Tot deze delfſtoffen behooren voorna-

namelijk 1. *Kalkſpaath*, hetwelk kenbaar is aan zijne plaatvormige gedaante, beſtaande uit vlak op elkander liggende platen, of ſchilfers. 2. *Marmer*, verſchillend in digtheid, fijnheid van korrel en kleur (zie verder MARMER); 3. *Kalkſteen*, waarvan ſommige tot het branden van kalk, anderen als bouwſteenen gebruikt worden; 4. *Krijt*, enz.

KALLIOPE. In de fabelleer eene dochter van JUPITER en MNEMOSYNE, eene van de negen zanggodinnen, en de godin van het heldendicht. Zij was de voornaamſte der muſen, en de beſchermſter der koningen, welken zij de gaaf der welſprekendheid en van het gezang mededeelde. Ook zangers en citherſpelers behooren onder hare en APOLLO's lievelingen. Onder de afbeeldſels der zanggodinnen kent men KALLIOPE aan de *Tuba*, welke zij in de eene, en aan het heldendicht, dat zij in de andere hand houdt, alsmede aan de bloemen lauwerkranſen, waarmede zij is opgeſierd.

KALMIJ. (*Calaminaris lapis*) De Kalmij of Kalamintſteen is een metaalachtige ſteen, licht geel of ros van kleur, en aardachtig van ſmaak. Er zijn twee ſoorten van: de eene licht graauw, en harder, dan de andere ſoort, die ros of geel is, en eenige witte aders en kleine knobbels heeft. Men vindt dezen ſteen op verſcheidene plaatſen in *Duitschland*.

KALMOES-WORTEL. (*Calamus aromaticus.* LINN.) Een lange, eenigzins platte wortel, welke omtrent de dikte van eenen vinger heeft, en uit vele geleedingen is te zamengeſteld. Dezelve is aan de buitenzijde van eene bruinachtig groene, en, doorgebroken zijnde, van eene licht roode kleur, en ſponsachtige zelfſtandigheid. Hij heeft eenen bitteren ſpecerijachtigen ſmaak, en eenen ſpecerijachtigen reuk, welke laatſte bij gedroogde wortelen des te aangenamer is. Dezelve wordt hoofdzakelijk als een maag- en de ingewanden verſterkend middel gebezigd. —

De *Indianen* gebruiken de Kalmoes in hunne lanſen, en houden dezelve mede voor een verſterkend middel; doch zij is bij ons alleen bekend als een inmengſel in de *Theriaca*, en wordt zelden in de winkels gevonden, in welke de gemeene *Acorus* doorgaans gebruikt wordt; en van hier, dat men die plant, doch ten onregte, *Calamus aromaticus* noemt, om welke reden dan ook het echte gewas, door den naam van *Calamus aromaticus verus*, wordt onderſcheiden.

KALMUKKEN. Maken den merkwaardigſten tak van den *Mongoliſchen* volksſtam uit. Zij zelve beweren, dat hunne oudſte woonſteden tusſchen de *Koko-Noor* (blaauwe zee) en *Tibet* geweest zij. Dit volk, het grootſte en magtigſte deel van *Oelöt*, moet lang voor *Dſchingis-chan*, naar het Westen tot aan *Klein-Azië*, eenen heertogt gedaan, en zich daar, en omſtreeks den *Caucaſus*, verloren; doch het overſchot er van, dat in *Groot-Tartarije* was achter gebleven, van zijne Tartaarſche naburen den naam van *chalimik* (afvallige) ont-

van-

vangen hebben. Indedaad noemen zich de *Kalmukken* nog tegenwoordig bij dien naam, ofschoon *Orlöts*, welk woord echter dezelfde beteekenis heeft, nog altijd hun eigendommelijke naam is. De *Orlöts* of *Kalmukken* verdeelen zich, ten minste sedert de verwoesting van het *Mogolsche* rijk, in 4 onderscheidene hoofdtakken, die zich *Choschoten*, *Derbeten*, *Soongaren* en *Torgoten* noemen. Het grootste gedeelte der *Choschotsche Kalmukken* heeft zich in en omtrent *Tibet*, en aan de *Koko-Noor* blijven ophouden, en moet, na de verdrijving der *Soongarsche*, onder Chinesche bescherming gebleven zijn. Het kleinere gedeelte van dezen stam was reeds lang voorheen naar den vloed *Irrtisch* getrokken, en geraakte eindelijk onder de heerschappij der *Soongarsche* horde; nam met dezen aan den oorlog tegen *China* deel, doch werd ook te gelijk met haar verstrooid. De onder de Chinesche heerschappij nog tegenwoordig vereenigde horde *Choschoten* wordt op 50,000 geschat. Men wil, dat zij dezen naam (krijgers, helden) door hunne dapperheid, onder aanvoering van Deshingis, verworven hebben. Een gering gedeelte van de Kalmuksche stammen, omtrent 18,000 huisgezinnen, heeft zich, omstreeks 1759, aan de *Wolga* nedergezet, en zich vrijwillig onder Russische heerschappij begeven. De *Soongarsche Kalmukken* maakten, bij de verdeeling van het *Mongolische* rijk, met de *Derbeten*, slechts eenen enkelen stam uit, die zich later, onder twee twistende broeders uit hunne vorstenfamilie verdeelde; en deze horde is het, die in de 17de, en met den aanvang der vorige eeuw, een groot deel der overige Kalmuksche stammen, inzonderheid de *Choschots*, *Derbeten* en *Choits*, aan zich onderwierp, en met de *Mongolen*, zoo wel als met het Chinesche rijk, bloedige oorlogen voerde, die echter met hare volkomene onderwerping en verstrooijing eindigden. Men hieldt ze voor de dapperste, rijkste, en magtigste horde. De *Derbetsche Kalmukken*, die in het eerst in de streken van *Koko-noor* hunne verblijfplaats hadden, trokken van daar, uithoofde van de Mongolische onlusten, naar den vloed *Irrtisch*, en verdeelden zich hierop in 2 hoopen, waarvan de eene zich met de *Soongaren* vereenigde, en ten laatste met deze verstrooid werd; terwijl de andere zich aan de *Ural*, *Don* en *Wolga* nedersloeg, en zich voor een groot gedeelte met de *Torgoten* verbond; doch naderhand er zich weder van afscheidde. De *Torgotsche* of *Wolgasche Kalmukken* schijnen zich later, dan de overige Kalmuksche takken, tot eene bijzondere horde gevormd te hebben. Zij scheidden zich al vroeg van de muitzieke *Soongaren* af, en zetteden zich aan de *Wolga* neder; sints welken tijd zij door de *Russen*, aan welke zij zich reeds in 1616 onderwierpen, *Wolgasche Kalmukken* genoemd worden. Toen, echter, de onderdrukking der Russische regering ontevredenheid onder hen verwekte, begaven zij zich in 1770 onder Chinesche bescherming, waar men echter al aanstonds gestrenge maatregelen tegen hen bezigde. Alle deze verschillende stammen van *Kalmukken* stonden eertijds onder hunne eigene *Chans*.

Ook is er eene volkplanting van *gedoopte Kalmukken*, waaraan de Russische regering, inzonderheid in het Orenburgsch gebied van het stadhouderschap *Ufa*, eene vruchtbare landstreek, benevens de stad *Stawropol*, ingeruimd heeft, en die zich in den jongsten tijd aanmerkelijk heeft uitgebreid. Behalve deze bevind zich nog, in hetzelfde stadhouderschap, eene kleine volkplanting van *Mahomedaansche Kalmukken*, welke uit enkele proselyten, die de *Kirgisen* gemaakt hebben, ontstaan is.

KALYPSO. Eene dochter van ATLAS, die het eiland *Ogygia*, dat diep in den *Oceaan* lag, en zeer boschrijk was, bewoonde. Schoon eene godin, leefde zij nogtans eenzaam en geheel afgezonderd van goden en menschen. Toen ULYSSES aan haar eiland schipbreuk leed, ontving zij hem zeer vriendelijk; verzorgde hem, en wenschte hem bij zich te houden, ten einde hem eene eeuwige jeugd en de onsterfelijkheid te schenken. Dan, zijn verlangen naar het vaderland en zijne gade verzwakte den indruk van de bekoorlijkheden der godin. Zeven jaar, die hij gedwongen was, bij haar te blijven, sleet hij in kommer en verdriet; doch eindelijk ontfermden zich de goden over den lijder. JUPITER zond MERKURIUS van den *Olympus*, met last aan KALYPSO, om ULYSSES naar zijn vaderland te laten vertrekken. Zij gehoorzaamde aan dit bevel; maar stierf eerlang van verdriet.

KAMEEL, of KEMEL. (*Camelus Dromedarius.*) Dit dier wordt nog hier en daar in *Azië*, inzonderheid tusschen *China* en *Indië*, in de woestijnen in het wild gevonden, en is voor geheel het *Oosten*, en hetNoordelijk binnenste gedeelte van *Afrika*, het gewigtigste huisdier, hetwelk juist alles in zich vereenigt, waardoor het aldaar van zulk een onberekenbaar nut is, dat geene andere dieren hetzelve zouden kunnen vervangen. Het heeft eenen bult op den rug, geene horens, en de hoeven zijn ook niet geheel gespleten. Behalve de 4 magen, die alle herkaauwende dieren bezitten, heeft het nog eene vijfde, of waterzak, waarin het voor 15 of 16 dagen voorraad aan water, hetwelk zich niet met het voedsel vermengt, kan opnemen, zoodat het in dien tijd niet behoeft te drinken. Dit water wordt in deze bewaarplaats niet vuil of stinkend, maar blijft zonder reuk of smaak, en wordt, wanneer het dier eet of herkaauwt, gedurig uit dezelve opgehaald, om het voedsel te verdunnen. Dit voedsel is het slechtste, zoo als doornen en struiken, hetwelk voor geene andere dieren eenigzins geschikt is, en in de woestijnen in menigte gevonden wordt, waarom het ook van kraakbeenige lippen en zulk tandvleesch voorzien is. Voor aan de borst hebben de Kameelen eenen grooten eeldknobbel, en 4 dergelijke kleinere aan de voor- en achterpooten, welke dienen, om er op te leunen, als zij moede zijn, of om er zich op neder te leggen. Onder de voetzolen bevindt zich eenen, met eene dikke huid bekleedden, vleeschklomp, welke, als een kussen, den moeijelijken gang in het heete zand verligt. Een last

last van 12 of 1300 pond is voor eenen Kemel niet te zwaar, daar hij met denzelven, in eenen zachten draf, dagelijks bij de 12 mijlen aflegt. Hij wordt voor het overige, zoowel om te rijden als om te trekken en te dragen, gebruikt; knielt, bij het op- en afladen van den last, op het bevel zijns meesters, en wordt door de *Arabieren* teregt het *schip der woestijnen* genoemd. In geheele troepen, *Karavanen* genoemd (*zie aldaar*), vervoeren zij met de Kameelen alle goederen door de brandende zandwoestijnen van *Arabië*, en hun vleesch en hunne melk wordt door hun genuttigd.

Behalve deze Kemel is er nog eene andere (*Camelus bactrianus*), die van den vorigen daarin verschilt, dat hij 2 bulten op den rug heeft. Deze wordt alleen in het midden van *Azië*, tot aan de grenzen van *China*, gevonden, vooral bij zeer groote troepen in *Bessarabië* enz.; doch hij wordt minder tot lastdragen, maar meer, uit hoofde van zijnen snellen draf en natuurlijken zadel, om te rijden, en bij de *Tartaren*, inzonderheid, tot een trekdier gebruikt.

KAMEEL of SCHEEPSLIGTER. Een werktuig, door onzen landgenoot Meeuwes Meindertszoon Bakker in 1691 uitgevonden, om schepen van 100 stukken geschut over *Pampus* naar de *Vlieter* te brengen; bestaande in eene soort van praam, of groot vlak vaartuig, uitwendig de gedaante van een doorsneden, half langwerpig rond hebbende, dat van binnen hol is. Aan iedere zijde van het schip wordt een Kameel gebragt, en door buizen met water gevuld, zoodat het zinkt, waarna de buizen gesloten worden. Hierop worden 12 tot 20 kabeltouwen, van het eene Kameel tot het andere, onder het schip door- en zoo sterk toegetrokken, dat de Kameelen, die uit hoofde hunner gedaante daartoe geschikt zijn, digt om het schip sluiten, en met hetzelve één ligchaam uitmaken. Vervolgens pompt men het water wêer uit de Kameelen, die, daardoor ligter geworden, omhoog rijzen, en door middel der gemelde kabeltouwen het schip over de ondiepte voeren.

KAMELEON. Dit zeldzaam dier, tot het geslacht der Hagedissen behoorende, wordt in de *Oost-Indië*, *Noord-Afrika*, en thans ook in *Spanje* gevonden. Het is zeer loom en traag; houdt zich op boomen en heggen op, en leeft van insekten, die het met zijne lange, kleverige tong behendig weet te vangen. Zijn ligchaam is eenigzins zamengedrukt, en van knobbels voorzien, doch zonder schubben. Het heeft eenen langen staart, 4 pooten, ieder met 5 vingeren, drie aan drie en twee aan twee vereenigd; eene wormsgewijze tong, die in eenen sponsachtigen knobbel uitloopt; geene tanden; twee groote bedekte oogen, die slechts eene kleine opening hebben, en geen uitwendig gehoorgat. Het wijfje legt van 9 tot 12 eijeren, die het in het zand nederlegt, waar zij alleen door de warmte worden uitgebroed. Men kent tot heden 6 soorten van Kameleons. De merkwaardigste eigenschap van dit dier is zijne kleurverwisseling; en deze is zeker, en zelfs tot een spreekwoord geworden,

den, zoo dat men van een veranderlijk mensch zegt: *hij is gelijk het Kameleon*; doch het is bezijden de waarheid, dat het dier eene willekeurige kleur, of slechts diegene zou aannemen, welke het voorwerp heeft, waarop het zich bevindt. Zijne natuurlijke kleur is eigenlijk die van ijzer, of staalgrijs; maar het verkrijgt, vooral, wanneer het getergd wordt, eene geelachtig- groene, zwartachtige, en ook wel gevlakte kleur, voornamelijk daaruit ontstaande, dat het bloed als dan in groote menigte uit het hart naar de uitwendige deelen van het ligchaam stroomt. Voor het overige heeft het Kameleon zeer groote longen, door welker opblazing het zich aanmerkelijk kan uitzetten. Van daar de fabel, dat dit dier van den wind, of de lucht, zoude leven, hetwelk men bovendien ook stelde, omdat het den mond altoos open heeft, hetgeen, echter, door de grootte zijner tong veroorzaakt wordt. De Kameleons kunnen, even als alle kruipende dieren, zeer lang, en zelfs 4 maanden, zonder voedsel zijn, hetwelk dan ook aanleiding tot gemelde fabel gegeven heeft. Eindelijk verdienen nog de oogen van dit dier, welke het ieder afzonderlijk, en ook beiden, in onderscheidene rigtingen, schielijk kan bewegen, onze opmerking. De duurzaamheid van zijn leven is geheel onbekend; maar men kan met grond vermoeden, dat weinigen hunnen natuurlijken eindpaal bereiken, vermits zij naauwelijks het groote getal hunner vijanden kunnen ontkomen. In koudere landstreken, als het lage *Egypte* en de kusten van *Barbarije*, verbergen zij zich in den grond onder steenen, waar zij eenen geruimen tijd onbewegelijk doorbrengen. — De *Indianen* en *Afrikanen* beschouwen het Kameleon als een zeer nuttig dier, en zien het met vermaak rondom hunne woningen de insekten vangen, die hun zoo zeer tot last verstrekken.

KAMER. Heet dat gedeelte van de binnenruimte bij het werpgeschut, in hetwelke de lading opgesloten is. Men heeft rolvormige en kegelvormige Kamers; die van onze houwitzers zijn alle rolvormig en van achteren door eene halve bol gesloten en ongeveer half zoo wijd als het kaliber. Bij onze mortieren van 50 pond st. is de Kamer kegelvormig en zoo lang als de helft der geheele binnenruimte: van voren zoo wijd als het kaliber; doch van achteren slechts $\frac{1}{4}$ zoo wijd. Bij onze mortieren van 16 pond st. is de Kamer rolvormig en even zoo lang als zij wijd is, en van achteren door eene halve bol gesloten. Bij ons mortiertje van 16 pond ijzer, is de Kamer mede rolvormig, doch naar evenredigheid een weinig langer.

De ijzeren kogel- en steen-mortieren hebben kegelvormige Kamers, bij welke echter het onderscheid tusschen de voorste en achterste middellijn zeer gering is.

Men heeft in deze laatste tijden in *Frankrijk* groote mortieren gegoten, welke spherische en peervormige Kamers hebben.

Onze caronnades hebben mede kamers, welke alleen ontstaan door dien het achterste gedeelte der ziel een weinig enger is als het overige gedeelte.

KAMERIJK, in het Fransch *Cambray*. Eene ſterke ſtad met een kasteel, in het Franſche departement du *Nord*, aan de rivier de *Schelde*, en het kanaal van St. *Quentin*. Zij heeft eenen bisſchop en kamer van koophandel, 11 kerken, 2,993 huizen en 13,800 inwoners, die onder anderen in leder, batist, linnen, tapijten en vooral in kamerdoek werken. In de hoofdkerk vindt men een gedenkteeken voor den beroemden FENELON, die er weleer de bisſchoppelijke waardigheid bekleedde. Het voormalig aartsbisſchoppelijk paleis, het raadhuis, de citadel en de groote kaſernen zijn ſchoone gebouwen. Er is eene openbare boekerij, teekenſchool enz. Ook was het in deze ſtad, waar in 1573 de vrede tusſchen keizer KAREL V en den koning van *Frankrijk* FRANS I, waarbij zich *Engeland* voegde, geſloten werd. De beroemde ontleedkundige AME BOURDON en de twee vermaarde beeldhouwers BALTHASAR en KASPAR MARSI werden hier geboren. Van 1815 tot 1818 was het hoofdkwartier van het bezettingsleger der geallieerden binnen deze ſtad.

KAMFER. Deze is eene wasachtige, zeer vlugtige, doorſchijnende, witte, zelfſtandigheid, van eenen doordringenden eigenaardigen reuk, heeten ſmaak, onoplosbaar in water, oplosbaar in wijngeest en oliën, en zeer brandbaar. Men vindt haar in vele gewasſen; doch overvloedigst in den Kamferboom van *Sumatra*, *Japan*, *Borneo* en *China*; en van daar de naam dezer boomen (*Arbor Camphorifera Japanica*, *Laurus Camphora*, *Laurus Sumatrenſis*), en derzelver voornaam gebruik, om er de Kamfer uit te trekken. Op *Sumatra*, in *Japan* en *Borneo* zijn geheele bosſchen van deze boomen, die dikwijls grooter dan de zwaarſte eiken zijn. Om de Kamfer te verkrijgen, hakt men deze boomen om, ſplijt ze van een, en vergadert dan de groote uitvallende ſtukken; vervolgens haalt men er de kleine brokken uit, en ſchraapt er eindelijk af, hetgeen aan het hout vast zit. Deze Kamfer is zuiver, en zoo ſterk, dat zij hare reuk en eigenſchappen zeer gemakkelijk aan andere gekookte, dik gemaakte, oliën mededeelt; en van daar de plaatshebbende vervalſchingen. Minder zuiver en ſlapper is die Kamfer, welke men door koking en opheffing, uit het fijn gekapte hout en de takken der Kamferboomen, verkrijgt. Zij heeft derhalve eene verdere rafinering noodig, welke voorheen, inzonderheid te *Venetië*, doch tegenwoordig ook elders, maar het best te *Amſterdam*, en wel op deze wijze geſchiedt: men bevrijdt de ruwe Kamfer, door eene niet te fijne zeef, van de aanhangende, grove onzuiverheden; vermengt dezelve met gemalen krijt of fijnen kalk in bijzondere glazen, die men van boven met katoen digt ſtopt, met blik en daarover geſtrooid zand bedekt, en vervolgens in een zandbad, op eenen daartoe afzonderlijk ingerigten oven plaatst. Na geëindigde opheffing en verkoeling der glazen, worden dezelve gebroken, en de Kamfer er uitgenomen, die nu gerafineerd is. Het is bekend, dat de Kamfer van een uitſtekend nut in de geneeskunde is, en ook tot het bewaren van naturaliën en pelterijen gebruikt wordt.

KAMISAARDS. Is de naam dier Hervormden in de *Sevennen*, die zich in het begin der 18de eeuw tegen de geweldenarijen der koninklijke bevelhebbers verzetteden, welke hen door een bovenmatig hoofdgeld onderdrukten. Zij haalden de ontvangers des nachts uit het bed, en hingen hen, met de taxatie-lijst om den hals, aan de boomen op. De uitvoerders trokken, om ongekend te blijven, hunne rokken uit, en vertoonden zich in hunne bloote hemden; en van hier hunne benaming. — *Whiteboys* in *Ierland* leveren een foortgelijk voorbeeld op.

KAMPAGNE. Het bovenfte achter-deel van een fchip, daar de vlag waait; de plaats op een oorlogfchip, waar zich de trompetter bevindt.

KAMPECHEHOUT. Afkomstig van eenen Amerikaanfchen boom (*Haematoxylum Campechenfe* L.) Het hout is hard, rood van kleur en zwaar; heeft eenen min of meer zamentrekkenden en zoetachtigen fmaak, en is, na federt lang als verfftof in gebruik geweest te zijn, ook eindelijk tot de geneeskunde overgebragt, alhoewel thans minder in gebruik.

KAMPEN. Eene Nederlandfche ftad in de provincie *Overijsfel*, aan de rivier den *IJsfel*, die een weinig verder op met verfcheidene armen in de *Zuiderzee* valt, en over welke eene fraaije, vaste, houten brug ligt, die 723 voet lang en 20 breed is; in 1448 werd aangelegd, en, in 1784, gedeeltelijk weggefpoeld zijnde, eerlang vernieuwd, en van eenige losfe jukken voorzien werd, welke bij eenen ijsgang door het ijs zelf worden weggeftuwd, waardoor het meerder ruimte verkrijgt, en de brug dus minder gevaar loopt. *Kampen* was eertijds eene vesting, en bood in 1578 den graaf van RENNEBERG, langer dan eene maand, tegenftand; doch de muurtorens (waarom zij ook de *Torenftad* heette) en rondeelen zijn, en worden thans meestal weggenomen. De ftad had voorheen eenen bloeijenden koophandel, en hare inwoners hadden, reeds in de 15e eeuw, 120 koopvaardijfchepen; doch door het verzanden van den *IJsfel*, en eenige andere algemeene en bijzondere oorzaken, is de handel in verval geraakt, hetgeen echter door de heerlijke weilanden, ten Westen en Noordwesten liggende, alsmede door eenige vrij belangrijke fabrijken, en den handel in boter, matten enz. eenigermate vergoed wordt. Eene fraaije, met lindeboomen bezette binnengracht, die aan beide einden met den *IJsfel* gemeenfchap heeft, verdeelt de ftad in de *Oude* en *Nieuwe*, welke laatfte, uithoofde der tuinen, minder digt betimmerd is. Er zijn hier tegenwoordig 2 gereformeerde kerken, de Boven- en Broederkerk met een klein torentje, in welke eerfte een monument ftaat, waarin het hart van den Nederlandfchen vlootvoogd DE WINTER, een inboorling van *Kampen*, bewaard wordt; terwijl zij tevens met een fraai orgel pronkt, hetwelk van een keurig zoogenoemd klokkenfpel (*clarion*) voorzien is. De Buitenkerk is aan de Roomschgezinden, die buitendien nog 2 kleinere kerken of kapellen hebben, afgeftaan. Ook hebben de Lutherfchen, de onlangs met de

de Zwitſers vereenigde Doopsgezinden, en de Joden hunne kerkgebouwen; doch wordt de voormalige Franſche kerk, alzoo die gemeente verloopen is, door het zanggenootſchap gebruikt. Voorts heeft men in *Kampen* eene Latijnſche ſchool, eenen plantentuin, een ziekenhuis, een werkhuis voor armen, 2 proveniershuizen en 3 weeshuizen, waarvan een voor de Roomſchen. Het Raad- en Tolhuis, welk laatſte aan den *IJsſel* ſtaat, en waarin oudtijds de huldiging van den landsheer geſchiedde, zijn opmerkenswaardig. De nieuwe toren ſtaat geheel alleen, juist in het midden der ſtad; hij is zeer fraai gebouwd, en heeft een uitmuntend klokkenſpel: men gaat er onder door naar een groot plein, de nieuwe markt; en het is hierom, dat de trap alleen ter hoogte van het portaal buiten den toren loopt, doch vervolgens in denzelven ſchiet. De nieuwe ſtads herberg en het zoogenoemde *Collegie* (waarſchijnlijk aldus genoemd, omdat de provinciale regering er om de 3 jaar vergaderde) zijn zeer goede logementen. Het eerſte, over de gemelde brug ſtaande, heeft een alleraangenaamst gezigt op de ſtad, en bij het laatſte, aan de nieuwe markt gelegen, is onlangs eene fraaije concertzaal gebouwd, in welke het departement van de maatſchappij *tot Nut van het Algemeen*, dat uit ruim 80 leden beſtaat, en mede eene ſpaarbank heeft, deszelfs vergaderingen houdt. Aan het andere einde van dit gebouw heeft men, boven de Latijnſche ſcholen, eene, voor omtrent 30 jaar opgerigte, Lees-bibliotheek, waarin men thans ruim 1000 der nieuwſte werken telt, en waarin elk voor een gering jaargeld kan deelnemen. Ook heeft men hier eene Teekenſchool opgerigt, waarvan men zich veel goeds belooft, en is onlangs, behalve de Nederduitſche en Franſche ſcholen, eene afzonderlijke, wel ingerigte ſchool voor Joodſche kinderen, door de Israeliten zelve, met eenige onderſteuning van de zijde der regering, tot ſtand gebragt, zoo als er ook eene afdeeling van het Groninger Israëlitisch genootſchap, *ter bevordering van zedelijke beſchaving*, met eene boekerij voor dezelve, is daargeſteld.

Tot de ſtad *Kampen* behoort mede het *Kamper-eiland*, waardoor men, in den ruimſten zin, al de landerijen, tusſchen de Oostelijke en Westelijke uitwateringen van den *IJsſel*, verſtaat, hetwelk door de aanſpoelingen der zee nog gedurig toeneemt; zeer vruchtbaar is in granen; uitmuntende weilanden heeft, en de ſtad dus veel voordeel aanbrengt. *Kampen* heeft van hier geene ſtedelijke belasting, het welk, gevoegd bij de goedkoope levenswijze, en het gemak, dat men hier alles krijgen kan, zulk eenen toevloed van nieuwe bewoners veroorzaakt, dat men tegenwoordig bijna 7,000 inwoners telt, en het moeijelijk valt, om eene geſchikte woning te bekomen. De ſtad is, ſedert 25 of 30 jaar, ongemeen verfraaid en verbeterd, niet alleen, dat de huizen, over het geheel, merkelijk in aanzien gewonnen hebben, zijn er ook verſcheidene ſchoone gebouwen bij gekomen, zoo als: de fraaije nieuwe veenpoort, de hoofdwacht, de genoemde concertzaal enz., welke allen onder beſtuur van den

kundigen ſtads-architekt, A. SORG, zijn opgerigt, die tevens eene zoo ſtevige waterkeering heeft daargeſteld, dat, bij de zwaarſte overſtrooming, geen water, gelijk voorheen, in de ſtad dringen kan. De ſchepen, op en van *Amſterdam*, *Rotterdam*, *Enkhuizen*, *de Lemmer*, *Deventer*, *Zutphen* enz. varende, benevens de ſchuiten van en naar de omliggende plaatſen *Zwolle*, *Hasſelt*, *Genemuiden*, *Zwartſluis*, *Steenwijk*, *Blokzijl* enz. vertrekkende, brengen veel levendigheid aan, en voorzien de inwoners van allerlei behoeften; terwijl de wandelingen buiten de ſtad, ſchoon niet zeer menigvuldig, zeer aangenaam zijn, vooral die in den Nieuwen weg, welke met lusttuinen, warmoeziers hoven enz. bezaaid is. Ook de ſingels rondom de ſtad zijn ſchoon, en de buiten-ſingels, voor een groot gedeelte, onlangs met plantſoen bezet.

KAMPFER. (ENGELBRECHT) Een beroemd reiziger van de 17 eeuw, die te *Lemgo* geboren werd, en van zijnen vader eene uitmuntende opvoeding ontving. In 1683 deed hij, als geheimſchrijver bij een Zweedsch gezantſchap, te land, eene reis door *Rusland* naar *Perzië*; bezocht hierop *Arabië*, *Indostan*, *Coromandel*, de oevers der *Ganges*, *Java*, *Sumatra*, *Siam* en *Japan*, in welk laatſte land hij 2 jaar vertoefde. Hij keerde in 1692 in zijne geboorteſtad terug; werd hier lijfarts van den graaf VAN DER LIPPE, en ſtierf in Slagtm. in het jaar 1716. Onder zijne ſchriften verdient inzonderheid genoemd te worden: *Geſchiedenis en beſchrijving van Japan*; *Lemgo* 1774, welk algemeen geacht werk reeds in 1727, uit het handſchrift, in het Engelsch overgezet, en te *Londen* in 2 deelen in folio uitgegeven is, waarna hetzelve in 1774 in de Duitſche taal is verſchenen.

KAMPGEVECHTEN. Eene gewoonte, uit onkunde allereerst geboren, door bijgeloof verder aangekweekt, en in vroegere dagen door bijkans geheel *Europa*, en ook hier te lande, in gebruik; doch waarvan het nadeel zich allerwege deed gevoelen, vooral ook, wanneer tusſchen den man en zijnen naasten, over voorregt of eigendom, twist ontſtond. Gewijsden, aangaande het gerezen geſchil, niet voorhanden, of althans onbekend, zijnde, deed de geestelijkheid uitſpraak; doch deze, te onkundig, en te ongeoefend, om de natuurlijke billijkheid te raadplegen, nam een ander middel, ter beſlisſing van geſchillen, te baat. Eerst beschouwde men het lot als iets heiligs, en als onder het onmiddellijk beſtuur der Voorzienigheid ſtaande; en van hier, dat men aan de veroordeelden, door haar van eenige aangetijgde of onbewezene misdaad beſchuldigd, eenige moeijelijke proeven oplegde. Deze proeven noemde men *Judicia Dei*, of goddelijke regtſpraken, en waren van onderſcheidenen aard, zoo als door ons onder art. BETOOVEREN is opgegeven. Onder deze proeven behoorden ook, in later tijd, de Kampgevechten, waartoe men beſloot, wanneer de regter bij mangel aan getuigen geene uitſpraak konde doen, en partijen in deze manier van

be-

beslisfing bewilligden. Zoodanige gevechten hadden plaats tusschen de twistende partijen in eigen persoon, of daartoe gehuurde kampvechters. Zelfs onder de vrouwen, wanneer zij onderling geschil hadden, moest zulks door dit middel beslist worden. Zij bedienden zich alsdan van huurlingen, of, zoo de zaak hare eer, schoonheid en aanzien boven anderen betrof, traden de ridders voor haar in het strijdperk, om de gunst der vrouwen te winnen. Deze Kampgevechten gingen zeer statig toe, en stonden onder het opzigt van eenen ambtenaar, *kreitwaarder* genoemd, die het opzigt over het *kreit-* of kampveld had. PHILIPS, *Heer van Wassenaar en Burggraaf van Leijden*, bekleedde in 1420 dien post, als een leen van den graaf van *Holland*, en had dit ambt bij opvolging van zijne voorouders ontvangen. Het kampveld werd vooraf door middel van een touw afgeschoten, en het getal en de soort van wapenen werden bepaald. Oudtijds vocht men met stokken, doch naderhand met zwaarden of degens. Voor het aangaan van den strijd moest een kampvechter biechten en het Avondmaal gebruiken, en werd in den strijd als overwonnen beschouwd, en dus de zaak te hebben verloren, wanneer hij viel, of door zijne partij op den grond werd geworpen, of buiten de lijn van het kampveld gedreven. Langen tijd hebben deze soort van Kampevechten stand gehouden; doch zijn allengskens, door het invoeren eener regtvaardige en verstandige wijze van regtspleging, in onbruik geraakt. De thans, helaas! nog plaatshebbende duëllen, of tweegevechten, zijn nog een overblijfsel van deze barbaarsche gewoonte; doch verdienen, uithoofde van onzen meer beschaafden en verlichten leeftijd, nog eene grootere verachting.

KAMPHUIZEN. (DIRK RAFELZ.) werd te *Gorinchem* in 1586 uit deftige ouders geboren; doch, na den dood van beiden, toen hij naauwelijks 8 jaar oud was, onder het opzigt van eenen ouderen broeder gesteld, die hem bij eenen kunstschilder besteedde. Achttien jaar oud zijnde, had hij reeds zulke vorderingen gemaakt, dat hij zijnen meester zoo niet voorbijstreefde, ten minste op zijde kwam. Op aanzoek echter van den Rector der Latijnsche school, die 's jongelings bekwaamheid kende, zag hij van het schilderen af, en legde zich op het Latijn toe, waarin hij het binnen 3 jaar zoo ver bragt, dat hij voor het akademisch onderwijs vatbaar werd geoordeeld. Hij vertrok naar de hooge school te *Leijden*, en werd een leerling van JACOBUS ARMINIUS, wiens gematigde begrippen en leerwijze hem het meest gevielen. Nu eenigen tijd hier vertoefd te hebben, werd hij, op aanbeveling van gemelden hoogleeraar, onderwijzer bij de kinderen van den heer VAN LANGERAK, en, door zijnen ijver, tevens diens geheimschrijver; doch zijn huwelijk met ANNEKE ALENDORP, dochter van den Dortschen leeraar G. ALENDORP, deed hem naar *Gorinchem* vertrekken, waar hij uit het taal-onderwijs aan de jeugd, ten zijnen huize, zijn bestaan vond; bestedende voorts zijne snipperuren aan het lezen der H. Schrift, waardoor hij werd

overgehaald, om de tot hiertoe uitgeftelde plegtigheid van den Doop, door eenen leeraar te *Arkel*, zich te laten toedienen. KAMPHUIZEN legde vervolgens, op raad van velen, die zijne bekwaamheden kenden, zich met ernst op het predik-ambt toe. Nadat hij ettelijke malen den dienst in *Waterland* verrigt had, vertrok hij naar *Utrecht*, waar hij, door medewerking van den heer VAN LANGERAK, den post van onderwijzer bij het 4de Latijnfche fchool verkreeg, en gemeenzaam bekend geraakte met zekeren leeraar TAURINUS, op wiens aandrang hij befloot, den fchooldienst vaarwel te zeggen, ten einde zich met minder belemmering op het gewigtig leeraar-ambt te kunnen toeleggen. Hij predikte van tijd tot tijd, voor zijnen vriend TAURINUS, in de Domkerk van gemelde ftad onder veel toeloop, en werd vervolgens, door de bezorging van den heer LEDENBERG, in het nabij liggend dorp *Vleuten* beroepen, waar hij, tot algemeen genoegen, zijn ambt 2 jaar had waargenomen, toen hem en zijns gelijken, bij openbare afkondiging, het prediken op lijfftraf werd verboden.

Sedert geraakte KAMPHUIZEN in bekrompene omftandigheden, en zwierf van plaats tot plaats; doch hield zich meest te *Amfterdam* op, waar hij zich met het fchraal inkomen van het vertalen van Latijnfche boeken moest behelpen. Na verloop van eenigen tijd, fcheen echter zijn lot gunstiger te worden: hij trad in kompagniefchap met eenen drukker en boekverkooper te *Norden*, in *Oost-Vriesland*, begaf zich derwaarts, en flaagde in zijne onderneming zoo gelukkig, dat hij nu met de zijnen een tamelijk ruim beftaan genoot. Met den bekenden, verdrevenen Remonftrantfchen leeraar GESTERANUS betoonde hij, dikwijls met gevaar van hun leven, de liefderijkfte hulp aan de zulken, die door de pest werden aangetast, welke toen in *Oost-Vriesland* fterk woedde, en velen, en ook eindelijk gemelden leeraar, ten grave fleepte. KAMPHUIZEN had echter niet lang genot van zijnen tegenwoordigen voorfpoed. De nadering van eenige Marsfeldfche troepen, met oogmerk, om alles te verwoesten, deed hem met de zijnen naar *Harlingen* wijken, waar hij zijne *Stichtelijke Rijmen* voor het grootfte gedeelte vervaardigde. Dan, ook hier genoot hij flechts een jaar rust, wanneer hij, om eenen hem gefpannen ftrik te ontwijken, naar het eiland *Ameland* vlugtte, en hier 9 maanden met het vertalen van eenige Franfche boeken, en het fchrijven zijner verhandeling: over *het onbedriegelijk Oordeel*, doorbragt. De ongezondheid der zeelucht noodzaakte hem, om van woonplaats te veranderen. Hij verkoos *Dokkum*, in *Vriesland*, tot zijn verblijf; begon hier, met overleg zijner vrienden, den vlashandel, die hem een eerlijk beftaan verfchafte, en legde de laatfte hand aan zijne *Stichtelijke Rijmen*, welke hij te *Hoorn* liet drukken. Sedert onthield hij zich eenigen tijd, op verzoek van zijnen vriend, den vermaarden fchilder MIEREVELD, te *Delft* op, om zekeren jongeling, een bloedverwant van dezen, van eene zielziekte door zijne

troost-

troostredenen te genezen, in welk moeijelijk werk hij gelukkig flaagde. Na zijne terugkomst van daar maakte hij eenen aanvang met zijne *Uitbreiding der Pfalmen*, welke zijn laatfte werk was. Kort na de voltooijing van hetzelve werd hij gevaarlijk ziek, en ftierf op den 9den van Hooim. 1626, in den ouderdom van 41 jaar: een kort leefperk voorzeker, in vergelijking van zijne menigvuldige rampen en wederwaardigheden; doch lang genoeg, om hem te doen reikhalzen naar een vreedzamer vaderland. Hij ftierf onder de duidelijkfte blijken van godsvrucht en vertrouwen, en 's mans huis en graf werden, nog lang daarna, aan nieuwsgierige vreemdelingen vertoond.

KAMRAD. Noemt men bij de molenmakers zeker rad, waarin tanden ftaan, die een rondfel vatten, hetwelk een ander rad omvoert. In een uurwerk wordt een Kamrad ook wel kroonrad genoemd.

KAMTSCHATKA. Een Schier-eiland, hetwelk zich van de Oostelijke kusten van *Siberië* 180 Duitfche mijlen lang, en in de grootfte breedte van 50 mijlen, Zuidwaarts in den *Oceaan* tot aan de *Kurillifche eilanden* uitftrekt. Dit Noord-oostelijk einde der oude wereld werd eerst in 1696 door zekeren MOSOSKO, die met 16 Kofakken eenen togt derwaarts ondernam, naauwkeuriger bekend, en in het volgende jaar aan het Rusfisch rijk cijnsbaar. Het is bijzonder gelegen voor den handel in pelterijen, heeft in de baai *Ametfcha* eene uitmuntende haven, en is door zijn klimaat (liggende tusfchen den 51 en 63 gr. N. B.) niet ongefchikt voor den landbouw; jammer maar, dat men dit land flechts als eene verbanningsplaats heeft befchouwd, en er geen andere partij van trok, dan dat eenige Kofakken voor eenen geringen prijs pelterijen gingen inkoopen, om zich te verrijken; doch gelukkig is dit veranderd. Sedert de vlugt van den bekenden BENJOWSKY, werden er geene misdadigers meer derwaarts gezonden, en heeft men er verfcheidene volkplantingen gevestigd, landbouw en veeteelt er ingevoerd, en veel moeite ter befchaving der inwoners in het werk gefteld.

Kamtfchatka wordt in de lengte door eene bergketen doorfneden, van welke regts en links kleine rivieren in de *Kamtfchatkafche* en *Ocholzkifche* zee ftroomen, en die aan de Zuidelijke punt de kaap *Loretha* vormt. In deze bergkete vindt men koper- en ijzermijnen, en verfcheidene vuurbergen. De bevolking van *Kamtfchatka* kan men op 2800 inboorlingen, en met de *Rusfen*, Kofakken en kolonisten op 10,000 zielen ftellen. Eene eeuw geleden was het misfchien 20 of 30 maal grooter; moetende deze ontvolking aan de moorddadige gevechten, om het Rusfisch juk af te fchudden; aan de vernielende kinderziekte, en aan de onnatuurlijke gewoonte der heidenfche *Kamfchatkafche* vrouwen, om hare vrucht af te drijven, worden toegefchreven.

De *Kamtfchatkadalen*, een hatelijk geflacht van *Mongolen*, noemen zich zelven *Itelmen*. Zij zijn goedhartig en gastvrij; doch geven zich aan de groffte zinnelijke lusten over, waarvan hunne vraatlust en-

en hunne onkuifche danfen voldoende bewijzen opleveren. Hunne onreinheid gaat alles te boven. Ieder Kamfchatkadaals dorp (*Ostrofchok*) wordt door ééne familie bewoond, en beftaat uit verfcheidene *Balaganen*, of zomerwoningen, die op palen gebouwd zijn, zoodat men er langs ingekapte boomftammen in moet klimmen. In den winter kruipen de bewoners van 6 *Balaganen* in eene *Jurte*, of winterwoning, bijeen; beftaande in een gat, dat omftreeks 5 voet diep, en rondom met een kegelvormig dak bedekt is, en waarin men alleen komen kan, door tegen dit dak op te klimmen, en zich door den fchoorfteen, in het midden van den opftijgenden rook, neder te laten. De kleeding van de bewoners van *Kamtfchatka* beftaat in vellen van rendieren, of honden; doch hebben zij thans veel van de Rusfifche overgenomen. De vrouwen houden zich alleen met den huifelijken arbeid bezig; terwijl de mannen den tijd in ledigheid doorbrengen, zoo lang hen de nood niet tot jagen of visfchen dringt, of hen aanzet, om gereedfchap voor beiden te vervaardigen, fleeden te maken, of huizen te bouwen. Hunne jagt bepaalt zich tot fabels, rendieren, walvisfchen en zeehonden; hun voornaamfte voedfel beftaat in visfchen, met vet van de beide laatfte dieren toebereid, alsmede uit eene foort van deeg, van dunne berkenbast gemaakt: het fap van de berken is hun meest geliefkoosde drank. Onder de dieren van *Kamtfchatka* behooren vooral beeren, welker vleesch gegeten wordt; wilde fchapen, wier vellen den *Kamtfchatkadalen* tot kleederen verftrekken, rendieren, hazen, marmotten, harmelijnen, zwarte en roode fteenvosfen, wolven, fabels, veelvraten, robben, zeeotters, walvisfchen enz. Voorts vele eetbare vogels, ganzen, eenden, hoenders, fmakelijke visch enz. De hond is echter bij hen het belangrijkfte, en het minst te ontberen huisdier; want, behalve dat zij het vel tot hunne kleeding gebruiken, bedienen zij er zich ook van tot hun trekvee, en fpannen 4 tot 8 honden voor eene kleine fleede, die 16 pond zwaar is, en een mensch kan bevatten, waarmede zij ieder uur bijna eene Duitfche mijl afleggen. Tamme rendieren houden de bewoners van *Kamtfchatka* niet, offchoon alle naburige volken daarvan zich bedienen. De groentens komen hier zeer goed voort; zijnde de tuinen der Kofakken met kool, aardappelen, wortelen, rapen en agurkjes bezet. Er groeijen uit zich zelven vele foorten van bezien, wortelen, en nuttige kruiden. Het hoornvee tiert er bijzonder goed, en men vindt dorpen, die 70 tot 80 beesten hebben; ook heeft men er paarden en varkens, doch weinig fchapen. — Hun godsdienst was, en is nog bij de weinigen, die het Christendom niet hebben aangenomen, de *Schamanifche*; doch ook de Christenen hebben hunne toovenaars, of *Schamanen*, nog behouden. Ondertusfchen vindt men, nogtans, onder hen bewonderenswaardige godsdienstige denkbeelden, welke blijkbaar op eene aloude overlevering gegrond zijn. Zoo gelooven zij aan eenen almagtigen God, den fchepper der wereld, *Kutka* genoemd; doch

doch vereeren hem niet, omdat de ontelbare Schamanische *Fetischen* hun daarin verhinderen; aan de onsterfelijkheid der ziel, die zij tot alle, zelfs tot de minst beduidende, dieren uitstrekken, en spreken eindelijk van eene algemeene overstrooming der aarde, welke zij verhalen, dat voor eeuwen heeft plaats gehad, en waaruit zich alleen een paar menschen gered hebben. Zoodanige denkbeelden zijn bij zulke ruwe, verwilderde menschen duidelijke bewijzen van eenen meer zuiveren godsdienst, welke misschien, vóór de natie uit betere luchtstreken verdrongen werd, haar eigendom geweest; doch door hare eigene verwildering en kinderachtige vrees, de dochter der onkunde naderhand in het *Schamanismus* ontaard is. Dit eiland maakt thans eenen kreits uit van het gouvernement *Irkuzk*, en heeft tot hoofdstad *Nishny Novogorod*, aan den mond der *Radunga*, met 3,000 inwoners, meestal kooplieden, burgers en Kosakken, alwaar LANGSDORF eene verschrikkelijke aardbeving bijwoonde.

KAMUIS-LEDER. Eene soort van leder, hetwelk of in olie bereid, of gelooid, en om deszelfs zachtheid en buigzaamheid, en omdat het de zeep zonder nadeel kan verdragen, zeer geacht wordt. Het echte Kamuis-leder wordt van het vel van den kamuisbok bereid; doch ook van gemeene bokken-, geiten-, en zelfs schapenvellen, nagemaakt, en in *Frankrijk*, waar de bewerking er van een bijzonder beroep uitmaakt, *Chamoisure* genoemd. Men gebruikt het Kamuis-leder ook, om de kwik te zuiveren, welke men door deszelfs poriën, die zeer dicht zijn, laat doorgaan.

KANEEL. Is de bast van eenen zeer schoonen, aanzienlijken boom (*Laurus Cinnamomum* LINN.), welke op *Malabar*, *Martinique* en voornamelijk op *Ceilon*, ter hoogte van omtrent 20 voet, groeit. Hetzelve wordt tot ons overgebragt in pijpen, die gewoonlijk de lengte van $\frac{1}{2}$ tot $1\frac{1}{2}$ el, en de dikte van eenen vinger hebben. Het bezit eenen zeer sterken, doordringenden en verkwikkelijken reuk, en eenen zoeten en eenigzins zamentrekkenden smaak. Tot de inzameling van het Kaneel bezigt men gewoonlijk de 3 jarige takken der 5 tot 8 jarige boomen (welke echter, zoo zij op eene schaduwachtige plaats groeijen, den ouderdom van 14 tot 16 jaar behoeven), die men van de buitenste, graauwachtige, opperhuid zuivert, en vervolgens van den bast, door denzelven bij lange reepen af te stroopen, berooft; latende men dien vervolgens in de zon droogen, wanneer hij van zelf in een krimpt. — De Kaneel-olie is zeer kostbaar; geldende 1 once in *Ceilon* omtrent 10 gulden. Zij bezit al de kracht van den bast als in één punt vereenigd.

KANELERINGEN. Zijn in de bouwkunst regt opgaande groeven in zuilen of pilaren, bijzonder aan de Jonische eigen; offchoon zij ook in de Corintische en Romeinsche zuilen voorkomen, maar zelden in de Dorische en Toskaansche gebruikt worden.

KANEPHORAE waren bij de *Grieken* jonge dochters, die, wanneer zij huwbaar werden, mandjes met rariteiten aan de godin DI-

DIANA aanboden, ten einde verlof te verkrijgen, om van levenswijze te mogen veranderen.

KANGUROO. Dit dier, nog weinig hier te lande bekend, als zijnde eerst voor ettelijke jaren door kapitein COOK, gedurende zijn verblijf op de rivier *Endeavour*, ontdekt, heeft de grootte van een kloek schaap. Het bovendeel des lijfs is zeer dun en ongemeen teeder, het onderdeel daarentegen zeer grof en breed; en in deze beide deelen is de trapswijze opklimming zoo fraai, dat hij als het schilderachtigste van alle viervoetige dieren kan beschouwd worden. De kop heeft eenige overeenkomst met dien van een' jongen das, zijn voorkomen is zacht en vreedzaam. De voorpooten zijn zeer kort, en van onder in 5 ongelijke klaauwen verdeeld, zoo dat het dier ze als handen gebruikt, gelijk de apen; de achterpooten zijn lang en grof, en de staart is bijna zoo lang als het geheele lijf, dik bij den wortel, maar langzamerhand afnemende, en eindelijk spits toeloopende. Het dier is met zacht en dik haar bezet, dat op den rug bruin is, als van een wild konijn; doch allengs graauw of grijs tot onder de maag en den buik wordt.

Het opmerkelijkste van den *Kanguroo* is de zak, of bergplaats der jongen, bij het wijfje, die aan den onderbuik hangt, vrij groot en diep is, en van binnen twee tepels bevat. Elke dragt is slechts van één jong, dat, wanneer het zich in den zak begint te zetten, ongemeen klein is, en dikwijls niet grooter dan eene noot. In dezen zak blijft het tot dat het eene aanmerkelijke grootte heeft bereikt, wanneer het den kop uit denzelven steekt, om het kruid, dat onder zijn bereik valt, af te knabbelen, en nog langen tijd, nadat het reeds loopen kan, nu en dan zijnen toevlugt tot den zak neemt. De *Kanguroo* gebruikt geen ander voedsel dan kruiden, en is een ongemeen snel dier, dat sprongen van 28 voet wijd doen kan, naar dat het zulks noodig oordeelt. In 1803 bevond zich een paar van deze dieren te *Parijs*, die zeer gemeenzaam waren, en uit *Engeland* kwamen, waar zij in het Park van *Kew*, reeds zeer aan de luchtstreek gewoon zijn.

Volgens het verhaal van kaptein COOK, is het vleesch van den *Kanguroo* een zeer goed voedsel, hetwelk veel met hertenvleesch overeenkomt. Het vel van den *Kanguroo* maakt bijna het eenigste kleedingstuk uit van de bewoners van *Nieuw-Holland.* Men telt de volgende soorten: 1 De *Kangurus labiatus*, (GEOFFR.); 2. *Kang. fuliginosus* (PERON en LESUEUR); 3. *K. Rufo-griseus* (GEOFFR.); 4. *K. Ruficoslis*; 5. *K. Eugenii* (PERON); 6. *K. Fasciatus* (PER. en LES.)

KANIBALEN. Inboorlingen en bewoners van sommige der *Antilische* eilanden, die de gewoonte hadden, om hunne krijgsgevangenen, of in den oorlog gesneuvelden, te eten. Door hunnen omgang met de *Europeanen* hebben zij echter veel van deze barbaarsche gewoonte afgelegd. — In eenen figuurlijken zin verstaat men door Kannibalen *monsters*.

KANON. Hierdoor verftaat men metale busfen, welke beftemd zijn, om er zware ligchamen door middel van buskruid uit voort te drijven. Om deze vuurwapens vervoerbaar en in het algemeen bruikbaarder te maken, worden dezelve op daartoe ingerigte wagentjes, affuiten genoemd, geplaatst. Men maakt de Kanonnen of van gegoten ijzer of van kanon-metaal, zijnde een mengfel van rood koper, geel koper en tin.

De rolvormige binnen holte, beftemd, om er het buskruid en het geen men er uit fchieten wil, in te plaatfen, noemt men de ziel, en de voorfte opening der ziel, den mond. Om de lading, achter in de ziel geplaatst, te ontbranden, is eene kleine opening, die van boven van het kanon achter in de ziel uitkomt, het zundgat genoemt. Het metaal, dat het achterfte gedeelte der ziel omgeeft, is bijna dubbel zoo dik als dat, hetwelk het voorfte gedeelte derzelve omringt; alleen heeft men om de monding eene metaal-verfterking, den *kop* genoemd. Ter wederzijde van het Kanon zijn rolvormige uitfteekfels, de *tappen* geheeten, en waarmede het kanon op het affuit rust. Het metale Kanon heeft boven op twee overeind ftaande ooren, die zoodanig geplaatst zijn, dat wanneer het Kanon er aanhangt, hetzelve zich in evenwigt bevindt.

Men noemt het Kanon naar het gewigt der kogels, welke men uit hetzelve fchieten kan; doch bedient zich hierbij van de oude gewigten. Men heeft bij ons 24, 18, 12, 6 en 3 ponders. Van de vier eerfte kalibers heeft men belegerings- en vestings-Kanonnen, en van de drie laatfte veld-Kanonnen. De belegerings-Kanonnen (ook wel lange Kanonnen genoemd) en de veld-Kanonnen (ook wel korte Kanonnen geheeten) worden van kanon-metaal, en de vestings-Kanonnen van ijzer gemaakt.

De evenredigheid tusfchen het gewigt van het Kanon en die van den kogel, welke men er uitfchiet, is als volgt. Bij het belegerings- en vesting Kanon weegt de 24 ponder ongeveer 238, de 18 ponder 255, de 12 ponder 275, en de 6 ponder bijna 300 maal zoo zwaar als de kogel. Bij het veld-Kanon weegt de 12 ponder 150, de 6 ponder 174, en de 3 ponder 182 maal zoo zwaar als de kogel.

Men gebruikt tot het voortfchieten der kogels eene hoeveelheid buskruid, welke bij het belegerings- en vestings-kanon de helft zoo zwaar weegt als de kogel; terwijl bij het veldkanon de gewone lading gelijk is aan een derde van deszelfs zwaarte. Wanneer men het Kanon zoodanig rigt, dat de bovenkant van het metaal waterpas is (hetwelk men het vifier-fchot noemt) dan zal bij den 24 ponder de kogel op 975 fchreden afftand den grond raken, en tot 2,650 fchreden gaan.

Uit den 18 ponder gefchoten is de eerfte opflag des kogels op 925 fchreden, de verfte afftand 2550 fchreden. Uit den 12 ponder raakt de kogel op 875 fchreden den grond en gaat tot op 2,400 fchreden. Het Kanon van 6 pond fchiet zijnen kogel tot op 1950 fchreden.

den, doch de kogel raakt op 775 fchreden den grond. Bij de veldkanonnen raakt bij den 12 ponder de kogel op 825 fchreden den grond, en gaat tot op 2,200 fchreden; bij den 6 ponder raakt de kogel op 750 fchreden den grond en gaat tot op 1850 fchreden, en bij de 3 ponders is de eerfte opflag des kogels op 675 fchreden, terwijl dezelve tot op 1750 fchreden gebragt wordt.

Offchoon het moeijelijk valt, den tijd te bepalen, wanneer men zich het eerst van het Kanon heeft bediend, meent men echter met eenige zekerheid, dat zulks in de eerfte helft der 14de eeuw gefchiedt is. Op het einde der vijftiende eeuw maakte men Kanonnen, die zoo groot waren, dat men er zeer groote fteenen kogels uit konde fchieten, en dat men er het buskruid met honderde ponden te gelijk in laadde. Naderhand ging men wel van deze verfchrikkelijke wijde Kanonnen af, maar maakte dezelve nog zeer lang. Men gaf aan de Kanonnen, naarmate de kogels, welke men er uit fchoot, de zonderlingfte namen: zoo heete men de 48, 24, 12 en 6 ponders heele, halve, vierde en achtfte kartouwen. Men had ook andere 48, 40 en 32 ponders: deze noemde men bafilisken, draken en vliegende draken; verder had men ferpentines, flangen, halve en vierendeels flangen, en eindelijk ook natters, firenen, valken, fperwers enz., beftemd om er kogels van 12, 10, 8, 6, 5, 4 en 2½ Nederlandfche ponden uit te fchieten. De aartshertog ALBRECHT VAN BEIJEREN, veranderde in de *Nederlanden* de benamingen van het kanon als volgt: De geheele kartouw voor kogels van 20 Nederl. ponden, de halve kartouw voor kogels van 10 Nederlandfche ponden, de vierendeel kartouw voor 5, en het achtfte kartouw voor 2½ Nederlandfche ponden.

KANON. Beteekent: 1. woordelijk een' maatregel, of rigtfnoer. 2. de lijst, in de Christelijke oudheid van de Bijbelfche boeken vervaardigd, en ook deze verzameling van boeken zelve. In de Roomsch-Katholijke kerk verftaat men er door de fakramenteele gebeden der mis, en voorts kerkelijke verordeningen. 3. Een zangftuk voor 2 of meer ftemmen, waarbij de eene ftem na de andere invalt, en hetzelfde geftadig herhaalt, zoodat zulk een gezang in een gezelfchap zoo lang kan worden gerekt, als men goed vindt.

KANONIEK. Hierdoor verftaat men in de muzijk de wiskundige leer der klanken, of die wetenfchap, waarin de toonen als groothe-den befchouwd, en met elkander vergeleken worden; of ook wel de leer van de verdeeling der klanken naar derzelver uitwendige maat en verhouding. Voorheen ftelde men in deze leer, waartoe PITHAGORAS den eerften grond legde, ongemeen vele waarde, en hield haar voor de hoofdwetenfchap in de muzijk. Ondertusfchen heeft zij veel ter verbetering onzer tafels, en het daaruit zamengefteld toonftelfel, bijgedragen, en is zij nog heden van bijzonder nut bij muzijkale fpeeltuigen, waaromtrent zij, vereenigd met de *Akuftik*, de grootte en gedaante der ligchamen, en de onderfcheidene deelen,

waar-

waaruit de toonen moeten worden voortgebragt, bepaalt, weshalve zij voor de ſpeeltuigmakers, ook nog tegenwoordig, onontbeerlijk is.

KANONIEK-REGT. Deze benaming is van het Griekſche woord *kanon* afkomstig, waarmede, onder anderen, de inſtellingen der kerkvergaderingen worden aangeduid. In de eerſte eeuwen des Christendoms waren de bedienaren der kerke aan den wereldlijken regter en de burgerlijke wetten onderworpen, zoo dat men toen nog geen kerkelijk regt had, in den tegenwoordigen zin. Daar echter het gezag der geestelijkheid, in later tijd, aanmerkelijk toenam, en deze eenen ſtaat in den ſtaat begon te vormen, was men er zorgvuldig op bedacht, om de beſluiten der oude kerkvergaderingen te verzamelen, ten einde zich van dezelve als eene wettige bron te bedienen, waarop men zich des noods, ter ſtaving van zijn gezag, konde beroepen. Inzonderheid zorgden de pauſen voor de bewaring der verordeningen hunner voorvaderen, die hun in het vestigen der hirarchie zoo meesterlijk waren voorgegaan; en zoo ontſtond, van langzamerhand, het *kanoniek-* of *kerkelijk regt*, waarvan verſcheidene verzamelingen bekend zijn. Diegene, welke nog in de Katholijke landen het meest gebruikt worden, ter beſlisſing van kerkelijke zaken, en zelfs bij de Protestanten nog in vele gevallen worden geraadpleegd, werd in de duisterſte tijden der middeleeuwen, van de 12de tot de 14de, in *Italië* bijeengebragt, en bevat verſcheidene deelen, waarvan twee de voornaamſte zijn, als: 1 het zoogenoemde *decreet van* GRATIANUS, dat is: eene verzameling van kerkelijke wetten door den monnik van dien naam, uit beſluiten van concilien en andere oude werken, ontleend, en 1151 te *Bologna* door hem bekend gemaakt; en 2. de *Decretalen*, waaronder men verzamelde verordeningen van Roomſche pauſen verſtaat.

KANONISATIE. Heilig-verklaring, (*zie aldaar*), waarbij wij hier nog voegen, dat de afgeſtorvene vooraf zalig geſproken worden; geſchiedende de Heilig-verklaring, of Kanoniſatie, eerst verſcheidene jaren na hunnen dood. Zoo verwierf nog op het einde der 18de eeuw de beruchte bedelaar LABRÉ deze onverdiende eer, en zoo werden ook nog na hem, in 1795, de kapucijn BERNHARD VAN OFFIDA, in 1694 geſtorven, en in 1803 de kardinaal J. M. THOMASI onder het getal der heiligen geplaatst.

KANT. (IMMANUEL) Een der beroemdſte mannen der afgeloopene eeuw, op den 11 van Grasm. 1724 te *Koningsbergen*, in *Pruisſen*, geboren. Reeds op het kollegie *Fredericianum* onderſcheidde hij zich door een zeer goed geheugen en een helder verſtand, en beoefende inzonderheid de ouden. In het eerst bepaalde hij zich, uit noodzakelijkheid, tot het godgeleerde vak; doch dit liet hij in later tijd varen. In 1755 trad hij in zijne geboorteſtad als akademisch leeraar op, en baarde door verſcheidene verhandelingen en ſchriften eerlang veel opziens, waarna hij in 1770 als Hoogleeraar in de rede-

neer-, bovennatuur- en wiskunde werd aangesteld, en sedert, tot aan zijnen dood, die den 12 van Sprokkelm. 1804 plaats had, onophoudelijk in den dienst der waarheid werkzaam was, waarom men hem, met het volste regt, den *Koningsberger wijsgeer* genoemd heeft.

Behalve door andere, verwierf hij vele verdiensten, door zijne *Kritik der reinen Vernunft*, waarbij vooronderfteld wordt, dat de wijsgeerige kennis uit de rede, geheel *afgescheiden van de ervaring*, voortvloeit. Het *algemeene* en *noodzakelijke* in onze kennis, leerde hij, kan niet dan door ervaring verkregen, *gedacht* worden, en is derhalve *subjectiv*. De noodwendigheid in onze denkbeelden (*Urtheile*), of de *objective betrekking* derzelve, welke met alle algemeen geldige en noodzakelijke denkbeelden verbonden is, is geene *objective realiteit* der kennis, of *objective kennis* zelve. De grenzen onzer kennis liggen dus in de ziel, of het eenige voorwerp van wijsgeerige kennis is de *ziel*, volgens hare zich *vertoonende* (*erscheinende*) *werkzaamheid*. Tot deze bepalende gevolgen (*Resultate*) geraakte hij op deze wijze. Vooreerst scheidde hij hetgeen de zinnen en het verstand aan onze denkbeelden deel hebben, en in de ziel onafgescheiden is, door psychologische ontleding van elkander. De beschouwende rede, of het *ken vermogen*, verdeelt hij in *zinnelijkheid* (als het vermogen van aanschouwing) en in het *verstand* (als het *denkvermogen*); zoo als ook het kennen zelf in aanschouwen en denken gelegen is. Door de aanschouwing onderscheiden wij de *stof*, welke door de gedurige gewaarwording tot de ziel wordt overgebragt, van den *vorm*, die tot onze zinnelijkheid zelve behoort, en hierna ook het *zinnelijk voorwerp* van de oorspronkelijke en noodzakelijke *voorwaarden van het zinnelijk aanschouwen*, (dat is: tijd en ruimte, benevens derzelver menigvuldige bepalingen), welke de vormen der zinnelijkheid, of de *transcendentale objecten* genoemd worden, die alleen *in ons zelven* liggen, *onafhankelijk* van en *voor* alle ervaring, en volgens welke wij ons de wereld en hare verschijnsels voorstellen. Het *verstand* is het zelfwerkend voorstellings vermogen, waardoor wij de door onze zinnen ontwaarde stof verbinden, en is bij deze verbinding aan oorspronkelijke voorwaarden gebonden; aan de kathegoriën, of *vormen van het verstand*, welke Kant meesterlijk ontwikkeld heeft. Volgens beiderlei vormen worden de voorwerpen van ervaring door *ons* bepaald: wij kennen dus de dingen alleen, zoo als zij ons *toeschijnen*, en wij ze naar de wetten van onzen geest moeten denken, en niet zoo als zij zijn; over het algemeen slechts de *verschijnsels* en niet de *dingen op zich zelven*. Door deze vormen echter schrijft het verstand aan de Natuur wetten voor, zoo namelijk, dat zij overal volgens deze moeten gedacht worden; en in deze wetten bestaat de eenigste kennis *a priori*, of wijsgeerige manier van kennen; want de beschouwende rede is zelve het *hoogste denkvermogen* (een meer verheven verstand), hetwelk naar *volstrekte* eenheid door *denk-*

beel-

beelden ſtreeft. Dan, deze denkbeelden, de voortbrengſels der beſchouwende rede, bezitten geen met hun *overeenſtemmend* object in het gebied der ervaring, en men mag van dezelve geen *conſtitutiv* gebruik maken, om wezenlijke voorwerpen, die buiten het gebied der ervaring liggen, (transcendentale voorwerpen) door hun te leeren kennen: zelfs geraakt de rede met zich zelve in volkomen tegenſpraak, wanneer zij van die denkbeelden een *conſtitutiv* gebruik wil maken; hetwelk KANT door zijne zoogenoemde *Antinomien* heeft getracht aan te toonen. De zuivere rede verkrijgt dus alleen door die denkbeelden *regulative* (regelende) beginſels ter uitbreiding der *ontvangen* kennis, en kan dus, over het algemeen, buiten het gebied der verſchijnſels, nooit tot eene zekere kennis doordringen, en iets objectivs waarachtigs aangaande God, vrijheid enz. bepalen; want deze zijn *louter denkbeelden*. Dan de rede is ook *practisch* beoefend, in zoo ver zij den wil, zonder dwang, tot de betrachting der deugd bepaalt, welke haar de gelukzaligheid waardig maakt. Wat nu de *beſchouwende* rede niet kan aanwijzen, dat doet de *beoefenende;* want door het beoefenend vermogen der rede (zedelijke vrijheid) ſtreeft de mensch, verre buiten de grenzen der ervaring, naar eene bovenzinnelijke volmaaktheid; en dit ſtreven overtuigt hem van de *wezenlijkheid* van het denkbeeldige en eener verſtandelijke wereld; terwijl de deugd, welke door eene wet der rede *a priori* geboden wordt, ſlechts met gelukzaligheid verbonden, het hoogſte goed uitmaakt, en voor welke verbinding, daar deze niet van *ons* afhangt, wij eene Opperſte oorzaak moeten aannemen, welke alleen het volmaaktſte wezen, de Godheid zijn kan. Deze overtuiging, echter, is geen *beſpiegelend kennen*, maar een *werkdadig* (*praktisch*) *rede-geloof*, en dus ook de wijsbegeerte, over het algemeen, alleen tot de kennis onzer zedelijke natuur, en de oorſpronkelijke verſtands-vormen, bepaald. Er is derhalve geene eigenlijke *ſpeculative* (beſchouwende) wijsbegeerte, of boven-natuurkunde; maar alleen eene *kritik* derzelve. Maar, — vraagt welligt iemand — waardoor kennen wij dan de praktiſche rede en haar vermogen? Alleen door de theoretiſche, die toch met de praktiſche *één vermogen* is. De rigting, welke hier KANTS onderzoekingen namen, leidde hem, voornamelijk, tot de ontwikkeling der praktiſche wijsbegeerte. (Hiertoe behoort zijne *Grundlegung der Sitten, Riga* 1785), tot welke hij nu ook de godsdienstige wijsbegeerte verwees, namelijk, tot eene ſtrengere en zuivere ontwikkeling der zedekunde in eenen meer bepaalden zin, en tot de zedelijke denkbeelden van pligt en zedelijke wet, welke hij de *kathegorische imperativ* noemde, en waarbij zich zijn ſtrenge, zedelijke zin ten allerduidelijkste openbaarde; ſchoon men niet kan ontkennen, dat zijne beſchrevene deugd ſlechts naauw gezette gehechtheid aan de wet, eene handelwijze *om der wet wille* is.

Zie daar kortelijk de grondtrekken van KANTS denkwijze, welke hij in zijne beide voornaamſte werken, *Kritik der reinen Vernunft*, en *Kritik der practiſchen Vernunft*, heeft ter nedergeſteld. Zijne ove-

overige gevoelens, omtrent afzonderlijke wijsgeerige onderwerpen, zijn aan gene ondergeschikt. Zijne *Antropologie in pragmatischer Hinsicht* bevat eenen schat van keurige aanmerkingen uit het gebied der hoogere menschen-kennis, en is meer in den populairen vorm van een leesboek geschreven. Zijne meeste kleinere verhandelingen, meestal zeer rijk in scherpzinnige en schoone aanmerkingen, zijn in zijne kleinere schriften, (*Königsberg und Leipzig*, 1793, 3 deel.) en in de van TIEFTRUNK uitgegevene verzameling, (*Halle*, 1799, 3 deel.) vervat.

De wijsbegeerte van KANT vond vele tegenstanders in *Duitschland*, waaronder FEDER, GARVE, PLATTNER, FLATT, JACOBI, HERDER, en inzonderheid G. C. SCHULZE, de voornaamste waren; doch ook weldra daar en elders een nog grooter getal aanhangers. In *Frankrijk* en *Engeland* maakte zij weinig opgang; doch zoo veel te meer in *Holland* en de Noordsche rijken. In *Koningsbergen* heeft men, bij gelegenheid eener plegtige gedachtenis-viering van KANT, zijn borstbeeld, door SCHADOW uit Kararisch marmer vervaardigd, in de domen universiteits-kerk, waar 's mans stoffelijk deel rust, geplaatst, en alzoo een gedenkstuk van openbare vereering voor hem opgerigt. Men kan over het karakter, de verdiensten en het leven van KANT nalezen E. BAROWSKI, JACHMAN, alsmede de hoogleeraar HERBARTS, welke laatste thans zijnen leerstoel in *Koningsbergen* vervult.

KANTELAAR, (JAKOBUS) die, als geleerde, redenaar en dichter eene hoogst loffelijke melding verdient, werd op den 22sten van Oogstmaand des jaars 1759 te *Amsterdam* geboren, en, om zijnen uitstekenden aanleg tot de letteroefeningen, tot de beoefening der godgeleerdheid opgeleid. Na zijne studien eerst te *Amsterdam*, en daarna te *Leijden*, met den grootsten lof voltooid, en van zijne vorderingen, in de Oostersche talen en uitlegkunde des Bijbels, eene schitterende proeve gegeven te hebben, door de uitgave van zijn *Specimen observationum criticarum, ad quaedam V. T. loca*, werd hij tot proponent aangenomen, en weldra tot leeraar bij de Hervormde gemeente te *Westerwoude* in *Noord-Holland*, en van daar in 1783 bij die van *Almelo* in *Overijssel* beroepen. Hier verdedigde hij, bij de staatkundige geschillen voor en in het jaar 1786, met ijver de zaak van de voorstanders der vrijheid; hetwelk ten gevolge had, dat hij, bij de herstelling der vorige orde van zaken, door Pruisische tusschenkomst, in het jaar 1787, geraden vond, van zijne bediening afstand te doen. Nu zette hij zich als ambteloos burger te *Amsterdam* neder, en bragt aldaar, en later te *Kampen*, verscheidene jaren in de vreedzame beoefening der letteren door, aan welke hij door de uitgave en bewerking van onderscheidene schriften gewigtige diensten bewees. Eenige jaren achtereen was hij de verzamelaar, en voorname bewerker, van het beoordeelend letterkundig tijdschrift, getiteld *Vaderlandsche Bibliotheek van wetenschap, kunst en smaak*, en bragt hetzelve door de onpartijdigheid, bescheidenheid, juistheid en bondigheid der daarin geplaatste

ſte beoordeelingen, door den keurigen en belangrijken inhoud van het mengelwerk, tot eenen zeer hoogen trap van achting en aanzien. In het jaar 1791 (om van verſcheidene keurige vertalingen van belangrijke werken, tot welke hij zijne pen leende en die hij deels met aanmerkingen, verrijktte, niet te gewagen) behaalde hij bij het Leijdſche taal- en dichtlievend genootſchap, *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, den gouden eerpenning voor eene *verhandeling over het Herdersdicht*, welke eerst in 1813, in het II d. van de *Werken der Hollandſche maatſchappij van fraaije kunsten en wetenſchappen* uitgegeven, en wegens haren gelukkigen en geheel oorſpronkelijken aanleg, de kieschheid van ſmaak, juistheid van oordeel en uitgebreide belezenheid, daarin allerwege uitblinkende, door deskundigen met de hoogſte toejuiching ontvangen werd. Gelijk hij zich vroeger reeds door verſcheidene ſtukken, in de werken van het ſtraks genoemde Leijdſche genootſchap gedrukt, als dichter met lof had bekend gemaakt, zoo verwierf hij zich in 1793, als redenaar, geenen minderen roem door de uitgave der allezins voortreffelijke redevoering, welke hij in dat jaar, als voorzitter der maatſchappij *tot Nut van het Algemeen*, had uitgeſproken: *over den Invloed der Verlichting op het lot der vrouwen en het huwelijks geluk.* Grootelijks werd die roem nog vermeerderd bij het in het licht verſchijnen der *Lofrede*, welke hij in het jaar 1794, op uitnoodiging van het meermalen genoemde Leijdſche genootſchap, hield op zijnen voormaligen leermeester en beſtendigen vriend, den hoogleeraar H. A. SCHULTENS. Van 1793 tot 1796, gaf hij met zijnen bijzonderen vriend, den vermaarden dichter R. FEITH, in 3 ſtukken in het licht de zoo gunstig bekende *Bijdragen ter bevordering der Schoone Kunsten en Wetenſchappen*, waarin verſcheidene fraaije en belangrijke ſtukken, tot de theorie, vooral der dichtkunst en welſprekendheid betrekkelijk, uit zijne pen gevloeid, voorkomen. In het 3de ſtuk vindt men ook dat roerend en eenvoudig verheven gedicht, *op den dood van een kind*, hetgeen nevens de boven vermelde proeven van zijn dichtvermogen; het zoetvloeijend, krachtig en gevoelig dichtſtuk, waarmede hij in 1791 de echtverbindtenis van den beroemden P. NIEUWLAND bezong, en ook de echt dichterlijke *Ode aan* SCHIMMELPENNINCK, in 1805 vervaardigd, hem eenen onderſcheidenden rang onder de beoefenaars der Nederduitſche dichtkunst waardig maakt.

De omwenteling van 1795 had eenen aanmerkelijken invloed op zijn volgend lot. Geroepen, om wegens de provincie *Overijsſel* ter eerſte Nationale vergadering op te treden, verwierf hij zich door zijne kunde, werkzaamheid, ſtandvastigheid in het verdedigen der beginſelen van regtvaardigheid en gematigheid, en de kracht zijner mannelijke welſprekendheid, waarin hij door zeer weinigen geëvenaard, door niemand overtroffen werd, zoo zeer het algemeene vertrouwen en de algemeen hoogachting, dat hij, bij de zamenroeping der tweede Nationale vergadering, door niet min-

minder dan veertien kiescollegien, zich de waardigheid van volkvertegenwoordiger of deszelfs plaatsvervanger zag opgedragen. Ook nu begreep hij, zich niet aan den dienst van zijn vaderland te moeten onttrekken, en handhaafde niet flechts, maar verhoogde nog zelfs zijnen verkregenen roem. Als getrouw voorftander der gematigde partij, waarvan hij een der krachtigfte fteunfels was, moest hij zich, bij de omwenteling van den 22 van Louwm. 1798, met anderen getroosten, dat hij in hechtenis genomen werd, waaruit hij echter, eenigen tijd na de verandering van zaken, in Zomerm. deszelfden jaars, ontflagen werd. Thans werden hem even vereerende, als voordeelige posten aangeboden; doch hij weigerde die allen, en verkoos liever, een bankiers-kantoor in *'s Gravenhage* op te rigten, waarin hij twaalf jaar met vrucht werkzaam was, toen herhaalde aanvallen van beroerte, en daaruit ontftane zwakheid en lusteloosheid hem noodzaakten, hetzelve te laten varen, en tevens verhinderden, zijne geliefkoosde letteroefeningen voort te zetten. Hoeveel prijs hij op deze laatfte ftelde, bleek uit het tijdfchrift *Euterpe*, hetwelk hij met den hoogleeraar SIEGENBEEK nog in 1810 en 1811 uitgaf, en waarin van hem belangrijke *Berigten omtrent eenige min bekende Nederduitfche dichters* (met name J. ZEVECOTIUS, D. HEINSIUS, J. DUIJM, P. INGEN, P. NUMAN, J. VAN DER VOORT en J. VAN DER BURGH) gevonden worden. — KANTELAAR was lid der 2e klasfe van het koninklijk Nederlandsch inftituut, van de Hollandfche maatfchappij der wetenfchappen te *Haarlem*, van het Zeeuwsch genootfchap, en van de maatfchappij van Nederlandfche letterkunde te *Leijden*, welke hem allen, op eene vereerende wijze, het lidmaatfchap opdroegen. Na eenige jaren te *Amfterdam* onder het genot der achtinge van allen, die zijne vroegere aan de letteren en het vaderland bewezene diensten op prijs wisten te ftellen, en hem in zijn waarlijk beminnelijk en eerbiedwaardig karakter kenden, in ftille afzondering geleefd te hebben, overleed hij ten laatfte op zijn buitenverblijf *Landwijk*, niet verre van *Zwol*, op den 7den van Hooim. 1821, in den ouderdom van ruim 61 jaar. Hij was tweemaal gehuwd, eerst aan JOANNA DU SART, welke reeds in 1790 overleed, daarna aan ANNA GESINA REISIG, welke hij, na eene gelukkige verbindtenis van omtrent 30 jaar, nevens twee kinderen en eenen aangehuwden zoon, bij zijn affterven, in diepen rouw achterliet.

KANTON. Hierdoor verftaat men: 1. Iedere landftreek, voor zoo ver dezelve als een geheel befchouwd wordt. 2. Inzonderheid de Zwitferfche gemeenebesten, zoowel te zamen, als ook afzonderlijk; doch alleen bij de buitenlanders. En eindelijk 3. in *Frankrijk* en elders de onderverdeeling van een departement, welke wederom in gemeenten verdeeld is.

KAPI-AGA. Is aan het Turkfche hof een opziener over de gefnedenen, die tevens allen aanmeldt, welke den groot-vizier willen fpreken, en de vreemde gezanten ter audientie inleidt.

KA-

KAPIGI. Zoo noemt men in *Turkije* de wachters of deurwaarders van het ferail, die 400 in getal zijn, en onder eenen opziener *Kapigi-Bashi* ftaan; ook dienen zij, om de bevelen van den fultan, of om aan hun, die gewurgd moeten worden, de koord over te brengen.

KAPITEEL. Is in de bouwkunst het bovenfte gedeelte van eene zuil. Iedere bouworde heeft hare bijzondere zuilen, waardoor men de eene van de andere, voornamelijk, onderfcheidt.

KAPITOOL. (Het) Deze beroemde burgt en tempel van het oude *Rome*, van welks hoogte de *Romeinen* zich als beheerfchers der wereld befchouwden, was op den kapitolinifchen berg (voorheen den *Tarpetifchen* genoemd), de kleinfte der zeven heuvelen, gebouwd, TARQUINIUS PRISCUS legde in het 140fte jaar van *Rome* er den eerften grondflag toe; doch het werd eerst na de verdrijving der koningen voltooid. Ten tijde der onlusten, onder MARIUS en SILLA, werd het door de vlam vernield; doch naderhand door den laatften weder opgebouwd, en vooral door AUGUSTUS in luister herfteld. Een gelijk lot trof hetzelve, federt, nog tweemaal, wanneer VESPASIANUS en DOMITIANUS het weder herftelden. De laatfte inzonderheid liet het zeer prachtig opbouwen; befteedde er 12000 talenten aan, en verordende er de Kapitolinifche fpelen. Volgens de befchrijving van DIONYSIUS, was de tempel met de buiten-zuilen 200 voet lang en 185 breed. Eigenlijk beftond het geheele gebouw uit drie tempels, welke aan JUPITER (die van dit gebouw den naam van *Capitolinus* ontving) JUNO en MINERVA gewijd, en door muren van elkander afgezonderd waren. Het kapitool prijkte van binnen met de ftandbeelden van al de goden en godinnen: de confuls en andere magiftraatsperfonen aanvaardden er plegtig hunne bediening, en de triumfftoet nam er eenen aanvang. Het ftandbeeld van JUPITER, in eene zittende houding, op eenen zetel van goud en elpenbeen afgebeeld, en in het begin uit thoon-aarde, met menie beftreken, beftaande, werd onder TRAJANUS van goud vervaardigd. Het dak van den tempel beftond uit erts, hetwelk Q. CATULLUS liet vergulden, zoo ook de deur; op den top van het gebouw ftond eene *quadriga*, in den beginne van thoon-aarde, doch naderhand van vergulde erts: met één woord, men had de hoogfte pracht aan hetzelve bijgezet, en onnoemelijke fchatten er aan verfpild. Het tegenwoordig Kapitool, hetwelk op de plaats, en gedeeltelijk op den grond, van het oude ftaat, is een geheel nieuw gebouw, volgens de teekening van MICHEL ANGELO. De voorname toegang tot hetzelve levert een prachtig gezigt op; doch de gebouwen zelven behooren, naar het oordeel van deskundigen, onder de minst voortreffelijke werkftukken dezes bouwkundigen. Het nieuwe kapitool beftaat uit 3 hoofd-gebouwen, waarvan het voornaamfte door den *fenator* (raadsheer) van *Rome* bewoond wordt; doch beflaan zij den kapitolinifchen berg niet volkomen. Men vindt in hetzelve voortreffelijke fchilderftukken en anti-

ken. Op de puinhoopen van den voormaligen tempel van JUPITER *Capitolinus* ftaat thans eene Franciskaner kerk. Deze tempel was het grootfte heiligdom der *Romeinen*, waarin de Sibilinifche boeken enz. bewaard werden, en welks rijkdommen onafmetelijk waren.

KAP. (Zie: PROMOTIE MET DE KAP.)

KAPITTELEN, (*de voormalige*) ook bekend onder den naam der 5 Ecclefien te *Utrecht*, waren vijf in getal, in het *Sticht van Utrecht*, en wel voornamelijk binnen de hoofdftad van gemelde provincie, gevestigd. Derzelver oorfprong en inftelling telt van eene zeer grijze dagteekening. Uit oude handfchriften en jaarboeken, bij de fchrijvers aangehaald, die over de Kapittelen en kanoniken hier te lande gefchreven hebben, blijkt, dat het eerfte aarstbisdom te *Utrecht* in het jaar 736 is opgerigt, over hetwelk WILLEBRORDUS, onder den naam van KLEMENS, aartsbisfchop geweest is, die, een Engelfche monnik zijnde, met eenige zijner medgezellen van daar is overgekomen, en het allereerst den Roomsch Katholijken godsdienst hier te lande, gepredikt heeft. Deze WILLEBRORDUS is door den vermaarden aartsbisfchop BONIFICACIUS van *Mentz* opgevolgd, nadat hij denzelven, drie jaar te voren, als medeärbeider en herder der Utrechtfche kerk, was behulpzaam geweest. Na BONIFACIUS is GREGORIUS, te *Trier* geboren, opgeftaan, onder wiens beftuur, en ten verzoeke van den aartsbisfchop van *Keulen*, het aartsbisdom van *Utrecht* in een bisdom is veranderd, en onder dat van *Keulen* is ingelijfd; hetgeen ten gevolge had, dat, reeds van de eerfte tijden van dit bisdom, door koningen en vorsten en andere naburige dijnastien, aanzienelijke giften en gefchenken aan de bisfchoppen en der kerke gedaan zijn, waardoor vervolgens binnen de ftad *Utrecht*, vijf kollegien van kanoniken geftichte zijn, begiftigd met zoodanige middelen, voorregten en vrijheden, als ergens onder het geheele pausdom waren.

De namen derzelve waren: die van den *Dom of St. Maarten*, *Oudmunfter of St. Salvator*, *St. Pieter*, *St. Jan*, *St. Maria*. De *Dom* wordt eerst genoemd, en was het voornaamfte kapittel, om dat reeds in het laatst van de *VII eeuw*, door den eerften aartsbisfchop van *Utrecht*, WILLEBRORDUS, eene kerk ter eere van *St. Maarten* is geftichte, die den naam van *den Dom* bekomen heeft; hoe zeer de fchrijvers over dit ftuk het niet eens zijn, als willende fommige (waar onder ook WAGENAAR) (*) dat er door den gemelden WILLEBRORDUS, eerst in lateren tijd, en wel in 719, een klooster en eene kerk, ter eere van den *Zaligmaker* en van de *H. Maagd* zou geftichte zijn geweest, die den naam van *Oudmunfter* bekomen, en in de nabuurfchap van eerstgemelde kerk geftaan heeft, doch die naderhand geheel afgebroken is; terwijl anderen zulks, in lateren tijd, aan zijnen opvolger BONIFACIUS toefchrijven. Hierop zijn vervolgens in de XI eeuw nog twee andere kerken door bisfchop BERNULPHUS geftichte, de eene aan *St. Pieter*, de andere aan *St. Jan* toegewijd; terwijl eindelijk, in het

(*) WAGENAAR, *Vaderlandfche Gefchiedenis*, I. deel, bladz. 371.

het begin der XII eeuw, eene kerk, aan *St. Maria* of der *H. Maagd*, toegeheiligd, door bisſchop Koenraad gebouwd is.

Bij ieder dezer kerken werd, bij derzelver ſtichting, een kollegie van Kanoniken of Kapittelheeren aangeſteld, te weten bij den *Dom* 40, bij de kerk van *Oudmunſter* 22, bij de *St. Pieters-kerk* 30, bij de *St. Jans-kerk* 20, en bij de *St. Maria-kerk*, 30 kanoniken, te zamen een getal van 142 geestelijken uitmakende, waaronder de proosten, dekanen, ſcholasters, en theſauriers begrepen waren, die, te gelijk met den bisſchop, het opperbewind over het Sticht van *Utrecht* in handen hadden, en tevens als voorname leden der kerke werden geacht, aan welke de bovengemelde giften gedaan waren.

Hoe zeer nu deze Kapittelen in hunnen oorſprong, als geestelijke corporatien te beſchouwen, en dus aan de regels der geestelijken van dien tijd verbonden waren, op hunne beurt, de kerkelijke diensten in hunne kerken moesten waarnemen, zoo in het houden van gebeden, het vieren van misſen, als anderzins, gelijk zij ook over de andere kerken, in de ſteden en ten platten lande, het kerkelijk gezag uitoefenden, en het geestelijke regt alom handhaafden, zoo hadden zij echter ook een wereldlijk gezag; want zij waren raadslieden en bijzitters van den bisſchop, en met zoodanige magt over het bisdom voorzien, dat de bisſchoppen in der tijd, zonder hunne bewilliging, geene goederen mogten verkoopen, bezwaren noch vervreemden, als ook geen oorlog voeren konden, en de gewigtigſte verdragen ten hunnen overſtaan geſloten, en met hun zegel bekrachtigd moesten worden, tot op het tijdſtip, dat de edelen en ſteden in deze twee laatſte artikelen, mede zijn erkend. Ook hadden zij, zoo lang de ſteden geen eigen regtsgebied uitoefenden, het regterlijk gezag in alle de landſtreken van hun wereldlijk gebied, waarin zij zoo genoemde *officialen* of ſtedehouders aanſtelden, en welk gebied, vooral in de landen en dorpen, onder het Kapittel van *St. Jan* gelegen, zoo ver ging, dat deszelfs Proost de hooge, lage en middelbare jurisdictie uitoefende, ja zelfs kwijtſchelding van ſtraf en brieven van vrijgeleide verleende.

Hieruit blijkt dus, dat de Kapittelen met eene aanzienlijke magt, reeds van oude tijden af, zijn bekleed geweest, welke magt zij nimmer, dan vrijwillig, hebben overgegeven, tijdens dat de toenmalige bisſchop van *Utrecht*, Hendrik van Beijeren genaamd, in 1528, het wereldlijk gezag van het Utrechts bisdom, met toeſtemming der 5 Kapittelen, aan keizer Karel *de* V. had afgeſtaan; en hoe zeer dan ook de gemelde corporatien, door den toedragt dier tijden, en het belang voor de openbare rust daartoe genoopt, veel van derzelver gezag, ten algemeene nutte hebben opgeofferd, zoo kan men echter niet zeggen: dat zij eenigzins in de bezitting hunner goederen, regten en privilegien zijn gekrenkt, aangezien de gemelde keizer, bij eene bijzondere akte, te vinden in het *Utr. pl. boek I deel, bladz.* 21, uitdrukkelijk heeft verklaard, elk de aan hun

verleende privilegien en regten, zoo verre zij daarvan een deugdelijk gebruik hadden gemaakt, goed te keuren en te bekrachtigen, met last aan die van zijnen rade, en alle andere regters, officieren en onderzaten, om hen bij de voorschrevene privilegien en regten te handhaven en het effect daarvan te doen genieten. Zijn zoon PHILIPS *de* II, aan wien KAREL *de* V. de heerschappij over de *Nederlanden* had afgestaan, heeft insgelijks in het jaar 1549 de Kapittelen bij derzelver regten gewaarborgd, en bij zijne inhuldiging, met plegtigen eede belooft, zoo wel die prelaten en kanoniken, als alle andere ingezetenen van de stad en steden van den lande van *Utrecht*, in hunne goederen, regten en vrijdommen te zullen handhaven; zoodat, onder al de tijdperken van belang, en die eenige verandering in het stuk der regering, hier te lande, hebben te weeg gebragt, (waaronder voornamelijk behooren: de tijdperken ter gelegenheid van *de Pacificatie van Gent; de Satisfactie tusschen Holland, Zeeland, en Utrecht; het bestuur van* LYCESTER; *de oprigting der Unie*, en dergelijken,) de Kapittelen in hunne regten altoos zijn bewaard en gehandhaafd gebleven, gelijk dit laatste uit *het* 15 *artikel* van gemelde Unie duidelijk blijkt; terwijl daarenboven de drie eerste Kapittelen, als voorname deelgenooten en belanghebbende partijen, die bekende akte, *op den* 23*sten van Louwm.* 1579, binnen *Utrecht* gesloten, mede onderteekend hebben.

Dit heeft geduurd tot het jaar 1582, wanneer de burgerij der stad *Utrecht* heeft verzocht, dat het eerste lid van staat, hetwelk men de *geestelijkheid* noemde, zou worden vernietigd, waartoe dan ook op den 23sten van Lentem. deszelfden jaars, door den raad der stad *Utrecht*, bij voorraad besloten werd, welk besluit vervolgens door den landraad, toenmaals opgerigt, en hare zittingen binnen *Utrecht* houdende, bij derzelver uitspraak van den 4*den van Grasm.* 1582 is bekrachtigd, onder verklaring: „ dat de vijf kollegien, die men geestelijk pleeg te noemen, niet meer capitulariter zouden mogen vergaderen over zaken, betreffende 's lands defensie of regering, of het beleid van oorlog of de policie; maar alleenlijk over de administratie van hunne beneficiale goederen met den aankleve van dien; dat voorts, door den raad der stad *Utrecht*, uit al de vijf kollegien zouden worden beroemd *tien* of *twaalf* personen, goede patriotten, die den Hervormden godsdienst beleden, of denzelven waren toegedaan, waaruit bij de ridderschap *zes* of *acht* leden zouden worden verkozen, die het derde lid der staten representeren zouden; dat deze gekozene niet als *geestelijke*, maar als *wereldlijke*, zouden worden aangemerkt; dat zij, den koning van *Spanje* verzakende, zouden moeten beloven, in het stemmen en besluiten eeniglijk Gods eer en 's lands welvaart te zullen beöogen; dat hun de punten, waarop de staten beschreven werden, zouden worden toegezonden, opdat zij er afzonderlijk op mogten raadplegen, en hunne besluiten ter staatsvergadering in brengen, zonder er iets

„ van

„ van aan hunne bijzondere Kapittelen te mogen ontdekken." Deze uitſpraak des landraads, door de ridderſchap en de ſtad *Utrecht* goedgekeurd zijnde, benoemde de vroedſchap 10 *perſonen*, waaruit door de ridderſchap, en de vier andere ſteden van het Sticht, niet *zes*, maar *zeven* leden gekozen werden, en *deze zeven* waren de eerſte, die onder den naam van *Geëligeerden*, al het gezag verkregen in zaken 's lands regering betreffende, hetwelk de vijf kollegien der geestelijkheid oudtijds hadden gehad. Hieruit blijkt derhalve, dat alleen hun naam veranderd, maar derzelver gezag en invloed gebleven is in zaken van 's lands beſtuur, daar zij toen onder den naam van Geëligeerden in de vergadering der provinciale ſtaten optraden. Behalve deze invloed, genoten de Kapittelen ook nog andere voorregten als : het benoemen van 2 Heemraden in het kollegie van den *Lekkendijk bovendams*, welk regt aan de vijf Kapittelen gemeen was, en waarvan de begeving, volgens eenen daarvan gemaakten rooster, bij beurte geſchiedde; voorts de aanſtelling van 2 Heemraden in het heemraadſchap van *Heicop*, ook *de lange Vliet* genoemd, waarin het Kapittel van *St. Maria* éóne beurt had tegen die der 4 andere Kapittelen gezamenlijk; terwijl het Kapittel van *St. Maria*, als de Ambachtsheerlijkheid van *Lopik* uitoefenende, tevens een lid in het kollegie van den *Lekkendijk benedendams*, aanſtelde.

Dan, de Kapittelen verloren van tijd tot tijd eenige van hunne regten : bij de Hervorming vervielen alle geestelijke bedieningen bij dezelve of van de kanoniken, en door de omwentelıng van 1795 hield allen invloed in zaken van regering, of van bijzondere kollegien, daarmede in aanraking, ten éóne male op. Sedert bleven de kanoniken ſlechts ſtille bezitters van hun eigendom, hetwelk zij door aankoop of bij tourbeurt verkregen hadden, en hielden zich alleen bezig met de beheering hunner goederen, welke in landerijen, hofſteden, bosſchen tiendens enz. beſtonden, en vergaderden weeklijks ; terwijl ieder Kapittel zijne bijzondere regten, wetten en gewoontens had, onder welke ook voornamelijk behoorde de aanſtelling hunner Dekanen, Secretarisſen en Kameraars, welke laatſte het opzigt over de kerken en gebouwen hadden, de algemeene goederen beſtuurden, en 's jaarlijks, ieder in zijn eigen Kapittel, rekening deden aan eene commisſie van 3 der oudſten, welke onder den naam van *ordinaris Gecommitteerden*, het voornaamſte bewind met den deken en ſecretaris uitoefenden. Alleen het ambt van den *Proost*, of *Archidiaken*, die bij ieder Kapittel geplaatst was, en die de heerlijke regten over de dorpen, onder de proostdij gelegen, mitsgaders de verheffing der leenen van het Kapittel, uitoefende, werd van ouds door de vorsten en ſtichters der kollegiale kerken, in ſtadhouderlooze tijden door de ſtaten, en naderhand door de ſtadhouders in der tijd, even als de theſaurijen, ſcholasterijen en vikarijen, welke allen meerendeels blote titels waren, echter met eenige kleine revenuen, daaraan verknocht, be-

begeven. De laatste proosten waren van *den Dom: Jonkheer* J. H. VAN LIJNDEN *tot Lunenburg*; van *Oud Munster*, *Mr.* P. J. DE BIJE; van *St. Pieter*, JAN CAREL WENDEL STRICK *van Linschoten*, *van Rijnauwen*; van *St. Jan*, FREDERIK WILLEM, *Erfprins van Nassau Weilburg*, en van *St. Maria*, CAREL PAUL GEORGE VAN RAPPARD.

Een kanonik, eenmaal tot het Kapittel toegelaten zijnde, en van zijne prebende, in geval van ziekte, of andere oorzaken, afstand willende doen, had het regt, om dezelve ten allen tijde, het zij door verkoop of bij gifte, te mogen afstaan; doch zou die overdragt van waarde zijn, dan moest hij, volgens de wetten daar van zijnde, nog 20 volle dagen daarna leven; doch in persoon dien afstand doende, en in het Kapittel verschijnende, kwam dit vereischte niet te pas. Had hij integendeel zijne prebende, voor zijnen dood, niet verkocht, nog geschonken, of was hij binnen de 20 dagen, in het eerste geval, overleden, dan genooten zijne erfgenamen, na zijn overlijden, nog eenig voordeel van dezelve, het zij door het genot van eenige jaren gratie, zoo als bij *den Dom* plaats had, het zij anderzins, volgens de inrigting van elk Kapittel. Het grootste voordeel echter, hetwelk een kanonik kon te beurt vallen, was de tour prebende, waartoe het lid, dat op de tour zat, door het overlijden van zijnen ambtgenoot, die over dezelve niet beschikt had, geregtigd was. Viel nu dit overlijden voor in een *even* of *staten-maand*, dan konde zoodanig een *turnarius* dezelve verkoopen of weg schenken; doch viel het sterfgeval in eene *oneven maand* als b. v. *Januarij*, *Maart*, *Mei* enz. voor, dan stond de begeving der vakature aan de staten, en vervolgens, na de invoering van het *reglement van* 1674, aan de heeren stadhouders in der tijd. Alleen in het Kapittel *van Oudmunster* had zoodanig eene *tourbeurt* geene plaats; maar werd aan de erfgenamen van den overledenen kanonnik, die in eene *even maand* gestorven was, het regt toegestaan, om dezelve prebende te mogen verkoopen, doch in eene *oneven* maand overleden zijnde, keerde het Kapittel aan zijnen erfgenamen, eene somma van *f* 6,000 uit. De aankomende Kanonik, of verkrijger eener prebende, moest den vollen ouderdom van 18 jaar bereikt hebben, den Gereformeerden godsdienst belijden, of denzelven zijn toegedaan, (*) en was verpligt, wegens zoodanig eene prebende, behalve den koopschat, den 40sten penning met de 10de verhooging, en de akte van aggreätie, welke hij bij de staten op zijn rekest ontving, ook nog te betalen het regt der domeinen en de leges der gewone admissien bij het Kapittel; terwijl hij bovendien gehouden was, zijn nachtverblijf, gedurende een rond jaar, binnen de stad *Utrecht* te houden; doch welk artikel hij, tegens eene zekere somme gelds, kon-

(*) Sedert 1802 heeft dit vereischte opgehouden; als wanneer er op den 27 van Lentem. *zeven* ongesupplementeerde prebenden, (die bij tourbeurt aan den lande vervallen waren) zijn verkocht en de toegang tot dezelve voor alle belijders van den Chr. godsdienst, zonder onderscheid, is open gezet.

konde afkoopen; terwijl oudtijds, volgens refolutie van 1628, was bepaald: „ dat niemand eenige prebende zoude mogen verkrijgen, „ dan die binnen de ftad *Utrecht* zijne fundamenten gelegd, 18 ja„ ren oud geworden was, en 4 jaar op eene vermaarde hooge fchool „ geftudeerd en een *gradus* verworven had."

Het tot hiertoe gezegde, betrekkelijk den voornamen oorfprong, de inrigting, werkzaamheden en huishouding der Kapittelen, fteunt op onderfcheidene wetten en refolutien, welke alle bij de fchrijvers, die over de Kapittelen gehandeld hebben, waaronder vooral Heda, Beka, Schoockius en Mattheus behooren, en inzonderheid in het *Utr. Pl. boek*, te vinden zijn. Voorts heeft men ook nog een zeer geleerd Latijnsch advijs van wijlen Samuel Maresius, in leven dokter en hoogleeraar in de H. godgeleerdheid te *Groningen*, die den oorfprong en de regten der Kapittelen, in het jaar 1656 heeft verdedigd. De Kapittelen beftonden dus bijna *elf eeuwen*, tot dat eindelijk keizer Napoleon, in 1810, de zeven provincien der *Vereenigde Nederlanden*, (welke al reeds in 1807 tot een koningrijk, onder het beheer van zijnen broeder Lodewijk, verklaard waren) in het Franfche keizerrijk ingelijfd hebbende, de gemelde corporatien, bij een dekreet, van den 27ften van Sprokkelm. 1811, in het paleis der *Tullerien* gegeven, vernietigde.

KAPUCIJNEN. Zijn monniken en nonnen, die tot de Franciskanen behooren, en federt de 16de eeuw eene orden op zich zelven uitmaken. Het zijn bedelmonniken, aan geftrenge regels verbonden, die hunnen naam van de lange kappen (*capucen*) ontleenen, welke zij op het hoofd dragen; terwijl zij tevens eenen lederen riem om het lijf binden.

KAPUDAN PASCHA. Zoo noemt men bij de *Turken* den grootadmiraal der vloot, die een lid is van den Divan, en zijnen post gewoonlijk flechts één jaar bekleed. Zijn voornaamfte pligt is, dat hij in den zomer met een gedeelte der Turkfche vloot naar den *Archipel* moet zeilen, zoowel, om dezelve in den zeedienst te oefenen, als om de nabijgelegen provincien tot het betalen harer belastingen te dringen. Hij voert 2 of 3 paardeftaarten.

KARAAT. Een klein gewigt, waarvan zich de muntmeesters en waradijns, bij de bepaling van het inwendig gehalte, of de fijnheid van het goud, en de juweliers tot het wegen en waarderen van paarlen, diamanten en andere edele gefteenten bedienen. Een mark bevat 24 Karaat, een Karaat 12 grein; doch voor edele gefteenten flechts 4. Bij het wegen van goud neemt men aan, dat hetgeen men wegen wil in 24 deelen, of Karaten, verdeeld is. Wanneer nu het goud geheel zuiver is, dan zegt men het is van 24 Karaat; doch is het met 4 Karaat ander metaal gemengd, dan heet het goud van 20 Karaat, dat wil zeggen: dat er niet meer zuiver goud onder is.

KARAKAL (De) (*Felis Carakal*) is een wild, verfcheurend, vleeschvretend, viervoetig dier, dat veel naar eene kat gelijkt, maar den

den kop, of eigenlijk den ſnoet, langer en den ſtaart korter heeft. Het onderſcheidt zich, even gelijk de Los of Lynx, waarvan hij misſchien eene verſcheidenheid is, door een bosje haar op de punten der ooren. De Karakal is van de grootte van eenen vos, vaalachtig-bruin van kleur op den nek, rug en hals; van onderen is zijn haar witachtig, met bleek vaal er onder gemengd; onder de keel loopt een witachtige band dwars heen; de buitenſte zijden der pooten zijn vuil-geelachtig-wit; de ſtaart is rosachtig-vaal. Hij leeft van hetgeen hij vangt: hazen, konijnen, honden, kleine wilde roofdieren, vogels enz., en volgt dikwijls den leeuw, om zijn voordeel te doen met hetgeen deze overlaat, als hij verzadigd is; hetwelk aanleiding heeft gegeven tot hetzelfde ſprookje, dat men van den Jakhals of Chakal verteld heeft, dat hij namelijk leidsman en jager van den leeuw zou zijn; door zijnen fijnen reuk het wild voor dezen zoude opſporen, en hij daardoor een gedeelte van den buit zou krijgen. De Karakal is zeer woest van aard, en van daar niet gemakkelijk te temmen, ten zij hij zeer jong gevangen is, wanneer men hem zelfs op de jagt op dieren, die kleiner en zwakker dan hij zijn, kan afrigten. Dit dier komt voor in *Arabië*, *Perzië*, de *Indiën* en in alle landen, waarin men den Leeuw, de Onca en den Panther vindt. Men treft in deze en gene landen verſcheidenheden van hetzelve aan, zoo ten aanzien van grootte als van kleur.

KARAVAAN, (naar het Arabisch *Kairawan*, *Kairvan*) is een gezelſchap van kooplieden, of pelgrims, dat zich, veiligheidshalve, tot reizen voor den handel, of het doen van bedevaarten, vereenigt.

De Karavanen zijn dus van tweeërlei aard, namelijk: *Handel-* en *Bedevaarts-karavanen*. De eerſte vindt men in zeer vele landen: in *Oost-Indië*, gelijk ook in *Rusland*, in *Mexiko*, zoo als ook in *Tibet;* doch inzonderheid in *Azië* en *Afrika*; de laatſte, namelijk in het groot, alleen bij de *Muzelmannen* en *Hindus*.

Tusſchen alle de deelen van *Azië*, zoo wel als *Afrika*, heeft een levendig handel- vertier plaats, gelijk ook tusſchen deze beide werelddeelen zelven en Europisch *Turkije*. Overal heeft men wegen voor den handel, en punten, waar de Karavanen verzamelen; alsmede, in de ſteden, ſtapelplaatſen en magazijnen. Bij alle de Handel-Karavanen bedient men zich alleen van lastdieren, als: ezels, paarden, kameelen, drommedarisſen, en olifanten; van de laatſten, echter, in *Zuid-* en *Oost-Azië*, en van de overige dieren in *Middel* en *Opper-Azië*, gelijk ook in *Afrika*. Bij vele Karavanen telt men ſlechts 100 — 150 paarden, en 70 tot 80 man; doch bij andere meer dan 1000 kameelen en ettelijke 100 man. Soortgelijke groote Karavanen zijn meestal uit verſcheidene kleinere zamengeſteld. De bezitters van kameelen vereenigen zich, namelijk, tot eene gemeenſchaplijke reize; voegen er de noodige knechten bij; nemen een geëvenredigd getal wachters of oppasſers aan, en verkiezen den oudſten onder zich tot *Scheik* of opperbevelhebber, wien al-

len

len moeten gehoorzamen. Ieder knecht blijft bij zijne afdeeling, en weet, wat hij te doen heeft; en van hier die geregelde orde en spoed, waarmede men zich legeren, en weer opbreken kan. In den winter reist men bij dag, in den zomer bij nacht, en legt achter een van 6 tot 12 uur af, nadat de rustplaatsen afgelegen zijn.

Voor dat eene Karavaan opbreekt, voorziet zij zich doorgaans van 2 Arabische schuts-wachters, die tot de horde behooren, door wier land, of dat harer bondgenooten, de Karavaan moet trekken, zoo dat zij, voor een geschenk van eenige honderd piasters aan het opperhoofd, eene volkomen veiligheid geniet. Wanneer de togt zal aanvangen, plaatst zich alles in eene lange rij, die bij groote Karavanen eene lengte van één tot 2 uur heeft, en ieder knecht blijft bij zijne kameelen enz., waarvan altijd 7 aan elkander gekoppeld zijn. De oppassers gaan er naast; de *Scheik*, met een vaandel in de hand, bevindt zich aan het hoofd; maar de onderbevelhebbers rijden een half, somtijds een geheel, uur voor uit, en moeten de heuvels beklimmen, om te zien, of zij ook zwervende *Arabieren* ontdekken, in welk geval zij aanstonds de Karavaan daarvan berigt geven, die, schoon zich in staat van verdediging stellende, nogtans gewoonlijk, door onderhandeling, het dreigend gevaar afweert; evenwel mangelt het ook niet aan voorbeelden van het tegendeel. Wanneer de Karavaan zich zal legeren, steekt de opperbevelhebber zijn vaandel in den grond, ten teeken, dat daar het middelpunt van het leger is: men ontlaadt als dan de kameelen, die men, onder bedekking, laat grazen. Legert men zich bij nacht, dan maakt men van de balen koopgoederen eenen wal, ter hoogte van 4 of 5 voet, in welks binnenste gedeelte men de tenten opslaat. Na zonnen ondergang legt zich alles ter rust, wanneer de oppassers en onder-bevelhebbers den geheelen nacht, rondom den wal, de wacht moeten houden. Ondertusschen legeren zich de Karavanen niet altijd in de open lucht, schoon zij dit in den zomer, en op andere tijden bij goed weer wel inzonderheid doen; zijnde er voor dezelve afzonderlijke openbare gebouwen hier en daar opgerigt, die *Karavansera's* genoemd worden, (*zie beneden*) en waarin zij kunnen overnachten.

Nog gevaarlijker, dan de zwervende, roofzieke *Arabieren*, zijn voor de Karavanen de gloeijende winden, de *Chamsin* en de *Samum*, in *Arabië* en *Perzië*, die menschen en vee verstikken, wanneer zich niet alles in het eerste oogenblik tegen den grond werpt; alsmede het gebrek aan water, indien de voorraad gebruikt is, voordat men bronnen bereikt, of dat die bronnen uitgeput, of wel, zoo als in het binnenste van *Afrika*, door wervelwinden, met zand zijn opgevuld.

De Russische Karavanen bestaan gewoonlijk uit lange rijen, *Kibitken* en karren, waarop de koopwaren geladen zijn. Zij vertrekken van *Petersburg*, *Moskau* enz. deels voor den Chineschen handel naar *Kiachta*, deels voor den Perzischen naar *Zarizijn*, ter plaatse, waar de *Zariza* in de *Wolga* valt, en eindelijk naar *Polen*, *Silezië* enz.,

ter-

terwijl de Karavanen van *Nieuw-Spanje*, die uit muilezels bestaan, van *Mexiko* naar *Santa Fe* 5 maanden onder weg zijn.

De *Bedevaarts-Karavanen* hebben, zoo als wij boven reeds aanmerkten, in het groot namelijk, alleen bij de *Muzelmannen* en *Hindus* plaats. De voornaamste is die, welke naar *Mekka* en *Medina*, jaarlijks vertrekt, om het graf van MAHOMETH te bezoeken, waartoe ieder Muzelman eens in zijn leven, of in persoon, of door eenen gemagtigden, verpligt is. Van hier, dat uit alle deelen der wereld, waar de *Islam* heerscht, Karavanen vertrekken, als: uit *Damaskus*, *Kaïro*, *Jeruzalem*, *Bagdad* en *Yemen*, welke alle zoo vele verzamelplaatsen zijn. Hierbij komen de pelgrims ter zee uit *Perzië*, *Arabië*, *Indië*, *Java*, en andere eilanden, en eindelijk uit de Arabische volkplantingen in *Zuid-Afrika*. Een gedeelte dezer Karavanen drijft handel, een ander dient tot bedekking; doch het grootste gedeelte doet den togt uit een beginsel van godsdienstigheid. Men kan nagaan, hoe groot het getal dezer pelgrims zijn moet, wanneer men in aanmerking neemt, dat b. v. de groote Karavan van *Cairo* naar *Mekka*, doorgaans, tusschen de 25 en 30,000 man sterk is.

De hoofdplaatsen van soortgelijke Karavanen bij de *Hindus* zijn *Benares*, aan de *Ganges*, welker water, over het algemeen, voor zonden-reinigend gehouden wordt; de berg *Schiemanchelon* (niet ver van *Vimilipatnam* aan de kust van *Orixa*), waar eene heilige bron en eenen tempel, aan *Appana* (eeuwige vader) gewijd, gevonden wordt, dien geen *Hindus* mag naderen, voor dat hij, ten minste zijn hoofd, met dit water bevochtigd heeft; voorts *Geya*, ten Zuiden van *Benares*, alwaar voor de afgestorvenen geofferd en gebeden wordt; het strand bij *Ramasfourie*, in *Misore*, en meer andere. De *Hindus* doen hunne bedevaarten naar alle deze plaatsen bij duizenden, zoodat b. v. in *Benares*, dikwijls, tusschen de 60 en 70,000 menschen bijeen zijn.

KARARISCH MARMER. (Zie: MARMER.)

KARAVANSERA. Zijn openbare gebouwen, bijzonderlijk voor huisvesting van de karavanen en hunne lastdieren geschikt. Zij hebben, gewoonlijk, de hoogte van ééne, doch in groote steden van twee verdiepingen, en vormen een vierkant, dat van binnen een plein besluit, en aan welks binnen zijde de vertrekken voor de reizigers, en aan de buiten zijde de stallen voor de lastdieren gevonden worden. De vertrekken en stallen zijn zeer groot en talrijk; doch ruim genoeg voor eene gewoone karavaan van omtrent 200 kameelen enz. Beddengoed en keukengereedschap moet ieder met zich brengen; doch kan men bijna in alle *Karavansera's*, behalve het voeder voor de lastdieren, ook brood, melk, vruchten, en rijst, ja zelfs vleesch bekomen. Behalve in de steden, heeft men ook langs de openbare wegen, in streken, waar men op eenen verren afstand steden noch dorpen vindt, soortgelijke gebouwen voor reizigers, waar-

waarvan de oprigting door de *Mahomedanen* voor een zeer verdienstelijk werk wordt gehouden.

KARDINAAL. Is in eenen bepaalden zin een geestelijk vorst in de Roomsche kerk. Zij maken ten getale van 70 eene geestelijke vergadering uit en worden door den paus verkozen, dien zij wederom uit hun midden verkiezen, en in het waarnemen der regering behulpzaam zijn. Deze vergadering bestaat uit 6 bisschoppen, 50 priesters en 14 diakens. Ieder van hun voert den naam eener kerk te *Rome*, of in het pauselijk gebied, en geniet derzelver inkomsten, in plaats van eene jaarwedde. Geen Kardinaal mogt zich, zonder bijzonder verlof, van zijne kerk verwijderen; doch heeft men ook dikwijls buitenlandsche vorsten of bisschoppen tot die waardigheid verkozen. Zij dragen eene hoog roode muts, over dezelve eenen hoed, met afhangende zijden koorden met kwasten, en voor het overige eene soort van priesterlijk gewaad, dat, even als de hoed, hoog-rood, rozen- of violet-kleurig is.

KAREL *de Groote*. Een zoon van PIPIN, koning der *Franken* en *Duitschers*, werd in 742 geboren. In den ouderdom van 26 jaar beklom hij den troon, en deelde, overeenkomstig den wensch zijns vaders, het rijksgebied met zijnen broeder CARLMAN II, na wiens overlijden hij tot koning van het geheele *Frankische* gebied verkozen werd. Zijne eerste ondernemingen waren tegen de *Saksen* gerigt; doch had hij 30 jaar noodig, voor dat het hem gelukte, deze dappere natie, aan welker hoofd zich WITTEKIND bevond, geheel onder het juk te brengen, en te bekeeren. Zij was de eenige, omtrent welke hij zich wreedaardig gedroeg. Bovendien streed hij in *Italië*, werwaarts hij den paus te hulp snelde, gelijk ook in *Spanje*, en werd in 800 door LEO III tot keizer van het *Westen* gekroond, welk rijk in 476 met ROMULUS AUGUSTULUS was te gronde gegaan; nu door genoemden kerkvoogd weder hersteld werd, en door de geheele middeleeuw tot op onze tijden, schoon onder menigerlei gedaanten en lotgevallen, als Roomsch- Duitsch-keizerrijk heeft voortgeduurd. *Franken*, *Lombarden*, *Spanjaards*, *Vriezen*, *Saksen*, *Slaven*, *Beijersehen* en *Avaren*, huldigden hem als hunnen heer, en van den mond der *Elbe* tot aan de *Ebro* en *Middellandsche zee*, van de *Westersche* tot achter de *Raab* en *Theisz*, over de besneeuwde *Alpen* tot *Benevent*, zwaaide hij zijnen schepter. Slechts 2 beheerschten de wereld, de keizer en de paus. Zijne rustelooze werkzaamheid, zijne verstandige wetten, welke voor zijnen tijd bewondering verdienden, gevoegd bij zijne bevordering en bescherming der wetenschappen, zullen hem steeds eene plaats onder de eerste regenten doen behouden. KAREL was niet minder groot als mensch, dan als vorst. Zie hier de schets, welke MONTESQUIEU van hem geeft, en die te gelijk alles bevat, wat van dezen grooten man hier nog kan gezegd worden.

„ KAREL *de Groote* poogde de magt van den adel binnen be-

„ hoorlijke palen te houden, en de onderdrukking der geestelijk-
„ heid en der vrije lieden te verhinderen. Hij wist zulk een even-
„ wigt onder de ftanden des rijks te brengen, dat de eene den
„ ander in balans hield; doch hij zelf heer bleef. Zijn onver-
„ moeide geest bragt alles in eene gepaste overeenftemming. Hij
„ voerde zijnen adel van den eenen veldtogt in den ander, en liet
„ hun geen oogenblik tijd, om op eigen aanflagen bedacht te zijn;
„ terwijl hij er altijd op uit was, om hun de zijnen te helpen uit-
„ voeren. Het rijk hield zich ftaande door de grootheid van zijn
„ opperhoofd, die als vorst groot; maar als mensch nog grooter
„ was. De koningen, zijne zonen, waren zijne eerfte onderdanen,
„ fteunfels zijner magt, en voorbeelden van gehoorzaamheid. Hij
„ maakte niet alleen voortreffelijke inrigtingen; maar was ook haar
„ fchutsheer. Zijn alles omvattende geest ftrekte zich over de
„ kleinfte deelen zijns rijks uit. Zijne wetten ademden allerwege een
„ verftand, hetwelk alles vooruit ziet, en eene kracht, die alles met
„ zich voortfleept. Alle voorwendfels, om zich aan zijne pligten
„ te onttrekken, werden weggeruimd; nalatigheid geftraft, en mis-
„ bruiken verbeterd, of dadelijk te keer gegaan. Hij wist, hoe men
„ moest ftraffen, en nog beter, hoe men moest vergeven. Ondoor-
„ grondelijk in zijne aanflagen, en eenvoudig in derzelver uitvoe-
„ ring, verftond niemand de kunst zoo wel, om groote zaken ge-
„ makkelijk, en de moeijelijkfte fpoedig ten uitvoer te brengen. Hij
„ doorliep onophoudelijk zijn wijd uitgeftrekt rijk, en herftelde over-
„ al alles, waar eenig verval plaats had. Geen vorst wist de geva-
„ ren, wanneer zij dreigden, behendiger te ontwijken, noch hun zoo
„ manmoedig het hoofd te bieden, wanneer zij tegenwoordig wa-
„ ren. Deze, tot verkwistens toe, milddadige vorst leefde nogtans
„ buitengewoon matig, en was door zijn zacht karakter en eenvou-
„ dig gedrag de ziel zijner hovelingen. Mogelijk beminde hij de
„ vrouwen te veel; doch men kan eenen vorst, die alles alleen re-
„ geerde, en ophoudelijk werkzaam was, wel iets toegeven. Hij
„ hield een verftandig en oplettend, zoo wel als fpaarzaam, beftuur
„ over zijne goederen; regelde zijne uitgaven op eene allezins be-
„ hoorlijke wijze, en zijne wetten waren van dien aard, dat ieder
„ huisvader daar uit konde leeren, hoe hij zijn huisfelijk beftuur be-
„ hoorde te regelen; terwijl zijne geestelijke inrigtingen voor hem
„ eene zuivere en geheiligde bron waren, waaruit hij zijne rijk-
„ dommen puttede."

KAREL ftierf te *Aken* in het jaar 814, nadat hij 47 jaar geregeerd, en 14 jaar de keizerlijke kroon gedragen had. Hij werd in de domkerk aldaar begraven, waar men een praalgraf voor hem opgritte met dit opfchrift: *hier rust het ftoffelijk deel van* KAREL, *den Grooten en regt-geloovigen keizer, die het rijk der Franken roemrijk uitbreidde, en 47 jaar gelukkig regeerde.*

KAREL VAN EGMOND, *Hertog van Gelre*, was de zoon van

A-

ADOLF, de kleinzoon van ARNOLD, beide hertogen van *Gelre*, en werd geboren in het jaar 1467. Des laatstgenoemden grootvader was genoodzaakt, alle zijne landen te verpanden aan den magtigen KAREL van *Bourgondie*, die ook dadelijk na ARNOLDS dood van *Gelderland* bezit nam. KAREL *van Egmond* bezat dus na den dood van zijnen vader ADOLF geenen voetbreed gronds, en moest daarenboven eenen der magtigste vorsten, van dien tijd, als zijnen natuurlijken vijand beschouwen. Dan, de staten van *Gelderland*, en het volk in het algemeen, aan de jonge spruit uit het huis van *Egmond*, achting toedragende, erkenden vele plaatsen hem voor hertog, en eischten, schoon vergeefs, zijne uitlevering van den hertog van *Bourgondie*, die hem te *Gend* aan zijn hof hield. Aldaar, overeenkomstig zijnen stand opgevoed, gaf hij reeds op zijn zestiende jaar blijken van moed en krijgskundige bekwaamheid, doch werd drie jaar daarna, in eenen veldslag bij *Bethune*, door de *Franschen* krijgsgevangen gemaakt. Na vijf jaar werd hij, terwijl de *Gelderschen*, der Bourgondische regering moede, borg bleven voor zijn losgeld, uit zijne gevangenschap ontslagen; voorts in *Gelderland* met blijdschap ontvangen, en bijna overal als hertog gehuldigd; doch van dien tijd af, van het jaar 1492, tot aan zijnen dood toe, en dus gedurende bijna eene halve eeuw, was hij in bestendigen strijd met het magtige huis van *Oostenrijk*, eerst met MAXIMILIAAN, die, met de eenige dochter van KAREL van *Bourgondie*, ook deszelfs vermeend regt op *Gelderland* behuwelijkt had; vervolgens met PHILIPS I. van *Spanje*, en eindelijk met KAREL V. Verbazend groot was dus de overmagt, waarmede de hertog te worstelen had; want met de geringe magt van één gewest, vaak geprangd door gebrek aan geld, ter betaling der oorlogskosten; door de geheiligde uitspraak der keurvorsten tot het bezit van zijn land ongeregtigd verklaard — moest hij weêrstand bieden aan de magt van hem, die zich door *Duitschland*, *Spanje* en de *Nederlanden* deed gehoorzamen. In het jaar 1505 was dan ook zijne magt door de verovering van PHILIPS I grootendeels geknakt, zoodat in het Veluwsche en Zutphensche kwartier hem nog alleen de stad *Zutphen* overbleef, en hij genoodzaakt was, zich op vernederende voorwaarden aan den koning te onderwerpen. Maar, gelijk meermalen zoo werd hij ook hier door zijne loosheid gered: weldra herwon hij, door onderstand uit *Frankrijk* gesterkt, wat hij te voren verloren had; vervolgens breidde hij zijne magt uit over *Vriesland*, *Groningen* en *Overijssel*, kreeg groot gezag in het *Nedersticht*, en benaauwde herhaalde maal *Holland* en *Braband* ter zee en te land. Verschillende oorzaken schijnen zamengewerkt te hebben, om deze, in zijnen toestand anders onbegrijpelijke, voordeelen aan onzen hertog te verschaffen: de wijze van oorlog voeren in dien tijd, nog een uitvloeisel van het leenstelsel, was in zijn voordeel; de liefde en toegenegenheid van zijn volk; zijne eigene eerzucht, die slechts volharding kende, en altijd het doel voor oogen

had; zijne ſtaatkundige inzigten, de moed en bekwaamheid van zijne krijgsoverſten, van eenen *Groote* PIER en MAARTEN VAN ROSSEM; maar vooral zijne verbindtenis met het op *Oostenrijk* altijd naijverige *Frankrijk*, ſchijnen de voorname oorzaken geweest te zijn, waaruit men dit verſchijnſel moet verklaren. — Ten laatſte echter verliet het krijgsgeluk zijne zijde: hij verloor al zijne veroveringen en moest tot tweemaal toe eenen nadeeligen vrede ſluiten: gebrek aan geld deed hem zwichten; bijna al de lands domeinen waren verpand, de ſteden waren uitgeput, en het platte land was afgemat door brand en plundering. Niets ſchoot KAREL nu over, om zelfs na zijnen dood nog afbreuk te doen aan het huis van *Oostenrijk*, dan zijne landen te verpanden aan deszelfs erfvijand, den koning van *Frankrijk*; maar de ſtaten van *Gelderland* weigerden, dezen voor heer te erkennen, en kozen zelve den zoon des Hertogs van *Gulik* en *Kleef* tot opvolger van hertog KAREL van *Egmond*, die kort daarop, in het jaar 1538 overleed. In het jaar 1518 was hij in den echt vereenigd met ELISABETH, geboren vorstin van *Brunswijk Luneburg*; bij deze had hij geene kinderen verwekt, maar hij liet verſcheidene natuurlijke kinderen na. Zijn gebalſemd lijk is te *Arnhem* in de groote kerk bijgezet, waar zijne graftombe met zijne levens-groote beeldtenis in wit marmer prijkt.

KAREL V. Deze, voor de geſchiedenis van geheel *Europa*, in de 16de eeuw, hoogst merkwaardige man, zag in 1500 te *Gend* het eerſte daglicht. PHILIPPUS, een zoon van MAXIMILIAAN I, was zijn vader, en JOHANNA, eene dochter van koning FERDINAND van *Arragon*, en van IZABELLA van *Kastilie*, was zijne moeder. Hij genoot eene zorgvuldige opvoeding, en maakte groote vorderingen, inzonderheid in de levende talen, en in allerlei ligchaams-oefeningen. Zijn verſtand was voor de groote rol berekend, welke hij in de geſchiedenis van zijnen tijd ſpeelde. Na den dood zijns vaders, in 1506, werd hij aartshertog, in 1516 verklaarde koning van *Spanje*, en 3 jaar daarna Roomsch keizer. FRANS I, koning van *Frankrijk*, hem de keizerlijke waardigheid betwistende, ontſtond hieruit eenen oorlog, welks tooneel, inzonderheid, in *Italië* was, en die voor KAREL gelukkig afliep: zelfs nam hij in den beroemden ſlag bij *Pavia*, in 1525, FRANS I, gevangen, waarvan het gevolg was, dat deze vorst, door eenen ſchandelijken vrede, zijne vrijheid moest koopen.

Ondertusſchen waren KARELS bondgenooten, namelijk, *Engeland*, de paus en de ſtaten van *Florence* en *Venetië*, van plan veranderd; doch bleef hij, in weerwil hiervan, niet minder werkzaam. Zijne troepen veroverden *Rome* ſtormenderhand, en namen zelfs den paus CLEMENS VII in den *Engelenburg* gevangen. De vrede van *Kamerijk*, in 1529, maakte ten laatſte een einde aan dezen oorlog. In 1532 rukte hij tegen de *Turken*, die hem bedreigden; doch eerlang terug trokken, waarop hij in 1535 in perſoon naar *Afrika* ging, om MULEIJ-ASSEM hulp te bieden; veroverde *Tunis*, en ſloeg den beroemden BARBAROSSA. In 1539 ſtilde hij de onlusten in de *Ne-*
lan-

landen, en wilde in 1541, door de verovering van *Algiers*, zijnen roem bevestigen; doch dit plan viel ongelukkig uit, want hij verloor door ſtorm een gedeelte van zijne vloot en zijn leger. Na zijne terugkomst geraakte hij met *Frankrijk*, wiens vorst hij weigerde met het Milaneſche te beleenen, in eenen nieuwen oorlog, in welken *Engeland* zich aan zijne zijde voegde. Zijn leger werd bij *Cerifoles* geſlagen; doch, aan de andere zijde, drong hij tot in het hart van *Champagne* door.

De regering van Karel V was voor *Duitschland* een belangrijk tijdperk. De hervorming vertoonde zich in alle hare kracht; doch ſchijnt Karel dezelve, bij haren aanvang of van weinig belang beſchouwd, of als ligtelijk te ſtuiten, wanneer het hem ernst ware, aangemerkt te hebben. Zeker is het, dat hij lang vermijdde, om zich ernſtig en nadrukkelijk voor de eene of andere partij te verklaren, hetgeen men, voornamelijk, aan zekere betrekkingen met protestantſche vorsten, hunne voor hem noodzakelijke onderſteuning, en eindelijk aan de oorlogen, waarin hij reeds gewikkeld was, moet toeſchrijven. Dan, na den vrede van *Crespy*, in 1545, met *Frankrijk*; den vijfjarigen wapen-ſtilſtand met de *Turken* in 1546, en een verbond met den paus, nam hij ernſtige maatregelen tegen de protestanten, die, van alle kanten van zijne toerustingen hoorende, hem in 1546 den oorlog, onder den naam van *Schmalkaldiſchen* bekend, verklaarden. Johan Frederik, keurvorst van *Sakſe* en Philippus van *Hesſen* voerden het bevel, en ſtreden in den beginne gelukkig; doch hunne eerſte ſtappen waren niet ſchielijk genoeg, waardoor de hertog Moritz van *Sakſe* tijd won, om in *Koerland* te vallen. Het terug trekken van den keurvorst, om zijn land te dekken, veroorzaakte dat het leger verſtrooid werd, en verſtoorde de eendragt van het Schmalkaldisch verbond. De keizer, nu naar *Sakſe* voortgerukt, won den ſlag bij *Muhlberg*, den 24 van Grasm. 1547, waar hij den keurvorst gevangen nam, en ten gevolge hiervan ook den landgraaf van *Hesſen* noodzaakte, de wapens neder te leggen, en zich op genade over te geven.

Thans meende Karel zich in het bezit eener onbepaalde magt geſteld te hebben. Hij ſprak het doodvonnis tegen den keurvorst van *Sakſe* uit, hetwelk, echter, niet werd uitgevoerd; beſchonk den hertog Moritz met de keurvorſtelijke waardigheid, en maakte in 1548 het zoogenoemde *Interim* openlijk bekend. Dan, Moritz, die heimlijk een verbond tegen hem bewerkt, en in de diepſte ſtilte de noodige toebereidſels tot zijn plan gemaakt had, ligtte onverwacht het masker af, en rukte aan het hoofd van een leger in *Tyrol*; terwijl Hendrik II van *Frankrijk*, zijn bondgenoot, in *Lotharingen* viel. Moritz noodzaakte nu den keizer tot het teekenen van het *Pasſauſche verdrag*, ingevolge waarvan het *Interim* werd opgeheven, en den protestanten vrijheid van geweten, en een minnelijk vergelijk met de Roomsch-Katholijken beloofd werd, welk

laatste door den godsdienst-vrede, in 1555 te *Augsburg* gesloten, dan ook volgde.

Karel, alle zijne plans ziende mislukken en zijne vijanden vermeerderen, besloot eindelijk, om zijne erfstaten aan zijnen zoon Philippus overtedragen, hetwelk door hem met vele plegtigheid verrigt werd, waarna hij in het volgend jaar 1556 op gelijke wijze van de Spaansche kroon ten behoeve van zijnen zoon afstand deed, en alleen een jaargeld van 100,000 dukaten voor zich behield.

Karel V bezat de kunst niet, om zijne onderdanen aan zich te verbinden. Zijne levenswijze was hoogst eenvoudig. Zijne trekken gaven nimmer eenige aandoening te kennen. Onverwrikt was zijn oog. Zijne woorden waren weinig, en werden langzaam en zacht uitgesproken, zonder dat men ook uit deze kon opmaken, wat er in hem omging. *Macchiavelli* was zijn geliefd leesboek.

Na zijne staten te hebben afgestaan, begaf hij zich in het klooster van *St. Justi, in Estremadura*, hetwelk eene heerlijke ligging had. Aldaar besteedde hij zijnen tijd aan allerlei beuzelingen; zijn gezelschap tot zijne twee zusters, de koninklijke weduwen van *Hongarije* en *Frankrijk*, welke daar mede gevestigd waren, bepalende. Het is bekend, dat hij in het jaar 1558, om zich met den dood (dien hem herhaalde jigtpijnen en andere ongemakken deden te gemoet zien) gemeenzaam te maken, zijne eigen uitvaart heeft gevierd; liggende in eene kist, en in doods-gewaad gehuld, terwijl hij, bitter schreijende, de doodsliederen medezong. Dit tooneel maakte eenen te sterken indruk op zijnen reeds buiten dien geschokten geest. Hij overleefde hetzelve zeer kort.

KAREL IX. Zie: BRUILOFT (*Parijsche*) en MEDICIS (M. van)

KAREL I. Koning van *Engeland*, *Schotland*, en *Ierland*, uit het huis van Stuart, werd in 1600 in *Schotland* geboren, en was gehuwd, door bewerking zijns vaders, Jakob I, aan eene Roomsche prinses Henriette Maria, dochter van Hendrik IV, koning van *Frankrijk*. Onmiddellijk na den dood zijns vaders beklom hij den troon; doch zijne regering was hoogst ongelukkig. Karel koos partij tegen het huis van *Oostenrijk*, en de gehaatte Buckingham, zijn gunsteling, verleidde hem, terwijl hij reeds met *Spanje* in oorlog was, in 1626, ook nog tot eenen krijg tegen *Frankrijk*, die even slecht als de eerst genoemde uitviel. Dan, de voorname oorzaak van alle zijne ongelukken waren de grondstellingen ten aanzien der koninklijke hoogheid, welke hij van zijnen vader had aangenomen, en die hij ontijdig, terwijl hij nog met *Frankrijk* in oorlog was, waarvoor het parlement hem allen onderstand weigerde, wilde doorzetten. De vrede met dat rijk, hetwelk daarbij in het volle bezit van *Canada* gesteld werd, kwam in 1629 en die met *Spanje* in het volgende jaar tot stand, en *Engeland* genoot 2 jaar vrede en welvaart.

Ondertusschen rezen er onlusten in *Schotland*. De koning, niet onbewust, dat de meerderheid der natie en van het parlement

aan

aan de zijde der *Presbiterianen* was, had de onvoorzigtigheid, om de Engelsche manier van kerkdienst (*Liturgie*), en de bisschoppelijkke voorregten met geweld in *Schotland* in te voeren. De *Schotten* snelden te wapen en geraakten in volkomen opstand, waarvan het gevolg was, dat KAREL, die alles beproefd had, om zijn leger bij een te houden, eindelijk, in 1641, het parlement moest beloven, dat hetzelve niet zou uit een gaan, voor dat alle bezwaren zouden zijn uit den weg geruimd; doch ook nu was hij, zonder hulp, verloren. Het parlement geen ander regerings-bestuur willende invoeren, dan waarbij den koning niets, dan den blooten naam, overbleef, vattede KAREL op nieuw de wapenen op; doch in het parlement hadden de grooten des lands hunnen invloed verloren, en vloog alles op den wenk der *Independenten* (*zie aldaar*); zoo dat de koning den adel, voor het grootste gedeelte, de ijverige aanhangers der Engelsche kerk, en, inzonderheid, de Katholijken nog aan zijne zijde had. In het eerst was zijn veldtogt onder aanvoering van zijnen schoonzoon, den Paltzischen prins ROBERT, gelukkig. Zelfs waagde hij het, om, in 1644, een parlement te *Oxfort*, hetwelk dat in *Londen* moest tegen werken, bij een te roepen; maar nu kwam CROMWEL (*zie aldaar*) op het tooneel; de koning verloor alle gevechten, waarin hij zich waagde, en zag in 1646 geene andere uitkomst, dan zich aan de *Schotten* over te geven, die hem in het volgend jaar, voor eene aanzienlijke som, aan het parlement uitleverden. Hij werd door eene afzonderlijk aangestelde regtbank uit het leger van hoog verraad beschuldigd, en, niettegenstaande hij zich op het parlement zelve beriep, door die regtbank ter dood veroordeeld. KAREL beklom het schavot den 30 van Louwm. 1646, en onderging zijn vonnis met die gelatenheid, welke een goed geweten kenmerkt. Het treurig berigt van zijn uiteinde verwekte in de provincien de diepste smart, en nog gedurende 12 jaar daarna vierde men, op den verjaardag van 's vorsten dood, zijn aandenken op eene godsdienstige wijze.

KAREL II. (*Zie*: CROMWEL.)

KAREL XII. Koning van *Zweden*, in 1682 geboren, ontving eene zorgvuldige opvoeding, en werd door de uitstekendste geleerden des lands in de talen, de geschiedenis, de aardrijks- en wiskunde onderwezen. Van zijne jeugd af vertoonde hij zeer veel onverschrokkenheid, en stelde zich aan de grootste gevaren bloot; doch met deze verbond hij, op de zonderlingste wijze, eene zekere blohartigheid in den gezelligen omgang. Hij sprak weinig, maar was altijd in gedachten verzonken, en steeds onvermoeid werkzaam. Hij bezat al de deugden van eenen held; doch in eene mate, welke dezelve niet minder gevaarlijk, dan de tegenoverstaande ondeugden, maakte. Zijne standvastigheid sloeg tot hardnekkigheid over; en het was hieraan, dat hij zijn ongeluk in de *Ukraine*, en zijn vijfjarig verblijf in *Turkije* te wijten had. Zijne milddadigheid ontaarde in verkwis-

kwisting, en berokkende den ondergang van *Zweeden*; zijne onverzaagdheid klom tot vermetelheid, en bewerkte zijnen dood; terwijl zijne regtvaardigheid niet zelden tot wreedheid overfloeg. Eenmaal beleedigd, gloeide hij van eene onverzoenlijke wraak, welke hem oorlogen deed voortzetten, die hij voordeeliger had kunnen doen eindigen; den door hem gevangen genomen Sakfifchen veldheer, PEIJKULL, liet hij onthoofden, en het aan hem uitgeleverde Rusfifche legerhoofd, PATKUL, jammerlijk op een rad, zijn leven eindigen.

KAREL, na den dood zijns vaders, in den ouderdom van 15 jaar, den troon beklommen hebbende, fcheen aan geenen oorlog te denken, en *Zweeden* genoot, in de eerfte jaren zijner regering, eene volkomene rust. Dan FREDERIK IV, koning van *Denemarken*, PETER, Czaar van *Moskau*, en AUGUSTUS, koning van *Polen*, wanende uit zijne jeugd voordeel te zullen trekken, floten tegen hem een verbond; doch KAREL, toen nog geen 18 jaar oud, overviel hen alle, de een na den anderen, belegerde *Koppenhage*, en noodzaakte, in minder dan 6 weken, FREDERIK IV tot den vrede. Vervolgens tegen de *Rusfen* optrekkende, won hij in Slagtm. 1700, met 8000 man tegen 80,000 *Rusfen*, den grooten flag bij *Narva*, en verdreef, in het volgende jaar, de *Sakfen* uit *Liefland* en *Koerland*, hetwelk koning AUGUSTUS deed befluiten, om, door de beroemde gravin KÖNIGSMARK, (welke hij echter niet eens zien wilde) om den vrede te verzoeken. In 1704 deed hij STANISLAUS LESCZINSKIJ tot koning van *Polen* verkiezen; trok in 1706 naar *Sakfe*, en drong den Poolfchen monarch, bij den vrede van *Alteranftadt*, de kroon neder te leggen.

In dit tijdperk hadden de Zweedfche wapenen den hoogften trap van geluk bereikt, zoodat geheel *Europa* dezelven eerbiedigde. PETER, die nog zijn vijand was, deed hem zeer voordeelige voorflagen van vrede; doch KARELS wraakzucht wees die van de hand: hij wilde ook den Czaar uit zijn rijk verdrijven; maar ondervond ook nu de luimen van het fortuin op eene zeer gevoelige wijze. De flag van *Pultawa* (in 1709) ftortte hem weldra van het toppunt zijner grootheid, en hij ontvlugtte met weinige manfchap bij de *Turken* naar *Bender*; terwijl het vorig verbond tegen hem, ook nu, vernieuwd werd, en koning AUGUSTUS, nog in hetzelfde jaar, weder in *Polen* rukte. KAREL, intusfchen, had de *Turken*, met de grootfte hardnekkigheid, tegen den Czaar opgeruid, die daardoor in groot gevaar geraakte, waaruit hij echter door CATHARINA, naderhand zijne gemalin en opvolgfter, gered werd.

De *Turken*, thans gaarne van hunnen lastigen gast wenfchende ontflagen te zijn, wilden hem door het aanrukken van 4000 man tot zijn vertrek noodzaken; maar KAREL ftelde zich met zijne weinige manfchap te weer, en week niet, voor dat het huis, waarin hij zich bevond, in brand ftond, en hij gevangen genomen werd. Zijn ongeluk nam nu hand over hand toe: zijne vijanden vernielden zijn le-

leger, en namen niet alleen zijne eigen veroveringen, maar ook die zijner voorvaderen weg. Na zijne terugkomst in *Zweeden* (1714), hetgeen in de droevigfte omftandigheden gefchiedde, deed zich in den koning van *Pruisfen* een' nieuwen vijand op, en ook *Engeland* verklaarde zich tegen hem. Dit alles konde hem echter zijnen moed niet benemen, noch hem van zijne ontwerpen doen afzien. Hij trad met den Czaar in geheime onderhandelingen, ten gevolge van welke hij *Noorwegen* poogde te veroveren, en *Friedrichshal* belegerde; doch dit werk was nog niet ver gevorderd, en men had nog maar alleen een klein fort veroverd, toen koning KAREL, den 30 van Slagtm. 1718, de loopgraven bezigtigende, terwijl hij tegen de borstwering leunde, door eenen kogel, aan de zijde van het hoofd, getroffen werd, die zijn leven eindigde. Men vond hem in dezelfde houding, met de hand aan den degen, en de beeldtenis van GUSTAVUS ADOLPHUS, en een gebeden boek in zijnen zak.

Met KARELS dood verdween *Zweeden* uit de rij der groote mogendheden. Hij had in de laatfte jaren groote plans voor het zeewezen, de nationale nijverheid en den handel ontworpen. Te *Bender* was de beoefening der letteren zijne voornaamfte bezigheid, en hij liet verfcheidene Zweedfche geleerden bij zich komen, die hij overreedde, om *Griekenland* en *Azië* te door reizen. Eenige dezer reisbefchrijvingen zijn gedrukt, van anderen bevinden zich de handfchriften in *Upfala*. Zijn kapellaan NORBERG heeft zijne gefchiedenis gefchreven, en ADLERFELD krijgskundige gedenkfchriften van hem uitgegeven; doch de *Histoire de Charles* XII, van VOLTAIRE, overtreft in belangrijkheid beiden.

KAREL IV koning van *Spanje*, in 1748 geboren, beklom na zijns vaders dood, KAREL III, den troon, en huwde in 1765 met de dochter van den hertog van *Parma*, MARIA LOUISA. Geene kracht genoeg bezittende, om zelf te regeren, was hij fteeds afhankelijk van zijne ftaatsdienaren, waaronder de vrede-vorst GODOI, hertog van *Alcudia*, eenen onbepaalden invloed op hem had. De haat, welke deze gunfteling, van de zijde des prinfen van *Asturie* en andere rijksgrooten, zich op den hals haalde, bragt eindelijk in 1808 eene omwenteling te weeg, waarvan zich de Franfche keizer poogde te bedienen, om de *Bourbons* van den Spaanfchen troon te verwijderen, hetwelk hem gelukte. De zwakke vorst, die reeds ten voordeele van zijnen zoon FERDINAND VII van de kroon had afgezien, herriep dezen afftand, en wierp zich in de armen van NAPOLEON. Kort hierop volgde de beroemde bijeenkomst van den Franfchen keizer met KAREL IV en den prins van *Astrurie* te *Bayonne*, waarvan het gevolg was, dat door beiden, op den 10 van Bloeim. 1808, eene verklaring van afftand geteekend werd, waarin zij, benevens de overige infanten, alle hunne regten op het Spaanfche rijk in *Europa* en de *Indiën* aan den Franfchen keizer overdroegen, die hierop, den 4 van Zomerm. deszelfden jaars, zijnen broeder JOZEPH

tot koning van *Spanje* verhief, en tevens eene algemeene *Junta*, of rijksvergadering, bijeen riep, om eene nieuwe ſtaatsregeling te ontwerpen, welke reeds op den 6den der volgende maand, te *Bayonne*, openlijk werd afgekondigd.

KAREL, *Compiegne* aangewezen zijnde, om zijne dagen aldaar te eindigen, met een jaarlijksch inkomen van 30 millioen realen, waarvan na zijnen dood 2 millioen aan de koningin, als zijne weduwe, blijven moesten, vertrok met haar en den vrede-vorst derwaarts; doch verwisſelde dit verblijf naderhand met *Rome*. Toen zijn zoon, FERDINAND VII, naderhand op den Spaanſchen troon herſteld werd, ſloot hij met dezen, op den 14 van Louwm. 1815, een verdrag, waarbij hem voor zijn jaarlijksch onderhoud 8 millioen realen werd toegelegd. Hij vermaakte zich in dezen zijnen toeſtand, inzonderheid, met de jagt, en ſtierf den 19 van Louwm. 1819 te *Napels*, kort na den dood zijner gemalin, MARIA LOUIZA.

KARGA. Hierdoor verſtaat men alle de koopmansgoederen, die in een ſchip geladen worden, behalve amunitie, proviſie, kanon, enz. en ook ſomtijds de lading zelve, alsmede de lijst er van.

KARGADOORS. Eene ſoort van makelaars, die de vracht voor de ſchepen opzoeken, en tevens van de aankomst der geladene waren aan den koopman berigt geven. *Kargo* is de benaming van iemand, die door de eigenaars der lading wordt aangenomen, om over den verkoop der oorſpronkelijke lading, en het inladen van eene nieuwe, ter plaatſe van de beſtemming van het ſchip, het toezigt te houden; en van hier den naam van *Super-kargo* en *Onder-kargo*.

KARGAZOEN. Is eene geheele, of een gedeelte van eene ſcheepslading van goederen, die een koopman naar buiten 's lands zendt, en aan den ſchipper, of Opper-kargo mede geeft, om voor zijne rekening te verkoopen, of tegen andere waren te ruilen, en bij zijne terugkomst daarvan rekening te doen.

KARIJATIDEN. Eene ſoort van beeldzuilen van eene vrouwelijke gedaante, die in hare volle kleeding aan gebouwen geplaatst, en tot het ſchragen der balken gebruikt worden. Men is het niet eens over den oorſprong van derzelver benaming. Volgens ſommigen worden zij dus genoemd naar de vrouwen der ſtad *Karya*, in *Peloponnesus*, tot een aandenken aan de ſlavernij, waarin zij door de *Grieken* gebragt werden, en werden hierom door de bouwmeesters als ſlavinnen afgebeeld, die de zwaarſte lasten dragen moeten. Naar het gevoelen van LESSING, echter, waren de *Karyatiden* de Spartaanſche jonge dochters, welke in *Karya*, ter eere van DIANA (ook *Karyatis* genoemd) dansten, waarvan de beeldhouwers, naderhand, inzonderheid bij de verſiering van het *Pantheon*, de figuren, gedaanten enz. ontleend hebben. Sommigen hebben korven met allerhande vruchten op het hoofd, en deze noemde men *Cistiferae* en *Caniforea*; maar de zuilen, die mannen verbeelden, dragen den naam van *Telamon* en *Atlantes*.

KARMELITEN. Zijn monniken en nonnen, die wel voorgeven, dat de propheet ELIAS de ſtichter hunner orden zij; doch welker ware oorſprong op den berg *Karmel*, in *Syrië*, te zoeken is, waar zij in het begin der 12de eeuw reeds opgerigt werd; eenen afzonderlijken regel van *Jeruzalem* ontving, en van daar zich naar *Europa* begaf. Deze Monniken dragen de kleeding van de *Franciskaners*, en daarenboven nog eenen witten mantel en eenen zwarten hoed. De *Karmeliter barvoeters*, eene nieuwe ſekte dezer orden, tot de bedelmonniken behoorende, werd in de 16de eeuw in *Spanje* door de heilige THERESIA geſticht.

KARMIJN. (*Karmijnrood*) Eene hoogroode en kostbare verfſtof, bij de fijnſchilders algemeen in gebruik, welke het kleurend beginſel der konchenielje (*Coccinella cacti* LINN.) uitmaakt, en daaruit door middel van uitkoking en overhaling bereid wordt.

KARNEVAL, ook KARNAVAL. Is 1. de tijd voor het feest van *drie koningen* tot aan het begin der groote vasten, bij de Roomſchen. En 2. verſtaat men er door de gewone Karnevals-, of vasten avonds vermakelijkheden, onder welke de Karnevals te *Venetië* en *Rome*, inzonderheid, verdienen genoemd te worden. Het Karneval te *Venetië* is het beroemdſte en langdurigſte. Het neemt reeds onmiddellijk na kerstijd eenen aanvang, wanneer men zich met ſchouwſpelen, redouten, de vermaken van *St. Marcusplein*, en ſomtijds, bij het bezoeken van groote vorsten, ook met roeipartijen in gondels vermaakt. De redouten, waarbij, inzonderheid, de hazardſpelen kwamen, verloren veel, ſints het verbod der laatſten in 1774, waardoor het volgende Karneval weinig door vreemdelingen bezocht werd. Toen echter kort daarna het hazardſpel, door geheel *Italië*, werd verboden, hernam het Karneval van *Venetië* weder zijne oude regten. Behalve het genoemde, is er in die ſtad nog een tweede, onder den naam van *Venetiaanſche mis* of jaarmarkt bekend, hetwelk ook het *Hemelvaarts-*, of *Bucentaurus-feest*, genoemd wordt, omdat hetzelve gewoonlijk op Hemelvaarts-dag begint, en men met hetzelve het plegtig trouwen van den Doge aan de *Adriatiſche zee*, verbonden had. Dit Karneval duurt 14 dagen; doch mag niemand eenige karakteristike masken, maar alleen Venetiaanſche *Domino's* dragen. Het Karneval te *Rome*, waarvan GÖTHE ons eene keurige beſchrijving geleverd heeft, duurt ſlechts ééne week, en beſtaat, inzonderheid, in maskerades en wedloopen; doch de policie is bij deze gelegenheid zeer waakzaam.

KARTEL. Is in den oorlog een verdrag tot het uitwisſelen van krijgsgevangenen; doch in tijd van vrede tot het uitwisſelen van deſerteurs. Ook beteekent dit woord eene ſchriftelijke uitdaging tot een tweegevecht.

KARTETZEN ook BLIKKE DOOZEN. Dit zijn busſen van plaatijzer, welke gevuld worden met kleine ijzeren kogels, in welke men alsdan uit kanonnen en houwitzers ſchiet. Die, welke voor kanon-

nen bestemd zijn, bevatten 41, die voor houwitzers van 24 pond, vier en dertig, en die voor houtwitzers van 16 pond st. twintig kogels. De blikke doos kogels wegen ongeveer even zoo veel oude loden, als de kogel, welke men uit het kanon schieten kan, oude ponden weegt; die voor houwitzers van 16 pond st. wegen een Nederlandsch pond, en die voor houwitzers van 24 pond zijn even zoo zwaar als die voor het kanon van hetzelfde kaliber. De blikke doos kogels gaan niet veel verder als 300 tot 800 schreden. Men had te voren in plaats van blikke doozen met ijzeren kogels, kleine kogels, welke in eenen linnen zak gebonden, aan dezen zak eeniger mate de gedaante gaven van eenen tros druiven, en daarom druiven genoemd werden. Somtijds had men in plaats der lode kogels, balletjes van gebakken aarde, welke met lood overgoten waren, en ook wel ijzeren kogels.

KAROLINA, AMALIA, ELIZABETH, *Princes van Wallis* (Zie WALLIS.)

KARTHUIZERS. Eene geestelijke, uitgebreide orde, uit monniken en nonnen bestaande, welke haren naam van *Chartreuse*, in *Dauphiné*, ontleent, en door BRUNO van *Keulen*, in 1084, volgens anderen in 1086, gesticht werd. De monniken dragen eenen witten groven rok op het bloote lijf, en hun ordensregel is een der gestrengste. Onder anderen mogen zij geen vleesch eten, en nooit, buiten uitdrukkelijk verlof, spreken. *Chartreuse* was, tot op het begin der Fransche omwenteling, de hoofdplaats der orden.

KARTON. Is eene benaming, in de schilderkunst voorkomende. De Fresco-schilder, namelijk, moet in zijnen arbeid zoo spoedig te werk gaan, dat hij, om geen gevaar voor onnaauwkeurigheid in zijne omtrekken te loopen, dezelve eerst in gelijke grootte op zwaar papier teekent, waarvan hij alles, wat niet tot de figuur behoort, wegsnijdt: en het zijn deze, tot dit oogmerk, uitgesnedene figuren, welke men *Kartons* noemt, en de schilder op de versche kalk legt, om daarna de omtrekken der figuur te teekenen. De beroemdste Kartons zijn die van RAPHAËL: zeven derzelve, geschiedenissen uit het nieuwe Testament vertoonende, lagen sedert LEO X in het magazijn eener tapijt-fabrijk, waarvoor zij vervaardigd waren; doch hadden veel geleden. Naderhand werden zij door KAREL I gekocht, en bevinden zich tegenwoordig op het kasteel te *Windsor*. Eenige, in *Arras*, naar deze vervaardigde tapijten worden in *Dresden* bewaard. DORIGUY heeft dezelve naar de oorspronkelijke geteekend, en in het koper gebragt.

KASEMATTEN. Zijn in de vestingbouwkunde lage gewelven, onder den kapitalen wal, inzonderheid in de bastions, dienende deels, om daaruit de gracht te bestrijken, en deels, om ook daarin tegen-mijnen aan te leggen. Zij zijn tegen bommen bestand, en worden tevens gebruikt ter bewaring van grof geschut, en, des noods, tot eene woning voor de bezetting. Het woord Kasémat is uit *Casa* en *matare* zamengesteld, en beteekent eigenlijk *moordkelder*.

KASERN. Zoo noemt men een klein vertrek in den wal eener lan-

vesting, tot verblijf der foldaten gefchikt. Ook verftaat men er door lange huizen, ten hunnen gebruike aan den wal gebouwd, en thans over het algemeen alle gebouwen of barakken, die tot inlegering van krijgsvolk dienen.

KASKADE. Een waterval, waardoor men het ftorten eener beek of rivier van eene fteilte verftaat. Onder de merkwaardigfte watervallen der Natuur behoort die van de rivier *Niagara*, in *Canada*, in *Noord-Amerika*, en de Rijnval bij *Laufen* in *Zwitferland*; terwijl onder de door kunst gevormde watervallen die te *Weiszenftein*, bij *Kasfel*, boven anderen van dien aard uitmunt.

KASPISCHE ZEE. Een uitgeftrekt meer, tot *Aziatisch-Rusland* behoorende, een der grootfte van den bekenden aardbol, hetwelk mede de kusten van *Perzië* befpoelt. Het is 140 m. lang en van 28 tot 62 m. breed, en heeft eene oppervlakte van 6,862 (volgens MAL-TEBRUN 4,528) v. m. benevens baaijen en eilanden. Het water is weinig zout, helder en van eenen walgelijken fmaak, en levert veel visch, inzonderheid fteur op; gelijk ook aan de Oostelijke kust vele zeehonden gevangen worden. Sommigen willen, dat het in het midden geenen grond zoude hebben; doch dit is even onzeker, als de gisfingen omtrent deszelfs gemeenfchap met de Zwarte zee, en het meer *Aral*. Het ontvangt het water van de *Wolga* met 14 voorname takken, de *Kuma*, de *Terek*, de *Sulak* of *Koifu*, de *Kifel*, *Ofen* en andere rivieren.

KASSEL. De hoofd- en refidentie-ftad van den keurvorst van *Hesfen*, aan de *Fulda*, in de provincie *Neder-Hesfen*. Zij is met muren omringd, heeft 9 poorten, 3 voorfteden, 19 opene plaatfen, 51 openbare gebouwen, 7 kerken, 1 kapel, 6 fcholen, verfcheidene weldadige inrigtingen, en 19000 inwoners. Zij wordt in de *oude*, *beneden-* en *boven-Nieuwftad* verdeeld, waarvan de laatfte, door de, bij het edikt van *Nantes*, verdrevene *Hugenooten* gebouwd werd, en waarin men alles vindt, wat in *Kasfel* fchoon en prachtig is, zoodat *Kasfel* in dit opzigt met de grootfte fteden van *Duitschland* kan wedijveren. Inzonderheid onderfcheidt zich hier de *Konings-ftraat*. Onder de gebouwen van *Kasfel* munten uit het muzeum, het tuighuis, de gefchutgieterij, en de nieuwe kafernen, welke eerst in 1811 voltooid zijn. Nog verdienen opmerking de groote lusttuin, de *Aue* genoemd, welks oppervlakte, met de orangerie, 40,400 roeden, van 16 Rijnl. voet, bedraagt; alsmede het lusthuis *Weiszenftein* (naderhand *Wilhelm-Höhe* geheten), dat een uur van de ftad ligt, en door Natuur en kunst, doch inzonderheid door zijne watervallen en fonteinen, onder de merkwaardigfte gebouwen van den nieuweren tijd behoort; voorts de prachtige brug, welke over de *Fulda* ligt, het *Fredriksplein* met de beeldzuil van den landgraaf FREDERIK II, het koningsplein, en de *Wilhelms*-poort. Het mufeum, en de daarmede verbonden boekerij, bevat verfcheidene fchatbare voorwerpen, die de oplettendheid der geleerden verdienen. De ftraat *Bellevue*, in de *boven-Nieuwftad*, waarop

op nog een oud keurvorstelijk flot ftaat, levert mogelijk een der fchoonfte gezigten van geheel *Duitschland* op, gelijk de ftad, over het geheel, zeer bekoorlijk gelegen is. Eindelijk verdient nog opmerking een echo op het konings-plein, hetwelk een volkomen acht kant vormt, die juist in deszelfs middelpunt hoorbaar is, en de toonen zevenmaal herhaalt. De fabrijken zijn er van weinig belang.

KASTAGNETTEN zijn kleine ftukjes hout, bijna de gedaante van eene groote fchaal eener noot hebbende, die door middel van eene koord, door een gat loopende, aan den duim zijn vast gemaakt, en onder het danfen tegen elkander geflagen worden. Deze zoogenoemde klaphoutjes waren federt lang bij de *Mooren*, *Spanjaards* en *Bohemers* in gebruik, en tegenwoordig bedient men er zich nog van in *Gascogne*, om bij zekere vrolijke danfen er de maat mede te flaan.

KASTE. Een zekere rang van menfchen onder de *Indianen*, die van ouds af door Kasten, of afdeelingen, van elkander zijn afgezonderd. Het aantal dezer Kasten is moeijelijk te bepalen. Volgens de verfchillende beroepsbezigheden, en het daaruit voortvloeijend onderfcheid, kan men er wel 100 tellen. Naar de hoofdklasfen, echter, verdeelt men deze volken in vier, als: 1 *Braminen*; 2. oorlogslieden (*Ketris Zochettries*) 3. kooplieden (*Banianen Bensbice*), en 4. handwerkslieden en boeren (*Schuters*, *Scuders*). Ieder Kaste leeft volgens bijzondere voorfchriften, en bezit voorregten boven de andere. Dan, de oude verdeeling der Kasten, die waarfchijnlijk alleen in *Indostan*, vóór derzelver befchaving, en de veranderingen, door koophandel, veroveringen, verlichting en weelde veroorzaakt, algemeen was, heeft federt verfcheidene omwentelingen ondergaan, zoodat niet eene Kaste in haren oorfpronkelijken, haar aangewezen, ftand gebleven is: en van hier dan ook de menigvuldige onder-afdeelingen, welke van tijd tot tijd ontftaan zijn. Behalve de *Braminen*, behooren ook thans tot de Kaste der krijgslieden, waaruit de meeste Indifche *Rajahs* gefproten zijn, verfcheidene handwerkers; terwijl de middelfte Kasten elkander min of meer nader bijkomen; doch het onderfcheid tusfchen de *Braminen* en *Schuters*, of de hoogfte en laagfte Kaste, inzonderheid, echter, het verfchil, tusfchen de *Braminen* en het uitfchot van alle Kasten, de *Hallachoras*, is zoo groot, dat de eerfte de laatfte niet, zonder de grootfte verontreiniging, mogen aanraken, en het dezen niet eens geoorloofd is, om de hoogere Kasten aan te zien, welke de lagere zelfs, ongeftraft, kunnen om het leven brengen.

KASTEELE. (P. L. VAN DE) werd in 1749 uit een zeer deftig geflacht in *'s Gravenhage* geboren, en van zijne vroege jeugd af door bekwame onderwijzers voorbereid, om zich naderhand met vrucht op de letteroefeningen te kunnen toeleggen. Welke vorderingen hij in meer dan één vak van wetenfchappen gemaakt had, kon genoegzaam blijken uit zijne verhandeling ter verkrijging van het meesterfchap in de regten, in 1771 uitgegeven, waarin hij duidelijke proe-

proeven gaf van meer dan gewone bedrevenheid in het natuurlijk regt, in de zedekunde, in de vroegere en latere regten en gewoonten van ons vaderland, en in de Romeinsche regtsgeleerdheid. Ten zelfden jare vervaardigde hij, met den uitmuntenden VAN ALPHEN, *Proeve van stichtelijke Mengelpoëzij*, welke hij in het licht gaf, en door hunne kunstgenooten met graagte ontvangen, en met smaak gelezen werd, en waarvan in het volgende jaar eene tweede uitgave verscheen.

In het jaar 1782 geraakte hij meer in de staatkundige wereld bekend door zijne aanstelling tot pensionaris van *Haarlem*, in welken post hij tot het einde van 1787 bleef volharden. Na dien tijd leefde hij eenige jaren ambteloos, maar niet werkeloos, want in 1790 gaf hij zijne *Gezangen* in een afzonderlijk boekdeel uit, en drie jaar later het 1ste deel zijner vertaling der *Gedichten van* OSSIAN. Na de groote staatsomwenteling in 1795 geraakte VAN DE KASTEELE andermaal in het bewind van zaken, en bekleedde sedert bij afwisseling onderscheidene hooge posten in het staatsbestuur. Ook was hij curator van de koninklijke universiteit van *Holland*, welken post hij tot zijnen dood behield; kommandeur van de orde der unie; korrespondent van de tweede klasse van het koninklijk *Instituut* van wetenschap, letterkunde en fraaije kunsten, en lid van de Leijdsche en andere maatschappijen. Behalve 's mans genoemde schriften, ontwierp hij een Heldendicht, onder den naam van *Henoch;* vertaalde eenige *Oden* van KLOPSTOCK en WIELAND, in 1796 uitgegeven; had zeer veel deel in de nieuwe Psalmberijming, en in de verzameling der Evangelische gezangen, ten dienste der hervormde kerk in ons vaderland, waar onder verscheidene van zijn eigen opstel gevonden worden. Hij stierf den 7 van Grasm. des jaars 1810.

KAT. Een klein anker, dat men voor het groote werpt, opdat het schip de winden zoo veel te beter weerstaan kan. In de vestingbouwkunde verstaat men er door eenen zeer hoog opgeworpen wal op de bolwerken, of ook op de *courtine* van den hoofdwal, van welken men de rondom de vesting liggende hoogten bestrijken kan.

KATAKOMBEN. Dus noemde men de onderaardsche grafgewelven in *Egypte*, waarin de gebalsemde lijken bewaard werden. In *Italië*, inzonderheid in *Rome*, doch ook bij *Napels* en *Sicilië* vindt men soortgelijke onderaardsche gangen, omtrent wier eigenlijke bestemming men het niet eens is. In *Rome* strekken zij zich meer dan een vierde van eene Duitsche mijl uit, en men vindt in dezelve nu eens groote, dan eens kleine, bewaarplaatsen, en dan weer zalen, welke alle door lange gangen aan een verbonden zijn. Men ontmoet in de Katakomben eene menigte opschriften en steenen zerken, welke het bewijs opleveren, dat vele van de Christenen der eerste eeuwen hier begraven werden, om welke reden zij ook van ouds af de groote voorraadkamers van geheiligde overblijfsels geweest zijn. Men meent, dat deze onderaardsche gewelven van Egyptischen oorsprong zijn.

KATAKUSTIK. De leer van de terugkaatsing der geluiden, of van den aard en de eigenschappen van de Echo. *Cataphonica* heeft dezelfde beteekenis.

KATALOGUS. Over het algemeen eene lijst van boeken, of andere dingen, volgens eene zekere orde; doch ook verstaat men er door eene lijst der vaste sterren, geplaatst in derzelver onderscheidene sterrenbeelden, met opgave van derzelver lengte en breedte. De beroemdste opstellers van deze soort van Katalogusfen, of lijsten, zijn van Ptolomeus Uluch Beig, Tycho Brahe, Willem, landgraaf van *Hessen*, Halley en J. Hevelius; doch de laatste en grootste Katalogus is de *Britsche*, welke uit de waarnemingen van den naauwkeurigen Flamstead is zamengesteld, en 2734 sterren bevat.

KATAPHRAKTEN. (Uit het Grieksch) Waren bij de *Romeinen* zoodanige ruiters, die over hun geheele ligchaam geharnasd en van een kuras voorzien waren. Deze toerusting was van Noordsche volken afkomstig, en inzonderheid bij de *Parthers* in gebruik, die daarenboven nog zeer lange speren hadden, welke in riemen aan de paarden hingen. Bij het leger van Antiochus bevonden zich 3000 *Kataphrakten* op den regter vleugel der *Phalangiten*. Niet alleen de ruiters, maar ook hunne paarden, waren geharnasd.

KATARAKT. Een waterval van de eerste grootte: ook een oogvlies, of verduistering van het kristallijne vocht der oogen.

KATASTER. Een register op voorwerpen van finantie, onder openbaar gezag verzameld.

KATASTROPHE. Eene bijzonder beslissende keer, welke eene zaak neemt, voornamelijk in tooneelstukken en verhalen; eene verrassende wending der geschiedenis; ontknooping, oplossing van het verhaalde; en van hier ook punt van beslissing.

KATECHETIK. De kennis der regelen, hoe men eerst- beginnende en ongeoefende in de waarheden van den Christelijken godsdienst, door middel van vragen en antwoorden, behoorlijk moet onderwijzen. Eene *Katechisatie* is derhalve eene mondelinge onderrigting in die waarheden, welke den onkundigen op deze wijze worden medegedeeld. De grootste kunst van eenen onderwijzer in den godsdienst bestaat daarin, dat hij de denkbeelden zijner leerlingen weet te ontdekken en te ontwikkelen. Langen tijd werd dit gedeelte van het godsdienstig onderwijs verwaarloosd, en het is eerst in de laatste tijden, dat men er eene meerdere opmerkzaamheid aan gehecht heeft. Inzonderheid heeft zich Graffe in *Göttingen*, door verscheidene schriften, in dit opzigt verdienstelijk gemaakt.

KATEGORIEN. Zijn grondstellingen van het menschelijk verstand, waarop hetzelve ieder gegeven denkbeeld terug brengt; of, om zoo te spreken, de vakken of klasfen, waarin het verstand de voorwerpen aanneemt, die zich aan hetzelve aanbieden. Aristoteles zocht deze grondstellingen het eerst op, maar bepaalde een te groot getal; doch Kant heeft dezelve meer naauwkeurig, en volledig aangewezen.

KATEGORISCH. Stellig, uitgemaakt. *Kategorisch Imperativ* is, volgens KANT, het onvoorwaardelijk gebod der rede, het hoogste zedelijk beginsel.

KATHARINA I. Deze merkwaardige vrouw, die zich uit de heffe des volks tot den Russischen troon verhief, was de dochter van eenen landman in *Lithauwen*, SAMUEL geheeten; want hij had geenen familie-naam, zoo als in deze Noordelijke gewesten veelal het geval is. Zij werd Katholijk gedoopt, en ontving den naam van MARTHA. Na eenigen tijd bij een Luthersch geestelijke, met name DAUT, in *Roop* gediend te hebben, kwam zij te *Marienburg* bij den proost GLUCK, waar zij, schoon dienstmaagd zijnde, met diens dochters, in de leerbegrippen der Lutherschen, alsmede in nuttige handwerken onderwezen werd. Hier huwde zij aan eenen Zweedschen dragonder, JOHAN geheeten, die door hare ontluikende schoonheid op haar was verliefd geworden; doch zij was zijne vrouw slechts voor weinige dagen. Haar man moest naar het veld, kort voor dat de *Russen* in 1702 het slot *Marienburg* innamen, waarbij de inwoners der stad, waaronder ook MARTHA was, werden gevangen genomen. Zij kwam in handen van het bevelvoerend legerhoofd SCHEREMETIEW, bij wien MENZIKOF haar ontmoette, en door hare schoonheid getroffen werd. De veldheer, zulks bespeurende, stond haar aan den gunsteling zijner souvereine af, die haar aanstonds met zich nam.

Intusschen kwam JOHAN als onderofficier terug, en ontdekte haar verblijf; doch waagde het niet, om zijne vrouw terug te eischen, en bezocht haar alleen in het geheim. MENZIKOF, bij wien zij als dienstmaagd was, hield haar, om haar bezit niet te verliezen, voor de oogen van PETER *den Grooten* en de aanzienlijke *Russen* verborgen; maar stond haar de verkeering met haars gelijken toe, waardoor haar man dikwijls de gelegenheid had, om haar te bezoeken. Eene onbezonnen daad echter maakte MENZIKOFS angstige voorzorg geheel vruchteloos. In eenen roes, breed opgevende van het bezit eener schoone minnares, wilde men haar zien, om zich van de waarheid te overtuigen: hij weigerde dit bewijs te geven, en liet haar niet, dan op het stellig verlangen van den vorst verschijnen. De gestalte van MARTHA maakte op PETER eenen zoo diepen indruk, dat MENZIKOF haar aan den monarch afstond, en dit oogenblik haar toekomstig verheven lot beslischte.

Zoodra MARTHA, die ten aanzien van haar te houden gedrag de voorschriften van MENZIKOF volgde, onder de bedienden van het hof was opgenomen, veranderde zij andermaal van godsdienst; ging tot den Griekschen over; nam den naam van KATHARINA aan, en werd nu KATHARINA ALEXIEWNA genoemd. Zij bevond zich eenige jaren aan het hof van PETER I, onder den naam der vrouw van zijnen kok, en als zoodanig bragt zij in 1708 en 1709 de prinsessen ANNA en ELIZABETH ter wereld. Omtrent het einde van 1810 be-

 gon

gon men haar Mevrouw te noemen, en vergezelde zij den vorst overal, waarna in 1713 een keizerlijk bevel verscheen, waarbij zij aan het Russische rijk als werkelijke gemalin van PETER I, werd voorgesteld, waardoor dan ook de geboorte der beide genoemde prinsessen, doch stilzwijgend, gewettigd werd.

KATHARINA wist het hart des keizers door hare aanvalligheid, en inzonderheid door haar verstand te boeijen. Zij werd, toen hij zich in 1711 in eenen deerlijken toestand met zijn leger aan de *Pruth* bevond, en alle uitkomst onmogelijk scheen, zijne redster. Zij, OSTERMAN en SCHAPHIROW besloten den grootvizier om te koopen, waartoe zij alle hare juwelen, en al het geld ten beste gaf, dat zij konde bijeen brengen; en eerst, nadat haar gemaal volkomen gered was, ontdekte zij den keizer, hoe dit door haar geschiedt was. De keizer beloofde haar zijne eeuwige dankbaarheid; verklaarde haar in 1722 tot zijne opvolgster, en liet haar in 1724 te *Moskau* kroonen. Dit was het grootste, maar ook het laatste bewijs van achting, hetwelk hij der keizerin bewees, want in de laatste maanden dezes jaars moest zij nog zijn geheel ongenoegen gevoelen. KATHARINA beminde den kamerheer MONS, met wien zij door haren gemaal werd overvallen. MONS werd onthoofd, en zij zelve moest de te regtstelling bijwonen; alle hare vertrouwden werden verwijderd, en door personen vervangen, op welken PETER zich meende te kunnen verlaten: ook MENZIKOF was sedert eenigen tijd in ongunst geraakt, zoo dat haar toestand verschrikkelijk was, te meer, daar zij uit eenige uitdrukkingen van haren gemaal moest opmaken, dat zij eene verandering ten haren nadeele in de troons-opvolging te duchten had. Om dit nu voor te komen, had zij MENZIKOF noodig, en het gelukte haar, door het beleid van JAGUSCHINSKI, om hem met den keizer te verzoenen. Dan, terwijl men er op uit was, om het lot der keizerin te verzekeren, stierf PETER *de Groote* in Louwm. 1725, waarop KATHARINA, kort daarna, tot keizerin werd uitgeroepen, en andermaal den eed van getrouwheid ontving.

In den beginne volgde men het plan van den overleden vorst, en werd het staatsbewind, onder MENZIKOFS invloed, tamelijk wel behartigd; doch de natuurlijke losheid der keizerin verkreeg langzamerhand zoo geheel de overhand, dat zij aan de regering niet meer het geringste deel nam, en de geheele zorg voor den staat aan hare gunstelingen overliet, waardoor het volk eerlang aan het morren geraakte. Het afzonderlijk leven dezer vorstin was ten hoogste ongeregeld, inzonderheid ten aanzien van het gebruik van drank, waardoor hare gezondheid niet weinig leed. Dit, en mogelijk ook wel nog andere oorzaken, verhaastte haren dood, die den 17 van Bloeim. 1727 voorviel, en aan eene verzwering in de long werd toegeschreven. Zij werd te *Petersburg*, in de *St. Pieterskerk*, naast haren gemaal begraven.

KATHARINA II. Keizerin van *Rusland*, zag in het jaar 1729 te *Stettin* het eerste daglicht. Zij was de dochter van CHRISTIAAN AU-

AUGUSTUS, prins van *Anhalt Serbst*, en werd door de keizerin ELIZABETH tot gemalin van haren neef PETER, dien zij tot haren opvolger verkoos, bestemd; gelijk dan ook dit huwelijk in 1748 voltrokken werd. Daar deze haar gemaal echter, van wiens aanstaande grootheid zij de billijkste verwachting voedde, groote noch beminnenswaardige eigenschappen bezat, en zich aan de ondeugden eens losbandigen krijgsmans, overgaf, overtuigde zich KATHARINA weldra, dat zij in dit huwelijk weinig geluk te wachten had. Om zich eenigermate schadeloos te stellen, legde zij zich eenige jaren op de beoefening der wetenschappen toe; en het lijdt geenen twijfel, of dit droeg niet weinig bij, om haar verstand en de vastheid van haar karakter te ontwikkelen.

Ondertusschen konde KATHARINA aan een hof, als het Russische, onder ELIZABETH, juist niet veel orde en zedelijkheid leeren. Onder de vrienden van haren gemaal, die zich meer en meer van haar verwijderde, onderscheidde zich de graaf SOLTIKOF door zijn verstand en de bevalligheid van zijn persoon. Tusschen haar en dezen ontstond eerlang eenen vertrouwden omgang; doch de afwezenheid van SOLTIKOF in onderscheidene buitenlandsche gezantschappen veroorzaakte, dat zij hem onverschillig werd, en STANISLAUS AUGUSTUS PONIATOWSKY, een schoon jongeling, bij zijne eerste verschijning ten hove, den levendigsten indruk op haar maakte. Hunne onderlinge verstandhouding scheen der keizerin niet te mishagen, en zelfs was het op hare aanbeveling, dat de gelukkige PONIATOWSKY door AUGUSTUS III tot zijnen gezant te *Petersburg* benoemd werd. In *Frankrijk* baarde deze naauwe betrekking bezorgdheid. De sterke verkleefdheid van den gezant aan *Engeland* kennende, waarmede dat rijk in oorlog was, en vreezende, dat hij door middel der grootvorstin bij de keizerin ten nadeele van het Fransche rijk mogt werken, bewerkte LODEWIJK XV bij den Poolschen monarch zijne terugroeping. De grootvorstin, in den beginne hier over zeer gebelgd, vertroostte zich eerlang door eene nieuwe keuze.

In het jaar 1761 stierf ELIZABETH, en werd door PETER III als keizer opgevolgd. Dit maakte de verwijdering tusschen de beide echtgenooten nog grooter, en bewoog KATHARINA, om alles aan te wenden, ten einde hem van den troon te stooten. Men vormde eene zamenzwering, aan welker hoofd zich de graaf PANIN, de ondernemende prinses DASCHLOFF, en een jong garde-officier, met name G. ORLOFF, die thans de begunstigde van KATHARINA was, bevonden; men wist de troepen te winnen, en het volk op hare zijde te brengen, met dat gevolg, dat men in den nacht, tusschen den 8 en 9 van Hooim. 1762, eene omwenteling bewerkte, waarbij zij, in weinige uren, tot den troon verheven; doch haar gemaal PETER III gevangen genomen, en in den kerker omgebragt werd.

In de eerste maanden harer regering beijverde zij zich, om de nijverheid en den akkerbouw te bevorderen en eene zeemagt te schep-

ſcheppen, en gaf nuttige verordeningen omtrent de regtspleging; doch naderhand legde zij zich meer toe, om haar reeds uitgebreide rijk nog meer te vergrooten, dan om hare onderdanen te verbeteren en te beſchaven. KATHARINA had naauwelijks een jaar den troon beklommen, of zij dwong de *Koerlanders*, om hunnen nieuwen hertog, KAREL van *Sakſe*, af te zetten, en den, wegens zijne wreedheid, gehaaten BIRON terug te roepen, en beproefde alzoo, om door geweld de ſcheidsvrouw harer naburen te worden. De dood van AUGUSTUS III, koning van *Polen*, gaf haar eerlang gelegenheid, om hare heerschzuchtige ontwerpen verder uit te voeren. Door de hulp van haren gezant en haar leger verhief zij haren meest begunstigden minnaar, STANISLAUS PONIATOWSKY, tot den Poolſchen troon; doch terwijl zij den *Polen* dien vorst opdrong, nam het getal der misnoegden in haar eigen rijk toe, en werden te *Moskau* en *Petersburg* verſcheidene aanſlagen tegen haar in het werk geſteld. De plotſelinge vermoording van den jongen IWAN, op wien de zaamgezworenen hunne hoop geſteld hadden, verdubbelde het misnoegen; maar verijdelde tevens het plan harer vijanden.

Sedert werd het hof der keizerin ſlechts door eenige kuiperijen, waarin minnehandel zich met de ſtaatkunde vermengde, verontrust, en waarbij men geen ander oogmerk had, dan om den eenen gunſteling voor eenen anderen te verdringen. De vorſtin hield zich in den ſchoot der vermaken eenigen tijd met de verbetering der wetgeving in hare ſtaten, ſchoon met weinig vrucht, onledig; doch dit was haar grootſte plan niet: zij wilde alle Noordſche mogenheden aan zich onderwerpen, en, zich met *Engeland* verbonden hebbende, vorderde zij van *Polen* den afſtand van verſcheidene door de Rusſiſche troepen bezette provincien. De pogingen van *Frankrijk*, om zich in *Polen* eene partij tegen *Rusland* te vormen, en de oorlog, waartoe men de *Porte* bewoog, ſtrekten alleen, om de uitvoering van haar plan te verhaasten. De *Turken* werden geſlagen, de Rusſiſche vlag wapperde zegevierend op de Griekſche zeeën, en aan de oevers der *Neva* vormde men het romaneske plan, om de republieken van *Sparta* en *Athene* weder terug te roepen, en der *Porte* tegen te ſtellen.

Te midden van deze hare overwinningen vervolgde KATHARINA haar plan tegen *Polen*, en bragt in 1772, met de hoven van *Berlijn* en *Weenen*, het beruchte plan van verdeeling dezes rijks tot ſtand; ſloot een jaar daarna den vrede met de *Porte;* onderwierp, door den onbepaalden invloed van POTEMKIN, de *Krim*, die tot eene Rusſiſche provincie gemaakt werd, en breidde de grenzen haars rijks tot aan den *Kaukaſus* uit. Inmiddels reisde zij door de provincien, die door zekeren avonturier PUGATSCHEF in opſtand gebragt waren, alsmede door het aan haren ſcepter onderworpen *Taurie*, bij welke gelegenheid zij van STANISLAUS AUGUSTUS, koning van *Polen*, en keizer JOZEPH II een bezoek, en van den laatſten de vernieuwde belofte ontving,

ving, om de uitvoering van hare ontwerpen tegen de *Turken* te onderſteunen.

Omſtreeks denzelfden tijd vereenigden zich *Pruisſen* en *Engeland*, om de *Porte* en *Zweden* tegen *Rusland* in het harnas te jagen, waaruit met de *Turken* eenen nieuwen krijg ontſtond, welke hunne verdrijving uit *Europa* welligt ten gevolge zou gehad hebben, indien KATHARINA beter met hare geldmiddelen geſtaan had, en niet door de afwendingen van andere ſtaten ware verhinderd geworden; doch die nu in 1792, door den vrede van *Jasſy* eindigde. Terwijl *Rusland* met de *Turken* oorlogde, opende GUSTAVUS III den veldtogt, en bedreigde voor een oogenblik *Petersburg*. De krijg duurde, met afwisſelend geluk, 2 jaar, waarna de vrede in 1790, te *Werela*, getroffen werd, waarbij de wederzijdſche grenzen geene verandering ondergingen.

Alle deze oorlogen tegen *Rusland* hadden dus alleen gediend, om zijn ſtaatkundig overwigt te vermeerderen, en KATHARINA nog trotſcher te maken. Haar invloed op *Polen* geleek naar oppermagt, en mishaagde die natie niet minder, dan dezelve den naijver der mogenheden opwekte, die tot de verdeeling van dat rijk hadden medegewerkt, van welk een en ander het gevolg was, dat KATHARINA met *Oostenrijk* en *Pruisſen* een verdrag tot eene nieuwe verdeeling van het ongelukkige *Polen* ſloot, hetwelk van de lijst der Europiſche mogenheden moest worden geſchrapt, waarop zij kort daarna *Koerland*, *Samogitie*, *Semigallie* en den kreits van *Pilten* met haar rijk vereenigde.

Bij de Franſche omwenteling bleef de Rusſiſche vorstin eene ſtille aanſchouwſters. Zij ontving wel vele uitgewekenen, en behandelde hen grootmoedig; doch volbragt hare beloften niet. De opſtand in *Polen*, in 1794, kon dit ongelukkige land niet redden; hetzelve moest zich, na de beſtorming van *Praag* en het verwoesten van verſcheidene provincien, geheel onderwerpen. KATHARINA had eenen oorlog tegen de *Perziërs* begonnen, en, volgens ſommige geſchiedſchrijvers, het plan, om het rijk van den grooten *Mogol* te herſtellen, en de *Engelſchen* uit *Bengale* te verdrijven, toen zij, den 9den van Slagtm. 1796, haar leven aan eene beroerte eindigde.

Verſchillende zijn de gevoelens omtrent deze vorſtin, die, bij de zwakheid harer ſexe, niet zelden de ſtandvastigheid en het karakter van een groot regent vertoonde. Zij liet zich door twee neigingen tot aan haren dood beheerſchen, namelijk: liefde en roemzucht. Door de eerſte werd zij niet zelden een voorwerp van berisping, zoo wel binnen- als buiten 's lands, en door de laatſte gaf zij aan ijdelen glans boven eenen duurzamen roem de voorkeur. Zij verleende aan hare gunſtelingen gehoor, en arbeidde te gelijk met hare ſtaatsdienaars; ſchreef aan eenen officier eenen verliefden, en aan VOLTAIRE en FREDERIK eenen wijsgeerigen brief, en onderteekende het bevel, om de *Turken* aan te vallen, of *Polen* te bezetten. Zij vleide de uitſtekendſte geleerden, om van hun lof in

te oogften; noodigde VOLTAIRE meermalen bij zich; floeg aan D'ALEMBERT voor, om zijne *Encyclopedie* in *Petersburg* te voltooijen, en de opvoeding der grootvorftin op zich te nemen, en onderhield zich zeer vertrouwelijk met DIDEROT, toen deze aan haar verlangen voldeed en ten hove verfcheen. Zij bereikte, indedaad, langs dien weg haar oogmerk; want de geleerden plaatften haar in de rij der grootfte vorsten, en overlaadden haar met loffpraken, die zij gedeeltelijk ook verdiende. Zij begunftigde den handel; verbeterde de wetgeving; legde fteden, kanalen, hospitalen en opvoedings-fcholen aan, en liet PALLAS, BLUMAGER en BILLINGS reizen. Zij wilde verfcheidene misbruiken affchaffen; doch begon, zonder te eindigen. De befchaving maakte onder haar beftuur flechts geringe vorderingen, en verfcheidene harer ondernemingen lagen reeds voor haren dood in duigen. Ook ftreefde zij naar den roem van fchrijffter, en heeft eenige werken in de Duitfche, Franfche en Rusfifche taal nagelaten.

KATHEDRAAL-KERK, naar het woord *Cathedra*, of den leerftoel des bisfchops in dezelve, aldus genoemd, is die kerk, welke de zetel des bisfchops, of aartsbisfchops, en tevens de hoofdkerk van een gebied is. Gewoonlijk zijn er domftiften aan verbonden, om welke reden zij ook Domkerken genoemd worden.

KATOENBOOM. Het is bekend, dat er in een en dezelfde klasfe (*Monadelphia Polandria* L.) twee geheel verfchillende geflachten van planten zijn, die inzonderheid de zoo hoog gefchatte *Boomwol*, of het *katoen* opleveren. Het eerfte (de *Bombax* L.) bevat in alle foorten vrij groote boomen, en wordt in de beide *Indiën* gevonden: het tweede (*Gosfypium* L.) is meer een groote ftruik of heester, dan wel een boom, van welke de kruidkenners ten minfte 5 foorten optellen, en welke voor de nuttigfte en algemeenfte gehouden wordt. Deze heester is flechts een zomergewas, dat tot de hoogte van omtrent 4 tot 6 voet opgroeit, en zelden langer dan een jaar duurt. Men vindt haar in den *Levant*, op de eilanden van den *Archipel*, in *Sicilië*, *Maltha* en *Cyprus*; doch de Perzifche en Afrikafche, de Siamfche, Bengaalfche en Surinaamfche leveren de beste katoen op. Derzelver kleur is echter overal niet gelijk. De ongemeen lange en veerkrachtige Siamfche en Bengaalfche Katoen is roodachtig, en wordt door de *Chinezen* tot hunne kostelijke Nankings gebruikt; die van *Cayenne*, *Surinamen*, en de flechtere van *St. Domingo* valt in het geele, en die van *Smirna*, *Maltha* en *Sicilië* is helder wit. Het katoen van *Cyprus* (*Gosfypium herbaceum*) wordt volgens SONNINI (*) voor het fraaifte van den geheelen *Levant* gehouden, en zeer duur verkocht.

De heester, welke op de West-Indifche eilanden geteeld wordt, (*Gosfypium hirfutum* L.), levert het harige of ruige katoen. Dezelve heeft vijf-lappige bladen, die beneden eene klier, harige takken en ftelen hebben. De fchoone bloem, die echter geenen reuk geeft, be-

(*) *Reize door Griekenland en Turkije*, Deel I. Bladz. 57.

bestaat uit 5 zwavelkleurige bladen, en heeft van onder een purperkleurige vlek. De ovale vrucht heeft de grootte van eene okkernoot, en is in vier huisjes verdeeld, die zaden van de grootte van eene erwt bevatten, welke in het zachte omkleedsel van katoen besloten zijn. Wanneer de vrucht rijp is berst zij open, en als dan komt het daarin zamengeperste katoen te voorschijn, waarna zij geplukt, en naar eene daartoe ingerigte molen gebragt wordt, om er het katoen van af te scheiden.

De katoenteelt bezit het voordeel, dat de heester zelfs in een' dorren en steenachtigen grond wil groeijen, mits dezelve niet door ander plantsoen is uitgeput; hebbende het land alleen noodig, om van andere planten gezuiverd te worden. Men legt in gaten, die 4 voet van elkander en op eene rij liggen, eenige zaadkorrels, die na 14 dagen uitloopen, wanneer men eenige der overtollige plantjes uittrekt, en er slechts 2 of 3 van in één gat laat staan. Na verloop van 3 maanden worden de plantsoenen nogmaals gewied, en de opgeschotene boomtjes uitgesnoeid en getopt: na 5 maanden vertoont zich de bloezem, en 8 weken daarna opent zich de vrucht. Men verzamelt de katoen te gelijk met het zaad, waarna zij door een daartoe geschikt werktuig gezuiverd wordt.

KATTEN. (De) Een der oudste volken van *Duitschland*, hetwelk het tegenwoordig *Hesfen*, *Fulda*, *Hanau*, *Isenburg* en een aanmerkelijk stuk van *Frankenland* tot aan de *Saale*, benevens het grootste der Nassausche landen en het Oostelijke gedeelte van *Westphalen*, in bezit had, en zich tot aan den *Rijn* en *Main* uitstrekte. Het voerde met de *Hermonduren* en *Cherusken* dikwijls bloedige oorlogen, en begaf zich naderhand op het eiland der *Batavieren*, alwaar nog tegenwoordig, niet ver van *Leijden*, *Katwijk op zee*, digt bij den ouden mond van den *Rijn*, en *Katwijk aan den Rijn*, een weinig meer landwaarts in, aan die rivier gelegen is. De *Katten* kwamen, na verscheidene oorlogen, eindelijk, in 392, in verbond met de *Franken*, onder den koning Markomer; en sedert verdwijnt hun naam uit de geschiedenis, tot dat de *Hasfi* of *Hesfi*, met welk zij eenerlei volk schijnen te hebben uitgemaakt, in de 8ste eeuw te voorschijn kwamen. De *Katten* worden ons, over het algemeen, als een dapper, gehard, moedig en schrander volk afgeschilderd, dat zoowel den landbouw als den krijg oefende. Melk, kaas en wild was hun voedsel, en van de vellen der beesten maakten zij hunne kleederen. Eigendom bezat eigenlijk niemand; maar de akkers en velden werden jaarlijks onder de familien, door hunne koningen of opperhoofden, verdeeld, die, wel verre van eene souvereine magt te bezitten, gehouden waren, om van tijd tot tijd landdagen bijeen te roepen.

KAUFMAN (Angelika) was zeer beroemd in de schilderkunst, waarin zij het eerste onderwijs van haren vader, die bisschoppelijk hoffchilder was, ontving. Zij werd in 1741 te *Chur* in *Bundten* ge-

boren, en gaf al vroeg blijken van hare neiging tot al wat fenoon was, inzonderheid tot de schilderkunst, waarin zij, later, onder ervaren meesters, de grootste vorderingen maakte. In den ouderdom van 13 jaar, deed zij hare eerste reize naar *Italië*, en vertrok in 1769 van daar naar *Londen*, waar het schilderen der koninklijke familie zoo wel den grondslag tot haren roem als tot haar geluk legde. In 1782 verliet zij *Engeland*, waar men haar tot lid van de koninklijke akademie der kunsten had aangenomen, en verkoos *Rome* tot haar volgend verblijf; zoo als zij dan ook den 5 van Slagtm. 1807 aldaar gestorven is. Haar stoffelijk deel werd door de uitstekendste mannen van *Rome* grafwaarts vergezeld, en haar borstbeeld in het *Pantheon* geplaatst. Zij liet eene uitgezochte boekerij en een aanzienlijk vermogen na, en heeft vele portretten en geschiedkundige stukken geschilderd, de laatste inzonderheid naar antiken. In haar schilderwerk waardeert men, voornamelijk, het bevallige, hetwelk allerwege daarin doorstraalt; doch zullen kunstregters het onnaauwkeurige in haren stijl, zoo wel als eenzelvigheid in plan en uitvoering niet over het hoofd zien.

KAUKASUS. Een beroemd Alpen-gebergte in *West-Azië*, hetwelk de breede landengte, tusschen de *Caspische* en *Zwarte zee* bevat, en zich van de eene tot de andere zijde der zee, van het Zuid-oosten tot het Noord-westen, in eene lengte van 140 mijlen uitstrekt. Bergstroomen, afgronden, en sneeuwvallen maken dit gebergte zeer ontoegankelijk. De hooge rug van hetzelve bestaat uit eene granietachtige steensoort, is gedeeltelijk met altoos durende sneeuw bedekt, en meestal woest en onvruchtbaar; doch vindt men op de lager liggende bergtoppen bosschen. Aan de Westelijke zijde verheft zich de *Elbrus*, door de inwoners *Chat*, of *Chach-Gara*, genoemd, ter hoogte van 5,364 voet; terwijl, volgens eene Russische meting, de *Sneeuwberg*, de hoogste top van den *Kaukasus*, eene hoogte van 16,854 voet zou hebben: zij werd in 1810 het eerst door eenen *Europeaan* beklommen. De meeste, op den *Kaukasus* ontspringende, rivieren nemen of eenen Oostelijken loop naar de *Caspische*, of eenen Westelijken naar de *Zwarte zee*. De voornaamste dezer rivieren zijn de *Kur*, de *Reoni* of *Phasis*, de *Kubankuma*, *Alazan Terak*, *Samura-Kaisu* enz.

Zoo ruw en onvruchtbaar ook het hoogste gedeelte van den *Kaukasus* zij, zoo vruchtrijk en door de Natuur gezegend zijn, inzonderheid, de Zuidelijke afhellingen van dit gebergte, waar het land met beken, bosschen, tuinen, korenvelden en weilanden afwisselt: de wijnstok, vruchtboomen, ja zelfs kastanjes en vijgen, gelijk ook allerlei koren, rijst, katoen en hennip, tieren hier ongemeen wel, zoodat deze landen, bij eene behoorlijke kultuur, de gelukkigste konden zijn. Het delfstoffelijk rijk bevat rijke schatten, waarvan genoegzaam geene partij getrokken wordt: ook zijn hier merkwaardig de menigte minerale bronnen in verscheidene streken, waaronder ook

Nap.

Naptha-bronnen gevonden worden. Het land levert runderen, schapen (gedeeltelijk langstaartige), paarden, kameelen, wild en gevogelte op. De fazanten behooren hier te huis.

De bewoners dezer landen bestaan uit verschillende kleine volken, en zijn deels Grieksche en Armenische Christenen, en deels Mahomedanen en Joden; terwijl anderen de sterren, bergen, rotsen en boomen godsdienstig vereeren. Zij leven op eene aartsvaderlijke wijze, en velen van hun onderscheiden zich door eenen schoonen, regelmatigen en sterken ligchaamsbouw, inzonderheid de *Cirkassiers* en *Georgiers*, die het schoonste menschenras der wereld uitmaken; om welke reden dan ook het vrouwelijk geslacht, door de Oosterlingen, voor hunne Harems gezocht wordt.

Men begrijpt al de landen, welke op en aan den *Kaukasus* liggen, onder den naam der *Kaukasische landen*, welke sedert den vrede, in 1813 tusschen *Rusland* en *Pruisen* gesloten, aan het eerstgenoemde rijk behooren; zonder echter aan hetzelve volkomen onderworpen te zijn; want slechts een klein gedeelte, de Georgische landen *Schuragell*, *Karthli* en *Kacheti*, staat onder een geregeld Russisch-bestuur; terwijl de overige landen min of meer aan de *Russen* onderworpen zijn, en sommige vorsten hunne heerschappij erkennen, doch anderen, daarentegen, zich als geheel onafhankelijk beschouwen, en met hun in vijandschap leven.

KAVIAAR wordt in *Rusland* van den steur, en de *Belaja rýbitza* of *nelmo*, die wel 30 tot 40 en 50 voet lang wordt, en eene verbazende hoeveelheid kuit of eijeren opleveren, vervaardigd. Daar nu deze eijeren of kuit, welke men bij een wijfjessteur bevonden heeft wel 200 pond te bedragen, niet allen versch kunnen gegeten worden, zoo worden dezelve door de *Russen* ingemaakt. Zij slaan deze kuit met stijve roeden tot eene pap, en doen die alsdan ingezouten in kleine vaatjes, om te verzenden. Deze weeke en vloeibare Kaviaar is de eerste en beste soort; doch men maakt ook Kaviaar door de kuit vast zamen te persen, er peper en fijn gesneden uijen bij te doen, en er koeken van te maken en te droogen, welke zwarer te verteren, en niet zoo smakelijk is.

KAZILOT (De) behoort onder de orde der walvisschen, heeft bijna eene gelijke grootte, doch verschilt, inzonderheid door zijnen grooten mond, van dezen; kunnende hij haaijen, die vademen lang zijn, inslokken, daar de walvisch, door zijnen engen hals, van kleine vischjes moet leven. De Kazilot woont in den Noordelijken en Zuidelijken *Oceaan* en aan *de Kaap*, en heeft de lengte van 60 tot 80 voet. Zijne bovenkaak is zeer breed, de onderste daarentegen zeer smal. In de laatste bevinden zich, in 2 rijen, 46 tanden, die door even zoo vele holligheden in de bovenkaak ontvangen worden. De Kazilot wordt inzonderheid gezocht om het kostbare Walschot (*Spermaceti*), hetwelk in de gedaante van eene melkwitte olie deels binnen in het lijf, doch in grooter hoeveelheid binnen afzonder-

lijke buizen, binnen den kop van dit dier gevonden wordt, en, aan de lucht bloot gesteld zijnde, tot een' half doorschijnende talk verhardt. Van een matig groote Kazilot verkrijgt men meer dan 20 ton Walschot, die terstond door water en zout gezuiverd en gekleinsd, en in de geneeskunst, doch wel voornamelijk tot kaarsen, welke boven die van was de voorkeur hebben, gebruikt wordt. Onder drekstof vindt men ook somtijds den welriekende, graauwen amber.

KEERKRINGEN. (*Tropici*) Zijn 2 aan den evenaar evenwijdige cirkels, waarvan zij 23 gr. 28 minuten verwijderd zijn. De eene is naar het Noorden gekeerd, en wordt kreefts-keerkring genoemd, de andere naar het Zuiden, en wordt den keerkring van den steenbok geheeten. Men noemt dezelve alzoo, omdat juist daar ter plaatse, waar zij den zonneweg raken, deze hemel-teekens gevonden worden, en de zon in haren weg van daar schijnt terug te keeren.

KEESEL (G. D. VAN DER) was een man, met meer dan gewone schranderheid van begrip en juistheid van oordeel toegerust, die door groote geleerdheid, inzonderheid in het vak van burgerlijk regt, uitmuntte. Hij werd in ons vaderland, en wel te *Deventer*, in 1738 geboren. Zijn vader, leeraar bij de Hervormden aldaar, verwierf verdienden lof door eenige uitgegevene schriften. Na vooraf van de lessen zoo in de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen en letterkunde, als in de algemeene en oude geschiedenis, wis- en natuurkunde een uitmuntend gebruik gemaakt te hebben, oefende hij zich nog 5 jaar te *Leijden*, inzonderheid in de regtsgeleerdheid, onder de beroemde hoogleeraren SCHELTINGA, RUCKER en WEISSE. Tot dokter in de regten bevorderd zijnde, zettede hij zich te '*s Hage* neder, en arbeidde als pleitbezorger met zoo veel schranderheid en bekwaamheid voor zijne klienten, dat hij als zoodanig weldra in den besten naam stond, en hem in 1762, nog geen 24 jaar oud, den post van hoogleeraar in de regten aan de hooge school te *Groningen* werd opgedragen. Meer dan 7 jaar bekleedde hij dien post met de grootste getrouwheid, tot dat hij, in 1770, naar de Leijdsche akademie geroepen werd, welker belangen hij met zoo veel zorgvuldigheid en verdiensten behartigde, dat zijn naam daardoor onsterfelijk geworden is. Allen, die in ons vaderland uitmunten, het zij als onderwijzers aan de hooge scholen in het burgerlijk regt, het zij als pleitbezorgers voor de balie, het zij als leden van hoogere en lagere regtbanken, kwamen grootendeels uit de school van VAN DER KEESEL, of, van elders komende, vormden zich naar zijne leiding. Onder de aanzienlijkste mannen, welken hij ten leermeester verstrekte, komt onzen koning zelven de eerste plaats toe, die, toen hij te *Leijden* studeerde, hem de beginselen van het burgerlijk, lijfstraffelijk en hedendaagsch regt, gelijk ook de lessen aangaande het bijzonder regt, om wetten voor te dragen, dagelijks hoorde ontvouwen, hem later ook hoogschatte, en onder de ridders van de orde van den *Nederlandschen Leeuw* benoemde.

On-

Ondertusschen was het niet alleen door zijn akademisch onderwijs, dat VAN DER KEESEL zich bij zijne leerlingen verdienstelijk maakte; maar ook vereeuwigde hij zijnen naam door uitmuntende geschriften. Behalve ééne redevoering te *Groningen*, en vijf te *Leijden* gehouden, gaf hij ten gebruike der studerende jeugd, uit: *Theses selectae Juris Hollandici et Zelandici*, waardoor hij HUGO DE GROOTS Inleiding tot de Hollandsche regtsgeleerdheid ophelderde, en daarbij veel, tot dit gedeelte der regten behoorende, voegde; zijnde 's mans overige geschriften, die hij achter liet, tot een vruchtbaar gebruik van dit voortreffelijk werk van GROTIUS, op zijne eigen begeerte, aan de boekerij van *Leijdens* hooge school ten geschenke gegeven.

Niet slechts door geleerdheid en uitwendige verdiensten blonk VAN DER KEESEL uit; maar hij was ook braaf en opregt van inborst, en versierd met zoo vele deugden, dat hij in dit opzigt met de uitstekendste mannen kan vergeleken worden: en dit was hij niet alleen in zijne ver gevorderde jaren; maar van zijnen jeugdigen leeftijd af betoonde hij zoo vele regtvaardigheid, matigheid, zachtmoedigheid, en opregte liefde voor ware godsvrucht, dat hij onder de regtschapen en godsdienstige mannen eene eerste plaats verdiende.

Hij was gedurende vele jaren gehuwd aan CATHARINA ADRIANA BODELL, met welke hij zoo liefderijk en gelukkig leefde, dat dit paar echtelingen een voorbeeld voor anderen opleverde. In het jaar 1811 verloor hij deze zijne uitmuntende gade, kinderloos achter blijvende, en over haar verlies te bedroefder, naar mate zijne klimmende jaren hem de zorgvuldige hulp eener echtgenoote dierbaarder maakten.

Zijn dood was gelijk aan zijn leven. Tegen deszelfs einde zijne krachten voelende verminderen, en zijne aardsche zaken bezorgd zijnde, maakte hij zich tot zijn vertrek naar betere gewesten gereed, en stierf zachtkens, zonder eenig blijk van ligchaams-smart, op den 17den van Oogstm. 1816, nadat hij 78 jaar bereikt had.

KEGEL. Zoo noemt men in dat gedeelte der wiskunde, hetwelk over de meting van zekere algemeene ligchaams-gestalten handelt, zoodanige ligchamen, wier grondvlakte rond is, en die met deze kringvormige vlakte van boven spits toeloopen; b. v. een suikerbrood. De kegels staan of regt of scheef. Snijdt men eenen regtstaanden kegel in de rondte, even hoog boven de grondvlakte, dat is paralel met dezelve, door, dan moet de daardoor ontstaande vlakte aan de grondvlakte gelijk, en, zoo deze een cirkel is, ook een cirkel zijn: geschiedt, echter, de doorsnede schuins, dat is, aan de eene zijde hooger boven de grondvlakte, dan aan de andere, dan ontstaat er geene cirkelvormige, maar eene langwerpig-ronde vlakte, welke men eene *Ellips* noemt. Loopt echter de doorsnede niet schuins, maar naast de punt lijnregt naar beneden tot op de grondvlakte, dan ontstaat er eene, alleen naar boven, kromme, doch van onder door de grondlinie afgesneden vlakte, waaraan men den naam van *Hyperbole* geeft. Eindelijk kan men ook nog eene derde doorsnede doen,

doen, die met de eene zijde van den Kegel gelijk loopt, waardoor eene andere, insgelijks alleen naar boven gekromde, en onder van de grondvlakte afgefnedene, vlakte geboren wordt, welke men *Parabole* noemt. Deze drie laatfte vlakten heet men kegelfneden, waarvan de *Grieken* reeds de eigenfchappen met een verwonderlijk vernuft ontwikkeld hebben, en waaromtrent het werk van APOLONIUS PERGAEUS het voornaamfte is, dat wij kennen. De *Engelfchen* hebben tot volmaking van derzelver *theorie* veel toegebragt.

KEIJZER. (HENDRIK DE) Een beroemd Nederlandsch Bouw- en Beeldhouwkundige, in *Utrecht* in 1565 geboren, en uit het aloud geflacht van NIJKERKEN afkomstig. Hij maakte onder zijnen ftadgenoot, den vermaarden ABRAHAM BLOEMAART, de grootfte vorderingen, zoo dat hij in 1594 tot bouwmeester van *Amfterdam* werd aangefteld. Verfcheidene openbare gebouwen dier ftad zijn door hem ontworpen, voltooid, of daarvan door hem de eerfte gronden gelegd. Onder dezen bevinden zich de beurs, de Jan-Roodenpoort, en de Regulierstoren, de Haarlemmerpoort, en de Zuider-, Noorder- en Wester-kerken. Bovendien bouwde hij te *Delft* het ftadhuis, en vervaardigde, op last van 's lands ftaten, in de groote kerk aldaar, de beroemde graftombe, ter eere van prins WILLEM I opgerigt. Hij ftierf in 1631, en liet bij zijne vrouw 4 zonen na, waarvan een, PIETER geheeten, hem als bouwmeester van *Amfterdam* opvolgde, en, onder meer andere werken, het ontwerp van de fraaije grafftede vervaardigde, welke door de ftaten van *Vriesland*, voor hunnen ftadhouder graaf WILLEM VAN NASSAU, in de groote kerk te *Leeuwarden* werd opgerigt.

KELLER (JOHAN BALTHAZAR) Een uitftekend meester in de kunst, om in erts te gieten. Hij werd in *Zurich* geboren; doch zettede zich, in het bloeijendst tijdvak der regering van LODEWIJK XIV, te *Parijs* neder. Omtrent het einde der 17de eeuw vervaardigde GIRARDON het model voor een ridderlijk ftandbeeld van dien vorst, ter hoogte van 21 voet. Tot hiertoe waren de ftandbeelden van MARCUS AURELIUS, KOSMUS VAN MEDICIS, HENDRIK IV en LODEWIJK XIII bij afzonderlijke ftukken gegoten geworden; doch KELLER was de eerfte, die het ondernam, om gemelde ftandbeeld van GIRARDON in eens te gieten. Hetzelve werd in 1692, onder het vreugde geroep des volks, op het plein *Vendome* opgerigt; doch eene eeuw later door dat zelfde volk weder omver gehaald. KELLER behaalde door dit kunstftuk niet minder roem, dan GIRARDON; zelfs zou men welligt zeggen, dat de fchoonheid van het model in geenen deele de ftoutheid van het afgietfel evenaarde. Hij ftierf in het jaar 1702. Zijn broeder JOHANN JAKOB, die in 1700 te *Colmar* overleed, was mede een bekwaam kunstenaar in het gieten.

KELTEN. Waren een van de volksftammen, die het oude *Gallië* bewoonden, en zich van de uiterfte punt van *Bretagne* tot Oostwaarts aan den *Rijn* en de *Alpen* ophielden, om welke reden de

Ro-

Romeinen het geheele land *Celtica* of *Galatia* noemden. De eigenlijke oorſprong der *Kelten* is onzeker. Zij kwamen het eerst uit *Azië*, en hunne vroegſte verhuizing, welke bekend is, geſchiedde onder BELLORESUS, ten tijde van TARQUINIUS PRISCUS. Zij verſpreidden zich in grooten getale door de meeste landen van *Europa*, en verzwakten zich door onophoudelijke binnenlandſche oorlogen. De handel met de *Romeinen* en *Masſiliers* maakte hen wel beſchaafder, maar ook meer verwijfd, zoodat de Italiaanſche *Kelten* ten laatſte, van huis geene onderſteuning meer ontvangende, onder het juk der *Romeinen* gebragt werden; terwijl de *Bojers* zich met de *Helvetiers*, en de *Illiriſche Kelten* zich met de *Illiriërs* verbonden. Voor het overige hadden zij eene aristokratiſche ſtaatsgeſteldheid: de edelen hielden Nationale vergaderingen, en de gemeene man was niet veel beter dan ſlaaf. Zij waren grof en ſterk van ligchaam, en woedend, wanneer zij werden aangevallen; doch konden geenen langdurigen tegenſtand bieden. Hunne voornaamſte wapenrusting beſtond in een verbazend groot zwaard, meestal van koper, en hunne priesters, *Druiden* genoemd, waren bij hen in groot aanzien.

KENNICOTT, (BENJAMIN) in het laatst zijns levens dokter en hoogleeraar in de godgeleerdheid te *Oxfort*, heeft zich door zijne uitvoerige en kostbare verzameling van leeswijzen, uit 253 handſchriften en 12 gedrukte uitgaven van den Hebreeuwſchen bijbel, alsmede door het afdrukken derzelve onder den Hebreeuwſchen tekst, zeer beroemd gemaakt. Dit werk voert den titel: *Vet. Test. hebr. cum variis lectionibus* II *Tom. Oxf.* 1776 — 1780 *fol.* waarvan het 2e deel eene *Diſſ. gen. in V. T. hebr.* bevat, welke BRUNS (BRUNONEVICI, 1783) afzonderlijk uitgegeven, en met aanmerkingen verrijkt heeft. KENNICOTT werd bij deze moeijelijke en kostbare onderneming door eene inteekening van meer dan 1000 pond St. onderſteund, en dus in ſtaat geſteld, om verſcheiden geleerden naar *Spanje*, *Italië*, *Duitschland* enz. te zenden, ten einde handſchriften en uitgaven te vergelijken. Dan de uitſlag hiervan viel niet naar verwachting uit. Voor het overige heeft men ook in het werk zelve vele ſchrijfouten, en weinig bruikbare lezingen gevonden. Na zijnen dood, die in 1783 voorviel, zijn nog van hem in het licht verſchenen: *Remarks on ſelect pasſages in the Old Test., to wich are added eight ſermons. Oxf.* 1787. 8°.

KEPPLER. (JOHANN) Een beroemd wis- en ſterrekundige der 16de eeuw. Na zijne akademiſche oefeningen te *Tubingen* volbragt te hebben, werd hij van daar tot hoogleeraar in de wis- en zedekunde naar *Grätz* in *Stiermark* beroepen, waar hij zijne ſterrekundige naſporingen vervolgde. De komst van den beroemden ſterrekundigen TYCHO DE BRAHE in *Duitschland*, en zijne verſtandhouding met hem, had eenen gewigtigen invloed op zijn lot, en deed hem beſluiten, om zijn ambt neder te leggen, en naar *Praag* te vertrekken, ten einde met TYCHO de Rudolphiniſche tafels te vervaardi-

digen, welke hij naderhand te *Ulm*, werwaarts hij zich begeven had, liet drukken. In 1627 keerde hij naar *Praag* terug, en kreeg van den keizer 6,000 guldens; terwijl hij tevens door de univerfiteit te *Rostock* tot hoogleeraar werd aangefteld. Zijne beloofde jaarwedde echter niet ontvangende, begaf hij zich naar *Regensburg*, waar hij in Slagtm. 1630, in het 59fte jaar zijns ouderdoms, ftierf.

Keppler ftelde het grootfte belang in de beoefening zijner wetenfchap; fpoorde volijverig de waarheid op, doch vergat hierbij de regels der wereld-kennis. Zijn lot had hem de genoegens des levens met eene fpaarzame hand toegedeeld; doch hij verdroeg alle zijne wederwaardigheden met ftandvastigheid. Zijne groote verdiensten in het vak van fterrekunde zijn door de nawereld ten volle erkend. Zijn vindingrijke geest hield zich, voornamelijk, bezig met het bepalen der baan van *Mars*, en zijne gewigtigfte ontdekking, welke hij in 1618 bekend maakte, was, dat de kubiek-getallen van den gemiddelden affland der planeten van de zon zich verhouden, als de quadraat-getallen van de omloop-tijden. Zijne onfterfelijke verdiensten werden, in onze meer verlichte tijden, door een dankbaar nageflacht, billijker vereerd, dan hem in zijn leven te beurt viel. In 1809 befloten de beroemde vrijheer van Dalberg, de graaf van Sternberg en andere edele mannen, om Keppler te *Regensburg* een gedenkteeken op te rigten, waartoe de eerfte eene fom van 1000 rijksd. bijdroeg, en de laatfte voor hetzelve eene plaats in zijnen tuin inruimde. Het werd den 27ften van Winterm. 1808 (zijn geboortedag), onder koorgezang en het losbranden van gefchut, in 's graven tuin, in een boschje, tusfchen ftruiken en bloemen geplaatst, en beftaat uit eenen Dorifchen tempel, van 23 voet hoog, met het borstbeeld van Keppler, door den hoogleeraar Doll in *Gotha* vervaardigd.

KERKELIJKE GESCHIEDENIS. Deze bevat een verhaal van de merkwaardige veranderingen en lotgevallen, in de in- en uitwendige gefteldheid der Christelijke kerk, federt haren oorfprong. Men verdeelt dezelve, gewoonlijk, in de volgende *vier* tijdvakken:

I. *Van den oorfprong des Christendoms tot op den tijd, waarop het tot den ftaats-godsdienst van het Romeinfche rijk verheven werd; of van* Christus *tot aan* Konstantyn *den Grooten*, in het jaar 325. — Jezus van *Nazareth*, in *Galilea*, trad in het 15de jaar der regering van keizer Tiberius, het 29fte onzer jaartelling, als volksleeraar op, en verklaarde zich voor eenen goddelijken gezant en den lang beloofden *Mesfias* der Joden. Ten einde den tot hiertoe plaatshebbenden offerdienst door eene meer zuivere aanbidding van God in geest en waarheid te doen vervangen, poogde hij de menfchen tot een godsdienftig-zedelijk rijk te vereenigen, waartoe hij hun niet alleen de gewigtigfte waarheden ontvouwde, maar ook de zuiverfte voorfchriften van deugd aan de hand gaf en aanprees, en door zijn voorbeeld, zoowel als door verfcheidene wonderwerken, bevestigde. Men kent de gevolgen, welke

ke deze zijne prediking bij zijne tijdgenooten had. Een fchandelijk kruis was zijn loon; doch hij zegepraalde door zijne opftanding over dood en graf, en droeg nu de voortzetting van zijn begonnen werk aan zijne elf discipelen op, die hij meer bijzonder aangaande het wezen, den aard en inhoud zijner leer onderrigtte, ja zelfs met zijn goddelijk gezag bekleedde, en volmagt gaf, om dezelve aan alle volken te verkondigen, waartoe hij hen, na zijn vertrek van deze aarde, op den Pinkfterdag, op eene buitengewone wijze in ftaat ftelde. De apostelen predikten federt, met onvermoeiden ijver en onverfaagden moed, het Evangelie op de openlijkfte en meest bezochte plaatfen, en in onderfcheidene oorden der toen bekende wereld, niet zelden onder het verrigten der grootfte wonderwerken, en het verduren der hardfte vervolgingen en mishandelingen; haalden eene ontelbare menigte tot het geloof in Jezus over, en doopten hen tot aankomelingen in zijnen godsdienst. Op deze wijze ftichtten zij de kerk van Christus, rigtten overal, waar zij kwamen, Christelijke gemeenten op, en wel de eerfte, kort na den dood van hunnen voorganger, te *Jeruzalem*, en daarna eene andere te *Antiochië* in *Syrië*, welker leden niet alleen uit Joden, maar ook uit Heidenen beftond, en het eerst met den naam van *Christenen* genoemd werd. Door de reizen der apostelen, en hunne verkeering met de Joodfche volkplantingen in alle oorden des Romeinfchen rijks, werd het Christendom al verder verfpreid, en *Palestina*, *Syrië*, *Klein-Azië*, *Griekenland*, *de Eilanden van de Middellandfche zee*, *Italië*, en de *Noordkust* van *Afrika* konden zich reeds in de 1fte eeuw op Christen-gemeenten beroemen; terwijl op het laatst der 2de alle provincien, en met het einde der 3de eeuw bijna de helft der bewoneren des Romeinfchen rijks, en in vele aangrenzende landen, het Christendom omhelsd hadden. De eerfte Christen-gemeenten hadden openlijke leeraars, die de gronden van het Christendom voordroegen, deszelfs belijders door den doop tot leden van het zedelijk rijk van Jezus aannamen, en door het vieren van het avondmaal zijn gezegend aandenken onderhielden; terwijl aan bisfchoppen en oudften, of opzieners, het beftuur over elke gemeente werd toevertrouwd, en eindelijk diakenen de liefde-gaven, tot onderftand der behoeftigen, ontvingen en uitreikten. Onder de leeraars heerschte eene volkomene gelijkheid, en niemand van hun bezat eenen perfoonlijken voorrang, ten zij hij door meerdere kunde, ftandvastigen ijver en weldadigheid boven anderen uitmuntte. Ook de grootte der ftad, of de apostolifche afkomst der gemeente verfchaften aan dezen of genen leeraar een hooger aanzien, waaronder zich voornamelijk de bisfchoppen van *Rome*, *Jeruzalem* en *Alexandrie* bevonden. Intusfchen ontftonden er eerlang oneenigheden over bijzondere leeringen en inrigtingen, die reeds federt de 2de eeuw aanleiding gaven tot het houden van kerkvergaderingen te *Rome*, *Alexandrie* en *Karthago*, waarin men hen, die in gevoelens

jens van de meerderheid verfchilden, met den naam van *ketters* beftempelde. De beroemdfte kerkleeraars van dit tijdvak zijn: CLEMENS ROMANUS, BARNABAS, HERMAS, DYONISIUS de *Areopagiet*, IGNATIUS, bisfchop van *Antiochië*, POLYCARPUS, bisfchop van *Smirna*, JUSTINUS, ATHENAGORAS van *Athene*, CLEMENS van *Alexandrië*, THEOPHILUS van *Anthiochië*, ORIGINES, HIPPOLYTUS, DIONYSIUS van *Alexandrië*, GREGORIUS THAUMATURGUS, TERTULLIANUS, MINUCIUS FELIX CIPRIANUS, ARNOBIUS enz.

II. *Van* KONSTANTIJN *den Grooten tot op* KAREL *den Grooten*, of *het jaar* 800. — Na dat KONSTANTIJN tot het Christendom was overgegaan, werd hetzelve tot eenen ftaats-godsdienst verheven, en breidde zich meer en meer, ook in *Europa*, uit; doch matigden zich tevens de bisfchoppen, van tijd tot tijd, een meerder gezag aan, inzonderheid op de eerfte algemeene kerkvergadering te *Nicea*, in 325, waarop zij eene voor alle Christenen verbindende geloofsbelijdenis doordrongen, en daardoor, en door hunnen invloed, anders denkende tot het aannemen van zekere uitdrukkingen, in bovennatuurkundig- godgeleerde leerftelfels, verpligtten. In dit tijdvak outftonden de monniken en kloosters, en zocht men den uitwendigen eerdienst door eene menigte, gedeeltelijk, Heidenfche plegtigheden prachtiger, zinnelijker en aanlokkelijker te maken. De viering van den zondag werd bepaaldelijk vastgefteld, de vereering der martelaars ingevoerd, en aan de Apostelen, aan MARIA, en andere, in de Heilige gefchiedenis merkwaardige perfonen, werden kerken en feestdagen toegewijd; terwijl men, als middelen, om den godsdienst te bevorderen, bedevaarten, kastijdingen enz. verordende. Ondertusfchen ging de ware aanbidding van God in geest en waarheid, als het laatfte doel van JEZUS uitmuntende leer, verloren: de onderfcheidene aanhangen vermeerderden; het bijgeloof verkreeg meer en meer de overhand, en lusteloosheid, traagheid tot onderzoek, diepe onkunde en bedorvene zeden wonnen allengskens veld, waarop eindelijk een nieuwe geduchte fchok volgde. Wij bedoelen de invoering van den Mohammedaanfchen godsdienst, die in het begin der 7de eeuw verfcheidene gewesten en rijken, en eene geheele menigte van zwakke belijderen aan het gebied der kerke ontrukte. In dit tijdvak werden, behalve de reeds gemelde kerkvergadering te *Nicea*, ook nog te *Epheze* in 431, te *Chalcedon* in 451, te *Konftantinopel* in 553 en 600, en eindelijk nog eens te *Nicea* in 787, foortgelijke bijeenkomsten gehouden, en behoorden onder de meest beroemde kerkleeraars van hetzelve: EUSEBIUS, ATHANASIUS, BASILIUS *de Groote*, GREGORIUS van *Nazianzum*, JOHANNES CHRYSOSTOMUS, CYRILLUS van *Jeruzalem*, GREGORIUS van *Nisfa*, EPIPHANIUS, THEODORETUS, CYRILLUS van *Alexandrië*, LACTANTIUS, AUGUSTINUS, JOHANNES DAMASCENUS, BOËTHIUS, CASSIODORUS, DYONYSIUS *de kleine*, GREGORIUS *de Groote*, BEDA, ALKWIN en anderen.

III. *Van* KAREL *den Grooten tot op* LUTHER, *of van* 800 *tot* 1517.

1517. Terwijl de Christelijke kerk, door de *Arabieren*, de Oosterfche landen der oude wereld verloren had, breidde zij zich in het Westen meer en meer uit. De bisfchop van *Rome* verhief zich door den invloed van kerkvergaderingen, monniken, kruistogten, en gelukkig beproefde dwangmiddelen van banblikfems enz. tot hoofd der Westerfche kerk, en verklaarde zich, ten einde zijne heerfchappij zoo veel te meer te bevestigen, voor den ftedehouder van CHRISTUS; hield eenen luisterrijken, geestelijken hofftoet; vermenigvuldigde en verfraaide het plegtige van den openbaren eeredienst; behandelde alle geestelijke ambtenaren als lijfeigenen, en onderwierp hen aan willekeurige wetten. In dit tijdvak fcheidde zich de Griekfche kerk van de Latijnfche, of Roomfche, welke laatfte echter, bij voortduring, op den naam van *algemeene* (Katholijke) aanfpraak bleef maken, en muntten in hetzelve, voornamelijk, als kerkleeraars uit: PHOTIUS, THEOPHILACTUS, RABANUS MAURIUS en HINKMAR van *Rheims*, en, onder de fcholastieken, LANFRANC, ANSELMUS, P. ABELARDUS, P. LOMBARDUS, ALEXANDER van *Hales*, ALBERTUS *de Groote*, BERNHARD van *Clairvaux*, THOMAS A KEMPIS enz.

Het leerftellige van den godsdienst werd naar de grondbeginfels der wijsbegeerte van ARISTOTELES bepaald, en de nieuw ontftane leeringen van de verandering van het ligchaam en bloed des Heeren bij het avondmaal, van de 7 fakramenten, het oppermagtig gezag van de kerk en het vagevuur werden verdedigd en verklaard; terwijl GREGORIUS VII zich eene volkomene heerfchappij over de kerk aanmatigde, en daardoor den grond tot het paufelijk gezag legde. Ondertusfchen verwekte het onchristelijk gedrag der geestelijken, wier ongebonden zeden ten toppunt rezen, onder allerlei verbroederingen en aanhangen eenen vereenigden tegenftand tegen het geheele Roomfche kerkbeftuur, en te gelijk onder fommigen eene meer vrije, godsdienstige denkwijze, welke noch door paufelijke banblikfems, noch door het vuur en zwaard der inquifitie, konde geweerd worden. Velen haakten naar eene hervorming. PETRUS WALDUS in 1170, JOHAN WICKLEF in 1300 en JOHAN HUSZ in 1400 beproefden reeds, vruchteloos, om de zuivere leer des Christendoms te herftellen. De opvatting en verdere doorzetting van dit heilzaam werk was voor volgende tijden bewaard; en dit brengt ons van zelve tot het

IV. Tijdvak, namelijk van LUTHER, of *van* 1517, *tot op onzen tijd.* Dezen man, een Augustijner monnik, gelukte het, door zijnen ftalen moed, om de kluisters der Roomfche heerschzucht te verbreken, een vrij onderzoek van de fchriftelijke oorkonden van den Christelijken godsdienst in te voeren, en betere, meer zuivere denkbeelden, aangaande de grondleeringen des Christendoms, onder een groot deel der befchaafde wereld, te verfpreiden, waarin hij door ZWINGLIUS, CALVINUS, MELANCHTON en ERASMUS onderfteund werd. Sedert verdeelde zich de Westerfche kerk in twee voorname partijen, de *Roomfche* en *Protestantfche* kerk, welke laatfte zich echter we-

der in verfcheidene godsdienstige genootfchappen fplitfte. De verfchillen onder deze aanhangen gaven vele geleerde en kundige mannen gelegenheid, om hunne kennis uit te breiden; de vermogens van hunnen geest te ontwikkelen, en daardoor, allengskens, meer opgeklaarde begrippen onder de Christenheid aan te kweeken, waartoe de hervorming alleen den weg gebaand had. Van hier, dat dit tijdvak rijker is in uitmuntende kerkleeraars en fchrijvers, dan eenig ander, en men zich met rede moge vleijen, dat de Christelijke kerk meer en meer tot hare oorfpronkelijke zuiverheid terug gebragt, en hare heil aanbrengende leer langs hoe verder over de aarde zal verfpreid worden. Vele en harde tegenkantingen heeft de Christelijke godsdienst, wel is waar, van eenzijdige wijsgeeren en godgeleerden, in dit tijdvak moeten verduren; doch zij heeft den ftrijd door geftreden, en eene roemrijke zege behaald, en zal blijven ftandhouden tot aan het einde der eeuwen, offchoon ook de uiterlijke vorm van hare belijdenis veranderen mogte. —

Nadat de heilige fchrijvers des Nieuwen verbonds de levensgefchiedenis van den grondlegger der Christelijke kerk, JEZUS CHRISTUS, van derzelver oorfprong en eerfte voortplanting door de Apostelen befchreven hadden, vindt men geene aaneengefchakelde berigten van de Kerkelijke Gefchiedenis voor de vierde eeuw der Christelijke jaartelling, wanneer EUSEBIUS, bisfchop van *Cefarea*, in *Palestina*, twee hiertoe behoorende werken gefchreven heeft: het eerfte, eene *Gefchiedenis der Christelijke kerk*, van de geboorte van JEZUS af, tot aan het jaar 324 der Christelijke jaartelling; het andere, als ten vervolge ftrekkende van het eerfte, behelst het leven van keizer KONSTANTIJN *den Grooten*. Het werk van EUSEBIUS werd vervolgd door SOKRATES, eenen pleitbezorger te *Konftantinopel*, die zijn verhaal aanvangt van het begin der regering van KONSTANTIJN, zijnde het jaar 306, tot het jaar 439. Bijna ten zelfden tijde, fchreef ook SOZOMENUS, insgelijks een pleitbezorger aldaar, eene Kerkelijke Gefchiedenis, gaande van het jaar 323, waar EUSEBIUS ophield, tot het jaar 423. Ook THEODORETUS, bisfchop van *Cyrus*, gaf eene Kerkelijke gefchiedenis uit in eenen fraaijen Griekfchen ftijl, van het jaar 322 tot 429, als ook een werk van minder belang, en vrij partijdig, over de kettergefchiedenis. Hierop zijn gevolgd PHILOSTORGIUS, THEODORUS LECTOR, en anderen in de Griekfche kerk, wier getal echter allengs verminderde, naarmate het licht der wetenfchappen in die kerk, en bij dat volk meer verdonkerd werd.

In de Latijnfche kerk was het getal der beoefenaren van de Kerkelijke Gefchiedenis nog geringer, dan in de Griekfche. Voor het jaar 400 had men er niemand, die dezelve befchreven heeft. Van toen af tot de zesde eeuw, zijn de namen van SULPICIUS SEVERUS, RUFINUS, HIERONYMUS en OROSIUS te dezen aanzien bekend.

In de middeleeuwen, van de zesde tot de vijftiende eeuw, had men

men slechts eenige, grootendeels, ellendige kronijk-schrijvers, die vooreerst zeer onvolledig waren, en daarenboven de ware geschiedenissen met losse fabeltjes vervulden tot lof van eenige dweepers, dien men den naam van *Heiligen* gaf; ter verheffing van het monniken leven; ter staving der inkruipende pauselijke dwingelandij; ter bevestiging van eenige toen uitgevondene leerstellingen, gelijk b. v. de transsubstantiatie, het vagevuur en dergelijke, verzonnen, en door eene heerschzuchtige en diep onkundige geestelijkheid met zoo veel kracht gehandhaafd, dat een meer waarheidlievend man het niet eens zoude hebben durven wagen, zich door het schrijven van eene zuivere, waarachtige geschiedenis der kerke boven het bijgeloof en den priesterdwang te verheffen; waarvan men een treffend voorbeeld ziet in den uitmuntenden LAURENTIUS VALLA, die, toen hij in de vijftiende eeuw de kerkgeschiedenis van sommige algemeen geloofde fabelen zocht te reinigen, de bloeddorstige regtbank der inquisitie zoo zeer vergramde, dat hij den dood zou hebben moeten ondergaan, zoo hem niet de voorspraak van ALFONZUS, koning van *Arragon*, de wrede genade verworven had, dat hij met eene geeseling vrij kwam.

VALLA was intusschen een der eersten, die eene groote verbetering aan de kerkgeschiedenis toebragt. Nog grooter zuivering onderging zij ten tijde der kerkhervorming in de zestiende eeuw, wanneer LUTHER, ZWINGLIUS, MELANCHTON, en andere groote mannen, zich inzonderheid op de Kerkelijke Geschiedenis toelegden, om de oudheid van hunne verbeterde leer en de nieuwheid van vele leerstellingen der Roomsche kerk uit dezelve te bewijzen. Dit deed inzonderheid MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS, een voornaam godgeleerde te *Magdenburg*, in een werk, getiteld *Catalogus testium veritatis*, en voorts MARTINUS CHEMNITZ, een godgeleerde te *Wittenberg*, in een werk, getiteld *Examen Concilii Tridentini*, waarna gevolgd is een werk van den pas genoemden MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS, getiteld *Centuriae Magdeburgenses*, waarin de Kerkelijke Geschiedenis, vooral met opzigt tot de verschillen met de Roomsche kerk, van de geboorte van CHRISTUS af, wordt voortgezet tot de dertiende eeuw. Dit werk van FLACIUS, die tot de partij der *Lutheranen* behoorde, had in de Luthersche kerk zoo veel gezag, dat men er langen tijd zich mede te vreden hield, en er slechts uittreksels uit maakte, tot dat eerst, tegen het einde der zeventiende eeuw, eenige Luthersche Geleerden de Kerkgeschiedenis op nieuw begonnen te bearbeiden. Vooral was het GOTTFRIED ARNOLD, hoogleeraar in de godgeleerdheid te *Giessen*, die dezelve op eenen beteren trant begon te behandelen, inzonderheid in zijne *Geschiedenis der kerken en ketters*, uitgekomen te *Frankfort* in het jaar 1699 en 1700; een werk, waarin zeer vele oudere gebreken verbeterd werden; hoewel men er tevens eene niet geringe mate van partijdigheid en helling tot dweeperij in aantreft. Grooter lof verdient in hetzelfde kerkgenootschap JOH. LAURENS VAN MOSHEIM, die in zijne menigvuldige werken, tot de

Kerkelijke Geschiedenis betrekkelijk, meer dan iemand voor hem, bij eene uitgebreide geleerdheid, zeer diepe wijsgeerige inzigten voegde. Na hem heeft de Luthersche kerkgemeenschap verscheidene uitmuntende mannen in dit vak van studie opgeleverd, die, op het inzonderheid door MOSHEIM gebaande spoor voortgaande, dezelve telkens al meer en meer volmaakt hebben; gelijk BAUMGARTEN, ERNESTI, SEMLER, COTTA, SCHROECKH, SPITTLER, SCHMID, HENKE en meer anderen.

Ook onder de kerkgemeenschap der Hervormden hebben, vooral in *Frankrijk*, de twisten met de Roomschgezinden aan vele godgeleerden van dat land, voor de beruchte herroeping van het edict van *Nantes*, aanleiding gegeven, om bijzondere stukken van de Kerk-geschiedenis, ter wederlegging der Roomschgezinde gevoelens, te behandelen. Met grooten roem zijn te dezen aanzien bekend de werken van P. DU MOULIN, P. MORNAY, M. AMYRAUD, L. DAILLE, L. CLAUDE, en anderen.

In *Engeland* maakten zich USHER, BEVERIDGE, DODWELL, BINGHAM; onder de *Zwitsers*, R. HOSPINIANUS, twee HOFFINGERS, vader en zoon; bij de *Nederlanders*, G. J. VOSSIUS, F. SPANHEIM, S. en J. BASNAGE, IJ. VAN HAMELSVELD, A. IJPEIJ, en vele andere in dit gedeelte van wetenschap zeer beroemd.

Ook de Roomsche kerke moeten wij te dezen aanzien regt laten wedervaren; vooral sedert den tijd der kerkhervorming, wanneer de pogingen der Protestanten, om de Roomschgezinden uit de Kerk-geschiedenis te wederleggen, hen aanspoorden, om zich op dezelve meer bijzonder toe te leggen. Aan deze oorzaak hebben wij dank te weten, de *Kerkelijke Jaarboeken* van den kardinaal BARONIUS: een werk, wel zeer partijdig voor het pausdom, daarenboven somtijds zeer bijgeloovig, en tevens eene niet geringe mate van onkunde in de Grieksche taal verradende; maar echter zeer veel uit echte bronnen geput bevattende, hetwelk ook een onbevooroordeeld Protestant dankbaar zal gebruiken. Voorts zijn de beste schrijvers over de Kerkelijke Geschiedenis in de Roomsche kerk, na BARONIUS, de kardinaal LAUNAY, L. E. DU PIN, NATALIS ALEXANDER, C. FLEURY, S. L. LE NAIN DE TILLEMONT, E. MARTENE, J. MABILLON, B. DE MONTFAUCON, P. SARPI, J. E. DE COURAYER, en anderen, wier schriften zeer veel goeds bevatten; hoezeer de Protestanten in den eenen meer, in den anderen minder, de bewijzen van partijdigheid zullen ontdekken, welke echter ook niet altijd door de Protestanten ontweken wordt, ja welligt van menschen, zoo als zij inderdaad zijn, in geschiedkundige werken niet geheel kan worden vermijd.

KERKELIJKE STAAT. Deze, voor de Fransche omwenteling in 12 provincien verdeeld, (namelijk: het gebied van *Bologna*, het hertogdom *Ferrara*, *Romagna*, het hertogdom *Urbino*, *Ancona*, *Spoleto*, *Perugino*, *Orvieto*, het hertogdom *Castro*, het *Patrimonium Petri*, *Sabina* en *Campagna di Roma*) bestaat thans, volgens het nieu-

nieuwe plan van inrigting van 1816, behalve het gebied van *Rome*, dat in de distrikten van *Rome*, *Tivoli* en *Subiaco* verdeeld is, in 17 Delegatien, te zamen, met deze distrikten, eene bevolking van 2,334,719 zielen bevattende. Dezelve zijn verdeeld in 3 olderscheidene klasfen, waarvan de 1e beftaat uit de Delegatien van *Urbino* en *Pefaro*, *Ravenna*, *Torli*, *Bologna*, en *Ferrara*; de 2e uit die van *Frosinone*, *Viterbo*, *Perugia*, *Spoleto*, *Macerata*, *Fermo* en *Ancona*, en de 3e uit *Rieti*, *Civita Vecchia*, *Camerino*, *Ascoli* en *Benevento*. Wanneer tot het beftuur der deligatien van de eerfte klasfe een Kardinaal beftemd wordt, verkrijgt zij den naam van *Legatie*, en de kardinaal den titel van eenen Legaat, met het genot van alle die voorregten, welke hem bij afzonderlijke gunstbrieven verleend worden.

De Kerkelijke Staat bevat eene uitgeftrektheid van 812 geographifche v. m. en ligt midden in *Italië*, tusfchen het *Lombardisch-Venetiaansch koningrijk*, het koningrijk *Napels*, en de *Toskaanfche* en *Adriatifche* zee: alleen is de delegatie *Benevento* hier van uitgezonderd, die door het gebied van *Napels* geheel omgeven wordt. De *Appenynen* loopen midden door het land, en de *Tiber* en *de Po* maken de voornaamfte rivieren uit. De voortbrengfels van den grond beftaan in allerlei koren, rijst, peulvruchten, fijne vruchten, oranjeappelen, citroenen, vijgen, dadels enz. Ook levert het land veel olie, goede wijnen, en moerbezie-boomen voor de zijde-teelt, alsmede vlas, hennep, faffraan enz. op. Uit het rijk der dieren heeft men er paarden, ezels, rundvee, buffels, fchapen, geiten, varkens, grof en klein wild, tam en wild gevogelte, rivier- en zeevisch, bijen, zijdewormen; maar ook vele fchadelijke dieren, infekten, wolven, lijnxen, flangen enz. De bergen bevatten rijke, doch niet behoorlijk aangewende bosfchen benevens fraai marmer, albast, gips, kalk, en op vele plaatfen fporen van metalen; maar de eigenlijke bergbouw kent men er niet. Voor de aankweeking van rundvee en fchapen wordt tamelijk wel zorg gedragen; maar de landbouw wordt er verwaarloosd, en de manufakturen zijn van gering belang, en meestal voor inlansch gebruik, gelijk ook de handel grootendeels lijdelijk is. — Voor de Franfche omwenteling berekende men 's paufen inkomsten op 2 millioen guldens, welke echter federt aanmerkelijk zijn verminderd geworden; zijnde niet alleen de meeste buitenlandfche bronnen opgedroogd, maar ook de Kerkelijke ftaat, door de langdurige oorlogen, en de ftaatkundige omwentelingen, in een diep verval geraakt. De nieuwe paufelijke regering heeft wel verfcheidene, doelmatige inrigtingen ter verbetering gemaakt, en zelfs fommige, door de *Franfchen* daargefteld, behouden en bekrachtigd; doch het verval is te groot en te algemeen, om van deze loffelijke pogingen een fpoedig, gelukkig gevolg te kunnen verwachten. Ook de wetenfchappen zijn er in diep verval; de voormalige hooge fcholen zijn op drie verminderd, welke te *Rome*, *Bologna* en *Perugia* gevonden worden. Bijna alle fteden

den hebben voorbereidende kollegien; maar ook hier mag geene wijsbegeerte onderwezen worden. Te *Rome* zijn ook verscheidene andere inrigtingen: daar en te *Bologna* zijn de voornaamste boekerijen; doch de drukpers is er zeer bepaald. Voor de schoone kunsten is echter *Rome* nog altijd de hooge school. — *Avignon* en *Venaissin*, deze oude bezitting van den Roomschen stoel, werd bij den vrede van *Parijs* voor altijd aan *Frankrijk* afgestaan.

KERKVADERS. Zijn de leeraars en schrijvers der oude Christelijke kerk, die na de Apostelen en apostolische vaders (zoo als men de onmiddellijke leerlingen der Apostelen noemt), en dus van de 2e tot in de 6e eeuw bloeiden. Door sommigen, echter, worden ook nog de leeraars en schrijvers der volgende eeuwen tot op de scholastieken, die met de 12e eeuw zijn aangevangen, met den naam van Kerkvaders bestempeld. Een groot getal hunner schriften is bewaard gebleven, en door latere geleerden uitgegeven geworden. De kennis van hun leven en hunne schriften maakt eene bijzondere wetenschap (*Patristik* geheeten) uit. De Kerkvaders voerden de Grieksche en Romeinsche wetenschap in het Christendom in, en vele van hun waren even verstandige en oorspronkelijke, als geleerde mannen. De meeste der vroegere Kerkvaders waren, voor dat zij tot het Christendom overgingen, redenaars en pleitbezorgers, waardoor verscheidene eigenheden in hunne manier van redetwisten en hunnen voordragt worden opgehelderd. In hunne schriften houden zij zich of met de verdediging van den Christelijken godsdienst, en de Christenen zelven, of met de bestrijding van het Heiden- en Jodendom, of met de verklaring der Heilige boeken, of met het aantoonen der geloofs- en zedeleer, of met de geschiedenis des Christendoms en der Christelijke kerk, of met de bestrijding der ketters, of, eindelijk met de stichting en het onderwijs des volks bezig. De Kerkvaders verdeelen zich in 2 klassen; in Grieksche en Latijnsche. De beroemdste onder de eerste zijn JUSTINUS, *de Martelaar*, die de Christelijke leer het eerst met de Grieksche wijsbegeerte poogde te vereenigen; CLEMENS van *Alexandrië*, die het eerst over het Christendom schreef; ORIGINES, de eerste, die zich van eene zinnebeeldige manier van verklaring bediende; EUSEBIUS, die de eerste geschiedenis der Christelijke kerk vervaardigde; ATHANASIUS, welke op het leerstellige eenen beslissenden invloed had, en CHRYSOSTOMUS, die als kanselredenaar uitmuntte. Onder de laatste, de Latijnsche Kerkvaders namelijk, telt men inzonderheid TERTULLIANUS, een der oorspronkelijkste schrijvers; AUGUSTINUS, insgelijks een man van vele bekwaamheid, die het orakel der Westersche kerk was; AMBROSIUS, die zich als kanzelredenaar onderscheidde, en HIRONIMUS, die wel veel geleerdheid bezat, en, inzonderheid, een gelukkig uitlegger der Heilige Schriften was; doch ook de voortplanting van het bijgeloof, onder anderen het gevoelen van het verdienstelijke des ongehuwden levens, en de onthouding van de wereld, in de Westersche landen bevorderde.

KER-

KERMES, of *Groene-eiks Schildluis* (*Coccus ilicis*), wordt voornamelijk op de Kermes-eik, inzonderheid in *Spanje* en *Portugal*, gevonden, op welker bladen, die aan de hulst zeer gelijk zijn, deze insekten in het begin van Lentem. omkruipen, wanneer zij niet veel grooter dan een heerse-korrel zijn, doch spoedig in groei toenemen. De mannetjes hebben vleugels, mar d e wijfjes niet. De laatste, bevrucht zijnde, zetten zich dan bijna onbewegelijk op de bladen en hoekjes der takken, en leggen in Bloeim. onder zich eenige 100 roode eijeren, waaruit in de volgende maand jongen voortkomen. De bezien-vormige galappel-aardige eijernesten dezer diertjes worden verzameld, en alsdan met azijn besprengd, wanneer zij ter bereiding van het schoonste karmozijnrood gebruikt worden.

KESSEL (JAN VAN), in het jaar 1648 te *Amsterdam* geboren, was een der beroemdste kunstschilders zijner eeuw, en wist hofsteden, boerenwoningen, steenovens, en dergelijke, natuurlijk en uitvoerig na te bootsen. Inzonderheid oordeeldt men, dat de sterkte van zijn kunstpenseel bestaan hebbe in het afbeelden van het winter-saisoen. Om te meer naauwkeurigheid aan zijne stukken te geven, teekende hij, voor dat hij aan het schilderen ging, eerst de voorwerpen naar het leven. Hij stierf in den ouderdom van 50 jaar.

KETTINGBREUK. Noemt men in de rekenkunst zulk een gebroken getal, waarbij de teller een geheel getal, doch de noemer, niet zoo als gewoonlijk, ook een geheel getal uitmaakt, (zoo als $\frac{2}{3}$), maar bovendien nog eene breuk heeft. Men kan ieder gegewone breuk in eene Kettingbreuk veranderen, wanneer men den teller door den noemer deelt, waardoor het geheel, als eene keten zamenhangt. Op gelijke wijze kan men ook, van den anderen kant, Kettingbreuken in gewone breuken veranderen. De Kettingbreuken dienen, om de gewone, zoo veel mogelijk, te verkorten. Lord BROUNKER heeft het eerste gebruik dezer breuken aangewezen, en J. SCHULZ, hofprediker in *Koningsbergen*, heeft er de beste theorie van geleverd.

KEULEN, eertijds een aarts-bisdom van den voormaligen *Neder* of *Keurvorstelijken* kreits, tusschen *Gulich* en *Berg*, en een der vorige keurvorstendommen in *Duitschland*, werd bij den vrede van *Luneville* geheel aan *Frankrijk* afgestaan, en in het *Rijn-*, *Moezel-* en *Noordelijk*-departement ingelijfd; doch in 1814 weder aan *Duitschland* terug gegeven; terwijl nu een deel van hetzelve tot het Pruissisch regeringsdistrict *Keulen* in de Provincie *Gulik*, *Berg*, en *Kleef* behoort, dat in 11 kreitsen 324,632 inwoners bevat. De hoofdstad hiervan is de stad *Keulen* aan den *Rijn*, eene der grootste en oudste steden des Duitschen rijks. Zij werd door AGRIPPINA, gemalin van keizer KLAUDIUS, gebouwd, en was sedert 957 eene vrije rijksstad. De geestelijkheid was hier voorheen zeer talrijk, en bestond uit meer dan 2000 personen; terwijl zij met kloosters en andere geestellijke gestichten opgevuld was. Thans heeft zij drie openbare pleinen, eene uit-

uitmuntende hoofdkerk, 19 Roomsche kerken, waaronder die van St. Ursula met de reliquien der 11,000 maagden, en St. Peter; voorts 23 Roomsche kapellen, 1 Luthersche kerk, 1 Synagoge, 19 hospitalen, vele vrouwen-kloosters, en, in 1817, 54,938 inwoners. Zij had sedert 1388 eene universiteit, thans een gymnasium, met eene boekerij, natuurkundig kabinet, verzameling van mineralien enz. Onder de merkwaardigheden, voor kunstkenners, behoort het kostbaar schilderstuk van Rubbens, de kruisiging van Petrus verbeeldende, hetwelk, nadat het voorheen door de *Franschen* was weggevoerd, in Wijnm. 1816, in de *Pieterskerk*, in welke deze beroemde schilder gedoopt werd, weder is opgehangen. Weleer had de stad het stapelregt; onder het Fransch bestuur was zij eene zoo genoemde *vrijhaven*, en thans heeft zij het regt van lossing der schepen, en is zij weder het middelpunt van den handel tusschen *Holland* en *Duitschland*, bijzonder voor koloniale waren; terwijl zij zelf eenen uitgebreiden handel met koren, rijnwijn, hout enz. heeft. De verzendings- en commissie-handel is er zeer aanmerkelijk. Men vindt in *Keulen* fabrijken van aardewerk en wolle stoffen, en het *Keulsch-water* (*eau de Cologne*) maakt thans eenen belangrijken tak van vertier uit. Het werd allereerst door eenen *Italiaan*, Jean Marie Farina, die zich, tusschen 1670 en 1680, als winkelier in Italiaansche kleinigheden te *Keulen* nederzettede, vervaardigd, die daaraan den naam van *eau de Cologne* gaf. In den aanvang was de verzending gering; doch met den zevenjarigen oorlog werd dezelve van meer belang, en tegenwoordig is zij zoo aanmerkelijk, dat onder de 40 fabrijkanten het kantoor, ten name van J. M. Farina, jaarlijks alleen 90,000 fleschjes aflevert, zoodat men, de verzending der overige fabrijkeurs er onder begrijpende, het jaarlijks vertier op ettelijke millioenen fleschjes kan stellen. De laatste komen uit *Stolberg*, 3 uren van *Aken*. — *Keulen* is de geboorteplaats van onzen beroemden J. van den Vondel, Anna Maria Schuurman, Peter Paulus Rubbens, en den vermaarden H. Coenr. Agrippa; terwijl in den omtrek dezer stad Rembrandt, Pihlip Kalf en Jan van Aken geboren werden.

KEULSCH MARK. Een zilver gewigt, hetwelk men in 16 lood of 8 oncen verdeelt.

KEVERS. Zoo noemt men, over het algemeen, alle insekten van de eerste orde (*Coleoptera*). Zij onderscheiden zich van alle overige door de beide hoornachtige dekschilden, welke over de beide doorzigtige vleugels liggen. Bij sommige ontbreken zelfs de wezenlijke vleugels, en vindt men alleen vleugel-schilden (*elytra*). Verscheidene derzelve kunnen deze schilden niet eens opligten, omdat zij aan elkander gegroeid zijn. Zij hebben, weinige uitgezonderd, ook over alle de overige deelen van het ligchaam een hoornachtig bekleedsel, en zelfs de pooten en voelsprieten bestaan uit eene soortgelijke zelfstandigheid. Alle Kevers hebben 6 pooten, waarvan er 2 aan het borststuk en 4 aan het achterlijf zitten, aan welker beide deelen zich

te-

tevens 8 luchtgaatjes bevinden. De wijfjes leggen hare eitjes op bepaalde plaatsen, en uit deze komen kleine, naar maden gelijkende, diertjes voort, die men maskers noemt, en, behalve eenige weinige, 6 pooten aan de borst hebben. Wanneer deze maskers hunnen volkomen groei hebben, veranderen zij in poppen, of worden nymfen, hetwelk gewoonlijk onder de aarde, in eene uitgeholde leemachtige kluit, of wel, zoo als bij de boktorren, in hout geschiedt. Uit deze pop komt, eindelijk, de volkomen Kever te voorschijn, die nu niet meer groeit. Zijne deelen zijn alle nog week; maar verharden binnen korten tijd in de lucht. Voor het overige bevat deze orde van insekten de talrijkste soorten. Linneus telt er 3,819, welke hij in 55 geslachten verdeelt; doch ontdekt men, bijzonder in andere werelddeelen, van tijd tot tijd nog nieuwe soorten.

KEW. Een dorp, in het graafschap *Essex* in *Engeland*, tusschen *Londen* en *Windsor*, beroemd uithoofde van den voortreffelijken koninklijken tuin, waarin zich alle de, in *Europa*, bekende planten, heesters en boomen bevinden, wier onderscheidene benamingen, op daaraanhangende plankjes, volgens Linnaeus worden aangewezen. Deze tuin wordt, met den grootsten vlijt, in den besten staat onderhouden.

KIEM. (De) Is de grondslag van alle bewerktuigde ligchamen, waaruit zich deze, onder de daartoe gevorderde voorwaarden, van langzamerhand ontwikkelen. Inzonderheid bedient men zich van deze uitdrukking bij de gewassen, bij welke men drieërlei soort van Kiemen aantreft, als: de oogen of knoppen aan meer jarige planten, de bollen onder den grond, en de pit in de vruchten, of het zaad. Dat de knoppen Kiemen zijn, blijkt daaruit, dat zich door enting uit dezelve nieuwe planten ontwikkelen: zelfs zouden zij zich als zaad laten zaaijen, wanneer zij in den grond niet te veel aan verrotting waren blootgesteld. In den zaadkorrel of in de vrucht, ligt de Kiem derzelve, doch in een ander hulsel, en is door de Natuur bestemd, om zich in eenen vochtigen grond te ontwikkelen.

KIENLONG, (Kiän Lun) keizer van *China*, even zoo groot in den oorlog, als in den vrede, was de vierde keizer uit het Tartaarsch geslacht *Tsim*, dat door deszelfs dapperheid en staatkunde beroemd was, en werd in 1710 geboren. In 1735, na den dood zijns vaders, beklom hij den troon, en zijne regering was tot 1754 vrij rustig; doch sedert werd hij gedurig in oorlogen met de naburige rijken gewikkeld, welke hij echter gelukkig voerde. Benevens andere veroveringen, die hij in dezelve maakte, nam hij het geheele land der *Kalmukken* in bezit, zoodat zijn rijk, naast het Russische, het uitgebreidste, van alle tegenwoordige rijken geworden is. Hij bezat een menschlievend en zachtmoedig karakter, schoon hij door sommigen, onverdiend, als een monster van wreedheid en heerschzucht beschreven wordt. Hij deelde aan zijne, door misgewas en overstroomingen, ongelukkig gewordene onderdanen, eenige millioenen uit. De

Christelijke Godsdienst werd, door staatkundige beweegredenen, meer heimelijk, dan openlijk, door hem begunstigd; hij bevorderde zelfs de vervolgingen der Christenen, om dat hij vreesde, dat het Christendom zich te zeer en te schielijk zoude uitbreiden; doch duldde hij te *Peking* 4 zendelingshuizen, of kerken; behandelde de zendelingen zeer wel, en nam er verscheidene van in zijnen dienst. Als beschermer van kunsten en wetenschappen, kent men van hem, onder anderen, onder zijne dichterlijke opstellen, een *lofgedicht op de Thee*, en op de hoofdstad *Mukden*, alsmede een ander op de verovering van *Kalmukkei*, welk laatste hij in steen liet graveren. Onder de kunsten schattede hij de schilder- en graveerkunst het hoogst. Hij wilde het aandenken zijner overwinningen door deze kunst vereeuwigen, en droeg aan Fransche meesters de kopij van de daartoe noodige schilderstukken op, welke *Lodewijk* XV voor hem in het koper liet brengen. Ook verzamelde hij eene boekerij van 600,000 boekdeelen, welke alleen afschriften van nuttige boeken bevattede, en kwam, door zijne medewerking, de beschrijving van het Chinesche rijk in het 14de deel van het *Busschings Magazijn*, vervat, in het licht. — Zijne levenswijze was zeer matig: zijn gewone drank over tafel was thee, en wijn of andere verhittende dranken gebruikte hij nimmer. Hij stierf te *Peking*, in het jaar 1786, het 76ste zijns ouderdoms.

KIEZEL, KIEZELAARDE, (*Terra Silida*). Deze aarde, welke het hoofdbestanddeel der keisteenen, vuursteenen, het zand enz. uitmaakt, is op zich zelve in het vuur niet smeltbaar, en blijft ook in de lucht en het water onveranderd; wordt alleen door het Vloeispaathzuur aangedaan, doch smelt met de potasch en soda tot glas, en vormt, met de kleiaarde vereenigd, den grondslag van alle soorten van aarde en porcelein, waarom zij, inzonderheid, in glasblazerijen, potten- en panne-bakkerijen, enz. veel gebruikt wordt. Alle Kiezelaardige steenen zijn zeer hard; geven, met staal geslagen, vonken van zich, en zijn min of meer doorschijnend. Geheel zuivere Kiezelsoorten vindt men niet; want zelfs het bergkristal bevat een weinig kleiaarde en kalk. Wil men volkomen zuivere Kiezelaarde bekomen, dan lost men haar in eene oplossing van zuivere potasch in water op, of smelt haar met potasch, wanneer men eene doorschijnende, in de lucht vervloeijende, stoffe verkrijgt, welke men Kiezelvloeistof noemt, waaruit wederom ieder zuur de aarde nederploft, die dan de zuivere Kiezelaarde uitmaakt. Sommige soorten van Kiezelsteenen zijn in verbazende menigte over den aardbodem verspreid, en de gemeene vindt men in geheele lagen, zoowel in de aarde als op derzelver oppervlakte. Bijzondere soorten van dit geslacht zijn: het bergkristal, de kwarts, de kiezelsinter, de chalcedon, de opaal enz. Ook behooren tot hetzelve vele edele en half edele gesteenten; terwijl de zuivere, doorschijnende keisteenen, die in het zand worden gevonden, gelijk edele gesteenten gesneden, en in ringen gezet, of tot kachetten aan horologies enz. gebruikt worden.

KIKVORSCH (De) behoort onder de orde der loopende Amphibien, heeft een naakt lijf en 4 pooten, waarvan de achterste langer dan de voorste zijn. De dieren, tot dit geslacht behoorende, zijn korter van lijf, en ook breeder en dikker van kop, dan de Hagedisfen, en hebben (eene enkele soort uitgezonderd) geene staarten. Bij de meesten zijn de vingers der voorpooten los, en die der achterpooten door een zwemvlies vereenigd. De Kikvorschen, even als de hagedisfen, brengen den eersten tijd huns levens in het water door, hebben alsdan eenen staart en geene pooten, noch inwendige longen; maar ademen door kieuwen. Na een tijd lang dus als visschen geleefd te hebben, ondergaan zij eene wezenlijke herschepping: de staart gaat weg, 4 pooten komen te voorschijn en in plaats van de uitwendige komen de inwendige werktuigen voor de ademhaling.

Onder het geslacht der Kikvorschen is de *Pipa* of *Amerikaansche Pad*, die zich in de wateren van *Guinea* ophoudt, bijzonder merkwaardig, door hare zonderlinge wijze van voortteling. Het mannetje, namelijk, strijkt het schot of kuit, door het wijfje, voorheen op de gewone wijze geschoten, op deszelfs rug, en bevrucht dit daarop met zijn zaad; de eitjes groeijen dan in den rug der moeder, tot dat, na verloop van omtrent 3 maanden, de daarin schuilende gestaarte kikvorsch-poppen, of donder-padjes rijp zijn, om uit te breken, en, na het allengs verdwijnen hunner staarten, en het verkrijgen van 4 pooten, den rug hunner moeder verlaten. — De *gehoornde Kikvorsch*, in *Virginie*, heeft, wegens zijne groote stierenoogen, en de gedrochtelijke, kegelvormige bovenste oogleden, een zonderling voorkomen: hij geeft een forsch geluid, en is een voornaam voedsel voor de ratel-slangen. — De *geöogde Kikvorsch*, die in *Noord-Amerika* gevonden wordt, en bijna zoo groot als een konijn is, geeft mede een sterk geluid. Zijne kleur is vuilgroen, hier en daar met bruine vlekken gespikkeld. — De *Visch-kikvorsch*, van achter gestaart en schuins gestreept, behoort in *Zuid-Amerika* te huis; onderscheidt zich door zijnen vleeschachtigen, en aan de zijden plat gedrukten staart, en verkrijgt, tegen de wijze der andere Kikvorschen, voor dat hij nog zijne volkomene gedaante verkregen heeft, eene grootte van omtrent eene span in de lengte; terwijl hij, gedurende dien tijd, verscheidene maal vervelt, en daardoor aanleiding gegeven heeft tot het oude sprookje van Kikvorschen, die in visch veranderen. — De *bruine Land-kikvorsch* houdt zijn verblijf in graslanden en struiken, waaruit de jongen, na eenen warmen zomer-regen, in menigte voor den dag komen, hetgeen mogelijk tot het belagchelijk vertelsel van eenen Kikvorschen-regen kan hebben aanleiding gegeven. Zij teelen ongemeen sterk voort, zoodat zij wel eens tot eene landplaag worden kunnen; zoo als ten tijde van CASSANDER in *Abdera*, welke stad de inwoners uit dien hoofde verlieten. Voor de tuinen echter zijn zij zeer nuttig, vermits zij zeer veel

veel op flakken, venijnige infekten enz. azen. — De *groene Water-kikvorsch* woont in vijvers, floten, en moerasfen. De mannetjes kwakken hard, inzonderheid des avonds, bij fchoon weder, en doen dan, achter de beide hoeken van den bek, twee groote blazen naar buiten komen. Zij azen op muizen, musfchen, ja zelfs op jonge eenden, forellen enz., kunnen zelfs vrij groote fnoeken vermeesteren, en zonder gevaar gegeten worden. Tegen den paartijd krijgen de mannetjes van deze, en ook van de laatst voorgaande foort, zwarte wratachtige knobbels aan de duimen der voorpooten, waarmede zij zich aan de borst hunner wijfjes op het naauwst kunnen vastklemmen. — De *Boom-kikvorsch* houdt zich bijna in geheel *Europa*, behalve in *Engeland*, doch meest in *Italië* en ook in *Amerika* op. Zij zijn even als de flakken, met een kleverig flijm bedekt, waardoor zij zich aan de gladfte bladen en takken houden kunnen. De volwasfene mannetjes, die aan hunne bruine keel kenbaar zijn, hebben eene luide ftem, die zij bij verandering van weder, en ook in den paartijd, hooren laten, waartoe zij de keel in de gedaante van eenen bal, bijna zoo groot als het geheele lijf opblazen.

De *Padden* onderfcheiden zich voornamelijk van de Kikvorfchen, tot welk geflacht zij behooren, door een meer gezwollen wratachtig lijf, gewoonlijk van eene vuil-geele en bruine kleur. Dat hare pis een hevig venijn zijn zou, is bezijden de waarheid; maar zeker is het, dat men verfcheidene maal levende padden, midden in doorgezaagde boomftammen, zelfs in fteenklompen, gevonden heeft, waarvan men, onder anderen, in de *Hist. de l'Acad. des fciences de Berlin*, 1782, een voorbeeld vindt opgegeven. — De *Vuur-padde* is aan den buik, de keel, en pooten zeer fchoon blaauw en geel gemarmerd, en huppelt bijna als een Kikvorsch; terwijl eindelijk de *ftinkende Land-* of *Huispadde* zich in vochtige kelders en in holen der oevers enz. ophoudt, zelden te voorfchijn komt; doch een, haar alleen eigen, dompig geluid geeft, hetwelk wel eens tot allerlei bijgeloovige fprookjes heeft aanleiding gegeven.

KILDA. (Sint) Een klein rotsachtig eiland, het westelijkfte der *Hebriden*. Het heeft flechts 5 Engelfche mijlen in omtrek, brengt geene boomen, naauwelijks eenige ftruiken voort, en is aan alle zijden, uitgenomen eene enkele landingsplaats, met eene rotswand van 150 tot 200 vademen hoog omgeven. Dit eilandje heeft eene bevolking van nagenoeg 90 menfchen, die nog geheel in den ftaat der Natuur leven. Zij voeden zich bijna alleen met visfchen en watervogels, en derzelver eijeren, en weten over het algemeen van geene andere behoeften, dan van die, welke de zorg voor levensbehoud hun leert kennen. Zij bezitten meer ligchamelijke fchoonheid en fterkte dan andere *Europeanen*; zelfs meer, dan de bewoners der naburige eilanden, van welke zij zoo afgefcheiden leven,

dat

dat zeer weinige inboorlingen van *St. Kilda* het zeer nabij gelegen grooter eiland *Sky* bezoeken. Geene der wilde volken, overtreffen hen in het beklimmen van loodregte rotſen, en in het ſpringen over gapende afgronden van de eene ſteile rots op de andere.

KILOGRAM. Een gewigt in *Frankrijk*, overeenkomende met ons nieuw Nederlandsch pond, van 1000 *Grammen* of wigtjes, bijna 2 pond 1½ lood oud gewigt.

KIMBEREN, (De) of *Cimmeriers*, waren het oudſte Duitſche volk, hetwelk de *Grieken*, kort na den Trojaanſchen oorlog, leerden kennen, wanneer het zijne woonplaatſen in den *Krim* en Europisch *Tartarije* verliet, en in *Klein-Azië* viel. De *Kimberen* vereenigden zich met de *Teutonen*, die in *Zweden*, *Noorwegen*, en de *Deenſche eilanden*, of hetgeen men van ouds *Scandinavie* noemde, woonden; breidden zich verder over *Europa* uit, en overſtroomden eerst *Duitschland*, *Istrië*, *Slavonië*, *Zwitſerland* en *Graauwbunderland*; deden vervolgens eenen inval in *Dauphiné*, *Languedoc* en *Provence*, en drongen over de *Pyreneën* in *Spanje* tot aan de grenzen van *Italië*, van waar zij door afgevaardigden den Romeinſchen raad lieten verzoeken, dat hun eenige landen in dien oord mogten worden afgeſtaan, onder belofte, dat zij, uit erkentenis hiervoor, de *Romeinen* met hunne wapenen zouden dienen. Dan, dit hun verzoek werd geweigerd, waarop zij beſloten geweld te gebruiken. Vijf of zes Romeinſche veldheeren werden door hen geſlagen en op de vlugt gedreven; de burgemeester Manlius en zijne twee zonen lieten het leven, en Marcus Aurelius Scaurus werd gevangen genomen, voor hunnen raad gevoerd, en met eigene handen omgebragt. De *Romeinen*, hierdoor verſchrikt, droegen het gebied over *Gallië* aan Cajus Marius op, die 2 of 3 jaar den oorlog ſlepende hield; doch daarna eerst den *Teutonen*, en naderhand den *Kimberen*, 102 jaar voor onze tijdrekening, eene volkomene nederlaag toebragt. Sedert was deze verbazende hoop volks dermate geſmolten, dat ſlechts weinige *Kimberen* naar de voorheen door hen verlatene landen terug keerden, waar zij, om hunnen ſtouten togt tegen de *Romeinen*, nog lang zijn vermaard gebleven.

KINA, KINABAST, (Gele) is de bast van eenen boom (*Chicona Officinalis* Linn.), welke meestal in het koningrijk *Peru*, inzonderheid omſtreeks de ſtad *Loxa*, of *Loja*, ten tijde zijner ontdekking, omtrent 15 tot 20 voet hoog, groeide, en, in omtrek, dikwijls de dikte van een mensch had; doch die tegenwoordig, door het gebruik van deszelfs bast, en daaruit gevolgde, gedeeltelijke uitroeijing, zelden dikker, dan een mans-arm, gevonden wordt. Het drooge jaargetijde, zijnde in dat land gewoonlijk tusſchen Herfst- en Slagtm., is de gunſtigſte tijd tot het afſchillen van den bast, hetgeen doorgaans den dood des booms ten gevolge heeft; doch die, door het hier en daar nedervallende zaad, weder wordt voortgeplant. Het

is

is zeer twijfelachtig, wanneer, en door welk toeval, men de zoo heilzame, koortswerende en versterkende kracht van dezen bast heeft ontdekt; volgens sommigen zouden de *Peruanen* dezelve lang voor de komst der *Europeërs* in *Amerika*, als een zoodanig middel gebezigd hebben; terwijl anderen verhalen, dat JUSSIEN, reisgenoot van den Heer CONDAMINE, den inboorlingen deszelfs kracht het eerst heeft leeren kennen.

In *Europa* werd de Kina-bast bekend door CORREGIDOR, die het gebruik daarvan aan de gemalin van den onder-koning, den graaf DELCHINCON, (van wien dit geslacht van boomen zijnen naam ontleend heeft) te *Lima* in *Peru*, bij eene afwisselende koorts, aanbeval, en haar daardoor herstelde. Van dit tijdstip af, deelde de gravin zelve het poeder van dezen bast uit, en liet het vervolgens aan de Jezuiten over, die kort daarna de kennis derzelve naar *Rome* overbragten, van waar zij zich verder in *Europa* verspreidde. Zoo als dezelve tot ons wordt overgevoerd, is de Kinabast meestal met meerdere slechte en valsche soorten vermengd; moetende een goede Kinabast uit dunne, digt te zamen gerolde stukken bestaan, welke van buiten rosachtig, bruin of zwartachtig van kleur, hier en daar met eene witachtige mossoort begroeid, doch van binnen kaneelkleurig en glad zijn. Ook moet dezelve op de doorbraak niet vezelig zijn; maar eene effene en glinsterende gedaante en eenen bitteren en zamentrekkenden smaak hebben.

Behalve genoemde Kinabast komen er nog onderscheidene, deels als bijsoorten, deels als geheel bijzondere soorten, in den handel voor, onder welke laatste de *roode* Kinabast, in de eerste plaats, verdient genoemd te worden. Dezelve werd, omstreeks het jaar 1779, door toedoen der *Engelschen*, die een Spaansch schip, met dezen bast geladen, en uit *Amerika* komende, prijs maakten, in ons vaderland bekend. Dezelve komt gewoonlijk in grootere, breedere, meer platte stukken, dan de geele, voor, heeft eenen meer zamentrekkenden smaak, en eene rood-bruine kleur; wordende aan deze soort van Kina eene nog sterkere koortswerende kracht, dan aan de vorige, toegeschreven. De boom, waarvan dezelve afkomstig is, is tot nu toe onbekend; gelijk ook die van den *Konings-kinabast*, welke eerst in 1790 in den handel is gebragt geworden, en uit *Zuid-Amerika*, hetwelk zijn vaderland schijnt te zijn, tot ons wordt overgevoerd, en door de nog grootere, en meer zamengerolde stukken, dan de roode, en de op de doorbraak meer vezelige oppervlakte, van de beide vorige kan worden onderscheiden.

KINDER-POKKEN. Deze algemeen bekende, verwoestende ziekte, bestaat in eenen koortsachtigen uitslag, die in hare etterpuisten eene aanstekende stof voortbrengt, waardoor anderen, die deze ziekte nog niet gehad hebben, kunnen besmet worden. Na de aansteking verloopen er gewoonlijk omtrent 7 dagen, voor dat het gif gewerkt heeft, en de ziekte zich openbaart. Er ontstaat dan eene koortsachti-

tige beweging in het ligchaam, welke doorgaans 3 dagen duurt, waarna zich met den derden dag roode vlekken eerst in het gezigt, vervolgens op de borst, de handen, en de overige deelen van het ligchaam vertoonen. Deze uitslag duurt insgelijks 3 dagen, wanneer uit deze roode vlekken puisten te voorschijn komen, die zich ontsteken, en tot ettering overgaan, en waarbij de koorts onafgebroken voortduurt. Na de ettering beginnen de puisten te droogen en af te vallen, hetwelk gewoonlijk met den 7den dag geschiedt. Deze ziekte ontstaat nooit van zelve, maar alleen door besmetting, welke doorgaans slechts eens plaats heeft; want die de pokken eenmaal gehad heeft, krijgt ze zelden weder: zelfs is het gif niet ten allen tijde aanstekend, maar schijnt het, dat de mensch daartoe eene zekere geschiktheid (*dispositie*) moet hebben; zijnde er voorbeelden genoeg, dat menschen bij meer dan eene pokbesmetting zijn verschoond gebleven, en eerst in later jaren werden aangestoken, ja, dat velen hun geheele leven van dezelve zijn vrij gebleven. Ook behoort het gif niet tot de in de lucht oplosbare, maar tot de zoogenoemde vaste besmettende stoffen (*fixe contagieu*), welke alleen door aanraking van de oppervlakte des menschelijken ligchaams, of door inademing van den naasten dampkring eens zoodanigen lijders, hare besmetting mededeelt.

De oorsprong der Kinderpokken is niet zeer duidelijk. Volgens sommige Arabische schrijvers, kwamen zij, even als de mazelen, omstreeks het jaar 572, uit *Aethiopie* naar *Arabie*, en vloegen omtrent de helft der 7de eeuw naar *Egypte* over, van waar zij, door de in het Oosten gevoerde oorlogen, inzonderheid door de kruistogten, in de 13de eeuw, eerst naar *Spanje* en *Frankrijk*, en vervolgens naar de overige landen van *Europa* werden overgebragt. Uit *Europa* verplantte zich deze ziekte naar *Amerika* en *Afrika*, zelfs naar *Groenland*, werwaarts zij in 1733 uit *Denemarken* werd overgevoerd. Zoo dikwijls zij het eerst in een land kwam, was zij zoo veel te moorddadiger, en sleepte een grooter aantal menschen weg, dan wanneer zij reeds eenigen tijd in hetzelve geheerscht had.

De ondervinding, dat zich de Kinder-pokken bij ons alleen door besmetting voortplanten, heeft de hoop ingeboezemd, dat men, door die besmetting te weren, deze pestziekte eenmaal zou kunnen verbannen, waartoe men door eene strenge afzondering der lijders, en het oprigten van afzonderlijke huizen voor dezelve, meende te zullen geraken; doch hiertegen deden zich te groote, en welligt onoverkomelijke hinderpalen op. Men beproefde derhalve, om het kwaad, dat men niet weren konde, zoo veel mogelijk, te verminderen. Wetende, dat iemand, eens de Kinder-pokken gehad hebbende, dezelve zeldzaam daardoor andermaal besmet werd, zoo beproefde men eene willekeurige besmetting, door middel van inënting van de pokstof, waardoor men het voordeel had, dat de ziekte ten minste eenigermate verzacht, het gevaar verminderd werd, en men eenen gunstigeren tijd en meer gunstige omstandigheden tot het verwekken der ziekte

te konde uitkiezen. In *Turkije* was de inënting der Kinder-pokken reeds voor lang in gebruik, inzonderheid bij het vrouwelijk geslacht, om hare schoonheid te bewaren. De vernuftige lady MONTAGUE bragt de inënting het eerst naar *Europa* over, en liet reeds in *Konstantinopel*, werwaarts zij haren echtgenoot vergezeld had haren toen 6 jarigen zoon de Kinder-pokken inënten, gelijk ook, na hare terugkomst in *Engeland*, in 1722, hare dochter. Sedert kwam de inënting in dat rijk, doch niet zonder tegenspraak van vele geneesheeren, en vervolgens ook in andere landen in gebruik; doch zij werd nimmer algemeen, eensdeels, omdat vele vooroordeelen haar in den weg stonden, en anderdeels, omdat de ziekte, offchoon wel minder kwaadaardig, altijd toch nog gevaarlijk bleef, en er kinderen aan de ingeënte pokken stierven. In onze dagen heeft de veel weldadiger en meer zeker gaande inënting der koepokstof de voorgenoemde bijna geheel verdrongen. — Zie verder: JENNER en KOEPOKKEN.

KINGSTON, of KINGSTOWN. 1. Eene opene koopstad, de voornaamste op het eiland *Jamaika*, met 27,000 inwoners, waarvan 17,000 slaven, doch de overigen *Europeërs* en inboorlingen zijn. Zij is regelmatig gebouwd en de rijkste plaats des eilands, heeft 2 Engelsche kerken, 2 synagogen, een huis, waarin de kwakers vergaderen, en eene welbevestigde, uitmuntende haven. Om de aardbevingen zijn de huizen slechts eene verdieping hoog. 2. Eene welgebouwde, oude, kleine stad, in het graafschap *Surry* aan de *Theems*, over welke hier eene groote brug van 20 bogen ligt, met ruim 4,000 inwoners. 3. Een vlek en hoofdplaats in *Nieuw-jork* in *Noord-Amerika*, met 2,500 inwoners. En eindelijk, 4. Eene Engelsche stad in opper- *Kanada*, aan het meer *Ontario*, met eene goede haven en een wel onderhouden fort, gouvernementshuis, raadhuis, 2 kerken, markt, geregtshof enz.

KINKHOEST. Eene ziekte, die wel eigenlijk tot den kinderlijken leeftijd behoort; doch waardoor ook somtijds volwassenen worden aangetast. De echte Kinkhoest bestaat uit een hevig, dikwijls onafgebroken aanhoudend hoesten, naar kleine krampachtige trekkingen der long (*confulsies*) gelijkende, die eindelijk, wanneer de longen geheel zijn zamengedrukt, door een diep, piepend inademen worden afgebroken, waarop weder onmiddellijk de vorige aanvallen van hoest volgen, die wederom zoo lang met het piepend inademen afwisselen, tot dat de kramptrekkende beweging der longen den hoogsten graad bereikt heeft, waarna het kind of in eene soort van stuip en stilstand van ademhaling, gepaard met neusbloeding, een paarsch gezigt, onwillekeurige lozing van winden, en afloopen van het water, geraakt, of aan het braken komt, waarna dan de aanvallen van hoest ditmaal ophouden. Houdt, echter, de hoest zonder braken op, dan vernieuwen zich de aanvallen spoedig op nieuw; zijnde zulk een hoest, waarbij de bovengemelde, wezenlijke toevallen geene plaats hebben, enkel kramphoest. De

De echte Kinkhoest is waarschijnlijk eene vreemde, uit andere werelddeelen (volgens ROSENSTEIN waarschijnlijk uit *Afrika*) tot ons overgebragte ziekte. Zij is altijd besmettelijk, en ontwikkelt een aanstekend vergift, waardoor zij zich, even als de mazelen, schar-laken-koorts enz. voortplant; doch hare besmetting is niet zoo menigvuldig, als bij deze ziekten, maar verspreidt zich, wanneer zij plaats heeft, meer algemeen. De loop der ziekte kan even min, als die der straks genoemde, gestuit of verkort worden, zoo lang men geene zekere middelen kent, om de aanstekingsstof te verdrijven. Men wane echter niet, dat men daarom in den Kinkhoest niets zou behoeven te gebruiken; want men moet in het oog houden, dat deze ziekte, geheel aan haar zelve overgelaten wordende, verscheidene maanden, ja een half jaar, kan duren, en, eindelijk, zoo zij al vooraf niet doodelijk wordt, tot longtering overgaat. Bij eene volle maag kunnen de kinderen in de aanvallen van hoest stikken, om welke reden zij altijd weinig moeten eten, en men het spoedig braken moet bevorderen; gelijk het ook raadzaam is, om de kinderen bij tijds, door het aanleggen van banden, tegen eene breuk te beveiligen. Als behoedmiddelen heeft men reeds verscheidene beproefd. Het zekerste is, om de kinderen voor de besmetting te behoeden: andere middelen zijn tot dus verre van weinig vrucht geweest. Inzonderheid prijst men de zoodanige aan, die krampstillend zijn, b. v. het uitwendig aanwenden van kamfer en muskus, alsmede het inwendig gebruik derzelve, benevens de bladen van den wilden Rosmarijn (*Rosmarinus Sylvestris* LINN.), als thee gedronken.

KINSBERGEN (JAN HENDRIK VAN) werd op den 1sten van Bloeim. van het jaar 1735, te *Doesburg* aan den *IJssel*, geboren; doch verliet die stad weldra, om met zijne ouders naar *Elburg* te gaan wonen. Zijn vader, kapitein in dienst van den staat der *Vereenigde Nederlanden*, leidde hem op tot den krijgsdienst. Behalve zijn gewoon onderwijs, genoot hij ook nog dat van den Groningschen hoogleeraar ENGELHARD, en van dien tijd af werd de wiskunde zijne meest geliefdkoosde oefening. Voor deze wetenschap behield hij den lust tot in zijnen ouderdom, en maakte daarin groote vorderingen, waarvan zijne uitgegevene werken de blijken opleveren.

Op zijn negende jaar trad hij in dienst bij de landmagt van zijn vaderland, en op zijn veertiende verkoos hij, om in den zeedienst over te gaan, waarin hij alle graden, van dien van adelborst af tot dien van luitenant-admiraal toe, doorliep. Na bekomen verlof van 's lands bestuur, ging him in 1767, over in dienst van *Rusland*, en bekleedde daarin, zoo to land als ter zee, onderscheidene rangen gedurende den oorlog, dien KATHARINA II tegen de *Porte* voerde. Hij bezat het vertrouwen dier vorstin, gelijk ook dat van hare ministers van oorlog en marine, en werd inzonderheid hooggeschat door den vermaarden veldheer ROMANZOW. In dezen oorlog gaf hij vele blijken van beleid en moed, vooral in den slag, dien hij aan de *Tur-*

ken, op de *Zwarte zee*, leverde. Met eene vloot van vijf schepen van veertig stukken, en eenige kleine vaartuigen, streed hij tegen die der *Turken*, uit dertien tweedeks schepen, en onderscheidene kleine vaartuigen bestaande. Aangetast hebbende, veranderde eensklaps de wind; doch VAN KINSBERGEN bleef nogthans den strijd volhouden, offchoon zijne schepen deerlijk geteisterd werden. Hierdoor niet afgeschrikt, hervattede hij het gevecht; doorboorde 's vijands linie; sloeg hem volkomen, en deed zelfs het admiraalschip der *Turken* zinken.

In dit gevecht, dat hem zoo veel eer aandeed, beproefde hij eene nieuwe orde van slaglevering, welke naderhand, in 1781 en vervolgens, door de *Engelschen* is nagevolgd geworden. Hij nam insgelijks de proef van eene andere, door hem gedane uitvinding; namelijk, die der beweegbare seinen op onbepaalde plaatsen, waardoor hij de zwarigheden te boven kwam, welke plaats hebben, wanneer door het verliezen van eene steng het geven van seinen onmogelijk is geworden. Beide deze proeven gelukten volkomen.

Gedurende dezen oorlog tegen de *Turken*, waarin hij meer dan eens, doch nimmer gevaarlijk, gewond werd, onderscheidde hij zich niet slechts door zijne krijgstalenten, maar ook door bekwaamheden van eenen anderen aard. Zijne destijds geschrevene *Memorie over de vrije Scheepvaart op de Zwarte zee*, door hem zelven aan KATHARINA II overhandigd, en zijn *Ontwerp wegens het bouwen en inrigten van Kanoneer-sloepen*, aan den Russischen minister van het zeewezen ingeleverd, kunnen van zijn doorzigt en vernuft de treffelijkste blijken geven.

In weerwil der voordeelen en der schitterendste vooruitzigten, welke de dienst in *Rusland* hem opleverde, wilde hij echter liever naar zijn vaderland terug keeren, om aan hetzelve het offer van zijne bekwaamheid en moed te brengen. Hij kwam dan ook aldaar in 1776, met ordes-teekenen versierd, terug, en bleef niet lang zonder werkkring; want nog in hetzelfde jaar ontving hij den last, om met den keizer van *Marocco*, die met de republiek der *Vereenigde Nederlanden* in oorlog was, den vrede te sluiten. Hij toonde bij die gelegenheid, dat hij een even bekwaam onderhandelaar, als dapper krijgsman was. Zij, die daarvan mogten verlangen de bijzonderheden te kennen, raadplegen een, in 1779 uitgeven, stukje, ten titel hebbende: *Croisières et négotiations de* M. *de* KINSBERGEN, *chevalier de l'orde de St. Georges, colonel et capitaine de hautbord au service de LL. HH. PP. et leur ambassadeur à la cour de Maroc, avec des détails historiques, moraux et politiques sur l'Empereur et l'Empire de Maroc, par M. le Baron* DE SCHOENING, *commandeur du militaire sur la frégate l'Amphitrite; rédigés sur son journal allemand par le colonel chevalier* DE CHAMPIGNY.

Vervolgens werd aan hem het bevel over een linieschip door de Staten opgedragen. In den roemruchtigen zeeslag van den 5 van Oogstm. 1781, waarin de vlootvoogd ZOUTMAN de eer der Hollandsche vlag

vlag zoo roemrijk handhaafde tegen de overmagt der Engelfche vloot, onder den admiraal PARKER , had VAN KINSBERGEN het bevel over een fmaldeel van zeven oorlogsfchepen. Hij zelf bevond zich op het linie-fchip van 74 ftukken, *de Admiraal-generaal*, en bragt veel tot de overwinning toe. Zijne ondervinding vooral kwam hier zeer te ftade. Geene der officieren van de Nederlandfche vloot, die aan het gevecht deel namen, behalve VAN KINSBERGEN, hadden immer eenen zeeflag bijgewoond. Tot erkentenis der diensten , door hem bewezen, werd hij, van wege den ftaat, met eenen gouden eerpenning befchonken, en benoemd tot Schout bij nacht; eerst tot adjudant van de zeemagt van den ftaat bij den heer admiraal-generaal, (den erfftadhouder Prinfe van *Oranje*), en vervolgens tot lid van het *fecreet* comité van de marine. Hij was ook, federt dien tijd , aan het hoofd van het korps zee-artilleristen, waarvan men de oprigting voornamelijk aan hem te danken heeft. Nog is men, voor een gedeelte, aan hem verfchuldigd het aanleggen van de fchoone haven, *het Nieuwe diep*, alsmede de verbeteringen, daaraan gedaan, tot aan het jaar 1795.

Kort na het fluiten van den vrede met *Engeland* werd hem, namens de keizerin van *Rusland*, met den rang van vice-admiraal, het bevel over de Rusfifche vloot opgedragen; terwijl, bijna omtrent denzelfden tijd, de koning van *Denemarken* hem aan het hoofd zijner zeemagt wilde plaatfen, waartoe aan VAN KINSBERGEN de aanzienlijkfte voorwaarden werden aangeboden. Voor beide deze eervolle aanbiedingen , echter, bedankte hij met de meeste befcheidenheid, en verkoos den dienst zijns vaderlands, boven dien van vreemden, welke ook de voordeelen mogten zijn, aan den laatften verbonden.

In 1789 en het volgende jaar, voerde hij het bevel over een fmaldeel, beftemd tot krijgsoefeningen in de *Noordzee*. In 1793 bevond hij zich aan het hoofd der verdediging te water tegen den Franfchen veldheer DUMOURIER, wien hij aan den Moerdijk belettede, in *Holland* door te dringen. De bijzonderheden daarvan zijn vermeld in een ftukje , destijds uitgegeven door den heer HOEUFT, fekretaris van 's lands vloot. Belast, in 1794, met de verdediging van den ftaat op de rivieren, vervaardigde hij een uitvoerig ontwerp van die der *Zuiderzee*.

Men is aan VAN KINSBERGEN eenige goede inrigtingen, met opzigt tot het zeewezen, verfchuldigd. Het is voornamelijk, door zijnen invloed, dat de kosten van 's lands zeewezen, welke te voren bij afzonderlijke posten gevraagd werden, op de jaarlijkfche begrooting der ftaatsbehoeften zijn gebragt; dat er een korps mariniers en zee-artilleristen is opgerigt, en dat de gronden zijn gelegd voor een fonds, beftemd ter oprigting van eene krijgskundige kweekfchool, en ter onderfteuning van ongelukkige officieren.

In 1795 werd hij genoodzaakt, den dienst zijns vaderlands te verlaten; wordende hij niet alleen, met het geheele korps zee-officieren bij de toen plaatshebbende orde van zaken gecasfeerd, maar nog daar-

enboven in zijne woning te *Amſterdam* in hechtenis geſteld, en van daar vervolgens naar eene gevangenis overgebragt, waaruit hij, echter, zonder dat men hem iets te laste konde leggen, weder werd ontſlagen. De koning van *Denemarken*, van die omſtandigheid gebruik makende, liet hem nieuwe aanbiedingen doen, welke nu ook werden aangenomen. VAN KINSBERGEN trad dan in Deeuſchen dienst, met den rang van admiraal; maar bedong tevens, dat hij niet verpligt zoude zijn, tegen zijn vaderland te dienen; doch hij heeft nimmer werkelijken dienst gedaan. Men wil, dat de officieren der Deenſche zeemagt, na deze benoeming, aan hun gouvernement zouden hebben te kennen gegeven, dat zij ongaarn eenen vreemdeling aan hun hoofd zagen, en dat dit den koning zoude bewogen hebben, om VAN KINSBERGEN in geenen werkelijken dienst te ſtellen. Dit ſchijnt ook te worden aangeduid, in het artikel der *Gallerie historique des Contemporains*, waarin gezegd wordt, „ dat, omſtandigheden, geheel onafhankelijk van den wil des konings van „ *Denemarken*, en van dien van den heer VAN KINSBERGEN, belet „ hebben, dat hij in werkelijken dienst is getreden."

In 1806 werd hij, eervol, uit dien dienst ontſlagen, wanneer de raadpenſionaris SCHIMMELPENNING, die hem hoogachtte, hem aanbiedingen liet doen; doch VAN KINSBERGEN verſchoonde zich van het aannemen van eenigen post, en liet zich eerst daartoe overhalen onder de regering van koning LODEWIJK, die hem achtervolgens benoemde tot deszelfs eerſten kamerheer honorair; tot maarſchalk van het rijk; tot ſtaatsraad in buitengewonen dienst (afdeeling van de marine), tot groot-kruis van de orde der unie, lid van het comité centraal van het zeewezen, en tot graaf van het koningrijk, met den titel van graaf van *Doggersbank*. Gedurende de regering van dezen vorst, heeft hij onderſcheidene ontwerpen en vertoogen, betrekkelijk de marine vervaardigd en overgegeven, waarvoor hij dan ook eigenhandige betuigingen van erkentenis van koning LODEWIJK heeft ontvangen. Tot eer van VAN KINSBERGEN moet hier niet worden verzwegen, dat hij geene traktementen of belooningen in geld, voor hetgeen hij ten dienſte van zijn vaderland destijds verrigtte, heeft willen genieten. Ook in 1810 en 1811, wanneer hij door keizer NAPOLEON tot graaf van het rijk en ſenateur benoemd werd, verſchoonde hij zich almede van het genot der jaarwedde, aan den laatſten post verbonden; willende liever, dat dezelve tot andere eindens werd beſteed, hetwelk echter niet geſchiedde.

VAN KINSBERGEN maakte een edelmoedig gebruik van de aanzienlijke middelen, waarmede hij bedeeld was. Onderſcheidene geſtichten en maatſchappijen van ons vaderland hebben daarvan de treffendſte blijken ontvangen, en zegenen zijnen naam. De ſtad *Elburg* in het bijzonder, alwaar hij de eerſte jaren zijner jeugd doorbragt, is aan zijne edelmoedigheid verſchuldigd de oprigting, binnen hare muren, van een *Inſtituut van onderwijs*, hetwelk met roem bekend is, en tot wel-

welks inſtandhouding aanzienlijke fondſen door hem zijn vastgeſteld. De laatſte jaren zijns levens bragt hij door te *Apeldoorn*, een dorp in *Gelderland*, op eene buitenplaats, genaamd *Welgelegen*, alwaar hij den 27ſten van Bloeimaand 1819, in den ouderdom van 84 jaar, overleed.

Er is misſchien in gansch *Europa* geen zee-officier, die zoo veel geſchreven en in het licht gegeven heeft over onderwerpen, betrekkelijk zijn beroep, dan de admiraal VAN KINSBERGEN. Wij zullen hier niet ſpreken van de ongedrukte ontwerpen, vertoogen en rapporten, door hem geſteld; maar laten hier alleen volgen de lijst der werken, welke, of door hem zelven geſteld, of door andere bekwame officieren, in zijne ſchool gevormd, onder zijn opzigt vervaardigd, en in druk uitgegeven zijn. Zie hier de titels derzelve: 1. *Orders en Inſtructien, betreffende den krijgsdienst ter zee*; 2. *De Scheepsdienst, door den ridder* VAN KINSBERGEN, *uitgegeven door* C. A. VERHEUL; 3. *Exercitie met het geſchut op het onder- en bovendek, enz. door den ridder* VAN KINSBERGEN, *uitgegeven door denzelfden*; 4. *Zeemans Handbaek, enz. grootelijks vermeerderd en verbeterd door den ridder* VAN KINSBERGEN; 5. *De algemeene Scheepsdienst, enz. door den ridder* VAN KINSBERGEN, *uitgegeven door* C. A. VERHEUL; 6. *Grondbeginſelen van de zee-tactiek, met een vervolg, door den ridder* VAN KINSBERGEN, *uitgegeven door denzelfden*, welk laatſte werk, op last van KATHARINA II, ten gebruike harer zeemagt in het Rusſisch is vertaald en uitgegeven. 7. *Het groote generale Dag- en Nacht-ſeinboek*, met pl. 8°. *De practicale Scheeps-artillerie*; 9. *Nieuwe kaart van de Krim met derzelver beſchrijving*; 10. *Kaart van de zee van Marmora*; 11. *Beſchrijving van aen Archipel, tot nut van den krijgsman, de zeevarenden en handeldrijvenden, met eene nieuwe generale kaart, door* KURT SPRENGEL, in 1792, in het Hoogduitsch vertaald, en met aanmerkingen uitgegeven; 12. *Korte Inleiding voor den oorlog ter zee, door den ridder* VAN KINSBERGEN, *uitgegeven door* A. MACKAY 13. *Practicale zeemans Leidraad, voor eerst beginnende zee-officieren, door den ridder* VAN KINSBERGEN, *uitgegeven door* J. H. VAN OLLENHAUZEN; 14. *Over het aanleggen van Zeebatterijen*; 15. *Plan tot het oprigten van een Zee-weduwen-fonds, zonder kosten voor het land*; 16. *Zeemans Droomen*; 17. *Over de noodzakelijkheid, om een vast korps matrozen in dienst te honden*; 18. *Over het aanleggen van eene zee militaire Akademie.*

VAN KINSBERGEN was lid van het Groot-kruis van de Nederlandſche militaire *Willems-orde*; had van den koning der *Nederlanden* de titels van Luitenant-admiraal en Jonkheer bekomen, en was in de laatſte hoedanigheid lid van de ridderſchap van *Gelderland*. Zijne krijgskundige bekwaamheden, in den Rusſiſchen dienst aan den dag gelegd, werden beloond met het, aan buitenlanders zoo zeldzaam geſchonken, lidmaatſchap der Rusſiſche militaire orde van St. GEORGE: ook ontving hij nog het groot-kruis van de Rusſi-

ſche ordes van St. Andreas, van Alexander Newsky en van St. Anna; terwijl de koning van *Denemarken* zijne verdiensten erkende, door hem het groot-kruis van de Deenſche orde van *Dannebrog* te ſchenken. Als geleerde was hij lid van onderſcheidene, zoo in- als buitenlandſche maatſchappijen van wetenſchappen en kunsten, met name, van het koninklijk Nederlandſche inſtituut, van de Hollandſche maatſchappij der wetenſchappen te *Haarlem*, van de koninklijke akademie der wetenſchappen te *Berlijn*, enz. De bekwame Hollandſche beeldhouwer, P. J. Gabriel, heeft zijne welgelijkende beeldtenis in marmer vervaardigd, welke door zijne vrienden aan het koninklijk inſtituut is geſchonken, hetwelk nog van van Kinsbergen zelve ten geſchenke heeft ontvangen de marmere afbeeldſels van Boerhave, Huijgens, De Groot, Hooft en Rubbens, alsmede zijne belangrijke boekerij, met eene aanzienlijke ſom tot aanvulling derzelve.

Kort voor zijn overlijden had hij het genoegen, dat de heer Mr. G. van Lennep, een uitvoerig levens-berigt van hem vervaardigde en deed plaatſen in de *Gallerie historique des Contemporains, ou nouvelle Biographies*; een werk, dat van 1817 tot 1820 te *Brusſel* is uitgekomen in 8 deelen in 8°, en waaruit wij vele bijzonderheden in dit berigt hebben overgenomen. In Oogstm. 1819, en dus kort na zijnen dood, hield de heer Hendrik Hoefhamer, rector van het gymnaſium te *Elburg*, aldaar eene Latijnſche lijkrede op den verdienstelijken man, aan wien de genoemde ſtad zoo veel verpligt is. Deze redevoering is vervolgens gedrukt en uitgegeven te *Amſterdam*, bij den Hengst, in 4to.

KIOSK. Eene ſoort van pavillioen bij de *Turken*, een vierkant gebouw, uit eenige pilaren van eene middelbare hoogte beſtaande, die met een tent-dak overdekt zijn, waaronder rondom het gebouw een gang loopt. De *Turken* bedienen zich van dit ſoort van pavillioenen in hunne tuinen en op hoogten, om friſſche lucht te genieten, of een aangenaam uitzigt te hebben.

KIOW (*Kioff* of *Kiew*.) De hoofdplaats van het Rusſiſche gouvernement van dien naam aan den *Dnieper*, de zetel van den gouverneur en den aartsbisſchop, beſtaande uit 4 deelen, *de oude ſtad*, de *benedenſtad* (met een keizerlijk ſlot, raadhuis, kollegie, invalidenhuis enz.) de *Wladimirſtad*, met wallen omringd, doch weinig beroemd, en de *Petſcher*, eigenlijk de vesting, bijzonder onderſcheiden in de noodige barakken, arſenalen, magazijnen, alsmede het Petſcherſche klooster met de beroemde katakomben. In het geheel heeft de ſtad 25 kerken, waaronder vooral de *St. Sophia* uitmunt, 1 Roomſche, 1 Lutherſche kerk, 9 kloosters, 12 kapellen, 6 liefdadige geſtichten, 1 vondelinghuis, 1 zieken-, 1 wees- en 3 armenhuizen, 3,728 huizen en 40,000 inwoners, die vele looijerijen, ook andere fabrijken, en veel bezochte markten hebben. Men vindt hier tevens de oudſte en voornaamſte Griekſche akademie van geestelijken met 9 profesſoren en 1500 ſtudenten, 1 gymnaſium, militaire ſchool,

boe-

boekerij enz. Bij de ſtad zijn twee keizerlijke tuinen, die ook fijne vruchten hebben. De Kioſſche bevrozene wijnen zijn bekend.

KIRGISEN (*Kirgis-kaiſaken*) noemen zich zelven *Sara-kaiſaki* (*Steppen-koſakken*), en ontleenen, waarſchijnlijk, den naam van *Kirgiſen* van het een of ander hoofd hunner horde. Men houdt ze gewoonlijk voor nakomelingen van de oudſte *Mongolen*, die aanvankelijk in de nabijheid der Chineeſche muur gewoond hebben, en bij de algemeene verhuizing der Mongoliſche ſtammen naar Westelijker oorden getrokken zijn. Toen men, ten tijde der Rusſiſche verovering van *Siberië*, het eerst iets van dit volk vernam, zwierven de *Kirgiſen* in de ſtreken van *Opper Jeniſei* rond, en werden met de *Barbarinzen* aan het Rusſisch rijk onderworpen. Sedert hebben zij zich als een zeer onrustig, trouweloos, twijfelmoedig en gevaarlijk volk doen kennen. Thans bewonen zij de wijd uitgeſtrekte woestijn tusſchen de *Ural* en *Irtisch*, welke door de *Rusſen* de *Kirgiſche ſteppe* genoemd wordt. Zoo lang de *Kirgiſen* bekend zijn, hebben zij zich in eene groote, middelſte en kleine horde verdeeld. De eerſte is nog tegenwoordig, wegens hare dapperheid, en de ontoegankelijke bergen, welke zij bewoont, onafhankelijk; de beide laatſte erkennen ſedert 1731 het Rusſiſche rijk als ſchutsheer; doch hebben zich ſints dien tijd nog bij aanhoudendheid als trouwelooze bondgenooten en een zeer roofziek volk gedragen, weshalve men langs de grens-rivieren linien van kleine vestingen tegen hen heeft aangelegd. Men ſchat de middelſte kleine horde op 30,000 huisgezinnen; doch waarſchijnlijk zijn zij nog veel ſterker.

KISLAR-AGA. Het opperhoofd der zwarte geſnedenen, en opper-toeziener over het *Harem*; alsmede beſturer der moskeen en liefdadige ſtichtingen: een ambtenaar, die aan het hof des Turkſchen keizers eene zeer gewigtige rol ſpeelt.

KIST. (Ewald) Deze verdienstelijke man werd in het jaar 1762 geboren, en bekleedde bijna 25 jaar het leeraar-ambt bij de Hervormde gemeente te *Dordrecht*, alwaar hij den 20ſten van Lentem. 1822 ſtierf. Hij bepaalde zich niets ſlechts tot de getrouwe en vlijtige waarneming van den predikdienst, maar beſteedde ook zijne groote talenten tot uitgebreider werkkring. Getuige hiervan zijn een aantal door hem in het licht gegevene ſchriften, die uit hoofde van den ſtichtelijken en letterkundigen inhoud, en ten aanzien der beſchaafde en kieſche bewerking, het best onthaal genoten en verdienden. Als zoodanig zijn inzonderheid bekend zijne XV *Brieven aan* Aristus *over de eeuw der Rede van* Th. Paine; *Leerredenen over Gods deugden*, 2 deelen; *de Hoofd-inhoud van de Zedeleer des Christendoms*, 2 deelen; *Leerredenen over verſchillende onderwerpen*, 4 deelen; *Beoefeningsleer, of de kennis der middelen, om als een waar leerling van* Jezus Christus *getroost en heilig te leven*, 2 deelen; *Beknopte Beoefeningsleer, ten dienſte van minvermogenden*, 2 deelen; *Vijf Leerredenen over het Geweten; de Geſchiedenis van* Ruth *in vier*

Leerredenen, en het ongunstig onthaal des Heilands in de wereld, in eenige Leerredenen. Als letterkundige heeft hij zich bijzonder bekend gemaakt door eenen bundel *Verhandelingen* en *Redevoeringen*, door de *Lofrede op* P. VAN BRAAM, en door verschillende schoone bijdragen tot de *Mnemosyne*. Deze godsdienstige en geleerde man werd in 1804 tot lid van de maatschappij der Nederlandsche letterkunde te *Leijden* verkozen, en was medelid van het Dordrechts genootschap, aan wetenschappen, letteren en kunsten gewijd, onder de zinspreuk: *Diversa sed una*, welks belangen hij niet alleen krachtdadig ondersteunde, maar waarbij hij, na den dood van P. VAN BRAAM, het voorzitterschap bekleedde.

KITZE. Eene beurs met 15,000 dukaten, waarmede de Groote Heer zijne sultane en andere zijner minnaressen begunstigt; bedragende de andere beurzen met zilvere munt gemeenlijk slechts 500 Rijksdaalders.

KLAPROTH (MARTIN HEINRICH) werd in 1743 in het Saksisch Ertsgebergte geboren, en stierf den 1 van Louwm. 1817. Hij verwierf in de scheidkunde, welke wetenschap hij door vele nieuwe ontdekkingen, namelijk van verscheidene eenvoudige stoffen, alsmede door zijne naauwkeurige, ontelbare proeven, uitgebreid en verrijkt heeft, zeer veel roems. Afkeerig van beschouwingen wees hij altijd op den weg der ervaring, en werkte, zoo wel door voorlezingen, die hij tot aan het einde van zijn leven hield, als door zijne schriften, aan de uitbreiding der scheidkundige wetenschap. Onder de laatsten noemen wij zijne *Beiträge zur Chemischen Kenntnisz der Mineral. Körper*, 6 deelen, en zijn *Chemisches Wörterbuch*, 5 deelen, hetwelk hij met FR. WOLFF heeft bearbeid. Zijne verzameling van delfstoffen is in hare soort de voortreffelijkste.

KLARINET. Een blaas-speeltuig, in 1690 door J. C. DENNER te *Neurenberg* uitgevonden, nagenoeg als eene hobo, met gaten, kleppen en een mondstuk gemaakt, welk laatste echter breed en dik is, en de gedaante van eenen snavel heeft. Men gebruikt de Klarinet tegenwoordig veel in orchesten, en zij bezit in alles veel meer toonen, dan eene hobo, alzoo zij van E van de kleine oktaaf tot in de 3 maal gestreepte F. loopt. Men kan wel de hoogte tot de 4 maal gestreepte C stellen; doch dan wordt dit speeltuig overdreven. Voor het overige heeft hetzelve nog deze bijzonderheid, dat het niet met alle toonen stemt; maar men bij sommigen den toon, waaruit het stuk gaat, of door het inzetten van een middelstuk moet vormen, of zich wel van eene geheel andere Klarinet bedienen. Van hier, dat er B. A. C. Klarinetten enz. zijn, waarna dezelve telkens gestemd worden.

KLASSIEK. De Romeinsche koning SERVIUS TULLIUS verdeelde, ten einde eene doelmatige splitsing der staatslasten, en eene behoorlijke stemming in zaken van algemeen belang, daar te stellen, de Romeinsche burgers in 6 klassen, waarvan de eerste, die de gegoed-

ste

ſte was, *Klasſieken*, (*clasſici*) dat is burgers van den eerſten rang, genoemd werden. Sedert heeft men deze benaming op ſchrijvers van allerlei aard toegepast, en beteekent het woord *klasſiek*, ingevolge hiervan: 1. In zijne ſoort voorbeeldig; doch dit geldt meest voortbrengſels van het verſtand, en noemt men, 2. *klasſieke* ſchrijvers dezulken, die de regels van het ſchoone voorbeeldig volgen; terwijl eindelijk, in eenen nog meer bepaalden zin, de oude Griekſche en Romeinſche ſchrijvers *klasſieken* genoemd worden.

KLATERGOUD. Wordt van geel koper gemaakt, en tot dunne bladen geſlagen; vervolgens op elkander gelegd, en in dik papier verzonden. Wordt het echter nog dunner dan goud geſlagen, dan komen er geſlagen metaalbladen, of metaal goud van, zoo als in *Augsburg* in menigte gemaakt wordt. Al wat onder het ſlaan afvalt, wordt ſchelpgoud genoemd.

KLEEF. Te voren een hertogdom in den Westphaalſchen kreits, aan *Pruisſen* toebehoorende; grenzende ten Zuiden en Westen aan *Gelder*, ten Noorden aan het graafſchap *Zutphen*, en ten Oosten aan het graafſchap *Mark*, en het voormalig *Keulsch* en *Munſtersch* gebied. Het wordt door den *Rijn* doorſneden; drijft eenen ſterken handel in vlas en vee, en heeft belangrijke fabrijken van wollen ſtoffen, tabak, linnen, geelkoper enz. Bij de nieuwe inrigting van *Pruisſen* maakt het hertogdom *Kleef* een beſtanddeel van de provincie *Gulich- Kleef-* en *Berg* uit, die op 170 vierkante mijlen 908,000 inwoners telt en in de regerings-districten *Kleef*, *Dusſeldorf* en *Keulen* verdeeld is. De hoofdſtad *Kleef* is naar de Hollandſche manier gebouwd, en ligt zeer aangenaam op heuvels, aan de rivier *Kermesdal*, een uur van den *Rijn*, waarmede zij door een kanaal verbonden is. Het op eenen heuvel liggend ſlot *Schwanenburg* is zeer oud, en van hetzelve heeft men een heerlijk gezigt over de ſtad, hare omſtreken en den *Rijn*. Onder de bekoorlijke omſtreken der ſtad behooren: den *Koningstuin* door prins JAN MAURITS *van Nasſau Siegen* aangelegd, en de diergaarde, met deszelfs ſchoone lanen, fonteinen, watervallen en eene gezondheids-bron. In het aangename houtgewas, *Berg* en *Dal* genoemd, is het graf van prins MAURITS. Hij rust in een ijzeren ſarkophaag, in het midden der uitgegraven inſcriptien, lijkbusſen, vazen, lampen en overblijfſels der *Romeinſche* oudheid. Het getal der inwoners bedraagt thans ruim 5000, en de katoen-fabrijken zijn nog al belangrijk.

KLEI, *Kleiaarde*, *Aluinaarde*. Onder de aardſoorten, welke het ſcheidkundig onderzoek, in deze laatſte dagen, ons als verbindingen der zuurſtof met metalen heeft doen kennen, is ook de *Klei-* of *Aluin-aarde*, dus genoemd, omdat zij in de gewone klei gevonden wordt en mede een beſtanddeel van den aluin uitmaakt. Deze aarde is wit, zeer zacht op het gevoel, op zich zelve ontſmeltbaar, maar

in het vuur verhardend en inkrimpend. Hoewel niet oplosbaar in water, trekt zij hetzelve echter sterk aan, vormt er eene taaije brijachtige stof mede, welke kleverig is en allerlei gedaante kan aannemen. Wegens de aantrekking der vochtdeelen kleeft zij ook aan de tong. Zij wordt door de zuren niet dan moeijelijk opgelost; vereenigt zich daarentegen met de meeste alkalien ligt, en smelt inzonderheid met dezelve in het vuur. Deze aarde is, zoo als wij gezegd hebben, een bestanddeel van de Klei, waarin zij met kiezelaarde of zand en kalkaarde, somtijds met ijzerdeelen van planten en dieren, vermengd is. Behalve dat, vormt zij, met verschillende hoeveelheid kiezelaarde en kalk verbonden, allerlei soorten van leem, vollersaarde, pijpaarde, thoonaarde, pottebakkers- en porceleinaarde, welke alle de eigenschap hebben, in het vuur hard te worden. Voorts is de Kleiaarde, hoe onaanzienlijk zij ons gewoonlijk voorkome, een bestanddeel van vele edele gesteenten, waarvan sommige zelfs eene aanmerkelijke hoeveelheid van dezelve bevatten: zoo bevat, volgens den beroemden KLAPROTH de safier in 100 deelen $98\frac{1}{2}$ aluinaarde, en de robijn $74\frac{1}{2}$. Men vindt haar ook in vele zouten, inzonderheid in den aluin.

De gronden, welke veel Kleiaarde bezitten en doorgaans kleigronden genoemd worden, houden de vochtigheid en daardoor de overblijfsels van planten en dieren lang bij zich, en zijn zeer vruchtbaar, inzonderheid geschikt ter verbouwing van tarwe, gerst, koolzaad, boonen en erwten. Zij geven ook goed wei- en hooiland; doch moeten goed bewerkt en losgemaakt worden, vermits de taaïje aarde anders door de lucht en vochtigheid niet genoeg doordrongen wordt.

KLEIN (J. P.) werd in het jaar 1760 geboren, en was lid van het departementaal geregtshof te *Arnhem*, waar hij, op den 20sten van Sprokkelm. 1805, in het beste van zijn leven, aan zijne bloedverwanten en vrienden, als ook aan de Nederlandsche Letterkunde, door den dood ontrukt werd. Hij werd eerst tot de godgeleerdheid opgeleid, en slaagde zeer gelukkig in de Oostersche talen; doch verkoos naderhand, uit hoofde zijner zwakke borst, de Regten, echter niet met dat genoegen, waarmede hij te voren gearbeid had. Zijn bijwerk werd nu muzijk, en vooral de dichtkunst, waartoe hij door verscheidene dichters, inzonderheid door den vermaarden BELLAMY en den uitmuntenden VAN ALPHEN, sterk werd aangevuurd. De laatstgenoemde gaf zich zeer vele moeite, om onzen opkomenden dichter te beschaven, en in de theorie der schoone wetenschappen te oefenen, waarvan men de eerste vruchten zag in eenige opstellen van zijne hand, welke in het 2de deel van het genootschap, *dulces ante omnia Musae*, zijn geplaatst geworden.

Naderhand maakte hij zich met lof bekend door zijne *Oden en Gedichten*, en voorts door zijnen *Feestzang* op het derde jubilé van *Utrechts* Hooge school: ook zag in dezen tijd een ander werkje het licht, onder den titel van: *Proeven voor verstand, smaak en hart*, waar-

waaraan hij met anderen zijner kunstvrienden gewerkt had, en in 1786 zijne *Bijdragen voor genie en menschengevoel*, waarop sedert nog 2 deeltjes gevolgd zijn. Nog heeft hij uitgegeven *kleine prozaïsche en poëtische Bijdragen*, bevattende fraaije vertalingen en oorspronkelijke opstellen; eenen *Alkaischen Lierzang* op het overlijden van zijnen vriend VAN ALPHEN; eene overzetting van de *Sympathien* van WIELAND, en, onder den naam van *Kozerijen*, van de *Tändelyen* van GERSTENBERG, alsmede van het *Huisselijk leven van* Professor IJUNG, genaamd STILLING, en van diens THEODORE VAN DER LINDEN. Hij was zeer gemeenzaam met de ouden, en had zich, van zijne vroege jeugd af, eene groote vastheid in den maatklank (prosodie) verworven, om welke reden de meeste van zijne dichtstukken rijmloos in hunne dichtmaten zijn.

In 1784 huwde hij met mejuffrouw ANTOINETTE OCKERSE, insgelijks een zeer fraai vernuft, met welke hij, in gemeenschap, sedert nog 2 stukjes met *Oden* en *Gedichten*, alsmede nog 3 kleine stukjes met *Krijgsliederen* heeft uitgegeven.

Nadat hij in den gewigtigen post van regter geplaatst was, hielden de oefeningen, daartoe behoorende, hem gedurig bezig, en gaf hij in 1794 een stukje uit, onder den titel: *Vrijmoedige gedachten over den plicht eens regters*, hetwelk toen met zeer vele goedkeuring ontvangen is. Voor het overige was KLEIN een man van eenen altoos werkzamen geest, die onder alle zijne overige bezigheden nooit de fraaije letteren vergat. Ook verdient hij den lof, dat hij altijd getrouw was aan zijne pligten, en een ijverig belijder en voorstander van het Christendom, waarin hij voor anderen een stichtelijk voorbeeld opleverde.

KLEIST (EWALD CHRISTIAN VON) werd te *Zeblin* in *Pommeren*, uit een beroemd geslacht, in 1715 geboren, en ontving van zijne ouders eene uitmuntende opvoeding. Met zijn 17de jaar ging hij naar de hooge school te *Koningsbergen*, om de regten te beoefenen; verkreeg hier die lust tot de wetenschappen, welke hem naderhand boven mannen van zijnen stand steeds deed uitmunten, en verwierf eene uitgebreide kennis der oude letterkunde, der wijsbegeerte, wiskunde en der regten. De groote wereld willende leeren kennen, vertrok hij vervolgens naar zijne bloedverwanten in *Denemarken*, wier liefde en achting hij eerlang zoo geheel genoot, dat zij hem voor altijd aan hun vaderland wenschten te boeijen. Hij trachte te vergeefsch naar eene burgerlijke bediening; verkoos derhalve, op aanraden zijner nabestaanden, den krijgsdienst, en werd luitenant. Hij verliet echter spoedig den dienst van *Denemarken*, en ging tot dien van *Pruissen* over. De veldtogten, die FREDERIK II in de eerste jaren zijner regering ondernam, verschaften hem gelegenheid, om zijne krijgskundige talenten te ontwikkelen; doch schijnt hij nooit eene wezenlijke neiging voor den krijgsdienst gehad, maar zich hierin alleen door besef van pligt en de bewondering van zijnen grooten koning te heb-

hebben laten besturen. Dit strijdige van zijn lot met de wenschen van zijn hart, dat alleen naar rust haakte, gepaard met eene ongelukkige liefde, vormde hem welligt tot dichter, of liever gaf aan zijne stukken die zachte vrijmoedigheid, welke in dezelve gevonden wordt. Zijn oudste gedicht is aan zijnen schoolvriend, den ritmeester ADLER, in 1739, gerigt; en mogelijk is er geen Duitsch dichtstuk, en wel van eenen nog onbekenden schrijver, hetwelk eenen zoo spoedigen opgang maakte, als zijn *Frühling* (Lente), welke in 1749, het eerst alleen voor zijne vrienden, gedrukt werd. In *Leipzig*, waar hij in 1757 in bezetting lag, had hij eenen vertrouwelijken omgang met GELLERT en WEISZE, en verkreeg, na den slag bij *Rosbach*, het opzigt over het groote *Leipziger* Lazareth. In 1759 streed hij onder prins HENDRIK, bij *Kunnersdorf*, en ontving verscheidene zware wonden, aan welker gevolgen hij in Oogstm. van dat jaar overleed. — KLEIST bezat een zeer gelukkig talent, om voorwerpen der zigtbare Natuur te schilderen, waartoe zijne eenzame wandelingen veel bijdroegen. Hierdoor, en door zijne overige kundigheden en zijn uitmuntend karakter, verwierf hij niet alleen de vriendschap van de grootste geleerden zijner natie, maar ook de bewondering van iederen beschaafden *Duitscher*. Zijne schriften zijn ten laatste onder den titel: EWALD CHRISTIAN VON KLEIST's *Sämmtliche Werke*, in 1803, in 2 deelen te *Berlijn* uitgegeven.

KLEIST. (HEINRICH VON) Van het openbaar leven dezes Duitschen dichters is ons, behalve zijne krijgsdiensten, met zijnen vriend *Fouqué*, aan den *Rijn*; zijn verblijf in *Dresden*, en zijnen zelfmoord, in Slagtm. 1811, in vereeniging met zijne vriendin, ADOLPHINE SOPHIE HENRIETTE VOGEL, geboren KEBER, in een bosch bij *Potsdam* voltrokken, niets van belang bekend. Dat hij voor eenen dichter gevormd was, kan men niet ontkennen, en het is te bejammeren, dat hij niet langer geleefd heeft, om zijn dichterlijk talent meer en meer te ontwikkelen. Zijne werken, die zich door eene rijke vinding, eene ongemeene vlugt der verbeelding en eene teederheid van gevoel kenmerken, bestaan in de volgende: *die Familie von Schröffenstein*; *Penthesilea*, beide treurspelen; *Amphitryon*; *der zerbrochene Krug*, een blijspel; *das Käthchen von Heilbron*, of *die Feuerprobe*, een geschiedkundig ridderspel, en eindelijk in 2 deelen *Erzählungen*, welke laatste zich, onder zijne overige prozaïsche schriften, inzonderheid onderscheiden.

KLEUR. Is eene eigenschap van het licht, welke men niet wel beschrijven, maar alleen door het gezigt kan waarnemen. *Ligchamelijke* kleuren, of *Pigmenten*, noemt men die gekleurde ligchamen, waarvan men zich bedient, om er andere ligchamen mede te overtrekken, of door vermenging met dezelve er eene bepaalde kleur aan te geven. Wit en zwart rekent men wel in den laatsten zin mede onder de kleuren, doch niet, ten minste niet altijd, in den eersten, waarin men een wit ligchaam dikwijls ongekleurd noemt; zwart zijnde,

de, een volstrekt gebrek aan licht. De kleuren bezitten door hare verschillende werking op het gevoel niet slechts op zich zelve, maar ook vereenigd, door harmonie of contrast, onderscheidene eigenschappen, welke, inzonderheid, de schilder juist moet beoordeelen, hetgeen nogtans alleen eene zaak des gevoels is; en door geene woorden kan uitgedrukt worden. Scharlaken-rood b. v. is eene brandende, het oog hinderende kleur, waarom verscheidene dieren op het zien derzelve in toorn geraken. De groene Kleur is zacht en aangenaam voor het oog; de gele is onder alle de gekleurde lichten het helderst; de roode het heetst, en de donker bruine en violet de zachtste; komende deze nader aan het donker en de schaduw; terwijl het scharlaken-rood meer van het brandend wit heeft, waarvan ook zeer veel in deszelfs menging gevonden wordt.

De leer der Kleuren (*Chromatiek*) maakt een gedeelte van de gezigtkunde uit, en bestaat in de kennis van den oorsprong, de menging en werking der kleuren, als eigenschappen van het licht. De theorie der Kleuren, een gedeelte der proefondervindelijke gezigtkunde uitmakende, werd door den beroemden NEWTON op wiskundige gronden gevestigd. Wanneer men, namelijk, in eene verduisterde kamer, door een klein gat, een zonnestraal op een geslepen, driezijdig lijnregt, prismatisch glas laat vallen, dan ziet men zeer duidedelijk: 1 dat de lichtstraal bij haren ingang in het glas, en bij haren uitgang uit hetzelve, van hare baan afwijkt, en in eene andere regtlijnige baan (den zoogenoemden hoek van breking) naar beneden gebroken wordt, en de lichtstraal, die voor het *prisma* op een papier valt, (hetgeen men zoodanig houdt, dat dit lijnregt geschiedt), een' volkomenen witten kring vormt, doch achter het *prisma*, op een even zoo gehouden papier, een gekleurd beeld vertoont, dat nagenoeg 5 maal zoo lang als breed is, en de kleuren van den regenboog even zoo vertoont, als wij die in dit verschijnsel zelf aan den Hemel zien. Men noemt dit beeld het *prismatisch kleurbeeld*. Deszelfs lengte bevindt zich in eene op de as van het *prisma* rustende vlakte: aan het einde, na den brekenden hoek van het *prisma*, is het rood; aan dat, hetwelk van den brekenden hoek af het meest benedenwaarts ligt, violet; tusschen beiden oranjekleurig, geel, groen, blaauw, en indigo blaauw. Uit deze, en soortgelijke, menigvuldige veranderde en naauwkeurig waargenomene verschijnsels, besloot NEWTON, dat deze gekleurde lichten de eenvoudige zijn, en dat al het wit licht uit dezelve, naar eene gelijke verhouding, is zamengesteld, als zij zich in het kleurbeeld vertoonen. Volgens zijn gevoelen bevat ieder witte lichtstraal alle de gekleurde lichten tevens. Deze worden alle door de ligchamen, volgens dezelfde wet, teruggekaatst; en van hier, dat wit licht bij de terugkaatsing wit blijft; doch zij worden op eene verschillende wijze gebroken: de roode stralen breken het minst, de violetkleurige het meest, en worden hierom, zoo dikwijls het licht eene breking

king ondergaat, van elkander gescheiden. Wanneer deze zevenkleurige stralen wederom, zooveel mogelijk, nabij elkander paralel in het oog vallen, dan vertoonen zij zich als wit licht. De meeste ligchamen bezitten de eigenschap, om sommige van de gekleurde stralen, die er op vallen, te binden en op te vangen, en slechts een of twee soorten terug te kaatsen, of door te laten; en hieruit ontstaan, volgens NEWTON, de *Kleuren der ligchamen.* NEWTON heeft deze theorie der kleuren in zijne *optica* in het breede ontwikkeld; doch zij is, niettegenstaande het vernuft, dat er in doorstraalt, niet in alle opzigten voldoende; en dit heeft verscheidene kundige mannen aangespoord, om er in te veranderen en te verbeteren, inzonderheid, wat het getal der eenvoudige kleuren betreft, die sommigen tot 3, anderen tot twee, hebben willen verminderen.

KLIMAAT. De ouden bepaalden, door de vaststelling van den langsten dag, de ligging der plaatsen, inzonderheid derzelver breedte, en tevens de gesteldheid van het weder, omdat zij meenden, dat het laatste met de lengte der dagen in verband stond. Thans, echter, gebruikt men het woord *Klimaat* alleen in eenen natuurkundigen zin van eene zekere gesteldheid der lucht, en schrijft aan de verschillende deelen der aarde, niet naar de lengte der dagen, maar naar de warmte van den dampkring, en andere natuurlijke omstandigheden, onderscheidene klimaten, of luchtgesteldheden toe, welke niet alleen van de Geographische breedte, maar onder anderen ook van de wenteling der aarde, de ligging van een land, en het bebouwen, zoowel als van de natuurlijke gesteldheid, van den grond afhangen. Ieder voortbrengsel uit het dieren- en plantenrijk heeft zijn eigen, meer of minder, bepaald klimaat, hetwelk echter voor sommige, b. v. voor de koffij, specerijen, ananas en kokosnoot zeer beperkt, doch voor het zuikerriet, den katoenboom, en nog meer voor den wijnbouw, uitgestrekter is. Bij de diersoorten heeft hetzelfde plaats. Sommige zijn alleen voor koude, andere voor warme, en ettelijke voor heete luchtstreken bestemd. De mensch alleen woont over den geheelen aardbodem, onder allerlei klimaten, tot op 80 gr. N. breedte.

KLIMAX. Eene trapswijze opklimming in de redeneerkunst.

KLINIK. Door dit woord, in het Grieksch *Bed* beteekenende, verstaat men een onderwijs aan het ziekbed, ten einde den waren aard van de verschijnsels, den loop, het verschillend einde, benevens alle bijzonderheden van de manier van behandeling der ziekten, te leeren kennen. Welke wezenlijke vorderingen zoude de geneeskunst door alle tijden heen niet gemaakt, en voor welke dwalingen zoude men zich niet behoed hebben, wanneer men in het openlijk onderwijs altijd deze natuurlijke rigting gevolgd hadde, om den kweekelingen slechts duidelijke en bepaalde denkbeelden te geven, en hen met de aanwending der vereischte voorschriften bekend te maken, die toch bij het leerstellig onderwijs altijd on-

bepaald blijven. Ondertusschen werd dit onderwijs langen tijd geheel verwaarloosd, of verkeeerd gebezigd; en het was niet voor het midden der 16de eeuw, dat men in ons vaderland het Klinisch onderwijs herstelde, waartoe onder anderen W. VAN STRATEN, OTTO HEURNIUS en SILVIUS de grondslagen legden. Dan, dit onderwijs was voor de beoefening der Geneeskunst nog van weinig gevolg. Zelfs BOERHAVE, die in 1714 dat van SILVIUS te *Leijden* voortzettede, heeft van zijne dagelijksche waarnemingen geen verslag gegeven. Naderhand werden te *Edinburg* en *Weenen* twee scholen voor het Klinisch onderwijs aangelegd, welker roem die van *Leijden* in dit vak eerlang verduisterden. Ook in *Frankrijk* en andere oorden van *Europa* werden leerstoelen opgerigt; doch ontmoet men nog heden in de manier van onderwijs, op de hooge scholen, een aanmerkelijk verschil. Zoo wordt, b. v. in *Berlijn*, door eenen hoogleeraar, de gevoelbaarheid, en door eenen anderen de prikkelbaarheid ten grondslage van het Klinisch onderwijs gelegd; in *Tubingen* bouwt men op de grondstellingen der physiologie; in *Wurtzburg* vergenoegt men zich met het verzamelen van enkelde waarnemingen; in *Heidelberg* verbindt men een stelsel van scheidkundige verklaringen met vernuftige bespiegelingen over de levenskracht; terwijl men in *Bamberg* en *Landshut* de natuurlijke wijsbegeerte op de Klinik toepast, en men te *Weenen* in het onderwijs zeer streng is omtrent de waarneming en *graphische* beschrijving der ziekten enz. Men ziet uit dit een en ander, dat de leerwijze der *Klinik* nog merkelijk uit elkander loopt, en dit gewigtig vak van geneeskundig onderwijs nog voor vele verbetering vatbaar is, om welke te verkrijgen men aan de hooge scholen in ons vaderland de heilzaamste pogingen met het beste gevolg, in het werk stelt.

KLINKENBERG. (DIRK) Een beroemd Nederlandsch wiskunstenaar, in het laatst der voorgaande eeuw, te 's *Gravenhage*, in den hoogen ouderdom van 90 jaar overleden. Hij schijnt zich reeds vroegtijdig op de beoefening der wiskundige wetenschappen toegelegd, en daarin door eigen genie en onvermoeide vlijt zeer belangrijke vorderingen gemaakt te hebben. In het eerst hield hij zich met landmeten en het geven van onderwijs in de wiskunde te *Haarlem* bezig; doch vervolgens, aan den kundigen MELCHIOR BOLSTRA toegevoegd, werkte hij, onder den hoogleeraar LULOFS met dezen mede bij de rivier-werken, en bij alles, wat tot den waterstaat behoort, in welk vak hij vele jaren den lande groote diensten bewezen heeft; zoo als uit zijne menigvuldige berigten, in de *Staatsstukken van Holland*, en gedeeltelijk in de *Nederlandsche Jaarboeken* te vinden, blijken kan. Offchoon in 1755 tot gewoon klerk ter sekretarij van *Holland* aangesteld zijnde, als hoedanig hij genoegzaam alleen het beheer over Hollands water,- rivier- en dijkwerken had, bleef hij nogtans, bij dezen werkzamen post, de wiskundige wetenschappen beoefenen, vooral zijne geliefkoosde sterrenkun-

kunde, waarin hij zich zoo door zijne waarnemingen en ontdekkingen van nieuwe kometen, als door zijne menigvuldige berekeningen, reeds vroegtijdig eenen grooten naam had verworven, en zoo binnen als buiten 's lands was bekend geworden. Ook geraakte hij hierdoor in briefwisseling met vele van onze kundigste mannen, en liefhebbers van de sterrenkunde, als: met de hoogleeraren LULOFS en HENNERT, en de heeren N. STRUIJK, DE MUNCH, SCHIM en anderen, en niet minder met vele buitenlandsche sterrenkundigen, als: in *Frankrijk* met de L'ISLE, CASSINI, DE LA CAILLE, LE MONNIER, DE LA LANDE, en vooral met MESSIER; voorts in *Engeland* met den vermaarden JAMES BRADLEY, en in *Duitschland* met C. GÄRTNER.

KLINKENBERG werd door dit alles zoo beroemd, dat hij in 1758 tot korrespondent bij de koninklijke akademie der wetenschappen te *Parijs* werd aangesteld: eene eer, welke niet dan aan de kundigste mannen te beurt viel. Ook was hij astronomist van den stadhouder WILLEM V, en had den vrijen toegang tot de sterrenwacht te *'s Gravenhage*, en het gebruik der aldaar voor handen zijnde werktuigen. Hij heeft veel over allerhande onderwerpen geschreven, doch geene afzonderlijke werken uitgegeven. De meeste zijner verhandelingen vindt men in de eerste deelen der Hollandsche maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*, en in de verzameling van uitgezochte verhandelingen van Dr. HOUTTUIN; alsmede in de verhandelingen van het Bataafsch genootschap, in welke, onder andere, zijne berekening geplaatst is over de toen nieuw ontdekte planeet *Uranus*, waarvan hij een der eerste geweest is, die bewezen heeft, dat dit hemellicht eene ware planeet en geene komeet is, waaromtrent bij de sterrenkundigen, zelfs nog eenigen tijd daarna, vele onzekerheid plaats had. 's Mans nagelatene schriften en brieven waren toevallig in handen geraakt van den heer FLORIJN, die de laatsten, als belangrijk voor de geschiedenis der wetenschappen, aan de eerste klasse van het koninklijk Nederlandsch instituut, ter bewaring, heeft ter hand gesteld.

KLINKENBERG. (JACOBUS VAN NUIJS) was een der beroemdste godgeleerden, die op het einde van de 18de en in het begin der 19de eeuw, aan de doorluchte school te *Amsterdam*, gebloeid hebben. Hij werd geboren den 20sten van Sprokkelm. 1744 te *Westgrafdijk*, een dorp in *Noord-Holland*, uit deftige ouders. Hoe zeer in zijne vroege jeugd tot den koophandel opgeleid, gaf hij wel ras blijken, dat zijn aanleg meer voor den predikstoel, dan voor de beslommeringen van beurs of handel, gestemd was. Te *Haarlem* de Latijnsche scholen waargenomen en met lof verlaten hebbende, begaf hij zich tot de kringen van het hooger onderwijs naar *Harderwijk*, en vervolgens naar *Leijden*, alwaar hij, na de lessen der beroemdste mannen van dien tijd, in de voorbereidende wetenschappen, genoten te hebben, tot dokter in de wijsbegeerte, en mees-

meester der vrije kunsten, door het uitgeven en verdedigen eener Latijnsche verhandeling, over *de Lucht, derzelver eigenschappen en nuttigheid* (*de Aëre ejusque proprietatibus et usu*) openlijk bevorderd werd. Zijne studien daarop in de godgeleerdheid verder voortgezet en voltrokken hebbende, werd hij den 13 van Grasm. 1766, als predikant te *Eemnes buitendijks*, in den H. dienst bevestigd, en heeft vervolgens nog eenige weinige standplaatsen gehad, als te *Overschie*, *Oudewater*, en *Deventer*, alvorens hij op den 17 van Zomermaand 1778, in de volkrijke en bloeijende gemeente van *Amsterdam*, den gewonen predikdenst aanvaardde, waartoe hij met eenparigheid van stemmen beroepen was. Hier was KLINKENBERG te regt op zijne plaats, en gaf spoedig blijken, dat hij aan de verwachting, die men van hem had opgevat, volkomen beantwoordde, daar hij met zijnen hoog geschatten vriend en ambtgenoot, den geleerden G. J. NAHUIJS, het eerste plan beraamde, en vervolgens, na eenige weinige boeken des O. V. gezamenlijk bearbeid te hebben, alleen te uitvoer bragt, om namelijk den geheelen Bijbel, door beknopte ophelderende aanmerkingen, voor den min geoefenden, te verklaren en in het licht te geven.

Dit en meer andere zijner geschriften, gevoegd bij het hem eigendommelijk talent, om de voordeelen van den Godsdienst en de leer van het Evangelie, door pen en mond, op eene beschei dene, doch vrijmoedige wijze te verdedigen, maakte, dat er een goede reuk van hem door het gansche land ging, en wel ras de aandacht van verzorgers der *Leijdsche* Hoogeschool tot zich trok, die hem in Slagtm. des jaars 1783, tot gewoon hoogleeraar der H. Godgeleerheid aldaar, beriepen. Dan KLINKENBERG bedankte voor dit beroep, en verwierf eene eervolle aanstelling in denzelfden post, mitsgaders in de Kerkelijke Geschiedenis, aan het *Atheneum illustre* te *Amsterdam*. Den 10 van Lentemaand des jaars 1784, tot dokter in de H. Godgeleerdheid aan de Leijdsche Hooge school bevorderd zijnde, aanvaardde hij den 29 dierzelfde maand te *Amsterdam*, zijnen nieuwen post, met het uitspreken eener Latijnsche redevoering: *Over den verderfelijken invloed van het Ongeloof op het algemeen welzijn.* Nu zoude hij, in de dubbele betrekking van predikant en hoogleeraar, een tijdvak van ruim 33 jaar, onafgebroken tot nut der Amsterdamsche kerk, en, tot den predikdienst bestemde jongelingschap, gearbeid hebben waren er geene ongelukkige tijden tusschen beide gekomen, die hem, met eenigen zijner ambtgenooten, zijnen openbaren dienst voor ettelijke jaren deden staken; alhoewel KLINKENBERG, gedurende dien tijd, met het schrijven van deze en gene werken over de belangens van den Christelijken godsdienst, waaronder vooral de uitgave van zijn *Zondagsblad* behoort, zich onledig hield. Eindelijk was het hem vergund, den 11 van Grasm. 1816, zijne openbare gedachtenis te vieren van het bijzonder voorregt, dat hij, 50 jaar

jaar geleden, zijn werk als leeraar in de gemeente had aangevangen, waarna hij kort daarop, en wel den 14 van Herfstmaand 1817, in den ouderdom van ruim 73 jaar, ontsliep; wordende, weinige dagen daarna, door velen zijner, zoo vroegere en latere leerlingen, waaronder er verscheidene zijn, die der Nederlandsche kerk ten steun en sieraad verstrekken, plegtig ter aarde besteld.

Onder 's mans schriften, die bekend zijn, en van zijne doorwrochte geleerdheid, belezenheid en diepdenkend oordeel blijken dragen, komen inzonderheid de navolgende in aanmerking, als: 1. *Over de voordeelen van den Godsdienst*; 2 deelen in 4 stukken, waarmede hij in 1769 reeds een begin maakte. 2. *De noodzakelijkheid der Openbaring*, *van* A. CAMPBELL, 2 deelen, met voorberigt en aanmerkingen door hem verrijkt. 3. *Onderwijs in den Godsdienst*, 11 deelen. 4. *De Christen*, 7 deelen, zonder naam uitgegeven. 5. Zijne *Bijbelverklaring van Genesis tot de Openbaring van* JOH., 27 deelen, in 1780 met zijnen toenmaligen ambtgenoot G. J. NAHUIS begonnen, tot het 3de deel gezamenlijk bewerkt, en vervolgens alleen voltooid, waarvan 3,300 exempl. gedrukt en verkocht zijn. 6. Zijn *Zondagsblad*, in den tusschentijd van zijn ambteloos leven geschreven. 7. *Waarschuwing in de allerbelangrijkste zaak*, aan mingeoefenden en jonge lieden. 8. Eene Dissertatie: *Exegetico Theologica de notione formularum*; of Uitlegkundige Godgeleerde verhandeling over de beteekenis der uitdrukkingen *koningrijk der Hemelen*, *koningrijk van God*, *koningrijk van* CHRISTUS. 9. Twee Dissertatien *over de zonde tegen den H. Geest*; zijnde de tweede een vervolg der eerste, door de heeren J. VAN AAKEN en W. STROES JANSSEN, predikanten te *Boxtel* en te *Jutphaas*, verdedigd. 10. *Oratio funebris* in *obitum* CL. P. CURTENII. En 11. zijn *Voorberigt voor de vertaling* van BAUMGARTEN CRUSIUS over de leer der *Drieëenheid*.

KLOKSPIJS. Een gemengd metaal, uit koper, tin en bismuth zamengesteld, hetwelk tot het gieten van klokken, geschut enz. gebruikt wordt.

KLOOSTERGELOFTE. Hieronder verstaat men die drie geloften, welke de nieuwelingen moeten afleggen, voor dat zij tot het eigenlijk gezegde kloosterleven worden toegelaten, namelijk die van *Armoede*, *Kuischheid* en *Gehoorzaamheid*. De armoede bestaat hierin, dat het den geestelijken, die zich aan het klooster heeft toegewijd, verboden is eigendommen te bezitten; de kloosters zelve echter mogen dit voorregt genieten, en hier onderscheidt de kerk eene diepe, diepere en diepste armoede. De eerste is daarin gelegen, dat een klooster wel eenige landerijen onder zich mag hebben, doch slechts zoo veel, als tot onderhoud des levens noodig is, gelijk de *Carmeliter-* en *Augustiner-orde*. De tweede soort van armoede bestaat daarin, dat een klooster geene onroerende, maar wel roerende goederen bezitten mag, zoo als b. v. boeken, kleederen, voorraad van spijs en drank, renten enz., even als de orde der *Dominicanen*. Eindelijk is de diepste armoede daarin gelegen, dat een klooster noch roerende noch onroeren-

rende goederen heeft, even als die der *Franciscanen*, en voornamelijk die der *Kapucijnen*. De kuischheid moet met eene volmaakte onthouding van eenen vertrouwelijken omgang met het andere geslacht uitgeoefend worden: de gehoorzaamheid eindelijk is de opvolging van de regelen en bevelen der orde.

KLOOSTERGRAAF, KLOOSTERVOOGD, KERKVOOGD, (in het Latijn *Abbacomes*, *Advocatus*, in het Fransch *Avoué*), was eene waardigheid, die door KAREL MARTEL het eerst ingesteld werd. De graven of voogden hadden in de middeleeuwen het regterlijk bewind over de dienstmannen van eene abdij of ander geestelijk gesticht, en moesten ook het gesticht tegen allen aanval beschermen, en overal deszelfs belangen waarnemen, voor welk een en ander zij een groot gedeelte der geestelijke inkomsten genoten.

KLOOSTERS. Deze werden het eerst in de 4de eeuw, door ANTONIUS, gewoonlijk *de Groote* genoemd, gesticht. Hij verzamelde in 305, in de woestijnen van *Opper-Egypte*, een aantal kluizenaars, die, om de voordeelen der eenzaamheid in maatschappij te genieten, hunne hutten naast elkander bouwden, en hunnen godsdienst gemeenschappelijk waarnamen. Naderhand, omtrent het midden derzelfde eeuw, bouwde PACHOMIUS, op het Nijl-eiland *Tabenna*, in *Oberthebais*, verscheidene huizen op eenen geringen afstand van elkander, in ieder van welke, in 3 of 4 cellen, de monnikken te zamen woonden, en onder eenen prior stonden. Na zijnen dood bestond deze volkplanting van monniken, op *Tabenna*, uit 50,000 leden; en het was niet alleen in *Egypte*, dat zij eenen zoo snellen voortgang had, maar ook in *Arabië*, *Syrië* en *Armenië* werd deze inrigting gevolgd.

Het kloosterleven, in den aanvang alleen door mannen vrijwillig verkozen, en nog weinig aan andere wetten verbonden, dan die ieder dezer broederschappen, overeenkomstig het oogmerk hunner godsdienstige afzondering, zich zelve gaf, verkreeg in het midden der 4de eeuw, toen er ook vrouwen-Kloosters gesticht werden, van den heiligen BASILIUS bepaalde regels; doch hadden er toen nog geene eigenlijke klooster-geloften plaats, welke eerst in de 6de eeuw door den heiligen BENEDICTUS van *Nursia* werden ingevoerd; en het is aan zijnen strengen en doelmatigen regel voornamelijk toe te schrijven, dat deze huizen nu woonplaatsen van vroomheid, vlijt en matigheid, en, in die verwarde tijden, schuilplaatsen voor gevlugte geleerden wierden. Men zond zendelingen uit; bosschen en woeste streken werden, door de arbeidzame monniken oorbaar gemaakt en bebouwd, en zij verwierven zich, van de 6de tot de 9de eeuw, door de bekeering en beschaving der Germanische en Slavische volken, wezenlijke verdiensten.

Ondertusschen veranderden deze zoo nuttige inrigtingen geheel en al in haren aard en natuur, naar gelang derzelver rijkdom en aanzien toenam. Lediggang en onmatigheid, met alle andere ondeugden, slopen binnen hare muren, en derzelver verval werd onvermijdelijk;

eensdeels, omdat de kloosters, door de bij de Frankifche vorsten ingevoerde, en door andere eerlang gevolgde gewoonte, om dezelve aan graven en heeren te fchenken, onder het beftuur van wereldlijke abten kwamen, die alleen op het genot der inkomsten bedacht waren, en zich met het overige weinig bemoeiden, en anderdeels, omdat de bisfchoppen, die oorfpronkelijke opzieners waren, doch den lust voor den geestelijken ftand meestal verloren hadden, van hunne inkomsten beroofd en gedrukt, of uit hoofde der aan hun toegeftane voorregten, aan zich zelven overgelaten werden. Door de oprigting van klooster-fcholen, door KAREL *den Grooten*, tot eene betere vorming der geestelijkheid, wisten alleen nog eenige kloosters den roem hunner algemeene nuttigheid, ook nog in de 9de en 10de eeuw, ftaande te houden; doch eene algemeene hervorming bleef nogtans noodzakelijk, zooals die dan ook bij vele kloosters in *Frankrijk*, *Spanje*, *Italië* en *Duitschland* plaats had, waar men den bijna vergeten regel van BENEDICTUS, met eenige ftrenge bijvoegfels, weder invoerde.

De Kloosters verkregen nu een nieuw aanzien en nieuwe fchatten; welke laatfte door de kruisvaarders, die hunne goederen, wanneer zij niet ting keerden, aan dezelve maakten, aanzienlijk vermeerderden; terwijl het algemeen gevoelen van de onfchendbaarheid der Kloosters, bij de dagelijkfche rooverijen der middeleeuwen, eene onnoemlijke fom aan bijzonder eigendom, hetwelk men hier veilig waande, in derzelver magt ftelde. Dan, ook nu vertoonde zich in de Kloosters, waar het thans alleen op de abten aankwam, een nieuw zedenbederf.

Ten tijde der hervorming, wanneer de aanzienlijke goederen der verlatene Kloosters in de Protestansch gewordene ftaten, door den vorst of het land genaast, en tot andere nuttige einden gebezigd werden, moest dezelver getal aanmerkelijk verminderen. In de Katholijke landen behielden de Kloosters wel hunne inrigting tot in de 18e eeuw; doch de invloed van den geest des tijds deed hun aanzien bij het volk niet weinig dalen, met dat gevolg, dat het nut, hetwelk zij voorheen voor de maatfchappij gefticht hadden, voor de nadeelen verdween, die zij door het ongehuwde leven aan de bevolking; door hun onophoudelijk ftreven naar de goederen der rijken, die hunne zonen en dochters aan hun hadden toevertrouwd, aan de Nationale welvaart; door den lediggang hunner bewoneren aan de nijverheid, door hun vroom guichelfpel aan de verlichting en ware godsdienstigheid, en door de binnen hunne muren gepleegde geheime zonden, die men niet langer konde verbergen, der zedelijkheid toebragten.

Zoodanig ftond het met deze verouderde inrigtingen gefchapen, toen JOZEPH II in 1781 de Kloosters van fommige orden geheel vernietigde, en diegene, welke hij liet beftaan, tot een beftemd getal van monniken bepaalde, en buiten ieder vreemd opperbewind ftelde. In *Frankrijk* befloot men in 1790 tot de affchaffing van alle orden en Kloosters, welk voorbeeld zoowel door de landen, in dat

rijk

rijk ingelijfd, als ook in de tegenwoordige eeuw, onder de regering van NAPOLEON, door alle de Katholijke staten van het vaste land, behalve *Oostenrijk* en *Rusland*, is gevolgd geworden. Intusschen schijnt deze afschaffing meer het gevolg van een welberekend finantieel plan, dan wel een werk van menschlievenheid geweest te zijn. In *Pruissen* alleen heeft men voor de verdrevene kloosterlingen gezorgd, en op het voetspoor van JOZEPH de schatten, door de wereld-verklaring verworven, bij het fonds voor het kerk- en schoolwezen gevoegd. In Oostenrijk heeft men, ter afschaffing der nuttelooze Kloosters, den zachten weg van uitsterving ingeslagen, en blijven alleen diegene bestaan, welke zich door de opvoeding der jeugd, bijzonderlijk van het vrouwelijk geslacht, en door de verzorging van kranken, verdienstelijk maken.

KLOPSTOCK (FRIEDRICH GOTTLIEB) zag in het jaar 1724, te *Quedlingburg*, waar zijn vader in het burgerlijk bewind was, doch hetgeen hij kort daarna liet varen, om zich op het land neder te zetten, het eerste daglicht. — Reeds in zijn 16e jaar hield hij zich met de dichtkunst bezig, en maakte een heldendicht, getiteld: HENDRIK *de Vogelaar;* kiezende en verwerpende verders verscheidene onderwerpen, tot dat hij zich eindelijk aan zijne *Messiade* zettede, zelfs voor hij MILTON, zijnen meest begunstigden schrijver, gelezen had. Gelijktijdig vervaardigde hij een ander dichtstuk, *de Goede Vrijdag*, waarin zeer veel vernuft doorstraalde, en deed op den 21sten van Herfstm. 1745, bij het verlaten der scholen, eene opmerkenswaardige aanspraak, waarin hij met eene soort van verrukking, van de dichtkunst sprak, en haar als eene priesteres der Godheid, en de leidsvrouw van het menschdom voorstelde. In dit stuk gaat de uitgebreidste kennis met de verhevenste gevoelens, gepaard.

In het jaar 1745 begaf zich KLOPSTOCK naar de Hooge school te *Jena*, en ontwierp hier in stilte de eerste gezangen der *Messiade*, welke hij eerst in onrijm maakte, en naderhand, in navolging van HOMERUS en VIRGILIUS, in zesvoetige verzen overbragt. In het volgende jaar troonde hem zijn vriend SMIDT naar *Leipzig*, waar hij CRAMER, SCHLEGEL, RABENER, ZACHARIA en anderen leerde kennen, die toen de *Bremensche Bijdragen* uitgaven. Hij bleef hier voortwerken aan zijn dichtstuk, waarvan de eerste zangen in 1748 het licht zagen, en eene oplettendheid verwekten, welke zeer geschikt was, om den dichter aan te moedigen. Indedaad, het zijn meesterstukken vol oorspronkelijke vinding, en van eene hooge vlugt. Nog een gedeelte van het jaar 1748 bragt hij te *Leipzig* door; doch het verblijf aldaar werd hem van tijd tot tijd verdrietiger, naar mate zijne vrienden die stad verlieten, bij welke gelegenheid hij het schoone klaaglied op EBERT vervaardigde. Hij begaf zich van *Leipzig* naar *Langensalz*, om de opvoeding der kinderen van zijnen bloedverwant, den heer WEISZ, op zich te nemen; en het was hier, dat de bekoorlijkheden van mejufvrouw SMITH, de zuster zijns

 vriends,

vriends, hem hevig deden verliefd worden. Zij is die beroemde FANNIJ, een zeer fchoon en geestig meisje, die grootelijks het onderwerp van zijnen dichterlijken arbeid werd, doch aan zijne liefde niet beantwoordde, hetwelk KLOPSTOCK geene geringe fmart veroorzaakte.

Intusfchen had zijne *Mesfiade* in *Zwitferland* den diepften indruk gemaakt, en het was dus niet te verwonderen, dat men begeerig was, om den grooten dichter te zien. BODMER noodigde hem, uit naam zijner vrienden te *Zurich*, en bood hem zijn huis aan. KLOPSTOCK aanvaardde deze uitnoodiging en vertrok naar *Zwitferland*, in 1750, in gezelfchap van zijnen vriend SULZER, wanneer men te *Zurich* alles aanwendde, om zijn verblijf aangenaam, en zoo mogelijk duurzaam te maken. Hij vervaardigde hier twee zijner allerfchoonfte Oden, *het Meer van Zurich* en *den Lofzang op* BODMER; werd bekend met HIRZEL, STEINBRUCH en GESNER, en bragt in deze fchool van vermaak, na genoeg, een jaar door.

Ook in *Denemarken* had men zijne *Mesfiade*, voornamelijk, door BERNSTORF, leeren kennen. Hij werd dus naar *Koppenhage* genoodigd, en vertrok in 1751 derwaarts; nemende den weg over *Brunswijk* en *Hamburg*, in welke laatfte ftad hij het geestige meisje META (eigenlijk MARGARETA) MOLLER leerde kennen, met welke hij ook in 1754 huwde. Hij had echter niet lang genot van dezen echt. Zijne dierbare META werd, met een nog ongeboren kind, door den dood aan zijn hart ontrukt: hij begroef haar in het dorp *Ottenfen* bij *Hamburg*, en plaatfte op haren zerk dit eenvoudige, doch fchoone, graffchrift:

Saat, gefäet von Gott,
Am Tage der Garben zu reifen.
dat is:
Zaad, door God gezaaid,
Om tegen den dag des Oogst te rijpen.

KLOPSTOCK kwam, door bewerking van BERNSTORF en zijne goede vrienden, aan het hof van FREDERIK V, koning van *Denemarken*, en verwierf eene jaarwedde, welke hem in ftaat ftelde, om zich geheel en al aan het voltooijen van zijn dichtftuk toe te wijden. FREDERIK verdiende dus wel de verhevene Ode, welke onze dichter, bij de opdragt zijner *Mesfiade*, aan hem rigtte. Sedert den dood zijner geliefde gade woonde KLOPSTOCK in *Hamburg*, en leefde afgezonderd; in den winter was het fchaats-rijden zijn hoogfte vermaak, dat hem bijna het leven gekost had; doch verloor hij bij den oogenfchijnlijkften dood zoo weinig zijne bedaardheid, dat hij zijnen geleider zelf de middelen aan de hand gaf, om hem te redden.

Het einde van dezen grooten dichter was als zijn leven. Hij ftierf met eene volkomene gerustheid en gelatenheid, den 14 van Lentem. 1803, den gelukkigen dood des regtvaardigen, dien hij in het 12de gezang zijner *Mesfiade* bezongen had. Zijne begravenis was de plegtigfte, welke immer eenen Duitfchen geleerden ten deel viel. De

raad

raad van *Hamburg*, de buitenlandfche ministers, de geestelijkheid, de hoogleeraren en de onderwijzers der 2 fcholen begaven zich in 66 koetfen, des morgens van den 23ften van Lentem., naar het huis des overledenen. De lijkkoets werd door 4 paarden getrokken, en door eene eerewacht te voet en te paard omringd. Na de voornaamfte ftraten der ftad doorkruist te hebben, trok de ftaatfie de Altonafche poort uit, en werd door den eerften voorzitter van *Altona*, STEGMAN, vergezeld door al wat tot de regering behoorde, benevens de hoogleeraren, predikanten en burgers van allerlei rang, opgewacht. Drie jonge, in het wit gekleedde, meisjes, kroonen en mandjes met bloemen dragende, gingen voor de lijkftaatfie, die, nu, met 50 koetfen vermeerderd, zich naar het kerkhof van het naburig dorp *Ottenfen* begaf. Aan de kerk gekomen zijnde, werd het dichtfuk de *Mesfiade* op de kist gelegd, waarop onmiddellijk een jongeling uit de menigte toetrad, en eene lauwerkroon op het boek plaatfte; terwijl de jonge dochters van *Altona* de hare aan de kist hingen, en men hierop een overheerlijk treurmuzijk, door meer dan 100 muzijkanten uitgevoerd, aanhief. Gedurende een weing toevens, naderde iemand der lijkftaatfie de kist, nam de *Mesfiade* op, en las daaruit den 12den zang, waarop de kist in het graf gelaten werd.

KLOPSTOCK had een vrolijk en opgeruimd karakter; doch zijne, niet fpaarzame fcherts ging altijd met eene zekere deftigheid gepaard. zijne opregtheid hield hem van eenen gemeenzamen omgang met de grooten en aanzienlijken terug, wier toegeeflijkheid hij veelal voor befpotting hield. Gaarne was hij onder den kring zijner vrienden op het land, en was fteeds vrolijk in het gezelfchap van kinderen; terwijl hij aan het huisfelijk geluk zijner vrienden altijd een hartelijk deel nam, en inzonderheid veel genoegen vond aan de herinnering van diegenen, waarmede hij zijnen vroegeren leeftijd in *Leipzig* had doorgebragt, en die allen, de een na den ander, voor hem waren ten grave gedaald. Om al de fchoonheden van zijn dichterlijk genie te malen, zoude men 's mans eigen betooverende ftijl moeten bezitten. Zijne *Mesfiade* fchittert door inwendigen oorfpronkelijken glans, is zonder wederga en eenig in hare foort. Indien wij er iets op zouden aanmerken, zoude het dit wezen, dat de dichter, zoo als MILTON, fomtijds wat veel den godgeleerden uithangt, en in de laatfte zangen zijn ftijl wat te veel van het fysthema heeft.

KLUB. Is een gezelfchap van onderfcheidene perfonen, tot het houden van gemeenzame gefprekken, of ter bereiking van eenig ander oogmerk, b. v. ter bevordering van kunsten en wetenfchappen, of ter beraadflaging over zaken van ftaat, ingerigt. In de laatfte beteekenis kan men *Engeland* als het vaderland der Klubs aanmerken, van waar zij door de omwenteling naar *Frankrijk*, en van daar vervolgens naar *Duitschland* zijn overgebragt, waar zij echter in 1793, door eene rijkswet, ten fcherpfte verboden werden. De Engelfche Klubs, die van eenen ftaatkundigen aard waren, maakten het zich,

ten minste voorheen, tot eenen pligt, om voor den regeringsvorm van den staat te waken, en te zorgen, dat daarop door de regering geen inbreuk geschiedde; doch in *Frankrijk* werden deze bijeenkomsten aangelegd in eenen tijd, waarin een nieuwe regeringsvorm moest worden ontworpen, en men op de vernietiging van den ouden toelegde. De natuurlijke levendige geaardheid der *Franschen*, vond in deze gezelschappen voedsel en gelegenheid in overvloed, om hunne denkbeelden over regerings-gesteldheid te ontwikkelen. Men erkende deze Klubs als konstitutioneel, en gaf daardoor aan de besluiten, die bij dezelve genomen werden, eene ruchtbaarheid, welke hoogst schadelijk was, en het eerst den regeringsvorm van 1795 (*vergelijk hiermede* FEUILLANTEN en JACOBIJNEN) tegenwerkte. Naderhand werden deze gezelschappen ook in *Frankrijk* verboden; doch in den zomer van 1795 ontstonden er in *Parijs* wederom nieuwe, en volgden de provincien het voorbeeld der hoofdstad. Eerst vormde zich de Klub van CLICHY (een hotel in *Parijs*), uit afgevaardigden uit de beide raden bestaande; doch waarvan het ware oogmerk moeijelijk te gissen is, wanneer men overweegt, dat PICHEGRU er de hoofdrol in speelde. Vervolgens rigtten de ijverigste republikeinen eene andere Klub op, onder den naam van *Cercle constitutionel*, in het hotel MONTMORENCY, welken naam zij naderhand ontving. De strijd van beide partijen, eerlang in de wetgevende vergadering ter bane gebragt wordende, had dit ten gevolge, dat alle Klubs in Hooim. op nieuw verboden werden; doch werden zij in Herfstm. daaraanvolgende, bij besluit van den raad van 500 weder toegestaan, onder deze enkele bepaling, dat daarin niets tegen den regeringsvorm van 1795 mogt worden ondernomen. Ook in de landen aan den *Rijn* ontstonden op dien tijd weder onderscheidene Klubs welker leden in hunne ondernemingen, voornamelijk, op den directeur REUBEL rekenden, die sterk voor den linker-oever van den *Rijn*, als de grensscheiding van *Frankrijk*, scheen te ijveren.

KLUIT (ADRIAAN) bekleedt, buiten twijfel, eene aanzienlijke plaats onder de geleerden, die in de tweede helft der 18de en het begin der 19de eeuw aan *Nederland* ten sieraad strekten. Hij werd op den 9 van Sprokk. 1735 te *Dordrecht* uit deftige ouders geboren, en wegens de ongemeene vatbaarheid en leergierigheid, welke hij reeds in zijne vroegste jeugd aan den dag leide, door dezen wijsselijk tot de letteroefeningen opgeleid. Na de Latijnsche scholen in zijne vaderstad met lof te hebben doorgeloopen, vertrok hij naar de Hooge school te *Utrecht*, waar hij zich, met bewilliging zijner ouderen, die hem eerst voor de geneeskunst geschikt hadden, geheel aan zijne geliefde letteroefeningen, de Grieksche en Latijnsche talen, de oudheden en geschiedenissen overgaf. Uitnemend kwam hem hierbij het onderwijs te stade der beroemde Hoogleeraren WESSELING en SAXE, die beiden, in vervolg van tijd, aan de geleerdheid van dezen hunnen

nen voortreffelijken kweekeling, in het openbaar, de verdiende hulde toebragten. De zucht tot beoefening der vaderlandsche dichtkunst, welke hem reeds vroeg bezielde, en waarvan onderscheidene verzamelingen, of ook afzonderlijke gedrukte proeven, voorhanden zijn, leidde hem tot eene grondige beoefening der Nederduitsche taal, waarvan hij, nog bij zijn verblijf aan de Utrechtsche Hooge school, loffelijke blijken gaf door het bezorgen eener nieuwe, merkelijk vermeerderde en verbeterde uitgave der *Geslachtlijst van* HOOGSTRATEN, welke in het jaar 1759 in het licht verscheen, en alleen in vergetelheid geraken kon door de nog keuriger en geleerder bewerkte uitgave, welke hij van hetzelfde werk in het jaar 1781 in het licht zond, verrijkt met eene doorwrochte voorrede, waarin de regelen getoetst worden, tot onderscheiding der geslachten opgegeven. In het jaar 1760 werd hij tot preceptor der Latijnsche scholen te *Rotterdam* aangesteld, van waar hij, nog binnen het jaar, ter bekleeding van denzelfden post, naar *'s Hage* vertrok. Hier vond hij ruime gelegenheid ter bevrediging van zijnen reeds lang opgewekten lust tot het onderzoek van 's lands oude geschiedenissen, door zijn gemeenzaam verkeer, zoo met andere kundige beoefenaars van dezelve, als inzonderheid met den beroemden G. MEERMAN, die de schatten zijner rijk voorziene boekerij voor hem openzettede, en door den toegang tot oude staatsstukken en papieren, die hem, althans tot zekere mate, vergund werd. De roem zijner geleerdheid, en de bekwaamheid en ijver, die hij als onderwijzer aan den dag leide, waren oorzaak, dat hem in het jaar 1764 het rectoraat der Latijnsche scholen te *Alkmaar* werd opgedragen, hetwelk hij omtrent vijf jaar met bijzonderen lof bekleedde, toen hij in het jaar 1769, ter waarneming van denzelfden post, naar *Middelburg* geroepen, en te gelijk tot lector in de welsprekendheid en Grieksche taal benoemd werd. Zeer groot waren hier zijne verdiensten omtrent de Latijnsche scholen, welke door zijnen onvermoeiden ijver, en de voortreffelijkheid van zijn onderwijs, uit den staat van verval, waarin zij verzonken waren, werden opgebeurd, en in bloei en luister meer en meer toenamen. Ook in zijne hoedanigheid, als lector, was hij met nut en roem werkzaam, en hield van tijd tot tijd in de Latijnsche taal voorlezingen onder anderen ook ter verklaring van de duistere Godspraak van DANIEL, onder den naam der *zeventig jaarweken* bekend, aan welke voorlezingen de uitvoerige verhandeling over dit onderwerp, in het jaar 1771 uitgegeven, haar oorsprong verschuldigd is. Bij zijn verblijf te *Middelburg* voltooide hij ook de reeds vroeger aangevangene uitgave zijner Verklaring van de moeijelijke plaats, LUKAS II. 2. Het geheele werk, in 5 stukjes verdeeld en uitgegeven, onder den titel van *Vindiciae Articuli ὁ, ἡ, τὸ, in novo Testamento*, maakte, niet minder, dan het straks gemelde, zijnen naam, als bijbelverklaarder en beoefenaar der Grieksche taal met lof bekend. De Middelburgsche regering, te regt beseffende, van hoeveel belang het voor hare

re ſtad was, een man van zoo groote verdiensten meer en meer aan dezelve te verbinden, benoemde hem in het jaar 1776 tot hoogleeraar in hetzelfde vak, waarin hij, tot hiertoe, als lector onderwezen had. Gelijk deze en andere redenen hem het verblijf te *Middelburg* hoogst aangenaam maakten, en verſcheidene voordeelige aanbiedingen deden van de hand wijzen, zoo was hem die plaats mede dierbaar om de gelegenheid, die zij hem verſchafte tot het onderzoek van eene menigte van oude en belangrijke ſtaatspapieren, op de rekenkamer van *Zeeland* en het raadhuis der ſtad voor handen, en het opſporen van oude en merkwaardige charters en andere ſtukken in het naburige *Vlaanderen* en *Braband*. De vruchten van deze en vroegere naſporingen, en van zijne verdere oordeelkundige beoefening van 's lands oude geſchiedenisſen en regeringswijze, deelde hij eerlang der geletterde wereld mede door de uitgave van een hoogst belangrijk werk, getiteld *Historia critica comitatus Hollandiae et Zelandiae* (d. i. *Oordeelkundige Historie van het Graafſchap van Holland en Zeeland*) waarvan het eerſte ſtuk in het jaar 1777, en het vierde of laatſte in 1782 te voorſchijn kwam.

Intusſchen werden curatoren der Leijdſche Hooge ſchool opgewekt, om de zeldzame kundigheden van eenen man, die voor de beoefening der oude historie en het vroegere ſtaatsregt van ons vaderland eene geheel nieuwe baan opende, tot vermeerdering van den luister der Hooge ſchool en ten nutte der ſtuderende jongelingſchap aan te wenden, en boden hem te dien einde een' nieuw opgerigten leerſtoel in de *Vaderlandſche Oudheden* en *Diplomatiſche historie* aan. Dit aanbod was voor hem te vereerend en uitlokkend, om het van de hand te wijzen. Hij vertrok dan in 1779 naar *Leijden*, en aanvaarde zijnen post, als gewoon hoogleeraar in het genoemde vak, met eene Latijnſche redevoering *over het regt, waarmede de Nederlanders hunnen wettigen vorst en heer* PHILIPS *hebben afgezworen*; welke kort daarna, met zeer aanmerkelijke bijvoegſelen vermeerderd, ook in de moedertaal het licht zag. Het oogmerk van curatoren met deze benoeming werd op het volkomenst bereikt, daar de geleerde en onvermoeid werkzame man niet ſlechts door zijn bijzonder onderwijs over alles, wat tot de historie en bijzonderlijk het vroegere ſtaatsregt des vaderlands behoort, een geheel nieuw licht verſpreidde, maar ook zorgde, om door de uitgave van hoogst belangrijke leerboeken, en het opwekken van bekwame jongelingen tot het ſchrijven van uitgewerkte verhandelingen, over eenige tot hiertoe kwalijk of weinig begrepene bijzonderheden tot de genoemde vakken behoorende, dat licht voor alle waarheid- en letterminnende te doen opgaan. Niet minder dan 16 dergelijke verhandelingen kwamen van tijd tot tijd te voorſchijn, welke, hoezeer hier en daar misſchien eenige min gegronde of althans te ver gedrevene gevoelens behelzende, echter allen, wegens de nieuwheid en belangrijkheid van haren inhoud, de hoogſte opmerking verdienen. Gedurende de ſtaatkundige

ge-

geſchillen, welke voor en na het jaar 1787 ons vaderland verdeelden, ſtond hij, bij monde en geſchrifte, doch altijd op eene deftige en gematigde wijze, de ſtadhouderlijke partij in de vroeger aangenomene beginſelen van ſtaatsregt voor; hetwelk ten gevolge had, dat hij niet lang na de omwenteling van 1795, nevens anderen zijner ambtgenooten, van zijnen post als hoogleeraar ontzet werd. Hij liet zich hierdoor echter niet vertragen in zijnen ijver, om, zoo veel mogelijk, ten nutte der wetenſchappen werkzaam te zijn; maar beſteedde den tijd zijner gedwongene rust tot het geheel of gedeeltelijk vervaardigen van twee groote en belangrijke werken. Het eerſte, zijnde een opſtel, enkel voor zijne bijzondere lesſen geſchikt, behelsde eene uitvoerige verklaring van de *Staatkundige Huishouding* van ons vaderland, tot welke verklaring zijne uitſtekende bedrevenheid in 's lands vroegere en latere geſchiedenisſen, de groote menigte van oorſpronkelijke ſtaatsſtukken, welke hij op onderſcheidene plaatſen doorzocht en afgeſchreven had, en zijn onvermoeide ijver tot het inwinnen van naauwkeurige berigten, rakende 's lands geldmiddelen, de volkplantingen en bezittingen in Oost en West, de admiraliteits-vergaderingen, de werkzaamheden van den binnen- en buitenlandſchen koophandel, de nuttigſte voortbrengſelen van ons vaderland, de voornaamſte fabrijken en trafijken, en hetwelk verder tot de *Statistiek* betrekkelijk is, hem meer dan iemand in ſtaat ſtelden, zoodat het grootelijks te bejammeren is, dat dit zoo veel nieuws en wetenswaardigs bevattende opſtel nimmer in het licht gekomen is, noch waarſchijnlijk immer komen zal. Het andere, door ons bedoelde werk, is zijne *Historie der Hollandſche Staats-regering* tot aan het jaar 1795, waarvan het eerſte deel in het jaar 1802, en het vijfde of laatſte in 1805 het licht zag; een werk, dat over de ware gronden van ons oude ſtaatsregt, in de merkwaardigſte tijdperken onzer geſchiedenis, een zoo glansrijk, en deels geheel nieuw, licht verſpreidt, en van een zoo rijken voorraad van meestal onuitgegevene, hoogst belangrijke ſtaatsſtukken, ter opheldering en bevestiging van het gezegde, vergezeld is, dat hetzelve voor den meer dan oppervlakkigen beoefenaar der vaderlandſche geſchiedenis volſtrekt onontbeerlijk is, en met regt als het kostelijkſte lettergeſchenk van onzen onvermoeid arbeidzamen Kluit gewaardeerd werd.

Inmiddels was hij in het begin des jaars 1804, met zijne beide ambtgenooten, Boers en Pestel, tot groote vreugde van alle weldenkenden, aan de Leijdſche Hooge ſchool teruggeven, van welken tijd af hij de werkzaamheden van zijnen post met gelijken ijver, als te voren, volbragt. In het jaar 1806 had hij het genoegen, zijne verdiensten door curatoren erkend te zien, door de opdragt van het hoogleerambt in de *Statistiek* van ons vaderland. Hoe zeer reeds eenen ouderdom van een-en-zeventig jaar bereikt hebbende, was hij echter, beide naar ligchaam en geest, nog zoo vol jeugdige kracht, dat men ook voor het toekomende nog de ſchoonſte vruchten van

zij-

zijne uitgebreide geleerdheid en onvermoeide arbeidzaamheid, ten nutte van de Hooge fchool, het vaderland en de geletterde wereld, verwachten mogt. Doch het behaagde der goddelijke Voorzienigheid, deze uitzigten te verijdelen, daar hij, te gelijk met zijne tweede echtgenoote, weduwe JOHANNA VAN OURSEL, jammerlijk omkwam in de deerlijke verwoesting, welke op den 12 van Louwm. des jaars 1807 de ftad *Leijden* trof. Bij deze verwoesting werden ook verre de meeste zijner belangrijke papieren vernield, en onder deze ook eene keurige bewerkte proeve van een algemeen omfchrijvend Woordenboek der Nederduitfche taal, ten dienfte der maatfchappij van Nederlandfche Letterkunde, van welke hij federt hare oprigting in het jaar 1766, een der werkzaamfte leden was, door hem vervaardigd, en behelzende een gedeelte van de letter A, met name de woorden, met *Aa* beginnende. Over de waarde dezer proeve kan men oordeelen uit eene andere *over het woord* Boom *en deszelfs afftammelingen*, geplaatst in het II D. van den *algemeenen Konst- en Letterbode*, voor 1801, en ook afzonderlijk uitgegeven. In het III D. van de werken der ftraks genoemde maatfchappij, vindt men van zijne hand een doorwrocht *Vertoog over de tegenwoordige fpelling der Nederduitfche taal*, ten vervolge ftrekkende op een vroeger *Vertoog* over hetzelfde onderwerp, geplaatst in het I deel der *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandfche Letterkunde*. Deze en meer andere ftukken, vooral zijne boven reeds vermelde laatfte uitgave van HOOGSTRATENS *Geflachtlijst*, geven hem even zeer regt op eene der aanzienlijkfte plaatfen in de rij der Nederduitfche taal-geleerden, als hem buiten twijfel den eerften rang onder de vaderlandfche gefchied- en oudheidkundigen toebehoort. — Over het veelvuldig beminnelijke en achtenswaardige, dat hem, ook als mensch, verfierde uit te weiden, gedoogt noch de aanleg, noch het beftek van dit werk. Men zie daar over, alsmede over zijne letterkundige verdiensten, de *Levensfchets van den hoogleeraar* KLUIT, te vinden in het werk, getiteld *Leijdens ramp door Mr.* W. BILDERDIJK *en* M. SIEGENBEEK. Eene lijst van 's mans voornaamfte werken, voor zoo verre die hier voor niet reeds genoemd zijn, befluite dit berigt.

Aanteekeningen op een dichtftuk over *'s Heilands Hemelvaart*, grootendeels van taalkundigen inhoud, gedrukt in *de maand. Bijdragen* I. D. bl. 329—392. *Wederlegging van van* BERTS, *Vaderlandfche Oudheden*, 1761. *Oratio pro Mythica* (Redevoering tot aanprijzing der Fabelleer), bij de aanvaarding van het Rectoraat te *Alkmaar* in 1764. *Oratio pro Imperatore Juliano Apostata.* (Redevoering tot verdiging van keizer JULIAAN den afvalligen), te *Middelburg* in 1769 gehouden. *Oratio de Superftitiofisfimo juxta atque perniciofissimo in templis et urbibus fepeliendi ritu* (Redevoering over het hoogst bijgelovige en tegelijk hoogst verderfelijke gebruik, om in kerken en fteden te begraven), in 1776 mede te *Middelburg* gehouden. *Primae Lineae Collegii Diplomatico-Historico-Politici, fistentis vetus Jus publi-*

cum

cum Belgicum historice enarratium, *Lugd. Bat.* 1780 Grondtrekken van Diplomatisch- historisch-ſtaatkundige lesſen, behelzende het oude Nederlandſche ſtaatsregt, historisch ontvouwd.) *Redevoering over het misbruik van het algemeen ſtaatsregt, of over de nadeelen, die uit het misbruik in de beoefening, voor alle Burger-maatſchappijen, te wachten zijn*, *Leijden* 1787. *De Souvereiniteit der ſtaten van Holland, verdedigd tegen de hedendaagſche leer der volksregering, voornamelijk tegen het geſchrift : Grondwettige Herſtelling* enz. *Leijden* 1788. *Index Chronologicus, ſive prodromus ad primas lineas Historiae Federum Belgii Federati*, *Lugd. Bat.* 1789 (Tijdrekenkundige lijst, of voorlooper tot de grondtrekken eener historie der verbonden van het vereenigd *Nederland.*) *Historia Federum Belgii Foederati, part.* II. *Lugd. Bat.* 1790 et 1791 (Historie der verbonden van het vereenigd *Nederland.*) *De Rechten van den mensch, geene gewaande Rechten in Nederland*, *Leijden* 1793. *Iets over den Engelſchen oorlog en Neerlands koophandel*, *Leijden* 1794. *Brief over eenige Handſchriften van* K. VAN ALKEMADE, *bijzonderlijk over* KLAAS KOLIJN, gedrukt in No. 2. van het *Huiszittend Leven* door Mr. H. VAN WIJN. Van de 16 Disſertatien, boven vermeld, welke onder zijn opzigt verdedigd werden, en tot welker zamenſtelling hij veel toebragt, vindt men eene naauwkeurige opgave van den heer KLUIT zelven, in het tijdſchrift *de Recenſent ook der Recenſenten* I. d. bl. 552 — 556 van het mengelwerk.

KNEES. (*Knäzie*) Is in *Rusland* een perſoon van hoogen adel, of ook wel een vorst. Men kan ze in oude en inlandſche en in nieuwe en vreemde verdeelen. Onder de inlandſche *Knees* zijn familien, die van de oude grootvorsten afſtammen, b. v. DOLGURUCKI en REPNIN. De *Kneeſen* GALLITZEN en KURAKIN leiden hunnen oorſprong van de groothertogen van *Litthauwen* af. De Tartaarſche *Kneeſen* in *Rusland* ſtammen gedeeltelijk af uit de familien, die voormaals werkelijk geregeerd hebben; doch ook uit Tartaarſche *Murſen*, welke laatſte met de Rusſiſche *Kneeſen* geenszins in gelijken rang ſtaan. Over het algemeen hebben de *Kneeſen*, in *Rusland*, over hunne onderdanen geene meerdere magt, dan de overige edellieden.

KNIGGE (A. F. F. L. *Vrijheer van*) zag in 1752 te *Bredenbeck*, niet ver van *Hanover*, het eerſte daglicht. Hij was in meer dan een vak een tamelijk geoefend ſchrijver, en inzonderheid verwierven zijne romans, door zijne bevallige manier van verhalen; doch voornamelijk door eene ſoort van gemeenzame, voor het algemeen bevattelijke, levenswijsheid vele lezers: op den naam van wezenlijke kunstſtukken kunnen zij echter geene aanſpraak maken. Onder zijne beste ſchriften telt men zijne *Reis naar Brunswijk*, en zijne *Verkeering met menſchen*, welk laatſte werk, echter, niet als een algemeene regel van handelen kan beſchouwd worden. Onder zijne overige ſchriften behooren: de *Geſchiedenis van mijn leven*, die van PETER CLAUSEN, en eindelijk van *den armen heer van* MILTENBURG. Hij ſtierf in 1796, in het 44ſte jaar zijns ouderdoms.

KNIGHT, een Engelsch woord, *knecht* beteekenende, is de titel van den lagen adel in *Engeland*, welke nogtans boven den gemeenen adel den voorrang heeft. De *Knights-Bannerets* verkrijgen den ridderstand van den koning, door hun een vaandel te overhandigen; terwijl daarentegen het karakter van *Knights-Batchelour* persoonlijk is, en slechts aan uitstekende kunstenaars, geleerden en koopliedeu te beurt valt. De leden der ridderorden worden insgelijks *Knights* genoemd.

KNOBELSDORF. (H. G. W. *vrijheer van*) Een groot bouwkundig genie en verstandig vriend van FREDRIK II, die den koning, als kroonprins, te *Rheinsberg*, den smaak voor de schilder- en bouwkunst inboezemde. Hij ging in Pruisischen dienst; doch nam in 1730 zijn ontslag, om zich geheel aan deze beide kunsten toetewijden, en reisde naar *Italië* en *Frankrijk*. Na zijne terugkomst ging hij naar *Rhijnsberg* bij den kroonprins, die hem, toen hij den troon beklom, tot opperbestuurder van alle koninklijke gebouwen en finantien aanstelde. Van de, onder zijn opzigt, gestichte koninklijke gebouwen blijft, inzonderheid, het slot *Sans Souci* een duurzaam gedenkteeken van zijnen roem: ook de diergaarde te *Berlijn* heeft hij, bij het aanvaarden der regering van voornoemden vorst, ongemeen fraai aangelegd. Men heeft van hem, insgelijks, goede beelden en landschappen. Hij stierf in 1753 te *Berlijn*, en was een man, die bij zijn groot genie een voorbeeld van getrouw- en braafheid tot aan zijnen dood opleverde.

KNOOPEN, of SNIJPUNTEN. Zoo noemt men in de sterrenkunde die beide punten, waarin de banen der planeten, bijplaneten en kometen de *ecliptica*, of zonneweg, aan de schijnbare hemelglobe doorsnijden. Zoodra deze hemellichten, op hunnen weg aan den hemel, de Knoopen raken, bevinden zij zich in den zonneweg, en hebben dus volstrekt geene breedte. De schijnbare hemelkloot wordt door de *ecliptica* in twee helften verdeeld, waarvan de eene boven dezelve naar de Noordpool, en de andere beneden haar naar de Zuidpool gelegen is. Treedt nu een der hemel-ligchamen, bij zijnen doorgang door een' der Knoopen, of snijpunten, in de bovenste helft, dan noemt men dit den opklimmenden Knoop (het hoofd van den draak) maar daalt de planeet in de onderste helft, dan heet men dit den nederdalenden Knoop (de staart van den draak). Alle Knoopen, of snijpunten, der hemel ligchamen maken van tijd tot tijd eene teruggaande beweging, die wel in eene korte reeks van jaren weinig bedraagt, doch door de lengte van tijd vrij aanmerkelijk wordt, en aan de wederzijdsche aantrekking der ligchamen zelve is toeteschrijven. Bij de maan is deze teruggang zoo aanmerkelijk, dat zij binnen 19 jaar den geheelen dierenriem doorloopt.

KOBALT. Dit metaalgeslacht, of zoogenoemde *kobalt*-spijs, heeft genoegzaam de kleur van ijzer, waaruit hetzelve in het graauwe en een weinig in het roode trekt. In koningswater opgelost brengt het sympathetische inkt voort. Het vloeit zeer moeijelijk, en levert eene belangrijke blaauwe verw, alsmede het smalte-glas op. Men heeft

heeft van het Kobalt onderfcheidene foorten, als: *Witte* en *Graauwe Spijs-kobalt*, *Glans-kobalt*, als ook *Zwarte*, *Geele*, *Bruine* en *Roode-Aard-kobalt*, welke alle op vele plaatfen in *Duitschland* gevonden worden.

KOEKOEK. (*Cuculus*). Eene vogelfoort, volgens LINNEUS uit de orde der fpechten (*Pici*), doch volgens BLUMENBACH uit die der kraaijen (*Coraces*), met korte pooten, en eenen middelmatigen fnavel, die van boven verheven is. De Koekoek echter onderfcheidt zich door eenen eenigzins ronden fnavel, en door klimpooten. Men heeft er twee verfcheidenheden van, namelijk: 1. de *Gemeene*, of *Europifche Koekoek* (C. *Canorus*) waarvan de kleur bij het mannetje op het bovenlijf donker aschgraauw is, in het koperverwige loopende, de ftaartveeren hebben op het eind witte ftippen; het onderlijf is van den fnavel tot op de helft van de borst helder aschgraauw, en van daar wordt de grondkleur wit met zwartgraauwe golfjes, die zich onder den ftaart in lange vlekken verliezen. Het wijfje is van boven donkergraauw, met morfig-bruine vlekken, aan den hals aschkleurig en geelachtig onder elkander gemengd, met donker bruine golfjes. Deze Koekoek behoort onder de trekvogels: hij woont in het Noordelijk gedeelte der oude wereld, waar men hem echter alleen van het midden van Gras- tot in het begin van Hooim. ontmoet. Hij broeit zijne eijeren niet zelf, maar legt die van tijd tot tijd in de nesten en bij de eijeren van grasmosfchen, kwikftaarten enz. die dan door deze kleine diertjes voor hem worden uitgebroeid. Opmerkelijk is het, dat de eijeren van den Koekoek niet veel grooter zijn, dan die van de genoemde veel kleinere vogels, en ook niet langer dan deze behoeven gebroeid te worden. De jonggeboren Koekoek, daarentegen, wordt fpoedig groot, en werpt de jonge grasmosfchen, fchoon gelijktijdig met hem uitgebroeid, uit hun nest; terwijl de broeijende moeder, zoowel als andere vogels, den hongerigen vreemdeling zorgvuldig opvoeden. Het winter verblijf van dezen vogel is nog niet volkomen zeker bekend; doch men meent, dat het in *Afrika* is, alzoo men hem op het eiland *Maltha* als een trekvogel gezien heeft. — 2. De *Honig-koekoek* (C. *Indicator*), met eenen wigvormigen, rosachtig- en wit gevlekten ftaart, bruin en geel gevlekte vleugels en zwarte pooten. Men vindt hem in de Zuidelijke binnenlanden van de kaap *de goede Hoop*, en hij ontleent zijnen naam van de bekwaamheid, waarmede hij zijn meest geliefde voedfel, de wilde bijen-nesten, weet op te zoeken. Dit doet hij, inzonderheid, 's morgens en tegen den avond, wanneer de *Hottentotten*, zoowel als de aldaar wonende *Europeanen*, zich van deze gelegenheid bedienen, om voor zich zelven, met hulp van dezen vogel, den wilden honig in te zamelen.

KOEPOKKEN. Eene bij het vrouwelijke geflacht der runderen voorkomende ziekte, waarbij zij bladeren, of pokken aan de uijers bekomen. Men onderfcheidt dezelve tegenwoordig in windpokken, in witte, geele, zwarte en blaauwe. De laatfte foort derzelve, de

blaau-

blaauwe, krijgen fomtijds de versch melkende koebeesten, inzonderheid in het *Holfteinfche* en *Engeland*, waar zij *epizoötisch* zijn; en het is deze foort van koepokken, welke, door hare eigenfchap, gefchikt is, om door plaatfelijke aanfteking de pokken onder de menfchen voort te planten, en diegenen, welke foortgelijke pokken gehad hebben, voor de aanfteking der zoogenoemde kinderpokken te beveiligen.

KOERLAND ligt in het vijfde der Rusfifche gouvernementen aan de O. zee, ten Z. van de golf van *Riga* en *Liefland*. Het is vrij vlak, aan de kusten met hooge duinen, en wordt door de *Duna*, alsmede door de *Aa*, de *Windau*, *Libau*, gelijk ook door verfcheidene meren befpoeld; terwijl de luchtgefteldheid wel eenigzins ruw, doch door de zeewinden gematigd en vrij beftendig is. Rogge, gerst, haver, eenige tarw, vlas, hennep, onderfcheidene moesgroenten, en ook vele boomvruchten, en vooral vele foorten van hout, zijn de voortbrengfels des lands. De veeteelt is er gering, de fabrijken zijn weinig, doch heeft men er veel branderijen. De handel, die vooral te *Libau* en *Windau* gedreven wordt, is vrij aanzienlijk. Het getal der inwoners fchat men op 568,690 zielen, die in 11 fteden, 7 vlekken en 756 dorpen wonen, meestal den Lutherfchen godsdienst belijden, en waarvan de oude adel vele voorregten heeft. Het land is thans in 4 hoofdmanfchappen die weder in distrikten gefplits zijn, verdeeld. De hoofdftad is *Mitau*.

KOERTEN. (Johanna) Deze, teregt bewonderde vrouw, de gade van den heer Adriaan Blok, werd in het jaar 1650 te *Amfterdam* geboren. Zij munttte op eene verbazende wijze in alles uit, waarin verbeeldingskracht, handen en goeden fmaak te pas komen, en oefende zich, van hare vroege jeugd af, met het beste gevolg, in alle foorten van kunsten en handwerken, waarin zij het tot eene verwonderingswaardige hoogte bragt. Onder anderen bezat zij de kunst, om met de fchaar en het pennemes in papier te teekenen, welke zij tot zulk eene volkomenheid, als niemand voor haar gebeuren mogt, voerde. Zij flaagde in alles, wat zijondernam, bij uitftek wel; doch fcheen in deze kunst haar zelve te overtreffen, gelijk zij dan ook daardoor eenen onfterfelijken roem verworven heeft. Hare nog voorhanden zijnde ftukjes blijven altijd een voorwerp van bewondering voor kunstkenners, daar zij door de fchaar alles uitwerkte, dat eene ervarene hand door de teekenpen, ten aanzien van 's menfchen gelaat en kenmerkende wezenstrekken, kan verrigten. Ook heeft zij landfchappen, beesten, vogels en bloemen, en meesterlijke trekken van groot en klein fchrift gefneden; welk een en ander, inzonderheid de laatstgenoemde kunst, zoo veel gerucht maakte, dat de aanzienlijkften van *Europa*, zelfs vorsten, waaronder Peter I was, haar kwamen zien, en hare handteekening in hun *Album* lieten zetten. De keurvorst van den *Paltz*, Johan Willem bood haar voor drie ftukken van haar fnijwerk *f* 1000, maar zij wilde ze niet afftaan, omdat zij er zoo veel werk aan gedaan had. Voor de keizerin Anna Ma-

MARIA JOSEPHA van *Neurenburg*, gemalin van keizer LEOPOLD, vervaardigde zij een overheerlijk ſtuk werks, in bloemen, wapens, arenden en kroonen beſtaande, met loofwerk verſierd, van gevlochten zijde, op de wijze als kampanen, waarvoor meer dan *f* 4000 gegeven werd. Ook heeft zij voor MARIA, koningin van *Engeland*, en andere vorstinnen, allerhande ſoortgelijke fraaijigheden gemaakt; doch het voornaamſte kunstſtuk van haar ſnijwerk, hetgeen wij meenen, dat nog voorhanden is, is het veel gelijkend portret van keizer LEOPOLD, met de ſchaar geſneden. Dit werd aan dien vorst gezonden, en te *Weenen* in de kunstkamer opgehangen, met een Latijnsch vers van den hoogleeraar FRANCIUS, hetwelk door A. MOONEN aldus in Nederd. dichtmaat is overgebragt:

Dit 's keizer LEOPOLD *; zijn linker vuist bewaart*
Den wereldkloot, dien hij beſtuurt; zijn regter 't zwaard.
Wijk Mentor's koper, wijk al 't marmer der Lyſippen,
Apelles arbeid, en Parthazen, braaf van zwier:
Een afgeregte hand en kunstſchaar, fiks in 't knippen,
Werkt grooter wondren voor 't gezicht, op dun papier.

KOERTEN ſtierf op den 28ſten van Winterm. des jaars 1715. Vele mannen en dichters hebben haar in hunne ſchriften genoemd, en haren naam vereeuwigd. Onder hare beeldtenis leest men het volgende bijſchrift van de beroemde KATHARINA LESCAILLE:

Men eer' dit beeld, wiens geest en ſchaar kan wondren telen;
't Papier herſcheppende in onſchatbre kunst-tafreelen.

KOFFIJBOOM, (De) behoort onder de ſchoonſte boomen, die wij kennen. Zijn ſtam wordt ſlechts eenige duimen dik, en heeft dunne, tegen elkander overſtaande takken, waarvan de benedenſte de langſte, de bovenſte de kortſte zijn, hetwelk aan den boom de gedaante van eene piramide doet verkrijgen. Deszelfs hoogte is van 12 tot 18 voet; de bladen zijn altijd groen, en uit derzelver hoeken, komen witte, naar jasmijn gelijkende, bloeſems voort, die eenen aangenamen geur van zich geven. De vruchten gelijken naar kerſen, en zijn in den beginne groen, doch op het laatst bruin rood. Zij bevatten twee harde korrels, die aan de zijden, waarmede zij tegen elkander liggen, vlak, van een groefje voorzien zijn, en oneigenlijk *boonen* genoemd worden. De boom bloeit tweemaal 's jaars; draagt altijd rijpe en onrijpe vruchten, en levert in het tweede jaar reeds een of twee pond boonen op. Hoe ouder hij wordt, zoo veel te beter zijn ook de vruchten.

Het eigenlijke vaderland van dezen boom is *Arabië*, welks bewoners reeds voor lang uit zijne vrucht eenen drank wisten te bereiden; doch het roosteren of branden is eene uitvinding der zeventiende eeuw. Hij werd in 1690 door onze landgenooten van daar naar *Java*, en kort daarna naar *Ceilon* overgebragt, en aldaar zoo ſterk aangekweekt, dat in het begin der vorige eeuw eene aanzienlijke hoeveelheid boonen van daar werd uitgevoerd; terwijl een *Duitſche*,

Hansbach geheeten, den Koffijboom, in 1718, naar *Surinamen* bragt. Eenige jaren vroeger fchonk men aan Lodewijk XIV eenen Koffijboom uit den kruidtuin te *Leijden*, waarvan *Frankrijk* eenen afftammeling naar *Martinique* zond, alwaar hij zoo zeer vermenigvuldigde, dat in het jaar 1756 van daar naar *Europa* 18 millioen ponden Koffijboonen gevoerd werden. — De Arabifche of Levantfche koffij is de beste, dan volgt de Oost-Indifche van *Java* en andere plaatfen, en hierop de West-Indifche van *Martinique*, die de flechtfte is.

Men heeft in *Venetië* een middel ontdekt, om een fraai, onveranderlijk Smaragd-groen uit koffijboonen te vervaardigen, waartoe men eene zekere hoeveelheid van deze, liefst befchadigde, boonen in regenwater laat koken, wanneer men, door bijvoeging van eene evenredige hoeveelheid foda, een groen nederploffel verkrijgt, hetgeen men vervolgens 6 of 7 dagen op een ftuk gepolijst marmer laat droogen, en tusfchen beide omroert, ten einde alle deszelfs deelen aan de dampkringslucht bloot te ftellen, en daardoor eene nieuwe levendigheid aan de tint bij te zetten. Het groen lak, door deze bewerking verkregen, is tegen de werking der zuren, en zelfs tegen den invloed van het licht en de vochtigheid beftand. (*)

KOHORTEN. Waren afdeelingen der Romeinfche foldaten, waarvan ieder in het eerst uit 120 man beftond; doch die van tijd tot tijd vermeerderd werden, zoodat eene kohort, ten tijde van Cicero, reeds 420 man, enkel voetvolk, bedroeg. Tien zoodanige Kohorten maakten een legioen uit. Ook in *Frankrijk* had men in de jongfte tijden Kohorten, die 1000 man fterk waren.

KOKEN. Wanneer eene vloeiftof, in eenen pot of ketel, tot dien graad van hitte gebragt wordt, dat zij opborrelt en in damp overgaat, dan noemt men dit *koken of zieden*. Van hier het fterk dampen uit eenen ketel met kokend water, hetwelk, blijvende koken, eindelijk den ketel geheel ledig zoude doen worden, omdat al het water in damp verandert. Het is hierbij opmerkelijk, dat de vloeiftof, eenmaal aan het koken gebragt, zelfs bij het hevigst vuur geenen hoogeren graad van hitte aanneemt, hetwelk men daaraan moet toefchrijven, dat de bijkomende warmteftof tot vorming van den damp, welke in deze gedaante naderhand voor eenen veel hoogeren graad van temperatuur vatbaar is, gebruikt wordt, en dus met denzelven opftijgt. De geweldige borreling is het damp worden van de waterdeeltjes aan den bodem van den ketel, en doet die deeltjes in zoo vele belletjes oprijzen. Het geraas, hetwelk het koken van water voorafgaat, is waarfchijnlijk niet anders, dan het van een berften dezer belletjes, en is zeer onderfcheiden naar de gefteldheid van den pot of ketel, en derzelver ftandplaats. Daar echter de fpoediger of langzamer uitzetting der druipbare vloeiftof in damp met de digtheid derzelve in verband ftaat, en dus de eene meerdere, en de andere mindere warmteftof daartoe behoeft, zoo heeft ook iedere vloei-

(*) Men zie: *Algem. Konst- en Letterbode*, 1822, N. 36.

vloeiſtof haar bepaald punt, waarop zij aan het koken geraakt. Water kookt bij 212° FAHR. aether bij 98, *ammonium-liquor* bij 140, alkohol bij 176, zoutzure kalk bij 230, ſalpeter-zuur bij 248, zwavelzuur bij 590, geſmolten phosphor bij 554, terpentijn-olie bij 560, zwavel bij 570, lijnolie bij 600 en kwikzilver bij 660 gelijke graden. Het koken van elke vloeiſtof, of het overgaan derzelve in damp, wordt door de drukking van den dampkring verhinderd: zoo kookt ook het water, bij eenen lagen barometer, dat is, bij eenen ligten dampkring, ſpoediger dan bij eenen hoogen barometer, of zware drukking der lucht, en zal, wanneer het een weinig warm is, en men het onder een luchtledig glas brengt, waar de drukking der lucht is weggenomen, terſtond koken. In den *Papiniaanſchen* pot kan het water eene temperatuur aannemen van 300 — 400° zonder te koken; doch zoodra de drukking van den *Ventilor* ophoudt, ontwikkelt zich het koken met te grooter hevigheid. De reden, waarom de drukking der lucht het overgaan van water en andere vloeiſtoffen in damp verhindert, is hierin gelegen, dat, wanneer water zich van een zal ſcheiden, en in eene vloeiſtof als damp overgaan, (waarin één druppel water eene 1400 maal grooter plaats beſlaat, dan in den ſtaat van waterdrup) als dan de drukking der lucht, welke alles te zamen houdt, overwonnen, en zoo aan alle waterdeelen gelegenheid moet worden gegeven, om zich uit te zetten tot eene grootere ruimte: hoe meer nu de lucht perst, dat is, hoe zwaarder zij is, zoo veel te meer aandrang van warmteſtof is er noodig, om de perſing te overwinnen, en het water zoodanig uit te zetten, dat het tot damp kan overgaan.

Men ziet uit een en ander duidelijk, dat niet ieder verſchijnſel, waarbij ontwikkeling van luchtblaasjes plaats heeft, Koken kan genoemd worden. Zoo behoort daartoe in geenen deele de uitzetting der lucht bij gistende vloeiſtoffen, of het opbruiſchen van zoodanige, waaruit eene voorheen ſcheidkundig gebondene lucht wordt uitgedreven, alzoo het niet zoo zeer op het blaasvormig ontſnappen eener veerkrachtige vloeiſtof, als wel voornamelijk daarop aankomt, dat deze blaasjes uit den damp der kokende vloeiſtoffe zelve beſtaan. — In de Techniſche ſcheidkunde bedient men zich van het woord *Zieden*, om de wijze aan te duiden, waarop het zout uit deszelfs oploſsingen of logen getrokken wordt, b. v. zout-, vitriool-, aluinzieden enz. De natuurkundigen bedienen zich, onder anderen, van het kookpunt ter bepaling van een vast punt voor de ſchaal van den thermometer; doch is dit punt bij eene volkomene koking, en bij eenerlei drukking van den dampkring, alleen beſtendig.

KOKOSBOOM. Deze is onder alle palmboomen de nuttigſte van allen, weshalve hij ook zoowel ver verſpreid is, als hij met groote zorgvuldigheid wordt aangekweekt. Men vindt dezen boom overvloedig tusſchen de keerkringen, in *Oost-* en *West-Indië*, in *Afrika*, in *Amerika* en op de *Zuidzee-eilanden*, waar hij aan zee in loſſe, zan-

dige en vochtige gronden ſtaat, en meestal van zelve uitloopt, vermits de kokosnooten door de zee worden aangeſpoeld. Hij bereikt de hoogte van 200 en meer voeten; heeft eenen knobbelachtigen ſtam; bladen van 12 voet lang en 2 voet breed, en draagt het geheele jaar bloeſems, die na elkander rijp worden. De vruchten of nooten zijn bijna zoo groot als een kinderhoofd, van buiten met eene bruin-gele, vezelachtige huid overtrokken, en veelal van eene eirond driekantige gedaante. De ſchaal is zeer dik, hard en houtachtig, en kan daardoor gedraaid en gepolijst worden. Aan één ſtengel zit een tros van 10 tot 20 zulke noten, welke, volkomen rijp zijnde, voor den Neger eenen verfrisſchenden drank, het kokoswater, en, wanneer zij ouder worden, een melkachtig vocht opleveren, waarop zich, zoo men het langer laat ſtaan, eene room vertoont, waarvan de palmolie komt. De pit van de noot heeft in ſmaak vele overeenkomst met onzen amandel, en geeft eene nog fijnere olie dan deze. Zelfs de dop van de noot is tot velerlei einden nuttig, en dient tot vaatwerk en drinkſchalen; ook maakt men er lepels, knoopen enz. van; terwijl deszelfs buitenſte vezelen een uitmuntenden hennep (*coir*) opleveren, waarvan het touwwerk, volgens de getuigenis van FORREST, onze ſcheepstouwen in ſterkte en rekbaarheid overtreft. De bladen van den boom gebruikt men tot het bedekken van huizen, tot zonneſchermen en zeven, ja zelfs tot papier. Het merg, en de aan den top des booms week gewordene houtvezelen, verſchaffen de eetbare palmkool, of het palmbrein, en uit de bloem haalt men den voortreffelijken palmwijn, den *Towak*, welke den Neger ſuiker, arak, en ten laatſte azijn verſchaft. Men ſchrijft aan den kokospalm, bovendien, verſcheidene genezende krachten toe; onder anderen houdt men de olie en de melk, zoo wel in- als uitwendig gebruikt, voor pijnſtillende middelen, en is een afkookſel van den wortel dezes booms zeer heilzaam bij koortſen en buikloop.

KOLIBRIETJE, of BLOEMZUIGERTJE (*Trochilus*). De vogels, tot dit geſlacht behoorende, zijn ongemeen klein. Zij hebben eenen bek als eene els, draadvormig en langer dan de kop; doch verſchillende in maakſel bij de onderſcheidene ſoorten. De onderkaak gelijkt naar eene buis, en wordt door de bovenſte als in eene ſcheede ontvangen; terwijl de tong de gedaante van eene pijp heeft, uit twee bij elkander gegroeide draden beſtaande. Deze diertjes bezitten eene pracht en ſchoonheid, welke al het kunstvermogen van het geoefendst penſeel, zoowel als de ſierlijkſte beſchrijving, verre overtreft. Het groen, rood en blaauw hunner vederen is gelijk aan de kleur van gevernisd goud, en doet inzonderheid in de zon eene onbeſchrijfelijke werking: zij zijn tevens zoo teeder, dat zij ligtelijk eene prooi van groote boschſpinnen, en niet anders kunnen gevangen worden, dan door hen met water te beſprengen, vermits men, zelfs met het kleinſte ſchroot of fijnſte zand hen aan ſtukken zou ſchieten. Hun voornaamſte voedſel beſtaat in het honigſap der bloemen,

men, hetwelk zij even als de bijen, door middel van hun elsvormig ſnaveltje, weten op te zuigen. Men vindt deze vogeltjes niet alleen in het Zuidelijk, of warm, gedeelte van *Amerika*, maar ook gedeeltelijk in *Californie*, en eene ſoort zelfs in *Nootka-zond*.

Onder de Kolibrietjes telt men twee voorname ſoorten, als: 1 het *Vliegen-vogeltje* (*T. Minimus*), hetwelk het allerkleinſte bloemzuigertje, en van alle tot heden bekende vogelen is; wegende niet meer dan 30 grein. Zijn nestje heeft geen' grooteren omvang, dan eene okkernoot, en beſtaat uit boomwol, en zijne eitjes zijn zoo klein als eene ſuikererwt. Het heeft eenen regten bek, en een glinſterend groen, van onder witachtig, lijf, zoo als ook de buitenſte of zijlingſche ſtaartpennen aan den buitenrand wit zijn. 2. Het *Juweel-* of *Roodſtaartige Kolibrietje*, hetwelk een onbeſchrijfelijk prachtig diertje is, waarvan het lijf eene groenachtige kleur heeft; het voorſte en bovenſte gedeelte van den kop, als eene robijn, met goudkleurig purper ſchittert, en de keel in glans het gloeijend goud evenaart.

KOLORIET. Is dat voornaam gedeelte der ſchilderkunst, waardoor ieder bijzonder voorwerp in een ſtuk zijne eigenaardige kleur verkrijgt, en tevens met de overige voorwerpen een overeenſtemmend geheel uitmaakt. De werking van een fraai Koloriet doet ongetwijfel veel af, doch is niet genoegzaam, om de fouten in de teekening te bedekken.

KOMETEN of STAARTSTERREN. Zoo noemt men die ſterren, welke ſlechts op zekere tijden verſchijnen, gewoonlijk een flaauw licht vertoonen, in eene ſoort van nevel gehuld zijn, en meestal eenen langen nevelachtigen ſtaart hebben, die altijd van de zon is afgekeerd. De Kometen volgen, in hare beweging, niet, zoo als de planeten, den dierenriem, maar gaan in alle rigtingen langs den hemel, en bewegen zich nu eens ſpoediger, dan eens langzamer. Alzoo zij ſlechts van tijd tot tijd zigtbaar worden, heeft het bijgeloof hare verſchijning als een voorteeken van ongelukkige gebeurtenisſen beſchouwd; doch de nieuwere ſterrenkunde leert ons, dat de Kometen hemel-ligchamen zijn, die tot ons zonneſtelſel behooren. Men heeft reeds van meer dan 70, die zich vertoond hebben, een gedeelte van derzelver ware baan, of loop, om de zon, met de daartoe behoorende beginſelen (*elementen*) berekend, waaruit blijkt, dat ſommige reeds meermalen verſchenen zijn. Hare baan is elliptisch, en derzelver tijd van omloop is verſchillend. Zij loopen, zonder aswenteling, om de zon, naar de wetten der zwaartekracht, in lange ellipſen, en de grootere neiging van de oppervlakte harer baan naar de oppervlakte van de *ecliptica*, of zonneweg, onderſcheidt dezelve van de planeten. De Komeet van 1456, 1531, 1607, 1682 en 1759 is een en dezelfde. Zij legt hare loopbaan in 76 jaar af, en zal in 1835 weder verſchijnen. Die van 1770 heeft zich, onder alle, het naast bij de aarde vertoond, welke zij, volgens BURKHARDT, op omtrent 330,300, en volgens SEJOUR op omtrent 375,000 mijlen, dus op eenen 6 maal grooteren afſtand, dan de maan van de aarde ſtaat,

genaderd was; terwijl haar kleinste afstand van de zon nagenoeg 14, en haar grootste 108 millioen mijlen bedroeg. De Komeet van 1811 was merkwaardig wegens hare langdurige zigtbaarheid van Lentem. van dat jaar tot Louwm. van het volgende; alsmede wegens de afzondering van haren niet zeer digten kern van derzelver glinsterenden staart, welke het onderste gedeelte van den kern parabolisch omringde en in twee takken uitliep. Volgens STARKE, te *Augsburg*, bedroeg de lengte van den staart omtrent 800,000 duitsche, de middellijn van denzelven 860 geographische, en den kleinsten afstand van de aarde 32 millioen Duitsche mijlen. De lichtstof der Komeet was zoo fijn, dat men er zelfs de sterren van de 6de grootte door heen zien kon. BESSEL heeft den tijd van haren omloop op 3,383 jaar berekend, en HERSCHEL, door zijne groote teleskoop, in haren kern een planeten-ligchaam, met den dampkring eener Komeet omgeven, waargenomen. De Komeet van 1815, door OLBERS ontdekt, ging den 26sten van Grasm. door het *perihelium*, en hare baan werd op de sterrenwacht, te *Seeberg* bij *Gotha*, door NICOLAÏ bepaald, die den tijd van haren omloop op 72 jaar, 206 dagen berekend heeft.

Omtrent de natuurkundige gesteldheid dezer hemel-ligchamen heeft nog zeer vele duisterheid plaats. In de oude tijden hield men de Kometen voor bloote luchtverschijnsels; en eerst sedert TYCHO DE BRAHE, en inzonderheid sints NEWTON, wiens denkbeeld, omtrent haren loop, door alle, die sedert verschenen zijn, is bevestigd geworden, heeft men dezelve als vaste hemel-ligchamen beschouwd. Voor waarschijnlijk wordt het gehouden, dat de Kometen uit eene stof bestaan, welke door den invloed der nabij zijnde zon wordt opgelost, en in dampen veranderd, die in den millioen mijlen langen staart worden voortgedreven, en door de langdurige verwijdering van de zon digter worden, en weder naar beneden vallen. De menigvuldige, ten deele zonderlinge, stellingen omtrent het wezen der Kometen, hier aan te voeren, gaat buiten ons bestek: alleen merken wij nog aan, dat de nieuwe leer ten aanzien dezer ligchamen wel eens de vrees heeft doen geboren worden, of niet de eene of andere Komeet, eenmaal, de aarde zoo nabij zoude kunnen komen, dat deze, door zamenbotsing, buiten hare baan gerake, en haar van het licht der maan enz. beroove. Volgens HALLEIJ en LA PLACE, is zulk eene zamenbotsing eener Komeet met de aarde mogelijk; doch de droomen van eenen WHISTON kunnen ons niet meer verontrusten. OLBERS heeft aangetoond, dat deze zamenbotsing, met de aarde zelve, in 220 millioen jaren slechts eens, en eene nadering, den loop der aarde stoorende, alleen in omtrent 4 millioenen jaren kan plaats hebben, wanneer, namelijk, hare ligte stof en haar snelle loop daartoe mogt in staat zijn; terwijl de komeet van 1770, die volgens SEJOUR, het naaste bij de aarde was, zich vertoond heeft, zonder merkelijke veranderingen te weeg te brengen.

KOMIEK. In de verklaring van het Komieke heeft men tot hiertoe aan-

aanmerkelijk verfchild. Wanneer wij echter, zoo als de aard van het onderwerp met zich brengt, door het Komieke het *fpotachtige* verftaan, dan zullen wij hierdoor reeds van zelven op het fpoor geraken tot eene nadere verklaring van deze uitdrukking. Spotachtig is, namelijk, datgeen, hetwelk niet met een ernftig oogmerk, maar alleen uit fpotternij gefchiedt; zoodat het Komieke, zoo als hieruit blijkt, tegen het ernftige of treurige overftaat. Wanneer de ernst daarin gelegen is, om bij iedere handeling de doelmatigfte middelen, en de meest gefchikte aanwending van tijd, aan den dag te leggen, dan volgt hieruit reeds van zelve, dat het Komieke uit eene geheel verkeerde keus en aanwending van middelen en tijd, ter bereiking van het een of ander doel, moet geboren worden; en dit is dan ook, naar ons gevoelen, de eenige ware en voldoende verklaring van het Komieke. Door ernst verftaat men datgeen, wat ons op eene doelmatige, zich niet tegenfprekende, wijze, en langs den regten weg, tot het voorgeftelde oogmerk kan leiden; door het Komieke, daarentegen, dat op de tegengeftelde wijze gefchiedt, dat is, waartoe juist de tegenftrijdigfte en onzinnigfte middelen worden gebezigd, om zijn doel te treffen. Deze verklaring meenen wij, dat de meest juiste en voldoende is, omdat zij alle proeven kan doorftaan, en op alle mogelijke voorbeelden kan worden toegepast. Van de laatften zullen wij hier flechts eene aanvoeren. Wat is de rede, dat wij genegen zijn tot het lagchen, wanneer iemand, die ons voorbij gaat, valt? Volgens onze boven gegevene verklaring het volgende: hij, die langs de ftraat gaat, doet dit met oogmerk, om zich naar de eene of andere plaats te begeven, ter verrigting zijner zaken, anders zou hij natuurlijk zijn te huis gebleven. Terwijl hij nu dit zijn oogmerk wil uitvoeren, valt hij, dat is, hij doet juist het ondoelmatigfte, wat hij in zijn geval doen kan, in zoo ver hij, namelijk, door het vallen in het gaan, en daardoor in het volvoeren van zijn oogmerk, ten minfte eenigermate, verhinderd wordt. Het is derhalve de volftrekte ondoelmatigheid, welke hieruit ontftaat, die ons zoo verkeerd toefchijnt, dat wij er over lagchen moeten; en dit zullen wij zoo veel te meer doen, naar mate degene, die valt, fpoed fchijnt te hebben. Hetgeen ons echter doet lagchen, of het *belagchelijke*, is juist het Komieke. Wat fchijnt ons voorts komieker toe, dan wanneer iemand, die zich op eenen ftoel meent neder te zetten, dikwijls zeer langzaam en bedaard er naast op den grond gaat zitten. Is er wel iets ondoelmatiger te bedenken dan dit? En juist om deze reden komt ons zulk een geval zoo belagchelijk voor. Zelfs ons zedelijk gevoel, dat ons verbiedt, om ons over het ongeluk van onzen medemensch te verheugen, wordt door de neiging, om alleen het zuiver doel, ontbloot van alle perfoonlijke belangftelling, in het oog te houden, onderdrukt; en hoewel wij door eene veelvuldige ondervinding weten, dat de mensch, in de beide opgegevene gevallen, zich dikwijls zeer gevaarlijk kan kwetfen, werkt nogtans ons verftand, dat zich

door het ondoelmatige dier gevallen eenigermate beleedigd gevoelt, sterker dan de zedelijke wet, welke ons voorschrijft, om met het ongeluk van onzen natuurgenoot medelijden te hebben. (*Zie verder* BURLESK.)

KOMPAS. De uitvinding van dezen getrouwen gids der zeelieden, op den wijden *Oceaan*, is voor de scheepvaart en aardrijkskunde, en over het algemeen voor de beschaving des menschdoms van het hoogste belang. Wanneer en waar, echter, het Kompas het eerst is uitgevonden, houdt men nog voor onzeker. Sommigen schrijven deze uitvinding toe aan den *Italiaan*, FLAVIO GIOJA, van *Amalfi*; anderen aan de *Chinezen*, van welke de *Arabieren* haar naar de Westersche landen zouden hebben overgebragt, zoo als voor weinige jaren Dr. JOSEPH HAGER, hoogleeraar in de Oostersche talen te *Pavia*, in eene verhandeling, getiteld: *Memoria sulla Bussola Orientale*, getracht heeft aan te toonen; terwijl de heer AZUNI de eer dezer uitvinding zoowel aan den eersten, als aan de laatsten ontzegt, en die aan zijne landgenooten, de *Franschen*, toeschrijft. Wat hiervan zij; dit alleen weet men, dat de Fransche zeelieden, in de twaalfde eeuw, reeds van een Kompas gebruik maakten onder den naam van *Mariniere*, of *Marinette*, wanneer de naald op een spilletje draaide, als ook, dat zij die naald nog vroeger, drijvende op het water, gebruikten, en dan aan dezelve den naam van *Calamite*, of *Grenouille Verte* (kikvorsch) gaven.

Sedert hebben, inzonderheid, de *Engelschen* en *Hollanders*, aan het Kompas aanmerkelijke verbeteringen toegebragt, en heeft men aan de eersten deszelfs zwevende ligging, en aan de laatsten de namen der wereldstreken op de windroos te danken. Het wezenlijkst gedeelte van het Kompas is de op een dun spilletje zich vrij bewegende magneetnaald, die de kracht van den zeilsteen, waarmede zij bestreken is, bezit, om met de voorste punt, of lelie, altijd naar het Noorden, echter met eenige afwijking, te wijzen. Is het Kompas bijzonder voor de zeevaart geschikt, dan heeft het de volgende inrigting. De magneetnaald is een platte regthoek, ter breedte van omtrent $\frac{1}{24}$ en ter dikte van $\frac{1}{10}$ duim. Derzelver beide einden worden zoo afgepunt, dat zij in eenen stompen hoek te zamen loopen. In het midden doorboort men de naald, en plaatst boven de gemaakte opening eenen hollen, boven hare oppervlakte uitstekenden, cilinder, die boven met eenen uitgeholden, wel gepolijsten agaatsteen gesloten is. Hierop wordt de naald tusschen twee ronde, bordpapiere dekfels vast gehecht, welke de *scheeps-* of *windroos* uitmaken, waarop eene ster met 32 stralen, de windstreken aanwijzende, geteekend is, en waar bij de voorste punt van de naald altijd naauwkeurig naar het Noorden moet gerigt zijn. De rand der roos wordt in 360 deelen, of graden verdeeld, en de naald met haar staafje en verderen toestel in eene ronde koperen doos geplaatst, welke door eenen ring omgeven wordt, waarin zij zich vrij beweegt. Deze ring beweegt zich mede ge-

geheel vrij in eenen grooten, benedenwaarts loopenden, halven cirkel, welke op eenen voet rust, rondom welken het geheele werktuig zich onverhinderd laat omdraaijen. De windroos echter draait niet mede, omdat zij aan de naald vast is, die haar, door derzelver bestendige rigting naar het Noorden, dit belet. Het ophangen van het Kompas in eenen zwevenden ring maakt, dat het, onder alle de bewegingen van het schip, altijd, eene horizontale rigting behoudt. De voet wordt voorts aan den grond vast gemaakt, en het kompashuis van boven met een glas bedekt. Het sturen van het schip naar het Kompas vordert zeer vele kundigheden, die voor eenen bekwamen stuurman onontbeerlijk zijn.

KONGER-AAL. (*Muraena-Conger* L.) De Konger is een ondergeslacht, door CUVIER onder de *Muraenae* gebragt. De kenmerken van dit soort zijn: de rugvin, beginnende boven de borstvinnen, en de bovenkaak, die veel langer is dan de onderkaak. Bij de ouden is de Konger reeds bekend geweest: ARISTOTELES, OPIANUS, en PLINIUS hebben van dezen visch gewag gemaakt, en omhelsden, wat zijne voortteling betreft, hetzelfde gevoelen als omtrent de *Muraena*, waaromtrent de hedendaagsche Natuurkundigen in hetzelfde denkbeeld verkeeren. De jonge kongers zijn van de *M. anguillae* niet dan door flaauwe kenmerken onderscheiden; zij zijn in het algemeen witter, en hebben onder aan den buik groote vlekken, die nog witter zijn, en men bij de andere nooit ontdekt. Men vindt deze visschen in de zeeën van *Europa*, *Azië* en *Amerika*, tot op de *Antilles*, en vangt die meest aan de monden der rivieren, op den bodem der zee, waar zij zich gemakkelijk in het slik verbergen. Zij zijn bij' uitstek vraatachtig; leven van visschen, *Molluscae* en *Crustacae*, en sparen zelfs hun eigen soort niet: inzonderheid azen zij de op doode dieren, en men kan zeker zijn, deze visschen daar aan te treffen, waar men dezelve, of slechts bloed, heeft nedergeworpen. Men vangt den Konger-aal op dezelfde wijze als de *M. anguilla*, en dikwerf in eene ongeloofelijke menigte. Het veroorzaakt aan de visschers menigmaal zeer vele moeite de groote Kongers te vangen, dewijl zij zich hardnekkig verdedigen, en zich aan steenen en andere vaste ligchamen zoodanig met hunnen staart kunnen vasthouden, dat zij zich liever de kaken laten afrukken dan los te laten. Deze visch maakt bij sommigen een goed voedsel uit; maar daar zij gewoonlijk zeer vet is, heeft men tot derzelver verteering eene goede maag noodig. Onder den naam van *Anguille de mer*, komt deze visch veelvuldig te *Parijs* op de markt voor.

Op sommige kusten, waar de bevolking niet toereikende is, om het groot aantal te nuttigen, worden deze Konger-alen gedroogd en verzonden: men haalt er tot dat einde het ingewand uit, en houdt de holte door stokjes open; maakt vervolgens langwerpige en diepe insnijdingen op den rug, en hangt ze aan den staart aan takken van boomen. In de drie eerste zomermaanden is deze vischvangst het gelukkigste. Men zegt, dat de Konger-aal zich van groote vis-

ſchen weet meester te maken door hun het ligchaam, even als de *Boa conſtrictor* zaam te drukken. Hij zelfs wordt menigmaal eene prooi van groote *Crustacea*.

KONINGSBERGEN. Voormalige hoofdſtad van het koningrijk *Pruisſen*, thans van de provincie *Oost-Pruisſen*, en het regeringsdistrict *Koningsbergen*; eene beroemde koopſtad, voorheen tot het Hanſeatisch verbond behoorende. Zij ligt aan den mond van de *Pregel*, waarover 7 bruggen leiden, in het *Friſche-Haf*; heeft, de 13 voorſteden er onder begrepen, 2 mijlen in den omtrek, binnen welke ruimte zich echter vele tuinen, akkers en een meer bevinden; bevat omtrent 66,000 inwoners, waaronder vele Joden; voorts eene bezetting van 7,000 man; en een oud koninklijk ſlot, dat op eene hoogte ligt, met 180 vertrekken, waarvan echter een groot gedeelte onbewoonbaar is. Onder de 23 kerken, welke men in deze ſtad vindt, is de domkerk met haar fraai orgel bezienswaardig. De Hooge ſchool, in 1544 door den markgraaf Albrecht I, hertog van *Pruisſen* geſticht, en daarom ook *Academia Albertina* genoemd, heeft 22 hoogleeraren en eene boekerij, die, onlangs met de koninklijke, die van den raad, de *Brareinſche* en de *Wallenroodſche* vermeerderd, bijkans uit 50,000 boekdeelen beſtaat. Ook heeft men er, buiten de hooge ſchool, nog 7 gymnaſiums, onder welke het *Collegium Fredericia*. bijzonder uitmunt, 3 lyceums, 1 ſeminarium, een inſtituut voor doofſtommen, blinden, en onderſcheiden geleerde gezelſchappen. De vesting *Frederichsburg* met hare kerk en arſenaal ligt voor het *Kneiphof*, zijnde dit het voornaamſte gedeelte der ſtad. Offchoon de *Pregel* bij de ſtad eene diepte van 15 voet heeft, kunnen echter zwaar geladene ſchepen, uit hoofde van eenige zich daarin bevindende drooge plaatſen, dezelve niet naderen, en moeten dus in *Pillau*, de haven van *Koningsbergen*, blijven liggen. De handel en de fabrijken zijn er van het grootſte aanbelang.

KONINGSTEIN. Eene beroemde en welligt onoverwinnelijke vesting in den *Meiszner-kreits*, benevens een ſtadje van gelijken naam aan de *Elbe*, niet ver van de Boheemſche grenzen. Zij behoort tot het koningrijk *Sakſen*, ligt op eenen berg, die eene hoogte van 900 el boven de oppervlakte van de *Elbe*, en eenen omvang van een groot half uur heeft. Derzelver bouw werd in 1589, onder den keurvorst Christiaan I, begonnen; doch in 1731 eerst geheel voltooid. Men kan haar ſlechts van eene, wel gedekte, zijde naderen, dezelve niet ondermijnen, of van de omliggende bergen beſchieten, noch uithongeren, omdat zij niet alleen telkens van genoegzamen voorraad van leeftogt kan worden voorzien, maar ook genoeg bouwland, en ook hout, in de hooge vlakte heeft, om de kleine bezetting behoorlijk te kunnen verzorgen. Bovendien heeft zij nog eene bron van 586 el diep, en kan zoo wel het beneden liggende ſtadje, als ook de *Elbe*, met haar geſchut beſtrijken. Zij bevat gewoonlijk 600 bewoners, waarvan meestal 400 tot den krijgs-

ſtand behooren, en allen handwerken oefenen. Onder de voornaamſte merkwaardigheden dezer vesting behoort het tuighuis; het zoogenoemde pagebed (een ſmal gedeelte van den muur, waarop eens een page zoude geſlapen hebben, zonder er af te vallen); het groote wijnvat, 3,709 Dresder emmers kunnende bevatten; de kerk, de kelders, en de tegen over haar liggende zeer hooge berg *Lilienſtein*. De zoogenoemde *Georgenburg* dient tot eene bewaarplaats voor ſtaatsgevangenen, en in eenen oorlog worden de archiven en andere kostbaarheden op *Koningsſtein* geborgen.

KONINGSSTOEL was bij de oude *Duitſchers* een verheven plein onder den blooten hemel, alwaar door den graaf of opperſten regter des zondags geregt werd gehouden; insgelijks een gebouw van ſteen bij *Rheims*, waar te voren de nieuw verkozene Roomſche koningen en keizers telkens openlijk uitgeroepen werden.

KONSTANTINOPEL. Door de Oosterlingen *Conſtantina* of *Conſtantinia*, anders ook door de *Turken*, *Istambal* (dat is *in de ſtad*) genoemd, werd door KONSTANTINUS *den Grooten*, op de plaats van het oude *Byzantium*, op 7 heuvelen gebouwd, en naar hem genoemd. Zij was tot 1453 de hoofdplaats van het Oost-Romeinſche en is het ſedert tot heden die van het Turkſche rijk. Zij ligt nog aan de Europiſche zijde op 41° 1′, 27″ N. br., en op 26°, 3′ 35″ lengte van *Parijs*, aan de zee-engte, waardoor *Europa* van *Azië* geſcheiden, en de *Zwarte-* met de *Middellandſche zee* vereenigd wordt; heeft, behalve de voorſteden, (waarvan *Pera*, waar de Europiſche gezanten, en *Galata*, waar de buitenlandſche kooplieden wonen, de voornaamſte zijn), 2½ geographiſche mijlen in haren omtrek; telt thans niet meer dan een half millioen inwoners, waaronder zich een groot aantal Griekſche en Armeniſche Christenen, als ook vele Joden bevinden, welke, behalve van de fabrijken, van den handel en van het hof beſtaan. *Konſtantinopel* heeft eene ſchoone haven, die de ouden als het middelpunt van allen handel, als ook van allen rijkdom beſchouwden, en *Chryſokeras*, of *den gouden Hoorn*, noemden. De ſtad heeft van buiten, door hare paleizen en moskeen, een prachtig aanzien, waarmede zij van binnen, echter, weinig overeenſtemt. De ſtraten zijn meestal naauw, morſig, krom, en zonder plan of orde aangelegd, en de huizen laag en grootendeels van hout gebouwd; terwijl men allerwege groote, ledige plaatſen vindt, opgevuld met ruïnen van brandſtichtingen, en enkelde, hier en daar verſtrooide huizen, door de verwoestingen der pest ledig geworden, welke plaag jaarlijks alleen uit *Egypte* wordt overgebragt, en bij mangel aan alle tegenmiddelen onderhouden. Voor het overige is de lucht te *Konſtantinopel* gezond. De zomerhitte wordt er, door de winden, van den kant der *Zwarte zee* komende, getemperd; doch hier door wordt ook dikwijls een ſpoedige en gevoelige overgang van warmte tot koude veroorzaakt. De ſtad wordt door eenen muur omringd, in welke zich, niet ver van de zee, het ſlot der *zeven Torens* vertoont;

toont; doch waarvan eenigen door de aardbevingen van 1754 en 1766 zijn ingeftort.

Onder de merkwaardige gebouwen van *Konftantinopel* behoort het *Serai*. De Turkfche naam is eigenlijk *Serai* (flot), en de *Turken* noemen het ook wel, in onderfcheiding van andere floten, *Padishah Serai*, het keizerlijk flot. Het heeft eene heerlijke ligging: ten Zuid-Oosten heeft het den zeeboezem van *Niccaea*, *Azië*, en inzonderheid *Scutari*, en ten Noord oosten de fchoone landsdouwen van het kanaal, uit de *Zwarte-zee* komende, benevens de voorfteden *Tophana*, *Pera* en *Galate*, die zich aan den bergkant verheffen. Het vormt, met den tuin, eene matige ftad, door eenen hoogen muur omgeven, die aan de zijde van de kanalen met gefchut bezet is, hetwelk bij de wandelingen des keizers, en openbare vreugde bedrijven, gelost wordt. Het Serail heeft 3 poorten. Die, welke naar het eerfte plein leidt, heeft aan beide zijden nisfen, waarin de hoofden der tetegt geftelde ftaats-misdadigers en verflagen vijanden worden ten toon gefteld; en op dit plein vindt men de munt, de hoofd-moskee, een ziekenhuis, en het oude tuighuis, of de kerk van de H. Irene. Door de tweede poort gaat men van dit naar het tweede plein, de plaats, waar de Viziers worden te regt gefteld, en aan welks linkerzijde de Divan van den Grooten Heer en de ftallen, en aan de regterzijde de keuken-gebouwen gevonden worden. Dit plein is wel kleiner, maar fraaijer dan het eerfte, en heeft in het midden eene fontein, welke door cypresfen en wilde moerbezie-boomen overfchaduwd wordt. Van hier komt men op het derde plein, dat flechts door *Turken*, en ook dan alleen mag betreden worden, wanneer zij ten hove behooren, of derwaarts zijn geroepen. Alleen de gezanten komen door eenen bedekten gang in de gehoorzaal des fultans, die zich in het binnenfte of eigenlijk Serail bevindt, dat wel prachtig, maar klein en fomber is. De boekerij, waarin vele Griekfche en Latijnfche handfchriften gevonden worden; de fchatkamer, de baden, de *Harem* en de tuinen vervullen de overige door de muren ingeflotene ruimte van het Serail; doch van de inwendige inrigtingen van den *Harem*, het verblijf der vrouwen van den keizer, kent men weinig. Behalve dit hoofd-ferail is er, in het midden van de ftad, nog een oud, door Mahomed II gefticht, waarin de vrouwen en flavinnen van den Grooten heer, na zijnen dood, worden opgefloten, om zijn overlijden te betreuren, voor zoo lang zij niet huwen.

De Moskeen behooren onder de voornaamfte bouwkundige gedenkftukken van het tegenwoordig *Konftantinopel*. Zij zijn in 3 klasfen verdeeld, waarvan de keizerlijke de voornaamfte zijn, en alleen in de eerfte fteden des rijks gevonden worden. In de hoofdftad telt men van deze alleen 14, waaronder de voormalige kerk van de H. Sophia, door Justinianus gefticht, de oudfte en merkwaardigfte is. De koepel rust op pilaren van onderfcheiden marmer; de vloer is met porphier en *Verde antico* ingelegd, en met kostbare tapijten verfierd.

ſierd. Andere Moskeen zijn door Viziers, Pacha's en andere rijksgrooten gebouwd, en van deze zijn er in *Konſtantinopel* meer dan 200. Minder beduidende tempels zijn de *Mosdredis*, waarvan er zich in de hoofdſtad en voorſteden omtrent 300 bevinden, en die men als openbare kapellen kan aanmerken. Geen *Turk* mag in eene Moskee begraven worden: dit verbiedt de *Koran* uitdrukkelijk, zoo als ook alle openbare gebeden voor afgeſtorvenen. Uit dezen hoofde heeft men in de nabijheid van de ſtad kerkhoven, waarvan eenigen naar een park gelijken, en allen met boomen, inzonderheid met cypresſen beplant zijn. Behalve de kerkhoven voor de *Turken*, zijn er ook voor de Grieken, Joden, Katholijken en *Armeniers*. Ieder ſultan laat echter, voor zich en zijne kinderen, ter zijde eener keizerlijke moskee, eene dooden-kapel bouwen, waartoe de moeder-ſultane een gelijk regt heeft. Over het gewelf, waarin de ligchamen geplaatst worden, ſtaat de toerusting van een lijk met eene kist, die met gouden ſtoffe overdekt, en met traliewerk omgeven is. De grafſteden der ſultanen en prinſen onderſcheiden zich door eenen tulband van *Muſſelin*, die boven aan de zijde van de kist ſtaat. Deze kapellen worden door lampen verlicht, die den geheelen nacht branden.

Behalve de Moskeen heeft men in *Konſtantinopel* 23 Griekſche, 4 Armeniſche, 1 Rusſiſche en 9 Katholijke kerken; 130 openbare baden; vele ſynagogen, hospitalen en liefdadige inrigtingen; 11 akademien, alwaar, op keizerlijke kosten, meer dan 1600 *Turken* voor de bediening van kerk en ſtaat gevormd worden; 518 hoogere leerſcholen, waar men onderwijs om niet ontvangt; 1300 kinderſcholen enz. Voorts zijn hier karavanſera's; ſcholen voor de wis- en zeevaartkunde; Turkſche, Armeniſche en Joodſche boekdrukkerijen; 18 openbare boekerijen; leder-, zijde-, katoen- en linnen-fabrijken; bekwame juweliers, goudwerkers, borduurders enz. De handel is van groot belang, en meestal in de handen der *Armeniers*, *Joden* en *Grieken*.

KONSTANTINUS. (C. Flavius Valerius Aurelius Claudius) De eerſte onder de Romeinſche keizers, die tot den Christelijken godsdienst overging, en denzelven daardoor tot eenen ſtaats-godsdienst verhief. Deze ſtap, waaraan waarſchijnlijk niet alleen ſtaatkunde en de wanhopige toeſtand van het oogenblik, maar ook opvoeding en zijne reeds voorlang verkregene kennis van het Christendom aandeel hadden, deed hem bij de Christelijke ſchrijvers weldra den naam van Konstantijn *den Grooten* verwerven, en men moet erkennen, dat hij dien, ten minſte, met even veel regt verdiende, dan menig ander vorst, aan wien deze bijnaam gegeven werd. Zijne regering was, althans voor de *Romeinen* zoo weldadig, als die van Augustus; en zoo al de gevolgen derzelve niet duurzaam waren, moet dit niet aan den keizer, maar aan de onherſtelbare wonden worden toegeſchreven, waaraan de Romeinſche ſtaat, ſedert het beſtuur van zoo menig onwaardig beheerſcher, geleden had.

Konstantijn, na den dood zijns vaders, in het jaar 306 onzer tijd-

tijdrekening, door de soldaten tot keizer uitgeroepen, weigerde GALERIUS hem den titel van AUGUSTUS, en bewilligde hem alleen dien van *Caesar*. KONSTANTIJN nam desniettegenstaande de landen zijns vaders, *Gallie*, *Spanje* en *Brittanje*, in bezit, trok over den *Rijn*; verstrooide de *Franken*, die *Gallie* verwoestten; keerde hierop zijne wapenen tegen MAXENTIUS; sloeg zijn leger onder de muren van *Rome*, en trok zegevierend binnen die stad, waar hij allen in vrijheid stelde, die door de onregtvaardigheid van MAXENTIUS gekerkerd waren, en kwijtschelding verleende aan diegenen, die partij tegen hem gekozen hadden. De senaat verklaarde hem hierop tot *eersten* AUGUSTUS (opperste keizer) en tot *Pontifex maximus*, waarna in het volgende jaar 313 het merkwaardig edikt van KONSTANTINUS en LICINIUS, ten voordeele der Christenen, verscheen. Een ieder werd vrijgelaten, om zoodanigen godsdienst te belijden, als hij den besten oordeelde, en den Christenen werden de goederen terug gegeven, welke men hun gedurende de vervolgingen ontnomen had; terwijl zij niet alleen niet vervolgd, maar ook van openbare ambten niet mogten uitgesloten worden. LICINIUS, aan de dochter van KONSTANTIJN gehuwd, en jaloersch op den roem zijns schoonvaders, beproefde wel derzelver vervolging op nieuw, doch met geen ander gevolg, dan dat hij door den laatsten tot tweemaal toe werd geslagen, eindelijk bij *Chalcedon* in zijne handen viel, en in 373 gewurgd werd.

KONSTANTIJN, nu heer van het Oostersche en Westersche rijk, besteedde zijne voornaamste zorg aan het bevestigen der openbare rust en de uitbreiding van den godsdienst. Hij ontwierp voor het verscheurde rijk een geheel nieuw regeringsstelsel, dat voor deszelfs toenmaligen toestand van het uitgebreidste nut was; de inwendige rust verzekerde; den inval van buitenlandsche vijanden moeijelijk maakte; de staatskrachten meer in één punt vereenigde, en het overzigt van het geheel ongemeen bevorderde. Bijzondere wetten, die 's keizers menschlievend hart eer aandoen, waren bedacht, om de diep gezonkene zedelijkheid te herstellen; doch het algemeen zedenbederf was zoo groot, dat zij de bedoelde uitwerking niet konden voortbrengen. Hij veroorloofde de Christenen, om ten koste zijner domeinen kerkene te bouwen; beriep de kerkvergadering van *Arles*, om aan de scheuring der *Donatisten* een einde te maken, en in 325 een ander *Concilium oecumenicum*, dat te *Nicea* in *Bithynie* bijeen kwam, en waarbij hij in persoon tegenwoordig was.

Voor lang had KONSTANTIJN reeds het plan gehad, om eene stad te bouwen, ten einde den zetel der regering derwaarts te verplaatsen, waartoe hij te *Byzantzium*, in *Thracië*, in 329 den grondslag legde. Zij werd niet voltooid voor in het jaar 334, en naar hem *Konstantinopel* genoemd; doch KONSTANTIJN had van dit blijvend gedenkstuk van zijnen roem slechts weinig genot, alzoo hij in het jaar 337 stierf. Hij beminde nevens de wapenen ook de wetenschappen, die hij wezenlijk begunstigde; en men vindt in EUSEBIUS verscheidene proeven van zijne geleerdheid.

KONZENILJE, of KOCHENILJE. (*Caccus cactus opuntiae*, L.) ook wel fcharlaken-worm genoemd, is de fchildluis van den fakkedistel, of Indiaanfche vijgenplant. Men kan dezen worm bij de gewone wandluis vergelijken, doch met dit onderfcheid, dat hij niet zoo plat, en het ligchaam meer eirond is. De Kochenilje-worm behoort oorfpronkelijk in *Mexiko* te huis, en men vindt hem aldaar op verfchillende foorten van den *Cactus*, dien men hierom in verfcheidene plantagien teelt; doch wordt ook thans op andere plaatfen van *Zuid-Amerika*, alsmede in *Spanje* gevonden. De ongevleugelde wijfjes teelen driemaal in een jaar voort, en fterven, wanneer zij hunne jongen ter wereld gebragt hebben, na weinige dagen. Van het eerfte broedfel neemt men alleen de moeders weg; bij het tweede ook de volwasfene jongen, en bij het derde verzamelt men alles, omdat als dan de winter op handen is. De laatfte inzameling geeft dus verre weg de flechtfte Konzenilje. Men heeft berekend, dat tot één pond van deze kostbare verwftof, die zelfs het hoog geroemde purper der ouden overtreft, meer dan 70,000 van gemelde infekten vereischt worden; en echter voert men jaarlijks wel een millioen ponden naar *Europa* over. Zij behoudt hare verwende kracht, offchoon zij meer dan 100 jaar oud is, en geeft het duurzaamfte fcharlaken-, karmofijn- en purper-rood; terwijl tevens eenige lakken, zoo als ook het Florentijnfche, en het dure karmijn, daaruit bereid worden.

Voor dat de Konzenilje in *Europa* bekend was, behielp men zich met de eijernesten van de fchildluis, of andere veel minder fchoone roode verfftoffen, tot na de ontdekking van *Amerika*, en toen kende men zelfs, bij hare eerfte invoering, derzelver oorfprong niet, maar hield ze voor den bloefem of vrucht van een gewas. Naderhand leerde men echter, dat deze voortreffelijke verwftof uit verdroogde kleine infekten beftond, hetwelk in het jaar 1729, door den heer Ruischer te *Amfterdam*, zelfs geregtelijk, bewezen werd.

KOOLSTOF. De kool of Koolftof is een enkelvoudig brandbaar ligchaam, volkomen ontfmeltbaar en vuurvast in alle dierlijke en plantaardige brandftoffen aanwezig; het zuiverts echter in den diamant; vormt met de zuurftof vereenigd, eene lucht, waaraan men den naam van vaste lucht gegeven heeft, doch die beter *koolftofzure* lucht geheeten wordt. De Koolftof maakt bijna alleen de vaste grondftof der gewasfen uit; en van hier, dat zij ook, bij de ontbinding bij alle plantaardige en dierlijke zelfsftandigheden door het vuur, overblijft. Met ijzer vereenigt, vormt het ftaal en potlood.

KOOLSTOFZUUR. Volgens den kundigen Lavoisier, verbindt zich gedurende het verbranden van eene kool, de zuurftof met de koolftof, tot koolftofzuur. De voorheen met de zuurftof verbondene warmteftof wordt daardoor vrij; en van hier, dat bij verbranden van een ligchaam, tot kool, licht en warmte ontftaat. De kool- en de zuurftof worden door een gedeelte van de warmteftof, die zij opnemen en binden, luchtvormig, en vormen de kool-

ftof-

ſtofzure lucht, die even als de ſtiklucht voor het dierlijk leven doodelijk is, en alle verbranding uitdooft. Zij is zwaarder dan de dampkringslucht; heeft de eigenſchappen van een zuur; wordt door het water opgenomen, en geeft aan hetzelve eenen prikkelenden ſmaak, dien wij bij vele minerale wateren waarnemen. (*Zie verder* DAMPKRING).

KOOPVAARDIJ-SCHIP. Is een zoodanig ſchip, hetwelk alleen beſtemd is, om koopmansgoederen, met de daartoe behoorende perſonen, over zee te voeren. Deze ſchepen verſchillen zoowel in maakſel als in grootte, en voeren ook onderſcheidene namen, als: barken feloeken, galjoenen, gaillasſen, oost-indievaarders enz. Wanneer vele koopvaardij-ſchepen zich bij elkander bevinden, noemt men die te zamen eene *koopvaardij-vloot*, en voegt er de plaats harer beſtemming bij, als: de *Oost-Indiſche*, *Braziliaanſche*, de *zilver-koopvaardij vloot* enz.

KOORTS. Is eene ziekte, die het geheele bewerktuigde geſtel aantast, en zich telkens door de volgende, wezenlijke verſchijnſels openbaart: 1. verandering in het gevoel van warmte, zoodat de zieke koud of huiverig is, rilt en ſomtijds klappertandt, b. v. bij ieder aanval van afgaande en ontſtekings-koortſen: ſomtijds echter is de koude ſlechts gematigd, zoo als bij het begin van vele zoogenoemde zenuw-, teringachtige en andere koortſen. Na de koude volgt de hitte, die insgelijks dikwijls brandend, dikwijls gematigd is; doch niet altijd in evenredigheid met de voorafgegane koude ſtaat. 2. Verandering in den omloop van het bloed; de pols ſlaat menigvuldiger en ſneller, dan in den gezonden ſtaat. 3. De zieke gevoelt zich mat, en is als of alle zijne leden geſlagen zijn. 4. Verſcheidene verrigtingen van het ligchaam zijn veranderd en ten deele geſtremd; de *urien* heeft in de koude eene bleeke, en in de hitte eene roode kleur, en laat in het verloop van de Koorts veel bezinkſel op den bodem achter; de huid is nu geheel droog, dan nat van het zweet; de ſpijsvertering is belet, de ſmaak vreemd, de tong beſlagen enz. 5. De toevallen nemen toe en verminderen naar zekere perioden. Bij deze wezenlijke en beſtendige kenmerken der koorts komen nog eene menigte andere toevallen, welke van den graad derzelve, van de wijze der opgewekte invloeden en oorzaken van de luchtſtreek, het jaarſaizoen, van het beleedigd werktuig, en van het eigendommelijk geſtel van den zieken afhangen. De gewoonlijkſte zijn hoofdpijn, gebrek aan, of te veel ſlaap, ijlhoofdigheid, zenuwtrekkingen, ontſteking van ſommige deelen, prikkeling van de werktuigen der ſpijsvertering, waaruit eene overmaat van ſlijm of gal in de maag, walging, braking of buikloop, korte ademhaling ontſtaan enz. Men kan den loop der Koorts verdeelen: 1. In den tijd der voorboden, wanneer zich de Koorts nog wel niet geopenbaard heeft, doch de zieke zich reeds niet wel gevoelt. Deze duurt bij vele Koortſen zeer kort, of heeft ook wel geene plaats, zoo als, b. v. bij ontſtekings-koortſen, welke zich dikwijls eenſlags vertoonen. Bij de zoogenoemde gal-, alsmede bij zenuw- of rotkoortſen, duurt deze tijd ſomtijds

tijds 8 en meerder dagen. 2. In den tijd, waarop de Koorts een begin neemt en zich de eerste *wezenlijke* kenmerken derzelve vertoonen. 3. Hierop volgt de tijd, waarin de Koorts toeneemt, die ten laatste eindigt, wanneer de Koorts op haar hoogst is, en de toevallen het hevigst zijn. Dit oogenblik noemt men de *crisis*, of punt van beslissing, hetwelk door het afnemen der Koorts wordt opgevolgd. De toevallen worden nu minder sterk, de enkele aanvallen der Koorts eindigen met heilzame en beslissende ontlastingen, komen later, duren korter, en houden ten laatste geheel op.

Wilden wij het ware wezen der Koorts, of hetgeen hetzelfde is, hare naaste oorzaak uitvorschen, wij zouden door den sluijer moeten heendringen, welke het binnenste der natuur bedekt houdt, en dus den waren aard der bewerktuiging, het levensbeginsel, de enkelvoudige stof van het bewerktuigd ligchaam, hare verhouding tot, en zamenstelling onder elkander, met de mogelijke veranderingen, die zij ondergaan kan, moeten kennen: doch dit alles zijn geene voorwerpen van ervaring, maar van bespiegeling. Verschillend, en dikwijls zeer uit een loopend, zijn dus natuurlijk de gevoelens der oude en nieuwere geneesheeren hieromtrent; doch komen mogelijk diegene het naast aan de waarheid, welke de voorname oorzaak der Koorts meenen gelegen te zijn in eene gebrekkige verhouding tusschen de bloedvaten, ten aanzien van de prikkelbaarheid, inzonderheid der slagaderen, en der capillaar-vaten, en deze gebrekkige verhouding als van eenen toestand der hersenen en zenuwen oordeelen afhankelijk te zijn. Men kan de Koortsen rangschikken: 1. naar derzelver duurzaamheid, in *heete*, die eenen dag, 3, tot 4, 7, 14, 21 tot 30 dagen aanhouden, en daarom weder in verscheidene onderdeelen vervallen, en in *chronische*, die eenen langer, en onbepaalden tijd duren. 2. Naar de bestemde orde in de verschijnsels der Koorts: in *aanhoudende* (*Febres continuae*), waar de wezenlijke kenmerken derzelve, van het begin tot het einde der ziekte, altijd voorhanden zijn; of wel in gelijken graad aanhoudende Koorts (*F. Continua continens*) of in toe- en afnemende, afgaande Koorts (*Continua remittens*), of eindelijk in afwisselende Koortsen (*F. intermittens*), waarin de wezenlijke toevallen derzelve, na iederen aanval, geheel ophouden. De laatste worden, naar den tijd der terugkeering van derzelver verschijnsels, weder verdeeld in *F. quotidianae*, wanneer dezelve alle dagen eenen aanval maakt); in *F. tertianae*, om den anderen dag wederkomende; in *F. quartanae* of derdendaagsche enz. Behalve deze, heeft men nog meerdere verdeelingen van de Koorts; doch de belangrijkste is die, welke op de verbeteringen gegrond is, die de geneeskunde door hare natuurlijk wijsgeerige behandeling ondergaan heeft, namelijk: de verdeeling volgens de 3 hoofdstelsels der bewerktuiging, de prikkelbaarheid, gevoeligheid, en herstellingskracht. Volgens deze verdeeling zijn er 3 soorten van Koortsen, als: de *Synocha* (slagaderlijke Koorts), waartoe de ontstekende behooren. 2. De *Synochus* (de ve-

 neu-

neufe Koortfen), waaronder de galachtige geteld worden. En 3. de *Typhus* (zenuwachtige Koortfen). Zoo lang nu een der 3 opgegevene hoofdftelfels alleen wordt aangetast, blijven het zuiver aanftekende, galachtige of Zenuwkoortfen; doch heeft dit ten aanzien van meer dan één plaats, dan worden het gemengde Koortfen, en er ontftaan ontftekende Gal-, galachtige Rot-, Rot-zenuw-koortfen enz.

KOORTS. (De Gele) Deze pestaardige ziekte, door den handel uit de nieuwe wereld naar *Europa* overgebragt, was federt onheugelijke tijden in de West-Indifche volkplantingen, en in alle landen van den zonne-keerkring bekend, waar zij zich in eenen hevigen graad, van geelzucht en zwart braakfel vergezeld, vertoonde. In de Engelfche West-Indifche kolonien heerscht deze ziekte federt derzelver aanleg, en vernietigde Cromwels magt, toen deze in 1635 *Jamaika* veroverde. Zij was bijzonder verwoestend federt 1748, en werd toen door den Engelschman Hughes het eerst befchreven; doch in 1793 openbaarde zij zich het eerst buiten de landen van den zonne-keerkring; werd door West-Indifche fchepen naar *Philadelphia* overgebragt, en woedde in dat jaar in de Vereenigde ftaten van *Noord-Amerika*. Met het begin dezer eeuw floeg deze pestziekte ook tot *Europa* over, en vertoonde zich, door een in *Cadix* aangekomen Noord-Amerikaansch fchip, het eerst in de nabijheid der ftad, en vervolgens in *Andaluzië*. Bijzonder fterk was de fterfte onder de jonge lieden van het mannelijk geflacht, en in $2\frac{1}{2}$ maand werden bijna 100,000 menfchen door haar weggerukt. Met den aanvang van het koudere jaarfaifoen verminderde zij van langzamerhand; doch taste daarentegen *Malaga*, en andere bloeijende landftreken, met zulk eene woede aan, dat alleen de verminderde bevolking haar palen ftelde , en zij van zelfs ophield. Intusfchen was deze verwoestende koorts flechts voor eenen korten tijd geweken, en keerde in 1804 met zulk eene hevigheid terug, dat zij, binnen weinige maanden, een derde der bevolking van *Malaga* wegfleepte, en zich langs de geheele kust der *Middellandfche zee* verfpreidde. Men merkte toenmaals op, dat zij op zwakke minder, dan op fterke menfchen invloed had, en dat *Negers*, Amerikafche *Creölen*, *lieden van de kleur* en *Spanjaards*, die de ziekte reeds hadden doorgeftaan, er geheel van bevrijd bleven. Ook voor het vrouwelijk geflacht was zij minder gevaarlijk, en oude vrouwen bleven er geheel van verfchoond. Met het einde van het jaar nam wel de ziekte een einde; doch openbaarde zich gelijktijdig, door een uit *Cadix* uitgeloopen fchip, te *Livorno*, waar zorgeloosheid en onkunde aan deze ziekte, in het eerst, eenen vrijen loop lieten, die echter naderhand door doelmatige middelen gefluit werd. Zes jaar daarna, tegen het einde van 1810, keerde deze verfchrikkelijke ziekte weder terug, en verfpreidde zich, van *Malaga* en *Carthagena*, langs de kusten tot *Rofes*. Ook *Gibraltar*, bleef niet verfchoond; doch doelmatige inrigtingen verhinderden hare verdere verfpreiding, en maakten er ook ditmaal een einde aan. Ten ge-

gelijken tijde vertoonde zich de Gele koorts in die wereld- deelen, waar zij eigenlijk te huis behoort, met eene ongewone hevigheid; bereikte, van de *West-Indie* af, het Amerikasche vaste land, en tastte *Georgië* en *Zuid-Carolina* aan. Inzonderheid werden vreemdelingen, *Europeërs*, en zelfs de *Amerikanen*, uit de Noordelijke havens, het slagtoffer van deze kwaadaardige koorts, die in de havens der Zuidelijke provincien van den Noord-Amerikaschen vrijstaat, inzonderheid in *Charlestown* en *Havahna*, heerschte.

KOPAL. Eene harde, blinkende, gele doorschijnende gom, volgens sommigen van zelf uit eenen boom (*Rhus Copallinum*. L.) vloeijende, die in het noordelijk *Amerika* te huis behoort, en eene aanzienlijke hoogte verkrijgt; doch volgens anderen, even als de barnsteen, waarmede zij zeer vele overeenkomst heeft, tot de ligchamen des delfstoffelijken rijks behoorende. Van deze gom komen onderscheidene soorten in den handel voor, waarvan die, welke onder den naam van *Oostersche* of *Levantsche* bekend is, voor de beste gehouden wordt. Inzonderheid wordt dezelve tot het vervaardigen van vernisfen gebezigd.

KOPER. Dit metaal is rood van kleur, zeer hard en taai; geeft van alle metalen den sterksten klank; wordt door alle zuren opgelost; brandt met eene groene en blaauwe vlam; verbindt zich ligtelijk met andere metalen, en geeft daardoor zeer schoone en belangrijke zamenstellingen, b. v. met goud vermengd, het *Similor* en het *Maleische Suasso*; met zink het geel koper en het *Tomback* (van *tombago* afkomstig, dat *Koper* beteekent); met tin de zoogenoemde *Klokspijs*, en het *Geschutgieters-metaal* of *brons*, waartoe gewoonlijk 5 deelen Koper en één deel Engelsch tin genomen wordt; met nikkel het *Chinesche Packfong*; met Arsenicum het *Argent haché*, benevens de zamenstelling tot Teleskoopspiegels enz. Voorts wordt het Koper in de munten tot de karatering van het goud en zilver gebruikt, en dient tevens niet alleen, gelijk deze metalen, tot eene muntspecie, maar ook tot zeer vele fijne kunstwerken, die van ijzer, tin of lood niet zoo wel zouden kunnen gemaakt worden, als tot het vervaardigen van onderscheidene werktuigen en keukengereedschappen, van welke laatste ketels, pannen enz. niet dan met omzigtigheid, en allen wel vertind moeten gebruikt worden, alzoo het Koper door de vochtigheid der lucht, en nog meer door zuren, eenen groene roest verkrijgt, welke der gezondheid hoogst nadeelig is. Door koperen platen boven uitwasemende azijn te leggen, verkalkt (verzuurt) het Koper, en levert die schoone verw op, welke onder den naam van *Spaansch-groen* bekend is. Het is een zeer taai en rekbaar metaal, kan tot zeer dunne draden uitgetrokken, en ook tot even dunne bladen, als het zilver, uitgeslagen worden. Offchoon door het slaan wel eene groote hardheid verkrijgende, verschilt dezelve nog veel van staal en ijzer; doch schijnt men oudtijds de kunst verstaan te hebben, om aan het Koper eene hardheid te geven, waardoor men

er wapentuigen, mesfen, ploegijzers, met één woord alle die werktuigen van konde maken, welke tegenwoordig uit ijzer en ftaal vervaardigd worden; en van hier, dat men bij de oudfte gewijde en ongewijde fchrijvers, gelijk JOB en HOMERUS, dikwijls van koperen zwaarden, panfers enz. gewag gemaakt vindt.

Het Koper komt zoo wel gedegen, als verertst voor. Gedegen vindt men het, zoo wel met goud- als zilver enz. vermengd; en van hier zijne trapswijze afdalende roode kleur. Het wordt in velerhande zonderlinge gedaanten gevonden, fomtijds gekristallifeerd, en dan meest als dubbelde vierzijdige piramiden. Verertst draagt dit metaal verfchillende benamingen, naar deszelfs onderfcheidene gedaante, kleur en zamenftelling. Het is dan meest met zwavel, foms met zuurftof, of ook met zuren verbonden. Het Koper wordt op zeer vele plaatfen in eene aanmerkelijke hoeveelheid gevonden, en wel zeer dikwijls gedegen, zoo als in *Noord-Amerika*. Het Japanfche, Siberifche en Zweedfche houdt men voor het fijnfte. In *Siberië* zijn onuitputbare koper-bergwerken, zoo als ook bij *Orenberg* en *Kazan*. Het belangrijkfte in *Zweden*, hetgeen reeds in de 13de eeuw bewerkt werd, en waarin nog geftadig meer dan 1000 menfchen arbeiden, is bij *Fahlun*, en levert tegenwoordig nog tusfchen de 4 en 6,000 fchippond Koper op. Ook *Engeland*, inzonderheid *Cornwallis*, heeft eene genoegzame hoeveelheid van dit metaal voor deszelfs fabrijken, hetgeen anders uit *Duitschland*, alwaar ook in verfcheidene oorden Koper gevonden wordt, werd aangebragt. *Hongarije* is echter een der rijkfte landen in dit metaal, onder welks Koper-erts tevens veel zilver begrepen is. Men fchat het jaarlijksch inkomen van alle de kopermijnen in *Hongarije* op 34,000 centenaars; terwijl *Duitschland* nog zoo veel over heeft, dat er jaarlijks nog kan worden uitgevoerd.

KOPIEER-MACHINE. Onder alle uitvindingen, in het werk gefteld, om zoo wel fchriften als teekeningen werktuigelijk te kopiëren en te vermenigvuldigen, heeft men ook kopiëer-machines voor gefchreven fchrift uitgedacht, waarvan de dubbelde fchrijfpen de eenvoudigfte en oudfte is, door welke men twee brieven in eens kan fchrijven. Ondertusfchen heeft WATT in *Engeland* eene nieuwe machine uitgevonden. Men legt, namelijk, op het versch gefchreven blad, dat men kopiëren wil, een ander van gelijke grootte, hetwelk doorfchijnend en ongelijmd zijn moet, en vooraf zorgvuldig vochtig gemaakt wordt, zonder echter nat te zijn. Deze beide bladen legt men nu tusfchen glad papier, en vervolgens het eene met het andere in een daartoe opzettelijk ingerigt en met laken bekleed persje, dat men een- of meermalen toefchroeft, waardoor zich dan op het ongelijmde blad een afdrukfel van het oorfpronkelijke vertoont, hetwelk tegen het dag- of kaarslicht moet gelezen worden. In *Engeland* bedient men zich van deze wijze van kopiëren op meest alle handel-kantoren: ook hier te lande en elders zijn deze kopiëer-

ma-

machines veel in gebruik, en men kan niet ontkennen, dat zij, wanneer men eene behoorlijke vaardigheid in derzelver behandeling verkregen, en den juisten graad van vochtigheid, die het papier moet hebben, heeft leeren kennen, dat zij als dan zeer gemakkelijk zijn.

KOPPENHAGE, in het Deensch *Kiobenhaijn*, de hoofdstad van *Denemarken* en de zetelplaats des konings. Zij ligt op het eiland *Seeland* aan de *Sond*, en eenen smallen zee-arm, die haar van het eiland *Amak* scheidt; is bevestigd en fraai gebouwd; heeft eene veilige en goede haven, die 400 schepen kan bevatten, en bij welke zich het zee-arsenaal, de scheeps-timmerwerven, en andere, tot het zeewezen noodige gebouwen bevinden. Men vindt er 3 voorsteden, 13 opene plaatsen, waaronder het nieuwe koningsplein met het fraaije standbeeld van CHRISTIAAN V, en het *Frederiks* plein met dat van koning FREDERIK V te paard pronkt; voorts 22 kerken, 22 hospitalen, 30 armenhuizen, en ruim 100,000 inwoners, waaronder 2,400 Joden. Voorheen bevonden zich in *Koppenhage* 4 koninklijke sloten; doch in 1794 werd het prachtigste residentie-slot des konings, *Christiaans-burg*, een der aanzienlijkste en fraaiste van *Europa*, eene prooi der vlammen, zoo dat alleen de bouwvallen en prachtige paardenstallen er van zijn overgebleven. De overige 3 sloten heeten *Charlottenburg*, thans voor de kunst-akademie ingeruimd, en met eene gallerij van schilderstukken voorzien; het oude koninklijke slot *Rozenburg*, waarin vele kostbaarheden en oudheden bewaard worden, en waarbij zich de konings-tuin bevindt, en eindelijk *Amalienburg*, eigenlijk 4 paleizen uitmakende, die na het afbranden van *Christiaans-burg* tot een koninklijk verblijf zijn gekocht geworden. Onder de overige merkwaardige gebouwen behooren het tuighuis, met de koninklijke boekerij, waarin 130,000 boekdeelen en 3,000 handschriften; den schouwburg, de beurs met de bank, de *drievuldigheids-* en prachtige *Frederiks*-kerk, het schoon, uitmuntend ingerigt *Frederiks*-hospitaal, een huis voor kraamvrouwen en het vondelingshuis. *Koppenhage* bezit vele inrigtingen voor het wetenschappelijk onderwijs, als de in 1475 gestichte universiteit, met 20 gewone en 16 buitengewone hoogleeraren, eene boekerij van 70,000 deelen, eenen botanischen tuin en sterrenwacht; voorts eene koninklijke heelkundige akademie, waarop zich omtrent 200 kweekelingen bevinden, eene andere voor de land- en zee- kadetten, en, behalve de koninklijke- en universiteits-, nog eene klassieke, openbare boekerij van 25,000 boekdeelen, benevens verscheidene openlijke en afzonderlijke kunstverzamelingen. Bovendien heeft men, ter meerdere bevordering van kunsten en wetenschappen, in *Koppenhage* verscheidene genootschappen, als: de koninklijke akademie der fraaije kunsten, het genootschap ter verbetering der Noordsche talen en geschiedenis, enz. Behalve alle soorten van handwerkers en kunstenaars, vindt men er velerhande fabrijken, waaronder voornamelijk de koninklijke porselein-fabrijk, de laken-, wollen-, zijden-, katoen- en tapijt-fabrijken, de ijzergieterijen en 18

ſuiker-rafinaderijen behooren. Nog belangrijker is de handel, zijnde *Koppenhage* het middelpunt van dien des geheelen Deenſchen rijks, die zoo wel ter zee als te land gedreven wordt, en tot welks bevordering de bank, met een kapitaal van 2,400,000 ſpecie, het genootſchap van zee-asſurantie, de bevoorregte koninklijke Oost- en West-Indiſche maatſchappijen, en de uitmuntende haven dienen. Men vindt hier 80 groote handel-huizen, die omtrent 340 eigen ſchepen bezitten. De ſtad leed in 1794 veel door eenen zwaren brand; doch nog meer door eenen plotſelingen aanval der *Engelſchen* in 1807, waardoor eene zoo verſchrikkelijke verwoesting werd veroorzaakt, dat zij zich eindelijk, na een vreeselijk bombardement van vier dagen, gedurende welke 9,000 bomben in de ſtad werden geworpen, bij verdrag moest overgeven. Een aantal van 305 huizen en gebouwen, waaronder de fraaije Vrouwenkerk, werd geheel in de asch gelegd, en omtrent 2000 menſchen, zoowel van de bezetting als van de inwoners, verloren daarbij het leven. — De omſtreken van *Koppenhage* zijn ten deele zeer fraai en aangenaam, en in de nabijheid liggen de koninklijke lusthuizen *Frederiksburg*, het gewone zomerverblijf van 's vorsten hof, *Hirschholm*, *Friedens-burg*, *Friederiksburg* en *Jagerpreis*.

KOPPER-MAANDAG, op den tweeden maandag in het nieuwe jaar invallende, is een dag, die in ſommige oorden van ons vaderland, door lieden van den minderen ſtand, in vrolijkheid wordt doorgebragt, en inzonderheid op verſcheidene plaatſen, b. v. *Amſterdam*, *Leijden* en *Groningen*, een feestdag voor ſommige handwerkslieden is, zoo als voor boekdrukkers- en bindersknechts, die dan niet werken, maar bij hunne patronen en de kalanten hunner winkels nieuwjaar gaan wenſchen. Sommigen, die dezen dag niet *Kopper-* of *Koppeltjes-maandag* willen genoemd hebben, meenen, dat dezelve het zamenkoppelen, en bijeenkomen van het gemeene volk aanduidt, om wegens het ingevallen nieuwjaar vrolijk te zijn: anderen leiden de benaming van *Koppel-maandag* af van het zamenkoppelen of vereenigen door het huwelijk, hetgeen oudtijds op dien dag zou geſchied zijn. Dan, daar men voor dit denkbeeld in onze vaderlandſche geſchiedenis geenen grond vindt, houden wij de eerstgenoemde afleiding, namelijk die van *Kopper-maandag*, voor de meest ware, en den oorſprong des woords het meest nabij komende. Dezelve is naar de oude ſpelling (*copper-* of wel *copperckens*) afkomstig van *coppe*, kop of drinknap, welke op vrolijke feesten pleeg gebruikt te worden; en het was op dezen dag, dat ſommige gilden gewoon waren, zich onderling vrolijk te maken. Men noemde dit *copperen*, elkander den *cop* of drinknap toe te brengen; en van hier werden genoemde gildebroeders *copperckens*, zoo veel als kop-toebrengers aan elkander, geheeten. Op de jaarmarkt te *Groningen* viert men ook nog een *Kopjesmaandag*. Oudtijds noemde men dezen dag ook *Verloren maandag*, waarop men niet werkte, en waardoor die dag dus voor den arbeid

ver-

verloren was. Bij de *Gelderschen* droeg hij ook den naam van *Raasmaandag*, hetwelk het razen en tieren schijnt aan te duiden, dat meermalen een gevolg is van uitbundige vrolijkheid, welke uit onmatig drinken ontstaat.

KOPTEN. Dit volk houdt men voor nakomelingen der oude *Egyptenaren;* doch reeds bij de verovering des lands, door de *Arabieren*, bestonden zij uit een mengsel van *Perzen*, *Grieken*, *Romeinen* en andere volken. Sedert hebben zij zich, genoegzaam zonder verdere vermenging, voortgeplant, en leven door geheel *Egypte* verstrooid, in eenen verachten en behoeftigen toestand, om welke reden zij ook meer en meer verminderen. Men rekent thans nog 30,000 Koptische huisgezinnen, die zich van alle andere *Egyptenaren* door karakter, gebruiken en godsdienst onderscheiden. De Koptische taal, waarvan de Engelsche Oosterling WOIDE eene spraakkunst en woordenboek heeft uitgegeven, is eene doode taal geworden.

KORAAL is die zangwijze, volgens welke de godsdienstige gezangen bij den openbaren eerdienst, door de geheele gemeente, gezongen worden. Zij bestaat uit enkele, langzame, welluidende hoofdnooten, van gelijke waardij, zonder door bijnooten verfraaid of in nooten van mindere waarde opgelost te worden. Het Koraal verkrijgt hierdoor het karakter van ernst en deftigheid, waardoor de ziel tot godsdienstige aandoeningen gestemd wordt.

KORAAL-GEWASSEN. (*Corallia*) Zoo noemt men die soort van plantdieren of kleine wormen, die bijzondere vastzittende huisjes bewonen, welke bij de meeste soorten van eene steen- of kalkachtige zelfstandigheid zijn. Men heeft pijp-, sterren-, kalk-, cel-, bloedkoralen enz., die alle in eene verbazende menigte in de zee gevonden worden, zoodat zij hier somtijds rotsen en geheele eilanden vormen. De huisjes, welke deze dieren bewonen, zijn niet, zoo als de cellen der bijen, van hun eigen maaksel, maar kunnen met de hoorntjes of huisjes der slakken vergeleken worden, echter met dit onderscheid, dat bij derzelver voortplanting het jonge dier, te gelijk met zijn kalkachtig huisje, door het oude, even als een tak uit den stam, naar buiten wordt gedreven, waaruit men dan ook, bij den snellen wasdom en de verbazende vermenigvuldiging dezer merkwaardige schepselen, derzelver ongehoorde grootte en omvang kan verklaren. — Hoe spoedig zich de Koralen aan een of ander voorwerp ophoopen, ontwaart men aan verscheidene scheepswrakken in de *West-Indië*, welke dikwijls van boven tot beneden met dezelve begroeid zijn, offchoon zij nog geen jaar in zee gelegen hebben. Zoo is ook de anderzins zoo voortreffelijke haven van *Bantam*, grootendeels, door Koraal-gewassen ingenomen, en vindt men verscheidene vulkanische eilanden in de *Zuidzee*, alsmede vele in de *West-Indië*, b. v. *Barbados*, die geheel met eene korst van Koralen bedekt zijn; terwijl aan de Oostkust van *Nieuw-Holland*, door COOK ontdekt, koraalstammen tot eene onmeetbare hoogte boven den bodem der zee

uitsteken, en voor de zeelieden niet zelden zeer gevaarlijk kunnen worden. De Kunst-koralen worden uit gloeijend gebrande beenderen vervaardigd.

KORAN. Dit godsdienstig boek der *Muzelmannen* is in de Arabische taal geschreven, en wordt verkeerdelijk door vele Duitsche en andere schrijvers *Alkoran* genoemd, alzoo het woordje *al* het Arabisch voorzetsel is. Volgens de overlevering zou dit als eene openbaring van God, door den Engel GABRIEL, aan MOHAMED zijn bekend gemaakt; doch waarschijnlijk heeft de laatste op zijne handelreis gelegenheid gehad, om van de Nestoriaansche Christenen en Arabische Joden veel van derzelver leerbegrippen te vernemen, en naderhand, toen hij besloot, om den godsdienst zijner landgenooten van de afgoden te zuiveren, van tijd tot tijd de bijzondere stukken van den Koran opgesteld, die het eigendom der familie bleven, en eerst na zijnen dood door zijnen schoonzoon en opvolger, ABUBEKER, bijeen verzameld en in orde zijn gebragt geworden; doch het oorspronkelijk handschrift bleef in het bezit der weduwe van MOHAMED. De Koran is in 60 *Suren*, of afdeelingen verdeeld. Een der daarin vervatte hoofdleeringen is: *er is maar één God;* maar de geloovigen moeten zich rondom MOHAMED scharen, en hierom is er bijgevoegd: en MOHAMED *is zijn propheet.* De Koran schetst op eene zinnelijke wijze de hemelsche woningen, de verblijfplaats der goeden na den dood; leert de beoefening van zedelijke deugd, en schrijft verscheidene godsdienstige gebruiken voor, waarvan eenigen ter bewaring der gezondheid nuttig zijn, en anderen voor de uitbreiding zijner leer bevordelijk waren. (*Zie verder* AL-KORAN.)

KORDELIERS (van het Fransch *Cordelier*). Eigenlijk eene zekere orde van monnikken, tot de *Fransciskanen* behoorende; doch men gebruikte ook dit woord, voor eenige jaren, voor den naam van een staatkundig gezelschap, in *Frankrijk*, hetwelk wel in sommige opzigten van de *Jacobijnen* verschilde; doch over het geheel meer met dezen, dan met de *Feuillanten*, overeen kwam. MARAT was een der eerste, die zijne stem in deze klub, waarvan DANTON en CAMILLE DESMOULINS de hoofden waren, zijne stem verhief. De laatste schreef een volksblad, waarin hij tegen de zoogenoemde *Ultra-revolutionairen* te velde trok, en den beruchten HEBERT met zijnen aanhang poogde te ontmaskeren. Daar hij echter naderhand, te gelijk met DANTON, gevat en te regt gesteld werd, zoo geraakte het gezelschap in duigen, en was reeds bij den val der *Jacobijnen* geheel in vergetelheid.

KORDON. Beteekent eigenlijk eene koord, snoer enz.; doch in eenen krijgskundigen zin die plaatsing der troepen, waardoor zij eene onafgebroken linie vormen, om of het land tegen vijandelijke invallen te dekken, of om bij besmettelijke ziekten derzelver voortgang te verhinderen.

KÖRNER, (THEOD.) in Herfstm. 1791, te *Dresden*, uit een aan-

aanzienlijk geflacht geboren, gaf al vroeg blijken van zijnen aanleg voor de dichtkunde. In 1810 begaf hij zich naar de Hooge fchool te *Leipzig*, waar zijne talenten zich fpoedig ontwikkelden, en hij zijne eerfte voortbrengfels van zijnen dichterlijken geest, onder den titel van *Knospen* in het licht gaf. Naderhand verliet hij, uit hoofde van jeugdige misftappen, die ftad en begaf zich naar *Berlijn*, en van daar naar *Weenen*, alwaar hij ettelijke dramatifche ftukken op het tooneel bragt, welke de opmerkzaamheid van het publiek geheel tot zich trokken. Dan deszelfs te hoog gefpannen verwachting van 's dichters talent, die tot hiertoe zijn kunstvermogen alleen in het Lyrisch vak beproefd had, en geene genoegzame wereld- en menfchenkennis bezat, om in andere vakken van dichtkunst te fchitteren, deden bij hem de billijke vrees oprijzen, dat zijn verkregen roem welligt gevaar konde loopen, onder de lievelingen der groote Duitfche wereld, te zullen verduisteren. Hij verwisfelde nu zijne lier met het zwaard, en diende in den laatften veldtogt tegen de *Franfchen* onder de *Pruisfen*, en vond hier, in het midden van zoo vele gebeurtenisfen, en onder zoo vele verfchillende karakters van menfchen, de ftof tot die levendige en mannelijke liederen, waardoor hij naderhand zoo beroemd is geworden; en het is aan dit tijdvak, dat wij de beste zijner dichtftukken verfchuldigd zijn. In het oorlogsveld verwierf Körner geenen minderen roem. Als adjudant van den dapperen Lutzow, deelde hij in menige roemrijke overwinning, en plukte bij *Lutzen* de lauweren zijner dapperheid. Na het einde van den wapenftilftand, gedurende welken hij van zijne bekomene wonden herfteld was, ftreed hij met eenen voorbeeldigen moed tegen de *Franfchen* onder Davoust, wanneer in een der gevegten, nabij *Rofenburg*, één fnaphaan-kogel aan zijn jeugdig leven een einde maakte, nadat hij voor het aangaan van hetzelve zijn heerlijk dichtftuk: *Gebet während der Schlacht*, vervaardigd had. Hij werd op eene lijkbaar, met eikenloof bedekt, benevens den jongen graaf Hardenberg, grafwaarts gevoerd, verzeld door alle de officieren van het korps met zijne wapenbroeders, en onder eenen ouden eik bij het dorp *Wöbbelin* begraven, waarvan de bast met zijnen naam pronkt. Zijn vader heeft hem, na zijnen dood, eene onvergankelijke eerzuil gefticht door de uitgave van 22 uitgelezene krijgsgezangen, onder den titel van: *Leier und Schwert*; terwijl, behalve de genoemde *Knospen*, nog van hem bekend zijn de tooneelftukken: *der grüne Domino*, die *Braut* en *der Nachtwächter*.

KOS of KOOS. Een beroemd eiland in de *Aegeïfche zee* (thans *Stanchio*), aan de *Klein-Aziatifche* kust. Men had er weleer eenen beroemden tempel van Aesculaap, en Apelles en Hippokrates werden er geboren. Inzonderheid vervaardigde men hier eene beroemde fijne, halfdoorfchijnende ftof voor kleederftukken.

KOSAKKEN, of KASAKKEN. Onder deze algemeene benaming begrijpt men tegenwoordig alle die volksftammen, welke de

Zuidelijkste en Oostlijkste streken van *Rusland*, *Polen*, de *Ukraine* enz. bewonen, en de onafmetelijke grenzen des Russischen rijks, aan dezen kant, bewaken, weshalve zij ook geene eigenlijke schatting betalen, maar daarvoor den krijgsdienst waarnemen. Zij zijn van Russischen oorsprong, gelijk ook het Russisch eigenlijk hunne taal is; offschoon zij door hunne oorlogen met de *Turken* en *Polen* vele woorden van die natien hebben overgenomen. Bijna allen behooren tot de Grieksch-Russische kerk; doch zijn zij in hunne maatschappelijke inrigtingen van het Russisch regeringsbestuur geheel onafhankelijk, en over het algemeen oorlogzuchtig. Zij kunnen zoowel ten aanzien van hunne afkomst, als hunne tegenwoordige inrigtingen, in twee hoofdstammen verdeeld worden, namelijk: in *de Klein-Russische* (*Malorossische*) en in *Donsche Kosakken*, die wederom vele zijtakken, bijzonderlijk de laatste, uitmaken. Van deze stammen de *Wolgasche*, *Teroekfche*, *Grebinkische*, *Uralsche* en *Siberische Kosakken* af.

Omtrent den oorsprong dezes volks, en de afleiding van deszelfs naam, is men het niet eens: mogelijk moet beiden in het landschap *Kaschia*, door KONSTANTIJN PORPHYROGENNIA aldus genoemd, gezocht worden. In het Turksch beteekent het woord *Kosak* eenen roover; doch in het Tartaarsch eenen ligt gewapenden krijgsman. Daar nu de Kosakken indedaad uit de uitgestrekte oorden aan geene zijde der *Wolga* afstammen, zoo kunnen zij zeer wel overblijffels van onderscheidene Turksche en Tartaarsche horden zijn, welke zich van tijd tot tijd aldaar hebben nedergezet, en verder uitgebreid. In het Russisch rijk maakten zij altijd, en ook nog tegenwoordig, eenen afzonderlijken stand en een gedeelte der Natie uit, en verkregen eerst hunne inrigting na de verwoesting van het Tartaarsche rijk, wanneer zij, ter verdediging van de grenzen, door de regering geroepen en met landerijen beschonken werden. Thans vormen zij (inzonderheid de *Donsche* stam, die over het algemeen nog de onafhankelijkste is) de ongeregelde ruiterij van het Russisch leger, in ettelijke afzonderlijke troepen verdeeld; doch zijn de *Klein-Russische* Kosakken meer naar de Europische wijze ingerigt, en kunnen bijna voor geregelde ruiterij gehouden worden.

De Kosakken kennen onder zich geenen adel: zij zijn allen gelijk, en kunnen, zonder de minste vernedering, nu eens bevelen, dan weer gehoorzamen; verkiezen hunne oppersten uit hun midden, en alleen de keuze van de opperbevelhebbers wordt door de regering, met welker toestemming zij ook alleen kunnen worden afgezet, bekrachtigd. Steeds op eigen kosten gekleed, bereden en gewapend, dienen zij van 18 tot 50 jaar. De bevelhebbers staan in soldij van de kroon, doch de gemeenen slechts zoo lang, als zij in dienst zijn. De regimenten (*Pulks*) zijn van eene ongelijke sterkte, en staan onder eenen oversten, of *Hettman*; (in hunne taal *Atamann*), welken titel ook de opperbevelhebber van de gezamenlijke troepen voert. Ieder Kosak-

ſak moet zijn eigen dienstpaard hebben, en zich op zijn Poolsch of Oostersch kleeden; doch blijft de kleur en kleedingsſtof aan zijne verkiezing overgelaten. Hun voornaamſte wapen is de lans, waarbij zij eenen ſabel, ſnaphaan, of een paar pistolen, en ook wel pijl en boog voeren, wanneer zij over den ſchouder eenen koker dragen. Zij vallen meestal, onder een luid geſchreeuw, bij kleine gedeelten op den vijand in, en brengen niet zelden dood en vernieling onder zijne gelederen.

In het jaar 1570 bouwden de Koſakken hunne hoofdſtad *Tscherkaskoi*, 70 Werſten boven *Aſow*, op eenige eilanden in de *Don*. De huizen rusten op hooge, houten pilaren, en zijn door kleine bruggen met elkander vereenigd. Bij hoog water ſchijnt de ſtad op het water te drijven. Men vindt er aanzienlijke kerken, die van binnen rijk met goud en edele geſteenten verſierd zijn; eenen ſchouwburg, waarin geregeld geſpeeld wordt; verſcheidene afzonderlijke boekerijen, en inrigtingen voor het onderwijs der jeugd. De handel, die door de *Grieken*, *Armeniers*, Joden enz. aannmerkelijk verlevendigd wordt, is er zeer belangrijk, en de pracht der vrouwen zeer groot.

Omtrent de ſterkte der Koſakken zijn verſchillende gevoelens. Archenholz ſtelde het getal der werkelijke ſtrijdbare manſchappen op 700,000; doch men kan ſtellig beweren, dat niet de helft daarvan in dadelijken dienst is, waarvan nog twee derde voor den inwendigen dienst gebruikt worden; zoodat *Rusland*, in den laatſten Europiſchen oorlog, niet veel meer dan 100,000 man heeft kunnen leveren. In den zevenjarigen oorlog waren bij het Rusſisch leger niet meer dan 10,000 Koſakken.

KOSCIUSKO. (Thaddäus) Deze groote en laatſte veldheer der voormalige republiek *Polen* onderſcheidde zich niet alleen door zijne uitſtekende krijgs-talenten, en voorbeeldelooze dapperheid, maar inzonderheid ook door zijne menschlievendheid, vaderlandsliefde, regtvaardigheid en de zuiverſte belangeloosheid. Toen *Polen* in 1793, door *Rusland* en *Pruisſen*, het ſchoonſte gedeelte der aan hetzelve nog overgeblevene provincien verloor, nadat *Rusland* het jaar te voren den regeringsvorm, door *Pruisſen* voorgeſchreven, verworpen, *Polen* met troepen bezet, en men den Rijksdag te *Grodno* gedwongen had, in dit verlies toe te ſtemmen, was het wel te voorzien, dat de voorlang reeds voorbereide omwenteling niet meer ver af kon zijn. Zij werd echter verhaast door het plan, om het Poolſche Nationale leger tot op 16,000 man te verminderen, ten gevolge waar van een groot gedeelte van hetzelve de wapens zoude moeten nederleggen, of in Rusſiſchen dienst overgaan. Deze ſtap van *Rusland* veroorzaakte, dat de omwenteling eensſlags uitbarstte, en Kosciusko tot hoofd derzelve verkozen werd. Madalinski, misſchien te voorbarig, viel met zijne bijeengebragte troepen dadelijk in *Zuid Pruisſen*, nam den voorraad van zout weg, en beroofde de koninklijke kasſen. Kosciusko, die zich meest in *Leipzig* ophield, in

in allerijl toeſchietende, vermeesterde in Lentem. 1794 de ſtad *Krakau*, waar hij, als hoofd der confederatie, de *Polen* opriep, om den regeringsvorm van 1793 weder te herſtellen. Met 4000 man ſloeg hij kort daarna 12,000 *Rusſen*, en *Warſchau* en *Wilna* verklaarden zich voor de zaak des vaderlands. Intusſchen had de koning van *Pruisſen* met 50,000 man het beleg voor eerstgenoemde ſtad geſlagen; doch werd door den algemeenen opſtand in *Zuid-Pruisſen* onder DOWBROWSKI, en door KOSCIUSKO met 15,000 man, genoodzaakt, om hetzelve op te breken. Met 20,000 man geregelde troepen en 40,000 ſlecht gewapende boeren hield zich de dappere veldheer en de natie tegen de vijandelijke legers, 150,000 man ſterk, ſtaande. Het vertrouwen zijner medeburgeren was zijne grootſte ſterkte, en niemand twijfelde aan zijne burgerdeugd, die door echte godsdienstigheid de geestdrift des volks aanvuurde. Hij beſtuurde de republiek met wijsheid en beleid; zorgde voor het onderhoud van zijn leger; regelde in perſoon de inkomsten en uitgaven, om plundering en bedrog voor te komen; vernietigde de lijfeigenſchap; beſteedde zijne dagen en nachten ten dienste des vaderlands, en legde eindelijk in handen van den nationalen raad, door hem opgerigt, de hem toevertrouwde hoogſte magt neder.

Intusſchen leden de *Rusſen* in onderſcheidene gevechten tegen KOSCIUSKO, tot dat eindelijk hunne overmagt in krijgsvolk den ſtrijd beſliste. SUWAROW, die zich met 20,000 man bij de *Pruisſen* gevoegd had, ſloeg de *Polen* in *Volhinië* onder SIERAKOWSKI; terwijl REPNIN met een gelijk legerkorps door *Lithauwen* drong, en zich met SUWAROW vereenigde, zoo als ook door den veldheer FERSEN met nog 12,000 man geſchieden moest. KOSCIUSKO, dit laatſte willende verijdelen, rukte hem te gemoet, en greep hem bij *Maczewicza*, 12 mijlen van *Warſchau*, aan; doch werd hier volkomen geſlagen, gewond en gevangen genomen. Op dezen ſlag volgde de verovering van *Warſchau* door SUWAROW, en het einde der Poolſche omwenteling.

Na zijn ontſlag uit de Rusſiſche krijgsgevangenſchap, door PAUL I, begaf hij zich naar *Amerika*, waar hij met onderſcheiding, inzonderheid door den grooten WASHINGTON, in wiens ſchool hij onderwezen was, behandeld werd. Naderhand leefde hij 15 jaar ſtil en gerust in het huis van zijnen vriend ZELTNER, eerst in *Parijs*, en toen op zijn landgoed *Benville*, bij *Fontainebleau*, waar hij, als een tweede CINCINNATUS zijn vermaak vond in den landbouw. Eenvoudig in zijne kleeding, zeden en leefwijs, ſprak hij gaarne met landlieden, die hij met raad en daad onderſteunde, en bragt dagelijks eenige uren met lezen door, waarbij TACITUS en PLUTARCHUS zijne meest geliefde ſchrijvers, en ARISTIDES, TIMOLEON en EPAMINONDAS, onder de groote mannen der oudheid, zijne lievelingen waren.

Toen de legers der vereenigde mogendheden in 1814, in *Frankrijk* trokken, maakte een troep Poolſche ſoldaten, in het dorpje *Cugny*, nabij *Benville*, waar KOSCIUSKO toen zijn verblijf hield, zich aan groo-

groote buitenſpoorigheden ſchuldig; doch de eerwaardige grijsaard, meer nog door zijne kleeding dan door zijnen ouderdom onkenbaar, trad te voorſchijn, en ſprak hen in hunne taal in dezer voege aan: „ *Polen!* heb ik u zulk een voorbeeld gegeven, of u geleerd, dorpen „ te verwoesten, vreedzame burgers te mishandelen, vrouwen en „ kinderen om te brengen? Zulk een gedrag moge aan ſlaven voegen; „ maar hoe kunnen menſchen, die eens vrij waren, dit doen?" Allen verſtomden op deze taal; doch zeiden eindelijk: „ Gij zijt niet, „ wat gij ſchijnt. Gij kent ons, gij ſpreekt onze taal; wie zijt gij?" „ hoe heet gij?" „ Ik ben KOSCIUSKO!" was, naar eenige oogenblikken aarzelens, zijn antwoord, en aanſtonds vielen de *Polen* voor hem neder; verzochten bij herhaling om vergiffenis, en konden zich aan het aanſchouwen van hunnen, met wonden overdekten, grijzen veldheer niet verzadigen. Uit achting voor hem bleef het dorp *Cugny*, het ſlot *Benville*, en den omtrek verſchoond van krijgslasten, en zond hem de *Hetman* der *Koſakken*, PLATOW, kort daarna eene eerewacht; terwijl keizer ALEXANDER, weinig tijds na zijne komst te *Parijs*, hem in zijnen wagen liet afhalen, hem hartelijk bij de hand vatte en omhelsde, en zich eenen geruimen tijd vertrouwelijk met hem onderhield.

In het jaar 1815 reisde hij naar *Solothurn* in *Zwitſerland*, waar hij bij den broeder van zijnen vriend ZELTNER zijnen intrek nam. Hier bragt de brave man zijne laatſte jaren door met wel te doen, waartoe hij ongelukkigen in hunne woningen opzocht. Voor zich zelven leefde hij zeer eenvoudig en ſpaarzaam, en had ſlechts weinige behoeften. Hij vervulde de pligten der vriendſchap met de uiterſte getrouw- en naauwgezetheid; paarde met een edel zelfgevoel eene groote beſcheidenheid; vermeed iedere ſoort van eerbewijs, dat men wilde betoonen; verachte den hoogmoed, waar hij dien aantrof; droeg nimmer zijne ordensteekenen, en lachtte over die dwazen, welke meenden, dat zij, door een, dikwerf onverdiend, ſieraad van een kruis of lintje, boven anderen verheven waren.

KOSCIUSKO ſtierf in Wijnm. 1817, in de armen van zijnen vriend ZELTNER, aan de gevolgen eener zenuwkoorts. Na zijnen dood heeft men zijner nagedachtenis eene algemeene hulde toegebragt, niet alleen in *Zwitſerland*, *Polen*, *Frankrijk*, *Engeland* en *Amerika*, maar zelfs in *Rusland* en *Pruiſſen*. De keizer van *Rusland* gaf niet alleen op aanzoek van den onderkoning, den veldheer ZAIONCHEK, ouden wapenbroeder van KOSCIUSKO, verlof, om zijn lijk naar *Polen* te brengen, maar liet zelfs door zijnen afgezant in *Zwitſerland* aan de regering van *Solothurn* daarom verzoeken, en zond zijnen kamerheer, den jongen vorst JABLONOWSKI derwaarts, om hetzelve af te halen; waarop dan ook 's mans eerwaardig overblijfſel, door de beide heeren ZELTNER vergezeld, te *Krakau* aankwam, en plegtſtatig aldaar bijgezet, en ſedert een gedenkteeken voor hem werd opgerigt.

KOSMOGONIE. De leer, aangaande het ſcheppen der wereld.

KOSMOGRAPHIE. De beſchrijving der wereld.

KOSMOLOGIE. De kennis der wereld over het algemeen.

KOSMOPOLIET. Een wereld-burger, een man, die in zijne gevoelens en handelingen ſteeds het *algemeen* welzijn in het oog houdt, zonder zich door eenig *bijzonder* belang daarvan te laten aftroonen.

KOSTER. (LAURENS JANSZ.) Heeft immer eenig ſterveling zich bij de nakomelingſchap verdienstelijk gemaakt, het is gewis deze Haarlemſche burger, tot wiens lof men niets meer behoeft te zeggen, dan dat hij de oorſpronkelijke uitvinder der zoo nuttige boekdrukkunst was, waaraan het menschdom zoo oneindig veel te danken heeft. Hij werd in de laatſte helft der 14de eeuw geboren. Een niets bepaalds bedoelend bedrijf legde den grond tot gemelde uitvinding. Op eene zijner geliefkoosde wandelingen in den Haarlemmer-Hout, kreeg hij den inval, om op de ſchors van eenen beukenboom letters te ſnijden in eenen verkeerden ſtand; naderhand herhaalde hij dit op kleine houtjes, en vervolgens drukte hij deze letters af op zijne hand of eenige andere ſtof, met geen ander oogmerk, dan om dezelve tot ſpeeltuig voor zijne kinderen te doen dienen, of hun door dit middel ſpoedig en gemakkelijk de eerſte beginſels van het lezen te leeren. Zijn vindingrijk vernuft gaf echter weldra aan deze zijne uitvinding eene grootere uitgebreidheid. Oordeelende, dat men op deze wijze wel een geheel boek in hout zou kunnen drukken, door de met inkt beſtrekene platen op papier over te brengen, ſneed hij eerst volle woorden, vervolgens volkomene zinſneden, ja geheele regels, op houten plankjes, die hij met ſchrijfinkt zwart maakte, en op papier drukte. Ten uiterſte gebrekkig echter was, tot dus verre, deze kunst: de gewone ſchrijfinkt vloeide op het papier, en drukte de letters met geene genoegzame ſcherpte over, hetwelk KOSTER eerlang deed beſluiten, om eenen taaijen en minder vloeibaren inkt te vervaardigen, bijna van dezelfde ſoort als nog tegenwoordig gebruikt wordt. KOSTER drukte nu voortaan met dezen inkt; doch nog niet gevallen zijnde op het zamenvoegen van enkele letters, ſneed hij eerst eene geheele plaat, van zulk een formaat als hij verkoos: dan, daar hij hiermede ſlechts op de eene zijde van het papier konde drukken, vervaardigde hij eene andere, die hij op een ander blad afdrukte, en plakte die vervolgens met den witten kant tegen het vorige.

Men bewaart op het ſtadhuis te *Haarlem* nog heden de eerſte boekdrukken, welke op deze wijze door KOSTER vervaardigd zijn. Een derzelven is een boekdeel in folio, bevattende 3 verhandelingen, voor ieder van welke men eenen hedendaagſchen titel gedrukt heeft. De eerſte dezer verhandelingen, welke men meent, dat, volgens het opſchrift, omſtreeks 1428 gedrukt is, bevat 8 tafelen met houten figuren, verbeeldende de 7 doodzonden, met eene Latijnſche uitlegging er onder. Het zijn Gothiſche karakters; de drukinkt is bleek, de figuren zijn zeer zeldzaam, de vormen zeer plomp,

en kenmerken eene hooge oudheid. De tweede verhandeling, volgens den titel in 1430 gedrukt, bestaat uit 9 houten tafelen, waarvan de afbeeldingen uit het *Hoogelied* genomen, en waarbij mede Latijnsche verklaringen gevoegd zijn ; terwijl de derde, getiteld *Speculum humanae Salvationis*, omtrent 1440, zoo men meent, gedrukt, met Gothische karakters en vol verkortingen is. Boven iedere plaat, of bladzijde, staan 2 figuren, die er bijna de helft van beslaan. De eerste verbeeldt eenen persoon, door duivels omringd, die hem in eenen brandenden poel werpen, met dit onderschrift: *Casus Luciferi* (de val van LUCIFER). Eene tweede figuur verbeeldt God den Vader, die EVA uit ADAMS ribbe formeert, waaronder men leest: *Deus creavit hominem ad imaginem et similitudinem suam*; (God schiep den mensch naar zijn beeld en gelijkenis). Er zijn in alles 58 houten platen, van den eenen kant gedrukt, waarvan de figuren geschiedenissen uit het Oude Testament verbeelden; staande onder iedere plaat de plaatsen aangeteekend, waaruit de prent ontleend is. Nog vindt men ten gemelden stadhuize een ander boek in folio: *Spiegel onzer Behoudenis* geheeten, hetgeen hetzelfde werk in het Hollandsch is, als het bovengenoemde. Ook zijn er afbeeldingen uit de *Openbaring*, die mede door KOSTER in folio gedrukt zijn; terwijl er eindelijk nog een boek in het Hollandsch voorhanden is, getitelt, als het laatste, doch in groot octavo, zonder plaats of jaargetal gedrukt, hetwelk men meent, dat het eerste geweest zij, hetwelk door hem aan beide zijden is gedrukt geworden. Behalve deze boeken zouden, door dezelfde hand, nog anderen vervaardigd zijn, die echter door de binnenlandsche oorlogen, vooral bij het beleg en innemen van *Haarlem*, zijn verloren geraakt.

KOSTER was een man van aanzien in zijne geboorte-stad, aan welke de eer van de eerste uitvinding der edele boekdrukkunst (*zie aldaar*), boven *Mentz* of eenige andere plaats, ontegenzeggelijk toekomt. Met rede liet dan de regering van *Haarlem*, boven de deur van het huis, waarin KOSTER gewoond heeft, staande op de groote markt tegen over het stadhuis, deze woorden plaatsen: *Memoriae Sacrum Typographia Ars artium conservatrix, nunc primum inventa circa annum* 1440, dat is: *Ter eeuwige gedachtenis. De Drukkunst, de bewaardster der kunsten, is hier het eerst uitgevonden omtrent het jaar* 1440. In den gevel ziet men de beeldtenis van LAURENS KOSTER. Ook werd door het geneeskundig genootschap een zeer fraai standbeeld, in 1723, in deszelfs tuin opgerigt, op welks voetstuk, aan de 4 zijden, gepaste Latijnsche bijschriften gevonden worden, waarvan dat aan de Zuidzijde, in het *Nederduitsch* vertaald, aldus luidt: *Ter eeuwige gedachtenis. Aan* LAURENS KOSTER, *Haarlemmer, man van burgemeesterlijke waardigheid, den eigenlijken uitvinder der Boekdrukkunst, heeft het geneeskundig genootschap dit gedenkteeken doen oprigten, in het jaar* 1723.

KOTHURNEN. Eene zekere soort van schoenen, met hooge hielen,

len, bij de ouden in gebruik, welke inzonderheid door de vrouwen gedragen werden. Zij werden door SOPHOKLES in het treurfpel ingevoerd, om den fchouwfpeleren een meerder aanzien te geven; en van hier, dat het woord *Cothurnus*, in eenen figuurlijken zin, gebruikt wordt, om eenen treurigen, over het algemeen verheven, ftijl aan te duiden.

KOTZEBUE (AUG. FRIEDR. FERDINAND VON) werd in Bloeim. 1761 te *Weimar* geboren. Hij zelf erkent, dat zijne moeder hem het eerst den fmaak tot lezen, en een gevoelig hart, als met de moedermelk had ingeftort. Reeds vroeg onderfcheidde hij zich door eenen vluggen geest en een levendig gevoel, en waagde, nog geen 6 jaar oud, eenige dichterlijke proeven. De volgende omftandigheid had, volgens zijn eigen verhaal, in hare gevolgen, den grootften invloed op zijne vorming, en beftemde hem, van zijne kindsheid af, onherroepelijk tot eenen dramatifchen fchrijver, „ De tooneelfpeler „ ABBT kwam met zijn reizende troep naar *Weimar*. Mijne nieuws„ gierigheid voerde mij naar den fchouwburg, dien ik met eene heili„ ge huivering binnen trad. Het menigvuldig licht, de verzamelde „ menigte, de fchildwachten, het geheimvol gordijn — alles fpande „ mijne verwachting op het hoogfte. Men gaf *de dood van* ADAM, „ van KLOPSTOCK. Het fcherm werd opgetrokken; ik was geheel „ oog en gehoor; ging als bedwelmd naar huis, wenschte niets „ meer, dan om dagelijks zulk een fchouwfpel bij te wonen, en „ konde het mij niet beprijpen, hoe er de menfchen zoo bedaard „ over konden fpreken, en hunne bezigheden, gelijk voorheen, be„ hoorlijk verrigten. Het was mij dus een onbefchrijflijk ge„ noegen, toen de hertogin AMALIA, kort daarna, eenen vasten „ fchouwburg liet oprigten. Verfcheidene aanzienlijke familien kwa„ men naar *Weimar*; mijne zucht voor het tooneel groeide met el„ ken dag, en onder alle aanfchouwers was ik ongetwijfeld de op„ lettendfte. Een ongelukkige brand vernielde het Weimarfche flot, „ en met hetzelve de plaats van mijn genoegen. De tooneelfpelers „ werden bedankt, en gingen naar *Gotha*. Voor het overige heb ik „ aan dit tijdvak, grootendeels, de vorming van mijn verftand en „ hart te danken; want iedere edele aandoening werd in mij opgewekt; „ terwijl mijn verftand en mijne verbeelding, door het goddelijk fpelen „ van ECKHOTT, met denkbeelden vervuld werden, welke zich, buiten„ dien, nooit zoo duidelijk aan mijnen geest zouden vertoond hebben."

Omftreeks dezen tijd bezocht KOTZEBUE het gymnafium van MUSÄUS, naderhand zijn oom, wiens onderwijs en voorbeeld krachtig op hem werkten. Hierbij kwam zijne verkeering met GÖTHE en KLINGER, waardoor zijne talenten dien graad van ontwikkeling moesten verkrijgen, waarvoor zij vatbaar waren. KOTZEBUE was nog geen 16 jaar oud, toen hij naar de hooge fchool te *Jena* ging, waar zijne neiging voor de tooneelkunst, door een gezelfchap van liefhebbers, een nieuw voedfel ontving. Te *Jena* beoefende hij de regtsgeleerdheid,

heid; werd tot advokaat bevorderd; genoot de uitgebreidste vriendschap van den braven MUSEUS, met wien hij op het vertrouwelijkst omging, en beproefde nu, gelijk hij voorheen reeds met WIELAND, GÖTHE, HERMES en BRANDES gedaan had, om hem naar te volgen, waarvan zijn *Ik*, eene geschiedenis in fragmenten, die in de GANYMEDES in het licht verscheen, het bewijs oplevert. — In *Reval*, waar hij in 1783 tot bijzitter van het geregtshof van appél was aangesteld, gelukte het hem, eenige werken te leveren, die de algemeene oplettendheid tot zich trokken, en hem spoedig den lieveling van het publiek maakten. Zijn *Lijden der Ortenbergsche Familie*, in 1785, en zijne *Kleine verzamelde schriften*, in 1787 uitgegeven, vertoonden het allereerst zijne bevallige en gelukkige wijze van voordragt; inzonderheid waren het zijne beide tooneelstukken: *Menschen-haat en Berouw*, en *de Indianen in Engeland*, welke door geheel *Duitschland*, en in andere landen van *Europa*, de luidste goedkeuring ontvingen.

Nadat KOTZEBUE voor zijne gezondheid eene reis naar *Pyrmont* gedaan, en ook na den dood zijner gade, ter zijner verstrooijing, *Parijs* bezocht had, verzocht en verkreeg hij in *Reval* zijn ontslag, en betrok in 1795, 8 mijlen van *Narva*, in *Esthland*, het kleine landgoed *Friedenthal*, waar hij tot in den Herfst van 1797 zich met zijne familie ophield, en *de Jongste kinderen mijner luimen*, en een twintig taltooneelstukken vervaardigde. Van hier ging hij als opziener van het hoftooneel naar *Weenen*, waar hij, gedurende zijn verblijf, een groot gedeelte zijner *Nieuwe Tooneelstukken*, die naderhand 18 deelen vulden, in het licht gaf. Uit hoofde van velerlei onaangenaamheden verzocht hij, na verloop van 2 jaar, zijn ontslag, hetwelk hem, met een jaargeld van 1000 gulden werd toegestaan, waarop hij naar *Petersburg* vertrok; doch op de grenzen gevat, en, zonder te weten *waarom*, naar *Siberië* gevoerd werd. Hij werd echter, door een gelukkig toeval gered. Een *Rus*, KRASNOPOLSKI geheeten, had KOTZEBUES kleine tooneelstuk, *de Lijfkoetsier van* PETER *den derden*, eene zijlingsche lofrede op PAUL I, in het Russisch overgezet, welke overzetting, toen dezelve aan dien vorst in handschrift vertoond werd, 'dezen dermate innam, dat hij niet alleen aanstonds bevel gaf, om den schrijver uit zijne ballingschap terug te roepen; maar hem bovendien het fraaije kroongoed *Worrokul* in *Liefland* schonk; hem het bestuur over het Duitsche tooneel opdroeg, en hem den titel van hofraad verleende. *Het merkwaardigste Jaar mijns levens*, waarin hij deze zijne lotgevallen beschrijft, behoort tot dit tijdvak.

Na den dood van PAUL I, wenschte hij naar zijn vaderland terug te keeren, en verzocht zijn ontslag, hetgeen hem met den titel van collegieraad, en behoud zijner jaarwedde vergund werd. Hij reisde nu naar *Weimar*, en vervolgens naar *Jena*, waar hij eenen vermakelijken tuin aanlegde; doch velerlei oneenigheden met GÖTHE deden hem dit verblijf spoedig verlaten. In 1802 vertrok

hij naar *Berlijn*, waar hij, in vereeniging met GOTTLIEB MARKER, het tijdſchrift: *de Vrijmoedige* uitgaf, waarin beiden partij tegen GÖTHE en zijne aanhangers trokken, hetwelk eenen hardnekkigen pennestrijd, maar vooral het verleggen der *Jenaſche Litteratur-Zeitung* naar *Halle*, en het verval der Hooge ſchool te *Jena* ten gevolge had, welke laatſte, zoo min als de aldaar nieuw uitgegevene *Litteratur-Zeitung*, ſedert nooit haren vorigen bloei weder bereikt heeft.

In *Berlijn* gelukte het KOTZEBUE de gunst an het koninklijk huis te verwerven, waardoor hij met een kanonikaat begiftigd werd. Behalve verſcheidene grootere dramatiſche werken, gaf hij hier zijnen *Almanak van dramatiſche ſpelen* in het licht, waarmede hij aan den tooneel-minnaren veel genoegen gaf. Zijne *Herinneringen uit Parijs*, zoo als ook uit *Rome* en *Napels*, bevatten eenig goeds, meer aangenaams, veel vlugtigs; doch ook veel dat bezijden de waarheid is. Ten oogmerk hebbende, om geſchiedſchrijver van *Pruisſen* te worden, begaf hij zich in 1805 naar *Koningsbergen*, waar hem toegang tot de archiven verleend werd, welke hem eenen geruimen tijd onledig hielden. Hierop leverde hij in 1809 *de Oude Geſchiedenis van Pruisſen* in 4 deelen: een werk, dat wel geen historisch kunstſtuk van den eerſten rang is; doch onder de goede geſchiedkundige werken te regt eene plaats verdient.

In het voor *Pruisſen* zoo ongelukkig jaar 1806, moest hij, uit hoofde van zijn vrijmoedig geſchrijf tegen de *Franſchen*, uit *Berlijn* vlugten. Hij week naar *Rusland*, waar hij ſedert niet ophield, om dezen, benevens hunnen keizer, met alle de wapenen, die hem als een ſchrander ſchrijver ten dienste ſtonden, te beſtrijden. Na den grooten omkeer van zaken, in 1813, was KOTZEBUE dus geheel de man, om de voor de *Franſchen* zoo ongunſtige ſtemming der volken levendig te houden. Tot ſtaatsraad verheven, volgde hij het Rusſiſche hoofdkwartier, en gaf in *Berlijn* een *Duitsch Volksblad* uit; doch toen de *Franſchen* voorwaarts drongen, keerde hij weder naar *Rusland* terug, waar hij, echter, niet ophield door verſcheidene vernuftige en ſatirike ſtukjes op den geest des tijds te werken. Voor zulke diensten bleef hij niet onbeloond. In 1814 ging hij, als Rusſisch generaal-conſul in de Pruisſiſche ſtaten, naar *Koningsbergen* terug: ook ontving hij van den keizer ALEXANDER de *St. Anna-orden*, met de verklaring, „ dat hij deze onderſcheiding door zijne ſtandvastigheid verdiend „ had, waar door hij de verderfelijke grondbeginſels van het vorig „ Fransch beſtuur had beſtreden." Hij werd vervolgens in 1816 in het kollegie van buitenlandſche zaken naar *Petersburg* geplaatst; doch in 1817 door keizer ALEXANDER naar *Duitschland* gezonden, om berigten aangaande *den ſtaat der Letterkunde* en het *openbaar Gevoelen* in te winnen, en die regtſtreeks aan den keizer te zenden. Hij deed dit te *Weimar*, en ſchreef hier tevens een letterkundig *Weekblad*, waarin hij zich tot regter over alle ſchriften in alle vakken opwierp,

wierp, doch tevens over ſtaatkunde en den geest des tijds zeer eenzijdig oordeelde. Hierdoor haalde hij zich niet weinige vijanden op den hals, waarvan het gevolg eindelijk was, dat hij geen gering gedeelte der Duitſche natie tegen zich in het harnas joeg, en men hem verdacht hield, van aan keizer ALEXANDER verkeerde, en uit Franſche ſchrijvers, te ligtzinnig, overgenomene berigten, omtrent de ſtaatkundige letterkunde der *Duitſchers* gezonden te hebben, en hij eindelijk door eenen ſtudent, SANDT geheeten, verraderlijk vermoord werd.

Men ziet uit deze geheele ſchets, dat KOTZEBUE zoowel een man van groote talenten, als een kind van het fortuin geweest is. Inzonderheid muntte hij in het romantiſche en burgerlijke drama, alsmede in het blij- en kluchtſpel uit, en zal niemand hem eenen rijkdom aan vernuft en boert ligtelijk betwisten.

KOUDE is dat gevoel, hetwelk bij ons ontſtaat, wanneer ons ligchamen aanraken, die minder warmte bevatten, dan ons eigen ligchaam, en daar door aan hetzelve eenen meerderen of minderen graad van warmte ontnemen. Het denkbeeld van Koude is dus alleen betrekkelijk; zoo is b. v. ons ijs voor ons gevoel koud; doch, daarentegen, in vergelijking met het ijs der polaarlanden warm. In den zomer komt ons de lucht in eenen kelder koud, in den winter warm voor; en van hier, dat men ook de Koude ſlechts voor iets ontkennens genomen heeft. Wanneer de warmte de ligchamen uitzet, en, gedeeltelijk tot eenen zekeren graad opgehoopt, in den ſtaat van vloeibaarheid verplaatst, of den zamenhang hunner deelen doet ophouden, dan veroorzaakt de Koude, daarentegen, eene zamentrekking van het volumen, en verandert vloeibare ligchamen in vaste. De dampen worden door de koude verdigt; de gas- of luchtſoorten, in tegendeel, worden wel insgelijks in eene kleinere ruimte zamen geperst, maar verliezen nooit haren veerkrachtigen vorm. Omtrent de koude van den dampkring kan men nog aanmerken, dat zij niet in alle landen, onder eenerlei breedte liggende, offchoon zij daardoor in eene gelijke mate aan de zonneſtralen zijn blootgeſteld, even ſterk is. Over het algemeen is eene plaats kouder, hoe hooger zij boven de oppervlakte der zee ligt; en van hier, dat de hooge bergtoppen in *Peru*, zelfs onder de linie, altijd met ſneeuw bedekt zijn. Men heeft dit verſchijnſel eertijds daardoor verklaard, dat in laag liggende landen de terug kaatſende zonneſtralen eene ijlere, en dus ook eene verwarmende lucht veroorzaken, en dat de digte lucht op hooge bergen, juist, omdat zij door dit terugkaatſen niet ijler kan gemaakt worden, koud blijven moet. Thans, echter, wil men waargenomen hebben, dat de warmte veel meer van de natuur der luchtdeelen, alsmede van de menigte der vuurſtoffen afhangt, die zij bevatten.

Men heeft hier te lande verſcheidene voorbeelden van geſtrenge Koude. In 1740 teekende de thermometer van FAHRENHEIT, op den huize *Zwanenburg*, tusſchen *Amſterdam* en *Haarlem*, 2° beneden nul; in 1795 ſtond dezelve op 1° boven dit punt, en in 1776 en

1810 op o; doch daalde een ander goede thermometer van den heer Beelaards van *Blokland* te *Dordrecht*, volgens zijne nagelatene aanteekeningen, den 27ften van Louwm. 1776 tot 20 onder nul. In Winterm. 1798 zakte de kwik in den thermometer op *Zwanenburg* tot 1°, doch den 26ften dier maand in dien van gemelden heer, toen te *Utrecht* wonende, tot 8° (zoo als ook de thermometer van den hoogleeraar de *Rhoer*, mede aldaar, teekende); den 27ften 's morgens 8 uur tot 10°, en den 28ften, bijna ten gelijken tijde, ftond dezelve op 4° onder nul. Sedert bleef genoemde thermometer, meestal nu eens meer dan eens minder, rijzende tot op den 7den van Sprokkelm. 1799, wanneer hij 's avonds 10 uur tot op 1°, den 8ften 's morgens ten half 8 uur tot 4° en 's avonds 10 uur tot omtrent 3° beneden nul gedaald was.

Volgens gedane waarnemingen, in dit jaar (1823), ftond de thermomether op gemelden huize *Zwanenburg*, den 22 van Loum. op 6° boven nul, doch zakte des avonds ten 11 uur tot 2° beneden dat punt, en werd den 23ften kwartier voor 8 uur op 4°, 's avonds 10 uur op 3°, den 24ften 's morgens 8 uur op 3°, des avonds op 1°, en den 25ften des morgens, mede ten 8 uur, insgelijks op 1°, allen beneden o waargenomen; terwijl des avonds 10 uur de kwik $9\frac{1}{2}$°, en den volgenden dag den 26ften van 11 tot 15° boven dit punt teekende. Het ijs in de *Haarlemmer-meer*, werd op dien tijd, 20 duim Rijnl. (of 53 duim 7 ftrepen Nederl.) dik bevonden. Andere waarnemingen, wegens den lagen ftand des thermometers, bepaaldelijk van 22 tot 25 van Louwmaand 1823, leverden de volgende uitkomften op. Op *Burgst* bij *Breda* ftond dezelve den 23ften 's morgens 8 uur op $5\frac{1}{2}$° onder o, en werd als zoodanig door den heer Nahuis waargenomen; te *Utrecht* teekende de thermometer van den hoogleeraar Moll, den 22ften 's avonds 6 uur o, ten 10 uur 4° onder en des nachts 3 uur 9° onder o°, terwijl een andere thermometer van profesfor de Fremerij, ter zelfder ftede, ten 7 uur 's morgens 11° onder o teekende, en die van den hoogleeraar Moll van middernacht tot 3 uur 8° onder dat punt, en den 24ften ten 3 uur 's nachts eenen gelijken ftand aanwees; doch den 25ften middernacht tot 14° boven o gerezen was. In *Groningen* nam de hoogleeraar Uilkens, des morgens van den 23ften van meer genoemde maand ten 7 uur, den thermometer waar op 9° onder o, en te *Rotterdam* zag men algemeen beproefde thermometers van Dollond tot 6°, en zelfs die vrijer hingen, tot 7 en 8° onder o dalen; terwijl men op eenen derzelven, die tusfchen den 26 en 27ften van Winterm. 1798 op 4° onder 6 gezien werd, op 22 van Louwm. 1823, 's morgens 8 uur o°, 's nachts 12 uur 5°, en 's morgens van den 23ften ten 8 uur eene koude van 7° onder o waarnam. In meer andere plaatfen onzes rijks heeft men insgelijks waarnemingen omtrent den ftand des thermometers gedaan, die allen, fchoon min of meer verfchillende, bewijzen, dat de koude in Louwm. 1823, ftrenger geweest is, dan die van vroegere bekende jaren.

KOUGAR, (De) of KUGUAR, (*Felis Cougar*), ook in zijn vaderland, hetwelk in verschillende streken van *Noord-* en *Zuid-Amerika* bestaat, *de Puma* geheeten, is een bloeddorstig, verscheurend, viervoetig dier. Men heeft hetzelve ook den naam gegeven van *Amerikaschen Leeuw*; doch te onregt, wijl het geenszins in gestalte naar den Leeuw gelijkt, maar wel naar den Tijger, Panther en andere dergelijke dieren, hetwelk bewijst, dat hij in het geslacht der katten, even gelijk de Leeuw en Tijger te huis behoort. Hij is kleiner dan de *Luipaard*, en dunner en hooger op de pooten dan de *Jaguar* of Amerikasche Tijger; heeft eenen zeer kleinen kop; ooren als eene kat; klaauwen en tanden zoo als die des Tijgers, en de overige hem gelijkende deelen van het kattengeslacht, en eenen zeer langen staart, die op den grond sleept. De kleur van zijne huid is helder ros, met zwart gemengd, vooral op den rug; men vindt er echter hier en daar, die graauw, ook die roodachtig zijn. De *Kougar* onthoudt zich meest in de bosschen, daar hij, in de boomen zittende, de voorbij komende dieren beloert. Als hij een dier gedood heeft, zuigt hij het bloed af, vreet zich zat aan deszelfs vleesch en begraaft het overige onder bladeren; doch laat het liggen, als hij merkt, dat het door een ander dier is aangeraakt. Verzadigd zijnde, zal hij eer wegloopen, dan eenig dier aantasten, en zeldzaam valt hij menschen aan, ten zij hij die slapende mogt vinden. Zijne huid levert een vrij goed bont op, en wordt tot onderscheidene einden gebruikt.

KOUSKOUS. Dus wordt de dagelijksche spijs der *Mooren* in *Afrika* genoemd; bestaande uit fijn meel met water, in ballen gekneed, die vervolgens op een gate-plateel over eenen pot, waarin rundvleesch of hoenders gekookt zijn, gezet, met vleeschnat begoten, en waarover naderhand het vleesch gelegd wordt.

KRAIN. Een hertogdom, thans tot het Oostenrijksch koningrijk *Illyrie* behoorende; grenzende ten Noorden aan *Karinthië* en *Stiermark*, ten Zuiden aan de *Adriatische-zee* en *Istrië*, ten Westen aan *Friaul*, en ten Oosten aan *Croatië*. Het bevat op eene oppervlakte van 233 v. m., ruim 400,000 inwoners, en levert veel wijn, olie, tarwe, vlas en ooft op, uit welk laatste wijn gemaakt wordt. Ook vindt men in de menigvuldige bergen ijzer, kwikzilver en schoon marmer; maar geen zout, welks gebrek door zeezout vergoed wordt. De merkwaardigste rivier, *de Save*, is slechts gedeeltelijk bevaarbaar.

KRAMP. Eene onregelmatige zamentrekking der spieren, door eene ongeregelde werking der zenuwen op dezelve veroorzaakt. De invloed van het zenuwgestel op de beweging der spieren is deels willekeurlijk, zoo als bij die van de deelen van het hoofd, het gezigt, de ledematen enz. en deels onwillekeurlijk, naar de bestemming van zekere verrigtingen der ingewanden, b. v. de beweging van het hart, de darmen, de slagaders enz. Door de werking der zenuwen trekt de spier op, wordt korter, en veroorzaakt daardoor de beweging van die

die deelen, waaraan zij gehecht is. Oefenen nu de zenuwen haren invloed op de ſpieren, wier beweging willekeurlijk is, zonder eenige aandrift van den wil, bij de eene heviger, aanhoudender en onregelmatiger, dan bij de andere, dan ontſtaat hieruit eene onwillekeurlijke te hevige, ongeregelde en met het oogmerk ſtrijdige beweging van het lid of deel, welke met een onaangenaam, pijnlijk gevoel van ſpanning en opzwelling van het ſpiervleesch gepaard gaat, die de kenmerken van de Kramp zijn. De kramptrekkingen zelve zijn zeer menigvuldig, naar mate de onregelmatige invloed der zenuwen op deze of gene ſpieren aanhoudend of afwisſelend werkt. *Toniſche* Kramp is aanhoudend, *cloniſche* afwisſelend. Stuipen, vallende ziekten, hartkloppingen, het ſtamelen, bezetting op de borst, dansziekte, het onwillekeurlijk lagchen enz. behooren allen onder de kramptrekkende bewegingen. Menſchen dus, die een bijzonder gevoelig zenuw- en daarentegen een zwak ſpiergeſtel bezitten, zijn het meest aan kramp onderworpen, b. v. kinderen, tengere vrouwen, ziekelijke en zwaarmoedige mannen. De krampſtillende middelen zijn of de zoodanige, welke den buitengewonen invloed der zenuwen op de ſpieren binnen zijne behoorlijke palen brengen, of de laatſte verſterken. Weinige middelen, echter, werken niet ſlechts alleen en onmiddellijk op de zenuwen, maar verhitten ook te gelijk het bloed, welk laatſte zeer nadeelig is, wanneer er ontſteking plaats heeft. Vele vrouwen ſchrijven iedere ſoort van hoofdpijn, elk ſmartelijk gevoel van binnen in het ligchaam aan de kramp toe, en maken, tot groot nadeel van zich zelve, misbruik van de zoogenoemde krampſtillende middelen. Dikwijls zijn verkoelende in deze gevallen de beste.

KREEFT. Dit geſlacht is een der meest bekende dierſoorten, waarop men zich onder de *Crustacea* het meest toegelegd heeft. Er zijn weinige werken over de Natuurlijke geſchiedenis der visſchen en gekorvene diertjes, van ARISTOTELES af tot op onze tijden, waarin men niet een geheel hoofdſtuk aantreft, aan dit geſlacht toegewijd. De ſchaal der Kreeften is bijna cilinder-vormig, en het voorſte gedeelte van den kop is in eene lange horizontale punt verlengd, die met doornen gewapend is; ter zijde van dit gedeelte zijn de oogen geplaatst, die door middel van eene ſterke ſpier zijn vast gehecht, waardoor zij uit en in de holligheid kunnen gebragt worden, in welke zij geplaatst zijn, en tusſchen de oogen vindt men de ſprieten (*antennae*), waarvan de buitenſte gewoonlijk zoo groot als het ligchaam, in een groot aantal geledingen verdeeld, en ingeplant zijn op eene beweegbare baſis, zaamgeſteld uit drie groote geledingen, die met ſchubachtige deelen en haren voorzien zijn. De andere *antennae* zijn veel korter, ſtaan meer voorwaarts, en zijn zaamgeſteld uit twee draden, die insgelijks in vele geledingen verdeeld zijn. De deelen, die tot den mond behooren, verſchillen niet aanmerkelijk van die der krabben. In den kop zelve boven de *pharijnx* is de maag geplaatst, welke zaamgeſteld is uit ſterke vliezen, en drie puntige ſchubachtige tanden be-

bevat, die zoodanig geplaatst zijn, dat zij zich kunnen naderen, ten einde het voedsel fijn te wrijven. De maag ontlast zich in het darmkanaal, hetwelk eene kraakbeenige buis is, welke in eene regte lijn langs den staart in den aars uitloopt. De staart maakt de helft van het ligchaam uit, en is uit zes geledingen zaamgesteld, die door middel van buigzame vliezen zijn vereenigd. Deze ringen hebben aan hunnen ondersten rand belangrijke beweegbare draden, die in getal en gedaante bij beide geslachten verschillen. Het is aan deze draden, waar het wijfje hare eijeren vasthecht, en het is waarschijnlijk, dat zij ook bij het mannetje bij de voortteling van dienst zijn; doch men kan echter hieromtrent nog niets stelligs beweren. Het einde van den staart bestaat uit vijf platte dunne eironde stukjes, die aan den ondersten ring zijn vastgehecht, geledingen uitmaken, en men als vinnen kan beschouwen.

De opening der *branchien* is geplaatst onder het voorste en zijdelingsch gedeelte van de schaal. Men kan de in- en uitademing bij deze dieren gemakkelijk waarnemen, het zij men hen uit het water neemt of ze er in plaatst. In beide gevallen bemerkt men een geknap, hetwelk door het indringen van het water of door het naar buiten komen van luchtbelletjes veroorzaakt wordt. De pooten der Kreeften bij beide geslachten hebben eene der merkwaardigste bijzonderheden, dat zij namelijk de voortelings-werktuigen in zich bevatten. Bij het mannetje zijn deze werktuigen geplaatst aan de basis van de eerste geleding der twee achterste pooten, en zijn kenbaar door eene rondachtige holligheid, waar de zaadvaten in uitloopen. Bij het wijfje vindt men aan dezelfde geleding der 2 pooten van het derde paar, eene groote eironde opening, die aan de eijtjes eenen doortogt verschaft. Langs het middelste gedeelte van het ligchaam vindt men den bal in drie deelen verdeeld; tusschen dezen bal en de opening van den staart ligt het hart, uit hetwelk vier vaten, één naar voren en drie naar achter, loopen: achter het hart en op zijde vindt men nog witachtige vaten, die eene groote plaats innemen. Deze vaten zijn met de ballen zoodanig vereenigd, dat men niet twijfelen kan, of het zijn de zaadvaten bij het mannetje. Bij het wijfje vindt men hier ter plaatse de eijernesten. De kleur der Kreeften is bij de Rivier-kreeft groenachtig bruin, en roodachtig bruin met blaauw vermengd bij de Zee-kreeften. Deze kleur echter wordt door het koken of door de werking der zuren rood.

Zeer opmerkingswaardig is het herstellingsvermogen der schalen en pooten bij deze dieren: gebroken of afgerukt zijnde, komen er op dezelfde plaats weder nieuwe te voorschijn. Sommige soorten behoeft men slechts aan te raken, of bij het vuur te plaatsen, om deze verminking te bewerken. Belangrijke waarnemingen omtrent dit herstellingsvermogen heeft REAUMUR gedaan. De groei dezer dieren gaat zeer langzaam voort; zelfs beweren de visschers, dat zij eene Kreeft van 7 à 8 jaar niet kunnen verkoopen.

De Rivier-kreeften houden zich gaarne op in loopende en fteenachtige wateren. Men vindt ze zelf ook in meren en beken, waar zij echter minder fmakelijk zijn. Bij dag verbergen zij zich in den grond, onder fteenen, of wortels van boomen. Onder de waterdieren zijn er weinige, die op deze foort van water zoo kiesch zijn als de Kreeften: men heeft waargenomen, dat zij zich bij verplaatfing, b. v. van een loopend in een ftilftaand water, op het land begaven, om aldaar om te komen.

De Kreeften, gelijk de overige *Crustacea*, leven niet dan van dierlijke zelfftandigheden. Gedurende den zomer azen zij op kleine visfchen, fchelpdiertjes, water-infekten enz. Den winter brengen zij door bijna zonder voedfel te nemen. Tot vijanden hebben zij bijna alle dieren, die in of bij het water leven, als: otters, waterrotten, watervogels, fommige visfchen enz.

De Zee-kreeften houden zich het meest aan de kusten op, waar men rotfen en klippen vindt, in wier fpleten zij zich verbergen. Men vindt ze bijna in alle zeeën, en zij komen niet zeldzaam voor op de kusten van *Europa*. Sommigen bereiken eene reusachtige geftalte; men heeft er gezien, die 3 voet lang waren. Deze bijzondere grootte vindt men vooral in de groote rivieren van *Aziatisch Rusland*, zoo als de *Don*, de *Wolga* enz. waar men deze Kreeften flechts om de zoogenoemde kreeft-oogen vangst, welke eertijds in de geneeskunde meer gebruikt werden dan heden. Men vangt de Kreeften op verfchillende wijzen; bij dag met de hand, en bij nacht met fakkels. Ook kan men ze met aas zeer gemakkelijk vangen. De voornaamfte foorten zijn de *Astacus Marinus*, FAB., *Fluviatilis*, FAB., *A. Bartonii* FAB., *A. Norwegicus* enz.

KREEK-INDIANEN *of* MUSCOKIES, zoo als zij zich zelven noemen, maken eene talrijke Natie in *Noord-Amerika* uit. Zij beftaat uit onderfcheidene ftammen, die zich, na verdrietige oorlogen, vereenigd hebben, om elkander tegen de *Chaclaws* enz. te onderfteunen, en in dit hun plan zoowel geflaagd zijn, dat zij deze en andere ftammen aan zich hebben onderworpen. Hun land, of datgeen, waarop zij regt meenen te hebben, ligt nabij de 34 gr. Noorder-breedte, en ftrekt zich uit van de rivier *Tombecklee*, of *Mobille*, tot aan den *Atlantifchen Oceaan*. Het heeft vele bevaarbare rivieren, die in baaijen en havens uitloopen; is fchoon en vruchtbaar; van tijd tot tijd door hun meer bebouwd geworden, en levert tabak, rijst, Indiaansch koren, aardappelen, erwten, boonen, kool, meloenen, perfiken, aardbezien, druiven enz. op. Ook hebben zij overvloed aan tam vee, zwijnen, kalkoenen, eenden en ander gevogelte; alsmede aan wild gedierte. Hun land levert mede een aantal zoutbronnen op, en de rivieren zijn rijkelijk van visch voorzien.

De *Kreek-Indianen* zijn een welgeoefend, fchrander en wellevend volk; bij uitftek jaloersch op hunne regten; zeer gehecht aan hun land; welgemaakt; behendige zwemmers; hardvochtig en vlug van aard,

aard; omtrent vreemdelingen zeer herbergzaam, en zelfs edelmoedig en vriendelijk tot in den hoogſten graad, ook jegens de blanken, wanneer hen iemand van eenen hooger rang, dan een koopman, bezoekt. Zij zijn in hunnen handel zeer ſtipt, en beſchermen de kooplieden tegen alle verongelijkingen. Hunne vrouwen zijn ſchoon, en velen derzelve, naar den ſtaat hunner beſchaving, ongemeen zindelijk. De mannen ſtellen hunne waarde in goede jagers, visſchers en krijgslieden te zijn; moetende de vrouwen het meeste werk op den akker verrigten. Zij bedienen zich nogtans ook van ſlaven. De *Kreek-Indianen* hebben dikwijls eenen voorraad van ſterken drank bij zich, die alleen ter hunner verkwikking dient; doch zij gebruiken veel melk, eijeren en honig. Zoo herberg- en minzaam zij omtrent hunne vrienden zijn, zoo onverzoenlijk zijn zij ten aanzien van hunne vijanden; terwijl zij tevens van de trouw der blanken, over het algemeen, een onguntig denkbeeld hebben, doch veel vertrouwen in de bewoners der *Vereenigde ſtaten* ſtellen.

KREOLEN. Zoo noemt men in *Amerika* de kinderen der blanken, of oorſpronkelijke *Europeërs*, die uit een wettig huwelijk geboren zijn; terwijl diegene, welke de blanke mannen, buiten het huwelijk, bij hunne Negerinnen telen, *Mulatten*, of lieden van de kleur (alzoo de kleur van hun vel hunnen oorſprong aanduidt) genoemd worden.

KRETA (thans CANDIA.) Is eene der grootſte Griekſche eilanden in de *Middellandſche* zee, hetwelk bij de ouden zeer beroemd was, en door deszelfs ligging, nabij *Afrika*, *Azia* en *Europa*, en eenige zeer goede havens, deszelfs heerſchappij over gemelde zee, en haren handel ſchijnt te verzekeren. Deszelfs bewoners zijn talrijk en arbeidzaam, en de verſchillende voortbrengſels van wijn, vee, koren, olie enz. worden, uit hoofde van derzelver goede hoedanigheden, ſterk gezocht; terwijl de aard van den grond en de zachtheid der luchtſtreek er welvaart en genoegen verſpreiden, en dit oord nog heden, zoo als in de vroegſte eeuwen, het *eiland der gelukkigen* zoude kunnen genoemd worden, indien de wetten van MINOS, welke HOMERUS zelf van JUPITER afkomstig beſchouwde, op nieuw een volk beſtuurden, wiens aloude luister door de verachtelijkſte ſlavernij vernietigd werd.

Dit eiland is, zoo als de meeste eilanden van den *Archipel*, langer dan breeder; ligt op de breedte van 31, en op de lengte van tusſchen de 41 en 44°; doch het is opmerkelijk, en tevens eene belangrijke waarneming, dat alle eilanden van dezelfde zee, in hunne lengte, eene rigting van het Noorden naar het Zuiden, min of meer naar het Westen of Oosten hellende, hebben; terwijl de platte grond van *Kreta* of *Candia* eene ſtrekking van het Oosten naar het Westen heeft, hetgeen een bewijs voor eenen verſchillenden oorſprong ſchijnt op te leveren. De hoogſte berg *Ida*, (thans *Psiloriti*), de doolhof *Gnosſus* enz. deden *Kreta*, van den kant der Natuur, oudtijds merkwaardig zijn; terwijl voorts de oorſprong der eerſte Griek-

ſche fabelleer op dit eiland gezocht wordt. Hier zou SATURNUS geregeerd, en de gouden eeuw gebloeid hebben. Ook heerschte hier MINOS, wiens kleinzoon MINOS II, de vader van ARIADNE was. Voor het overige onderſcheidde zich *Kreta* door de beſchaving van kunsten en wetenſchappen, en werd MYSON, een der 7 wijzen, aldaar geboren. Aan de leeraren der reden-rijkkunst was echter de toegang tot het eiland ontzegd, alzoo men beducht was, dat de welſprekendheid gevaarlijk zou worden: een maatregel, welks geſtrengheid naderhand merkelijk verzacht werd.

KRETINEN. Een bijzonder ſoort van menſchen, die men het meest in de dalen van het *Walliſerland*, in *Zwitſerland*, en in ſommige ſtreken van *Savooije* ontmoet, en zich door wanſtaltigheid van ligchaam en gebrek aan zielsvermogens onderſcheiden. Zij zijn zeer talrijk; planten zich van het eene geſlacht tot het andere voort, en bevatten eenige duizend families. Zij hebben een dik, misvormd, plat hoofd, plompe, grove gelaatstrekken, roodachtige oogen, zonder het minſte vuur of leven, ſlappe ſpieren in de kaken, handen en voeten, en eenen krop, die dikwijls tot over de borst hangt. Daarenboven zijn zij volſlagen dom en voor geene beſchaving vatbaar; zeer vraatachtig, wellustig, traag en morſig in den hoogſten graad. Deze ziekelijke toeſtand, welke men *Kretianismus* noemt, bepaalt zich wel alleen tot de opgenoemde landſtreken; doch plant zich daar van het eene geſlacht tot het andere voort, en heeft zich zelfs bij kinderen vertoond, wier ouders geene *Kretinen* waren. Het opſporen der oorzaken hiervan heeft vele nieuwere geneesheeren bezig gehouden, en waarſchijnlijk moeten dezelve in de beſloten, vochtige en ongezonde lucht der diepe dalen, welke geest en ligchaam verzwakt, in het onzuiver en met vele vreemdſoortige deelen bezwangerd water, in de morſigheid der ſtraten, in de luiheid, onreinheid der inwoners zelve, en in gebrek aan beſchaving gezocht worden. De beste, tot hiertoe bekende, middelen tegen deze volksziekte, naar het gevoelen van den heer FODETE, den nieuwſten ſchrijver over de *Kretinen*, zijn deze: dat men de huwelijken dezer ongelukkigen onder elkander belette, op dat het kwaad zich niet voortplante; dat men kinderen, die er eenen aanleg toe hebben, in hooge landen late opvoeden, en dat men de kunstvlijt en werkzaamheid in die oorden, waar deze ziekte heerscht, aankweeke, vermits zij door een werkeloos leven aanmerkelijk bevorderd wordt.

KRIJGSKUNDE is de leer van al dat gene, hetwelk bij de toepasſing van krijgskundige kennis, ten aanzien van tijd en ruimte, het wezenlijkſte en doelmatigſte is. Zij berust, bij den aanval, op den grondregel, om met de grootſte mate van kracht eenen vereenigden aanval op een beſlisſend punt te ondernemen; zoodat de grondregel van alle verdediging daarin beſtaan moet, dat men den vijand, zoo lang mogelijk, verhindere, om dien te volgen, waartoe het beste middel is, dat men iederen aanval op de regte wijze trachte voor te ko-

komen. Tot eene behoorlijke Krijgskunde behoort eene voorafgaande kennis van verfcheidene wetenfchappen, als: krijgskundige aardrijks-, gefchied-, teeken-, vesting-bouwkunde enz.; doch vooral de *Strategie*, die de beweging van een leger *buiten-* , en de *Taktiek*, welke die beweging op het flagveld, of binnen het bereik van het gefchut leeraart.

De nieuwere Krijgskunde dagteekent zich van de invoering van het fchiet-geweer en de ftaande legers, waardoor de geheele manier van oorlogen, in de middeleeuwen, noodwendig moest veranderd worden, Zoolang perfoonlijke moed en ligchaams-fterkte den krijg beflisten, was de oorlog voor de edelen zeer aanlokkelijk, en bij de hoogere klasfen der natien zeer in aanzien; en het was eerst gedurende den krijg van KAREL V, en FRANS I, dat men het groot belang van een geregeld voetvolk leerde kennen; terwijl de *Zwitfers*, toenmaals het beste van deze foort, niet zelden het lot van eenen flag beflisten. Door de invoering van het fchiet-geweer, inzonderheid van het gefchut, werden perfoonlijke moed en ligchaams-fterkte van mindere waarde, omdat de kunst derzelver plaats verving; doch nu verloor ook het krijgswezen veel van zijne vorige aanlokkelijkheid, en moest men, bij mangel aan vrijwilligers, meer en meer tot gehuurde foldaten, uit de laagfte volksklasfe, de toevlugt nemen. Hieruit werden de ftaande legers geboren; doch men bezat nog geene eigenlijke Krijgskunde, maar vocht in bijna onbewegelijke kolommen. Zoowel door HENDRIK IV van *Frankrijk*, als door de republiek *der Vereenigde Nederlanden*, in haren ftrijd voor de vrijheid tegen *Spanje*, werd dit ftelfel van ftaande legers meer ontwikkeld, en maakte men in de Krijgskunde, door de groote talenten van HENDRIK IV, den prins MAURITS van *Nasfau*, en den hertog ALEXANDER van *Parma*, geene geringe vorderingen; doch werd, inzonderheid de belegeringskunst, in den Spaanfchen Nederlandfchen oorlog, tot meerder volkomenheid gebragt. Later bragt GUSTAVUS ADOLPHUS eene belangrijke verandering in de Krijgskunde te weeg, door kleinere afdeelingen, ligter wapenen, en vele verbeteringen bij het fchutgevaarte in te voeren, waarop kort daarna, onder LODEWIJK XIV, door den oorlogsminister LE TELLIER, en diens zoon en opvolger LOUVOIS, inzonderheid echter door TURENNE, en andere groote veldheeren, het krijgswezen eene geheel veranderde gedaante verkreeg. In plaats, dat HENDRIK IV. 14,000 man in dienst had, onderhield LODEWIJK XIV, na den vrede van *Nijmegen*, reeds 140,000 man. Deze uitbreiding der ftaande legers moesten nu de overige Europifche mogendheden volgen; doch duurde het lang, voor dat *Engeland* en *Holland* tot eene evenredige vermeerdering derzelve, welke men hier altijd voor de vrijheid gevaarlijk hield, konden befluiten.

Ondertusfchen moesten deze groote legers op de Krijgskunde eenen belangrijken invloed hebben. Zij werd nu eene kunst, die meer in het groot behandeld werd. *Frankrijk* dekte zijne grenzen door

nieu

nieuwe vestingen, en zijne vestingbouwers waren tot op de jongste tijden voorbeelden voor *Europa*. In het begin der 18de eeuw begon vor het geheele krijgswezen en de Krijgskunst een nieuw gewigtig tijdvak. Niet alleen verkreeg *Rusland*, door PETER *den Grooten*, een talrijk, op de Europische wijze bestuurd en geoefend, staand leger, maar ook *Pruisfen* kwam, omtrent het midden derzelve, onder FREDERIK WILHELM I met eene zoo aanzienlijke krijgsmagt in *Europa* te voorschijn, dat derzelver getal eerlang met de bevolking van den staat niet meer in evenredigheid stond. In *Pruisfen* moest deze magt een kunstmatig werktuig worden, waartoe FREDERIK II haar vormde, wiens voorbeeld op alle, zelfs op de kleinste, staten zulk eenen invloed had, dat het stelsel van staande legers daardoor eene uitgestrektheid verkreeg, welke het nimmer gehad had.

Terwijl nu het krijgswezen den hoogsten trap van volkomenheid scheen bereikt te hebben, deed de Fransche omwenteling geheel *Europa* in zijne grondzuilen beven, en ontdekte de naaktheid van het tot hiertoe gevolgde krijgskundig stelsel in al zijnen omvang. Door de verbazende uitbreiding der staande legermagt, had zich tusschen haar en de natie eene wijde klove gevestigd: alleen het leger was gewapend en niet de natie, die veeleer geheel weerloos was. Werd nu het eerste geslagen, dan was de laatste onder het juk gebragt; terwijl, bovendien, de legers zoo aanmerkelijk waren uitgebreid, dat zij met de geldkrachten van den staat in geene de minste evenredigheid stonden, en dus noodzakelijk, grootendeels, moesten werkeloos blijven. Door de staande legers bloot tot werktuigen te maken, had men alle zedelijke drijfveren verbroken, toen de Fransche natie eensslags werd te wapen geroepen, en tegen het verroeste werktuig eener staande legermagt middelen bezigde, door krijgskundige vernuften ingevoerd, die haar, zoo lang zij haar oorspronkelijk doel getrouw bleef, onoverwinnelijk maakte. Toen, echter, de beheerscher van *Frankrijk* in den ouden waan verviel, om zijn leger meer en meer in een werktuig te herscheppen, dat alleen aan zijne persoonlijke bedoelingen dienstbaar was, en de overige Europische mogendheden, door ondervinding geleerd, en op de regtvaardigheid harer zaak vertrouwende, eindelijk de natie zelve voor regt en vrijheid te wapen riepen — toen bevestigde het zich op nieuw, dat geene, hoe hoog ook geroemde, vaardigheid in de Krijgskunst in staat is, om een volkomen werktuig, door zedelijke kracht en nationale geestdrift bewogen, offchoon dan ook de legers minder mogen geoefend zijn, eenen duurzamen wederstand te kunnen bieden.

KRIJT (*Creta*) behoort, volgens de bepaling der nieuwere scheidkundigen, tot de koolzure kalkaarden, en bestaat uit fijne, schraal voelende deelen, die los aan elkander hangen, en zich daarom ligtelijk aan andere ligchamen hechten. Het bezit, over het algemeen, de eigenschappen der kalkaarden, en het zuiverste is sneeuwwit; doch valt in het graauwe, naar gelang het meer met klei- of

kie-

kiezelaarde vermengd is. Het Krijt ontleent, waarschijnlijk, zijnen naam van *Creta*, (tegenwoordig *Candia*), hoewel men het, volgens latere berigten, daar niet vindt. In *Engeland*, *Frankrijk*, *Spanje*, *Italië*, *Duitschland*, *Denemarken* en andere landen, is het zeer algemeen, en vormt aldaar dikwijls geheele voorgebergten; inzonderheid langs de zeekusten, zoo als in *Engeland*, (hierom *Albion* van *albus*, wit, genoemd) alwaar men er kalk van brandt. Wij gebruiken het Krijt, om mede te schrijven; met lijm gemengd, om er mede aan te strijken; alsmede tot het polijsten van zilver en andere metalen, tot het vervaardigen van spiegelglas, van Reamursch porselein, van smeltkroezen, en tot eene grondverf van het hout, dat men vergulden wil. Ook doet het Krijt tot verbetering der bouwgronden, wanneer die te vast zijn, een gelijk nut, als de kalk; terwijl eene menigte stukken, in eenen regenbak geworpen, het water van de lootstof zuivert, welke het door de loode pijpen opneemt, waardoor het vergiftigd wordt. Voorts kan men door het Krijt zuur bier verbeteren, vetvlekken uit het papier verdrijven, en, met aluin verbonden, ransachtige oliën herstellen. Het Krijt komt meestal uit *Engeland* en *Denemarken*, en wordt, bij geheele ladingen, als ballast, naar *Hamburg*, *Bremen*, *Amsterdam* en andere zeesteden vervoerd. Men vindt in het Krijt dikwijls vuursteenen, zoo als ook versteeningen der voorwereld.

KRIM, (De) voorheen een Turksch landschap, doch thans tot *Rusland* behoorende, ligt als een schiereiland tusschen de *Zwarte* en *Asowsche zee*; maakt een gedeelte van het stadhouderschap van *Taurië* uit, en bevat na genoeg 240 v. m. In 1783 werd *de Krim*, voorheen reeds door *Rusland* bemagtigd, onder Katharina II geheel in dat rijk ingelijfd, hetwelk, uit hoofde van derzelver gunstige ligging voor den handel, aan hetzelve een aanmerkelijk voordeel aanbragt. De inwoners, op 300,000 geschat, zijn meest *Tartaren*, en den Mahomedaanschen godsdienst toegedaan. De grond brengt wijn, tuinvruchten, moerbezie-boomen enz. voort. Ook vindt men er veel zout. De hoofdstad heet *Theodosia*, voorheen *Kaffa*, en ligt aan eenen boezem der *Zwarte zee*, waardoor eene goede haven gevormd wordt.

KRISTALLEN. Volgens de nieuwste ontdekkingen de merkwaardigste voortbrengsels der tweede aantrekkende kracht, welke alleen door aanraking werkt. Zij bestaat in de regelmatige schikking der stofdeeltjes in zekere ligchamen, volgens meetkundige vormen, en welke deeltjes, door eene tusschenkomende vloeistof van elkander gescheiden zijnde, zoodra de laatste door uitwaseming als anders verdwijnt, zich naderen, en, naar gelang hunner wederzijdsche aantrekking, zich weder vereenigen: de hieruit ontstaande regelmatige ligchamen dragen den naam van *Kristallen*. Zij worden in de groote, geheime werkplaatsen der Natuur gevormd, en bevinden zich in zekere grotten of holen, of in onderscheidene aardsoorten. Onder hun-

hunne uitwendige kenmerken is dat van derzelver regelmatigen vorm het zekerste en belangrijkste, en hiertoe behooren, onder anderen, de eenvoudige driezijdige piramide, zoo als de *Kalkspath*, welke men ook in de dubbelde driezijdige aantreft; de dubbelde vierzijdige piramide, zoo als veelal bij de *Robijn* of *Spinel*; eene ruitvormige tafel met scherpe kanten, zoo als in de *Gyps.Spath* of *Selenit*; de zeszijdige, dubbelde piramide bij de *Saphir*; eene gelijkhoekige, zeszijdige tafel, zoo als somtijds bij de *Chrysoberil*; eene zeszijdige zuil, gelijk bij de *Arragonit* en *Kalkspath*; eene vierzijdige zuil, aan de einden in vier vlakten spits toeloopende, zoo als bij den *Zirkoon*; eene zeszijdige zuil, met stompe hoeken, zoo als ook bij de *Kalkspath*; een *Dodekaëder* (of twaalfzijdige ligchamen) met ruitvormige vlakten, gelijk bij den *Diamant* en *Granaat*; eene vierzijdige zuil, met vier, aan de kanten liggende, vlakten spits toeloopende, zoo als de *Hyacint*; eene dubbelde, zeszijdige piramide, met langere of kortere tusschen-zuilen, welker vlakten meestal over dwars fijn gestreept zijn, gelijk bij de *Quarts*; eene achtzijdige zuil, welke in acht vlakten spits toeloopt, zoo als de *Brazilische Topaas*; een tweelingskristal, uit twee vierzijdige zuilen bestaande, waarvan altijd twee aan twee elkander in de lengte genoegzaam doorsnijden, zoo als bij den *Kruissteen*; eene negenzijdige zuil, met 3 zijdige, korte punten aan het einde, gelijk bij de *Schorl*; eene dubbelde achtzijdige piramide met vier vlakten aan ieder punt, gelijk de *Leucit*; eene vierzijdige zuil, die aan de punten, door stompe hoeken en kanten, eene zeszijdige vlakte vormt, zoo als bij de *Saksische Topaas*, en een dobbelsteen, met stompe hoeken en kanten, waardoor 26 vlakten ontstaan, zoo als bij de *Boracit*, enz.

KRITIEK. Deze is van tweederlei aard: de eene, door sommigen voor de eenige *ars critica* gehouden, bemoeit zich bepaaldelijk met de oude letterkunde, en heeft meest betrekking tot het verouderde, het duistere en verminkte, het zij dit door de afschrijvers, door gebrekkige uitgaven of andere toevalligheden veroorzaakt is; met een woord tot alles, wat ter opruiming van het moeijelijke in taal en stijl van oude schrijvers, door ophelderen, verklaren en vergelijken, kan dienen. De tweede soort van Kritiek is die, welke men zou kunnen noemen eene billijke beoordeeling van menschelijke gewrochten, de toepasfing van ons verstand en onzen smaak op de werken van kunst, vernuft en geleerdheid. Deze oefening van onzen geest is van niet weinig nut, kan ons een wezenlijk vermaak verschaffen, en zelfs, wel gebezigd, onze zedelijke volmaking bevorderen.

KROKODIL (De) (*Lacerta Crocodilus*) behoort onder de gaande amfibien. Zijn kop is met schilden bedekt, en de nek gekield. Hij heeft 4 pooten, en zijn staart is van boven van twee zijlingsche kuiven of kammen voorzien. Dit dier is het verschrikkelijkste der zoete wateren; somtijds 50 voet lang, en wordt in de rivieren van *Afrika*, inzonderheid in den *Nyl*, gevonden, waarom het ook, in onder-

derfcheiding van anderen van zijne foort, den naam van *Nijl-krokodil* draagt. Hij doodt menfchen en dieren; doch de eerfte kunnen hem gemakkelijk ontkomen, omdat hij niet vlug in zijne beweging is: ook kan hij, jong gevangen wordende, tam worden gemaakt. Bij de paring gaat het wijfje op den rug leggen, en legt vervolgens omtrent 100 eijeren, die naauwelijks de grootte van een ganzen-ei hebben, en in het zand worden uitgebroeid. De jongen, uit den dop komende, zijn fpoedig wel 10 of 12 maal grooter, dan het ei was. Behalve deze Krokodil heeft men nog twee, als: 1. de *Gangetifche* Krokodil, of *Sneppenbek*, (L. *Gangetica*) die zich door lange, fpilronde, cilinderachtige kaken, en twee kammen op den ftaart, die in elkander loopen, onderfcheidt, en voornamelijk in de *Ganges* gevonden wordt; en 2. den *Kaaiman*, of Amerikafchen Krokodil (L. *Allicator*), wiens kop met op elkander liggende fchilden bedekt is: zijn nek is bloot, en de ftaart, die eene ruwe oppervlakte heeft, vertoont van boven twee zijlingfche ftrepen. Deze laatfte vindt men in het middelfte gedeelte van *Amerika*, en het wijfje legt maar omtrent 30 eijeren.

Vele natien, gelijk de *Egyptenaren* en *Thebanen*, volgens HERODOTUS, hebben reeds voor eeuwen den Krokodil godsdienstig vereerd; terwijl de zieke *Javaan*, volgens het berigt van MACARTNEY, hem nog de beste vruchten offert, mogelijk, omdat de Krokodillen, wegens hunne logheid, weinige menfchen dooden.

KRONIJK. De kronijken, of gefchiedkundige opgaven van het voorgevallene in een bepaald tijdvak, onderfcheiden zich van de jaarboeken van gelijken aard (*Annalen*), meer door derzelver benaming, dan door de zaak zelve; want de oudfte Kronijken en jaarboeken zijn in hunne gefchiedkundige berigten volgens de jaren ingerigt. Wil men echter het woord *Kronijk* in eenen ftrengen zin opvatten, dan zouden de Kronijken, of tijdboeken, de gefchiedenis van een tijdvak over het algemeen, zonder zich tot een bijzonder volk te bepalen, en zonder rangorde van jaren, benevens derzelver gebeurtenisfen en merkwaardigheden, moeten inhouden; doch de jaarboeken in eene korte en eenvoudige aanwijzing van het merkwaardigfte van hetgeen in enkele jaren, inzonderheid bij een bepaald volk, is voorgevallen, moeten beftaan. Beiden worden als bronnen der gefchiedenis befchouwd, en wel onder de gefchrevene berigten geteld, bij wier gebruik eene grondige toetfing van derzelver echtheid en oorfpronkelijkheid, zoowel als van derzelver waardij, volftrekt noodzakelijk is, om dat, zoo als bekend is, veel op naam van zekere fchrijvers gefteld wordt, die er geen deel aan hebben. Ondertusfchen waren kronijken en jaarboeken reeds zeer vroeg onder die volken in gebruik, die het letterfchrift kundig waren, zoo als b. v. bij de *Hebreeuwen* de 2 *boeken der Kronijken*, en andere fchriften, in het oude Testament te vinden, en voorts bij de *Pheniciers* en *Romeinen*. Bij vele volken werden zij onder het gezag van den ftaat vervaardigd (Staats-kronijken), hetgeen door de

de priesters, als tot de klasfe der wijzen en geleerden behoorende, verrigt werd. In lateren tijd, dien der Christelijke tijdrekening, waren het insgelijks meestal geestelijken, welke de gefchiedkundige tijdboeken vervaardigden, zoo als: EUSEBIUS, bisfchop te *Cefarea*, die uit oude, voorhanden zijnde, gefchiedboeken zijne Kronijk zamenftelde, welke de oude gefchiedenis bevatte; HIERONIMUS van *Stribon*, die dezelve in de 4de eeuw in de Latijnfche taal overbragt, en welke door anderen werd voortgezet. Tot deze Kronijken behooren ook verfcheidene gefchiedkundige werken der *Byzantijnen*, en de Alexandrijnfche Kronijk (*Chronicon Pafchale*), door DU FRESNE uitgegeven; voorts de Kronijken, door verfcheidene monniken, inzonderheid door de vlijtige *Benediktijner*, in de middel-eeuw, gefchreven, en deels de gefchiedenis over het algemeen, federt den aanvang der wereld tot op hunnen tijd behelzende, (zoo als de Kronijk van RHEGINOS, OTTO van *Freifingen* en anderen) of die van een bijzonder tijdvak, (zoo als van LUIDPRANDS), of van eene enkele natie, (zoo als die van GREGORIUS van *Tours* zijne gefchiedenis der *Franken*, *Beda's* Engelfche gefchiedenis en anderen), of eindelijk de gefchiedenis bevattende van bijzondere provincien, fteden, inftituten en beroemde mannen, zoo als b. v. de Kronijk der abtdij van *St. Denys*, EGINHARDS, de gefchiedenis van KAREL *den Grooten* enz.

De Kronijken zijn gedeeltelijk in uitgebreide verzamelingen uitgegeven, en tot de 13de en 14de eeuw meestal in de Latijnfche taal gefteld: dikwijls is niet eens de naam van derzelver opfteller bekend, en dragen zij den naam van de plaats, waar zij gefchreven of gevonden zijn, of wel dien van hunnen ontdekker. Over het algemeen dragen deze gefchiedkundige tijdboeken het kenmerk van den tijd, waarin zij opgefteld zijn, alsmede van derzelver fchrijvers. Men kan er de godsdienstige denkbeelden, inzonderheid van de geestelijkheid der middel-eeuwen, hunne bepaalde wetenfchappelijke kennis, en hunne ten deele kinderachtige ligtgeloovigheid, geredelijk in ontwaren: ook bevatten zij eene menigte godgeleerde en zedelijk-nuttige toepasfingen; doch zijn ook daarentegen vrij van die ftaatkundige befchouwingen en oppervlakkige redekavelingen, welke men dikwijls in lateren tijd, onder den naam van *Pragmatismus* geroemd heeft, en zijn dus voor de gefchiedenis van hunnen tijd van veel belang. Bij de meerdere en toenemende vorderingen in het onderzoek der gefchiedenis, heeft men de pragmatifche werken derzelve, waarin de gebeurtenisfen, waar over zij handelen, in eene behoorlijke opvolging van tijd, gefchiedkundig verhaald worden, van de Kronijk onderfcheiden, waarin nog eene zeer platte manier van voordragt gevonden wordt. Nieuwe historie-fchrijvers gebruiken het woord Kronijk bijna alleen van ftaats-kronijken.

KRUIDKUNDE. (Zie: PLANTENKUNDE.)

KRUIDNAGELBOOM (De) heeft in grootte en gedaante vele overeenkomst met den Laurierboom, en wordt op de Molukfche eilanden ge-

gevonden. Hij groeit in eenen droogen en heeten grond; heeft hard hout, en verkrijgt op het laatst van Lentem., aan de einden der dunne takjes, geheele trosſen van witte bloemknoppen, die naderhand de gedaante van nagels aannemen, en om hunnen ſterken geur den naam van *Kruidnagelen* bekomen hebben. Deze bloemknoppen worden groen geplukt, in den rook, en daarna in de zon gedroogd, waardoor zij derzelver bruine kleur verkrijgen. Men rekent, dat jaarlijks omtrent 350,000 pond naar *Europa* worden gevoerd, hetgeen voorheen aan onze Oost-Indiſche maatſchappij een inkomen van ruim een millioen 750,000 gulden opleverde. Behalve voor huisſelijk gebruik, dienen de nagelen ook, om er eene zeer geurige ſcherpe en heete olie uit te ſtoken.

KRUIJFF, (JAN DE) is in het jaar 1706 te *Leijden* geboren; hij paarde, gelijk velen in ons vaderland, de beoefening der letteren, en bijzonderlijk der dichtkunst, aan de bezigheden van den koophandel. De roem, dien hij hierdoor bij zijn leven, bij bevoegde regteren, verwierf, werd na zijn overlijden, dat in het jaar 1755 voorviel, door zijne drie zonen vereeuwigd, die de verſpreide gedichten van hunnen vader, in 1776, in eenen bundel bijeenbragten. Deze bundel, uit een aantal losſe ſtukken van verſchillenden aard en inhoud beſtaande, doet ons in de KRUIJFF eenen man kennen, die, ofſchoon met dichterlijk vernuft, vuur en verbeeldingskracht niet in de hoogſte mate bedeeld, echter met die gaven meer dan zijne dichtlievende tijdgenooten was toegerust, en die eene uitnemende bekwaamheid had, om ernſtige en gewigtige denkbeelden, in vloeiende en ſtevige versmaat, met gepasten dichterlijken zwier krachtig uit te drukken. Ook voor het luimige en geestige was hij geenszins ongeſchikt; zoo als eenige ſtukken, in dien trant geſteld, duidelijk bewijzen.

KRUIJFF, (JAN DE) Zoon van den voorgaanden, werd op den 11 van Wijnm. van het jaar 1755 te *Leijden* geboren, en door zijnen vader, bedacht, om den uitnemenden aanleg van dezen zijnen veel belovenden zoon op het zorgvuldigst te ontwikkelen, tot de beoefening der letteren opgeleid, en bepaaldelijk voor den predikdienst beſtemd. Deze beſtemming, echter, werd na den dood zijns vaders, toen hij in den loop zijner ſtudien reeds verre gevorderd was, ten gevolge eener ziekte, welke voor eene hebbelijke borstkwaal deed vreezen, geheel veranderd, en met het beſtuur eener uitgebreide en werkzame fabrijk verwisſeld. Zijne zucht nogtans voor de wetenſchappen, en bijzonder voor de fraaije letteren, tot welker beoefening hij bij een levendig vernuft, juist oordeel, kieſchen ſmaak en verfijnd kunstgevoel, de uitnemendſte geſchiktheid had, was te ſterk en vurig, om hem niet al den tijd, dien zijne beroeps-bezigheden hem overlieten, aan de voortzetting zijner meest geliefkoosde letteroefeningen te doen toewijden. Niet weinig werd die zucht aangekweekt door zijn lidmaatſchap van verſcheidene letterkundige maatſchappijen, die wegens zijne uitſtekende bekwaamheden hem om ſtrijd aan zich

trachten te verbinden. In het bijzonder had het taal- en dichtlievend genootschap, onder de spreuk: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, te *Leijden*, waaruit de thans aldaar gevestigde afdeeling der *Hollandsche Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen* haren oorsprong nam, gelijk later de genoemde afdeeling, in hem een ijverig medelid en bestuurder. Twee keurige en met veel oordeel bewerkte *Levensbeschrijvingen van de dichters* SYBRAND FEITEMA en ARNOLD HOOGVLIET versieren het 1ste deel der *Levensbeschrijvingen van Nederlandsche dichters*, door het bovengemelde genootschap reeds in het jaar 1778 uitgegeven, doch (hetwelk jammer is) nimmer door een tweede is gevolgd. Ook de dichterlijke werken van dat zelfde genootschap bevatten verscheidene fraaije dichtstukken, van hem afkomstig. Doch zijne verdiensten als dichter blinken bovenal heerlijk uit in zijn, het hart, het verstand, de verbeelding en den gezuiverden kunstsmaak even zeer strelend en bevredigend *Leerdicht*, in twee zangen, getiteld de *Hope des wederziens*, hetwelk hij der nagedachtenis eener teedere en deugdzame gade toewijdde, en in het jaar 1817 met eenige kleinere dichtstukken, insgelijks met regt puikjuweelen te noemen, in het licht zond. Later vervaardigde hij nog eene overbrenging in dichtmaat van het IV Boek der *Eneis* van VIRGILIUS, die, in onderscheidene letterkundige genootschappen voorgelezen, door alle bevoegde regters als het schoonste model van dichterlijke navolging geprezen werd, en, zoo onze wensch vervuld wordt, met andere door hem nagelatene dichtstukken eerlang in het licht zal verschijnen. Ook als redenaar heeft hij zich op het gunstigst bekend gemaakt, zoo door andere stukken, als door zijne keurige *Redevoering ter nagedachtenis van* J. NIEUWENHUIZEN, *Stichter der maatschappij tot Nut van het Algemeen*, ter gelegenheid van haar vijf- en- twintig jarig bestaan, in 1806, te *Leijden* uitgesproken en door den druk gemeen gemaakt, en bovenal door zijne allezins uitmuntende *Lofrede op* C. PZ. HOOFT, door de Hollandsche maaatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen met goud bekroond, en in het V deel van hare *Werken* uitgegeven. Loffelijke melding verdienen insgelijks verscheidene door hem uit het Latijn vertaalde Redevoeringen, als van den hoogleeraar Mr. J. LUZAC, *ten betooge, dat de Geleerdheid de voedster is der Deugd, vooral in een vrij gemeenebest*; van den hoogleeraar H. PARADIJS, *Over het natuurlijk Wel-sterven*, en van den hoogleeraar S. F. J. RAU, *over het allervolmaaktste Karakter van* JEZUS CHRISTUS, *opgehelderd door eene vergelijking met dat van* PAULUS. Zijn laatste werkje was: *Aanmerkingen over het Evangelie van* JOANNES *door* E. A. BORGER, *uit het Latijn vertaald*, en in 1821 bij de wed. J. ALLART uitgegeven. Nog voor den afloop van dat jaar, en wel op den 24sten van Winterm. overleed hij in *'s Gravenhage*, werwaarts hij twee jaar vroeger, ter gelegenheid van het huwelijk zijner jongste, alleen hem nog bijgeblevene dochter, met den Heer J. BOSSCHA, vertrokken was, om bij deze zijne kinderen het overscho-

ſchot zijner dagen in geletterde rust door te brengen, na der maatſchappij, in onderſcheidene aanzienlijke en gewigtige betrekkingen, en onder deze die van raad van binnenlandſche zaken, wethouder der ſtad *Leijden*, curator van 's lands Hooge ſchool, en laatſtelijk in die van vrederegter, van dienst te zijn geweest.

KRUIS. (HET) De omſtandigheid, dat JEZUS aan het kruis geſtorven is, heeft dit, bij de *Romeinen* gebruikelijk, werktuig der verachtelijkſte doodſtraf tot een heilig teeken verheven, waarvan zich ſommige Christenen tot een kenmerk van onderſcheiding en herinnering bedienen. Het gebruik, om zich tot een aandenken aan JEZUS dood te kruiſen, klimt reeds tot de 3de eeuw op. KONSTANTIJN *de Groote* liet op openbare pleinen, in paleizen en kerken Kruiſen plaatſen, en toen reeds beſchilderde men daarmede den ingang der huizen, ten einde dezelve daardoor als Christelijke te kenmerken; gelijk ook later de meeste kerken kruiswijze gebouwd werden. Het kruis werd echter eerst een voorwerp van vereering, nadat de keizerin HELENA, moeder van genoemden vorst, het Kruis, waaraan JEZUS zou geſtorven zijn, in *Jeruzalem* ontdekte, en er een ſtuk van naar *Konſtantinopel* mede bragt; en hieraan is het feest der *Kruisvinding*, den 3den van Bloeim. in de Roomsch-katholijke kerk gevierd wordende, zijn oorſprong verſchuldigd. Van nu af hield men het Kruis weldra voor een teeken van overwinning en de vrolijkſte verwachtingen. Vaandels en wapens werden er mede verſierd, en de keizer HERACLIUS meende het behoud van zijn rijk verzekerd te hebben, toen hij het gemelde ſtuk van het kruishout, hetwelk in *Jeruzalem* bewaard werd, en in 616 in handen der *Perzen* gevallen was, in 631 op hen weder vervoerde. Tot een aandenken aan deze overwinning werd het feest der *Kruis-verheffing* ingeſteld, omdat HERACLIUS, op de hoofdſchedel-plaats te *Jeruzalem*, het kruis liet oprigten. Wonderbaar was de vermenigvuldiging van dit heilig overblijfſel: ontelbare kerken vertoonden er ſtukjes van, wier wonderdoende kracht men door de verbazendſte daadzaken wilde bevestigd hebben; terwijl men in ernst geloofde, dat het zich liet verdeelen, zonder kleiner te worden. Te vergeefs poogden de beeldenſtormers ook de aanbidding van het Kruis te verhinderen; meenende men, aan hetzelve, met het daaraan gehecht beeld des ſtervenden Zaligmakers, boven alle andere beelden van heiligen, godsdienstige vereering ſchuldig te zijn; zoo als dan ook de plegtige aanbidding van hetzelve, volgens het leerbegrip van JOHANNES van *Damaskus*, in de 7de eeuw in de Oosterſche kerk werd vastgeſteld. Dat ook in de Westerſche aan het Kruis eene geheime kracht werd toegeſchreven, bewijst de *kruis-proef* of het *kruis-geregt*. (Zie ORDALIEN). De veldtogten, die de Christenheid, in de middeleeuw, ter herovering van het heilige land ondernam, zijn insgelijks naar het Kruis genoemd, omdat ieder, die er deel aan had, een Kruis van rood laken, of andere ſtoffe, op zijne borst droeg.

KRUISTOGTEN. Aldus genoemd, om dat alle de daarin betrokken helden een kruis op hun boven-kleed droegen. Zij behooren onder die allerzonderlingfte en merkwaardigfte verfchijnfels der middeleeuwen, van welke het nog twijfelachtig is, of zij meer voordan nadeel gefticht, en meer goed dan kwaad hebben te weeg gebragt. De naaste aanleiding tot deze Kruistogten moet meer in den onzinnigen ijver, waarmede men toen de heilige overblijffels (*reliquien*) vereerde, dan wel in een doorflepen plan der paufen en de Roomfche geestelijkheid gezocht worden. De Christenen, die naar het heilig graf trokken, hadden langen tijd, tegen betaling van eene geringe fchatting, van de *Arabieren* befcherming en veiligheid genoten; doch deze door de Saraceenfche volksftammen, naderhand, onder het juk gebragt zijnde, werden de Christenen mishandeld en verdreven. PETER VAN AMIENS, of PETER de *kluizenaar*, gaf aanleiding tot den eerften kruistogt, door de treurige fchets, welke hij, na zijne terugkomst uit *Jeruzalem*, aan URBANUS II van den droevigen toeftand der Christenen in het Oosten gaf; overhandigende te gelijk aan dien kerkvoogd eenen brief van den patriarch, houdende dringend verzoek, dat de Westerfche Christenen hunne onderdrukte broeders mogten bijftaan. De paus riep hierop in 1095 te *Piacenza* eene kerkvergadering bijeen, en drong er op aan, om de Christenen in het Oosten te hulp te komen, waartoe velen hun woord gaven. Hierop volgde de kerkelijke bijeenkomst te *Clermont* in 1096, waar PETER VAN AMIENS, door zijne fchrikbarende berigten, het zoo ver bragt, dat men ftellig tot eenen algemeenen togt tegen de ongeloovigen befloot, en zich met eede verbond, *om het heilig land te zullen veroveren*. Geheele fcharen trokken nog in hetzelfde jaar, langs verfchillende wegen, onder PETER en andere aanvoerders, derwaarts; doch voor zij *Konftantinopel*, de algemeene verzamelplaats, bereikten, hadden reeds velen, door onervarenheid en mangel aan orde, in de landen, die zij doortrokken, en waar zij de grootfte fchanddaden en gruwelen pleegden, hun graf gevonden, en zouden allen door de *Turken* zijn omgebragt, indien niet GOTFRIED *van* BOUILLON, een dapper krijgsman, met een welgeoefend leger van 80,000 man ter hulpe ware toegefneld. Met dit leger trok hij door *Duitschland* en *Hongarije*; veroverde in 1097, *Nicea*, in 1098 *Antiochië* en *Edesfa*, en eindelijk in 1099 *Jeruzalem*, van waar hij den bijnaam van *koning van Jeruzalem* verwierf; doch hij ftierf reeds in het jaar daaraanvolgende.

De verovering van *Jeruzalem* ontvlamde de geestdrift op nieuw. In 1102 brak eene fchaar van niet minder dan 260,000 menfchen uit *Europa* op, die echter, deels op den weg, deels door het zwaard van den fultan van *Konia*, omkwam. Ook de *Genuezen*, en andere zeevarende volken, deden zeetogten naar het heilige land; terwijl een tweede aanzienlijke, en regelmatig beftuurde Kruistogt het verlies van *Edesfa*, in 1142 door de *Saracenen* genomen, ten gevolge had. Dit ver-

verlies verwekte in *Europa* groote verslagenheid, waar men voor dat der overige bezittingen, en zelfs van *Jeruzalem*, beducht was. Op aanmaning van paus EUGENIUS III, door den heiligen BERNARD VAN CLAIRVAUX ondersteund, trokken de koning LODEWIJK VII van *Frankrijk*, en de keizer KONRAAD III, in 1147, met 200,000 man op; doch moesten *Jeruzalem* in eenen zwakkeren toestand verlaten, dan zij het gevonden hadden. De hierop volgende Kruistogt, na de herovering van *Jeruzalem* door sultan SALADIN in 1187, welke keizer FREDERIK I, in vereeniging met de koningen RICHARD LEEUWENHART van *Engeland* en PHILIPPUS AUGUSTUS van *Frankrijk*, in 1189 ondernam, en waarbij zich ook graaf FLORIS van *Holland*, en OTTO II, graaf van *Gelder*, met vele honderden *Vriezen* en *Vlaanderschen*, voegden, had geen beter gevolg, even min als die later door den graaf MONTFERRAT, den koning ANDREAS van *Hongarije*, den keizer FREDERIK II en LODEWIJK *de Heilige* van *Frankrijk* ondernomen werden. De provinciën in het heilige land gingen allen, de eene na de andere, verloren, en er bleef voor de misleide vorsten, bij hunne aanmerkelijke verliezen aan geld en manschap, niets over, dan dat zij zich met ijdele titels van vorige bezittingen konden troosten.

Wanneer men den toestand van *Europa* in dat tijdvak beschouwt, waarin de Kruistogten ondernomen werden, zal men minder over het verbazend aantal menschen, die er aan deel namen, dan over de zwakheid en onmagt der vorsten verbaasd staan, die hunne landen vrijwillig lieten ontvolken en verwoesten, en de kern van hun krijgsvolk aan eene onuitvoerbare, en zonder plan beraamde, onderneming opofferden. Dan, schoon wel een aanzienlijk gedeelte der legers, die naar het heilige land trokken, uit geoefende en dappere krijgslieden bestond, was, echter, de ongelijk grootere menigte uit eenen hoop ongebonden volk, en nietswaardige boeven zamengesteld, aan welke *Europa* niet veel verloor. Al hadden dus de Kruistogten den handel niet uitgebreid, de aardrijkskundige kennis vermeerderd, tot nieuwe ontdekkingen geene aanleiding gegeven, of aan 's menschen geest geen ruimer veld ter verkrijging van nuttige kundigheden opengesteld, dan nog zouden zij voor *Europa*, alleen door het van eene menigte nutteloze en schadelijke menschen te bevrijden, zijn voordeelig geworden, waardoor de achtergeblevenen gelegenheid verkregen, om zich uit hunnen vernederden stand te verheffen, en zich met meerder zorgvuldigheid op den landbouw toe te leggen: bij welk een en ander men nog voegen kan, dat de adel, die voorheen burgers en gemeenen onderdrukte, ja zelfs koningen en vorsten op hunne troonen deed beven, door zijne geledene verliezen en doorgeworstelde rampen, niet weinig was vernederd geworden, en daardoor tot eene menschlievender behandeling zijner onderhoorigen gedrongen werd. Dat voor het overige, onder de nadeelen, door de Kruistogten voor *Europa* te weeg gebragt, een aantal nieuwe ziekten behooren, waarvan men voorheen niets wist, is bekend.

KRUNITZ. (JOHANN GEORG). Doktor in de geneeskunde te *Berlijn*, alwaar hij in 1728 geboren werd. Nadat hij zijne ſtudien te *Göttingen* en *Frankfort* aan den *Oder* volbragt had, keerde hij naar *Berlijn* terug; wijdde zijn geheel volgend leven aan letterkundigen arbeid, en ſtierf aldaar in Winterm. 1796. Eene menigte nuttige genees- en aardrijkskundige werken, alsmede die de natuurlijke historie betreffen, benevens meer anderen, welke hij uit verſchillende talen overgezet, of zelf geſchreven heeft, zijn de vruchten zijner onvermoeide werkzaamheid. Zijn voornaamſte werk, echter, is zijne *Oekonomisch Teghnologiſche-Encyklopedie*, welke hij tot het 73ſte deel had afgewerkt, toen hem de dood overviel. KRUNITZ heeft in dit belangrijk werk alles geleverd, wat men daarin verwachten kan. Hetzelve is, na zijn overlijden, door FR. JAC. FLÖRKE voortgezet; doch ook deze reeds in 1799 geſtorven zijnde, heeft deszelfs broeder, H. G. FLÖRKE, het vervolg daarvan op zich genomen.

KUILENBURG, eigenlijk *Culenborg*, voorheen een graafſchap, thans tot *Gelderland*, kwartier *Thiel*, behoorende, ligt bezijden *de Lek*, en grenst ten Noorden aan deze rivier, ten Westen aan de zoo genoemde *Vijf Heeren landen*, ten Zuiden aan de ambten *Beest* en *Renoi*, en ten Oosten aan het voormalig graafſchap *Buren*. De vette kleigrond is hier zeer vruchtbaar, en levert veel boomgewas, koren, en vooral vele aardappelen op; doch de kerſen-boomgaarden zijn niet zoo talrijk dan voorheen. Een gedeelte van het land ſtaat des winters onder water, en dit lagere gedeelte, zoo als ook de Uiterweerden, levert uitmuntend hooi op. Ook fokt men hier voortreffelijke paarden. Voorheen had *Kuilenburg* zijne eigen heeren uit het geſlacht van ZUILEN, waarvan nog het wapen afkomſtig is. KAREL V verhief het tot een graafſchap, ten behoeve van FLORIS van *Palland*; denzelfden, ten wiens huize het verbond der edelen geſloten werd. Vervolgens kwamen de huizen *Waldek* en *Hildburgshauſen* in deszelfs bezit, tot dat het door de ſtaten van het kwartier van *Nijmegen* in 1720 gekocht werd. Deze droegen het in 1748 op aan WILLEM IV, en ſedert bleef het graafſchap in het bezit van *Oranje Naſſau*, tot dat het, door de omwenteling van 1795, met de overige goederen van dien vorst, onder 's lands domeinen gebragt werd.

KUILENBURG (*de Stad*) ligt in het bovengenoemde gewezen graafſchap, en wordt, volgens ſommigen, aldus genoemd naar den moerasſigen grond, volgens anderen naar het huis van ZUILEN, *Zuilenburg*, waaruit door verbastering dan *Kuilenburg* zou ontſtaan zijn. Zij ligt op eenen afſtand van ruim 3 uur van *Utrecht*, naauwlijks 2 van *Leerdam*, en 4 van *Bommel* en *Thiel*. De eerst gebouwde ſtad bepaalt zich tusſchen de oude Lekpoort en die, welke de markt van de nieuwſtad ſcheidt, de Binnenpoort genoemd; terwijl zich Noordelijk de nieuwe uitſtrekt van de oude tot de nieuwe Lekpoort, en Zuidelijk van de Binnenpoort tot de Land-, Zand- of Gelderſche poort; wordende dit gedeelte, het laagſte der ſtad, *de Nieuwpoort* ge-

genoemd. De ſtad heeft 4 buitenpoorten, *de Lek-*, *Slot-*, *Golverdinger-* en de ſtraks gemelde *Zandpoort*. De markt is een fraai plein, op welke des dingsdag, behalve boter en dagelijkſche behoeften, veel koren wordt aangebragt, en waarop het raadhuis, een in den ouden ſmaak, doch deftig gebouw, gevonden wordt. De groote kerk, *St. Barbara*, heeft eenen ſtompen toren, en bevat de grafſteden der Kuilenburgſche graven. De *St. Janskerk* in de Nieuwpoort is onlangs geſloopt. Ook hebben die van de Lutherſchen en Waalſche gemeente ieder hier eene kerk, zoo als ook de zoogenoemde Cleresy en Roomschgezinden, welke laatſte een inſtituut bezitten, welks leeraren geordende geestelijken zijn, en waarin jongelingen tot den geestelijken ſtand worden opgeleid. Voorts hebben de Joden eene ſynagoge, en vindt men hier ook eene Latijnſche ſchool, die eertijds zeer bloeijend was; alsmede eene Franſche en andere ſcholen voor het lager onderwijs De ſtad, meest van den landbouw beſtaande, telde, in 1813, 4,163 inwoners, en had vóór 1795 eene aanzienlijke geweer-fabrijk, die aan 300 menſchen werk verſchafte; doch toen naar *Luik* verplaatst is. Het grafelijk ſlot, een eertijds luisterrijk gebouw, werd in het midden der 18de eeuw grootendeels afgebroken; zijnde alleen toen een der torens, benevens een gedeelte van het voorgebouw, dat tot eene raadzaal voor het hof van *Kuilenburg* diende, ſtaande gebleven; doch thans is het geheel geſloopt. Men vindt in *Kuilenburg* nog een weeshuis voor alle gezindheden, door de gravin ELIZABETH geſticht, en rondom de ſtad, vooral in het ten Oosten gelegen boschje, zeer aangename wandelingen.

KUIPER. (JAQUES) Deze zoo verdienſtelijke kunstenaar, in 1761 geboren, was lid van het koninklijk inſtituut van wetenſchappen en kunsten, mitsgaders beſtuurder der ſtads teeken-akademie te *Amſterdam*. De Natuur zelve had hem voor het gevoel van het ſchoone gevormd, en zijn gelaat kenmerkte eenen hoogen kunstzin, dien niemand kon ontkennen. Sedert zijn 7de jaar had hij zich reeds aan de kunst gewijd, en de Hn. SMIDT en ANDRIESSEN, beide zijne medebeſtuurders der gemelde akademie, waren de eerſte leidslieden van zijnen buitengewonen geest, dien hij naderhand zelf met alle die kundigheden verſierde, welke een historie-ſchilder niet kan ontberen. Ondertusſchen bleef eenvoudigheid het kenmerk van zijnen edelen ſmaak, en ſtraalde niet ſlechts in zijne grootſche *Ordonnantien*, maar inzonderheid in zijne geheel dichterlijke *allegorien* door, waardoor alles, wat hij gaf, waar, ſchoon en grootsch was, zoo als dit door zijne kunstgenooten, die hem om zijne nederigheid en inſchikkelijkheid algemeen beminden, volmondig erkend werd. Zoo lang hij zich met het onderwijs van anderen kon verledigen, bragt hij de voortreffelijkſte leerlingen voort; terwijl zijne gemeenzame geſprekken over de kunst akademiſche lesſen waren, die niet genoeg konden gewaardeerd worden. Hij ſtierf den 1ſten van Zomerm. 1808, in den ouderdom van 47 jaar, wanneer het genootſchap, *Kunst zij ons doel*,

waarvan hij lid was, openbare hulde aan zijne nagedachtenis betoonde, door eene plegtige begraving van zijn lijk in de Walſche kerk.

KULTUUR beteekent, over het algemeen, aankweeking, veredeling of beſchaving van alle de ziels- en ligchaamsvermogens van een mensch of volk, zoodat dit woord zoowel de verlichting, de veredeling van het verſtand, als de beſchaving, veredeling en verfijning der zeden aanduidt.

KUMA. De grootſte en voornaamſte ſtad van *Aeolië*, volgens ſommigen door PELOPS geſticht, was eene der oudſte aan de *Aegeiſche zee*. Van haar ontleent de *Kumaïſche* SYBELE haren naam, en HESIODUS werd er geboren. Volgens STRABO waren de inwoners eenvoudige lieden. De insgelijks zeer oude ſtad *Kuma*, in *Beneden-Italië*, en wel in *Campanië*, was mede eene Kumaïſche volkplanting, waar de bewoners van *Italië*, in lateren tijd, de *Aziatiſche* SYBELE verplaatsten. De grot dezer waarzegſter lag in de nabijheid van het boschje, aan de godin TRIVIA gewijd, en in hare nabijheid bevond zich het *Achariſche meer*. In deze landſtreek had CICERO een landgoed, hetwelk van daar het *Kumaïſche* genoemd werd.

KUNSTDRIFT. Kunst is alleen daar mogelijk, waar vrijheid plaats heeft, en ſtaat tegen de Natuur over, die alleen in zoo ver eene kunstenares kan genoemd worden, als wij in hare voortbrengſels doelmatigheid zoeken en daarin ontdekken. Wij ontmoeten, namelijk, bij die ſchepſels, welke door het karakter van dierlijkheid met ons verwant zijn, zekere verſchijnſels, die met de doelmatige verrigtingen der menſchen daarin overeenkomen, dat zij aan de behoeften van het dier volkomen beantwoordden, — voortbrengſels hunner werkzaamheid, die, als menſchelijk werk beſchouwd, eenen hoogen graad van bekwaamheid, (of kunst) en oefening vereiſchen zouden. Nu noemen wij in bewerktuigde ligchamen de prikkelingen eener inwendige, oorſpronkelijke behoefte *Driften*; doch bij de dieren meer algemeen *Inſtinkt*, in zoo ver hier de driften, door gewaarwording bepaald, en met eene willekeurige beweging verbonden, zich ſterker vertoonen; en van hier, dat men de driften der dieren, wier uitwendige voortbrengſels wij zeer doelmatig en wonderbaar beſchouwen, *Kunstdrift* noemt, welke eene handeling van het inſtinkt, of het noodzakelijk bepaald begeeren van het dier, uitmaakt. Zoo ſchrijven wij, b. v. aan den Bever, bij het bouwen zijner woning, Kunstdrift toe, en noemen dit zijn werk kunstig; doch openbaart zich in hetzelve (de doelmatigheid er van, welke voor het uiterlijke daarin ſchijnt plaats te hebben, daar gelaten zijnde) de werktuigelijke noodzakelijkheid van het inſtinkt, waardoor zich ſoortgelijke werken van de kunstgewrochten der menſchen onderſcheiden, in de onoverwinnelijke eenvormigheid dezer voortbrengſels, waaraan geene keuze, en dus ook geene willekeurige handeling eenig deel heeft. Men vergelijke REIMARUS, *over de Driften der dieren*, 1798, 2 deelen, alsmede het artikel INSTINKT.

KUNSTKOUDE. Zoo noemt men, inzonderheid, dien graad van Koude, welke door oplosfing of vermenging van zekere zelfftandigheden, zoo als ook door uitdamping (of door dien ftaat, waarin de drupbare vloeiftof in damp overgaat) wordt voortgebragt. Wanneer men keuken-zout, falpeter of falmoniak in eene genoegzame hoeveelheid waters oplost, dan wordt het mengfel, onder de oplosfing, merkelijk kouder, en een daarin geplaatfte thermometer zakt tot op het vriespunt, wanneer het water, namelijk, vooraf reeds genoegzaam koud is. De oplosfing zelve, echter, bevriest niet, fchoon hare temperatuur onder het vriespunt ftaat; maar zet men er een pot met zuiver koud water in, dan bevriest dit al fpoedig. Is het zout in dit mengfel volkomen opgelost, dan houdt alle verdere verkoeling op. Voegt men er nog fneeuw of gefchaafd ijs bij, dan kan ook in den zomer, zelfs boven het vuur, zuiver water door dit mengfel in ijs veranderd worden. Men verklaart dit verfchijnfel op de volgende wijze. Bij het veranderen van een vast in een drupbaar- vloeijend ligchaam (waartoe de oplosfing van zout in water blijkbaar behoort) of van een vloeijend in een luchtvormig ligchaam, wordt veel vrije warmte-ftof gebonden, en aan de naburige ligchamen door deze verandering onttrokken; en van daar de aanmerkelijke verkoeling (Zie WARMTE). Volgens dezelfde grondbeginfels kan ook door uitdamping Kunstkoude worden te weeg gebragt. Op deze wijze verkoelt men de vertrekken, door dezelve met koud water te befprengen; gelijk men ook, volgens deze grondregels, in *Benares*, *Calcuta* en op andere plaatfen in de de *Oost-Indien*, vloeiftoffen koel houdt, door ze in zeer poreufe vaten aan eene langzame verkoeling bloot te ftellen. Ook de werktuigelijke uitzetting der zamengeperste lucht wordt als een middel ter voortbrenging van Kunstkoude befchouwd. Wanneer men, namelijk, uit de kraan der hiertoe gefchikte werktuigen, waarin de lucht zeer fterk is zamengeperst, doch waarin zich tevens eenig water bevinden moet, deze lucht laat ontfnappen, dan voert zij met een luid geraas eenig water met zich, en verandert dat gedeelte, hetwelk aan de kraan blijft hangen, in ijs.

KUPROS. Een heester-gewas, bij de ouden zeer beroemd, en bij de hedendaagfche *Grieken* nog veel in gebruik, waarmede de bewoners van het eiland *Cyprus* eenen aanzienlijken handel dreven. Deze groote heester, aan welke de *Hebreeuwen* den naam van *Kopher* geven, is de *Henne*, of *Hanna* der *Arabieren*, en de *Kanna* der *Turken*. Zij verfiert de tuinen van het eiland *Cyprus*, even als die van *Neder-Egypte*, en verfpreidt over dezelve de aangenaamfte geuren. Hare fraaije bloemen worden gebruikt tot ruikers voor de vrouwen, die er haren boezem mede verfieren; terwijl zij zich van het ftof der doode bladeren, bovendien, bedienen, om de nagels, zoo wel als de palmen der handen en de voetzolen, met een vast en levendig oranjegeel te verwen, hetwelk in verfcheidene landftreken van het Oosten een algemeen gebruik s.

KURAS. Borstharnas, is een pantfer van geflagen ijzer, die aan de zware ruiterij tot een befchutfel tegen fabelhouwen en musketkogels, gegeven wordt. De oudfte Kurasfen waren van leder (in het Fransch *cuir*), en van daar hunnen naam. Men heeft geheele en halve Kurasfen. *Kurasfiers* zijn eene foort van ruiters, die met een Kuras en eenen ftormhoed gewapend zijn, en door GUSTAVUS ADOLPHUS werden ingevoerd. Deze veranderde de tot dien tijd toe gebruikelijke geheele harnasfen der ruiters in enkelde borstharnasfen en ftormhoeden; doch deze troepen hebben naderhand evenwel hunne benaming behouden, en zelfs zijn de Kurasfen wederom van tijd tot tijd in gebruik geraakt.

KURIAALSTIJL. De fchrijfwijze, waarvan men zich in geregtelijke ftukken bedient, die echter nooit van den zuiveren Nederduitfchen ftijl moest afwijken.

KURILISCHE EILANDEN. Deze werden in de 18de eeuw, van tijd tot tijd, door de *Rusfen* ontdekt. Zij ftrekken zich, op eenen geringen afftand van elkander, van *Kamfchatka* tot *Japan* en de Chinefche kust uit; doch zijn, zoo ten aanzien van hun getal en benaming, als met opzigt tot derzelver grootte en gefteldheid, op verre na nog niet alle bekend. Twee en twintig derzelve hebben namen, als: *Schoumtfchu*, *Poromufchyr*, *Schirinski*, *Makan Rur Asfy*, *Onekotan*, *Ar Amakutan*, *Spasfkutan*, *Jegarma*, *Tschirinkutan*, *Musfyr*, *Rakkote*, *Mutowa*, *Rasfagu*, *Ufchifchir*, *Ketoi*, *Schimufchir*, *Tfcherpoi*, *Urup*, *Jetorpu*, *Kunafir*, *Tfchikota* en *Marsmai*, het Zuidelijkfte en grootfte, dat flechts ruim 4 Duitfche mijlen van *Japan* ligt. De groote eilanden zijn allen, de kleinen daarentegen, volftrekt niet bewoond. Op de Noordelijke vindt men lorken- en pijnboomen, en op de Zuidelijke Spaansch riet, bambus en wijngaarden. De bewoners dezer eilanden, welke insgelijks *Kurilen* genoemd worden (waaronder men echter ook de bewoners der aangrenzende kusten van *Azië* en van het Zuidelijk *Kamfchatka* verftaat), zijn Heidenen, en fommige derzelve komen in fpraak, geftalte en zeden zeer na aan de *Japanners*; terwijl anderen, integendeel, meer overkomst met de *Kamfchatdalen* hebben, van welke velen, bij de verovering van hun land door de *Rusfen*, na de *Kurilifche eilanden* de vlugt namen. De Zuidelijke *Kurilen* ftaan onder Japanfche heerfchappij; doch vele er van zijn onafhankelijk; de Noordelijke, daarentegen, zijn eenigermate aan het Rusfisch rijk onderworpen, en leveren meestal, wanneer zij daartoe gedwongen worden, zee-otters, vosfen en andere bontwerken.

KURKBOOM, KURK-EIK. (*Quercus fuber*) Deze boom verfchilt, wat het uiterlijk aanzien betreft, bijna niets van den altijd groenen eik; alleen is deszelfs bast gefcheurd en zwamachtig. In den groei, ja zelfs in de bladen, die insgelijks altijd groen blijven, befpeurt men geen onderfcheid. Hij wordt in *Italië*, het Zuiden van *Frankrijk*, *Spanje* en *Portugal* gevonden; gelijk ook in *Duitschland*,

waar men hem echter 's winters in huis moet houden, en hij dus niet zoo hoog wordt. De vruchten van dezen boom zijn zoeter, dan onze gewone eikels; worden in *Spanje* als kastanjes gebraden en gegeten, en zijn voor vele dieren eene voedzame fpijze. Het merkwaardigfte van dezen boom is de bast, die de kurk oplevert. Zoo lang de boom nog jong is, moet men den bast, wanneer men zijnen groei niet wil verhinderen, flechts alle 7 of 8 jaar affchillen: in eenen hoogen ouderdom kan men zulks veilig om de 4 jaar doen; doch men moet altijd zorg dragen, dat de teedere bast, die onmiddellijk het fplint bedekt, niet gekwetst worde. De bast van oude boomen, bij de derde affchilling, is de beste. Hij wordt terftond onder water gelegd, en met fteenen gedrukt, om hem effen te maken. Behalve het bekend gebruik tot ftoppen en zoolen, dient de kurk ook, uit hoofde zijner ligtheid, tot zwem-kleederen. Een kamifool, met 12 pond kurk gevoerd, houdt een volwasfen mensch boven water. Uit verbrande kurk wordt eene fijne zwarte verw, het *Spaansch zwart* genoemd, vervaardigd.

KURKSNIJKUNST. (*Phelloplastiek.*) Eene kunst, door eenen Romeinfchen burger uitgevonden, en meesterlijk uitgevoerd; beftaande in het fnijden van werken der bouwkunst, in eene verkleinde maat, uit den bast van deze boomfoort. De ftukken van dezen kunftenaar gaven aan den heer Meij te *Afchaffenburg* aanleiding, om ook zijne krachten in dat vak te beproeven, waardoor hij deze kunst tot merkelijke volkomenheid bragt, en tevens tot de Gothifche bouwkunst uitftrekte. Door deze uitvinding heeft men de mogelijkheid aangetoond, om alle bouwkundige gedenkftukken der wereld, op de getrouwfte en fraaifte wijze, van alle kanten te kunnen vertoonen, waardoor zij tevens voor de beoefening der gefchiedenis, oudheidkunde, en de gefchiedenis der kunst zelve, belangrijk is.

KWAKERS. De naam eener godsdienstige gezindheid, welke in het midden der 17de eeuw in *Engeland* ontftond. Zij ontving dien naam door dat haar ftichter Joris Fox, in 1650 om zijne gevoelens gevat, voor den vrederegter G. Bennet zich uitliet, „ dat zij voor „ het woord van God behoorden te beven (*to quake*);" federt welken tijd zij dan ook *Kwakers* zijn genoemd geworden. De gevoelens van Fox wonnen fpoedig veld: in *Wallis* en *Leicester* vormden zich de eerfte gemeenten van zijnen aanhang; in 1654 ontftond er ook eene te *Londen*, en eenige jaren later hield hij de eerfte algemeene vergadering zijner geloofsgenooten te *Bedfort*, waarop zij vervolgens, in 1689, in *Engeland* eene volkomene kerkelijke vrijheid verkregen, welke ook hunne kleine gemeente, in 1786 te *Friedensthal* bij *Pyrmont* gefticht, geniet. Behalve deze gemeente, en 60,000 zielen, welke deze gezindte nog tegenwoordig in *Engeland* telt, waar zij in *Londen* alleen 32 bedehuizen heeft, zijn er in *Europa* geene van hare gemeenten; doch in *Noord-Amerika* is zij zoo veel te talrijker, en fchat men haar op 300,000 zielen. Zij genieten hier eene volkomene burgerlijke en godsdienstige vrijheid.

De

De godsdienstige gevoelens dezes genootschaps, waarbij zich sommige geleerden voegden, zoo als SAMUEL FISCHER, GEORGE KEITH, WILLIAM PENN en ROBERT BARCLEY, zijn door den laatsten, in zijne *Apologia theologiae vere Christianae*, het best ontwikkeld, en komen hoofdzakelijk hierop neer: „ dat ieder, die Gods geest met ernst „ zoekt, onmiddelijk goddelijke openbaringen ontvangt, waarvan „ de kiem reeds in den menschelijken geest ligt. De vatbaarheid van „ den mensch hiervoor noemt men den CHRISTUS, die in het men- „ schelijke hart woont, *het licht* of *het woord*, dat zij boven de „ Heilige Schrift stellen, welke zij slechts als eenen bijkomenden „ geloofsregel beschouwen. Het werk der verlossing houden zij „ voor een louter geestlijk werk, hetwelk zich in het binnenste „ van iederen waren Christen vernieuwt; zoo als ook de sakramen- „ ten bij hen slechts inwendige gemoedshandelingen zijn, waarom zij „ dan ook geen' Doop noch Avondmaal bedienen, noch zich met ee- „ nige kerkelijke gebruiken ophouden." Voor het overige is de openbare godsdienstoefening der Kwakers hoogst eenvoudig. De gemeente, zoowel mannen als vrouwen, wacht in diepe stilte, met gedekte hoofden, op den geest, en gevoelt zich iemand daardoor aangeblazen, dan geeft hij dit door zuchten te kennen, en predikt en bidt, naar dat de geest getuigt. Eerst in lateren tijd hebben zij aan leden der gemeente, die dikwijls in het prediken uitmuntten, de bezorging daarvan opgedragen, en tot bedienaars derzelve benoemd; zonder echter daardoor de vrijheid van allen, zoo zij door den geest worden opgewekt, om in de vergadering te spreken, eenigermate te belemmeren.

In hun burgerlijk gedrag achten zich de Kwakers van de ingevoerde pligten van wellevenheid ontslagen, en zijn hier omtrent dikwijls zeer eigenzinnig; doch munten in hun zedelijk karakter uit, en zijn nijvere, brave menschen, die hierdoor, en door hunne geregelde, eenvoudige levenswijs, en huisselijke deugden, eene algemeene achting verworven hebben. Men vindt onder hen voortreffelijke inrigtingen voor behoeftigen, en zij zijn gestrenge handhavers van de wetten der zedelijke tucht. Menschlievendheid en weldadigheid kenmerken hun karakter, en men heeft aan hunne edelaardige pogingen, inzonderheid, de afschaffing van den slavenhandel, en de vrijheid der *Negers*, in de *Vereenigde staten* te danken. — Handel en fabrijken maken hunne voornaamste beroepsbezigheden uit.

Voor het overige zijn zij minder stijfzinnig dan voorheen, en ijveren ook niet meer zoo sterk voor hunne bijzondere godsdienstige gevoelens; terwijl vele gegoede en aanzienlijke families hun genootschap verlaten, om vrijer te kunnen leven', en in staatsbedieningen geplaatst te worden. Dezulken, die, van de oude eenvoudigheid verwijderd, meer naar de zeden der wereld leven, worden *natte* Kwakers genoemd, en van de maandelijksche bijeenkomsten uitgesloten; terwijl zij, die hunne oude gevoelens en manier van leven gestrengelijk blijven volgen, *drooge* geheeten worden, wier getal echter,

ter, van tijd tot tijd, zoo zeer vermindert, dat de geheele ontbinding dezer fekte, welligt, niet ver meer af is.

KWARTS. Eene fteenfoort, tot het kiezel-geflacht behoorende. Zij is meestal ongekleurd, of eenigzins groenachtig enz. houdende eene afklimming van de helderheid van water af tot aan het weinig doorfchijnende toe. Meest is dezelve glas-glanzig, veelal gekristallizeerd, en wel eigenlijk als zeszijdige zuilen; zijnde de zijden of vlakten dikwijls over dwars fijn geftreept. De breuk is meest fchulpachtig, fomtijds ook fplinterig: de fteen is hard, en geeft veelal een phosphorisch licht van zich, wanneer men twee ftukken in het duister tegen elkander wrijft. — De Kwarts beftaat uit 2 hoofdfoorten, namelijk: *Berg-kristal*, en de *Gemeene Kwarts*. Het berg-kristal is eigenlijk ongekleurd, en helder als water; fomtijds echter ook melkachtig, glas-glanzig, vlak fchulpachtig van breuk; gewoonlijk gekristallizeerd; meest met het eene einde in de moeder-kwarts vastgegroeid, en dan fomtijds, inzonderheid in *Zwitferland* en op *Madagascar*, in kristallen, die een gewigt van 100 pond hebben. Onder deze kristallen, die fomtijds los en volkomen zuiver uitgefchoten zijn, zijn de kleine, maar uitnemend water heldere, met zeer korte middelzuiltjes, bijzonder merkwaardig; zoo als b. v. de *Hongaarfche* uit het Marmorfche Palatinaat. Eindelijk wordt het berg-kristal ook gerold gevonden, wanneer het fomtijds zeer hard en klaar is; zoo als de *Ceilonefche* keijen of kiezels. Dikwijls zijn er vreemde delfftoffen, en ook waterdruppels, in opgefloten; doch zelden vindt men het met regte holle buisjes doortogen, gelijk men het, vooral aan den *St. Gothard*-berg, aantreft. De gemeene Kwarts is eene der eerst ontftane en meest algemeen verfpreide delfftoffen, meestal melkwit; doch komt ook in vele andere kleuren voor, en is meer of min doorfchijnend; veelal glinfterend als glas en ongevormd, hoewel fomtijds ook gekristallizeerd, en dan ook wel als een bastaard kristal. Op verfcheidene plaatfen heeft deze Kwarts eene bijzondere uitwendige gedaante, als met hakken, kerven, celletjes enz. Hare breuk is veelal fchulpachtig, fomtijds fplinterig of korrelig enz.; terwijl dezelve, door de ingemengde, fijne glimmer-glaasjes, of door eene bijzondere foort van zamenftelling, een flikkerend aanzien verkrijgt; zoo als dit aan de kaneel-kleurige Spaanfche, van de kaap *Cates*, of de zoogenoemde natuurlijke *Avanturine*, bijzonder eigen is.

Onder de voornaamfte bijfoorten dezer beide hoofdfoorten behooren: onder het berg-kristal, de *Citrin*, meest wijngeel van kleur, waaronder de zoogenoemde Topazen gebragt worden; het *Rook-topaas*, van eene rook-bruine kleur in alle afklimmingen, waarvan men de donkerfte *Morion* noemt, en de *Ametist*, dien wij onder zijnen naam befchreven hebben. — Onder de gemeene Kwarts vindt men flechts 2 bijzondere bijfoorten, te weten: de *Roozen-Kwarts*, van eene bleek roode kleur, die zij van den bruinfteen ontvangt, en de *Prafem*, van eene lookgroene kleur, welke door den daarmede zeer naauw ver-

vermengden ſtraalſteen veroorzaakt wordt. Doorgaans is dezelve ongekleurd, en wordt inzonderheid bij *Breitenbrunn*, in het *Erts-gebergte*, gebroken.

KWIKZILVER. Onder de metalen voorzeker een der zeldzaamſte in zijne eigenſchappen, hetwelk onder ons luchtgeſtel altijd in eenen geſmoltenen of vloeibaren ſtaat is, en eerst bij eene koude van 39 gr. onder 0, op de ſchaal van FAHRENHEIT, tot eenen vasten, ſmeedbaren ſtaat overgaat; gelijk het ook, daarentegen, bij eene hitte van 600 graden, op dezelfde ſchaal, zigtbaar begint te koken, en geheel verdampt; doch welke damp, behoorlijk opgevangen, het vorige kwik volkomen weder terug geeft. Offchoon aan de lucht bloot geſteld, behoudt het zijnen zilverglans onveranderlijk; is vloeibaar, zonder dat het vochtig maakt; kleeft ſlechts eenigermate aan vette ligchamen; doch blijft aan goud, zilver, lood en tin, even als het water, hangen, en vereenigt zich gemakkelijk met deze metalen, vormende dan daarmede *amalgama's*. Het is zeer ſnel in zijne bewegingen; vormt door den ſterken zamenhang zijner deelen altijd eene bolle oppervlakte, behalve in vaten van genoemde metalen, en is naast platina en goud het zwaarſte; ſtaande tot het water omtrent als 14 tot 1. Men vindt het Kwik zoo wel gedegen als verertst. In den eerſten ſtaat is het in kleine droppen, of ook in grootere hoeveelheid, in reten en kloven van ſteenen, tusſchen aluin en kwikzilver-erts, te vinden, en in den laatſten is het veelal met zwavel verbonden, of in den ſtaat van kwik-oxyde in zwavel zout-zuur opgelost, en komt dan onder menigvuldige, onderſcheidene gedaanten voor.

Men vindt het Kwikzilver in *Indië*, *China*, *Japan*, bij *Idria* in *Oostenrijk*, en ook in *Amerika*; doch hier niet genoegzaam voor eigen gebruik, zoodat *Spanje* nog jaarlijks hetzelve derwaarts voert; niettegenſtaande voornoemde werelddeel in *la Mancha*, op de grenzen van *Cordua*, de rijkſte kwikmijnen bezit, die in het midden der vorige eeuw meer dan 18,000 Centners opleverden. Bij *Idria* verkrijgt men jaarlijks 1000 centners, waarvan ieder voor omtrent 100 gulden verkocht wordt. — Behalve dat het Kwik, voornamelijk, gebruikt wordt tot het ſcheiden van zilver en goud uit hunne ertzen, en de zamenſtelling van weerkundige werktuigen, bedient men zich ook van hetzelve tot het vergulden en verzilveren van metalen; terwijl het in den geoxideerden ſtaat zoowel de ſchoonſte roode verw, als eenige ſterk werkende vergiften, die nogthans tot geneeskundige oogmerken dienen, oplevert.

KWINTAAL. Een gewigt van 100 pond, hetwelk echter, uithoofde van het verſchil der ponden, niet overal even groot is. Het *Konſtantinopels* kwintaal, het zwaarste van allen, weegt 112$\frac{4}{5}$ pond Amſterdamsch gewigt; het *Engelsch* bevat 112 pond Averdus gewigt, en het *Mexikoſche* 139 pond Parijsch gewigt; terwijl het Kwintaal te *Livorno* verſchilt naar de waar, welke er bij verkocht wordt.

L.

L.

L. Deze letter heeft in de Latijnsche opschriften onderscheidene beteekenissen. Alleen op zich zelven staande beduidt zij *legio*, *lustrum*; L. A. *libenti animo*; L. C. *locus concessus*; L. D. *larum divinorum*; L. D. D. C. *locus datus in decreto curionum* L. E. L. M. D. S. *libens et lubens merito de suis*; L. H. L. D. *locus hic liber datus*; L. L. P. E. *libertis libertabus posteris eorum*; L. P. *locus publicus*; L. S. M. C. *locum sibi monumento cepit*; Leg. *legatus*; L. L. *libentissime*. — Op gedenkpenningen beteekent L. *Lucius*; Lat. *Latinus*; Leg. *legatus*, Leg. Propr. *legatus propraetorius*; Leg. II. *Legio secunda*; Lep. *lepidus*; Lent. Cur. X F. *Lentulus curavit denarium faciendum*; Libero P. *libero patri*; Lic. *Licinius*; Lud. sæc. F. *Ludos saeculares fecit.*

LAAR (Peter van) bijgenaamd *Bamboche* (marionetten-gezigt), was een Nederlandsch schilder, die in het dorp *Laar*, bij *Naarden*, geboren werd, en in 1675 te *Haarlem* stierf. Hij verkreeg den genoemden bijnaam deels door zijnen zonderlingen gelaatsvorm, deels mogelijk ook, omdat hij de uitvinder van die figuren was, welke onder den naam van *Marionetten* bekend zijn. Van zijne jeugd af teekende hij alle voorwerpen, die hem onder het oog kwamen, en bezat hij zulk een sterk geheugen, dat hij de zoodanige, die hij slechts eenmaal gezien had, naar verloop van eenen zeer geruimen tijd, volkomen gelijkend wist te schilderen. Meestal legde hij zich op kleine stukken toe, als: jaarmarkten, kinderspelen, jagtpartijen, landschappen en soortgelijke; in welk allen, nogtans, veel kracht, geest en bevalligheid doorstralen.

LABORATORIUM. Zoo noemt men, inzonderheid, het werkhuis der stoffcheiders, waar zich de fournuizen enz. bevinden; doch over het algemeen geeft men dien naam aan alle zoodanige plaatsen, waar natuur- en scheikundige proeven genomen worden.

LABRADOR, of NIEUW-BRITTANJE. Een groot schier-eiland van het Noordelijk *Amerika*, hetwelk ten Noorden door de baai en het kanaal van *Hudson* van de landen onder de Noordpool afgescheiden, ten Oosten door den *Atlantischen Oceaan*, ten Zuiden door *Neder-Kanada*, en *Nieuw-Wallis*, de golf en zee van *St. Laurens* enz. en ten Westen door nog onbekende landen bepaald wordt. Het wordt tot de *Engelsche* bezittingen gerekend, en ten Zuiden door de *Eskimaux* (*zie aldaar*) bewoond. De lucht is zeer koud, en het land, uit hoofde der hooge bergen en uitgestrekte bosschen, alleen langs de kusten, die rotsachtig en eenzaam zijn, doch vele rivieren hebben, bekend. Men vindt er eenige Engelsche kantoren, tot de compagnie van de *Hudsonsbaai*, te *Londen* gevestigd, behoorende; alsmede eenige zendelingen van de Evangelische broeders. Pel-

te.

terijen en de bekende Labrador-ſteenen (*) maken de voornaamſte voorwerpen van den handel uit.

LABYRINTH. Dit woord van onbekenden oorſprong, beteekent eene plaats met allerlei kromme en moeijelijk te vinden wegen, een doolhof. Vier zulke *Labyrinthen* waren er in de oudheid vooral beroemd. De eerſte op *Kreta*, door den kunstenaar DAEDALUS vervaardigd: (*Zie aldaar*) de tweede in *Egypte*, door de twaalf gelijktijdige koningen, waarſchijnlijk tot zamenwoning, als zinnebeeld van broederlijke gevoelens en zoodanig geſticht, dat zij geen van allen hunne vertrekken voor elkander konden ſluiten: de derde op het eiland *Lemnos*, door den glans van deszelfs zuilen beroemd: en de vierde, in *Etrurië* door PORSENNA gebouwd, om hem tot grafplaats te dienen. De oudſte was die van *Egypte*, om deszelfs kunst en ſchoonheid door HERODOTUS zeer geprezen. De overblijfſelen van denzelven, aan het meir van *Moeris*, houden nog heden de reizigers van bewondering opgetogen. De ruïnen van dien van *Kreta* waren ten tijde van den ouden PLINIUS nog zigtbaar: naar luid van het verhaal liet MINOS denzelven bouwen, om er den MINOTAURUS in op te ſluiten; deze ſchijnt tot ſtaatsgevangenis gediend te hebben.

LACEDAEMON. Dus wordt de hoofdſtad van *Sparta* of *Lakonië* genoemd. Het was een der merkwaardigſte ſtaten van *Griekenland* en der oudheid in het algemeen; lag op de Zuid-oostkust van den *Peloponnefus*, en grensde aan *Mesſenië* en *Arkadië*. Reeds lang voor den val van *Troje*, veroverden de *Herakliden* (of *Griekſche* bergbewoners, aangevoerd door nakomelingen van HERKULES) dit landſchap, dat ſedert beſtendig door twee koningen, uit den ſtam van HERKULES gekozen, geregeerd; doch later, omtrent 900 jaar voor onze tijdrekening, door LYKURCUS (*zie aldaar*) in eenen wel ingerigten ſtaat hervormd, en tot den hoogſten trap van magt en aanzien verheven werd. De *Spartanen* overwonnen naderhand hunne magtige naburen, de *Mesſeniers*. Drie honderd hunner boden, in de bergengte bij *Thermopyle*, onder LEONIDAS, aan de vereenigde magt der *Perzen* het hoofd, en verkochten hun leven zeer duur. De *Spartanen* werden, zonder op veroveringen of het verkrijgen van ſchatten, bedacht te zijn, de ſchrik van geheel *Griekenland*; zelfs *Athene*, hetgeen in den langdurigen Peloponneſiſchen oorlog, met de uiterſte inſpanning van kracht, met hun om den eerſten rang onder de Griekſche ſtaten gewedijverd had, moest ten laatſte voor *Sparta* bukken, dat nu alle zijne mededingers aan zich onderworpen zag. Ondertusſchen legde al dit krijgsgeluk den grond tot deszelfs volgend verval; want de rijkdom en weelde van *Athene* verdrong, langzamerhand, de oude eenvoudigheid en matigheid, zoo dat verwijfdheid en werkelooze troschheid de oude heldendeugden vervingen. De *Thebaners* maakten hier gebruik van

(*) De grondkleur dezer steenen is meest zwartachtig graauw; doch wanneer het licht er op valt in velerlei, deels hooge, kleuren glinsterende, deels van een geelkoper, of tomback-glans voorzien, en doorschijnend.

van, en floegen, onder EPAMINONDAS, de *Spartanen*, die dezen rampfpoed nimmer konden te boven komen; offchoon zij naderhand aan den veroveraar van *Griekenland*, ALEXANDER, en diens opvolgers, zoo dapper het hoofd boden, dat zij nimmer geheel onder het juk gebragt werden. Ten laatfte traden zij, na langdurige oorlogen, in het *Achaisch* verbond, waartegen zij eerst zich verzet hadden; doch werden, daar de *Romeinen* zich reeds aanmerkelijk in *Griekenland* hadden uitgebreid, te gelijk met de vernietiging van dit verbond, (omtrent ééne eeuw voor onze jaartelling) onder derzelver heerfchappij gebragt, waardoor het beftaan van *Sparta* in den rei der ftaten, door de wetten van LYKURGUS gehandhaafd, een einde nam.

LACHESIS. Eene der fchikgodinnen, dus genoemd naar hare bezigheid, om het lot der menfchen uit eene bus te trekken.

LACHRYMATORIUM was in de oudheid een vat, waarin de tranen van de vrienden des overledenen verzameld, en gewoonlijk met de asch bewaard werden.

LACK. Eene Indifche reken-munt, van 100,000 rupijen; zijnde een rupij eene Oost-Ind. goud- en zilvermunt, waarvan de eerfte eene waarde heeft van 9, de laatfte van 16 daalders tot 18 gr. Honderd Lack maken een *croxe* of *courou*, of 10 millioen guldens uit.

LACRYMA CHRISTI, of TRANENWIJN. De voornaamfte onder de Italiaanfche wijnen, van eene donker-roode kleur, die aan den voet van den *Vefuvius* groeit; maar ook op de Griekfche eilanden geteeld wordt. Men heeft er deze benaming aan gegeven, omdat hij, voor dat de druiven geperst worden, in de gedaante van tranen uit de wijnpers vloeit.

LACTANTIUS. Een der beroemdfte Latijnfche kerkvaders, wiens eigenlijk vaderland onzeker is. Hij woonde eenen geruimen tijd te *Nicomedië*, waar hij leeraar in de welfprekendheid was, tot dat hij met KONSTANTIJN *den Grooten* bekend werd, die hem ten hove riep, en het onderwijs van zijnen oudften zoon CRISPUS toevertrouwde. Hij ftierf omftreeks het jaar 325. Zijne fchriften onderfcheiden zich, voornamelijk, door eenen duidelijken en aangenamen fchrijfftrant, en onder dezelve zijn, inzonderheid, beroemd zijne 7 boeken, *Inftitutionum divinarum*. LE BRUN heeft in 1748 zijne werken in 2 deelen in 4to, met zijne levensbefchrijving, uitgegeven.

LADANUM. (*Cistus Ladenifera* LINN.) Deze plant, bij de ouden *Cistus* genoem, groeit op de bergen, in de nabuurfchap van *Candia*, en aan den voet van den berg *Ida*, en levert eene gomachtige zelfftandigheid op, die tot reukwerk, en het bereiden van sommige geneesmiddelen gebruikt wordt. De oogst van de *Ladanum* is zeer voordeelig voor de landlieden van *Candia*; want behalve, dat van hare gom eene zekere hoeveelheid naar *Europa* gevoerd wordt, is het vertier daarvan ook groot in het Oosten, waar de vrouwen, inzonderheid, er kleine ftukjes van tusfchen de vingers leggen, om den liefelijken reuk derzelve rondom zich te verfpreiden. Ook houdt men in

in het Oosten de *Ladanum* voor een middel tegen de besmetting, en schrijft men haar meer andere genezende eigenschappen toe.

LADY, is in *Engeland* de wettige titel der gemalin van eenen Lord, Baronet of Ridder. Derzelver dochters komt eigenlijk slechts den titel van *Miss* toe, offchoon men haar beleefdheidshalve ook *Lady* noemt.

LAELIUS. (CAJUS) Romeinsch consul en beroemd redenaar, die men met den bijnaam van den *Wijzen* heeft vereerd. Hij was een boezemvriend van SCIPIO AFRICANUS den ouden en jongen; en het is naar hem, dat CICERO zijn gulden boekje over de *Vriendschap* genoemd heeft.

LAETARE. Beteekent: *verblijd u*, en is het eerste woord van JEZAIAS 66. v. 10, volgens de *Vulgata*, welk vers, op den derden zondag voor Paschen, wanneer het *Laetare*, een der bewegelijke feestdagen bij de Roomschen, invalt, wordt voorgelezen, gelijk dan ook deze dag daarna genoemd wordt.

LAGUNEN. Maken dat gedeelte van de kusten aan de *Adriatische zee* uit, hetwelk door de doorbraak van eenen, door de Natuur gevormden, dijk is overstroomd geworden, waardoor in vervolg van tijd verscheidene kleine eilanden en meren ontstaan zijn. Zelfs *Venetië* is op 60 zoodanige eilanden gebouwd. De meren zelve, welke men inzonderheid *Lagunen* noemt, zwellen, bij eenen hoogen stand der zee, tot eene buitengewone hoogte; doch worden ook somtijds zoo droog, dat zij door hunne onaangename uitwaseming voor de gezondheid zeer schadelijk zijn (*Zie:* VENETIE.)

LAIRESSE, (G. DE) een schilder en plaatsnijder, werd in 1640 te *Luik* geboren. Toon- en dichtkunst bezigde hij, bij afwisseling, tot uitspanning; doch de schilderkunst was zijn eigenlijk vak. Hij leerde het teekenen van zijnen vader, en was op zijn 15de jaar reeds in staat, om door portret-schilderen zijn onderhoud te vinden. Na zich eenige jaren te *Rome* verder in de kunst geoefend te hebben, begaf hij zich eerst naar *Utrecht*, en vervolgens naar *Amsterdam*, waar hij in 1711 stierf. LAIRESSE verstond het dichterlijk gedeelte der schilderkunst volkomen, en muntte inzonderheid uit in groote zamengestelde schilderstukken. In de Nederlandsche school leerde hij die waarheid van koloriet, en dat bekoorlijke in de uitvoering, waardoor zij zich zoo voordeelig onderscheidt. De mannen-beelden kleedde hij in laken, aan de breede plooijen te kennen; terwijl ligte zijden stoffen, en menigerlei tintelend weerschijn, benevens dunne floersen en fijn linnen, geestig geschilderd en natuurlijk geplooid, altijd de versiersels en kleeding zijner vrouwen-beelden uitmaakten. Zilver, goud en velerhande metalen, alsmede derzelver glans en schitteringen, wist hij zeer schoon na te bootsen; doch inzonderheid muntte hij uit in het schilderen van *basreliefs* van wit marmer, met nisfen, waarin hij de Natuur zoo zigtbaar wist te brengen, dat men dezelve, in den eersten opslag, voor gehouwen marmeren platen aan-

zag

zag. In de galerij te *Dresden* bevinden zich van hem: *den Parnas*, of APOLLO *met de 9 zanggodinnen*, en in het muzeum te *Parijs*: eene *Hemelvaart van de moeder* MARIA, ANTIOCHUS en STRATONICE, ACHILLES *te Scyros*, *de dood van* GERMANICUS, enz. Bij de tentoonstelling te *Parijs* in 1807 bevond zich van hem een fraai stuk, verbeeldende *een feest, ter eere van* BACCHUS, en in de koninklijke kunstgalerij te 's *Hage* ziet men mede 59 gekleurde, en drie in het graauw geschilderde stukken van dezen voortreffelijken meester.

Offchoon LAIRESSE met zijn 50ste jaar door blindheid bezocht werd, die hem tot aan zijnen dood bij bleef, verliet hem echter zijne liefde voor de kunst niet. Schilders en plaatsnijders kwamen wekelijks aan zijn huis, om zijne lessen en redevoeringen te hooren, die door eenen zijner zoonen uit zijnen mond werden opgeschreven, en naderhand door het kunstgenootschap in 2 boeken met platen zijn uitgegeven; handelende het 1ste over de teekenkunst in het algemeen, en het 2de meer bepaaldelijk over de schilderkunst, met al wat er toe behoort. LAIRESSE had 3 zonen en even zoo vele broeders. Van de eersten zijn twee in het bedrijf huns vaders opgevolgd, en van de laatsten waren ERNST en JAN goede veeschilders; terwijl JACOB, die mede te *Amsterdam* zijn verblijf hield, zich voornamelijk op het schilderen van bloemen toelegde.

LAÏS. Eene der beruchtste ligte vrouwen der oudheid, welke zich van *Sicilië*, haar vaderland, naar *Korinthe* begaf, hopende in deze bloeijende stad haar geluk te zullen maken, hetgeen haar dan ook gelukte. De roem van hare schoonheid verspreidde zich welhaast door geheel *Griekenland*, en van alomme kwamen de voornaamste mannen hunne hulde aan hare voeten nederleggen; doch zij verkocht hare gunsten tegen eenen zoo hoogen prijs, dat de rijksten zelve daardoor werden afgeschrikt; waaruit de spreekwijze ontstond: *het is elk niet gegeven, naar Korinthe te gaan.* Onder anderen kwam ook DEMOSTHENES om haar te zien naar *Korinthe*, maar op het vernemen, dat zij voor eenen enkelen nacht 10,000 drachmen (*f* 3000) eischte, riep hij verschrikt uit: *zoo duur wil ik het berouw niet koopen.* Zij was bijzonder gezet op DIOGENES den *Cyniker*, alhoewel zijn voorkomen van alle bevalligheid en smaak ontbloot was. Naderhand toog zij naar *Thessalië*, waar zij de jonge lieden zoodanig wist te betooveren, dat zij zelfs hare stoep ter harer eere met wijn besproeiden, hetwelk de Thessalische vrouwen dermate in ijverzucht ontstak, dat zij LAÏS, terwijl zij bezig was met offeren in den tempel van VENUS, overvielen en ombragten.

LAKMOES. Lang is men van oordeel geweest, dat het Lakmoes uit het sap van de *zonnebloem* (*Helianthus*) bereid werd; doch betere nasporingen hebben geleerd, dat het zijn bestaan niet aan deze plant, maar aan zekere mossoorten, en wel aan het *schurftmos*, (*Lichen Roccella*), verschuldigd is. Het groeit op de zeeklippen, en over het algemeen aan de kusten van de *Middellandsche zee*; komt

het meest van de *Kanarische eilanden* en de *Cap-Verd*, en is den ouden reeds als verwstoffe bekend geweest: immers zullen de planten, waarvan Theophrastus, Dioscorides en Plinius spreken, voor deze verwstoffe moeten gehouden worden. Ondertusschen weet men niet zeker, wanneer de *Orseille* (zoo noemt men deze verw en ook wel de plant zelve) in den Europischen handel gekomen, en eerst in de verwerijen gebruikt is; doch de bereiding van de *Orseille* tot deeg (*Orseille en pate*) was lang een geheim der *Florentijnen*, welke kunst, echter, naderhand meer algemeen bekend, en door de *Engelschen*, *Franschen* en *Hollanders* sterk is gedreven geworden. Zij is ook zeer eenvoudig: men laat, namelijk, het mos in groote houten vaten, met urin en kalkwater, weeken; roert het van tijd tot tijd om, tot dat er eene soort van gisting ontstaat, wanneer men een deeg, of zetmeel, van eene roode kleur (*Orseille en pate*) verkrijgt, hetgeen, wanneer er loogzout bijgevoegd wordt, in het blaauwe verandert.

De *Hollanders* zijn de uitvinders van het Lakmoes; eene bereiding uit de *Orseille*, die *Orseille en pierre* genoemd wordt, en het gebruik van de *Orseille en pate* aanmerkelijk verminderd heeft. De bewerking wordt aldus opgegeven: men stort de *Orseille*, of het geweekte mos, in verscheidene groote houten bakken, met urin, kalkwater, geleschte kalk en eenige potasch, en laat het dus eenige weken staan, wanneer het mos aan het gisten geraakt, en er eene ontbinding der verwende deelen geboren wordt, waarbij men de verrotting door omroeren tegengaat, tot dat alles tot eene pap en geheel blaauw geworden is. Wanneer nu de *Orseille*, of eigenlijk het mos, genoeg is geweekt en ontbonden, maalt men alles op eenen daartoe bijzonder ingerigten molen fijn, en drukt het door eene haren zeef. Waarschijnlijk mengt men onder deze pap een gedeelte fijn gestooten Florentijnsche lisch (*Iris Florentina*), om den nog overgebleven, onaangenamen reuk weg te nemen; want de geur van deze lisch is duidelijk te merken. Na dit alles brengt men deze dikke pap, in vormen, tot vierkante stukjes, legt ze op planken, en laat ze droogen. Somtijds wordt onder de hiervoor beschrevene pap wel eens krijt of marmerpoeder gemengd, en wel door geroerd, waardoor wel het gewigt, maar geenszins de deugd, van het Lakmoes vermeerdert.

LALANDE, (Joseph Jerome le Francois) lid van de akademie der wetenschappen, van het bureaux der lengte berekeningen, hoogleeraar in de sterrenkunde bij het *collège de France*, lid van het eer-legioen en van verscheidene geleerde akademien, werd den 11 van Hooim. 1732 te *Bourg en Bresse*, in het departement van *Ain*, uit deftige ouders geboren. Zijn vader, een regtsgeleerde, bestemde hem voor de pleitzaal; doch, terwijl hij zich te *Parijs* tot dien post voorbereidde, deed de beschouwing der sterrenwacht eensslags eenen anderen smaak in hem oprijzen, die dit plan ten eenemale verijdelde, en de heerschende drift voor zijn geheel volgend leven werd.

Hij

Hij beoefende sedert de wis- en sterrenkunde onder den beroemden LE MONNIER, van wiens lessen hij met zulk een goed gevolg gebruik maakte, dat hij, nog slechts 19 jaar oud zijnde, door de akademie naar *Berlijn* gezonden werd, om aldaar de Parallax der maan te bepalen; terwijl LA CAILLE naar de kaap *de goede Hoop* vertrok, om, in vereeniging met hem, ook hier een gelijk doel te bereiken. FREDERIK *de Groote* konde, op het zien van eenen zoo jongen sterrenkundige, zijne verwondering niet verbergen, doch toen LALANDE zich de keuze der akademie had waardig betoond, verkreeg hij niet alleen toegang ten hove, maar benoemde hem ook de akademie te *Berlijn* tot haar medelid, en geraakte hij in kennis met alle lieden van aanzien.

Het verslag, dat hij, bij zijne terugkomst te *Parijs*, van zijne zending naar *Berlijn* gaf, opende hem hier de deur van de akademie der wetenschappen, en sedert, tot op de ontbinding van dit genootschap, verscheen er geen deel van deszelfs werken, waarin niet verscheidene belangrijke verhandelingen van hem gevonden werden. Ondertusschen bepaalden zijne werkzaamheden bij de akademie zich niet alleen tot sterrenkundige onderwerpen; maar bezit men ook van hem eene beschrijving der zeven kunsten, zoo verschillende van elkander, als verwijderd van de onderwerpen zijner dagelijksche overdenkingen. Men heeft aan hem de Fransche uitgave van de *Tables astronomiques de* HALLEY, en *l'Histoire de la comète de* 1759, benevens ontelbare berekeningen te danken, welke hij aan CLAIRAULT voor de theorie dezer beruchte staartster leverde. Belast met de *Connoissance des temps*, in 1760, maakte hij in het opstel van dit werk eene geheele verandering, en gaf daardoor aan zijne opvolgers een goed voorbeeld. In 1764 gaf hij zijne *Sterrenkunde* in twee 4to deelen in het licht; een beroemd en klassiek werk, waarvan in 1792 de derde druk in 3 deelen met platen verscheen; hetwelk alle de deelen der bespiegelende en beoefenende sterrenkunde verklaart, en van zeer veel nut voor de opleiding van bijkans alle nog levende sterrenkundige geweest is. Voorts leverde LALANDE alle de sterrenkundige artikelen voor de *Encyclopédie* van *Yverdun*; die voor de bijvoegsels op de *Encyclopédie* van *Parijs*, en op de verbeterde *Encyclopédie méthodique*. Bij zijne schriftelijke onderrigtingen voegde hij, gedurende 46 jaar, dat hij den leerstoel van zijnen eersten meester, LE MOUNIER, bij het *collège de France* bekleed had, het mondeling onderwijs. Zijne gehoorzaal was eene soort van kweekschool, welke eene menigte van leerlingen opleverde, die naderhand, zoo binnen- als buitenlands, bij de sterrenwachten werden aangesteld.

Behalve de reeds genoemde werken bezitten wij nog van dezen beroemden geleerden, onder anderen, de volgende: *Voyage en Italie*, in 1765 en 1766 in acht 12° deeltjes uitgegeven, welke de belangrijkste narigten bevat; *des Canaux de navigation, et special du Canal de Languedoc*, behelzende eene algemeene geschiedenis van alle oude en nieu-

nieuwe kanalen, die tot dus verre ondernomen, voltooid of flechts ontworpen zijn; *Bibliographie astronomique*, eene zeer uitvoerige aanwijzing van alle werken, welke over de sterrenkunde in het licht verschenen zijn, bevattende: *Exposition des calculs astronomiques; Etrennes historiques à l'usage de la province de Bresse; Dissertation sur la cause de l'elévation des liqueurs dans les tubes capillaires; l'Esprit de justice assure la gloire et la durée des empires*, eene verhandeling, welke bij de akademie te *Marseille* bekroond werd; *Abrégé astronomique*, een werk in 1774 te *Amsterdam* herdrukt, en sedert in onderscheidene talen, zelfs in de Grieksche en Turksche, overgezet; *Réflexions sur les comètes, qui peuvent approcher de la terre; Ephémérides des mouvements célestes depuis 1775 — 1800; Abrégé de navigation, historique, théorique, et pratique avec des tables horaires, pour connaitre le temps vrai par la hauteur du soleil; Astronomie des Dames; Mémoire sur l'intérieur de l'Afrique; Traité de flux et reflux de la mer, avec des suppléments de l'astronomie*, en eindelijk, om geene meerdere werken op te noemen, *l'Histoire mathématique de* MONTUCLA, welke deze flechts tot het begin van het 3de deel gebragt had, en door hem voltooid werd.

Verbonden aan alle bekende akademien en geleerde genootschappen, was LALANDE bij niet eene de minst nuttige leden, en kon men hem eenigermate als den gemeenen band beschouwen, die haar allen bijeen hield. Zijn brandende ijver, en zijne verbazende werkzaamheid gingen gepaard met eene liefde voor de waarheid, die wel eens tot dweeperij oversloeg, waardoor de eigenliefde van meer dan eene, nu en dan, ligtelijk gekwetst werd. Hij genoot eenen geruimen tijd de hoogste achting, en met een weinig meer omzigtigheid had hij er zich tot aan zijnen dood toe van kunnen verzekeren; maar zijne onvoorzigtige openhartigheid, en die onbeschroomdheid, waarmede hij altoos, zelfs in de onstuimigste tijden, zijne gevoelens te kennen gaf, zelfs over zaken, waar omtrent hij had kunnen zwijgen, berokkenden hem vele vijanden en lasteraars, die zelfs zoo ver gingen, dat zij hem zijne wezenlijke verdiensten betwistten. Zijn karakter was eene mengeling van groote en loffelijke hoedanigheden, en van kleine zonderlingheden; doch de eerste kunnen verre opwegen tegen de verwijtingen, welke hij bij sommigen op zich laadde. De LALANDE was zachtzinnig, spraakzaam, gedienstig en gemakkelijk te naderen. Hij bezat een verbazend geheugen; hielp de ongelukkigen met zijn geld, de geleerden met zijne berekeningen, en maakte iederen dag aanteekeningen wegens mannen, die zich in de letterkunde, de wetenschappen en kunsten onderscheiden hadden. Hij was zedig in zijn uiterlijk voorkomen en kleeding; edelmoedig zonder praalzucht, en legde zich zelfs onthoudingen op, om meer diensten te kunnen bewijzen, en meer ongelukkigen te helpen, zonder dat hij, echter, voor zijne goede daden eenig loon in den Hemel verwachte. Met dit alles was het eene fout in LALANDE van in alles zonderling te willen

len zijn. Zoo verhaalt men, dat hij altoos eene groote bonbonniere met fpinnen, vliegen en rupfen, bij zich droeg, waarvan hij in gezelfchap ettelijken met fmaak konde nuttigen. Hij verviel tot het zwak der Franfche wijsgeeren der laatfte eeuw; trachtende met behulp zijner wetenfchap, het beftaan van God weg te redeneren. Hij ftierf te *Parijs*, den 4den van Grasm. 1807, en VALANT vervaardigde de volgende regels, om onder zijn afbeeldfel te plaatfen.

Il mefure avec ce compas
Les Cieux, moins grands que fon génie,
Il y voit, rival d'Uranie,
Tout, hors l'etre, qu'il n'admet pas.

LAMA. Dit woord, in de Tangutifche taal, de *moeder der zielen, zielverzorgfter*, beteekenende, is bij de *Mongolen* de benaming van alle geestelijken, doch bij de *Kalmukken* alleen van de voornaamfte; en van hier, dat men den godsdienst dezer beide volken de *Lamafche* noemt, waarin SCHIGEMUNI, als de hoogfte godheid, en DALAI LAMA (*zie aldaar*), dat is de *groote* LAMA, als zijn plaats bekleeder vereerd wordt. De aanklevers van dezen godsdienst verdeelen zich over het algemeen in *geel-* en *roodkappen*. Iedere fekte ftaat onder 3 LAMA's: de eerfte onder den *Dalai*, *Tischu-* en *Taranaut-lama*, en de laatfte onder de 3 *Shammars*, die in verfchillende kloosters wonen. Een groot aantal geestelijken, van onderfcheidenen rang, zijn aan hun ondergefchikt; ftaan in groot aanzien; bezorgen het onderwijs, en leven ten deele naar zekere ordens-regelen en in den ongehuwden ftaat, gelijk de Christelijke monniken. Men telt alleen in *Lasfa* 3000 kloosters. De Lamafche godsdienst is uit *Tibet* afkomstig, en erkent geen eeuwig oorfpronkelijk wezen. Hunne goden, of *Burchanen*, 108 in getal, zijn gefchapen wezens, die reeds voor de tegenwoordige wereld, door hunne, in veertig-voudige wandeling, bewezene heiligheid, tot den rang van goddelijke wezens opklommen. SCHIGEMUNI, de hoofd-godheid, verfcheen 1000 jaar voor onze tijdrekening het laatst op de wereld, als de ftichter van het Lamafche geloof, en regeert de tegenwoordig in ellende verzonken aarde, die door geesten uit de boven-wereld, welke in menfchen ontaard zijn, bewoond wordt. Naar mate zij de beproevingen des levens wel of kwalijk hebben doorgeftaan, gaat hunne ziel, na den dood des ligchaams, tot eenen hoogeren of lageren toeftand over; welke gevoelens de aanhangers van LAMA tot weldadige en menschlievende menfchen doet worden. Hunne godsvereering beftaat in fchreeuwend en klagend gezang en gebeden, die door eene luidklinkende muzijk vergezeld worden; in prachtige en ftatige omgangen; in feesten, welke zij op bepaalde tijden vieren, alsmede in bedevaarten en kastijdingen.

LAMBALLE (MARIA THERESIA van *Savoye*, LOUISE DE CARIGNAN, *Prinfes van*) ftamde af uit het huis van *Savoye*, hetwelk reeds vroeg door familiebanden aan het Franfche hof verbonden was. De prins VAN CARIGNAN, die met den hertog van ORLEANS eenen gelijken rang aan het hof

van *Turin* bekleedde, was aan eene Hessische prinses gehuwd, en MARIA THERESIA de vierde dochter uit dit huwelijk. Zij werd in 1749 te *Turin* geboren, en huwde in haar 18de jaar, onder bewilliging van LODEWIJK XV, aan den prins van LAMBALLE, den zoon van den hertog van PANTHIEVRE, met wien zij eenigen tijd eenen genoegelijken echt doorbragt. ORLEANS, intusschen, met 's prinsen zuster willende huwen, ten einde het onafmetelijk vermogen haars vaders meeser te worden, doelde op zijnen ondergang, en verleidde hem tot de grootste buitensporigheden, met dat gevolg, dat hij reeds in zijn 20ste jaar stierf. De prinses werd nu tot een plan bestemd, waardoor aan het hof zijne deugd en der natie haar geluk zoude terug gegeven worden. Zij moest, namelijk, daar de koningin en ook POMPADOUR middelerwijl gestorven waren, LODEWIJK XV huwen, doch men weet niet in hoe ver zij het ontwerp, om de gemalin van eenen zestigjarigen, krachteloozen vorst te worden, begunstigd, of tegengewerkt hebbe; maar wel, dat zij zich nooit van de kunstgrepen eener boeleerster bediend heeft, om hem te kluisteren.

Omstreeks dezen tijd gaf de hertog van ORLEANS den koning zijnen wensch te kennen tot een huwelijk met LAMBALLE's zuster, waarin de vorst ten laatste stemde, onder voorwaarde, dat de prinses in hare keuze hieromtrent volkomen vrij moest blijven. De hertog van PANTHIEVRE, hoe braaf en verstandig ook anders, met genoegen ziende, dat de eerste prins van den bloede naar de hand zijner dochter dong, en deze ook ORLEANS niet ongenegen zijnde, werd dan ook dit huwelijk met eene ongemeene pracht voltrokken.

Intusschen stelde CHOISEUL, vreezende, dat de invloed eener jonge, bekoorlijke en schrandere vorstin, op den ouden en verzwakten koning, voor zijne magt nadeelig zoude kunnen worden, alle zijne kunstenarijen in het werk, om de prinses LAMBALLE van den koning te verwijderen, waarin hij zoowel slaagde, dat de beruchte jufvrouw LANGE, naderhand gravin DU BARRY, naar verloop van eenigen tijd, als openlijke maitres des konings aan het hof verscheen. Middelerwijl was de Dauphin, naderhand LODEWIJK XVI, aan MARIA ANTOINNETTE van *Oostenrijk* gehuwd, welke laatste in de prinses een groot welgevallen vond, en haar steeds, zelfs toen haar gemaal den troon beklom, met bijzondere onderscheiding behandelde. Had de prinses van LAMBALLE slechts den geringsten aanleg tot hofkabalen en lage kunstgrepen gehad, dan had zij voorzeker eene groote rol kunnen spelen; doch zij bediende zich van haren invloed alleen ter voorspraak van ongelukkigen. Naderhand, nadat zij door de koningin, in plaats van de hertogin van NOAILLES, tot eerste opzienster van haar huis was aangesteld, bewees zij den koning eenen wezenlijken dienst, door de bedenkelijke onlusten in *Normandië* te helpen stillen, werwaarts zij zich tot dat einde met haren schoonvader, den hertog van PANTHIERRE, begeven had, waardoor de band tusschen haar en de vorstin nog sterker werd. De prinses, het on-

onweder voorziende, hetwelk de koninklijke familie, door de omwenteling, boven het hoofd hing, had de boosaardige aanflagen van den hertog van ORLEANS ontdekt, en waarfchuwde niet alleen de koningin voor hem, als voor haren gevaarlijkften vijand, maar verliet haar ook bij het naderend onheil niet; terwijl de vrienden des konings, meer dan ooit op de redding der geheele vorstelijke familie bedacht, tot hare vlugt befloten, welke, echter, gelijk men weet, mislukte.

De prinfes van LAMBALLE, nu ook bij het volk verdacht, en tevens van geheime verftandhouding met DU BARRY, die naar *Engeland* geweken was, befchuldigd, vertrok op aandrang harer vrienden, in Oogstm. 1791, mede derwaarts; doch keerde van daar naar *Parijs* terug, en betrok hier de *Tuillerien*, alzoo men meende, dat 's konings lot, door zijne gedeeltelijke aanneming van den ontworpen regeringsvorm, gunftiger geworden was. Dan, de ondervinding leerde het tegendeel, en de prinfes geraakte meer en meer in haat bij het volk, waaronder men het gerucht, door ORLEANS op alle mogelijke wijze gevoed, verfpreid had, dat zich eene Oostenrijkfche partij aan het hof vormde, en daartoe geheime zamenkomften bij de prinfes gehouden werden. In het eerst bekreunde zij zich niet aan dezen laster; doch eindelijk fchafte zij alle bijzondere gezelfchappen af, en hield zich alleen aan de koninklijke familie. Dan, het was te laat: zij werd, na de verfchrikkelijke tooneelen van Oogst- en Herfstm. 1792, gevat, en naar de abtdij gevoerd, waar zij een kort verhoor onderging, bij hetwelk men van haar eischte, dat zij eenen eeuwigen haat tegen den koning en de koninklijke familie zou zweren. Daar zij echter dien eed ftandvastig weigerde, bragt men haar naar den kerker terug, toen eenige monfters op haar aanvielen; haar moorddadig ombragten; haar deerlijk mishandelden, langs de ftraten fleepten, en haar hoofd op eene piek rondvoerden. Zoodanig was het rampzalig uiteinde eener prinfes, die tot de fchoonfte, beminnelijkfte en edelfte harer kunne behoorde, en welker verkleefdheid aan de koninklijke familie haar een flagtoffer der onzinnigfte volkswoede deed worden.

LAMBERG, (*Graaf van*) Vrijheer van *Orthenegg* en *Ortenftein*, werd in 1730 te *Brun* geboren, waar hij ook in Zomerm. 1792 geftorven is. Hij ftudeerde te *Breslau*, vervolgens te *Berlijn*, en daarna te *Halle*, waar hij de lesfen van WOLFF en NETTELBLATT bijwoonde, en zich met alle vlijt en ijver op het beoefenen der wetenfchappen toelegde. Na eenige jaren, bij afwisfeling, met reizen door *Duitschland*, de *Nederlanden*, *Frankrijk*, *Italië*, *Korfika* en de Noordelijke kusten van *Afrika* te hebben doorgebragt, keerde hij ten laatfte naar *Brun*, in de armen zijner moeder (zijnde eene dochter van den vermaarden markies DE PRIE) en in die van zijnen broeder, den grave LEOPOLD VAN LAMBERG, terug. Hier zijnde, onttrok hij zich geheel aan de wereld, en wijdde zich, tot aan zijnen dood, in ftille eenzaamheid, geheel aan de zanggodinnen, en aan letterkundige briefwisfeling met zijne geleerde vrienden.

De

De vruchten van zijne vlijt en ongemeen fchranderen en vluggen geest zijn de volgende werken: *Lettres à quelques unes de mes amies*, *Paris* 8*vo.*; *Mes Fragmens*; *Le mémorial d'un mondain*, 2 *tom. Lond.* 1776, 4°; *Epoques raifonnées fur la vie d'*ALBERT HALLER, 1778, 8°; *Lettres fur une nouvelle méthode, d'apprendre à parler*, 1781, 4°; *Le Cannot, ou lettres de Mammam Blergs à Vienne*; *Tablettes fantastiques, ou Bibliothèque tres particulière pour quelques pays et quelques hommes*, *Desfau* 1782, 4°; *Lettres critiques, morales et politiques*, *Amfterdam* 1786, 2 *part.* 8o. Behalve deze werken heeft LAMBERG verfcheidene handfchriften nagelaten, waaronder zijne eigene *Levensbefchrijving* in het Fransch, benevens zijne zoogenaamde *Portefeuille*, dat is, verzameling van de zonderlingfte en voornaamfte verfchijnfels, federt 30 jaar, in het rijk der kunsten en wetenfchappen. Niet minder belangrijk is ook zijne verzameling van brieven, die hij met de geleerdfte mannen in *Frankrijk* en *Duitschland* gewisfeld heeft: alle welke papieren zijnen broeder en erfgenaam in handen gekomen zijn.

De Natuur- en fcheidkunde, benevens de Natuurlijke historie, maakten LAMBERTS meest geliefkoosde wetenfchappen uit, en bijna dagelijkfche proefnemingen in de beide eerften waren zijne aangenaamfte bezigheden. Ook aan de wiskunde wijdde hij een gedeelte van zijnen tijd; vond verfcheidene werktuigen uit, en had geftadig een aantal handwerkslieden en kunstenaars bij zich, die hij rijkelijk beloonde. Zoo zeer als zijn vernuft uitmuntte, zoo verheven was ook zijn karakter. Hij was ten hoogfte milddadig, een vijand van alle praal en hovaardij, en geheel onverfchillig omtrent rijkdom en eerposten. Zijne verkeering was zoo aangenaam als leerrijk, en men kwam nooit uit zijn gezelfchap, zonder zich vervrolijkt en iets nuttigs opgedaan te ebben.

LAMBERT, (J. H.) een der grootfte wijsgeeren en wiskundigen der 18de eeuw, behoort onder die merkwaardige mannen, welke uit eenen lagen ftand, en onder het doorworftelen van velerlei hindernisfen, tot eene aanmerkelijke hoogte zijn opgeklommen. Hij werd in 1728 te *Muhlhaufen, in Sundgau*, waar zijn vader kleermaker was, geboren, en tot zijn 12de jaar op kosten der regering onderwezen; doch, daar het zijnen ouderen geheel aan middelen tot zijn verder onderwijs mangelde, tot het ambacht zijns vaders beftemd. Dan, zijne onvermoeide zucht voor de wetenfchappen, inzonderheid voor de wiskunde, bewoog eerlang ettelijke menfchenvrienden, om hem voor hunne rekening verder te laten onderwijzen in de wiskunde, Oosterfche talen en wijsbegeerte, hetwelk den grond voor zijn volgend fortuin legde. Na eenigen tijd bij ISELIN te *Bafel* als fchrijver geweest te zijn, vertrok hij op diens aanbeveling naar *Chur*, waar hij bij den prefident VAN SALIS eenige jaren als hofmeester vertoefde, en inmiddels zijne kweekelingen in 1756, naar *Göttingen*, waar hij corresponderend lid van de maatfchappij van wetenfchappen werd, van

daar

daar het volgende jaar naar *Utrecht*, en in 1758 naar *Parijs* en *Marseille* vergezelde, en met hun over *Turin* naar *Chur* terug keerde. Hij begaf zich vervolgens naar *Augsburg*, waar hij zijn werk over de *Photometrie* (de meting van de sterkte des lichts en der kleuren) in het licht gaf, en vervolgens naar *Erlangen*, in welken tijd hij zijne *Cosmologische brieven*, over de inrigting van het wereldgebouw, welke van zijn doordringend verstand getuigen, liet drukken. Nadat hij vervolgens eene reize naar *Veltelin* gedaan had, vertrok hij naar *Leipzig*, van waar hij, na de uitgaaf van zijn nieuw *Organon*, in 1764 naar *Berlijn* reisde. De groote FREDERIK leerde hem naauwelijks kennen, of benoemde hem tot opperbouwraad, op eene aanzienlijke jaarwedde, en tevens tot medelid van de akademie der wetenschappen. LAMBERT stierf den 25 van Herfstm. 1777, en werd door den koning hartelijk betreurd. Hij was een man van een opregt, braaf hart, in den hoogsten graad medelijdend, deelnemend en vredelievend; en schoon hij al ten aanzien van sommige wetenschappen slechts eene middelmatige kennis moge gehad hebben, was hij echter in de wis-, redeneer- en boven-natuurkunde de grootste *analiticus* van zijnen tijd, die door eene verwonderenswaardige vlijt zijne talenten uitbreidde, en het daardoor tot eene hoogte bragt, welke slechts weinige, in zijn geval, bereiken.

LAMPSACUS. Eene stad van *Klein-Azië* aan den *Hellespont*, vooral beroemd door den dienst van PRIAPUS, die daarom dikwijls de *Lampsacenische God* wordt geheeten.

LANCASTERS-SCHOOL-ONDERWIJS. Deze verbeterde school-inrigting heeft in *Engeland* en *Frankrijk* zoo veel opgang gemaakt, dat zij bijna overal in *Europa*, waar men het belang der volksscholen ter harte neemt, bevorderaars gevonden heeft. Zij bestaat daarin, dat de school door middel der leerlingen zelven gehouden wordt, en een groot aantal, naar evenredigheid, met geringe kosten, in één vertrek en onder éénen leermeester, gelijktijdig onderwezen worden. Het geheel der scholieren wordt daarbij, naar mate van het aantal en derzelver verschillende vorderingen, in eene menigte kleine klasfen verdeeld, waarvan ieder klasfe door eenen grooteren leerling in lezen, schrijven, rekenen enz., zoo ver onderrigt wordt, als hij het voorheen zelf bij den meester gebragt heeft. Zoodanige ondermeesters noemt men *Monitors*, die hunne klasfe (uit omtrent 15 scholieren bestaande) op eene bank, of in eenen halven cirkel staande, voor zich hebben, en wederom onder het opzigt van de meest geoefende onderwijzers (*algemeene Monitors* geheeten) gesteld zijn; terwijl aan anderen, ter bezorging van het school-bestuur en de goede orde, ieder een afzonderlijk departement, als het aanteekenen van afwezenden, het linieren van boeken, het uitdeelen en bewaren van leijen enz. is opgedragen. Een gestreng gehandhaafd stelsel van belooningen en straffen, die deels ligchamelijk, doch meest berekend zijn, om de eerzucht te prikkelen, houdt de menigte scholieren bij hunnen pligt.

De

De schoolleeraar onderwijst alleen zijne medehelpers; zorgt voor den geregelden gang van het geheel, en handhaaft de tucht; terwijl hij bovendien aan eenige jongelingen, die zijn werktuigelijk onderwijs trachten af te zien, in zijne methodieke wijzingen met den vinger onderwijs geeft, ten einde in het vervolg, als meesters van eigene scholen, te kunnen optreden. In de daad de orde, naauwkeurigheid, en de geregelde, zich gelijk blijvende werkzaamheid, waarin ettelijke honderd scholieren, in één gebouw, bij deze schoolinrigting gehouden en tot nuttige bezigheden bepaald worden, verdienen allen lof, inzonderheid daar de bekende manier van onderwijs veel minder kostbaar is.

De eer der eerste uitvinding behoort aan Dr. ANDREAS BELL, een Engelschen geestelijken, die als opziener eener weesschool in de *Oost-Indien*, van 1790—1796, deze manier van onderwijs in dezelve invoerde, en na zijne terugkomst in *Engeland* een berigt dien aangaande bij de O. I. compagnie inleverde, hetgeen in 1797 in druk verscheen; doch weinige opmerking baarde. In het volgende jaar, echter, opende JOSEPH LANCASTER, een kwaker, in eene der voorsteden van *Londen*, eene armschool, welke hij naar de hierboven beschrevene leerwijze inrigtte, en in 1805, door bijdragen van een aantal kindervrienden ondersteund, tot het getal van 800 uitbreidde. Te gelijker tijd vereenigde hij eenige honderd meisjes in eene soortgelijke school, welke door onderwijzers, door hem geleerd, in zijne plaats werd waargenomen, waarna hij in 1810 en 1811 het Britsche rijk doorreisde, en de inrigting van verscheidene scholen, volgens zijn stelsel, bewerkte. Vele Engelsche grooten, zelfs koninklijke prinsen, bevorderden zijne inrigting; doch de hooge geestelijkheid, te onvreden, dat zij een verbeterd school-onderwijs van eenen kwaker moest ontvangen, nam Dr. BELL, die tot dien tijd stil op een landgoed gewoond had, in den arm; en deze moest nu, sedert 1812 scholen oprigten en leerboeken schrijven. De zaak werd nu, onder de leiding van een Nationaal instituut van onderwijs, hetwelk de prins-regent tot beschermheer, den aartsbisschop van *Canterbury* tot voorzitter, en verscheiden staatsmannen en bisschoppen tot leden had, in het groot behandeld; doch bleven de scholen van BELL genoegzaam dezelfde, als zij door LANCASTER waren opgerigt. Ten gevolge van een en ander wordt de onderneming, van beide kanten, met vrij wat partijschap behandeld: BELL wordt door de hofpartij, en LANCASTER door die van het volk ondersteund; doch de staat neemt van deze scholen geene kennis, en dus zijn zij, nog tegenwoordig, gelijk alle de volksscholen in *Engeland*, over het algemeen, bijzondere inrigtingen gebleven. Intusschen bragt de graaf DE LA BORDE dit verbeterd school-onderwijs in 1814 naar *Frankrijk* over, waar het zelfs door eene koninklijke verordening, van 19 van Sprokkelm. 1817, ten sterkste werd aanbevolen, en LANCASTER zoo vele begunstigers vond, dat er thans in *Parijs* 17 scholen, naar zijn plan ingerigt,

rigt, ieder van 200 tot 300 kinderen, gelijk ook eenigen in de departementen, inzonderheid in de Noordelijke en Oostelijke, gevonden worden. Alle zijn echter ook hier, over het algemeen, partikuliere inrigtingen, die aan de weldadigheid haar bestaan verschuldigd zijn, en waarin alleen kinderen der meer behoeftige klasse worden opgenomen. In 1815 zond de keizer van *Rusland* den baron STRANDMAN met 4 jonge *Russen*, naar *Frankrijk* en *Engeland*, om de LANCASTERSCHE leerwijs te onderzoeken, en naar *Rusland* over te brengen; in 1817 werd dezelve in het koninklijk armenhuis te *Napels* ingevoerd, zoo als ook hier en daar in *Zwitserland*; terwijl de veldheer BIANCHI, in 1818 te *Weenen*, jonge soldaten, op de LANCASTERSCHE *manier* liet onderwijzen. Dat deze scholen in landen, waarin tot hiertoe volstrekt niets, of niets geregeldst en doelmatigs, voor het volksonderwijs verrigt werd, van groot nut kunnen zijn, is buiten twijfel; doch zij blijven altijd een onvolkomen hulpmiddel, om de eigenlijke volksbeschaving te bevorderen. Het lezen, schrijven en rekenen wordt er gebrekkig geleerd; het godsdienstig onderwijs is ijdel geheugenswerk, en dat in taal-, zang- en teekenkunde, en in de oefening van het denkvermogen ontbreekt geheel en al.

LANDAU. Eene belangrijke vesting, van het Duitsch verbond, schoon alleen door Beijersch garnizoen bezet, in eene aangename landstreek, aan de rivier de *Queich*, in de Beijersche Rijn-provincie gelegen. De stad, in welke de Lutherschen en Roomsch-Katholijken een gemeenschappelijk kerkgebouw hebben, bevat, behalve het krijgsvolk, omtrent 4500 inwoners, die hennep en wol spinnen, kousen weven, en brouwerijen, kaarsen-, hoeden-, geweer-, tabaks- en vele andere fabrijken hebben. Er is een kanaal, langs hetwelk alle hare behoeften kunnen worden aangevoerd. In 1704 werd zij door de keizerlijken voor de tweede maal aan de Franschen ontnomen, die haar echter in 1713 weder veroverden, en sedert door den Badenschen vrede in haar volkomen bezit bevestigd werden. Bij dien van *Parijs* in 1814 werd dit niet alleen bekrachtigd; maar zelfs werd bij *Landau* nog eene streek lands gevoegd, om haar daar door met den *Elzas* te verbinden; doch bij de overeenkomst, in Slagtm. 1815 mede in *Parijs* gesloten, kwam de stad en vesting met den linkeroever der *Lauter* aan *Duitschland*, en geraakte, bij de onderling beraamde verdeeling der veroverde landen, het Zuidelijk deel van den linker-Rijnoever in het bezit van *Oostenrijk*, dat bij het verdrag van *Munchen*, van 14 van Grasm. 1816, *Landau* aan *Beijeren* afstond, onder voorwaarde, dat die stad, overeenkomstig voorheen gemaakte bepalingen, eene vesting van het Duitsche verbond blijven moest.

LANDDAGEN werden bij de oude Duitsche volken, op vaste tijden, bij nieuwe of volle maan, in het open veld gehouden. Op deze Landdagen verschenen al de vrijen des volks; op dezelve werd over vrede en oorlog gehandeld, en over alles, wat verder de algemee-

meene belangen betrof; ook werden er de koningen of veldheeren verkozen. Door het fchudden en zamenflaan der fperen (want alle verfchenen gewapend) gaf de vergaderde menigte hare goedkeuring te kennen aan den voordragt, of het ontwerp, door eenen der voornaamfte in het midden gebragt; terwijl algemeen gemompel afkeuring aanduidde. De *Franken* hielden deze Landdagen jaarlijks in Lentem. en zij droegen van daar de naam van *Maartveld.* Na den tijd van PEPYN echter werden de Landdagen niet meer in die maand gehouden, maar in Bloeim. en verkregen van daar den naam van *Meiveld.* Men hield dezelve toen evenwel niet meer in de open lucht, maar in de menigvuldige koninklijke hoven of paleizen, die aan alle oorden des rijks, onder anderen te *Nijmegen*, te *Aken*, en elders gefticht werden. Hier werden dan, door den koning, of zijnen plaatsbekleeder, de rijksgrooten van eene ganfche ftreek of landfchap befchreven, en, omgeven door zijne vafallen, gaf er de vorst gehoor aan de afgevaardigden der naburige volken, en ontving de fchattingen der cijnsbare natien, met hetgeen de graven verder ten voordeele van de koninklijke fchatkist ontvangen hadden; daar werd over den toeftand des rijks en van deszelfs bijzondere gedeelten geraadpleegd, en zoo er, gelijk meestal, tot eenigen krijg befloten werd, orde gefteld, dat graven en hertogen, ten behoorlijken tijde, met hunne onderhoorigen in het veld verfchenen; daar, eindelijk, werden groote gefchillen beflist, hooge koninklijke ambtenaren aangefteld, of van hunne bediening vervallen verklaard, en nieuwe wetten uitgevaardigd. Toen na den dood van KAREL *den Grooten* de wanorde in zijn rijk de overhand nam, en hetzelve verdeelde, kregen ook de Landdagen eene andere wijziging, of werden door andere inftellingen vervangen. In lateren tijd werden nog in fommige gewesten, b. v. in *Gelderland*, de jaarlijkfche vergaderingen van de ftaten, of afgevaardigden der verfchillende ftanden, *Landdagen* genoemd.

LANDHUISHOUDKUNDE. Hier onder verftaat men die wetenfchap, welke leert, om van alle voortbrengfelen der Natuur, die winstgevende kunnen zijn, het meeste voordeel te trekken. Zij is flechts *verkrijgende* of ook *voortbrengende*, naar dat zij zich, of bij de voorwerpen des delfftoffelijken rijks of der twee bewerktuigde, die vermeerderd en veredeld kunnen worden, bepaalt. *Landhuishouding* is een *handwerk*, wanneer men zich aan werktuiglijke gewoonten en gebruiken houdt; eene *kunst*, zoo in het bedrijf gegevene en aangenomene regelen vaardig en handig worden gevolgd; eene *wetenfchap*, zoo geene ftellige wetten vooraf gefteld worden, maar deze fteeds naar tijden en omftandigheden worden gekozen: want de *kunst* voert eene gegevene wet uit, de *wetenfchap* geeft zelve de wet.

Daar de Landhuishoudkundige volgens de krachten, werkingen en wetten der Natuur, bijzonder ter vermeerdering en veredeling, moet handelen, heeft hij de hulp der *Natuurlijke Gefchiedenis*, der *Natuurkunde*, *Scheidkunde*, *Plantenkunde* en der *Dierkunde* van nooden;

den; terwijl die de beste Landhuishoudkundige is, die naar krachten en betrekkingen de meeste voordeelen van de voortbrengfelen der Natuur weet te trekken.

De voortbrengende Landhuishoudkunde fcheidt zich in *Plantenbouw* en *Veeteelt*. Tot den plantenbouw behoort de eigenlijke *Landbouw*, de *tuinbouw* of *warmoezerij*, de *ooftboomteelt* en de *boschboomteelt;* terwijl de veeteelt zich uitftrekt tot de aankweeking, oppasfing en verzorging van alle vee, dat winstgevend kan zijn, zoo als in ons vaderland van *rundvee*, *paarden*, *fchapen*, *varkens*, *bijen* en *gevogelte*.

Daar de landbouw en veeteelt in vele opzigten met elkanderen in verband ftaan, hebben onderfcheidene daartoe betrekkelijke inrigtingen plaats gevonden, die tot drie klasfen kunnen worden gebragt, als 1. het *gefcheiden bouw-* en *grasland-ftelfel*, 2. het *vereenigd bouw en grasland* ftelfel, en 3. het *vruchtwisfelend* ftelfel. Het laatfte brengt wel het meeste op, maar vordert ook den meesten arbeid en de grootfte uitgaven.

Zoo algemeen miskend, als na den meest bloeijenden tijd der *Romeinen*, toen M. A. LERANUS en Q. CINCINNATUS beurtelings den ploeg en den ftaat beftuurden, de landman en zijn bedrijf gedurende vele eeuwen geweest is, heeft men in de laatfte vijftig jaar zich beijverd, om de Landhuishouding te bevorderen en derzelver beoefenaars als de nuttigfte leden van den ftaat te doen voorkomen.

CALUMILLA klaagde reeds, dat er voor leerftoelen gezorgd was, waarbij de maatfchappij geen belang had; doch dat er geene waren voor eene wetenfchap, die op het beftaan en den welvaart der maatfchappij eenen onmiddellijken invloed heeft. Van hier, dat men dan ook, zoo als reeds vroeger in *Duitschland* gefchied was, in ons vaderland afzonderlijke leerftoelen voor de Landhuishoudkunde heeft opgerigt, waarbij deze, voor een ieder zoo belangrijke, wetenfchap der ftudeerende jeugd wordt geleeraard. Ook heeft men te *Amfterdam*, ingevolge koninklijk befluit, voor eenige jaren een Landbouwkundig kabinet, onder het beftuur van den tegenwoordigen Utrechtfchen hoogleeraar, J. KOPS, aangelegd, waarin alle werktuigen en gereedfchappen, die bij de verfchillende landbedrijven in ons vaderland reeds in gebruik zijn, of uit andere landen bij ons dienen bekend of ingevoerd te worden, te vinden zijn. Door deze inrigting, waartoe aan een ieder beftendig toegang verleend wordt, vindt zich de landbouwer in ftaat gefteld, om de nuttigfte onderrigting, wegens de meest gefchikte werktuigen, voor zijn bedrijf te kunnen bekomen, en zeer belangrijke vergelijkingen te maken.

LANDKAARTEN. Zoo noemt men afteekeningen, op eene effene vlakte, van de geheele oppervlakte des aardbodems, of van eenig grooter of kleiner gedeelte van denzelven, met de zich daarop bevindende landen, hunne grenzen, afdeelingen, zeeën, rivieren, fteden, dorpen enz.

Sommigen meenen in de H. Schrift de eerfte fporen van de uitvinding der Landkaarten te ontdekken (verg. Jos. XVIII. 4.); anderen fchrijven derzelver uitvinding toe aan de *Chaldeërs*, *Babyloniërs*, *Pheniciërs* of *Egyptenaren*: doch noch het een, noch het ander gefchiedt met genoegzamen grond. Duidelijker fporen van het beftaan van Landkaarten fchijnen er bij de oude Griekfche fchrijvers voorhanden te zijn. De eerfte Landkaarten van Griekfchen oorfprong, op welke de ligging der plaatfen, ten aanzien van hare lengte en breedte, zoo naauwkeurig wordt aangeduid, als men dezelve in dien tijd bepalen kon, zijn die, welke door AGATHODAEMON, eenen gefchiedfchrijver en aardrijkskundigen van *Alexandrië* uit de 5e eeuw, bij de bekende aardrijksbefchrijving van CLAUDIUS PTOLOMAEUS gevoegd, en nog voorhanden zijn. Bij de oude Latijnfche fchrijvers, en onder de overblijffels, die van de *Romeinen* tot ons zijn gekomen, vindt men ook het een en ander, hetwelk doet zien, dat de Landkaarten, immers in derzelver eerfte beginfelen, bij hen niet onbekend zijn geweest. Bijzonder merkwaardig is in dit opzigt de *Tabula Peutingeriana*. Zij draagt dien naam naar eenen zekeren Augsburgfchen geleerden KOENRAAD PEUTINGER, en is eene reiskaart door *Europa* en *Azië*, van het Westen naar het Oosten; beftaande uit verfcheide banden of fmalle ftrooken, op welke de verfchillende plaatfen naar de lengte gerangfchikt zijn (*). Toen in de 15de en het begin der 16de eeuw de wetenfchappen begonnen te herleven, had dit ook invloed op de aardrijksbefchrijving, en men begon er zich op toe te leggen, om ten behoeve dezer wetenfchap Landkaarten te vervaardigen, waarbij die van AGATHODAEMON ten grondflage gelegd werden. Er verfcheen al fpoedig eene menigte derzelve, onder welker vervaardigers uitmunten: SEBAST. MUNSTENIS, A. ORTELIUS, en vooral G. MERCATOR, die mede de eerfte is geweest, welke aan zijne verzameling van Landkaarten den naam van *Atlas* heeft gegeven. Na deze verdienen genoemd te worden: W. en J. BLAEU, JANSSON, SANSON, DE WIT, VISSCHER, en ook de bekende HUBNER, die de uitvinder fchijnt te zijn geweest van het regelmatig illumineren, of met verwen afzetten, der Landkaarten. Ten tijde van den beroemden BUSSCHING rekende men de foorten der algemeene en bijzondere kaarten op meer dan 16,000, onder welke 1700 oorfpronkelijke; en federt dien tijd is dit getal zeker nog aanmerkelijk vermeerderd.

LAND-MEETKUNDE. Deze wetenfchap, die haren oorfprong aan de verdeeling der landerijen, of het ontftaan van eigendom van grond, verfchuldigd is, bepaalt zich tot het meten van den inhoud der vlakten van zekere figuren, die door akkers, weilanden, bosfchen, water, wegen en gebouwen gevormd worden, of tot het ontwerpen der grondtrekken van een, met de Natuur geheel gelijkvormig, af-

(*) Men kan dezelve vinden in ENGELBERTS *Alouden ftaat der Nederlanden* 4 deel, Bladz. 265.

afbeeldfel dezer voorwerpen, naar eene verkleinde maat en op eene effene vlakte. Daar de Land-meetkunde een tak is der toegepaste wiskunde, zoo vordert zij eene juiste kennis der reken- en meetkunde. Het meten zelf gefchiedt met meer of minder zamengeftelde werktuigen: voor lijnen gebruikt men meetftaven, en kettings; doch voor hoeken bedient men zich van het *Astrolabium*, den *repititie cirkel* van Borda, *de bousfôle*, *octanten* en *fectanten*; zoo als de meettafel nog fteeds voor het beste werktuig, om kleine ftukken te meten, gehouden wordt.

LANDSHUT. Eene welgebouwde ftad, in *Neder-Beijeren*, met 7,187 inwoners, welke door de *Ifer*, die in twee armen voorbij dezelve ftroomt, tot een eiland gevormd wordt. Op den naast bij liggenden berg ligt het onbewoond, voorheen verfterkt, flot *Trausnitz*, hetwelk 124 vertrekken bevat; thans voor eene fterrenwacht beftemd is, en waarop de hertog Frederik van *Oostenrijk* heeft gevangen gezeten. In de ftad zelve bevindt zich een hertoglijk paleis, en een landfchaps-huis. De toren van de kerk *St. Martini*, eene der hoogfte van geheel *Duitschland*, heeft 603 trappen, en eene hoogte van 456 voet. De univerfiteit van *Ingolftadt* werd in 1802 herwaarts overgebragt, en is naar haren tweeden ftichter, Lodewijk Maximiliaan, genoemd. Op dezelve bevinden zich omtrent 600 ftudenten, en ten haren behoeve zijn de 8 voormalige kloosters vernietigd geworden. Zij heeft eene uitmuntende boekverzameling, kabinet van penningen, naturalien, natuur- en werktuigkundige inftrumenten enz., De inwoners hebben, behalve eene ftijffel-, tabak-, kaarten- en kaarfen-fabrijk, bijna geene fabrijken of handel. Er is ook eene openbare fchoolbibliotheek of volks-lees muzeum. — In het Silezisch vorstendom *Schweidnitz*, zoo als ook in *Gallicië*, aan de Hongaarfche grenzen, ligt mede eene ftad van dien naam.

LANDTONG. Eene zee-engte; eene fmalle ftrook lands, welke in zee loopt, of tusfchen twee meren, zeeën enz. ligt, en daardoor twee landen van elkander fcheidt.

LANGENDIJK. (Dirk) Deze geestrijke teekenaar behoorde ongetwijfeld, in het vak der fchilderkunst, onder die mannen, welke hun vaderland door hunne uitftekende talenten verfierd hebben. Hij werd den 8ften van Lentem. 1748, te *Rotterdam*, uit brave ouders geboren, en had van zijne vroege jeugd af eenen grooten lust in de teekenkunst, waarin hij zich in zijne geboorte-ftad bij den kunstfchilder Dirk Antonij Bisschop oefende, aan wien hij inzonderheid die zuivere en heldere manier, om met Oost-Indifchen inkt te wasfchen, te danken had, welke aan zijne teekeningen een zoo groot fieraad bijzet. Reeds vroeg viel zijn fmaak op het voorftellen van veldflagen en bedrijven van den krijgsftand, waarin zijne verdiensten weldra ontdekt werden door den heer Jan van Ek, te dier tijd majoor der ftad *Rotterdam*. Schoon hij weinige tafereelen in olieverw gefchilderd heeft, berusten er echter onder de nagelaten

familie van dien heer, en in het beroemde kabinet van VAN DER POT VAN GROENEVELD, in gemelde ſtad, eenige van zijne beste ſchilderſtukken. Zijne gewasſchen, en met de pen en ſpijkerinkt geteekende, taferelen verkregen onder de kunstminnaren eenen meerderen bijval; en terwijl zijn kunstvermogen meer en meer toenam, en met hetzelve zijne bewonderaars en vrienden, verkreeg hij zulk eenen overvloed van werk voor zijn penſeel, dat hij eindelijk eene aanmerkelijke hoogte in de kunst bereikte. *De gevallen van den oorlog*, op verſchillende wijze, en in onderſcheidene grootte, door hem met Oost-Indiſchen inkt geteekend, en in de verzamelingen van kunstkenners berustende, getuigen van 's mans meest geliefkoosden ſmaak voor veldſlagen en krijgsbedrijven: het karakter, het vuur en de hartstogt van elken ſoldaat, ja van ieder beeldje, zijn in de kleinſte zelfs uitgedrukt.

De zoo dikwerf treurige gebeurtenisſen in ons vaderland, in de laatst afgeloopene eeuw voorgevallen, benevens de zee- en veldſlagen buiten 's lands geleverd, waren veelal de voorwerpen zijner nabootſing; onder anderen het inrukken der Pruisſiſche troepen door de Oostpoort binnen *Rotterdam*, waarvan eene kleine, niet minder fraaije, door hem met waterverw geſchilderde, teekening voorhanden is; de komst van die zelfde troepen vóór en bij het ſtadhuis der ſtad, en het ontwapenen der ſchutterij; alsmede *la Bataille des Piramides*, de beste teekening, die in waterverw van hem bekend is. In deze drie teekeningen, in kleuren geſchilderd, en van eene buitengewone grootte, munt 's mans kunstvermogen in het bijzonder uit; daar hij door zijne ſterke verbeeldingskracht, in de laatstgemelde, den beſchouwer als in *Egypte* overvoert, en hem ooggetuige van dien roemruchtigen ſlag maakt; terwijl in de beide eerstgenoemden eenige hoofdperſonen in diervoege zijn voorgeſteld, dat men dezelve duidelijk konde herkennen. Van eenen anderen aard, maar niet minder kunſtig, zijn twee in kleuren geſchilderde teekeningen, verbeeldende de Rumpfortſche ſoepkokerij met de uitdeeling van die ſpijze, benevens acht kleine, geestig, met kleuren geſchilderde teekeningen; vertoonende de komst der *Engelſchen* en *Rusſen* in *Noord-Holland*, de onderſcheidene gevechten aldaar voorgevallen, en hun vertrek van de *Helder*.

Wij zouden hier meer ſtalen van het kunstvermogen van LANGENDIJK kunnen bijvoegen; doch wij achten de opgegevene genoegzaam, om ons van zijn genie, geest en onbepaald denkvermogen te overtuigen. Jammer is het, dat op het zedelijk gedrag van dezen kunstenaar vrij wat aan te merken valt. Hij had een ſlecht beſtuur over zijne geldmiddelen, waardoor het goed, door huwelijk verkregen, binnen weinig tijds wegſmolt, en waaruit nu, mogelijk ook nog uit andere oorzaken, zulk een misverſtand tusſchen hem en zijne vrouw ontſtond, dat daarvan eene echtſcheiding het gevolg was. Na dit voorval ſchijnt zijn gedrag niet verbeterd te zijn, zoodat hij eindelijk alle per-

ſoon-

ſoonlijke achting bij zijne vrienden verloor. Of zijn droevig uiteinde aan zijn nu en dan onmatig drinken, of wel aan zijne kortzigtigheid, of misſchien aan beiden te gelijk, moet worden toegeſchreven, willen wij niet beſliſſen: zoo veel is zeker, dat hij in den laten avond van den 15 van Winterm. 1805, langs de *Leuvenhaven* naar huis gaande, aldaar in het water viel, en in weerwil van alle toegebragte hulp ongelukkig omkwam.

LANTAARNDRAGER. (*Fulgora*) Een merkwaardig Inſekt uit de tweede orde der half gevleugelde (*Hemiptera*), inzonderheid in *Suriname* gevonden wordende, hetwelk een' omgebogen ſnuit, en voor aan den kop eene hoornachtige blaas heeft, die met eene lichtende ſtof is opgevuld; een derde der lengte van het geheele ligchaam uitmaakt, en een zoo helder ſchijnſel van zich geeft, dat de wilden zich van hetzelve, des nachts, in plaats van licht, bedienen. Het geheele inſekt heeft wel de lengte van drie duim, en geeft des avonds een ſterk geraas, naar het ſlijpen van een ſcheermes gelijkende, waarom dan ook de *Hollanders* in *Suriname*, overëenkomstig dit geraas, dit dier benoemen.

LANUVIUM. Eene oude ſtad van *Italië* op den Appiſchen weg.

LAODAMIA. Een voorbeeld van teedere huwelijksliefde, die, toen haar man PROTESILAUS, bij de landing der *Grieken* op Trojaanſchen bodem, het eerst van allen ſneuvelde, denzelven niet wilde overleven, maar nog, voor dat zij zich zelve ombragt, van de goden verkreeg, om de ſchim van haren echtgenoot te aanſchouwen.

LAOKOON, was een zoon van den Trojaanſchen koning PRIAMUS, en de opperpriester van APOLLO. De *Grieken*, volgens de bekende fabel, bij hunnen bedekten terugtogt, een houten paard, met ſoldaten gevuld, voor *Troje* gelaten hebbende, ſleepten de *Trojanen* het in triumf binnen de ſtad. LAOKOON, de list der *Grieken* vermoedende, verzettede zich tegen dit dwaas gedrag: doch MINERVA, die aan de zijde des vijands was, zond op het oogenblik, dat hij aan NEPTUNUS wilde offeren, twee vervaarlijke ſlangen uit zee, die aan den voet des altaars zich om zijne beide zonen kronkelden, en ook hem, toen hij ter hunner hulpe toeſchoot, mede in de groep begrepen. De dood des vaders en van zijne kinderen was het werk van een oogenblik; en juist dit tijdſtip werd gekozen tot het onderwerp van een kunstſtuk uit marmer, onder den naam van *de groep van* LAOKOON bekend. Het werd ten tijde van den paus JULIUS II in de baden van TITUS gevonden, en in het Farneſiſch paleis geplaatst. Volgens PLINIUS zouden de drie beroemde beeldhouwers van *Rhodus*, OGESANDER, POLYDOR en ATHENEDOR, daaraan gearbeid hebben. Dit meesterſtuk van oude beeldhouwkunst is volkomen wel bewaard gebleven, offchoon er den regter arm van den LAOKOON aan ontbrak, welke er door een kundig leerling van MICHEL ANGELO is aangezet.

Men ziet in deze beroemde groep LAOKOON in het midden, en zijne teedergeliefde kinderen aan zijne regter- en linkerzijde; wordende

door de afzigtelijke flangen, die hen op eene verfchrikkelijke wijze pijnigen, omwonden. De vruchtelooze poging, om zich van deze monfters los te rukken; de folterende pijnen en zielsfmarten op het gelaat des vaders, en de doodsangst in de trekken zijner zonen zijn zoo natuurlijk, dat men het oog op hen niet lang kan vestigen, zonder door diepe droefheid getroffen te worden. Inzonderheid ontwaart het gevoelig hart een teeder mededoogen, wanneer men den jongeling aan de linkerhand befchouwt, en opmerkt, hoe de fchrikkelijke flang, door hare van gift fchuimende kaken, zijne tengere leden kwetst, en met hare tanden zijne regterzijde moorddadig openfcheurt. Het ongelukkig kind fchijnt den geest te geven, en klemt zich aan zijnen vader, die door zijne eigene fmarten en die van zijnen geliefden zoon in eene dubbelde mate lijden moet.

Het verhevene ligt in het natuurlijke, het fprekende der hartstogt. Deze naar waarheid te teekenen valt reeds moeijelijk; maar haar in hard marmer zoo meesterlijk te beitelen, mag men als een zeldzaam vermogen van een alles overtreffend genie befchouwen. Men heeft van deze groep onderfcheidene kopijen of namaakfels, en onder anderen vindt men eene overfchoone op het voorplein van het koninklijk lusthuis in den Haarlemmer-Hout. Het merkbaar onderfcheid in grootte tusfchen den vader en de zonen, kan aan twee redenen worden toegefchreven. De eerfte, dat het ftuk door verfchillende beeldhouwers is zamengefteld, en de tweede dat de blok marmer geene meerdere ruimte zal hebben toegelaten.

LAOMEDON. De zoon van ILUS, koning der *Trojanen*, vader van PRIAMUS. Hij bouwde de muren van *Ilion* en gebruikte daartoe de hulp van NEPTUNUS en APOLLO, die, uit den hemel, verdreve, eenigen tijd op aarde moesten vertoeven. Nadat het werk voltooid was, weigerde hij den overeengekomen prijs te betalen, waarom NEPTUNUS het land met eene overftrooming, en APOLLO met de pest ftrafte. Het orakel, hierover geraadpleegd zijnde, verklaarde, dat deze rampen alleen konden worden voorgekomen door jaarlijks eene Trojaanfche maagd den zeevisfchen ten prooi te geven. Na eenigen tijd trof dit lot HERMIONE, 's konings dochter, die alzoo, aan eene rots gebonden, den dood afwachte. Dan ter goeder ure verfcheen HERKULES, die beloofde, de maagd te zullen bevrijden op voorwaarde, dat hem de paarden, uit goddelijk zaad voortgefproten, welke LAOMEDON bezat, zouden worden afgeftaan. HERKULES voldeed aan zijne belofte: maar niet alzoo de meineedige koning, die nu door den eersten binnen zijne muren belegerd, overwonnen en gedood werd; terwijl HERMIONE aan TELAMON ten huwelijk werd gegeven.

LAON. De hoofdftad van het Franfche departement *l'Aisne*, op eenen berg liggende. Zij heeft omtrent 6,700 inwoners, eene hoofdkerk met 4 torens, eene artillerie-fchool, linnen-, hoeden-, koufen-, leder- en katoen-fabrijken, en handel in koren en wijn. Zij is in onze dagen inzonderheid merkwaardig geworden door den veldflag, welke

in

in hare nabijheid, op den 9 van Lentem. 1814, tusfchen het leger van NAPOLEON en BLUCHER plaats had, en den ondergang des eerften ten gevolge had.

LAPIDAR-SCHRIFT. Zoo noemt men zoodanig fchrift, waarvan men zich gewoonlijk op fteenen gedenkzuilen bedient. Daar nu dit fchrift uit hoofde der bepaalde ruimte altijd zeer kort moet zijn, zoo wordt de dus genoemde *Lapidar ftijl*, om deze reden, als een voorbeeld van bondigen fchrijfstrant aangemerkt.

LAPLAND. Een groot land in *Europa*, grenzende ten Noorden aan de *IJszee*, ten Zuiden aan *Finland*, ten Oosten aan de *Witte zee* en ten Westen aan *Noorwegen*. Het wordt in Noorweegsch *Lapland*, (*Finmarken*), in Rusfisch *Finland*, en Zweedsch *Lapland* verdeeld, waarvan het laatfte grooter is, dan de overige te zamen. In Zweedsch *Lapland* vindt men geene fteden, maar 31 dorpen of gehuchten, met omtrent 8,000 inwoners, en 11 kerken, die geheel van hout zijn. Het land levert lood, ijzer, koper, kristal, magneten, kwikzilver, vermillioen en andere delfftoffen op, benevens kostbare pelterijen. Men vindt hier beeren, wolven, veelvraten, lijnxen, rendieren, hermelijnen, eekhorens, hazen enz.; ook is er veel visch. De rendieren maken echter den voornaamften rijkdom der inwoners uit; doch de landbouw is er van weinig belang, en over het algemeen, het plantenrijk zeer arm. De inwoners zijn van eene middelbare grootte: bruinachtig van kleur; vreesachtig van aard; kleeden zich in grof linnen en bontwerk, en zijn nog hier en daar der afgoderij toegedaan, zij zijn zeer met hun vaderland en hunne voorvaderlijke zeden ingenomen, wonen in hutten, en leven van de jagt en visfcherij. Zij belijden den Griekfchen of Lutherfchen godsdienst, naar mate zij Rusfifche of Zweedfche onderdanen zijn. In den zomer zijn hier de dagen zoo lang, dat de zon des nachts eerst ondergaat; doch in den winter integendeel zeer kort; wordende alsdan de nachten gedeeltelijk door de fneeuw, de maan en fterren, en gedeeltelijk door het zoogenoemde Noorderlicht, zoodanig verlicht, dat men zonder lamp of kaars zien kan.

LAPPER. (JAN DE) Dat ons vaderland fteeds op helden, ook in lagere ftanden, ten allen tijde, heeft kunnen boogen, leert ons de gefchiedenis. Men vindt er een merkwaardig voorbeeld van in J. DE LAPPER, een fchoenlapper van zijn handwerk, die te *Haarlem*, voor het hoekhuis, de *zwarte hond* genoemd, op den hoek van de hoogftraat en het *Spaarn* werkte. Hij deed, volgens eene loffelijke gewoonte van zijnen tijd, verfcheidene togten ter zee. In een derzelven, zijn kapitein gefneuveld zijnde, nam hij het bevel over diens fchip op zich; ftreed woedende, en boorde een Engelsch fchip in den grond; wierp van een ander de masten over boord, en bragt het fchip behouden in *Texel* binnen. Hij werd niet flechts door den ftaat met eenen gouden ketting en *f* 500 gulden aan geld beloond, maar verkreeg tevens het bevel over een nieuw-nagel (*Maarfeveen*

van 44 ſtukken), en deed nog onderſcheidene ſtoute togten. Men vindt hem op de lijst van het ſmaldeel, waarmede de RUITER in 1658 naar de *Oostzee* ſtevende. Nadere omſtandigheden van zijn leven vindt men in het mengelwerk van de *Vaderlandſche Letteroefeningen* N. 2. Hij ſneuvelde, ten laatſte, voor het vaderland ſtrijdende, op het bed van eer.

LARES, kinderen van LARA en MERKURIUS, waren de huisgoden der *Romeinen*, die mogelijk onder deze benaming hetzelfde, als de *Grieken* door *Heroen*, dat is vergode helden, verſtonden. Men kan de *Lares*, over het algemeen, onder de *Genieën* tellen. Behalve derzelver bijzondere beſtemming als huisgoden, ſtonden zij ook langs de wegen en zelfs in de ſteden; en van hier, dat men *Lares viales*, *compitales*, *publici*, *domestici*, *praeſtites*, *familiares*, *militares*, *marini*, *rustici* en meer anderen had. Zij waren erfelijk, zoodat ieder familie de zijne ſteeds behield, en werden in was, in de gedaante van eenen jongeling, met een hondsvel omhangen, afgebeeld. Men plaatſte dezelven rondom den haard, weshalve zij ook *genii focorum*, en *dii laterini* (omdat de haarden van tigchelſteenen gemetſeld waren) genoemd werden. Dikwijls verwisſelde men deze huisgoden met de *dii Penates*, waarvan zij echter daarin verſchilden, dat zij van menſchelijken, doch de laatſte van goddelijken oorſprong waren, en deze alleen binnenshuis vereerd, maar de *Lares* ook, zoo als wij boven aanmerkten, op openbare wegen enz. geplaatst werden. Zij hadden dikwijls, ten bewijze hunner beſchermende magt, eenen hond naast zich, en werden door de *Romeinen* zeer zorgvuldig vereerd. Dagelijks goot men eenigen wijn voor hen uit, ontſtak wierook, en verbrande eenig koren; ook van hunne ſpijzen zette men hun in eenen houten ſchotel (*patella*) een weinig voor, en verteerde dezelve door het vuur. Op den eerſten van Bloeim. plaatſte men voor hen groene bloemkranſen, en hing ter eere derzelve in den hun heiligen ſchoorſteen eenen grooteren op. Op feestdagen, alsmede bij plegtige gelegenheden, verſierde men hen nog bovendien met bloemen, en offerde meer wierook dan gewoonlijk. Men bragt hun almede de eerſtelingen der vruchten, nu en dan, een zwijn, lam of kalf, en op ſommige tijden ook honig, koeken en druiven. Kwam de vader des huisgezins van eene reis terug, dan begroete hij het eerst zijne huisgoden, en bragt hun zijn offer, welk laatſte door een ieder geſchiedde, wanneer hij een ander huis betrok. Hunne openbare feesten droegen den naam van *Compitalia*.

Behalve de reeds genoemde, verſchillende ſoorten van *Lares*, had men ook *Lares hostilii*, welke men offerde, omdat men meende, dat zij den vijand konden afweren; *Lares grundulus*, die men vereerde, om dat zij de vruchtbaarheid der zwijnen bevorderen zouden, en aan welken men eenen tempel had toegewijd, en eindelijk ook nog *Lares querque-tulani*, die misſchien de eiken bosſchen beſchermden, en volgens ſommigen nymfen geweest zijn, welke de ſchutsgo-

godinnen van een eiken bosch waren, dat zich oudtijds bij de *Porta querque tuliana* in *Rome* bevond.

LARGO. Beteekent in de toonkunst de langzaamste beweging der *tempo's*. Een stuk, waar deze tijdmaat boven geschreven is, moet kort zijn, omdat het niet wel mogelijk is, om de uiterste oplettendheid, welke tot deszelfs aanhooring vereischt wordt, lang gaande te houden.

LA ROCHE (MARIE SOPHIE) werd in Winterm. 1730 te *Kaufbeuren* geboren, waar haar vader, de geneesheer GUTTERMAN, toen woonde; doch die zich naderhand van daar naar *Augsburg* begaf. Zij huwde aan den Keur-Trierschen kanselier en staatsraad LA ROCHE, van wien zij echter, na een ongelukkig huwelijk van ettelijke jaren, weder gescheiden werd, sedert welken tijd zij zich beurtelings te *Spiers*, *Offenbach*, *Frankfort* aan den *Main*, en te *Schonebeck* in het Magdenburgsche ophield. De geschiedenis der freule VAN STERNHEIM, door WIELAND in 1771 uitgegeven, opende haar de letterkundige loopbaan, welke zij met MELUSINE's *Zomeravonden* besloot. Zonder een aantal Romans mede te rekenen, heeft zij door hare *Briefe an* ROSALIE *und* LINA, gelijk ook door hare *Moralische Erzählungen* en andere schriften, inzonderheid onder hare sexe, veel nuts gesticht. WIELAND, dien zij reeds voor haar huwelijk met LA ROCHE bemind had, bleef gestadig haar vriend en raadgever in alle de voorvallen van haar niet gelukkig leven, dat op den 18 van Sprokkelm. 1807 te *Offenbach* aan den *Main*, in het 77ste jaar haars ouderdoms, eindigde.

LAST. (Een) Is eene maat en een gewigt, bijna in iedere aanzienlijke koopstad in grootte en zwaarte verschillende. Te *Dantzig*, b. v. is een last haring 12 ton, maar een last zout 18. In *Bremen* is een last visch of potasch mede 12 ton, en een last vlas, hennep, hop enz. 6 schipponden. In *Hamburg* heeft een last 3 zoogenoemde *Wispel*, ieder van 30 schepels; doch 83 zulke schepels maken een *Amsterdamsch* last uit. In *Stokholm* is een zware last 18 en een ligte 12 schipponden. In *Sakse* en *Brandenburg* maken 72 schepels een last. In *Amsterdam* houdt een last tarwe (oude maat) 27 mud, ieder van 4 schepels, of ook 36 zak, waarvan ieder 3 schepels bevat; zijnde volgens de nieuwe Nederlandsche maat 30 mud, 3 kop en ruim 8 maatjes.

LATERAN of LATERAAN. (ST.) Een plein in *Rome*, aldus genoemd naar de oude Romeinsche *Lateraansche* familie, aan welke hetzelve, met alle de daarop staande gebouwen, tot op de regering van NERO toebehoorde. Deze wreedaardige keizer liet den laatsten bezitter er van, PLAUTIUS LATERANUS, om het leven brengen, en maakte zich meester van zijne goederen, waardoor het Lateraansche paleis een keizerlyk eigendom werd, hetwelk door KONSTANTIJN *den Grooten* aan den paus geschonken, en door dezen langen tyd bewoond werd. De kerk van den heiligen JOHANNES VAN LATERAN,

door den eersten bij dit paleis gesticht, is de bisschoppelyke van den paus en de hoofdkerk in *Rome*, welke, uithoofde van derzelver hooge oudheid, de 11 kerkvergaderingen, die er in gehouden werden, en hare prachtige bouworde, boven anderen, opmerking verdient. Eene prachtige gaanderij, op 24 kolommen rustende, benevens eene loge en een hek met 11 standbeelden, versieren dezen statigen, grooten tempel, waarvan de voorgevel op 4 verbazende kolommen, van de Corintische bouworde rust, en welks loge door een gelijk getal zuilen van granit gedragen wordt. De middelste zijdeur, welke met nog 4 anderen tempelwaarts leidt, is van brons, en de kerk van binnen bestaat uit 5 gewelven, die door 335 kolommen geschraagd worden, waaronder eenige van granit, van *giallo* en *verde antico* gevonden worden. Zij prijkt, nevens hare kapellen, met belangrijke schilderstukken; terwijl op het plein zelve eene fraaije, 130 voet hooge obelisk staat van rood granit met *hieroglyphen*, aan welker voet zich eene fontein bevindt, van waar men de kerk *Maria Maggiore* in het verschiet ziet.

LATIJNEN. Dit bekende overoude volk, dat het landschap *Latium* in *Italië* bewoonde, ontstond uit eene vermenging van *Aboriginers* of *Abruzzo's* met *Arkadisch-Pelasgische* en *Trojaansche* afstammelingen. De oorsprong van deszelfs benaming is onzeker; zijnde het niet waarschijnlijk, dat dezelve van den koning LATINUS zoude afkomstig zijn. Als de oudste van de fabelachtige koningen der *Latijnen* noemt men JANUS, SATURNUS, PICUS en FAUNUS, die bij hen te gelijk den rang van goden hadden; doch mogelijk waren deze namen oorspronkelijk die van oude Pelasgische godheden, welke uit de *Pelasgiers* tot de *Aboriginers* waren overgekomen. Men meent, dat, ten tijde van FAUNUS, HERKULES en EVANDER onder hen verschenen zijn, en dat de laatste den *Aboriginers* het letterschrift, de toonkunst, en andere nuttige inrigtingen des burgerlijken levens zou geleerd hebben, en ook FAUNUS in de regering opgevolgd zijn. De koning LATINUS leefde omtrent 60 jaar daarna, en werd door AENEAS, nadat deze *Troje* verlaten had, in de regering opgevolgd. ASCANIUS, de zoon des laatsten, bouwde de stad *Alba Longa*, en maakte haar tot de zetelplaats der Latijnsche koningen. Van dit tijdstip af, tot op dat, waarop ROMULUS en REMUS eenen nieuwen staat vormden, is de geschiedenis van *Latium*, waarin alle koningen den bijnaam van SYLVIUS voerden, zeer duister. Verkeerde naijver ontstak tusschen de beide verbroederde Latijnsche en Romeinsche staten het vuur des oorlogs, die met de onderdrukking der *Latijnen* en de verwoesting hunner hoofdstad eindigde. *Rome* werd nu de hoofdplaats van geheel *Latium*; terwijl koning SERVIUS de *Latijnen* door een vast verbond, dat TARQUINIUS SUPERBUS nog nader poogde toe te halen, vereenigde. Dan, na zijne verdrijving, de *Latijnen* tot eenen opstand tegen *Rome* hebbende aangehitst, ontstond hier uit een oorlog, die door de dapperheid der Romeinsche consuls en Dictators voor *Rome* gelukkig afliep,

waar-

waarop het oude verbond tusschen de beide volken weder vernieuwd werd. In het jaar 414 van *Rome* rees er een nieuwe en veel gevaarlijker twist tusschen de *Romeinen* en *Latijnen*, welke laatsten eenen oorlog met de *Samniten* begonnen, die de eersten ter hulp riepen, waarvan het gevolg was, dat *Latium* nu geheel en onmiddellijk onder de heerschappij der *Romeinen* geraakte. Later, toen deze bijna de wereld overheerd hadden, beproefden de *Latijnen* nogmaals, door hunne deelneming aan den bondgenootschappelijken oorlog, in het jaar 603 van *Rome*, de herkrijging hunner vrijheid, hetwelk hun ten minste in zoo verre gelukte, dat hun door de *Romeinen* vele hunner verlorene voorregten terug geschonken werden.

LATIJNSCHE TAAL. Derzelver oorsprong ligt zeer in het duister, zoo wel uit hoofde van mangel aan schriftelijke berigten hieromtrent, als ook, over het algemeen, omdat de vroegere bewoners van *Rome* niet in staat waren, om over de afkomst hunner taal een wijsgeerig onderzoek te doen. Zoo veel nogtans schijnt zeker, dat reeds in de vroegste tijden in *Italië* eene algemeene, slechts in tongval verschillende, taal in zwang moet geweest zijn, welke van de aldaar insgelijks heerschende Grieksche taal, door de zich hier gevestigd hebbende Grieksche volkplantingen ingevoerd, regelen en wetten ontving. Ook bleef de Latijnsche taal, bij hare volgende verspreiding over geheel *Italië* en de verdere veroverde gewesten, altijd nog aan vele veranderingen onderworpen, vermits het haar zoo wel aan geleerde taalkenners, als aan vaderlandsche schrijvers ontbrak. Zij werd meer beschaafd, en verkreeg eene grootere vastigheid, ja onderging zelfs eene geheele verandering, toen de *Romeinen* met de *Grieken* bekend werden; en van hier, dat men reeds ten tijde van CICERO en QUINTILIANUS de oude heilige gezangen der *Saliers* niet meer verstond. Men vindt nog sporen van de oude Latijnsche taal in de wetten der 12 tafelen; in de fragmenten der oudste dichters, en zelfs in de tooneelspelen van PLAUTUS. Zij had, gelijk iedere andere taal, hare tijdvakken, die zij moest doorloopen, en welke men gewoonlijk in hare kindschheid, jeugd, mannelijken-, bejaarden, en grijzen ouderdom verdeelt. Van hare kindschheid, die men van de vroegste tijden tot op het einde van den eersten Punischen oorlog uitstrekt, zijn ons te weinig gedenkstukken overgebleven, om hierover naar eisch te kunnen oordeelen. Hare jeugd begint met LIV. ANDRONICUS, en loopt tot op den tijd van SULLA, in welk tijdvak NAEVIUS, ENNIUS, PACUVIUS, ATTIUS, LUCILIUS, meest treurspeldichters, PLAUTUS, TERENTIUS, LUCRETIUS en CATO, van welke laatsten de werken nog gedeeltelijk voorhanden zijn, bloeiden. Haar mannelijke ouderdom loopt van het genoemde tijdvak, waarin LUCIUS PLOTIUS de Latijnsche taal tot het onderwijs der jeugd bezigde, tot op den dood van AUGUSTUS. In dezen tijd waren velerlei omstandigheden haar gunstig: de grootheid van den Romeinschen staat, de toenemende beschaving van den geest, inzonderheid onder hoogere standen, de

waardij, welke men aan openbare redevoeringen hechtte, de ondersteuning der schrijvers van den kant der aanzienlijken en rijken, waarbij nog kwam de Romeinsche trotschheid, om hunne moedertaal, thans die der wereld geworden, tot den hoogsten trap van in- en uitwendige volkomenheid op te voeren, — dit een en ander deed voor de Latijnsche taal, alsmede voor de geheele Romeinsche letterkunde, een tijdvak geboren worden, hetwelk niet ten onregte *de gouden tijd* genoemd wordt. CATULLUS, TIBULLUS, PROPERTIUS, VIRGILIUS, HORATIUS en OVIDIUS versierden hetzelve als dichters; CICERO, HORTENSIUS, ASINIUS POLLIO, en anderen, als redenaars; J. CAESAR, A. HIRTIUS, SALLUSTIUS, CORN. NEPOS en TITUS LIVIUS, als geschiedschrijvers; CICERO en VITRUVIUS als wijsgeeren en kunstvrienden; terwijl M. TER. VARRO als taalkundige beroemd was. Op dit tijdvak volgde dat van den bejaarden ouderdom der Latijnsche taal, hetgeen ook wel *het zilvere tijdperk* genoemd wordt, en van den tijd van AUGUSTUS tot op ANTONINUS *den Vroomen* loopt. CELSUS, VELL. PATERCULUS, VALERIUS MAXIMUS, POMPON. MELA, M. en L. SENECA, de oudere en jongere PLINIUS, QUINTILIANUS, CURTIUS, FRONTINUS, TACITUS, SUETONIUS, FLORUS, GELLIUS en JUSTINUS, muntten allen als wijsgeeren, redenaars en geschiedschrijvers uit; terwijl MANILIUS PHAEDRUS, PERSIUS, LUCANUS, SILIUS ITALICUS, VALERIUS FLACCUS, STATIUS, JUVENALIS en MARTIALIS als dichters uitblonken. Kort op dit tijdvak volgde de grijze ouderdom der Latijnsche taal, welke met HONORIUS, of de verwoesting van *Rome*, door de *Barbaren*, eindigt. Uitlandsche zeden en talen vloegen thans tot *Italië* over, en verdrongen of bedorven alles, wat nog van de Romeinsche leefwijze over was; en derhalve moest ook de Latijnsche taal steeds meer en meer van hare vroegere zuiverheid en bevalligheid verliezen. De hand over hand toenemende heerschappij der *Barbaren* bragt ten laatste een geheel verval in dezelve te weeg; terwijl door de vermenging der overgevoerde Barbaarsche talen met het reeds bedorven Latijn (de *lingua romana rustica*), allengskens nieuwe talen ontstonden, zoo als de *Romanische*, *Provenzalische*, *Wallische*, *Italiaansche*, *Fransche* en *Spaansche*, die alle in de Latijnsche hare moeder erkennen.

LATIUM, de hoofdprovincie van het oude *Italië*, was de woonplaats der *Latijnen*. Deszelfs grenzen, welke zeer onderscheiden schijnen geweest te zijn, rekent men gewoonlijk, doch misschien nog veel te uitgestrekt, van den *Tiber* tot aan het voorgebergte *Circeji* (*Monte Cirilli*); doch volgens STRABO zouden in deze tusschenruimte, behalve de *Latijnen*, nog de *Rutulers*, *Volskers*, *Hernikers* en *Aequers* gewoond hebben. De eigenlijke omvang van *Latium*, ten tijde der bouwing van *Rome*, zal dus in middellijn, op zijn hoogst, 10 mijlen geweest zijn; terwijl de *Tiber* ten Westen, de *Anio* ten Noorden, de berg *Algidus* ten Oosten, en de stad *Ardea*, 160 stadien van *Rome* gelegen, ten Zuiden de grenzen zullen

uitgemaakt hebben. Naderhand ftrekte *Latium* zich tot aan de rivier *Liris* (thans *Gorigliano*) uit; doch bleven de Noordelijke en Oostelijke grenzen dezelfde. In de oudfte tijden ftond aan de kust, wanneer men van den *Tiber* kwam, een groot bosch van Laurierboomen, hetwelk zich tot de ftad *Laurentum* uitftrekte, die hiervan haren naam ontving, gelijk ook naar hetzelve de geheele landftreek *Laurentinus ager*, en de inwoners *Laurentes* genoemd werden. Dit bosch moet nog ten tijde van keizer COMMODUS aanwezig zijn geweest. Tusfchen den *Tiber* en de ftad *Laurentum*, had AENEAS zijn leger opgeflagen, hetwelk den naam van *Troja* voerde. Ten Oosten van hetzelve, 24 ftadiën van deze rivier, lag de ftad *Laurentum*; verder op kwam men aan den kleinen vloed *Numicus*, en de bron *Juturna*, en nog meer Oostwaarts, eene halve geographifche mijl van de zee, aan de ftad *Lavinium*; terwijl zich aan gene zijde van de rivier *Numicus* en de bron *Juturna* een berg bevond, waarop, 30 jaar na de bouwing van *Lavinium*, de ftad *Alba longa* gefticht werd. Achter dezelve, naar den kant der *Hernikers*, lag *Aricia*; verder opwaarts, in den uiterften Noord-oostelijken hoek van *Latium*, de ftad *Praeneste*, doch ten Noorden de ftad *Tibur*, en tusfchen deze beide fteden en *Rome* bevonden zich *Gabii* en *Tusculum*. Alle deze fteden waren volkplantingen van *Alba longa*, en de eerfte kolonie der Romeinen was *Ostica*, benedenwaarts *Rome*. De rivieren van *Latium* waren: de *Tiber*, *Lyris*, *Anio*, *Numicus*, *Ufens*, *Amafenus* en *Almo*. De *Ufens* ftroomde door de van ouds beroemde Pontijnfche moerasfen, behalve welke *Latium* ook nog eenige meren had, waarvan het *Lacus Regillus* bijzonder vermaard is. De bergen van *Latium* waren, behalve eenige weinige, b. v. de *Albanifche* berg en de *Algidus*, niet meer dan heuvels. De ftad draagt tegenwoordig den naam van *Patrimonium Petri*.

LATONA. Bij de *Grieken* LETO of LATO, de godin van den nacht, en van alles, wat in het verborgene gefchiedt. Volgens oudere fabeldichters was zij de dochter van SATURNUS; doch nieuwere houden haar voor de dochter van CHAOS en PHEBE. Zij werd door JUPITER bemind, waarover JUNO haar met zulk eenen onverzoenlijken haat vervolgde, dat hij haar uit den hemel verdreef, en de aarde bezwoer, om haar nergens eenige fchuilplaats te verleenen. Dan, NEPTUNUS trok zich hare zaak aan, liet het eiland *Delos* uit den *Archipel* oprijzen, en ontving haar hier onder de gedaante van eenen wachtel. Hier bragt zij, bij JUPITER, DIANA en APOLLO voort, en moest langen tijd, onder groote verdrietelijkheden, op aarde rondzwerven. Eindelijk werd zij weder onder de goden opgenomen, en genoot, inzonderheid in *Lycië* en op *Delos*, veel eerbewijs. Zij wordt als eene fchoone zuigende vrouw afgebeeld, met APOLLO aan de borst, en DIANA aan de hand.

LAUCHSTADT. Een klein ftadje in het voormalig ftift *Marfeburg*, ruim 700 inwoners bevattende, werwaarts zich des zomers, uit-

uithoofde van het beroemde bad, hetwelk aldaar gevonden wordt, vele aanzienlijke perfonen en gezelfchappen begeven, welke laatfte, inzonderheid des zondags, uit alle nabijliggende groote en kleine plaatfen, zich aldaar verzamelen, om zich te verlustigen. Een kwartier uurs van dit ftadje ligt het aanzienlijk dorp *Klein-Lauchftadt.*

LAUDON. (GIDEON ERNST *vrijheer van*) Deze verdienftelijke krijgsheld werd in het jaar 1716, op het adelijk flot *Tootzen*, in *Lijfland* geboren. In zijn 16de jaar trad hij reeds als kadet in Rusfifchen dienst, en woonde de beide veldtogten der twee volgende jaren tegen *Polen*, gelijk ook de belegering en verovering van *Dantzig* in 1734, het innemen der vesting *Oczakow* in 1738, en van *Choczim* en de ftad *Jasfy*, met het overige gedeelte van *Moravië*, in het volgende jaar bij. Na het eindigen van den Turkfchen oorlog, langs onderfcheidene graden tot den rang van overfte-luitenant opgeklommen, verliet hij den Rusfifchen dienst; bood, bij het uitbarften van den Silezifchen oorlog aan FREDERIK II vruchteloos zijnen dienst aan, en ging naar *Weenen*, waar hij toevallig met den overften TRENK bekend werd, onder wiens korps hij eenigen tijd diende, zonder zich aan zijne ruwe en onbillijke gedragingen fchuldig te maken. Door den vrede van *Aken* buiten dienst geraakt, legde hij zich geftadig toe op de beoefening van alle krijskundige wetenfchappen, en las met alle oplettendheid de veldtogten en krijgsbedrijven der vroegere en latere helden, tot dat hij eindelijk als majoor bij het *Licaner* grens-regiment in *Kroatië* geplaatst werd.

De zevenjarige oorlog baande aan LAUDON den weg tot hooger roem, en bezorgde hem eene plaats van overfte-luitenant bij de *Kroaten.* Hij vervolgde den van *Praag* vlugtenden vijand; bragt hem aanmerkelijke nadeelen toe, en verwierf door zijne uitftekende bekwaamheid in den kleinen oorlog de hoogachting van den geheelen ftaf, benevens de orde van MARIA THERESIA, met het groot kruis derzelve. In 1759 werd hij door deze vorftin tot generaal veldtuigmeester aangefteld, welke bijzondere onderfcheiding hij ook verdiende; want hij was het, die bij *Olmutz* het aanzienlijk Pruisfifche transport van levens- en krijgsbehoeften, bijna geheel, weg nam, waardoor het beleg der ftad moest worden opgeheven; die in 1759 bij *Kunnersdorf*, terwijl de *Rusfen* reeds vloden, alleen de overwinning behaalde, en *Pruisfen* hier eene gevoelige neep toebragt; die aan het plan tot het overvallen van *Hochkirchen*, zoowel als aan deszelfs roemrijke uitvoering, een aanmerkelijk deel had; die in 1706 *Glatz* ftormenderhand veroverde, en in 1761 de belangrijke vesting *Sweidnitz*, in den nacht overviel, en binnen weinige uren vermeesterde.

Na het eindigen van den zevenjarigen oorlog, bragt hij den tijd grootendeels op zijn landgoed *Habersdorf*, bij *Weenen*, door: hij verkreeg de waardigheid eens rijks-vrijheers, en werd bij het uitbarften van den Beijerfchen fuccesfie-oorlog, in 1778, tot veldmaarfchalk verheven. De helft der legers ftond onder zijn bevel, en hij belettede,

de, gedurende dezen geheelen krijg, den *Pruisfen*, om iets van belang te ondernemen. Na den gefloten vrede genoot LAUDON eenige jaren rust, tot dat de verfchrikkelijke oorlog tusfchen *Oostenrijk* en de *Turken* in 1788 uitbrak. Hij verkreeg het opperbevel over het leger, dat bij *Kroatië* en *Slavonië* ftond; floeg, onmiddellijk na zijne aankomst bij hetzelve, den vijand; veroverde de vestingen *Dubicza*, *Novi* en *Berbix*, en werd in 1789 opperbevelhebber van het hoofdleger bij *Semlin*, hetwelk tot nu toe veel geleden had, doch thans begon te zegepralen. LAUDON voerde hier als grijsaard zijn laatfte, maar ook zijn grootfte, meesterftuk uit. Hij floeg den 15 van Herfstm. des genoemden jaars het beleg voor *Belgrado*, de voormuur des Turkfchen rijks; floot de vesting volkomen in; floeg alle uitvallen manmoedig af; bemagtigde de voorfteden, en rigtte een nooit gehoord kanonvuur tegen de bijna onbedwingelijke ftad, die zich eindelijk den 9den van Wijnm. aan hem overgaf. Toen de *Pruisfen*, in 1790, *Oostenrijk* gewapenderhand tot vrede wilden noodzaken, werd LAUDON tot aanvoerder der in *Boheme*, *Moravië* en *Gallicië* bijeen trekkende troepen beftemd: dan, alware ook de vrede niet gevolgd, zouden nogthans de lauweren, door hem bij *Belgrado* geplukt, zijne laatfte geweest zijn; want hij ftierf in het hoofdkwartier te *Neutitfchein* in *Moravië*, den 14den van Hooim. 1790, aan eene opftopping van het water, in den ouderdom van 74 jaar.

LAUDON was buiten twijfel een der grootfte veldheeren zijner eeuw. Hij, die in tijden van vrede als een ftil ingetogen landman leefde, vloog, gelijk een blikfemftraal, naar het veld, wanneer hij geroepen werd. Hij was langzaam in het ontwerpen zijner plans; doch voerde dezelven met eene onftuimigheid uit, welke alle hinderpalen ter nedervelde. Zoo onverbiddelijk ftreng hij ten aanzien der krijgstucht onder zijn leger was, zoo weinig plaagde hij hetzelve met ondoelmatige kleinigheden. Hij werd door zijne foldaten, wier dapperheid hij, na iederen gewonnen flag, openlijk vermelde, algemeen bemind, en, onder zijne banieren, hielden zij zich voor onverwinnelijk. Hij beoefende het karakter der tegen hem ftrijdende veldheeren uit hun gedrag, en raadde dikwijls hunne ontwerpen, weshalve hem ook zelfs zijne vijanden den fchranderen LAUDON noemden. Ondertusfchen was eene onverzettelijke tegenwoordigheid van geest, gepaard met het vermogen, om fpoedig tot een befluit te komen, de hoofdtrek van zijn karakter, waardoor hij geheel onvoorziene gebeurtenisfen, op het oogenblik, ten zijnen voordeele wist te bezigen. Voor het overige moeten wij hier nog aanmerken, dat keizer JOSEPH, na de verovering van *Belgrado*, uit de Oostenfche familie-kas, de groote fter van de *Therefia*-orde, geheel uit brillanten beftaande, aan dezen held ter belooning toezond, met vrijheid tevens, om dezelve op zijne borst te mogen dragen: een voorregt, hetwelk alleen aan den grootmeester dezer orde en dus alleen aan het hoofd van het Oostenrijkfche huis, toekwam. Na den dood

van LAUDON werd deze ſter door het hof weder voor 50,000 guldens ingekocht. Vroeger was reeds de beeldtenis van dezen held, uit kararisch marmer gehouwen, en van een gepast bijſchrift voorzien, in het gebouw van den hofkrijgsraad geplaatst geworden.

LAURA. (Zie: PETRARCHA.)

LAURIERBOOM. Deze behoort onder de vruchtdragende boomen. Schoon zijne vruchten bij ons zelden rijp worden, is hij nogtans wegens zijne fraaije en altijd groene bladen een ſieraad der hoven. Men vindt er verſcheidene ſoorten van, als: de gemeene Laurierboom met breede bladen; eene ſoort met dun loof, en de wilde Laurierboom, wiens bladen, nog jong zijnde, eenigzins breed en rond zijn, doch, ouder geworden zijnde, ſmaller worden, en meer ſpits toeloopen; voorts aan de regter zijde glad, en de andere zijde eenigermate ruig zijn. Hiertoe zou men ook kunnen brengen den Laurier-kerſenboom; hebbende fraaije, breede glinſterende bladen, en wiens vrucht niet zeer ongelijk aan de kerſen is. Deze boomen worden voortgeplant of door de vrucht, die in de aarde wordt geſtoken, of door loten, welke uit den wortel ſpruiten; doch die de dikte van eenen duim moeten hebben, en ten minſte 4 vingers diep in goede, vette aarde gezet worden, alzoo deze boomen, ſchoon overal groeijende, eenen zoodanigen grond beminnen. Niet beſtand tegen de koude, moeten zij in tijds uit de opene lucht genomen, en om ze te beter te bewaren, in vierkante bakken gezet worden.

LAUSANNE. Eene aangename ſtad, op drie heuvels, de hoofdſtad van het kanton *Waadland* (*pays de Vaud*), in *Zwitſerland*, een half uur van het meer van *Geneve* liggende. Zij had ſedert 1536 een *Gymnaſium*, hetwelk in 1806 tot eene hooge ſchool, met 14 hoogleeraren en eenen Rector, verheven werd; ook zijn er vele opvoedingshuizen, en meer dan 10,000 inwoners. De goud- en zilverwerkers, gelijk ook de vele boekdrukkerijen, die er voorheen waren, zijn in de jongſte tijden aanmerkelijk verminderd. De ſtad heeft ettelijke fabrijken, en drijft eenigen handel in eigen verbouwde wijnen; doch inzonderheid vinden de ingezetenen hun beſtaan door de vreemdelingen, die, zoo uithoofde harer ſchoone ligging, als om zich in de Franſche taal en den gezelſchappelijken toon der beſchaafde wereld te volmaken, uit alle landen van *Europa* derwaarts komen. Men vindt er vele boek- en kunstverzamelingen van bijzondere perſonen; ook heeft men er uitmuntende wandelingen. *Lauſanne* ſtond eertijds onder het kanton *Bern*, welks landvoogd op het bisſchoppelijk ſlot zijn verblijf hield, en over het geheele omliggende land het gebied voerde; houdende de bisſchop, die in 1716 tot rijksvorst verheven werd, ſedert de ſtad den hervormden godsdienst aannam, zijnen zetel niet meer te *Lauſanne*, maar te *Freyburg*.

LAUSITZ of LAUSNITZ is de benaming van het oudtijds *Slaviſche*, thans Duitſche land, dat ten Oosten aan *Silezië*, ten Zuiden aan *Boheme*, ten Westen aan *Meiszen* en den Sakſiſchen keur-

kreits, en ten Noorden aan de mark *Brandenburg* grenst. Het wordt in de *Opper-Laufitz*, of het Zuidelijke, en *Neder-Laufitz*, of het Noordelijke gedeelte onderfcheiden, offchoon de Wendifche naam *Laufitz*, een marsland beteekenende, tot in de 15de eeuw alleen aan *Neder-Laufitz* eigen was, en ook alleen past. *Opper-Laufitz* had van oudsher geenen bijzonderen naam, maar werd later *de Zes landen en fteden genoemd.* Hetzelve levert eene bekoorlijke afwisfeling van bergen en dalen, en overal kenmerken van welvaart op. De veeteelt is er vrij aanzienlijk, zoo als ook de vlasbouw; doch de korenbouw is voor de ongemeen fterke bevolking niet toereikende: de bergen en de Noord-westelijke ftreken leveren overvloed aan hout op. Men heeft in *Opper-Laufitz* vele bloeijende fabrijken, waaronder de linnen-weverijen, die de fijnfte foorten vervaardigen, de belangrijkfte zijn. Bovendien vindt men ook laken- en andere fabrijken van wolle ftoffen (die echter oudtijds aanzienlijker waren), alsmede katoen-fabrijken, die nog van veel belang zijn. *Bautzen*, *Görlitz* en *Zittau* zijn de voornaamfte fteden in de *Opper-Lausitz*. *Neder-Lausitz*, een boschrijk, door verfcheidene rivieren en kleine meren doorfneden land, waarin moerasfen en zandgronden elkander afwisfelen, is minder gunftig voor den landbouw; doch levert uitmuntend ooft, hout, wild en visch in overvloed op. Ook hier zijn de linnen-fabrijken de belangrijkfte. *Lubben* is de aanzienlijkfte ftad dezes lands, waarin nogthans niet ééne zoo wel varende ftad, als in de *Opper-Laufitz* gevonden wordt.

De bevolking der beide *Laufitzen* fchat men op een half millioen menfchen. De Sorbifche *Wenden*, die in de 7de eeuw van deze landen bezit namen, maken nog het meerder getal der landbewoners uit. Zij onderfcheiden zich door eene bijzondere kleederdragt, en hebben nog den ouden nationalen haat tegen de *Duitfchers* behouden, welke laatfte, daarentegen, alleen in de fteden wonen. De Wendifche fpraak is, in *Opper-* en *Neder-Laufitz* verfchillend, en zeer moeijelijk om te verftaan.

De beide *Laufitzen* werden in de 14de eeuw, in het koningrijk *Boheme* ingelijfd; doch in 1620 door keizer FERDINAND II aan JOHANN GEORGE I, keurvorst van *Sakfe*, verpand, en eindelijk in 1635, door het *reces* van *Praag*, volkomen afgeftaan, welke afftand ook bij den Westphaalfchen vrede bekrachtigd werd. Sedert was *Sakfe* in het bezit van beide landen; doch moest het na den roemrijken veldtogt van 1813, voor 's konings ftandvastige aankleving aan den Franfchen keizer NAPOLEON, door gewigtige land-afftanden boeten, en werden den vorst, bij de onderhandelingen te *Weenen* wetten voorgefchreven, waaraan hij zich moest onderwerpen. De ligging der beide *Laufitzen*, welke *Silezië* met de *Elbe* vereenigt, moest natuurlijk *Pruisfen* op derzelver aanwinst doen denken; gelijk dan ook niet alleen de geheele *Neder-Lausitz*, met 143,921 zielen, maar ook het grootfte gedeelte van den *Opper-Lausitz*, met 151,560

151560 zielen, met *Pruisfen* werd vereenigd; blijvende alleen het Zuidelijk gedeelte van het laatfte, met de fteden *Zittau*, *Lobau*, *Bautzen* en *Camenz*, met eene bevolking van 200,000 inwoners, aan *Sakfe*, alwaar het nu de *Lausitzer* kreits uitmaakt; terwijl *Pruisfen* zijne hiervan aangewonnen landen met de provincien *Silezië*, *Brandenb rg* enz. vereenigd heeft. Intusfchen heeft de koning van *Pruisfen* den titel van markgraaf der beide *Laufitzen* aangenomen; doch noemt zich de koning van *Sakfe* markgraaf van *Opper-laufitz*.

LAUTERBUNN, een Zwitfersch dorp, in een klein dal, in het Duitfche gedeelte van het kanton *Bern* gelegen, is beroemd wegens den waterval, de *Staubbach* genoemd, die van eene hoogte van 925 voet naar beneden ftort. Het bekoorlijk dal, waarin het dorp ligt, wordt door lijnregt opgaande rotfen, ter hoogte van 1000 voet, bepaald, en in het verfchiet door eeuwige fneeuwbergen ingefloten. De *Staubbach* ftort van eene dezer rotfen naar beneden, en haar water is reeds, nadat het 300 voet gevallen is, verftoven. Het dorp, flechts 2,500 voet boven de oppervlakte der zee liggende, is zeer vruchtbaar.

LAVA. (Zie: VUURSPUWENDE BERGEN.)

LAVATER (JOHANN KASPAR) werd in Slagtm. 1741 te *Zurich* geboren, waar zijn vader als geneesheer en een braaf burger in achting ftond. Reeds vroeg nam zijn hart eene godsdienftige rigting, het lezen van den Bijbel en het gebed werd voor hem eene behoefte, en reeds als leerling, in de lagere klasfen van het *Gymnafium*, deed hij waarnemingen omtrent de verhooring zijner meest bepaalde gebeden, waarmede het echter meestal zeer natuurlijk toeging. Meer aanmerkelijk ontwikkelde zich zijn geest in de hoogere klasfen, waar hij het onderwijs van BREITINGER en BODMER genoot. Van zijne vroege jeugd af eene fterke neiging voor den geestelijken ftand aan den dag gelegd hebbende, werd dezelve naderhand, door de naauwe vriendfchap met verfcheidene edele jongelingen, uit de beroemdfte *Zuricher* familien, HESS en FUSZLI, gevoed. Onloochenbaar was zijn, fchoon fomtijds te ver getrokken, ijver voor alles, wat hij voor waarheid erkende, zoowel als zijne kloekmoedige tegenftreving van alle foort van dwingelandij en onverdraagzaamheid, voor welke hem geen offer te zwaar was. Onvergetelijk is, ten aanzien van het laatfte, in de jaarboeken van *Zurich* zijne, met zijnen vriend FUSZLI (naderhand beroemd fchilder in *Engeland*) eerst naamlooze, en naderhand openlijke gedane aanklagte tegen den landvoogd GREBEL, wiens onderdrukkingen en onregtvaardigheden hij, in fpijt van alle aanzienlijke betrekkingen en magtige befcherming des booswichts, onbewimpeld ten toon ftelde.

LAVATER was godgeleerde, zielzorger en predikant, eerst van het weeshuis, en federt 1778 diaken en leeraar bij de *St. Peters-kerk*, en werkte als zoodanig in de laatfte helft der vorige eeuw

door leer en voorbeeld, door fchriften en mondelinge gefprekken, naar zoo vele kanten, en met zoo vele fnelheid, dat hij, alleen uit dien hoofde en als opperhoofd eener eigene fchool, opmerking verdient. Grondige taalkennis, echter, en eene daarop gebouwde gezuiverde uitlegkunde, bezat hij niet, waaraan voornamelijk zijne buitenfporige gezigten en wondervolle ftellingen, in het leerftellig vak en de bijbelverklaring, moeten worden toegefchreven. Men herinnere zich hier flechts zijne preken over het *beftaan van den Duivel*, en zijn beweerde omtrent *het geloof in Wonderen*, waarvan hij nogthans in latere jaren fchijnt terug gekomen te zijn. Intusfchen behelzen zijne geestvolle en diep doordachte fchriften, zijne *Uitzigten in de eeuwigheid*, zijn JEZUS *Mesfias*, zijn PONTIUS PILATUS, zijne *Befchouwingen over de gewigtigfte plaatfen der Evangelien*, en zijne *Handbijbel* eenen fchat van menfchenkennis, en diepe blikken in de verborgenfte plooijen van het menfchelijk hart, waarbij hij dikwijls gevoelde, hetgeen de geleerdfte uitlegkundige naauwelijks doorgrondde.

Als zielbezorger maakte LAVATER zich van zijne geloofsgenooten geheel meester, en was in hunne hemelfche en aardfche belangen derzelver raadgever en wegwijzer. Niet alleen was hij dit voor zijne eigene gemeente, maar ook voor duizenden buiten dezelve. Aan het meer van *Geneve* en aan de *Belt* onthefte zijne vrijfpraak de belaste gemoederen van hunne fchuld; en van den vromen Zuricher landman tot de visfchers in *Bremen*, voor welke hij het roerend visfchers-lied dichte, alsmede van de vrouw des ministers in *Koppenhage*, ontving hij de ondubbelzinnigfte blijken van erkentenis. Schier dagelijks zond hij gefchrevene en gedrukte vermaningen en hartsverligtingen aan alle zijne geloovigen, in honderderlei gedaanten en bekleedfels, en drong met nadruk op zelf-onderzoek, en het aanleggen van geheime dagboeken over zich zelven aan, waartoe hij in zijn *geheim Dagboek*, en in vele bijvoegfelen tot hetzelve, onder den titel: *Nadenken over mij zelven* enz. voorfchriften ter naarvolging aan zijne aanhangers gaf. Er was geen ftand of ouderdom, waarvoor hij niet bijzondere boeken ter ftichting gefchreven, of als *handfchrift voor Vrienden* in het licht gegeven heeft. Men vindt er onder: *Zedenboekje voor het gezin; Zakboekje voor Dienstboden; Christelijk handboekje voor Kinderen; Brieven aan Jongelingen* enz.

Als predikant vertoont zich zijn talent met den meesten luister. Zijne uitgieting des harte, met de zalving in ftem, gelaatstrekken en gebaarden voortgebragt, was onwederftaanbaar; doch ook hier fleepte zijn ijver, en eene veel te weinig beteugelde verbeeldingskracht, hem maar al te dikwijls tot wanvoegelijkheden weg, welke de onaangenamfte indrukken konden veroorzaken. Met dit alles zoude uit de reeds afzonderlijk gedrukte, en door hem bijeengebragte, leerredenen nog wel eene uitgezochte verzameling te maken zijn. Gelukkiger vielen vele zijner geestelijke liederen uit, voornamelijk die, waarbij eene parabel, of eene zeer bijzondere aanleiding ten grondflage ligt.

 On-

Ondertusfchen fteunt zijn grootfte roem, inzonderheid buiten 's lands veel minder op zijne geestelijke en kerkelijke werkzaamheid, dan op zijne fterke zucht voor de gelaatkunde, waarvan hij geheel doortrokken was. Het prachtwerk zijner *Phyfiognomifche Fragmenten* fpeelt in de gefchiedenis der Duitfche letterkunde en kunst eene eigene, veel beduidende rol; is in alle befchaafde talen van *Europa* overgezet, en zal fteeds een rijke fchat van vernuftige zamenvoegingen, fijne befchouwingen, en zeldzame blikken in de mensch- en karakterkunde blijven, en ook daardoor voor de Duitfche letterkunde onvergetelijk zijn, vermits eene menigte van uitdrukkingen en wendingen, welke LAVATER in den drang zijner geestelijke barensween voortbragt, federt in het gemeene leven overgegaan, en voor den rijkdom en de bevalligheid der Duitfche taal zeer weldadig geweest zijn.

LAVATER bezat in de teekenkunst alleen eene natuurlijke bedrevenheid. Intusfchen teekende hij voor een bloot liefhebber zeer dragelijk, en had, inzonderheid nadat hij als gelaatkundige was opgetreden, uit alle oorden en landen zoo vele afbeeldfels, voornamelijk portretten, bekomen, en van doorreizende vreemdelingen, die hem bezochten, zoo velerlei uit hunne portefeuilles ontvangen, dat ook wel een veel middelmatiger kop, dan de vurige ziener, door het veelvuldig befchouwen en over en weer fpreken, eene zekere mate van kennis in dit vak, en een gevoel van het betere en flechtere had moeten verkrijgen; doch ook hier was zijne toomelooze verbeeldingskracht maar al te dikwijls tot zijn nadeel bezig, en deed hem daar fchoonheden en beweeggronden ontdekken, waar geen onpartijdige dezelve immer vinden kon.

Bij het uitbarsten der omwenteling in *Zwitferland* behoorde LAVATER onder die verftandigen en braven, die haar uiteinde voorzagen, en zich onder het gewoel der ftrijdende partijen vrij en onberispelijk wisten ftaande te houden. Zoo wel op den kanfel als onder het volk fprak hij met eene ftoutmoedigheid, welke alleen eene echte zucht voor regt en vaderland kan inboezemen; en *Zurich* heeft aan hem zijne eer en rust te danken. Nog onder de onderdrukking van het Fransch beftuur, in 1798, bezat hij den moed, om den directeur REUBEL, bij een vertoog, door hem zelven onderteekent, wegens *Frankrijks* fchandelijk gedrag omtrent *Zwitferland*, tot rekenfchap te vorderen, waarop wel een fcherp antwoord, maar niets gevaarlijks, voor hem volgde. Hij hield intusfchen niet op, voor regt en orde te fpreken, en de willekeur der gebiedvoeders openlijk ten toon te ftellen, toen hij eindelijk, gedurende eene fmartelijke ziekte, naar *Bazel* in ballingfchap gezonden, doch ook eerlang ontflagen werd. In *Zurich* terug gekomen, zettede hij zijne ambtsbezigheden met denzelfden vaderlandfchen ijver voort, toen hij daarin eindelijk, op eene verfchrikkelijke wijze, geftoord werd. Bij den intogt van *Masfena* in *Zurich*, in Herfstm. 1799, werd hij, terwijl hij

op

op ftraat bezig was, om de foldaten te verkwikken, door eenen grenadier, verraderlijk, door de zijde gefchoten, aan welke wond hij den 2den van Louwm. 1801 overleed. Op zijn ziekbed fchreef hij de *Gefchiedenis zijner ballingfchap*; SAULUS en PAULUS, een Christelijk gedicht; een aantal brieven, onder anderen ook den merkwaardigen aan STOLBERG, over zijne geloofsverandering, en zijne Ode: *Zurich aan het einde der* 18de *eeuw*, welke onder zijne voortreffelijkfte dichtftukken van die foort hehoort. Zijne Ode: *Zurich aan het begin der* 19*de eeuw*, was zijn zwanenzang.

LAVATER, hoe dweepziek ook, bezat een zedelijk goed karakter, waarvan geloof en liefde de grondtrekken uitmaakten. Voor vriendfchap, vaderland, menfchen- en broederliefde was zijn hart volkomen geftemd, zoowel als voor elk heldhaftig krachtbetoon, wanneer het algemeene welzijn en de algemeene nood dit vorderden. Zijne vijanden noemden hem eenen gevallen engel, en zijne vrienden den trooster in allen nood. Hij zelf, de verzoenlijke, vond MOREAU menfchelijk, en BUONAPARTE groot. Waarfchijnlijk had hij zich met de tegenwoordige eeuw nog verzoend.

LAVINIA. LAVINIUM. LAVINIA was eene dochter van den koning LATINUS ten tijde, dat AENEAS in *Italië* kwam: zij was verloofd aan TURNUS, maar huwde, nadat deze door AENEAS overwonnen en gedood was, aan den laatften, die eene ftad bouwde, en dezelve naar haar *Lavinium* heette. Na den dood van haren echtgenoot, voor deszelfs voorzoon ASKANIUS of JULUS vreezende, vlugtte zij in de bosfchen en baarde er eenen zoon, dien zij AENEAS SILVIUS noemde, en welke naderhand opvolger van ASKANIUS werd.

LAVOISIER. (ANTOINE LAURENT) Deze voortreffelijke fcheidkundige zag in Oogstm. 1743 in *Parijs* het eerfte levenslicht. Bij eene zorgvuldige opvoeding en zeldzame geestvermogens ontwikkelden zich zijne talenten vroegtijdig, en toonde hij reeds in die jaren, waarin men zich gewoonlijk meer aan het vermaak, dan aan diepzinnige letteroefeningen overgeeft, wat men van hem te verwachten had. Een zijner eerfte werkzaamheden beftond in een zeer fchrander, meestal, op wis- en natuurkundige kennis gegrond plan, om de ftad *Parijs* te verlichten, hetwelk hij in 1766 bij de akademie der wetenfchappen, waarvan hij twee jaar later lid werd, inleverde, en waarvoor hij, van wege het hof, eenen gouden eerpenning ter belooning ontving. In 1773 deed hij, met den beroemden GUETTARD, eene mineralogifche reis door *Frankrijk*, waarbij de natuurkundige aardrijksbefchrijving dezes lands niet weinig gewonnen heeft, en toonde, toen verfcheidene geleerden, in 1775, 1776 en 1777, hunne waarnemingen over de vermeende verandering van water in aarde, bij de akademie inleverden, duidelijk aan, dat de aarddeelen, gedurende de bewerking, uit de verglaasde distelleervaten, werden afgefcheiden. Zijne waarneming omtrent het toenemend gewigt der metaal-kalken, die zich, volgens zijne naauwkeurig genomene proeven, al-

alleen met in de vaten opgeflotene lucht vermengen, legde den eerften grond tot zijne antiphlogistifche theorie. Hij las deze proefnemingen eerst ftukswijze aan de akademie voor; doch gaf dezelve in 1774, in de *opuscules chymiques et Phyfiques*, in druk uit, in welk werk hij tevens eene uitvoerige befchouwing leverde van de toen nog in *Frankrijk* weinig bekende proefnemingen van PRIESTLEY, omtrent de verfchillende foorten van lucht of gaz, welke naderhand, door de groote naauwkeurigheid, waarmede hij dezelve herhaalde, eene meerdere volkomenheid ontvingen. Ongetwijfeld komt aan LAVOISIER den roem toe, van aan de fcheidkundige proeven eene nieuwe gedaante gegeven te hebben, en behoort hij onder de eerften, die zich van de fcheid-en natuurkunde, bij zijne proefnemingen, te zamen en gelijkelijk bediende, zoo als hij ook de wiskundige berekeningen, waarvan flechts weinige fcheidkundigen, voor hem, gebruik maakten, met zeer veel vrucht, ter voltooijing van zijnen arbeid, bezigde.

LAVOISIER van nu af de bouwftoffen voor zijn nieuw Antiphlogistisch leerftelfel verzamelende, gaven zijne menigvuldige proefnemingen, die een buitengewoon aantal van kostbare toeftellen vereischten, aanleiding tot verfcheidene onverwachte ontdekkingen. In 1776 bewees hij tegen PRIESTLEY, die uit een mengfel van falpeter-zuur met zekere aarde zuivere of levenslucht verkregen had, dat het falpeter-zuur zelf uit enkele lucht beftaat, en las twee jaren later bij de akademie eene verhandeling voor, ten betooge, dat de levenslucht, welke PRIESTLEY eerst gedephlogisteerde lucht genoemd had, het eigenlijk beginfel der *zuren* is, hetwelk, volgens hem, alle zuren gemeen hebben, en hij *oxygène* noemde: hetzelve bevordert de verkalking der metalen, en vormt, met de vuurftof vereenigd, de levens-lucht.

Terwijl LAVOISIER in 1783 de proef nam, om door verbranding van ontvlambare en levenslucht, in beflotene glazen, water voort te brengen, waartoe hij een zeer vernuftig werktuig had vervaardigd, vernam hij, dat ook CAVENDISH in *Engeland*, en MONGE in *Parijs*, dezelfde proefnemingen, met een goed gevolg, hadden in het werk gefteld. Hij veranderde derhalve de zijne in zoo ver, dat hij ze tot de ontbinding van het water bepaalde, waaruit hij door middel van gloeijende ijzeren fpiralen, in ijzeren of aarden buizen, de ontvlambare- van de zuivere of levens-lucht affcheidde. Ook nam hij, tot *Regisfeur des poudres et falpêtres* aangefteld zijnde, deze gelegenheid waar, om de falpeter-bereiding in *Frankrijk* aanmerkelijk te verbeteteren, waarover hij in 1777, onder den titel van *Inftruction fur les nitrières et fur la fabrication du falpêtre*, een werkje in het licht gaf. In 1788 verfcheen, in vereeniging met verfcheidene Franfche fcheidkundigen zijne *Nomenclature chimique*, en in het volgende jaar zijne *Elementaire de Chimie*, 2 deelen 8°, een werk, dat al fpoedig herdrukt werd, en altijd tot een model van foortgelijke werken zal kunnen dienen. (*)

Ons

(*) Men heeft van hetzelve ook eene Nederduitfche vertaling.

Ons bestek gedoogt niet, om hier alle de voordeelen op te tellen, welke verscheidene fabrijken in *Frankrijk* uit LAVOISIER's arbeid getrokken hebben. Genoeg is het, aan te merken, dat velen door zijne scheidkundige kennis aanmerkelijk zijn verbeterd geworden. Gedurende 1788 en 1789 hield hij zich met de zoo belangrijke proeven, omtrent de uitwaseming van dierlijke ligchamen, bezig, welke hij, benevens de ademhaling en spijsvertering, als volstrekt noodzakelijk tot onderhoud van elk dierlijk ligchaam beschouwde. Men vindt een gedeelte dezer proefnemingen in het laatste deel van de schriften van de akademie der wetenschappen.

Ondertusschen was het niet alleen in het scheidkundig vak, dat LAVOISIER zich zoo voordeelig onderscheidde; maar ook in de waarneming zijner ambtsbezigheden was hij altijd met ijver werkzaam, en gaf hij menig blijk van zijn, ook in dezen, schrander en geoefend oordeel. Zoo schreef hij verscheidene werken over staats-huishoudkundige onderwerpen, waaronder dat *sur la Richesse territoriale de la France*, waarover hij in 1791, op verzoek der eerste Nat. vergadering, reeds eene verhandeling geschreven had, en hetwelk door deskundigen als het beste van dien aard beschouwd wordt. Hij was een van de voornaamste leden der commissie, in 1790 reeds bij de akademie der wetenschappen benoemd, ter bepaling van gelijkvormige maten en gewigten, en werd, na den dood van TILLET, penningmeester bij de laatste, welken post hij tot de opheffing van alle door het hof betaalde of begunstigde akademien bekleedde. Dan, noch zijn uitstekend genie, noch zijn medelijdend gevoel, waarmede deze verdienstelijke man het ongeluk van elken hulpbehoevenden poogde te verzachten, konden hem voor de onzinnige woede der Nat. conventie beveiligen. Als voormalig pachter-generaal aangeklaagd, verscheen hij met zijne gewezene ambtgenooten voor het revolutionair geregtshof; werd met dezen ter dood veroordeeld, en eindigde zijn leven op den 6den van Grasm. 1794, in het 51ste jaar zijns ouderdoms, op een schavot. Hij stierf met de standvastigheid van eenen man, die zich verzekerd houdt, van eenmaal betreurd en gemist te zullen worden. LAVOISIER had een schrander uitzigt, en een innemend voorkomen. Zijn huis was, eenige jaren lang, de verzamelplaats van zoowel in- als uitlandsche geleerden en kunstenaars, die wekelijksch een paar malen bijeen kwamen, en aan welke bijeenkomsten de scheidkunde menige ontdekking te danken heeft, die welligt anders niet zoude zijn bekend geworden.

LAW. (JOHN) Deze man, in 1671 te *Edinburg* geboren, heeft zich in vele opzigten berucht gemaakt, inzonderheid door zijne ontwerpen, om *Frankrijk* van den verbazenden schulden-last te ontheffen, waaronder dat rijk na den dood van LODEWIJK XIV zuchte, en die niet minder dan twee millards livres bedroeg. LAW kwam in 1710 in *Frankrijk*, waar zijn plan bij den minister van finantie ingang vond. Hij rigtte in 1716, op zijn' eigen' naam, eene

ne openbare bank op, welke echter eerlang de algemeene kas van alle inkomsten des rijks, en weldra met een handelgenootschap op de *Missisippi*, waarvan men zich de grootste voordeelen beloofde, vereenigd werd. Het publiek, door het vooruitzigt op winst bekoord, kocht doldriftig de akties, en er kwam rijkelijk geld in omloop. Nadat de bank zelve nog aanmerkelijk was uitgebreid geworden, nam de dolle handel eenen aanvang, zoodat in 1719 de akties de geheele waarde van al het geld, dat zich in het rijk bevond, tachtig maal overtroffen.

Terwijl dit voorviel, werd LAW in 1720 tot minister van finantie verheven; was hij van Protestantsch Katholijk geworden, en van avonturier in het bezit van een aanzienlijk vermogen geraakt. Om de bank staande te houden, moest men zich van allerlei bedriegelijken handel bedienen, en toen deze, in weerwil hiervan, niet altijd hare billetten kon betalen, poogde LAW zich te redden door eene wet, ingevolge van welke niemand, op straf van verbeurdverklaring, meer dan 500 livres aan baar geld in zijn huis mogt hebben. Daar dit, nogtans, niet hielp, werden de akties tot op de helft van derzelver wezenlijke waarde gebragt; doch nu ook werden de oogen der Natie op eenmaal geopend: men zag den algemeenen ondergang vooruit, en het gemor werd algemeen. De regering, door de algemeene stemming in vrees en onzekerheid gebragt, hief het verbod, om baar geld in zijn huis te mogen hebben, op, en veroorloofde zelfs, om het van buiten 's lands te mogen invoeren; doch het mistrouwen was te groot, en de grenzenlooze verwarring niet te verhoeden. Het volk, dat geen baar geld bezat, stormde bij geheele troepen naar de bank, om zijne billetten in te lossen, waarbij de aandrang zoo geweldig was, dat verscheidene menschen het leven er bij verloren. Eindelijk zag zich LAW, met den openbaren vloek beladen, genoodzaakt, om zich door de vlugt te redden. Nadat hij *Duitschland*, *Holland*, *Engeland*, en *Denemarken* doorkruist had, begaf hij zich naar *Venetië*, waar hij in 1729, bijna in behoeftige omstandigheden, stierf.

LAWINEN. Een woord, uit het Zwitsersch afkomstig, beteekenende eene groote menigte sneeuw, die van de hooge bergen in de nabij liggende dalen stort, en dikwijls de grootste verwoestingen aanrigt. Van deze *Lawinen*, of sneeuwvallen, zijn drieërlei soorten, als: 1 *Wind*-of *Stoflawinen*, alzoo genoemd, omdat zij door den wind verwekt worden, die de versch gevallen sneeuw met zich voert, en als stof in de dalen doet nedervallen. 2. *Sneeuw lawinen*, die alleen uit sneeuw bestaan, en uit hoofde van de snelheid, waarmede zij voortrollen, de gevaarlijkste zijn; doch daar zij de luchtigste van alle zijn, kan men er zich het gemakkelijkste van onder uit arbeiden; hebbende men voorbeelden van menschen, die 24 uren onder zulk eene *Lawine* gelegen hebben, zonder te stikken. Deze sneeuwvallen worden niet door den wind voortgestuwd, maar alleen door hunne ei-

eigen zwaarte veroorzaakt, waardoor zij langs den geheelen grond rollen, en boomen, rotfen enz. in hunne vaart met zich voeren. Zij hebben inzonderheid in de Lente plaats, wanneer de warmte de fneeuw vaster en drooger maakt. Haar val doet dikwijls berg en dal dreunen, en verwekt eenen flag, gelijk aan den donder. En 3. *Aard-lawinen*, die alsdan plaats hebben, wanneer het aardrijk, door eenen lang aanhoudenden, diep indringenden regen, dermate doorweekt is, dat de grond, met alle daarop ftaande huizen, boomen, en geheele bosfchen in de diepte ftorten, en dikwijls onberekenbare fchade veroorzaken.

LAZARONI. Zijn eene klasfe van menfchen, die tot hiertoe alleen in *Napels* gevonden worden. Zij leefden onder de vorige regering zonder ftand, zonder eenig bepaald beroep, zonder huis; bragten het grootfte gedeelte des jaars, in de uiterfte behoeften bij dag en nacht, op de ftraten en openbare pleinen der ftad door, en werden op een getal van 40,000 gefchat. De groote vruchtbaarheid des lands, die 's menfchen onderhoud zoo gemakkelijk maakt; de buitengewone matigheid van deszelfs bewoners; de heete luchtftreek, en de daaruit voortvloeijende loomheid hebben aan deze zonderlinge foort van menfchen hun beftaan gegeven. Zij leefden onder elkander in eene foort van maatfchappij, en echter, hetgeen zeer moet in het oog vallen, waren zij voor de rust en veiligheid der ftad niet gevaarlijk. De *Lazaroni* zijn in hunne leefwijze zeer matig, en hoogst onverfchillig ten aanzien van hunne kleeding; terwijl de luchtftreek hun de behoefte van voedfel en dekfel doet gevoelen, en gemakkelijker laat bevredigen. De hoogfte nood alleen dringt hen tot den arbeid, en het weinige, hetwelk voor hun onderhoud onontbeerlijk is, vinden zij ligtelijk op onderfcheidene wijze, door het verrigten van boodfchappen, door krui- en dagloonen enz. Voorheen konden zij door niets bewogen worden, om door arbeid meer te verdienen, dan hunne gewone leefwijze vorderde, en waren tevens in weerwil van hun groot aantal, hetwelk hen ligtelijk tot buitenfporigheid had kunnen vervoeren, zeer vriendelijk en vredelievend, zoodat zij dikwijls de zwaarfte beleedigingen van het overige gemeen met het grootfte geduld verduurden; hetwelk, trouwens, ook wel het eenige middel was, om door den ftaat geduld te worden.

Deze foort van menfchen vond men, van vroegen tijd af, alleen in *Napels*, waar alles medewerkt, om zulk een leefwijze mogelijk te maken; en van hier, dat geen *Lazaroni*, dan in den uiterften nood, zich van die ftad zou verwijderen. Eerst in de jongfte tijden heeft zich ook bij deze Natuur-menfchen eene foort van weelde geopenbaard, en ook bij hen is de zucht naar eigendom, en een meer gemakkelijk en gerust leven, geboren geworden. Volgens de nieuwfte berigten, gewennen zij zich, van langzamerhand, aan nijveren arbeid, ten einde daardoor eene vaste woonplaats te verwerven, en zich op zon- en feestdagen in zijden en andere kleederen te kunnen

vertoonen. Ook heeft de Fransche policie, toen zij in *Napels* het gebied voerde, niet weinig ter vermindering dezer menschen-klasse toegebragt, waartoe men op gronden vertrouwt, dat de tegenwoordige regering, verder, het hare zal toebrengen.

LAZUURSTEEN, (*Lapis Lazuli*) wordt gewoonlijk onder het geslacht der kiezel-aarde gerangschikt. Deszelfs benaming is van Perzischen oorsprong, en beteekent *Blaauw*. Hij is van eene schoone, hemels-blaauwe kleur, welke door de aan hem toegeschreven ijzerdeelen veroorzaakt wordt; is doorschijnend; in het breken dof en bijna aardachtig, en met punten van zwavel-kiezel voorzien. Hij is altijd ongevormd, en bevat voor het grootste gedeelte kiezel-, en voorts thoon- of kleiaarde, met kool- en zwavel-zure kalkaarde, of gyps, water en ijzerkalk. Deze steen breekt in het Zuidelijk *Syberië*, en in *Bucharye*, gelijk ook in *China*, *Tibet*, *Perzië* en *Natolië*. Waarschijnlijk is hij de saphir der ouden, alhoewel de beschrijving van deze op de onze niet toepasselijk is. Men gebruikt dezen steen tot het zoogenoemde *Ultramarin*, zijnde eene kostbare schilders-verf, en wel de duurste van alle: nogthans gebruikt men thans, in plaats van deze, de fijnste *Smalt*, die bijna hare plaats vervangt. Men vindt ook eenen valschen Lazuursteen (de Armenische), die echter in het vuur zijne kleur verliest; door staal geene vonken van zich geeft, en zich niet laat polijsten. Hij wordt tot bergblaauw gebruikt, en tamelijk veel in *Armenië* gevonden.

LEANDER. (Zie: HERO.)

LECTISTERNIUM. Dit was eene der grootste godsdienstige plegtigheden bij de *Romeinen*, welke plaats had bij gelegenheid van algemeene en zware rampen. Zij bestond hierin, dat men voor de goden prachtige bedden spreidde en kostbare maaltijden aanrigtte; terwijl de standbeelden der goden afgenomen werden, en, even als of zij zich aan den maaltijd te goed zouden doen, op de kussens aan tafel werden neêrgelegd. Het volk bedreef gedurende dien tijd allerlei teekenen aan rouw, om te toonen, dat er geene andere redding, dan van de goden, te wachten was: ook waren er in het openbaar tafels aangerigt, van welke armen en vreemdelingen zich konden voeden. De oorsprong dezer plegtigheid lag in het denkbeeld, als of de goden zelve ligchaamsbehoeften hadden, en men verzuimd had, hen en hunne priesters, gelijk mede de armen en vreemdelingen, die onder hunne bijzondere bescherming stonden, van het noodige te voorzien.

LEDA. De echtgenoote van den Lakonischen koning Tyndarus, de moeder van de schoone Helena. Volgens de fabel zoude Jupiter, die haar in den *Eurotas* had zien baden, op haar verliefd geworden zijnde, Venus hebben overgehaald, om zich zelve in eenen arend te hervormen, en dus Jupiter, de gedaante van eenen zwaan aangenomen hebbende, te vervolgen, die daarop als in angst zijnde tot Leda de vlugt nam, en haar aldus bezwangerde. Na verloop van eeni-

nigen tijd bragt zij twee eijeren ter wereld, waarvan het eene de geboorte gaf aan POLLUX en HELENA, het tweede aan CASTOR en CLYTEMNESTRA. Moeijelijk valt het, de ware beteekenis dezer mijthe te verklaren, die aan de beeldhouw- en ſchilderkunst groote ſtof voor ſchitterende tafereelen heeft opgeleverd.

LEDER-BEREIDING. Deze bewerking van dieren-huiden geſchiedt op verſchillende wijze, naar gelang van het onderſcheiden gebruik, hetwelk men er van wil maken. De *Oosterlingen* vonden het eerst de middelen uit, om huiden en vellen te bereiden; van het haar gemakkelijk te ontdoen; de overhelling ter verrotting weg te nemen; de vezelen digt in een te werken, en dezelve dus in eenen ſtaat te brengen, dien het water niet ſpoedig aandoet, en waarbij zij ook niet ſtijf, hard en onhandelbaar opdroogen. De geſchiedenis en oorſprong der Lederbereiding zijn duister; waarſchijnlijk heeft zich dezelve uit het *Oosten* het eerst naar *Rusland*, *Turkije* en *Hongarije* verſpreid; terwijl *Duitschland*, *Frankrijk*, *Engeland* en *Spanje* die later hebben leeren kennen. Hoe dit ook zij; de bereiding van dieren-huiden tot leder vordert twee hoofdbewerkingen, te weten: om de huiden van alle bloed, vet en ſlijmdeelen te ontdoen, en om de gelei bevattende vezelen onoplosbaar in water te maken, te doen zamentrekken, te vilten, en zoodanig van natuur te veranderen, dat zij der verrotting wederſtaan, door het water weinig aangedaan, en als handelbaar leder kunnen gebruikt worden. Hiertoe nu laat men de nog geheel onbewerkte vellen (*groene* genoemd) in, zoo mogelijk, ſtroomend zoet water eenige dagen weeken; brengt ze van tijd tot tijd op den *ſchaafboom*; ſchrapt ze met het *ſchaafijzer* aan de vleeschzijde af, en herhaalt dit zoo lang, tot dat zij van alle bloed, ſlijm en vet gezuiverd zijn. Hierop brengt men, altans in ons vaderland, de huiden bij de kalkkuip; beſmeert dezelve met dunnen, toegemaakten kalk op de haar-zijde, en ſtapelt ze hierop in de kalkkuipen op elkander, om het haar te doen losbijten. Zoodra zij nu eenige weken aldus gelegen hebben, en genoeg doorgebeten zijn, worden zij op den *haarboom* gebragt, om onthaard te worden, waarop zij in het water geſpoeld, afgevleeschd, en daarna weder in de kalkkuip worden gebragt. Genoeg gekalkt zijnde worden zij weder in water gelegd, nu en dan opgeſlagen, en vervolgens wederom op den boom gebragt, en verder volkomen gezuiverd; na welk alles zij in de looikuipen gedaan, en met fijn gemalen run van berken- of eikenbast beſtrooid worden. In den eenen hoek van de kuip is een afſchutſel met gaten, waarin eene pomp kan geplaatst worden, om het doorgezegen vocht van tijd tot tijd over de run te kunnen pompen, waardoor dit vocht in 4 tot 6 maanden zuur wordt, en den naam van *zwelgpap* verkrijgt. Tien tot 16 huiden worden nu in bijzondere kuipjes aan de werking van dit drijfvocht blootgeſteld, en, na genoegzaam gezwollen te zijn, in de zoogenoemde *drijfkleur*, in andere kuipjes overgebragt. Deze drijfkleur beſtaat uit kort gehakten eiken- of berkenbast met water, en

 heeft

heeft tot beſtanddeelen galnooten , azijn-zuur, looi- en verfſtof. De witte of ongekleurde huiden verkrijgen in deze kuipen allengs eene bruine lederkleur; terwijl de drijfkleur de kleurende beginſels, of verfſtof, verliest, en tot bederf overgaat.

Thans kan de eigenlijke looijing met de gezwollen en lederkleurige vellen ondernomen worden. Men doet in de looikuip eerst eene laag run, dan eene huid, hierop weder run, en zoo vervolgens tot dat de kuip vol is: legt de vellen altijd met de vleeschzijde naar boven, en brengt er ten laatſte eene hand dik uitgelooide run, of *kif*, op, om de bovenſte vellen voor de ſterke werking der lucht te bewaren, waarna men de kuip verder met water vult; alles met planken bedekt, en deze met ſteenen bezwaart. Naar mate de huiden dikker of dunner met run beſtrooid zijn, en het ſaifoen het mede brengt, blijven zij langer of korter in deze looi; doch zoo zij te lang op deze run blijven liggen, bederven zij geheel en al. Na omtrent 2 maanden worden de huiden uit de kuip genomen, omgekeerd, en tusſchen nieuwe run gelegd, waarop zij 3 tot 4 maanden blijven liggen, wanneer de derde omzetting volgt, en hierop nog 4 tot 6 maanden vereischt worden, eer zij volkomen gelooid, of *gaar*, zijn. (*) Het gare leder wordt vervolgens uit de kuip genomen, even gedroogd, op den grond uitgeſpreid, onder borden met zware ſteenen gelegd, daarna met drooge run afgewreven, en eindelijk opgehangen en volkomen gedroogd, na welk alles het ten gebruik of verkoop geſchikt is. Daar echter het leder tot verſchillend gebruik dient, zoo moet het ook nu nog, na de looijing, daartoe bewerkt worden. De huiden, die tot *tuig-*, *zadel-*, en *overleer* moeten dienen, worden langs den rug midden doorgeſneden; getrapt, tot dat de runſtippen onzigtbaar worden; op de nerfzijde met eenen ſtevigen bezem geſchrobd; vervolgens op den boom met een ſtootmes zuiver afgeſtooten; daarna op de *ſmeertafel* aan beide zijden met heldere vischtraan beſtreken, en verders ter drooging gehangen. Bijkans droog zijnde worden zij op de werktafel met water bevochtigd; de nerf wordt met het *ſtootſtaal*, of den *ſtootſteen* plat gewerkt, en eindelijk zwart geverfd. Hierop worden deze huiden volkomen gedroogd; daarna geglansd, en aan beide kanten met traan en olie afgetraand, en eindelijk met wollen lappen gewreven. Het bruine zadelleer wordt niet gezwart.

Het beroemde Rusſisch *Juchtleer* (zie: JUCHTEN.) wordt niet in eiken-, maar in wilgen- berken- of pijnboomen bast, het zij afzonderlijk, of onderling gemengd, gelooid, en de huiden worden daarna met berken-olie ingewreven en doortrokken, waarvan zij hunnen bijzonderen reuk bezitten.

De *Wit-* en *Zeemlooijerij* onderſcheiden zich daardoor, inzonderheid, van

(*) In *Engeland* hebben D. MACBRIDGE en A. SEQUIN eene ſpoediger looijing voorgeſlagen, door de zwelling in zwavelzuur, met 200 deelen water verdund, te veroorzaken, en de looijing in een aftrekſel van run te doen, dat men eerst ſlap en daarna ſterker gebruikt.

van de voorgaande, dat men daartoe geene run, of looiſtof bevattende plantdeelen, maar aluin of traan gebruikt. Men kan wel op deze wijze alle huiden looijen; doch neemt er voornamelijk toe hamels-, ſchaaps-, kalfs- en bokkenvellen, waarvan de beide eerſte ter ontharing *gezweed*, dat is, met een mengſel van gebluschte kalk en asch, met water tot eene pap gemengd, op de vleeschzijde beſtreken, en vervolgens zoodanig toegevouwen worden, dat de pap niet aan de wol raken kan. Zoodra de wol los laat, worden de vellen afgewasſchen, uitgeſpoeld, en op den *afſtootboom* gelegd, om er de wol af te nemen. Hierna worden zij op de gewone wijze ettelijke dagen in de kalkkuip gelegd; volkomen ſchoon gewasſchen; op de vleeschzijde geſchaafd of geſtreken, en eindelijk in eene tob met ſchoon water *gevold* of geſtampt. Hierop volgt de *zemel-broeijing*, waartoe men eene pap van zemelen met laauw water gemengd, en eene hand vol zout er door geroerd, gereed maakt, waardoor men de vellen twee maal haalt, dan in dezelve legt, en daarin tot de gisting laat, waartoe doorgaans 2 of 3 etmalen noodig zijn. Thans ter aluinlooijing voorbereid, neemt men voor ieder tiental vellen een half pond aluin, even zoo veel zout, en een derde van een' emmer, of twaalf en een half pond water, waarin de zouten op een zacht vuur ſmelten. Door deze warme loog wordt ieder vel twee- of driemaal gehaald, en vervolgens eenige dagen in de loogkuip gelegd, tot dat zij allen genoeg doortrokken zijn, waarna zij uit de kuip genomen, en ter drooging op latten of lijnen gehangen worden. Gedroogd zijnde, worden de vellen, om behoorlijke lenigheid te verkrijgen, vochtig gemaakt, en daarna *geſtolt*, dat is: over eene halfronde, ſtompe ijzeren ſchijf geſtreken, waardoor de vouwen weggenomen en de vellen uitgebreid worden. Weder gedroogd zijnde, worden zij op den *ſtrijkboom*, op de vleeschzijde, geſtreken, en zoo wordt de laatſte hand aan het leder gelegd, dat nu een ſchoon aanzien verkrijgt. — Wanneer men dikke koe- of osſen-huiden tot patroontasſen of riemen wit wil looijen, gebruikt men daartoe geen kalk maar aluinloog, waarin zij getreden en bij herhaling gelegd worden, tot zij gaar zijn. Zij worden vervolgens op ſtangen boven het vuur heet gemaakt, en met geſmolten ongel, door een wollen lap of een' kwast, op de vleeschzijde ingewreven; wordende de nerfzijde daarna alleen met de lap of kwast nagewreven. — Het Franſche witte leder, tot witte handſchoenen, wordt van Gemſen-, bokken- of lamshuiden gemaakt. Na derzelver ontharing in kalk, komen zij eerst in eene broei van honden-drek, en vervolgens in eene andere van zemelen-pap. De looiſtof beſtaat uit één pond aluin, 8 lood keuken zout, en 16 lood zuivere wijnſteen, in water opgelost. Hierbij doet men nog een weinig melk, het wit van 4 tot 6 eijeren, 8 lood olijfolie, en één pond fijn weitenmeel, hetwelk alles wel onder elkander gemengd wordt. In deze looi legt men de vellen zoo lang tot dat zij van dezelve volkomen doordrongen zijn, waarna zij gedroogd, ter appretuur weder

voch-

vochtig gemaakt, *gestolt*, *getrokken*, *gestreken*, en op de nerfzijde met eenen likfteen fterk gewreven, en fomtijds ook wel met ftijffel of dragaut-gom beftreken worden. Dit leder, rood geverwd, draagt den naam van *Brusfels leder*.

Het *geele zeemleer* wordt op dezelfde wijze, tot dat de huiden ontharard zijn, als bij de gewone uitlooijing, behandeld; doch ondergaat thans eene bijzondere bewerking. De vellen van onderfcheidene dierfoorten worden gewasfchen, in kalk gelegd, en vervolgens van alle vuilnis gezuiverd; daarna op nieuw ingekalkt, in loog gelegd, in eene gistende zemelpap geftampt, van tijd tot tijd met traan befmeerd, in de volmolen gevold, in eene warme potaschloog weder uitgewasfchen, en eindelijk gedroogd enz. wanneer zij eene fchoone geele kleur hebben.

Tot het *Parkement* neemt men vellen van hamels, kalveren, geiten, bokken, ezels en ook van varkens; doch leveren die van ongeborene fchapen en geiten-lammeren de fijnfte foort op. Zij worden, na behoorlijk gezuiverd te zijn, zoo lang in kalkwater gelegd, tot dat de haren of wol er gemakkelijk kunnen afgenomen worden, waarna zij afgefpoeld, aan de vleeschzijde met krijt beftreken, met puinfteen gewreven, afgefchaafd, en geglad worden. Er zijn vele foorten van parkement, die eene onderfcheidene behandeling vorderen. Het Nederlandfche en Franfche wordt geroemd; terwijl het Dantziger en Frankforter minder geacht wordt. Men kan het fchoon rood, geel, groen, zwart en andere kleuren verwen.

Het *Segrijn* wordt van paarden- en wilde ezelshuiden bereid, en voornamelijk in *Turkije*, *Perzië*, *Armenië* en *Astrakan* bewerkt; doch in *Europa* nog niet vervaardigd.

Eindelijk (om van geene andere bijzondere leerfoorten te fpreken) neemt men tot het *Marrokijn-leder*, waarvan het fchoonfte in de *Dardanellen* en eenige fteden van *Klein-Azië* gemaakt wordt, de huiden van geiten en bokken. De *Turken* houden de bereiding van hetzelve zoo geheim, dat zij door geene aanbiedingen van geld tot derzelver ontdekking zijn over te halen. Men weet echter, dat zij kalk, fmak, galnoten, hondsdrek, de huisjes van den eikel des Velanifchen eik, meekrap, konzenilje, vermillioen, de fchel van den granaat-appel, en het zaad van eenen *rhamnus* daartoe gebruiken.

LEDIGE RUIMTE. Drukt het denkbeeld eener ruimte uit, in welke zich geene ftof bevindt. Er is veel over getwist, of er wel eene Ledige Ruimte zij: men kan zich dezelve wel verbeelden; doch zij zal bezwaarlijk in de Natuur gevonden worden. De tusfchen-ruimten der ligchamen zijn geene ledige ruimten; want zij bevatten ten minfte altijd nog lucht.

LEEDS. Eene aanzienlijke, welgebouwde ftad, in het graaffchap *York* in *Engeland*, met 3 kerken, verfcheidene bedehuizen, liefdadige inrigtingen; voorts een fraai ftadhuis, fchouwburg, gevangenhuis en

62,500 inwoners. Zij ligt aan de bevaarbare rivier de *Aire*, en ftaat door de binnenlandfche fcheepvaart in de voordeeligfte betrekking met de voornaamfte plaatfen en havens van *Groot-Brittannië*. Zij is de grootfte markt voor de breede, fijne lakens van *Engeland*, welke de wevers, gedeeltelijk wit, gedeeltelijk reeds in de wol geverfd, in eenen grooten voorraad derwaarts brengen. Bovendien vindt men er aardewerk-, en de voornaamfte laken-, kafimir-, linnen- en tabaks-fabrijken.

LEENSTELSEL, LEENREGT, (*Jus foedale*), is, volgens de befchrijving, en in de taal der regtsgeleerden, waar onder, inzonderheid, Hugo de Groot als klasfiek in aanmerking komt, „ *een erfelijke* „ *onfplitsbare tocht op eens anders ontilbaar goed, met onderlinge ver-* „ *bintenis van fchut aan de eene zijde, en plicht van manfchap en* „ *heergewaden aan de andere zijde.*" (*) Dat is, met andere woorden: eene zekere erfelijke geregtigheid, alleen bij fpeciaal oktrooi of vergunning deelbaar, gevestigd op zeker onroerend goed waaraan een ander, het zij 's lands overigheid zelve, of derzelver leenmannen, of eenig geestelijk gefticht, oudtijds het regt van verval had, ten gevolge hebbende een tweeledig verband, als: van befcherming aan de zijde des leenheers, en aflegging van een eed van getrouwheid, mitsgaders uitkeering van zekere geringe vereeringen aan den kant van den Vafal, of leenbezitter, ter andere zijde. Deze eed wordt *hulde* en *manfchap* genoemd, alzoo de leenbezitter zich toenmaals verbond, om den leenheer getrouw te zijn, deszelfs voordeel te behartigen, en hem in alles ten beste te raden en bij te ftaan, en fomtijds, door eigene hulp, zijn huis, of zijne landpalen te beveiligen. (†)

Heergewaden waren die vereeringen, welke de leenbezitter den heer fchuldig was, ten tijde van het *verlij*, dat is bij de vernieuwing of overdragt van het leen, hetwelk *binnen een jaar en zes weken* gefchieden moest; als beftaande in eenen *valk*, of *havik*, *fperwer*, *zalm fnoek*, *windhonden*, *fporen*, *handfchoenen* en wat dies meer zij; doch hetgeen, naar ouder gewoonte, met eenen zekeren ftuiver gelds kon worden afgekocht. Hieruit blijkt derhalve, dat de inftelling van het leenregt zeer oud is, en wel der moeite waardig, om eenigzins opgedolven, en van nader bij gekend te worden. Wat de tijd van deszelfs inftelling betreft, hierover is men het niet eens. Er zijn er, die gewild hebben, dat hetzelve van de *Longobarden* zoude afkomftig zijn; anderen van de *Galliers* of *Franken*; gene wederom, die den oorfprong der leenen aan hunne eigen natie toefchrijven, terwijl de heer Mr. P. Bort, die over dit onderwerp, verfcheidene gevoelens heeft ter bane gebragt, en dit ftuk opzettelijk behandeld, van

(*) Zie 's mans werk getitelt: *Inl. tot de Holl. regtsgel.* 2 *boek* 41 *deel van Leenregt.*

(†) Deze eed is naderhand in *Holland*, bij refolutie van ftaat, op den 18 van Louwm. 1736 vernietigd, gelijk zij ook in *Gelderland* op den 16 van Wijnm. 1736 is afgefchaft.

van oordeel is, dat het Leenregt van de oude *Romeinen* zou afſtammen, en ten tijde van de *Hoekſche* en *Kabeljaauwſche* factie, hier te lande, ingevoerd zijn. (†) Wat hier van zij, en hoe zeer ook een ieder dezer ſchrijvers het regt aan zijne zijde meent te hebben; zoo komt ons de meening van den ridder MEIJER, die in later tijd zijne pen aan dit onderwerp geleend heeft, niet onwaarſchijnlijk voor, als bewerende: dat het Leenſtelſel zijne afkomst van de *Germanen*, ſtaande de eerſte tijden van barbaarsheid en overheerſching, is verſchuldigd: (§) waarmede dan ook zeer wel de gevoelens, die ten aanzien van den oorſprong van het Leenregt worden opgegeven, kunnen worden overeengebragt, als oorſpronkelijk afkomſtig zijnde van de zoogenoemde *ridderlijke krijgsdiensten*, en andere lasten, tot eigen hulp, gemak, of verdediging ingerigt; zijnde het de gewoonte der adelijke heeren en baronnen, om hunne onderhoorigen, die zich dapper en verdienstelijk in den krijg, of in derzelver bijzondere twisten, gedragen hadden, eenige vereeringen in de overwonne landen, onder zekere bepalingen, tot hun onderhoud, of gebruik hun leven lang, of voor eenen tijd te ſchenken, en die in kasteelen, dorpen, landerijen of andere goederen, die eenig voordeel, titel of waardigheid aanbragten, beſtonden; mits deze dan ook, van hunnen kant, zich altijd gereed hielden, om voor het genot dier goederen, den vorst of heer in den krijg te volgen, of op eenigerhande wijze van dienst te zijn.

Zulke landen noemde men *Beneficien* of *geſchenken*, naderhand *Leenen*, (dat is geleende landen) en derzelver eigenaar *leenheer*; doch de gebruiker *leenbezitter* of *vaſal*. Werd de leenman magtig, dan verwierf hij de bezitting voor geheel zijn leven; maar de vrijmannen (wier landen *allodiaal*, dat is onleen, of eigen landen waren) zochten naderhand hunne onleen of eigen landen in *Leenen* te doen verwisſelen, ten einde onder de vleugelen der landheeren tegen roof of verdrukking beveiligd te zijn. — Dan de hertogen en graven, meester geworden zijnde van zulke landſchappen en ſteden, welker beſtier hun alleen voor zekeren tijd was toevertrouwd, matigden zich het regt aan, om landen uittedeelen, of allodiale goederen in *leenen* te veranderen, eiſchende hulde van dezelve, die als dan *achterleenen* geheeten werden. Alles, namelijk landen, huizen, tollen, inkomsten, jaargelden, tot zelfs ambten, verkreeg dus ongevoe-

(†) Zie 's mans bekend traktaat over de *Holl. Leenen* 1*d. kap.* 2 § 19 en kap. 3 § 2.

(§) Wij bedoelen hier de aanteekening op bladz. 185 van het belangrijke werk diens kundigen ſchrijvers, getiteld: *Esprit, origine et progrès des inſtitutions judiciaires tom.* 1. alwaar hij *chap.* 13, *de l'état de la ſociété à la première introduction des bénéfices* handelende, het navolgende zegt: „ *C'est une erreur* „ *assez communément recue que de chercher les principes du gouvernement* „ *féodal dans le Nord. C'est une vérité que l'établissement des Germains dans* „ *les Provinces romaines a donné naisſance à ce gouvernement, mais il est* „ *tout ausſi étranger aux forêts de la Germanie : les circonſtances ſeules l'ont* „ *amené. Au contraire, plus les nations ſeptentrionales ſont restées fidèles à* „ *leurs uſages, et plus elles en étaient éloignées.*

voelig de gedaante van Leen. Het rijk van KAREL *den Grooten*, werd zelfs geheel in Leenen gefplitst, en ons land, in vier voorname deelen verdeeld, werd, na eerst aan verfcheidene koningen of hertogen van *Lotharingen* gehecht te zijn geweest, een leen van *Duitschland*, en moest, als zoodanig aan deszelfs kroon hulde doen; dus kwamen de keizers van tijd tot tijd herwaarts, om er voorregten uit te deelen. Wanneer men nu uit dit oogpunt deze inrigting befchouwd, dan laat het zich zeer gemakkelijk verklaren, hoe deze inftelling door *Europa* algemeen geworden is, aangezien de Duitfche natie, die meerendeels uit vreemde volken beftond, en door overwinningen, in deze en gene landen, zich verfpreid had, deze foort van oorlogen en dienstbaarheden heinde en ver heeft overgebragt, en dat alzoo de *Franken* in *Gallië*, de *Engelfchen* in *Engeland*, de *Polen* weder in hun rijk, de *Longobarden*, *Kelten* en *Normannen* in *Italië*, de *Vandalen* en *Gothen* in *Spanje*, deze Duitfche of Germanifche gebruiken hebben ingezogen, en dat alzoo het Leenftelfel tot zelfs binnen onze landpalen is doorgedrongen.

Wat nu het Hollandsch Leenregt betreft, als afkomstig (gelijk hier boven is vermeld) van het woord *Leenen*, zoo merken wij nog aan, dat onder de verfchillende eigenfchappen en onderfcheidene verdeelingen, onder welke de Hollandfche Leenen zijn te rangfchikken, als in *feudi fubftantialia*, *naturalia et accidentalia* (om van andere verdeelingen niet te fpreken) over welke alle in het breede te zien is BORT I D. *cap.* V § 2 — 20, dezelve voornamelijk in tweederlei foorten, als: in *goede* en *kwade Leenen*, onderfcheiden werden. De eerstgemelde, die *onfterfelijk* waren, vervielen niet, zoo lang er iemand gevonden werd, die als des laatften bezitters erfgenaam bij verfterf optrad, en kwam eerst op den zoon, en bij gebrek van zonen, op de dochter, en deze ontbrekende, op één van het derde lid; gaande het mannelijk oor voor het vrouwelijk geflacht, en voorts de oudfte voor de jongfte, zonder in aanmerking te nemen, of de goederen van *zwaard* of van *fpil-zijde* (*) kwamen, en zoo vervolgens van lid tot lid, onder wettige afftammelingen. In de Provincie van het *Sticht*, echter, erfden magen van *zwaard-zijde* voor magen van *fpil-zijde*, in dezelfde maagtalle, den overledenen beftaande. (**) De laatstgemelde of *kwade leenen* (doch bij onze voorouders de regte leenen genoemd) verftorven alleen op het oudfte en naaste *mans hoofd*, onder des laatften bezitters wettige kinderen en verdere afftammelingen, en bij gebrek van dien, vervielen dezelve op den leenheer terug, zonder dat de opgaande linie of zijmagen hier in eenige aanmerking konden komen.

Eindelijk komt nog in overweging de vraag: of deze Leenen door den bezitter vervreemd konden worden? — De ondervinding,

(*) Deze woorden beteekenen van *mans* en *vrouwen zijde*, nadien de eerfte *zwaard en fchild* voerden, en de tweede benaming *fpil-zijde* van het huishouden of den fpil, waarop de vrouwen het garen van het vlas fpinden, afgeleidt wordt.

(*) Zie RADELANT *Curiae traject. decis.* 31 *et* 425 *No.* 38.

ding, mitsgaders de gewijsdens in de regtsgedingen, die hier over van tijd tot tijd gevoerd zijn, hebben geleerd, dat wel degelijk dezelve op een ander konden overgaan, als door opdragt, fchenking, huwelijks-gaven, verkoop, verruiling of andere oorzaken, wel te verftaan in *onfterfelijke* of goede Leenen, waarvan de overdragt niet geweigerd konde worden, alles echter onder voorbehouding van het regt van naasting, aan de zijde van den heer, mits betalende den koopfchat, of prijs, indien daar eenige voor beloofd was; doch ten aanzien van de *Kwade Leenen*, was de leenheer ongehouden, de opdragt toe te ftaan, ten zij uit gunst; al hetwelk ook plaats had, met berekking tot leengoederen, bij huwelijkfche voorwaarden aangebragt, en waaromtrent de gemeenfchap, buiten een dergelijk confent, wel degelijk uitgefloten bleef.

Zoodanige Leenen nu vond men eertijds in menigte, in de Provincien van *Holland* en *Zeeland*, doch voornamelijk in *Utrecht* en *Gelderland*; alleen in *Vriesland* vond men voor 1795 niet meer dan 2, namelijk: *Broersma-leen*, gelegen tot *Kollum*, bij keizer KAREL V gefticht, en *Hemmema-leen*, bij den hertog van *Sakfe* uit het *oude Bilt*, aan het huis van HEMMEMA gegeven, waarvan het oppereigendom aan de provincie toekwam; hebbende de aloude vrijheidszucht der *Vriezen* niet kunnen dulden, dat men op derzelver goed den naam van dienst zoude leggen, gelijk de hertog van *Sakfe*, als bij de *Vriezen* tot landdrost aangenomen zijnde, weleer getracht heeft te doen. *Ameland*, hetwelk mede, en nog onder die provincie behoort, heeft men ook wel eens getracht tot een *rijksleen* te verklaren, doch het tegendeel daarvan is betoogd in zekere boek daarvan uitgegeven, getitelt: *Vendiciae Amelandicae.* (*)

Dan in *Utrecht*, of in de Provincie van het *Sticht*, waren dezelve meer in gebruik, door dien oudtijds de Bisfchoppen rijk en magtig geworden zijnde, deels door de dwaze giften der bijgeloovigen van dien tijd, tot onderhoud van geestelijken of nieuw bekeerden gegeven, maar eigenlijk tot voltrekking van eigen grootheid misbruikt; deels door de gunst der vorsten, die hen noodig hadden, begiftigd, zich dikwerf in gelijken rang ftelden met de graven, of zich zelfs boven deze verheften, hen aanmerkende als hunne leenmannen. Van hier dan ook, dat de meeste riddermatige hofsteden en Ambachts-heerlijkheden aan de geestelijkheid, en daarna aan de kapittelen, leenroerig waren, en het leen, tot zelfs in *Braband*, *Gelderland*, *Holland* en verdere plaatfen zich uitftrekte; want in het jaar 1184 vinden wij bij de gefchiedfchrijvers reeds aangeteekend: „ dat BOUDEWIJN, bisfchop van *Utrecht*, alle de Leenmannen en hooge ambtenaren des Bisdoms, omtrent dezen tijd befchreef, om hunne leenen van hem te komen verheffen, en in derzelver ambten, bevestigd te worden. " Terwijl in eene oude kronijk van *Utrecht*, eene lijst dezer leenmannen gevonden wordt, als: de her-

(*) Zie het werk van de Heeren ULRICH en ZACHARIAS HUBER, in hunne *Hedend. regtsgel.* 1 *boek kap.* 36 §. 5.

hertog van *Braband*, de graven van *Holland* en van *Gelder;* de heeren van *Heusden*, van *Arkel*, van *Altena*, van *Amſtel*, van *Woerden*, van *Groningen* en van *Koeverden*. Alleen de hertog van *Braband* of liever van *Lotharingen* (HENDRIK *de* I) was de eenigſte, die achter bleef, en het *graafſchap van de Veluwe* ter leen van de Utrechtſche kerk hield. (*) De landvoogden van *Gelderland* gingen nog verder: zij matigden zich koninklijke regten aan, maakten hunne waardigheid erfelijk, en verkregen eene ſoort van onafhankelijkheid, waarin het vertrouwend volk, op de braafheid van deze heeren hopende, en tegen de heerschzucht der koningen zich gedekt oordeelende, goedhartig bewilligde; (**) zoo dat het Leenſtelſel aldaar zoo algemeen gevestigd was, dat, behalve nog in latere tijden zelfs, naar lands gebruik bepaald was, dat niemand over leengoederen, dan met goedvinden van den leenheer, beſchikken kon, men hier en daar in de ſteden *Leengeregten* vond ingeſteld, in welke de leenheer of zijn regter de vonnisſen vermaande, die door de leenmannen over gedingen, het Leenregt betreffende, werden uitgeſproken, hetwelk onder anderen binnen de ſtad *Zutphen*, met zekere plegtigheid, *in de open lucht en onder eenen eikenboom, op 's Gravenhof*, geſchiedde. (†)

Alleen in *Holland* beſtond eene zoogenoemde leenkamer, welke, het 3de provinciale kollegie zijnde, in lateren tijd te zamengeſteld was uit eenen ſtadhouder, eenen registermeester van de leenen en 3 leenmannen, van welke één te gelijk het ambt van griffier bekleedde. Delven wij echter hare eerſte ſporen van de vroegſte tijden op, dan blijkt het, dat het regter-ambt over leenzaken, oudtijds, door de graven in der tijd bekleed werd, tot dat in 1469 hertog KAREL *van Bourgondien* een ſtedehouder heeft aangeſteld, om in de leen-vierſchaar zijne plaats te bekleeden, met bijgevoegd bevel, dat van toen af de gedingen over den eigendom der leenen zouden gebragt worden voor gemelden ſtedehouder en zijne leenmannen in de regtbank of vierſchaar, door zijnen ſtedehouder in zijne afwezigheid te houden, en behoorlijk bij een te roepen. Naderhand is ten tijde van keizer KAREL in 1519, een nieuw leenhof uit eenen ſtadhouder, en 12 leenmannen beſtaande opgerigt, hetwelk heeft ſtand gehouden tot omtrent de afzwering van koning PHILIPS, wanneer het regtsgebied nopens de achter-leenen aan de ſmalheeren, en nopens de grafelijkheids-leenen aan het hof van *Holland* is overgebragt; doch bij beſluit van de ſtaten van *Holland*, op den 3oſten van Hooim. 1660, andermaal een leenhof op ge-

(*) WAGENAAR, *Vaderlandſche Historie* 2 *d. bladz.* 268 *et ſeqq.*

(**) MARTINET, *Historie der Wereld*, 8 *deel*, 4 *tijdperk bladz.* 33 *en* 34.

(†) Zie: *Tegenwoordige ſtaat der Vereenigde Nederlanden over Gelderland bladz.* 365 *en* 366. Zijnde deze merkwaardige eikenboom, welke nog korten tijd geleden geſtaan heeft, nu onlangs ter gelegenheid van het plantren van het plein voor de groote kerk, en het omhakken der boomen gerooid.

gerigt zijnde, zoo heeft hetzelve niet langer geduurd dan tot het jaar 1674, wanneer het hof deszelfs regtsgebied in leenzaken weder als voren bekomen, en tot het jaar 1811 heeft uitgeoefend; terwijl de toenmalige regeringsvorm en de invoering van het *Code Napoleon* aan het Leenftelfel, hetwelk na 1795 niet dan fchaduwachtig meer be ftond, een einde aan het Leenregt gemaakt heeft.

LEERDAM (*Het voormalig Graaffchap*) heeft dat van *Kuilenburg* ten Zuidwesten, en het land van *Vianen* en *Arkel* ten Zuid-Oosten. Het behoorde eertijds aan de heeren van *Arkel*, kwam in de 15de eeuw aan het huis van Egmond, en naderhand, door huwelijk van Anna van Egmond met Wilmem I, aan dat van *Oranje* en *Nasfau*, in welks bezit het tot 1795 gebleven is, toen het met 's lands domeinen werd vereenigd. — Men vindt er uitmuntende weilanden, die tot het aanfokken van, en handel in paarden vele gelegenheid geven.

LEERDAM. (*de Stad*) Aan de *Linge*, niet ver van *Asperen* en *Heukelom*, en 3 kleine uren van *Gorinchem*. Zij heeft de gedaante van een langwerpig vierkant, 7 poorten, waarvan er 3 aan het water uitkomen, en telt 2,200 inwoners. Men vindt er eene Hervormde kerk, in welks koor het graf van den heer van *Arkel* is, met eenen netten vierkanten toren, die met een' fpits pronkt: de Lutherfchen alhier behooren onder de gemeente van *Kuilenburg*, welker leeraar twee of drie maal 's jaars er het avondmaal uitdeelt. Het ftadhuis prijkt in den voorgevel met het wapen van Frederik Hendrik, onder wiens regering hetzelve gebouwd is. Het ftoelen-maken maakt in *Leerdam* het voornaamfte beftaan der ingezetenen uit. Voorts heeft men er 2 glasblazerijen, eene aanzienlijke looijerij van de heeren Tukker, en eene beroemde botermarkt.

LEERDICHT. Deze foort van poëzij verfchilt van de *Lyrifche*, *Epifche* en *Dramatifche* daarin, dat zij (den *Didactifchen*) meer bedaarden en zachteren toon voert, dan de anderen. Eene wetenfchap of kunst te bezingen, eene treffende waarheid tot onze leering voor te dragen, of onderwerpen te behandelen, die meer gefchikt zijn voor het verftand, dan voor het gevoel; dit alles laat zich beter in eenen didactifchen vorm, dan in eenige andere der genoemde dichtfoorten voordragen. Het Leerdicht fchijnt de poëzij eener bedaagde Muze te wezen. Nogtans is hetzelve, hoe wijsgeerig ook anders van toon, altijd poëzij; en zij dwalen zeer, die meenen, dat eene berijmde verhandeling, of eene wijsgeerige befchouwing in zekere versmaat, ook een Leerdicht zou kunnen wezen. In zekeren zin is het oude boek *Job* een Leerdicht, offchoon met het Dramatifche verbonden. Voorts brengt men tot deze dichtfoort het werk van Hesiodus ἔργα καὶ Ημέραι; van Lucretius *de rerum natura;* van Virgilius, *de Georgica* en anderen. Bij de *Engelfchen* heeft Pope een Leerdicht gegeven: *Proeve over den Mensch*, en Thompson *de Jaargetijden*. Bij de *Franfchen* gaf Boileau *l'Art poëtique*; Limenard *la Navi-*

vigation, en De Lille, die zich vormde naar Virgilius, *l'Homme des champs* en *les Jardins*; bij de *Duitschers* gaf Haller *die Alpen*; en bij de *Nederlanders* Vondel den *lof der Zeevaart* en de *Altaargeheimenissen*; Van Merken *het Nut der tegenspoeden*; Feith *het graf* en den *Ouderdom*; Bilderdijk *de ziekte der Geleerden*; Simons de *waarde van den Mensch*; H. Klein *de Driften*, om geene andere meer te noemen.

In het Leerdicht maken *beschrijvingen* en *episoden* een gedeelte uit van deze dichtsoort. Tot de didactische poëzij worden ook als mindere soorten derzelve gebragt *het Hekeldicht*, en de *didactische Brief*, gelijk de *Epistola ad Pisones* van Horatius, ook de *Heroides* van Ovidius en de *Maagdenbrieven* van Vondel.

LEEUW. (De), (*Felis Leo*, Linn.) In warme landen, zegt de welsprekende Buffon, zijn de dieren, die op de aarde leven, grooter en sterker, dan in koude en gematigde: zij zijn ook stoutmoediger en wilder, en alle hunne hodanigheden schijnen eenigzins met het klimaat in verband te staan. De Leeuw, geboren onder de brandende zon van *Afrika*, is de sterkste, de moedigste en de verschrikkelijkste van allen. De Amerikasche Leeuwen zijn, even als het klimaat, oneindig zachter van aard, dan die van *Afrika* afkomstig zijn; en hetgeen ten sterkste bewijst, dat hunne buitengewone wildheid is af te leiden van de bovenmatige sterke warmte, is daarin gelegen, dat diegenen, die in dezelfde landstreek de hooge bergen bewonen, waar de lucht meer gematigd is, eene andere geaardheid hebben, dan die, welke zich in de vlakten, waar de warmte veel grooter is, ophouden. De Leeuwen van den berg *Atlas*, waarvan de kruin dikwerf met sneeuw bedekt is, hebben noch de stoutmoedigheid, noch de woestheid dier Leeuwen, die men in de brandende zandwoestijnen van *Bikedulgerid* of *Zaara* ontmoet. Het is vooral in deze woestijnen, waar men die verschrikkelijke Leeuwen aantreft, die den schrik der reizigers en nabij gelegene plaatsen uitmaken. Gelukkig is deze soort niet zeer talrijk en het schijnt zelfs, dat zij dagelijks vermindert; want volgens het getuigenis dier genen, die dit gedeelte van *Afrika* bezocht hebben, zijn er thans zoo vele Leeuwen niet meer, dan voorheen. De *Romeinen* voerden uit *Libië*, tot gebruik der schouwspelen, vijftig maal meer Leeuwen, dan men er heden aantreft. Men heeft insgelijks waargenomen, dat er zich thans in *Turkije*, *Perzië* en *Indië* veel minder Leeuwen dan oudtijds ophouden. Zoo men deze vermindering, gelijk sommigen willen, aan meerdere bevolking wil toeschrijven, dan moet men insgelijks in aanmerking nemen de voor het Leeuwen-soort zoo noodlottige veranderingen, welke het klimaat in dat gedeelte van *Afrika* en *Azië* ondergaan heeft. Geheele bosschen, door ouderdom vernietigd, welke de Natuur niet hersteld heeft; de aarde, van hoogere streken in de vlakten gebragt; geheele bergketens, minder regen, waardoor de beken zijn uitgedroogd, en de onvruchtbaarheid is vermeerderd; deze en meer an-

dere oorzaken hebben de fchuilplaatfen der Leeuwen, en van die Afrikafche en Aziatifche dieren, die hun voedfel uitmaken, vernietigd; terwijl eindelijk, de uitvinding van het fchietgeweer, de magt van den mensch, hun gevaarlijkfte vijand, zeer aanmerkelijk vergroot heeft. De Leeuw, in zijnen natuurlijken ftaat, is gewoon zijne krachten te meten met alle dieren, die hij ontmoet: de gewoonte, om als overwinnaar terug te keeren, maakt hem ftoutmoedig en verfchrikkelijk. Onbekend met menfchelijke magt, vreest hij die geenszins; de kracht zijner wapenen niet ondervonden hebbende, fchijnt hij dezelve te trotferen; toegebragte wonden jagen hem niet den minften fchrik aan; zelfs wordt hij door een groot aantal niet uit het veld geflagen: een enkelde Leeuw, uit bovengenoemde woestijnen, durft dikwijls eene geheele karavaan aan te vallen; en wanneer hij, na een vreesfelijk en hardnekkig gevecht, zich verzwakt gevoelt, gaat hij, in plaats van te vlugten, voort met vechten, zonder immer den rug toe te keeren. De Leeuw, daarentegen, die zich in de nabijheid der fteden van *Indië* en *Barbarije* ophoudt, en den mensch in de kracht zijner wapens heeft leeren kennen, heeft zijnen oorfpronkelijken moed verloren, en laat zich zelfs door vrouwen en kinderen op de vlugt drijven.

Men behoeft den Leeuw flechts uitwendig te befchouwen, om zich van zijne groot inwendige hoedanigheden te overtuigen. Hij bezit eene fchoone geftalte, een' fieren gang, eene verfchrikkelijke, doordringende ftem; zijne grootte is niet buitengewoon, gelijk de Elephant of Rhinoceros; niet log, hij is zoo als het Rivier-paard of de Os, noch te veel zaam gedrukt, gelijk de Hijaena en de Beer, noch te zeer uitgerekt, of door ongelijkheden misvormd, zooals de Kameel; maar integendeel zoo wel gevormd en geëvenredigd, dat zijn ligchaam het model fchijnt te zijn van kracht met vlugheid gepaard. De groote Leeuwen zijn ongeveer acht tot negen voet lang en vier voet hoog. De kleine $5\frac{1}{2}$ voet lang en 3 voet hoog; terwijl de Leeuwin, in alle hare afmetingen, ongeveer een vierde kleiner is. De kleur van den Leeuw is altijd van boven geelachtig, en op zijde en aan den buik witachtig; evenwel hebben Aelianus en Oppianus beweerd, dat de Leeuwen in *Ethiopië*, even als de menfchen, zwart waren; dat men in *Indië* geheel witte Leeuwen vindt enz.; doch dit gezegde fteunt flechts op weinig gezag. De manen van den Leeuw zijn door lange haren gevormd, die alle de voorfte deelen van zijn ligchaam bedekken, en altijd langer worden, naarmate het dier in ouderdom toeneemt. De Leeuwin, hoe oud zij ook zijn moge, is van deze haren beroofd. — Zij draagt iets langer dan $3\frac{1}{2}$ maand of honderd en acht dagen, en werpt 3 of 4 jongen te gelijk. Het Leeuwen-vleesch is eetbaar, en zelfs is er, volgens Blumenbach, eene geheele horde van *Arabieren*, tusfchen *Tunis* en *Algiers* wonende, die er zich bijna alleen mede voeden.

LEEUWARDEN, (in het boerenvriesch: *Ljieuwerd*) de hoofdstad der

der provincie *Vriesland*, met ruim 16000 inwoners, voorheen de zetel der Vriesſche stadhouders, nu eene der koninklijke residentien, ligt aan den zamenloop van verſchillende vaarten, waardoor zij met alle de deelen des lands gemeenſchap heeft, en hare weekmarkt druk bezocht wordt. Zij drijft veel handel in boter, rundvee, ſchapen, granen, aardappelen en andere voortbrengſelen. Geene ſtad onzes vaderlands ondervond in weinige jaren zulke eene verandering. Alle de luifels, voorheen zeer talrijk, zijn, volgens eene gemaakte keur, voor de huizen weggenomen, welker voorgevels grootendeels vernieuwd zijn. De frisſche verw en groote glazen, die men aan de meeste huizen, vooral aan de winkels waarneemt, geven aan de ſtad een zeer welvarend en vrolijk aanzien. De ſtraten, weleer zeer ſlecht, zijn kortelings nieuw gevloerd, en zouden fraai mogen genoemd worden, zoo niet de meeste eng en bekrompen waren. Men vindt er ſchoone wandelingen op de wallen en buiten-ſingels. De voormalige prinſen-tuin, tegenwoordig ſtedelijk eigendom en tot openbare uitſpanning geſchikt, wordt thans in eenen nieuwen, zeer bevalligen ſmaak aangelegd. Er zijn 3 Nederduitſche en 1 Waalſche Hervormde, 1 Lutherſche, 1 Doopsgezinde, 4 Roomſche en 1 Joden kerk. In het koor der groote kerk ſtond weleer de graftombe der Vrieſche ſtadhouders, in 1795 door woestheid vernield. Onlangs is in dezelve een gedenkteeken opgerigt voor den beroemden opvoedingskundigen Nieuwold. Onder de voornaamſte gebouwen behooren de *Oldehoof*, een dikke stompe toren, van waar men een ſchoon landgezigt tot in zee heeft; het collegie, of de zetel van het gewestelijk beſtuur; het landshuis, waar de regtbank hare zittingen houdt; het ſtadhuis, en het hof of koninklijk verblijf. De kanſelarij, waar ſedert de 16de eeuw het hof van *Vriesland* vergaderde, was ſedert 1811 eerst een hospitaal, toen eene kazern, en zal nu in een huis van correctie en arrest veranderd worden. Het tuchthuis, eens door Howard geprezen, zal aanzienlijk worden vergroot, ten einde 800 gevangenen te kunnen bevatten, uit meer dan eene provincie derwaarts henen te voeren. Er is een zeer talrijk en bloeijend departement der maatſchappij: *tot Nut van 't Algemeen*, dat het onderwijs in nuttige wetenſchap en kunst met ijver bevordert. Voorts zijn er vele zeer goed ingerigte ſcholen van lager onderwijs. De Latijnſche ſcholen waren er altijd in goeden ſtaat en hebben de ſtudien van vele beroemde geleerden voorbereid, onder toezigt van Jo. Fungerus, Edo Neuhusius, Izaak Valckenaer, Jo. Pierson, Henr. Jo. Arntzenius, Tijdeman en Val. Slothouwer. Van de hoogleeraren, die thans in het Noordelijk deel des vaderlands, ter uitbreiding der wetenſchappen, werkzaam zijn, hebben *zes* het vroegſte geleerde onderwijs van den laatsgenoemden in de ſcholen hunner geboorteſtad ontvangen.

Te *Leeuwarden* kwam prins Willem IV, de grootvader van onzen tegenwoordigen koning, ter wereld, die regtſtreeks uit het huis der

Vriesſche ſtadhouders afſtamt. Voorts zagen hier het licht CAMPEGIUS VITRINGA, godgeleerde, PIERIUS WINSEMIUS, dichter en geſchiedſchrijver, benevens een groot aantal beoefenaars der oude letteren en Latijnſche dichtkunst, als: LODEWIJK CASPER VALKENAER, JO. DAN. VAN LENNEP, JO. RUARDI, THEOD. VAN KOOTEN, JO. AD. NODELL, HERM. BOSSCHA en RICH. VAN OMMEREN. De ſtad, oorſpronkelijk uit drie dorpen gebouwd, in 1190 bemuurd, 300 jaar later door de partij der *Schieringers* uitgeplunderd, onderging naderhand weinig oorlogsrampen meer. Zelfs onder de Franſche overheerſching bloeide zij, door binnenlandſchen handel, fabrijken en ambachten, meer dan andere ſteden.

LEEUWENHOEK. (ANTONIJ VAN) Een beroemd Nederlandsch Natuurkundige, in 1632 te *Delft* geboren, die zich inzonderheid heeft beroemd gemaakt door de ontdekking der Mikroskoop, en meer andere uitvindingen. Hij ſtierf in 1725 te *Delft*, waar men in de oude kerk een prachtig gedenkteeken, met een grafſchrift, voor hem heeft opgerigt. Hij heeft verſcheidene werken in het Nederduitsch uitgegeven, die onder den titel: *Arcana naturae detecta*, in vier quarto deelen, (te *Delft* van 1695 tot 1719) in het Latijn overgezet, en naderhand (in 1722) te *Leijden* herdrukt zijn. In hetzelfde jaar verſchenen ook nog in één deel in 4°, zijne *Brieven aan de koninklijke Maatſchappij te Londen*, waarvan hij lid was, alsmede *aan verſcheidene geleerden.*

LEGENDE. Is de titel van een boek, waaruit men, bij den openbaren godsdienst, in de oude Roomsch Katholijke kerk, gewoon was, dagelijks iets voor te lezen; doch inzonderheid werden de beſchrijvingen van het leven en de lotgevallen der heiligen en martelaars, en wel geheele verzamelingen derzelve, *Legenden* genoemd, omdat men daaruit, insgelijks, in de vroeg-mis en de eetzalen der kloosters iets voorlas, en dit gebruik, ter onderſteuning van het Roomsch Katholijk geloof, ten ernſtigſte aanprees. Ook de Roomſche *Breviarien* (getijboeken) bevatten vele geſchiedenisſen van heiligen en martelaren, die op hunne naamdagen moesten gelezen worden. In de middeleeuw was er eene verzameling van zoodanige heilige geſchiedenisſen, onder den naam van *Legenda ſanctorum*, of *Historia Lombardica*, bekend; doch voornamelijk was beroemd de zoogenoemde *gulden Legende* (*aurea Legenda*), welke door JACOBUS DE BORGINE, in het laatst der 13de eeuw, geſchreven is. Alhoewel er onder het groot aantal van ſoortgelijke Legenden eene menigte laffe vertelſels en zoutelooze verdichtſels gevonden worden, zijn er echter ook vele dichterlijke en verhevene verhalen onder; en van hier, dat verſcheidene en groote dichters zich met de bearbeiding dezer dikwijls ſlechts ruwe ſtof hebben bezig gehouden; zoo als GÖTHE, H. W. SCHLEGEL, HERDER en anderen. Eindelijk noemt men ook, bij het muntwezen, het ſchrift, inzonderheid het omſchrift op munten, of op den rand derzelve, *Legende.*

LE-

LEGEREN. Het vermengen van twee metalen over het algemeen; doch bij het muntwezen de vermenging van het edel goud en zilver met het min edele koper in het bijzonder. Goud wordt met koper, met zilver, of met zilver en koper te gelijk, gelegeerd. De eerste legering noemt men de *roode*, de tweede de *witte* en de derde de *gemengde*. Zilver wordt altijd met koper gelegeerd. Door de legering verkrijgen de muntspecien de behoorlijkè hardheid, om het afslijten te verhinderen, en dient zij tevens, om de muntkosten goed te maken. Zij wordt door den muntvoet van het land bepaald.

LEGIOEN was eene afdeeling van het Romeinsche leger, welke op onderscheidene tijden een verschillend getal manschappen bevatte. Onder ROMULUS werd uit ieder der drie *tributs* 1000 man te voet en 300 te paard gekozen. Ten tijde van POLYBIUS bestond een Legioen uit 4,200, en ten laatste uit 6,200 man voetvolk. De soldaten van zulk een legioen waren alle Romeinsche burgers, en het was alleen in den hoogsten nood, dat men zich daartoe van slaven bediende. Ook mogt niemand, behalve in een dringend gevaar, beneden de 17 jaar oud zijn. Gewoonlijk bevond zich bij een Legioen nog een gelijk getal bondgenooten, zoodat men, wanneer er van een Romeinsch Legioen gesproken wordt, daardoor altijd een corps van 9 of 10,000 man verstaan moet. Het voetvolk van ieder Legioen, toen het nog uit 3000 man bestond, werd in 10 kohorten, en elke kohorte in 3 *manipels* of *centurien*, omdat zij uit 100 man bestonden, verdeeld. Toen de Legioenen naderhand sterker werden, behield men wel deze verdeeling, doch splitste nog ieder *manipel* in 2 *centurien*, en de centurie wederom in *decurien*. Bij ieder Legioen bevonden zich 6 krijgsoversten, welke naar de rij, ieder eene maand, onder den consul het bevel voerden. Deszelfs hoofdvaandel bestond uit eenen zilveren adelaar, en men onderscheidde deze Legioenen of door den naam van hunne bevelhebbers (zoo als b. v. het *Claudiaansch* Legioen) of van de plaats, waar het diende, of van eene godheid, of van vogelen, of ook wel van de uitkomst van de eene of andere gebeurtenis. Onder de regering van AUGUSTUS bestond het geheele Romeinsche leger uit 25 Legioenen.

LEI. Zoo noemt men in de scheepstaal het schip, land of eenig ander voorwerp, hetwelk onder den wind ligt, dat is: van den wind is afgekeerd. Zoo zegt men: het vijandelijk schip lag *onder onze Lei* of had den wind tegen zich; en zoo noemt men ook het lager liggend boord van een schip *Leiboord*.

LEIBNITZ. (GOTTFRIED WILHELM, *vrijheer van*) Vereenigde de Natuur immer in een enkel mensch vele en groote talenten, zoo was het in dezen geleerden en beroemden man. Hij werd in 1646 te *Leipzig* geboren, waar zijn vader hoogleeraar in de wijsbegeerte was; doch dien hij reeds vroeg verloor. Reeds als kind gaf hij blijken van buitengewone bekwaamheden, en maakte naderhand zulke groote vorderingen in de wetenschappen, dat hij, nog geen

20 jaar oud zijnde, reeds diep doordachte, wijsgeerige verhandelingen schreef. Te *Altdorf*, met veel roem den graad van doktor verkregen hebbende, geraakte hij hier bekend met den vrijheer van BOINABURG, staatsdienaar van den keurvorst van *Mentz*, door wiens invloed hij als keurvorstelijke raad naar die stad beroepen en tot bijzitter in de geregtelijke kanselarij benoemd werd, waarop hij in 1672 den zoon des genoemden vrijheers naar *Parijs* vergezelde, alwaar hij de bewondering en vriendschap van vele mannen van verdiensten verwierf. In het volgende jaar deed hij eene reis naar *Engeland*, en hield hier met WALLIS, BOYLE, OLDENBURG en zelfs met NEWTON eene geleerde briefwisseling. Na een verblijf van 4 jaar keerde hij met eenen benijdenswaardigen schat van kundigheden en waarnemingen naar zijn vaderland terug, werwaarts hij door den hertog van *Brunswijk-Luneburg* tot hofraad beroepen was. In 1676 kwam hij in *Hanover*, waar de inrigting der boekerij zijn hoofdwerk was, besteedde hij den overigen tijd aan wis-, werktuigkundige en andere uitvindingen. In het eerste vak muntte hij bovenal uit, waarvan zijne *Differentiaal-rekening*, die hij in 1684 in druk gaf, ten bewijze kan verstrekken. Ook hield hij zich met de verbetering der voer-werktuigen voor den bergbouw, der weerglazen, en inzonderheid met het vervaardigen eener reken-machine onledig, waarbij hij nog de bovennatuurkunde, waarin hij de moeijelijkste zaken poogde op te helderen, beoefende.

De schriften, door LEIBNITZ in onderscheidene vakken uitgegeven; zijn omgang, gedurende zijne reis, met de grootste geleerden en staatsmannen, gepaard met den roem van een schrander oordeel, wikkelden hem in menigerlei belangrijke betrekkingen en aangelegenheden. Men bewonderde niet alleen zijne uitgebreide kunde in de oude en nieuwe talen; maar beschouwde hem over het algemeen als een man, die het geheele gebied van menschelijke kennis omvatte. In 1700 gelukte het hem, dat de akademie van wetenschappen, door zijnen invloed gesticht, hem tot voorzitter verkoos. Hetzelfde poogde hij ook te *Dresden* te bewerken, doch de oorlog, welke toen *Sakse* teisterde, verhinderde zijn plan. PETER *de Groote* en KAREL VI waren zijne begunstigers. Hij bevond zich tot 1714 in *Weenen*, waar hij mede eene nieuwe akademie van wetenschappen wilde oprigten, tot dat de keurvorst van *Hanover*, na den dood van ANNA, koningin van *Engeland*, tot koning verkozen werd. LEIBNITZ werkte onvermoeid voort tot de laatste oogenblikken van zijn leven, en stierf in Slagtm. van het jaar 1716, in het 70ste zijns ouderdoms. Zijne levenswijze was zeer eenvoudig: hij at veel en dronk weinig; studeerde veelal des nachts: stond vroeg op, en sliep dikwijls alleen in zijnen stoel, die nog in de boekerij te *Hanover* voorhanden is. Hij bezat een uitmuntend geheugen, een helder verstand, en eene levendige verbeeldingskracht. Zijne schriften verschenen in het eerst ieder afzonderlijk in het licht, doch zijn naderhand bijeen ver-

verzameld, en door L. DUTENS, in 6 deelen in 4to uitgegeven geworden. Een groot getal ligt nog ongedrukt in de boekerij te *Hanover;* doch zijne nog onvoltooide reken-machine bevindt zich te *Göttingen.* In zijn beroemde werk, *Theodicae,* vindt men eenige zijner voornaamste wijsgeerige leerstelsels ontwikkeld. De dankbare nakomelingschap heeft dezen verdienstelijken man, in de aangename buitenstreken van *Hanover*, een gedenkteeken opgerigt, hetgeen alleen uit eenen, aan het einde der groote laan gestichten, tempel bestaat, waarin het borstbeeld van LEIBNITZ geplaatst is. Op den steen, die zijn stoffelijk overblijfsel bedekt, leest men alleen de woorden *Ossa Leibnitii.*

LEIJDEN. De grootste stad van *Zuid-Holland*, liggende 2 uur van de zee, 3 van *'s Gravenhage* en *Delft*, 5 van *Haarlem* en *Gouda* en 6 van *Rotterdam.* Indien men haar voor het oude *Lugdunum Batavorum* houdt, dat ten tijde der *Romeinen* reeds bekend was, is zij tevens de oudste stad der provincie. In de 9de en 10de eeuw vindt men reeds sporen van *Leijden;* doch zeker bestond het reeds in de 13de, wanneer de gravin ADA er in belegerd werd. Deze stad werd van 1294 tot 1659 zesmaal uitgelegd, en zou, na de laatste vergrooting, 13,000 huizen, en in 1640 weinig minder dan 100,000 inwoners hebben kunnen tellen; doch sedert het deerlijk verval van onderscheidene fabrijken, die vooral in de 16de en het midden der 17de eeuw bij uitstek bloeiden, verminderde ook het getal der inwoners, dat, inzonderheid in de laatste helft der vorige eeuw, met zulk eene verbazende snelheid is afgenomen, dat hetzelve thans niet veel meer dan 28,000 zal bedragen. In eene halve eeuw, tot op 1804, werden meer dan 540 huizen afgebroken; terwijl de laken-fabrijken, die in de 16de eeuw in sommige jaren 44,000, in de 17de 25,000 stukken leverden, in 1802 niet meer dan 1086 vervaardigden.

Leijden bezit eene beroemde hooge school, in 1574, ten loon voor de dapperheid harer burgers in het bekende beleg, gesticht, en den 8sten van Sprokkelm. des volgenden jaars plegtig ingewijd. Het akademisch gebouw is voorzien van een goede sterrenwacht, die voor weinige jaren aanmerkelijk uitgebreid, en sedert geheel vernieuwd werd. Achter hetzelve vindt men een' fraaijen kruidtuin, in 1600 aangelegd, in de 18de eeuw vrij wat vergroot, en voor weinige jaren, onder toezigt van wijlen den beroemden Hoogleeraar S. J. BRUGMANS, geheel nieuw aangelegd, en met een aanzienlijk stuk gronds vermeederd. Tot akademisch gebruik zijn verder nog bestemd eene uitgebreide en vermaarde boekerij, waarin meer dan 3,000, meest Arabische, handschriften gevonden worden; een rijk en voortreffelijk kabinet van vergelijkende ontleedkunde en ziektenkunde, hetwelk, zoo als het thans gerangschikt, en door den aankoop der belangrijke kabinetten van de Hoogleeraren BRUGMANS en BON verrijkt is, met de beroemdste kabinetten van *Europa* kan wedijveren; alsmede het zeer uit-

uitgebreid, uitmuntend kabinet van Natuurlijke zeldzaamheden, door den Koning der *Nederlanden* aan de hooge school geschonken, en thans in het zoogenoemde *Hof van Zesfen* geplaatst, en eindelijk eene verzameling van Griekfche en Romeinsche oudheden, en van gedenkftukken der oude kunst. Onder de voornaamfte gebouwen behooren de burg, met zijnen doolhof en diepen put, het raad- en gemeene landshuis van *Rijnland*, het gevangenhuis *'s Gravenftein*, de waag, de lakenhal en fchouwburg, een groot gebouw voor verminkte krijgslieden, benevens onderfcheidene liefdadige geftichten. Onder de Hervormde kerken onderfcheidt zich de *Marekerk* door haren koepel en hare geheele bouworde; terwijl in de *Pieters*-kerk de eenvoudige begraafplaatfen van BOERHAVE, CAMPER, LUZAC, en in de *Hooglandfche* die van den edelen VAN DER WERFF gevonden worden. Bij den bekenden ramp, den 12 van Louwm. 1807 aan *Leijden*, door het fpringen van een kruidfchip, overgekomen, werd de geheele Noord-Oosthoek van het *Rapenburg* vernield: de trotfche gebouwen van eenige aanzienlijke burgers, als mede de nette huizen van den welvarenden middelftand, en de fchamele woningen der behoeftigen werden door een geworpen, en ruim 150 menfchen lieten daarbij hun leven. De verwoeste plek vormt twee uitgebreide pleinen, die tot eene wandel- en exercitieplaats dienen.

De inwoners van *Leijden* vinden thans nog meestal hun beftaan in de nog overgeblevene fabrijken, in het voordeel van de ftudenten, en in eene aanzienlijke, wekelijkfche markt voor geheel *Rijnland*, waarop inzonderheid veel boter gefleten wordt, welk artikel, benevens de Leijdfche kaas, hier zeer beroemd is. — Behalve de beroemde hooge fchool vindt men nog in deze ftad de Maatfchappij van Nederlandfche letterkunde, en eene Afdeeling van de Hollandfche maatfchappij van fraaije kunsten en wetenfchappen, benevens nog een teeken- en wiskundig genootfchap, en meer andere nuttige inrigtingen.

LEIJDEN. (LUKAS VAN) Deze beroemde Nederlandfche fchilder en plaatfnijder, werd in de ftad, die zijnen naam draagt, geboren, en ftierf aldaar in 1533. Hij leverde ftukken in olie-, waterverwen, op glas, en eene menigte in koper gegraveerde platen, die met de grootfte goedkeuring ontvangen werden. Schoon hij zich wel niet geheel van den fmaak, die de kindschheid der fchilderkunst kenmerkt, konde losrukken, verdient hij echter den naam van een voortreffelijk kunstenaar. Zijne vindingen zijn vol geest en menigvuldig; zijne groeperingen verftandig en natuurlijk; in alle zijne beelden, inzonderheid in de koppen, ftraalt karakter door, alhoewel dit niet altijd edel kan genoemd worden; de houdingen en wendingen der figuren zijn zeer verfcheiden, waarover men zich te meer verwonderen moet, uit hoofde van de menigte beelden, die men dikwijls in zijne ftukken vindt; zijne teekening is juist, doch niet ideaal, maar naar de natuur des lands gevormd, waarin hij woonde; zijn koloriet is behagelijk en natuurlijk, doch in zijne lucht-perspektiven ontdekt men ee-

eene zekere hardheid, aan het toenmalig tijdvak der kunst eigen. Reeds op zijn 12de jaar schilderde hij een stuk voor den heer VAN LOKHORST, die er zoo vele goudguldens voor betaalde als hij jaren telde, hetgeen in dien tijd eene aanzienlijke som was, waarna hij op zijn 16de jaar een *Ecce homo* sneedt, die de bewondering van alle kunstkenners wegdroeg. Bijzonder belangrijk zijn de platen, waarin hij, met zijnen vriend ALBRECHT DURER wedijverende, met dezen één en dezelfde voorwerpen behandeld heeft. De volledigste en fraaiste verzameling zijner in koper gegraveerde platen berust in de boekerij te *Weenen*; terwijl zijne schilderstukken in verscheidene kunstverzamelingen, voornamelijk in *Leijden*, *Weenen*, *Dresden*, *Milaan* en *Florence* verspreid zijn. In *Utrecht* beruste tot op 1672 eene verzameling zijner voornaamste kunstprenten, die bij de bemagtiging der stad in handen der Franschen viel; alsmede onder den secretaris derzelfde stad, E. VAN HARSKAMP, eene uitmuntende schilderij van onzen meester, verbeeldende SAULUS, op den weg naar *Damaskus*, vergezeld van een' hoop ruiters en voetknechten; terwijl zijn beroemd meesterstuk, *het laatste Oordeel* vertoonende, nog heden op het raadhuis te *Leijden*, gevonden wordt.

LEIJDSCHE FLESCH, alzoo naar de plaats harer uitvinding, genoemd, is eene flesch, welke tot het ophoopen der elektrieke stof gebruikt wordt. Men bekleedt namelijk eene flesch, die gewoonlijk eene rolronde gedaante heeft, zoo van binnen tot als van buiten op eene zekere hoogte, met een de elektrieke stof geleidend ligchaam, gemeenlijk met bladtin, en plaatst in dezelve eene koperen stang, waarop een knop mede van koper is bevestigd. Nu wordt deze stang of knop met den *conductor* eener elektriefeer machiene in aanraking of verbinding gebragt, wanneer de stof door de wrijving van het werktuig opgewekt, langs den conductor en de stang naar het binnen-bekleedsel van de flesch stroomt, en zich op de binnenzijde der flesch verzamelt. De buitenzijde verliest daarentegen hare natuurlijke elektrieke stof, en hier door ontstaat dan een zeer aanmerkelijk verbroken evenwigt, zoodat wanneer men door middel van een gebogen koperdraad of op eenige andere wijze, de stof welke op de binnenzijde der flesch is verzameld, gelegenheid geeft, om naar de buitenzijde te komen, dit op eene zoo geweldige wijze geschiedt, dat de elektrieke stof in dezen overgang allerlei ligchamen kan verpletten, verbranden en smelten. Dit noemt men de elektrieke schok, en zulk eene flesch, eene *Leijdsche flesch*, welke men zegt, geladen te worden, wanneer men daarin op de genoemde wijze de elektrieke stof ophoopt.

LEIPZIG. Eene der belangrijkste koopsteden van *Duitschland*, in het koningrijk *Saksen*, en wel in den *Leipziger-kreits*, in eene aangename vlakte, aan de *Pleisze* gelegen. Zij voerde tot het begin der 16de eeuw van de *Sorben-Wenden*, een Slavisch volk, dat het land tusschen de *Elbe* en *Saale* het eerst bebouwde, den Slavischen naam van *Lipzik*, hetgeen eene *Linden-haag* beteekent: ook vindt men nog

nog tegenwoordig, tusfchen de ftad en voorftad, de fchoonfte lanen van linden-boomen.

Offchoon *Leipzig* op zich zelve niet zeer voordeelig voor den handel gelegen is, werd het echter door eenen zamenloop van verfcheidene gunstige omftandigheden tot eene koopftad verheven. Inzonderheid is haar binnenlandfche handel tot eene aanmerkelijke hoogte geklommen, en kan men dien der *Misfen* of markten, hoedanige er 3 gehouden worden, waarvan de *Paasch-* en *Michaelismis* de voornaamfte zijn, jaarlijks op de ronde fom van 35 millioen Nederl. guldens ftellen (*). De boekhandel, welke zich hier als een middenpunt vereenigd, maakt den hoofdtak van den handel uit; en alhoewel de manufakturen in *Leipzig* in geene verhouding ftaan met de uitgeftrektheid van dezen handel, vindt men er nogthans verfcheidene fabrijken van aanbelang, zoo als: van halve en heele zijden ftoffen, katoen, tapijten, fpeelkaarten, goud en zilver, leder, tabak, gewascht linnen, papieren behangfels, borduurfels enz.

Het getal der inwoners van *Leipzig* wordt tegenwoordig op 36,000 gefchat. Onder de algemeene nuttige inrigtingen behooren, behalve de hooge fchool, in 1409 door Frederik *den ftrijdbaren* gefticht, de akademien van teeken, fchilder- en bouwkunst, het inftituut van doofftommen, de burgerfchool, de fterrenwacht, en het voor weinige jaren opgerigte *muzeum*, waar men alle in- en uitlandfche dagbladen en journalen kan vinden, en eene aanzienlijke boekerij tot zijn gebruik heeft. Voorts heeft men in deze ftad vele geleerde en wetenfchappelijke gezelfchappen; bijeenkomsten en collegien; eene fraaije concert- en danszaal (beide met fchilderftukken van Oesers verfierd); eene welvoorziene ftads- en univerfiteits-boekerij; de zoo loffelijke vrijfchool, in 1792 gefticht; het federt 1797 zoo doelmatig ingerigt lazareth of *St. Jakobs* hospitaal, waarmede tevens een *clinisch* inftituut verbonden is; de van ouds zoo beroemde *Breitkopffche* (tans *Breitkopf-Härtelfche*) boek- en muzijk-drukkerij en gieterij, waarbij onlangs eene afzonderlijke fabrijk voor inftrumenten is aangelegd; de *Rostifche* kunstfabrijk, en eindelijk het Natuurkundig magazijn van M. Tauber. In den omtrek van *Leipzig* vindt men vele aangename oorden en merkwaardige plaatfen. Onder de eerften behoort de Engelfche tuin in *Machern*, en onder de laatften het flagveld bij *Breitenfeld*, beroemd door de nederlaag van Tillij in 1631, en dat bij *Lutzen*, vermaard door de overwinning van Gustavus Adolphus in 1632, wien het zijn leven koste; doch nog meer door de volkomen zegepraal, welke de *Rusfen* en *Pruisfen*, in Wijnm. 1813, in deszelfs omtrek, op den Franfchen keizer Napoleon behaalden.

LEK. (De) Eene rivier in ons vaderland, die eenen tak van den *Rijn* uitmaakt, welke laatfte te *Wijk bij Duurftede* den naam van *Lek* aanneemt, die, westwaarts aanftroomende, bij *Krimpen* in de *Maas* valt.

LEM-

(*) Volgens Hungars *Denkwürdigkeiten zur Finanz Gefchichte von Sachfen.*

LEMBERG. De hoofdstad van het koningrijk *Gallicië*, en van den kreits van dien naam aan de rivier de *Peltew*, met ruim 41,000 inwoners, waaronder 14,000 Joden. Zij heeft vele nuttige inrigtingen en fabrijken; Zij ligt rondom in bergen; bevat tegenwoordig 12 Roomsche, 1 Armenische, 1 vereenigde Grieksche kerk, 1 Luthersch bedehuis en nog 9 kloosters, verscheidene hospitalen, benevens eene hooge school, welke in 1816 het vorig *lyceum* vervangen heeft; doch waarbij de geneeskunde geenen afzonderlijken leerstoel heeft, *Lemberg* is, naast *Brody*, de aanzienlijkste koopstad van *Gallicië*, en bezit, binnen hare muren, de uitgebreide katoen-fabrijk van den graaf FRIES te *Wenen*, waarin nankins, benevens vele andere katoene stoffen, als ook tafelgoed, vervaardigd worden, en waarbij zich tevens eene verwerij van echt Turksch garen bevindt, door welk een en ander zij aan ruim 4000 menschen de kost verschaft. Verder zijn er vele andere fabrijken, als van lint, leder, muzijk instrumenten, als ook branderijen, stokerijen, en boekdrukkerijen; terwijl de binnenlandsche en commissiehandel met 3 zeer bezochte jaarmarkten den inwoneren een goed bestaan bezorgt. — Ook in onze vaderlandsche provincie *Oost-Vlaanderen* is een dorp van dien naam.

LELEX. Een der eerste aankomelingen in *Griekenland*, waarschijnlijk uit *Egypte* afkomstig, die eene volkplanting te *Megara* in *Achaijen* stichtte, en medewerkte, om de nog woeste *Grieken* te beschaven. Men stelt zijne komst 200 jaar voor den Trojaanschen oorlog.

LEMMER. (DE) Een welvarend dorp in *Vriesland*, in het kwartier van *Zevenwolden* en het arrondissement *Sneek*, aan de *Zuiderzee*, met ruim 1900 inwoners, scheepsbouw, en zeer veel doortogt van en naar *Amsterdam*, waartoe de geregelde vaart tusschen deze beide plaatsen, en de daarmede in verband staande binnenschepen en postwagens zeer bevorderlijk zijn.

LEMNOS. Een vermaard eiland in den Griekschen *Archipel* nabij *Thracië*, heden *Stalimena* genoemd. In de vroegste tijden was het berucht door den moord, aldaar door de vrouwen aan hare mannen gepleegd, zoodat een tijd lang het vrouwelijke geslacht daar alleen heerschte, en slechts op gezette tijden de mannen werden toegelaten; wordende echter de kinderen van het mannelijk geslacht omgebragt. Naderhand werd het door de *Pelasgen*, die door de *Atheners* verdreven waren, bevolkt, en nam sedert in bloei zeer toe. De kunsten vooral waren er in groot aanzien: waarvan niet alleen de beroemde doolhof op het eiland getuigt, maar ook de eerdienst, daar bijzonder aan VULKAAN toegebragt, welke hierin waarschijnlijk zijnen oorsprong heeft, dat het smeden van het ijzer op *Lemnos* het eerst in zwang gekomen en vervolgens beoefend is. Het bevatte verder eene soort van aarde, die zeer zamentrekkend en vooral voor vergiftige beten zeer heilzaam was, waarom de *Grieken* PHILOKTETES derwaarts zonden. *Lemnos* is bergachtig: men kweekt er granen, katoen, olie en zijde, van welke laatste men eenige ligte stoffen vervaardigt. Dit eiland

zou.

zoude een bloeijende welvaart genieten, wanneer het van zijne onderdrukkers bevrijd ware. Tegenwoordig drijven de ingezetenen nog eenigen handel ter zee, waardoor men de begeerlijkheid der dwingelanden gemakkelijker kan ontfnappen.

LEMURES (*Maniae, larvae*), waren de zielen der afgeftorvenen, en wel van diegene, welke men voor fchadelijk hield. Zij verfchenen in den nacht, om welke reden hun ook den bijnaam van *nachtelijke* of *zwarte Geesten* gegeven werd. Om dezelve uit den geheelen hoop te verbannen, vierde men oudtijds in de nachten van 9, 11 en 13 van Bloeim. feesten, die naar hunnen naam *Lemurien* (*Lemuria*, *Lemuralia*, *Remuria*) genoemd werden, en waarvan de plegtigheden hierin beftonden. Omtrent middernacht, wanneer alles in diepe rust was, ftond de huisvader op, en ging blootvoets en zeer ftil naar eene bron, waarin hij de handen wiesch; hierop keerde hij terug, nam zwarte boonen in den mond, en wierp dezelve, zonder om te zien, tot negenmaal over zijn hoofd; terwijl hij daarbij telkens de woorden uitfprak: *Haec ego mitto, his Fabis me meosque reodimo* (dit is voor u; met deze boonen koop ik mij zelven en de mijnen van u terug). Hierop wiesch hij nogmaals de handen, floeg op een koperen, hol bekken, en fprak daarbij negenmaal, op eenen fmeekenden toon, deze woorden: *Manes, excite, paterni*, dat is: vertrek van hier, zielen mijner voorvaderen! Nu keerde hij zich nog eens om, en daarmede was de plegtigheid afgeloopen. Men waande, dat de geesten de boonen verzamelden.

LENGTE (*Geographifche*) is de afftand van eene plaats tot de andere die men voor het begin aanneemt, regt Oost en West genomen. Zij wordt dus door eenen boog van de evennachtslijn, of eenen cirkel, die aan dezelve evenwijdig is, gemeten. Het is vrij onverfchillig, van welke plaats men die telling begint, of gelijk men dit kunstmatig noemt, welken meridiaan men voor den eerften aanneemt, doch het ware te wenfchen, dat men zich eindelijk eens algemeen tot een en denzelfden meridiaan bepaalde, waardoor veel verwarring zoude worden voorgekomen. De *Franfchen* nemen gewoonlijk voor eerften meridiaan dien van *Parijs* of *Ferro*, de *Engelfchen* dien van *Greenwich*, de *Spanjaarden* dien van *Cadix*, en wij *Nederlanders* dien van den *Pic* van *Teneriffe*, of een der Canarifche eilanden, aan; offchoon tegenwoordig vrij algemeen voor de landkaarten de meridiaan van *Ferro*, en voor de zeekaarten die van *Greenwich* gevolgd wordt. Vele andere Natien rekenen nu ook de Lengte aan beide zijden van den eerften meridiaan; doch wij gelooven, dat de wijze der *Nederlanders*, om de Lengte alleen Oostwaarts tot 360° toe door te tellen, verre verkieslijker is, ten minfte veel minder aanleiding tot dwaling geeft: ons beftek laat niet toe, dit hier aan te toonen. De Lengte is even als de Breedte noodzakelijk, om de ligging eener plaats op den aardbol te bepalen, gelijk wij dit reeds op het artikel Breedte, waar naar wij hier verwijzen, hebben opgegeven. Zij wordt mede in

in graden, minuten en ſeconden uitgedrukt. Men kan de Lengte eener plaats opmaken uit het verſchil in tijd; want door de omwenteling der aarde om hare as in 24 uur, is het, als of de zon in 24 uur eene beweging om de aarde maakt, en dus in 24'' haren omtrek van 360° doorloopt, derhalve elk uur $\frac{360}{24}$ of 15° aflegt, hetwelk voor elken graad van de evenachtslijn 4' in tijd geeft. Wanneer wij nu weten, dat *Amſterdam* op 22° 308'', en *Peking* op 134° 7' 30'' Lengte ligt, dan hebben deze plaatſen een verſchil in lengte van 111° 37' 22'', hetwelk, 15° voor een uur gerekend, in tijd herleid, 7° 26' 30'' ongeveer in tijd geeft, hetgeen aanduidt, dat, daar *Peking* Oostwaarts van *Amſterdam* ligt, het aldaar zoo veel tijd vroeger middag zal zijn dan te *Amſterdam*, en dus reeds 7° 26' 30'' in den avond zal zijn, wanneer het te *Amſterdam* middag is. Hieruit zal men nu gemakkelijk kunnen opmaken, hoe men omgekeerd, wanneer het verſchil in tijd van twee plaatſen (bij de zeelieden Lengte in tijd genoemd) bekend is, de Lengte van eene plaats kan berekenen. Het moeijelijkſte echter is de bepaling der Lengte op zee: onderſcheidene zee-mogendheden, en bijzonder de *Engelſchen*, hebben aanzienlijke ſommen voor de uitvinding van een zeker middel tot deze bepaling uitgeloofd, doch zonder volkomen geſlaagd te zijn. De bepaling der Lengte op zee beſtaat eigenlijk in het vinden hoe laat het is aan boord, en te gelijker tijd op eene bekende plaats aan den wal; het eerſte geſchiedt door berekeningen uit de bekende breedte afgeleid, het andere moet geſchieden voor eerst door een volmaakt goed horologie, dat (om de woorden van den Hoogleeraar VAN SWINDEN te gebruiken) „ of den „ gemiddelden tijd *volmaakt* volgt, of waarvan men den gang ten op„ zigte des gemiddelden tijds*volmaakt* kent; een horologie, dat, niet„ tegenſtaande de beweging van het ſchip, door de veranderingen in de „ warmte en de luchtgeſteldheid der plaatſen, waar het ſchip zich be„ vindt, geene ongeregeldheid in zijnen gang ondergaat." Zulke horologien hebben HARRISON, ARNOLD, EMMERY en KENDAL in *Engeland*, de beide BERTHOUDS en LE ROY in *Frankrijk* alzins naauwkeurig vervaardigd. Dan behalve, dat zij altijd nog aan gebreken onderhevig zijn, en bij de minſte ontſteltenis meer na- dan voordeelig werken, zijn de kosten van deze *time keepers*, (tijdbewaarders, tijdmeters, zee-horologien,) zoo groot, dat niet alle ſchepen zich van dezelve kunnen voorzien. Een ander middel voor het vinden van den tijd, op eene andere plaats op het zelfde tijdſtip als aan boord, kan geſchieden door de gelijktijdige waarneming van een en hetzelfde voorwerp of verſchijnſel, het zij dan in de verduisteringen of eclipſen, doch inzonderheid door de afſtanden van zon en maan, of van de maan en eenige vaste ſter, welk laatſte middel zeker het naauwkeurigſte is. Dan, eene verklaring hiervan zoude ons buiten ons beſtek en dat van dit Woordenboek brengen. Wij vinden dus ons verpligt, hen, die in dit ſchoone ſtuk dieper willen indringen, te verwijzen naar de keurige *verhandeling over het bepalen der Lengte*

op

op zee, door de afstanden van de maan tot de zon of vaste sterren, van den, ook ten dezen opzigte, zoo verdienstelijken, helaas overleden Hoogleeraar J. M. VAN SWINDEN, te *Amsterdam*, bij de wed. GERARD HULST VAN KEULEN, alsmede tot de nieuwste *Engelsche* werken in dit vak.

LENNEP (CORNELIS VAN) was de zoon van DAVID VAN LENNEP, raad in de vroedschap en schepen van *Haarlem*, en van MARGARETHA SYLVIUS, welker vader, CORNELIS SYLVIUS, mede in de regering van die stad geplaatst was. Hij werd aldaar in den jare 1751 geboren, was van jongs af met de uitmuntendste geestvermogens begaafd, en genoot daarbij de voordeelen eener beschaafde opvoeding. Zich tot het ontvangen van het akademisch onderwijs voorbereid hebbende, hoorde hij te *Leijden* de lessen van verscheidene hoogleeraren: van RUHNKENIUS over TERENTIUS, van PESTEL over het Nederlandsch regt, de staatkundige historie, en over het onschatbaar werk van GROTIUS over het regt van vrede en oorlog; van VOORDA, over het Romeinsche regt, en van LULOFS over de sterrenkunde. Gedurende zijne akademische letteroefeningen verloor hij zijnen vader, en werd meester van aanzienlijke bezittingen, waarvan hij zulk een gebruik maakte, als ook aan eenen meer gevorderden leeftijd tot eer zoude verstrekt hebben. Te *Amsterdam*, werwaarts hij zich met der woon begeven had, geraakte hij spoedig in kennis met geleerde mannen, waaronder de heer JERONIMO DE BOSCH weldra zijn bijzonder vriend werd, hetgeen voor hem den weg baande, om met den beroemden hoogleeraar PIETER BURMAN, alsmede met andere beminnaars en beoefenaars der fraaije letteren, bekend te worden. In 1773 huwde hij aan mejufvrouw CORNELIA HENRIETTA VAN DE POLL, dochter van den heer JACOBUS VAN DE POLL, bewindhebber der O. I. kompagnie ter kamer *Amsterdam*, uit welk huwelijk, behalve twee dochters, waarvan eene in haar 22ste jaar stierf, twee zoons, met name DAVID JACOBUS en CORNELIS SYLVIUS VAN LENNEP verwekt werden.

Het kan niemand bevreemden, dat een man als VAN LENNEP, wiens kunde en werkzaamheid zoo algemeen bekend waren, en die bovendien in de achting en het vertrouwen zijner medeburgeren deelde, gedurende omtrent 40 jaar in onderscheidene eerposten, nu eens tot zijn genoegen, dan eens tegen zijnen wil, geplaatst werd. Op het laatst van 1787 werd hij van zijne posten van raad en schepen der stad *Amsterdam* ontzet; doch na de omwenteling van 1795 tot afgevaardigde van de burgerij dier stad, ter vergadering van de provisionele representanten van *Holland*, benoemd, en vervolgens tot lid der eerste en tweede Nationale vergadering verkozen. Na den bekenden 22 van Louwmaand 1798, echter, nam hij zijn ontslag en bleef buiten bewind tot in den Herfst van dat jaar, toen hij als lid der tweede kamer van het vertegenwoordigend ligchaam optrad, in welke betrekking hij bleef tot in 1801, toen deze vergadering door

een

een wetgevend ligchaam vervangen werd, waarin hij almede werd verkozen. Twee jaar later kreeg hij zitting in den nieuw benoemden raad te *Amsterdam*, en werd in 1808 door koning LODEWIJK tot vroedschap dier stad, en nog kort voor zijnen dood tot lid van het sijndicaat aangesteld; doch onder alle deze en anderen posten was er geene, dien hij in de laatste jaren zijns levens met meer genoegen waarnam, dan dien van curator van het athenaeum en der Latijnsche scholen in gemelde stad.

VAN LENNEP bleef, onder zijne menigvuldige ambtsbezigheden, met eenen voorbeeldigen ijver werkzaam tot nut van alle letterkundige genootschappen, waartoe hij in eenige betrekking stond. Getuigen hiervan waren de maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*; het Utrechtsch genootschap, in 1773 nog bekend onder de zinspreuk *Dulces ante omnia Musae*; het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen te *Vlissingen*; de maatschappij van den landbouw te *Amsterdam*; de maatschappij van Nederlandsche letterkunde te *Leijden* en meer anderen. Vooral was hij aanhoudend werkzaam bij de 3 Amsterdamsche letterkundige genootschappen, bekend onder de spreuken: *Diligentiae omnia*; *Patriae*, en *Concordiae et libertati*, in welke hij, zoo als ook elders, een groot aantal belangrijke verhandelingen en dichtstukken voorlas. Jammer is het, dat geene derzelve, voorgelezen van 1773 — 1809, zijn gedrukt geworden. Alleen zijn van hem in het licht verschenen sommige staatkundige memorien, rapporten en aanspraken, benevens eenige Meteorologische, of weerkundige waarnemingen, van tijd tot tijd in den *Letterbode* geplaatst. Een vlijtig en naauwkeurig beschouwer der Natuur zijnde, kwam hij zelden van eene wandeling terug, zonder het een of ander belangerijks gevonden en opgemerkt te hebben. Hij bezat eene fraaije verzameling van uitlandsche, maar vooral inlandsche kapellen, welke laatste hij meestal zelf gevangen, of ook wel door alle de verwisselingen, van het ei tot den vlinder, zorgvuldig opgekweekt had, hetgeen hem in staat stelde, om het werk over de Nederlandsche insekten, bij den boekhandelaar SEPP te *Amsterdam* uitgegeven, met vele en gewigtige bijdragen te verrijken.

Meestal gezondheid en sterkte van ligchaam genietende, konde hij zijne bezigheden en nasporingen onafgebroken voortzetten. Hij bezat een onbegrijpelijk sterk geheugen, gepaard met een fijn en scherp oordeel, en eenen ongemeen helderen en vluggen geest; was welwillend jegens alle menschen, zelfs die verre beneden hem gerekend werden; een teeder echtgenoot, een liefderijk vader, een gulhartig vriend, en een standvastig en opregt vereerder van den geopenbaarden godsdienst. Hij stierf op den eersten van Sprokkelm. 1813, te *Amsterdam*, in den ouderdom van 62 jaar.

LENS. (ANDREAS CORNELIS) Deze beroemde Nederlandsche schilder werd in 1740 te *Antwerpen* geboren, en stierf in Lentem. 1822 te *Brussel*, in den ouderdom van 82 jaar. Men kent van dezen verdienste-

lijken meester fraaije altaarstukken en portretten, welke van zijn kunstpenseel getuigen. Hij vormde op zijne langdurige loopbaan vele kweekelingen en leerlingen, die hunnen onderwijzer eer aandoen. Zijne bespiegelende kennis in het kunstvak, dat hij zoo gelukkig beoefende, evenaarde zijne praktijk, waarvan onderscheidene werken, door hem uitgegeven, de beslisendste blijken opleveren. Het werk, getiteld: *les Costumes des peuples de l'Antiquité prouvés par les Monuments*, werd meer dan eens herdrukt. Hij was lid van het koninklijk Nederlandsch instituut, van dat van *Frankrijk*, van verscheidene akademien, en ridder van de orde van den Nederlandschen leeuw.

LENTE. (De) Het aangenaamste jaargetijde, hetwelk onmiddellijk op den winter volgt, en met den dag begint, waarop de zon bij haren opgang in den *aequator* treedt, waardoor dag en nacht even lang worden, en eindigt, wanneer zij op den middag haren hoogsten stand bereikt heeft. Het eerste geschiedt bij ons bij haren ingang in *den Ram* omtrent den 22sten van Lente-, en het laatste bij hare intrede in *den Kreeft* op den 21sten van Zomerm. Op het Zuidelijk halfrond neemt deze sterrenkundige Lente haren aanvang omtrent den 12den van Herfstm., en eindigt omstreeks 21 van Winterm., en staat dus gelijk met onzen Herfst. Beneden den *aequator*, en over het algemeen onder de heete luchtstreek laten zich de jaargetijden niet zoo verdeelen als onder de gematigde; wordende dezelve aldaar alleen in den droogen en regentijd onderscheiden. Ook bij ons bepaalt zich, in het dagelijksche leven, de benaming der vier jaargetijden, meer tot temperatuur en weder, dan wel tot den stand der zon, en wij hebben bijna altijd reden, om het begin van de sterrenkundige Lente van dat der eigenlijke Lente, dat is, van den tijd, waarop het aangename en zachte weder begint, te mogen onderscheiden, alzoo het laatste gewoonlijk later invalt.

LENTO, Langzaam, welk woord gebruikt wordt, om de tijdmaat en het karakter van een muzijkstuk aan te duiden.

LENTULUS. Het geslacht der LENTULUSSEN te *Rome*, was zeer oud en aanzienlijk, en heeft vele roemruchtige mannen opgeleverd.

LEO X. Wiens eigen naam was JOHAN DE MEDICIS, (zijnde een zoon van LORENZO DE MEDICIS en CLARISSA DES URSINS), werd reeds in zijn 14de jaar door INNOCENTIUS VIII, tot kardinaal, en naderhand door JULIUS II tot legaat verkozen, in welke waardigheid hij in 1512, in den slag bij *Ravenna* tegen de *Franschen*, gevangen genomen, naar het Fransche leger gevoerd; doch nog in tijds ontzet werd. Eene omwenteling bragt hem te *Florence* terug, en de dood van JULIUS II verhief hem in 1513, het 38ste jaar zijns levens, tot den pausselijken zetel, dien hij tot het laatst van 1521 bekleedde, wanneer de dood zijn leven eindigde. Hij was een groot vriend van de jagt en de vrouwelijke kunne, en leefde in eene bijna Oostersche pracht en weelde; doch was te gelijk, als een afstammeling der MEDICISSEN een hoogschatter en bevorderaar van kunsten en wetenschappen, in-

zon-

zonderheid van de dichtkunde. Hij liet de boekerijen doorzoeken, ontdekte oude handschriften, en bezorgde naauwkeurige uitgaven van oudheidkundige stukken. Zoo vele voorregten konden, echter, niet verhinderen, dat men op zijn leven toelegde; doch de zamenzwering werd ontdekt, en kostte verscheidene schuldigen het leven. Onder anderen werden de kardinalen PETRUCI en SAULI op de pijnbank gebragt en ter dood veroordeeld; doch kocht de laatste zijn leven voor zijne schatten.

Het lijdt geene tegenspraak, dat de Protestantsche schrijvers dezen paus, onder wiens bestuur LUTHER de eerste pogingen der kerkhervorming ondernam, tegen welke hij zich met kracht verzette, in hunne karakterschetsen onregt gedaan en hem veel te last gelegd hebben, waaraan hij onschuldig was. De Engelsche geschiedschrijver WILLIAM ROSGOE heeft dit vooral in onzen tijd door eene uitvoerige, ook in het Nederduitsch overgezette, levensbeschrijving van LEO X duidelijk aangetoond, en bewezen, dat hij, met al zijne zucht voor pracht, met de vlekken op zijn zedelijk karakter, door het bevorderen van kunsten en wetenschappen, door het bedwingen van *Frankrijk* en het hergeven der rust aan het geschokte *Italië*, zich den roem waardig gemaakt heeft, van een, in vele opzigten, groot man: schoon men hem aan den anderen kant den vuigen handel met aflaten, om zijne verwarde geldzaken te redden, nimmer vergeven kan. Men zegt van hem, dat hij, op uitdrukkelijke begeerte, zonder biecht of absolutie, gestorven zij, waarom men het volgend grafschrift op hem heeft vervaardigd: *Sacra sub extrema si forte requiritis hora, Cur Leo non potuit sumere? Vendiderat:* hetgeen zeggen wil: *gij vraagt, waarom* LEO, *in zijne laatste oogenblikken, de Sakramenten niet heeft kunnen gebruiken? — Hij had ze verkocht.*

LEO. (LEONARDO) Laatstelijk kapelmeester bij het conservatoire *St. Onufrio*, en bijzonder componist bij de koninklijke kapel te *Napels*, aan wien, alsmede aan PERGOLESI en eenige andere componisten, de roem toekomt, de Napelsche school door geheel *Europa* verspreid te hebben. Hij overtrof alle zijne voorgangers, en kan voor een der grootste meesters gehouden worden, die *Italië* immer heeft opgeleverd. Even sterk in de speeltuigelijke als stemmelijke muzijk, gelukte het hem, om het grootsche en verschrikkelijke, zoowel als het zachte en teedere, uit te drukken. Zijne aria: *Misero pargoletto*, in de *Demofoönte* van METASTASIO, zal, zoo lang er muzijk bestaat, voor een voorbeeld van gezang en levendige verbeelding gehouden worden. In kunstmatige accompagnementen, waardoor natuurkundige voorwerpen, b. v. het ruisschen van het water, of eenig ander natuurverschijnsel, moeten worden uitgedrukt, heeft nog geen componist het zoo ver gebragt, dan hij. Niettegenstaande LEO inzonderheid voor het hartstogtelijke en verhevene geschikt was, slaagde hij echter niet minder voortreffelijk in het naïve en boertende. Onder zijne werken van deze soort telt men

 voor-

voornamelijk zijn komiek zangftuk *Il Cioè*, hetwelk zeer vernuftig gefteld is. Hij ftierf omftreeks de helft der vorige eeuw. Onder zijne voornaamfte zangftukken behooren: SOPHONISBA, ARTASERSE, ARIADNE *e* TESEO, OLIMPIADE, waarin het duet: *Neigiorni tuoi felici*, en de aria: *Non fo donde viene*, inzonderheid bewonderd werden; zijne reeds genoemde DEMOFOONTE, CATONE in *Utica*, ARGONO, en verfcheidene anderen: voorts 2 Oratorien, *Santa Elena* en *la morte d'Abele.* Onder zijne kerkelijke ftukken munten boven al uit: *Ave Maria* en een *Miferere*, welk laatfte te *Berlijn* en in 1781 te *Londen* door 40 zangers, onder het beftuur van ANSANI, tot bewondering van kunstkenners is uitgevoerd geworden. Dit ftuk onderfcheidt zich inzonderheid door zijnen verhevenen, het hart diep roerenden ftijl, door eene verwonderlijke harmonie, en tevens door verhevenheid en duidelijkheid van fchrijftrant, boven alle andere ftukken van dien aard. Het zou belangrijk zijn, wanneer men eens tusfchen deze en de *Miferere* van MOZART eene naauwkeurige vergelijking maakte; doch dit behoort niet tot ons oogmerk.

LEON. Een koningrijk in *Spanje*, hetwelk ten Oosten aan *Kastilië*, ten Noorden aan *Asturië*, ten Zuiden aan *Estramadura*, en ten Westen aan *Gallicië* en *Portugal* grenst. Na het verdrijven der Moren in 722 maakte zich PELAGIUS, uit een Gottisch konings-geflacht gefproten, van hetzelve meester, en nam den naam aan van *koning van Oviëdo*, welken titel zijne navolgers voerden tot op ORDUNO II, die in 913 aan de regering kwam, en zich *koning van Leon* en *Oviëdo* noemde. In 1218 werd dit koningrijk met *Kastilië* vereenigd, en deelde verder in deszelfs lotgevallen.

LEONIDAS. Zoon van ANAXANDRITES, en een der beroemdfte koningen van *Sparta.* Toen XERXES in *Griekenland* poogde te dringen, werd hij door de vereenigde *Grieken* afgevaardigd, om den pas der *Thermopylen* tegen de *Perzen* te verdedigen. Hij koos hiertoe 300 der dapperfte en moedigfte *Spartanen*; en trok met dezen in allerijl derwaarts, waar hij eerlang van de meeste Griekfche ftaten verfterking ontving. XERXES na door *Thracië* en *Macedonië* getrokken te zijn, kwam ten laatfte bij den doortogt *Thermopylen*, welke reeds door 4,000 *Grieken* bezet was, en dien hij meende, dat men hem niet zoude durven betwisten. Zich echter in zijnen waan bedrogen vindende, poogde hij LEONIDAS door aanzienlijke gefchenken en de verleidendfte beloften om te koopen, en bood hem zelfs de heerfchappij over *Griekenland* aan, wanneer hij zich wilde onderwerpen; doch LEONIDAS antwoordde, *dat hij liever wilde fterven, dan zijn vaderland in flavernij zien.* XERXES hem hierop zijne wapenen latende afvorderen, gaf hij dezen ten antwoord: *kom, en haal ze.* De *Meden* toen tegen de *Grieken* optrekkende, werden tot wijken genoodzaakt, waarop de bende der *Perzen*, de onfterfelijke genoemd, op de *Grieken* aanviel, en met groote dapperheid ftreed, zoo dat de

de doortogt met lijken gestopt was. Xerxes, zijne beste troepen aan de dapperheid der *Spartanen* opgeofferd ziende, zoude welligt van zijn plan hebben afgezien, wanneer niet een inwoner der landstreek hem een geheim pad, naar eene hoogte loopende, die over de engte heen zag, had aangewezen, waarop hij een groot leger derwaarts zond, om er bezit van te nemen.

Leonidas, vernemende, dat de toppen der rotsen, die de engte uitmaakten, door 20,000 *Perzen*, bezet waren, raadde het grootste gedeelte zijner manschap, om af te trekken, ten einde zich voor eene betere gelegenheid te sparen, en besloot, met omtrent 300 *Spartanen* en eenige *Thespianen*, om den post tot den laatsten druppel bloeds te verdedigen. Ingevolge hiervan ging dit heldhaftig leger in de stilte van den nacht regelregt naar de tent des konings; drong tot in het midden van het Perzisch leger door; vernielde alles, wat hetzelve in den weg stond, en verspreidde overal schrik en ontsteltenis; doch naauwelijks ontdekten de *Perzen*, bij het daglicht, het klein aantal der *Spartanen*, of zij omsingelden hen. Leonidas sneuvelde door eene hagelbui van pijlen, en alle zijne dappere medestrijders vielen door het moordgeweer der *Perzen*; latende aan de volgende eeuwen een voorbeeld na van eene te voren onbekende, en schaars in de geschiedenis geëvenaarde onversaagdheid. — Onsterfelijk is de roem, dien Leonidas door deze zijne daad verwierf, waarvan men zeggen kan, dat zij den grond legde tot de verdere overwinningen der *Grieken*, die dan ook ter zijner eere een feest instelden, *Leonidea* geheeten. Toen hij ten strijde uittrok, zeide hij tegen zijne vrouw: „ indien ik mogt sneuvelen, moet gij u met eenen „ braven man vereenigen, ten einde kinderen te verwekken, die mij„ nen dood kunnen wreken." Ter gedachtenis dezer moedige verdedigers van *Griekenland* werd naderhand een heerlijk gedenkteeken opgerigt, met twee opschriften: het een tot eer van allen, welke bij dien slag gesneuveld waren, vermelde, dat een leger van 4,000 Peloponnesische *Grieken*, te dier plaatse, de gansche Perzische magt gestuit had; en het ander ter eer van Leonidas en zijne 300 *Spartanen*, behelzende weinige woorden, omtrent van dezen inhoud: „ O vreemdeling! verkondig de Lacedemoniërs, dat wij hier liggen, „ aan hare wetten gehoorzaam." (Zie de *Anthol. Gr.* van de Bosch, Boek III. Tit. 5. Epigr. 21 — 26.)

LEOPOLD II, (Peter) Groot-hertog van *Toskane*, en ten laatste Roomsch keizer, was de derde zoon van keizer Frans en Maria Theresia, en werd in 1747 te *Weenen* geboren. Hij bezat een helder verstand, hetgeen hij reeds in zijne jeugd door nuttige kundigheden ontwikkeld had; een zachtmoedig hart, en was gemeenzaam in den omgang, zelfs met zijne geringste onderdanen. In het jaar 1765 huwde hij aan Maria Louisa, dochter van den koning van *Spanje*, Karel III, en werd na den dood zijns vaders, Groot her-

tog van *Toskane*. Hoe meer geluk LEOPOLD in zijne eigen familie genoot, zoo veel te meer poogde hij ook hetzelve over zijne onderdanen uittebreiden, en men zegt niet te veel, wanneer men beweert dat hij, gedurende zijne 25 jarige regering, *Toskane* geheel herschapen heeft. Het was eene zijner eerste pogingen, om sommige ongezonde en weinig bevolkte streken van *Toskane* overal bewoonbaar te maken, en den landbouw door dit geheele groothertogdom in den volkomensten staat te brengen, waartoe hij de moerasfen in het beneden deel van *Sienna*, liet droog maken; de oevers der rivier *Ombrone*, die dikwijls het land overstroomde, deed ophoogen; van het *Castiglioonsche* meer tot aan de zee toe een lang kanaal liet graven, welks loop door watermolens werd bevorderd, en het kanaal van *St. Giovanni*, tusschen het genoemde meer en *Grossetto*, liet verwijden; terwijl hij, om dit laatstgenoemde land te bevolken, aan allen, die zich aldaar wilden nederzetten, een gedeelte lands beloofde, om te bebouwen, hout, om huizen te timmeren, en vrijheid van lasten gedurende 20 jaar.

Niettegenstaande de vorige bepalingen van den graanhandel eene aanmerkelijke som in de algemeene schatkist bragten, stelde hij denzelven ten beste van den landbouw open; gelijk ook de handel in zijde waren, die tot dus verre alleen tot *Florence* en *Pisa* bepaald was, ter uitbreiding der zijde-teelt, door hem werd vrijgesteld. Ook de veefokkerij, dit voornaam gedeelte van landhuishoudkunde vond in LEOPOLD eenen grooten voorstander, en rigtte hij, om dit belangrijk vak door nieuwe ontdekkingen, het aanbieden van premien, en andere middelen te bevorderen, te *Florence* de *Academia Geographilorum* op, welke zich met den landbouw, de huishouding en de tuinmanskunst onledig hield, en reeds zeer veel nut heeft te wege gebragt. Van zijne naburen niets te vreezen hebbende, bepaalde hij zijne landmagt aanmerkelijk, om daar door aan den landbouw en de rederijen meer arbeiders te verschaffen; doch hield, ter bescherming der zeevaart, 5 fregatten van oorlog, stichtte te *Livorno* eene school voor adelijke zee-kadets, legde in deze stad eene openbare boekerij voor den koophandel aan, die voor eenen ieder openstond, en rigtte tevens een afzonderlijk collegie voor de waterwerktuigkunde op; terwijl hij in het jaar 1770 een afzonderlijk geregtshof vestigde, onder den naam van *la camera del Commercie, Arte et Manufacture*, hetgeen over den handel, de kunsten, weverijen en rederijen het opzigt had, en deze verpligt was te bevorderen. Hij stelde voorts den uitvoer der Toskaansche waren, naar *Oostenrijk*, zonder eenige belasting, open, en liet, om de gemeenschap met *Lombardije* gemakkelijker te maken, eenen afzonderlijken weg van *Pistoja* naar *Modena* aanleggen, welke regtstreeks over het Appenijnsch gebergte en over verscheidene beken en rivieren heen loopt, en waarvan de kosten meer dan een millioen guldens bedragen hebben. De kunsten en wetenschappen vonden in LEOPOLD eenen grooten begunstiger, zoo wel

wel als de verlichting en zedelijke verbetering zijner onderdanen eenen krachtigen bevorderaar, waartoe hij de nuttigfte inrigtingen daarftelde. In 1783 ftichtte hij, onder anderen, te *Prato* de akademie *tot vorming van jonge geestelijken*; vernietigde in 1787 de *Inquifitie* door het geheele land; benam aan de geestelijkheid haren fchadelijken invloed, en verzekerde, door de invoering van zijn uitmuntend lijfftraffelijk wetboek, zijn volk van regt en vrijheid.

De dood van JOZEPH II ftelde hem in het bezit der *Oostenrijkfche Erflanden*, en kort daarna van den keizerlijken troon. De oorlog met de *Turken* was nog niet geëindigd, en een nieuwe nog verfchrikkelijker dreigde hem van de zijde van *Pruisfen*. Hierbij kwam nog, dat alle de *Nederlanden* verloren, en de *Hongaren* te onvrede waren, en zich van alle kanten luide klagten deden hooren. LEOPOLD eindigde den Turkfchen oorlog door de *Reichenbacher overeenkomst*; maakte zich *Pruisfen* ten vriend; bevredigde *Hongarije*; behield de *Nederlanden*, en poogde zich, van den aanvang zijner regering af, bij zijne nieuwe onderdanen even verdienstelijk als bij zijne oude te maken. Zijne voornaamfte pogingen ftrekten ter verbetering der regtspleging en het burgerlijk beftuur, alsmede van de opvoeding der jeugd. Intusfchen werden de laatfte jaren zijns ftaatkundigen levens, door de Franfche omwenteling, niet weinig verontrust: hij floot in Oogstm. 1791 de beroemde *Pillnitzer conventie* tegen *Frankrijk*, welke den bekenden, merkwaardigen oorlog ten gevolge had, en ftierf den 1ften van Lentem. des volgenden jaars.

LEPIDUS. (MARCUS AEMILIUS) Een der beruchte Driemannen (*zie dat art.*) te *Rome*, en wel de bedorvenfte van allen. Hij was uit een aanzienlijk geflacht gefproten en driemaal conful geweest. Hij eindigde, na AUGUSTUS verraden te hebben, zijn leven in ballingfchap. Bij de vogelvrijverklaring plaatfte hij zijnen eigenen broeder op de lijst.

LERNAEISCHE SLANG. (*Hydra Lernaea*) Eene monfterachtige flang, die volgens de fabelleer, zich in de moerasfen van *Lerna* ophield, en het omliggende land verwoestte. Zij had 9, volgens anderen nog meer koppen, waarvan de middelfte onfterfelijk was. HERKULES, van EURYSTHEUS den last ontvangen hebbende, om haar te dooden, zocht haar op, en floeg haar den eenen kop na den anderen af; doch zag tot zijne verbazing, dat telkens, in plaats van den afgeflagen kop, weder twee nieuwe te voorfchijn kwamen. Om dit nu te verhoeden fchroeide hij de door het afflaan gemaakte wonden toe, en op deze wijze werd eindelijk het monfter geveld; doch werd de onfterfelijke kop door HERKULES begraven, en met eenen zwaren fteen bedekt, na welk alles hij zijne pijlen in het vergiftig bloed van het monfter doopte, om daardoor onherftelbare en doodelijke wonden te kunnen toebrengen. — Volgens eene andere fabel zoude HERKULES door de beten der flang verfcheidene onheelbare wonden bekomen hebben, waarvan hij niet anders kon genezen

worden, dan door, op last van het orakel, naar *Azië* te reizen, en aldaar een kruid op te zoeken, dat de gedaante van de *Hydra* had. Hij vond dit eindelijk bij de ſtad *Aka* in *Palestina*; en daar hij zich door hetzelve alleen genas, zoo ontving de ſtad zelve den naam van *Akae* (van *akeomai*, ik heel).

De geheele fabel der Lernaeïſche ſlang wordt door nieuwere uitleggeren voor een louter dichterlijk beeld verklaard, hetgeen uit de Epiſche gedichten van HOMERUS zou genomen zijn. Door de ſlang meenen zij, dat men de Natuur van *Peloponneſus*, in zijnen toenmaligen onbebouwden ſtaat, waarin het land vol meren, moerasſen en digte bosſchen was, verſtaan moet. Hier konden zich natuurlijk zeer vele wilde dieren, ſlangen enz. ophouden, die de bewoners veel nadeel toebragten. Het eerſte werk nu, om het land bebouwbaar te maken, beſtond in het afleiden der moerasſen door kanalen, en het uitroeijen der wilde dieren. De man, intusſchen, die dit ondernam, moest moed, kracht en ſtandvastigheid bezitten, en werd naderhand als een groot man, als een weldoener des lands aangemerkt. Eene andere uitlgging is te vinden in de Aanteekeningen op de *Feniciſche vrouwen*, *naar Euripides*, *door* P. CAMPER.

LESBOS, (thans *Metelin* genoemd) een eiland in den noordelijken hoek der *Egeiſche zee* (van den *Archipel*,) aan de Aziatiſche kust, werd, volgens daarvan gegevene berigten, door LESBOS, een zoon van LAPITHAS en kleinzoon van AEOLUS, het eerst bevolkten bevat eene uitgeſtrektheid van 1100 ſtadien, of 41 Franſche mijlen en 1450 toiſen. Men vond er beuken-, cypresſen- en pijnboomen, ook gemeen marmer, en in de vlakten overvloed van koren; alsmede warme bronnen, achaten en edele geſteenten. Het voornaamſte voortbrengſel des eilands was echter de wijn, aan welken men in vele landen, boven alle andere Griekſche wijnen, de voorkeur gaf. Nog tegenwoordig worden de boomolie en de vijgen van *Lesbos* voor de beste van den *Archipel* gehouden. Eertijds bevonden zich op dit eiland 9, meestal, bloeijende ſteden, en nog in onze dagen telt men er 4 ſteden en 70 dorpen met 40,000 inwoners. Zijn gebied ſtrekte zich over *Troade* en *Aeolis* uit, en het was de wieg der voornaamſte mannen, die niet alleen de roem van dit eiland, maar van geheel *Griekenland*, waren. Een van de weldoeners der menschheid, die zijn vaderland van het juk der ſlavernij verloste, de wijsgeer PITTACUS werd er geboren, benevens de geſchiedſchrijvers HELLANICUS, MYRTILUS en anderen. ALCEUS vervaardigde hier zijne verzen; en THEOPHRASTUS zijne aanteekeningen, en elke gevoelige ziel offert nog hare tranen aan de nagedachtenis van de ſchoone en geestige SAPPHO. Thans levert het eiland, bij eene gezonde lucht, olijfolij, galnooten, katoen, zijde, koren, (hoewel niet genoeg), tuinvruchten, fijne vruchten enz. De wijn is er nu zeldzaam en heeft den ouden roem verloren; de inwoners maken pik, hebben landbouw, bijen- en veeteelt, en in de aarde vindt men marmer, vol-

lers-

lersaarde en gezondheidsbronnen. De helft der bewoners zijn *Grieken*, die vele voorregten genieten.

Metelin, de hoofdstad des eilands, is op de puinhoopen van het oude *Mitylene* gebouwd, en derzelver omstreken vertoonen nog de schoone overblijffels der grootheid en luister dezer laatste. Hare haven is klein en slecht; maar het eiland heeft nog andere, waarvan de *Sigri* en *Olivier* de voornaamste zijn, en de laatste het meest bezocht wordt.

LESCAILLE (KATHARINA) was eene dochter van JACOB LESCAILLE en ALIDA VERWOU, en werd omstreeks de helft der 17de eeuw geboren. Haar vader was een boekhandelaar te *Amsterdam*; zeer naauwkeurig in het drukken, inzonderheid van dichtkundige werken, en te gelijk een beroemd en zeer taalkundig dichter, wiens lof zich ook door andere landen moet verspreid hebben, zoo als uit de akte van den 1sten van Bloeim. 1603 blijkt, welke hem door den keizer LEOPOLD geschonken, en waarbij hij tot *Poëta Laureatus*, of gelauwerd dichter, verklaard, en met een wapen begiftigd werd. Zijne dochter KATHARINA volgde niet alleen de voetstappen haars vaders in de dichtkunst, maar streefde hem zelfs voorbij, en beklom in haren tijd zulk eenen hoogen trap van roem, als waarvan men naauwelijks voorbeelden in de oudheid vindt. De uitmuntendste dichters schaamden het zich niet, om haar over hunne werken te raadplegen, en vele bekenden openlijk, dat zij de schikking en beschaving hunner dichterlijke gedachten, meerendeels aan de schrandere aanmerkingen en de groote inlichtingen verschuldigd waren, welke zij hun zoo gulhartig mededeelde. — Een groot getal dichtstukken en verzen, welke van haar voorhanden zijn, getuigen van haar uitmuntend dichtvermogen. In 1728 heeft men eene verzameling van alle hare dichtkundige werken uitgegeven, onder welke de treurspelen GENSERIK, WENZESLAUS, HERODES en MARIANNE, HERKULES en DEJANIRA, NICOMEDES en ARIADNE, en CASSANDRA gevonden worden. — Zij stierf in 1711, in den ouderdom van bijna 62 jaar.

LESSING (JOH. GOTTHOLD EPHRAIM) werd te *Camenz* in 1729 geboren; was de zoon van een braaf en verlicht predikant aldaar, en maakte zich ten aanzien van de verbetering der Duitsche letterkunde, en de invoering van den goeden smaak, in werken van beeldende en teekenende kunst zeer verdienstelijk. Op de vorstelijke school te *Meiszen* ontwikkelden zich reeds al die talenten, welke men in later tijd zoo zeer in hem bewonderde. De beoefening der oude en nieuwe talen, proeven in dichtkunst en dramaturgie, voorbereidende oefening in de kritiek en oudheidkunde, waren de voorwerpen, waarmede hij zich hier inzonderheid onledig hield. Toen hij naderhand op de hooge school te *Leipzig* kwam, maakte de manier, op welke men toenmaals de wetenschappen behandelde, hem eenigermate van de akademische loopbaan afkeerig, weshalve hij liever zich zelven wilde oefenen, dan voorlezingen hooren, waarbij zijn geest geen voedsel vond. Hij hield zich naderhand, bij afwisse-

feling, te *Berlijn*, *Wittenberg* en *Leipzig* op, tot in het jaar 1760, en leefde grootendeels van de voordeelen van zijnen letter-arbeid, welke hij edelmoedig nog met zijne bloedverwanten deelde. In hetzelfde jaar, echter, werd hij geheimschrijver bij den veldheer VON TAUENZIEN te *Breslau*, van waar hij nogthans, in 1764, naar *Berlijn* terug keerde; doch bewoog hem zijne bijzondere zucht voor het dramatisch vak, om zich naar *Hamburg* te begeven, waar men met de inrigting van eenen schouwburg bezig was. LESSING, meenende, dat hij hier zeer veel voor de dramatische kunst zoude uitrigten, vond zich bedrogen; gelijk hij ook hier nog andere uitzigten in rook zag verdwijnen, waarop hij gerekend had, weshalve hij mistroostig *Hamburg* verliet, en zich gelukkig achtte, dat hij in 1770 in *Wolfenbuttel*, eene boekbewaarders-plaats, en dus een vast, en met zijnen werkkring overeenkomstig, ambt verwierf, hetwelk hij dan ook tot aan zijnen dood, die in Sprokkelm. 1781 voorviel, met onvermoeiden ijver waarnam.

Als een geleerd kenner der oude en nieuwe talen, bediende zich LESSING van de schatten der hem toevertrouwde boekerij, en deelde dezelve van tijd tot tijd der wereld mede. Hij arbeidde bijna in alle vakken van letterkunde met een even gelukkig gevolg; schoon niet altijd met even veel aanhoudendheid. Eene menigte zijner opstellen zijn niet voltooid; doch in dezen kan men den schrijver kennen. Wij zouden te breedvoerig worden, wanneer wij hier eene lijst van alle zijne schriften wilden leveren: men herinnere zich slechts aan zijn' LAOKOON, zijne *Dramaturgie*, EMILIA GALOTTI en zijnen NATHAN, om van deze tot de waardij der overigen te besluiten. De pennestrijd, waarin hem de uitgave der *Wolfenbüttelsche Fragmenten* wikkelde, deed velen de braafheid van zijn karakter in twijfel trekken; maar men deed hem onregt: de liefde voor de waarheid had hem aangespoord, om zich in het gebied der godgeleerdheid te wagen, en men moet het aan de grove beleedigingen zijner tegenpartij toeschrijven, dat hij somtijds in dezen twist der spotlust en bitterheid den ruimen teugel vierde. Zijn waar karakter straalt het meest door in de Brieven, welke na zijnen dood zijn uitgegeven, en door hem niet voor de drukpers bestemd waren. Zijn broeder heeft ons eene uitvoerige beschrijving van zijn leven geleverd, en HERDER, in zijne verstrooide bladen, het karakteristieke van zijnen geest geschetst.

LE SUEUR. (EUSTACHIUS) Een beroemd schilder, in 1617 te *Parijs* geboren. Hij vestigde zijnen roem door de schilderstukken, die hij hier voor de *Karthuizers* vervaardigde; verbeeldende in 22 tafereelen de voornaamste tooneelen uit het leven van den heiligen BRUNO, den stichter dezer orden. Onder zijne voortreffelijkste, latere stukken behooren nog verscheidene fabelachtige vertooningen, die hij in het hotél *Lambert* schilderde, en tooneelen uit het leven van AMOR bevatten, alsmede de Muzen nevens APOLLO in de zaal der zanggodinnen. Kort nadat hij dit werk voltooid had, rukte de

de dood hem weg, in den ouderdom van 38 jaar. Zijne te groote liefde voor de kunst, zijn onvermoeid ſtuderen en zijne onafgebrokene vlijt, hadden de levenskrachten van den jongen kunstenaar reeds vroegtijdig uitgeput, en waren de oorzaken van zijnen dood. Le Sueur was een ſchilder van uitſtekende talenten. Zijne denkbeelden zijn edel en verheven; zijne compoſitie is eenvoudig, overdacht en wel geregeld; de teekening is juist, in eenen goeden ſmaak, en getuigt van zijne vlijtige beoefening der oude en der grootſte Italiaanſche meesters, inzonderheid van Raphael; de uitdrukking zijner figuren is vol levendigheid en karakter, en zij vertoonen zich in allerlei houdingen. Hij arbeidde met eene ongemeene vaardigheid en vrijheid van penſeel; was gelukkig in de keuze der kleuren; doch ontbreekt het zijn kolorijt aan genoegzame waarheid en kracht. Le Sueur was voor het overige een man van een zacht en opregt karakter, en werd door eenen ieder geacht, niettegenſtaande de jaloezij van zijnen mededinger le Brun, die in de kunst den toon gaf, en den ſmaak aan banden legde, zijnen roem ſteeds poogde te onderdrukken.

LESZ. (Gottfried) Deze verdienstelijke godgeleerde, te *Conitz* in *West-Pruisſen*, in 1736 geboren, begaf zich na zijne volbragte ſtudien te *Halle*, naar *Dantzig*, waar hij in 1761 tot buitengewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid benoemd werd. Hier bleef hij tot het jaar 1763, wanneer hij in dezelfde betrekking en tevens als akademie-prediker te *Göttingen* geplaatst werd. Het nieuwe en ongewone van zijnen voordragt, zoo op den katheter als kanſel, verwierf ongemeen vele goedkeuring. Zijne *Betrachtungen über einige neuere Fehler im Predigen*, door hem in 1765, en zijn *Abriſs der Theologiſchen Moral*, in 1767 uitgegeven, kenmerken eene geſtrengheid, welke zelfs toen niet volkomen gebillijkt werd. Voor het overige legde hij zich voornamelijk toe, om in zijne voordragten en ſchriften de waarheid, goddelijkheid en weldadigheid, van den Christelijken godsdienst te betoogen, en tegen de Naturalisten, doch altijd in eenen verdraagzamen geest, te regtvaardigen; en het is hieraan, dat men zijn werk: *Beweis der Wahrheit der christlichen Religion* in 1769, en later in 1783, de meer uitvoerige en veel bevattende uitgave van hetzelve, onder den titel: *über die Religion, ihre Geſchichte, Wahl und Beſtätigung* te danken heeft. In 1779 verſcheen zijne *Christliche Religions-theorie für das gemeine Leben*, waarvan in 1789 de derde uitgave, onder den titel van: *Handbuch der Christlichen Religions-theorie für Aufgeklärtere*, het licht zag, welk werk, als handboek, voor zijne dogmatiſche voorlezingen, onder alle zijne ſchriften, het meest opmerking verwekte. Kort daarna gaf hij in 1778 eene nieuwe overzetting van de brieven aan de *Corinthiers* en *Romeinen* in het licht, welke voor eene proeve eener nieuwe vertaling van het Nieuwe Testament moest doorgaan, waarop hij in het volgende jaar, met zijnen vriend en ambtgenoot, dokter Miller, het nieuwe *Göttingſche Gezangbuch* uitgaf. In

In het jaar 1784 werd hij eerste hoogleeraar in de godgeleerdheid met het karakter van konsistoriaal-raad, doch moest, uit hoofde van zijne zwakke gezondheid, den post van akademie-prediker, met voorbehoud van eenige predikbeurten, voor zoo ver zijne krachten dit toelieten, nederleggen. Nog in 1787 trad hij, bij het jubelfeest der hooge school, met al het vuur van welsprekenheid van vroegere jaren, als kanselredenaar op, doch ondervond het lot van al het ondermaansche: het scheen, of hij met den snellen gang der eeuw geenen gelijken tred meer konde houden. LESZ, die voorheen den naam van heterodox had, die naderhand nu eens door de orthodoxen, dan weer door de heterodoxen beschouwd werd tot hunne partij, of ook wel eens tot geene van beide te behooren, zag zich van langzamerhand in die der orthodoxen verplaatst, waarvan het gevolg was, dat hij in openlijke bladen werd aangevallen; dat zijn akademische roem verminderde, en zijne gehoorzaal eindelijk niet meer bezocht werd. De koning benoemde hem echter, in 1792, in plaats van KOPPEN, tot eersten hofprediker in *Hanover*, waarbij hij tevens, na den dood van SCHLEGEL, tot generaal super-intendent van *Calenberg*, en eersten geestelijken raad in het konsistorie werd aangesteld; doch zijn verzwakt ligchaam bezweek onder de waarneming dezer posten, en hij stierf in Oogstm. 1797.

LETHE. Verschillende rivieren droegen dezen naam, welke *vergetelheid* beteekent. In *Afrika* werd deze naam gegeven aan eene rivier, welke, in eenen afgrond stortende, onder den grond vloeijende en vervolgens uit denzelven weder te voorschijn komende, langs de stad *Berenice* stroomde. Men begrijpt ligtelijk, hoe dus deze rivier aan haren naam gekomen is, omdat men haar namelijk, gedurende haren onderaardschen loop, als het ware uit de gedachte verloor. Dan, deze zelfde omstandigheid was ook de niet onnatuurlijke oorzaak, dat men haar voor eenen stroom van de onderwereld hield, en daarbij het denkbeeld der onsterfelijkheid, en vooral van den beloonenden gelukstaat der deugdzamen na dit leven, en dus als van zelve het denkbeeld der vergetelheid van geledene rampspoeden en droevige herinnering voegde, waaruit al verder het mythologisch verhaal, dat de onderaardsche *Lethe* de kracht had, om den mensch het voorledene te doen vergeten, ontstond, waarom dan ook de afgestorvene zielen uit deze rivier dronken, bij derzelver komst in de onderwereld.

LETTEN. Deze maken oorspronkelijk met de *Lithauers* één volk uit, en zijn dus eigenlijk een stam der *Finnen*. Beide volken hadden eene gemeene taal, en zelfs schijnen hunne namen in den grond eenerlei te zijn. De eigenlijke *Letten* wonen in het Russisch stadhouderschap *Riga*, of het voormalig hertogdom *Liefland*, en hebben nog hunne eigene taal. De provincien aan de *Oostzee*, die voorheen onder de namen van *Liefland*, *Esthland*, *Koerland* en *Simigallie* bekend waren, behoorden reeds van de vroegste tijden aan den Russischen staat; doch betaalden aan dezen slechts schatting, en hadden hun

hun eigen regeringsbestuur. Zonder dat *Rusland* er zich tegen verzette, beproefden eenige vreemde veroveraars, om hier eene nieuwe heerschappij te vestigen. Eenige Bremensche kooplieden, die in de 12de eeuw zich aan den mond der *Duna* nederzetteden, en kort daarna de in *Liefland* en *Koerland* gestichte orde der *Zwaardbroeders*, en de *Polen* in *Lithauwen*, veroverden de landen der *Letten* te vuur en te zwaard, en bekeerden hen door geweld tot het Christendom, waarop, eindelijk, toen *Czaar Iwan* II de aan *Rusland* ontrukte provincien weder veroveren wilde, in 1561 eene volkomene ontbinding van den geheelen staat volgde. *Esthland* begaf zich onder Zweedsche bescherming; *Liefland* werd met *Polen* vereenigd, en *Koerland*, benevens *Semigallie*, werd een eigen hertogdom onder Poolsche heerschappij, hetwelk de laatste grootmeester der Duitsche orde, GOTTHARD KETTLER, van deze kroon tot leen ontving. Van nu af werd *Liefland* de twistappel tusschen *Zweden*, *Rusland* en *Polen*, welke laatste mogendheid, bij den vrede van *Oliva* in 1660, deze provincie aan *Zweden* afstond, die nu met *Esthland* vereenigd werd. Eindelijk kwamen beide landen, door den vrede van *Nystadt* in 1721, aan *Rusland*, en vormen tegenwoordig de stadhouderschappen *Riga* en *Reval*. — De *Letten* zijn meestal lijfeigenen, die voorheen onder de hardste onderdrukkingen hunner adelijke tirannen zuchtten; doch wier lot door eene keizerlijke verordening van 1804, en in lateren tijd, aanmerkelijk is verzacht geworden. De meeste bewoners hunner landen, waaronder zich *Duitschers*, *Russen* en *Zweden*, bevinden, zijn Lutheranen; doch genieten ook de Gereformeerden, Katholijken en Grieken vrijheid van godsdienstoefening.

LETTERGIETEN. (Het) Deze kunst, die, om haar uitstekend nut, onder alle soorten van gietkunst de eerste plaats verdient, werd iets later, doch omtrent denzelfden tijd, als de drukkunst uitgevonden. Zij wordt op de volgende wijze verrigt: eerst snijdt men de letters van gedaante en vorm, zoo als men verkiest, zeer zuiver in staal, hetgeen alsdan de *stempel* genoemd wordt; deze wordt vervolgens in koper overgeslagen, om de *matrice* of moer te maken, welke eigenlijk de vorm is, waarin naderhand de letters, de een na den ander, gegoten worden. Zoodra men nu dezelve gieten wil, wordt de *matrice*, of koperen vorm, in een werktuig van geel koper of ijzer gezet, hetwelk men den bijzondere vorm noemt, die uit verscheidene stukken bestaat, welke met schroeven aan elkander worden verbonden. Zoo wel het graveren der stempels, als het gereedmaken (*justeren*) der matrijzen en vormen, is een zeer kunstig werk, en vereischen bijzondere naauwkeurigheid. Nadat de matrijs onder aan den vorm is geplaatst, wordt die daaraan met eene veer gehouden, en men giet met kracht de letterstof in den vorm, welke stof deze te gelijk met de matrijs vult. De letterstof bestaat uit een mengsel van lood en gezuiverd spies-glas (*Regulus Antimoni*). De letters worden er vervolgens met een haakje uitgeligt, de knop of het

geut-

geutftuk er afgebroken, gefchaafd, geflepen, in het fchip gelegd, en bij elkander gebonden. Met één woord, ieder letter moet wel 15 of 16 maal door de handen gaan, eer hij tot drukken bekwaam is.

De voornaamfte Lettergieterijen in ons vaderland vindt men te *Haarlem* en *Brusfel*, waarin men, voornamelijk in die der heeren ENSCHEDE in eerst gemelde ftad, niet alleen alle bedenkelijke foorten van Duitfche, Latijnfche, Griekfche, Hebreeuwfche, Syrifche, Arabifche en meer andere foorten van letters giet, maar ook allerlei meet-, fterren-, fcheidkundige, en andere figuren en teekens, muzijk en zangnoten, en allerhande vignetten, of beeldjes, ftrikken, lofwerken, lijsten, randen en andere figuren, die tot fieraad van boeken enz. gebruikt worden. In voornoemde Lettergieterij bevinden zich ook nog, behalve vele oudheden, de Lettergieterij en Drukkerij betreffende, 3 ftellen matrijzen, waarin in de vijftiende eeuw letters zijn gegoten, waarmede in die eeuw boeken in ons vaderland zijn gedrukt, als: te *Deventer* in 1493, te *Leijden* in 1497, te *Schoonhoven* in 1495 en te *Zwol* in 1499.

LETTERKUNDE. Deze bevat den geheelen omvang der voortbrengfels van den menfchelijken geest, in gefchriften of door de fpraak wordende medegedeeld. Befchouwt men haar van den dichterlijken kant, waarbij men hoofdzakelijk vinding, gevoel en verbeeldingskracht in het oog houdt, dan beftaat zij in de uitftekendfte en eigendommelijkfte voortbrengfels, waarin zich de geest eener eeuw, het karakter eener natie vertoont; en eene door kunst ontwikkelde en befchaafde Letterkunde, is eene der grootfte voorregten, welke een volk bezitten kan. Iedere natie echter, welker Letterkunde eenen haren eigenen geest ademt, heeft eenen dichterlijken voortijd doorleefd, die het tijdvak eener meer geregelde en kunstmatige ontwikkeling harer Letterkunde vooraf ging. Het was een zoodanig dichterlijk rijke voortijd, die echter niets minder dan eigenlijk letterkundig of wetenfchappelijk befchaafd genoemd kan worden, welke in het tijdvak van den Trojaanfchen oorlog tot op SOLON den geest der *Grieken* vormde, en de oude *klasfieke Letterkunde* voorbereidde, die het voorbeeld voor alle volken gebleven is, welke op letterkunde in dezen zin aanfpraak maken; en van hier, dat BOUTERWECK het begin der *nieuwere Letterkunde* in het tijdvak plaatst, waarin de vernieuwde beoefening der klasfieke oudheid op den vorm en geest der Letterkunde, op de talen, die wij thans de nieuwere noemen, haren invloed oefende.

Ten aanzien van de eigendommelijke rigting van het verftand en hart der verfchillende volken, onderfcheidt men de *Oosterfche* van de *Westerfche* Letterkunde; terwijl men de laatfte wederom in *Zuidelijke* en *Noordelijke* verdeeld. Men kan echter ook de Letterkunde, van den *prozaifchen* kant, befchouwen als een werktuig der overlevering, waardoor de kundigheden der voorgeflachten tot de nakomelingfchap overgebragt, en niet alleen bewaard, maar ook door de natuurlijke

ke vorderingen in kennis uitgebreid en volkomener werden. Daar nu alle kundigheden, door den wetenfchappelijken vorm, een eigendom van den menfchelijken geest worden, zoo verftaat men ook door Letterkunde den omvang van alle wetenfchappelijke kennis, en noemt men een zoodanig geleerde, die van den ftaat der wetenfchappen eene gefchiedkundige kennis bezit, eenen Letterkundigen, voor wien de beoefening der *Bibliographie* en *Letterkundige gefchiedenis* hoogstbelangrijk is.

LETTERSCHRIFT. Reeds zeer vroeg gevoelden de menfchen begeerte, om de gedachtenis van gebeurde zaken, van nuttige uitvindingen en ontdekkingen, of van groote mannen, aan de nakomelingfchap over te leveren. Dit deed hen eenige teekens uitdenken, door middel van welke zij, zonder dat de gewone weg der fpraak noodig was, hunne gedachten aan anderen konden mededeelen. Zij beitelden dus op hout, fteen of metaal zekere figuren; die *of* de zaak zelve voorftelden, of flechts derzelver zinnebeeld (*fymbolum, emblema*) waren. Zoo diende b. v. een tijger, om wreedheid, eene flang, om boosheid en list, een lam, om zachtmoedigheid uit te drukken. Dit was het *beeld-* of *hieroglyphisch fchrift*, hetwelk naderhand, behalve bij de *Chinezen*, waar het nog eenigermate in zwang is, niet meer in het dagelijkfche leven gebezigd, maar alleen tot gewijd gebruik afgezonderd werd. Daar het intusfchen altijd moeijelijk bleef, door zulk beeldfchrift eene oneindige menigte bovenzinnelijke denkbeelden uitte drukken, kwam men op de gedachte, om *klanken* te fchrijven, in plaats van *beelden*. Men nam alzoo een getal van omftreeks twintig eenvoudige teekens, die oorfpronkelijk, welligt, niet geheel willekeurig waren, maar ontleend van het een of ander voorwerp, hetwelk de klank, die er aan gehecht werd, bepaalde, en men vormde vervolgens door de verfchillende verbindingen en zamenvoegingen dezer letterteekenen meer of minder zamengeftelde woorden.

Aan welk der oudfte volken de eer der uitvinding van dit Letterfchrift toekomt, is onzeker. Verfcheidene fchrijvers kennen hetzelve toe aan den Egyptenaar THAUT: daar het echter, volgens HEEREN, genoegzaam bewezen is, dat de *Egyptenaren* vóór den tijd van PSAMMETICHUS (650 j. v. C.) geen ander, dan beeldfchrift kenden, zoo wordt het waarfchijnlijk, dat de uitvinding van THAUT ook onder de Hieroglyphen te rangfchikken zij. Met meer grond houdt men dan het eigenlijk Letterfchrift voor eene uitvinding der *Pheniciërs*, welk vindingrijk volk trouwens, bij zijne uitgebreide zeevaart en handelsbetrekkingen, gerede aanleiding vond, om tot de kennis van zoodanig hulpmiddel door te dringen. Uit *Phenicië* werd de kennis van het Letterfchrift het eerst door den aanvoerder der volkplanting, onder den naam van *Kadmeïfche* bekend, in *Griekenland* overgebragt, die daar omtrent het jaar 1550 voor CHRISTUS met eene volkplanting aankwam, en, offchoon de Griekfche letters, in lateren tijd, van hunne oorfpronkelijke gedaante aanmerkelijk afgeweken zijn, zoo vertoonen ons echter nog op den huidigen dag de opfchriften der oudfte Griek-

fche

fche en Phenicifche munten en andere gedenkftukken volmaakt gelijkvormige letterteekenen. Uit *Griekenland* werd vervolgens het Letterfchrift overgebragt naar de *Etruriers*, het eerfte befchaafde volk in *Italië*, van hetwelk ook de *Romeinen* hetzelve hebben ontleend.

Bij de volken, tot welke het Letterfchrift achtereenvolgelijk doordrong, werd hetzelve fteeds verfchillend gewijzigd. In het bijzonder verfchilde men ten opzigte van de fchikking der regels. Zoo fchreven vele oude Indifche volken van boven naar beneden, of van beneden naar boven, gelijk nog heden ten dage bij de *Chinezen* en de *Japannezen* de gewoonte is. Sommige oude Noordfche volken plaatfen hunne letters in eenen kring, of op de wijze van eene fpeciale lijn. De meeste *Oosterlingen* hebben altijd gefchreven, en fchrijven nog, van de regterhand naar de linker; de *Westerfche* volken van de linkerhand naar de regter. De *Etruriërs* en de *Grieken*, vóór den Trojaanfchen oorlog, hadden een fchrift, waarvan de eerfte regel van de linker naar de regterhand liep, de tweede regel van de linkerhand naar de regter, en zoo vervolgens bij afwisfeling. Dit foort van fchrift werd *Boustrophedon* genoemd, naar den gang der ploegende osfen, omdat het, ten opzigte van de rigting der regels, met geploegde voren overeenkomst had. (Breedvoerig is over dit ganfche onderwerp *Dom de vaines*, *Dict. raisônné de Diplomatique*, op het woord *Ecriture*.

LEUCIPPUS. Een wijsgeer der Eleatifche fchool, en de leermeester van DEMOKRITUS, die omtrent 500 jaar voor onze tijdrekening leefde, en door ZENO, den *Eleatifchen*, onderwezen werd. Om het verfchil der rede met de gewone gewaarwording der zinnen, betrekkelijk de zelfftandigheid der dingen en derzelver beweging, te vereffenen, hetgeen toen de wijsgeeren bezig hield, werd hij de uitvinder van een nieuw wijsgeerig ftelfel, dat der *Atomen* namelijk, hetgeen hij tegen dat der *Eleaten* overftelde. De oude *Eleatifchen* loochenden de wezenlijkheid der beweging en de veelvoudigheid der dingen, terwijl zij al het voorhandene tot eene enkelde, eeuwige en onveranderlijke zelfftandigheid terug bragten. Daar dit nu tegen de doorgaande ervaring der zinnen aanliep, zoo trachtte LEUCIPPUS zich eenigermate te redden. Hij nam eene ledige ruimte aan: 1. om dat, uithoofde van de ondoordringbaarheid der ligchamen, niet meer dan één in eene en dezelfde ruimte kan voor handen zijn, en, gevolgelijk, wanneer de ruimte niet ledig was, geen ligchaam ergens zou kunnen beftaan, omdat ieder ligchaam in eene kleinere ruimte kan worden terug gedrongen, hetwelk niet mogelijk zijn zou, zoo zij voorheen niet iets ledigs bevatte; en, eindelijk 3. omdat de ervaring onwederfprekelijk leert, dat de ligchamen zich bewegen, groeijen en afnemen, hetwelk alles zonder ruimte onmogelijk zoude kunnen plaats hebben. Wanneer men zich ruimte voorftelt, kan men aan geene grenzen denken, en diensvolgens verklaarde LEUCIPPUS haar voor oneindig, waaruit dan ook de oneindigheid van het zelfftan-

ſtandig heeläl volgde: op gelijke wijze hield hij ook de ruimte voor eeuwig, omdat hare *Atomen* zulks waren. In deze ruimte nu bevinden zich, volgens zijne manier van beſchouwing, eene ontelbare menigte zulke kleine ligchaamtjes, dat zij door onze zintuigen niet kunnen worden waargenomen. Zij zijn op zich zelven ondeelbaar, en van daar hunne benaming van *Atomen*, ondeelen; want wilde men dezelven eene oneindige deelbaarheid toeſchrijven, dan zouden zij ten laatſte in niets verdwijnen. Deze *Atomen* bewegen zich nu, volgens het ſtelſel van LEUCIPPUS, van alle eeuwigheid in de oneindige ledige ruimte, en veroorzaken door hunne vereeniging en ſcheiding het ontſtaan en weder vergaan der dingen. Daar éénheid nooit meerderheid, en meerderheid nooit éénheid kan worden, zoo kunnen ook de *Atomen*, door hunne vereeniging, geene ware éénheid vormen, maar alleen *agregaten* (verzamelingen); zoodat hunne wederzijdſche werking alleen op aanraking uitloopt. Zij zijn naar hun wezen, als *realiteiten*, allen aan elkander volkomen gelijk, doch oneindig verſcheiden in vorm en gedaante; en hieruit wordt dan ook de menigvuldigheid der door hun gevormde ligchamen verklaard. Volgens het gevoelen van LEUCIPPUS onderſcheiden zich deze *Atomen*, behalve door hunne menigerlei vorm en gedaante, ook nog door de plaatſelijke ligging en orde, waarin zij te zamen geſteld zijn; doch ligging en orde zijn alleen grond-eigenſchappen der *Atomen*, door welker vereeniging en ſcheiding eigenſchappen van de tweede orde (*qualitatis Secundariae*) ontſtaan: b. v. het harde, het weeke, de kleur, de reuk enz. Voor zoo veel men, voor het overige, uit de tot ons gekomene berigten kan opmaken, had LEUCIPPUS over het ontſtaan der wereld, door de beweging der *Atomen*, het volgend denkbeeld: uit de oneindige menigte derzelve rukten zich eenige los, vielen op en door elkander, en veroorzaakten daardoor eene draaijende beweging, waardoor even zoo het gelijke zich wendde, als zich het tegengeſtelde van elkander afzonderde. Bij de noodzakelijk ongelijke ſnelheid van beweging der ligchamen, werden de kleinere naar buiten gedreven, die dan tevens eene huid of een weefſel rondom eene kern vormden. De grovere ligchamen, zich in dit weefſel bevindende, zakten naar beneden; verdunden, door hun wederzijdsch wrijven, de omringende huid, en maakten de aarde uit; terwijl eindelijk het omkleedſel zelf ontbrande, en daardoor de ſterren ontſtonden. Hoe of LEUCIPPUS de elementen liet voorkomen, weet men niet zeker. Aan het vuur gaf hij eene roode gedaante, en het water, de lucht en de aarde onderſcheidden zich alleen door groot en klein. Het vuur, als het fijnſte, ligtſte en vlugtigſte, maakte hij tot de ziel der wereld, tot het beginſel van leven, gevoel en denken; doch waren deze laatſte bepalingen niet altijd in de Natuur der *Atomen*, maar alleen in den aard hunner zamenſtelling, gegrond. Het wezen der ziel, (uit vuur-*atomen* beſtaande), was door het geheele ligchaam verſpreid: menſchen en dieren ademden

 het

het met de lucht in; en van hier, dat met het ophouden der ademhaling ook het leven eindigt. De ziel der wereld was, even als al het overige, alleen een werk van het blinde noodlot; want eene verstandige schepping, naar doeleinden, schijnt door LEUCIPPUS niet erkend te zijn, gelijk hij ook in zijn stelsel nooit van goden spreekt.

LEUKAS of LEUKADIA. Een eiland in de Jonische zee, niet ver van de kusten van *Epirus*, heden *St. Maura* geheeten, en tot de Jonische eilanden behoorende. Beroemd was, oudtijds, vooral het *Leukadisch* voorgebergte, van hetwelk ongelukkige gelieven zich in zee plegen te storten, onder welke mede SAPPHO behoorde, die, toen zij PHAON niet tot wedermin kon bewegen, den Leukadischen sprong volvoerde. De oorsprong van deze zonderlinge eer, dezer rots bewezen, wordt door PHOTIUS dus opgegeven. VENUS, ontroostbaar over den dood van ADONIS, werd door APOLLO op de Leukadische rots, op welke hij eenen tempel had, gebragt, en door hem geraden, om van dezelve in zee te springen, ter verklaring er bijvoegende, dat JUPITER, zoo dikwijls hij zijnen liefdegloed voor JUNO voelde ontbranden, zich in de golven stortte, om aldus denzelven uit te dooven, daar hij zich aan de luimen zijner grillige echtgenoote niet wilde wagen. Het verhaal zegt niet, of VENUS den sprong deed, maar onder de stervelingen worden er buiten SAPPHO verscheidene vermeld, die uit liefde-smart het voorbeeld van JUPITER volgden.

Het eiland is voor het overige niet onbeduidend en vruchtbaarder in hout, dan alle naburige. Ook verbouwt men er veel groenten en eenigen, doch slechten wijn. Eindelijk worden er bij de stad nog overblijfsels gevonden van eene waterleiding van 370 gewelfde bogen, welke de *Turken* onder de regering van BAJAZETH hebben aangelegd.

LEUKTRA. Eene buurschap in *Boeötien*, waar de *Thebanen*, onder aanvoering van EPAMINONDAS, eene roemruchtige overwinning behaalden over de veel sterkere legermagt der *Lacedaemoniers*. (Zie: EPAMINONDAS.)

LEUVEN. Eene stad van ons koningrijk, in de provincie *Zuid-Braband*, aan de *Dyle*, en het kanaal, dat op de *Rupel* aanloopt. Zij wordt door eenen muur omringd, die op korte afstanden van zware torens voorzien is; telt thans niet veel meer dan 18,000 inwoners (*), en heeft veel van haren ouden bloei verloren. In het midden der 14de eeuw hielpen de laken fabrijken meer dan 150,000 menschen aan den kost, en vond men er tusschen de 3 en 4,000 weverijen, waarvan elk aan 30 tot 40 menschen werk verschafte. Hare beroemde hooge school, in 1426 door hertog JAN IV van *Braband* gesticht, door de Fransche regering in 1799 vernietigd, doch door den koning in Wijnm. 1817 weder hersteld, telde ten tijde van JUSTUS LIPSIUS, die er het voornaamste sieraad van was, 4,000 studenten,

(*) Volgens N. G. VAN CAMPEN in zijne *Staats en Aardrijkskundige beschrijving van het koningrijk der Nederlanden*; doch wordt de bevolking door J. VAN WIJK ROELANDSZ., in zijne *Nieuwe handl. tot de Aardrijksk.* op 25,400 opgegeven.

ten, welk getal in de 18de eeuw tot op de helft verminderd was. Thans bestaat de stad voornamelijk van hare 40 brouwerijen, die, behalve het bekende *Leuvensch*, ook *Kaniak-* en *Peterman-bier* brouwen, van welke bieren men rekent, dat er jaarlijks 150,000 tonnen verzonden worden. Voorts zijn er eenige genever-stokerijen, verwerijen, en oliemolens: ook wordt er kant vervaardigd; doch van hare laken-fabrijken, die sedert den opstand van 1382 den grond tot de Engelsche legden, is bijna niets meer over. Er zijn 2 parochie-kerken, waarvan de eene voorheen 3 torens had, en de middelste 533 voet hoog was. Het stadhuis is een fraai gebouw in den Gothischen trant, en waardig, om bezigtigd te worden.

LEVANT. (De) Het land tegen het Oosten liggende, waaronder de *Europeers* gewoonlijk het Oostelijk gedeelte van de kusten der *Midddellandsche zee* verstaan, dat ten Noorden door *Natolië*, ten Oosten door *Syrië* en *Palestina*, ten Zuiden door *Egypte* en de woestijn *Barka*, en ten Westen door het eiland *Kandia*, en de verdere eilanden van genoemde zee bepaald wordt. In eenen anderen zin, en wel inzonderheid bij de *Nederlanders*, verstaat men onder den *Levant* alleen de *Aziatische*, aan den *Archipel* gelegene kusten, van *Konstantinopel* tot benedenwaarts naar *Alexandria* in *Egypte;* en in dezen meer bepaalden zin bevat deze *Archipel* na genoeg het oude *Klein-Azië* in zich. Men telt onder de voornaamste handelsteden, behalve de beide genoemde, *Smirna*, *Scanderona (Alexandrette)* en *Aleppo*. Deze eigenlijke *Levant* staat onder Turksch gebied; heeft eene zeer warme luchtstreek; vele bergen, maar ook zeer vruchtbare vlakten, en wordt door *Turken*, *Armeniers* en *Grieken* bewoond. De voornaamste voortbrengsels des lands zijn koren, rijst, tabak, zuidelijke vruchten, olijven, boomwol, zijde, kemelshaar (van de Angorische geiten) en verscheidene delfstoffen. — De zoogenoemde *Levantsche koffij* groeit niet in den *Levant*, maar in *Arabië*.

LEVENS-BEGINSEL. Zoo noemt men de eigenlijke *agens*, of werkende oorzaak van het leven, waardoor de menigvuldige bewegingen van het fijnst bewerktuigd ligchaam aan den gang gebragt en onderhouden worden. Dit Levensbeginsel moet uit de fijnste en doordringendste vloeistof der geheele Natuur bestaan, en kan alleen, denkbeeldig, eenigzins bij de aether, de elektrieke, magnetische en lichtstof vergeleken worden. Offchoon door het gansche bewerktuigd ligchaam verspreid, en naar het verschillend zamenstel der deelen bijzondere wijzingen aanduidende, schijnt zij met zekere deelen van hetzelve in eene meer opmerkelijke verwantschap te staan, voornamelijk in het dierlijke tot de zenuwen, die haar tot de overige deelen van het ligchaam schijnen overtevoeren. Zij kan in een ligchaam worden opgehoopt, zich in eenen vrijen, maar ook somtijds in eenen gebonden, staat vertoonen. Het Levensbeginsel deelt aan de dierlijke vezels de eigenschap mede, om zich te kunnen zamentrekken en uitzetten, en maakt deze ten deele onafhankelijk van de algemeene natuur- en scheidkundige wetten

der onbewerktuigde Natuur; en van hier, dat in een bezield ligchaam geene bloote werktuigelijke en scheidkundige verrigting (*proces*) bestaat. Het Levensbeginsel kan door zekere, hetzelve tegen werkende, omstandigheden verzwakt, of door andere versterkt worden. Het eerste geschiedt, inzonderheid, door koude, sterke schokken en bewegingen, verscheidene vergiften enz. en het laatste door den gunstigen invloed der warmte, (in eenen behoorlijken graad), door het licht, de lucht, en inzonderheid door het aandeel van levenslucht in dezelve. Dit Levensbeginsel vervult het geheele ligchaam, en brengt alle afzonderlijke deelen van hetzelve, ieder naar zijnen bijzonderen bouw en inrigting, in beweging; en van hier dan ook derzelver overeenstemmend streven, ter bereiking van één doel, om, namelijk, hunne verrigtingen uit te oefenen.

LEVENS-BEHOUDER. Een toestel, in *Engeland* tot redding van schipbreukelingen uitgevonden, en door de koninklijke maatschappij aldaar met eenen eerprijs beloond. Dezelve bestaat uit eene eiken plank van 9 of 10 voet lengte, 2 of 3 duim dikte, en 6 of 8 duim breedte. Indien het een *deel* zij, doet men wel, om een stuk ijzer of lood, of wel zakken met dingen van waarde, met touwen aan het beneden deel derzelve te binden, nabij de beide einden, om tot ballast te dienen, en de manschap over eind te houden. Aan de beide einden der plank bevinden zich 2 ledige vaten, waarvan ieder omtrent 36 gallons (een gallon is omtrent 3 *Amsterd.* mingelen) kunnen bevatten: hoe ligter zij zijn beladen en gevuld, des te beter, doch zij moeten waterdigt zijn. Deze vaten liggen in 4, in de plank uitgehakte, kepen, om het afglijden voor te komen, en zijn van touwen voorzien, die 2 of 3 maal om dezelve en de plank zijn vastgebonden, en voorts ter wederzijden van het eene vat tot het andere loopen. Tusschen deze twee touwen zit de manschap, onder wier armen zij doorloopen, zoodat zij nog ruimte genoeg heeft, om met de handen te kunnen roeijen. Een vat van 36 gallons kan 300 pond gewigts bevatten, zonder te zinken; terwijl 40 of 50 pond een man boven water houden. Ondertusschen behoeft men zich niet tot vaten van dezen inhoud te bepalen: men kan ook grooteren nemen, die nog zoo veel te beter zijn, zoo als bij eene plank van 12 of 14 voet lengte wijn-pijpen, of dergelijk vaatwerk, met nut kunnen gebruikt worden; doch in dit geval moeten de touwen, ter zijde der plank loopende, digt bij de einden der vaten, in het midden met dunner touw sterker worden aangetrokken, zoodat de manschap tusschen beide touwen kan zitten en roeijen. Men vindt van dezen toestel eene afbeelding in den *Algemeenen Konst-* en *Letterbode* voor 1821, No. 46.

LEVENS-VATBAARHEID. Deze wordt aan een kind toegeschreven, wanneer het, in eene genoegzame volkomenheid, de noodige werktuigen bezit, om eenigen tijd buiten de moeder te kunnen leven. Hiertoe wordt eenen tijd van 182 dagen na de ontvangenis tot op de ge-

geboorte gevorderd. Een kind, voor dien tijd ter wereld komende, offchoon al teekenen van leven gevende, wordt nogtans voor een dood kind, en hierom voor het verkrijgen en overdragen van regten onvatbaar gehouden.

LEVER (De) is bij de menfchen het grootfte en zwaarfte van alle ingewanden. Hoe jonger de mensch zij, zoo veel te grooter; maar hoe gezonder zoo veel te kleiner is zijne Lever, en zoo omgekeerd. Zij beflaat het grootfte en bovenfte gedeelte van de buikholte; over dezelve ligt de naauwkeurig op haar fluitende dwarsfpier, door welker zenuw zij van het hart wordt afgefcheiden. Onder haar bevindt zich, aan de regterzijde, het einde van het regte ftuk van den kronkeldarm, en ter linkerzijde het dwarsftuk van denzelven. Naar het midden, waar zich de Lever aan de galblaas hecht, is het begin van den twaalfvingerigen darm; aan den linkerkant liggen het grootfte gedeelte, benevens het einde, van de maag en de buikklieren, en van achter de met de regter nier verbonden bijnieren. De Lever is van een celachtig maakfel, en beftaat uit een oneindig aantal der in haar loopende bloedvaten. Zij weegt bij een gezond mensch van 2 tot 5 pond, en dient, volgens volkomen zekere waarnemingen, tot geene andere einden, dan om de gal van het bloed af te zonderen, die daarna door de galbuis, ten tijde der fpijsverteering, in den twaalfvingerigen darm droppelt.

LEVRAULT (Francois Xavier) was rektor van de akademie te *Straatsburg*, waar hij den 17den van Bloeim. 1821, in den ouderdom van 58 jaar, overleed, en tevens lid was van den algemeenen raad, van dien van prefectuur, van de kamer van koophandel en het legioen van eer. Hij behoorde onder die mannen, welke zeldzaam in de maatfchappij gevonden worden; vereenigde met groote talenten eenen beftendigen wil, ten voordeele der menschheid, en betoonde zich in zijne onderfcheidene ambten, zoo voor als na de omwenteling, altijd als een ftandvastig en deugdzaam man. Door zich moedig tegen allerlei buitenfporigheden te verzetten, werd hij eerst van zijne posten ontzet, daarna gebannen, en genoodzaakt naar *Zwitferland* te vlugten, waar hij het beroep van boekdrukker, dat hij in zijne jeugd geleerd had, bij de hand nam. Toen, echter, gunftiger omftandigheden hem veroorloofden, naar zijn vaderland terug te keeren, weigerde hij langen tijd bezoldigde ambten; maar nam van dien tijd af zitting in de *Jurij* van openbaar onderwijs, naast de Brunchen, Oberlins en Kochs. Volkomen bekend met de Griekfche en Latijnfche fchrijvers, en verrijkt met allerlei kundigheden, had hij zich door het fchrijven van werken eenen grooten roem kunnen verwerven, indien hij niet van oordeel geweest ware, dat hij zijnen geheelen tijd aan zijne medeburgers moest toewijden, en niet liever in hun hart, dan in hunne nagedachtenis, had willen leven. Eenvoudig en braaf, zocht hij geene andere belooning in het goede, dan hetgeen dit eigenaardig met zich brengt, en luisterde nooit naar de

ftem der eerzucht; latende de zorg voor de ftaatkundige belangen des volks, fchoon meer dan eens geroepen, gaarne aan anderen over. Hij hield zich alleen onledig met de behoeftige en werkzame klasfe te onderwijzen en te verlichten in alles, wat haar verhinderen konde, om niet meer ten prooi van list en woekerzucht te worden, welke, helaas! ten platten lande zoo dikwijls hare rol fpelen; befchermde met al zijn vermogen de normaal-fchool; bewerkte de oprigting van een groot aantal gemeentelijke fcholen in de departementen van den *Boven-* en *Beneden-Rijn*, en deed voor allen tabellen gereed maken, waarop de grondbeginfelen der zuiverfte zedekunde, met die der fchrijf-, lees- en rekenkunst, hand aan hand gaan. Ook de huizen van boekhandel, dien hij te *Straatsburg* en *Parijs* ftichtte, ftrekken hem tot eer: beiden blijven in ftand, en worden door dezelfde perfonen zijner familie beftuurd, onder wier opzigt zij reeds waren, fints zijne openlijke betrekkingen hem niet meer toelieten, om zich daarmede te bemoeijen.

LIBANIUS. Een beroemd fophist, uit *Antiochie* afkomstig, welke bloeide ten tijde van keizer JULIANUS, die hem zoo hoog fchatte, dat hij zijne werken aan deszelfs oordeel onderwierp, en hem hooge eerambten aanbood, welke hij echter alle van de hand wees. Te *Athene* onderwezen, begaf hij zich naar *Konftantinopel*, om er onderwijs te geven in de wijsbegeerte en redekunst; doch, van daar verdreven zijnde, keerde hij eindelijk in zijn vaderland terug. Wij bezitten nog verfcheidene oratorifche en wijsgeerige fchriften van LIBANIUS, welke hunne betrekkelijke waarde hebben. In dezelve ftraalt, op meer dan eene plaats, zijnen afkeer van den Christelijken godsdienst door, en hoogstwaarfchijnlijk heeft ook deze fophist het zijne toegebragt, om JULIANUS nog meer van denzelven te verwijderen.

LIBANON en ANTILIBANON. Twee paralel-loopende gebergten in *Syrie*, welke *Palestina* ten Noorden bepalen, thans in het Turkfche Paschalik *Damaskus*, beide door een zeer vruchtbaar dal van elkander gefcheiden: men vindt er de vruchtbaarfte dalen en ftreken van *Loristan*. Beroemd zijn de Ceders van *Libanon*, wier bosfchen aan de *Pheniciers* het hout tot den fcheepsbouw aanboden. In deze gebergten woont tegenwoordig het volk der *Druten*.

LIBATIO was bij de *Romeinen* eene foort van offer, beftaande in eenen koek van meel, of iets dergelijks, die men op het altaar legde, en gedeeltelijk verbrandde, of ook wel in een weinig wijn, welken men op hetzelve uitgoot. Zelfs bij huisfelijke maaltijden gefchiedden zoodanige offers; terwijl men ter eere der huisgoden eenige fpijze in den haard op het vuur wierp: zoo ook legde men van alle vruchten, ter eere der goden, een gedeelte op den altaar, eene tafel enz. of wierp iets dergelijks, ter eere der zeegoden, in de zee. Bij de lijken gefchiedde dit offer eerst den negenden dag na hunne verbranding, of begraving, wanneer hetzelve inzonderheid in melk, wijn of bloed beftond, en waarmede dan gewoonlijk de lijkplegtigheden

den gefloten werden. Bij de offers moest de priester den wijn, waarmede hij het offer befprengde , vooraf proeven, hetgeen ook door diegenen moest gefchieden, die het offer bragten. Deze verrigting heet *Libare* (*delibare*), hetgeen even zoo veel als iets aanraken of proeven beteekent.

LIBAU. Eene kleine Rusfifche koopftad, met eene haven aan de Oostzee, in *Koerland*, meestal met houten huizen. Er is eene Lutherfche ftads-, eene Katholijke kerk, eene goede fchool, en veel handel, welke men echter meent, dat door het uitdiepen der haven nog aanmerkelijker zou kunnen gemaakt worden.

LIBER. Een der bijnamen van BACCHUS, hem waarfchijnlijk gegeven wegens de eigenfchap van den wijn, om den menfchelijken geest vrij van dwang en zorgen te maken.

LIBERALES. Zoo noemde men in *Spanje*, in de jongfte tijden, die leden der *Cortes* (vergadering der ftanden), welke eenen vrijen regeringsvorm wilden invoeren , (vrijheids-vrienden) ; doch door den teruggekeerden koning FERDINAND VII, grootendeels naar *Ceuta* in *Afrika* gebannen, doch naderhand weder in het bewind gefteld werden. Ook in *Frankrijk* geeft men thans den naam van *Liberalen* aan eene foortgelijke partij.

LIBERTAS, de *vrijheid*, werd als eene godin vereerd, en had te *Rome* eenen tempel op den *Aventijnfchen* heuvel, door den vader van TIBERIUS GRACCHUS gefticht. Zij werd afgebeeld in een wit gewaad met eene muts op het hoofd, waarom ook de vrijgelatene flaven eene muts droegen, ten teeken hunner verkregene vrijheid. Verder had zij tot zinnebeeld bij zich eene kat, uit hoofde van de vrijheidszucht van dit dier. De *Grieken* vereerden haar onder den naam van *Eleutheria.*

LICENT (van het Latijn *Licere*, *veroorloven*), beteekent dus, in het algemeen, de vergunning van een regent aan zijne onderdanen, ter verrigting van het eene of andere, waarvoor de laatfte dan eene zekere belasting betalen, die men inzonderheid *licent* noemt; hoedanig voor de vergunning van den in- of doorvoer van vreemde waren enz. betaald wordt.

LICENTIAAT. Is aan de Hooge fcholen de titel van dengenen, die, na behoorlijk afgelegd examen, de vrijheid verwerft, om dokter te worden, en, zoodra hij deze waardigheid zelve verkrijgt, alle de daaraan verbonden voordeelen en voorregten geniet.

LICHT is aan fommige ligchamen in de Natuur, b. v. aan de zon, de vaste fterren, brandende en gloeijende ligchamen, lichtende infekten en wormen, verrot hout enz. eigen. Andere daarentegen moeten eerst verlicht worden, wanneer zij licht zullen van zich geven, om welke reden zij dan ook duistere ligchamen genoemd worden. Het Licht is een wezenlijk, zelfftandig wezen — eene fijne vloeiftof: het tegengeftelde er van is duisternis; doch deze moet men voor geene wezenlijke zelfftandigheid houden. De ondervinding leert,

leert, dat het Licht in regte lijnen voortgaat, die men lichtſtralen noemt, en zich naar alle kanten uitbreiden. Dit wordt de *expanſibiliteit* (de uitrekbaarheid) van het Licht geheeten, hetwelk, als geen gewigt hebbende, door geene zwaarte-kracht verandert: van hier, dat het zich tot in het oneindige uitbreidt.

De ſnelheid van het Licht overtreft alle verbeelding, en kan juist daarom niet wel natuurkundig gemeten worden. Dat het Licht nogtans tijd behoeft, om zich uittebreiden, leert b. v. de afwijking van hetzelve. Volgens de meest zekere, wiskunſtige waarnemingen, doorloopt het Licht den weg van de zon tot de aarde in 8 minuten en 7½ ſekonde, en dus in iedere ſekonde 40,000 geographiſche mijlen; zoodat de ſnelheid van het licht 10,310 maal grooter is, dan die, waarmede zich de aarde om de zon beweegt: zij overtreft de ſnelheid van het geluid bijna 976,000, en die van een' kanonskogel meer dan anderhalf millioen maal. De zwakte van het Licht neemt toe, naar mate de vlakte grooter wordt, die door de ſtralen wordt verlicht. Verwijdert men zich b. v. zoo ver van eene kaars, dat men ſlechts even nog een boek kan lezen, dan zal men vier kaarsſen moeten aanſteken, om dit op eenen dubbelen afſtand op gelijke wijze te kunnen doen. Vallen de lichtſtralen ſchuinsch op de vlakte, dan vermindert derzelver kracht nog aanmerkelijker. Dus wordt b. v. eene vlakte ſlechts half zoo ſterk door de zon verlicht, wanneer zij in eenen hoek van 30 graden naar de zon gerigt wordt: van hier, dat de zonneſtralen, die in den winter ſchuinsch nederſchieten, minder verwarmen, dan in den zomer, wanneer zij regt op het aardrijk nedervallen. Het Licht wordt verder verzwakt, wanneer het door doorſchijnende ligchamen, b. v. de lucht, eene glasſchijf of water, gaat.

Over de Natuur en het eigenlijk wezen van het Licht zijn de Natuurkundigen het nog niet eens. NEWTON leeraarde, dat hetzelve als eene eigendommelijke ſtof van de lichtgevende en verlicht wordende ligchamen uitgaat. Dit gevoelen heeft aan EULER eenen beſlisſenden tegenſtander gevonden; doch hij bouwt daarbij op onzekere gronden, waaruit hij valſche beſluiten afleidt. Hij houdt het Licht voor eene fijne, elastieke, door het ganſche wereldruim verſpreide ſtoffe, die hij *Aether* noemt, en meent, dat de natuur der lichtende ligchamen daarin beſtaat, dat hunne oppervlakten zich in eene beſtendige, ſnel op elkander volgende, trillende beweging bevinden, waardoor de haar omringende *Aether* even zoo bewogen wordt, als de lucht door de trillingen eener klinkende ſnaar. Dan, waar vindt men hier het bewijs voor het aanwezen van zulk eene *Aether*. Het gevoelen van NEWTON wordt dus door EULER in geenen deele ontzenuwd; maar verklaart de door ons opgegevene, en andere verſchijnſels van het Licht beter dan eenig ander.

De ſcheidkundige eigenſchappen van het Licht hebben betrekking tot zijne zamenvoegingen met ligchamen, en zijne afſcheiding van dezelve. Dit blijkt uit het onderſcheid, hetwelk men bij dezelfde

lig

ligchamen waarneemt, wanneer zij aan het Licht blootgesteld, of daarvan beroofd zijn: dit leeren ons de planten, die in het donker zonder geur of kleur verslensschen, en zich in het Licht herstellen; dit zien wij in de ontwikkeling van zuivere lucht, uit de bladen der gewassen, aan de lucht blootgesteld; met een woord, dit leeraren ons alle die veranderingen, welke het Licht op de drie rijken der Natuur uitoefent. Dat het Licht zich met de ligchamen scheidkundig vereenigt, en in dezelve als in eenen gebonden staat aanwezig is, blijkt al aanstonds uit de vorming van de verschillende kleuren, welke door de terugkaatsing of opslurping van de lichtstralen geschiedt. Ook is het bekend, dat men ligchamen, die op zich zelven geen licht geven, Licht kan doen voortbrengen; gelijk alle brandbare stoffen, wanneer zij worden aangestoken. Het is het Licht, dat den groei van al wat leeft moet wijzigen, regelen en bepalen; dat aan elke plant levendige helderheid en eene groene kleur bijzet; dat de bloemen siert, de vruchten volkomen maakt, en er smaak en geur aan geeft, en de brandbare deelen en harsachtige stoffe, de doordringende krachten en de vaste deelen veroorzaakt; tot alle welke scheidkundige ontbindingen en zamenstellingen het Licht alleen algemeen dienstbaar is.

Niet minder weldadig is de invloed des Lichts op het dieren-rijk. Slechts op ons zelven lettende, ondervinden wij, dat daardoor de kleur van ons ligchaam verhoogd wordt: zelfs is aan de meerdere of mindere sterkte van het Licht de verschillende kleur van het menschelijk geslacht op onzen aardbol toe te schrijven, en heeft de *Afrikaan*, inzonderheid, aan het sterke Licht, dat hem beschijnt, zijne zwarte kleur te danken. Bij menschen, integendeel, wier woningen duister zijn, en die hun dagwerk in donkere, zeer weinig door het zonlicht bestraalde, verblijven moeten verrigten, vindt men eene verslenschte bleeke kleur, zonder mannelijke sterkte, zonder levendigheid, of schoonheid. Op gelijke wijze is het met alle dieren gelegen: voor het genot van den dag geschapen, verkwijnen zij hun leven in de duisternis, en kenmerken hunne treurige houding en vadzige gesteldheid het gebrek aan dit algemeen verlevendigend beginsel; terwijl de meest verlichte deelen der aarde ook die vogelen opleveren, welke met de prachtigste kleuren versierd zijn.

LICHT EN DONKER, ook wel *Licht* en *Bruin*, is een term in de teeken- en schilderkunst. De *Italianen* noemen het *Chiaroscuro*, waaruit de *Franschen* hun *Clair-obscur*, en de *Duitschers* hun *Hell-dunkel* hebben afgeleid. Men verstaat er oorspronkelijk door slechts die manier van schilderen, welke met eene enkele kleur uitgevoerd wordt; b. v. *de graauwe*, waardoor de bleeke, of met wit vermengde, gedeeltens het Licht, en de donkerste, of zwartachtige, gedeeltens de schaduw, of donkere deelen der voorwerpen verbeelden. Ronding, vooruitkoming en terugwijking der onderscheidene voorwerpen, kunnen door middel van deze menging der lichte en don-

kere deelen, uit een en dezelfde verf, volkomen worden voortgebragt. Overeenkomstig dit denkbeeld, ter bepaling van het eigenlijk begrip van Licht en Donker, waarvan bij sommige afgeweken, en dat met het verwen of kleuren der voorwerpen, met harmonie en met daging verward wordt, kunnen de voornoemde eigenschappen, welke de ronding, vooruitkoming en terugwijking voortbrengen, door de tegenstrijdigste en onnatuurlijkste vermengingen van lichte en donkere kleuren worden daargesteld. Het Licht en Donker, welke geheel zonder kleuren bestaan kunnen, gelijk goede prenten of platen aanwijzen, is dus van de kleurgeving, welke aan ieder voorwerp zijne natuurlijke kleur geeft, wezenlijk onderscheiden. In een schilderstuk kan de schoonste overeenstemming heerschen, zonder dat het Licht en Donker behoorlijk is in acht genomen.

De daging, of Licht en Schaduw, is alleen een middel ter verkrijging van het Licht en Donker; het werktuigelijke der daging en beschaduwing is aan zekere bepaalde regelen en grondwetten onderworpen, welke door de oude kunstenaren zijn gevolgd geworden, zonder dat hunne werken een denkbeeld van de tooverkracht van Licht en Donker opleverden, tot dat eindelijk CORREGGIO het verrukkelijke daarvan leerde kennen. Een behoorlijk koloriet moet noodzakelijk ronding, vooruitkoming en terugwijking, derhalve lichtere en donkere deelen, daarstellen, gelijk aan de werken van TITIAAN te zien is: dan, dit alles is nog slechts een getrouwe vertooning van de waarheid in de Natuur; de hoogere kunst van kleurgeving, het te dien opzigte kiezende en uitdenkende genie des kunstenaars, heeft zich in zijne werking daarbij nog niet getoond. Er is niets in acht genomen, dan de noodzakelijke vereischten der Natuur, die, gelijk reeds gezegd is, in CORREGGIO's handen zich tot bronnen vormden van nieuwe, nooit gekende, schoonheden. CORREGGIO was, namelijk, de eerste, die de verwen op zijn palet, tot kleuring der voorwerpen, niet als door enkel inval bepaalde, of liever zijne voorwerpen, van onderscheidene lichtere en donkere eigendommelijke kleuren, toevallig daarstelde en in orde schikte; hij koos de willekeurige kleuren, en maalde de voorwerpen in hunne eigendommelijke lichtere of donkere kleuren naar vereischte van een harmonisch geheel, dat door middel dezer gekozene kleuren konde worden voortgebragt.

Volgens de wetten der daging, moet dikwijls het eene voorwerp donker en een ander licht vertoond worden: daar ondertusschen hier een donker, en daar een licht, betere uitwerking zou doen. Deze wetten van daging of verlichting moeten gevolgd worden, zal het tafereel geene in het oogloopende onwaarheid bevatten; en echter wordt, zoo het stuk eene schoone uitwerking zal doen, het tegendeel gevorderd. Aan deze twee vereischten der daging en der goede uitwerking voldeed CORREGGIO daardoor in eens, dat hij, naar gelang der noodzakelijkheid, eene lichtere of donkere willekeurige, of een voorwerp van zoodanige vereischte eigendommelijke kleur, koos:

en

en hierdoor heeft hij uitgevonden, en dat geene voortgebragt, hetgeen wij *Licht* en *Donker* noemen, en dat diensvolgens ook van de daging, de verdeeling van Licht en Donker, of van Licht en Schaduw, geheel en al onderscheiden is, en daarmede nimmer moet verward worden. De daging hangt, gelijk reeds gezegd is, van zekere wetten af; maar het Licht en Donker zijn eenig en alleen het gevolg eener verstandige keuze van eigendommelijke kleuren, met betrekking tot derzelver lichtere of donkerder kracht, en het daaruit voortspruitend meerder of minder vermogen, om het licht op te vangen; en wel van eene keuze, met oogmerk, om daardoor eene betere werking der naar waarheid gekleurde en gedaagde voorwerpen tot stand te brengen.

Het geen Correggio, ten opzigte der schilderkunst, voor Licht en Donker deed, bragt Rubens, betrekkelijk de prenten of platen, voor hetzelve te weeg. Hij leerde zijnen scholieren de kracht der eigendommelijke kleuren, door sterkere of zwakkere arcering, uit te drukken, en hierdoor, even als een schilderstuk, te kleuren. Vóór hem had Cornelius Bloemaart reeds het Licht en Donker (hetgeen hier echter dien naam niet verdient) in de graveerkunst ingevoerd, waardoor eene prent naar een enkel-kleurig schilderstuk, een *Camaijeu*, *Monochrom* of een *Grisaille* gelijkt, waarin het hoogste licht trapswijze tot de sterkste schaduw afdaalt. Vóór Bloemaart was ook dit soort van Licht en Donker in het graveren niet bekend; en zoo ook was Johan Lodewijk Roullet de eerste, die, naar aanleiding van Rubens, de uitwerking van Licht en Donker in de schilderkunst op de graveerkunst overdroeg.

LICHTMETER. (*Photometer*) Een natuurkundig werktuig, inzonderheid geschikt, ter bepaling der betrekkelijke sterkte van dag-, zon-, maan-, sterren- en kunstlicht. Reeds Huigens en Bouguer beproefden het vervaardigen van zoodanig werktuig; doch bragten het niet tot stand. Eindelijk gelukte het Rumford, om eenen toestel daartoe uit te vinden, die naauwkeurige en juiste uitkomsten levert. Lampadius heeft denzelven meer vereenvoudigd, en een werktuig vervaardigd, dat uit eene koperen buis van 15 Nederl. duim lang en 5 wijd bestaat, en waarin eene andere buis steekt, die, gelijk de oogbuis van eenen kijker, kan worden uitgehaald. Daar, waar zich bij eenen kijker het voorwerpglas bevindt, is een koperen dop of dekfel, hebbende eene opening van 2 duim middellijn, en die men op de eerste buis kan vast zetten. Aan het vooreinde der schuifbuis is een rand, met eene opening van 2 duim, waarop men zoo vele dunne schijfjes van zuiver Engelsch lantaarn-hoorn legt, tot dat men door het aandrukken der schuifbuis, door het ooggat, dat één duim wijd is, volstrekt geen licht meer zien kan. De dikte der hiertoe noodige hoornschijfjes toont, op eene in de schuifbuis gegraveerde schaal, de betrekkelijke sterkte des lichts;

zijn-

zijnde de vaste punten dezer fchaal zoo bepaald, dat 0″ de volftrekte duisternis, en 100″ den hoogften graad van licht aantoont, namelijk van de noodige belegging met fchijfjes, om de verbranding van Phosphorus in zuurftof, in witte flesfchen, op den afftand van 2 of 3 voet, niet meer te kunnen zien.

LICINIUS. Het geflacht der LICINIUSSEN, fchoon niet van Patricifchen rang, was echter eene der aanzienlijkfte te *Rome*, daar de CRASSUSSEN, de LUCULLUSSEN en de MURAENA's tot hetzelve behoorden.

LICINIUS, (CAIUS VALERIUS) de zoon van eenen landman in *Dacië*, die van gemeen krijgsman door alle rangen heen tot de eerfte waardigheden opklom; door GALERIUS MAXIMIANUS in het jaar 307 tot Caefar benoemd, en in het volgende jaar in *Pannonië* als keizer uitgeroepen werd. CONSTANTIJN, naderhand de Groote bijgenaamd, gaf hem zijne Zuster ter vrouwe, doch welhaast, oneenig met hem geworden zijnde, beoorloogden zij elkander, en werd LICINIUS herhaalde malen overwonnen, doch door CONSTANTIJN menschlievend behandeld, tot dat hij, op nieuw pogingen ter verkrijging der verlorene magt gedaan hebbende, door denzelven werd omgebragt. LICINIUS was woest van aard, een vijand van befchaving en wetenfchappen, en een hevig vervolger der Christenen. Hij ftierf in 325.

LICTORES. Waren bij de *Romeinen* de dienaren der hooge overheidsperfonen in zaken van hun ambt. Zij gingen langs de ftraat voor hen uit, en droegen, als een teeken hunner hoogfte magt, eenen bundel roeden, met eenen bijl er tusfchen, op hunnen fchouder; voltrokken in vroegeren tijd de doodvonnisfen, en moesten beftendig bij de overheidsperfonen zijn, om hunne bevelen uit te voeren. Men vindt ze reeds onder de koningen. De confuls lieten zich door 12 *Lictores* vooraf gaan; doch de dictator had er 24.

LIEFDE-MAALTIJDEN, of *Agapen*, werden in de eerfte Christelijke kerk die maaltijden genoemd, welke de viering van het Heilig Avondmaal vooraf gingen. Menfchen van allerlei ftand fpijsden daarbij met en onder elkander, ten teeken van Christelijke, broederlijke liefde: ieder droeg daartoe, naar vermogen, het zijne bij, en de armen werden door de rijken vrij gehouden. Dit gebruik, door de Apostelen ingevoerd, en zoo volkomen den geest der gemeenfchap in de opkomende Christenheid kenmerkende, werd naderhand, bij het toenemen der gemeenten, moeijelijk niet alleen; maar waren ook bij die maaltijden, althans bij de Corintifche gemeente, van tijd tot tijd, grove misbruiken en ongeregeldheden ingeflopen, waardoor zij eindelijk in de 4de eeuw werden afgefchaft. — Bij de broeder-gemeenten hebben nog foortgelijke Liefde-maaltijden, voor de viering van het Avondmaal, plaats, welke in hunne bedehuizen, onder gebeden en gezangen, en een matig gebruik van thee en tarwenbrood (liefde-brood genoemd) gehouden worden.

LIEFLAND. Voormaals een hertogdom, hetwelk ten Oosten aan *Ingermanland*, ten Zuiden aan *Lithauwen* en *Samogetië*, ten Westen

aan de *Oostzee*, en ten Zuiden aan den *Finnischen* zeeboezem grenst. Het behoort aan *Rusland*, en bevat op eene oppervlakte van 938 v. m., 737,800 inwoners. Het land is vruchtbaar aan gras en koren, en bestaat uit twee landschappen, *Esthen* en *Letten*, waarvan het eerste aan genoemden zeeboezem; doch het laatste aan de Koerlandsche en Poolsche grenzen gelegen is. De *Liven* en *Esthen* (waarvan de eersten aan het land den naam hebben gegeven, doch wier overschot gering is, behooren tot eenen Finnischen volksstam; de *Letten* maken oorspronkelijk met de *Lithauwers* één vok uit, en zijn grootendeels lijfeigenen. Hun vroeger hard en ongelukkig lot is echter in 1804, door eene keizerlijke verordening, aanmerkelijk verzacht geworden. De meeste inwoners zijn Luthersch; doch hebben ook de overige Hervormden, de Grieken en Roomsch-Katholijken vrijheid van godsdienstoefening. In 1783 verkreeg het land eene geheel nieuwe inrigting: uit *Liefland* werd het stadhouderschap van *Riga*, en uit *Esthland* dat van *Reval* opgerigt; doch in 1793 gaf keizer PAUL aan *Liefland* den naam van gouvernement weder terug. De grenzen zijn als voorheen; behalve dat men, in plaats der vorige 9 kreitsen, thans slechts de volgende 5 telt, namelijk: de *Rigasche*, *Arensburgsche*, *Dorptische*, *Wendische* en *Pernausche kreitsen*.

LIER. Eene stad in de Nederlandsche provincie *Antwerpen*, arrondissement *Mechelen*, aan den zamenloop der beide *Nethen*. Zij ligt 3 uur van *Antwerpen* en 2½ uur van *Mechelen*; heeft eene fraaije hoofdkerk, waarin eene schilderij van den beroemden JOHAN VAN EIJCK, voorstellende het huwelijk van PHILIPS DEN SCHOONEN met JOHANNA, infante van *Spanje*, hetwelk alhier in 1496 voltrokken is. De stad strekte lang ter schuilplaatse aan CHRISTIAAN DEN II, koning van *Denemarken*, die in 1523 uit zijn rijk verdreven werd. Volgens koninklijk besluit van den 29sten van Zomerm. 1817 is hier eene van de beide Rijkskweek-scholen van onderwijzers gevestigd, en in 1822 eene Latijnsche school opgerigt: ook is er eene teekenakademie. Er zijn vele brouwerijen, wier zomerbier door geheel *Vlaanderen* wordt verzonden. Bijzonder merkwaardig is de uitgestrekte fabrijk van gedrukte katoenen-goederen van den heer VAN DEN BERGHE DE HEIJDER.

LIERDICHT. Zoo noemt men die hoofdsoort der dichtkunst, waarbij zich de dichter bepaalt, om zijn *inwendig* gevoel regtstreeks voor te dragen, waarin zij dus van de *dramatische* en *epische* verschilt, welke zich meer met *uitwendige* omstandigheden en gebeurtenissen ophouden, en de bespiegeling van deze met het inwendig gevoel trachten overeen te brengen. Met het *Epos* en *Drama* vergeleken, is het Lierdicht het bepaaldste; want het gevoel strekt zich alleen tot het tegenwoordig oogenblik uit, maar is ook zoo veel te dieper en werkt krachtiger op het hart. Hetgeen de echte lierdichter levert, is een voortbrengsel van zijn eigen, inwendig gevoel, met verrukking uitgestort, weshalve men ook de Lierische dichtkunst, in tegenover-

overftelling der overige dichtfoorten, *fubjectif* genoemd heeft; en van hier, dat men, in eenen ruimeren zin, elke dichterlijke voordragt *Lierisch* noemt, waarbij niet zoo zeer de voorwerpen van het gevoel, zoo als zij op zich zelven zich vertoonen, als wel de fubjective toeftand, of ten minfte de voorwerpen, door den indruk gefchilderd worden, dien zij op de ziel te weeg brengen. Daar nu de Lierifche dichtkunst het inwendig gevoel op de onmiddellijkfte wijze door de fpraak uitdrukt, zoo heeft zij in dit opzigt vele overeenkomst met de toonkunst, waarbij hetzelfde door toonen en derzelver verbinding gefchiedt; en het is ook hierom, dat het Griekfche Lierdicht, bij de lier gezongen wordt, en het van dezelve zijnen naam ontleend heeft. Offchoon zich nu wel alles in de Lierifche dichtkunst in het gevoel oplost, is nogtans het *levendig* gevoel voor den Lierdichter niet genoegzaam, en niet iedere uitdrukking van dit gevoel in verzen verdient den naam van een Lierdicht, zoo als fommigen van oordeel zijn. Welluidenheid, maat, verdeeling in verzen zijn wezenlijke vereischten in een Lierdicht. Ondertusfchen is de theorie der Lierifche dichtkunst op verre na nog niet volledig, waardoor men in de verdeeling der onderfoorten van het Lierdicht aanmerkelijk verfchilt. Sommigen willen hetzelve in 4 onderfcheidene foorten verdeelen, als: 1. Heilige liederen of Hijmnen. 2. Helden-oden, zoo als die van PINDARUS; in welke beide foorten verhevenheid en eene hooge vlugt het hoofdkarakter zijn; 3. Zedelijke en wijsgeerige gezangen, waartoe de deugd, de vriendfchap en de menschlievendheid de voornaamfte ftof opleveren, en 4. Feest- en minnezangen, welke alleenlijk tot vermaak en uitfpanning beftemd zijn. (Zie BLAIR III. p. 128.) Welligt vindt men in de drie vermogens der ziel, waaruit alle inwendige werkzaamheid voortvloeit, eenen beteren grondflag, en verdeelt de geheele Lierifche dichtkunst: 1. in *Lierdichten in eenen meer bepaalden zin*, de onmiddellijke uitftorting van een levendig, opgewekt gevoel bevattende (zoo als *Ode*, *Hymne*, *Dithryambe* en *Cantate*); 2. in *Lierisch* en *Elegifche*, welke het verlangen naar een verloren, of toekomstig mogelijk goed uitdrukken, en 3 in *Lierisch-didaktifche* gedichten, die het denkbeeld in zijne betrekking tot het gevoel fchetfen. Het *Sonnet*, *Triolet*, *Rondeau*, *Madrigal*, de *Sestinen* en *Stanzen* zijn flechts verfchillende vormen, die nu eens van eenen zuiver Lierifchen, dan van eenen Lierisch-elegifchen, fomtijds van een Lierisch-didaktifchen, en zelfs dikwijls van eenen Epifchen aard zijn, en dus uit dien hoofde, gelijk fomtijds gefchiedt, niet als op zich zelve ftaande onderfoorten van Lierifche poëzij kunnen befchouwd worden.

LIEVENS (JAN) de oude. Een vermaard fchilder van de 17de eeuw, die het voormalig ftadhuis (thans het koninklijk paleis) te *Amfterdam*, met de heerlijkfte gewrochten van zijn kunstpenfeel verfierd heeft. Naast de Thefaurie ordinair bevond zich boven een der dubbelde opgangen na de tweede verdieping van het gebouw, een ftuk, verbeeldende den kaninefaat BRINIO, op een fchild omhoog geheven,

en alzoo, naar de gewoonte des tijds, tot veldheer gehuldigd; boven den schoorsteen van burgemeesters-kamer zag men een ander, vertoonende den Romeinschen veldheer FABIUS MAXIMUS, zijnen vader gebiedende, van het paard te klimmen, voor dat hij hem mogt toespreken, en in dien van de kamer van schepenen extraordinair een derde stuk van zijne hand, verbeeldende de Geregtigheid, houdende het zwaard op de regter knie omhoog, in de linkerhand de weegschaal, en staande naast hare zijden de vrede en voorzigtigheid.

LIGER of LIGERIS. Dus heetten bij de ouden de rivier *de Loire*.

LIGUE. Eene benaming, uit het Fransch afkomstig, eigenlijk een verdrag beteekenende, hetgeen meerdere, tot een gemeenschappelijk oogmerk, met elkander aangaan; doch inzonderheid verstaat men er dat verbond door, hetwelk de Katholijke partij aan het Fransche hof, onder aanvoering van den hertog HENDRIK VAN GUISE, in 1576 ter onderdrukking der Protestanten, onderling aanging.

LIGURIA. Een landschap van het Cisalpijnsch *Gallië*, grootendeels het tegenwoordig *Genua* bevattende.

LIJM. Is een afkooksel van pooten, hoorns en pezen van dieren, doch meestal van osfen, alsmede van allerlei afval van huiden; doch kan dezelve ook van allerhande andere zaken, als hars, pek, boomsappen enz. gemaakt worden. De dierlijke deelen, vooraf behoorlijk gezuiverd zijnde, worden, ter bekoming van Lijm, met de noodige hoeveelheid water, in eenen koperen ketel zacht aan het koken gebragt; doch moet men niet te veel water nemen, ten einde het koken te bespoedigen, alzoo dit op de helderheid van de Lijm van zoo veel invloed is, dat die van de Vlaamsche lijmen aan het weinige water, dat men gebruikt, en de kortheid des tijds, waarin men de lijmziederij volbrengt, wordt toegeschreven. Om eene aanbranding op den bodem van den ketel te beletten, welke nog schadelijker is, legt men op denzelven eenig stroo, steen, of hout, werkt met een zacht vuur, en laat het afkooksel, na lang genoeg gekookt te hebben, door eene met stroo bekleedde mand, in een vat loopen, opdat alle grove, niet opgeloste, deelen terug blijven, en de Lijm alzoo geklensd worde. Dit moet spoedig geschieden, om verkoeling voor te komen, waartoe men tevens het vat bedekt, ten einde de vloeibare Lijm, bij eene rust van eenige uren, zich nog meer moge klaren. Hierna wordt de Lijm in houten bakken getapt, van omtrent 2 voet lang $\frac{1}{2}$ voet breed en 3 duim diep; na gestold te zijn, door middel van een fijn koperdraad, in dunne schijven of bladen, vooral niet dikker, dan van een halven duim, gesneden, en op lange vierkante ramen, met netwerk bespannen, ter drooging gelegd, hetgeen op eene luchtige plaats, doch niet in te sterk zonlicht, zoo spoedig mogelijk geschieden moet, zoowel om allen bederf voor te komen, als om de helderheid te bewaren.

De *Engelschen* bereiden eene sterk vasthoudende Lijm uit kraakbeenderen, ribben en huiden van groote visschen, die in groote stukken

ken tot ons komt; doch de fchoonfte lijm is de eigenlijke Vischlijm, welke men uit *Rusland* krijgt, en aldaar uit de gedroogde luchtblazen van zekere rivier-visfchen, vooral van de *Beluga* (*Acipenfer Hufo*) of Lijmvisch, eene foort van fteur, gemaakt wordt. De verfche blazen worden in water geweekt; in de lengte doorgefneden; van de buitenfte vliezen ontdaan; gewreven, om de opperhuid los te maken, en vervolgens opgerold en gedroogd. Wanneer men de vischlijm wil gebruiken, flaat men de rollen met eenen hamer, fnijdt dezelve aan kleine ftukjes, en laat deze in warm water fmelten. — De zoogenoemde *Mondlijm* beftaat uit heldere kastemakers- of uit vischlijm, die in warm water gefmolten, met een half deel fijne fuiker, door omroering, verbonden wordt. Men ftort de gefmolten ftof op eene marmeren plaat, die met olijfolie is opgewreven, ter verkoeling en ftolling, waarna men dezelve in eenen doek doet, en met eene plank drukt, om platte dunne bladen te maken, en de aanhangende olie weg te nemen. Men fnijdt van deze kleinere blaadjes, en droogt die, na genoegzame perfing, volkomen op. Men kan ook Lijm bereiden, die door vochtigheid en water niet loslaat. Men laat hiertoe dezelve in zoo weinig water als mogelijk is fmelten, doet er een weinig lijn-olie bij, en verbindt het een en ander wel onder elkander, wanneer het hiermede gelijmde de werking van het water zal kunnen wederftaan.

Voor het overige is de gewone Lijm een zeer goed middel tegen winterhanden en voeten, inzonderheid, om zoogenoemde winterhielen te genezen, waartoe men deze Lijm met water kookt, dan zeer vet op het zeere deel fmeert, en zoo lang laat zitten, tot dat zij weder afvalt. Dit twee- en op zijn hoogst driemaal herhaald hebbende, zullen de bevrozene deelen niet alleen volkomen genezen zijn, maar men zal bij eenen volgenden winter ook minder gevaar van winterhanden of voeten loopen.

LIJN. Eene lengte zonder breedte of dikte. Men kan zich dezelve voorftellen als den afftand tusfchen 2 punten: de kortfte afftand wordt de regte lijn genoemd; terwijl alle overigen den naam van *kromme* lijnen dragen.

LIMA. De hoofdftad van het koningrijk *Peru*, in het intendantfchap van dien naam in *Zuid-Amerika*, aan de rivier van denzelfden naam, en in een fchoon en zeer vruchtbaar dal, dat 2 mijlen breed is en tusfchen de *Cordilleras* en de zee ligt. Zij werd in 1535 door FRANS PIZARRO geplunderd; was voor de aardbeving van Wijnm. 1746 zeer groot, volkrijk en wel bevestigd, en het middelpunt van den handel van geheel Spaansch *Amerika*. Zij heeft 7 poorten en 3 andere ingangen, 355 ftraten en ruim 52,000 inwoners, waaronder zich vele rijken bevinden; behalve nog 10,000, die in het ftadsgebied, de vijf *Legaten*, wonen. De huizen zijn van hout, en om de aardbevingen flechts eene verdieping hoog; de ftraten zijn regelmatig, zindelijk en zeer goed geplaveid; terwijl zich in de omftreken vele

land-

landhuizen bevinden. Er heerscht, inzonderheid onder de vrouwen, zeer vele weelde. De ſtad is eene van de Spaanſche muntſteden in *Amerika*, de zetel van den onder-koning van *Peru*, van de hooge lands-kollegies en eenen aartsbisſchop: ook vindt men er eene hooge ſchool. De haven, 7 mijlen van daar liggende, is van twee vaste citadellen voorzien, doch door de bovengemelde aardbeving genoegzaam geheel verwoest; echter wordt nog ſteeds van daar de voordeeligſte en ſterkſte handel, op het noordelijk en zuidelijk *Amerika*, in gedeegen goud en zilver, en inlandſche en Europiſche waren, gedreven. Een gedeelte der ſtad ligt nog verwoest; maar het hooger liggend kasteel is ſtaande gebleven.

LIMBORCH. (PHILIPPUS VAN) Een beroemd godgeleerde, en Hoogleeraar bij de Remonſtranten te *Amſterdam*, alwaar hij in Zomerm. 1633 geboren werd. Na zich in de gronden der taalkennis geoefend te hebben, hoorde hij aan het doorluchtig ſchool zijner vaderſtad de lesſen van BARLAEUS over de zedekunde, van VOSSIUS over de gewijde en ongewijde geſchiedenis, en van SENGUERDUS, over de wijsbegeerte, waarna vervolgens S. CURCELLAEUS, Hoogleeraar aan de kweekſchool der Remonſtranten te *Amſterdam*, zijn onderwijzer in de godgeleerdheid werd. Zucht tot dieper onderzoek, en om te hooren en wederhooren, dreef hem naar *Utrecht*, waar hij de lesſen van VOETIUS en andere contra-Remonſtrantſche godgeleerden bijwoonde. In 1655 werd hij tot proponent aangeſteld, en nam in die hoedanigheid eenigen tijd den predikdienst te *Haarlem* waar; wees een beroep naar *Alkmaar* van de hand; doch nam dat van *Gouda* in 1657 aan. Onder eene menigte papieren van SIMON EPISCOPIUS, zijnen oom van 's moederszijde, onzen LIMBORCH in handen gekomen, vond hij een goed aantal brieven, betreffende de zaken en geſchiedenis der Remonſtranten, welke hij, geholpen door CH. HARTZOEKER, leeraar bij die gezindte te *Rotterdam*, in 1660, onder den titel: *Epistolae praeſtantium et eruditorum virorum* (Brieven van voorname en geleerde mannen) in 8° in het licht gaf. Sedert deze uitgave liet hij dezelve tweemaal, in 1684 en 1704, met een aanmerkelijk getal vermeerderd, in folio drukken. Zij bevatten genoegzaam eene volledige historie der Remonſtranten ſints JACOBUS ARMINIUS tot op de tijden, die het Dordſche Synode onmiddellijk gevolgd zijn. In 1661 ſchreef van LIMBORCH eene Nederduitſche verhandeling over de *Verdraagzaamheid* tegen J. SCEPERUS, en bezorgde nog in hetzelfde jaar ter perſe het 2de deel der Godgeleerde werken van S. EPISCOPIUS, (hebbende de hoogleeraar CURCELLAEUS het 1ſte doen drukken) met eene voorrede, waarin hij de eer zijns ooms, en die der Remonſtranten in het algemeen, verdedigde.

In 1667 werd van LIMBORCH het beroep bij de aanzienlijke gemeente zijner gezindte te *Amſterdam* opgedragen; doch verwisſelde dien post eerlang met het Hoogleeraarambt aan de kweekſchool der Remonſtranten aldaar. Sedert legde hij zich eeniglijk toe op het uit-

breiden der noodige vereischten eens kundigen godgeleerden, en verwierf eene algemeene achting. In 1671 gaf hij de Godgeleerde schriften van zijnen leermeester CURCELLAEUS in het licht; doch deze, hoe voortreffelijk ook in zich zelve, even min als die van EPISCOPIUS, een volledig zamenstel van godgeleerdheid, volgens de leer- en denkwijze der Remonstranten bevattende, besloot VAN LIMBORCH, om daaraan de hand te slaan, en gaf in 1686 zijn uitvoerig werk uit onder den titel: *Theologia Christiana* (Christelijke godgeleerheip), het geen algemeen gezocht, gretig gelezen, en viermaal herdrukt werd; terwijl er nog bovendien eene Nederduitsche vertaling van werd in het licht gegeven. Achter de laatste uitgave van 1736 heeft men eene verhandeling gevoegd, onder 's mans nagelatene schriften gevonden, *over den oorsprong en voortgang der geschillen, in de Vereenigde Nederlanden, over de leer der Voorbeschikking*. Toen van LIMBORCH zijne Christelijke godgeleerdheid voor het eerst liet drukken, hield hij, eerst bij monde en naderhand in geschrifte, de zoo veel geruchts gemaakt hebbende onderhandeling met den geleerden Jood ISAAK OROBIO, die, uit den kerker der Inquisitie in *Spanje* ontsnapt, thans te *Amsterdam* den post van geneesheer met roem bekleedde. De vrucht van dit redetwisten was een Latijnsch werk, door onzen hoogleeraar in het licht gegeven, en ook in het Nederduitsch vertaald, onder den titel; *Vriendelijke onderhandeling over de Waarheid van den Christelijken godsdienst, met eenen geleerden Jood*, waarin VAN LIMBORCH aantoonde, dat de Jood geen enkel, eenigzins, krachtig bewijs, ten voordeele van den Joodschen godsdienst, had aangevoerd, hetwelk niet met even veel, en nog grooter, regt, ter staving van den Christelijken konde gebezigd worden.

Nadat onze Hoogleeraar in 1693, alle de leerredenen van EPISCOPIUS had in het licht gegeven, met eene uitvoerige levensbeschrijving van dezen zijnen bloedverwant, deed zich in het volgende jaar eene nieuwe gelegenheid op, om zijne bedrevenheid in het verdedigen der Christelijke leer aan den dag te leggen. Eene jonge juffer, namelijk, van 22 jaar, boven de meeste harer kunne door zucht tot geleerde kennis gedreven, zich van eenen Jood in de Hebreeuwsche taal latende onderwijzen, stelde deze daarbij te gelijk zijne pogingen te werk, om haar tot zijnen godsdienst over te halen, en bragt het hierin zoover, dat zij aan 's mans redenen gehoor gaf. Hare moeder, over haar plan diep bedroefd, nam eenige Hervormde leeraars in den arm, om hare dochter van gedachten te doen veranderen; doch het inslaan van eenen verkeerden weg deed deze poging mislukken. Ter goeder ure, nogtans, vernam de moeder het gebeurde tusschen VAN LIMBORCH en den Jood OROBIO, hetgeen haar deed besluiten, om den eersten tot een gesprek met hare dochter te verzoeken, hetwelk van dit gelukkig gevolg was, dat de twijfelaarster, reeds in de eerste bijeenkomst, begon te wankelen, en vervolgens, door VAN LINBORCH nader onderhouden zijnde, van de aanneming

van

van den Joodſchen godsdienst geheel afzag, en zich ſedert aan de leer van het Evangelie vasthield. Sedert deelde onze Hoogleeraar het beloop der met haar gehoudene geſprekken, bij deze gelegenheid, aan zijnen vriend, den beroemden Engelschman JAN LOCKE, in uitvoerige brieven mede, en gaf voorts in 1708 een werkje in het licht, *over de wijze van Wel te Sterven*, alsmede *over de manier van het vertroosten der Kranken.* Schoon reeds hoog bejaard, en reeds veel letterarbeids verrigt hebbende, gunde zich VAN LIMBORCH echter geene rust; maar werkte aan eene verklaring van *de Handelingen der Apostelen*, en van de *Brieven aan de Romeinen* en *Hebreeuwen.* In 1711 gaf hij deze uitleggingen in een groot ſtuk in folio in het licht; doch in hetzelfde jaar werd hij door een zeer pijnlijk ongemak aangetast, hetgeen door eene toenemende verzwakking werd opgevolgd, welke eindelijk, den laatſten van Grasmaand 1712, in den ouderdom van 79 jaar, aan zijn algemeen nuttig leven een einde maakte. VAN LIMBORCH is tweemaal gehuwd geweest; het eerſte aan ELIZABETH VAN ZORGEN, dochter van den beroemden regtsgeleerden NIKOLAAS VAN ZORGEN, weleer een gemeenzaam vriend van den niet min beroemden JOANNES UITENBOGAART, bij welke hij eene dochter had, die in hare eerſte jeugd overleed, en laatſtelijk met KORNELIA VAN DER KERK, bij welke hij 2 kinderen verwekte. Hij had vele vrienden, zoo hier, als buitenlands, vooral in *Engeland*, waar hij met den beroemden JAN LOCKE eene gemeenzame briefwisſeling hield.

LIMBURG. Eene der Nederlandſche provinciën, grenzende ten Noorden aan *Noord-Braband*, ten Zuiden aan *Luikerland*, en ten Oosten aan de Pruisſiſche landen, met name het groothertogdom van den *Neder-Rijn*, en het hertogdom *Gelder* en *Kleefsland.* Zij beſtaat tegenwoordig uit een klein gedeelte van het oude hertogdom van dien naam, uit eenige ſtukken van *Braband*, *Opper-Gelderland*, een klein gedeelte van *Kleefsland* en *Gulikerland*, doch voornamelijk van *Luikerland*, en bevat, volgens den ſtaatsalmanak van 1823, 307,200 inwoners. De grond is er over het algemeen niet van de vruchtbaarſte, inzonderheid op den linker oever der *Maas*, waar het ſchrale *Kempenland*, meest uit heivelden beſtaande, daarvan het noordelijkſte, en verre weg het grootſte, gedeelte tot aan de *Demer* uitmaakt. Aan de Zuidzijde dezer rivier is het land echter vrij vruchtbaar, en levert voornamelijk granen en ooft, alsmede hout, turf, metalen enz. op. Men legt er zich vooral op de veeteelt toe; terwijl de mijnen en kalkgroeven mede aan vele menſchen hun beſtaan geven. Men vindt er ook verſcheidene trafieken en eenigen handel, die echter grooter kon zijn. De ſtad *Limburg*, voorheen de hoofdſtad van het hertogdom van dien naam, doch thans tot de provincie *Luik* behoorende, ligt aan het hangen van eenen berg; is zeer vervallen, en bevat tegenwoordig ſlechts 1900 inwoners. Men vindt er weinige, niet zeer belangrijke, fabrijken.

LIMOENBOOM. (Zie: CITROENBOOM.)

LINDEBOOM. *(Tilia)* Reeds LINNEUS onderfcheidt twee foorten van dezelve, die beiden onder onze inlandfche boomen behooren, namelijk: de *Zomer* en *Winterlinde*. Anderen geven hun, naar derzelver meest in het oog loopende kenteekenen, den naam van *Tilia grandifolia* en *parvifolia;* terwijl eene derde foort, *Tilia vulgaris*, door de natuuronderzoekers als geene bijzondere foort befchouwd wordt. Het vaderland dezer merkwaardige boomfoort fchijnt het Noord-Oosten van *Europa* te zijn. In *Duitschland*, gelijk ook bij ons te lande, vindt men ze flechts hier en daar verfpreidt; maar in *Pruisfen*, *Rusland*, *Polen*, *Moldavie*, *Wallachijen* enz. heeft men er geheele bosfchen van, en dienen zij den inwoneren tot velerlei nuttig gebruik. Uit den in water geweekten bast maakt men touw, matten, korven, en in *Rusland* zelfs hoeden, fchoenen enz. De bloezem dezer boomen verfpreidt niet alleen eenen aangenamen geur; maar levert zelfs honigfap op, hetgeen door de bijen gretig gezocht wordt. Ook kan men uit het zaad eenen zoeten olie perfen, die met den amandel olie vele overeenkomst heeft.

De Zomerlinde wordt zelden, of bijna nooit, in de bosfchen aangetroffen; maar groeit voornamelijk in het zuidelijk *Europa* in het wild, en wordt menigvuldig op wandelplaatfen, en in de fteden langs de grachten, en openbare plaatfen geplant. Zijne wortelen breiden zich diep en ver in den grond uit; de bast is in den aanvang donker groen, maar wordt, ouder zijnde, zwartachtig en fcheurig; het hout is wit, week en ligt, en wordt inzonderheid door draaijers en beeldhouwers gebruikt. De Linden bereiken den ouderdom van eenen eik, en groeijen tot eene aanzienlijke hoogte en dikte op; hebbende de ftam fomtijds meer dan 50 voet in den omtrek. Zij geven een aangenaam lommer, en verkwikken ons in den zomer dikwijls door hunne fchaduw, waarom zij ook hier te lande zeer veel in lanen, lusthoven, op wandelplaatfen en openbare pleinen worden aangekweekt.

LINGUET, (SIMON, NICOLAS, HENRY) werd te *Reims* geboren, en, 26 jaar oud zijnde, pleitbezorger in *Parijs*, waar hij door de ftoutheid van zijn karakter, door zijne zucht voor nieuwigheden, door zijne uitftekende geleerde kennis, en inzonderheid door zijne levendige welfprekendheid, eerlang eenen uitgebreiden roem verwierf; maar ook zich daardoor een groot aantal vijanden berokkende, welk laatfte ten gevolge had, dat 24 zijner ambtgenooten, uit nijd, befloten, om in een geheel jaar niet met hem voor de balie te verfchijnen, en het bij het parlement zoover bragten, dat dit hem, bij een ftellig befluit, de openlijke uitoefening van zijn ambt verbood. LINGUET fchreef nu zijne *Annales politiques*, waardoor zoowel het getal zijner bewonderaars als benijders vermeerderde, en die eindelijk op last der regering geheel verboden werden. Oordeelende, dat zijne vrijheid gevaar liep, begaf hij zich naar *Zwitferland*, van daar over

Hol-

Holland naar *Engeland*, en eindelijk naar *Brusfel*. Hier verkreeg hij van den graaf DE VERGENNES vrijheid, om naar *Parijs* terug te keeren; doch werd aldaar, op vernieuwde aanklagte, den 27ften van Herfstm. 1779 in de de *Bastille* gezet, in welken kerker hij meer dan 2 jaar moest blijven. Na zijn ontflag in 1782 deed hij andermaal eene reis naar *Engeland*, en van daar weder naar *Brusfel*, waar hij zijn *Annales politiques* vervolgde, en daarin keizer JOZEPH II der mate vleide, dat deze hem naar *Weenen* ontbood, en hem een gefchenk van 1000 dukaten liet ter hand ftellen. In weerwil hiervan verklaarde hij zich, in de kort daarop gevolgde omwenteling in de de *Nederlanden*, tegen zijnen weldoener, en keerde in 1791 naar *Parijs* terug, waar hij voor de conftituerende vergadering de zaak der Zwarten tegen de tirannie der Blanken op *St. Domingo* verdedigde. Bij den aavang van het fchrikbewind, werd hij den 27ften van Zomerm. 1794 ter dood veroordeeld, en onderging dien met veel moed. Van zijne talrijke werken noemen wij hier alleen: *Histoire des révolutions de l'Empire Romain*, 1766, 2 deelen in 12°; *Mémoires fur la Bastille*, *Londen*, 1785, en eindelijk zijne genoemde *Annales politiques*, welke in eenen levendigen, wegflependen ftijl gefchreven zijn, en in hunnen tijd een groot aantal lezers vonden.

LINIE. 1. Een naam, welke door de zeelieden aan den *aequator* (*zie dit Artikel*) gegeven wordt. 2. In de vestingbouwkunde de opgeworpene borstweringen en grachten, die onderfcheidene fchanfen vereenigen. En 3. eene flagorde, in welken zin dit woord eertijds gebezigd werd; en van hier waarfchijnlijk de benaming van *Linie-troepen*, en *Linie-fchepen*.

LINIE-SCHEPEN noemt men zoodanige groote fchepen, die met een aanmerkelijk aantal gefchut, krijgsbehoeften en troepen zijn uitgerust, en gedeeltelijk tot eigenlijke zeegevechten, of ook tot dekking van koopvaardij- en transportfchepen gebruikt worden. Men noemt ze Liniefchepen, omdat zij mede in de linie kunnen vechten. Het onderfcheid van derzelver grootte, hunne verdekken en het aantal gefchut, veroorzaakt eenen verfchillenden rang onder dezelve. In *Engeland* heeft men drie foorten van Liniefchepen, als: van 110 tot 90, van 90 tot 80 en van 80 tot 60 ftukken gefchut; wordende de overige oorlogfchepen, die minder kanon voeren, fregatten en korvetten geheeten. Bij ons zijn de grootfte Liniefchepen van 90, de kleinfte van 50 ftukken gefchut, en rangfchikt men de mindere mede onder de fregatten, korvetten, brikken enz. Een Liniefchip van de eerfte grootte heeft bij ons de lengte van 195, de wijdte van 51, en eene holte van 22 voet; voerende 3 masten en 32 zeilen. De tegenwoordige gewoonte, om ze met koper te dubbelen, dient om de fchepen tegen de zeewormen en verrotting te beveiligen, zoo wel als om de golven gemakkelijker te kunnen klieven, en fneller te kunnen zeilen.

LINNEUS. (KAREL) Deze beroemde Natuurkundige werd,

den 24sten van Bloeim. 1707, in het Zweedsche dorp *Rushul*, in *Schmaland*, geboren. Op den meijerhof, waar hij het eerste daglicht zag, stond voor ettelijke jaren nog een lindeboom, van welke zijne voorouders den bijnaam TYLANDER, LINDELIUS en LINNEUS verkregen hebben. Hij was naauwelijks zoo groot, dat hij zijn vader, die een liefhebber van de kruidkunde was, konde naloopen, of de hovenierskunst was zijn aangenaamste tijdverdrijf. Hij leerde weldra de tuingewassen kennen, en verzamelde zich de zoodanige, die in den omtrek der nabuurschap in het wild groeiden, waartoe hij nog te beter gelegenheid vond, toen hij in 1717 naar *Mexio* ter school besteld werd. In 1727 ging hij naar de akademie te *Lund*, waar de beroemde KILIANUS STOHEUS zijn genie voor de natuurkennis tot meerder volkomenheid bragt. Reeds in zijne geboorteplaats was hij gedurig op de insekten-jagt geweest; en deze zucht verloor hij nimmer, schoon hij zelfs te *Lund* van de *Furia infernales* eens zoodanig was gestoken geworden, dat hij er naauwelijks het leven afbragt. Van *Lund* ging hij naar *Upsal*, en zettede hier zijne geliefkoosde wetenschap verder voort; doch geraakte in minder dan een jaar, wegens tafel en kleeding, in schulden. Toevallig ontmoette hem de beroemde OLOF CELSIUS, schrijver van het *Hierobotanicum*, eens in den kruidtuin, waar hij zich met de beschrijving van eenige planten bezig hield. Verwonderd, dat hij den naam van iedere plant zoo vaardig wist te noemen, bood hij hem zijne boekerij en tafel in zijn huis aan, waardoor zich LINNEUS nu in staat zag gesteld, om zich verder, en onbezorgd, op de wetenschappen te kunnen toeleggen; en het was hier, dat hij het plan tot zijn stelsel ontwierp, waarvan hij in zijn 25ste jaar een groot gedeelte had uitgevoerd. Zijne gedachten hieromtrent, schriftelijk, aan RUDBEK hebbende medegedeeld, was hier het gevolg van, dat deze hem tot zijne botanische lessen toeliet, welke hij met veel ijver en een goed gevolg waarnam.

Reeds 40 jaar voorheen had RUDBEK eene kruidkundige reis naar *Lapland* gedaan, waarvan de uitkomsten de nieuwsgierigheid nog meer hadden opgewekt. Er werd derhalve tot eene nieuwe reis derwaarts besloten, en LINNEUS daartoe verkozen. Hij reisde in 1732, op kosten van het letterkundig genootschap te *Upsal*, derwaarts, waar hij met honger en koude strijden, en vele gevaren doorworstelen moest. In 6 maanden kwam hij terug, waarna hij in 1735 de volkomene *Flora* van *Lapland* liet drukken, welke een duurzaam voorbeeld voor alle werken van dien aard geworden is, en waarin hij het eerst de planten naar het getal der stofdraden, en naar hunne betrekkingen onderling, en tot de stampertjes, gerangschikt heeft. Ook had hij in *Lapland* gelegenheid gehad, om de ertsen te leeren toetsen, waarover hij, zoowel als over de mineralogie, bij zijne terugkomst te *Upsal*, lessen hield. Met hetzelfde oogmerk reisde hij ook naar de voornaamste Zweedsche bergwerken, waartoe hij door ee-

eenige vrienden ondersteund werd. Na zijne terugkomst hield hij in *Fahlun*, voor kweekelingen van het bergwezen aldaar, voorlezingen over de mineralogie en bergwerkkunde, en verliefde hier op de dochter van den kundigen geneesheer MORAEUS, op wiens raad hij vooraf naar *Holland* reisde, om zich onder BOERHAVE, GRONOVIUS en BURMAN tot een kundig geneesheer te vormen, waartoe hij in *Harderwijk* bevorderd werd. Met BOERHAVE en GRONOVIUS, te *Leijden*, geraakte hij in de naauwste vriendschaps betrekking; en het was hier, dat hij, op verzoek des laatsten, de oorspronkelijke uitgave van zijn *Sijstema der Natuur*, in tabellen, in groot folio in het licht gaf, in welk werk hij reeds de grondslagen van zijn geheele stelsel ontwikkelt. Bij vele plantsoorten, die hij zelf niet had kunnen onderzoeken, volgde hij blindelings TOURNEFORT; doch bij een later, naauwkeurig onderzoek kwam hij van zijn gevoelen terug.

Omtrent dezen tijd was de Hoogleeraar BURMAN, te *Amsterdam*, bezig aan het in order brengen en beschrijven der nagelatene schatten van PAUL HERMAN. Tot dit gewigtig werk hulp behoevende, verkoos hij daartoe LINNEUS, wien hij in zijn huis nam, en die, gedurende zijne vertoeving van 6 maanden in hetzelve, van de verzamelingen en de boekerij dezes geleerden een vlijtig gebruik maakte. Op aanbeveling van de Hoogleeraren BOERHAVE en BURMAN, werd hij bij den bewindhebber der Oost-Indische Kompagnie, den Heer CLIFFORT, als huisarts en opziener over zijnen rijken planten-tuin, op het landgoed, *de Hertekamp*, bij *Haarlem*, geplaatst, op eene jaarwedde van *f* 1000; vertrok in de Lente van 1736 derwaarts, en bragt hier anderhalf jaar in de aangenaamste bezigheden door. Omstreeks dezen tijd gaf hij in *Holland* het eerst zijn *Systema Naturae* in het grootste folio formaat in het licht, waarin men op een enkel blad al de soorten, die tot een der Natuur-rijken behooren, overziet, en zijn geheele geslachtstelsel ontwikkeld wordt. Hierop volgde in 1736 de *Fundamenta Botanica*, welk uitmuntend werk hij naderhand, in zijne *Philosophia Botanica*, verklaard heeft. In hetzelfde jaar verscheen zijne *Bibliotheca Botanica*, en in het volgende zijn onschatbaar werk: *Hortus Cliffortianus*, in folio, met 27 platen, welke de zeldzame plantgewassen van den tuin op het buitengoed, *de Hertekamp*, voorstellen; wordende dit laatste werk voorafgegaan door eene kortere, meesterlijke beschrijving van den, in gemelden tuin bloeijenden en vruchtdragenden, Pisang. (*Musa Cliffortiana* 1736). Hierop gaf hij zijne *Genera Plantarum* in het licht, waarin 935 soorten, volgens alle derzelver kenmerken, bepaald zijn; doch waarvan nog altijd eenige kenteekenen twijfelachtig blijven. Zoo is b.v. de bepaling der zonnescherm-planten, volgens LINNEUS, nog ten uiterste moeijelijk, gelijk hij ook over de laatste klasse der *Kryptogamisten* (planten, waarvan de bevruchtingsdeelen niet genoeg kenbaar zijn), te los heen liep, om niet spoedig in verscheidene dwalingen te vervallen, welke zelfs zijne geheele verdeeling der mossoorten,

 vlech-

vlechten enz. als zeer twijfelachtig deden voorkomen. In 1737 gaf hij, onder den naam van *Critica Botanica*, eene uitmuntende verklaring in het licht van verscheidene ftellingen der *Fundamenta Botanica*, en in het volgende jaar zijne *Clasfes plantarum*; zijnde eene voortreffelijke zamenftelling van alle tot dien tijd toe bekende ftelfels.

Omftreeks dezen tijd ftak hij over naar *Engeland*, doch keerde fpoedig van daar naar *Holland* terug. Offchoon hij hier gelukkig leefde, ging hij echter naar *Frankrijk*, om Jussieu, Guellard en andere beroemde kruidkundigen te leeren kennen, en kwam eindelijk in 1738 in *Stokholm* terug, waar hij de geneeskunst begon te oefenen, en in het volgende jaar tot Hoogleeraar in de kruidkunde aan gefteld werd. Hij deed op kosten van den ftaat reizen naar verfcheidene provinciën des rijks, en gaf in 1745 de befchrijving daarvan uit. Na den dood van den Hoogleeraar Roberg te *Upfal*, volgde hij dezen in het leeraarambt der geneeskunde op, wanneer hij den kruidtuin aldaar aanmerkelijk verbeterde, en er in 1748, onder den titel van *Hortus Upfalienfis*, eene befchrijving van uitgaf. Van dien tijd af leefde Linneus, die inmiddels aan de dochter van Moraeus gehuwd was, eenvormig, roemrijk en nuttig. Zijne *Flora Suecica* verfcheen in 1745, en de tweede uitgave er van in 1753, waarop fpoedig zijne *Fauna Suecica* volgde. Behalve zijne vroegere werken vervaardigde hij in *Upfal* bijna 200 akademifche fchriften; leverde verfcheidene verhandelingen bij de akademien te *Stokholm*, *Upfal* en anderen in; maar legde zich inzonderheid toe op de voltooijing van zijn hoofdwerk, de *Facies plantarum*, de *Philofophia Botanica*, en de *Materia Medica*.

Linneus onttrok zich in de laatfte jaren zijns levens meer en meer aan de akademifche werkzaamheden. Zelfs verzocht hij in 1776 bij den koning zijn ontflag, die hem dit niet alleen verleende; maar hem ook een dubbeld jaargeld gaf, benevens twee landgoederen voor hem en zijne kinderen. Dezelfde edelmoedige monarch liet ook na zijnen dood, die in Louwm. 1778 voorviel, een gedenkteeken voor hem oprigten, en betreurde, in zijne aanfpraak aan de eerstvolgende vergadering der ftenden, het verlies, dat *Zweden* door den dood van Linneus geleden had. Indedaad, er komen mogelijk in de gefchiedenis der wetenfchappen weinige mannen voor, die met zulk een ongemeen verftand zoo veel helderheid en geregeldheid van denkbeelden, en zoo veel fchranderheid vereenigden.

LINSEN-GLAZEN. Zijn ronde, of flechts aan eene, of aan beide oppervlakten verheven of hol geflepene glazen. Is zulk een glas aan beide zijden verheven, dan noemt men het een *Convex*, een bolrond glas; maar is zijne oppervlakte aan de eene zijde effen, dan draagt het den naam van *Planconvex-glas*. Een op beide zijden hol geflepen glas noemt men eene *Concave*, en een, dat alleen aan de eene zijde hol, maar aan de andere zijde effen is, een *Planconcave-glas*;

ter-

terwijl, eindelijk, een glas, aan de eene zijde hol, en aan de andere bolrond geslepen, doch zoo, dat de halve middellijn van de verheven zijde grooter, dan die der holle is, een *Convave Convex-glas* genoemd wordt. Alle bolle glazen doen de lichtstralen, in een bepaald punt, bijeenkomen, dat men *brandpunt* noemt; terwijl de holle, daarentegen, dezelve verwijderen, of verspreiden, om welke reden dan ook de eerste de voorwerpen vergrooten, en de laatste dezelve verkleinen. Bij alle Linsen-glazen noemt men de lijn, welke door het middelpunt loopt, en lijnregt op de gekromde of effene vlakte der beide zijden staat, de *as* of *spil* van de Lins; en loopt zij het naauwkeurigst door het middelpunt, dan is het glas, zoo als men dit in de kunsttaal noemt, juist *geconcentreerd*. Door het gebruik der Linsen-glazen, in de verkijkers, heeft men in de jongste tijden ontdekkingen gedaan, waaraan men anders nimmer zoude gedacht hebben. Ook de mikroskoopen, die geheel op de werking der Linsen-glazen berusten, hebben in het rijk der Natuur tot de gewigtigste waarnemingen aanleiding gegeven; terwijl het nut der brillen, die men insgelijks onder de Linsen-glazen kan tellen, genoeg bekend is.

LINT- of BANDWORM. (*Tenia*) Behoort tot de eerste orde der darmvormige wormen (*Intestina*), die deels een cylindrisch, deels een band- of lintvormig lijf hebben, en bij welke men doorgaans heeft waargenomen, dat zij niet tweeslachtig, maar dat beide geslachten, in ieder dier, op zich zelven afzonderlijk verdeeld zijn. De Lintworm kenmerkt zich door een eenigzins plat en geleed lijf, en eenen vierkwabbigen mond, en is, zoowel wegens zijnen bijzonderen ligchaams bouw, als uithoofde der hardnekkige en menigvuldige toevallen, welke hij in het menschelijk ligchaam veroorzaakt, hoogst merkwaardig; zuigende zich deze, met geledingen voorziene, worm, door middel van de uit zijnen kop stekende zuigbuis, aan de wanden van het darmkanaal vast, waar hij van de voedingssappen leeft, en dikwijls tot eene verbazende lengte aangroeit. Na den kop volgt eenen bij uitstek smallen, en bijna draadvormigen hals, welke allengskens, uit steeds meer en meer duidelijker en grooter wordende leedjes, in het overige lijf van den worm overgaat. In ieder der grootste leedjes, die dus op verre na het grootste gedeelte van het dier uitmaken, vertoont zich een bijzondere eijerstok, meest van eenen sierlijken vorm, als loofwerk, die zijne eitjes door eene, of wel door eene dubbelde opening, aan den rand of de breede zijde, van zich geven kan. Men heeft dikwijls bij een en den zelfden mensch, of hetzelfde dier, meer dan eenen geheelen Lintworm gevonden.

Tot het geslacht van den Lintworm behooren ook nog de twee volgende soorten als: 1. de *Kaauwwoerden Lintworm* (*T. Solium*), welke de gemeenste in *Duitschland* is, en, gelijk ook de volgende soort, in de dunne darmen bij den mensch gevonden wordt, en mede eene verbazende lengte kan bereiken. Hij kenmerkt zich, door dat zijne leedjes eenigzins in eene scheede verborgen zijn; het eijernest

bundelwijze getakt is; de takken zelve eenigzins lijnvormig en menigvuldig; de eijer-bundeltjes dwars zamengedrukt zijn, en de zijlingsche rand der leedjes smal is. De zoogenoemde *Kaauwoerdsche Zaadwormen* zijn niet anders dan de afgevallen achterleedjes van dezen worm. 2. De gemeene *Huidworm* (*F. Vulgaris*), heeft twee openingen aan de eijernesten, de een op den rug van het nest in de gedaante van een slip; terwijl de andere, die voor deze ligt, tepelvormig is, en door het dier naar buiten kan gebragt worden. Dezen worm vindt men in de andere oorden van *Europa*, inzonderheid in *Zwitserland* en *Frankrijk*.

LINUS. Een der eerste beschavers van *Griekenland*, die, gelijk ORPHEUS, door de kracht der toonkunst de menschen aan zachtere zeden trachte te gewennen. Bij sommigen komt hij voor als de zoon van APOLLO en van de dochter eens konings van ARGOS; bij anderen als dien van MERKURIUS en URANIA. Hij was de leermeester van HERKULES, die hem met eenen slag zijner lier doodde, omdat hij hem uitlagchte over zijnen lompen zang. Een treffend beeld der menschelijke woestheid in den nog bijna dierlijken staat.

LINZ. De hoofdstad van *Opper-Oostenrijk*, aan den *Donau*, met eene steenen brug over die rivier, welke 400 schreden lang is. Zij is tamelijk sterk bevestigd, welgebouwd, bevat 17,400 inwoners, heeft 3 voorsteden, 3 kerken en liefdadige gestichten. De huizen, die van buiten een goed aanzien hebben, zijn meestal met leijen gedekt. De wollen-stoffen fabrijk, de grootste in de Oostenrijksche staten, waarin, inzonderheid, uitmuntende vloertapijten vervaardigd worden, verschaft in de stad en omliggende landstreek, ten minste, aan 10,000 menschen den kost. Ook maakt men er zeer goed buskruid, en zijn de overige fabrijken, voornamelijk door de verzending, er van veel belang. Men vindt te *Linz* onderscheidene Instituten, onder anderen een *Lyceum*, door LEOPOLD I, in 1674 opgerigt, met 18 professoren en eene boekerij van 22,000 boekdeelen, hetwelk, gelijk eene hooge school, in het wijsgeerig vak het regt van promotie bezit; doch waarvan men nooit heeft gebruik gemaakt. In *West-Pruissen*, in het regeringsdistrikt *Coblentz*, is mede een' kreits en stad van denzelfden naam.

LIPARISCHE EILANDEN. Deze liggen in de *Toskaansche zee*, en behooren tot *Sicilië*. De voornaamste derzelve heeten *Lipari*, dat het aanzienlijkste is, *Volcano*, *Sakini*, *Panaria*, *Baziluzzo*, *Lisca Bianca*, *Datoli*, *Stramiboli*, *Alicudi* en *Felicudi*; zijnde de overige van weinig belang. Alle deze eilanden schijnen hun aanwezen aan een onderaardsch vuur verschuldigd te zijn. Op *Lipari*, dat zeer vruchtbaar is, ligt eene kleine, slecht gebouwde stad van gelijken naam: men vindt er twee havens, een kasteel, dat op eenen berg ligt, en in de stad en op het land omtrent 14,000 iwoners. Van den voortreffelijken *Malvasy-wijn*, die hier groeit, worden jaarlijks 200 vaatjes (*barilli*) verzonden. *Campo-Bianco*, een hooge, kegel-

vormige berg, op dit eiland, bestaat uit verscheidene lagen van witachtigen Tuffsteen, welke eene belangrijke bron van handel oplevert; gelijk ook hier de uitvoer van druiven en vijgen zeer aanmerkelijk is. — Op *Valcano* en *Stramiboli* vindt men vuurspuwende bergen; inzonderheid werpt het laatste eiland, het geheele jaar door, vuur en gloeijende steenen uit, welke bij nacht op eenen grooten afstand kunnen gezien worden.

LIPPERT (PHILIP DANIEL) werd in 1702 te *Meisfen* geboren, en stierf in 1804 te *Dresden*, waar hij het Hoogleeraarambt in de oudheidkunde bij de keurvorstelijke akademie bekleedde. Hij heeft zich, inzonderheid, door zijne uitvinding, om duurzame afdruksels der Gemmen te vervaardigen, onderscheiden, en eene *Dactyliotiek*, of *Verzameling van gesnedene steenen der Ouden*, uit de voornaamste muzeums in *Europa*, in 2000 afdruksels, in 2 deelen in 4° (*Leipzig* 1764) geleverd; alsmede in 1776 een aanhangsel op dit werk, hetwelk nog 1049 zoodanige afdruksels bevat.

LIPSIUS, (JUSTUS) een der geleerdste oordeelkundigen der 16de eeuw werd in 1547 in een dorp, niet ver van *Brusfel*, geboren. In zijn 9de jaar vervaardigde hij reeds gedichten; in zijn 12de schreef hij redevoeringen, en in zijn 19de zijn werk: *Variae lectiones.* Nadat de kardinaal GRANVELLE hem, als zijn geheimschrijver, mede naar *Rome* genomen had, gaf hij, achtervolgens, openlijk onderwijs in de geschiedenis en fraaije wetenschappen, aan de Hooge scholen te *Jena*, *Leijden* en *Leuven*; wekte overal bewondering door zijne uitgebreide kunde; zag den tekst na van verscheidene klassieke schrijvers, en gaf derzelver werken, waaronder SENECA en TACITUS uitmunten, in het licht. Ook werden naderhand nog een groot aantal werken door hem uitgegeven, kritiek, Romeinsche oudheden, staatkunde en geschiedenis betreffende. Men beschouwde hem als den grootsten letterkundige van zijnen tijd, en zijne werken maakten zoo veel opgang, dat dezelve in zijn leven en na zijnen dood dikwijls herdrukt werden. Onder zijne voornaamste telt men zijn' *Commentarius over* TACITUS, te *Bergamo* in 1602 uitgegeven, welke hoog gewaardeerd zijn; *Traktaat over de Bestendigheid*, dat voor eene zijner beste werken gehouden wordt, en eindelijk zijne bovengenoemde *Variae lectiones*, die, schoon een werk van vroegere jaren, nogthans beter, dan zijne latere schriften, geschreven zijn. LIPSIUS stierf te *Leuven* in het jaar 1606.

LISSABON. (In het Portugeesch *Lisboa*) De hoofdstad van *Portugal*, en de residentie-plaats des konings, in de provincie *Extramadura*, aan de rivier de *Taag*. Zij ligt op verscheidene heuvels in een aangenaam oord; is met de voorsteden eene mijl lang en even zoo breed; heeft 40 parochie-kerken, waar onder de patriarchale; 50 kloosters, 90 kapellen, en telt 240,000 inwoners. De stad is geheel open; doch gelijk hare haven, die voor de grootste oorlogschepen geschikt is, rondom versterkt. De straten zijn, wegens

gens hare bergachtige ligging, ongelijk; over het geheel flecht geplaveid, krom, morfig, en bij nacht niet verlicht. De westelijke zijde der ftad is, federt de verfchrikkelijke aardbeving in 1755, zeer fraai herbouwd; doch de oostelijke heeft nog haar donker aanzien behouden. De kerk der dominikanen, een meesterftuk van bouwkunst, welke 45 millioen franken gekost heeft, werd door de laatfte koningin gefticht. Voorts behooren onder de merkwaardigheden der ftad het aanzienlijk handelplein, 615 v. lang en 550 breed, op welks midden het bronfen ftandbeeld van den laatst overleden koning Jozeph geplaatst is; het *Jozephs*-hospitaal, waar jaarlijks 16,000 zieken in worden opgenomen; het vondelingshuis, voor 1600 kinderen gefchikt; de opera; 2 Portugefche fchouwburgen; het amphiteater voor de ftierengevechten, en de merkwaardige waterleiding, welke 1½ mijl lang en op ééne plaats 210 voet hoog is, en waardoor het water, over 35 trotfche Gothifche bogen, waaronder een liniefchip kan door zeilen, over het dal van *Alcantra* gevoerd wordt. Dit werk, door Johan V, (Hendrik IV van *Portugal*) gefticht, weerftond het geweld der aardbeving, en is een der prachtigfte in geheel *Europa*. Ook is hier eene akademie der wetenfchappen; eene andere voor de Portugefche gefchiedenis; eene ridder-akademie, en een koninklijk muzeum; gelijk hier almede eenige openbare boekerijen, fterrenwachten, en botanifche tuinen gevonden worden.

De handel der inwoners van *Lisfabon* is zeer aanmerkelijk; doch ftrekt zich minder uit tot de voortbrengfels des lands, dan w l tot de meest belangrijke van *Brazilië* en *Oost-Indië*, waarvan hier de hoofdmarkt is. De tol is zoo zwaar, dat hij het grootfte deel van de koninklijke inkomsten in *Europa* uitmaakt. Men telt in deze ftad 243 Portugefche handelhuizen, en 150 buitenlandfche, waarvan de meeste Engelfche zijn. Eindelijk zijn hier zijde-, zeildoek-, fnuif-, katoen-fabrijken, en fcheeps-timmerwerven, en tusfchen de 6 en 7,000 buitenplaatfen in den omtrek der ftad.

LISTRIUS. (Gerardus) Een Stichtenaar, in *Rhenen* geboren, een geneesheer van beroep, en een der geleerdfte mannen uit de 16de eeuw. Men heeft van hem eene uitlegging van het bekende ftuk van Erasmus: *Lof der zotheid*, waarover deze, volgens fommigen niet zeer zou zijn voldaan geweest, omdat Listrius den fleutel aanwees van verfcheidene uitdrukkingen en zinfpelingen, waarmede Erasmus perfonen en zaken bedoelde, die hij liever gewenscht had, dat nog eenigen tijd dus omzwachteld waren gebleven. Voorts heeft men nog van hem eene dichtmatige befchrijving in het Latijn van de provincie *Utrecht*, welke achter de uitgave van de *Kronijk van* Heda, door Buchelius, gedrukt is, en waarin de bijzonderheid voorkomt, dat in dien tijd, in den omtrek van *Rhenen*, eene bekwame gelegenheid voor de herten- en wilde zwijnen-jagt was.

LITANY. Een Grieksch woord, een gebed, een voorfchrift van bidden, beteekenende. In de 6 en 7de eeuw gaf men aan godsdiensti-

tige omgangen (*procesfies*), uit hoofde van de daarbij gebruikelijke gebeden, den naam van *Litanyen*, weshalve dezelve, nog tegenwoordig, bij de Katholijke kerk, bedegangen, bedevaarten genoemd worden.

LIT DE JUSTICE, (*het bed der geregtigheid*), was voorheen die plegtige handeling in *Frankrijk*, waarbij de koning in het parlement verfcheen, om aldaar, gezeten onder eenen met gouden leliea bezaaiden troonhemel, eene openbare zitting te houden. Dit gefchiedde meestal in de groote zaal van het parlement te *Parijs*; doch konde de koning deze vergadering ook op eene andere plaats, b. v. in de groote zaal te *Verfailles* bijeenroepen. In dezelve moesten alle prinfen van den bloede, de pairs, en de voornaamfte ambtenaren van de kroon, den ftaat en het hof tegenwoordig zijn, en gaf de koning van den troon (in het oud Fransch *Lit* geheeten, omdat hij van een onderkusfen, van een ander in den rug, en van twee onder de elleboogen voorzien was) het bevel, om die verordening, welke het parlement niet had willen *registreeren* (dus afkeurde) in de registers te doen infchrijven. Het parlement moest dan gehoorzamen; doch protesteerde naderhand tegen deze daad van geweld. (Zie: LODEWIJK XVI.)

LITHOGRAPHIE. (Zie: STEENDRUK.)

LITURGY. (Uit het Grieksch) Beteekent de inrigting van den openbaren eerdienst, in de Christelijke kerken; doch ook noemt men, in eenen meer bepaalden zin, zoodanige boeken *Liturgyen*, welke de kerkelijke gebruiken bevatten, die de geestelijken bij den openbaren godsdienst moeten volgen. De wetenfchap der doelmatigfte inrigtingen van godsdiensftige handelingen noemt men *Liturgiek*, en vordert zooveel fmaak, als kennis, van het menfchelijk hart.

LIVERPOOL, of LEVERPOOL. Eene ftad in het graaffchap *Lancaster*, thans naast *Londen* de bloeijendfte koopftad van het geheele Britfche rijk; liggende ter plaatfe, waar de *Merfey* in de *Ierfche zee* valt. Zij was nog in het begin der vorige eeuw eene plaats van weinig belang, en telde flechts 3000 inwoners; doch welk getal in 1801 reeds tot 77,653 geklommen was, en federt nog tot 94,000 is toegenomen. De ftad bezit de helft van den handel van *Londen*, een vierde gedeelte van den buitenlandfchen, een zesde van den algemeenen, vijfachtfte van den Afrikafchen handel van *Groot-Brittannie*, en drie zevende van den laatften van geheel *Europa*. Zij handelt op alle deelen der wereld, behalve op de *Oost-Indien*; bezit eene uitmuntende haven, die geheel door kunst, namelijk door het aanleggen van groote, kostbare dokken, gevormd is, waarin men rekent, dat jaarlijks 4,000 fchepen binnen loopen; heeft onderfcheidene fcheepstimmerwerven, en eene fraaije beurs. De flavenhandel, welke door Liverpoolfche fchepen tusfchen *Afrika* en de *West Indië* gedreven wordt, is thans zeer bepaald. De inwoners leggen zich op de walvisch- en haringvangst toe. Het fabrijkwezen, behalve de rook- en fnuiftabak, is in *Livorpool* van geen

groot

groot belang. Men heeft er 17 godsdienstige gebouwen, een instituut voor blinden, en 5 letterkundige genootschappen, die ieder, behalve de beroemdste publieke schriften, ook nog eene uitgebreide boekerij, (waaronder die van het *Lyceum* van 10,000 deelen) bezitten.

LIVIA DRUSILLA. De beroemde gade van den keizer AUGUSTUS, die zich van haren vorigen echtgenoot, TIBERIUS CLAUDIUS NERO, bij wien zij 2 zonen had, DRUSUS en TIBERIUS, had laten scheiden, nadat zij AUGUSTUS door hare bekoorlijkheid en haar verstand zoo zeer had weten te boeijen, dat deze besloot, om ook zijn huwelijk met SCRIDONIA te doen ontbinden, en aan haar te huwen. LIVIA had aan alle de gewigtige veranderingen, welke haar tegenwoordig gemaal in den Romeinschen staat te weeg bragt, het levendigst aandeel. Slechts weinige vorstinnen van den ouden en nieuwen tijd oefenden zulk eene onbepaalde magt uit, en verstonden de kunst, om den wil hunner echtgenooten aan den haren te onderwerpen, beter, dan deze trotsche en heerschzuchtige vrouw, die, onder den schijn eener onbepaalde teederheid jegens AUGUSTUS, en van eenen ongeveinsden ijver omtrent het welzijn van den staat, het gevaarlijk plan verbergde, om hare eigene magt te vestigen, en haren zoon TIBERIUS, het koste wat het wilde, tot den keizerlijken troon te verheffen. Op haar aanstoken werden alle mannelijke bloedverwanten van AUGUSTUS, uit den weg geruimd, en moest zelfs zijne eenige dochter, JULIA, haar leven in ballingschap doorbrengen. AUGUSTUS, nu van alle regtstreeksche erfgenamen van den troon beroofd, stemde geredelijk in hare bede ter gunste van TIBERIUS, aan wien, toen haar gemaal op het sterfbed lag, bode op bode gezonden werd, opdat hij uit zijne handen de regering zoude ontvangen. Zelfs heeft men alle redenen, om te vermoeden, dat de keizer zelf ten laatste het slagtoffer zijner heerschzuchtige gemalin geworden zij, opdat hij zich niet vooraf met zijnen kleinzoon AGRIPPA verzoenen mogte. Bij den uitersten wil des keizers werd LIVIA tot zijne eerste erfgename verklaard; in het geslacht der JULIUSSEN opgenomen, en met den naam van AUGUSTA, vereerd: ook werd zij tot opperpriesteres in den tempel van den nieuw vergoodden AUGUSTUS verkozen.

TIBERIUS, ondertusschen, gedroeg zich zeer ondankbaar omtrent zijne moeder, aan welke hij niet wilde, dat de senaat eenig eerbewijs meer zoude betoonen, offchoon hij haar, voor het uiterlijke, alle achting bewees. Alleen op het laatst, toen hij *Rome* verliet, om zich in de eenzaamheid aan zijne lusten, ongehinderd, te kunnen overgeven, geraakte hij met haar in eenen hevigen twist, waarin hij haar zijne weinige achting maar al te duldelijk deed gevoelen. In hare laatste ziekte kwam TIBERIUS niet bij haar; zelfs wilde hij haar na haren dood niet zien, en verbood uitdrukkelijk, om haar aandenken eenige godlijke eer te bewijzen. LIVIA, schoon eene onbepaalde heerschzucht bezittende, welke TIBERIUS waarschijnlijk tot dit zijn gedrag aanleiding gaf, gedroeg zich echter zoodanig, dat de geoefendste men-

schen-

ſchenkenner in zijn oordeel over haar ligtelijk konde mistasten. Zij bezat alle de eigenſchappen eener ſchrandere en verſtandige vrouw, en wist ernst en waardigheid zoo wel met boert en gemeenzaamheid te paren, dat zij eenen ieder achting en liefde inboezemde. AUGUSTUS zoude, zonder haar, bezwaarlijk de rol hebben kunnen uitvoeren, die hij als eerſte Romeinſche keizer ſpelen moest; en hadden de volgende keizerinnen haar uiterlijk gedrag nagevolgd, zouden latere Romeinſche geſchiedſchrijvers ons zoo vele ergerlijke bedrijven niet hebben te boek geſteld.

LIVIUS, (TITIUS, TITUS) een zeer geacht Romeinsch Geſchiedſchrijver, in het 58ſte jaar voor onze tijdrekening, in *Padua* geboren, en aldaar in het 17de onzer jaartelling geſtorven, verwierf zich door zijne Romeinſche geſchiedenis, waaraan hij meer dan 20 jaar arbeidde, eenen uitgebreiden roem. Dezelve loopt van de komst van AENEAS in *Italië* tot het jaar 744 van *Rome*, en beſtaat eigenlijk uit 140 of 142 boeken, waarvan echter, alleen de 10 eerſte boeken, naderhand het 21 tot 45ſte, (of de eerſte derde en vierde *decade*, met de helft der vijfde), tot ons gekomen zijn. In de 10 eerſte boeken loopt de geſchiedenis tot het jaar 460 van *Rome*; terwijl die van het 21 tot 45 over den tweeden Puniſchen oorlog, of over het tijdvak van 536 tot 586 handelen. Waarſchijnlijk werd het geheele werk, wegens zijne uitgebreidheid, in ſtukken uitgegeven, en door de afſchrijvers in *decaden* verdeeld; en van daar dan ook, dat eenige boeken derzelve zijn verloren geraakt. Niettegenſtaande alle aangewende moeite, heeft men de laatſte, tot groot verlies voor de letterkunde, tot hiertoe niet kunnen ontdekken, alhoewel het niet onwaarſchijnlijk is, dat in eene der oude boekerijen der Griekſche keizers te *Konſtantinopel* een of meer volledige afſchriften van LIVIUS zullen voorhanden zijn. Van het geheele werk bezitten wij eene opgave van den inhoud, welke men deels aan LIVIUS zelven, deels aan FLORUS toeſchrijft, en onze nieuwsgierigheid nog meer gaande maakt. JOHANN FREINSHEIM heeft uit andere ſchrijvers een voortreffelijk aanhangſel op LIVIUS geleverd, en de eerſte 10 boeken te *Stokholm* in 1649 in 12vo en naderhand, in 1654, in 4°, 60 boeken van dezen ſchrijver te *Straatsburg* uitgegeven. De overige, door hem in handſchrift nagelaten, zijn in *Frankrijk* van zijne erfgenamen gekocht, en gedrukt. De *Ed. Hier. Froblenii*, *Bas.* 1535 in fol. is eene zeldzame en prachtige uitgave van het werk van LIVIUS, zeer belangrijk, omdat zij de 5 laatſte boeken van dien ſchrijver, van 40 — 45, uit het eenige, bij de keizerlijke boekerij te *Weenen* berustend, handſchrift geleverd heeft, en daardoor eene bron voor alle volgende uitgaven geworden is. Verder behooren onder de meest geachte uitgaven van LIVIUS die van GRONOVIUS, *Amſterdam* 1679, en van DRAKENBORCH, *Leijden* 1738 — 1746.

LIVORNO. Eene beroemde koopſtad met eene vrije haven, in *Toskane*, aan de *Middellandſche* zee. Zij is regelmatig gebouwd; heeft

heeft 2 Italiaanfche mijlen in den omtrek; bevat 50,000 inwoners, waaronder zich ten minfte 18,000 Joden bevinden; heeft een ongemeen groot marktplein, eene prachtige domkerk en verfcheidene merkwaardige gebouwen. De eigenlijke onmiddelbare handel der ftad zelve beftaat, onder andere artikelen, in koralen, welker vervaardiging het vroegfte middel van beftaan voor de inwoners heeft uitgemaakt. Zij worden in de *Middellandfche zee*, en wel aan de *Afrikafche* kusten opgevischt, en vervolgens in *Livorno* bearbeid. Voor 15 jaar waren er nog meer dan 20 koraalfabrijken, die thans tot eene enkelde verminderd zijn. De luchtftreek in *Livorno* is niet gezond; inzonderheid heeft men er gebrek aan versch water, hetwelk van *Pifa* moet aangevoerd worden. Alle Europifche handeldrijvende natien hebben hier haren eigen conful. De Joden, die hier vele vrijheden genieten, en in een afzonderlijk gedeelte der ftad wonen, worden van alle zich hier bevindende natien voor de rijkften, en de *Grieken*, die meestal kleermakers en kleerverkoopers zijn, voor de armften gehouden. De *Engelfchen* hebben het groorfte deel in den handel van *Livorno*, welke ftad door de aardbeving van 1747, doch nog meer door de *Franfchen*, in den omwentelings-oorlog, en eindelijk ook, inzonderheid ten aanzien van haren handel, in 1804, door de geele koorts veel geleden heeft.

LIVRE TOURNOIS. Is die Franfche Livre, welke eertijds in *Tours* gangbaar was, en van den Parijfchen of algemeenen muntvoet alleen daarin verfchilt, dat zij 25 *fols*, en dus 5 meerder, dan de gewone Livre bedraagt. Zij wordt alleen nog in geregtelijke ftukken gebezigd.

LOBRIJ (NICOLAAS) werd uit waardige ouders, uit den befchaafderen burgerftand, te *Zutphen*, den 16den van Bloeim. 1766 geboren. Zijn vader was LAURENS MORANGE LOBRIJ, en zijne moeder ANNA CATHARINA SCHRADER. Hij genoot in zijne jeugd de zorgvuldigfte opvoeding, en werd, naar eigene vrije verkiezing, tot het predikambt opgeleid. Door zijnen oom ABRAHAM MORANGE LOBRIJ, toen conrector, naderhand rector aan de Latijnfche fcholen te *Doesburg* aan den *IJsfel*, in de talen en andere voorbereidende wetenfchappen onderwezen, bezocht hij 4 jaar lang de Hooge fchool te *Utrecht* en voltrok zijne ftudien, gedurende nog een jaar te *Leijden*. In 1788 werd hij met grooten lof te *Kampen* tot proponent aangenomen, en met geene mindere goedkeuring, na het tweede of *peremtoir* examen, nog dat zelfde jaar, der gemeente te *Brakel*, onder de eerw. klasfis van *Bommel*, tot herder en leeraar toegewezen. Slechts *een* en *een half* jaar daarna volgde hij de roeping der gemeente in beide *de Avezathen* op, waar hij bijna 7 jaar heeft gearbeid, toen hij van daar naar *Zaandijk* vertrok; welke ftandplaats hij, na verloop van 6 jaar, met *Vollenhove* verwisfelde, van waar hij wederom 6 jaar daarna naar *Gorinchem*, beroepen werd; doch hier flechts *vijf vierendeel* jaars bleef, om als toen den hooggeachten ALBERTUS BRINK bij de gemeente te *Leeuwarden* op te volgen.

Na

Na alhet van den 7den van Wijnm. 1810, tot den 22ften van Lentem. 1818 de bediening des Evangeliums vol ijverig en getrouw te hebben waargenomen, overleed hij. Hij is driemaal gehuwd geweest: eerst met mejufvr. HENRICA ALEIDA, AGNITA, EXALTO D'ALMARAS, te *Doesburg* aan den *IJsfel*, uit welk huwelijk hij 6 kinderen gehad heeft; voorts met mejufvr. JOHANNA FREDERICA ADAMA *van Zwol*, eene dochter van den overledenen predikant aldaar, uit welk huwelijk één dochtertje is geboren, en eindelijk in 1816, met mejufvr. ELISABETH CATHARINA VAN DER HAER, te *Leeuwarden*, welke waardige weduwe, met 's mans kinderen en talrijke vrienden, zijnen dood diepgevoeld en hartelijk beweend hebben.

Bij allen toch die hem kenden, was hij bemind om zijn edel, godvruchtig karakter, en in hoog aanzien bij elk verlicht, weldenkend hart. Zijne benoemingen als lid der confulerende commisfie bij de nieuwere inrigting der Hervormde kerk, als voorzitter zijner klasfis en van het provinciaal kerkbeftuur in *Friesland*, en als lid der fynode, enz. ftrekken ten bewijze, hoe zeer men hem hoogachtte. De na zijnen dood, door zijnen boezemvriend JOHANNES HERMANUS KROM, predikant te *Gouda*, met een levensberigt uitgegevene, en nog enkele andere, vroeger reeds uitgekomene, leerredenen getuigen, welk een voortreffelijk prediker hij geweest zij; terwijl, hoezeer ook 's mans nederigheid nimmer eenigen lof van menfchen begeerde, de heer H. WASSENBERGH, rector te *Franeker*, met andere zijner vrienden, zijne nagedachtenis hebben gehuldigd, met op zijnen grafzerk te *Huizum* het navolgende graffchrift te doen plaatfen:

Een krachtig redenaar, een waardig godsgezant,
Een edel menfchenvriend, een fieraad van zijn' ftand;
Een Christen wijsgeer, die door leer en wandel ftichtte,
En fteeds door raad of troost elks ramp en druk verlichtte.
LOBRIJ, *bij jong en oud geacht, bemind, beweend,*
Te vroeg aan d'aard ontrukt, rust onder dit gefteent.

LOCKE, (JOHN) de beroemde fchrijver van het merkwaardig werk, *Proeve over het menfchelijk verftand*, werd in 1632 te *Wrigton* bij *Bristol* geboren, en ftierf in het jaar 1704 aan een verval van krachten. De grondflagen van zijn ftelfel zijn deze: „ alle wezenlijke kennis is in de *eenvoudige voorftellingen* vervat, welke, wel verre van voortbrengfels der verbeelding of van het verftand te zijn, onmiddelijk, deels uit de uitwendige *ervaring*, deels uit de inwendige, door opmerking (*réflexion*) geput worden. Deze waarlijk *eenvoudige voorftellingen* (uit welker verbinding alle onze zamengeftelde denkbeelden beftaan) zijn volkomen het ware afbeeldfel van die voorwerpen, welke zij echter *ten allen tijde* in het wezenlijke, en dit wel volkomen, aan ons vertoonen. Het gebrekkige dezer denkbeelden, waarop LOCKE zijn wijsgeerig ftelfel grondde, is wel door de nieuwere wijsbegeerte aangewezen geworden; doch

in weerwil hiervan zal men hem den rang van eenen eersten zelfdenker niet kunnen betwisten; zoo als ook zijn voornoemde werk (op nieuw, en met aanmerkingen verrijkt, door TENNEMAN overgezet), wegens de daarin vervatte, uitmuntende zaken, altijd in waarde zal blijven.

Behalve zijne *Proeve over het het menschelijk verstand* heeft LOCKE nog andere schatbare werken uitgegeven, welke laatstelijk, in 1801, te *Londen*, in 10 deelen, in 8° verschenen zijn, onder anderen: *Verhandeling over de Burgerlijke Regeringsgesteldheid*, waarin de schrijver eene onbepaalde magt volstrekt afkeurt en verwerpt; *drie Brieven over de godsdienstige Verdraagzaamheid*, welke eerst in het Latijn, doch naderhand in het Engelsch uitkwamen; *Gedachten over de opvoeding der kinderen*, waaruit ROUSSEAU voor zijne EMILE, zoo als ook uit de verhandeling over *de Burgerlijke Regeringsgesteldheid* voor zijn *Maatschappelijk verdrag*, vele denkbeelden ontleend heeft; *het verstandig Christendom*, waarin hij onder anderen beweerde, dat de geopenbaarde godsdienst niets bevat, hetgeen met de denkbeelden der rede niet overeenkomt: ook hadden JEZUS en zijne Apostelen geene andere geloofs-artikelen geleerd, dan het geloof aan hem, als den waren Messias; *Paragraphen uit eenige brieven van* PAULUS, bewijzen voor de beoefening der Heilige Schrift bevattende, waarop hij zich in de laatste jaren van zijn leven toelegde, en eindelijk *Nagelatene werken*, welke verhandelingen over verschillende wijsgeerige onderwerpen behelzen. Daar LOCKE eene uitgebreide kennis van de zeden van alle volken der aarde bezat, zoo verkozen de Engelsche volkplantingen in *Amerika* hem tot haren wetgever, en beijverden zich, om aan zijne voorschriften, die hij voor haar ontwierp, kracht van wet bij te zetten.

LOCLE. Een fraai gebouwd vlek, in de Meijerij van dien naam, in het Pruissisch vorstendom *Neuchatel*, in *Zwitserland*. Het ligt zeer verstrooid; heeft vele aanzienlijke en fraaije huizen, en telt 4600 inwoners, meestal uit horlogiemakers, goudwerkers, werktuigmakers van allerlei soort, kantenklopsters, en vele aanzienlijke kooplieden bestaande, die in de meeste handeldrijvende steden van *Europa* hunne magazijnen hebben. De hooge ligging dezer plaats op de *Jura* is zoo aanmerkelijk, dat de kerk aldaar omtrent dezelfde hoogte, als die van den *Brock* heeft. Inzonderheid zijn hier merkwaardig de horologie-fabrijken, die voornamelijk in *Locle* gevonden worden; hier en in de omliggende dalen omtrent 10,000 menschen aan den kost helpen, en sedert ruim 130 jaar zijn opgerigt geworden. Bij de stad liggen de beroemde *Locler*-rotsmolens, die in eene kloof van het gebergte, waardoor de beek *Bied* stroomt, gebouwd zijn, en door drie boven elkander hangende molen-raderen, waarvan het onderste 100 voet onder de oppervlakte van den grond ligt, worden voortgedreven.

LODEWIJK XIV, koning van *Frankrijk*, werd in 1638 geboren, en

en was de derde uit het huis van *Bourbon*. Hij volgde zijnen vader Lodewijk XIII in de regering, onder het regentfchap zijner moeder, Maria van *Oostenrijk*, op; terwijl het oppertoezigt over zijne verwaarloosde opvoeding aan den kardinaal Mazarin werd toevertrouwd, die ook tot aan zijnen dood aan het hoofd der ftaatszaken geplaatst bleef. Deze merkwaardige vorst, die zijn rijk omtrent het midden zijner regering tot het hoogfte toppunt van magt, welvaart en luister zag opgevoerd, doch op het einde derzelve even zoo zeer zag zinken, en ten val neigen, werd door zijne tijdgenooten te onregt met den naam van *de Groote* vereerd, welke hem de gefchiedenis ook niet toekent, offchoon de ftaatkunde, op het front van de kolonnade van de *Louvre*, het opfchrift van: Napoleon *le grand à terminé le Louvre*, met dat van Ludovico *Magno* heeft doen verwisfelen. Lodewijk was geen man van een groot verftand; doch was evenwel niet ontbloot van talenten en kundigheden. Vele gewigtige ondernemingen, welke zijne regering kenmerken, waren het werk van groote mannen, welke hem dienden; en fchoon men wel in geen geval zeggen kan, dat zij door hem gevormd werden, wist hij er zich nogtans van te bedienen. Hij was trotsch en heerschzuchtig, een despoot in den volften zin, en bijna alle Europifche ftaten werden door hem beleedigd. Hij had verfcheidene maitresfen, onder welke de hertogin van Valiere, de markifin van Montespan en de hertogin van Fontagne de voornaamfte waren; want aan de beroemde mevrouw van Maintenon, dochter van den dichter Scarron, was hij, alhoewel heimelijk, gehuwd. Hij was beminnelijk in zijnen omgang, en zeer kiesch in zijn gedrag. Geleerden en kunstenaars noemen zijne eeuw de *goudene*, omdat, aan de eene zijde, de Natuur in dezelve eene menigte van groote mannen voortbragt, en Lodewijk, aan de andere, offchoon grootendeels alleen uit trotschheid, inzonderheid onder het beftuur, en op aanleiding van den grooten Colbert, kunsten en wetenfchappen aanmerkelijk bevorderde. Wie kent niet de namen van eenen Boileau, Corneille, Descartes, Despreaux, Fenelon, la Fontaine, Moliere, Racine en anderen, die in dit tijdvak als fchrijvers, en van Le Brun, Girardon, Lulli, Mansard, le Notre enz., die als kunstenaars onder de regering van Lodewijk hebben uitgemunt, gedurende welke de akademie der wetenfchappen en bijfchriften gefticht, en de uitmuntendfte fchrijvers, op den raad van Colbert, aangemoedigd werden, ten einde den roem der natie te vergrooten. Bijna alles, wat bij den vreemdeling verbazing konde verwekken, de meeste openbare gedenkftukken, werden onder Lodewijks regerings tot ftand gebragt, en de bewonderingswaardige havens met hare fcheeps- en vesting-gebouwen van *Brest*, *Rochefort*, *l'Orient*, *Havre*, *Duinkerken*, *Cette* en *Toulon*, benevens het beroemde kanaal van *Languedok*, waardoor de *Middellandfche zee* met den *Oceaan* verbonden wordt, behooren allen tot dit tijdvak.

De regeringsgeschiedenis van LODEWIJK XIV levert in hare gevolgen een minder gunstig tafereel op. Het luisterrijkste tijdvak van zijn bestuur was dat van den Pyreneschen vrede, die nog door MAZARIN in 1659 gesloten werd, tot op den dood van COLBERT, dien in 1683 voorviel. Sedert dezen vrede enoot *Frankrijk* eenige jaren rust, wanneer de heerschzucht van LODEWIJK, na den dood van PHILIPPUS IV, koning van *Spanje*, en zijn schoonvader, op de *Spaansche Nederlanden* aanspraak maakte, waarop *Holland*, *Engeland* en *Zweden* een verdrag tot redding der *Nederlanden* sloten, waardoor in 1668, na dat LODEWIJK twee roemrijke veldtogten gedaan had, den vrede te *Aken* getroffen werd. Schoon deze vorst daarbij wel de veroverde Nederlandsche plaatsen behield, moest hij echter zijn plan, om geheel *Belgie* in zijn bezit te stellen, laten varen, welk laatste hij aan het genoemde verdrag, en wel inzonderheid aan den invloed van *Holland*, toeschreef. Zich op deze republiek willende wreken, begon hij, in vereeniging met *Engeland* en *Zweden*, welke hij in zijn belang had weten over te halen, tegen haar eenen oorlog, die voor den handel van *Frankrijk* hoogst nadeelig was, en waaraan *Spanje*, de keizer en *Brandenburg* tegen dat rijk eerlang deel namen. De krijg duurde van 1672 — 1678, wanneer de Nijmeegsche vrede in 1679 gesloten werd, waarbij *Holland* niet het geringste verloor; doch *Spanje* aan *Frankrijk* het graafschap *Bourgogne* (*Fran ce-Comté*), met 16 Nederlandsche plaatsen moest afstaan. Gelukkig ware het voor LODEWIJK geweest, wanneer hij hier zijn plan tot vergrooting des rijks gestaakt hadde; doch dit gedoogde zijne onbepaalde heerschzucht niet. Bij de laatste verdragen, namelijk, waren verscheidene plaatsen, *met derzelver onderhoorigheden*, aan *Frankrijk* afgestaan; doch de grenzen der laatste waren niet bepaald geworden. De koning benoemde derhalve, in 1680, in *Metz* en *Breisach*, hereeniging-kamers, die, bij vorm van regten, hem alles moesten toekennen, wat maar eenigzins onder de benaming van *onderhoorigheden* konde gerekend worden. *Straatsburg*, hieronder niet begrepen zijnde, liet hij in stilte door zoo vele troepen omsingelen, dat deze gewigtige plaats zich, op de eerste opeisching, zonder slag of stoot overgaf; en offchoon *Spanje* en het *Duitsche rijk* zich hiertegen verzetteden, oordeelden beide het echter geraden, om in 1684 met LODEWIJK eenen wapenstilstand van 20 jaar aan te gaan, bij welken hij, behalve van *Straatsburg*, *Luxemburg* en andere, in het bezit van alle plaatsen bleef, die tot den eersten van Oogstm. 1681 met het rijk waren vereenigd geworden.

Intusschen stierf COLBERT, en sedert daalde *Frankrijk* wederom even spoedig, als het onder zijn bestuur zich verheven had. De eerste slag, welke dit rijk na zijnen dood trof, was de opheffing van het *Edikt van Nantes* in 1688, waardoor het verscheidene duizenden zijner nuttigste onderdanen verloor, en waartoe de koning door de gemeenschappelijke pogingen van de partij van den staatssecretaris LOU-

Louvois, en van die van den anders goedhartigen biechtvader des konings, LA CHAISE, in vereeniging met MAINTENON handelende, gebragt werd. Kort hierop vond LODEWIJK, in weerwil van den getroffen wapenstilstand, wederom aanleiding tot eenen oorlog, dien men voornamelijk aan den heerschzuchtigen Louvois toeschreef; door den koning van 1688 — 1697, tegen *Duitschland*, *Holland*, *Spanje*, *Savoye*, en *Engeland* gevoerd werd, en met den *Rijswijkschen vrede* eindigde, waarbij LODEWIJK alle de met het rijk vereenigde landen weder terug gaf, en bovendien *Breisach*, *Freiburg*, *Kehl* en *Philipsburg*, met alle kleinere, door *Frankrijk* aan deze zijde van den *Rijn* aangelegde, vestingen aan *Duitschland* afstond. Op het laatst van 1700 stierf KAREL II, koning van *Spanje*, welke gebeurtenis den bekenden Spaanschen succesfie-oorlog ten gevolge had, waarin ook LODEWIJK gewikkeld werd, en die niet dan door de vredes-verdragen, te *Utrecht* in 1713 en te *Rastadt* en *Baden* in 1714 gesloten, een einde nam, en waarbij zijn kleinzoon, onder den naam van PHILIPPUS V. als koning van *Spanje* erkend werd. De inwendige welvaart des Franschen rijks verkreeg door dezen oorlog, in welken de uitgaven alleen in 1712, niet minder dan 345 millioen livres bedroegen, eenen gevoeligen knak. Ook huisselijke rampen verbitterden de laatste levensdagen van LODEWIJK, die eindelijk in Herfstm. 1715 stierf. Hij liet eene schuld na van 3000 millioen en werd door weinigen betreurd.

LODEWIJK *de* XV was een kleinzoon van LODEWIJK XIV, dien hij als koning van *Frankrijk* opvolgde. Hij werd in het jaar 1710 geboren, en was nog geen 6 jaar oud, toen hij aan de regering geraakte. Gedurende zijne minderjarigheid werden de zaken des rijks door den hertog van ORLEANS als regent waargenomen; terwijl de beruchte DUBOIS, voorheen zijn leermeester, besturend staatsdienaar werd; in welken post hij laag genoeg was, om alleen zijn eigen belang te behartigen. Onder het regentschap, hetwelk een ander staatkundig stelsel volgde, verdienen, inzonderheid, deze twee zaken onze opmerking, namelijk: de geheele vernieling der buitendien reeds zinkende geldmiddelen des rijks, zoo als ook van den nationalen welvaart, door het actieplan van LAW, en het steeds meer en meer toenemend zedebederf, waartoe voornamelijk de regent door zijn eigen voorbeeld bijdroeg.

In 1723 aanvaardde LODEWIJK XV. ten minste in naam, de regering; doch liet den hertog, als eersten minister, het regentschap voortzetten, hetwelk echter kort duurde, alzoo hij, zoo als ook DUBOIS, nog in dat zelfde jaar stierf. De koning, minder geschikt, om te regeren, dan om geregeerd te worden, verkoos nu, op raad van zijnen vorigen onderwijzer, den verstandigen en bescheidenen FLEURY, den hertog van *Bourbon* tot eersten staatsdienaar, die echter in 1726 door den eerstgemelden werd opgevolgd. FLEURY's hoofddoel was, om den diep vervallen staat van 's rijks geldmidde-

len, door ſpaarzaamheid, zoo veel mogelijk te herſtellen; hij bezorgde hiertoe aan *Frankrijk* 7 jaar rust; doch was niet ſchrander genoeg, om den twist over de bulle *Unigenitus* bij te leggen. Intusſchen ſtierf in 1733 AUGUSTUS II, koning van *Polen*, welk geval, daar LODEWIJK zijnen ſchoonvader, den edelen STANISLAUS LESZINSKI, gaarne tot opvolger wenschte verkozen te zien, en zich verklaard had, dat de vrije keuze door geene buitenlandſche magt zoude geſtoord worden, aanleiding gaf, dat KAREL VI met den keurvorst van *Sakſe* een verbond ſloot, en de keuze des laatſten tot koning van *Polen* met de wapenen onderſteunde. LODEWIJK zag hier door zijn plan verijdeld; doch verkreeg *Frankrijk* bij de vredes-voorwaarden, in 1736 te *Weenen* geſloten, voor den uit *Dantzig* met levensgevaar gevlugten LESZINSKI, het hertogdom *Lotharingen*, betwelk naderhand aan het Franſche rijk werd afgeſtaan.

Na den dood van keizer KAREL VI, in 1740, ontſtond de *Oostenrijkſche ſucceſſie-oorlog*, waarin *Frankrijk*, op aandrang van den marſchalk BELLEISLE, die hierin eene gunstige gelegenheid meende te vinden, om de magt van *Oostenrijk* te verzwakken, tegen die mogenheid, waarmede *Engeland* verbonden was, partij koos, en voor eenen bondgenoot, den keurvorst van *Beijeren*, ſtreed, die op de geheele Oostenrijkſche monarchie aanſpraak maakte. Deze oorlog duurde 8 jaar, en was in het eerst voor de *Franſchen* niet gunſtig, die inzonderheid veel ter zee verloren; doch voornamelijk in de laatſte jaren, onder den graaf MORITZ van *Sakſe*, te land overwinnaars waren. De vrede van *Aken* maakte in 1748 een einde aan dezen onregtvaardigen en ontſtaatkundigen krijg. *Frankrijk* kreeg wel zijne verlorene kolonien terug; doch het rijk was geheel uitgeput. LODEWIJK had in perſoon aan eenige veldtochten deel genomen, en verwierf, toen hij te *Metz* ernſtig ziek werd, den bijnaam van *veelgeliefde*; maar de liefde der *Franſchen* was grooter dan zijne verdiensten; want hij maakte zich ſedert de algemeene achting meer en meer onwaardig, verviel tot de grootſte traagheid en zinnelijkheid, en gaf zich zelven en het geheele rijksbeſtuur aan de beruchte markizinne POMPADOUR over. Onder het verkwistend beſtuur dezer ſchandelijke vrouw moesten 's lands geldmiddelen, land- en zeemagt aanmerkelijk lijden, en gingen te gronde; terwijl de natie zelve alle achting omtrent den koning en het hof verloor, en ſteeds meer en meer naar verandering wenschte.

In dezen toeſtand zag zich *Frankrijk*, in 1754, wegens de forten aan de rivier *Ohio*, in *Amerika*, in eenen zee-oorlog met *Engeland* gewikkeld, en nam nog bovendien in het volgende jaar aan den zevenjarigen oorlog deel, in welken het zich met *Oostenrijk* tegen *Pruisſen* vereenigde. De ſchrandere KAUNITZ had de trotſche, door FREDERIK II beleedigde POMPADOUR gewonnen, die nu bewerkte, dat de hertog DE CHOISEUL, in de plaats van den abt BERNIS, tot beſturend minister benoemd werd, met dat gevolg, dat in Winterm.

1758

1758 een nieuw verdrag met *Oostenrijk* te *Versailles* gesloten werd, hetwelk even zoo zeldzaam, als in de geschiedenis eenig in zijne soort was. De *Franschen* leden ter zee en te land groote verliezen; zelfs hun krijgsroem daalde, inzonderheid door den slag bij *Rosbach*, zoo aanmerkelijk, dat zij zich, na 7 ongelukkige jaren, nog gelukkig mogten achten, dat door CHOISEUL een verdrag met *Engeland*, te *Fontainebleau* in 1762, en den eindelijken vrede te *Parijs* in het volgende jaar tot stand gebragt werd, waarbij *Canada* tot aan de *Missisippi*, de kaap *Breton*, de eilanden *Grenada*, *Tabago*, *St. Vincent* en *Dominique*, door *Frankrijk*, aan de *Engelschen* moesten worden afgestaan. LODEWIJK beschouwde dit alles met de grootste onverschilligheid, en genoot weinige ondersteuning door het beroemde *Bourbonsche verdrag*, waardoor CHOISEUL, in den laatsten oorlog, *Spanje*, *Sicilië* en *Parma*, voor altoos, met het Fransche staatsbelang hoopte te vereenigen. Na den geëindigden krijg onderscheidde zich deze staatsdienaar door verscheidene willekeurige en nutteloze hervormingen, inzonderheid door de verdrijving der *Jezuiten* in 1764, en het verkrijgen van *Corsika* in 1769. Ondertusschen had DU BARRY de plaats van POMPADOUR vervangen; zij bewerkte in 1770, in vereeniging met den kanselier MAUPEON, zijnen val, en plaatste den hertog van AUQUILLON in zijnen post. Zijn proces gaf aanleiding, dat de koning, of liever MAUPEON, in den nacht van den 20sten van Louwm. 1771, door verzegelde kabinets orders, de leden van het parlement uit *Parijs* verbande: eene onderneming, welke nog geen koning van *Frankrijk* ooit voor mogelijk gehouden had. De abt TERRAI, een waardig tegenbeeld van den kanselier MAUPEON, en contrarolleur der finantien, zoog inmiddels het land uit; terwijl hij zich zelven een inkomen van 1,200,000 livres bezorgde. De achting voor den koning zonk hoe langer hoe lager, en buiten 's lands ging 's rijks aanzien verloren; zoodat *Polen* in 1773, zonder *Frankrijk* hierin te kennen, verdeeld werd. Eindelijk stierf LODEWIJK, die tot een volslagen niets was gezonken, en noch door huisselijke rampen, noch door de openbare ellende, noch zelfs door eenen beproefden aanslag tegen zijn leven, tot inkeer was te brengen, in het jaar 1774, aan de kinderziekte, en liet eene schuld achter van 4000 millioen livres. — Ondertusschen onderging de staatkundige en godsdienstige denkwijze der *Franschen*, onder dezen vorst, inzonderheid door MONTESQUIEU, VOLTAIRE, DIDEROT, D'ALEMBERT en ROUSSEAU, eene aanmerkelijke verandering, welke zich onder de volgende regering verder verspreidde, en ongetwijfeld niet weinig heeft bijgedragen tot die omwenteling, welke onder dezelve plaats had.

LODEWIJK DE XVI, kleinzoon en opvolger des vorigen, zag in Oogstm. 1754 het eerste daglicht, en huwde in 1770 aan MARIA ANTOINETTE van *Oostenrijk*. Met den besten wil, doch in regeringszaken geheel onervaren, beklom deze ongelukkige vorst, nog geen 20 jaar oud, overeenkomstig het verlangen der natie, die hem den bij-

naam van *le désiré* (den gewenschten) gaf, den Franschen troon. De verhevene deugden zijns vaders, den toenmaligen Dauphin, en het stil huisselijk leven zijner moeder, eene Saksische prinses, legden den grond, dat men van den jongen prins, aan wiens opvoeding niets gespaard werd, de beste verwachtingen voedde. Dan, na den dood zijns vaders geraakte hij in handen van onwaardige leermeesters, die hem met opzet van alles terug hielden, wat tot zijne toekomstige bestemming betrekking had. Zijn hart bleef wel onbedorven; doch de ontwikkeling van zijn verstand werd geheel verwaarloosd. Hierbij kwam nog, dat de keuze zijner toekomstige gade voor hem gansch niet voordeelig uitviel, want zij overtrof hem even zeer in vlugheid van verstand als in schranderheid van oordeel, en verkreeg daardoor op hem eenen invloed, die in het vervolg voor het bestuur van den staat gevaarlijk werd.

LODEWIJK XVI, de regering aanvaardende, verkoos eenige verstandige en regtschapen mannen tot zijne ministers. De graaf van MAUREPAS werd zijn staatsdienaar; TURGOT plaatste hij aan het hoofd der financien; de graaf DE VERGENNES bestuurde de buitenlandsche zaken, en MUY en SARTINE die van oorlog te land en ter zee; terwijl de koning zelf in alle deelen het aangenomen stelsel van spaarzaamheid volgde. Het geluk van zijn volk wenschende, onthief hij hetzelve van de moeijelijke heerendiensten, en willekeurige belastingen; herstelde de parlementen, alhoewel onder zekere bepalingen, in hunne oude regten, en verwierf door dit een en ander het onbepaald vertrouwen der natie, hetwelk door zijne deelneming aan den *Noord-Amerikaschen* oorlog, ten behoeve der kolonien, en den daarop gevolgden voordeeligen vrede, nog meer versterkt werd.

Tot hiertoe was de inwendige rust nog niet gestoord geworden. De ontwerpen van TURGOT vonden bij alle verstandigen bijval; doch konde hij den koning niet bewegen, om den adel, der geestelijkheid en de parlementen, die alles tegen werkten, standvastig het hoofd te bieden. Zij vereenigden zich tegen den minister, die de natie aan zijne zijde had, welke hem echter geenen bijstand, zonder eenen plaats bekleeder, tegen de bevoorregte standen konde bieden. Daar de minderheid der laatste de beginsels van TURGOT was toegedaan, zoo ruide de meerderheid het volk op tegen het edikt tot vrijstelling van den graanhandel; en er hadden toen reeds tooneelen plaats, welke die der omwenteling onder het volksbestuur evenaarden; doch die, door de amnestie van 17 van Bloeim. 1775 gedempt werden. Kort hierop volgde de kroning des konings, en tegelijk de aanstelling van den edelen, naauwgezetten MALESHERBES tot staatsdienaar. Hij was een vriend van TURGOT, en beider gemeenschappelijke pogingen zouden waarschijnlijk den tegenstand der oude wanorde overwonnen hebben, waartegen in 1776 zes koninklijke bevelschriften verschenen. Dan, ongelukkig was de nieuwe oorlogsminister, de graaf St. GERMAIN, in zijne nieuwe plans te gestreng, en taste niet

de

de vooroordeelen, maar den militairen geest, der *Franschen* in zijn hart aan, waarvan het gevolg was, dat de vernietigde of verminderde corpsen, en de beleedigde militaire adel openlijk hun ongenoegen over het nieuwe stelsel betuigden, hetgeen bovendien bij de hoogere standen zoo zeer gehaat was. LODEWIJK besloot wel in 1776 door een *Lit de Justice* zijn gezag te handhaven; doch de koningin, die, zoo als wij boven aanmerkten, haren gemaal in schranderheid vooruit was, en bovendien de pracht en het vermaak beminde, volgde met MAUREPAS, den heimelijken vijand van TURGOT, de openbare kreet. MALESHERBES nam zijn ontslag en TURGOT moest nu volgen. De bevoorregte standen hadden nu de zege behaald; doch de haat van den derden stand, en de wensch der welmeenenden naar eene geheele hervorming, echter met behoud van den monarchalen regeringsvorm, werd nu hoe langer hoe grooter.

Intusschen nam de verkwisting bij het hof toe, terwijl de koning, die zich zelf van alle groote uitgaven onthield, dezelve aan de koningin en de prinsen van zijn huis al te ligt inwilligde. Hij betaalde de schulden van den graaf ARTOIS: weelde en pracht maakten de verschillende hofhoudingen zeer kostbaar; en terwijl de koningin zich aan het vermaak overgaf, onderwierp de grillige mode alles aan hare luimen. De verwarring in het bestuur van 's rijks geldmiddelen werd door de gedurige afwisseling van ministers algemeen; doch LODEWIJK verraadde eene gevaarlijke zwakheid door hen te ontslaan, voordat zij hunne, door hem in den beginne goedgekeurde, plans hadden uitgevoerd. Hierbij zorgde zijne goedhartigheid te veel voor de geestelijken, en schonk hij, in navolging van zijnen voorganger, nimmer eenig bisdom of aanzienlijke prebende aan den burgerstand. Even onbillijk en nog nadeeliger was zijne handelwijs omtrent het leger, waarbij hij alle militaire rangen, bij uitsluiting, voor den adel bestemde. De derde stand moest onder dit alles zwijgen; doch zoo veel te meer verbitterde zijn haat tegen de overigen en het hof, dien men, onbeschroomd, aan den dag legde, toen het beruchte pleit, over het halssnoer, tegen den kardinaal prins van ROHAN, in Oogstm. 1785, aanvang nam. Het schandelijk libel der gebrandmerkte gravin LA MOTTE en haren man verspreidde de grofste lasteringen tegen de koningin, die door het verbitterd volk maar al te gereed voor waarheid werden aangenomen. De troon daalde door dit geval merkelijk in aanzien; en het was onder alle deze omstandigheden, dat de vreesachtige vorst, door de schijnredenen van den finantie-minister CALONNE overgehaald, den stouten stap deed, om de *Notabelen* bijeen te roepen. Hij opende derzelver vergadering den 22sten van Sprokkelm. 1787 met eene aanspraak, welke op de gemoederen geene voordeelige uitwerking had. Het *deficit*, door CALONNE voor 112 millioen opgegeven, doch op 140 millioen geschat, bragt dezen ligtzinnigen, verkwistenden minister in verdenking, en hij kreeg zijn ontslag. Het parlement deed vertoogen tegen twee nieu-

nieuwe belastingen (*timbre et ſubvention territoriale*), en vorderde de bijeenroeping der Rijksſtanden, waarover het volk juichte, doch waarvoor het hof ſidderde. De koning waagde een *Lit de Justice*, en verwees het parlement, toen dit het voor onwettig verklaarde, naar *Troyes*. Nu was de oorlog tusſchen den troon en de natie verklaard. De monarch zelf legde, in de bezuinigende bepalingen omtrent de huishouding van het hof, eene laakbare toegeeflijkheid aan den dag. De partij van ORLEANS werkte heimelijk en openlijk den minister DE BRIENE tegen, en de ſtappen van beide partijen werden ſteeds geweldiger, zoodat in *Bretagne*, in Hooim. 1787, de adel, en de officieren van het regiment *Basſigny*, het waagden, om het eerst de wapenen tegen den koning op te vatten. Zelfs de geestelijkheid vorderde, met vrij wat aandrang, de bijeenkomst der ſtanden. DE BRIENE werd door NECKER in 1788 opgevolgd, die waande alles te zullen redden, terwijl hij alles op het ſpel zettede. De koning ſtond den derden ſtand eene dubbelde vertegenwoordiging toe, zoo dat hij met de beide overige ſtanden gelijk ſtond.

Bij dezen ſtaat van zaken kwam de rijksdag, die den troon der BOURBONS omverwierp, op den 5 van Bloeim. 1789, bijeen. De koning ſtond, te midden der onderſcheidene partijen, van allen verlaten, geheel op zich zelven. Hij bedoelde, met eenen redelijken wil, alleen het algemeen welzijn; terwijl alles rondom hem wankelde. De volkspartij haatte hem als koning, en de uitgewekenen, en de in *Frankrijk* terug geblevene aristokraten, hielden hem onbekwaam voor de regering. Hij zelf bragt den ſtaat bereidwillig de grootſte offers, zelfs het afdanken zijner lijfwacht, waardoor hij zich zelven in gevaar ſtelde. Dan, de teerling was geworpen, en de dagen van 11, 12 en 14 van Hooim. 1789; den nacht van den 4 van Oogstm. en de gruwelijke 5 en 6 van Wijnm., met zijne daarop gevolgde vlugt op 21 van Zomerm. 1791, waardoor hij het plan van BOULLÉ ter zijner redding zelf vernietigde, en tevens door zijne achtergelatene verklaring aan zijne onderdanen het openbaar gevoelen tegen zich in her harnas joeg; voorts de aanneming der conſtitutie, welke hem onſchendbaar verklaarde, op 14 van Herfstm. daaraan volgende; de aanval van het graauw op zijn paleis in Zomerm. van het volgende jaar; het gebeurde op den 10 van Oogsm. daarna, en eindelijk zijn ſchandelijk pleitgeding, waarbij hij, boven zijn ongeluk verheven, met waardigheid en tegenwoordigheid van geest, op de tegen hem ingebragte beſchuldigingen antwoordde — alle deze tooneelen waren de gevolgen der rampzaligſte partijwoede, en behooren tot de geſchiedenis der Franſche omwenteling. Ondertusſchen vertoonde de koning onder dit alles eenen moed en ſterkte van geest, welke men voorheen in hem niet gekend had. Als gevangene van de gemeente van *Parijs* in den tempel, weigerde men hem papier, pen en inkt. Hij hield zich gewoonlijk met het onderwijs van zijnen zoon en de lektuur bezig; verkoos de Latijnſche ſchrijvers bo-

boven de Fransche, in welke laatste taal hij alleen reisbeschrijvingen las, en werd eindelijk, door eene meerderheid van geringe stemmen, door de nationale conventie, ter dood veroordeeld. Zijn beroep op de natie mogt den ongelukkigen vorst niets baten, wien men zelfs het verzoek van een uitstel van 3 dagen, om zich ter dood te bereiden, volstrekt weigerde. LODEWIJK onderging zijn vonnis, den 21sten van Louwm. 1793, in de nabijheid van zijn voormalig paleis, in het 39ste jaar zijns levens, met den moed en de gelatenheid eens vromen Christen. Zijn lijk werd op het *Magdalenen* kerkhof te *Parijs* begraven, waartoe de advokaat DECLOSEAUX die plaats gekocht had. Hij beschermde zijn overschot en dat zijner gemalinne, die naderhand aan zijne zijde gezet werd, en ontving van den tegenwoordigen koning LODEWIJK XVIII, ten loon voor zijne getrouwheid, de Michaëlis-orde, met een jaargeld, dat op zijne beide dochters verviel; alsmede van de hertogin van ANGOULEME de beeldtenissen harer opgeofferde ouders, wier overschot op den 18 en 19 van Louwm. 1815, onder het in acht nemen van de vereischte formaliteiten, opgedolven, en naar *St. Denys*, in het koninklijk graf, werd overgevoerd.

LODI. Eene tamelijk groote en wel gebouwde stad, in het gouvernement *Milaan*, aan de *Adda* gelegen, en tot het *Lombardisch Venetiaansch* koningrijk behoorende. Zij heeft 8 voorsteden, een koninklijk collegie en andere nuttige inrigtingen; 17,800 inwoners; een sterk slot, en de merkwaardige brug, die 1000 vademen lang is, en het eerst NAPOLEON leerde kennen. Men vervaardigt er de zoo genoemde Parmesaankaas, die voor de beste van geheel *Italië* gehouden wordt; ook is er de onechte porcelein- en fayence-fabrijk zeer beroemd. In de nabijheid dezer stad viel in 1796 de vermaarde veldslag tusschen de *Franschen* en *Oostenrijkers* voor, waarbij de eersten, onder hunnen veldoversten BUONAPARTE, en aangevoerd door BERTHIER, MASSENA, LANNES, AUGEREAU, en andere kundige bevelhebbers, op de laatsten, na eenen dapperen tegenstand, eene volkomene overwinning behaalden.

LOEVENSTEIN. Eene sterkte in den Bommelerweerd, waar de *Maas* en *Waal* in een loopen, en de stroom den naam van *Merwe* ontvangt. Zij werd in 1570 door HERMAN DE RUITER, een ossenkooper uit *'s Hertogenbosch*, van de *Spaanschen*, bij verrassing genomen; door dezen weder hernomen; doch 2 jaar later weder veroverd. Zij is algemeen als staatsgevangenis bekend, in welke HUGO DE GROOT, HOOGERBEETS, JACOB DE WIT en anderen moesten zuchten.

LÖFFLER. (JOSIAS FRIEDERICH CHRISTIAN) Een der voortreffelijkste en verlichtste godgeleerden van onzen tijd, die in 1752 te *Saalfeld* geboren werd. In 1769 begaf hij zich naar de universiteit te *Halle*, waar hij met NOSSELT en SEMLER bekend werd, en tot 1774 vertoefde, wanneer hij naar *Berlijn* reisde, en door de vriendschap van TELLER als opvoeder in het huis eens aanzienlijken koop-

koopmans geplaatst werd. Nadat hij in 1777 de plaats eens predikants bij de hofgeregts-kerk te *Berlijn* aanvaard, en in het volgende jaar als veldprediker den Beijerschen succesfie-oorlog had bijgewoond, zag hij eindelijk aan zijn verlangen voldaan, en werd tot Hoogleeraar, en tevens tot predikant te *Frankfort* aan de *Oder* aangesteld. Hier las hij voornamelijk de kerkelijke geschiedenis en uitlegkunde; doch gaf ook onderwijs in de ongewijde schrijvers. De veranderingen voorziende, welke de dood van FREDERIK II, in zaken van godsdienst, zoude te weeg brengen, besloot hij, in 1787, het beroep naar *Gotha* als generaal-super-intendent te aanvaarden, welken belangrijken post hij dan ook tot aan zijnen dood, in Sprokkelm. 1816, voorgevallen, bekleedde. LÖFFLER heeft als een kundig godgeleerde en onpartijdig onderzoeker, door zijne schriften, zijne pogingen ter beschaving van den burgerstand, door nieuwe leerboeken ter onderwijzing der lagere standen, en ter verlichting zijner tijdgenooten, zeer veel nut gesticht, en met roem gearbeid. Zijne verzamelingen van Leerredenen, in 8 onderscheidene afdeelingen verschenen, kenmerken zijne zuivere, klare en geregelde manier van voordragt, en onder de gelegenheids-redevoeringen zijn voorbeelden der naauwkeurigste menschen- en wereldkennis; terwijl zijn voortreffelijk gekozen *Lesebuch für Stad- und Landschulen*, met regt, onder zijnen laarsten verdienstelijken arbeid mag geteld worden.

LOGARITHMEN. Zijn kunstgetallen, welke men gebruikt, om de berekening in getallen te vereenvoudigen. Zij ontstaan, wanneer men het een of ander getal, b. v. 2, achtereenvolgende, eenige maal met zich zelven vermenigvuldigt, waardoor eene rij van producten ontstaat van 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 enz., en nu is het getal, hetwelk aantoont, hoeveel maal het grondtal *twee* met de eenheid vermenigvuldigd is, om een der producten voort te brengen, de Logarithme van dat product, zoodat 1. de Logarithme is van 2; 2 van 4; 3 van 8; 4 van 16; en 8 de Logarithme van 256. Stelt men nu eene zoodanige rij van getallen met derzelver Logarithmen onder elkander, als:

Getallen	2.	4.	8.	16.	32.	64.	128.	256.	512	1024	2048.	4096.
Logarithme	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

dan ziet men, dat de som der Logarithmen van twee getallen de Logarithme is van derzelver product. B. v. men vraagt naar het product van 128 maal 32, zoo is de Logarithme van 128 het getal 7 en van 32 is 5, dus $5 + 7 = 12$ zijnde de Logarithmen van 4096, azoo is $32 \times 128 = 4096$, waardoor dus de vermenigvuldiging wordt uitgewonnen. Even zoo is het met de deeling gelegen. Verkiest men, b. v., het quotient van 2048, gedeeld door 64, zoo trekt men de twee Logarithmen dier getallen van elkander af, wanneer $11 - 6 = 5$ de Logarithme van het begeerde quotient is, dus is $\frac{2048}{64} = 32$ als hebbende 5 tot Logarithme. Wil men een getal in eene gegevene magt verheffen, zoo vermenigvuldigt men de

Lo-

Logarithme van het getal met den exponent der magt, en dus is de 3de magt van 16 gelijk aan 4096, want de Logarithme 4 van het getal 16 driemaal genomen, geeft 12, zijnde de Logarithme van 4096. Eindelijk geschiedt de worteltrekking door middel van Logarithmen. Wanneer men de Logarithme van het getal, door den exponent des wortels, deelt, zoo is de derde magts-wortel uit 512 gelijk aan 8, want, de Logarithme van 512, zijnde 9, door 3 gedeeld, geeft 3, waarvan 8 het getal is. Men ziet dus, dat de Logarithmen de berekeningen in getallen aanmerkelijk verkort.

Twee zoodanige overeenstemmende reeksen worden een Logarithmisch-stelsel genoemd; en daar in de bovenstaande het grondtal 2 naar willekeur genomen is, zoo volgt hieruit, dat men een oneindig aantal verschillende Logarithmische stelsels vormen kan. Het meest in gebruik zijnde is het *Brigsche*, hetwelk 10 tot grondtal heeft, en waarvan dus de reeksen in de volgende orde voortloopen.

10	100	1000	10000	100000
1	2	3	4	5

De Logarithme der tusschen 10 en 100, 100 en 1000 enz. liggende getallen nu berekend zijnde, verkrijgt men daardoor eene zoogenoemde Logarithmische tafel, welke in de wiskunde van oneindig veel gebruik, en in den handel nog te weinig bekend is.

LOGICA. (Zie: REDENEER-KUNDE.)

LOGOGRYPH, woorden-raadsel, verschilt alleen daardoor van de *Charade* (*Zie aldaar*), dat men niet, zoo als in deze, de oplossing van het raadsel achter afzonderlijke lettergrepen verbergt; maar veel eer, door wegneming, bijvoeging of verzetting van enkele letters, verschillende zaken in een woord oplost.

LOIRE. (De) Eene groote rivier in *Frankrijk*, welke in eenen berg der *Sevennes*, *Gerbier le Saur* genoemd, in het departement der *Ardeche*, ontspringt; beneden *Nantes*, in *Bretagne*, zich in de zee ontlast, en in hare lengte 90 mijlen doorloopt. Offchoon er vele drooge plaatsen in gevonden worden, is zij nogthans voor groote koopvaardij-schepen tot *Nantes*, voor kleinere tot *Briare*, en voor geringere schepen tot *Roanne* bevaarbaar. Bij de nieuwe verdeeling van *Frankrijk*, na de omwenteling, zijn de 3 departementen, *de Loire*, *de Opper-* en *Neder-Loire*, naar haar genoemd.

LOLLI. (ANTONIO) Een beroemd viool-speler, in 1728 te *Bergamo* geboren, waar hij van 1762 tot 1773 den post van kapelmeester, bij den toenmaligen hertog van *Wurtemberg*, bekleedde. Vervolgens naar *Rusland* vertrokken zijnde, behaagde hier zijn kunstvermogen aan KATHARINA II dermate, dat zij hem eene viool ten geschenke gaf, waarop door hare eigen hand dit geschreven stond: *deze viool, door* KATHARINA'*s hand vervaardigd, is voor den onvergelijken* LOLLI *bestemd.* In 1785 deed hij eene reis naar *Frankrijk*, *Engeland* en *Spanje*, en keerde vervolgens in 1789 naar *Italië* terug, waar hij in 1794 te *Napels*, in het 68ste jaar zijns ouderdoms, stierf.

ſtierf. De vaardigheid, welke hij op zijn ſpeeltuig verworven had, wekte aller verbazing, zoodat men hem gewoonlijk den *muzijkalen luchtſpringer* noemde. Hij heeft verſcheidene concerten en quartetten in handſchrift nagelaten.

LOMBARDISCH, VENETIAANSCH KONINGRIJK. Door de krijgsgebeurtenisſen, in 1813 en 1814, werd *Oostenrijk* in het bezit geſteld van het voormalig Venetiaansch gebied in *Italië*, van het hertogdom *Milaan*, het landſchap *Velklin*, en de graafſchappen *Cleve* en *Bormio*. Alle deze landen, grenzende ten Oosten aan de *Adriatiſche-zee* en *Illyrie*, ten Noorden aan *Tyrol* en *Zwitſerland*, ten Westen aan *Sardinie*, en ten Zuiden aan *Parma*, *Modena*, en het pauſelijk gebied — werden door het patent van 7 van Grasmaand 1815, tot het *Lombardisch-Venetiaansch koningrijk* verheven, en onder het wapen en de titulatuur van den keizer gebragt. De regering is, met eenen onderkoning aan het hoofd, vertegenwoordigend, en het rijk bevat, op eene uitgeſtrektheid van 330 vierkante mijlen, 4,104,800 bewoners. Het land is, met uitzondering der aan *Zwitſerland*, *Tyrol* en *Illyrie* grenzende landen, grootendeels vlak, en, bij uitſtek vruchtbaar; doch vindt men er ook veel moerasſige grond. De *Po*, de *Tesſino*, *Adda*, *Mincio*, de *Etsch* enz. doorſtroomen hetzelve, en maken het verier gemakkelijk. De luchtſtreek is er meestal gezond; behalve in de moerasſige ſtreken, en die, waar de rijst verbouwd wordt. Dit artikel is het gewigtigst voortbrengſel van den landbouw, en maakt een zeer belangrijk deel van den uitvoer uit. Ook tarwe en mais worden hier in overvloed geteeld, gelijk ook rogge, gerst en hulsvruchten; doch worden de laatſte minder gewonnen. Voor het overige levert het plantenrijk vlas, hennep, velerlei ſoorten van geneeskundige kruiden, tuinvruchten, inzonderheid artiſchokken, meloenen, ooft, amandelen, vijgen, ſaffraan; voorts zeer veel olie, rozijnen, en eenen rijken voorraad van wijn en zijde op. Ook de bosſchen zijn er van veel belang, offchoon het op vele plaatſen aan hout mangelt. Daar de weilanden tamelijk verwaarloosd worden, door dien men zich meest op den graanbouw toelegt, zoo is de vee-, ſchapen- en zwijnen teelt, hier van weinig belang. Beter ſtaat het, inzonderheid in *Lombardije*, met de paarden- en muil-ezel-fokkerij; gelijk ook met de bijenteelt, die veel voordeel oplevert. Aan gevogelte heeft men geen gebrek, maar wel aan wild. De rivieren, meeren en de zee bevatten uitmuntende visſchen, en het delfſtoffelijk rijk levert goud, zilver, ijzer, koper, aluin, vitriool, arſenik, kwikzilver, mastik, porceleinaarde, marmer, albast, kristallen, jaspis, granaten, topaſen, ſlijp- en molenſteenen, kalk en zout op. De voornaamſte voortbrengſels van kunstvlijt zijn goud-, zilver, mesſing- en koperwaren, glas, wijnſteen, lak, ſtaal, was-kaarſen, zeep, papier, tapijten, kanten, linnen- en zijden ſtoffen, leder, enz. De handel is, in weerwil van het verval, in den laatſten tijd van groot belang. De uitvoer van alle de opgenoemde ar-

artikelen overtreft verre den invoer, en de inkomsten des rijks worden ten minste op 20 mill. *Weener* guldens geschat. Het land is in twee gouvernementen, *Milaan* en *Venetië*, die beide gelijknamige hoofden hebben en weder in legatien gesplitst zijn, verdeeld.

LOMONOSSOW (MIGHAILO WAISILIWITSCH) Een beroemd Rusfisch dichter en geschiedschrijver, in 1711 geboren, en in 1765 gestorven, van wien het bekend is, dat hij op zijne reis van *Marburg* naar *Rusland*, over *Holland*, door Pruisische wervers opgeligt en naar *Wezel* gebragt werd; doch kort daarna ontsnapte, en in zijn vaderland gelukkig terug keerde. Hij verwierf ten aanzien der Russische taal zeer vele verdiensten: zijne proza onderscheidt zich door naauwkeurigheid en welluidendheid, en zijne dichtstukken, inzonderheid zijne lyrische, hebben hem den naam van *vader* der nieuwe Russische dichtkunde doen verwerven. Ondertusschen heeft hij ook uitmuntende epische, dramatische en epigrammatische gedichten geleverd.

LONDEN. De hoofdstad des Britschen rijks, en de grootste stad in *Europa*, ligt in het graafschap *Middlesex*, aan de beide zijden van de *Theems;* strekt zich 3 uur in de lengte en 1 uur in de breedte uit, en bestaat uit deze voorname deelen, als: het eigenlijk *Londen*, door de *Engelschen* de *City* genoemd, en dat het Oostelijk gedeelte der stad uitmaakt; uit *Westmunster*, of, om juister te spreken, uit de Westzijde der stad, waarvan *Westmunster* slechts een kleine gedeelte uitmaakt, en eindelijk uit *Southwark*. Zij heeft eene uitmuntende haven, is de grootste koopstad der wereld, en telt 1,200,000 inwoners, waaronder zich 30,000 modekramers, 26,000 kleermakers, 600 kunstenaars, waarvan de helft plaatsnijders, en 12,000 nachtwachts bevinden. Het eigenlijk gezegde *Londen*, of de *City*, vormt met het Westelijk gedeelte der stad; zoo wel ten aanzien der huizen, als derzelver bewoners, een in het oog loopend contrast. De huizen in de *City*, grootendeels na den verschrikkelijken brand van 1666 (waarbij 13,400 huizen, 87 kerken en 26 hospitalen vernield werden) opgebouwd, zijn onregelmatig, ongeschikt, en liggen in naauwe straten; terwijl *Westmunster*, daarentegen, meestal sierlijke huizen en prachtige pleinen bevat, de zetel van het hof, en de verblijfsplaats van de grooten en aanzienlijken is; welk een en ander, ten aanzien der zeden, een aanmerkelijk verschil, tusschen deze beide deelen der stad oplevert.

Onder de groote openbare gebouwen van *Londen*, of de *City*, behooren de beurs en de bank, waarvan de eerste 203 voet lang en 171 breed, en de laatste bij uitstek prachtig is. In de nabijheid dezer gebouwen zijn vele koffijhuizen, waarin veel handel gedreven wordt; het postkantoor; de huizen van verzekering; het paleis van den lord Major (of eersten magistraatspersoon); de huizen der Oost-Indische en andere handel-maatschappijen; die van genoegzaam alle bankiers enz. Voorts zijn in de *City* merkwaardig: de voortreffelijke waterleiding omstreeks de Londensche brug, (die 800 voet lang en 30

breed

breed is) waardoor de ſtad uit de *Theems* van water voorzien wordt; de *Paulus*-kerk, welke eene lengte van 600 en de breedte van 130 voet heeft, en met eenen prachtigen koepel verſierd is; de *Tower*, een oud kasteel, dat in zijnen omtrek onderſcheidene ſtraten, eene kerk, magazijnen, tuighuizen, de munt, 's rijks archiven en kleinnodien bevat, en tevens tot eene ſtaatsgevangenis dient; alsmede het Bedlam-hospitaal voor krankzinnigen, en een gebouw voor de akademie van wetenſchappen.

In het Westelijk gedeelte der ſtad, of *Westmunſter*, geheel van de *City* afgezonderd, verdienen inzonderheid opmerking: het paleis van *St. James*, waar de koning zijn verblijf houdt, een oud, onregelmatig gebouw; de *Westmunſter-abtdij*, of kerk, in den Gotthiſchen ſmaak gevormd, alwaar de koningen begraven worden, die met een groot aantal gedenkſtukken van beroemde mannen, als NEWTON, SHAKESPEARE, GOLDSMITH, HANDEL enz. pronkt, en met prachtig geſchilderde glazen verſierd is; de *Westmunſter-hal*, alwaar het hooge geregtshof vergaderd; het parlementshuis, een oud ſlecht gebouw; de groote en prachtige *Westmunſter-brug*, 1223 voet lang en 44 breed, die voor omtrent 30 jaar voltooid werd, en 150,000 pond ſt. gekost heeft; de *Blackfriars-brug*, welke later gebouwd is, en deze nog in pracht en ſierlijkheid overtreft; de *Londenſche-brug*, die 800 voet lang en 30 breed is; de *Soutwark-brug*, 800 voet lang, waarvan de middelſte boog 240 voet wijd, en van gegoten ijzer is; benevens de *Waterloobrug*, eerst onlangs gebouwd: voorts verſcheidene, in eenen voortreffelijken ſmaak gebouwde, kerken voor allerlei gezindheden; een aantal uitmuntende pleinen, waaronder dat van *Grosvenor-square*, met het ſtandbeeld van GEORGE, I. bijzonder uitmunt, en die veelal tot wandelplaatſen zijn ingerigt; het prachtig paleis der koningin; *Buckinghams-houſe*, het paleis der koningin, hetwelk ook de koning bewoont; *Carleton-houſe*, dat van den prins van *Wallis*; *Sommerſets-houſe*, door de natie gebouwd, en waarin zich de koninklijke akademie der kunsten bevindt; de ſchouwburgen van *Coventgarden*, *Drurylane*, (de aanzienlijkſte in *Londen*) en het *Opera-huis* te *Haymarket*: verder het prachtige *Pantheon*, waarin concerten, danspartijen en maskeraden gehouden worden, en eene rijke, in een ſchoon gebouw bijeen gebragte, verzameling van kunstſtukken, ſchatbare oud- en zeldzaamheden bevattende, gevonden wordt, welke niet lang geleden, met het uitmuntend kabinet van den beroemden ridder HAMILTON is verrijkt geworden, en waarin eene boekerij van 150,000 banden, en 60,000 manuſcripten gevonden wordt: wijders de voortreffelijke verzameling van munten en gedenkpenningen van HUNTER; het kabinet van Natuurlijke historie van den ridder ASHTON LEVER, inzonderheid een oneindig aantal van vogelen bevattende, en eindelijk, om geene meerdere merkwaardigheden op te noemen, het Vondelingshuis, het Hospitaal voor zieken, dat de ſchoonſte inrigting in geheel *Engeland* is, benevens vele andere lief-

dadige en nuttige inrigtingen. In *Southwark*, in het graaffchap *Surry*, is bijzonder merkwaardig de gevangenis de *Kingsbenck*, voor fchuldenaars beftemd, welke eene menigte woonhuizen bevat, waarin de gevangenen alle gemak en vrijheid genieten, zoodat zij somtijds hunne familie bij zich hebben, en zelfs danspartijen en concerten geven.

Eene Engelfche mijl van de ftad vindt men, onder anderen, het beroemde *Ramzlagh*, een tuin, waarin een verbazend groote prachtige Salon is, in welke dagelijks, behalve 's zondags, van Gras- tot Hooim. luisterrijke concerten gegeven worden, en 2 mijlen van de *Westmunfter-brug* den vermaarden tuin te *Vauxhal*, een fraai dorp aan den oever van de *Theems*, waar hetzelfde, met uitzondering van genoemden dag, van Bloei- tot Oogstm. plaats heeft. *Londen* is, in de laatfte 30 jaar door meer dan 30,000 nieuwe, fraaije, doch niet in den fmaak van paleizen (die men hier weinig ontmoet) gebouwde huizen vergroot geworden. Jammer is het, dat zelfs de fraaifte gebouwen, door den damp der fteenkolen, hun uitwendig fchoon niet lang behouden.

Men vindt in *Londen* een groot aantal fabrijken, vooral in zijde, met 10,000 weefgetouwen, waarvan in 1816 meer dan de helft ftil ftonden. De bierbrouwerijen van *Porter* en *Ale* zijn zeer belangrijk: die van *Whitebreads* houdt alleen dagelijks 200 werklieden en 80 paarden aan den gang, en levert jaarlijks 200,000 vaten Porter. *Londen* drijft eenen zeer aanzienlijken handel ter zee; de ftad zelve bezit meer dan 5,000 fchepen, en jaarlijks komen er 15,000 binnen. In 1815 bedroeg de in- en uitvoer meer dan 60 millioen p. ft., en de tol, welke deze ftad alleen aan de regering betaalt, meer dan 6 millioen. Zeer merkwaardig zijn ook de bij de ftad aangelegde dokken ten behoeve van den West-Indifchen handel, die door een genootfchap zijn aangelegd, en 600,000 p. ft. gekost hebben. Deze, door kunst gemaakte, haven ligt tegen over *Greenwich*, en beftaat uit 2 verbazende groote kommen (*basfins*), waarvan de grootfte tusfchen de 2 en 300 fchepen bevatten kan, en die met fchoone breede kaaijen, en prachtige magazijnen omgeven zijn.

LONG (De) is dat ingewand, hetwelk in de borstholte der dieren ligt befloten, en tot de ademhaling beftemd is. Ieder levend dier behoeft den invloed der dampkringslucht tot onderhouding van zijn leven; en van hier, dat bij allen bijzondere werktuigen tot opneming der lucht, en hare verfpreiding in het binnenfte des ligchaams, voorhanden en daartoe ingerigt zijn. Deze werktuigen zijn echter, bij de verfchillende dierfoorten, naar humne trapswijze ontwikkeling, zeer onderfcheiden. Dus zijn bij de infekten de luchtbuisjes, bij de visfchen de kieuwen tot dit oogmerk beftemd. Bij amphibiën vertoont zich reeds de eigenlijke vorming eener afgezonderde Long; doch bij de volkomener dierfoorten, vogels en zoogdieren, zoo als bij de menfchen, komt zij eerst zeer duidelijk voor den dag. Het

longſtelſel is zelfs bij de vogelen het uitgeſtrektſte; de borstholte is bij deze dieren, in evenredigheid van het onderlijf, veel grooter; de luchtcellen loopen zelfs tot in het laatſte rondom de maag, de lever, het hart, en de grootere vaten, zelfs in de tusſchenruimten der ſpieren, tot in de buisjes der holle beenderen voort. Bij de zoogdieren is het Longſtelſel meer bepaald en in de borstholte beſloten. Bij den mensch is de binnen de borstholte beſlotene Long in twee helften verdeeld, zoodat men iedere helft als eene bijzondere Long kan beſchouwen, waarvan de regter iets grooter, en uit drie kwabben is zamengeſteld, daar de linker, met deszelfs grootſte gedeelte naar de linker holligheid der borst uitgeſtrekt, er maar twee heeft. Tusſchen beide Longen ligt het hart, hetgeen bij zijne uitzetting door dezelve omvat wordt. De beide Longen zijn door een middelſchot, hetwelk door eene plooi in de huid der borst gevormd wordt, van elkander geſcheiden, zoodat ieder geheel vrij en afgezonderd in hare eigene holte ligt, die zij bij de uitzetting door het inademen volkomen vervult. Zij hangen alleen nog van boven door haren luchtpijptak met de Longpijp te zamen, en zijn door zware bloedvaten, die uit het hart komen, van achter met hetzelve verbonden. De masſa der Longen is celachtig zwammig, bij kinderen van eene bleekroode, maar bij volwasſenen van eene blaauwachtige kleur. Zij beſtaan uit eene menigte afdeelingen, of kleine lappen, welker teedere vliesachtige wanden zoo naauw aan elkander ſluiten, dat zij te zamen een geheel uitmaken. Ieder lapje is weder door vele nog kleinere vliesachtige afſcheidſels in verſcheidene cellen, *Longblaasjes* genoemd, verdeeld, welke eigenlijk de einden van de fijnſte takken van den ſtam van de luchtpijp uitmaken, en door gedurig herhaalde verdeelingen ten laatſte in de fijnſte en teederſte buisjes uitloopen. De oneindige en talrijke verdeeling dezer einden vormt de zwamachtige zelfſtandigheid der Long; gevolgelijk gaat de ingeademde lucht in eenen onafgebroken ſtroom, door de luchtpijp, in de beide Longen, en, door de grootere takken in kleinere tot in de laatſte buisjes en luchtblaasjes over. Behalve uit deze ophooping van luchtblaasjes, of celletjes, beſtaat de Long nog uit een weefſel van de fijnſte bloedvaatjes van 4 onderſcheidene ſoorten, namelijk: van dat der longpijps-ſlagaderen, die alle takken der luchtpijp vergezellen, haar omſingelen en doordringen, en voor ieder afgaande tak derzelve een takje achter laten. Zij dienen tot voeding van den ſtam der luchtpijp, en tot afzondering van het vocht binnen in dezelve. Uit deze ſlagaderen verzamelen zich de terugvoerende bloedaderen, welke zich nu ten deele terugwaarts, in eenen ſtam, (de *Bronchiaal-vene*) vereenigen, en gedeeltelijk in de longaderen overgaan. Voorts maken de longaders en ſlagaders een voornaam gedeelte van de zelfſtandigheid der Longen uit. Uit de regter helft, of kamer, van het hart komt, namelijk, de groote ſtam der long-ſlagader voort, die zich aanſtonds in 2 takken, voor ieder Long één, verdeelt, en in de-

dezelve in kleinere takken en fijne buisjes uitloopt. De fijnste takjes der long-slagader omringen, even als een net van haar, de longlappen en luchtcelletjes; openen zich gedeeltelijk in de luchtpijp-celletjes, en gaan in bloedaders over, welke zich, rugwaarts, tot steeds grootere takken vereenigen, en eindelijk, uit iedere helft der Long in twee stammen zaamgekomen, als de longaders tot de tweede kamer van het hart terug gaan. Eindelijk behooren tot het geheel der Longen ook nog de zenuwen, welke eensdeels de takken der luchtpijp tot in de Longen verzellen, en anderdeels met de bloedvaten derzelve verloopen. De geheele zelfstandigheid der Long bestaat dus uit eene tallooze menigte, naast elkander liggende, lucht-buisjes en lucht-blaasjes, uit de fijne, netvormige, strotslagaders en aders, de long-slagaders en aders, met derzelver zenuwen, welk alles te zamen door de huid der Long tot een geheel gebragt wordt. Door het inspuiten van gekleurde stof in den stam der onderscheidene vaten kan men alles, tot in de fijnste takjes toe, aan het oog zeer duidelijk vertoonen. Men ziet als dan een boomtje met zijne sterke en zwakkere takken, die tot de fijnte van een haar uitloopen.

LONGPIJP, LUCHTPIJP. Zoo noemt men in het dierlijk ligchaam dat kanaal, achter in het verhemelte, hetwelk uit vliezen en kraakbeenige ringen is zamengesteld, en over het algemeen uit drie stukken, den keelkrop, de eigenlijke Luchtpijp of keel en de takken der Luchtpijp (*Bronchiën*) bestaat. De zamenstelling der Longpijp is voor haar gebruik uitnemend geschikt, en levert een treffend bewijs op van de liefderijke voorzorg des Scheppers. Uit kraakbeen bestaande, dat niet zoo ligt voor drukking wijkt, en gedrukt zijnde, zich door deszelfs veerkracht dadelijk herstelt, maakt zij voor de lucht eenen weg naar de Longen, die altijd open blijft, en de ademhaling, die wij niet ontbeeren kunnen, ten allen tijde, ook zelfs als wij slapen, volkomen vrij laat; terwijl zij zich door een aanmerkelijk aantal ringen dezer kraakbeenen zeer gemakkelijk, zonder eenige aanmerkelijke vernaauwing, naar de verschillende buigingen en verdraaijingen van den hals en het hoofd rigt. Aan de achterzijde, waar deze ringswijze kraakbeenderen, door een sterk vezelachtig vlies voltooid, eindigen, wijkt de Longpijp niet alleen voor het voedsel, vooral voor het eeten, hetgeen door den slokdarm naar de maag loopt, maar ook hierdoor kan zij zich ook vernaauwen en wijder maken; geeft dus, naar eisch van zaken, eene aanmerkelijke verandering in het geluid, en bewijst, inzonderheid bij het zingen en spreken, de wezenlijkste diensten. Met een oneindig getal van zenuwen doorweven, wordt haar binnenste vlies zeer aandoenlijk, waardoor wij niet alleen als van zelf gewaarschuwd worden, zoodra er iets in de Longpijp komt, hetwelk voor de ademhaling als anderzins schadelijk is; maar waardoor wij tevens, door de ontstane en aanhoudende prikkeling, worden aangemaand, om door sterkere en

 beur-

beurtelings herhaalde uitademing dit fchadelijke uit te drijven, en het daaruit te vreezen gevaar door hoesten voor te komen. Op dat wij, echter, niet bij elke uitademing, daar de lucht niet altijd dezelfde, maar nu eens kouder, dan warmer, nu eens drooger dan vochtiger, of min of meer onzuiver is, telkens zouden behoeven te hoesten, heeft de Voorzienigheid de Longpijp allerwege voorzien met een aantal van kleine kliertjes, die, aan derzelver binnenfte gedeelte geplaatst, gedurig een taai en flijmerig vocht opleveren, hetwelk de Longpijp niet alleen voor verdrooging bewaard, maar tevens de al te groote gevoeligheid en prikkeling matigt.

LONGOBARDEN. Een bekend, oud Duitsch volk, van den ftam der *Hermionen* of *Sueven*, dat in de oudfte tijden aan de Oostzijde van de *Elbe*, in het Oostelijk gedeelte van het vorftendom *Lunenburg* en in de *Altmark*, of de zoogenoemde *Barden-gau*, woonde, en zijnen naam waarfchijnlijk van de lange baarden, dat is fpiefen of hellebaarden ontleend heeft, waardoor het zich van de overige Duitfche volken onderscheide. De *Longobarden* trokken, naderhand, naar den Noordelijken oever van den *Donau* in het land der *Rugiers*, en maakten, nadat zij van den Griekfchen keizer, JUSTINIANUS I, een gedeelte van *Pannonië* verkregen hadden, in 565, onder hunnen koning ALBOIN, aan het rijk der *Gepiden*, in *Zeven bergen*, en in *Moldavië* een einde. Hierna veroverden zij, 3 jaar later, onder denzelfden vorst, in vereeniging met vele duizend uitgewekene *Sakfen*, geheel *Opper-Italië*, (hetwelk nu het rijk der *Longobarden*, naderhand *Lombardije* genoemd werd), benevens een groot deel van *Middel-*en *Neder-Italië*, en handhaafden zich hier tot op KAREL *den Grooten*, die in 773 met hunnen laatften koning, DESIDERIUS, in oorlog geraakte; dezen geheel overwon en onttroonde, en daardoor aan de heerfchappij der *Longobarden*, in *Italië*, een einde maakte.

LONG-PROEF. Eene zekere proef, die men met de Longen van een dood, pas geboren kind in het werk ftelt, om daardoor te onderzoeken, of hetzelve na de geboorte al of niet geleefd heeft, en daarin gelegen is, dat men de Longen in een ruim vat met fchoon water doet, ten einde waar te nemen, of zij drijven of zinken. Deze proefneming berust op de onwederlegbare waarheid, dat bij een pas geboren kind, zonder ademhaling, geen wezenlijk leven plaats heeft; doch dat het ademen bepaalde veranderingen in de Longen te weeg brengt, waardoor deze zich van anderen, die nog niet geademd hebben, onderfcheiden. Voor de geboorte zijn, namelijk, de Longen donkerrood, liggen in eene naauwe ruimte der borstholte zamengetrokken; zijn vast en fpecifiek zwaarder dan het water, gelijk ook de zelfftandigheid van andere ingewanden. Zij zinken daarom in het water, zoowel geheel als bij ftukken, en wanneer men dezelve doorfnijdt, vertoonen er zich geene luchtblaasjes, noch in noch buiten het water, zoo als mede ook weinig bloed. Heeft

echter het kind na de geboorte geleefd, en dus geademd, dan is er lucht in de Longen gedrongen; de holligheid der borst is daardoor wijder geworden; de Longen zelve zijn uitgezet, en vertoonen eene fpontieufe, zwamachtige, bleek-roode zelfftandigheid; bedekken het hart en vervullen de borstholte. Zij zijn nu fpecifiek ligter dan het water, en drijven dus, zoowel in vereeniging met het hart, als zonder hetzelve, zoowel in haar geheel als in ftukken gefneden. Bij het doorfnijden zelf dringt de lucht, met een daaraan bijzonder eigen geluid, wanneer men de Longen onder water zamendrukt, in blaasjes uit dezelve omhoog; terwijl uit de doorgefnedene Longen een rood, veelal fchuimend, bloed te voorfchijn komt.

Men heeft tegen de Long-proef, wel is waar, verfcheidene tegenwerpingen ingebragt; doch die dezelve niet omverftooten, maar flechts zekere voorwaarden en vooronderftellingen noodig maken, door welker in achtneming zij buiten alle twijfel gefteld wordt. De voornaamfte dezer tegenwerpingen zijn deze: 1. Er kan lucht in de Longen zijn, zonder dat het kind geademd heeft. Dit zou echter flechts kunnen plaats hebben: *a*, door inblazing, wanneer de borst van het kind alleen niet gewelfd, in de Longen zeer weinig bloed, en dit niet helder rood noch fchuimend is: *b* door bederf; doch in dit geval moeten ook de overige deelen er door aangetast zijn: de Longen zijn niet uitgezet, noch van eene bleekroode kleur; de luchtblaasjes vertoonen zich alleen op hare oppervlakte, en niet tot in hare binnenfte zelfftandigheid, wanneer niet de uiterfte graad van bederf alle derzelver deelen aangetast en verwoest heeft. 2. Het kind kan geademd, en bijgevolg geleefd hebben, zonder dat er lucht in de Longen te vinden zij. Dit is onbewijsbaar, en ftrijdt met den aard der zake, en het denkbeeld van vertooning van leven. 3. Er kan een gedeelte der Longen drijven, en een ander zinken; doch dit kan alleen het geval zijn bij ongeftelde, met puisten, zweren of flijm bezette Longen, en, bij eene groote zwakte van het kind, eene gedane poging tot ademhalen aanduiden, zonder dat er mogelijkheid was, om het leven verder te kunnen voortzetten. En 4. Een kind kan geleefd hebben, zonder te ademen: dan de toeftand van fchijndood kan geen leven genoemd worden: zonder te ademen heeft er geen leven plaats. Met behoorlijke in achtneming van alle te gelijk voorhanden zijnde omftandigheden, kenmerken, en de uit hoofde der genoemde tegenwerpingen, noodzakelijke middelen van voorzorg, ten aanzien van een vereischt onderzoek van het uiterlijk aanzien van het kind, en de gefteldheid der overige ingewanden, kan de Longproef als een voldoend middel befchouwd worden, om te beflisfen, of het kind al of niet na de geboorte geleefd hebbe. Men heeft daartoe nog wel andere proeven voorgeflagen, welke op de verhouding van het gewigt des geheelen ligchaams, zoo wel tot de Long, die geademd, als die niet geademd heeft, alsmede op de ruimte der borstholte voor en na de ademhaling, berusten; dan deze zijn ingewik-

 kel-

kelder, moeijelijker, en nog meer onzeker, dan de hierboven opgegevene.

LOOD. Dit metaal komt, even min als het tin, in eenen gedegenen ſtaat voor, maar wordt altijd verërts of kalkvormig gevonden. Het is rijkelijk in de mijnen voorhanden, vooral in *Engeland* en *Duitschland*, en is niet hoog in prijs, alzoo het gemakkelijk uit de ertſen kan gewonnen worden. Aan de lucht blootgeſteld, ſlaat het Lood graauw aan, en verft met eenen bijzonder eigen reuk blaauwachtig af, wanneer het ſterk gewreven wordt. Het is het weekſte der vaste metalen; ligt buigzaam, doch niet zeer rekbaar, en weinig taai. Ten aanzien der zwaarte wordt het alleen door platina, goud en kwikzilver overtroffen. Het ſmelt reeds voor dat het gloeit, en brandt ligtelijk tot een zuurſtofmetaal of oxide. Dit Lood-oxide wordt in eene ſterk vermeerderde warmte allengskens verglaasd, en door alle zuren opgelost, vormende daarmede zouten, waarvan ſommige eenen zoetachtigen ſmaak hebben. Zoodra het Lood vloeibaar geworden is, vertoont zich aanſtonds op deszelfs oppervlakte een bedekſel van asch of graauwe loodkalk, welke, hoe vele overeenkomst, voor het uiterlijke, ook met de tin-asch hebbende, echter van deze wezenlijk onderſcheiden is; zoo als men kan waarnemen, wanneer men voortgaat met beide metalen op een matig vuur, zonder dat zij ſmelten, te branden. In plaats, dat de loodasch, zoo als die van het tin, witter zou worden, neemt zij veeleer in het eerst eene gele kleur aan, in welke gedaante zij *Masſicot* heet, netwelk door eene voortgezette gloeijing rood, en dan *Menie* genoemd wordt. Deze verſchillend gekleurde Lood-oxiden zijn van elkander, door de hoeveelheid zuurſtof, onderſcheiden, waarvan de menie het meest bevat. Wanneer men voorts de loodkalk zoodanig verhit, dat zij vloeibaar wordt, zoo vormt zij zich tot eene geelachtige, glasaardige ſtof, welke men *Lood-* of *Goudgelit* noemt, waarvan zich de pottebakkers veel tot het verglazen hunner vaten bedienen. Het Lood wordt menigvuldig gebruikt. Behalve tot het dekken van de vorsten der daken, het beleggen van goten, het bereiden van Loodwit (*zie aldaar*) enz. bedient men zich er van tot kogels en hagel voor het ſchietgeweer, en tot het belangrijkſte, dat er zijn kan, tot het gieten der drukletters, waarvan dit metaal een der beſtanddeelen uitmaakt.

Van hoeveel nut het Lood ook zij, zoowel in den metaal- als geoxideerden ſtaat, bezit het nogtans ook een vergiftigend vermogen, waartegen men niet, dan op het nadrukkelijkſte kan waarſchuwen. In de ſteden onder anderen worden de goten der huizen met Lood belegd, waaruit het regenwater niet alleen door looden pijpen naar den bak gebragt wordt, maar die meestal zoodanig gelegd zijn, dat zij met eenig water gevuld blijven. Dit water, vooral door bladeren en andere dingen onzuiver en zuurachtig geworden, tast het Lood aan, oxideert of verkalkt hetzelve, en lost dit lood-oxide vervolgens op, en wordt alzoo in den regenbak vergaderd, en veelal door loo

den

den zuigpompen weder opgepompt. Het natuurlijk gevolg hiervan is, dat dit vergiftigd water, door deszelfs veelvuldig gebruik, de rampzaligste uitwerksels te wege brengt, die, alhoewel zich niet oogenblikkelijk openbarende, juist, omdat zij zich langzaam en in slepende ziekten vertoonen, des te verderfelijker zijn. Een onzer verdienstelijke landgenooten, WILLEM VAN BARNEVELD te *Amsterdam*, heeft in eene schoone redevoering alles gezegd, wat omtrent het alzoo verdachte regenwater behoord onderzocht en in acht genomen te worden, werwaarts wij dus onze lezers verwijzen. (*)

LOOD-SUIKER. Dit is eigenlijk een zout, bestaande uit zuurstoffig lood (*loodoxidule*) met azijnzuur verbonden, doch daardoor niet geheel verzadigd. Het komt doorgaans in kristalvormige koekjes van eene witte kleur, zoeten smaak, oplosbaar in water en wijngeest, voor. Het wordt verkregen, wanneer men het lood in azijn oplost, en deze oplossing laat uitdampen. Dit vergift ontleent zijnen naam van den zoeten smaak, en wordt in de geneeskunde en verwerijen, en ook wel tot het vervalschen der wijnen gebruikt. Om zich van deze hoogstschadelijke vermenging te overtuigen, kan men zich van de zoogenoemde wijnproef van den scheidkundigen HAHNEMANN bedienen.

LOODWIT. Deze nuttige en meest gebruikt wordende verfstof is eene verbinding van koolstofzuur, of vaste lucht, met loodoxide, welke ontstaat, wanneer het lood, door het in damp veranderde azijnzuur, hetwelk daarbij tevens gelijks ontleed wordt, ingevreten en opgelost is. De bereiding van de Loodwit geschiedt op de volgende wijze. Men heeft een groot aantal aarde potjes, veel naar smeltkroezen gelijkende, die van boven wijder worden, en omtrent 8 duim hoog, en van boven 4 of 5 duim wijd zijn. In dezelve bevinden zich drie staafjes, of een houten kruisje, op een derde van de hoogte der potjes, beneden hetwelk bierazijn gegoten wordt, zoo echter, dat deze het kruisje niet raakt. Op hetzelve plaatst men los zamengerold blad-lood; zet als dan de potjes in broeijende mest; (of, volgeus den scheidkundigen HAHNEMANN, in daartoe bijzonder ingerigte ovens) legt over dezelve dunne plankjes, en brengt hierop weder mest en potjes tot 5 of 6 rijen boven elkander, waarna men alle deze potjes 5 of 6 weken aldus aan de warmte der broeijende mest bloot stelt, opdat de azijndamp door de looden rolletjes dringe, en dezelve verzure. Daarna neemt men de potjes uit de mest; werpt de wit verzuurde rolletjes in troggen; maakt dezelve met water tot eenen dikken pap; scheidt de nog onverzuurde looddeelen af, en maalt het lood verzuursel op eenen molen tot fijn poeder. Vervolgens wordt dit Loodwit nog eens tot eenen pap bereid, en in onverglaasde, kegelvormige potten gedaan, waarin men het zoo lang

(*) Men vindt deze Redevoering in het *Nieuw Magazijn van Wetenschap, Kunst en smaak*, alsmede in den *Enkhuizer Almanak* voor 1804, door de maatschappij: tot *Nut van het Algemeen*, uitgegeven.

lang ſtaan laat, tot dat het, door droogte, aan de zijden los wordt, wanneer men de potten omkeert, en zoo als ſtolpen over het Loodwit ſtaande, hetzelve volkomen laat droog worden.

Het Loodwit wordt het meest in olieverwen gebruikt, en daartoe geſtampt en gewreven, welk werk voor 's menſchen gezondheid hoogst nadeelig is, vermits de ingeademde of doorgeſlikte ſtof eene vreesfelijke ziekte veroorzaakt, die men ſchilders-koliek, of mijn-teering noemt. Offchoon het Hollandſche nog voor het beste gehouden wordt, mengt men echter, onder het malen, er ook dikwijls krijt onder, om het voor minder prijs te kunnen verkoopen, hetgeen echter in alle opzigten nadeelig is, als kunnende deze verwſtof daardoor niet zoo dun worden uitgeſtreken, noch hare kleur en vastheid zoo wel behouden. Van hier, dat men zich in de ſchilderkunst van een zuiverder Loodwit, onder verſchillende benamingen, bedient: zoo is het *Kremnitzer wit*, met gomwater tot koekjes gebragt, een zuiver Loodwit, en draagt, met ſtijffelwater tot een deeg, en daarna tot platte koekjes gevormd en gedroogd, den naam van *Schieferwit;* terwijl het zoogenoemde *Parelwit* mede een Loodwit is, met een weinig Berlijnsch blaauw vermengd.

LOOPGRAVEN, (*approches*, *tranchées*), zijn drooge grachten, welke ſchuins, in allerlei bogten, tegen eene belegerde ſtad of vesting gegraven worden, en wel zoo, dat de opgeworpene aarde, na den kant der vesting, eenen wal vormt, opdat de belegeraars de belegerde plaats daardoor, zonder gevaar, kunnen naderen. Om deze loopgraven, die gewoonlijk van 4 tot 7 voet diep, en 11 of 12 voet breed zijn, te vernietigen, bedienen zich nu de belegerden, dikwijls van tegengeſtelde Loopgraven (*contre-approches*). Over het algemeen verſtaat men onder Loopgraven alle ſoorten van werken, welke de belegeraars voor eene vesting of ſtad opwerpen, om dezelve daardoor te bemagtigen. De Loopgraven *te openen* (*ouvrer les tranchées*) beteekent dus zoo veeel, als zoodanige werken te beginnen. De Maarſchalk DE VAUBAN was de uitvinder derzelve.

LOOSJES, (ADRIAAN) werd op den 5den van Grasm. 1689 te *Westzaandam* geboren. Zijn vader was CORNELIS LOOSJES, Leeraar in de *Vriesſche* Doopsgezinde gemeente aldaar, en zijne moeder NEELTJE DIRKS, die hij reeds vroeg verloor; doch welk verlies eenigermate vergoed werd door een tweede huwelijk zijns vaders, met TRIJNTJE DIRKS, aan welker opvoeding hij, zoo als hij zelf erkende, veel te danken had. Zijn ſmaak viel in zijne kindſche jaren, inzonderheid, op de gemeene rekenkunde, waarbij hij, nog geen 12 jaar oud, ook nog die voegde, welke bepaaldelijk tot de zeevaartkunde behoort, alsmede de ſterrenkunde, in zoo ver deze daarbij te pas komt. Zijn lust in de zeevaart- of ſtuurmanskunst bewoog hem, om in zijn 14de jaar, met zijns vaders vriend, den kommandeur CORNELIS GIJSBERTSZ. ZORGDRAGER, bekend door zijne *Beſchrijving van de bloeijende opkomst der aloude en hedendaagſche Groen-*

Groenlandsche Visscherij, eene reis naar *Groenland* te doen, welke hem zooveel genoegen gaf, dat hij geen ander beroep, dan dat eens zeemans, zoude gekozen hebben; doch hij bepaalde zich, op raad zijner ouders, tot het leeren van een handwerk, en wel der houtzagerij, om zich voorts tot den houthandel bekwaam te maken. Ondertusschen verliet hem de zucht ter behartiging der wetenschappen niet, en beoefende hij vooral de wis-, sterren-, aardrijks-, tijdreken- en geschiedkunde. Achttien jaar oud zijnde, begon hij meer opzettelijk zijn werk te maken van de beoefening der heilige schriften, waarin hem de schriftuur-oefeningen, die, met vrijheid van spreken voor allen, in de gemeenten te *Zaandam*, onder het opzigt der leeraren gehouden werden, zeer behulprijk waren, en waarbij hij zelf eerlang eene en andere beurt waarnam. Weldra echter, bespeurende, dat hem, tot voortzetting der schriftuurkennis, den sleutel der taalgeleerdheid ontbrak, besloot hij, in zijn 20ste jaar, te midden zijner bezigheden, tot het aanleeren der geleerde talen, en verkreeg door het onderwijs van H. G. Mellinghuizen, die toen te *Westzaandam* in het Latijn onderwijs gaf, en dat van den eerwaarden Colerus, leeraar bij de Luthersche gemeente aldaar, eene genoegzame kennis van de Latijnsche, Grieksche, Oostersche, en inzonderheid der Hebreeuwsche talen, waarbij hij zich vervolgens ook nog in de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche oefende.

Aldus toegerust was Loosjes nu in staat, om zijne kundigheden in de gemelde wetenschappen, te beschaven en uit te breiden, waardoor hij te gelijk aanleiding ontving, om in de letter-, oordeel- en oudheidkunde meer ervaren te worden, waarvan hij zich, in het beoefenen der heilige bladeren, met zeer veel vlijts bediende; terwijl hij zich tevens nu toelegde, om de kerkelijke historie, zoo uit de oorspronkelijke schriften, als uit latere schrijvers, zorgvuldig na te sporen. Omtrent 21 jaar oud zijnde, liet hij zich, onder de vereenigde Doopsgezinden te *Westzaandam* den waterdoop toedienen, en werd, ruim 4 jaar daarna, tot tienden leeraar bij de negen toen in dienst zijnde, door die gemeente verkozen. Dit groot getal leeraren, die toen nog meestal uit de geoefendsten onder de broeders genomen werden; geene jaarwedde trokken, en buiten het predikambt eenig beroep om handen hadden, maakte den dienst gemakkelijk, zoodat hij daarbij zijn koopbedrijf zeer wel kon waarnemen. Hij deed zijne eerste leerrede in genoemde gemeente den 6den van Sprokkelm. 1715; besteedde de snipperuren, welke hem overschoten, tot het verder aankweeken zijner kundigheden, in de bovengemelde wetenschappen; terwijl hij er de penningkunde bijvoegde, en de natuurkunde en vaderlandsche geschiedenis, een tijd lang, zijne aandacht in het bijzonder boeiden. Het getal der leeraren, door afsterven, tot 4 verminderd zijnde, werd de dienst onder dezen verdeeld; doch ten laatste alleen met eene zijner ambtgenooten overblijvende, liet hij zich, met vele moeite, tot het waarnemen van

den halven dienst bewegen, op eene jaarwedde van 800 gulden; hebbende hij tot dien tijd toe (1745) geene bezoldiging genoten. Sedert verledigde hij zich genoegzaam geheel tot den predikdienst, en nam zijnen houthandel slechts als bijwerk waar, tot dat hij zich eindelijk, in 1749, geheel van allen koopmansbedrijf ontsloeg. In het volgende jaar verminderden zijne ligchaamsvermogens blijkbaar, en dit nam, van tijd tot tijd, dermate toe, dat inzonderheid de stem- en spraak vormende deelen zoodanig verzwakten, dat hij ten laatste voor het meerderdeel zijner gemeente niet meer verstaanbaar was. Dit bewoog hem eindelijk, om in 1762 zijn ontslag te verzoeken, hetwelk hem, met behoud van zitting en stem in den kerkenraad, werd toegestaan. Offchoon van een sterk ligchaamsgestel, en over het geheel zeer gezond, begonnen zijne krachten, met zijn 70ste jaar, alhoewel zonder ziekte, dermate te verminderen, dat hij in de laatste jaren zijns levens, schoon gezond van harte, zich zelven niet meer konde helpen. Hij droeg dit zijn lot met eene voorbeeldige gelatenheid, vol van opregte dankbaarheid aan de Voorzienigheid voor het menigvuldige genotene goede, en bezield met de hope der zalige onsterfelijkheid op de gronden van het Christendom, door hem zoo lang aan anderen gepredikt. Langzaam, zonder eenige kwaal, bezweken zijne levenskrachten, tot zij hem op den 24sten van Lentem. 1767, in den ouderdom van ruim 77 jaar, geheel verlieten, en hij zachtkens ontsliep.

Loosjes bezat, bij een gezond en sterk ligchaamsgestel, eene onvermoeide geestgesteldheid, die hem tot eene langdurige inspanning bekwaam maakte; een vaardig begrip, een bondig oordeel, en een sterk geheugen; terwijl zijne stipte geregeldheid in al zijn bedrijf, en bovenal zijn regel, om ééne zaak te gelijk te doen, hem in staat stelde, om veel uit te voeren. Als leeraar predikte hij niet alleen in zijne gemeente, maar ook in andere gemeenten zijner gezindte, en hoorde men hem gaarne; want schoon hij niet geschikt was, om zijne leerredenen met eenen ongemeenen zwier van uiterlijke welsprekendheid voor te dragen, bezat hij de gave, om zijne gedachten met eene behoorlijke klaarheid, den vereischten ernst en eigenaardigen nadruk, en somtijds hartroerend, voor te stellen; waarbij hij zelf zoo aangedaan was, dat hem dikwijls een traan ten oogen uitkwam; inzonderheid, wanneer hij onderwerpen behandelde, die de snaar der liefde en edelmoedigheid roerden, waarvoor hij zoo zeer vatbaar was. Zijne uitgebreide menschenliefde zette hem aan, om vergelegenen met raad en daad bij te staan, en in algemeene nooden, met anderen, het zijne ter hulpe en redding toe te brengen; waarvan de bezorging van door watervloeden ongelukkig gewordene landgenooten, inzonderheid, ten bewijze kunnen strekken. Bovendien was hij bijzonder ijverig in het behartigen van de Doopsgezinde societeit in *Noord-Holland*. Men bediende zich gaarne van zijne veeljarige ondervinding, en volgde veelal zijnen daarop gegronden raad. Hij ont-

zag

zag geene moeite in het waarnemen van deze en geene afzonderlijke oefeningen, om jonge lieden, zoo in de godgeleerdheid als in andere wetenschappen, tot het beschaven en vermeerderen hunner kundigheden behulpzaam te zijn, en bezorgde, een tijd lang zijner eigene gemeente en ook anderen, kweekelingen voor den predikdienst. In het algemeen hield hij in al zijne oefeningen voornamelijk het oog gevestigd op het noodzakelijke en nuttige, en bepaalde bovenal zijne aandacht op het onderscheid tusschen hetgeen zeker, of waarschijnlijk, was, ten einde niet het laatste met het eerste te vermengen, waartoe de wiskunde zijnen geest eene plooi gegeven had. Voor het overige, wetende, hoe dikwerf men kan mistasten, was hij voor zich zelven daarentegen op zijne hoede, en tevens zeer inschikkelijk omtrent de misslagen van anderen. Inzonderheid had dit plaats in zijne wijze van denken over de godgeleerdheid, welke hij, uit dien hoofde, met omzigtigheid en bescheidenheid behandelde. Verdraagzaamheid was een sieraad van zijn karakter, en maakte hem geacht en bemind bij lieden van onderscheidene gezindheden, en zijne verkeering gezocht onder derzelver leeraren; zoodat men hem ten laatste, vrij algemeen, bij den naam van *vader* LOOSJES noemde.

Tot het vervaardigen van eenig uitgebreid werk, had hij wel plans gevormd, en daartoe vele aanteekeningen gemaakt; doch bij mangel aan tijd, zoo als men uit het reeds gezegde kan opmaken, bleef dit ook daarbij berusten. In de *Godgeleerde vermakelijkheden*, echter, bij den geleerden M. SCHAGEN uitgegeven, treft men een en ander stuk aan, door A. L. onderteekent. Ook had hij met dezen zijnen vriend, en JAN ROGGE, leeraar bij de *Friesche* Doopsgezinde gemeente te *Zaandam*, deel in de gezamenlijk ondernomene en volvoerde vertaling der *Werken van den Joodschen Geschiedschrijver* JOZEPHUS, volgens de Griekfche uitgave van den Hoogleeraar S. HAVERKAMP: eene vertaling, met diens goedkeuring ondernomen, en door hem, met weinige verandering, goedgekeurd; doch waarvoor men, eershalve, en om het werk grooter vertier te bezorgen, 's Hoogleeraars naam geplaatst heeft. De kaart van het *Heilig Land*, in de uitgave van 1727, is door onzen LOOSJES geteekend, die ook de kaarten vervaardigde voor de *Verklaring des Bijbels van de Engelsche Godgeleerden*, in 1740 en vervolgens, bij TIRION en LOVERINGH uitgegeven. De *Heilige Aardrijksbeschrijving* werd door hem meer bepaald beoefend, en een *kort begrip* daarvan deed hij plaatsen achter de *Schriftuurlijke Historie van* WATTS. In de *Vaderlandsche Letteroefeningen* vindt men van hem eene *Beschrijving der uitgestrektheid van Palestina, in lengte en breedte*, opgemaakt uit PTOLOMEUS, JOSEPHUS, EUSEBIUS, HIERONIMUS, ANTONINI *Itinerarium*, en het *Itinerarium Hierosolymitanum*. Ook aan de verschijning eener betere Nederduitsche vertaling van de *Kerkelijke Geschiedenis* van EUSEBIUS, dan de oude, in 1660 te *Dordrecht* gedrukt, nevens die van SOZOMENUS, SOCRATES en THEODORETUS, had onze LOOSJES

zeer

zeer veel deel: zij werd, op zijnen aandrang door A. A. v. DER MEERSCH, laatstelijk Hoogleeraar bij de kweekschool der Remonstranten te *Amsterdam*, doch toen nog predikant te *Hazaartwoude*, ondernomen, en bij F. HOUTTUIN uitgegeven. Dit werk werd door hem met *tijdrekenkundige aanmerkingen* verrijkt, welke achter de kronijk gevoegd, en van groot nut ter opheldering dezer kerkgeschiedenis zijn; alsmede met 2 kaarten, die door hem zijn ontworpen en geteekend. Eindelijk leverde hij aan den grooten geschiedschrijver J. WAGENAAR, die, zoo als bekend is, meerendeels de stukken tot den *Tegenwoordigen staat der vereenigde Nederlanden*, bij TIRION, vervaardigde, eenige berigten omtrent de *Zaan* en *Zaanlandsche dorpen*, die den grondslag uitmaken van de *Beschrijving dier dorpen*, welke hij besloten had ten eenigen tijd in het licht te geven; doch eerst na zijnen dood, met aanmerkingen van zijnen zoon P. LOOSJES ADRZ. verschenen zijn.

LOOSJES ADRZ. (PETRUS) was de jongste zoon van ADRIAAN LOOSJES, (*zie hier boven*) Doopsgezind leeraar te *West-Zaandam*, en TRIJNTJE LOUWRENSE LOUWEN, en werd aldaar in Slagtm. 1735 geboren. Schoon zijn vader liever gezien had, dat hij zich tot eenen geneesheer, dan tot eenen godgeleerden, gevormd had, liet hij hem echter zijne vrije keuze, ten gevolge waarvan hij zich in 1754 op de kweekschool der Doopsgezinden te *Amsterdam* begaf; zich onder TJERK NIEUWENHUIS, hoogleeraar in de wijsbegeerte, natuurkunde en godgeleerdheid, eerst in de voorbereidende wetenschappen, en daarna in de godgeleerdheid zelve, oefende, en tevens de lessen van den Hoogleeraar KOOLHAAS in het Hebreeuwsch, en die van KRIGHOUT, hoogleeraar der Remonstranten in de godgeleerdheid, vlijtig bijwoonde. In 1759, tot het predikambt bevorderd zijnde, werd hij eerst aan *den Horen* op *Texel*, vervolgens van daar te *Monnikendam*, en in 1762 te *Haarlem* bij de Doopsgezinde gemeente, op het *Heilig land*, beroepen, waar hij bijna 50 jaar het leeraarambt, met veel lust, trouw en ijver, bekleed heeft; zijnde hij ruim 2 jaar voor zijnen dood, met behoud van eer en wedde, ontslagen. Zijn predlktrant was meest in den smaak der *Engelschen*, in zijne jeugd onder de Doopsgezinden de heerschende: zijne leerredenen liepen veelal over zedekundige onderwerpen, en werden door hem met eene levendigheid en vuur uitgesproken, die zijne ernstige behartiging van de zaak van godsdienst en deugd kenmerkten. Hij stierf den 12den van Louwm. 1813, oud ruim 77 jaar. Acht jaar te voren had hij zijne huisvrouw SIJTJE OUDT, dochter van SIMON OUDT en AAGJE KORVER van *Zaandam*, verloren, en liet bij zijn afsterven 2 kinderen na, namelijk ADRIAAN LOOSJES PZ. en AGATHA CATHARINA LOOSJES.

LOOSJES was een dier mannen, die zijnen tijd, van zijn hoofdberoep overig, wijsselijk wist te verdeelen. Hij verledigde zich niet alleen door keurige vertalingen van de vernuften van andere natien, maar

maar ook door oorſpronkelijken arbeid, om het rijk van kennis en deugd uittebreiden. Reeds vroeg leende hij de hand aan de maandelijks uitkomende *Letteroefeningen*, door zijnen broeder CORNELIS opgerigt en aangelegd; inzonderheid in dat gedeelte, hetwelk den naam van *Mengelwerk* droeg, waarin hij bijna eene reeks van 50 jaar een verbazend aantal ſtukken, ſomtijds oorſpronkelijke, maar ook vele vertalingen uit het Engelsch en Fransch, vooral de Natuurlijke historie, zede- of letterkunde betreffende, leverde; terwijl hij ook nu en dan, alhoewel minder in getale, uittrekſels en beoordeelingen vervaardigde, waarvan men nog, onder zijne nagelaten papieren, eenen voorraad van onderſcheidene ſtukken gevonden heeft. In het ſpectatoriaal blad, *de Denker*, zijn ook verſcheidene vertoogen van zijne hand. Onder zijne verdere oorſpronkelijke werken behooren: 1. *Beſchouwingen van de werken der Natuur, ten opzigte van viervoetige dieren* enz. ten betooge van Gods magt, wijsheid en goedheid, of *vervolg van de tweede verbeterde uitgave van* J. RAIJ, *Gods wijsheid geopenbaard in de werken der Schepping*, welke laatſte van zijnen broeder CORNELIS was. Dit werk, dat in 1768 in het licht verſcheen, werd met veel genoegen ontvangen. 2. *Leerzame zamenſpraken over eenige dieren, vogels en visſchen*, in het volgende jaar uitgegeven. 3. Eene verhandeling, ter beantwoording der eerſte prijsvraag, door het in 1778, opgerigt godgeleerde genootſchap van TEIJLER uitgeſchrevene *over het onderſcheidend kenmerk der Christelijke Openbaring*, welke met de tweede zilveren medaille bekroond werd, en in het 1ſte deel van de verhandelingen van dat genootſchap is te vinden. 4. Het vervolg op WAGENAARS *Vaderlandſche Historie*, waarvan het 1ſte deel in 1786, en het laatſte, namelijk het 47ſte, in 1811 ten voorſchijn kwam; hebbende hij, daar dit vervolg eerst met het uitbarsten der Amerikaſche onlusten begon, ook nog het tusſchen beide open gebleven vak der geſchiedenis, waar WAGENAAR eindig met 1752, loopende tot 1774, met 3 deelen aangevuld; terwijl het geheele werk met 1806, en dus met het einde der regering van den Raadpenſionaris SCHIMMELPENNINCK, afloopt. En 5 *Redevoeringen voor Neêrlandsch Jongelingſchap*, 2 deelen, welke, behalve eene *Redevoering*, bij gelegenheid der invoering van de Christelijke gezangen en liederen bij de vereenigde Doopsgezinde Gemeente te *Haarlem* 1805, de eenige leerredenen zijn, welke hij afzonderlijk heeft uitgegeven.

Onder 's mans menigvuldige en keurige vertalingen, of navolgingen, behooren inzonderheid MOSHEIMS *kerkelijke geſchiedenis* uit het Latijn, met bijgevoegde ophelderingen op dezelve; VOLTAIRE, *over de Schimmen*; FINDLAY, *Verdediging der Heilige Schriften en van* JOZEPHUS tegen VOLTAIRE; A. J. ROUSTAN, *Brieven over den tegenwoordigen ſtaat des Christendoms, en het gedrag der ongeloovigen, met eene beantwoording hunner voornaamſte tegenwerpingen*; *de Algemeene Wereldgeſchiedenis van den Abt* MILLOT, 10 *deelen;* ROBERTSONS

SONS *Geschiedenis van Amerika*, 5 *deelen; zijne Geschiedenis van Schotland*, 3 deelen, en *Geschiedkundig onderzoek wegens de kennis der ouden van Indië:* voorts *Verhaal eener reis naar de IJsbergen van Savoije*, door BOURRIT; WATSONS, *Brieven ter verdediging van de voortplanting van den Christelijken godsdienst;* FORDYCES *Vriend der jonge Heeren*, 3 deelen; *Brieven van* J. MOORE, *behelzende eene beschouwing der maatschappij en Zeden in Frankrijk, Duitschland, Zwitserland en Italië; eene navolging van het Fransche werk van* A. M. CERISIER, *Tableau de l'Histoire des Provinces Unies*, dat hij, genoegzaam, in een geheel oorspronkelijk werk veranderde; *Misf* MORES *Gewijde Tooneelstukken;* BEATTIES, *Wijsgeerige, zedekundige Verhandelingen*, 2 deelen; COXES *Beschouwing der maatschappij en zeden in Polen, Rusland, Zweden en Denemarken*, 9 deelen; BENJOWSKIJ *Gedenkschriften en reizen* 4 deelen; *Baarblijkheid van den Christelijken Godsdienst* door J. BEATTIE; *Reizen van* ACERBI, *door Zweden en Finland, tot aan de Uiterste grenzen van Lapland*, in 4 deelen, en eindelijk, uit het Engelsch, voor TEIJLERS godgeleerd genootschap, de verhandeling van den Hoogleeraar L. W. BROWN, over de vraag: *in welken zin kunnen de menschen gezegd worden vrij te zijn?* te vinden in het XIII deel der verhandelingen van dat genootschap.

Het geheele leven van LOOSJES was, behalve den bepaalden tijd, dien hij voor ligchaamsbeweging en de gezellige verkeering afzonderde, tusschen de werkzaamheden van zijn leeraarambt en de letteroefeningen verdeeld. Zijn karakter was levendig en vurig, en helde tot het ernstige. Hij was zeer op orde gesteld, en de minste overtreding daarvan verwekte bij hem een onaangenaam gevoel, dat hij met moeite bedekte. Voor het overige beminde hij zijn vaderland; stelde godsdienstige en burgerlijke vrijheid op hoogen prijs; was een vijand van alle dweepzucht en huichelarij; een voorstander der verlichting; een kloek en ijverig verdediger der Christelijke openbaring, doch tevens een vurig en krachtdadig handhaver der Rede in het stuk van den godsdienst. Zijn leven was eenvoudig; zijn wandel deugdzaam, en zijne nagedachtenis blijft nog in zegening bij allen, die hem gekend hebben.

LOOSJES Pz. (ADRIAAN) De zoon des vorigen, die aan den *Horen*, op het eiland *Texel*, den 13 van Bloeim. 1761 geboren werd; eene beschaafde, en allezins godvruchtige opvoeding genoot, en in den beginne tot den geestelijken stand bestemd werd. Hij zoude in het kerkgenootschap der Doopsgezinden, waartoe hij met zijne ouders behoorde, een sieraad geweest zijn, doch hij wijdde zich, na de Latijnsche scholen doorloopen, en zich eenigen tijd aan het Amsterdamsch *Athenaeum* geoefend te hebben, aan den boekhandel, waarin hij zich ongetwijfeld vele verdiensten boven anderen verworven heeft. Hij vestigde zijne woonplaats in *Haarlem*, waar hij zijne kindschheid en jeugd had doorgebragt, en begon van nu af

eene loopbaan, die zich, van fchrede tot fchrede, door eene voorbeeldelooze werkzaamheid kenmerkte. Behalve de menigvuldige bezigheden, aan zijn beroep verknocht, wijdde hij zich niet alleen aan het in ftand brengen van verfcheidene nuttige en weldadige inrigtingen, zoo als aan de zoo bekende maatfchappij: *tot Nut van het Algemeen*, waarvan hij een zeer verdienstelijk lid was; maar ook aan Dicht- en Letterkunde, in welke vakken hij ons onderfcheidene, waaronder vele keurige, ftukken heeft nagelaten. Ziet hier eene opgave derzelve: *Het leven van* MAURITS LIJNSLAGER; dat van HILLEGONDA BUISMAN; van ROBERT HELLEMANS, en JOHANNES WOUTER BLOMMESTEIN, allen in 4 deelen zijnde van het eerstgemelde reeds de 3de druk op de pers, hetgeen voor eenen roman van dien omvang, in ons land, bijna zonder voorbeeld is: voorts *Historie van mejufv.* SUSANNA BRONKHORST, 6 deelen, welke is uitverkocht; *Lotgevallen van* REINOUD JAN VAN GOLSTEIN *tot Scherpenzeel*, 4 deelen; *Zedelijke verhalen*, 3 deelen, 2de druk in een deel; MENALKAS in 3 boeken; *Roosje*, in 3 boeken, 2de druk, door den heer JANSEN in het Fransch vertaald en uitgegeven; *Mengeldichten*, 2 deelen; *de laatfte Zeetogt van den Admiraal* DE RUITER, met gefchiedkundige aanmerkingen enz. in 12 boeken; *Minnezangen en jeugdige Gedichten*, 2de druk; COUCY *en* JAQULINE, *of het Minnaars hart*; MICHIEL ADRIAANZ. DE RUITER, in 10 boeken; JOSEPH in 6 zangen; *Proeve van gewijde Poezij; de Bijbel*, een dichtftuk; *de Vaderlandfche Zeeheld; St. Euftatius genomen en hernomen; Hulde aan de maatfchappij tot Nut van 't Algemeen, bij derzelver 25 jarig beftaan; Hulde aan* LUTHER, *bij het 3de eeuwfeest der Hervorming; Lauwerkroon voor de Nederlandfche zeehelden, bij den zeeflag voor Algiers; het leven van* CONSTANTIJN HUIJGENS, in gemeenzamen dichttrant; *Gefchiedkundig gedenkftuk van het voorgevallen binnen Haarlem* 1799, 2 deelen; FRANK VAN BORSELEN *en* JACOBA VAN BEIJEREN, 3de druk; CHARLOTTE VAN BOURBON; HUIG DE GROOT *en* MARIA VAN REIGERSBERGEN; LOUISE DE COLIGNY; JOHANN DE WIT, *Raadpenfionaris van Holland*; ARNOLD GEESTERRANUS en SUSANNA VAN OOSTDIJK; *Romeinfche Antieken van vrijheids- en Vaderlandsliefde*, LAZARUS in 4 befpiegelingen; SEMIDA *en* CIDLI, *of de Hope der Opftanding* 2de druk; *de vier levensftanden van den Mensch*, 2de druk; *de Man en Vrouw in de 4 tijdperken huns levens*, 2 deelen, waarvan een 2de druk is in één deel; *de 4 Tijdperken van den dag*; CORNELIUS, *de Hoofdman*, in 3 boeken, 2de druk; *Bijbelfche Tafereelen*, in eenen dramatifchen ftijl, in 33 Tafereelen; *het Hout, of Boschgedachten*, in 6 befpiegelingen; *Hollandsch Arkadia, of Wandelingen in de omftreken van Haarlem; Katwijks zomertogtje; Proeve van Herderskouten, Visfcherszangen en Mengelingen; de Geest der gefchriften van wijlen* J. LE FRANCQ VAN BERKHEIJ, in huislijke zamenfpraken; *Vertoogen ter befchaving en verbetering van den zoogenaamden gemeenen man;* *de*

de Bataven, 1ste en 2de zang; *de worstelingen der Bataafsche vrijheid; het Vaderland aangevallen en verlost; Proeve eener vrije navolging in Alexandrijnsche voetmaat van het gedicht Montmartre, door* Mr. J. MEERMAN *in hexameters; Nederlands volksverwachting*, dichtstuk ter gelegenheid der groote vergadering, ter overweging van het ontwerp der grondwet; *Parijs aan de voeten van keizer* ALEXANDER, 31 *Maart* 1814; *de schim van Czaar* PETER *aan keizer* ALEXANDER; met P. MOENS gezamenlijk, *Rijkdom, Middelbare stand en Armoede*, 2de druk; eene navolging van DELILLE, *de drie rijken der Natuur; Historie van* H. DE GROOT, een schoolboek, en Levensschetsen van mannen en vrouwen, waarvan het 1ste stuk met DR. M. NIEUWENHUIZEN te zamen, en het 2de door onzen schrijver alleen bewerkt is. Voorts heeft de verdienstelijke LOOSJES nog de volgende Tooneelstukken geleverd, als: CAPELLEN TOT DEN POLL; *de slag bij Nieuwpoort;* EMILIA VAN NASSAU; AMELIA FABRICIUS, *of Delft door buskruid verwoest;* KENAU HASSELAAR; EWOUD VAN LODIJKE, *of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal;* EBBA NIELS; DIRK DE BEKKER, alleen Treurspelen; *de vlugt van* HUIG DE GROOT; GEVAARTS *en* GIJZELAAR; HUIG DE GROOTS *tweede ballingschap, of vlugt uit Amsterdam;* C. F. GELLERT, *en* LAURENS KOSTER, met zang; allen Tooneelspelen: verders *de Watergeuzen*, heldenspel; *het verlost Jeruzalem*, zangspel, *Tooneel-oefeningen* in 4 deelen. Bovendien heeft LOOSJES verscheidene goede vertalingen geleverd, onder anderen *de Geschiedenis der Engelsche volkplantingen in de West-Indien*, 6 deelen; *Geschiedkundige beschouwing van het eiland St. Domingo*, beide van EDWARDS. Eindelijk bragt hij met wijlen den weleerw. heer CORNELIS DE VRIES het geacht weekblad, *Konst en Letterbode*, in 1789 tot stand, hetgeen sinds onafgebroken wekelijks verscheen en nog tot heden een ruim vertier geniet.

A. LOOSJES bevestigde het gezegde van onzen HUIGENS, wien hij in vlijt evenaarde, „ dat hij, die weinige jaren ijverig besteedt, vele „ geleefd heeft." Hij begaf zich, al naar het uitkwam, vroeg of laat ter rust; doch de zon vond hem zelden te bed: en van hier, dat het hem nooit aan tijd ontbrak, noch om de arbeidvolle taak, welke hij zich dagelijks voorschreef, te voltooijen, noch om deel te nemen aan de gezellige verkeering met zijne vrienden, in welker kring hij leven en vrolijkheid verspreidde. Als schrijver ontmoeten wij in hem overal den schranderen, ervaren man; doch bij alle de vereischten van eenen dichter verloor hij wel eens, door den snellen stroom zijner denkbeelden weggesleept, de strenge regelen der kunst uit het oog. Had hij zijnen geest binnen engere palen van oefening kunnen bedwingen, en zich voornamelijk en alleen bij de dichtkunst bepalen, hij had voorzeker aan de eerste dichters den palm der overwinning betwist. In ongebonden stijl drukte hij zijne gedachten met eene natuurlijke geregeldheid, en sierlijke eenvoudigheid uit, en verstond bij uitnemenheid de kunst, om de aandacht zijner lezeren te boeijen;

jen; gelijk dan ook, bij het verstandigste en beschaafdste deel der Natie, zijne verdiensten in dit vak volmondig zijn erkend geworden. LOOSJES was, voor het overige, een beminnaar van zijn vaderland, een opregt voorstander van ware vrijheid en een braaf Christen; hij nam een hartelijk deel in het geluk en ongeluk zijner natuurgenooten; stichtte zoo veel goeds als hij konde; vergat spoedig hem aangedane beleedigingen, en was steeds erkentelijk omtrent ontvangene weldaden. LOOSJES verwierf door zijne kundigheden het lidmaatschap van TEIJLERS godgeleerd genootschap te *Haarlem*, alsmede van de Leijdsche en Zeeuwsche maatschappijen, en was een ijverig en werkzaam lid van den huishoudkundigen tak van de Maatschappij der wetenschappen. In den avond van den 28sten van Sprokkelm. 1818 woonde hij nog het *Haarlemsch* gezelschap: *Oefening in Wetenschappen* genoemd, van welks letterkundig gedeelte hij mede een geacht lid was, in volkomenen welstand bij; doch naauwelijks had hij te huis eenige oogenblikken bij de zijnen gezeten, of hij gaf plotseling den geest, slechts den ouderdom van ruim 56 jaar bereikt hebbende. LOOSJES was gehuwd aan Mejufvrouw CORNELIA JOHANNA HERDINGH, die hem overleefde, en waarbij hij 3 zonen verwekte, PIETER, VINCENT en ADRIAAN, waarvan hij den eersten en laatsten, in 1799, kort na elkander verloor, en de middelste, namelijk VINCENT, den handeltak zijns vaders, met loffelijken ijver, voor zijne moeder voortzet, en, behalve eenige proeven in het letterkundig vak, ook de uitgave der nagelatene Gedichten zijns vaders bezorgd heeft.

LOOTS, LOOTSMAN. Zoo noemt men in de zeesteden iemand, wien de gronden eener haven, reede en kusten, benevens de klippen en zandbanken in derzelver nabijheid, volkomen bekend zijn. De Lootslieden moeten de schepen veilig in en uit de haven in zee brengen, zonder dat zij schade bekomen, en te allen tijde bij de hand zijn, om de aankomende schepen, op het eerste sein, hulp te bieden. Niemand wordt echter tot Lootsman toegelaten, dan na behoorlijke proeven zijner bekwaamheid tot dezen post, die niet zelden met veel gevaar verbonden is, gegeven te hebben.

LORD. Een Engelsch woord, *Heer* beteekenende, is de eigenlijke titel van den hoogen Engelschen adel, welke hierom aan de ridders en baronets niet gegeven wordt. De werkelijke Lords maken voor het grootste gedeelte het hoogerhuis van het parlement uit, en heeten *Pairs*. Er zijn echter ook titulaire Lords, die of zonen van pairs, of *Schotten* en *Ieren* zijn, en gewoonlijk in het lagerhuis, of het huis der gemeente, zitting hebben.

LORETTO. Eene kleine stad, niet ver van de *Adriatische zee* liggende onder het gebied van den kerkelijken staat. Zij heeft eenen bisschop; bevat omtrent 4,000 inwoners; bestaat slechts uit eene enkele lange straat, en wordt veel door Roomsche bedevaartgangers bezocht, uithoofde van het heilige huis (*la Ca-*

Casa Santa), hetwelk zich in de domkerk aldaar bevindt, en, volgens de legende, door de Engelen in 1291 uit *Galilea* naar *Tersat*, in *Dalmatie*, van daar echter in 1294, naar *Italië* in het land van *Recanati*, en eindelijk in het volgende jaar naar *Loretto* zou zijn overgebragt geworden. Van dit huis, dat midden in de kerk staat, geeft men voor, dat het de woning van MARIA, te *Nazareth*, geweest zij, door welker venster, dat men nog aanwijst, de engel GABRIEL haar de boodschap wegens de geboorte van den Heiland kwam brengen. Het is van buiten met marmer overtrokken, en van cederhout en baksteenen van ongelijke grootte gebouwd; 30 voet lang, 15 breed, 18 hoog, en van binnen en buiten met vele kostbaarheden versierd. De deur en een hek of tralie-werk, waar achter MARIA met het kind JEZUS geplaatst is, zijn van zilver. Dit huis bevatte weleer groote schatten, door vrome bedevaartgangers en lieden van aanzien bijeengebragt; doch die bij den inval der *Franschen* in 1798 grootendeels verstrooid geraakt en verdweenen zijn. Het beeld, echter, dat men gered had, werd, den 9den van Winterm. 1802, met groote plegtigheid, weder op zijne plaats gebragt. Gedurende het aanwezen van het koningrijk *Italië*, onder de *Franschen*, was *Loretto* de hoofdplaats van een distrikt in het departement *Musone*.

LOTUS. 1. Een gewas, vele overeenkomst met de steenklaver hebbende, een voederkruid. 2. Een boom, met kleine, dadelvormige, zoete vruchten, waaruit men mee en wijn bereidde, zoo als men uit de wortelen eene soort van brood bakte; zijnde deze boom ongetwijfeld dezelfde, waarvan de *Lotophagen* van HOMERUS, (een volk aan de Noord-Afrikasche kust, waar deze boom nog tegenwoordig groeit) hunnen naam ontleenen. Er zijn echter nog eenige andere soorten, die denzelfden naam voeren, wier hout gedeeltelijk tot velerlei gereedschappen en werktuigen gebruikt wordt, doch waarvan de vrucht niet zoo aangenaam is, en die niet met eerstgenoemden boom moeten verwisseld worden. 3. Is er ook eene Egyptische plant, welke *Lotus* genoemd wordt; zijnde eene soort van waterlelie met zeer fraaije bloemen, die in het Oosten bekend, en zeer geacht was, en mede tot spijze gebruikt werd.

LOUIS (ANTONIJ) werd in 1723 te *Metz* geboren. Offchoon zijne geestvermogens voor alle wetenschappen geschikt waren, gaf hij echter den voorrang aan de beoefening der heelkunde, waarin hij de theorie met de praktijk in eenen hoogen graad wist te vereenigen; terwijl de eerste, die op de gronden der grootste meesters gebouwd was, bovendien geen gering steunsel ontving uit zijne grondige kennis der oude schrijvers, en hem die nieuwe ophelderingen over de kunst aan de hand gaf, welke men in zijne schriften, en vooral in de verhandelingen van de akademie der heelkunde, ontmoet. Hij was inzonderheid ongemeen ervaren in de letterkundige geschiedenis dezer wetenschap, en in dien tak derzelve, welke over de Regts-geneeskunde loopt, van het oordeel van welks beoefening

dik-

dikwijls het leven en het geluk der burgeren zoo zeer afhangt. Van zijne bedrevenheid en smaak in de letterkundige geschiedenis der heelkunde gaf hij blijken in verscheidene stukken, door hem uitgegeven, gedurende het berucht pleitgeding tusschen de genees- en heelmeesters, die niet weinig toebragten aan de zegepraal, welke de heelkunst toen op de geneeskunde behaalde; terwijl hij zijne kunde en zijn opgeklaard oordeel in de regts-geneeskunde aan den dag legde in zijne verhandelingen, over verscheidene regtskundige vraagstukken, die hij met eene bekwaamheid behandelde, waaraan men tot dien tijd toe nog geene kennis had.

Zoo verheven en doorleerd als Louis in zijne theorie was, zoo fiks, en op eene naauwkeurige kennis van het menschelijk ligchaam gegrond, was hij in zijne praktijk. Nog zeer jong bij het leger als chirurgijn-majoor adjudant geplaatst, vervolgens door den koning tot opperheelmeester bij het hospitaal *de la Charité* en daarna tot consulerend chirurgijn-majoor bij de legers in de Duitsche oorlogen, aangesteld zijnde, gaf hij zich, na het terug keeren uit dezelve te *Parijs*, aan eene uitgebreide praktijk over; deed zich als eenen handigen en ervaren heelmeester kennen, en vereenigde steeds, in zijne behandelingen en kunstbewerkingen, de koelzinnigheid van den wijzen met de behendigheid van den practicus; het doorzigt van een ervaren man met de vaardigheid van den kunstenaar; terwijl het medelijden steeds zijne hand bestuurde, wanneer hij zijne lijderen het pijnelijk ijzer toediende.

Zoodra kreeg niet de Akademie der heelkunde kennis van zijne verdiensten, of zij ontving hem in haren schoot, eer hij nog bij het collegie werd aangenomen, en benoemde hem vervolgens, na den afstand van den heer Morand, tot haren geheimschrijver. Ons bestek laat niet toe, om alle de schriften van den heer Louis op te tellen. Wij noemen van dezelve alleen zijne *Lettres sur la certitude des signes de la mort* (Brieven over de zekere kenmerken van den dood); een werk, dat zeer zeldzaam geworden, en reeds in het begin zijner studien, bij gelegenheid van een geschil met een kundig arts over dit stuk, door hem uitgegeven is; alsmede zijn werk, getiteld: *Paralèle des différentes méthodes de traiter la Maladie Vénérienne* (Vergelijking der onderscheidene manieren van het behandelen der Venusziekte), welk werk tegen eenen verachtelijken hoop kwakzalvers gerigt is, die, onder het bedriegelijk lokaas van onfeilbare geneesmiddelen voor die kwaal, van de ligtgeloovigheid van het gemeen misbruik maakten, en met het leven hunner medeburgeren handel dreven. Over het algemeen leveren alle de werken van Louis blijken op van geoefendheid in velerhande zaken, en dragen het kenmerk van eenen schrijver, die zijn stuk volkomen meester was.

Was de heer Louis beroemd door zijne schitterende hoedanigheden van geest, hij was het niet minder door die van zijn hart: regtvaardig, deugdzaam, godvruchtig, en een trouwhartig vriend zijnde,

de, was hij te gelijk bij uitftek medelijdend en weldadig. Zoo hij vijanden had, — en dikwijls haalt verdienste zich de meeste op den hals — was hij er niet haatdragend tegen, maar bewees fommigen hunner zelfs de grootfte diensten. Hij was nederig van hart, zoo als bleek uit zijne begeerte, dat zijn gebeente zoude rusten naast die der armen, welke hij voorheen had opgepast, in het hospitaal *de la Salpetrié*, waarin hij zich 6 achtereenvolgende jaren met allen ijver geoefend had. Men ontving aldaar zijn onbezield overfchot, niet zonder tranen van gevoel en weedom over het verlies van zulk eenen vriend: offerhanden zekerlijk, die zijner nagedachtenis grooter eer aandoen, dan de fchitterendfte eerezuilen.

LOUIS D'OR. Eene Franfche gouden munt, welke naar Lodewijk XIII, die haar in 1640 liet ftempelen, alzoo genoemd is, en in het eerst 10, doch naderhand 14 Livres werd waardig gerekend. Dezelfde koning liet in het volgende jaar ook eene zilveren munt flaan, *Louis blanc* geheeten, welke, wanneer zij haar gewigt houdt, ruim 3 Livres waardig is.

LOUISIANA. Eene landftreek in *Noord-Amerika*, behoorende eertijds aan *Spanje*, en daarna aan *Frankrijk*, waardoor hetzelve in 1803, voor eene fom van 15 millioen dollars, aan de *Vereenigde ftaten* werd afgeftaan. Het grenst ten Zuiden aan den *Mexikaanfchen* zeeboezem, ten Oosten, aan de *Misfisfippi*, en de Amerikaanfche vrijftaten, ten Westen aan *Nieuw-Mexiko*, en ten Noorden aan nog weinig bekende, en door wilde volken bewoonde, landftreken. De lucht is er gezond, en de grond vruchtbaar; doch iets fteenachtig. Indigo, tabak, boomwol, vlas, enz. zijn de voortbrengfels des lands, hetwelk ook hier en daar zilvermijnen en ertsgroeven, oplevert. *Nieuw-Orleans* is de hoofdftad, en ligt aan de *Misfisfippi*, en het geheele land is federt 1805 in de drie provincien, *Misfisfippi*, *Louifiana* en *Nieuw-Orleans* verdeeld, welke, zoodra ieder derzelve eene bevolking van 32,000 inwoners bezit, in de regten van de overige landfchappen der Vereenigde ftaten van *Noord-Amerika* treden, (zoo als reeds met *Nieuw-Orleans* gefchied is) en als dan 2 afgevaardigden in den fenaat en 1 in het lagerhuis kunnen zenden. Het geheel is thans in 12 graaffchappen, van ongelijke grootte en bevolking, verdeeld.

LOUVIERS. Eene ftad in *Frankrijk*, met 6,500 inwoners, aan de rivier de *Eure*, de hoofdftad van een arrondisfement in het departement van dien naam. Zij is in den jongften tijd door hare laken fabrijken zeer beroemd geworden; zijnde hare fijne lakens de fchoonfte, fterkfte en duurfte van geheel *Frankrijk*. Men heeft er de fpin-machine van Douglas, en andere nieuwe uitvindingen, ingevoerd.

LUBEK, eertijds eene der voornaamfte Hanzee- en thans nog eene van de vrije fteden van het Duitfche verbond, ligt op Holfteinfchen bodem, op eenen matig hoogen, langwerpigen heuvel,

vel, die zich Oostwaarts naar de *Wackenitz*, en Westwaarts naar de *Trave*, die hier in de *Baltifche zee* valt, uitftrekt. De ftad wordt door fterke muren en torens bevestigd; door wallen, met diepe grachten, omringd, die echter meer tot wandelplaatfen dienen, dan wel tot eene duurzame verdediging gefchikt zijn; telt 26,000, volgens fommige 30,000 inwoners; heeft uitmuntende godshuizen, en in het voormalig Katharijnen klooster een *Gymnafium* van 7 klasfen, onder welks leeraren de geleerde gefchiedenis verfcheiden beroemde mannen optelt. De *Marien-kerk*, met een fterrenkundig uurwerk, en eenen dooden-dans, is merkwaardig. De handel van *Lubek* bepaalt zich, inzonderheid, tot de landen van de *Oostzee: Hamburg* voert zijne van daar komende waren, grootendeels, over deze ftad, voor welke het vervoer met platte vaartuigen, door het kanaal, hetwelk uit de *Trave*, door de *Steknitz* tot aan de *Elbe* getrokken is, zeer gemaklijk gemaakt wordt. Men vindt er aanzienlijke zuiker-rafinaderijen, en onderfcheidene fabrijken, als van tabak, leder, barnfteen, zeep, zijden ftoffen, hoeden, pergament en andere van aanbelang. De ftad *Travemunde* ligt onder het gebied van *Lubek*, benevens het vlek *Schlukup* aan de *Trave:* bovendien behooren tot hetzelve, in gemeenfchap met *Hamburg*, *de Vier-landen*, en het ftedeke *Bergedorf*, benevens de ambten *Bihen* en *Behlendorf*, in het Lauenburgfche; het dorp *Malkendorf*, in het prinsdom *Lubek*, en eenige verftrooide bezittingen; over het geheel met de ftad $4\frac{1}{2}$ v. m. met 40,600 inwoners bevattende.

LUC. (ANDREAS DE) Een beroemd natuur-onderzoeker, in 1727 in *Geneve* geboren. Bij gelegenheid van een gezandfchap van wege de burgerij, zich in 1768 te *Parijs* bevindende, verwierf hij, door zijne groote verdiensten, de vriendfchap van den Franfchen ftaatsdienaar CHOISEUL. Na zijne zending volbragt te hebben, reisde hij naar *Londen*, waar hij bij de koninklijke maatfchappij der wetenfchappen tot lid werd aangenomen, en door de koningin van *Engeland* in 1773 tot haren voorlezer werd aangefteld. In 1774 en 1775 bereisde hij, met eene aanzienlijke Engelfche vrouw de Zwitferfche *Alpen*, deed vervolgens alleen eene reis door de Hanoverfche landen en den *Harz*, en eindelijk eene reis opwaarts den *Rijn*. Van hem zijn in druk verfchen: *Lettres phyfiques et morales fur les montagnes, et fur l'histoire de la terre et de l'homme; Traité fur les modifications de l'Atmosphère, ou théorie des baromètres et thermomètres*, en *Nouvelles idées fur la Météorologie.* DE LUC ftierf voor eenige jaren, en liet eenen broeder, WILHELM ANTON, na, die zich met waarnemingen omtrent den barometer en hygrometer onledig houdt, en een fraai kabinet van naturalien bezit, benevens het fraaifte ftuk *Uranium* (Pekblende), en quartz-krijftallen, met *Titan* doorweven.

LUCANUS, (MARCUS ANNAEUS) een Romeinsch dichter, een zoon van ANNAEUS MELA, en een broeder van den wijsgeer SENECA, zag te *Cordua* in *Spanje*, in het 38fte jaar onzer tijdrekening,

het eerfte daglicht. In zijne vroege jeugd ging hij naar *Rome*, en wist zich door een lof-gedicht zoo zeer in de gunst van NERO te dringen, dat deze hem, toen hij den bevoegden ouderdom bereikt had, tot *Questor* en *Augur* aanftelde. Ondertusfchen had LUCANUS de onvoorzigtigheid, om tegen NERO, die op den *Parnasfus* denzelfden rang als in de wereld wilde bezitten, in het ftrijdperk te treden. De eerfte verkoos ORPHEUS, de laatfte NEOBE ten onderwerp: LUCANUS behaalde de overwinning, en NERO had het verdriet, dat hij zijnen mededinger op het tooneel van *Pompejus* moest zien kroonen. Van dit oogenblik af befloot de keizer tot zijnen dood, waartoe LUCANUS, die uit misnoegen tegen zijnen vervolger, aan de zamenzwering van PISO had deel genomen, dan ook kort daarna veroordeeld werd. De wijze van zijnen dood door NERO aan hem zijnde overgelaten, verkoos hij zich in een warm bad de aderen te openen, en zeide in zijne laatfte oogenblikken de verzen op, die hij op eenen foldaat, op dezelfde wijze geftorven, gemaakt had. Van zijne werken zijn geene overgebleven, dan zijne *Pharfalia*, *five belli civiles Caefaris et Pompeji. Lib. X*; zijnde een gedicht over den oorlog van CAESAR en POMPEJUS, waarin veel fchoons gevonden wordt; doch hetwelk door jonge lieden met behoedzaamheid dient gelezen te worden.

LUCAS. De fchrijver van een der vier Evangelien, dat zijnen naam draagt, alsmede van het boek genoemd *de Handelingen der Apostelen*. Het eerfte, waarfchijnlijk voor het jaar 64 in het licht gekomen, onderfcheidt zich boven andere berigten van JEZUS leven door volledigheid en naauwkeurigheid, en levert fporen op van geene geringe kennis; terwijl de laatfte zeer geregelde berigten van de opkomst der Christelijke kerk, en inzonderheid van de reistogten van den Apostel PAULUS bevatten, en later dan het Evangelie gefchreven en uitgegeven zijn. Offchoon beide fchriften voor eenen vriend, THEOPHILUS, beftemd waren, werden zij echter fpoedig in de kerken voorgelezen, en verkregen een kanoniek aanzien. Voor het overige is van de levensgefchiedenis van LUCAS weinig meer met zekerheid bekend, dan dat hij een geboren Jood en een tijdgenoot der Apostelen was, die de berigten van JEZUS leven uit den mond van ooggetuigen heeft kunnen vernemen, en PAULUS verfcheidene jaren op zijne reizen vergezelde, om welke reden hij ook in het boek, *de Handelingen der Apostelen*, berigt, hetgeen hij zelf gezien en beleefd heeft. Waarfchijnlijk is het, dat hij een geneesheer geweest zij, altans geen fchilder, zoo als fommigen gemeend hebben.

LUCCA. Oorfpronkelijk eene Romeinfche volksplanting, welke met den val van het Longobardisch rijk, onder KAREL *den Grooten*, aan *Frankrijk*, en naderhand door OTTO I aan *Duitschland* werd afgeftaan, is thans een hertogdom, tot *Italië* behoorende. Nadat de *Franfchen* in 1797 aan hetzelve een nieuw regerings-beftuur hadden opgedrongen, werd het in 1805 in een prinsdom veranderd, en, met

PI-

PIOMBINO vereenigd, aan BACCHIOCHI, den zwager van BUONAPARTE, geſchonken; doch bij het congres van *Weenen* viel het land aan de koningin van *Etrurie* ten deel, tot dat haar zoon het hertogdom *Parma* kan aanvaarden, wanneer het aan *Toskane* vervalt. Deze kleine ſtaat grenst aan het *Genueſche* en *Florentijnſche* gebied, aan het voormalig *Lombardije*, en de *Legustiſche zee*, en bevat, op eene uitgeſtrektheid van 23 v. m. 120,000 inwoners. Koren groeit er niet genoegzaam, maar wijn, olij en kastanjes in overvloed. De zijden-fabrijken bloeijen er bij uitſtek; doch beſtaat het voornaamſte voortbrengſel des lands in katoen, waarvan de fijne ſoort alom beroemd is, en voornamelijk naar *Engeland* wordt uitgevoerd. De hoofdſtad des lands is *Lucca*, welke thans 22,000 inwoners bevat, 22 kerken, een hertoglijk paleis en ſedert 1802 eene univerſiteit heeft, die echter niet zeer vermaard is. Men vindt er eene akademie der wetenſchappen, twee goede opvoedingshuizen, en aanzienlijke fabrijken en handel in olie en zijde. Vier geographiſche mijlen van deze ſtad vindt men de beroemde baden, die zeer ſterk bezocht worden.

LUCHT. (Zie: DAMPKRING.)

LUCHT-BLAASBALG. (NIEUWE ONTVLAMBARE) Dit werktuig door den Londenſchen werktuigkundigen NEWMAN uitgevonden, en door hem ook *Zuur-waterſtofgaz-Blaasbalg* genoemd, werkt nog veel ſterker, dan die van enkel zuurſtoflucht, waarmede men tot hiertoe den hoogſten graad van hitte konde voortbrengen. Het beſtaat uit een vierkant, geheel luchtdigt geſloten vat van ſtevig koper, omtrent 4 duim lang, en 3 duim breed en hoog, hetwelk men van dampkringslucht ontledigt. Twee derde van hetzelve vult men met waterſtof- en een derde met zuurſtofgaz. Op dit vat is eene perspomp geſchroefd, waarmede de lucht in hetzelve moet verdigt worden; terwijl de buis dezer pomp, van onderen digt bij het vat, eene kraan heeft, die men naar welgevallen kan openen of ſluiten, en van boven eene horizontale pijp, welke mede van eene kraan voorzien is, en met eene flesch of blaas vol zuur-waterſtofgaz in verbinding ſtaat. Ook het koperen vat heeft eene pijp met eene kraan, welke pijp in eene zeer fijne ſoldeerpijp uitloopt. Wanneer nu de kraan dezer laatſte, gelijk ook die boven aan de buis, waaraan de blaas zit, geſloten, maar de kraan onder in de pompbuis open, en de ſtamper geheel boven is, dan wordt, door het nederdrukken van den ſtamper of zuiger, de kraan boven aan de blaaspijp geopend, wanneer daardoor een ſtroom lucht uit de blaas in het luchtledig ruim der pompbuis dringt, hetwelk de opgetrokken zuiger heeft achter zich gelaten. Deze lucht, door het neerdrukken van den ſtamper in het koperen verdigtingsvat gedreven, kan men beletten terug te keeren door eene benedenwaarts opene klep (van eene blaas of gewast taf), welke men aan de pompbuis brengt. Haalt men den zuiger weder op, dan dringt, zoodra hij weder boven is, weder een nieuwe luchtſtroom

uit de blaas, die weder in het verdigtvat wordt voortgeſtuwd. Men heeft zeer weinige ſlagen noodig, om de lucht dermate in het vat te verdigten, dat zij, wanneer men de kraan der luchtbuis opent, door de pijp, met groote kracht, als eene dunne ſtraal uitſchiet. Steekt men deze gazſtralen aan de enge opening aan, dan verkrijgt men zulk eene vreesſelijke hitte, dat ligchamen, die men voorheen voor geheel onſmeltbaar hield, b. v. zuivere aarde, zeer gemakkelijk tot ſmelten gebragt worden. De lucht in het vat niet genoegzaam meer verdigt zijnde, hehoeft men ſlechts op nieuw te pompen. De ontdekking van dit werktuig is van veel belang voor de delfſtof- en ſcheidkunde, gelijk mede voor vele werktuigelijke kunsten, die alle daaruit veel voordeels kunnen trekken.

LUCHTBOL. Dit werktuig werd allereerst door JOZEPH MICHEL MONTGOLFIER, in *Frankrijk*, uitgevonden. Overtuigd, dat linnen, boven een helder brandend vuur verwarmd, zich in de lucht verheft, wanneer het niet tegen wordt gehouden, nam hij, door zijnen broeder ETIENNE geholpen, te *Avignon* eene eerſte proef op een *parallelepipedum* van taf, en kwamen beide broeders vervolgens overeen, om eenen bol van middelbare grootte te vervaardigen, en die omhoog te doen rijzen. Zij lieten dien opgaan van het terras van het huis van den heer BOLLOUD, en maakten daarna, door luide toejuichingen aangemoedigd, eenen tweeden, die zich nog veel hooger verhief, waarvan het gevolg was, dat de bijzondere ſtaten van *Vivarais*, den 5den van Zomerm. 1783, bij hun procesverbaal, deze nieuwe ontdekking bevestigden. Men had tot deze laatſte proeve zich van eenen bol van 110 voet omtreks bediend, die 500 pond gewigts opvoerde; zich 2000 *metres* verhief, en die men in weinige oogenblikken, door lucht, de helft ligter dan de dampkringslucht, gevuld had. Men nam nu van tijd tot tijd nieuwe proeven met meer of minderen goeden uitſlag, totdat men eindelijk op den 27ſten van Oogstmaand 1783, te *Parijs*, eenen bol van 12 voet middellijns, en van eene bevallige gedaante, zag oprijzen, en zich weldra in de wolken verliezen. De naam van MONTGOLFIER was nu in aller monden; doch hij onttrok zich aan de algemeene toejuiching, en liet aan zijnen broeder ETIENNE de zorg over, om te *Parijs* eene ontdekking te openbaren, waaraan deze, door zijnen langdurigen arbeid en vernuft, mogt rekenen deel te hebben.

ETIENNE deed van dezelve verſlag aan de akademie der wetenſchappen, en liet, in tegenwoordigheid van derzelver commisſarisſen, eenen bol van 70 voet hoogte en 46 middellijns op; doch de pogingen, om dien tegen te houden, de hevige wind en regen, die een etmaal aanhield, beſchadigden denzelven dermate, dat hij dadelijk moest herſteld worden. Binnen 4 dagen had hij eenen anderen bol van 57 voet hoogte en 41 voet middellijns gereed, welke, in het hof van het kasteel van *Verſailles* geplaatst, op de ſtatigſte wijze, met een gewigt van 500 pond omhoog rees, en in het naburig bosch,

bosch, 3,600 *metres* van de plaats waar hij opgeftegen was, nederdaalde. Kort daarna vervaardigde ETIENNE eenen nog grooteren Luchtbol van 70 voet hoog en 46 middellijns; dragende eene gallerij, in welker midden het fornuis was, waarop het ftroo en de wol (waarvan men zich tot hiertoe alleen bediend had) ter verbranding moesten gelegd worden, ten einde elk oogenblik aan het werktuig nieuwe lucht te verfchaffen. Na eenige proeven, die het vertrouwen op hetzelve vermeerderden, waagden het twee natuurkundigen, om van het kasteel *la Muette* mede op te rijzen, en zag het verwonderd *Parijs* hen weldra de rivier en de geheele ftad overtrekken, en zonder eenig toeval 8,000 *metres* van de plaats huns vertreks nederdalen. Omftreeks denzelfden tijd zag men JOZEPH MONTGOLFIER, te *Lyon*, met eenen Luchtbol van 126 voet hoog en 102 voet middellijns, met 7 reizigers, waaronder hij zich zelf bevond, tot verbazing van alle aanfchouwers opgaan.

Het was nu bewezen, dat de kunst, om zich in de lucht te verheffen, geen droom meer der verbeelding was, zoo lang op rekening der dwaasheid gefteld; gelijk dan ook de akademie, op berigt harer commisfarisfen, *de ontdekking volledig oordeelde, wat derzelver uitwerkfelen in het algemeen betrof;* de beide broeders op de lijst haren correspondenten plaatfte, en hun den prijs van 600 Livres toewees, door eenen onbekenden ter aanmoediging der wetenfchappen vastgefteld; terwijl ETIENNE bovendien het orde-lint van St. MICHIEL van den koning, en JOZEPH eene jaarwedde van 40,000 livres ontving, ten einde eenen Luchtbol te vervaardigen, om te dienen ter ontdekking van middelen, om dien te besturen. Dit laatfte echter, is aan MONTGOLFIER, of anderen na hem, tot dus verre niet gelukt; doch heeft hij geleerd, om zich van andere luchtfoorten, dan van ftroo en wol, tot de luchtfcheepvaart te bedienen, en een middel uitgedacht, om het gaz op eene zekere manier op te fluiten, en naar welgevallen, en niet kostbaar, voort te brengen.

LUCHTPERS. Eene uitvinding van Dr. RÖMERSHAUSEN, te *Acken* aan de *Elbe*, waardoor hij de voordeelige aanwending van de luchtpomp, in vele opzigten op eene doelmatige, en algemeen bruikbare wijze heeft mogelijk gemaakt. Het werktuig, door hem daartoe uitgevonden, geeft hij den naam van Luchtpers (*Luftpresfe*), omdat de werking van hetzelve op de fterke drukking berust, welke de buiten-lucht tegen de wanden van een ledig vat oefent. Zij beftaat, over het algemeen, in twee langwerpig ronde vaten, die naast elkander zijn vast gemaakt. Een derzelve bevat de hoogst eenvoudige en duurzame toeftel tot *afdrijving* (*evacuation*), en het andere dient tot het maken van *extracten*, door filtreren en disteleren. Dit werktuig verrigt, in het laatfte geval, dezelfde werking, als de *Realfche* waterpers; doch overtreft deze door eene veel gemakkelijker, en meer gepaste, wijze van behandeling, en kan, met dezelve vereenigd, tot de hoogfte kracht worden opgevoerd. Als filtreer-werk-

tuig befpoedigt en verbetert de Luchtpers deze, altijd nog zeer onvolkomene en tijd verfpillende, bewerking zeer veel; levert, met den meesten fpoed, de volkomenfte en helderfte *extracten*, en befpaart, zelfs vereenigd met het flechtfte disteleer-werktuig, veel tijd en vele brandftoffen; terwijl zij tevens het bedrag vermeerdert en verbetert. Het lijdt dus geenen twijfel, of deze uitvinding zal belangrijke voordeelen aanbrengen.

LUCHT-PERSPECTIEF. Is een fchilderftuk, het vergezigt, hetgeen door eene trapsgewijze afdaling der kleuren wordt voortgebragt. Het is voor de overeenftemming van het geheel even belangrijk, als de vergezigt-teekening. Daar zich tusfchen de afgelegener voorwerpen, en het oog van den befchouwer eene digtere en grootere hoeveelheid lucht bevindt, dan tusfchen den nader bijftaande, zoo moet deze masfa van lucht eene merkbare verfcheidenheid van kleuren veroorzaken. Hoe digter nu deze fluijer wordt, zoo veel te flaauwer, nevelachtiger en onbepaalder moeten zich de kleuren en vormen aan ons oog vertoonen; want dat de verre omtrekken zoo wegvloeijen, dat de kleuren zoo geheel haren glans verliezen, en als wegfmelten, wordt alleen door de menigte luchtdeeltjes veroorzaakt, welke zich tusfchen ons en hen bevinden. De oude kunstenaars verftonden dit niet: hunne kleuren waren niet vloeibaar genoeg, en te helder; en van hier, dat hunne fchilderftukken eene zekere vlakheid hebben.

LUCHTPOMP. Deze is, in den ruimften zin, een werktuig, waardoor men de, in eene ruimte beflotene, lucht verdunnen of verdigten kan. In het laatfte geval noemt men het *Pers-* en in het eerfte *Zuigpomp*, welke laatfte gewoonlijk alleen door den naam van Luchtpomp verftaan wordt. Dit nuttig kunstwerk, dat meer dan andere ter volmaking der natuurkundige wetenfchappen heeft bijgedragen, werd in 1650 door den Magdenburgfchen burgemeester OTTO VAN GUERIKE uitgevonden; naderhand door BOYLE in *Engeland* veranderd en verbeterd, en vervolgens door den beroemden Hoogleeraar aan de hooge fchool te *Leijden*, WOLFARDUS SENGUERDIUS, tot meerder volkomenheid gebragt. De wezenlijke deelen eener Luchtpomp beftaan in een' hollen, koperen, of over het algemeen metalen cilinder, die men de *buis* noemt. In dezen cilinder fluit de *zuiger*, welke in de buis, door middel van eene trektang met een handvatfel, kan open neder getrokken worden. De grond der buis ftaat met eene pijp in verband, welke in het vat geleid wordt, waaruit men de lucht wil pompen. Wordt nu de zuiger van den grond der buis opgetrokken, dan moest er eigenlijk, omdat hij overal luchtdigt in de buis fluit, in de laatfte eene luchtledige ruimte ontftaan; doch door de uitzettende kracht der lucht, die overal het verbroken evenwigt poogt te herftellen, ftroomt er uit het vat, door de zich daarin bevindende pijp, lucht in het onderfte gedeelte der buis. Ten einde nu te verhinderen, dat, bij het nederdrukken van den zuiger, de inge-

gedrongene lucht niet weder in het vat terugkeere, maar eenen anderen uitweg moet zoeken, heeft men zoowel onder in de buis als in den zuiger eene klep aangebragt, welke zich alleen naar boven opent, zoodat bij elke nederdrukking van den zuiger de lucht uit de buis door de klep des zuigers naar buiten ontſnapt, en bij elke ophaling des zuigers wederom wordt vervangen door een gedeelte der zich in het vat allengskens verdunnende lucht. Tot het vat, waaruit men de lucht wil pompen, bedient men zich het best van eene glazen klok of ſtolp, die van de buitenlucht is afgeſloten, en op eene horizontaal liggende koperen ſchotel geplaatst wordt, in welker midden een gat is, en onder welke de opwaarts gekromde pijp der buis naar de klok loopt.

De inrigting der Luchtpomp is, inzonderheid in onze dagen, van tijd tot tijd aanmerkelijk verbeterd geworden; doch heeft nog, op verre na, de gewenschte volkomenheid niet bereikt. De menigvuldige natuurkundige proeven, welke men met dezelve in de ledige ruimte kan nemen, zijn ten hoogſte belangrijk. Plaatst men eenen barometer onder de luchtledige klok, dan valt de kwik; een blijkbaar bewijs van de drukking der lucht. Eene ſlappe, digt toegebondene blaas, met eenige dampkringslucht gevuld, zwelt onder de klok op, zoodra de lucht verdund wordt, en herneemt haren vorigen ſtaat, wanneer er weer lucht wordt ingelaten; de hevel houdt in het luchtledige op met loopen; de zuigpomp geeft geen water meer; duikertjes, die in de dampkringslucht zinken, drijven bij eene verdunde lucht; water behoeft ſlechts matig heet te zijn, om aanſtonds te koken, en in doorſchijnende, veerkrachtige dampen op te ſtijgen; hout geeft veel lucht van zich, en zinkt dan in het water; (een bewijs, dat het door de met hetzelve verbondene lucht drijvende gehouden wordt) het beste vuurroer geeft in de klok, met verdunde lucht, geene vonken; eene brandende kaars dooft uit, en alle warmbloedige dieren ſterven onmiddellijk; terwijl koudbloedige daarentegen, b. v. de kikvorſchen, zich weder herſtellen, wanneer er wéer ſpoedig lucht onder de klok gelaten wordt.

LUCHTSTEENEN, of *Aërolithen.* Onder dezen naam begrijpt men de zoogenoemde vuurbollen, die men meermalen met de verbazendſte ſnelheid eenen grooten weg door den dampkring ziet afleggen, welke vervolgens, meestal onder geweldig gedruis en gekraak, van elkander ſplijten, en, nedergevallen zijnde, eene mineraalachtige zelfſtandigheid, van eenen geheel bijzonderen eigendommelijken aard, vertoonen. Op deze wijze, in verſpreide ſtukken nedervallende, verkrijgen zij den naam van *Steenregen.* Reeds de ouden gewagen van dit zonderlinge verſchijnſel: Seneca ſpreekt er uitdrukkelijk van in zijne *Quaest. Nat.* en ook bij Livius treft men er ſporen van aan. (*lib.* III. *c.* 10.) Onder de Luchtſteenen, die in den laatſten tijd het meest gerucht maakten, behooren voorzeker die van 17 van Hooim. 1771, en van 15 van Zomerm. 1821. De eerstgenoemde werd te

Parijs waargenomen op eene hoogte van meer dan 2,000 vademen. Zijne snelheid was vier mijl. in ééne seconde, en zijne doorsnede zoude bijna 500 vademen bedragen hebben. De tweede werd gezien in het departement *de l'Ardeche* in *Frankrijk*, en woog, toen men hem uit eene diepte van 18 decimetres, tot welke hij in zijnen val doorgedrongen was, uitgegraven had, niet minder dan 92 kilogr. Bij het waarnemen der *baan*, welke deze vuurkogels beschrijven, bleek het steeds, dat zij zich in eene *parabolische lijn* bewegen; ook vallen zij nimmer regtstandig, maar maken steeds in hunnen val met den gezigteinder eenen aanmerkelijken hoek; waaruit men, volgens bekende natuurkundige gronden, veilig besluiten mag, dat er, behalve de zwaarte of aantrekkingskracht, die hen naar de aarde doet neigen, nog eene andere kracht moet zijn, die hun derzelver beweging mededeelt. De *snelheid hunner beweging* evenaarde meermalen die van de aarde op haren loop, gelijk b. v. bij den *Aërolith* van het jaar 1771 het geval was. De steenen, die op onderscheidene tijden en plaatsen gevallen zijn, verschilden steeds aanmerkelijk in *grootte*; vaak waren het stukken van kleinen omvang en geringe zwaarte; enkele malen hadden zij, eer zij ontploften of van elkander barstten, eene verbazende uitgebreidheid; zelfs heeft men er waargenomen, wier doorsnede bijna eene halve mijl bedroeg. De Luchtsteenen, die men gelegenheid gehad heeft scheidkundig te onderzoeken, bleken uit een mengsel van vele verschillende *bestanddeelen* zamengesteld te zijn: in *allen* echter werd ijzer, en wel, het zij in eenen geoxideerden of in eenen louteren toestand, of als zwavelkies; voorts kiezelaarde, magnesia, nikkel, chromicum enz. (volgens nieuwere scheidkundige ontdekkingen, eene eigendommelijke metaalachtige zelfstandigheid) gevonden. Het schijnt hieruit, dat allen eenen gemeenschappelijken, en wel eenen van onze planeet vreemden, oorsprong hebben, vermits de genoemde bestanddeelen nimmer, of althans hoogst zeldzaam, in dien toestand, waarin de scheidkundigen dezelve bij de Luchtsteenen ontdekken, op de oppervlakte der aarde voorkomen. Het is niet te verwonderen, dat dit zonderlinge verschijnsel, en deszelfs oorzaken, de oplettendheid der natuurvorschers van alle tijden gaande gemaakt, en tot allerlei onderstellingen aanleiding gegeven heeft. De voornaamste dezer onderstellingen, waaruit men het *ontstaan der Luchtsteenen* heeft zoeken te verklaren, zijn de volgende, als: 1. sommigen meenen, dat dezelve in onzen dampkring door eene chemische bewerking, misschien met behulp der elektrieke vloeistof, geboren worden; 2. anderen beschouwen dezelve als uitwerpselen van vuurspuwende bergen in de maan, en meenen, namelijk, dat deze, naar evenredigheid der grootte van de maan, veel grooter zijn, dan die vulkanen welke op onze planeet worden aangetroffen, en met veel grooter kracht hunne brandende stoffen uitwerpen, zoodat dezelve somtijds zoo ver zouden kunnen komen, dat zij zich buiten het bereik der aantrekkingskracht van de maan bevinden, en alzoo

zoo op de aarde moeten nedervallen; 3. weder anderen zien dezelve aan als kleine trawanten of kometen der aarde, wier *projectile* kracht eindelijk door de op hen werkende aantrekkingskracht der aarde zoude overwonnen zijn geworden; 4. zijn er, welke de Luchtsteenen als voortbrengselen van aardsche vuurbergen beschouwen; 5. velen meenen in dezelve kleine overblijfselen van eenen planeetbol te zien, die eenmaal door geweldige natuurkrachten werd verwoest, en welks stukken nu, in elkander kruisende banen, door het luchtruim snellen; 6. en eindelijk verklaren sommigen derzelver oorsprong uit de grondstof, de oorspronkelijke stof, door de scheppende Almagt in den aanvang der wereld voortgebragt, en uit welke zij, door tusschenkomst der door haar zelve in die stof gelegde krachten, de bestaande wereldbollen vormde. Volgens de meening van dezen zouden dan de zoogenoemde Luchtsteenen, op gelijke wijze als deze wereldbollen, uit hetgene van die grondstof in het wereldruim nog overgebleven is, ontstaan, en, terwijl zij tusschen duizendmaal grooter bollen zweven, de werking van derzelver algemeene aantrekkingskracht niet kunnen weerstaan en alzoo op dezelve nedervallen. — Over hetgene voor en tegen ieder dezer onderstellingen te zeggen is, zie men onder anderen: CLHADNY *über Feuer-meteore und über die mit denselben herabgefallenen Massen*, *Wien* 1819; WEBER, *von den Meteor-steinen und ihrem Entstehen*, *Landshut* 1820; alsmede de verhandelingen van onze landgenooten GLOVER en DEIMAN. Alles echter, wat tot hiertoe over dit onderwerp geschreven is, schijnt slechts te strekken, om de meening te bevestigen van zekeren schrijver, wanneer hij zegt, dat de bescheiden natuurvorscher op de vraag: „ hoe en van waar ontstaan de Luchtsteenen?" nog steeds zal moe„ ten antwoorden: „ ik weet het niet."

LUCHTVERSCHIJNSELS. (*Meteoren*) Zijn veranderingen, of ligchamen, die men somtijds in den dampkring aantreft, en van korten duur zijn. De dampkring is, namelijk door de verbazende menigte van waterachtige, brandbare en andere deelen, die dagelijks van de aarde opklimmen, en door de verschillende verhouding der stoffen tot elkander, de groote scheidkundige werkplaats der Natuur, waarin de gewone en buitengewone Luchtverschijnsels worden bearbeid. De leer derzelve noemt men *Meteorologie*. Het veranderlijke der digtheid en gesteldheid der lucht, zoodra zij aan verschillende plaatsen der aarde, in aanmerkelijke schichten en streken, verscheiden is, veroorzaakt eene beweging van de meer elastieke, dat is digtere, of ook door warmte uitgezette, lucht na die plaatsen, waar zij minder elastiek is; en deze plaatsverandering der lucht-deeltjes noemt men wind, die den naam van *zacht* of *matig* draagt, wanneer hij in ééne seconde 10 — 16 voet aflegt; *stijf* wanneer hij 24, en *hard*, zoo hij in denzelfden tijd 35 voet doorloopt. Bij eene snelheid van 40 — 50 voet is hij reeds een *middelmatige*, tusschen de 50 en 60 voet een *zware* storm, en van 60 voet en daarboven een *Orkaan*.

Op

Op zee heerscht, tusfchen de keerkringen, eene *geftadige* Oostenwind, die in het Noordelijk gedeelte van den heeten gordel Noord-Oostlijk, in den Zuidelijken Zuid-Oostelijk is. Op het vaste land van den heeten gordel wordt deze wind door de plaatfelijke ligging der bergen, dalen, klippen en kusten meer of minder veranderd. In de Indifche zeeën heeft men *Mousfons* of *Pasfaatwinden*, die gedurende eenige maanden dezelfde, maar in andere weder eene tegengeftelde rigting aannemen, waarvan de oorzaak waarfchijnlijk in de hooge bergachtige landen, die ten Noorden van den Indifchen zeeboezem liggen, en in den zomer veel fterker verwarmd, en in den winter meer verkoeld worden, dan de aangrenzende zee, te zoeken is. In den heeten gordel heeft men langs de kusten *Land-* en *Zeewinden;* eene andere foort van *periodieke* winden, waarvan de eerfte bij nacht naar den zeekant, en de laatfte bij dag landwaarts waaijen.

Behalve deze Luchtverfchijnfels heeft men nog andere, *waterachtige*, welke door het water, dat door uitdamping van de aarde in de lucht opftijgt, veroorzaakt worden. Deze dampen, wanneer de lucht bij nacht koelder wordt, zich niet meer kunnende uitzetten, worden in eene druipende gedaante als *daauw* afgefcheiden, die, wanneer de lucht tot het vriespunt verkoelt, bevriest, en in *rijm* hervormd wordt. *Nevèl* of *mist* is het water, hetwelk door vermeerderde drukking van den dampkring, of vermindering zijner temperatuur, uit de dampen nedergeflagen, en door zijne ongemeen fijne verdeeling in de lucht drijvende gehouden wordt. Gefchiedt nu de verplaatfing der waterachtige dampen, in de bovenftreken der lucht, fchielijk en in eene genoegzame hoeveelheid, zoodat het nedergeflagen water zich tot druppels moet vereenigen, die uithoofde van hun ongelijk grooter fpecifiek gewigt door de wolken niet meer kunnen gedragen worden, dan ontftaat er *regen*, die bij eene koude luchtgesteldheid in *fneeuw* veranderd wordt; doch ook den *hagel* vormt, wanneer aan de druppels, onder het nedervallen, eensklaps de warmte wordt ontnomen. Onder deze waterachtige verfchijnfels behooren ook de *waterhoozen*, die zich van eene wolk tot de zee, of omgekeerd, in eene water-kolom verheffen, en waarbij het water kookt en bruischt en de lucht eenen zwavelachtigen reuk heeft. Behalve deze heeft men ook nog *vurige* luchtverfchijnfels, waaronder het *onweder* een der meest gewone is, hetwelk alleen door ophooping der elektrieke ftof wordt veroorzaakt: (Zie: DONDER en BLIKSEM). Ook het *Noorderlicht* (*zie aldaar*) is waarfchijnlijk mede een elektriek lucht verfchijnfel. De *Regenboog* ontftaat door de breking der zonneftralen in de regendruppels, en kan hierom volkomen wiskunstig verklaard worden. Op gelijke wijze wordt door de breking van het licht in de dampen van den dampkring het *morgen-* en *avondrood* geboren; alsmede de grootere en kleinere heldere kringen om de zon of maan, en waarfchijnlijk ontftaan ook de zoogenoemde bijzonnen of bijmanen uit dezelfde oorzaak. *Dwaallichten* (*zie al-*

oldaar) zijn ontbrandingen van phosphorieke luchtfoorten en dampen, die uit eenen moerasfigen grond opftijgen; en het zoo genoemd *vallen der ftervren* en van *vuurbollen* is niet anders, dan het ontfteken van brandbare ftoffen, die zich in de hoogere ftreken van den dampkring bevinden. In onze dagen heeft men op de *Meteorologie* eene voorfpelling van het weder trachten te gronden, hetwelk nogtans, bij onze geringe kennis van de krachten, die op den dampkring werken, mogelijk voor ons menfchen voor altijd eene vruchtelooze poging zal blijven.

LUCIANUS te *Samofata* in *Syrië* geboren, leefde in het laatst der tweede eeuw onzer jaartelling. Offchoon tot de beeldhouwkunst beftemd, verkoos hij eerst de geregtelijke welfprekenheid, doch eindelijk de wijsbegeerte. Hij doorreisde *Italië*, *Spanje* en *Gallië*; begaf zich vervolgens naar *Griekenland*; werd onder MARCUS AURELIUS ftadhouder over een gedeelte van *Egyte*, en ftierf in eenen hoogen ouderdom aan het voeteuvel. Men befpeurt in zijne fchriften eene groote mate van wereld- en menfchenkenis; de vertrouwfte gemeenzaamheid met de denkwijze en zeden van zijnen tijd, inzonderheid der groote en wijsgeerige wereld; met de fabelkunde en gefchiedenis; met de philofophifche ftelfels der oudfte, Griekfche wijsgeeren; de misbruiken, welke de latere aanhangers van dezelve gemaakt hebben, en met de dweperijen van het Oosten, voornamelijk van *Alexandria*. Zijne vrolijke gemoedsgefteldheid verhinderde hem, om het zedenbederf zijner eeuw met den ernst van eenen SENECA te gispen: hij taste alleen deszelfs belagchelijke zijde aan, en fpotternij was het eenige middel, waarvan hij zich ter verbetering der dwazen bediende: inzonderheid dreef hij den fpot met het godsdienstig bijgeloof, en de toenmalige, zoogenoemde achterphilofophen. Met de eigenlijke, befpiegelende wijsbegeerte fchijnt hij zich het minst bemoeid te hebben. Verfcheidene nieuwere fchrijvers houden hem voor een *Scepticus*; maar men zou hem juister eenen vrijdenkenden *Elektiker* kunnen noemen, die uit ieder wijsgeerig ftelfel, naar goeddunken, het beste nam, zonder echter zelf een eigen zamenhangend ftelfel van wijsbegeerte aan te kleven. In zijnen *Perigrinus* fchildert hij eenen volkomen wijsgeerigen dweper, hoedanige het Oosten toen ten tijde zoo vele opleverde. Eene der beste uitgaven zijner talrijke fchriften is die, welke in 1743 te *Amfterdam*, in 3 deelen in 4°., verfchenen, en die van 1783 — 1789, door WIELAND, in 6 deelen in 8°, met aanmerkingen en ophelderingen verrijkt, vertaald is.

LUCIFER. (*Phosporus* bij de *Grieken*). De zoon van AURORA, welke hij altijd op een wit paard vooruitreed; dus de morgenfter. Wanneer hij de avondfter (*Hesperus*) beteekent, heeft hij een donkerkleurig paard; en van hier, dat hem over het algemeen de rijpaarden waren toegewijd, en de *Romeinen* hem zelfs den naam van *Defultor* gaven.

LUCILIUS. (CAJUS) Een Romeinsch ridder, dien men voor den uitvinder der Romeinfche Satyre houdt, omdat hij haar het eerst dien vorm gaf, welke naderhand door HORATIUS, PERSIUS en JUVENALIS tot meerder volkomenheid gebragt werd. ENNIUS en PACUVIUS hadden wel vroeger in deze dichtfoort gearbeid; doch hunne voortbrengfels waren nog te ruw, om hen voor de eigenlijke uitvinders derzelve te kunnen houden. LUCILIUS overtrof hen, en hij zelf werd op zijne beurt door diegene overtroffen, die na hem leefden. Hij ftierf te *Napels*, 103 jaar voor onze tijdrekening. Van zijne *dertig Satyren* zijn ons flechts eenige fragmenten overgebleven, waarvan de uitgaven, in 1661 te *Amfterdam* in 4°, en in 1735 te *Padua* in 8°. verfchenen, voor de beste gehouden worden.

LUCINA. Die Godin bij de *Romeinen*, welke geacht werd het toezigt over de geboorte der menfchen te hebben, waarom zij overal door de vrouwen, die hunne bevalling nabij waren, werd vereerd. Zij wordt door velen voor JUNO, door anderen voor DIANA gehouden.

LUCKNER (NICOLAS) werd te *Cham* in *Beijeren* geboren, en oefende zich in 1737 op de Hooge fchool te *Pasfau*. In den 7 jarigen oorlog rigtte hij een corps huzaren voor *Hanover* op, aan welks hoofd hij, over het geheel, dapper en gelukkig ftreed, en waarvan hij het volkomenfte vertrouwen bezat. Toen hetzelve, na den vrede, werd afgedankt, nam hij, uit verdriet, onder de *Franfchen* dienst, en bragt het hierin zoo ver, dat LODEWIJK XVI hem tot Rijks-maarfchalk verhief. Zijn uiterlijk voorkomen had weinig innemens; hij was klein van perfoon, en de Franfche taal niet volkomen magtig. In weerwil hiervan ftond hij bij de foldaten in groote achting, en verwierf tevens het vertrouwen der regering, om dat men wist, dat hij alleen voor de eer der natie ftreed, zonder zich te bekommeren, of *Frankrijk* door eenen koning geregeerd of in eene Republiek herfchapen werd; en het was ook om deze reden, dat men op zijne dikwijls onbedachtzame gefprekken weinig acht floeg. Daar hij uit hoofde zijner jaren voor ftoute ondernemingen niet meer gefchikt fcheen; werd hij met het begin van den oorlog, in 1792, aan het hoofd van het centraal leger geplaatst. Met DUMOURIER kon hij in het eerst niet wel over weg; doch naderhand werd hij met hem gemeenzaam. Eindelijk geraakte zijne vaderlandsliefde bij de bergpartij verdacht: hij werd teruggeroepen, en na eenigen tijd in eenen kerker gezucht te hebben, ten loon zijner diensten, welke hij lange jaren aan *Frankrijk* bewezen had, op den 4 van Louwm. 1794, onfchuldig geguillottineerd.

LUCRETIA. Gemalin van den *Romein* COLLATINUS, die hare fchoonheid, op zekeren tijd, bij gelegenheid van een gastmaal, met zulke luisterrijke kleuren fchilderde, dat SEXTUS, de oudfte zoon van den koning TARQUINIUS, haar wenschte te zien. Ondervindende, dat, COLLATINUS haar niet gevleid had, vatte hij eene fterke neiging voor

voor haar op, en ſloop des nachts, met het zwaard in de hand, in hare ſlaapkamer; doch allen tegenſtand van haren kant ontmoetende, ontvlamde dit juist zijne drift nog ſterker. Hij dreigde, om haar, en den ſlaaf, dien hij bij zich had, te zullen vermoorden; den laatſten dan naast haar te zullen leggen, en voorwenden, dat hij beiden te zamen op het bed gevonden en geſtraft had. LUCRETIA bezweek voor deze bedreiging; SEXTUS, zijne lust geboet hebbende, verliet haar in de diepſte ſmart. Zij liet haren vader, haren gemaal en hare bloedverwanten bij zich roepen; deed hen allen beloven, hare ſchande te zullen wreken, en ſtiet zich, 504 jaar voor onze tijdrekening, daarop den dolk in het hart. Het bloedig ſtaal was, zoo al niet de hoofdoorzaak, ten minſte het ſein, tot *Rome's* vrijheid.

LUCRETIUS. (SPURIUS TRICIPITNUS) De vader van de beroemde, doch ongelukkige LUCRETIA. Na het ſneuvelen van BRUTUS volgde hij dezen in het conſulaat op; doch zijne hooge jaren konden den last der regering niet dragen, en hij ſtierf weinige dagen na zijne aanſtelling.

LUCRETIUS. (TITUS CARUS) Een Romeinsch ridder, die zich te *Athene*, onder ZENO en PHEDRUS, in de Epikuriſche wijsbegeerte oefende. Wij bezitten van hem een leergedicht in 6 boeken, *de rerum Natura*, waarin de grondſtellingen derzelve worden voorgedragen; terwijl ſommige deelen er van, b. v. de beſchrijving der menſchelijke ellende, het vermogen der hartstogten, de verſchrikkelijke pest in *Griekenland*, enz. zijn waarlijk dichterlijk talent kenmerken, offchoon de *Romeinen* weinig met dit ſtuk ophadden. De beste uitgave is die van THOMAS CRETCH van 1695, met ophelderingen over de Epikuriſche wijsbegeerte, welke in 1779 ook te *Leipzig* herdrukt is.

LUCULLUS. (LICINIUS) Een beroemd *Romeinsch* veldheer, die in den oorlog van MITHRIDATES, koning van *Pontus*, met veel geluk het bevel voerde, en naderhand in *Rome* eenen luisterrijken triumf vierde. Tot den ſtaat van ambteloos burger terug gekeerd zijnde, beſteedde hij de groote ſchatten, in zijne veldtogten buit gemaakt, aan de involging van de zonderlinge luimen van zijnen ſmaak; doch beſtond zijne grootſte verdienste, in dit opzigt, *in het verplanten van den Kerſenboom* uit *Cerafanto* in *Azië* naar *Italië*, hetgeen aan hem gewoonlijk wordt toegeſchreven; offchoon hij ook veel voor de wetenſchappen over had, en eene aanzienlijke boekerij aanlegde, tot welke hij een ieder eenen vrijen toegang verleende, en waarvan zich zelfs CICERO vlijtig bediende.

LUIK. Eene provincie van het koningrijk der *Nederlanden*; beſtaande grootendeels uit het oude prinsdom *Luik*, het hertogdom *Limburg*, het graafſchap *Dalhem*, het prinsdom *Stavelot*, een gedeelte van de hertogdommen *Luxemburg* en *Braband* en het graafſchap *Namen*, en eindelijk uit eenige dorpen van het grondgebied, voorheen *Terres de redemption* genoemd. Zij grenst ten Noorden aan de

provincie *Limburg*, ten Oosten aan *Pruisfen*, ten Zuiden aan het groothertogdom *Luxemburg*, ten Westen aan de provincie *Namen*, en bevat eene bevolking van 317,931 zielen, die meest tot den Roomsch-Katholijken godsdienst behooren. De oude en algemeene landtaal is het Luiker-waalsch, hetwelk in vele woorden wel naar het Fransch zweemt, doch ook fomtijds veel van hetzelve verfchilt. In het aan *Limburg* grenzende gedeelte fpreekt men verbasterd Vlaamsch; wordende de Franfche taal, over het algemeen, niet zuiver, doch evenwel verftaanbaar gefproken. De provincie is in de 4 arrondisfementen, *Luik*, *Waremme*, *Verviers* en *Huij* of *Hoeij* verdeeld; maakt een gedeelte uit van het 5de groote militair kommandement, en zendt 6 leden in de tweede kamer der ftaten generaal. De provinciale ftaten beftaan uit 63 leden, welke uit de ridderfchap, de fteden en uit de meest aanzienlijke bewoners van het platte land, uit ieder een derde gedeelte, verkozen worden.

Het land is zeer bergachtig, vooral aan den regter oever der *Maas*, waar de hoogten eene voortzetting van de *Ardennen* zijn. Men vindt op dezelve veel houtgewas, waarin men eene menigte grof wild, als: hazen, wilde zwijnen, en zelfs wolven aantreft. Het land aan den linker oever der genoemde rivier is mede heuvelachtig; doch hier verliezen zich de hoogten in de uitgebreide vlakten van *Zuid-Braband*. Behalve de *Maas*, die in eene rigting van het Zuidwesten naar het Noord-oosten de provincie doorfnijdt, en haar in twee ongelijke deelen verdeelt, waarvan dat op den linker oever genoegzaam half zoo groot is, als dat op den regter ligt, neeft dit landfchap nog andere kleinere rivieren, welke aan de nijverheid der bewoners leven bijzetten. Aan het hoofd dezer riviertjes ftaat de *Ourthe*, die in het Luxemburgfche ontfpringt, eerst de *Amblere*, mede van daar komende, ontvangt; vervolgens een uur van de ftad *Luik*, te *Chenai*, zich met de *Weeze* vereenigt, en eindelijk even boven genoemde ftad in de *Maas* valt. Door deze drie kleine riviertjes worden een groot aantal watermolens in beweging gebragt; doch vooral is de *Weeze*, welke voorbij *Verviers* ftroomt, voor die fabrijk-ftad van een uitftekend nut. Nog een ander riviertje, de *Hoyaux* geheeten, ftort te *Hoei* in de *Maas*, na alvorens insgelijks ettelijke watermolens te hebben aan den gang geholpen.

Men vindt in deze Provincie veel veeteelt en landbouw. De hop maakt een belangrijk gedeelte des laatften uit; terwijl de naar het Zuiden gekeerde bergen, die zich langs de *Maas* verheffen, op vele plaatfen met wijngaarden beplant zijn, welke, vooral tusfchen *Luik* en *Hoei*, bij een voordeelig gewas, vrij goeden wijn (in de beste jaren 4000 vaten, of *Hectoliters*) opleveren, waarvan de roode in fmaak wel eenigzins naar de ligte *Bourgogne* zweemt, en veel tot verfnijden van dezen wijn gebruikt wordt; terwijl de witte landwijn wat van den *Moefelwijn* heeft. In fommige ftreken, vooral in den om-

omtrek van het ſtadje *Herve*, op den weg naar *Aken* liggende, maakt men zeer goede boter, en in dit plaatsje tevens de bekende Limburgſche kaas. Het delfſtoffelijk rijk levert zeer goede ſteenkolen, welke op eene diepte van ſomtijds 1400 voet gegraven worden. Men telt hier 182 kolen-mijnen, waarvan er 109 op den linker oever der *Maas* liggen, en ſommige tot 150,000 Nederl. ponden ſteenkolen kunnen opleveren. Voorts vindt men hier ijzermijnen, kalkſteen- en marmer-groeven, onder welke laatſte te *Theux*, een dorp tusſchen *Luik* en *Spa*, eenige van zwart marmer gevonden worden, hetwelk in ſchoonheid alle andere ſoorten van marmer overtreft; alsmede koper, lood, kalamijnſteen, en te *Flemalle* een uur van *Luik*, op den linker oever der *Maas*, eene groeve, welke voortreffelijke ſlijpſteenen oplevert.

Onder de talrijke fabrijken en trafijken dezer provincie behooren, 1. die van ijzer, hetwelk in 5 hooge ovens wordt uitgeſmolten, vervolgens geſmeed en tot ijzer-blik verwerkt: ook maakt men, vooral te *Hoei*, zeer fraaij Engelsch blik. 2. De fabrijken van draagbare vuurwapens, die meestal op het platte land gevonden worden: zoo maakt men de loopen in den omtrek van *Chaud-Fontaine*, 2 uur van *Luik* aan de *Weeze*; de ſloten van ſnaphanen en pistolen in de dorpen tegen over *Herſtal*, op den regter over der *Maas* liggende; geſchiedende het vervaardigen der geweerladen, en het ineenzetten der ſtukken in de voorſteden van *Luik*, waar men zich ook onlangs op ſmeden van degen- en ſabelklingen heeft beginnen toe te leggen. 3 De fabrijk van hoofdſtellen voor paarden, ſporen, ſnuiters en andere ſnuisterijen van ijzer, die te *Herſtal* gevonden wordt. 4. Eene groote papier-fabrijk, niet ver van *Luik*. 5. Eene andere voor aambeelden. 6. Eene zeer belangrijke fabrijk in het dorp *Seraing*, een uur van gemelde ſtad aan de *Maas*, in welke men allerlei groote en kleine werktuigen, als ſtoom-ſpin-machines, waterpasſen enz. vervaardigt, en die in het lusthuis van den prins-bisſchop geplaatst is. 7. De ſpijker-ſmederijen, benevens de aluin- en koperrood fabrijken, welke beide laatſte voorheen voor dat gedeelte der provincie, op den linker oever der *Maas* tusſchen *Hoei* en *Luik* gelegen, van veel belang waren, doch door tijdsomſtandigheden zijn in verval geraakt. 8. De zink-fabrijk, welke door ſmelting uit den kalemijnſteen, niet ver van *Aken* gegraven wordende, te *Luik* wordt verkregen, vervolgens tot platen van verſchillende dikte gebragt, en ter vervanging van koper, bij het bekleeden van ſchepen, en in plaats van lood, tot pompen, het beleggen van goten, en zelfs tot het bekleeden van daken, wordt aangeprezen. 9. Eene kruidmolen, 4 uur van *Luik*, aan den regter oever der *Maas*, waarop zeer fraai jagt-kruid gemaakt wordt. 10. Verſcheidene looijerijen en leertouwerijen, welke in dit gewest, vooral in *Luik*, alle opmerking verdienen, alzoo dit een vak is, waarin de inlandſche kunstvlijt het tot eene aanmerkelijke hoogte gebragt heeft. 11. Een aantal laken-fabrijken,

vooral te *Verviers*, met alles wat tot dezelve betrekking heeft. 12. Fabrijken van ſaaijen en greinen, mede ter dier plaatſe te huis behoorende, en eindelijk meer dan 200 kalkovens, welke mede eenen belangrijken tak van nijverheid uitmaken.

Onder de merkwaardigſte plaatſen dezer provincie behooren, behalve de hoofdſtad (*zie beneden*) die haren naam draagt, *Verviers*, uit hoofde harer fabrijken; *Hoei*, belangrijk door het onlangs aldaar op de ſteile bergen gebouwde fort, beſtemd om den overgang der brug over de *Maas* te verdedigen; *Spa* (*zie aldaar*) een gehucht, hetwelk om de minerale wateren, des zomers, veel bezocht wordt, en eindelijk het dorp *Chaud Fontaine*, 2 uur van *Luik*, met lauwe baden, hetwelk eene ſchilderachtige ligging heeft, en zoo wel de vreemdelingen, als de inwoners van *Luik* in menigte derwaarts lokt.

LUIK. De hoofdſtad van de provincie van dien naam, oudtijds de zetel van den prins-bisſchop; doch thans die van het hooge Geregtshof, welks gebied zich over de provincien *Luik*, *Limburg*, *Namen* en *Luxemburg* uitſtrekt, alsmede van den gouverneur van dit gewest. De ſtad bevat 48,362 zielen, genoegzaam alle van den Roomsch-Katholijken godsdienst; bevindende er zich ſlechts 60 of 70 protestanten en geene Joden. Van alle kronkelingen der *Maas* is er geene die een fraaijer dal vormt, dan dat waarin *Luik* gelegen is. Men meent, dat deze ſtad in de 8ſte eeuw zoude gebouwd zijn; doch het ontbreekt dien aangaande aan juiste berigten. Hare ligging aan den linker oever der *Maas*, aan den voet en tegen de helling van eenen kleinen bergketen, is zeer behagelijk, inzonderheid, wanneer men van *Namen*, langs die rivier, de ſtad nadert. Twee armen der *Maas* vormen een eiland, waarop het eene, en wel fraaiſte, gedeelte der ſtad ligt; terwijl zich aan den regter oever derzelve het andere gedeelte bevindt, hetwelk door eene ſteenen brug van 6 bogen, 400 voet lang, 40 breed, en tusſchen de 40 en 50 boven de oppervlakte der *Maas* verheven, met het eerstgenoemde gedeelte der ſtad vereenigd is. In dit kwartier heeft men de meeste lakenfabrijken, leerlooijerijen, en eene, door het water gedreven wordende, ſteen-zaagmolen.

Luik is, over het geheel, ſlecht gebouwd, en heeft vele naauwe en kromme ſtraten, hetwelk, gevoegd bij de aanmerkelijke hoogte binnen de ſtad, het voor rijtuigen zeer moeijelijk maakt. Sedert de laatſte 10 jaar echter heeft men, zoo aan de huizen als aan den aanleg derzelve, aanmerkelijke verfraaijingen en verbeteringen gemaakt. Wanneer men van *Luik* de 7 voorſteden afneemt, dan wordt de ſtad zekerlijk een derde kleiner. Aan den linker oever der *Maas* ligt de voorſtad *Avoi*, welke zich langs de rivier op den weg naar *Namen* uitſtrekt; aan dezelfde zijde die van *St. Gillis*, op eene der verhevenſte hoogten, welke *Luik* omgeven; voorts die van *St. Mar-geregt*, langs den weg naar *Brusſel*, en *St. Walburg*, aan den weg

naar

naar *Tongeren*, op eene aanmerkelijke hoogte, liggende, op welke de citadel gebouwd is, van welke men een voortreffelijk gezigt over de ſtad en hare omſtreken heeft. Verder heeft men langs den voet dezer hoogte, gelijkwijdig met de *Maas*, de voorſteden *Vivignes* en *St. Leonard*, in welke laatſte de zink-fabrijk is, waarvan wij in het voorgaande art. geſproken hebben, benevens de rijks ijzer-geſchutgieterij, waarin het ijzer in 12 ovens geſmolten wordt, en men, door middel van ſtoom-machines, even zoo vele ſtukken geſchut te gelijk kan uitboren. Eindelijk ligt op den linker oever der *Maas*, langs den weg naar *Aken*, de voorſtad *Amercourt*, voor welke men, op eene aanmerkelijke hoogte, achter het oude Karthuizer klooster, eene tweede citadel gebouwd heeft. De twee hoogſte toppen van den bergketen, waartegen *Luik* gebouwd is, zijn die van *St. Gilli* en *St. Walburg*, welke zich 375 tot 400 voet boven de oppervlakte der *Maas* verheffen.

Op de punt van het eiland, dat door de beide armen der *Maas* gevormd wordt, vindt men de univerſiteit met eenen kruidtuin, beiden geplaatst in het gebouw en op den grond van het oude Jezuiten klooster. Onder de 18 kerken, zoo der ſtad als der voorſteden, munt inzonderheid die van *St. Paulus* uit, welke, ſedert men de oude hoofdkerk van *St. Lambert* heeft afgebroken, den rang van deze vervangt. Voorts die van *St. Jakob*, en de kleine, maar ſierlijke kerk van *St. Jan*, welke alle op het eiland ſtaan, en eindelijk die van *St. Maarten*, waarin kostbaar marmer gevonden wordt, en die op eene aanmerkelijke hoogte binnen de ſtad gelegen is. Voor het overige kan zich *Luik* op weinige fraaije gebouwen beroemen. Behalve het genoemde univerſiteits gebouw heeft men het prins-bisſchoppelijk paleis, thans ten gebruike van het geregtshof dienende: het pronkt met eenen fraaijen voorgevel, van 130 ſchreden breed, alsmede met eenen toren en een klokkenſpel, en heeft van binnen een ruim plein, hetwelk met eene opene gaanderij, op 64 onevenredige pilaren rustende, die van de zonderlingſte gedaante, en waarvan geen twee aan elkander gelijk zijn. Voorts heeft men het ſtadhuis, een ſierlijk gebouw, hetwelk op de markt ſtaat, doch niets uitſtekendst oplevert, en eindelijk den nieuw gebouwden ſchouwburg, een ruim plein, van waar men een fraai gezigt heeft op dat gedeelte der ſtad, hetwelk tegen de hoogte van *St. Maarten* gebouwd is. Onder de verdere meest aanzienlijke pleinen telt men dat van *St. Lambert*, waarop de oude hoofdkerk geſtaan heeft, benevens het daar naast liggende, en met boomen beplante, groene pleintje, en de markt, welke voor eene zoo volkrijke ſtad veel te klein is, doch door 3 fonteinen verſierd wordt, die eertijds fraai moeten geweest zijn, maar thans geheel vervallen zijn. De opene ruimte voor de kerk van *St. Paulus*, en het groene pleintje, naast dit gebouw, pronkt met verſcheidene fraaije huizen. Onder de minder groote pleinen verdient alleen opmerking dat van *Gretry*, op den grond van de oude

kerk *St. Nikolaas* in *Outre-Meuse* aangelegd, aldus genoemd naar den te *Luik* geborenen componist van dien naam. In den voorgevel van het huisje, waarin deze beroemde toonkunstenaar het eerste daglicht zag, staande in de Minderbroederstraat, niet ver van daar, leest men in goude letters: *ici est né Honest Modeste Gretry*, 11 *Fevrier* 1741. De nieuw aangelegde kaai *de la Sauvenier*, die langs den kleinen arm der *Maas* ligt, is zeer fraai, gelijk ook de oude, welke niet ver van de groote steenen brug langs die rivier is opgemetseld.

Onder de inrigtingen voor het openbaar onderwijs behoort voor eerst de in 1817 opgerigte universiteit, welke thans meer dan 400 studenten telt; voorts het seminarium, of school voor jonge priesters, in de oude abtdij van *St. Norbert* geplaatst, met 2 tot 300 kweekelingen, en eindelijk het collegie en onderscheidene scholen, onder welke zich eene bevindt, waarin men zich van het onderling onderwijs (*enseignement mutuel*) bedient; eene andere, in welke men van het gelijktijdig onderwijs (*enseigement simultané*) gebruik maakt; eene derde, waarin geheel de leerwijze der *Nederlandsche* scholen van de maatschappij *tot Nut van het Algemeen* gevolgd wordt, en eindelijk eene kleine school voor doof- en stomgeborene. Ter beoefening der teeken-, graveer- en bouwkunde heeft de regering onlangs eene openbare school opgerigt, welke reeds tusschen de 2 en 300 leerlingen telt. Ook heeft men een genootschap, onder den naam van *Societé libre d'émulation*, en de zinspreuk *Utile dulci*, hetwelk in 1779, onder de bescherming van den prins-bisschop VELBRUCK, werd opgerigt, en de aanmoediging tot het beoefenen van alle nuttige en fraaije kunsten en wetenschappen ten doel heeft. Onder de liefdadige inrigtingen verdient den eersten rang het gasthuis, (*Hopital de Bavière*), hetwelk tevens tot eene praktische school dient voorhen, die zich op de genees-, heel- en verloskunde toeleggen. Wijders zijn er verscheidene gasthuizen zoo voor ouderlooze kinderen als oude lieden en krankzinnigen, en eindelijk heeft men een fonds, ter ondersteuning van ongelukkig gewordene huisgezinnen van mijnwerkers. Tot slot moeten wij nog melding maken van de voornaamste fabrijken, welke zich binnen *Luik* bevinden. Onder deze behooren vooral: de staalgieterij van PONCELET; de fabrijk van spin-, weef- en scheer-machines van COCHENILL; de belangrijke laken-fabrijken van COMBLEU DE HARP, die van VAN STRATEN, en die van THERNAUX, en eindelijk de chicorij-, speelkaarten- en geelkoper fabrijken, benevens de glasblazerijen.

LUIKEN. (JAN) Een man, die een treffend voorbeeld van den overgang van de losbandigheid der jeugd tot eenen stichtelijken en voorbeeldigen levenswandel oplevert. Hij zag in 1649 te *Amsterdam* het eerste levenslicht, en werd tot schilder opgeleid; doch liet spoedig de beoefening dezer kunst varen, en volgde zijne neiging tot het plaatëtsen, waarin hij zoo bijzonder wel slaagde, dat alle kunstkenners eenparig van hem getuigen, dat hij een der beste plaatëtsers geweest

weest is, waarop zich *Holland* in dien tijd kon beroemen; zoo als uit de menigvuldige boekwerken blijkt, welke hij met zijne heerlijke kunstplaten verrijkt heeft, b. v. FLAVIUS JOZEPHUS, de *Joodsche* en *Mozaïsche oudheden*, verscheidene *Reisbeschrijvingen* enz. Onder dit alles volgde hij ook zijnen smaak voor de Dichtkunst, en vervaardigde in de jaren zijner jongelingschap eenen bundel gezangen, onder den titel van de *Duitsche Lier*, welker inhoud losser en luchtiger scheen, dan met godsvrucht en goede zeden bestaanbaar was: ten minste in dit licht beschouwde ze de maker zelf in rijperen leeftijd, wanneer hij al de afdrukken van dezen bundel opkocht, opdat er de jeugd niet door verleid, zoude worden; doch de baatzucht stond hem in den weg: het werkje werd, buiten 's mans weten, herdrukt, en zijn prijswaardig oogmerk daardoor verijdeld. LUIKEN had namelijk, door het lezen der schriften van JAKOB BÖHM, en ANTOINETTE BOURIGNON, alsmede door den omgang met lieden van hunnen stempel, smaak in de zoogenoemde mistieke godgeleerdheid gekregen, en was daardoor, allengskens, zoo ver van den weg van gezond verstand afgedwaald, dat hij zich zelven in den waan bragt, zonder handwerk aan de kost te kunnen komen. Dit noemde men, door eene geheel verkeerde uitlegging van sommige schriftuurplaatsen, *op of door het geloof te leven*. De kracht zijner overtuiging staafde LUIKEN door zijn gedrag; want hij legde de etsnaald neder; verliet zijne geboortestad, vergezeld van eene bejaarde dienstmaagd, en gaf zich over aan een afgezonderd leven, hetwelk hij met bidden en andere godvruchtige oefeningen doorbragt. Gebrek aan het noodige deed hem weldra zijne dwaling bemerken, zoo dat hij naar *Amsterdam* terug keerde en de etsnaald weder opvatte.

Sedert legde hij zich onder anderen toe op het zamenstellen van verscheidene godsvruchtige werkjes, waarin de weg der deugd aangewezen, en de pligten der kinderen jegens hunne ouderen, inzonderheid, nadrukkelijk worden aanbevolen, en die, met kunstplaatjes versierd, in druk zijn uitgegeven. 's Mans welmenend hart, en goed oogmerk, zijn daarin duidelijk te bespeuren; doch missen zij veelal een gezond oordeel; niettegenstaande deze werkjes eenigen tijd eenen grooten aftrek hadden, en der jeugd, boven anderen, werden in handen gegeven. Het was dus ter goeder ure, dat de heer VAN ALPHEN den gelukkigen inval kreeg, om het ontluikend verstand op betere en bestendigere vruchten te onthalen. Alhoewel LUIKEN, van zijn dwaalbegrip terug gekomen, vlijtig werkte, was hij nogthans altijd afkeerig, om er zich mede te verrijken. Het vereischte tot zijne nooddruft behield hij alleen voor zich zelven; doch het overschot, hetwelk hij als iets overtolligs beschouwde, verdeelde hij onder de behoeftigen, zoodat hij bij zijn overlijden, den 6den van Grasm. 1712, niets naliet. Zijne beeldtenis is na zijnen dood afgeteekend, en, in het koper gegraveerd, door den boekhandelaar VAN DER SIJS uitgegeven, waarbij de beroemde HOUBRAKEN dit bijschrift gevoegd heeft:

Dit is de beeldtenis van LUIKEN, *om 's mans groot*
Vernuft en vindingen, geteekend na zijn dood.
Hij was een wereldling, daarna heel ingetoogen
Van leven en gedrag, een voorbeeld van meedogen
En mededeelzaamheid, aan d'armen steeds betoond,
Waarom zijn beeldtenis verdient met eeuwigen lof bekroond.

LUIPAARD. (FELIS LEOPARDUS) BUFFON T. 9, pl. 14. Dit zogend dier, tot de orde der roof- of verscheurende dieren en het geslacht der katten behoorende, heeft eenen staart van 2 tot 2½ voet lang. De schoonheid van zijn vel overtreft zelfs de sierlijkste beschrijving; zijnde de grond van hetzelve goudgeel met kleine zwarte vlekken, die evenwel digter en regelmatiger, dan die van den Panther zijn. Hij is kleiner dan deze; maar zijne evenredigheden zijn dezelfde, en hebben in het algemeen vele overeenkomst met den laatsten. Zij zijn beide bij de bontwerkers bekend onder den naam van *Afrikaanschen Tijger*. Inderdaad, schijnt het deze soort te zijn, die zich vooral ophoudt in de *Senegal*, *Guinea*, en andere streken van het Zuidelijk *Afrika*, en welke men tot heden toe met den Panther verward heeft.

LUNEBURG. Een vorstendom in het koningrijk *Hanover*, grenzende ten Oosten aan de Pruissische provincie *Saksen*, ten Noorden aan de *Elbe*, die het van *Lauenburg*, *Hamburg* en *Holstein*, scheidt, ten Noord-Oosten aan *Meklenburg Schwerin* en de Pruissische provincie *Brandenburg*, ten Westen aan *Kalenberg*, en ten Zuiden en Zuid-Oosten aan *Brunswijk* en *Hildesheim*. Het behoort sedert 1705 aan het huis van *Hanover*; bevat meer dan 200 v. m., en telt ruim 252,000 inwoners. Vlas, hop en koren vindt men er in overvloed. De zoogenoemde *Luneburger-heide*, die het grootste gedeelte van het land inneemt, levert, behalve de boekweit, weinig op; doch voedt, daarentegen, vele schapen, inzonderheid bijen, welker honig en was jaarlijks een voordeel van 200,000 daalders, aanbrengen. Men vindt overal uitgestrekte bosschen. De paardenfokkerij is er van veel belang: de zoutbronnen zijn er aanzienlijk, en de weverijen zijn er van belang; terwijl de *Elbe* den transitohandel zeer veel begunstigt. Het vorstendom, dat in de grootvoogdij *Celle*, het prinsdom *Luneburg* en het graafschap *Denneberg* verdeeld wordt, behoorde sedert 1810 aan het koningrijk *Westphalen*, en wel het grootste gedeelte tot het departement der *Neder-Elbe*; doch nog in hetzelfde jaar werd een Noordelijk stuk er van bij het Fransche departement, *de Monden van de Elbe*, gevoegd. Na de gebeurtenissen, in 1813, heeft *Engeland*, echter, van het geheele land weder bezit genomen. De hoofdstad van het vorstendom draagt zijnen naam, bevat 10,000 inwoners en heeft onder vele nuttige inrigtingen eene ridder-akademie. *De Sulze*, of het uitmuntend zoutwerk, hetwelk een afzonderlijk gedeelte van de stad

uitmaakt, is waardig, dat het bezigtigd worde. De *Sole* (zout-water) is zoo rijk aan zout, dat zij zonder gradering aanftonds kan gekookt worden. Aan de westzijde der ftad ligt de bevestigde *Kalkberg*, waaruit eene groote menigte kalkfteenen gebroken, en naar buiten 's lands verzonden worden. Behalve de handel in eigen voortbrengfels, is er ook eene aanzienlijke verzending naar *Hamburg*, *Leipzig*, *Lubek* enz.: ook zijn er vele fabrijken.

LUNEL. Eene kleine ftad in *Frankrijk*, departement *Herault*, 4 mijlen van *Montpellier* liggende, wegens den zoeten wijn, die aldaar gewonnen wordt, en het kanaal *Robens de Lunel* beroemd.

LUNETTE. Zoo noemt men in de vestingbouwkunde twee kleine halve manen, die voor de *Ravelins*, of groote halve manen, worden aangelegd, om deze te dekken.

LUPERCUS, LUPERCALIEN. LUPERCUS is eene godheid uit den nog herderlijken toeftand der *Romeinen*, waarfchijnlijk dezelfde met den Griekfchen PAN. De naam duidt aan, dat hij de wolf van de fchaapskooi werd. De dienst van LUPERCUS werd door de *Romeinen* fteeds onderhouden, en deszelfs priesters, LUPERCI geheeten, maakten een aanzienlijk kollegie uit, hetwelk zelfs nog ten tijde van CAESAR werd uitgebreid. Van een zeer bijzonderen aard was het feest, in Sprokkelmaand gevierd, en LUPERCALIA genoemd. Op deze feesten liepen de *Luperci* bijna naakt en met zwepen, uit geitenvel gemaakt, door de ftad; eenen ieder, dien zij ontmoetten, daarmede flaande. De vrouwen vermeden niet alleen deze flagen niet, maar ftelden zich zelfs vrijwillig aan dezelve bloot; wanende dat hierdoor de vruchtbaarheid werd bevorderd.

LUSITANIA. De oude benaming van *Portugal*.

LUSTRUM. Beteekent eigenlijk de plegtige reiniging, of wijding van het Romeinfche volk door een zoenoffer (*facrificium lustrale*), dat telkens na de geeindigde *Cenfus* verrigt werd. Hetzelve beftond in eenen ftier, een zwijn, en een fchaap of ram. De laatfte werd aan JUPITER, het zwijn aan CERES, en de ftier aan MARS gewijd. De plegtige verrigting zelve noemde men *lustrum condere*, en het daarbij door den cenfor uitgefprokene formulier luidde in het eerst: *Ut dii immortales res Romanas ampliores melioresque facerent*; doch toen het Romeinfche gebied zich aanmerkelijk uitbreidde, werd het gebed aldus veranderd: *Ut res Romanas perpetuo incolumes fervent*. Daar nu dit *Lustrum* altijd aan het einde van ieder vijfde jaar plaats had, zoo beteekende hetzelve ook een tijdvak van 5 jaar, welke tijdmaat dikwijls door dichters met de Griekfche *Olympiade*, die flechts 4 jaar bevatte, verwisfeld, ja zelfs niet zelden voor een jaar genomen werd. Ook wordt *Lustrum*, over het het algemeen, voor een zeker tijdvak van jaren gebruikt.

LUTHER. (MARTINUS) Deze groote kerkhervormer werd te *Eisleben*, in het graaffchap *Mansveld*, op den 10den van Slagtm. des

jaars 1483 geboren. Zijne ouders, in geene gunstige omstandigheden zijnde, zonden hem echter op de scholen van *Magdeburg* en *Eisenach*, waar hij dikwijls als een arm scholier, met openlijk bidden en zingen langs de huizen, (toen in *Duitschland* niet ongewoon) zijn brood moest zoeken. In 1501 ging hij naar de Hooge school te *Erfurt*, waar hij in de schoolsche wijsbegeerte en in de kerkvaderen ervaren werd. Hier trof hij voor het eerst in zijn leven eenen Latijnschen bijbel aan, en ontdekte met verwondering, dat dezelve vrij wat meer dan uitgetrokken Evangelien en Epistels bevattede, waarvan zich de geestelijkheid van zijnen tijd alleen voor hunne ambtsverrigtingen bedienden. In 1505, de waardigheid van meester in de wijsbegeerte verkregen hebbende, begon hij daarin anderen te onderwijzen; oefende zich vervolgens in de regtsgeleerdheid; doch verkoos naderhand den geestelijken stand, en begaf zich in een Augustijner klooster, waar hij een gestreng leven leidde, en zich geheel aan de beoefening der godgeleerdheid overgaf. Hierbij bepaalde hij zich niet alleen tot de schriften der kerkvaderen; maar legde zich ook, en wel voornamelijk, op de kennis der Heilige schriften toe, met dat gelukkig gevolg, dat hij in 1508 door den keurvorst van *Saksen*, tot Hoogleeraar in de wijsbegeerte, inzonderheid in de redeneer- en natuurkunde, aan de Hooge school te *Wittenberg* beroepen, en in het volgende jaar tot kandidaat in de godgeleerdheid verheven werd.

Omtrent dezen tijd ontstonden er onder de Augustijner-orde in *Duitschland* zekere geschillen, die men noodig oordeelde, aan den generaal derzelve te *Rome* te moeten voordragen. Luther werd hiertoe verkozen, en volvoerde zijnen last met eenen gelukkigen uitslag; doch deze reis en zijn verblijf aan het hof van *Rome* verschaften hem op eenmaal zoo vele kennis van de gesteldheid der Roomsche kerk in het algemeen, en van de levenswijze der kerkelijken, de trotschheid der pausen, en van de menigte der misbruiken in het bijzonder, dat zij in hare gevolgen eenen gewigtigen invloed op zijn verder leven gehad heeft. Na zijne terugkomst van *Rome* werd hij tot dokter in de godgeleerdheid verheven; oefende zich in het prediken, en legde zich vlijtig toe op de kennis der Hebreeuwsche en Grieksche talen, met welker beoefening hij zich tot in 1517 bezig hield, wanneer eene opmerkelijke gegebeurtenis hem tot eenen stap aanspoorde, die de gewigtigste gevolgen had.

De bekende leer der aflaten, door den paus Urbanus II uitgevonden ten behoeve der kruisvaarders, ter verovering van het Heilig land, werd sedert gebruikt, naar mate de gierigheid der pausen, of de uitgaven der kerk zulks vorderden. Leo X, bij zijne komst tot den pauselijken stoel, de kerkelijke schatkist vindende uitgeput, en zelf van geenen spaarzamen aard zijnde, bediende zich van de aflaten, onder voorwendsel, om daar uit den bouw der trotsche

St.

St. Pieterskerk, te zullen voortzetten, en droeg in *Duitschland* de afkondiging aan ALBERTUS, keurvorst van *Mentz* en aartsbisschop van *Magdeburg*, op, die eenen TETZEL, een dominikaner monnik, een man van ongebonden zeden, in het werk stelde, om de aflaten in *Sakſen* in het klein aan den man te brengen. Dan de buitenſporige waarde en kracht, welke hij aan dezelve gaf, als kunnende zij niet alleen de zielen uit het vagevuur verlosſen, maar zelfs de verſchrikkelijkſte misdaden, ja zelfs eer zij begaan waren, uitdelgen, gepaard met het ergerlijk en verkwistend gedrag van hem en zijne medgezellen, maakten het algemeen misnoegen tegen hem gaande, en deden een ieder verlangen, dat deze ſchandelijke handel beteugeld werd.

Thans trad de moedige LUTHER op; voer in eenen ſcherpen en nadrukkelijken toon, op den predikſtoel, tegen deze buitenſporigheden uit, en ſchilderde in eenen brief aan den keurvorst van *Mentz*, in de levendigſte kleuren, de valſche gevoelens en het goddeloos gedrag dezer aflaatpredikers; doch dit niet batende, liet hij op den 31ſten van Wijnm. 1517, aan de ſlotkerk te *Wittenberg*, 95 ſtellingen tegen den aflaat aanplakken, en noodigde alle geleerden uit, om tegen eenen bepaalden dag zijne gevoelens, in perſoon of bij geſchrifte, te beſtrijden. Niet één tegenkanter deed zich echter op. TETZEL alleen borst in de uiterſte woede los; gaf te *Frankfort* aan den *Oder* eenige ſtellingen tegen die van LUTHER in het licht; liet als inquiſiteur de laatſte, met zijne leerreden tegen de aflaten, openlijk verbranden, en dreigde hem met den brandſtapel, waarop LUTHER zijne ſtellingen, met derzelver bewijzen, liet drukken en aan den paus LEO zond, die, ſchoon in het eerst zich deze geheele zaak niet aantrekkende, LUTHER ten laatſte naar *Rome* liet dagvaarden, en wel voor eenen PRIERIAS, die reeds zijne ſtellingen met zoo veel bitterheid, doch vruchteloos, had beſtreden; ſchrijvende tevens aan den keurvorst van *Sakſen*, om eenen hardnekkigen ketter geene beſcherming te verleenen. LUTHER, den uitſlag dezer reis voorziende, wenschte voor een min verdacht geregtshof in *Duitschland* gehoord te worden. Dit gelukte hem door tusſchenkomst van de Hooge ſchool te *Wittenberg* en den keurvorst, en ontving de kardinaal CAJETANUS, een Dominikaan, die om zijne ſchoolſche geleerdheid beroemd, en zeer naauw aan den Roomſchen ſtoel gehecht was, den last, om de zaak van LUTHER te onderzoeken en te beſlisſen.

LUTHER kwam in Wijnm. 1518 te *Augsburg*. De gezant ontving hem vriendelijk; doch vorderde al aanſtonds, dat hij zijne ſtellingen zoude herroepen, hetgeen hij weigerde, zoo lang men derzelver valschheid uit de H. Schrift niet had aangetoond, waarop de kardinaal zoo verbitterd werd, dat hij hem met den kerkelijken ban dreigde. De vrienden van LUTHER, vreezende, dat 's keizers vrij geleide, hetwelk zij hem bezorgd hadden, hem weinig zou baten, verliet hij, op hunnen raad, in ſtilte, *Augsburg*; doch zijne regters te

te *Rome*, hem reeds als ketter veroordeeld hebbende, beriep hij zich van den paus op eene algemeene kerkvergadering te *Bazel* en te *Constantz*, die deze kerkvoogd onder een algemeen concilie hadden gesteld.

De dood van den keizer Maximilaan gaf wel aan de twistende partijen eenige verpoozing, uit hoofde van staatkundige inzigten van den paus, in welken tijd men vergeefsche pogingen deed, om de zaak bijteleggen, tot dat eindelijk het hof van *Rome*, op 15 van Zomerm. 1520, eene strenge Bulle tegen Luther uitgaf, waarin men 41 stellingen, uit zijne schriften getrokken, als ketters veroordeelde; het lezen van zijne schriften, op straffe van den ban, verbood, en dezelve ten vure doemde; terwijl hem zelf daarin, naar verloop van 60 dagen, de ban werd aangezegd, en alle overtreders in *Duitschland* aanbevolen, om hem en zijne vrienden gevankelijk naar *Rome* te zenden, om aldaar gestraft te worden.

Alle middelen van vereeniging waren nu hopeloos; zelfs de pogingen van den pauselijken kamerheer, Karel van Miltitz, waren tot zijn leedwezen vruchteloos, waarvan het natuurlijk gevolg was, dat Luther, nadat hij zich nog eens op eene kerkvergadering had beroepen, zich op een plegtige wijze van de gehoorzaamheid aan den paus onttrok, en op den 10den van Winterm. 1520, vergezeld van alle Hoogleeraren en studenten der Hooge school te *Wittenberg*, buiten de poort dier stad, de verzameling der pauselijke regten, de bullen en twistschriften, die tegen hem waren uitgegeven, openlijk verbrandde; terwijl hij te gelijk, ter zijner verdediging, uit alle deelen van het kanoniek regt, die plaatsen verzamelde, welke de magt van den paus op de onderscheidendste wijze verdedigden, en dezelve met zulke aanmerkingen in het licht gaf, die den pauselijken stoel in een aller belagchelijkst licht plaatsten. Deze en andere gebeurtenissen deden den naam van Luther overal bekend worden: de Wittenbergsche hooge school maakte eenen verbazenden opgang, en reeds in 1520 las men in de *Nederlanden* de schriften van Luther, in het Spaansch vertaald, en waren alle middelen vergeefsch, om derzelver voortgang te stuiten.

Thans zag Leo, doch te laat, dat hij zijnen vijand had te ligt geacht, en wendde zich tot keizer Karel V, die zich echter met dit geval vrij belemmerd vond. Zijne krooning te *Rome*, aan den eenen kant, van den paus moetende verwachten, en, aan de andere zijde, zich den keurvorst van *Saksen*, wien hij zijne verheffing te danken had, niet ten onvriend willende maken, noch zich ook tot een werktuig van onregtmatig geweld laten gebruiken, verkoos eenen middelweg, en agvaarde Luther op den rijksdag, die in 1521 te *Worms* zou gehouden worden. Hij verscheen, schoon tegen den raad zijner vrienden, voor denzelven, en weigerde ook hier zijne gevoelens te herroepen, zoo lang derzelver valschheid uit de Heilige schrift niet aangetoond ware. Het gevolg dezer onderhandeling

was,

was, dat hij in den rijksban gedaan werd, en men alle vorsten verzocht, om zich van zijn perfoon meester te maken, ten einde hem als een boosaardig ketter te ftraffen. Dan de keurvorst van *Sakfen*, met voorkennis des keizers, liet hem, op zijne terugreis van *Worms* door twee vermomde edellieden opligten, en naar het flot *Wartburg* bij *Eifenach* brengen, waar hij, geheel onbekend, 9 maanden in ridderlijke kleeding doorbragt, en, onder andere, een gedeelte van den Bijbel in de Duitfche taal overzette. In 1522 voltooide hij het Nieuwe Testament, en het Oude verfcheen van tijd tot tijd bij gedeelten; doch zijne vertaling van den geheelen Bijbel werd niet voor 1534 uitgegeven.

Intusfchen gaf het gedrag van eenige al te driftige ijveraars, waaronder zekeren CARLSTAD behoorde, die met eenige ftudenten alle altaren en beelden, in de flotkerk te *Wittenberg*, verbrak, en de priesters wegjoeg, gepaard met den vreesachtigen aard van MELANCHTON, aan LUTHER aanleiding, om *Wartburg*, dat hij zijn *Patmos* noemde, in Lentem. 1522 te verlaten, en naar *Wittenberg* terug te keeren, ten einde door zijne tegenwoordigheid de verbrokene orde te herftellen. Hij predikte zeven dagen achter een tegen deze buitenfporige bewegingen, en drong er op aan, dat de hervorming van den godsdienst met de verlichting van het verftand moest beginnen, wanneer de beelden, van langzamerhand, uit de kerk zouden verdwijnen.

Onder alle deze omftandigheden, onder welke de hervorming in *Duitschland* en een groot gedeelte van *Europa*, veel opgang maakte, begon men over den aard der fakramenten te twisten, waardoor dit heilzaam werk, gelijk ook door den opftand der boeren (Zie: BOEREN OORLOG), met een gewigtig nadeel bedreigd werd. De laatfte werd wel in 1525 geftild; doch de genoemde CARLSTAD bragt, ten aanzien van den zin der woorden van de inftelling van het avondmaal, gevoelens aan het licht, welke tegen die van LUTHER aanliepen, en waaromtrent de Zwitferfche Hervormers, fchoon voor het overige met hem eens, van hem verfchilden. Hieruit ontftonden verfcheidene twistfchriften, en LUTHER zelf werd daarbij in een openbaar twistgeding gewikkeld.

Tot hiertoe had de leer der hervorming flechts als ter fluik voortgangen gemaakt, en geene wereldlijke overheid had er nog openlijk voor durven of willen uitkomen; doch na den dood van den keurvorst FREDERIK *den wijzen*, die haar wel een goed hart had toegedragen, maar in den fchoot der Roomfche kerk gebleven was, verklaarde zijn opvolger JOHANNES *de ftandvastige* zich openlijk voor de leer van LUTHER, en voerde de hervorming door alle zijne landen in; gelijk dan ook de laatfte het genoegen had, om den eerften Evangelifchen leeraar GEORGE RÖTER, te *Wittenberg* in te zegenen. Reeds in 1524, het monniksgewaad met den predikersrok verwisfeld hebbende, ontfloeg hij zich nu ook van de kloostergelofte,

en

en trad met eene gewezen non, CATHARINA VAN BORA, eene adelijke juffer uit *Meisfen*, in het huwelijk. Omtrent dezen tijd viel ook de twist van LUTHER met ERASMUS en ZWINGLIUS voor.

De eerste fchreef openlijk tegen hem, in een boek over den vrijen wil, en het verfchil met den laatften, en de overige aanhangers van CALVINUS, over het avondmaal, gaf eindelijk aanleiding tot eenen rijksdag, die in het jaar 1530, op last van KAREL V, te *Augsburg* gehouden werd, om op denzelven de bezwaren der Evangelifche rijksftenden aan te hooren. Deze leverden hunne geloofsbelijdenis, op hun verzoek door LUTHER en de overige Wittenbergfche godgeleerden vervaardigd, en in 17 artikelen vervat, bij denzelven in, en het was volgens deze artikelen, dat de geleerde MELANCHTON de *Augsburgfche geloofsbelijdenis* zamenftelde, die aan LUTHER gezonden, en door hem volkomen werd goedgekeurd. Ondertusfchen voldeed de rijksvergadering te *Augsburg* niet aan de verwachting der Evangelifche vorsten. De keizer liet een befluit op den rijksdag tegen hen afkondigen, waarbij men hen door dwang wilde noodzaken, om in den fchoot der Roomfche kerk weder te keeren. Dit had het *Smalkaldisch* verbond, waarbij zij zich tot onderlinge verdediging vereenigden, ten gevolge; doch werd de gevreesde oorlog door den godsdienstvrede, in 1532 te *Neurenberg* gefloten, tot dus verre nog voorgekomen. De keizer bood nu aan den paus en de Evangelifchen, in 1533, eene algemeene kerkvergadering aan; maar de hervormers, zich van dit middel ter vereeniging niet veel goeds beloovende, zoo lang de paus in deze vergadering invloed had, eischten een vrij, christelijk concilie, dat in *Duitschland* gehouden, en waarin geen andere regel noch gezag, dan dat der H. Schriften, erkend zou worden; doch men hield de zaak flepende, tot dat eindelijk de paus in 1536 eene vergadering liet aankondigen, die, volgens het befluit des keizers, te *Mantua* zou plaats hebben. De hervormers lieten nu door LUTHER eene vollediger belijdenis, dan de Augsburgfche, opftellen, welke de *Smalkaldifche artikelen* genoemd worden; als eene nadere opheldering en voltooijing van de Augsburgfche belijdenis mogen worden aangemerkt, en onder de Symbolifche boeken der Evangelifchekerk geplaatst werden. Offchoon deze artikelen, door het gedurig uitftellen der kerkvergadering, tot het bedoelde oogmerk niet gebruikt werden, verwierven zij nogthans in de Sakfifche landen eene bijna algemeene goedkeuring, en waren de pogingen van den hertog GEORGE, om den voortgang der Hervorming te ftuiten, vruchteloos. Hij moest in het jaar 1539 zijn geheele land, vervuld met de gevoelens van LUTHER en zijne ambtgenooten, aan zijnen broeder en opvolger, HENDRIK, overlaten; die de hervorming met alle zijne vermogens begunftigde, en de Evangelifchen alle gewenschte vrijheden fchonk; terwijl LUTHER, onder de befcherming van den keurvorst, te *Leipzig* predikte, en het ge-

genoegen had, zijn begonnen werk, langs hoe meer, op eenen vasten voet gevestigd te zien.

Thans zijn wij de laatste levensjaren van dezen grooten hervormer genaderd, die hij in welgeslaagde pogingen doorbragt, om de kennis der waarheid onder zijne natuurgenooten te verspreiden. De onderneming, om in het jaar 1541, op den rijksdag te *Regensburg*, het *interim* in te voeren, werd verdacht gehouden, en mislukte; terwijl men de kerkvergadering te *Trente* in 1545 geopend, voor een kerkelijk kluchtspel hield, waarin men volgens vooraf beraamde maatregelen zou te werkgaan, om de pauselijke magt voor den gedreigden val te behoeden. — LUTHER zijne krachten, door den arbeid van zoo vele jaren, voelende afnemen, besloot, het overige zijner dagen op een klein landgoed door te brengen; doch alvorens nog eenige geschillen, over het bezit van bergwerken, te *Eisleben* moetende vereffenen, stierf hij in deze zijne geboorteplaats, op den 18 van Sprokkelm. 1546, in het 63ste jaar zijns ouderdoms, en werd in de slotkerk te *Wittenberg* begraven, in welke plaats men in het laatst van 1821, op de groote markt, voor hem een gedenkteeken heeft opgerigt, waarvan het voetstuk van het kolossale standbeeld uit een stuk graniet, van eene zeldzame schoonheid, ter hoogte van 7 en in diameter 10 voet bestaat. Het standbeeld zelf is van brons, en uitnemend gewerkt; kunnende het gedenkteeken onder de eerste kunststukken van *Duitschland* geteld worden. LUTHER bezat eenen onverzettelijken moed en standvastigheid, een uitmuntend verstand, een sterk geheugen, een uitstekend geduld, eene ongewone welsprekendheid, eene onverwinnelijke grootmoedigheid, en eene uitgebreide geleerdheid voor de eeuw, waarin hij leefde. De volkomenste druk zijner uitgegevene werken is die, welke in 1561 te *Altenburg* in 10 deelen in folio verschenen is.

LUTSCHINEN. Zoo noemt men alle beken, die van den *Gletscher (zie aldaar)*, wier ijs in de zomermaanden gedeeltelijk smelt, gevormd worden. Zij storten met zulk een donderend geraas en zulk een verschrikkelijk geweld van het eene rotsstuk op het andere, naar beneden, dat zij meer den naam van achtereenvolgende watervallen dan van beeken verdienen. Men vindt in het kanton *Bern*, in *Zwitserland*, twee zoodanige Lutschinen, namelijk de zoogenoemde *Zwarte* en *Witte*, waarvan de eerste zich, bij het dorp *Zweij-Lutschinen*, met de laatste, uit den bovensten *Grindewald-Gletscher* ontstaande, vereenigt, en aldaar eene beek vormt, die eene der vreesselijkste en verwoestendste in het kanton *Bern* is, De snelle loop dezer twee Lutschinen, na derzelver vereeniging, is zoo sterk, dat men, door het verbazend geraas van haren gedurigen val, bijna doof wordt.

LUXEMBURG. Een groothertogdom, makende een gedeelte uit van het koningrijk der *Nederlanden*; doch behoorende mede tot het Duitsche bondgenootschap, waartoe het eene gewapende magt van

2556

2556 man, bestaande uit 99 scherpschutters, 1882 man voetvolk, 365 man ruiterij, 184 man artillerie, en 26 sappeurs levert. Dit groothertogdom, dat men in alles als eene provincie van het koningrijk moet aanmerken, benoemt vier leden in de vergadering der tweede kamer, en bestaat uit het grootste gedeelte van het hertogdom van dien naam (zijnde dat gedeelte, hetwelk zich aan den regter oever der *Moesel* bevindt met dat, aan den linker oever der *Sauër*, of *Soure* gelegen, aan *Pruissen* afgestaan) alsmede uit het hertogdom van *Bouillon*, zoodat het ten Zuiden aan *Frankrijk*, ten Oosten aan *Pruissen*, waarvan het door de *Our*, *Soure* en *Moesel* wordt afgescheiden, ten Noorden voor een klein gedeelte aan *Pruissen* en voor het overige aan de provincie van *Luik*, en ten Westen aan de provincie *Namen* grenst.

Dit groothertogdom beslaat eene oppervlakte van 110 v. m. en bevat 255,600 inwoners, (die genoegzaam alle tot de Roomsch-Katholijke kerk behooren), bij welke het Hoogduitsch de landtaal is. De grond, welke door het vermaarde, oudtijds veel grootere, *Ardennen-woud* beslagen wordt, is zeer bergachtig, en over het algemeen, vooral in het Zuidelijke en Westelijke gedeelte, zeer boschrijk. IJzer, hout, hoornvee, paarden, schapen en wild maken de voornaamste voortbrengsels des lands uit. Het hoornvee en de paarden zijn er klein; doch de laatste zijn zeer sterk. Het vleesch der schapen is door de bergkruiden, welke hun tot voedsel verstrekken, zeer malsch en smakelijk, zoo ook dat van het wild, hetwelk hier in grooten overvloed is. Het grootste gedeelte van het land is niet zeer vruchtbaar, zoodat hetzelve op vele plaatsen alleen voor het verbouwen van haver of rogge geschikt is. Zelfs is de grond op sommige plaatsen zoo schraal, dat men de landerijen, om er een jaar vruchten van te trekken, verscheidene jaren braak moet laten liggen. Het Zuidelijke en Zuid-Oostelijk gedeelte is vruchtbaarder, en brengt tarwe en peulvruchten voort. Het geheele land levert prachtige Natuur-tafereelen op, vooral langs den oever der *Soure*. Inzonderheid munt hier omtrent uit het zoogenaamde *Mullerthal*, dat tusschen *Dietkirch* en *Echternacht* gelegen is. Langs de *Moezel*, ook langs de *Soure*, groeit wijn, welke in de helft van het groothertogdom algemeen gedronken werd. De beste kwaliteit is die van *Wormeldingen*. In een gunstig jaar is deze wijn zeer drinkbaar; doch zij behoort steeds tot de slechte soort van moezelwijnen. De gewone wijn wordt gemeenlijk met 10 tot 12 centen, doch de beste met 20 of 25 centen de flesch betaald.

De rivieren van dit land zijn, behalve *de Moezel*, die in het Vogesische gebergte haren oorsprong neemt, de *Ourthe*, *de Elze* (of *Alcette*), en de *Our*, welke laatste, wanneer zij zich met *de Elze* vereenigd heeft, den naam der *Soure* bekomt. In het Westelijke gedeelte heeft men nog de *Simois*, welke op het Fransche grondgebied, doch niet ver van onze grenzen, in de *Maas* valt, en einde-

delijk de *Lesse*, die zich niet ver van *Dinant* in de provincie van *Namen* in de *Maas* ontlast. Het groothertogdom wordt verdeeld in vier arrondisfementen, als: die van *Luxemburg*, *Neuchateau*, *Dietkirch* en van *la Marche*. De hoofdplaats der provincie met 9,400 inwoners draagt haren naam. Zij is eene der gewigtigfte vestingen van *Europa*, en wordt niet te onregt het *Gibralter* van het Noorden genoemd. De ftad ligt aan *de Elze*, welke er doorftroomt, en wordt verdeeld in de boven- en beneden ftad, waarvan men de laatfte *Grund* noemt. De geduchte vestingwerken zijn alle op rotfen gebouwd. Men kan in een van de gebouwen drie hoofdtijdvakken dezer vesting waarnemen, vooreerst die van derzelver aanleg onder de regering van keizer KAREL V, ten anderen de verbeteringen en uitbreiding, onder de regering van LODEWIJK XIV door VAUBAN aan dezelve aangebragt, en eindelijk hetgeen door MARIA THERESIA aan dezelve gedaan is. De ftad is, over het geheel tamelijk wel gebouwd; doch vindt men er weinige uitftekende gebouwen. Men heeft er linnenweverijen, en drijft er fterken handel in ftaafijzer. Een kwartier van de ftad ligt de zeer vermaarde fabrijk van aardewerk, welke aan den heer BOCK toebehoort.

LUZAC (ELIE), gefproten uit hetzelfde geflacht met den beroemden Hoogleeraar van dien naam, van wien ftraks eenig berigt zal volgen, was een der fchranderfte wijsgeeren en ftaatkundige fchrijvers zijner eeuw. Zijn vader, een der drie broeders van dien naam, die, afkomftig uit een geflacht, na de herroeping van het edict van Nantes, in het jaar 1685 uit *Frankrijk* herwaarts gebragt, in de eerfte helft der achttiende eeuw te *Leijden* of in deszelfs omftreken gevestigd waren, had eene zeer bloeijende kostfchool te *Noordwijk binnen*, waarvan hij de voordeelen bijzonderlijk aanwendde, om aan zijne kinderen eene befchaafde en geletterde opvoeding te geven. Hiervan genoot onze ELIE, de tweede zijner zonen, die op den 19 van Wijnm. des jaars 1723 te *Noordwijk* geboren werd, bovenal de weldadige vruchten. Na genoegzame voorbereiding, namelijk, werd hij door zijnen vader naar de Hooge fchool te *Leijden* gezonden, waar hij, onder anderen, de lesfen bijwoonde van den vader der Griekfche taalftudie, den alom vermaarden TIB. HEMSTERHUIS, en de, in het vak der wis- en natuurkunde, niet minder beroemde Hoogleeraren MUSSCHENBROEK en LULOFS, en zich door zijne ongemeene fchranderheid, naarftigheid en vorderingen de bijzondere genegenheid en achting dier voortreffelijke mannen verwierf. Nevens de wijsbegeerte, tot welker beoefening hij een' uitftekenden aanleg had, en eene blakende zucht gevoelde, beoefende hij ook de regtsgeleerdheid, en verkreeg daarin, doch eerst verfcheidene jaren na de voltooijing zijner ftudien, de doktorale waardigheid met de verdediging en uitgave van zijn *fpecimen Juris inaugurale, de modo procedendi in caufis criminalibus*, 1759, 4°. Tien jaar vroeger had hij zich, als wijsgeerig regtsgeleerde, reeds met lof bekend gemaakt door de uitgave van

een Latijnsch stuk, getiteld: ELIAE LUZAC, *Eliae filii*, *disquisitio politico-moralis, num civis innocens irae hostis longe potentioris juste permitti possit, ut excidium totius civitatis evitetur. Lugd. Bat., typis auctoris.* 1749, 8°. d. i., *Politiek-zedekundig onderzoek, of een onschuldig burger aan de gramschap van een veel magtiger vijand regtvaardiglijk mag worden overgegeven, om den ondergang van den ganschen staat te verhoeden; Leijden ter drukkerij van den schrijver.* Uit het laatste bijvoegsel ziet men, dat LUZAC toen reeds, op het voetspoor der MANUTIUSSEN en ALDUSSEN, het beroep van boekdrukker aanvaard had, hetwelk hij sedert tot aan zijn overlijden voortzette. Later, en wel van het reeds genoemde jaar 1759 af, paarde hij daaraan ook dat van pleitbezorger, in welks waarneming hij echter slechts nu en dan de pleitzaal betrad; zich voornamelijk bepalende, om bij geschriften of memorien van consult, waaronder verscheidene meesterstukken zijn, de belangrijke zaken te verdedigen, waarover men hem raadpleegde, en die hem, bij voorkeur, boven anderen, werden toevertrouwd, zoodra zij tot handelgeschillen of die van het natuurregt betrekking hadden. De waarneming van een en ander beroep, waarvan het eerste binnen kort slechts een algemeen toeverzigt vorderde, liet hem ruimte van tijd genoeg over, om aan zijne heerschende zucht tot letterkundige werkzaamheden voldoening te geven; hetwelk, gepaard aan de onafhankelijkheid, waarin zijn stand hem plaatste, hem ook de voordeeligste aanbiedingen ter verlating van denzelven deed van de hand wijzen. De eerste stukken, welke hij, nevens de reeds gemelde in het licht gaf, waren het gevolg van eene onaangenaamheid, waarin hij door de uitgave van een werk van LAMETTRIE, getiteld: *l'Homme machine* gewikkeld werd. Hij werd namelijk over die uitgave van twee kanten aangevallen, zoo ten aanzien zijner persoonlijke gevoelens, als van zijne regten als boekdrukker en verkooper. Den eersten aanval weerde hij met nadruk van zich af in een stukje, tot titel hebbende: *l'Homme plus que machine*, ten tweeden in een werkje, waarvan het opschrift is: *Essai sur la liberté de produire ses sentimens.* Van grooter waarde en belang nogtans is zijne wijsgeerige verhandeling, te *Berlijn* in het jaar 1753 uitgegven, onder den titel van *le Bonheure, ou nouveau système de Jurisprudence naturelle;* waarvan de beroemde Hoogleeraar CRAS getuigt, dat *het een werkje is, hetwelk hij den jongen lieden, die zich op de beoefening van het natuurregt toeleggen, het liefst zou in handen geven.* Gelijk hij zich in dit geschrift een ijverig voorstander betoonde van de wijsbegeerte van LEIBNITZ en WOLF, zoo gaf hij daarvan geene mindere sterke blijken in zijne *Recherches sur quelques principes des connaissances humaines*, tot welker uitgave hij aanleiding vond in eene verhandeling *over* of liever *tegen de Monaden*, geplaatst in het *Journal des savans* van Grasm. 1753. In 1755 ondernam hij de redactie van een letterkundig tijdschrift, bestemd, om van de nieuwe boeken, die, zoo buiten 's lands als in *Holland*,

het

het licht zouden zien, verslag te geven, en hetwelk hij, onder het genot eener algemeene goedkeuring, tot het jaar 1763 voortzette, toen hij om redenen, die niet met volle zekerheid zijn op te geven, deze onderneming staakte. Hetzelve kwam te voorschijn onder den titel van *Nederlandsche Letter-courant*, met bijvoeging van de spreuk *nec temere, nec timide*, en bevat 12 deelen in 8°. Hij ging echter voort met het leveren van artikelen voor de in dit land uitgegevene, en algemeen geachte tijdschriften, genoemd *Bibliothèque impartiale*, en *Bibliothèque des sciences*. In het jaar 1765 bewees hij aan de letteren, en bijzonder aan de wijsgeerige beoefening van het staatsregt, een' zeer gewigtigen dienst, door de in dat jaar vervaardigde uitgave der werken van MONTESQUIEU in 6 deelen in 12°. te doen vergezeld gaan van aanmerkingen op het beroemdste dier werken *sur l'Esprit des lois*, waarvan de strekking is, om de lezing van dit fraaije werk meer algemeen nuttig te maken, door den indruk, dien vernuftige tegenstellingen zelden nalaten te weeg te brengen, vooral op den geest van jonge lieden, en het daaruit voortspruitend gevaar te verminderen. De bedoelde aanmerkingen voeren den zedigen titel van *Remarques philosophiques d'un Anonyme sur l'Esprit des Lois.* Gelijke zedigheid, gepaard aan eene ongemeene bekwaamheid, ernst en kracht, spreidde hij ten toon in de wederlegging van ROUSSEAU, wiens *paradoxe* stellingen en groote opgang hem, voor het ware begrip van kennis en allen grondig onderwijs, ten uiterste nadeelig toeschenen. Hij schreef namelijk aan dezen twee brieven over het *Maatschappelijk verdrag*, en over *Emile*, van welke de eerste tot opschrift heeft: *Lettre d'un Anonyme à* M. J. J. ROUSSEAU 1766; de andere: *Seconde lettre d'un Anonyme à* M. J. J. ROUSSEAU, *contenant un examen, suivi d'un plan d'éducation &c. Paris* 1767. Merkwaardig vooral is de voorrede van den tweeden Brief, waarin LUZAC de verdediging van den onsterfelijken DE GROOT op zich neemt en mannelijk handhaaft. In het jaar 1771 hield hij zich bezig met de wederlegging van het gevoelen van SHAFTESBURY, HUTCHESON, FORDYCE en andere wijsgeeren, die in den voorgewenden *zedelijken zin*, of het *zedelijk gevoel*, het ware grondbeginsel en de zekere regelmaat onzer pligten meenden te zien. Hij schreef te dien einde een werkje, getiteld: *Briefwisseling van Philagathos* en *Philalethes over de leer van het zedelijk gevoel*; *uitgegeven door* JOH. PETSCH. *Utrecht* 1771. Men kan dit werkje aanmerken als eene voortzetting van zijne, negen jaar vroeger, aan bestuurderen van het Stolpiaansche legaat toegezondene, en in het 1 d. van deszelfs werken gedrukte, verhandeling *over de Volmaking der Zedeleer door de Openbaring*, waarin hij de natuur der zedelijke beginselen verklaard en de voorwaarden bepaald had, onder welke die beginselen voor waar en onwederlegbaar kunnen erkend worden. Geene geringe uitbreiding van roem verkreeg LUZAC in het jaar 1772 door zijne uitgave van *les Institutions du droit de la Nature et des Gens, de*

Wolff, door hem met bijvoegfelen en uitgebreide aanteekeningen verrijkt, die, naar het oordeel van den reeds genoemden Hoogleeraar Cras, dit boek inderdaad tot een klasfiek werk maken.

De meer en meer toenemende ftemming van den tijdgeest, tot het behandelen van ftaatkundige onderwerpen, bewoog onzen Luzac tot de uitgave van een tijdfchrift, getiteld: *Annales Belgiques*, waarvan, federt 1772 tot 1776, 12 deelen in 12° het licht zagen, en waarin hij de ftem der regtvaardigheid en gematigdheid deed hooren. Door dit tijdfchrift intusfchen kwam hij, door overtuiging een ijverig voorftander van het ftadhouderlijk beftuur, in verdenking bij zulken, die van dat beftuur afkeerig waren, ja vond vijanden, onregtvaardig genoeg, om hem voor te ftellen als een' man, aan het huis van Oranje verkocht; ten bewijze hiervan bijzonderlijk aanvoerende zijne vroegere deelneming aan het gefchil, dat de uitgave der *Vaderlandfche Historie* van Wagenaar had doen ontftaan, over het karakter en de daden van den raadpenfionaris de Witt. Hij gaf namelijk te dier gelegenheid een ftukje in het licht, getiteld: *De zucht van den heer raadpenfionaris* de Witt *tot zijn vaderland en deszelfs vrijheid, uit zijne daden nagefpoord*; hetwelk daarna gevolgd werd door een tweede, ten titel voerende: *Het oordeel over den heer* J. de Witt, *zoo als het in het werkje, genaamd: De zucht enz. vervat is, bekrachtigd, bevestigd en bewezen*, ibid. Dezelfde ftaatkundige beginfelen, en te gelijk een' fchat van gefchiedkundige en wijsgeerige nafporingen omtrent de ftaatshuishouding van ons vaderland, en bijzonder die van *Holland*, fpreidde hij ten toon in zijn algemeen bekend en geacht werk, eerst in 1778 in 2 deelen in 4°. zonder naam des fchrijvers, in de Franfche taal uitgegeven, onder den titel van: *La Richesfe de la Hollande*, en twee jaar later in het Hollandsch in 4 deelen in 8°, met merkelijke veranderingen en verbeteringen, onder den naam van: *Hollandsch rijkdom door Mr.* Elie Luzac: een werk, alleen genoegzaam, om zijnen roem tot de laatfte nakomelingfchap over te brengen. De meer en meer toenemende gefchillen in het ftaatkundige, en de zucht van velen, om verandering in den beftaanden regeringsvorm te weeg te brengen, gaven hem, die, gelijk ons reeds bleek, een ijverig voorftander van dien regeringsvorm was, vervolgens aanleiding tot de uitgave van twee gefchriften ter beftrijding der gemelde zucht ingerigt, met name: Reinier Vrijaards *Openhartige Brieven*, *Deventer* en *Zwol* 4 deelen, 1781 — 1784 en *Vaderlandfche Staatsbefchouwer*, 1784 — 1790. De laatfte poging, welke hij tot genoemde einde te werk ftelde, was de uitgave van zijnen *Brief over het gevaar, gelegen in de verandering van de ftaatsregeling van een eenmaal gevestigd Beftuur*, welke in 1792 het licht zag. Vier jaar later overleed onze werkzame en verdienstelijke geleerde binnen *Leijden*. In het jaar 1802 verfcheen het eerfte gedeelte van een door hem nagelaten uitvoerig werk, waaraan hij vele jaren achtereen gearbeid en in hetwelk hij alle de beginfe-

len

len zijner wijsgeerige leer, en de voornaamste ontwikkelingen, waar voor zij vatbaar was, had bijeengebragt. Ik bedoel het werk getiteld: *Du droit naturel, civil et politique, en forme d'entretiens par* M. ELIE LUZAC, in 3 deelen, te *Amsterdam* bij GEIJLER en comp. Het geringe vertier van dit werk deed de uitgave van de tweede helft, mede 3 deelen bevattende, tot hiertoe achterblijven. Voorts leze men het fraai en belangrijk *Berigt wegens het leven en de geschriften van* ELIE LUZAC van zijnen leerling en vriend, wijlen den beroemden Amsterdamschen Hoogleeraar Mr. H. C. CRAS, geplaatst in den *Algemeenen Konst- en Letterbode* voor 1813, II d. bl. 387 — 392, bl. 404 en 422- 428, en vroeger in de Fransche taal gedrukt in het *Magazin Encyclopédique* van Oogstm. des genoemden jaars.

LUZAC, (JOHAN) neef van den voorgaanden, werd op den 2den van Oogstm. des jaars 1746 te *Leijden* geboren, waar zijn vader JAN LUZAC eenen aanzienlijken boekhandel dreef. De ongemeene vatbaarheden en blakende leergierigheid, van welke hij reeds vroeg bewijzen gaf, bewogen zijnen vader, om hem tot de letteroefeningen op te leiden. Naauwelijks veertien jaar oud zijnde, verliet hij reeds met den grootsten lof de Latijnsche scholen, en werd tot het akademisch onderwijs in zijne geboortestad bevorderd, hetwelk hij van het einde des jaars 1760 tot het begin van 1768 met de grootste vrucht genoot, toen hij, na het roemrijk verdedigen eener geleerde en fraai geschrevene verhandeling, ten titel voerende: *Specimen Academicum, exhibens observationes nonnullas Apologeticas pro jureconsultis Romanis ad locum Ciceronis pro muraera C. XI — XIII*, de wel verdiende waardigheid van dokter in de beide regten verkreeg. Zoo groot was de roem zijner gemaakte vorderingen niet slechts in de regtsgeleerdheid, maar ook in de Grieksche en Latijnsche letteren, welker beoefening hij, op raad van zijn grooten bloedverwant L. C. VALCKENAER (een' vollen neef van zijne moeder, vrouwe ANNA HILLEGONDA VALCKENAER) en onder het geleide der wijdberoemde Hoogleeraren HEMSTERHUIS en RUHNKENIUS steeds met de regtsstudie vereenigd had, dat hem, kort na zijne bevordering tot de doktorale waardigheid, het Hoogleeraarambt in de Grieksche taal te *Groningen*, en twee jaar later het Lectoraat in de regten te *Leijden* werd aangeboden. Dan een en ander aanbod werd door hem beleefdelijk van de hand gewezen, en hij verkoos zich aan de regtsgeleerde practijk in *'s Gravenhage* toe te wijden. Vier jaar oefende hij dezelve aldaar met steeds klimmenden roem, toen hij in 1772 naar zijne geboortestad terug keerde, en kort daarna zijnen oom ETIENNE LUZAC, een' man van groote kunde en bekwaamheid, in het opstellen der Leijdsche Fransche courant behulpzaam werd. Eerst bepaalde zich deze hulp alleen tot het schrijven van een zeker gedeelte der courant; doch daar zijn oom zich, met het klimmen zijner jaren, langzamerhand aan eenen zoo verbindenden arbeid ge-

heel onttrok, kwam dezelve eerlang, en wel in het jaar 1775, alleen ten laste van onzen LUZAC, bovendien, als regtsgeleerde, met vele bezigheden bezet. De vlugge en onvermoeid werkzame man wist echter niet alleen deze dubbelde taak met den grootsten lof te vervullen, maar nog daarenboven tijd te vinden, om aan zijne heerschende zucht ter beoefening der Grieksche en Latijnsche letterkunde, door het dagelijksch verkeer met zijnen reeds genoemden bloedverwant VALCKENAER, toen Hoogleeraar in de Grieksche letteren te *Leijden*, gedurig aangekweekt, voldoening te geven. De Leijdsche Fransche courant intusschen, reeds te voren van de gewone nieuwspapieren door keurigheid van stijl, oordeelkundige schifting van het ware en valsche, en den geregelden voordragt der gebeurtenissen, loffelijk onderscheiden, werd door de gadelooze bekwaamheden van haren tegenwoordigen schrijver weldra tot dien trap van aanzien en volkomenheid opgevoerd, dat zij, zoo binnen als buiten *Europa*, bij alle kundigen, een uitsluitend gezag verkreeg, en de beroemdste staatsmannen en verstandigste vorsten den schrijver in de grootste achting hielden. In het bijzonder verwierf hij zich de genegenheid en hoogachting der voornaamste grondleggers van het Amerikasche gemeenebest, met name van WASHINGTON, JEFFERSON en ADAMS, welke laatste hem het uitstekendste bewijs van vertrouwen schonk, door zijnen oudsten zoon onder deszelfs opzigt te laten, en aan zijn onderwijs over te geven.

Belangrijk was voor onzen LUZAC het jaar 1785, als waarin hij tot opvolger van zijnen beroemden vriend L. C. VALCKENAER, in het onderwijs der Grieksche letteren en Vaderlandsche geschiedenis benoemd werd. Hij aanvaarde zijn Hoogleeraarambt met eene keurige redevoering: *De eruditione alitrice virtutis civilis, praesertim in civitate libera*; d. i. *Over de geleerdheid, de voedster van burgerlijke deugd, vooral in eenen vrijen staat.* Van nu af leide LUZAC zich op de beoefening der Grieksche taal- en letterkunde, altijd een geliefkoosd voorwerp zijner oefeningen, met geenen minderen ijver toe, dan zij, die de beoefening daarvan tot hunne eenige bezigheid stellen. Intusschen bleef hij het werk der courant, hoe zeer zich daarin van tijd tot tijd bekwame hulp aanschaffende, nog in zoo verre voortzetten, dat hij niet slechts alles beschaafde en herzag, maar ook de gewigtigste artikelen zelf bewerkte; en, offchoon hij zich iedert dien tijd van de praktijk der regten geheel onthield, weigerde hij echter niet den zulken, die, in belangrijke zaken, hem om raad en voorlichting aanzochten, met zijne kundigheden ten dienste te staan, en kwam ook, meermalen, met zijne groote kennis van de geschiedenis en zijne staatkundige wijsheid der staatsgezinde partij van die dagen te hulp. Dit alles echter belette niet, dat hij zijnen post met roem vervulde, en zoo door zijn gewoon onderwijs, als bijzondere onderrigtingen, vele uitmuntende leerlingen vormde, en bovendien nog de geleerde wereld met de vruchten zijner letteroefeningen verrijkte. In het jaar 1792 en 1793 gaf hij drie stukjes uit, behelzende aanmerkingen op on-

onderscheidene oude, vooral Grieksche schrijvers, welke, onder zijn toezigt, door bekwame jongelingen openlijk verdedigd werden, en waarvan de meer bijzondere opgave, gepaard aan de grootste lofspraak, te vinden is in het *Onom. Liter.* van den vermaarden SAXE, p. VIII. pag. 318 en 319. Ter gelegenheid der plegtige nederlegging van het rektoraat der Leijdsche Hooge school, hield hij eene hoogst voortreffelijke redevoering *de Socrate cive*, die in het volgende jaar, verrijkt met vele belangrijke aanteekeningen het licht zag, en niet lang daarna ook in het Nederduitsch door hem werd uitgegeven, onder den titel van: SOKRATES, *als burger beschouwd, van Mr.* J. LUZAC, *door denzelven uit het Latijn vertaald, met bijvoeging van eenige aanmerkingen en ophelderingen, bijzonderlijk van eene korte schets van het Atheensche staatsbestuur, en het gebruik van het woord Aristocratie tot op onzen tijd.* In het volgende jaar werd hem eene gevoelige grieve toegebragt door bewerking derzulken, die, in de hitte hunner drift, zijne gematigde denkwijze in het staatkundige niet konden dulden. Dat gedeelte namelijk van zijnen post, waarbij hem het onderwijs in de Vaderlandsche geschiedenis was opgedragen, werd hem ontnomen; doch het onderwijs in de Grieksche letterkunde, onder zekere bepalingen, en voorwaarden, aan hem gelaten. Dan de edele en vrijheidminnende LUZAC weigerde volstandig zijnen post, anders dan in deszelfs volle uitgestrektheid en met geheele ontheffing van alle bepalingen omtrent de inrigting van zijn onderwijs, te bekleeden, waarvan het gevolg was, dat hij zes jaar lang buiten openbare bediening bleef. Bij deze kwam later nog eene andere grieve, daar hij zijne werkzaamheid aan de Leijdsche Fransche courant, gedurende ruim twintig jaar, door hem en onder zijn toezigt, met algemeene toejuiching geschreven, van hooger hand geschorst, en bovendien, in 1798, het blad zelve met eene gansche vernietiging bedreigd zag. Sedert dien tijd onttrok hij zich meer en meer aan het deelgenootschap in het opstellen der courant, tot hij, omstreeks het jaar 1800, zich daarvan ganschelijk onthield. Gedurende den tijd zijner gedwongene rust hield de altijd werkzame LUZAC zich met geleerden arbeid bezig, vooral met het schrijven zijner hoogst belangrijke *Lectiones Atticae*, waarvan de uitgave, na zijn overlijden, bezorgd werd door zijnen waardigen kweekeling en vriend, den helaas! der maatschappij en geletterde wereld te vroeg ontrukten Hoogleeraar J. O. SLUITER. Desgelijks gaf hij in druk de *Callimachi Elegiarum fragmenta cum Elegia Catulli Callimachea*, verzameld en opgehelderd door den beroemden VALCKENAER; welk werk hij met eene uitvoerige en belangrijke opdragt aan zijnen leermeester en vriend B. VOORDA verrijkte. In het jaar 1802, toen de gematigdheid der toenmalige staatsbestuurderen vele vroegere verongelijkingen herstelde, werd ook onze LUZAC, met uitbreiding van titel en verhooging van jaarwedde, in zijne waardigheid hersteld, en hervatte niet alleen zijne vroegere werkzaamheden ten nutte der studeren-

de jeugd, maar vervaardigde ook voor zijne lesſen een geheel nieuw en hoogst belangrijk opſtel tot verklaring der Romeinſche oudheden, ten nutte bovenal der beoefenaren van het Romeinſche regt. Later begiftigde hij de geleerde wereld met nog een ander kostbaar geſchenk uit de nalatenſchap van zijnen grooten bloedverwant en vriend VALCKENAER; beſtaande in eene uitvoerige en keurig bewerkte Latijnſche verhandeling over den Jood ARISTOBULUS, den zoogenaamden Alexandrijnſchen, Peripatetiſchen wijsgeer, en gevolgd door eene verhandeling van den vermaarden geſchiedkenner WESSELING over hetzelfde onderwerp. Ook maakte hij zich gereed, om nog meerdere nagelatene aanteekeningen en andere belangrijke geſchriften, van denzelfden uitmuntenden geleerde, mitsgaders eigene lettervruchten, door den druk gemeen te maken, toen bij de noodlottige verwoesting van een deel zijner geboorteſtad, ten gevolge van de uitbarſting van buskruid, op den 12 van Louwm. 1807, een geweldige dood hem zijne roemrijke loopbaan plotſelijk deed eindigen. Zie verder *Leijdens ramp door* Mr. W. BILDERDIJK, en M. SIEGENBEEK, bl. 36 en 37, en de uitvoerige *Levensſchets* van den Hoogleeraar J. LUZAC in dat zelfde werk bl. 123 en volgende.

LYCEUM. Hierdoor verſtond men oudtijds een ſtrijdperk te *Athene*, in de nabijheid van den tempel van APOLLO gelegen, in welks overdekte gangen ARISTOTELES zijne wijsbegeerte voordroeg. Ter zijner eere werden de hoogere Latijnſche ſcholen in de ſteden *Lyceën* genoemd, omdat zijne wijsbegeerte aldaar, in den ſchoolſchen vorm, werd geleeraard. Ten aanzien van den rang, dien de *Lyceën* boven of beneden de *Gymnaſien* bezitten, is men het in alle landen niet eens; doch overal zijn de eerſte ſcholen voor het eigenlijk geleerd onderwijs, van welke de leerlingen onmiddellijk tot de hooge ſcholen kunnen overgaan.

LYKOPHRON. Een Grieksch dichter, geboren te *Chalcis* op *Euboea*, die ten tijde van PTOLEMAEUS PHILADELPHUS bloeide en zeer bij denzelven in achting ſtond. Wij bezitten niets van hem, dan een zeer duister gedicht, waarin hij melding maakt van de voorzeggingen van CASSANDRA, en voorts, met HERKULES en den Trojaanſchen oorlog beginnende, geheel de geſchiedenis tot op ALEXANDER *den Grooten* doorloopt.

LYKURGUS. Een beroemd wetgever, die het verdeelde *Sparta*, 876 jaar voor onze tijdrekening, van zijnen ondergang redde, en dezen ſtaat eene geheele nieuwe inrigting gaf, waarbij dezelve langen tijd zijn aanzien en bloei behield. Hij was de jongſte zoon van den Spartaanſchen koning EUNOMUS en DIONASSA, uit het geſlacht der *Procliden*, of *Eurytioniden*. Zijn ouder broeder POLYDECTES volgde zijn vader in de regering op; doch ſtierf kort daarna, en liet dus het rijk aan LYKURGUS, die, vernemende, dat de gemalin zijns broeders zwanger was, aanſtonds verklaarde, dat hij, wanneer zij eenen zoon ter wereld bragt, de eerſte zijn zou, die hem als koning

ning zoude erkennen. Om de *Lacedemoniers* van zijne opregtheid te overtuigen, legde hij den koninklijken titel af, en bestuurde het rijk slechts als voogd van zijnen toekomstigen opvolger. Intusschen werd hij door de koningin tot een huwelijk aangezocht, onder belofte, dat zij haar kind, in dit geval zoude ombrengen; doch LYKURGUS, haar met ijdele verwachtingen vleijende, voorkwam deze daad, en behield daardoor, nadat zij van eenen zoon bevallen was, zijn leven. Terwijl het volk van *Sparta* zich over deze gebeurtenis verheugde, en LYKURGUS door zijne verstandige inrigtingen reeds eene algemeene hoogachting verworven had, werd de nijd van vele aanzienlijke *Spartanen*, aan wier hoofd zich de koningin bevond, tegen hem gaande, en zag hij zich genoodzaakt, om niet alleen zijne voogdijschap over zijnen troonopvolger neder te leggen, maar zelfs, om *Lacedemon* te verlaten. Hij deed verscheidene reizen in afgelegene landen, om derzelver zeden en staatsinrigtingen van nabij te leeren kennen, en bezocht onder anderen *Creta*, waar de verstandige wetten van MINOS zijne geheele oplettenheid boeiden, en hij met den Lyrischen dichter THALES in de vertrouwdste vriendschap leefde.

Gedurende zijne reistogten werd *Lacedemon* door nieuwe onlusten verscheurd, en geraakte het geheele staatsbestuur in wanorde. In dezen bedenkelijken toestand zond men bij herhaling gezanten aan LYKURGUS, om den staat te hulp te snellen, waartoe hij zich dan eindelijk liet overreden. Na zijne terugkomst in *Sparta* voerde hij een geheel nieuw staatsbestuur in, waarbij de opvoeding der burgers tot krijgslieden zijn hoofddoel was. Trage verwijfdheid, neiging tot zinnelijke vermaken, en eene zedebedervende weelde moesten uit de gemoederen der *Spartanen* verbannen, en zij, daarentegen, tot arbeidzaamheid, onverzettelijken moed in gevaren, en tot ijver vóor het algemeen welzijn aangevuurd worden. Van hier, dat hij de openbare opvoeding der kinderen invoerde; het vrouwelijk geslacht even streng als het mannelijke liet opvoeden; het gebruik van goud- of zilvergeld verbood; eene gelijke verdeeling van eigendommen bepaalde; gemeenschappelijke maaltijden der burgers instelde, en over het algemeen zoodanige verordeningen maakte, waardoor het ligchaam gehard, en tot het doorstaan van alle moeijelijkheden geschikt werd. LYKURGUS ontmoette wel, inzonderheid bij de gelijke verdeeling van eigendommen, veel tegenstand; doch hij wist door moed en beleid zijne medeburgers over te halen, om zich aan zijne inrigtingen te onderwerpen.

Nadat LYKURGUS het staatsgebouw gevestigd had, liet hij alle burgers plegtig zweren, dat zij voor zijne terugkomst in zijne wetten niets veranderen zouden, en reisde hierop naar *Delphos*, om de godspraak verder te raadplegen. Het van haar bekomen antwoord „dat *Sparta* de beroemdste en gelukkigste staat der geheele wereld zou zijn, zoo lang het zijne wetten onderhield," zond hij naar *Lacede-*

mon, en ftierf vervolgens, verre van zijn vaderland, eenen vrijwilligen dood, door zich van allen voedfel te onthouden.

LYON. De hoofdftad van het departement *de Rhone*, en naast *Parijs* de aanzienlijkfte ftad van het Franfche rijk. Zij ligt in eene door bergen omringde vlakte, welke met fraaije tuinen en buitenplaatfen bedekt is, en ter plaatfe, waar zich de *Saone* en *Rhone* met elkander vereenigen, welke beide rivieren de ftad in de *Saone*- en *Rhone*-ftad verdeelen, waarvan de eerfte het best bebouwd is. *Lyon* bevatte voor de omwenteling, waarbij deze ftad meer dan eenige andere, door haren tegenftand, geleden heeft, 160,000 inwoners; doch telt tegenwoordig flechts ruim 129,000. Men vindt er verfcheidene fraaije bijzondere en openbare gebouwen en fchoone pleinen; een atheneum; eene akademie van kunsten en wetenfchappen; een genootfchap van vrienden van den koophandel en kunsten; een geneeskundig gezelfchap; eene openbare boekerij van 12,000 banden; een veeärtzenijfchool (de oudfte inrigting van deze foort), benevens eene openbare verzameling van fchilderijen. *Lyon* is inzonderheid door zijnen aanzienlijken handel en belangrijke zijden-fabrijken beroemd; doch zijn dezelve niet meer zoo aanzienlijk, als voor de omwenteling, toen men nog 15,000 weefgetouwen gaande hield; wekelijks 200 balen zijde, ieder van 120 pond, verwerkte, en jaarlijks voor 5 millioen gaas en floers vervaardigde. Men vindt er ook goud- en zilvergalon-, hoeden-, Gobelins-, tapijt- en borduurfabrijken, welke laatfte alleen te voren 6,000 perfonen werk verfchaften.

De fabrijken van zijde fhawls zijn tegenwoordig voor de ftad van veel belang, welke met *Italië*, *Duitschland* enz. veel handel drijft. De *Rhone* is geftadig met fchepen bedekt, die naar het Zuiden van *Frankrijk* af en aan varen. Op de concertplaats ftaat het ftandbeeld van HENDRIK IV, en op het nabijliggend eiland *Barbe* werd, door KAREL *den Grooten*, de eerfte boekerij aangelegd.

LYONET (PIETER) werd den 21ften van Hooim. 1707 te *Maastricht* geboren, en ftierf in '*s Hage*, den 10den van Louwm. 1789, in den ouderdom van ruim 81 jaar. Hij was afkomftig van een oud en aanzienlijk geflacht uit *Lotharingen*. Zijne voorouders moesten, om hunnen ijver voor den Hervormden godsdienst, in 1587 en in de volgende eeuw, verfcheidene malen hunne woonplaatfen verlaten, en zelfs hun vaderland ruimen; hebbende zijn overgrootvader, nadat zijne landerijen en heerlijke goederen vernield, of door den brand in de asfche gelegd, en zijne vrouw en al zijne kinderen vermoord waren, zich eindelijk genoodzaakt gevonden, om hetzelve in 1637 of 1638, voor altoos vaarwel te zeggen, en de wijk naar *Zwitferland* te nemen. Hier huwde hij ten tweeden male, en kreeg eenen zoon, uit wien BENJAMIN LYONET, Fransch predikant te *Heusden*, en de vader van onzen PIETER, geboren werd. Deze onderfcheidde zich niet alleen door eene buitengewone kennis der talen, waarvan hij negen, zoo doode als levende, verftond;

maar

maar ook maakte hij in de beeldende kunsten, in de toon-, schilder, graveer- en beeldhouwkunst, groote vorderingen. Er is nog tegenwoordig een stuk van hem voorhanden, hetwelk door kunstkenners algemeen geroemd wordt; zijnde een *basrelief*, in palmhout gesneden, verbeeldende Apollo met de negen zanggodinnen, door den schilder van Gool, in zijnen nieuwen *Schouwburg der Nederlandsche schilders*, 2de deel, een wonderstuk geheeten.

Lyonet, schoon door zijnen vader tot den geestelijken stand bestemd, verkoos echter de regtsgeleerdheid, en werd, nadat hij zich eenigen tijd in *'s Hage* op de praktijk had toegelegd, tot secretaris der cijfers, overzetter voor de Fransche taal, en patentmeester van de algemeene staten aangesteld. Inmiddels lust voor de beoefening der Natuurlijke historie, inzonderheid voor die der insekten, gekregen hebbende, ondernam hij eene *geschiedkundige beschrijving van die, welke omtrent 's Hage gevonden worden*, en verrijkte dit werk met een groot aantal teekeningen, zoo naauwkeurig en uitvoerig, dat zij door alle kunstkenners, die dezelve zagen, bewonderd werden. Vervolgens teekende en graveerde hij, voor het keurig werk van den heer Trembley, dat in 1744 in het licht verscheen, de figuren van de *Polypen van het zoet water*, waarvan de 8 laatste platen de 5 eerste van den bekwamen plaatsnijder Wandelaar evenaren. In het jaar 1749 begon Lyonet zijne aanzienlijke verzameling van hoorns en schelpen, welke, volgens het eenparig getuigenis van alle reizigers en deskundigen, eene der schoonste van geheel *Europa* is. Later gaf hij uit zijn *Traité anatomique de la chenille, qui ronge le bois de saule*, welk werk niet alleen door zijne oorspronkelijkheid, maar ook door het prachtige van den druk en keurige afbeeldingen, de verwondering van een ieder opwekte; gelijk hem dan ook hierover eene menigte schrijvers van meest alle landen, den welverdienden lof hebben toegezwaaid, en onder welke inzonderheid ook onze kundige en geleerde landgenooten Martinet, van Gool, H. S. Reimarus, benevens de Hoogleeraren J. Lulofs en P. v. Musschenbroek behooren, en waarvan de laatsten hem zelfs boven van Leeuwenhoek, Reaumur, en alle anderen, die door de mikroskoop gewerkt en ontdekkingen gedaan hebben, rangschikken en verheffen. Om in zijn *Ontleedkundig traktaat van de Rups* al het verwonderlijke in hare zamenstelling, door hem opgegeven, te kunnen nagaan, deelde Lyonet, in de verhandelingen van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*, eene afbeelding en beschrijving mede (welk een en ander hij ook in het Fransch bij zijn ontleedkundig traktaat voegde), van de werktuigen, door hem uitgedacht en tot het ontleden gebezigd, alsmede van de wijze, op welke hij de kracht zijner vergrootglazen bepaald heeft.

Lyonet vermeerderde nog, in de laatste 20 jaar van zijn leven, den reeds bij hem voorhanden zijnde schat van liefhebberijen en kunstgewrochten met een kabinet van schilderijen, waarvan hij meer dan

dan 560 ſtuks, en onder deze een aantal van de beroemdſte Nederlandſche meesters, verzamelde. Hij deed dit tevens met oogmerk, om zich bij aanhoudendheid bezigheid te verſchaffen, wanneer zijne geestvermogens, door ouderdom, weiniger inſpanning en vermoeijing mogten toelaten. Inderdaad, zijne werkzame geaardheid bleef hem bij tot 14 dagen voor zijn overlijden, wanneer eene ontſteking in de borst hem overviel, welke in hare gevolgen de oorzaak van zijnen dood was. Hij legateerde aan zijnen neef, S. E. Croyset, die hem in zijnen post van ſecretaris der cijfers opvolgde, de nog overig zijnde exemplaren van zijn *anatomisch Traktaat*, met alle daartoe behoorende keurige platen, door hem zelven geteekend en gegraveerd, benevens een nog ongedrukt werk, hetwelk hij nog, onder den titel van: *Oeuvres mêlés ſur les inſectes*, dacht uit te geven, waarbij gevoegd was een *Esſai Anatomique ſur la Chryſalide et la Phalène de la Chenille, qui ronge le bois de Saule;* doch welk werk hij door eene belemmering aan het gezigt moest ſtaken. Lyonet was een man van een onberispelijk gedrag, en uit overtuiging een Christen, aan wien het vaderland, en de kunsten en wetenſchappen veel verloren hebben.

LYRA. (De) Het oudſte ſnaarſpeeltuig der *Egyptenaren* en *Grieken*, van waar het naderhand tot de *Romeinen* overging; doch hetwelk men met de *Lira*, of onze hedendaagſche lier, niet verwisſelen moet. Volgens de fabel ſtiet Merkurius, die, na eene overſtroming, aan den oever van den *Nijl* wandelde, tegen de ſchaal van eene ſchildpad, welker vleesch deels verrot, deels verdroogd was, zoo dat alleen de door uitdrooging geſpannen, en daardoor geluidgevende, zenuwen waren overgebleven. Merkurius, door den klank verrast, viel op het denkbeeld van de *Lyra*, waaraan hij de gedaante eener ſchildpad gaf, en die hij met gedroogde zenuwen van dieren overtrok; doch welke hij naderhand aan Apollo, tot ſchadeloosſtelling voor de aan hem geroofde runderen, moest overlaten. Deze voegde er nu nog eene vierde ſnaar bij, en zoo ontſtond de *Cither van* Apollo. Omtrent de wijze van het vermeerderen der ſnaren, die naderhand tot 10 klommen, alsmede over de gedaante van dit ſpeeltuig, is men het niet eens; doch ſchijnt de *Lyra*, ten aanzien der laatſte, vele overeenkomst met onze luit gehad te hebben. De ſnaren waren van darmen, waaruit de toon door middel der vingers, of ook wel een hamertje, gehaald werd. Voor het overige zijn hier uit, gelijk mede uit de verandering van den vorm van dit, bij de ouden, zoo beroemd ſpeeltuig, vele andere ſnaar-inſtrumenten ontſtaan. Nog tegenwoordig is de *Lyra* in *Abysſinie* in gebruik, waar zij 5, 6, ook 7 ſnaren telt, die uit ongemeen fijn gedraaide reepjes van ruw ſchapen- of geitenvel gemaakt worden. Dit ſpeeltuig is het eenige besſnaarde, dat men hier kent; doch wordt nooit alleen, maar altijd onder het geleide van de zangſtem, waarmede het geſtadig overeenſtemt, geſpeeld.

LY-

LYRISCHE DICHTKUNST bevat die foort van gedichten, waarbij de dichter zich in zijn eigen perfoon hartstogten en aandoeningen voorftelt. Men zou haar dus eene dichtkunst voor het inwendig gevoel kunnen noemen, in tegenoverftelling van de *Epifche*, welke zich voornamelijk tot het uitwendige, tot het in tijd en ruimte voorhandene, bepaalt. Zij is onder alle foorten van dichtkunst de zuiverfte, regtftreeks werkende, en als het ware de muzijk der dichtkunst, en dus onder alle het meest gefchikt, om de toonkunst, met welke zij waarfchijnlijk in de vroegfte tijden hand aan hand ging, te vergezellen.

De theorie der Lyrifche dichtkunst is op verre na nog niet tot hare vereischte volkomenheid gebragt; gelijk de tot hiertoe beproefde, hoogstgebrekkige verdeelingen aanwijzen. Gewoonlijk rigt men dezelve naar de fterkte van het gevoel, en rangfchikt onder deze dichtfoort de *Ode*, *het Lied*, *de Elegie*, *de Cantate* enz., doch de maatftaf van de kracht van het gevoel komt alleen bij de beide eerfte in aanmerking, en geenzins bij de overigen. Het was dus misfchien beter, wanneer men de *drie zielsvermogens*, waaruit alle inwendige werkzaamheid voortvloeit, ten grondflage legde, en de geheele Lyrifche dichtfoort, in de volgende drie onderfoorten verdeelde, te weten: 1. In *Lyrifche gedichten*, *in eenen engen zin*, welke de onmiddellijke uitvloeifels van een levendig opgewekt gevoel bevatten, zoo als: *Oden*, *Hymnen*, *Dithyramben*, *Cantaten*. 2. *Lyrisch-elegifche*, die het verlangen naar een verdweenen, of in de toekomst mogelijk, goed uitdrukken, en 3. in *Lyrisch-didaktifche*, welke het denkbeeld in zijne betrekking tot het gevoel daarftellen. De *Sonnetten*, *Triotetten*, *Rondeaux*, *Madrigals*, *Sestinen* en *Stanzen* zijn flechts profodifche formen, die nu eens een *zuiver Lyrisch*, dan eens een *Lyrisch-elegisch*, nu weer een *Lyrisch-didaktisch*, en dikwijls zelfs een *episch* karakter bezitten, en hierom niet, zoo als fomtijds gefchiedt, als op zich zelven ftaande, Lyrifche onderfoorten kunnen opgegeven worden.

LYSANDER. De beroemde veldheer der *Lacedemoniërs*, die den Peloponnefifchen oorlog, door de verovering van *Athene*, eindigde. Zijn heerfchend karakter was trotschheid, hetwelk hij onder het kleed van vleijerij en geveinsdheid verbergde. De *Atheners*, na de verovering hunner ftad, ondervonden weldra, dat zij zich op genade hadden overgegeven. LYSANDER, in dezelve gekomen zijnde, noodzaakte het volk, om de volksregering aftefchaffen, en 30 Archonten aan te ftellen, die men in de gefchiedenis, te regt, met den naam van de *dertig Dwingelanden* beftempeld heeft. Hij trok van *Athene* naar *Samos*, dat hij te onderbragt; terwijl de overige fteden, van het lot van *Athene* bewust, hunne poorten voor den overwinnaar gewillig openden. Overal gaf LYSANDER het bewind in handen van een Tienmanfchap, meestal uit zijne eigen gunstelingen beftaande. Eindelijk keerde hij naar *Sparta* terug, om de vruchten van zijn ge-

geluk te fmaken, en zond GYLIPPUS voor uit met al het geld, door hem gedurende den laatften krijgstogt bijeengebragt. Dan de *Spartanen*, onderling twistende, of de invoering van dit zilver geene krenking der wetten ware, laakten de verftandigften LYSANDER over de invoering van een metaal, hetwelk altijd het vergif en verderf der menfchen geweest was. De *Ephoren*, voor welke dit gefchil gebragt werd, gaven bevel, dat het zilver uit de ftad vervoerd, en het oude ijzeren geld weder in gebruik zoude gebragt worden; doch de vrienden van LYSANDER wisten het daarheen te brengen, dat het zilver in de algemeene fchatkist gelegd, en niet tot algemeen dagelijksch gebruik beftemd werd. De uitkomst leerde, echter, dat het laatfte er juist vuriger na deed haken; gelijk dan ook de *Lacedemoniërs*, wel ras, de waarde daarvan, even zeer als eenen hunner naburen, befpeurende, de dringendfte middelen in het werk ftelden, om die aan hun onderworpen waren uit te mergelen, en zware belastingen op te leggen.

LYSANDER, thans het hoogfte toppunt van zijnen roem bereikt hebbende, wilde nu de troonsopvolging niet alleen tot alle *Herakliden*, maar zelfs tot alle ingeborene *Spartanen* uitftrekken, en dan zich zelven op den troon plaatfen; doch dit plan, het geen hij door openlijk geweld niet kon uitvoeren, mislukte, niettegenftaande hij het orakel van den tempel te *Delphos* in den arm nam. LYSANDER werd nu tot aanvoerder in den Boötifchen krijg verkozen; doch in een gevecht met den vijand geflagen. Zijn aandenken werd in *Sparta*, waar men altaren voor hem oprigtte, in eere gehouden, alleen, om dat men, zijne groote gebreken voorbij ziende, hem flechts daarom voor een deugdzaam *Spartaan* hield, omdat hij zich zelven nooit verrijkt had.

LYSIAS. Een bekend Grieksch redenaar, die ten tijde van SOKRATES bloeide, en in het lot van dezen wijsgeer zoo veel belang ftelde, dat hij, toen deze teregt gefteld werd, er op aandrong, dat hij van eene redevoering zou gebruik maken, die hij voor hem met de grootfte moeite vervaardigd had. Hij werd altijd voor een der bekwaamfte redenaren van *Griekenland* gehouden, en CICERO geeft van hem het loffelijkst getuigenis. Van zijne *Panegyrifche*, of lof-redevoeringen, waarin hij, volgens het gevoelen van DYONISIUS, het zwakfte was, bezitten wij er flechts eene, onder den naam van *Epitaphios*, welke belangrijke bewijzen voor zijnen republikeinfchen ijver oplevert. Van de overige 34, die tot ons gekomen zijn, vinden wij eene volledige opgave bij FABR. *Bibl. Gr.* II. p. 76.

LYSIMACHUS. De zoon van AGATHOKLES, den beroemden veldheer en vriend van ALEXANDER, na wiens dood hij, bij de verdeeling der veroverde landen, het ftadhouderfchap van *Thracië* ontving, hetwelk hij echter, uithoofde van den hardnekkigen tegenftand der inwoners, eerst moest veroveren. Hij ftichtte naderhand de ftad *Lyfimachia* op den Thracifchen *Cherfonesus*; nam op het voorbeeld der
ove-

overige veldheeren van ALEXANDER, den koninklijken titel aan, en verbond zich met eenigen derzelve tegen ANTIGONUS, die de door genoemden vorst in *Azië* veroverde landen aan zich onderworpen had. Na den slag bij *Ipsus* in *Phrygië*, die aan ANTIGONUS het leven en zijne landen kostte, bezette LYSIMACHUS geheel *Klein-Azië*, het eigenlijk *Kapadocië*, en alle provincien, die binnen den *Taurus* en *Anti-Taurus* lagen. LYSIMACHUS, nu de aan *Thracië* grenzende volken beoorlogende, en door hunne landen de zijne uitbreidende, slaagde in zijn plan wel eenigermate; doch toen hij de aan gene zijde van den *Donau* wonende *Geten* onder het juk wilde brengen, viel niet alleen eerst zijn zoon, maar eindelijk ook hij zelf, door de verraderij van eenen overlooper, in hunne handen. Hij moest zich met zijn geheel leger overgeven, en verwachtte den dood, dien de *Barbaren* met veel geschreeuw van hunnen koning vorderden. Deze handelde echter edelmoediger, dan de veroveringszieke LYSIMACHUS durfde hopen. Hij liet, namelijk, voor den gevangenen, op de Grieksche wijze een zeer kostelijk, in zijn eigen prachtig tafelservies opgedischte, maaltijd gereed maken, en nuttigen; terwijl hij zich zelf met geringe spijzen, in aarden en houten vaten toegediend, vergenoegde. Toen hij hem nu, na het eindigen der maaltijd gevraagd had, welke hem de voortreffelijkste voorkwam, de maaltijd der *Geten* of de zijne, vermaande hij hem tot vredelievende gevoelens omtrent een volk, waarbij niets te winnen was; herstelde hem in zijne regten; noemde hem zijnen vriend, en ontsloeg hem zonder losgeld. Een zoo grootmoedig gedrag moest natuurlijk op den heerschzuchtigen LYSIMACHUS eenen sterken invloed hebben. Hij gaf den koning der *Geten* de aan gene zijde van den *Ister* veroverde landen terug; sloot met hem den vrede, en gaf hem zijne dochter ten huwelijk. Van nu af breidde zich de magt van LYSIMACHUS meer en meer uit, en mogelijk zoude hij zijne landen, ongestoord, tot aan zijnen dood hebben blijven bezitten, indien niet zijne eigene familie-betrekkingen zijnen val, en den ondergang van zijn rijk berokkend hadden. Hij had zich namelijk, uit staatkundige oogmerken, van zijne eerste gemalin laten scheiden, en was daarna aan ARSINOË, eene dochter van PTOLEMEUS, gehuwd, welke hem tot velerlei dwaasheden verleide, en hem zelfs tot het vermoorden van zijnen zoon AGATHOKLES, uit zijn eerste huwelijk, vervoerde, ten einde hare eigene kinderen tot den troon te verheffen. Het uitmuntend karakter van AGATHOKLES had dezen vele en belangrijke vrienden bezorgd, die nu zamenspanden, om zich aan den zwakken LYSIMACHUS te wreken. SELEUCUS, door hun tot eenen oorlog tegen hem opgeruid, veroverde bijna zonder slag of stoot geheel *Klein-Azië*, waarna het bij *Corupedion* in *Phrygie*, tusschen hem en LYSIMACHUS, tot een hoofdgevecht kwam, waarbij deze wel eenen dapperen tegenstand bood, doch eindelijk volkomen geslagen werd, en zelfs in het 74ste jaar zijns ouderdoms, (282 voor CHR.) zijn leven er bij verloor.

LYSIPPUS. Een beroemd beeldhouwer van *Griekenland*, die *Sicyon* tot zijne geboorte-plaats had. Hij volgde op raad van den fchilder EUPOMPUS alleen de Natuur, en voerde de beeldhouwkunst ten hoogften toppunt. Het is bekend, dat ALEXANDER allen, behalve LYSIPPUS, verbood zijn ftandbeeld te vervaardigen, en hem dus hierin met den fchilder APELLES gelijk ftelde; niet twijfelende, of deze beroemde kunstenaren zouden, terwijl zij hunnen naam vereeuwigden, den zijnen tevens roem bijzetten. Of LYSIPPUS ftukken uit marmer gebeiteld heeft, is niet bekend; doch het getal der door hem uit koper vervaardigde, wordt door PLINIUS op 610 opgegeven, waarvan de volgende de merkwaardigfte zijn: *een Man, zich zelven krabbende, nadat hij uit het bad kwam*, welk ftuk AGRIPPA naderhand voor zijne badftove te *Rome* liet plaatfen; *een ftandbeeld* van ALEXANDER, zeer heerlijk gewerkt, hetgeen NERO echter, eenen zeer bedorven fmaak hebbende, liet vergulden; *eene groep van Saters*, welke zich te *Athene* bevond; ALEXANDER *en zijne vrienden*, een aantal van beeldzuilen voorftellende, die met de oorfpronkelijke de grootfte overeenkomst moeten gehad hebben, en eindelijk, om geene meerdere op te noemen, een JUPITER *te Tarente*, van eene kolosfale grootte, ter hoogte van 40 kubikvoeten, van welks ftandbeeld het evenwigt zoo volmaakt getroffen was, dat men het met één hand bewegen konde, zonder dat echter de zwaarfte ftorm in ftaat was, hetzelve te kunnen omverrukken.

M

M. Behoort onder de letters, die door de oude fpraakkundigen ook *liquidae* (*litterae*) genoemd werden, en wordt afzonderlijk gebruikt: 1. om de Romeinfche namen MARCUS, MUTIUS, MARTIUS enz. aan te duiden; 2 om de woorden *magnus*, *magiftratus*, *magister*, *manes*, *manuale*, en bij kooplieden die van *memoriale*, *memoria*, *meus*, *miles*, *militaris*, *menfis*, *moneta* en anderen aan te wijzen; 3. op geneeskundige voorfchriften voor *man-* of *manipulus* (eene handvol), en aan het einde voor *misce*, b. voorb. M. D. S. *misce*, *detur*, *fignetur*, (meng, geef en beteeken het); 4 in brieven, zoo als *m. m.*, *manu mea*, of *m. p.*, met eigen hand. 5. bij titels, b. v. *magister*, *m. a. magister artium*, *m. d. medicinae doctor.* Eindelijk beteekent M. het getal van 1000, en is op de Franfche daalders het kenmerk, dat zij te *Touloufe* gemunt zijn.

MAAG. (De) is dat ingewand bij menfchen en dieren, hetwelk tot het ontvangen en verduwen van de voedende middelen beftemd is. Bij ons menfchen ligt zij onder het middelrif en de valfche ribben

der

der linkerzijde; vormt daar eenen langwerpig- ronden zak, die aan den linkerkant, waar de fpijsbuis (de *mond* of *krop* van de *Maag*) in haar overgaat, het wijdfte, en aan den regter, waar zij zich aan den twaalfvingeringen darm (het *duodenum*) hecht, veel naauwer is. Bij eene ledige Maag vormen zich aan derzelver beide einden twee randen of bogen, waarvan de bovenfte kleiner, dan de onderfte is. De bovenfte is hol, en tegen een gedeelte van de lever gerigt; de onderfte, grootere, ligt zeer nabij den kronkel- darm. Wordt de Maag echter gevuld, dan heft zij zich omhoog, zoodat de onderfte boog voorwaarts na de buikfpieren, de bovenfte achterwaarts gerigt wordt.

De Maag beftaat uit eene viervoudige laag van huiden of vliezen: de buitenfte huid wordt door een verlengfel van het buikvlies gevormd, hetwelk den geheelen omvang der Maag bedekt; maar zich aan derzelver bogen van haar verwijdert, zoo wel om hare netten als om de noodige banden, ter harer bevestiging, te vormen. Hierop volgt de vleeschachtige, of fpierenhuid, die uit verfcheidene lagen, zich over kruifende, fpiervezelen beftaat. De derde, de vaathuid, is zeer vast en van eene witte kleur; terwijl de vierde, de binnenfte huid, verfcheidene plooijen, naar verfchillende rigtingen, vormt, in welker tusfchenruimte zich wederom onderfcheidene, kleinere vouwen bevinden. De binnenzijde dezer laatfte huid maakt de inwendige vlakte van de Maag uit, welke echter niet effen is, alzoo zich daarin eene ontelbare menigte kleine verhevenheden vertoonen, die niets anders, dan einden, of punten van kleine buisjes zijn, welke tusfchen de derde en vierde huid liggen, en zich onder de laatfte vertoonen. Ook vindt men aan de inwendige vlakte dezer huid een aantal zeer fijne openingen, welke deels monden der opflurpende vaten, deels uitgangen der zich ontlastende, kleine flagaderen, en der kleine chyl-kliertjes zijn, die allen in het celachtig weeffel tusfchen beide laatstgenoemde huiden liggen. Aan het regter einde der Maag, dat in den twaalfvingerigen darm overgaat, vormen de twee binnenfte huiden, door eene ringvormige verlenging der plooijen, of vouwen, eene foort van klep, welke van fpiervezels voorzien is, en zich fluiten kan, zoodat de niet verteerde voedfels terug gehouden worden, en de vloeibare chijl in den darm gemakkelijk over kan gaan; maar deze uit den darm niet wel in de Maag kan terug keeren.

De Maag heeft vele bloedvaten, welke deels in den kleinen, deels in den grooten boog derzelve, omloopen; haar van alle kanten omgeven, zich als een net met elkander vereenigen, en eindelijk tot de vliezen of zelfftandigheid van de Maag overgaan, en in het oneindig fijne verdeeld worden. Door deze worden de noodige vloeiftoffen, (het maagfap), ter verduwing noodzakelijk, benevens de flijm, in de flijmklieren, afgezonderd, en door de fijne huidporen in de Maag ontlast. Bovendien is onze Maag ook rijkelijk van zenu-

wen voorzien, welke gedeeltelijk met de flagaderen eenen gelijken loop hebben, de afzonderingen der fijne vaatjes besturen, zich gedeeltelijk in de fpierhuid verliezen, en de bewegingen derzelve veroorzaken. Deze beweging noemt men de *wormvormige* (*motus peristalticus*), omdat de Maag zich onophoudelijk, inzonderheid gedurende en kort na de spijsvertering, beurtelings, naar de verschillende rigtingen der zich te zamentrekkende spiervezelen, nu eens verkort, en dan weer vernaauwt.

Uithoofde van haar veelvoudig zamenstelsel is de Maag aan verscheidene ziekten onderhevig. Is haar flagaderrijk vaatnet ontstoken, dan ontstaat er eene *ontsteking*, welke zich door hevige pijnen en aanhoudend braken vertoont; is haar zenuwachtig gedeelte, bij verslapte spiervezels, te gevoelig, dan ontstaat hier uit *kramp*, die eene benaauwende zamentrekking van hare deelen ten gevolge heeft; zijn de vaten, die tusschen de huiden der Maag het maagsap afzonderen, verslapt, dan veroorzaakt dit eene gebrekkige spijsvertering, welke men gewoonlijk *het zuur* noemt; gaat deze gebrekkige afzondering, of eene bedorvene spijsvertering, van eene koorts vergezeld, dan noemt men dit *Maagkoorts*; en, eindelijk, is de veerkracht van haar zenuwstelsel verlamd, zoodat het de afzondering van het maagsap en de verduwing van het voedsel niet meer behoorlijk kan regelen, dan wordt hieruit *zwakheid* der Maag geboren. Tegen alle deze kwalen bezigt men, inzonderheid, de maag-elixers, welke bitter, en verwarmend zijn; doch zonder een goed geneeskundig bestuur meer kwade dan goede gevolgen hebben.

MAAGDENBURG. Pruisfisch regerings-district, in de provincie *Sakfen*, met het voormalig hertogdom van dien naam, uit het grootste gedeelte van *Barbij* en andere stukken lands bestaande, en ten Oosten en Noorden aan het regerings-district *Postdam*, ten Westen aan *Hanover* en *Brunswijk*, en ten Zuiden aan *Anhalt*, *Merfeburg* en *Hanover* grenzende. Het land is meestal vlak, heeft eenen uitmuntenden akkerbouw, eene uitgestrektheid van 204 v. m., en bevat 472,012 inwoners. De *Elbe* levert veel visch op. Ook vindt men er vele fabrijken en eene niet onbelangrijke zijdenteelt. Het wordt in 18 kreitzen verdeeld. De hoofdstad van gelijken naam, tevens die der geheele provincie *Sakfen*, is als eene der eerste vestingen en als eene zeer oude koopstad beroemd. Voorheen werd zij in de *Alt-* en *Neustadt* verdeeld; doch de laatste, gedeeltelijk door de *Franschen* verbrand, is nu eene voorstad. De voorstad *Sudenbang* is mede geheel verbrand, zoodat zij nu uit de *Altstad* en de voorsteden *Neustad* en *Fredrichsstad* bestaat. Zij bevat thans 15 kerken en kapellen, vele liefdadige gestichten, gouvernements,- regerings- en 3 raadhuizen, een weeshuis, verscheidene inrigtingen tot hooger en lager onderwijs, en 32,867 inwoners, die grootendeels van den handel, en voorts van beroemde brouwerijen, branderijen en eenige handwerken en fabrijken bestaan. De handel bloeit hier bijzonder, daar de stad alleen de vaart op de

Elbe tot aan *Hamburg*, alsmede het ſtapelregt, en een kantoor van de Berlijner bank heeft. De beroemde OTTO VAN GEURICKE en de dichter SCHULZ zijn hier geboren. Een half uur van de ſtad ligt het beroemde Lutherſche klooster *Bergen*, en op een eiland, door de *Elbe* gevormd, de citadel, die met onderſcheidene ſchanſen gemeenſchap heeft, waarvan de ſterrenſchans de voornaamſte is.

MAAGD *van Orleans.* (Zie: ORLEANS.)

MAAN (DE GODIN DER) wordt bij de *Asſiriers* MYLITTA, bij de *Pheniciers* ASTARTE, of in het meervoudig ASTAROTH geheeten.

Zij was de koningin des hemels, de URANIA, en werd ook de Syriſche moeder of godin genoemd. De *Egyptenaren* droegen hare eigenſchappen op de ISIS over, en de *Grieken* en *Romeinen* op de APHRODITE en VENUS, welke laatſten haar ook met JUNO vergeleken (*zie verder* MYLITTA.)

MAAN. (DE) Is de geleidſter (*trabant*) onzer aarde in haren loop om de zon. Zij verandert, gelijk de overige planeten, dagelijks haren ſtand onder de vaste ſterren aan den hemel, en ſchijnt, binnen eene maand, haren loop om de aarde, van het Westen naar het Oosten, te volbrengen; terwijl zij tevens, onder de overige geſternten, de dagelijkſche ſchijnbare beweging, van het Oosten naar het Westen, volgt. De Maan is een duister ligchaam, dat zijn licht van de zon ontvangt, en hetzelve terug kaatst, zonder warmte te verſpreiden. Had dit laatſte plaats, er zoude geen daauw op de aarde vallen; de bewoners van heete landſtreken zouden geene koele nachten genieten, en het vocht zoude, bij heldere lange nachten, lichtelijk in de planten trekken, en de daarop komende vorst dezelve bederven.

De Maan is, onder alle hemellichten, het digtſte bij ons; doch is haar afſtand, daar de aarde niet juist in het middelpunt van hare baan ligt, en de Maanbaan, gelijk de banen van alle planeten, geenen cirkel, maar eene ellips uitmaakt, niet altijd dezelfde. Men bepaalt haren gemiddelden afſtand op omtrent 51,570 geographiſche mijlen. Bij ieder van haren omloop om de aarde komt zij eens het digtst bij dezelve (in het *perigaeum*), en is eens het verſte er van af, (in het *apogaeum*). Naar mate de Maan nader bij de aarde of verder van dezelve verwijderd is, vertoont zich ook hare middellijn, inzonderheid, wanneer men die door eenen verkijker beſchouwt, grooter of kleiner; doch bedraagt dezelve, in haren gemiddelden afſtand, 31 minuten en 9 ſeconden. De ware middellijn der Maan wordt, volgens ſterrenkundige berekeningen, op 3 maal kleiner, dan die van de aarde bepaald, waar uit men kan opmaken, dat de Maan eene 14 maal minder oppervlakte, en eenen 50 maal minderen ligchamelijken inhoud, dan deze bevat; zoodat de middellijn der Maan, wanneer men die der aarde op 1719 geographiſche mijlen ſtelt, 468 zoodanige mijlen zal bedragen.

Ten aanzien van den omloop der Maan ontdekt men groote on-

gelijkheden, die meestal uit de aantrekking der zon, in hare verschillende standpunten omtrent de aarde, voortvloeijen; welk verschijnsel, eerst na de ontdekking der wet van de algemeene zwaarte-kracht, door NEWTON, zich meer heeft opgehelderd. TOBIAS MAIJER leverde de eerste naauwkeurige Maantafels, welke den stand der Maan, voor elken tijd, in 13 verschillende vergelijkingen, tot op ééne minut, aanwijzen. Daar de Maan haren maandelijkschen omloop in 27 dagen, 7 uren, 43 minuten en 5 seconden, aflegt, zoo doorloopt zij, volgens eene gemiddelde beweging, dagelijks, 13 graden, 10 minuten en 35 seconden van hare baan, hetwelk in ieder tijdseconde 3,132 Parijsche voeten bedraagt. Behalve de dubbelde beweging, met welke de Maan om onze aarde, en benevens deze om de zon draait, heeft zij nog eene derde, namelijk om hare as, welke zij, gedurende den omlooptijd om de aarde, eenmaal volbrengt; zoo als daaruit blijkbaar is, dat de Maan altijd met eene en dezelfde zijde na ons toegekeerd is. NEWTON schrijft de oorzaak dezer gelijkheid van tijd, tusschen omloop en omdraaijing, daaraan toe, dat de na de aarde toegekeerde zijde der Maan, uit hoofde van hare grootere nabijheid, van de aarde sterker wordt aangetrokken, dan de afgekeerde, en daardoor, volgens deze rigting, eene langwerpig-ronde gedaante aanneemt. Intusschen heeft men nogtans waargenomen, dat de na de aarde gekeerde oppervlakte der Maan periodik eenigzins verschilt, omdat de in haar midden zigtbare, donkere vlekken nu meer Noord-, dan weer Zuid-, en zelfs dikwijls nu eens meer Oost- en dan eens weer meer Westwaarts verschuiven, welk verschijnsel men de *waggelende beweging* der Maan, naar de breedte en lengte, genoemd heeft.

Dat de Maan, zoo als wij reeds aanmerkten, een donker ligchaam is, en haar licht van de zon ontvangt, blijkt duidelijk uit de Zon- en Maan-verduisteringen; doch inzonderheid uit hare verschillende lichtgestalten. Reeds ontdekt men door het bloote oog op de verlichte oppervlakte der Maan verscheidene vlekken, (*Maanvlekken*), die zich door eene mindere helderheid merkbaar onderscheiden; terwijl ieder goede verkijker ons, in de helderer deelen, aan de grenslinie der verlichting, hoogten en aanmerkelijke oneffenheden doet ontdekken, welke men als bergen en dalen moet beschouwen. De veeljarige waarnemingen van SCHRÖTER hebben derzelver aanwezen buiten allen twijfel gesteld; zelfs is het hem gelukt, om de hoogte der Maanbergen op eene naauwkeurige wijze te bepalen, en geeft hij die van sommigen tot 25,000 Parijsche voeten op: eene hoogte, die den hoogsten berg op onzen aardbol overtreft. De donkere vlekken der Maan vertoonen zich, wanneer zij door de grenslinie van het licht worden doorsneden, altijd effen, dat is, zonder dat zij uitsteken, waaruit men met veel waarschijnlijkheid opmaakt, dat zij vlakten zijn, welker oppervlakten uit eene stof bestaan, ie het zonlicht minder terugkaatst. Of zij echter zeeën zijn, is zeer onzeker,

ker, en wordt zelfs daardoor onwaarfchijnlijk, dat HUIJGENS groote diepten, en SCHRÖTER, in verfcheidene dezer diepten, duidelijke fporen van verfchillende, boven elkander liggende, horizontale lagen heeft waargenomen, welke rondom de diepten eenen bergachtigen wal vormen. De laatstgenoemde heeft verfcheidene dezer diepten gemeten, en hare middellijn van 30 voet tot een achtfte mijl bevonden; terwijl zelfs eene, in hare middellijn, drie en een halve geographifche mijlen, en in hare hoogte meer dan 30,000 vademen bedroeg. Voorheen kende men flechts 244 donkere Maanvlekken; doch SCHRÖTER heeft dit getal tot 6,000 vermeerderd, en vele daarvan naauwkeurig onderzocht en befchreven. Een' zamenhangenden Oceaan, zoo als op onzen aardbol, vindt men op de Maan niet; ook ontdekt men door het Teleskoop geen fpoor van rivieren. De zamen gehechte bergketens zijn, volgens laatstgemelden fterrenkundige, waarfchijnlijk ophoogingen van de maanfchijf; doch befchouwt hij de diepten, met de haar omringende bergen, als *craters*, die door werkelijke uitbarftingen deze ophoogingen veroorzaakt hebben; terwijl de groote graauwe vlekken hem minder verwoeste ftreken toefchijnen, waar mogelijk nog eenige vruchtbaarheid plaats heeft. Ook heeft hij op de oppervlakte der Maan veranderingen waargenomen, die van eenen Vulkanifchen oorfprong fchijnen te wezen.

Volgens PLINIUS, zou de herder EUDYMEON het allereerst den loop der Maan en hare veranderingen hebben waargenomen. Reeds de *Chaldeers* hielden de Maan voor de kleinfte onder alle planeten, en voor de naaste bij de aarde: zij wisten, dat zij een verborgen licht had; bepaalden reeds de periodike terugkeering der Maan-veranderingen met vele naauwkeurigheid, en leidden de Maanverduisteringen van de fchaduw der aarde af. ORPHEUS, of liever de fchrijver van het onder zijnen naam voorhanden zijnde gedicht, moet reeds op het vermoeden gevallen zijn, dat de Maan bewoond zij, en PHERECYDES van *Scytië*, een tijdgenoot van SERVIUS TULLIUS, haren omloop reeds bepaald hebben. De aanhangers van PYTHAGORAS beweerden, dat de Maan bergen, fteden, planten, dieren en menfchen bevattede; terwijl eindelijk ANAXIMANDER de grootheid der Maan en haren afftand van de aarde kende, en reeds wist, dat zij haar licht van de zon ontvangt.

MAAN. (*Verwisfeling der*) Hieronder verftaat men de afwisfelende gedaante van de verlichtte Maanfchijf, uit den ftand ontftaande, waarin het op zich zelven duister ligchaam der Maan zich omtrent de zon en aarde bevindt. Op zekere tijden, zoo als bekend is, zien wij de Maan geheel niet; op andere vertoont zij zich fikkelvormig, nu eens als eene halve fchijf, en eindelijk geheel verlicht. Wanneer zich de Maan tusfchen de zon en de aarde bevindt, dat is, met de zon in conjunctie ftaat, dan keert zij hare onverlichte oppervlakte naar ons toe, en wij kunnen niets van haar zien; en het is deze haar ftand, dien men *nieuwe Maan* noemt. Kort daarna ver-

wijdert zich weder de Maan van de zon, en een klein gedeelte van hare verlichte oppervlakte wordt 's avonds aan den horizon zigtbaar. Op den vierden dag na de nieuwe Maan is zij reeds 45 graden van de zon verwijderd, en nu vertoont zich een gedeelte harer verlichte oppervlakte in eene fikkelvormige gedaante, met de verheven, of buitenzijde, naar de zon gekeerd. Van nu af verwijdert zich de Maan, met iederen dag, meer en meer van de zon; neemt haren weg fteeds meer van het Westen naar het Oosten; verfchijnt daardoor 's avonds altijd verder naar den Oostelijken gezigteinder, en het verlicht fikkelvormig gedeelte wordt fteeds breeder. Na verloop van omtrent acht dagen bedraagt haar afftand van de zon reeds 90 graden, wanneer deze is ondergegaan; en nu vertoont zij zich als eene verlichte halve fchijf, welken ftand men in de almanakken, *eerfte kwartier* noemt. Gelijk de Maan zich geftadig van de zon verwijdert, zoo neemt zij ook meer en meer toe, dat is, haar verlicht gedeelte verkrijgt meer en meer de gedaante van eene cirkelvormige fchijf, tot omtrent 13 dagen na de nieuwe Maan, wanneer zij regt over de zon, en in haar volle licht ftaat; doch zich als eene volkomene ronde fchijf vertoont. In deze gedaante is hare verlichte oppervlakte naar ons toegekeerd, hetwelk wij dan *volle Maan* noemen. Tot dien tijd gaat de Maan op, als de zon ondergaat, en fchijnt den geheelen nacht door. Van de nieuwe Maan af tot dat zij vol is, neemt de naar ons toegekeerde verlichte zijde geftadig toe, en noemt men haar hierom de *Wasfende Maan*. Nadat de Maan echter vol geweest is, neemt zij met elken dag weder af, en wel aan de tegenovergeftelde, dat is, van de zon afgekeerde zijde; doch nadert te gelijk deze in dezelfde mate, als zij zich bij het toenemen van dezelve verwijderde, tot dat zij, omtrent 7 dagen na volle Maan, de zon reeds weder tot op 90 graden genaderd is, wanneer zij zich aan de linkerzijde half verlicht vertoont, en men dezen haren ftand gewoonlijk met den naam van *laatfte kwartier* beftempelt. Op dezen tijd gaat zij met middernacht op; nadert van nu af, met elken dag, nog meer de zon, en te gelijk hare fikkelvormige gedaante, welke echter nu, altijd, met hare hoorns, naar de tegengeftelde zijde gekromd zich vertoont; gaat telkens later, en altijd meer Oostelijk op, tot dat zij, na verloop van omtrent 29 dagen, van de nieuwe Maan af gerekend, andermaal zoo nabij de zon gekomen is, dat zij met haar in conjunctie treedt, en dus de nieuwe Maan weder begint. Van de volle tot de nieuwe Maan noemt men haar de *afgaande Maan*, en het geheele verfchijnfel, van het begin tot het einde de *Maanverwisfeling*. Zoowel *voor* als *na* de nieuwe Maan, ziet men met het bloote oog het duister gedeelte der Maanfchijf, door een flaauw licht befchenen, hetwelk door de verlichting der aarde ontftaat; want juist, wanneer wij dit het duidedelijkst ontwaren, is de zon bij ons des middags nog niet onder, noch des morgens voor lang nog niet opgegaan; en van hier, dat

zich

zich alsdan onze aarde aan de Maan-bewoners als eene verlichte, 14 maal grootere, schijf aan het uitspansel vertoont, dan zich de Maan aan ons oog opdoet.

MAAN-CIRKEL, of het *Gulden getal*, is een tijdkring van 19 jaar, na verloop van welken de nieuwe en volle Manen wederom, op dezelfde dagen van het jaar, invallen; want 235 maan-maanden maken nagenoeg 19 zonnejaren. METON, een beroemd Grieksch sterrenkundige, die 430 jaar voor onze tijdrekening bloeide, bedacht dezen tijdkring, en de jaargetallen, daartoe behoorende, werden te *Athene* in gouden letters ten toon gesteld; en van hier in onze almanakken de b enaming van *Gulden-getal*. Zoo dikwijls de nieuwe Maan op den eersten van Louwm. invalt, begint men weder eenen nieuwen Maan-cirkel, en heeft men dan één voor het opgenoemde getal, hetgeen men voor de volgende jaren vindt, door bij het jaar, waarvoor men hetzelve zoekt, één te voegen, en dan het geheel door 19 te deelen. B. v. men telle bij 1820 één, zoo krijgt men 1821, en verdeele nu dit getal door 19, dan blijft er 16 over, hetgeen dan het getal van den Maancirkel, of het gulden-getal, uitmaakt. Ondertusschen is de vooronderstelling, dat de nieuwe Maan, na verloop van 19 jaar, op denzelfden dag wederkomt, niet naauwkeurig; want zij verschijnt alsdan een en een half uur vroeger, hetwelk, aan het einde van 312 en $\frac{1}{2}$ jaar, een verschil van omtrent eenen geheelen dag bedraagt. De Maancirkel is dus, voor eene reeks van jaren, geen genoegzame zekere tijdkring, om de nieuwe Manen te berekenen; en het was ook om deze reden, dat paus GREGORIUS, bij de verbetering van den almanak, de EPACTEN, (*Zie aldaar*) waarvan men de invoering aan zekeren geneesheer ALOISIUS LILIUS toeschrijft, invoerde.

MAAND. (EENE) Onder deze benaming verstaat men, over het algemeen, den omloop van den tijd der maan om den ganschen hemel. Daar deze omloop echter uit meer dan een oogpunt kan beschouwd worden, zoo heeft men ook verschillende soorten van Maanden. Beschouwt men de maan, zoo als zij haren loop van de eene of andere, in hare nabijheid staande, vaste ster begint, tot dat zij weder in hetzelfde punt terug keert, dan noemt men dit haren *Siderischen* omloop, en de tijd, waarin zij dien verrigt, de *Siderische* Maand. Rekent men echter den omlooptijd der Maan, van het Lentepunt af, tot dat zij daarin wederkeert, dan is het eene *Periodische* Maand. De tijd, binnen welke de geheele Maan-verwisseling plaats heeft, dat is van de eene nieuwe maan tot de andere, heet men *Synodische* Maand; de omloop van en tot den opklimmenden knoop de *Knopen-maand*, en eindelijk de omloop van de nabijheid der aarde (het *perigaeum*) en wederom tot dat punt de *Anomalistische* Maand. Niet eene dezer vijf verschillende Maanden blijft zich zelven gelijk, maar zijn nu eens langer, dan korter, zoodat men alleen derzelver gemiddelde duurzaamheid kan opgeven, dat is de zoodani-

ge, welke tusfchen de langfte en kortfte van iedere Maand het midden houdt. LALANDE bepaalt dezelve aldus:

De *Siderifche Maand*	op	27 dag.	7	uur,	43	min.	12	fec.
Periodifche —	—	27 —	7	—	43	—	5	—
Synodifche —	—	29 —	12	—	44	—	3	
Knopen —	—	27 —	5	—	6	—	56	
Anomalistifche —	—	27 —	13	—	18	—	35	

Behalve deze *Maan-maanden* heeft men ook nog eene *Zonnemaand*, daaruit ontftaande, dat men de Maan-verwisfeling met den jaarlijkfchen omloop der zon heeft in verband gebragt. Men merkte op, dat er tot den jaarlijkfchen omloop der zon omtrent 12 maanden noodig waren, en rekende de zonne-maand (eigenlijk 30 dag. 10 uur, 29 min. en 37 fec. bedragende) nu eens op 30 dan weer op 31 dagen.

MAANDAG. Bij ons de tweede dag der week, bij de *Romeinen Dies Lunae*, naar *Luna*, dezelfde met DIANA, de Maan, genoemd. Bij de oude Duitfche volken heette deze dag *Monandtag*, waardoor bij hen mede de Maan bedoeld werd.

MAAN-TAFELS. Zijn eene uitvinding van TOBIAS MAIJER, hoogleeraar in de fterrenkunde te *Göttingen*, door middel van welke men altijd vooraf kan berekenen, waar de maan aan den hemel staat. Deze uitvinding, die in de laatfte helft der vorige eeuw gedaan werd, leerde de lengte op zee kennen. Men konde, namelijk, nu berekenen, b. v. dat de maan, den 30 van Herfstm. 1770, acht graden van de *Aldebaran* ftond, wanneer het uurwerk op de fterrenwacht te *Greenwich* 10 uur aanwees. Bevond nu een zeeman, in den fcheepskalender, door de commisfie tot de zeelengten (*Board of longitude*) vervaardigd, dat de afftand der maan juist acht graden bedroeg, dan wist hij, dat het in *Londen* 10 uur was. Daar echter zijn fcheepshorologie, op den middag naar de zon gefteld, eerst 9 uur aanwees, zoo zeide hij, het fchip is een uur ten Westen van den meridiaan van *Londen*, of 15° in den middag-cirkel: had hij nu tevens de breedte gemeten, dan konde hij op de zeekaart de plaats bepalen, waar hij zich bevond. MAIJER bepaalde de lengte ter zee, op $\frac{1}{2}$ graad na, naauwkeurig. BURG in *Weenen* heeft zijne Maan-tafelen verbeterd uitgegeven. (*Vergelijk hiermede* MAIJER (J. T.)

MAAN-VERDUISTERING, of *Maan-eclips*, is dat verfchijnfel, waarbij de aarde in diervoege tusfchen de maan en zon treedt, dat zij aan dezelve het licht der laatfte onttrekt. De aarde vertoont zich alsdan als eene donkere fchijf, van het Oosten naar het Westen, welke die der maan bedekt; doch deze donkere fchijf is niets anders, dan de kegelvormige fchaduw van den aardbol, welker lengte omtrent 215 halve aard-middellijnen bedraagt, en welker breedte daar, waar zij de maan raakt, driemaal grooter dan deze is, van waar het dan ook komt, dat zij niet alleen geheel door dezelve kan verduisterd worden, maar ook eenen tijd lang onzigtbaar blijven. Men heeft ge-

gedeeltelijke Maan-verduisteringen, waarbij alleen een gedeelte der maanschijf; *volkomene*, waarbij zij een oogenblik, of gedurende eenigen tijd, geheel verduisterd is, en *centrale*, wanneer het middelpunt van de doorsnede des schaduwkegels van den aardbol met het middelpunt van de maan in een loopt. Eene Maan-verduistering van de laatste soort kan 2 uur aanhouden; doch kan er geene, dan bij volle maan plaats hebben. Men berekent de grootte eener Maan-verduistering volgens duimen enz.; terwijl men de maanschijf in 12 duimen, en ieder duim weder in 60 minuten verdeelt. Eene geheele Maan-verduistering bedraagt juist zoo vele duimen, en wanneer zij van duur is, dan telt men er nog de duimen bij, welke de maan langer door de schaduw der aarde verduisterd blijft; en op deze wijze kunnen er Maan-verduisteringen van 20 en meer duimen plaats hebben.

MAANZIEK. (Zie: NACHTWANDELAARS.)

MAART, ook Lentemaand bij ons genoemd, was naar de instelling van ROMULUS de eerste maand des jaars; doch werd door NUMA POMPILIUS tot de derde gemaakt. Zij ontleent haren naam van MARS, de god des oorlogs bij de *Grieken*, *Romeinen* en andere aangrenzende volken, en heet in het Latijn *Martius*. Reeds lang voor ROMULUS schijnt deze maand aan genoemde godheid gewijd te zijn geweest, waarvoor de bijzondere reden, echter, in het duistere ligt.

MAARTENS-MANNEN, ook wel *Dienstmannen van St. Maarten* genoemd, is eene aloude benaming van de burgers der Nederlandsche stad *Utrecht*, die hen in de oudste tijden tot de jagt geregtigd maakte.

MAART-VELD. (Zie: LANDDAGEN.)

MAAS. (De) Eene aanzienlijke rivier, welke haren voornaamsten loop in de *Nederlanden* heeft. Zij ontspringt in de *Lotharingsche* gebergten, niet ver van *Langres*, in *Frankrijk*; stroomt vervolgens door *Lotharingen*, voorbij *Verdun*, langs het hertogdom *Luxemburg*; treedt bij *Dinant* in de *Nederlanden*; neemt te *Namen*, waar zij bijna 600 voet breed is, de *Sambre* op; vloeit dan Oostwaarts, tot dat zij, tusschen *Huy* en *Luik* hare Noordelijke rigting herneemt; *Luik*, *Maastricht*, *Roermonde*, (waar zij de *Roer* ontvangt), *Venlo* en *Grave* voorbij vliet; zich bij de schans *St. Andries* met de *Waal* vereenigt; dan den Bommelerwaard omvloeit, en, bij *Loevestijn*, met de *Waal* vereenigd, den naam van *Merwe* aanneemt, dien zij tot bij *Dordrecht* behoudt. Hier, zich gedeeltelijk in den *Biesbosch* ontlastende, herneemt zij haren naam van de *Maas* weder; verdeelt zich in 2 takken, waarvan de eene, de *Oude Maas*, om het eiland *IJsselmonde* en *Roozenburg*, voorbij den *Briel* stroomt; terwijl de Noordelijke tak, de *Nieuwe Maas* genoemd, bij *Krimpen* de *Lek* ontvangt, voorbij *Rotterdam*, *Schiedam*, *Vlaardingen* en *Maassluis* vliet, en bij den *Briel* weder met de *Oude Maas* vereenigd wordt, na welke vereeniging dier twee takken deze stroom zich aldaar, door eenen breeden mond, in de *Noordzee* ontlast.

MAASTRICHT. Eene gewigtige ſtad en vesting, de hoofdplaats der Nederlandſche provincie *Limburg*, op eenen afſtand van 5 uur van *Luijk* en zes van *Aken*, in eene bergachtige landſtreek aan den linkeroever der *Maas*, gelegen, en door eene ſchoone, uit 8 ſteenen en 1 houten boog beſtaande, brug met het aan de overzijde liggend *Wijk*, hetwelk met *Maastricht* ééne gemeente uitmaakt, verbonden. De bevolking bedraagt, behalve de krijgsbezetting, omtrent 19,000, waaronder ruim 1000 protestanten, welke in 3 onderſcheidene kerken, te weten eene Lutherſche, eene Nederduitſche, en eene Franſche Hervormde, hunnen godsdienst uitoefenen. De Roomsch Katholijken hebben 4 parochiekerken, waaronder de hoofdkerk, die van *St. Servaas*, bijzondere melding verdient. In dezelve vindt men, onder andere goede ſchilderijen, eene afneming van het kruis door VAN DIJK, welke onder de beste ſtukken van dezen meester gerekend wordt.

De ſtad is over het geheel fraai gebouwd, heeft ruime ſtraten, en 2 zeer ſchoone pleinen, waarvan het eene, *Vrijthof* genoemd, tot parade-plaats dient, en het andere de *Markt*, met een aanzienlijk, fraai gebouwd ſtadhuis pronkt. Fabrijken en handel bloeiden hier voorheen meer dan thans; doch verdienen, onder de eerstgenoemde, nog genoemd te worden de leerlooijerijen en eene zeer uitgebreide fabrijk van militaire kleedingsſtukken enz.; terwijl de handel, welke zich thans tot den kleinen winkelhandel bepaalt, eene aanmerkelijke uitbreiding ſtaat te erlangen, door het aanleggen van ſtraatwegen naar *St. Truijen* en *Aken*, en vooral door het graven der *Zuid-Willemsvaart* van hier naar *'s Hertogenbosch*, waarmede men in 1822 een begin gemaakt heeft. Voorts heeft de ſtad eene fraaije boekerij en een atheneum, waarop jonge lieden in de geleerde talen onderwezen, en verder tot de akademiſche ſtudien worden opgeleid; benevens eene openbare teekenſchool.

In de nabijheid van *Maastricht* is vooral merkwaardig de *St. Pietersberg*, welks ſteengroeven eenen zeer bruikbaren zandſteen en zeer opmerkenswaardige verſteeningen, zelfs van nog onbekende dieren, oplevert. Op denzelfden berg bevindt zich het onlangs geheel vernieuwde fort *St. Pieter*, en aan de zijde der *Maas* het voormalige klooster *Slavante*, met het daarboven gelegen *Castrum Caeſareum*, hetwelk men zegt eene legerplaats van JULIUS CAESAR geweest te zijn. Meer Noordelijk van de ſtad, op den zoogenaamden *Ka-berg*, is in 1815 een ander fort, *Koning Willem* genoemd, aangelegd, hetwelk, met de verdere nieuw aangelegde en uitgebreide vestingwerken, deze ſtad tot eene der eerſte vestingen van het koningrijk maakt. Men teelt hier ook meekrap en chicorij.

MAAT. Zoo noemt men de bepaalde verhouding der deelen van iets tot zijn geheel; en van hier ook de *grootte* (maatſtaf in den ruimen zin), welke men aanneemt, om andere dingen van gelijke ſoort te meten, dat is: de verhouding hunner deelen te bepalen, en uit-

uitedrukken, hoe een voorwerp, ten aanzien der grootte, tot deze aangenomene grootheid in verhouding ftaat. In de *Nederlanden* is bij befluit van den koning, van 21 van Oogstm. 1816, een eenvormig ftelfel van Maten en Gewigten bepaald. Hetzelve heeft ten grondflag eene lengte, welke het tien-millioenfte gedeelte is van den boog des aardkloots, die zich van den Noordpool tot den evenaar uitftrekt, en door *Parijs* gaat. Alle maten en gewigten ftaan met die lengte in verband, en alle derzelver veelvouden en onderdeelen zijn tientallig. Deze lengte is de grondflag van alle lengtemaat, en draagt den naam van *Elle*, waarvan het duizendvoud de éénheid van alle afftandsmaten uitmaakt. De grondflag van alle maten van oppervlakte is het vierkant op de *Elle*, of de *vierkante Elle;* terwijl voor dien van de landmaat het vierkant op het tienvoud der *Elle* tot éénheid, en van alle inhoudsmaten in het groot de teerling op de *Elle*, en voor de éénheid dezer maat voor waren in het klein de teerling op het tiende gedeelte der *Elle* bepaald wordt. Voor de gewigten heeft men tot grondflag gelegd het gewigt van de hoeveelheid zuiver gedisteleerd water, tot deszelfs grootfte digtheid gebragt, begrepen in den teerling op het gedeelte der *Elle*. Het draagt den naam van *Pond*, waarvan het duizendfte gedeelte, of de hoeveelheid zuiver gedisteleerd water, tot deszelfs grootfte digtheid gebragt, en begrepen in den teerling op het honderdfte gedeelte der *Elle*, de eenheid voor het gewigt van kostbare waren uitmaakt. De namen der nieuwe Maten en Gewigten, alsmede voor derzelver onderdeelen en veelvouden, bij 's konings befluit van 29 van Lentem. 1817 vastgefteld, met bijvoeging der Franfche en Systematifche, zijn de volgende:

Voor de eenheid der lengte-maat heeft men bepaald *Elle* (*aune*), onder den fystematifchen naam van *Metre* bekend, en voor de onderdeelen van die maat of Elle: *Palm* (*palme*) voor het tiende gedeelte (*decimetre*), *Duim* (*pouce*) voor het honderdfte gedeelte (*centimetre*), en *Streep* (*ligne*) voor het duizendfte gedeelte (*milimetre*); alsmede voor de veelvouden der Elle: *Roede* (*perche*), voor het tienvoud (*fecametre*) en *Mijl* (*mille*) voor het duizendvoud (*kilometre*).

Voor den grondflag van alle Maten van oppervlakten heeft men de *Vierkante Elle* (*aune carrée*) genomen; voor de vierkanten op de onderdeelen der Elle: *Vierkante Palm* (*palme carrée*), voor het vierkant op het tiende: *vierkante Duim* (*pouce carrée*), voor het vierkant op het honderdfte, en *vierkante ftreep* (*ligne carrée*), voor het vierkant op het duizendfte der Elle. Voor de vierkanten op de *veelvouden* der Elle heeft men de benamingen:

Vierkante Roede (*perche carrée*) voor het vierkant op het tienvoud der Elle; *Bunder* (*bonnier*); voor het vierkant op het tienvoud der Roede, of het honderdvoud der elle, tien duizend vierkante Ellen bevattende, en (fystematisch) *Hectare* genoemd; *Kubiek-elle* (*aune carrée*) voor den teerling op de Elle, als den grondflag van alle In-

Inhouds-maten in het groot; (*ftere* of *metre cube*); voor den teerling op de onderdeelen der Elle *Kubieke palm* (*palme cube*); voor dien op het tiende *Kubieke duim* (*pouce cube*); op het honderdfte, en *Kubieke ftreep* (*ligne cube*) voor den teerling op het duizendfte gedeelte der Elle. Voorts is de naam *Wisfe* (*corde*) voor de maat van brandhout bepaald, welke eene elle lang, eene elle hoog en eene elle diep zijn zal; die van *Kan* (*litron*) voor de eenheid van natte waren, zijnde de teerling op de palm (*litre*); van *Maatje* (*verre*) voor het tiende gedeelte der kan (*decilitre*); van *Vingerhoed* (*dé*) voor het honderdfte gedeelte (*centilitre*), en van *Vat* (*baril*) voor het honderdvoud van de kan (*hectolitre*). Voor de eenheid van de Maat van drooge waren heeft men den naam van *Kop* (*litron*), zijnde de teerling op de palm (*litre*), genomen, waarvan een *maatje* (*mefurette*) het tiende gedeelte (*decilitre*), een *fchepel* (*boisfeau*) het tienvoud, en een *mudde* (*rafiere*) het honderdvoud van den kop (*hectolitre*) uitmaakt; mogende de naam van *Zak* (*fac*) aan geene andere hoeveelheid dan aan die van honderd koppen, of de mudde, gegeven worden; terwijl 3000 koppen of 30 mud den naam van *Last* (*lest*) dragen.

Voor het gewigt heeft men de volgende benamingen vastgefteld, als: *Pond* (*livre*), zijnde de hoeveelheid zuiver gedisteleerd water, tot deszelfs grootfte digtheid gebragt, begrepen in den teerling op de palm (*kilogramme*); *Ons* (*once*) voor het tiende gedeelte; *Lood* (*gros*) voor het honderdfte; *Wigtje* (*esterlin*) voor het duizendfte (*gramme*), en *Korrel* (*grain*) voor het tienduizendfte gedeelte van het pond. Eindelijk hebben de medicinale gewigten hunne wetenfchappelijke benamingen en wijze van onderdeeling behouden; doch worden van een bepaald pond van eenheid, zijnde het Nederlandfche pond, afgeleid, tot hetwelk een geneeskundig pond in betrekking ftaat van *drie achtfte* deelen, en dus gelijk aan 375 Nederlandfche wigtjes.

MABILLON. (J.) Een geleerde Benedictijner monnik, van de Broederfchap van *St. Mauer*, die in 1663 door derzelver overften naar *St. Denis* gezonden werd, om aan vreemdelingen de fchatten en gedenkftukken dezer abtdij te vertoonen en te verklaren. D'ACHERY, een der geleerdfte geestelijken van de voornoemde orde, wien hij behulpzaam was in zijn *Specilegium* (eene verzameling van belangrijke, nog ongedrukte oorkonden en berigten), was over zijne vlijt en onderzoeklievenden geest bij uitftek voldaan, zoodat hem, toen de broederfchap van *St. Mauer* tot eene nieuwe uitgave der kerkvaders befloot, de bezorging van het werk van den heilgen BERNARD (*St. Bernardi Opera* 2 *deel* 1667) werd opgedragen, en dezen last door hem ook gelukkig volbragt werdt. COLBERT, zijne verdiensten vernemende, bood hem een jaargeld van 2000 livres aan; doch hij vergenoegde zich flechts met de befcherming zijner orde van dezen ftaatsdienaar te verzoeken, die hem vervolgens in 1683 naar *Duitschland* zond, om aldaar uit de archiven en boekerijen alles te verzamelen, wat voor

de

de geschiedenis van *Frankrijk* van dienst konde zijn. MABILLON bragt verscheidene oorspronkelijke stukken aan het licht, waarmede hij zulk een algemeen genoegen gaf, dat de koning hem 2 jaar later ook naar *Italië* liet reizen, van waar hij eenen rijken schat van bouwstoffen medebragt, dien hij in zijn *Muzæum Italicum* bekend maakte; terwijl hij tevens omtrent 3000 deelen van zeldzame boeken en handschriften voor de koninklijke boekerij te *Parijs* had bijeen verzameld. Geene voorwerpen wekten echter zijne nieuwsgierigheid zoo zeer, dan de Catacomben van *Rome*. MABILLON's grootste verdienste bestaat in zijn geleerd en belangrijk werk over de *Diplomatie* (*de re Diplomatica*) in 2 boeken in folio in 1681 in het licht verschenen. De Jezuiten schreven er tegen; doch hij wederlegde hen volkomen door de *Supplementa*, welke hij in 1704 bij hetzelve uitgaf; zijnde het geheele werk in 1709 op nieuw uitgegeven. Vredelievendheid, opregtheid en bescheidenheid waren de hoofdtrekken van 's mans karakter. Hij stierf te *Parijs* in Winterm. 1707, en wij bezitten van hem, behalve de opgenoemde werken; *Acta sanctorum Ordinis St. Benedicti*, 9 deelen in folio; *Analecta*, 4 deelen; *Annales ordinis St. Benedict.*, van welker 4 eerste deelen hij alleen schrijver en uitgever is, en *Traité des Etudes monastiques*, welk laatste tegen DOM. NANCE, abt van *la Trappe*, gerigt was, die in een geschrift beweerde, dat de studien der monnikken voor hen meer schadelijk dan nuttig waren. Bovendien heeft men van hem verscheidene werken in de Fransche taal; zijnde door DOM. THUILLIER in 1724 te *Parijs* zijne *Oeuvres posthumes* in 3 deelen in 4° uitgegeven.

MABLY (GABRIEL BONNET DE) abt, en oudste broeder van den abt DE CONDILLAC, werd in 1709 te *Grenoble* geboren, en stierf te *Parijs* in het jaar 1785. Als geleerde en naastbestaande had hij toegang tot het huis van mevrouw TEUCIN, die met de meest beschaafde personen omging, en in hem den man meende gevonden te hebben, dien haar broeder, welke staatsdienaar geworden was, behoefde. Om dezen in zijnen werkkring in te wijden, schreef MABLY zijn *Overzigt der verdragen, sedert den Westphaalschen vrede gesloten*; stelde voor den kardinaal alle de berigten en stukken, om aan den koning over te geven; handelde in 1743 met den Pruisischen minister, heimelijk, in *Parijs*; vervaardigde het verdrag, hetwelk VOLTAIRE aan dien vorst overbragt, en was de steller van al de stukken, die ten grondslage van de onderhandelingen op het kongres te *Breda*, in 1746, moesten dienen.

Dan, hoe zeer ook door dit alles zijne geschiktheid voor het staatkundig vak bleek, onttrok hij zich echter eerlang, toen hij met den kardinaal in onmin geraakte, aan hetzelve, en wijdde zich geheel aan de wetenschappen. Hij deed sedert niet de minste poging ter verkrijging van eereposten, of van gunsten, die zijn zeer matig inkomen zouden hebben kunnen vermeerderen: zelfs waren de dringendste vertoogen van den maarschalk RICHELIEU niet in

staat,

ſtaat, om hem te overreden, naar eene plaats bij de akademie te dingen. Even onbaatzuchtig handelde hij bij de uitgave zijner werken, waarvoor hij alleen eenige weinige afdrukken vorderde, die hij aan zijne vrienden ſchonk. De ſpraak ging, dat men hem de opvoeding van den troonsopvolger eens grooten Rijks wilde opdragen; doch hij verklaarde openlijk, dat de grondſlag van zijn onderwijs zijn zoude; „ de koningen zijn om der volken wille, en niet de „ volken om den wil der koningen." Hij kende den zamenhang der gebeurtenisſen zoo wel, dat hij verſcheidene gewigtige omſtandigheden der toekomst voorzag, b. v. de vrijheid van de Amerikaſche volkplantingen, en de, later, in *Geneve* en *Holland* voorgevallene veranderingen. Ook voorſpelde hij in een zijner laatſte werken, dat het te kort der Franſche geldmiddelen de drukkendſte lasten zoude ten gevolge hebben, en dat men, om deze daar te ſtellen, de algemeene ſtaten zoude bijeen roepen, waaruit echter eene omwenteling in het rijksbeſtuur zoude geboren worden.

Zijne voornaamſte werken zijn de volgende: *Parallele des Romains et des Français; le Droit public de l'Europe*; *Obſervations ſur le Grecs*, later uitgegeven onder den titel, *Obſervations ſur l'histoire de la Grèce*; een werk, hetgeen alle aanprijzing verdient: *des principes des Négotiations; Entretiens des Phocion*, waarin de ſchrijver zijne denkbeelden omtrent de deugd der vaderlandsliefde, en de wederkeerige pligten van den ſtaat en der burgers voordraagt; *Obſervations ſur l'histoire de France*; *Entretiens ſur l'histoire*, en eindelijk *Lettre à la marquiſe de P. . . ſur l'Opera.* Zijn ſtijl is klaar, naauwkeurig en ſomtijds ſierlijk; doch over het geheel mangelt het hem aan genoegzaam vuur. De abt Brizard heeft voor de uitgave van 's mans gezamenlijke werken, in 1794 in 15 deelen in 8° te *Parijs* verſcheenen, eene lofrede op hem geplaatst.

MACAO. Voorheen eene beroemde koopſtad, in *China*, op eene kleine landtong gelegen, die tot een eiland behoort; doch die thans van weinig belang is. Zij bevat 34,000 inwoners, waarvan meer dan de helft negers zijn, en werd ten tijde harer magt aan de *Portugezen* afgeſtaan, die er eenen aanzienlijken handel dreven, niet alleen met *China*, maar ook met *Japan*, *Tunkin*, en andere Aziatiſche landen. Tegenwoordig geſchiedt dit door de *Engelſchen*, onder den naam der *Portugezen.* Niet ver van *Macao* vindt men de beroemde grot van Camoens, waarin deze groote dichter zijne *Luſiade*, terwijl hij aldaar in ballingſchap was, zou vervaardigd hebben.

MACARONISCHE VERZEN. De Benediktijner monnik, Theofilo Folengo, uit *Mantua*, die in de eerſte helft der 16de eeuw leefde, ſchreef, onder den naam van Merlin Coccai, boertende gedichten, waarin Latijnſche en Italiaanſche woorden vermengd waren, en noemde die *Macaroniſche verzen*, naar eene ſoort van koekjes, welke in *Italië* met den naam van *Macaroni* beſtempeld, en aldaar uit het fijnſte rijsten- of tarwen-meel bereid worden. Ook heeft

het

het meest bekende zijner gedichten tot opschrift, *Macaronica*, en was een lofdicht op de *Macaroni.* Voor het overige vindt men reeds onder de gedichten van DANTE eene *Canzone*, waarin de Latijnsche, Italiaansche en provencale spraak elkander geregeld afwisselen.

MACEDONIE. Dit, in de oude geschiedenis, onder de koningen PHILIPPUS en ALEXANDER, zoo merkwaardig rijk, ligt in Europisch *Turkijen*, tegen over *Griekenland.* Het wordt door de *Turken Makdonia* en *Filida Vilajeri* genoemd, en maakt tegenwoordig een gedeelte van het stadhouderschap van *Romanie* uit. De oude *Macedoniers* waren een tak der *Thraciers*, en verhieven zich, 700 jaar voor onze tijdrekening, uit omzwervende horden, tot eene natie, die echter langen tijd van weinig belang bleef, en door de *Grieken*, die zij naderhand te onder bragten, en van welke zij geheel verschilden, *Barbaren* genoemd werd. Van natuur hard, en door menigvuldige oorlogen geoefend, geraakten de *Macedoniers*, in het vervolg van tijd, in het bezit van rijke goud- en zilvermijnen, en werden eindelijk door PHILIPPUS, die zich op de beschaving der *Grieken* toelegde, sedert 360 jaar voor onze tijdrekening, tot beheerschers der halve wereld verheven. Na den dood van diens zoon, ALEXANDER *den Grooten*, werd het uitgebreide Macedonische rijk in verscheidene kleine staten verdeeld; binnen zijne oude grenzen terug gebragt, en verloor ten laatste zijne heerschappij over *Griekenland*; waartoe het verbond, door PHILIPPUS, gedurende den tweeden Punischen oorlog, met *Carthago* gesloten, en hetgeen de *Romeinen* eenen onverzoenlijken haat tegen *Macedonie* had doen opvatten, aanleiding gaf. Merkwaardig is in dit land, inzonderheid, de voor eeuwen zoo genoemde berg *Athos*, thans *Monte santo*, welks top zich in de wolken verliest; bij de *Grieken* in hooge achting gehouden wordt, en ongetwijfeld de beroemdste oudheid is der Grieksche kerk in *Europa.* (*Zie*: ATHOS.)

MACHAON. Een beroemd geneeskundige der oudheid. Hij was de zoon van AESKULAPIUS en de broeder van PODALIRIUS; vertrok met de overige *Grieken* naar de belegering van *Troje*, waar hij zijne landslieden van veel dienst was; doch werd gedurende de belegering door EURYPYLUS, eenen beroemden *Trojaan*, gedood. Hij ontving na zijnen dood goddelijke eerbewijzing, en de dichters noemen niet zelden de geneeskunst, naar hem, *de kunst van Machaon.*

MACHIAVELLI (NICOLO) was in de eerste helft der 16de eeuw staatssecretaris te *Florence*, en werd in onderscheidene gezantschappen van wege de republiek gebruikt. Beschuldigd, van deel te hebben aan eene zamenzwering tegen de MEDICISSEN, werd hij gevangen genomen; doch verkreeg, toen de kardinaal GIOVANNI DI MEDICI tot paus verheven werd, weder zijne vrijheid. Naderhand geraakte hij bij de MEDICISSEN op nieuw in verdenking, en moest tot het ambteloos leven terugkeeren; doch toen JULIUS, onder den

naam

naam van CLEMENS VII, den pauselijken troon beklom, werden hem wederom nieuwe gezantschappen opgedragen; inzonderheid ontving hij den last, om zich naar de vereenigde Pauselijke en Florentijnsche troepen te begeven, ten einde tot de verdediging van *Toskane* tegen KAREL V mede te werken. Dit, ten laatste, door de MEDICISSEN, in hem gesteld vertrouwen, bragt eene verwijdering tusschen hem en de *Florentijners* te weeg. Hij keerde, na den afloop zijner zending, naar *Florence* terug, waar hij in 1527 stierf.

MACHAVELLI was niet alleen een groot staatsman, maar ook, in zijne eeuw, een goed schrijver. Onder zijne werken baarde dat, ten titel voerende: *Principé* het meest opziens, en hij had het hier aan te danken, dat hij als de uitvinder eener afschuwelijke staatkunde beschouwd werd, welke den tirannen zoude leeraren, door welke verschrikkelijke geweldenarijen zij zich zouden kunnen staande houden. Dan, hoe gevaarlijk en verachtelijk ook altijd de grondstellingen zijn, welke hij koningen en vorsten aanbeval, zoo zou men zich echter grootelijks vergissen, wanneer men die op rekening wilde stellen van zijnen boozen wil, om anderen te benadeelen. MACHIAVELLI bezat een diep doorzigt in de staatkunde, en geene geringe menschen-kennis. Waarschijnlijk wilde hij de wrede en bloeddorstige vorsten, welke in zijnen tijd *Italië* overheerden, en door hun slecht staatsbestuur algemeen gehaat waren, van de schadelijkheid en verderfelijkheid hunner regering overtuigen, en konde dit oogmerk niet beter bereiken, dan door de toenmaals bijna algemeen in zwang zijnde grondbeginsels van bestuur tot een stelsel te brengen, en dit aan iederen vorst, die zijne bezittingen wilde behouden of vergrooten, aan te bevelen. De pausen werden weldra overtuigd, dat het hem met het schrijven van zijn *Principé* geen ernst was geweest, en verboden dit boek derhalve, als kettersche gevoelens bevattende. Als een tegenstuk op dit werkje kan men eene korte, geschiedkundige verhandeling beschouwen, over het gedrag van den hertog van VALENTINO (*Cesare Borgia*), bij het vermoorden van VITELLOZZO BITEUF, OLIVEROTTO DA FERMO, SIGNORS PAGOLO, en van den hertog DE GRAVINA ORSINI, waarin men op de duidelijkste wijze het gedrag van de toenmalige Italiaansche tirannen vindt opgegeven. Het voornaamste werk, door MACHIAVELLI geschreven, is zijne *Florentijnsche geschiedenis*, waarin hij de sierlijkheid van LIVIUS en de geestrijke kortheid van TACITUS heeft weten nabij te komen, en, over het algemeen een voorbeeld levert van Italiaansche prosa, dat noch op Italiaanschen bodem, noch buiten 's lands, zijns gelijken gevonden heeft. Zij bevat 9 boeken, waarvan het eerste met den ondergang van het Westersche Romeinsche keizerrijk begint, en met het tijdvak eindigt, waarin *Florence* zelfstandig, en van een staatkundig belang werd; terwijl aan het slot de gebeurtenissen worden opgegeven, welke op de zamenzwering tegen de beide MEDICISSEN, LORENZO en GIOLIANO, volgden, en het geheele werk de duide-

lij-

lijkste bewijzen van MACHIAVELLI's gemeenebest-gezindheid aan den dag legt. De volledigste uitgave zijner gezamenlijke werken is die, welke in 1805 te *Milaan* in 10 deelen, in de verzameling der Italiaansche klassike schrijvers, is uitgegeven.

MACPHERSON, (JAMES) bekend door de uitgave der gedichten van OSSIAN, was een afstammeling uit eene aanzienlijke Hooglandsche Schotsche familie, en werd in het graafschap *Invernes* in 1738 geboren. Hij bezocht de universiteiten te *Aberdeen* en *Edinburg;* beoefende hier de godgeleerdheid, zonder dat hij immer als predikant beroepen werd; leefde in 1759 als een ambteloos burger, en verraste, omstreeks dezen tijd, de letterkundige wereld met eene verzameling van Oud-Schotsche balladen en gezangen, die hij op verlangen van HOME's had overgezet, en een goed onthaal genoten. Op zijne tweede reis in de *Hooglanden*, in 1761 en 1762, verzamelde hij zoo door mondelinge overlevering, als uit oude handschriften, meer zoodanige gedichten, waarvan hij kort daarna FINGAL en TEMORA uitgaf; doch waarvan derzelver echtheid en waardij betwist werd. Nadat hij met den gouverneur JOHNSON, in 1764, als zijn geheimschrijver, eene reis naar *Pensacola* in *Florida*, gedaan had, bezocht hij verscheidene West-Indische eilanden, en eenige Noord-Amerikasche provincien, en keerde in 1766 naar zijn vaderland terug, alwaar hij nu zijnen letter-arbeid weder opvatte, en zijne welgeschrevene *Introduction to the History of Great Britain and Ireland* in het licht gaf. De goedkeuring, waarmede zijn OSSIAN was ontvangen geworden, deed hem in 1773 eene vertaling van HOMERUS ondernemen, die echter geheel mislukte. Sedert bepaalde hij zich alleen tot het geschied- en staatkundige vak, en gaf reeds in 1775 zijne *History of Great Britain, from the restoration to the accession of the House of Hanover*, in 2 deelen in 4° in het licht: een werk, waarin wel eene zekere vooringenomenheid met de STUARTS doorstraalt; doch hetwelk, volgens het onpartijdig getuigenis van eenen Engelschen oordeelkundige, eene groote waarde bezit, en veel bevat, dat tot hiertoe onbekend of onzeker was. Toen de zaak der *Noord-Amerikanen* de gemoederen bezig hield, schreef hij tegen hen eenige schotschriften; verkreeg ter belooning den voordeeligen post van een agent van den Nabob van *Arcot*, en werd in 1780 tot representant van het vlek *Cameiford* in het lagerhuis, en in 1785 en 1790 op nieuw verkozen. Daar echter zijne gezondheid afnam, keerde hij naar zijn geboorteplaats terug, en stierf in 1796 op een landgoed bij *Invernes*, hetwelk hij zelf aangelegd en *Bellevue* genoemd had. Van zijn aanzienlijk, door arbeid verkregen, vermogen maakte hij 1000 pond, om het geheele, door hem overgezette, oorspronkelijk werk van OSSIAN in druk uittegeven; alsmede nog 300 voor een gedenkteeken, hetgeen voor hem op *Bellevue* moest worden opgerigt. Zijn stoffelijk overblijfsel werd in de abdij van *Westmunster* bijgezet. Latere nasporingen en ontdekkingen hebben MACPHERSON's ka-

rakter wel van den blaam van bedrog gezuiverd; doch zijn daarmede alle twijfelingen omtrent de gedichten van OSSIAN nog niet weggenomen.

MACQUER. (PIERRE JOSEPH) Een uitſtekend ſcheidkundige, die in 1708 te *Parijs* het eerſte levenslicht aanſchouwde, en in 1784 ſtierf. Hij was dokter in de genees- en Hoogleeraar in de kruidmengkunde aan de univerſiteit aldaar, benevens koninklijk *cenſor*, en lid van de akademien te *Turin*, *Stokholm* en *Parijs*. Behalve dat hij in het *Journal des ſavans* het genees- en ſcheidkundig vak bearbeidde, heeft hij zich ook nog in het laatſte, door verſcheidene nuttige werken, van eene voordeelige zijde doen kennen, als: door zijne *Elémens de Chimie théorique*; *Elémens de Chimie pratique*; *Plan d'un cours de Chimie* enz.; *l'art de la teinture de Soie*, en, in vereeniging met BAUME, door de *Dictionnaire de Chimie*, welke mede in het Hoogduitsch is overgezet.

MADAGASCAR. Dit eiland in de *Indiſche-zee*, naast *Borneo*, (daar men thans vrij algemeen *Nieuw-Holland* als vast land aanmerkt) het grootſte des aardbols, wordt op 10,500 v. m. geſchat, en ligt, op eenen afſtand van 75 Duitſche mijlen, tegen over de kust van *Mozambik*. Wij kennen van dit groote, in voortbrengſels rijk, eiland, dat door een zachtaardig doch onbeſchaafd volk bewoond wordt, niet veel meer dan de kusten, maar weinig of niets van het binnenſte gedeelte. Het wordt door een' hooge bergketen, die van het Noorden naar het Zuiden loopt, van een geſcheiden, aan welks voet verſcheidene rivieren en beken ontſpringen. De bergen zijn met houtgewas bedekt, en leveren de grootſte verſcheidenheid van boomen en gewasſen op. MANDELSLOH roemt reeds de weelderige vruchtbaarheid dezes eilands, dat tevens vele nuttige dieren van allerlei ſoort oplevert; en men kan zeggen, dat er bijna geen land op den aardbodem gevonden wordt, meer geſchikt, om eene gelukkige wereld op zich zelven uit te maken, dan *Madagascar*. De inwoners van dit merkwaardig eiland beſtaan uit oorſpronkelijke inboorlingen en uit vreemden. De eerſte, *Madegasſen*, of *Malegaſchen* genoemd, zijn van eene zwarte kleur, middelbare grootte, welgemaakt, ſterk en moedig; de laatſte ſchijnen meestal van Arabiſchen oorſprong te zijn. Zij zijn in het begin der 16de eeuw, uit *Arabië* of *Afrika*, derwaarts gekomen, en beſtaan uit verſcheidene ſtammen, waarvan die van *Zaffe Rabimini* eigenlijk het geheele eiland regeert. Deze ſtam ſchijnt van Joodſche afkomst te zijn, want men vereert NOACH, ABRAHAM en MOZES; houdt zich aan de beſnijdenis en den Sabbath, en offert dieren.

De bevolking dezes eilands wordt zeer verſchillend opgegeven. Volgens LACOURT bedraagt dezelve 1,600,000; volgens BENJOWSKI $2\frac{1}{2}$, en volgens ROCHON 4 millioen. Het werd allereerst door de *Portugeezen* in 1506 ontdekt, die het, of ter eere van hunnen aanvoerder, LORENZO ALMEIDA, of van den heiligen LAURENTIUS, *St.* *Lo-*

Lorenzo noemden. De *Franschen* poogden er zich in 1642 neder te zetten, en, zoo mogelijk, het eiland aan zich te onderwerpen; doch zij moesten, offchoon zij in 1644 er reeds het fort *Dauphin* en eene volkplanting hadden aangelegd, van hun voornemen afzien. Niet beter gelukten volgende proeven, zelfs die der *Engelfchen*, die almede, nadat zij er reeds een fort gebouwd hadden, moesten terug trekken. — De ridder PARUY heeft *Madagascifche liederen* uitgegeven, welke de bekoorlijkfte eenvoudigheid ademen, en waarvan eene uitmuntende Hoogduitfche vertaling van HEIJDENREICH voorhanden is.

MADERA. Een eiland, in de *Atlantifche zee*, in 1519 door de *Portugeezen* ontdekt, en aan dezelve toebehoorende. Hetzelve is bergachtig; doch heeft buitengewoon vruchtbare dalen, een heerlijk klimaat, en telt op eene oppervlakte van 16 v. m., omtrent 80,000 inwoners, die van eene zwartachtige kleur zijn, en van *Portugeezen* en *Negers* afftammen: de gegoeden gaan naar de Europefche wijze gekleed. Zij belijden alle den Roomschen godsdienst. Koren, fuiker en vruchten behooren onder de voornaamfte voortbrengfels des eilands, hetwelk inzonderheid eenen krachtigen aangenamen wijn, die zijnen naam draagt, oplevert, waarvan jaarlijks 30,000 pijpen gewonnen worden. Ook vindt men er onderfcheiden Zuidvruchten, en onder anderen eenen boom, *Vigniatico* genoemd, welks hout vele overeenkomst met het Mahoniehout heeft, en door de *Engelfchen* onder den naam van *Madera-Mahonie* verwerkt wordt. Verder zijn er alle Europifche huisdieren: de varkens loopen er in het wild, zoo ook de konijnen, en er is veel gevogelte en visch. — De hoofdftad en zetel van den gouverneur is *Funchal*, welke 15,000 inwoners telt, en van eene, door 4 forten gedekte, haven voorzien is. De handel van *Madera* is genoegzaam geheel in handen der *Engelfchen*. Het eiland wordt in de kapiteinfchappen *Funchal* en *Mexico* verdeeld; dit maakt met *Porto-Santo*, *Salvages* en *Defiertas* de groep der *Madera-eilanden* uit, waarmede het, volgens LUNDAYE, 150 tot 180,000 inwoners bevat.

MADONNA. Door dit Italiaansch woord, hetwelk dezelfde beteekenis van het Franfche *Madame* heeft, wordt inzonderheid MARIA, de moeder onzes Heeren, aangeduid. In dezen zin zegt men, onder anderen, een *Madonna-gezigt*, een *Madonna-beeld* enz.

MADRAS. Eene ftad in *Carnate*, op de Oost-Indifche kust van *Coromandel* liggende, en federt 1641 in het bezit der *Engelfchen*. Zij is belangrijk uithoofde van haren handel, en de zetel van het tweede der Engelfche prefidentfchappen, of regeringen, in de *Oost-Indië*. Zij beftaat eigenlijk uit 3 deelen, namelijk: uit het fort *St. George*, waarin de gouverneur zijn verblijf houdt; de *zwarte ftad*, welke door *Armeniers*, *Joden*, *Mooren*, de rijkfte *Hindostanfche* kooplieden, en de gemeene *Indianen* bewoond wordt, die alle hunne bijzondere wijken hebben. Onder dezen zijn 15,000, die citfen en lin-

linnen vervaardigen, en 30,000, die zich met het maken van glas bezig houden. Het geheele getal der inwoners bedraagt 300,000. Behalve de mamufakturen, waaronder de katoene Oost-Indische zakdoeken behooren, heeft *Madras* tevens eenen uitgebreiden handel in alles, wat de kust van *Coromandel* oplevert, en dat men hier in groote magazijnen vereenigd vindt. Ook is hier een collegie, eene Malabaarsche school, naar Bell's leerwijze, voor Protestanten, en eene voor arme kinderen; een Luthersch zendelingshuis; een huis voor onechte kinderen, tot hun 16de jaar; weeshuizen en liefdadige gestichten en nuttige inrigtingen. De handel is hier van het hoogste belang, daar hij zich tot *Europa* zoowel als tot *China*, *Ceylon*, *Birma* en *Australië* uitstrekt. — Het presidentschap *Madras* bevat het rondom de stad liggend gebied *Dshagir*, de noordelijke *Circars*, en eenige verstrooide vestingen langs de kusten, als: *Cuddalor* en *Negapatam*, voorheen aan de *Hollanders* behoorende, en sedert 1792 en 1799 aanzienelijke stukken lands, welke aan Tippo Saib ontnomen zijn. Behalve deze te rekenen, bedragen de jaarlijksche inkomsten, na aftrek der noodige kosten, 850,000 pond St. Ook hebben de *Engelschen* de landen van den Nabob van *Arcot*, eertijds onder den naam van bondgenoot aan hun onderworpen, in onmiddelbaar bezit genomen, zoodat *Madras* zich thans langs de geheele Oostkust van het Indische schier-eiland en de Z. Westkust uitstrekt, en ongeveer 7,163 v. m. groot is, en daarop 15 millioen menschen telt.

MADRID. Sedert de regering van Philippus II, de hoofd- en residentie-stad van *Spanje*, in *Nieuw-Kastillië*, op verscheidene heuvels, aan de oevers van de rivier *Manzanares* liggende, over welke twee fraaije bruggen naar de stad leiden. Zij bevat 156,000, volgens anderen 168,000 inwoners; heeft 15 poorten, 15 kerspelen, 12 parochie-kerken, 70 kloosters, 19 hospitalen, en goed geplaveide straten, die bij nacht verlicht zijn. Het koninklijk paleis, hetwelk, toen het oude in 1734 afbrandde, door eenen Italiaan Sanchetti herbouwd werd, is welligt het grootste en kostbaarste in *Europa*. Het ligt op eene hoogte; vormt een volkomen vierkant, waarvan elke zijde 470 voet lang en 100 hoog is; heeft eene sterrenwacht, een uitmuntend kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, boekerijen, archiven van zeekaarten, en eene voortreffelijke verzameling van schilderijen. Onder de kerken is die van de *Dominicanen*, waar men de vonnissen der inquisitie plagt voor te lezen, de voornaamste; onder de kloosters houdt men dat van *St. Philips*, *el real* genoemd, voor een der schoonste stukken van bouwkunst, en onder de hospitalen verdient dat van *St. Fernando*, waarin 1400 personen verzorgd worden, eene bijzondere opmerking. De stad heeft verscheidene openbare pleinen en wandelplaatsen, onder welke laatste de *Prado*, ¾ uur lang, en uit onderscheidene lanen bestaande, de fraaiste, en waarvan die van *las Delicias* de voortzetting is. Ook vindt men in *Madrid* verscheidene koninklijke akademien, als: voor schoone kunsten,

der

de Spaanfche regtsgeleerdheid, het kerken-regt, de burgerlijke en andere regten, de Spaanfche en Latijnfche taal, de gefchiedenis enz. benevens vele opvoedings gestichten, een instituut voor doofstommen, een vondelinghuis, en meer andere nuttige inrigtingen. *Madrid* het middelpunt van het Spaanfche fabrijkwezen zijnde, heeft men er tapijt-, hoeden-, naalden-, bloem-, uurwerk-, goud- zilver- en andere fabrijken, van welke er eenige op koninklijke kosten aan den gang gehouden worden. De ftad ontvangt haar water uit het nabijliggend *Guadarama*-gebergte door eene hooge waterleiding, en heeft in haren omtrek verfcheidene koninklijke lustfloten, waaronder *el Pardo*, dat 2 mijlen van *Madrid* ligt, *Aranjuez* en anderen. Ten gebruike der aanfchouwers van de hier zoo geliefkoosde ftierengevechten heeft men een groot amphiteater.

MADRIGAL, (in het Italiaansch *Madrigale*) is in zijnen ouden, oorfpronkelijken vorm, waarin het door de Provencalen, onder welken het waarfchijnlijk het eerst bearbeid werd, tot de *Italianen* en in de latere Franfche dichtkunst werd overgebragt, een kort lyrisch gedicht van eenen bepaalden omvang, meest niet beneden de zes, en nooit boven de twaalf regels lang, waarvan de rijmklank geheel willekeurig is, doch bijna altijd het karakter der *Idylle* heeft: van hier waarfchijnlijk ook de benaming, van het provencale *Mandre* afgeleid, dat *herder* beteekent. In later tijd noemde men aldus ieder klein gedicht van eenen Idyllifchen, of zelfs epigrammatifchen inhoud, hetwelk uit één of meer verzen, van korte of lange regels, bestond, en eenen vrijen, ongedwongen rijmklank had. De eerfte *Madrigalen* heeft men van LEMNO, uit *Pistoja*, welke door zekeren CASELLA, waarvan DANTE gewag maakt, zijn in muzijk gebragt. Derzelver ftijl was oorfpronkelijk een naar de maat gefteld, *recitatif*; doch werd naderhand meer voor het gezang gefchikt, en eindelijk in eene uitvoerige *Fuge* veranderd. Sedert werd het *Madrigal*-gezang ook op fpeeltuigen overgebragt; en van hier, dat men in de 16de en 17de eeuw ook *Madrigalen* voor het orgel en andere fpeeltuigen vervaardigd heeft. — Onder de dichters van deze foort behooren, onder de *Italianen*, PETRARCA, TASSO en LEMNO; onder de *Franfchen* MONTREUIL, MONCRIF, LAINEZ enz. en onder de *Duitfchers* HAGEDORN, GOLZ, J. G. JACOBI, GÖTHE, VOSZ, MANSO en anderen.

MAEANDER, tegenwoordig *Meender*, is eene der belangrijkfte rivieren van *Azië*. Zij ontfpringt in *Phrygië* op den berg *Celanus*; ftroomt tusfchen *Carië* en *Lydië* door, waar zij de grenzen vormt, en vervolgens tusfchen *Priene* en *Miletus* in de *Aegeïfche zee*. Deze rivier was bij de ouden, uit hoofde harer menigvuldige bogten en kromten, zeer beroemd, en zij noemden naar dezelve de kunstig in elkander geflingerde oplegfels van purper, waarmede zij hunne kleederen, en zelfs hunne lijkbusfen en vafen verfierden. Van hier, in eenen figuurlijken zin, de uitdrukkingen van *Maeandrifche wegen*,

Maeandrische redenen, dat is: kunstige wendingen en omschrijvingen enz.

MAECENAS. (C. CILNIUS) Een Romeinsch ridder, uit een aanzienlijk, volgens HORATIUS koninklijk, geslacht uit *Etrurie*, de bekende gunsteling van AUGUSTUS, en de vriend van VIRGILIUS en HORATIUS. Een warm vriend van kunsten en wetenschappen zijnde, en een ieder, die daarin uitmuntte, gewillig aan zijne steeds wel bezette tafel ontvangende, en zelfs bij gelegenheid bij AUGUSTUS aanbevelende, heeft dit aanleiding gegeven, om niet zelden ieder begunstiger der wetenschappen met den naam van eenen MAECENAS te bestempelen. Intusschen was het niet te verwonderen, dat deze man de uitmuntende geleerden van zijnen tijd eene zoo roemrijke bescherming konde doen genieten; want hij leefde ambteloos, in de luisterrijkste omstandigheden, en bezat zulke aanzienlijke rijkdommen, dat de geschenken, die hij aan de vrienden der zanggodinnen deed, in vergelijking zijner overige schatten, altijd nog gering moesten schijnen. AUGUSTUS bediende zich van zijnen raad in alle gewigtige zaken, en had geene reden, om zich te beklagen, dat hij hem tot zijnen vertrouweling gekozen had; want hij bezat een helder, door ervaring geoefend, verstand, en konde, daar hij aan de openbare zaken geen onmiddellijk deel had, den keizer het best de waarheid zeggen. Dat hij als gunsteling eenes zoo onbepaalden alleenheerschers zijne braafheid behield, en niemand trachte te benadeelen, verdient alle achting, en moet hem eenigermate verontschuldigen wegens zijne sterke neiging tot verwijfdheid en zingenot, welke eenige oude schrijvers te regt in hem gelaakt hebben. MAECENAS had een prachtig buitengoed te *Tivoli*, bij *Rome*, waarvan de bouwvallen, nog voor weinige jaren, elken reiziger verbaasden; doch die, door het plan van het Roomsche hof, (hetgeen echter mislukt is) om op die plaats eene geschutgieterij aan te leggen, in 1796 verwoest zijn. Hij stierf volgens sommigen kort voor, doch volgens anderen kort na HORATIUS, in het 745ste jaar van *Rome*.

MAERLANT. (JAKOB VAN) Deze oudste schrijver in de moedertaal, wiens werken tot ons zijn gekomen, werd in het jaar 1235 te *Damme* in *Vlaanderen* geboren, in welke stad hij de waardigheid van Griffier bekleedde, en in het jaar 1300 overleed. Zijne dankbare medeburgers vereerden zijne nagedachtenis door een gedenkteeken, hetwelk zij voor hem op het stadhuis oprigtten. Hij was deze hulde dubbel waardig, daar zijne talrijke rijmwerken ons hem hebben doen kennen, als een' man, die boven zijne tijdgenooten door uitgebreidheid van kundigheden en eene edele en verlichte denkwijze heerlijk uitmuntte, en met onvermoeide naarstigheid dezelve aan anderen zocht mede te deelen. Ook was hij, blijkens eenige oorspronkelijke dichtstukken, die van hem overig zijn, in geene deelen van dichterlijk gevoel en verbeeldingskracht ontbloot; doch hetgeen zijne werken bovenal eene onschatbare waarde

geeft,

geeft, is, dat dezelve de oudste gedenkstukken zijn der Nederduitsche taal, welke zich daarin, meer dan eenige andere, in hare oorspronkelijke zuiverheid vertoont. Dezelve zijn tot de godgeleerdheid, de geschiedenis, de natuurlijke historie en zedekunde betrekkelijk, en voor het grootste gedeelte uit het Latijn vertaald. Verre de meeste zijn tot hiertoe alleen in handschrift aanwezig. Een der voornaamste slechts, (om van kleinere stukken niet te gewagen) zijn *Spiegel Historieel* namelijk, de geschiedenis der wereld van de schepping af tot het jaar 1254 bevattende, is, voor zoo verre het nog voor handen is, in 3 deelen in 8° in het licht gegeven. De *Voorrede*, voor het 1ste deel geplaatst, geeft breeder verslag omtrent de verdiensten van dezen vader onzer taal en dichtkunde, wiens groote omvang van kennis te meer onze verwondering moet opwekken, omdat hij niet tot den geestelijken stand, toen bij uitsluiting in het bezit van kunde en wetenschap, maar tot dien der leeken behoorde.

MAFFEI, (FRANCISKO SCIPIONE MARCHESE) te *Verona* in 1675 geboren, studeerde te *Parma*, en ging in 1698 naar *Rome*, waar hij zich op de dichtkunst toelegde, en onder de *Arkadiërs* werd opgenomen. Later begaf hij zich in den krijgsdienst, en woonde in den Spaanschen succesfie-oorlog eenige veldtogten in *Italië* en *Duitschland* bij; doch zijne zucht voor de wetenschappen riep hem spoedig naar zijn vaderland terug, alwaar hij een werk schreef vol geleerde nasporingen omtrent de gebruiken der ouden, aangaande het beslechten van geschillen tusschen bijzondere personen, waarin hij aantoonde, dat het twee-gevecht met den godsdienst, de gezonde rede en het belang van de burgerlijke maatschappij ten eenemaal strijdig is. Hierna bepaalde hij zijne oplettendheid tot het tooneel, hetgeen hij zoo wel door eene verzameling der beste Italiaansche blij- en treurspelen (*Teatro Italiano*, in 1723 in 3 deelen), als door zijne *Meropé* verrijkte. Zijn roem werd algemeen erkend, toen hij in 1732 naar *Frankrijk* vertrok. Hier vertoefde hij 4 jaar; bezocht vervolgens *Engeland* en *Holland*; keerde over *Weenen* naar *Italië* terug, en stierf aldaar in 1755 in zijne geboortestad *Verona*, die uit erkentenis voor hem eene eerzuil oprigtte. Onder zijne talrijke schriften zijn de volgende de voornaamste: *Rime e prose*, *Venetie* 1719; *le Scienza cavelleresca*; *Meropé*; *Istoria diplomatica*; *Degli Anfiteatri e singolarmente del Veronese*; *Muzeum Veronense*; *Verona illustrata*, en meer andere, inzonderheid over zijne geboortestad. In 1790 verscheen in *Venetië* eene uitgave zijner gezamenlijke werken in 13 deelen in 8°.

MAGELLAN. (FERNANDO) Eigenlijk MAGELAENS; een beroemd Portugeesch zeereiziger, die zich ten aanzien der aardrijkskunde zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Hij had den koning van *Portugal*, EMANUEL, gewigtige diensten bewezen; doch deze hem de daarvoor verzochte belooning weigerende, verliet hij zijn vaderland, en bood KAREL V van *Spanje* zijne diensten aan, die hem

5 ſchepen toevertrouwde, waarmede hij in Oogstm. 1519 uit *Sevilla* vertrok, om Westwaarts naar de Molukſche eilanden te ſtevenen. In Louwm. van het volgende jaar bereikte hij den breeden mond van de rivier *La Plata*, en liep in Wijnm. in eene met ſteile rotſen omringde zee-engte binnen, waarvan de mond een uur breed was, en welke hij, naar zijnen naam, de *Magellanſche zeeëngte*, of *ſtraat*, noemde. Hij ſtevende hierop omtrent 50 uur verder, wanneer hij eene andere, grootere zee engte in het het gezigt kreeg, welke in de *Zuidzee*, die hij den *ſtillen Oceaan* noemt, uitliep, en waaraan hij den naam van *Portugeſche Jaſon* gaf. Eindelijk kwam hij met de hem nog overgeblevene 3 ſchepen aan de *Diefs-eilanden*, en begaf zich van daar ook naar de *Philippijnſche*, welke hij, in naam des konings van *Spanje*, in bezit nam; doch waarbij hij, in Grasm. 1521, in een gevecht ſneuvelde. De nog overgeblevene manſchap van twee ſchepen vervolgde den togt, en kwam tot verbazing der *Portugezen*, welke van dien kant geene *Spanjaards* verwachtten, aan de *Molukken*. Een ſchip met 18 man was alles, dat van deze gevaarlijke reis, in Herfstm. 1522, in de haven van *St. Lucar* terug kwam. Deze togt was de eerſte rondom de geheele wereld, die naderhand ook door Drake en Cavendisch ondernomen werd. Volgens berigt van Nicola Antonio bevond zich het reisboek van Magellan in handen van zekeren Antonio Moreno; wordende hiervan een uittrekſel in de verzameling van Namusio gevonden. Eerst in 1800 is de volledige reisbeſchrijving van Magellan, door den abt Amoretti, *te Milaan* in het licht gegeven.

MAGGIOLATE. Was eene ſoort van gezang, niet alleen in *Italië*, maar ook in andere landen van *Europa*, in gebruik, dat in de eerſte dagen van Bloeim. door minnaars, die ter viering der wedergekeerde Lente, onder de venſters van de woningen hunner geliefden, met bloemen en loof verſierde boomen plantten, al danſende en ſpringende gezongen werd.

MAGI. Dit waren bij de *Perzen*, hetgeen de Braminen bij de *Indianen* zijn. Zij waren oorſpronkelijk de priesterkaste bij de *Meders*, en daar bij hen de kennis van vele zaken, gelijk mede het geheele beſtuur van den godsdienst beruste, zoo waren zij bij de *Mediſche* koningen in hoog aanzien. Toen Cyrus het *Mediſche* rijk te onderbragt, wisten zij zich niet alleen ſtaande te houden, maar werden door dezen veroveraar gebruikt, om hem en zijn nog onbeſchaafd volk, omtrent vele zaken, te onderrigten, waardoor zij aan het hof van de *Perziſche* koningen eene eerſte rol ſpeelden, tot dat zij, na den dood van Kambyses, zich meester van den troon hebbende gemaakt, ten einde de *Mediſche* heerſchappij te herſtellen, door de zamenſpanning van eenige *Perziſche* grooten en de aanſtelling van Darius, zoon van Hystaspes, niet ſlechts werden geſnuikt, maar grootendeels uitgerooid. (*Zie verder het artikel* ZOROASTER.)

MAGIE. (Zie: TOOVERKUNST.)

MA-

MAGISTER. Eene waardigheid, of titel, welke door de wijsgeerige faculteit, na voorafgaand onderzoek in de algemeene, inzonderheid wijsgeerige, letter-, wis-, natuur- en geschiedkundige wetenschappen, verleend wordt. Onder eene nadere bepaling vindt men dit woord reeds bij de *Romeinen*, als eenen eertitel, (b. v. *Magister equitum*); doch de tegenwoordige gewone beteekenis van hetzelve moet men in de oudste tijden van de oprigting der universiteiten zoeken. Op de vroegste Hooge scholen bepaalde zich de kring van werkzaamheid alleen tot de reeds voorheen bekende zeven vrije kunsten, en noemde men derzelver leeraars *artisten* (kunstenaars), en hen, die, na het volbrengen van den loop hunner studien, wegens hunne vlijt en bekwaamheid openlijke onderscheiding verdienden, en reeds den graad van *Baccalaureus* verkregen hadden, *Magistros artium*, dat is: leeraar of meester der vrije kunsten, waarmede naderhand nog den titel van Dokter in de wijsbegeerte verbonden werd.

MAGISTER EQUITUM. Zoo noemde men bij de *Romeinen* den bevelhebber over de ruiterij. Hij behoorde tot de hoogere buitengewone magistraats-personen; werd door den *dictator*, onmiddellijk na zijne verkiezing, aangesteld; voerde naast dezen het hoogste bevel over het leger; droeg bijna dezelfde eerteekens, en mogt, zelfs binnen de stad, een paard beklimmen.

MAGNATEN. Onder dit basterd Latijnsche woord verstaat men in *Polen*, en ook nog tegenwoordig in *Hongarye*, aanzienlijke rijksstenden, welke aan het staatsbestuur deel nemen. In het laatste rijk, echter, verstaat men onder deze benaming niet de rijksstenden, maar alleen de rijksbaronnen.

MAGNEET, (De) of *Magnetische IJzersteen*, is een ijzer-erts, die voornamelijk in den Magneetenberg in *Werchoturien*, in *Newyork*, en zelfs in den Spitzenberg aan den *Hartz*, alsmede in alle rijke ijzermijnen, gevonden wordt. Hij heeft de kleur van ijzer, komt meestal ongevormd, deels echter ook in kleine kristallen, als dubbelde vierzijdige piramiden voor; is hard, bros, en door twee merkwaardige, natuurlijke eigenschappen bijzonder kenbaar, namelijk: dat deze steen het ijzer aantrekt, en, in eenen vrijen stand geplaatst zijnde, zich naar de wereld-polen rigt of keert, en ook beiderlei poolkrachten aan het ijzer zelven mededeelt. Deszelfs ijzer-gehalte is ongelijk, en bedraagt somtijds 80 ten honderd. Deze erts, of steen, noemt men *natuurlijken Magneet*, in onderscheiding van dien, welke door de kunst, dat is: door mededeeling of opwekking der magnetische kracht in ijzer of staal, wordt voortgebragt. Het ijzer niet alleen, zoo als men tot hiertoe gemeend heeft, maar ook het zuiverste Kobaltmetaal wordt door den Magneet aangetrokken: ja zelfs weet men, dat de Kobalt wederom den Magneet aantrekt, en zelve magnetisch wordt. Voorts ontdekte A. v. HUMBOLDT, reeds voor zijne Amerikasche reis, eenen bergtop van Serpentijnsteen in den *Opperpaltz*, die

eene ſterke magnetiſche kracht vertoonde, en op zijne reize in *Zuid-Amerika*, op den *Chimborasſo*, een' Porphyr van eene gelijke eigenſchap. Beide ſteenſoorten trekken wel geen ijzer aan; maar vertoonen de poolkrachten, of neiging, om zich met het eene einde naar het Noorden, en met het andere naar het Zuiden te rigten.

Gewoonlijk ontdekt men aan alle Magneten twee regt tegen elkander overgeſtelde punten, waar de aantrekkingskracht het ſterkst ſchijnt te werken, en die men *Polen* van den Magneet noemt; wordende de neiging, om zich met de polen naar het Zuiden of Noorden te rigten, *Poolkracht* geheeten. De naar het Zuiden gekeerde punt draagt den naam van *Zuid-*, de naar het Noorden gerigte dien van *Noord-pool*, en de regte linie van het eene tot het andere noemt men de *as* van den Magneet. Somtijds vindt men onder de natuurlijke Magneten eenen, die meer dan twee tegenovergeſtelde polen heeft. Zoodanig eene ſchijnt uit meerdere in elkander gegroeide Magneten te beſtaan, en heet een *zamengeſtelde*, of *anomaliſche*. De Magneet nadert niet alleen, op zekeren afſtand, het ijzer, maar houdt het ook met eene aanmerkelijke kracht vast; terwijl hij, naar mate zijn vermogen ſterker is, ook op eenen grooteren afſtand werkt, en er tevens meerder kracht vereischt wordt, om denzelven van het ijzer weder af te ſcheiden. Volgens MUSSCHENBROEK wordt week, zuiver ijzer het ſterkst; doch hard ijzer en ijzer-erts het zwakst aangetrokken. Is het ijzer met andere ſtoffen vermengd, of verkalkt, dan is de aantrekkingskracht omtrent hetzelve altijd minder. Verſcheidene natuurkundigen, die den graad der magnetiſche aantrekking hebben getracht te bepalen, bevonden, dat de aantrekkende kracht van ieder afzonderlijk deeltje van den Magneet regtſtreeks als zijn afſtand van het middelpunt, en omgekeerd, als het vierkant getal van den afſtand van het aangetrokken punt, in verhouding ſtaat; terwijl SAUSSURE ontdekt heeft, dat de kracht van den Magneet, aan verſcheidene plaatſen der aarde, aan verandering onderworpen is.

Men kan de kracht van den Magneet verſterken, wanneer men de zijden, waar zich de poolpunten bevinden, glad ſlijpt, en met dunne ijzeren plaatjes, die in dikkere einden, in de gedaante van een voet, uitloopen, naauwkeurig belegt. Deze belegſels, het *armeren* of *wapenen* van den Magneet genoemd, trekken het ijzer veel ſterker aan, dan de bloote Magneet zelf, en men meent bevonden te hebben, dat een op die manier gewapende 16 tot 40, ja zelfs 320 maal meer gewigt draagt, dan een ongewapende Magneet. Kleur, gedaante, hardheid, zoo als ook grootte of zwaarte, hebben geenen invloed op zijne kracht; want niet zelden bezit een klein ſtuk, uit een grooter geſneden, meer vermogen, dan voorheen het geheel. De werking van den Magneet op het ijzer wordt door een, zich tusſchen beiden bevindend, ligchaam niet verhinderd; alleen moet het laatſte voor de Magnetiſche kracht niet ongevoelig zijn. Opmerkelijk is het, dat men de kracht van den Magneet vermeerderen kan,

door

door er, tot zekeren trap, meer en meer gewigt aan te hangen; terwijl hij, integendeel, zijn vermogen verliest, wanneer men hem werkeloos of in rust laat. Ook verliest hij zijne kracht door gloeijende hitte of felle koude; door hem dikwijls te laten vallen, en door het slaan op steenen; gelijk ook de roest, de blikfem en elektriciteit voor zijne kracht zeer nadeelig zijn.

Ten aanzien zijner *poolkracht* levert hij geene mindere merkwaardige, en tevens raadzelachtige, verschijnsels op. Wanneer men een' stalen, op een punt vrij en bewegelijk rustende, magneetnaald, aan welker beide punten zich de polen bevinden, tegen de pool van eenen Magneet houdt, dan wordt de punt der naald door de eene pool aangetrokken, door de andere afgestooten. De elkander aantrekkende polen noemt men *vriendschappelijke*, de zich afstootende *vijandelijke*; Noord- en Zuidpool *ongelijknamige*; doch Noord- en Noord, zoo als ook Zuid- en Zuid-, *gelijknamige* polen. Het afstooten van den Magneet kan men in aantrekken veranderen, wanneer een zeer sterke zoo nabij eenen zeer zwakken gebragt wordt, dat de Zuidelijke poolkracht door o in de Noordelijke overgaat, waaruit men, met eenige waarschijnlijkheid, tot twee verschillende magnetische stoffen heeft besloten, waarvan de eene de kracht der andere verzwakt, en die zich beiden, over het algemeen, even zoo verhouden, als de stellige en ontkennende elektriciteit. Men noemt ook, in de daad, de Noordelijke poolkracht *positif* (stellig) en de Zuidelijke *negatif* (ontkennend); alhoewel tusschen de natuur der magnetische- en elektrike stof een aanmerkelijk verschil plaats heeft. In de onderstelling van twee magnetische stoffen, duidt men de eene door + M. de andere door — M. aan; de eerste is de Noordelijke, en de laatste de Zuidelijke pool. Wanneer wij nu onze aarde als eenen Magneet beschouwen, die zich in de Zuidelijke deelen als + M., doch in de Noordelijke als — M. vertoont, dan kan men hieruit de rigting van den Magneet naar het Noorden en Zuiden bepalen.

Eene andere, in het oogloopende, eigenschap van den Magneet is deze: dat hij zijn vermogen aan het ijzer mededeelt, waardoor de kunstmatige Magneten ontstaan, zonder daardoor iets van zijne kracht te verliezen. Wanneer men een stukje staal of ijzer eenen tijd lang aan eenen Magneet gehangen, of hetzelve er slechts mede bestreken heeft, dan wordt hetzelve magnetisch, en trekt ander ijzer aan. Ieder pool van den Magneet werkt op het ijzer reeds op zekeren afstand. De ruimte, waartoe zich deze werking bepaalt, noemt men *magnetischen werk-* of *dampkring*, en bij deze werking heeft dezelfde werking plaats, als bij de elektriciteit. Ieder magnetische pool zoekt in dat ijzer, of ijzerhoudend ligchaam, dat in haren werkkring komt, eene, aan haar tegenovergestelde, magnetische kracht te verwekken, waaruit dan de wet volgt: ongelijknamige polen van den Magneet trekken elkander aan; terwijl gelijknamige zich afstooten. Men kan eene nog sterker en duurzamer kracht aan het ij-

ijzer mededeelen, door het met den Magneet te ſtrijken. Dit geſchiedt of door de eenvoudige ſtreek, wanneer men de ſtaaf van het midden naar de eene zijde met de eene, en met de andere pool van den Magneet naar de andere zijde, in eenerlei rigting, meermalen ſtrijkt; of door de dubbelde ſtreek, wanneer men den gewapenden Magneet met zijne beide polen over langs plaatst; alzoo herhaalde malen van het eene naar het andere einde ſtrijkt, en hem ten laatſte weder van het midden van de ſtaaf wegneemt. Dit, en andere opmerkelijke verſchijnſels, verklaart men uit de wetten van de verdeeling der magnetiſche ſtof, op gelijke wijze als van die der elektriciteit. Doch ook zonder mededeeling of opwekking der magnetiſche kracht kan men dezelve aan ijzer of ſtaal bijzetten, door het loodregt, of nog beter in den magnetiſchen meridiaan, tegen den horizon onder eenen hoek te plaatſen, dien de neiging der magneetnaald aanwijst. Ondertusſchen duurt de magnetiſche kracht ſlechts zoo lang, als men het ijzer of ſtaal in geene horizontale ligging brengt. Eene ijzeren ſtaaf wordt gemagnetiſeerd, wanneer men die loodregt in de eene hand houdt, en met de andere, door middel van eenen hamer of ſleutel, in de lengte benedenwaarts, zachtjes aanſlaat: het onderſte einde wordt dan de Noord- en het bovenſte de Zuidpool; doch keert men de ſtaaf om, dan veranderen de polen. Door het ſlaan met hamers, door vijlen, boren, en over het algemeen door alle verrigtingen, welke met wrijving gepaard gaan, kan men aan het ijzer, insgelijks, eene magnetiſche kracht mededeelen, en ook gegloeid ijzer, in water bekoeld, vertoont poolkracht: alle welke verſchijnſels, gezamenlijk, *delfſtoffelijk Magnetismus*, (magneetkracht), in tegenoverſtelling van het *dierlijke* (*zie aldaar*) genoemd worden.

MAGNEETNAALD. Is die naaldvormige ſtale plaat in het kompas, aan welke magnetiſche kracht is medegedeeld. (*Men vergelijke* KOMPAS en MAGNEET.) Men verkiest daartoe het fijnſte en beste ſtaal, of liefst het Engelſche ſtaal-blik; vermijdt daarbij alle uitſteekſels en onregelmatige verſierſels, omdat de polen anders niet altijd naauwkeurig in de as vallen, en geeft aan de pijlvormige gedaante de voorkeur, omdat zij, bij gelijke lengte, dikte en gewigt, een grooter magnetisch vermogen bezit, dan de gewone vorm van eenen parallelboog. De gewone lengte eener naald bij zee-kompasſen is van 4 tot 5 duim; doch maakt men ook langere. Behalve door de beide ſoorten van beſtrijken, kan men aan de Magneetnaalden ook door wapening (Zie: MAGNEET) de magnetiſche kracht mededeelen; doch is ieder naald ſlechts voor eenen bepaalden graad derzelve vatbaar, welke niet kan overſchreden worden. Veel komt op de geheel horizontale en volkomen vrije ligging der naald aan. Volgens CAVALLO hangt men dezelve daartoe aan een fijn paardenhaar; doch BENNET geeft aan eenen draad uit het web van eene kruisſpin de voorkeur. Ook heeft men opgemerkt, dat koude, hitte, bliksem, en over het algemeen de elektriciteit van den dampkring, en het Noorder-

der licht op de Magneetnaald invloed hebben; doch heeft de herhaalde ervaring, bij het gebruik van het kompas, geleerd, dat, wanneer alle deze omſtandigheden volſtrekt geene plaats hebben, de algemeene regel, dat zich de Magneetnaald altijd naar de polen der aarde rigt, aan groote uitzonderingen onderhevig is. Bij het rondzeilen der aarde ontmoet men vele plaatſen, waar de naald deze rigting niet meer naauwkeurig volgt, maar merkelijk naar beide zijden afwijkt; welk merkwaardig verſchijnſel onder den naam van *afwijking*, of *declinatie*, bekend is. Zij is eigenlijk de hoek, welken de rigting van dit werktuig met de middaglinie eener plaats maakt, wanneer de middellinie van het kompas naauwkeurig over den meridiaan van hetzelve ſtaat. Deze afwijking is nu eens Oostelijk, dan Westelijk, nu eens meer dan eens minder; doch heeft in de meeste gevallen plaats; en men heeft reeds zulk een groot aantal waarnemingen omtrent dezelve gedaan, dat men er afwijkingskaarten van vervaardigd heeft, die echter ſlechts voor eenigen tijd bruikbaar zijn, vermits het gebleken is, dat de afwijking op een en dezelfde plaats verandert. Zoo heeft men op de ſterrenwacht van de keizerlijke akademie der wetenſchappen te *Petersburg* waargenomen, dat de *Westelijke* afwijking in 1806, — 7° 52′, en in 1817, den 17 van Zomermaand, — 7° 16′ bedroeg, zoodat de afwijking, in dit tijdvak van 11 jaar, jaarlijks bijna 3 minuten is afgenomen. (*Zie verder* AFWIJKING.) Zeer waarſchijnlijk heeft de afwisſeling van warmte en koude, en inzonderheid de elektriciteit, hierop invloed.

Een ander zonderling verſchijnſel bij de Magneetnaald is hare *helging* of *inclinatie*, welke daaruit blijkt, dat het eene punt, bij een volkomen evenwigt der naald, zich naar den horizon neigt. Men ontdekt dezelve aan de meeste plaatſen der aarde; doch niet overal op gelijke wijze, en in eenen gelijken hoek, en bedient zich van een *Neigings-kompas*, om haar waar te nemen. In het grootſte gedeelte van het Noordelijk halfrond onzer aarde is het de Noordpool der Magneetnaald, die naar den horizon neigt: deze neiging, waarbij zich de Zuidpool opligt, wordt de *Noordelijke* genoemd, en neemt met de aannadering van de pool toe. In het Zuidelijk halfrond, integendeel, ligt de Noordpool der naald zich op; terwijl de Zuidpool naar den horizon helt: deze neiging wordt de *Zuidelijke* geheeten, en neemt insgelijks toe, hoe meer men de Zuidpool nadert. Er zijn plaatſen op de aarde, waar de Magneetnaald volſtrekt niet naar beneden helt: deze liggen wel niet, zoo als men uit het tot hiertoe gezegde welligt zoude beſluiten, onder den *aequator*, maar evenwel in deszelfs nabijheid. Deze neiging van de Magneetnaald is evenzeer aan verandering onderworpen, alhoewel niet in dien graad als hare afwijking. De reden van de neiging der Magneetnaald leiden de natuurkundigen af uit de magnetiſche kracht der aarde; doch die harer veranderlijkheid ſchrijft men daaraan toe, dat de magnetiſche pool der aarde zich van tijd tot tijd verplaatst, hetgeen ook uit de afwijking der Magneetnaald ſchijnt te blijken. MAG.

MAGNESIA. Wat men, in het dagelijks leven, met dezen naam bestempelt, is eigenlijk de *onvolkomene koolstofzure Magnesia*, bestaande in Magnesia, ten deele met koolstofzure of vaste lucht verzadigd. Dit zout is een wit zeer ligt poeder, komt echter ook wel in zachte vierkante stukken voor. Het is bijna zonder reuk of smaak, volkomen onoplosbaar in zouten; doch daarentegen wel in de zuren, waarbij dan eene levendige opbruising plaats heeft. Men vindt het in de Natuur in sommige soorten van steenen, vooral in den serpentijnsteen, in de pis- en blaassteenen van grasetende dieren, enz. Het wordt echter voornamelijk uit het water van zekere bron in *Engeland*, waarin zwavelzure Magnesia, of bitterzout is, en uit de moerloog der zoutziederijen, met de zoutzure Magnesia, bereidt. Van deze moet men wel onderscheiden de *gebrande Magnesia*, door branding van het koolstofzuur ontdaan. Dit is eigenlijk de zuivere Magnesia, of *talkaarde*, ook wel *bitteraarde* genoemd; een aardachtig alkali, hetwelk op het uiterlijk voorkomen weinig van de koolstofzure Magnesia verschilt; doch eenigen, flaauw ziltigen smaak heeft, eenigzins oplosbaar is in water, zonder opbruising door de zuren wordt opgenomen, en het kurkuma-papier bruin kleurt. Het is op zich zelven in onze hevigste vuren, onsmeltbaar. De Magnesia is een ware metaalkalk, of zuurstofmetaal; bestaande uit zuurstof, en een bijzonder halfmetaal, hetwelk *talkmetaal* of *magnesium* genoemd wordt, doch tot dus verre nog niet volkomen is afgescheiden. Beide worden in de geneeskunst als zuurtemperende middelen en tot onderscheidene andere einden gebruikt.

In de oude aardrijkskunde is *Magnesia* de naam van een landschap in *Thessalië*; voorts van eene provincie en stad in *Macedonië*, en van meer andere steden; bij voorb. in *Klein-Azië*, en wel *Magnesia* aan den *Sipplon* in *Lydië*; eene belangrijke koopstad, waar ANTIOCHUS *de groote*, 190 jaar voor onze tijdrekening, door de Scipionen geslagen werd; en eindelijk *Magnesia* aan de *Maeander* in *Jonië*, waar THEMISTOCLES stierf.

MAGNETISMUS, (DIERLIJK) ook *Levens-magnetismus*, of, naar deszelfs uitvinder, MESMER, *Mesmerismus* genoemd, is eene eigenaardige werking van den eenen mensch op den anderen, door middel van kunstmatige behandeling (*manipulatie*), aanrakingen en andere verrigtingen. Men is veelal gewoon, die werking aan de overdraging van eene fijne, onzigtbare vloeistof toe te schrijven. Dezelve werkt onmiddellijk en krachtig op het zenuwgestel en levensbeginsel van den mensch, en brengt onderscheidene verschijnsels voort. Volgens deze veronderstelling bezit: 1. ieder dierlijk ligchaam eene zekere hoeveelheid van magnetische vloeistof; 2. is deze, niet ligchamelijke stof, (men kan ze met de elektrieke vergelijken), voor eene ophooping en overstrooming van het eene ligchaam in het andere vatbaar; 3. zijn de zenuwen de dragers dezer stof; 4) heeft het menschelijk ligchaam, ten aanzien derzelve, zijne aantrekkings-

en

en afftootpunten, of, met andere woorden, zijne polen; 5. kan deze vloeiftof insgelijks in onbewerktuigde ligchamen overftroomen, en zich ophoopen; 6. behoeven beide ligchamen, gedurende hare overdraging, zich niet onmiddellijk te raken, alzoo dit reeds op eenen afftand mogelijk is; en eindelijk 7. worden door deze overdraging niet alle ligchamen even zeer aangedaan; terwijl de vatbaarheid daartoe eene ongefteldheid der zenuwen onderftelt, waaruit de groote werking van dit middel tegen zenuwziekten geboren wordt.

De overdraging der ftof, of het *magnetiferen*, wordt of eenvoudig door den magnetifeur alleen bewerkt, of zij is zamengefteld, en gefchiedt in vereeniging met andere hulpmiddelen. Tot de eenvoudige behoort het aanblazen (*adfpireren*) van den kranken, die tegen over den geneesheer zit, en met hem daardoor in een magnetisch verband ftaat; verders behooren hiertoe de verfchillende bewegingen en verrigtingen met de handen, die alle berekend zijn, om het overftroomen der vloeiftof te bevorderen, en in een ftrijken beftaan, hetwelk altijd in dezelfde rigting gefchiedt, en waarbij de ftrijkende hand, ten einde hare werking door eene tegengeftelde ftreek niet verhinderd worde, in eenen naar buiten loopenden boog naar hare vorige plaats terugkeert. Het ftrijken gefchiedt met de vlakke hand, de toppen van de vingers, de kant van de hand, wijduitftaande, of in een punt vereenigde, vingers, of met de punt van den uitgeftrekten duim van ééne, of van beide handen. Deze laatfte behandeling is, benevens de aanblazing, de krachtigfte, zelfs wanneer ze niet door werkelijke aanraking of drukking, maar op eenen afftand van den kranken, volbragt wordt. Behalve door deze onderfcheidene behandelingen, gefchiedt het magnetiferen ook nog door eene eigene beweging der vingers, welke het befprengen (*fpargeren*, bij de Franfchen *charger*) genoemd wordt; door het zamendrukken (*comprimeren*), en eindelijk door het aanwaaijen, of blazen (het algemeene *calmeren*, of *ventileren*). Alle deze onderfcheidene manieren van behandeling hebben hunne verfchillende uitwerkfels, en worden, naar bepaalde kenmerken, door den magnetifeur in vereeniging met elkander, of ieder afzonderlijk, aangewend, naar mate de omftandigheden, de gevoeligheid van den kranken, en de bijkomende toevallen dit vorderen. — De zamengeftelde magnetifche behandeling bedient zich van zekere middelen, die of de werking van het dierlijk *Magnetismus* verfterken, of zelve magnetisch worden, en de manipulatie min of meer vervangen. Onder de eerfte behooren vornamelijk de *conductors* (ijzeren ftaven van omtrent 8 duim lang en ½ duim in middellijn), waarvan de magnetifeur het eene einde aanvat, en met het andere den gemagnetifeerden aanraakt; het magnetisch *Ifolatorium*, hetwelk naar dezelfde regels gebouwd wordt, als het elektrieke (de elektriciteit wordt zelfs onder het magnetiferen als een verfterkend middel gebruikt), en eindelijk den fpiegel en de muzijk. De gedane waarneming, hiervoor onder het 5e punt opgege-

geven, heeft tot het aanwenden van hulpmiddelen, als: ijzer, glas, water en boomen, gelegenheid gegeven. Men deelt aan dezelve magnetifche vloeiftof mede, die daarin zoo lang opgehoopt blijft, tot dat zij, door de verwantfchap met andere ligchamen, aan hun weder ontnomen wordt.

Wat nu de verfchijnfels betreft, welke het *Magnetismus* in een levend ligchaam, en bepaaldelijk in den mensch, te weeg brengt, zoo weet men tot hiertoe door ondervinding, proeven en onverdachte berigten der aanzienlijkfte geneesheeren, daaromtrent het volgende: de *algemeene* werkingen van het *Magnetismus* zijn bijna altijd opwekking der levenswerkzaamheid in alle deelen van het ligchaam, vooral in het zenuwgeftel van den onderbuik. Perfonen, die zich ten uiterfte zwak bevonden, werden door het *Magnetismus* weder opgerigt. De polsflag en ademhaling worden door hetzelve verhaast, het ligchaam verkrijgt meer warmte en roodheid van kleur, het natuurlijk gevoel wordt fterker; terwijl alle de verrigtingen van het werktuigelijk geftel, inzonderheid die van den onderbuik, daardoor bevorderd worden: buitengemeen wordt de gebrekkige en ongelijkmatige werking der zenuwen er door herfteld, en binnen hare natuurlijke grenzen te rug gebragt; kramp- en andere pijnen worden geleenigd, en de levenswerkzaamheid wordt regelmatiger verdeeld. — De *bijzondere* werkingen van het *Magnetismus* vertoonen zich niet noodzakelijk bij iederen kranken; maar alleen bij velen naar hunne verfchillende vatbaarheid voor hetzelve, hunne ziels- of ligchaamsgefteldheid, naar bepaalde graden en zekere tijdperken. Deze werkingen, echter, zijn zeer menigvuldig, en brengen fomtijds verfchijnfels voort, die onze verbazing ten top voeren. GMELIN, WIENHOLD en later KLUGE hebben, om deze werkingen beter te onderfcheiden, zes verfchillende graden van magnetifchen toeftand vastgefteld. Zij zijn deze:

In den *eerften* graad, in dien van *waken*, blijven de zintuigen op hunne gewone wijze werken, en de kranke gevoelt zijne zenuwen min of meer aangedaan. — In den *tweeden* graad wordt de werking der zinnen gedeeltelijk onderdrukt, inzonderheid het gezigt, hetwelk men den *halven flaap*, of de *onvolkomen crifis*, noemt. De kranke gevoelt eene onwillekeurige neiging, om zijne oogen te fluiten, en kan die, gedurende de magnetifche werking, niet weer openen, offchoon zich fomtijds een helder fchijnfel voor dezelve vertoont: zijne warmte neemt meer toe, en verfpreidt zich, volgens zijn eigen gevoel, uit de maag, als uit een middelpunt, over het geheele ligchaam, en hij ontwaart, voor het overige, verfcheidene zenuwachtige toevallen, inzonderheid in den omtrek van de maag. — In den *derden* graad, waaraan men den naam van *Magnetifchen flaap* geeft, houdt alle betrekking der zintuigen tot de buitenwereld geheel op; de kranke geraakt in eenen ftaat van bedwelming, en hoort en gevoelt niet meer: hij herinnert zich hierbij wel aan zijnen wakenden

den toeſtand; doch heeft, na het ontwaken, geene bewustheid van hetgeen hem in zijnen magnetiſchen ſlaap is overgekomen. Onder de bijzondere verſchijnſels van dezen graad behooren de flaauwten, rillingen, kramptrekkingen, en zelfs ſomtijds beroerten, enz. — In den *vierden* graad, de *volkomene criſis*, of het *eenvoudig ſomnanbulismus*, ontwaakt de inwendige bewustheid van den kranken, onder eenen volkomenen ſtilſtand der uiterlijke zintuigen, die hun vermogen aan andere werktuigen ſchijnen over te laten. Hij ziet, maar niet met zijne oogen, omtrent zoo, als men de voorwerpen in eenen droom ziet; om welke reden deze graad ook *ſlaapwandelen* genoemd wordt. De in zich zelven ontwaakte; doch voor het uitwendige nog ſlapende, mensch komt het in het eerst voor, als of hij in eenen nevel gehuld zij; hij verkrijgt weder zijne vorige bewustheid; maar zijne betrekking tot de buitenwereld is veranderd, en de uiterlijke zintuigen houden in hunne werking geheel op, of treden onder eene andere gedaante te voorſchijn. Inzonderheid wordt de omtrek der maag, tegenover de zonnevlecht van het zenuwſtelſel, de verzamelplaats van alle gewaarwordingen der zinnen, en voornamelijk van het gezigt. De *ſomnanbule* ziet en erkent alles, wat men hem aan de holte van het hart legt, waarvan men zeer ſterke voorbeelden heeft; en dit waarnemensvermogen kan, door eene verdere magnetiſche behandeling, voor het gezigt van den *ſomnanbule*, nog hooger gevoerd worden, zoodat zich hetzelve niet alleen meer tot het gevoel en de holte van het hart, maar tot de geheele oppervlakte van het ligchaam uitſtrekt; en van hier, dat een *ſomnanbule*, gedurende zijnen magnetiſchen ſlaap, alle hem in den weg ſtaande hindernisſen zoo wel weet te ontwijken, dat hij nergens tegen aan loopt. Hierbij heeft eene volkomene afhankelijkheid van den magnetiſeur plaats, zoodat hij als door dezen ſchijnt te leven. — In den *vijfden* graad van magnetiſchen toeſtand, *zelfbeſchouwing*, *helderzien*, of *clair-voyance*, genoemd, verkrijgt de *ſomnanbule* een vermogen, om zijnen inwendigen toeſtand, en dien van den magnetiſeur, gelijk ook de met dezen of met hem in verband ſtaande perſonen, klaar en duidelijk te kunnen beſchouwen, en zich met den magnetiſeur daarover te onderhouden. Hoezeer deze verſchijnſels worden in twijfel getrokken, zijn zij echter, door onwederlegbare waarnemingen, bevestigd. — De *zesde* graad, eindelijk, die van algemeene klaarheid (*exſtaſe*), is van den vorigen alleen daardoor onderſcheiden, dat de helziende de vatbaarheid verkrijgt, om, met of zonder hulp van den magnetiſeur, zich met afgelegene perſonen in betrekking te ſtellen, en hunnen toeſtand te kennen. De kranke geraakt in eene hoogere verbinding met de geheele Natuur; datgeen, hetwelk voorheen enkelde inwendige zelfbeſchouwing was, wordt nu door ruimte of tijd niet meer bepaald. Op eene ongewone wijze beſchouwt hij het verborgene in het voorledene; het in zijne kiem nog liggende toekomstige, en verkrijgt kundſchap van afgelegene per-

fonen, die hij voorheen niet kende. Niet echter alle kranken bereiken dezen laatften graad: vele blijven op de lagere trappen ftaan; doch moeten, om dien te bereiken, fpoediger of langzamer, de laatfte doorloopen.

Alhoewel de opgegevene verfchijnfels werkelijk plaats hebben, en niet aan de verbeelding noch bedrog zijn toe te fchrijven, is het echter niet mogelijk hieromtrent eene voldoende verklaring te geven, weshalve wij diegenen onzer lezers, die hieromtrent nader onderrigt begeeren, verwijzen tot het leerrijk werk van KLUGE: *Verfuch einer Darftellung des animalifchen Magnetismus*, in 1811, te *Berlijn* uitgegeven; en mede in het Nederduitsch vertaald; alsmede *Bijdragen tot den tegenwoordigen ftaat van het animalisch Magnetismus in ons Vaderland*, door G. BAKKER, G. WOLTERS en P. HENDRIKSZ, 2 ftukken, *Groning.* 1814—1818.

MAGYAREN. De oorfpronkelijke naam van een zeer oud Aziatisch volk, waarvan de tegenwoordige *Hongaren* afftammen. Hunne Slavifche naburen noemden hen *Ugri*, en hun land heette *Ugariën* of *Ingriën*, waarvan de tegenwoordige naam van *Hongarye* afkomstig is. De *Magyaren* woonden eerst in het uiterfte Noorden van *Azië* (het tegenwoordig *Siberië*), en verfchenen, nog voor de helft der 7de eeuw, in het Zuidelijk gedeelte, in de nabuurfchap van den *Caukafus*; doch trokken, op het einde derzelve, met de *Chazaren* uit *Azië* naar *Europa*, waar zij tusfchen de *Dnieper* en *Don*, in het tegenwoordig gebied van *Catharinoslaw*, gedurende 263 jaar, onder hunne eigen ftamhoofden, en volgens hunne eigen gebruiken leefden; doch onder de hooge befcherming der *Chazaren* ftonden. In het jaar 884 werden zij, echter, door de *Petfchenegen* verdreven, en namen zij de wijk gedeeltelijk naar *Perzië*, en gedeeltelijk naar de tegenwoordige beneden-*Ukraine* en *Moldavië*. Van de eerften maakt de gefchiedenis verder geen gewag; maar de laatften benoemden in 890 ARPAD tot hunnen beheerfcher, met het regt eener onbepaalde opvolging voor zijne nakomelingfchap; doch in 894 werden zij door de vereenigde *Petfchenegen* en *Bulgaren* op nieuw verdreven, en trokken naar *Pannonie*, waar zij, van tijd tot tijd, hun gebied zoo aanmerkelijk uitbreidden, dat zij eindelijk, meer dan eens, tot in het hart van *Duitschland* doordrongen, tot dat zij in 955, door OTTO *den Grooten* zoo nadrukkelijk geflagen werden, dat zij het nooit weer waagden, om *Duitschland* te overftroomen.

MAHOMETH (ook MOHAMMED, doch juister MUHAMMED, dat is: de gewenschte, met den bijnaam ABUL CASEM EBN ABDALLAH) werd waarfchijnlijk in het jaar 571 onzer tijdrekening, te *Mecca* in *Arabië*, uit eene der aanzienlijkfte geflachten, dat der *Koreishiten*, geboren. Zijn vader reeds geftorven zijnde, werd hij eerst bij zijnen grootvader MONTALLEB, die befchermer der heilige *Kaaba* was, en na diens dood door zijn vaders broeder, ABUTALEB, opgevoed. De jagt en het vervolgen van wilde dieren was, in zij-

ne

ne jeugd, zijne hoofdbezigheid, waardoor hij in het behandelen der wapenen, dat hem naderhand zoo zeer te ſtade kwam, bedreven werd. ABUTALEB en zijne vrouw, zeer voldaan over hunnen neef zijnde, maar geen groot vermogen bezittende, deden hem op het kantoor eener rijke weduwe van den emir ABU-HALAT, welke op *Syrië* handelde. MAHOMETH deed nu verſcheidene reizen met karavanen derwaarts, en zelfs naar *Perzië*, en was dus in de gelegenheid, om niet alleen zijn eigen volk, maar ook andere godsdienstige ſekten, te leeren kennen. De genoemde weduwe, CHADISJA geheeten, geraakte intusſchen op hem verliefd, en het kwam tusſchen beiden tot een huwelijk, waardoor hij in het bezit van een aanzienlijk vermogen geſteld werd. MAHOMETH, die nu eerst 25 jaren oud was, en wiens ondernemende geest geſtadig van ſtoute plannen zwanger ging, hield zich thans met den Heidenſchen landgodsdienst bezig, dien hij met den Joodſchen en Christelijken, van welken hij echter gebrekkige denkbeelden had, vergeleek, en beſloot, om op de puinhoopen dezer godsdiensten een nieuw gebouw op te rigten, waarin hij waarſchijnlijk door Christen-monniken en Joodſche rabijnen geholpen werd. Niet voor zijn 40ſte jaar kwam zijn plan tot rijpheid; maar ook nu trad hij te *Mekka* als profeet en herſteller van een oud geloof op, dat den bloedigen afgodendienst geheel vernietigde; doch aan welken, van overoude tijden, ſtaatkundige denkbeelden, en de heerſchappij van dien magtigen ſtam der *Koreishiten*, die, als bewaarder der heilige *Kaaba*, (zijnde een zwarte ſteen, welke ISMAHEL zou geheiligd hebben, en die het middelpunt der aarde zou zijn. Naar dezelve werden plegtige optogten gedaan, men beſchouwde ze als het oudſte heiligdom der wereld) ſedert eeuwen, ſchitterde, verbonden waren, en welke ſtam den beſlisſendſten invloed had op de ondernemingen der Arabiſche ſtammen, die te *Kaaba* kwamen.

MAHOMETH, door zijn huwelijk, een der rijkſte en vermogendſte emirs in den ſtam van *Koreish*, te *Mekka*, geworden zijnde, maakte dus in deze ſtad, in het begin der 7de eeuw, zijne voorgewende goddelijke zending het eerst bekend. Hij vond, echter, in den aanvang weinige, die hem geloof gaven, en zelfs de regering van *Mekka* beſloot, om hem te doen vatten; doch dit ontweek hij door de vlugt in een hol, van waar hij zich naar *Patſchreb*, ſedert *Medina* genoemd, begaf, waar hij zijne aanhangers, die nu bij duizenden toenamen, verzamelde, en openlijk voor zijn voornemen uitkwam, om het ware geloof, zoo als hij het noemde, door geweld van wapenen in te voeren; terwijl hij zijnen oom HAMZA den grooten ſtandaard overhandigde, en hem ten oorlog tegen de *Koreishiten* afzond. Na vele en bloedige gevechten, waarin de godsdienstige dweepzucht zijner aanhangers meestal zegevierde, veroverde hij, in het jaar 629, de heilige ſtad *Mekka*; bragt geheel *Arabië* en een gedeelte van *Syrië* te onder; dwong de wederſpannelingen door het zwaard

tot de aanneming van het *Islamismus* (*); hield zijne verkregene heerschappij met de grootste dapperheid staande, en stierf eindelijk in 632, omtrent het 60ste jaar zijns ouderdoms, te *Mekka*, waar zijn graf nog tegenwoordig in eene prachtige moskee gevonden wordt.

Het valt ten uiterste moeijelijk den man juist en onpartijdig te beoordeelen, die eene, in hare gevolgen zoo rijke, omwenteling te weeg bragt; want de Mahometanen hebben zijn leven en zijne daden met eene tallooze menigte van fabelen doorweven; terwijl de Christelijke schrijvers der middeleeuwen, en zelfs van later tijd, geene zwarigheid hebben gemaakt, om een aantal leugenachtige beschuldigingen tegen den gehaatten stichter van den Mahometaanschen godsdienst in te brengen. Inderdaad, MAHOMETH was met al die zeldzame bekwaamheden, tot de uitvoering van zijn uitgestrekt plan noodig, volkomen toegerust, en men houdt hem, met de meeste waarschijnlijkheid, voor eenen godsdienstigen dweeper, die werkelijk meende door de godheid geïnspireerd te zijn; doch die evenwel daardoor niet zoo geheel verblind werd, dat hij de middelen zoude hebben over het hoofd gezien, waardoor hij zijne leer bij het volk annemelijk konde maken, en zich van zijne heerschappij over de gemoederen verzekeren. Deugdzaam, in den Christelijken zin, was MAHOMETH in geenen deele. Hij predikte alleen daar verdraagzaamheid, waar men zich aan hem onderwierp; maar moord en verwoesting, wanneer men de wapens tegen hem opvatte; terwijl hij zich bovendien aan de onbepaaldste wellust overgaf, en onbeschaamd genoeg was, om voor te wenden, dat de bloedschande, aan alle menschen verboden, aan hem, door eene bijzondere goddelijke gunst, was toegelaten.

Wat zijne leer betreft, zoo als die in den koran vervat is, hierin loopen al de geloofsleeringen in dit hoofdpunt te zamen: *er is een God, en* MAHOMETH *is zijn profeet.* De voornaamste leerstelsels zijn deze: de Godheid is *eenig*, onzigtbaar en volmaakt; CHRISTUS is noch Verlosser noch God; maar hij en Mozes waren de voornaamste goddelijke gezanten voor de komst van MAHOMETH, die hooger is dan beiden, en wiens koran het oude en nieuwe testament (welke hij voor goddelijke, maar door de menschen vervalschte boeken houdt), en alle andere boeken noodeloos maakt. Voorts zijn er goede en kwade *daemons*, en maken het *gebed*, het *vasten*, de *reiniging*, het *geven van aalmoezen*, en de *bedevaarten naar Mekka* de voornaamste pligten van zijnen godsdienst uit. Het gebruik van *wijn*, het *spel*, de *woeker* zijn bij den koran verboden; maar de *veelwijverij* is geoorloofd. De Mahometanen houden het daarvoor, dat zij hunnen vooraf bepaalden dood niet ontgaan kunnen; doch gelooven aan een leven na dit leven, en sluiten Christenen en Joden van de gelukzaligheid niet uit. Hunne denkbeelden echter, omtrent de wonin-

(*) MAHOMETH noemde zijnen godsdienst *Islam*, dat is: het ware geloof, en zijne aanhangers *Moslemim*, of geloovigen, waarvan het woord *Muzelmannen* zijnen oorsprong heeft.

ningen der zaligen, en hunne genietingen, zijn ten uiterste zinnelijk (*zie* ALKORAN); gelijk MAHOMETH, over het algemeen, door zijnen godsdienst op het ruwe volk, waarmede hij te doen had, door de zinnen poogde te werken. — Op dezen *koran*, door MAHOMETHS opvolger bijeen gebragt, volgde eerlang, eene tweede verzameling, *Sunna* (tweede wet van levensregelen) geheeten; doch die niet door alle Mahometanen is aangenomen; wordende diegenen, welke haar erkennen, *Sunniten* genoemd. — Men zie over MAHOMETHS leven: ISMAEL ABULFEDA *de vita et rebus gestis etc.*, *lat. vert.* GAGNIER, Ox. 1723, en *Vie de* MAHOMETH *etc.* van GAGNIER, *Amst.* 1732.

MAHOMETH II. Turksch keizer, bijgenoemd *de Groote*, volgde in 1451 zijnen vader AMURAT II. in de regering op. Hij erkende wel den vrede, door zijne voorzaten met het Grieksche rijk gesloten; doch bouwde reeds in 1542 een slot aan de Europische zijde van het kanaal, om de scheepvaart op de *Zwarte zee* te stremmen, en begon de vijandelijkheden tegen KONSTANTIJN XI, met dat gevolg, dat hij *Konstantinopel* veroverde, en aan het Grieksche rijk een einde maakte. Verschrikkelijk waren de gruwelen en buitensporigheden der overwinnaars. Gedurende de plundering der stad werd eene jonge vorstin, IRENE, voor MAHOMETH gebragt, die zich, zonder acht te slaan op hare tranen en onschuld, in hare armen aan de buitensporigste wellust overgaf, en, toen eenige *Janitzaren* en een vezier hem daaromtrent eenige verwijtingen deden, de gevangene voor zich liet brengen, bij de haren nam, en voor de oogen der ontevredenen vermoordde, met deze woorden: *zoo behandelt* MAHOMETH *de liefde.* Eindelijk maakte hij aan al het bloedvergieten een einde; gaf den gevangenen hunne vrijheid weder, en aan de overwinnaars en overwonnenen eene vrije godsdienstoefening. *Konstantinopel* werd onder hem, in het vervolg, eene van de bloeijendste steden der wereld. MAHOMETH veroverde sedert, in 1458, *Corinthe*; maakte den *Peloponnesus* aan zich cijnsbaar, en eindigde zijne veroveringen met *Travezunt*, en dat gedeelte van *Cappadocië*, hetwelk van de Grieksche keizers afhankelijk was. Hierop *Caffa*, het voormalig *Theodosia*, willende nemen, werd hij door de *Venetianen* dapper teruggeslagen; gelijk ook 10 jaar later door de ridders van den heiligen JOHANNES van *Jeruzalem*, toen hij met eene talrijke vloot voor *Rhodus* verscheen. Eindelijk maakte de dood, in 1481, aan alle zijne stoute ondernemingen een einde, nadat hij, gedurende eene regering van 39 jaar, 2 keizerrijken vernietigd, 12 koningrijken en meer dan 200 steden veroverd had. Hij beval, op zijn graf deze woorden te plaatsen: „ik „wilde *Rhodus* innemen, en *Italië* veroveren;" waarschijnlijk, om daardoor aan zijne opvolgers hunnen pligt voor te schrijven. — Wanneer gelukkige eigenschappen, eene alles omvattende eerzucht, een welberaden moed en de luisterrijkste gevolgen eenen grooten vorst; doch ontmenschte wreedheid, schandelijke ontrouw, lage buitensporigheden en verachting van alle wetten, daarentegen, eenen booswicht

wicht kenmerken, dan is MAHOMETH beide geweest. Hij ſprak Grieksch, Arabisch en Perzisch; verſtond het Latijn; teekende en ſchilderde; was in de aardrijks- en wiskunde bedreven, en bekend met de geſchiedenis van de grootſte mannen der oudheid: met een woord, men zou hem in den rang der uitſtekendſte helden kunnen plaatſen, indien zijne gruweldaden zijnen roem niet bezwalkt hadden.

MAHONIEHOUT. Onder de 3 tot hiertoe bekende boomſoorten, welke dit hout opleveren, onderſcheidt zich de gemeene Mahonieboom, welke in de warmere landen van *Zuid-Amerika*, *Jamaika*, *Cuba*, *Espagnola* en *St. Domingo* gevonden wordt. Deszelfs hout levert een belangrijk voorwerp voor den handel op, en men vindt er vele ſoorten van, als: gewaterd, gemarmerd, en dat geheel glad is. De oorſpronkelijke bleekroode kleur wordt door den tijd bruin, en eindelijk geheel zwart; doch wil men haar behouden, dan moet men het hout niet te ſterk met was boenen, en nog minder met olie beſtrijken. Zijne uiterlijke ſchoonheid, het uitmuntend polijsſel, waarvoor het vatbaar is; zijne uitſtekende hardheid, en de bijzondere eigenſchap, dat het niet vlekt, en er geen worm inkomt, maken dit hout tot een der kostbaarſte, en voor huisraad het meest geſchikte. De *Spanjaards* en *Portugezen* in *Amerika* bouwen er ſchepen van, waartoe het beter, dan eikenhout, geſchikt is. Het onechte Mahoniehout, van den boom *vigniatico*, onder den naam van *Madera-mahonie* bekend, heeft dit boven het echte vooruit, dat het zijne oorſpronkelijke kleur beter behoudt. De bast van den Mahonieboom is van een geneeskundig gebruik; onder anderen tegen afgaande koortſen en periodieke hoofdpijn.

MAIJER. (TOBIAS) Een beroemd ſterrenkundige, in 1723 te *Marbach* in het Wurtembergſche geboren. Hij werd te *Eszlingen* in bekrompene omſtandigheden opgevoed; vormde zich zelven, zonder eenig akademiesch onderwijs te genieten, door eigene vlijt en oefening tot eenen wiskundigen, en was reeds door een paar ſchriften in dat vak bekend, toen hij in 1746 te *Neurenberg* in den Homanniſchen boekhandel kwam, en door de bezorging en verbetering van nieuwe kaarten veel roem verwierf. Hij werd in 1751 als hoogleeraar in de wiskunde naar *Göttingen* beroepen, waar hij, in 1762, te vroeg, aan de wetenſchappen door den dood ontrukt werd. MAIJER heeft door zijne maantafelen, waarvoor zijne weduwe 3000 p. ſt. van *Engeland* ontving, zijnen naam als ſterrenkundige vereeuwigd. Tot dit onderwerp hebben betrekking zijne *Theoria lunae juxta ſystema Newtonianum*, te *Londen* in 1767, en zijne *Tabula motuum, ſolis et lunae*, mede aldaar, in 1770 uitgegeven. De teekeningen, welke hij tot eene nieuwe maankaart met de uiterſte naauwkeurigheid en zuiverheid vervaardigd heeft, en zijne belangrijke handſchriften worden op de ſterrenwacht te *Göttingen* bewaard; zijnde van de laatſte, door VAN LICHTENBERG, alleen zijne *opera inedita*, vol. I. in folio, in 1770 uitgegeven.

MAIMON. (Salomon) Een Joodsch geleerde, te *Neschwitz*, in *Lithauwen*, in 1753 geboren, en in 1800 op het landgoed *Siegersdorf*, in *Neder-Silezie* geſtorven. Hij bezat als wijsgeer geene geringe verdiensten. Men telt onder zijne belangrijkſte ſchriften de volgende: *Verſuche über die Trancendental-philoſophie*, *Berlin* 1790; *Verſuch einer neuen Logik*, *nebst Briefen an* Anesidemus, *Berlin* 1794, waarbij hij de transcendentale logika van Kant tracht op te helderen en nader te bepalen; voorts: *über die Kathegorien von* Aristoteles, *Berlin* 1794, en eindelijk, *Kritiſche Unterſuchungen über den menschlichen Geist*, in 1797 in het licht verſchenen; in alle welke werken hij de leer der kritiſche wijsbegeerte met de grootſte ſchranderheid ontwikkelt en vastſtelt. Maimon heeft zijne eigene levensgeſchiedenis te boek geſteld, en in 2 deelen te *Berlijn* uitgegeven.

MAIN. (De) (Zie: MEIN).

MAINOTEN. (Land der) of *Maina*, is een landſchap aan den vloed van gelijken naam, in het zuidelijk gedeelte van *Morea*, tusſchen het gebergte van dien naam, dat een natuurlijk bolwerk bevat, beſloten, waarvan men de bewoners, omdat zij als zinnelooze op de vijanden aanvallen, *Mainoten* noemt. Zij zijn nakomelingen van de oude *Lacedemoniers*, en nog tegenwoordig het dapperſte volk onder de tegenwoordige *Grieken*. Offchoon men hunne manſchap niet hooger, dan op 12,000 ſoldaten ſchat, zijn zij nogtans nooit bedwongen, noch aan de *Turken* cijnsbaar geworden. Hun land is van alle zijden door bergen bevestigd, en zij zelven leven van de zeerooverij; doch hebben ook landbouw, veeteelt, en fijne vruchten; zij voeren tarwe, katoen, honig, was, huiden, galnoten en ſoda uit. De *Genuezen* voerden eertijds een groot getal *Mainoten* naar *Corſika*, en de hertog van *Toskane* ontving er mede vele in zijne ſtaten. Derzelver hoofdplaats is *Chitries* en de opperſte bevelhebber des lands heet *Bey*, die door de inwoners op de volksvergadering, waar elk zijne ſtem heeft, zelven gekozen, en door den grooten heer, welks bevelen hij uitvoert, bevestigd wordt. Aan hun behooren ook 3 kleine, niet ver van het land liggende, eilanden, waarvan ieder door eenen kapitein beſtuurd wordt. Het land bezit kostbare overblijffels der oudheid.

MAINTENON. (Françoise d'Aubigné, markizinne *de*) Eene, door hare betrekking tot Lodewijk XIV, beroemde vrouw. Zij werd in 1635 in eene gevangenis te *Niort* geboren, waarin zich ook hare ouders bevonden, en was beſtemd, om al de wisſelingen van de fortuin te ondervinden. Drie jaar oud zijnde, werd zij naar *Amerika* gevoerd; bleef door de achteloosheid van eenen bedienden aan den oever liggen, waar zij bijna door eene ſlang zoude zijn gedood geworden; kwam als een twaalfjarig meisje in *Frankrijk* terug; werd bij een harer bloedverwanten met de grootſte geſtrengheid opgevoed, en moest zich gelukkig achten, de gade van den hatelijken Scarron te worden, wien zij, 16 jaar oud zijnde, hare hand gaf. Deze zon-

 der-

derlinge man, die aan alle zijne leden verlamd, en niet rijk was, ftond, benevens zijne familie, in groot aanzien, en zijn huis was het vereenigingspunt van alles, wat de ftad en het hof beminnenswaardigs en uitftekends konden opleveren. Zijne gade, welke niets meer dan eene vriendin en gezellin voor hem zijn konde, verwierf eene algemeene liefde en achting. Na den dood haars mans verviel zij tot haren vorigen ftaat van behoefte, en befloot, toen zij zijne jaarwedde niet konde behouden, om haar vaderland te verlaten, wanneer haar door den Portugeefchen gezant de opvoeding der kinderen van eene, in *Parijs* opgevoedde, prinfes van *Portugal* werd opgedragen. Zij nam dit aanbod aan; doch toen zij bij mevrouw VAN MONTESPAN affcheid nam, raadde deze haar, om in *Frankrijk* te blijven, onder aanbieding, dat zij den koning voor haar om een jaargeld zoude verzoeken. Zij bewilligde in het laatfte, en de reis naar *Portugal* bleef achter. Mevrouw MONTESPAN liet het bij deze hare pogingen niet berusten, maar ftelde haar ook aan den koning voor, en verkoos haar bovendien over hare kinderen, die zij bij den vorst had, en wilde houden, tot gouvernante.

Mevrouw SCARRON leefde toenmaals zeer ingetogen van haar jaargeld van 2000 livres, en had het verdriet, dat zij aan den koning mishaagde. Toen men echter naar een' perfoon zocht, om den hertog van *Maine* naar de baden te verzellen, viel de keus op haar, en zij werd gouvernante over dat kind, hetwelk met eenen wanftaltigen voet ter wereld was gekomen. Daar zij nu onmiddellijk aan den koning fchreef, gelukte het haar, om van langzamerhand de ongunstige indrukken uit te wisfchen, welke zij voorheen op den vorst gemaakt had, waartoe haar kweekeling het zijne bijdroeg. Deze, namelijk, een loffelijk getuigenis bij den koning afgelegd hebbende, ontving van hem 100,000 franken voor zijn fuikergebak, met last, om dit aan zijne gouvernante ter hand te ftellen, die voor die fom in 1674 het landgoed *Maintenon* kocht, en federt den naam van hetzelve aannam. De vorst, die zich nu van langzamerhand aan haar gewende, ging nu vertrouwelijk met haar om, en vatte eindelijk liefde voor haar op, waarvan het gevolg was, dat pater LA CHAISE, des konings biechtvader, hem een geheim huwelijk met mevrouw MAINTENON voorfloeg, hetgeen dan ook, met in acht neming van alle kerkgebruiken, door den aartsbisfchop van *Parijs*, HARLEY, in tegenwoordigheid van genoemden biechtvader en twee getuigen, op het einde van 1685 voltrokken en gewettigd werd.

Ondertusfchen bleef dit huwelijk aan het hof fteeds raadfelachtig, offchoon duizend blijken deszelfs wezenlijk beftaan bevestigden. Zij hoorde de mis in eene van de tribunen, die alleen voor de koninklijke familie beftemd waren; de vorst zelf noemde haar, zonder eenige bijvoeging, *madame*, en in het binnenfte van het paleis konde men het niet verbergen, dat zij de gemalin des konings ware. Het geluk van mevrouw VAN MAINTENON was echter van korten duur. Zij zel-

ve laat er zich dus over uit: „eergierigheid was bij mij eene aangeborene neiging, welke ik onderdrukte. Toen alle mijne wenschen vervuld waren, hield ik mij voor gelukkig; doch deze bedwelming duurde slechts drie weken." Zij leefde, sedert hare verheffing, in eene zekere afgescheidenheid van de wereld. LODEWIJK XIV bezocht haar dagelijks na het middag- en voor en na het avondeten, en arbeidde bij haar met zijne staatsdienaren, wanneer zij inmiddels zat te lezen of eenige andere bezigheden verrigtte. Alhoewel zij, naar het scheen, zich met de staatszaken niet bemoeide, had zij echter dikwijls op dezelve eenen beslissenden invloed; zoo als op de intrekking van het edikt van *Nantes*, de verandering van ministers, enz. Voor het overige, alleen aan den wil des konings onderworpen, poogde zij hem slechts te behagen; en deze slavernij maakte haar, in eenen reeds ver gevorderden ouderdom, ongelukkiger, dan zij voorheen in haren meer behoeftigen staat geweest was, waaromtrent hare brieven de opmerkelijkste betuigingen bevatten. Niettegenstaande de hoogachting, die haar de koning bewees, vermeerderde de matiging, welke zij zich zelven had voorgeschreven, het ongelukkige van haren toestand. Zij deed voor hare familie niet, hetgeen zij had kunnen doen, om dat zij vreesde voor de aanmerkingen van het publiek. Zij zelve bezat niets, dan haar landgoed en eene jaarwedde van 48,000 livres, en weigerde zelfs meer aan te nemen. Daarentegen zorgde zij voor hare vrienden en voor de armen en behoeftigen, en vele geleerden hadden hun fortuin aan haren omgang te danken. Zij ontwierp het plan tot een instituut voor ongegoede meisjes van stand, hetwelk de koning, op haar verzoek, in de abtdij van *St. Cyr*, een uur van *Versailles*, in 1686 tot stand bragt, en waarin niet alleen 300 jonge dochters kosteloos onderwezen werden, maar ook een zeer aanzienlijk uitzet ontvingen. De geheele inrigting van dit instituut was haar werk; gelijk zij zich ook, na den dood van LODEWIJK XIV, in 1715, derwaarts begaf; aan het onderwijs, de spelen en gesprekken deel nam, en aldaar eindelijk in 1719 stierf.

De brieven van mevrouw MAINTENON zijn door LA BEAUMELLE, na haren dood (*Amsterdam* 1756, 9 deelen 12mo), uitgegeven. Zij zijn met oordeel geschreven, maar tevens met zoo veel omzigtigheid, als had zij de uitgave daarvan vooruitgezien. Jammer is het, nogtans, dat de uitgever zich eene menigte willekeurige veranderingen heeft veroorloofd. De uitgave van 180, in 6 deelen 12mo, is onvolkomener dan de vorige. Nog heeft LA BEAUMELLE gedenkschriften tot hare geschiedenis, in 6 gelijke deelen, in het licht gegeven; zoo als ook in 1778 brieven enz., in 16 deelen 120, zijn verschenen, waarmede men een klein, zeldzaam werk, *Entretiens de* LOUIS XIV *et de madame* DE MAINTENON *sur leur mariage*, hetwelk in 1791 te *Marseille* het licht zag, verbinden moet. Eene naar de handschriften verbeterde, en aanmerkelijk vermeerderde, uitgave ha-

rer brieven is, in 6 dikke deelen in 12mo, in het licht verſchenen, en bevat: *haar leven van* AUGER; *Berigten omtrent de voornaamſte mannen en vrouwen van haren tijd*, *Geſprekken van* MAINTENON *met eenige dames van St. Cyr; Gedenkſchriften van haar over de terugroeping der gevlugte Protestanten en Hugenooten; hare werken in dichtmaat en proza*; *haar uiterſte wil*, en eindelijk: *Brieven van den bisſchop van Chartres*, GODETS DE MARAIS, die haar huwelijk met LODEWIJK XIV bevestigen.

MAINZ. (Zie: MENTZ).

MAIS. Turksch koorn, Spaanſche tarwe, Oost-Indiſche weit(*zea mais*), is een oorſpronkelijk Amerikaansch gewas; doch na de ontdekking van dit werelddeel alom verſpreid, en in vele ſtreken als eene voorname graanſoort verbouwd wordende. Zij behoeft eenen diepen, losſen, niet kleiachtig zamenhangenden, vruchtbaren, warmen en zonnigen grond; wordt in het voorjaar in rijen gepoot, of best door een zaaiwerktuig gezaaid, wanneer men voor geen vorst meer te vreezen heeft, en wel op eenen afſtand van 24 duim van elkander. Men moet den grond door behakken, ſchoffelen of tusſchenploegen, ſchoon houden; de zwakke uitloopers of ſtoelen wegnemen, gelijk ook, tegen de rijpheid van het zaad, het loof, hetwelk, even als de uitloopers, een voortreffelijk voeder voor het melkvee is. Men heeft ook *Zea mais Americana* en *Zea mais Vulgaris*, in *Italië Lesſantina* genoemd, die wel ſpoediger groeit, maar kleiner van korrel is. De *Zea mais* dient tot veelvuldig gebruik. Het meel, ſchoon op zich zelven zeer zwaar tot brood, is echter daartoe, met tarwe of rogge gemengd, uitnemend geſchikt, en maakt in het Zuidelijke van *Europa* een hoofdvoedſel voor de menſchen uit. Ook worden de halfrijpe korrels op roosters of in de asch gebraden, en de nog jonge ſtoelen in azijn gelegd. De *Mais*, geweekt zijnde, is een uitmuntend voeder voor paarden: varkens en vogels worden er ſpoedig vet van; terwijl het loof niet alleen met graagte door de beesten gegeten wordt, maar uit de zoete ſtengels zelfs ſiroop kan gekookt worden.

MAITTAIRE. (MICHEL) Een beroemd letter- en oudheidkundige, aan wien de geleerde wereld eene reeks van goede uitgaven van oude Latijnſche klasſieke ſchrijvers, welke van 1711 — 1719 te *Londen*, in 28 duodecimo deelen zijn uitgegeven, te danken heeft; alsmede de bekende *Annales typographici*, *ab artis inventae origine ad* 1557, *cum appendice ad annum* 1664. Dit geacht werk heeft PANZER, in 1797, in eenen nieuwen vorm uitgegeven, zonder het oorſpronkelijke echter daardoor overbodig te maken, alzoo dit voor de helft uit verhandelingen en aanmerkingen beſtaat, waarvan hij geen gebruik heeft gemaakt. In 1789 verſcheen van DENIJS een bijvoegſel van het werk van MAITTAIRE, waarin meer dan 6000, in de 15de eeuw, gedrukte boeken worden opgegeven. Onder de overige werken van dezen geleerden behooren ook nog zijne *Historia*

Stephanorum; Historia typographorum aliquot Parisiensium; zijne *Graecae linguae Dialecti*, en anderen. Hij stierf in het jaar 1747.

MAJA. In de fabelleer de oudste dochter van ATLAS en PLEIONE, waarbij JUPITER, in het hol *Cyllene* in *Arkadië*, MERKURIUS teelde. Zij werd ten laatste met hare overige zes zusters onder de sterren geplaatst, waar zij den gemeenschappelijken naam van *Pleiaden* voeren. — Ook de *Romeinen* vereerden eene MAJA, die echter de moeder der aarde, CYBELE, was. De *Tusculaners* noemden hunnen opppersten god MAJUS, zoodat dus hier de beide hoogste natuurwezens in mannelijke en vrouwelijke gedaante verschijnen. Volgens sommigen zoude onze maand *Mei* haren naam van deze godheid ontleend hebben. (*Zie verder* MEI).

MAJESTEIT. Deze titel, welke tegenwoordig door alle koningen en keizers gevoerd wordt, was in de oudste tijden als zoodanig niet bekend. Voor zoo ver men weet, was GONDEMAR, koning der *West-Gothen*, die, in het jaar 610, in *Spanje* begon te regeren, de eerste vorst, die denzelven aannam. In *Frankrijk* verwisselde eerst LODEWIJK XI, in de tweede helft der vijftiende eeuw, den ouden koningstitel van *genade* met dien van *Majesteit*; in *Duitschland* was KAREL V. de eerste keizer, die dezen titel voerde.

MAJOR DOMUS. Dit was een titel van den aanzienlijksten ambtenaar of opperhofmeester van het koninklijk huis der Frankische koningen. Bij de zwakheid echter der vorsten, wisten zich de *Majores domus* langzamerhand tot de hoogste magt te verheffen. Zij werden de eerste staatsdienaars, en, nadat zij ook het bevel over het leger in handen kregen, hing alles van hun af. In het midden der zevende eeuw was deze waardigheid in de verschillende Frankische rijken erfelijk, en de koningen waren meestal van hunne opperhofmeesters afhankelijk. Te vergeefs zochten de grooten zich zelve tegen het steeds toenemend aanzien van den *Major domus* te verzetten: de *Merovingische* koningen waren te zwak, om zelve te regeren, en legden gaarne, om aan hunne uitspattingen en lusten den vrijen teugel te kunnen geven, den last des bestuurs op vreemde schouders. De opperhofmeesters hadden het hoogste toppunt van magt bereikt, toen drie zeer schrandere mannen, als PEPIJN VAN HERESTAL van 678 — 714, KAREL MARTEL van 716 — 741 en PEPIJN dat ambt bekleedden, en voor KAREL *den Grooten* den weg baanden tot eene algemeene heerschappij.

MAJORAAT. Beteekent, in den uitgestrektsten zin, iedere orde van erfopvolging, welke naar den ouderdom bepaald wordt; alsmede de voorkeur, die in gevolge hiervan den oudsten toekomt. Er zijn driederlei soort van *Majoraten*, als: 1. het *primo genitur*, of *regt van eerstgeboorte*, volgens hetwelk de oudste van de oudste linie opvolgt: van dezen aard zijn de Majoraten der lords in *Engeland*, en van den nieuwen, hoogen adel in *Frankrijk*, en regelt zich, over het algemeen, in de meeste Europische rijken, de troonsopvolging

ging naar deze wet. 2. Het *Majoraat*, in eenen meer bepaalden zin, roept onder die bloedverwanten, die volgens den graad de naaste zijn, den oudften als erfgenaam op; terwijl 3. het *Senioraat* de erfopvolging aan den oudften der geheele familie toewijst, zonder de nabijheid van bloedverwanten in aanmerking te nemen.

MAJORANO, (GAETANO) genoemd CAFFARELLI, in 1703 te *Bari*, in het koningrijk *Napels*, geboren, was een der beroemdfte Italiaanfche zangers, die onmiddellijk naast FARINELLI geplaatst wordt, en buitengewoon opziens, zelfs in 1730 in *Engeland*, verwekte. In weerwil van zijnen rijkdom, dien hij door zijne kunst verworven had, en zoo groot was, dat hij in 1760 de heerlijkheid *Santo Dorato* konde koopen, liet hij zich echter altoos voor zijn gezang in kerken en kloosters betalen, en deed zelfs eene reis naar *Parijs*. Bij zijnen dood, welke in 1783 te *Napels* voorviel, liet hij zijnen neef een vormogen na, waarvan de jaarlijkfche inkomsten 12,000 dukaten bedroegen.

MAJORKA, ook *Mallorka* genoemd, is het grootfte van de *Balearifche* eilanden (*zie aldaar*), aan *Spanje* toebehoorende. Het bevat 140,000 inwoners, die zich door arbeidzaamheid en dapperheid bijzonder onderfcheiden; is gedeeltelijk vlak, gedeeltelijk bergachtig; heeft een zacht klimaat, en is vruchtbaar aan tarwe, zout, vijgen, olie, faffraan, peulvruchten en vooral aan wijn, zuidvruchten en wild. De veeteelt bepaalt zich voornamelijk tot ezels en muilezels; de zijdeteelt is aanmerkelijk; ook er zijn fporen van goud, zilver en kwikzilver; voorts vindt men langs de kusten koralen. De fabrijken zijn er goed, maar de fcheepsvaart geeft aan de meeste inwoners het beftaan. De hoofdftad dezes eilands draagt foms denzelfden naam; doch heet eigenlijk *Parma*: zij is verfterkt, en de zetel van den gouverneur-generaal en van het inquifitie - geregt; heeft goede fcholen voor de wis-, teeken- en zeevaartkunde; eene fraaije beurs, hooge fchool, verfcheidene kerken, waaronder de hoofdkerk, en nog eene andere, waarin men alle de helfche ftraffen der ketters vindt afgebeeld. Onder de grafſteden is het nieuwe van den graaf ROMANO, in den laatften oorlog gefneuveld, dubbeld bezienswaardig. Ook zijn er in de ftad eenige kloosters, eene haven, en bevat zij 36,000 inwoners, waaronder vele *Duitfchers*, die eenen aanzienlijken handel drijven.

MAKKABEËN. 1. Onder dezen algemeenen naam zijn de nakomelingen bekend van zekeren MATTATHIAS, een' priester te *Modin*, in *Judea*, welke van het jaar 166 tot het jaar 48 vóór de geboorte van CHRISTUS over de Joden het gebied voerden. MATTATHIAS, de ftamvader der *Makkabeën*, leefde in den tijd van ANTIOCHUS EPIFANES, koning van *Syrië*, onder wiens gebied toen ook *Palestina* behoorde, hetwelk federt den dood van ALEXANDER *den Grooten* een beftendige twistappel tusfchen de rijken van *Syrië* en *Egypte* geweest, doch eindelijk aan het eerstgenoemde toegevallen was. ANTIOCHUS,

die

die in zijn rijk geenen anderen, dan den Griekschen, godsdienst wilde dulden, ging de Joden te vuur en te zwaard te keer, en verbood de uitoefening van al die plegtigheden en gebruiken, welke het grootste gedeelte van het nakroost van ABRAHAM als heilig en onschendbaar beschouwde: hij deed den sabbath ontheiligen, zwijnen offeren in den tempel, en de kinderen die, tegen zijn verbod, besneden waren, met de moeders wreedaardig ombrengen. MATTATHIAS, met heiligen ijver voor den godsdienst zijner vaderen vervuld, trad moedig op tot deszelfs bescherming, en tot handhaving der wetten van MOZES; wierp de altaren der Heidenen omver, en doodde de aanbidders van valsche goden, de slaven van ANTIOCHUS, hetzij hij die onder zijne eigene landgenooten (want ook vele Joden verlieten toen den dienst van JEHOVAH, om de goden der Grieken te volgen), hetzij hij die onder de besmetting aanbrengende vreemdelingen ontdekte. De vervolgden en onderdrukten om den godsdienst nam hij in zijne bescherming; stond hen met raad en daad tegen derzelver vijanden bij, en vormde zich alzoo eene aanzienlijke partij. Met de geestdrift, die hem vervulde, had hij ook zijne vijf zonen weten te bezielen: derzelver namen waren: JOÄNNES, SIMON, JUDAS, ELEÄZAR en JONATHAS, en, na den dood des grijsaards, trad zijn zoon JUDAS, bijgenoemd *de Makkabeër*, als krijgsbevelhebber over het leger der Joden op. Na dezen is sedert dit gansche geslacht met den naam van *Makkabeën* genoemd. — Na den dood des vaders, trok dadelijk JUDAS de *Makkabeër* het gansche land door, om het van de smet der afgoderij te zuiveren. Herhaalde malen bragt wel de koning van *Syrië* eene aanzienlijke legermagt tegen hem op de been, en vaak scheen hij voor de verbazende overmagt te zullen moeten zwichten; maar leeuwenmoed en wijs beleid verlieten nimmer zijne zijde, en vooral was hij sterk door een volkomen vertrouwen op den JEHOVAH zijner vaderen, met hetwelk hij ook zijne onderhoorigen geheel wist te bezielen, waardoor hij derzelver moed tot eene geestdrift, die zeldzaam hare wedergade vond, verhoogde. Hierdoor was het, dat hij meer dan eenmaal de veldoversten der Syrische koningen versloeg, en derzelver krijgsmagt aanmerkelijk knakte; de menigvuldige lagen, met Grieksche list voor hem gelegd, ontweek, en, in weerwil des dwingelands, den geheel verwoesten tempel te *Jeruzalem* herstelde, en die aanzienlijke stad aanmerkelijk versterkte. Drie jaar voor zijnen dood, de waardigheid van hoogepriester verkregen hebbende, sloot hij een verbond met de nu magtig gewordene *Romeinen*, het eerste verdrag, hetwelk tusschen deze en de Joden aangegaan werd. Hij sneuvelde in een gevecht tegen den veldheer van den koning DEMETRIUS, tegen wiens verbazend groot leger hij slechts 800 der zijnen over te stellen had. Reeds vroeger had zijn broeder ELEÄZAR zich, stervende, met roem overladen; hij werd vertrapt door eenen vijandelijken olifant, welken hij het gewaagd had, van onde-

deren, met zijn staal te doorboren. — Na JUDAS, werd zijn broeder JONATHAS met het opperbevel bekleed. Deze, met denzelfden geest en ijver voor den godsdienst zijner vaderen en van vertrouwen op JEHOVAH bezield, betoonde dezelfde kloekheid en moed in den strijd. Met wijs overleg maakte hij gebruik van de voordeelen, welke de oneenigheden, die toenmaals het Syrische hof verdeelden: hij vond er gelegenheid door, om van de verschillende strijdende partijen aanzienlijke vrijheden en voorregten voor zijne landgenooten te verwerven, en besteedde den tijd van verademing, die hij alzoo verkreeg, om zich tegen nieuwe aanvallen van buiten te versterken. Naderhand echter koos hij tegen den regtmatigen koning van *Syrië*, DEMETRIUS NICATOR, de partij van eenen overweldiger, door wiens veldheer hij, niet lang daarna, verraderlijk gevangen genomen en gedood werd. Nevens het hoogepriesterambt, had hij ook de vorstelijke waardigheid vier jaar lang bekleed. — Nu bood zich zijn broeder SIMON vrijwillig aan, om in deze benarde omstandigheden, van welke reeds dadelijk de vijanden der Joden tot derzelver verderf gebruik begonnen te maken, het bevel op zich te nemen. Schandelijk misleid door den verraderlijken moordenaar zijns broeders, verklaarde hij zich voor den regtmatigen koning, en wist aanzienlijke voorregten voor zijn volk tè verwerven. Zijn aanminnige aard verwierf hem aller achting, en voorspoed kenmerkte de dagen zijner regering. Het gelukte hem eindelijk, den burg van *Jeruzalem* op de vijanden te veroveren, welken zij tot hiertoe nog altijd ingehouden, en waaruit zij den tempel en de gansche stad veel nadeel gedaan hadden: hij slechtte dien burg en de gansche rots, waarop dezelve zich bevond, die, door hare ligging tegen over den tempelberg, voor dezen ten eenigen tijde wederom hoogst gevaarlijk had kunnen worden. Na 8 jaar geregeerd te hebben, werd hij op een gastmaal, door zijnen schoonzoon, verraderlijk vermoord. — De oudste der zonen van MATTATHIAS, JOÄNNES genoemd, was reeds op eenen gevaarvollen togt, dien hij onder het opperbevel van zijnen broeder JONATHAS ondernomen had, door de vijanden gedood. — Geen der zonen van MATTATHIAS was nu alzoo meer overig, en SIMON werd door zijnen zoon, JOÄNNES HYRCANUS, in de hoogepriesterlijke en vorstelijke waardigheid, opgevolgd, 135 jaar vóór CHRISTUS geboorte, en 32 jaar nadat zijn grootvader het eerst den opstand tegen ANTIOCHUS had begonnen. Nog omstreeks 85 jaar bleef zijn geslacht over de Joden regeren, totdat, namelijk, twee broeders, kleinzonen van JOÄNNES HYRCANUS, wiens zoon en opvolger reeds den koninklijken titel aangenomen had, elkander beoorloogden, en de magtige *Romeinen* tot scheidsregters inriepen, die, gelijk zij zich allerwege in de aangelegenheden der volken mengden, om dezelve aan zich te onderwerpen, zoo ook hier, eerst wel eene der twistende partijen regt deden wedervaren, doch weldra, door het aan hun-

hunne belangen naauw verknochte geslacht der *Herodianen*, dat der *Makkabeën* geheel verdrongen. — Men zie over de geschiedenis der *Makkabeën*, PRIDEAUX, *het O. en N. verbond aaneengeschakeld*, 2 deelen; voorts FL. JOSEPHUS, *Joodsche oudheden*, 12e — 14e boek, en de zoogenoemde *Boeken der Makkabeën*.

2. Onder den naam van *Makkabeën* zijn bekend zeven zonen eener Joodsche vrouw, die, op last van koning ANTIOCHUS EPIFANES, den een na den anderen, onder de wreedste folteringen, werden omgebragt, omdat zij standvastig weigerden, verboden spijzen te eten, en op andere wijze hunne voorouderlijke zeden te verzaken en de wetten van MOZES te overtreden. Hun uiteinde is, onder anderen, door JOSEPHUS in een afzonderlijk werkje *over het gebied der Rede* uitvoerig beschreven; alsook in het 7de hoofdstuk van het 2*de boek der Makkabeën*. JOSEPHUS, en anderen, leggen hun, gereed om den ijsselijksten marteldood te ondergaan, redevoeringen in den mond over de verachting van ligchamelijke smarten en van den dood, over den loon der standvastige deugd en de straf der boosheid, over de zegepraal van een vroom en onomkoopbaar gemoed op al de magt van eenen trotschen dwingeland, welke ons het wijsgeerig vernuft doen bewonderen van eenen stoïcijnschen schrijver, die vele verspreide trekken in één tafereel schijnt te hebben willen verzamelen.

MAKKUM. Het eigenlijke *Makkum*, waar de kerk der Hervormden, in het jaar 1660 gebouwd werd, is een klein dorp, waar geene 25 huizen meer staan, maar door de aanbouwing van eene menigte woningen, ten Zuiden van het dorp, op het van ouds genoemde *Statum*, mag het, met regt een aanzienlijk vlek genoemd worden. Hetzelve ligt ten Westen aan de *Zuiderzee*, en levert dus eene schoone gelegenheid op voor de scheepvaart; ten Noorden is het omringd van beste bouwlanden; ten Oosten en Zuiden van uitmuntende weilanden en eene daaraan spoelende vischrijke meer. Het is voorzien van straten en grachten, in regelmatige orde aangelegd, en van wel gebouwde huizen. Onder de merkwaardigste gebouwen behooren eene voortreffelijke sluis (28 voet wijd) aan den zeedijk, eene waag, twee fraaije, doelmatige scholen, eene nette kerk der Doopsgezinden, eene zindelijke der Roomsch-Katholijken, benevens een algemeen- en Diakonie-armenhuis. Men vindt er fabrijkeurs in plateel en potten, in pannen, estrekken en kalk; daarenboven scheepstimmerwerven, lijnbaan, zeilenmakerijen, en in deszelfs nabijheid eene papier-, olij en twee houtzaagmolens, aan inwoners van *Makkum* toebehoorende.

Door de naauwe vereeniging van binnen en buitenlandsche zeevaart, door landbouw, veeteelt en fabrijken, staat *Makkum*, wat verval en bloei in dezen betreft, met andere plaatsen gelijk, doch heeft zich in tijden van verval zeer wel staande kunnen houden; te meer nog, door der inwoners arbeidzaamheid, eenvoudigheid in le-

evenswijze, en eerlijkheid in den handel. De kooplieden en fabrijkeurs alhier zijn niet alleen hier te lande; maar ook buitenslands, gezien. Het getal der inwoners bedraagt thans (1823) bijna 1700.

MAKREEL. (*Scomber L.*) Een zeevisch, die zich in de *Noord-*, alsmede in de *Middellandsche zee*, en in den *Atlantischen Oceaan* ophoudt. Hij heeft de lengte van tusschen de 1 en 2 voet; de kop is zijdelings zamengedrukt en zonder schubben; in het kieuwenvlies zijn 7 stralen; het lijf is glad; de zijstreep van achter scherp getand, en hij heeft 5 bastaardvinnen. Hij behoort, gelijk ook de *Boniet-makreel*, in de warmere werelddeelen te huis, en is een gulzige, maar zeer smakelijke roofvisch, die op de haringen van de Noorweegsche kust jagt maakt, en zeer sterk voortteelt. De Makreelvisscherij is voor vele landen van het grootste belang, vermits hij een goed vleesch, dat echter spoedig moet worden gegeten, maar ook kan worden ingezouten, oplevert. Het beroemde *garum* der ouden, mede in de geneeskunde bekend, werd van de Makreelen bereid.

MALABAR. Een groot Oost-Indisch landschap in *Decan*, of het schiereiland aan deze zijde der *Ganges*, hetwelk bij de *Arabieren Belad El Folfol* of *Peperland* genoemd wordt, en tusschen *Canare*, *Misfore*, *Coimbatoor* en *Travancore* gelegen is. Het is zeer vruchtbaar in rijst, ooft, specerijen, gember, sago, gierst, kokosnoten, katoen, betel, kalmoes, aloë, sassaparille, maar vooral in peper. Er zijn schoone olifanten, geiten, antilopen, het gevlakta gangeshert, de bezoaarbok, tijgers, luipaarden, tijgerkatten, zwarte beeren, enz. voorts honig, was, zout en ijzer. Het land bestaat thans uit verscheidene kleine districten, waaronder *Calcutta*, *Cochin*, *Cananor*, *Travancor* enz. behooren, en wordt door 4 groote rivieren, *Pergera*, *Panage*, *Cranganor* en *Cochin*, doorstroomt. De inwoners, die ook *Tamulu* genoemd worden, zijn meer zwartachtig dan bruin van kleur, en niet onbevallig van gelaat. Aan natuurlijke bekwaamheden mangelt het hun niet; doch wordt de braafheid van hun zedelijk karakter bij velen in twijfel getrokken. Hunne spraak is de heerschende in *Oost-Indië*, en zij worden, even als de overige bewoners van *Hindostan*, in verscheidene kasten of stammen verdeeld, waaronder de *Pariu's* in diepe verachting zijn. Met betrekking tot den godsdienst onderscheiden zij zich niet van den *Hindus*, alleen vereeren zij meer afgoden, dan deze. Tegenwoordig is het geheele land, met zijne vorsten, van de *Engelschen* afhankelijk, en onder het presidentschap *Madras* behoorende; voorheen was de handel grootendeels in handen der *Nederlanders* en *Portugezen*.

MALAKKA. Een groot schiereiland in *Azië*, hetwelk het zuidelijkste deel van het Indisch schiereiland, aan gene zijde der *Ganges*, bevat. Het wordt door de zeeëngte van *Malakka* van *Sumatra* gescheiden, en in onderscheidene staten verdeeld, die hunne eigene Rajah's hebben, of wel geheel onafhankelijk zijn. Een der districten, het gebied van *Malakka*, behoort aan ons vaderland. Het land le-

levert inzonderheid rijst en peper, heerlijke boomvruchten, voorts elpenbeen, Spaansch riet, noten, zwavel, harst en masten, eenig goud enz. op; doch beftaat deszelfs voornaamfte handel in het zeer fijn tin, waarvan de *Nederlanders* in den laatften tijd, jaarlijks, 20,000 centner in *China*, en 5000 in *Europa* hebben afgezet. De bewoners des eilands heeten *Maleijers* en de hoofdftad, van het Nederlandsch gebied, mede *Malakka* genoemd, heeft eene beroemde haven. Zij wordt, alsmede eene der voorfteden, behalve door inboorlingen, ook nog door *Chinezen*, die er de voornaamfte kooplieden zijn, bewoond, en heeft 12,000 inwoners. De meeste handel is, nadat de *Engelfchen* het eiland *Poelo-Pinang*, of *Prins Wallis* bezet hebben, van hier naar dit eiland overgegaan.

MALAGA. Eene aanzienlijke, doch nauw bebouwde ftad, met eene fchoone haven. Zij ligt aan den voet van den berg *Gibralpharo* en de *Middellandfche zee*, in het Spaanfche koningrijk *Granada*; is de zetel van eenen bisfchop; heeft verfcheidene kloosters; telt 52,000 inwoners, en drijft eenen uitgebreiden handel in olie, vijgen en andere zuidelijke vruchten; doch bovenal in den bekenden Malaga-wijn, welke in de omliggende landftreek van omtrent 7000 wijnbergen, die bijna 90,000 aam jaarlijks opleveren, gewonnen wordt, en waarvan meer dan de helft wordt uitgevoerd. Ook vindt men in den omtrek van 20 mijlen meer dan 700 oliepersfen, en in de nabijheid der ftad verfcheidene molens, waarin het, in den omtrek wasfend, voortreffelijk fuikerriet gemalen, en goede fuiker bereid wordt.

MALDIVISCHE EILANDEN. De naam van een Archipel van meer dan 12,000 eilanden of klippen, in de *Indifche zee*, ten Zuiden van kaap *Comorin*. Zij omringen het eiland *Maldivia* en liggen op 6°, 50′ Noorder- en 1° Zuiderbreedte. De *Portugezen*, die in 1512 derwaarts werden teruggeflagen, bragten deze eilanden, uit hoofde van derzelver kokosnoten en *cauris* (welke laatfte tot klein geld dienen), eerlang in aanzien. Men vindt op dezelve veel hars, citroenen, bananen en pifangs, kokosnoten, koren, gierst en andere vruchten, fchildpadden, zwarte koralen en amber. Zij zijn echter op verre na niet allen bewoond, en flechts een vijftigtal bebouwd. Het in het midden liggend eiland *Maldivia* is het grootfte, met de ftad *Male*, die tevens het verblijf des konings is. De *Maldivers* fpreken eene eigene taal. De Arabifche en Maleyfche leeren zij uit hoofde van den handel. Hun godsdienst is de Mahometaanfche. Voor het overige worden zij befchouwd als vernuftig, dapper, geneigd tot kunsten en wetenfchappen, en zeer vlijtig. Inzonderheid zijn zij beroemd door het vervaardigen van biezen- of rieten matten, katoenen en zijden ftoffen, die zij verkoopen of verruilen.

MALEBRANCHE (Nicolas) werd in de eerfte helft der 17de eeuw te *Parijs* geboren, en wijdde zich, na zijns vaders dood, geheel aan de beoefening der bijbelfche gefchiedenis en kerkvaderen;

doch het lezen van het werk van DESCARTES, *de Homine*, deed in hem de beslisſendſte neiging tot de wijsbegeerte geboren worden. Hij beoefende nu 10 jaar de Carteziaanſche grondſtellingen, en ſchreef eindelijk zijn beroemd werk, *de la recherche de la Vérité*, waardoor hij veel opziens verwekte; doch ook menig ſchrijver, onder anderen ANTOINE ARNAULD, tegen zich in het harnas joeg. Zijn oogmerk was, om de algemeene oorzaken der dwingelandij, waaraan de menſchelijke kennis onderworpen is, pſychologisch (zielkundig) te onderzoeken, en tevens te bepalen, wat *waarheid* zij, en waarop deze gegrond is. Dit werk bevat eene menigte belangrijke, zielkundige aanmerkingen en wenken, en kenmerkt des ſchrijvers bedaarden en diepdenkenden geest. Het beginſel zijner verſtandskennis, welke hij met de openbaring poogde overeen te brengen, was: *wij kennen alle dingen in God.* Dat zijne zedelijke beſchouwing, echter, niet geheel gezuiverd was, blijkt daaruit, dat hij de vrees voor de helſche ſtraffen voor een even zoo ſterk drangmiddel ter deugd verklaarde, als den wensch naar gelukzaligheid. — Behalve dit werk ſchreef hij nog: *Traité de la Nature et de la Grace*, *Rott.* 1684; *Traité de Morale*, mede aldaar, en anderen. Hij was voor het overige een man van het edelſte karakter, en eene bijna overdrevene vroomheid, en ſtierf in 1699, nadat hij honorair lid van de akademie der wetenſchappen geworden was, in den ouderdom van 77 jaar.

MALEIJERS. Een Aziatisch volk, welks oorſprong men niet volkomen aanwijzen kan. Wij vinden in de 13de eeuw *Maleijers* op het Indisch ſchiereiland *Malakka*, waar zij de ſtad van gelijken naam bouwden, en een rijk ſtichteden, hetwelk de ſultans door huwelijken en veroveringen aanmerkelijk uitbreidden. Zij onderwierpen een gedeelte van *Sumatra* (waar de *Maleijers* reeds vroeger ſchijnen gewoond te hebben) aan hun gebied, en nestelden zich op de overige *Sunda*-eilanden, de *Philippijnen*, de *Molukken* en eenige eilanden in *Australië*, in welke ſtreken men Maleijſche ſtammen vindt. Zij vormden in dien tijd eene aanzienlijke natie, welke in *Azië* eene luisterrijke rol ſpeelde; dreven den handel ten deele met eigene ſchepen, en zonden kolonisten uit. Een groot getal vaartuigen uit *China*, *Cochinchina*, *Hindostan* en *Siam* vervulde de havens der *Maleijers* in *Malakka*. Tegenwoordig echter is hunne magt aanmerkelijk verminderd, en zij zijn in verſcheidene ſtammen verdeeld, zonder door een gemeenſchappelijk hoofd beſtuurd te worden. De oorzaken van dit verval liggen gedeeltelijk in het overwigt, hetwelk de *Europeërs* in de Indiſche wateren bekomen hebben, en gedeeltelijk in het leenſtelſel der *Maleijers*. De aanzienlijke vazallen gehoorzamen alleen het opperhoofd of den ſultan, voor zoo ver zij verkiezen, en hebben weer onder-vazallen, die op gelijke wijze omtrent hen handelen. Het grootſte gedeelte der natie beſtaat uit ſlaven, welke den adel tot hunne heeren hebben, die onafhankelijk is, en zijne diensten aan den meestbiedenden verkoopt. De

De *Maleijers* maken een, van de *Hindus*, *Birmanen* en *Siamesen*, verschillend volk uit. Zij zijn sterk gespierd en van eene hoog donker bruine kleur; hebben lang, glinsterend haar; eenen grooten platten neus, en groote vurige oogen. De *Maleijers* in *Azië* kenmerken zich door hevige drift, bijna aan woede grenzende, en door trouweloosheid, roof- en moordzucht; doch de stammen op de eilanden van *Australië* zijn meestal zachter, goedhartiger, gezelliger en opregter van aard, en onderscheiden zich door de schoonste en eene regelmatige ligchaamsgestalte. De Aziatische *Maleijers*, waartoe die in *Malakka*, *Sumatra*, *Java*, de *Biadschuhs*, *Eidahans*, de *Daratten* in *Borneo*, de *Makassen* in *Celebes*, de *Haraforen* op de *Molukken*, de *Bisfaijers* op de kleine *Philippijnen*, enz. behooren, hebben in ligchaamsbouw, staatkundig bestuur, eene soort van leenstelsel, en in hunne eigene onzinnige woede en wreedheid, vele overeenkomst met elkander. Zij belijden meestal den Mahometaanschen godsdienst, beminnen zeevaart, oorlog, plundering, en over het algemeen stoute ondernemingen. Hunne vredes-verdragen en vriendschap duren slechts zoolang als de eigenbaat, die ze voortbragt, er hare rekening bij vindt. Zij zijn altijd gewapend, in gestadigen oorlog met elkander, of houden zich bezig, om hunne naburen te plunderen. Hunne razende woede heeft de *Europeërs* genoodzaakt, om de scheepskapiteinen te verbieden, eenen *Maleijer* tot matroos te nemen; want men heeft voorbeelden, dat eenigen hunner, hoe gering ook hun getal ware, de manschappen onverhoeds met hunne dolken op het lijf vielen, en, voordat men hen bedwingen konde, reeds verscheidene hadden om het leven gebragt. Maleijsche schepen, met 25 man, tasten Europische van 40 stukken aan, enteren dezelve met hunne dolken in de hand, en vermoorden de eerste matrozen, die zij bereiken kunnen. Geen vrij *Maleijer* vertoont zich zonder dit zijn wapentuig, en over het algemeen zijn zij in het vervaardigen van wapenen, inzonderheid van dolken, zeer bedreven. De *Maleijers*, wier zinnelooze woede, voornamelijk, door het menigvuldig gebruik van *opium* veroorzaakt wordt, zijn alleen werkzaam in den oorlog, wanneer er te moorden en te plunderen valt; doch in huis zijn zij lui van aard, laten aan de slaven het werk over, en verachten den landbouw. De slaaf, die zijn levensonderhoud in het bebouwen van grond moet zoeken, moet daarvan nog veel aan zijnen heer afstaan, zich in den krijg begeven en zijne woonstede verlaten; en van hier, dat de gemeene *Maleijer* een arm, ongelukkig schepsel is, dat onder den last van het leenstelsel geene welvaart kan genieten, noch tot eenigen trap van beschaving geraken.

MALESHERBES. (LAMOIGNON DE) Onder de bejammerenswaardige slagtoffers van het Fransche schrikbewind, verdient deze man een eervol aandenken; want hoe onschuldig ook de meesten mogen geweest zijn, konden zich echter weinigen op eene zoo voorbeeldige braafheid beroemen, dan hij. Steeds werkzaam voor het welzijn zijner

ner medeburgers, verachtte hij allen uiterlijken glans en het schitterend hofleven, en keerde, toen hij zag, dat hij zijn vaderland niet langer nuttig kon zijn, naar zijn eenzaam landverblijf terug, om ten minste hier het welzijn zijner gemeente te bevorderen. Hij werd in 1721 geboren en reeds in 1744 tot raad in het parlement verkozen, welken post hij 25 jaar met de grootste naauwgezetheid en getrouwheid waarnam; doch waarin hij tevens gelegenheid had, om de onregtvaardigheden van groote en kleine heeren te leeren kennen. Hij schroomde niet, de laatsten te bestraffen, zonder den haat en vervolging der eersten te vreezen: zelfs bleef hij aan zijne beginsels getrouw, toen de koning hem, in 1775, tot staatsdienaar verhief; en het was in dezen post, dat hij met de grootste vrijmoedigheid op de afschaffing van de *lettres de cachet* (geheime bevelen tot gevangen nemen), waarvan aan het Fransche hof een ergerlijk misbruik werd gemaakt, ten sterkste aandrong, zonder zijn oogmerk te kunnen bereiken. Zijn vertrouwdste vriend TURGOT, door eene kabaal, uit het ministerie verwijderd zijnde, nam ook hij, in 1776, zijn ontslag; reisde door *Holland*, *Zwitserland*, en het binnenste van *Frankrijk*, en trachtte overal nuttige ontdekkingen voor de landhuishoudkunde en manufakturen op te zamelen, van welke hij naderhand op zijne landgoederen een nuttig gebruik maakte. MALESHERBES verdeelde den dag tusschen landhuishoudkundige bezigheden en geleerden arbeid, van welken laatsten, inzonderheid, zijn in 1788 uitgegeven werk, over *den toestand van Frankrijk*, getuige draagt. De koning verkoos hem andermaal in zijnen raad; doch ook ditmaal vond hij geen gehoor, vermits nietswaardige hovelingen niet alleen het hart van den vorst misleidden, maar zelfs het genoemde werk, opzettelijk ter zijner onderrigting opgesteld, voor hem verdonkerden.

MALESHERBES, al weder ondervindende, dat braafheid en eerlijkheid weinig geacht werden, nam andermaal zijn ontslag, en betreurde in stilte de stormachtige tijden der omwenteling; doch toen de koning, op het einde van 1792, in hechtenis geraakte, waagde hij het nogmaals, om het gevaarlijke tooneel van staatkundige twisten te betreden, en zich tot een *regterlijk verdediger* van dezen ongelukkigen vorst aan te bieden. Hij schreef daartoe eenen brief aan de conventie, die den koning van 's mans besluit kennis gaf. Men weet, dat de pogingen van MALESHERBES, en zijne twee medeverdedigers, om 's vorsten leven te redden, niets gebaat hebben, en hun geenen anderen troost overschoot, dan de bewustheid van wel te hebben gehandeld. Diep getroffen over zijne mislukte poging, keerde hij naar zijn stil landgoed terug, waar hij meende, tegen de woede der heerschende partij veilig te zijn; doch ook het genoegen der eenzaamheid werd hem misgunt. Omtrent het einde van 1793, maakte men zich van zijne dochter en zijnen schoonzoon meester, en den volgenden dag van zijn' eigen persoon en de overige familie, waarop hij, den 22sten van Grasm. 1794, naar de guillottine

ge-

gevoerd werd. MALESHERBES ſtierf onder dit moordtuig met eene bedaardheid en grootheid van ziel, eenen waren wijzen betamende.

MALLET DU PAN (JACQUES) werd in 1750 te *Geneve* geboren, en was een vriend van VOLTAIRE, die hem eene hoogleeraarsplaats in de fraaije wetenſchappen bezorgde, doch welke hij naar verloop van eenigen tijd nederlegde, om de ſtaatkundige loopbaan in te treden. Hij begaf zich naar *Parijs*, waar hij in het eerst de *Annalen* van LINGUET vervolgde; doch kort daarna van PANKOUKE het ſtaatkundig gedeelte van de *Mercure de France* overnam. Zoo lang het rustig bleef, gaf hij door zijne onpartijdige aanmerkingen en beſchouwingen veel genoegen; doch naauwelijks was de omwenteling uitgebroken, of hij werd door de Republikeinen vervolgd, ofſchoon zijne neiging voor een gemengd regeringsbeſtuur aan de koningsgezinden almede niet geviel. Vier jaar leefde hij, volgens zijn eigen verhaal, zonder 's avonds te weten, of hij den volgenden morgen nog op vrije voeten zijn zoude. Eindelijk, zich in *Frankrijk* en *Zwitſerland* niet langer veilig oordeelende, vertrok hij naar *Londen*, waar hij den *Britſchen Mercurius* uitgaf; doch dit dagblad, hetwelk een evenwigt tusſchen alle partijen bewerken moest, mishaagde aan allen. De *Jakobijnen* werden verbitterd, doordien hij hunne toomeloosheden geſtadig aan het licht bragt; terwijl de uitgewekenen hoogst gebelgd waren over zijne aanmerkingen omtrent de geheel verkeerde maatregelen, die men bezigde, om eene tegenomwenteling daar te ſtellen. Ondertusſchen moesten diegenen, die hem als partijdig beſchouwden, zijne groote mate van geſchied- en ſtaatkundige kennis erkennen, en ontdekten de onpartijdigen in hem die onafhankelijkheid van karakter, welke ieder openbaar ſchrijver bezitten moet. MALLET had eene bitterheid omtrent de wereld aangenomen, welke zijne gezondheid ondermijnde, en hem in 1800 te *Richmond*, aan het huis van zijnen vriend TOLENDAL, uit het leven wegrukte. Hij liet eene vrouw met 5 kinderen achter, waarvoor door zijne vrienden eene inſchrijving geopend werd. Behalve onderſcheidene ſtaatkundige ſchriften, als: *Conſidérations ſur la nature de la révolution Françaiſe, et ſur les cauſes, qui en prolongent la durée; Correspondance politique, pour ſervir à l'histoire du républicanisme Françaiſe; Peril de la Balance de l'Europe*, en anderen, ſchreef hij in vroeger tijd eene verhandeling *de l'Inflcuence de la Philoſophie ſur les lettres* enz.

MALMAISON. Een lustſlot met eenen fraaijen kruidtuin, eene kleine menagerie en waterwerken, liggende ten Noordwesten van *Parijs*, in het departement de *Seine* en *Oiſe*. BUONAPARTE, wiens gemalin JOZEPHINE er bezitſter van was, woonde hier eenigen tijd als eerſte conſul. Tegenwoordig behoort dit lustſlot aan den prins EUGEN BEAUHARNAIS, als zijn moederlijk erfgoed.

MALMOE, MALMÖ. Eene aangename ſtad in *Schonen*, met omtrent 6000 inwoners, waar de Lutherſche leer in 1527, en wel

door Claus Tennenbinder, het eerst openlijk gepredikt, en ingevoerd werd. Zij heeft een Luthersch gymnasium, eene inrigting ter verzorging van armen, een hospitaal voor 90 zieken, benevens eenen schouwburg.

MALPIGHI. (Marcello) Een beroemd natuurkenner, door zijne ontleedkundige nasporingen beroemd geworden. Hij werd in 1626 in het gebied van *Bologna* geboren; volbragt zijne studien in de wijsbegeerte en geneeskunde op de Hooge school dier stad, waar hij inzonderheid het onderwijs van Massari genoot; werd vervolgens tot dokter in de Natuurkunde bevorderd, en 4 jaar later tot Hoogleeraar in de geneeskunde aldaar aangesteld. Zijn toenemende roem bezorgde hem het Hoogleeraarambt in de bespiegelende geneeskunde aan de universiteit te *Pisa;* doch waarvan hij, na verloop van 3 jaar, omdat het luchtgestel hier voor hem niet gunstig was, afstand deed. Hij hernam in 1660 zijnen leerstoel te *Bologna;* zettede hier zijne onderzoekingen met veel ijver voort; was de eerste, die zich, bij de waarneming van den omloop des bloeds, van het Mikroskoop bediende, en deelde zijne waarnemingen hieromtrent, in twee brieven aan Barelli, *de Pulmonibus*, mede. In 1662 ging hij als Hoogleeraar in de geneeskunde naar *Messina;* doch ontstane twisten met de *Galenisten* en anderen deden hem spoedig naar *Bologna* terug keeren, waar hij in Herfstm. 1694 stierf. Onder 's mans talrijke schriften vindt men nog, behalve genoemde, anderen, als: over de *Hersens*, *de tong*, het *netvlies*, het werktuig van het gevoel, de *zamenstelling der ingewanden*, de *zenuwen*, de *Milt*, de *Uterus* enz., alsmede over de *zijwormen*, de *vorming van het jong in het ei*, en over de *klieren*. Ook schreef hij over de ontleedkunde der planten, en deelde hieromtrent vele schrandere en leerrijke waarnemingen mede. Offchoon hij wel niet vrij bleef van misslagen, droeg hij echter veel ter volmaking der *Physiologie* bij. Eene verzameling zijner schriften verscheen in 1686 te *Londen* in 2 deelen in folio, en eene meer naauwkeurige in het volgende jaar in 4°. Voorts kwamen zijne nagelatene schriften aldaar in 1697 in folio, en naderhand te *Venetië* en *Leijden*, in het licht. Zijn *Consultationum medicarum Centuria* werd door Gasparini in 1713 te *Padua* uitgegeven. Malpighi muntte minder uit in de beoefenende geneeskunde dan wel in scheidkundige proeven, waaraan hij zijnen meesten tijd te koste legde; doch verdient den lof, van het nadeelige in het aderlaten, bij de toen in *Italië* heerschende besmettelijke ziekte, te hebben aangetoond.

MALTA. Een eiland in de *Middellandsche zee*, tusschen *Sicilië* en de Afrikasche kust, 4¾ Duitsche mijlen lang en 2¼ breed. Men heeft uit *Sicilië* aarde derwaarts gevoerd, om de rotsen, waaruit het geheele eiland bestaat, oorbaar te maken. Ooft en boomwol tieren er uitmuntend; maar het gewas van koren en wijn is van weinig belang; en echter leven er op *Malta* 150,000 menschen, zoodat dit rotseneiland mogelijk het meest bevolkte der geheele aarde is. De zo-

zomerhitte wordt door de zeewinden gematigd, en winter kent men hier niet. De uitvoer van pruimen en andere zuidelijke vruchten, alsmede van boomwol, die meestal gesponnen naar *Barcelona* verzonden wordt, brengt jaarlijks omtrent 3 millioen guldens op, waartegen de eilanders het grootste gedeelte van het koren op *Sicilië* en de Afrikasche kust koopen moeten. De visscherij en koraalvangst is hier zeer aanmerkelijk; doch vindt men op het geheele eiland slechts ééne bron stroomend, zoet water. De hoofdplaats is *la Valetta*, eene in de rotsen uitgehouwene vesting van den eersten rang, met eene voortreffelijke haven. Bovendien bevat het eiland, in zijnen omtrek, nog 9 ten deele bevestigde havens, en in alles 22 vlekken; behoorende mede nog tot hetzelve de beide kleine eilanden *Gozo* en *Comino*.

Malta werd in het jaar 1530 door KAREL V. aan de *Johanniter* orde, als een leen van het koningrijk *Sicilië*, toegedeeld, sedert welken tijd het de zetel van derzelver ridders was, die hier in 1565 eenen verschrikkelijken aanval van de *Turken* moesten doorstaan, welke echter, eindelijk, met een groot verlies, tot den aftogt genoodzaakt werden. *Malta* bleef tot in 1798 in het bezit der orde; doch werd door BUONAPARTE, op zijnen togt naar *Egypte*, ingenomen, wanneer *la Valetta* zich door verraad, zonder tegenstand, overgaf. In 1800 moest zich de bezetting aan de *Engelschen* overgeven, die het eiland, door eene strenge blokkade, hadden doen uithongeren. Bij den vrede van *Amiens* werd de teruggave van het eiland aan genoemde orde, onder neutrale vrijwaring, beloofd; doch *Engeland* hierin zwarigheid makende, zoo bleef *Malta*, bij den vrede van *Parijs*, aan dat rijk, hetwelk daardoor volkomen meester van de *Middellandsche zee* is.

MALTER of MALDER. Zoo noemt men voornamelijk eene korenmaat, bedragende in *Opper-Sakse* en *Thuringen* de helft van een' wispel, of 12 schepels; in *Pruisfen* en *Polen* 16, en aan den *Rijn* 4 schepels. In smederijen en kolenbranderijen is de Malter eene houtmaat, en bedraagt omtrent 74 kubiekvoeten.

MALVEZIJ. Eene zekere soort van kostbare wijn, aldus genoemd naar de stad *Malvasia* in *Morea*, waar hij het beste groeit. Men vindt denzelven ook in *Frankrijk*, *Spanje* en *Italië*. De echte wordt door de *Italianen*, bij wijze van een spreekwoord, genoemd: *manna alla boccae balsamo al cervello*, dat is: *manna voor den mond, en balsem voor de hersens.* Dezelfde wijn wordt ook door kunst uit allerlei specerijen en kruiden nagemaakt.

MAMELUKKEN (*Mamlukken*, van het Arabisch woord *Memalik*, eenen *slaaf* beteekenende), noemde men reeds vroeg de slaven, die uit de landen van den *Kaukasus* afstamden; bij hunne heeren eervolle huisselijke ambten bekleedden, en naderhand tot de gewigste staatsbedieningen opklommen; doch die geen bijzonder korps uitmaakten. Toen echter TSCHINGISCHAN, in de 13de eeuw, het groot-

ſte gedeelte van *Azië* veroverde, en eene menigte ſlaven weg-voerde, kocht NODSCHMADDIN, ſultan van *Egypte*, er 12,000, zijnde *Mingreliërs* en *Tſcherkasſen*, doch meestal *Turken* uit *Kaptſchak*; liet hen in alle krijgskundige bekwaamheden onderwijzen, en vormde uit dezelven een korps, dat eerlang ontembaar en oproerig werd. Reeds onder zijne opvolgers mengden zij zich in regeringszaken; bragten den ſultan TURAN SHAH om hals, en ſtelden eenen anderen regent aan. De meeste ſultans, die in dit tijdvak regeerden, waren ſlaven geweest. SELIM ſtelde over den Mamelukſchen volksſtam eenen Turkſchen pacha; plaatſte hunne zeven opperhoofden in den divan, en benoemde uit hen de 24 ſtadhouders, of beijs, van *Egypte*. Deze inrigting hield omtrent 2 eeuwen ſtand; doch ſedert het midden der vorige verkreeg het aanzien der *Mamelukken*, door hun aantal en hunne rijkdommen, zulk een groot overwigt over de *Osmannen*, dat dezer magt niets beteekende. ALI BEIJ, die met eene onbepaalde magt regeerde, en in 1775 vermoord werd, verſchafte hun, inzonderheid, in 1766 dit overwigt; en zelfs ten tijde van den inval der *Franſchen* ſpeelden de Mamelukſche beijs, namelijk MURAD BEIJ, eene gewigtige rol. Hun getal beloopt 6—8000, en zij planten zich meest door ſlaven voort, die uit de ſtreken, tusſchen de *Zwarte* en *Kaspiſche zee*, naar *Caïro* gevoerd worden. Men dwingt ze tot de aanneming van de leer van MAHOMET, en vormt ze tot krijgslieden. De Mamelukken maken een gedeelte der Turkſche ruiterij uit, en zijn zeer goed bereden en wel gewapend: zij geraken naderhand tot ſtaatsbedieningen, en worden dikwijls zelfs beijs; want alleen Mamelukken kunnen dien post erlangen, weshalve zij als de eigenlijke beheerſchers van *Egypte* kunnen worden aangemerkt.

MAMOUDIS. Eene Indiaanſche zilveren munt, in *Suratte* enz. gangbaar. In *Perzië* doet dezelve omtrent 8 ſchellingen.

MAN. Een eiland, tusſchen *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* liggende, en aan de Britſche kroon behoorende. Het is omtrent 8 Duitſche mijlen lang en 3¼ breed; heeft weinig landbouw, echter brengt het, behalve aan tarwe, nog genoegzaam aardappelen, moesgroenten en vlas voort. Voorts heeft het eene goede veeteelt, eene aanmerkelijke visſcherij, en bevat meer dan 20,000 inwoners, die zich zelven *Manks* noemen, en behalve de zoogenoemde takken van beſtaan ook linneweverijen en ſchoenen uit onbereide huiden maken. *Ramſay* is de voornaamſte ſtad des eilands, hetwelk, uit hoofde van zijne ligging, voor den ſluikhandel zeer geſchikt is, die in vroegeren tijd, toen het nog niet aan de kroon, maar aan de grafelijke familie VAN DERBY behoorde, zeer belangrijk was, en ook nog tegenwoordig plaats heeft. Bij dit eiland werd in Louwm. 1760 het Franſche ſmaldeel, onder den kapitein THUROT, geſlagen en veroverd.

MANCANDO. Door dit woord verſtaat men in de toonkunst, dat de tijdmaat van een muzijkſtuk altijd langzamer worden, en de toon allengskens afnemen moet.

MANCHESTER. Eene fraaije groote ftad in het *Engelsch* graaffchap *Lancashire*, of *Lancaster*, aan de zamenvloeijing van de rivieren de *Irk* en de *Irwell*, met 98,500 inwoners. Het eene deel der ftad wordt door bruggen over de laatst gemelde rivier met *Salford* tot het andere deel vereenigd; doch heeft, daar zij oorfpronkelijk een dorp geweest is, genen vertegenwoordiger in het parlement. Men vindt er 9 kerken, waaronder 6 Bisfcheppelijke en 2 Presbyteriaanfche en 18 bedehuizen; eene openbare boekerij; een wijsgeerig en huishoudkundig genootfchap, en verfcheidene fabrijken, als van fluweel, manchester, diemet, piqué, hoeden, zijde en papier. Zij heeft den bloei derzelve niet zoo zeer aan de nabijheid der kolen-mijnen, als wel aan het kanaal van den hertog van BREDGEWATER te danken, waardoor men de koolen de helft beter koop bekomt, dan voorheen, en zij met de voornaamfte plaatfen en havens des rijks in verband ftaat. Zij wordt met regt als het middelpunt van het Engelsch fabrijkwezen en den handel in katoen aangemerkt.

MANCY-CAPAC. De ftichter en eerfte *Inca* van het *Peruaanfche rijk*, welks bewoners, ten tijde toen de *Spanjaards* met hun bekend werden, zijn aandenken nog hoog vereerden. Hij had hen befchaafd, en, onder anderen, met den landbouw bekend gemaakt; trad onder hen op als de zoon der zon; leerde hun inwendig en als de hoogfte, doch onbekende, godheid, PACHACAMAC, dat is de ziel of het fteunfel der wereld, maar uitwendig, en als eene ondergefchikte, bekende en zigtbare godheid, de zon, hare moeder, vereeren, en beval, om aan de laatfte, voor de weldaden, waarmede zij het menschdom overlaadt, dankbare offers te brengen.

MANDAAT. Hierdoor verftaat men: 1. een' lastbrief of volmagt; 2. eene verordening der regering, of ook wel eene regterlijke beflisfing, waarbij op den eisch van den aanklager aan zijne tegenpartij iets aanbevolen of verboden wordt; en 3. eene foort van papieren geld (*territoriale*] *Mandaten*), hetwelk onder de republikeinfche regering van *Frankrijk* in omloop gebragt werd. Nadat de asfignaten (*zie aldaar*), waaraan ROBESPIERRE eenen gedwongen koers had weten te geven, na zijnen val, door het openbaar gevoelen, tot bijna niets waren gezonken, en daardoor de nationale goederen, die men voor hare aflosfing had verbonden, weder vrij waren geworden, bragt de regering, die alvorens te vergeefsch, ter beftrijding der krijgskosten en andere dringende uitgaven, eene geldleening beproefd had, dit papieren geld, onder den naam van *Mandaten*, in de wereld. Zij waren eigenlijk niets anders dan asfignaten, en insgelijks *aanwijzingen op den toekomstigen verkoop der nationale goederen*; doch hadden boven de asfignaten het dubbeld voorregt: 1. dat zij eene *fpeciale* hypotheek op afzonderlijke, op eene lijst of tafel, aangewezene, goederen hadden, hetwelk met de asfignaten, waarvoor de nationale goederen flechts in het algemeen verbonden wa-

ren, geene plaats had; en 2. konden de Mandaten ieder oogenblik *gerealifeerd* worden; terwijl aan derzelver houders, zonder eenigen omflag of formaliteiten, op ieder ftuk goed, op de onderpandstafel aangewezen, zoodra zij zich daartoe aanmeldden, en het vierde gedeelte van den prijs geconfigneerd hadden, dadelijk eene infchrijving moest gegeven worden. — In het begin werden er 600 millioen, doch in Lentem. 1798 voor 2,400,000,000 Mandaten in omloop gebragt. De regering gaf er wel eenen algemeenen en gedwongen koers aan, waardoor zij de kosten van den aanftaanden veldtogt konde beftrijden; doch eerlang daalden zij tot bijna op niets, en werden derhalve ingewisfeld en vernietigd, of geraakten van zelve buiten omloop. In plaats dat *Frankrijk* onder dezen fchuldenlast van papieren-geld zou de zijn bezwecken, diende hetzelve veeleer tot zijne redding; want het kwaad bragt, door zijne overmaat, te gelijk zijne heelmiddelen met zich, en ook hier, gelijk in den geheelen loop der omwenteling, waren de uitwerkfels altijd in contrast met hare oorzaken.

MANDANE. De dochter van ASTYAGES, en volgens het gewone verhaal de moeder van CYRUS bij KAMBYSES; een voornaam man onder de *Perzen*, aan wien haar vader haar ten huwelijk zoude hebben gegeven, om dus de voorfpelling, dat hij door zijnen kleinzoon onttroond zoude worden, te verijdelen.

MANDARIJN is eigenlijk een Portugeesch woord, van *mandare* afkomstig, en beteekent ieder openlijk krijgs- of burgerlijk, geestelijk of wereldlijk ambtenaar in het Chinefche rijk, in welke taal men er *Quang* of *Quang-fu* voor gebruikt. Men kan den rang van eenen Mandarijn kennen aan de kleur der knoopen, en de paauwen-vederen, welke beide zij op hunne hoeden dragen. Ten hove heeft men, bovendien, nog twee andere kenteekenen van hunne waardigheid; hebbende de ftaatfiekleederen van ieder Mandarijn, op de borst en op den rug, een rijk *vierkant*, maar de onderkoningen, kabinetsministers (*colao's*) en prinfen een *rond* borduurfel, doch de laatfte ook op de fchouders. Voorts ziet men velen in het geel gekleed; eene kleur, die alleen door de aanzienlijkften en dezulken mag gedragen worden, aan welken de keizer daartoe vrijheid geeft.

MANDINGUES. Zijn de talrijkfte bewoners uit de onderfcheidene landfchappen van *Afrika*, wier taal overal in dit land gefproken, ten minfte verftaan wordt. Hun regeringsbeftuur is monarchaal, doch de magt hunner vorften bepaald. Zij hebben eene regtbank, uit bejaarde onafhankelijke perfonen zamengefteld, die zij *Palaver* noemen, en met veel plegtigheid in de open lucht gehouden wordt; en het is hier, dat de zaken getrouwelijk onderzocht, de getuigen openlijk gehoord, en de vonnisfen, gewoonlijk onder de volle goedkeuring der aanfchouwers, geflagen worden. De *Mandingues* zijn over het algemeen van eene zachte en vrolijke geaardheid; nieuwsgierig, ligtgeloovig, gulhartig en minnaars van vleijerij. De mannen zijn meestal van eene meer dan middelmatige lengte, welgemaakt,

ſterk en geſchikt voor moeijelijken arbeid. De vrouwen bezitten een braaf, levendig en gevoelig karakter; laten zich in hare moederlijke teederheid door geen geweld afſchrikken, en vinden in de hartelijkſte wederliefde harer kinderen derzelver eigenaardig loon. „ Sla „ mij," zeide eens een bediende van den reiziger PARK; „ maar „ vloek mijne moeder niet." Deze moederlijke teederheid bepaalt zich niet ſlechts tot de ligchamelijke opvoeding, maar ook, in een zeker opzigt, tot de ontwikkeling van de zedelijke hoedanigheden der kinderen. Eerbied voor de waarheid is eene der eerſte lesſen, welke zij hun inprenten, en de eenige troost voor eene bedroefde moeder, bij den dood van haar kind, is de opbeurende gedachte, dat het gedurende zijn ſchuldeloos leven nimmer eene enkele leugen gedaan heeft. Beide ſekſen dezer Neger natie kleedden zich in katoenlaken, hetgeen zij zelf vervaardigen. Alle mannen, die in eenen ſtaat van onafhankelijkheid leven, hebben verſcheidene vrouwen; en mogelijk is het hieraan toe te ſchrijven, dat de genegenheid der kinderen omtrent de moeder grooter, dan omtrent den vader is. De mannen oefenen over hunne vrouwen een zeer uitgeſtrekt gezag; doch veroorloven haar het genot van alle openbare vermaken, van welke vrijheid zij echter zelden misbruik maken.

De *Mandingues* berekenen de jaren bij het getal der regen-ſaizoenen. Zij verdeelen het jaar in maanden, tellen de dagen bij even zoo vele zonnen, en ſplitſen den dag in morgen, middag en avond. Zij hebben weinig op met de Hemelſche ligchamen; alleen trekt de maan, door hare gedaante verandering, hunne oplettendheid eenigermate tot zich. Op het eerſte gezigt der nieuwe maan, welke zij veronderſtellen, dat dan nieuw geſchapen is, doen de inboorlingen, zoowel Mahometanen als Heidenen, een kort gebed, waarbij een ieder zijn aangezigt met de handen bedekt. De ſterren-loopkunde beſchouwen zij over het algemeen als nutteloos, en alleen van belang voor hen, die zich aan de waarzegkunde toewijden. Hunne denkbeelden omtrent de aardrijkskunde zijn even bekrompen. Zij verbeelden zich, dat de wereld eene, tot in het oneindige, uitgeſtrekte vlakte is, en beſchrijven de zee als eene groote rivier van zout water, aan welker oever het land der blanken ligt, op eenigen afſtand van hetwelk zich een ander land bevindt, dat door *Kannibalen* van eene reusachtige geſtalte bewoond, en door hun *Jong Sandon* (het land, waar men ſlaven verkoopt) genoemd wordt. Zij beſchouwen hun land als het beste, en zich zelven als het gelukkigſte volk der geheele wereld. De *Mandingues*, met de voortbrengſels van hun land geen voordeel kunnende doen, bebouwen alleen zoo veel gronds, als zij voor hun eigen onderhoud noodig hebben. In het regenſaizoen werken zij in het veld, en in het drooge jaargetijde houden zich de bewoners van de oevers der groote rivieren meestal met de visſcherij, en anderen met de jagt bezig. Zij zijn uitmuntende boogſchutters, en weten het wild op eenen verbazenden afſtand te treffen. Terwijl

wijl de mannen zich aan deze bezigheden toewijden, ſpinnen de vrouwen katoene-garen, waarvan de mannen eene ſoort van zeer ſterk laken weven, hetwelk zij met de afgetrokken bladen van de indigo-plant blaauw verwen. Bovendien bereiden de *Mandingues* ook de huiden hunner ſchapen en geiten, en verſtaan de kunst, om aan dezelve eene zeer vaste gele of roode kleur bij te zetten. Ook vervaardigen zij zeer goede zeep, uit een mengſel van pataten en houtasch beſtaande. — Ondertusſchen moet men bij dit alles in het oog houden, dat het opgegevene alleen betrekking heeft tot die *Mandingues*, welke vrij zijn, en ſlechts een vierde gedeelte van de inwoners der binnenlanden van *Afrika* uitmaken; zijnde de overige allen ſlaven.

MANDOLINE. (In het Italiaansch *Mandola*, *Mandora*). Een in *Italië* gebruikelijk ſnaarſpeeltuig met 4 dubbelde ſnaren, geſtemd, als op de viool: $\underline{g}$, $\bar{d}$, $\bar{a}$, $\bar{\bar{e}}$. Tot de $\bar{\bar{e}}$ gebruikt men twee dunne darm-, tot de $\bar{a}$ twee ſtaal-, tot de $\bar{d}$ twee uit dun koperdraad gedraaide ſnaren, en tot de $\underline{g}$ eene zijden, met zilverdraad omwondene, en eene in de oktaaf geſtemde ſnaar van koperdraad. De *Mandoline* heeft een klankbord, als de viool, en wordt met de ſchaft van eene pen, een ſtukje van den bast eens kerſenbooms, of met den vinger der regterhand beſpeeld. Zij ontleent haren naam van derzelver amandelvormige gedaante, en in *Napels* vervaardigt men de fraaiſte, die met elpenbeen, parlemoer en ſchildpad zijn ingelegd. Men heeft ook van deze ſoort van ſpeeltuigen met 6 en meer ſnaren, die, omdat zij nog meerder, dan de vorige, met de luit overeenkomen, *Mandores luthées*, genoemd worden. De *Mandoline* geeft het aangenaamſte muzijk, wanneer twee dezer ſpeeltuigen, of één derzelve en eene viool, concert ſpelen.

MANDSCHUS of MANDSCHOES, een zeer merkwaardig volk in *Azië*, de veroveraars van *China*, die tot nu toe aldaar heerſchen, maar die bijna al de zeden en gewoonten der overwonnenen hebben aangenomen. Zij zijn zoo wel in gedaante, geſtalte als indruk makend voorkomen van de *Chinezen* onderſcheiden; middelmatig van geſtalte, platachtig van aangezigt en hebben kleine oogen, eenen kleinen neus, zwart haar, gele huid, een buitengewoon ſcherp gezigt en gehoor. In hun eigen land zijn zij nog volkomen natuurkinderen, hebben vele goede hoedanigheden en leven van de jagt, visſcherij en hun vee; maar in *China*, dat zij met geheele horden overſtroomen, maken zij een aanzienlijk gedeelte des legers uit en bekleeden verſcheidene ambten, hoewel zij in de groote ſteden eene bijzondere wijk bewonen. Zij zijn in drie ſtammen, die bijzondere tongvallen hebben, verdeeld.

MANELLI. (PIÉTRO) Een beroemd komisch Italiaansch zanger, die omtrent het midden der vorige eeuw bloeide, en aanmerkelijk veel bijdroeg, om de oude Franſche muzijk te verdringen, en den ſmaak voor de nieuwe Italiaanſche in te voeren. MANELLI was om-

omstreeks het jaar 1750 aan het hoofd van een gezelschap zangers van de Italiaansche *Intermesso's*; maakte door zijn komisch talent eenen verbazenden opgang, en verwierf eenen zoo grooten aanhang, dat er eene soort van burgeroorlog uit ontstond. Hij zong met *Serva* PADRONA van *Porgolese*, die eene ongemeene geestdrift verwekte; doch spoedig vormde zich eene tegenpartij, welke de oude Fransche muzijk tegen de nieuwere in bescherming nam, en zoo ontstonden de *Bouffonisten* en *Anti-bouffonisten*. Onder de schrijvers en fraaije vernuften, die aan dezen strijd deel namen, telde men, voornamelijk. J. J. ROUSSEAU en GRIMEN.

MANEN. (MANES) Hieronder verstond men bij de *Romeinen* de zielen der afgestorvenen, die ook *Laren* genoemd werden, wanneer zij weldadig, *Larven* of *Manien*, wanneer zij schadelijk of nadeelig waren. Sommigen hielden dezelve ook voor goede of kwade geleigeesten der menschen, die hen in hun leven vergezelden. Men hield de *Manen* voor onderaardsche goden; doch geloofde, dat zij somtijds op de aarde verschenen, en als schimmen zich zigtbaar vertoonden. Inzonderheid moesten zij 3 dagen in het jaar, op 30 van Oogst-, 4 van Wijn- en 7 van Slagtm., de bovenwereld bezoeken, om welke reden dan ook deze dagen bij de *Romeinen* voor ongelukkig gehouden werden. Het algemeen volksgeloof, dat de geesten der afgestorvenen op de gelukkige of ongelukkige lotgevallen der levenden, inzonderheid der zulken, waarmede zij voorheen naauw verbonden waren, eenen gewigtigen invloed hadden, verwekte voor hen eene algemeene vrees, en men wachtte zich derhalve zorgvuldig, om hen te beleedigen. Vaststellende, dat zij ieder verstoorder der rust eens afgestorvenen vervolgden, waren de begrafenissen bij het volk in hooge achting, en bragt men de *Manen* offers (*inferiae*): zelfs rigtte men, wanneer men niet wist, of een doode begraven was, een *Cenotaphium* op (*zie aldaar*), en noodigde de *Manen* van denzelven, onder vele plegtigheid, om zich daar ter rust te begeven, uit vrees, dat zij anders nog lang op de bovenwereld, tot kwelling der levenden, zouden omdoolen, en hun vorig ligchaam opzoeken. Men meende voorts, dat zij een welgevallen aan bloed hadden, en slagtte derhalve bij den brandstapel verschillende dieren, inzonderheid zoodanige, die den afgestorvenen in zijn leven aangenaam geweest waren, en verbrandde dezelven te gelijk met zijn ligchaam.

MANETHO, MANETHON, was afkomstig uit *Diospolis* in *Egypte*; leefde omtrent 270 jaren voor onze tijdrekening; was hoogepriester te *Heliopolis*, en schrijver eener Egyptische kronijk in 3 boeken, waarvan de voorhanden zijnde stukken nog tegenwoordig belangrijk zijn. Men vindt dezelven in SCALIGERS werken *de emendatione temporum*.

MANGAAN. Thans de meest gewone naam voor bruinsteen-metaal. (Zie BRUINSTEEN).

MANGELWORTEL. (*Beta vulgaris*) Eene spinaatachtige moesplant of voederkruid, dat aan het zuidelijk Europisch zeestrand in het wild groeit. De plant heeft een' beetaardigen wortel van eene gele of roode kleur, die onder den naam van roode beet tot spijze gebruikt wordt. LINNEUS plaatst haar in de tweede orde der vijfde klasse. Eene tweede soort van hetzelfde geslacht, *Beta cicta*, *Beetwortel*, groeit in het westelijke *Europa*, voornamelijk aan de *Taag*, mede in het wild, en wordt thans bijna algemeen in *Frankrijk* en *Duitschland*, gelijk ook in ons vaderland verbouwd. Derzelver bladen zijn een zeer voedzaam voeder voor het vee, en worden ook tot rooktabak gebruikt. De wortel wordt zeer groot, en dient zoo wel tot wintervoeder voor het vee, als ter bereiding van Europische suiker, en om onder koffij te mengen. De beetwortels van eene gele kleur, die inzonderheid in het zuidelijke gedeelte van *Frankrijk* verbouwd worden, verdienen boven andere de voorkeur.

MANHEIM, voormaals de hoofdstad van den *Beneden-Paltz*, thans die van den Nekkar-kreits en tweede residentie-stad van het groot-hertogdom *Baden*, ligt aan den oostelijken oever van den *Rijn*, waar de *Nekkar* zich in die rivier ontlast. De keurvorst FREDERIK IV maakte in 1606 eenen aanvang, met het oude dorp en slot *Manheim* tot eene stad aan te leggen, en bevolkte haar met *Nederlanders*, die uit hoofde van gewetensvrijheid hun vaderland verlaten hadden. De nieuwe stad werd wel in 1622 door de *Beijerschen*, en in 1688 door de *Franschen* verwoest, doch de keurvorsten JOHANN WILHELM en KAREL PHILIPP lieten dezelve weder opbouwen; terwijl de laatste, wegens de godsdienstige twisten met de Hervormden, zijnen zetel van *Heidelberg* derwaarts verlegde, waarom zij onder de fraaiste steden van *Duitschland* behoort. *Manheim* was voorheen van wallen en grachten omringt; doch sedert 1796 zijn de wallen in aangename wandelingen herschapen, waardoor de stad, die thans geheel open ligt, 3 poorten en eene schipbrug op 23 ponten rustende, heeft. Onder de openbare pleinen behooren de markt en paradeplaats, en onder de gebouwen is de voormalige kerk der *Jezuiten* ongemeen prachtig, en zijn de slot-kapel, het raad- en tuighuis, de munt, de sterrenwacht, de school voor den koophandel en de geschutgieterij bezienswaardig. Het slot beslaat de geheele zijde aan den *Rijn*, is groot en prachtig, en bevat verscheidene kostbare verzamelingen van schilderijen, eene schoone boekerij, benevens de vergaderzaal der akademie. De stad heeft in den oorlog van *Duitschland* tegen *Frankrijk*, in het begin der omwenteling, veel geleden: zelfs werd een vleugel van het slot verwoest. Handel en fabrijken worden er veel begunstigd. Zij heeft ruim 21,000 inwoners, een lyceum, behangsel-, leder-, zijden-, hoeden-, wol- en metalenwaren-fabrijken.

MANILLA, voorheen *Luzon*, is het grootste der *Philippijnsche* eilanden, gedeeltelijk aan *Spanje* behoorende, wel 2490 v. m. groot

en

en heeft ongeveer $2\frac{1}{2}$ millioen inwoners. Er zijn vele en ook vuurſpuwende bergen, waarvan de *Mayon* nog in 1814 heeft gewoed. De vruchtbare grond brengt de meeste der Oost-Indiſche voortbrengſelen in overvloed voort. De inwoners zijn deels *Maleijers*, *Ethiopiërs* (*aitas*) *Chineezen*, *Javanen* en ook *Spanjaarden*. In het Spaanſche gedeelte is de ſtad *Manilla*, de zetel van eenen ſtadhouder, aartsbisſchop, hooge ſchool en andere nuttige inrigtingen, en met de 8 vorstend. 150,000 inwoners tellende; de haven dezer ſtad is *Carieta*.

MANIPULATIE. Behandeling, inzonderheid de magnetiſche (zie MAGNETISMUS.)

MANLIUS, (TITUS), bijgenaamd TORQUATUS, was een beroemd Romeinsch conſul en veldhheer, en een zoon van MANLIUS *Imperioſus*. Hoe vlug ook van geest, was hij niet goed ter ſpraak, en werd door zijnen vader, die hem niet in de ſtad durfde brengen, op het land, onder de ſlaven terug gehouden. Dit gedrag beſchouwde de volkstribuun, MARCUS POMPONIUS, als hoogst onbillijk, en riep den vader deswege ter verantwoording; doch de zoon, hierover zeer te onvrede, ijlde met den dolk in de hand naar den tribuun, en liet hem zweren, om van zijne aanklagte af te zien. Deze kinderlijke liefde trof het volk dermate, dat hij in het volgende jaar tot *Tribuun militaris* verkozen werd. Hij trok met het leger tegen de *Galliërs*, waarvan een den dapperen *Romein* tot een tweegevecht uitdaagde. MANLIUS nam de uitdaging aan; velde zijne partij, en hing derzelver gouden halsketen om zijnen hals; en van dit geval ontving hij den bijnaam van TORQUATUS, die tot zijne nakomelingen overging. Eenige jaren later werd hij tot dictator benoemd, en was de eerſte *Romein*, die zonder conſul geweest te zijn, die waardigheid bekleedde. Vervolgens werd hij meermalen conſul, onder anderen 340 jaar voor onze tijdrekening, gedurende den oorlog der Latijnen. Alhoewel geen *Romein*, ingevolge de verordening van MANLIUS, zich zonder bevel, in een tweegevecht mogt inlaten, nam echter de zoon, de behaalde zege zijns vaders indachtig, een tweegevecht aan, waartoe een vijandelijke aanvoerder hem had uitgedaagd. Hij werd overwinnaar, en legde den op den vijand behaalden buit aan zijns vaders voeten; doch deze wendde zich met verontwaardiging van hem af; overhandigde hem eenen krans van overwinning, en beval tevens aan den bijldrager, om de doodſtraf, welke hij verdiend had, aan hem te voltrekken. Door dit voorbeeld van geſtrengheid konde MANLIUS op de ſtiptſte gehoorzaamheid rekenen. Hij overwon kort daarna de vijanden aan de *Viſris:* terwijl zijn mede-conſul, DECIUS MUS, zijn leven voor het vaderland opofferde. De ſenaat bewilligde hem de eer van den triumf, waarop hij tot het ambteloos leven terug keerde, en dit ſedert niet weer verliet. Men noemde naar hem alle verordeningen, waarin eene zoo geſtrenge geregtigheid werd gehandhaafd, *Manliana edicta*.

MANNA. Is het gedroogde, kleverige, licht gele, doorſchijnen-

nende, en honigzoete ſap, hetgeen ſommige ſoorten van esſenboomen in het zuidelijke *Europa*, inzonderheid in *Calabrië* en *Sicilië*, opleveren. Men verkrijgt ook eene ſoortgelijke zelfsſtandigheid uit verſcheidene andere gewasſen, b. v. uit den beetwortel, en in de Oosterſche landen ontmoet men nog een grooter aantal, die ten deele nog niet eens genoegzaam bekend zijn, welke het Manna opleveren. Eene dezer planten behoort tot het geſlacht der hanen-kammen (*Hedyſarum*), en men vermoedt, dat derzelver Manna dat gene geweest zij, hetgeen de *Israëliten*, op hunnen togt door de Arabiſche woestijn, nuttigden. Ook in *Amerika* vindt men gewasſen, welke deze zelfſtandigheid opleveren. Het Manna van *Briançon* komt van den gemeenen lorkenboom.

MANNUS. Een van de beroemdſte helden der oude *Duitſchers*, een zoon van Thuiskou, die na zijnen dood als een beſchermgod vereerd werd. Hij was de Mars der *Duitſchers*, en zijne beeldtenis, in de reuzen geſtalte eens oud-Duitſchen krijgshelds, met eene dierenhuid omhangen, een ſchild op zijde, en ſtaande onder eenen eiken boom, het zinnebeeld van ſterkte, werd nog langen tijd door de *Rugiërs* godsdienstig vereerd.

MANOMETER. Digtheids-meter; een werktuig, dienende, om de veranderingen aan te toonen, welke de digtheid der lucht door den invloed van koude en warmte, alsmede door vochtigheid, ondergaat. Otto Guerike vervaardigde den eerſten Manometer, die uit eenen bol van eenen voet diameter beſtaat, welke, nadat er de lucht is uitgepompt, door een, naar den omvang, hoogstmogelijk klein tegengewigt, aan eene balans in evenwigt gebragt wordt. Zoo dra nu de buitenlucht dunner wordt, dan zij te voren was, draagt de balans natuurlijk een geringer gedeelte van het gewigt van den bol dan voorheen, en verkrijgt de laatſte daar door eenen uitſlag; maar wordt de lucht digter, dan zij te voren was, dan draagt hij een grooter deel van het gewigt van den bol, dan te voren, en bekomt daardoor het tegenwigt den uitſlag. Om te weten, hoeveel de lucht dunner of digter geworden is, legt men er of naauwkeurig afgemeten gewigt bij, tot dat het verbroken evenwigt weder herſteld is, of men brengt boven aan de balans eenen, in graden en minuten verdeelden, halven cirkel, waaraan de tong zelve telkens den hoek aantoont, waarin zij van de *verticale* (lijnregte) linie afwijkt. Dit werktuig is naderhand aanmerkelijk verbeterd, en inzonderheid door Jouchy tot grooter volkomenheid gebragt, die zijnen Manometer den even eens beteekenenden naam van *Daſymeter* (*zie aldaar*) gegeven heeft. Daarentegen geeft Saussure aan den gewonen barometer, dien hij in een glazen kastje bragt, om de veerkracht der zich daarin bevindende lucht, bij verſchillende graden van warmte en vochtigheid, te bepalen, te onregt den maam van Manometer.

MANSARD. (François) Een beroemd bouwkundige, die in 1660 te *Parijs* als eerſte koninklijke bouwmeester ſtierf, en in de

kerk

kerk van *St. Paul* werd bijgezet. De prachtgebouwen, naar zijne teekeningen vervaardigd, zijn zoo vele gedenkſtukken zijner talenten. Hij ontwikkelde in zijne plans edele en grootſche denkbeelden; eenen fijnen ſmaak, en eene grondige kennis van alle de afzonderlijke deelen zijner kunst, en was hierbij zeer ſtreng in zijne eiſchen omtrent zich zelven. COLBERT, op wiens verlangen hij een plan voor het paleis de *Louvres* ontworpen had, vond het werk van MANSARD zoo voortreffelijk, dat hij van hem de belofte vorderde, om zijn ontwerp zonder eenige verandering uit te voeren; doch hij weigerde dit, omdat hij de vrijheid wilde behouden, om het nog te verbeteren. Het lustſlot *Maiſons* wordt voor een meesterſtuk gehouden. De *gebroken daken*, die hij het eerst invoerde, ontleenen van hem den naam van *Manſarden*.

MANTINEA. Tegenwoordig *Tripolitza*, eene ſtad in *Arkadië*, aan de grenzen van *Argolis*. Zij werd in den Peloponneſchen oorlog door de *Spartanen* verwoest, doch na den ſlag van *Leuctra* weder opgebouwd, en is inzonderheid beroemd geworden, door de zege, welke EPAMINONDAS hier op de *Spartanen* behaalde.

MANTUA. Voormaals een hertogdom in *Lombardije*, met de vorstendommen *Castiglione* en *Solferino*, op 46 vierk. m., meer dan 200,000 inwoners bevattende. Sedert 1708, toen de laatſte hertog KAREL V, in den Spaanſchen ſucceſſie-oorlog, de Franſche zijde koos, werd deze door den keizer in den ban gedaan, en ſtierf hij kort daarna te *Padua*, zonder erven na te laten. Van dien tijd af bleef *Oostenrijk* in het bezit des lands, vereenigde het in 1785 geheel met het Milaanſche gewest, en vormde met dit het Oostenrijksch *Lombardie*. In 1797 werd het door BUONAPARTE bij de Ciſalpijnſche republiek getrokken, en maakte naderhand het grootſte gedeelte van het departement de *Mincio* in het koningrijk *Italië* uit, tot dat *Oostenrijk* in 1814 er weder bezit van nam; en nu werd het eene provincie of legatie van het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk, die in 17 distrikten verdeeld is.

De hoofdſtad MANTUA ligt in den hoek van een groot meer, door de *Mincio* gevormd, en is verder door moeraſſen omringd, die haar ontoegankelijk maken. Men komt alleen door twee hoofdbruggen in de ſtad, welke door eenen ſterken muur omgeven wordt, en bovendien door eene citadel gedekt is. De ſtraten zijn meestal breed en regt, en gedeeltelijk van ſraaije gebouwen voorzien. Onder de openbare plaatſen verdienen de *Piazza del St. Pietro* en de *Piazza del Argine*, met het ſtandbeeld van VIRGILIUS, genoemd te worden. De voormalige kerk en boekerij der *Franſciskanen*, die der *Jezuiten* met haren toren, tot eene ſterrenwacht ingerigt, het eertijds hertoglijk paleis; alsmede de gebouwen der univerſiteit, in 1625 geſticht, en de akademie der wetenſchappen, waarmede eene ſchilder- en bouwkundige akademie is vereenigd, zijn overwaardig, om bezigtigd te worden. Men vindt er eenige zijde- en laken-weverijen als ook looije-

rijen, en de handel is meest in handen der Joden. In de nabuurfchap der ftad ligt het dorp *Pietolo* (het oude *Andes*), de geboorteplaats van VIRGILIUS, en de *Virgiliana*, of grot, waarin men meent, dat deze dichter zijne verzen vervaardigde. *Mantua* bevatte in 1780 nog 30,000 inwoners; doch welk getal federt bijna een vijfde verminderd is, bedragende hetzelve in 1816 flechts 24,778, door de belangrijke rol, welke de vesting der ftad, toenmaals, in de oorlogen tusfchen *Frankrijk* en *Oostenrijk* fpeelde. In 1796 blokkeerden haar de *Franfchen*, en dwongen den Oostenrijkfchen veldheer WURMSER, om dezelve, uit hoofde van gebrek aan levensmiddelen, over te geven; in 1799 werd zij door belegering, door de *Oostenrijkers* onder KRAIJ, weder aan de *Franfchen* ontrukt; doch in het begin van 1801, ten gevolge van den wapenftilftand, na den flag van *Marengo* gefloten, weder terug gegeven. Eindelijk werd zij na den vrede van *Parijs*, zonder beleg, door de *Franfchen* ontruimd.

MANUAAL. Beteekent in de toonkunst het klavier van een orgel, hetwelk met de handen befpeeld wordt, in onderfcheiding van het *Pedaal*, hetwelk men met de voeten treedt.

MANUFAKTUUR. (Zie: FABRIJK).

MANUSCRIPTEN. Handfchriften. (*Zie aldaar*).

MARAT. (JEAN PAUL) Deze, met verdiende verachting gebrandmerkte, booswicht werd in een dorp van het prinsdom *Neufchatel*, in 1744, geboren. Zijn rusteloos karakter bewoog hem, om zijne familie en geboorteplaats te verlaten, en zich naar *Parijs* te begeven, waar hij zich op de beginfels der genees- en heelkunde toelegde, en vervolgens als kwakzalver rondreisde, om zijne geneesmiddelen openlijk aan het volk uit te venten. Hij werd vervolgens bekend door eenige fchriften, waarin hij zonderlinge genees- en natuurkundige ftellingen beweerde, zoo als: *de l'Homme, ou des principes de l'influence de l'ame fur le corps, et du corps fur l'ame*; *Decouverte fur le feu, l'électricité et la lumière*, en ettelijke anderen van foortgelijken aard. Het meeste van allen echter maakte hij zich berucht door zijn dagblad: *le Publiciste Parifien*, hetwelk door *l'Ami du Peuple* werd opgevolgd, waarin hij elken dag moord, plundering en opftand tegen den koning met eene ftoutheid predikte, waarvan nog geen voorbeeld is. Hij werd meermalen aangeklaagd; doch wist zich altijd of door de vlugt, of door ftoutheid en onbefchaamdheid tegen zijne regters, te redden. MARAT, na den 10 van Oogstm. 1792, lid geworden zijnde van het fchrikbewind, was de eerfte, die de verfchrikkelijke bloedbaden van den 2den en 3den van Herfstm. daaraanvolgende aanraadde, en weinig tijds daarna den voordragt van DANTON en ROBESPIERRE tot een dictatorfchap, in de conventie, waartoe hij voor *Parijs* verkozen was, openlijk regtvaardigde. Hij deed verfcheidene voorflagen tot moord en roof; drong er op aan, dat de koning binnen 24 uur gevonnisd en te regt gefteld zou worden; hitste in zijne dagbla-

bladen 's volks woede tegen de regering op; verklaarde in Sprokkelm. 1793 al de veldheeren voor verraders, en al de legers buiten ſtaat, om den vijand het hoofd te kunnen bieden; vorderde in Grasm. daaraanvolgende 100,000 bloedverwanten der uitgewekenen tot gijzelaars voor de veiligheid der gemagtigden, door DUMOURIEZ aan den vijand overgeleverd, en drong vervolgens er op aan, om de hoofden der voortvlugtige BOURBONS op prijs te ſtellen. Niet lang daarna onderteekende hij, als voorzitter der Jakobijner club, het beruchte adres aan het volk, ſtrekkende, om hetzelve tegen de meerderheid der conventie op te ruijen. De *Girondisten* deswege een decreet van beſchuldiging tegen hem bewerkt hebbende, hield MARAT zich in het eerst ſchuil, en verklaarde ſchriftelijk aan de vergadering, dat hij zich aan haar beſluit niet onderwierp; doch naauwelijks had hij zijnen heilloozen aanhang er op afgerigt, en alles in gereedheid gebragt, of hij verſcheen voor de regtbank; werd vrijgeſproken, in zegepraal in de conventie gedragen, en verſcheen, met lauweren bekranst, op de tribune. Thans zocht hij zich op zijne vijanden te wreken, waarvan het gevolg was, dat in het begin van Zomerm. 1793, op zijnen aandrang, 27 afgevaardigden gevat en onthoofd werden. Gelukkig echter maakte de dood, dien hij door de hand van CHARLOTTE CORDAY (*zie aldaar*) ontving, op den 14 van Hooim. deszelfden jaars, een einde aan al zijne afſchuwelijkheden. Men bewees hem, als eenen martelaar der vrijheid, bijna goddelijke eer; rigtte voor hem triumfbogen enz. op, en keurde hem waardig, om in het pantheon te worden bijgezet; doch naauwelijks kwam het bedwelmde volk tot rede, of men verbrijzelde zijne borstbeelden, haalde zijn lijk uit het pantheon, en wierp het in de *Montmartre*.

MARATHON. Een vlek in *Attica*, 140 ſtadien van *Athene*, beroemd door de overwinning, welke de *Atheners* onder MILTIADES, in het 3de jaar der 72ſte Olimpiade, aldaar op de *Perzen* behaalden. Een bewijs, hoever het land hier is aangeſpoeld, is, dat dit dorp, dat nu tot het Turkſche *Sandſchakat Egribos* behoort, meer dan een half uur van zee ligt.

MARATTA, of MARATTI, (CARLO) een beroemd Italiaansch ſchilder en graveerder in koper, had zijne geboorteplaats te *Camerano*, in het mark *Ancona*. Zijne vroege zucht voor de ſchilderkunst was oorzaak, dat hij reeds in zijn 11de jaar naar *Rome* reisde, en aldaar tot zijn 19de jaar in de ſchool van SACHI vertoefde, waar hij de werken van RAFAËL, CARRACCI en GUIDO RENI, met het gelukkigst gevolg, beoefende, en veel roem verwierf. Voor LODEWIJK XIV ſchilderde hij de beroemde beeldtenis van DAPHNE, en verſcheidene pauſen bedienden zich van zijn penſeel. Hij ſtierf in 1713 in eenen hoogen ouderdom, en muntte inzonderheid uit in beſcheidenheid en minzaamheid. Niet te vrede, het zijne te hebben bijgedragen ter bewaring der ſchilderſtukken van RAFAËL in het va-

tikaan, en die van CARRACCI in het Farnezisch paleis, liet hij voor deze meesters in de kerk *della Rotonda* gedenkzuilen oprigten. Als kunstenaar verdient MARATTA den naam, door RICHARDSON hem gegeven, van den laatsten schilder der Romeinsche school. Hij was een groot teekenaar: zijne denkbeelden waren verheven; zijne orde was voortreffelijk; zijne uitdrukking behagelijk; zijne behandeling verstandig en zijn kolorijt levendig. Hij was in de geschied-, bouw- en vergezigtkunde zeer ervaren, en wist in zijne schilderstukken er een goed gebruik van te maken. Inzonderheid bewondert men in dezelve het bevallige, dat er overal in doorstraalt, en zijne overheerlijke teekening in handen en voeten. Zijne voornaamste stukken bevinden zich te *Rome*: ook ziet men een schoon schilderij van zijne hand in het paleis *Michaïlow* te *Petersburg*, en drie stukken in de galerij te *Dresden*. Bovendien heeft hij verscheidene uitmuntende platen geëtst, onder anderen *het leven van* MARIA in 10 afbeeldingen. Onder zijne scholieren zijn CHIARI, BEROTTONI en PASSORI de bekendste.

MARATTEN. Een volk in *Hindostan*, dat de binnenste bergachtige streken van het schier-eiland, aan deze zijde der *Ganges*, en een groot gedeelte van *Suratte* tot aan *Goa* en de kust van *Malabar* bewoont. Hun land grenst ten Noorden aan *Hindostan*, ten Oosten aan de golf van *Bengale*, ten Zuiden aan *Galconda*, en ten Westen aan de zee, en bevat omtrent 28,000 Duitsche v. m. De *Maratten* overtreffen in dapperheid en krijgsroem bijna alle tegenwoordige natien van *Azië*, en blijven, niettegenstaande de onafmetelijke rijkdommen en de heerlijkste voortbrengsels des lands, hunne voorvaderlijke zeden, en oude, edele eenvoudigheid behouden; doch beschuldigt men hen, over het algemeen, van trouweloosheid. De hoofdstad des lands is *Punah*, niet ver van *Bombay*, en deszelfs opperhoofd draagt den naam van *Mar-* of *Maha-Rajah*, wiens magt echter door *Peischwa*, of den eersten minister, van langzamerhand zoo geheel is gesnuikt geworden, dat deze, met eenige *Braminen*, thans het geheele gebied in handen heeft.

Voor het midden der 17de eeuw waren de *Maratten* naauwelijks bij den naam bekend; doch hun groote aanvoerder SEPAGI, zich van de onlusten onder den groot-mogol AURUNG-ZEB bedienende, verbond zich met verscheidene Rajahs, en veroverde tot aan zijnen dood, in 1680, verscheidene gewesten van het Mongolsche rijk. Zijne opvolgers maakten zich nog geduchter; ontrukten den grootmogol de eene provincie na de andere, inzonderheid in *Decan*, en vielen zelfs de *Portugezen* en *Engelschen* met veel voordeel aan. Jaloersch op den binnenlandschen handel der *Maratten*, ontstond hieruit in 1772 een oorlog, waarvan het geheele voordeel der *Engelschen*, na 4 jaar lang eenen bloedigen en kostbaren krijg gevoerd te hebben, alleen in eene weinig beteekenende vergrooting van het gebied van *Bombay* bestond. De *Maratten* werden nu voor de *Engelschen* hoe lan-

langer hoe gevaarlijker, en zelfs konden zij HIJDER ALI, hun gevaarlijkste vijand in het Zuiden, door herhaalde oorlogen wel eeniger mate in toom houden, maar niet geheel te onderbrengen. Ook een nieuwe oorlog, dien zij van 1778 — 1782, met de grootste inspanning van kracht, tegen de *Maratten* voerden, benadeelde de magt van dezen niet het geringste, maar bragt veel meer de Engelsche Oost-Indische maatschappij, die van dien oorlog de hoofdbewerkster was, aan den rand van haren ondergang. Een overwinnend Engelsch leger stroopte wel door het geheele land, veroverde of verwoestte de meest sterke plaatsen, en maakte eenen zeer grooten buit; doch bij iedere nederlaag verzamelden de *Maratten* nieuwe troepen; bedienden zich inzonderheid van hunne ruiterij, de beste in het geheele Oosten; verbonden zich met den stadhouder van *Decan*, en zelfs met hunnen erfelijken vijand HIJDER ALI; bedreigden voornamelijk de Westelijke en Zuidelijke bezittingen der *Britten*, en verkregen ten laatste, bij den vrede te *Bombay* in 1782, van hunnen ongemeen verzwakten vijand, behalve het eiland *Salsetta* en eenige naburige plaatsen, al het verlorene terug. In 1785 verkreeg het rijk der *Maratten*, onder hunnen grooten veldheer MADAJEE SCINDIA, die in 1794 stierf, eene nieuwe aanwinst door de geheele overmeestering der groote stad *Delhi*, het laatste overschot van het door hun voor lang verzwakte Mongolsche rijk, en de gevangenneming van den laatsten groot-mogol SHAH ALLUM. Ook veroverden zij in 1788 een groot gedeelte van het Noordwaarts van *Delhi* liggende gebied van den ZAHED *Chan*, en bragten zijnen zoon en opvolger CHOLAM KANDIR eene volkomene nederlaag toe. In den jongsten tijd verbonden zij zich met de *Engelschen* tegen den gevreesden TIPPO SAIB, en verwierven, bij eenen voor hen zeer nadeeligen vrede, een groot stuk lands. De heerschappij over *Hindostan* is dus grootendeels in handen der *Maratten*, en wordt hun alleen nog door de *Engelschen*, en de in het Noordelijk gedeelte magtig gewordene *Seiks* betwist; doch hunne dapperheid, hunne uitmuntende krijgstucht en ruiterij zouden waarschijnlijk alle deze hinderpalen spoedig overwinnen, en zelfs alle *Europeërs* uit *Hindostan* verdrijven, indien niet inwendige onlusten en oorlogen, die door hunne vijanden gestadig worden aangevuurd, hen onophoudelijk onderling verdeelden en verzwakten.

MARAVEDI. De kleinste van alle Spaansche koperen munten, welke thans zeer zeldzaam is, en alleen in het rekenen nog gebruikt wordt. Men had echter, in oude tijden, ook gouden en zilveren munten, die men *Maravedi's* noemde.

MARBURG. De hoofdplaats van *Opper Hesfen*, in het keurvorstendom *Hesfen*, aan de *Lahn*, met 6 poorten, eene voorstad en omtrent 6,470 inwoners, die van de universiteit en collegien bestaan, en verder eenige fabrijken hebben. Zij hangt genoegzaam aan eenen berg, op welks bovenste gedeelte een slot ligt, en heeft eene Pro-

testantsche universiteit, reeds in 1527 aldaar gesticht. Zij ontving, onder de regering van den tegenwoordigen keurvorst, aanmerkelijke ondersteuningen, en had in 1816 niet minder dan 28 gewone, en 5 buitengewone hoogleeraren. Bij dezelve bevinden zich een landhuishouw- en heelkundig instituut; een ontleedkundig theater, met eene verzameling van uitgelezene preparaten; een wel ingerigt huis voor de verloskunde, en eene aanzienlijke boekerij. Onder de Luthersche kerken is die van *St. Elizabeth*, met hare fraaije gedenkstukken, merkwaardig. Er is ook eene industrie-school, een werkhuis, een hospitaal, twee ziekenhuizen enz.

MARCASIT. Zwavel-kies, ijzer-kies; eene metaalaardige zelfstandigheid van eene klokspijs gele kleur, trapswijze eensdeels in het goudgele, anderdeels in het staalgraauwe afdalende; dikwijls duivenhals-kleurig, of tombackbruin aangeslagen; metaalglanzig en veelal zoo hard, dat zij aan het vuurslag vonken, en tevens eenen zwavelreuk van zich geeft. Behalve het door zwavel verërtste ijzer, bevat dezelve ook somtijds goud, zilver, arsenicum enz. Men vindt er 3 hoofdsoorten van, die zich in velerlei gedaanten vertoonen, en op onderscheidene wijze gekristallizeerd zijn, namelijk *gemeene zwavel-*, *straal-* en *water-kies*, waarvan de beide laatste eene helderer kleur, dan de eerste hebben. De kies, inzonderheid de eerstgenoemde soort, dient om er zwavel, aluin en ijzer-vitriool van te winnen, en werd voorheen in *Duitschland*, op schietgeweer, in plaats van vuursteenen gebruikt. Voor het overige wordt de *Wismuth* bij de drogisten en kruidmengers ook *Marcasit* genoemd, en geven de alchymisten aan alle onrijpe metalen denzelfden naam.

MARCELLUS. (M. Claudius) Een beroemd Romeinsch veldheer, die in den tweeden Punischen oorlog, het eerst, gelukkig tegen Hannibal streed, en reeds vroeger als consul, in het 531ste jaar van *Rome*, groote blijken van moed en dapperheid gegeven had. Hij overwon den aanvoerder der *Galliers*, Viridomarus, die hem tot een tweegevecht had uitgedaagd; en het gevolg dezer zegepraal was de volkomene overmeestering van *Opper-Italië*, bij welke gelegenheid de senaat, bij een uitdrukkelijk besluit, verklaarde, dat hij de *Insubriërs* en *Germanen* bedwongen had. Dit is het eerst, dat de *Germanen* in de Romeinsche geschiedenis genoemd, en het laatst, dat van een persoonlijk tweegevecht onder veldheeren gewag gemaakt wordt. Toen kort daarna de tweede Punische oorlog uitbarstte, trok Marcellus, na den ongelukkigen slag bij *Canaea*, tegen Hannibal op, en noodzaakte de *Chartagers*, om met verlies terug te trekken. In een nader gevecht werd Hannibal mede tot den aftogt gedwongen, waarop Marcellus eindelijk, in het jaar 539 van *Rome*, te gelijk met den beroemden Fabius Maximus Cunctator, tot het consulaat verheven werd. Naderhand verrigtte hij in zijne provincie *Sicilië* verscheidene dappere daden, waaronder de belegering van *Syracuse* de merkwaardigste is, welke stad zich eindelijk zonder eenige

voor-

voorwaarden aan hem overgaf. Hierdoor de plundering niet kunnende verhinderen, beval hij, om geenen *Syracufer* te dooden; doch zijne verbitterde foldaten vermoordden nogtans verfcheidene inwoners, en onder dezen ook ARCHIMEDES. De *Syracufers* zich te *Rome* over zijne wreedheid beklaagd hebbende, werd hij wel vrijgefproken, doch verruilde vrijwillig de provincien, en bleef in *Italië*, waar hij den oorlog tegen HANNIBAL voortzettede; doch eindelijk, in het jaar 545 van *Rome*, in het zestigfte van zijn leven, fneuvelde, nadat hij vijfmaal het confulaat bekleed had. HANNIBAL liet zijn lijk onder de grootfte eerbetuigingen verbranden, en zond de asch in eene kostbare lijkbus aan zijnen zoon. Zijn geflacht bloeide langen tijd en telde verfcheidene confuls, tot dat het met den zoon van OCTAVIA, de zuster van AUGUSTUS, uitftierf.

MARCHE. (La) Arrondisfement en ftad van het Groot Hertogdom *Luxemburg*, de laatfte ook wel *Marche en Famine* genoemd, en door het eeuwig edict, in 1677 aldaar gefloten, bekend. Zij telt 1450 inwoners, die ijzer- en kant-fabrijken, in den omtrek fmederijen en gieterijen hebben, en tevens van de veeteelt en den veehandel beftaan.

MARCHESI (LUIGI), ook MARCHESINI genoemd, werd in 1755 te *Milaan* geboren, en was een der beroemdfte *Sopranisten* (discant-zangers), die zich reeds in zijne teederfte jeugd als liefhebber op den waldhoorn liet hooren. Door kunstkenners aangemoedigd, verliet hij heimelijk zijn ouderlijk huis, en onderwierp zich te *Bergamo* aan de castratie; ging eindelijk naar *Duitschland*, om zich verder te oefenen, en keerde vervolgens naar zijn vaderland terug, waar hij overal verbazing en bewondering verwekte. Inzonderheid werd hij te *Florence* in 1779, en in het volgende jaar te *Milaan*, met de hoogfte geestvervoering ontvangen, en ontving in 1782 van de akademie te *Pifa* eenen opzettelijk voor hem vervaardigden gedenkpenning. In *Turin*, werwaarts hij op eene jaarwedde van 1000 dukaten beroepen werd, bood hem de keizer van *Rusland* als grootvorst, bij zijn toenmalig verblijf aldaar, een jaargeld van 5000 dukaten aan, wanneer hij hem naar *Petersburg* wilde volgen; doch het fchijnt dat dit laatfte eerst in 1786 gefchied zij, na dat hij zich vooraf te *Rome* en in 1785 te *Weenen* had laten hooren. *Berlijn* genoot zijne tegenwoordigheid in 1787, waarna hij in het volgende jaar te *Londen* optrad, waar hem van de ondernemers der Italiaanfche opera, voor éénen winter, 1500 pond ft., een *benefit* voor hem zelven, en vrije reiskosten werden toegelegd. De zuiverheid en helderheid zijner ftem wekte een ieders verwondering, en ten aanzien van zijnen voordragt ftelde men hem nog boven FARINELLI. Ook in zijne houding en gebaren was hij zeer beroemd. Hij ftierf te *Milaan* in het jaar 1792.

MARCUS, de Evangelist, is volgens het berigt van oude kerkelijke fchrijvers dezelfde, die men uit de gefchiedenis der Apostelen,

als den veeljarigen reisgenoot van PAULUS en PETRUS op hunne togten, onder den naam van JOHANNES MARCUS, leert kennen. Zijne moeder MARIA was gewoonlijk onder het gevolg van JEZUS, en zijn huis te *Jeruzalem* diende tot herberging der Apostelen. Hij heeft dus gedeeltelijk zelf beleefd, of van ooggetuigen vernomen, wat hij in zijn Evangelie van JEZUS verhaalt. Het is blijkbaar, dat hij fchreef voor Christenen uit de Heidenen, doch niet volkomen zeker, of zijn Evangelie het eerst te *Rome*, of te *Alexandrie*, waar hij gemeenten geflicht had, dan wel te *Antiochie* is gelezen geworden. Hij onderfcheidt zich van de overige door eene bondige kortheid, waardoor hij veel, dat met de waardigheid van den *Mesfias* zamenhing, en voornamelijk voor de Joodfche Christenen van belang zou zijn, voorbij ging. Zijne echtheid is nooit in eenigen twijfel getrokken.

MARENGO. Stadje in *Piemont*, aan de *Bormida* gelegen, met 2200 inwoners, en bijzonder door den merkwaardigen flag van den 14den van Zomerm. 1800 bekend.

MARGGRAF. (AND. SIGISM.) Een beroemd fcheidkundige, in het begin der 18de eeuw te *Berlijn* geboren, waar hij ook in 1781 ftierf. Het fcheidkundig onderzoek der metalen heeft in dit opzigt veel aan hem te danken. Hij leverde eene volkomen *analyfis* (ontleeding) der harde fteenen, en droeg niet weinig bij tot de invoering eener eenvoudige, en duidelijke methode in fcheidkundige bewerkingen. Na dat hij langen tijd de *platina* had bearbeid, verrijkte hij de delfftofkunde met de ondekking van den bruinfteen, en meer andere van groot belang. Zijne onderfcheidene fcheidkundige fchriften kan men vinden in de verhandelingen der Berlijnfche akademie, waarvan hij, gelijk van meer anderen, lid was.

MARIA, de moeder van JEZUS, van welke ons flechts weinige, doch genoegzame trekken bekend zijn, om ons in hare zoowel verdiende achting te bevestigen. Volgens de Evangelifche verhalen was zij eene Joodfche dochter van een godvruchtig en onbefproken gedrag, die, uit het verarmd geflacht van DAVID afftammende, te *Nazareth*, eene kleine ftad in *Gallilea*, in ftille afzondering leefde, en aan eenen timmerman, JOZEF, mede uit dat geflacht afkomstig, verloofd was, toen haar een Engel of Hemelbode verfcheen, die haar aankondigde „ dat zij welgevallen in de oogen van God gevonden had, en „ eenen zoon zoude ter wereld brengen, dien zij JEZUS zoude heeten, en een zoon des Allerhoogften zoude genoemd worden"; er op de vraag van MARIA: *hoe zal dat wezen? dewijl ik geenen man bekenne?* bijvoegende, „ dat de heilige geest over haar zou „ komen en de kracht des Allerhoogften haar zou overfchaduwen, „ waarom het heilige, dat uit haar geboren zou worden, Gods zoon „ zou genoemd worden." Offchoon nu wel MARIA te *Nazareth* woonde, beviel zij echter te *Bethlehem*, een gering vlek of ftadje in *Judea*, alwaar ook koning DAVID geboren was, en werwaarts zij

ter gelegenheid van eene, door den Romeinfchen keizer bevolene, befchrijving des Joodfchen volks, verpligt geweest was, met haren ondertrouwden man JOZEPH te reizen. Voorts vinden wij van MARIA opgeteekent, dat zij haar kind JEZUS, volgens de Joodfche wet, liet befnijden; toen de dagen harer reiniging vervuld waren hetzelve in den tempel aan den Heere voorftelde, en vervolgens met hem en JOZEPH naar *Egypte* moest vlugten, om zich voor de moordlust van HERODES te beveiligen, die bevolen had, om alle kinderen in *Bethlehem* en deszelfs landpalen, 2 jaar en daar beneden oud, te doen ombrengen. Na den dood van dien vorst keerde JOZEPH en MARIA met JEZUS naar *Nazareth* terug, en reisden jaarlijks op het paaschfeest naar *Jeruzalem*, waar zij hunnen zoon, die hun ontweken en nu flechts 12 jaar oud was, na drie dagen angstvallig gezocht te hebben, eindelijk in den tempel, zittende onder de leeraren, hen hoorende en ondervragende, wedervonden. Behalve deze weinige bijzonderheden vinden wij bij de Evangelisten niets verders van de levens-omftandigheden van MARIA opgeteekent, dan alleen, dat zij zich met JOHANNES onder het kruis van JEZUS bevond, die haar aan de zorgen van dezen zijnen geliefden discipel als zijne moeder aanbeval. Niet onwaarfchijnlijk heeft zij aan de hand van JOHANNES haren overigen levensweg afgelegd; doch van hare verdere lotgevallen en eindelijken dood fpreken de Evangelisten niets, zoo min als van hare voorgegeven Hemelvaart.

Reeds op het einde der 4de eeuw deden zich onder de Christenen eenige aanhangen op, die MARIA of te veel of te weinig, vereerden. Onder de eerften bevonden zich Thracifche of Schytifche vrouwen, die, naauwelijks tot het Christendom overgegaan, en nog vol waren van de Heidenfche denkbeelden omtrent eene moeder der goden. Zij kwamen naar *Arabië*, voerden aldaar eenen plegtigen eerdienst voor haar in, en dienden haar door gebeden, omgangen en offers. Ook droegen fommige godgeleerden het gevoelen, dat MARIA altijd maagd zou gebleven zijn, als een punt van geloof voor, en noemden eenen in *Arabië* opgekomen aanhang, die MARIA voor de wezenlijke vrouw van JOZEPH, en de moeder van verfcheidene, bij hem verwekte kinderen hield, *Antidikomaniotiten*, dat is tegenftrevers van MARIA. Reeds in de 6de eeuw heeft de Christelijke kerk aangevangen, feesten ter harer eere te vieren, waarvan die van MARIA's *Ontvangenis*, *Reiniging*, *Hemelvaart* en anderen, in verfcheidene Protestantfche, landen, behouden zijn. De Griekfche en Katholijke Christenen, gelijk ook de Schismatifche kerken, in het Oosten, vieren, behalve de genoemde feesten, ook nog andere ter eere van MARIA; doch heeft dat van hare *onbevlekte Ontvangenis* alleen bij de Katholijke kerk plaats. Hetzelve ontftond in 1145; maar werd later, uit hoofde der tegenfpraak, welke deze leer bij de *Dominikanen* ontmoette, niet algemeen in acht genomen. De vereering van MARIA heeft het gevoelen in de

wereld gebragt van het wonderdadig vermogen van verfcheidene, oude MARIA beelden, waarvan inzonderheid die te *Loretto* in *Italie* en te *Czenftochau* in *Polen* nog tegenwoordig den naam hebben, dat zij door hunne wonderdadige krachten alle ziekten, aan ziel of ligchaam, kunnen genezen.

Als fterren van den tweeden rang fchitteren in de Evangelifche gefchiedenis nog andere MARIA's, als: 1. MARIA van *Bethanie*, de zuster van LAZARUS, de leergierigfte leerlinge, en hartelijkfte vereerfter van JEZUS, die haar zelfs met zijne vriendfchap verwaardigde, en den onvergankelijkften lof toezwaaide. (*) 2. MARIA MAGDALENA, die aan den Heiland de herftelling van eene zware ziekte te danken had, en daarvoor hare erkentenis, door de opregtfte verkleefdheid, aan hem betoonde. Zij diende hem met haar vermogen; verzelde hem op zijne reistogten; weent onder zijn kruis; is de laatfte bij zijne begrafenis, en de eerfte, die op den dag zijner opftanding naar zijn graf fnelt, en haren herrezenen meester weder ziet. Eene verouderde, door de kunst, zoowel als door de kerk, geheiligde dwaling verwisfeld deze vrouw met de ongenoemde *zondares* te *Nain*, die door JEZUS, uit hoofde van haar berouw, en de opoffering, die zij deed, om zijne voeten te zalven, vergeving harer zonden ontving. (†) 3. MARIA, de vrouw van CLEOPHAS, de moeder van den Apostel JAKOBUS, en 4. MARIA, de zuster van de moeder des Zaligmakers, welke wij beiden onder zijn kruis en bij zijn graf ontmoeten, en waarfchijnlijk reeds vroeger onder zijn gevolg geweest zijn.

MARIA ANTOINETTE, (bij haren geheelen naam MARIE ANTOINETTE, JOSEPHE, JEANNE), van *Lotharingen*, aartshertogin van *Frankrijk*, was de dochter van keizer FRANS I en MARIA THERESIA, en werd in 1755 in *Weenen* geboren. Zij genoot eene zorgvuldige opvoeding, welke zij ter verkrijging van menigvuldige kundigheden bezigde, en boeide door hare natuurlijke, bevallige fchoonheid het hof harer moeder, toen zij hetzelve verliet, om met den Dauphin van *Frankrijk*, naderhand LODEWIJK XVI, te huwen. Als koningin zocht zij de harten harer onderdanen door werken van liefde en weldadigheid te winnen, en toonde dit inzonderheid in den fellen winter van 1788, door haren ruimen onderftand aan noodlijdenden; doch ook omtrent dezen tijd begon de laster over haar zedelijk gedrag en karakter een nadeelig licht te verfpreiden, en klaagde men haar in openlijke gefchriften wegens allerlei intrigues aan. Dan offchoon ook de gefchiedenis deze befchuldigingen, waarvan geene immer bewezen is, en vele op haar zelve reeds onwaarfchijnlijk zijn, moet verwerpen, vordert echter de pligt der waarheid, dat men erkenne, dat de koningin er zelve aanleiding toe gegeven heeft. Van eene levendige verbeelding zijnde, vertoonde zij daar-

(*) MATTHEUS XXVI vers 13.

(†) LUCAS VII vers 36 tot 50.

daardoor dikwijls den schijn van ligtzinnigheid, en somtijds van vermomming; terwijl haar rusteloos karakter haar dikwijls tot verandering, involging van allerhande modes, en gedurige afwisseling van vermaken voerde. Hierdoor werden groote geldsommen aan nuttiger oogmerken onttrokken; doch nog meer benadeelde zij zich door dat zij hare waardigheid en aanzien niet handhaafde; zich niet aan de strenge etikette onderwierp, en daaromtrent geene de minste aanmerking konde verdragen. Dit gaf haren vijanden aanleiding, om te verspreiden, dat zij *Oostenrijks-gezind* gebleven, en eene geborene vijandin der *Franschen* was. De bekende historie van het halssnoer, hetwelk op den naam der koningin gekocht, doch waarvan bewezen was, zij daartoe geenen last had gegeven, gaf nieuwe stof tot beschuldigdat ging; en dit geval moest natuurlijk op haar karakter eenen zeer nadeeligen invloed hebben, en hare dagen vergiftigen. De schuld des rijks tot eene onmatige hoogte geklommen zijnde, riep men, onder CALONNE, de standen bijeen: de koningin woonde de eerste opening dezer vergadering, in eene eenvoudige kleeding, bij; maar ook van dit oogenblik af was hare gewone vrolijkheid verloren. Onophoudelijk betuigde zij hare gehechtheid aan haren gemaal en hare kinderen; doch het gevoel harer grootheid, welke zij door de omwenteling meende beleedigd te zien, werkte bij haar te sterk, om zich in beslissende oogenblikken eenigermate naar het gevoelen des volks te kunnen schikken. Veel voordeeliger vertoonde zij zich in de gevaarlijkste tijdstippen, waarin het op waarde en persoonlijken moed aankwam, en één enkelde harer blikken genoegzaam was, om het volk in toom te houden, waarvan de afschuwelijke, genoeg bekende, gebeurtenissen van 5 en 6 van Wijnm. 1789, en de niet min gevaarlijke tooneelen in het koninklijk slot te *Versailles*, op den 20sten van Zomerm. 1792, de doorslaanste blijken opleveren. Zij verzelde den koning op zijne vlugt naar *Varennes*, en verklaarde, toen zij van daar in de *Tuilleriën* waren terug gebragt, aan gemagtigden, die haar ondervroegen, „ dat, daar de koning met „ zijne kinderen wenschte te vertrekken, haar niets konde weer„ houden, om hem te volgen; dat zij sedert 2 jaar genoeg getoond „ had, hem nooit te zullen verlaten, en dat zij daartoe te meer was „ aangespoord door de vaste overtuiging, dat haar gemaal zich niet „ buiten *Frankrijk* zoude begeven, waartegen zij ook alles zoude „ hebben aangewend, om dit te verhinderen."

Op dezen storm volgde eene korte stilte. Den 10 van Oogstm. 1792 stelde de koningin, die besloten had, haar leven te wagen, alles te werk, om haren gemaal te bewegen, om met de wapens in de hand den dood te trotseren; volgde hem in den tempel, en vertoonde in dit treurvol verblijf de geheele onverzettelijkheid van haar karakter. Na de teregtstelling haars gemaals verzocht zij der conventie alleen om rouwkleederen, die zij tot haren dood droeg. Den 4 van Zomerm. 1793 werd zij van haren zoon gescheiden, den

5 van Oogstm. daaraanvolgende naar de conchergerie overgebragt, en den 15 van Wijnm. verhoord. Men beschuldigde haar van 's rijksgeldmiddelen verspild; de openbare schatkist uitgeput; daaruit sommen aan den keizer gegeven; met de buitenlandsche vijanden onderhandeld, en de binnenlandsche onlusten begunstigd te hebben. Zij antwoordde onverschrokken op alle vragen; doch werd, offchoon men vruchteloos eene menigte van getuigen tegen haar gehoord had, ten dood veroordeeld. Zij hoorde haar vonnis met gelatenheid; beklom den volgenden morgen, nadat zij eenen tamelijk gerusten nacht had doorgebragt, moedig de kar, die haar naar het schavot voerde, en onderging haar doodvonnis met eene voorbeeldelooze standvastigheid, in den ouderdom van nog geen 38 jaar.

MARIA, koningin van *Engeland*, dochter van HENDRIK VIII, en van deszelfs eerste gemalin KATHARINA, was na den dood van EDUARD VI, in 1553, de naaste erfgenaam der kroon, en het was alleen hare blinde gehechtheid aan de Katholijke kerk, en haar onverzoenlijke haat tegen de Protestanten, welke den Protestantschen EDUARD, op aandrang van den hertog van *Northumberland*, aanleiding gaf, om de opvolging op den troon, bij uitersten wil, aan JOHANNA GRAY, eene verre bloedverwante, die zoowel door haar verlicht verstand en hare geleerdheid, als door haar voortreffelijk karakter, uitmuntte, en tevens in den Protestantschen godsdienst was opgevoed, over te dragen. JOHANNA werd dan ook aanstonds na zijnen dood als koningin uitgeroepen; doch het grootste gedeelte der natie en zelfs van het leger verklaarden zich voor MARIA, die een nader en meer gegrond erfregt had. De ongelukkige JOHANNA werd hierop na weinige dagen onttroond, en MARIA ging in hare wraak zoover, dat zij haar, benevens haren gemaal en vader, den hertog en verscheidene harer aanhangers, in 1554, openlijk liet onthoofden. Dan deze waren niet de eenigste slachtoffers, welke onder hare regering vielen: opgehitst door den bloeddorstigen en dweepzieken bisschop en grootkanselier ST. GARDINER, die haar geheel in zijne magt had, werden tallooze Protestanten ten dood gedoemd, en zag men overal brandstapels rooken; zelfs moest de edele aartsbisschop van *Canterbury*, THOMAS CRAUMER, een der merkwaardigste hervormers der Engelsche kerk, in 1556 dien beklimmen. Volgens HUME werden, binnen 3 jaar, 5 bisschoppen, 21 geestelijken, 8 edellieden, 84 burgers, 100 landlieden, dienstboden en ambachtslieden, 55 vrouwen en 4 kinderen, ter zake van den godsdienst, ten vure gedoemd. De meeste Protestanten gingen met eene onverschrokkene standvastigheid den dood te gemoet: het rijk werd ontvolkt, en de inwendige welvaart ging geheel verloren. Ook in andere gevallen, waarin geen verkeerde godsdienstijver haar bestuurde, handelde zij niet minder wreed. Een Jury had, bij mangel aan genoegzaam bewijs, eenen vermeenden stichter eener zamenzwering vrijgesproken; doch MARIA nam de gezworenen gevangen, legde hun eene geldboete van 1000

en

en 2000 pond ft. op, en hield den vrijgefprokenen 2 jaar lang in hechtenis. In 1554 huwde zij met PHILIPPUS II, erfprins, en naderhand koning van *Spanje*: een huwelijk, hetwelk voor het rijk zeer nadeelig was, want haar gemaal wikkelde *Engeland*, in 1557, in eenen oorlog tegen *Frankrijk*, waarbij de laatfte Engelfche bezittingen in dat land, waaronder *Calais*, in 1558, geheel verloren gingen, en tevens de groote invloed, dien *Engeland* federt eeuwen in dat rijk gehad had, in eens ophield. MARIA, reeds federt eenigen tijd onpasfelijk, trok zich het verlies van *Calais* dermate aan, dat zij kort daarna in hetzelfde jaar ftierf, waarna ELIZABETH (*zie aldaar*), eene ijverige befchermfter der Protestanten, den troon beklom.

MARIA LICHTMIS. Een voorname heilige dag der Roomsch Katholijken, op den 2den van Sprokkelm. van ieder jaar invallende, en gewoonlijk *vrouwendag* genoemd, dat is de dag der *lieve vrouw*, zoo als de Roomschgezinde Christenen de Moeder onzes Heeren noemen. Eigenlijk moet men onder de gezegde benamingen, *Maria Lichtmis* of *Vrouwendag*, volgens de inftelling verftaan de viering der gedachtenis van het voleindigen van den tijd der reiniging, bij eene uitdrukkelijke wet, volgens *Levitikus* 12 v. 1 en vervolgens voorgefchreven, en dus ook aan MARIA, waaraan ook door haar, volgens LUKAS 2 v. 22 enz. voldaan werd: diensvolgens beteekent MARIA *lichtmis* eigenlijk: „ feestdag, ter gedachtenis der, door MARIA, „ volgens de Joodfche wet, betreffende de kraamvrouwen, volbragte „ reiniging.'. De bijvoeging van *Lichtmis* heeft haren oorfprong te danken aan de brandende waslichten of kaarfen, welken men oudtijds, op gezegden dag, of onder het doen der mis, in de kerken bragt, omdroeg, en door den dienst des priesters plegtelijk wijdde. Men wil, dat deze feestdag door keizer JUSTINUS omtrent 542, of door zijnen opvolger JUSTINIANUS is ingefteld, ter gelegenheid eener zeer fterke aardbeving, zware pestziekte en andere droevige gebeurtenisfen, welke *Konftantinopel* en omliggende ftreken te beurt vielen.

MARIA VAN MEDICIS, de dochter van FRANS II *van Medicis*, Groot-hertog van *Toskane*, werd te *Florence* geboren, en huwde in het jaar 1600 aan den koning van *Frankrijk* HENDRIK IV, na wiens dood zij in 1620 als regentes aan het hoofd van het rijksbeftuur optrad. De hertog D'EPERNON had het parlement gedwongen, om haar het regentfchap op te dragen; een regt, hetgeen tot hiertoe alleen aan de algemeene ftenden toekwam. MARIA, tevens regentes en voogdes over haren minderjarigen zoon LODEWIJK XIII, gaf den grooten SULLY zijn ontflag, en liet zich door Italiaanfche en Spaanfche gunftelingen leiden. De ftaat verloor zijn aanzien van buiten, en werd van binnen door magtige grooten verfcheurd. Bij een verdrag, in 1616 gefloten, werden wel alle de eifchen aan de misnoegden toegeftaan; doch de partijzucht openbaarde zich eerlang op nieuw, vermits men over het algemeen over het gedrag van MA-

RIA

RIA te onvrede was, die zich geheel aan den maarfchalk D'ANCRE en zijne echtgenoote GALIGAI, de onbefchaamfte gunftelingen, die immer den troon omringden, liet befturen. De dood van den maarfchalk, die op bevel van LODEWIJK XIII vermoord werd, maakte aan den burger-oorlog een einde, en MARIA werd naar *Blois* verwezen, van waar zij vervolgens naar *Angouleme* ging. RICHELIEU, toenmaals bisfchop en naderhand kardinaal, bewerkte in 1619 eene verzoening tusfchen de moeder en den zoon; doch MARIA, niet te vrede, dat men de gemaakte overeenkomst niet uitvoerde, ontftak eenen nieuwen oorlog; maar moest zich fpoedig onderwerpen. Na den dood van haren vervolger, den connetable DE LUYNES, ftond zij aan het hoofd van den ftaatsraad, waarin zij, om haar aanvankelijk gezag te bevestigen, RICHELIEU, haren gunfteling en intendant, plaatfte; doch naauwel ijks had de kardinaal het toppunt zijner grootheid bereikt, of hij deed zijner weldoenfter gevoelen, dat hij niet meer van haar afhankelijk was. Sedert verzuimde MARIA niets, om hem weder ten val te brengen, en ontwrong aan LODEWIJK XIII, toen deze te *Lyon* gevaarlijk krank werd, de belofte, om hem van het hof te verwijderen. De koning trachte wel na zijne herftelling, om beiden te verzoenen; doch MARIA was daartoe niet te bewegen. De vorst, wien deze hare hardnekkigheid mishaagde, befloot nu, om haar op te offeren, en liet eenen geheimen ftaatsraad beleggen, waarvan de kardinaal de ziel was, die in eene lange, doch gebrekkig geftelde redevoering aantoonde, dat hare of zijne verwijdering noodzakelijk was; hierop van gevaren fprak, die den ftaat van binnen en buiten dreigden, en den koning zoo beangst maakte, dat deze zich, zonder de onderfteuning van zijnen eerften ftaatsdienaar, voor verloren hield. Allen, die de vergadering bijwoonden, verfterkten, deels uit vleijerij, deels uit vrees, den koning in zijn gevoelen, die ook nu daarbij zoo veel te ftandvastiger volhardde, toen de kardinaal hem diets maakte, dat zijne moeder haren tweeden zoon, GASTON, ten troon wilde verheffen. Ingevolge van dit een ander werd haar het flot te *Compiegne* tot eene verblijfplaats aangewezen; doch alle hare vrienden en aanhangers werden of gebannen, of in de *Bastille* gezet. MARIA, weldra gevoelende, dat zij te *Compiegne* met de daad gevangen was, nam nog in hetzelfde jaar de vlugt naar *Brusfel*, eischte meermalen van het parlement regt, en ftierf in 1642 te *Keulen*, in behoeftige omftandigheden. — *Parijs* heeft aan haar het prachtig paleis *Luxemburg*, fraaije waterleidingen, en de openbare wandelplaats *Cours- la Reine* te danken.

MARIA STUART, de dochter van JACOB V, koning van *Schotland*, en van MARIA van *Lotharingen*, was flechts weinige dagen oud, toen zij in 1542 haren vader verloor, die haar als zijne eenige erfgename het rijk naliet. HENDRIK VIII, koning van *Engeland*, wilde haar door den echt aan zijnen zoon EDUARD verbinden; doch de weerzin, dien men in *Schotland* tegen dit huwelijk aan den dag leg-

legde, veroorzaakte, dat MARIA, eerst 5 jaar oud, naar *Frankrijk* gezonden, aldaar aan het hof opgevoed, en in 1558 aan den dauphin, naderhand koning FRANS II, door het huwelijk verbonden werd. Het heerlijkste lot scheen eener vorstin beschoren, die door de fortuin, zoowel als door de Natuur, met gunsten overladen werd. Zij vereenigde met eene uitstekende schoonheid een geoefend verstand en een edel grootmoedig hart; werd door haren gemaal bemind en door een hof geëerbiedigd, dat, bij zijne zucht voor wetenschappen, tevens nog de beschaafde zeden bewaard had, welke FRANS I bij hetzelve had ingevoerd. De Fransche dichters bezongen om strijd hare betooverende bevalligheid, hare zachte deugden en hare uitmuntende talenten; doch na verloop van 18 maanden hield deze begoocheling op. FRANS II stierf in 1560, en zijn minderjarige broeder, KAREL IX, volgde hem, onder de voogdijschap van zijne heerschzuchtige moeder KATHARINA VAN MEDICIS, in de regering op. MARIA STUART zag spoedig, dat zij nog maar alleen in *Schotland* koningin was, en was dus genoodzaakt, om derwaarts terug te keeren, alwaar zij in 1565 aan HENDRIK STUART DARNLEY, haren neef, huwde, bij wien zij JACOB I, naderhand koning van *Engeland* en *Schotland*, ter wereld bragt. MARIA, die zich alleen door de schoonheid van DARNLEY had laten verblinden, ontdekte spoedig, dat hij een zwak, verachtelijk man was, en hield zich van hem terug. Dit, en de gunst, welke een Italiaansch zanger, DAVID RIZZIO, bij haar genoot, ergerde den koning dermate, dat hij, door eene gewapende magt vergezeld, in het vertrek drong, waar zij alleen met den zanger en de gravin ARGYLE spijsde. RIZZIO werd in het aanzien der koningin omgebragt, die sedert 5 maanden zwanger was; doch waaromtrent men niets deed, om deze ongelukkige te redden. „ Ik wil niet meer weenen," zeide zij na dit verschrikkelijk tooneel, „ maar alleen op wraak bedacht „ zijn." Mogelijk was RIZZIO niets meer dan een vertrouwde van MARIA: een gevaarlijk man, de graaf BOTHWELL, nam althans zijne plaats in; en deze nieuwe verbindtenis was de oorzaak van den dood des konings, die te *Edinburg* in een op zich zelven staande huis in de lucht sprong. MARIA huwde hierop met haren minnaar BOTHWELL, die algemeen voor den moordenaar van haren gade gehouden werd; doch deze verbindtenis had ongelukkige gevolgen. De Schotsche stenden noodzaakten de koningin, om de kroon aan haren minderjarigen zoon JAKOB, onder het regentschap van den graaf MURRAY, af te staan, waartegen zich MARIA, met haren geringen aanhang, met de wapens wilde verzetten; doch in 1568 bij *Glasgow* geslagen, en tot de vlugt naar *Engeland* genoodzaakt werd. ELIZABETH ontving haar wel in *Carlisle* met allen behoorlijk eerbewijs; doch gaf haar tevens te kennen, dat, daar het algemeen gevoelen haar voor den moordenaar van haren gemaal hield, zij zich dienaangaande moest regtvaardigen. Men benoemde commissarissen

en bragt haar als gevangene naar *Tewskburg*, om haar proces op te maken. Hare deelnemende vrienden vermeerderden haar ongeluk, want er ontſtond eene zamenzwering tegen ELIZABETH, ten einde de koningin MARIA te redden, en mogelijk wel op den Engelſchen troon te plaatſen; doch deze aanſlag werd ontdekt, en verſcheidene der zamenzweerders werden teregt geſteld.

Ondertusſchen werd het lot van MARIA, die vruchteloos de bemiddeling van den paus en den koning van *Spanje* verzocht had, daardoor langs hoe hagchelijker. ELIZABETH achtte zich niet meer veilig op den troon, of gaf dit ten minſte voor, en er werd over MARIA den 5 van Sprokkelm. 1587 een geregtshof benoemd, hetgeen ten aanzien van deszelfs onbevoegdheid en onregelmatige handelwijs de billijkſte afkeuring verdiende, en door MARIA, doch te vergeefs, niet erkend werd; doch voor hetwelk zij eindelijk moest verſchijnen. Deze regtbank had in den kerker te *Fotheringay*, werwaarts men haar had overgebragt, plaats. De aanklagte betrof alleen de zamenzwering, welke zekeren BABINGTON aan het hoofd had. Men legde haar verſcheidene afſchriften van brieven , doch nimmer de oorſpronkelijken, welken zij aan de zamengezworenen zoude geſchreven hebben; de bekentenisſen , door dezen op de pijnbank gedaan, en het getuigenis van eenige harer geheimſchrijvers als zoo vele bewijsſtukken voor; doch MARIA verklaarde BABINGTON niet te kennen, loogchende, dat deze brieven door haar geſchreven waren, en verzocht te vergeefs, dat de geheimſchrijvers in hare tegenwoordigheid mogten gehoord worden. (*) Nadat dit pleitgeding 2 dagen geduurd had, werd zij, als ſchuldig aan eene zamenzwering tegen het leven van ELIZABETH, ten dood veroordeeld. Dit vonnis werd door het parlement bekrachtigd, en door MARIA met de grootſte ſtandvastigheid aangehoord. „ De dood, die aan mijn leven een einde zal maken," zeide zij, „ is mij welkom. Ik hou die ziel onwaardig voor het genot van de zaligheid des hemels, welke te zwak is, om het ligchaam bij den overgang tot de woningen der zaligen te onderſteunen." Zij moest nog velerlei ſmaadheden ondergaan, doch betoonde eene ſtandvastige onderwerping aan haar lot. In plaats van haar eenen Katholijken biechtvader toe te ſtaan, zoo als zij verzocht had, zond men haar eenen Protestantſchen geestelijken, die haar met de eeuwige verdoemenis dreigde, indien zij haren godsdienst niet vaarwel zegde, doch wien zij meermalen dit antwoord gaf: „ ik ben in den Katholijken godsdienst geboren, heb in denzelven geleefd, en zal er ook in ſterven." De uitvoering van haar vonnis op den 18 van Sprokkelm. 1587 bepaald zijnde, ſtond zij 's morgens zeer vroeg op; kleedde zich zorgvuldiger dan gewoonlijk, en wel in een zwart zijden gewaad, om zelfs voor het uiterlijke als eene koningin te verſchijnen, en ging hierop naar haar bid-

(*) WHITAKER, de jongſte geſchiedſchrijver over deze gebeurtenis, heeft het buiten allen twijfel geſteld, dat de gewigtigſte bewijsſtukken, waarvan men zich tegen MARIA bediend heeft, onecht zijn.

bidvertrek, alwaar zij, na het uitstorten van eenige gebeden, zich zelve het avondmaal toediende, waartoe de paus haar eene gewijde hostie gezonden had. Toen de commisfarisfen binnen traden, bedankte zij hun voor derzelver zorg, en voegde er bij: „ de *Engelschen* hebben meermalen hunne handen in het bloed hunner koningen gedoopt: ik ben uit hetzelfde bloed gesproten, en dus heeft mijn dood en hun gedrag niets buitengewoons." Men bragt haar vervolgens in eene zaal, waar een zwart schavot was opgerigt, en nadat zij een aandoenlijk afscheid van hare bedienden genomen en nogmaals gebeden had, ontving zij met de uiterste standvastigheid, in haar 45ste jaar, den doodelijken slag.

Zoodanig was het treurig uiteinde van eene der schoonste vorstinnen van *Europa*, die bijna de helft van haar leven in den kerker had doorgebragt. Behalve haren eenigen zoon, naderhand koning van *Engeland*, JACOB I, liet zij van haren derden gemaal, BOTHWELL, eene dochter na, die den geestelijken stand in *Notre Dame* van *Soissons* aanvaardde. Hare verkleefdheid aan den Katholijken godsdienst, en haar regt op den Engelschen troon waren in de oogen van ELIZABETH hare hoofdmisdaden. Hare schoonheid en talenten, de bescherming, die zij aan de wetenschappen verleende, het gelukkig gevolg, waarmede zij zelve die beoefende, hare standvastigheid in hare laatste oogenblikken, gepaard met hare vroomheid, hebben over hare fouten eenen sluijer gelegd, en de nakomelingschap beklaagt alleen haar ongeluk. Ondertusschen zijn de gevoelens der geschiedschrijvers over MARIA STUART zeer verschillende; wordende zij door sommigen te streng, door anderen te gunstig beoordeeld. Het beste geschiedkundig berigt van haar leven en karakter vindt men in het zakboek van het jaar 1799, dat bij VIEWEG te *Brunswijk* wordt uitgegeven.

MARIA THERESIA. Deze uitmuntende en groote vorstin was de oudste dochter van keizer KAREL VI, en werd in het jaar 1717 geboren. Haar vader bestemde voor haar, na het verlies van zijnen eenigen zoon, alle zijne staten, en had hierom reeds vroegtijdig eene orde van erfelijke opvolging daargesteld, welke onder den naam van *pragmatieke Sanctie* bekend is, en waarvan hij bijna door geheel *Europa*, echter niet zonder vele moeite en opoffering, de vrijwaring bewerkte. Hij stierf in 1740, en liet de geheele Oostenrijksche magt en de geldmiddelen des rijks in eenen zeer ongunstigen staat achter. MARIA THERESIA, eerlang van alle kanten aangevallen wordende, bediende zich FREDERIK II, in 1742, van deze gelegenheid, om zijn regt op *Silezië* te doen gelden; terwijl *Beijeren*, door *Frankrijk* ondersteund, tegen de *pragmatieke Sanctie* opkwam, en zich weldra nog andere mogendheden voor hare vijanden verklaarden. MARIA THERESIA geraakte hierdoor in groote verlegenheid, en het was alleen hare eigene standvastigheid van geest, gepaard met de liefde harer onderdanen, en vooral de ondersteuning

in geld van de zeemogendheden, welke haar in staat stelden, om hare vijanden het hoofd te bieden. Inzonderheid werd zij door de *Hongaren*, in wier armen zij zich wierp, toen zij uit *Weenen* moest vlugten, op de edelmoedigste en krachtdadigste wijze ondersteund. De oorlog eindigde door den vrede te *Aken* in 1748 (*zie aldaar*), waarbij zij wel *Silezië* verloor, en eenige Italiaansche vorstendommen afstond, doch de *pragmaticke Sanctie* in stand bleef, volgens welke zij de eenige erfgename der geheele Oostenrijksche monarchie werd; terwijl haar gemaal FRANS, groothertog van *Toskane*, aan wien zij in 1736 gehuwd was, reeds in 1745 tot keizer was gekroond geworden.

Na den vrede legde zich MARIA THERESIA voornamelijk toe, om hare staten te verbeteren en hare onderdanen gelukkig te maken. Ten aanzien van de regtspleging, het krijgswezen en den handel maakte zij voortreffelijke inrigtingen, en gaf den grooten KAUNITZ, wiens talenten zij spoedig leerde kennen, een groot aandeel aan haar bestuur. Dan de vrede was van korten duur. Het verlies van *Silezië* niet kunnende verduwen, had genoemde staatsdienaar, door middel van madame POMPADOUR, aan welke MARIA THERESIA zich verwaardigde, om eigenhandig te schrijven, niet alleen in 1756 een verbond tusschen *Oostenrijk* en *Frankrijk* voorbereid, maar ten zelfden tijde werden ook de geheime artikelen der traktaten, in 1745 en 1746 tusschen *Oostenrijk* en *Sakse* tegen *Pruisfen* gesloten, bekend, welk een en ander tot den zevenjarigen oorlog aanleiding gaf, die met den vrede van *Hubertsburg* eindigde.

Sedert genoot MARIA THERESIA in haar rijk eene aanhoudende rust, die slechts voor eenen zeer korten tijd in 1778, door den *Successie-oorlog*, werd afgebroken, en had nu tijd, om voor hare landen te zorgen, waaraan zij met schrander beleid en onvermoeiden ijver arbeidde. Na den dood haars gemaals in 1765, nam zij haren zoon JOZEPH II, die zijnen vader nog in hetzelfde jaar in de keizerlijke waardigheid opvolgde, tot mederegent aan. Hare zorg strekte zich tot alle takken van staatswelvaart uit, en haar bestuur was, volgens de aanmerking van BUSCH, het eerste in het huis van *Oostenrijk*, onder hetwelk men zich met ernst op eene goede staatshuishoudkunde toelegde. Ook begunstigde zij de wetenschappen aanmerkelijk, en rigtte voor den grooten VAN SWIETEN, die haar vriend was, een bijzonder gedenkteeken op. Zij was voor het overige ijverig katholijk, doch liet zich daardoor niet van de bevordering van het geluk harer staten aftrekken: zelfs schafte zij nuttelooze feestdagen af, en stelde een perk aan verscheidene misbruiken der katholijke kerk. Over het algemeen vielen onder hare regering, in het Roomsche rijk, gewigtige veranderingen voor, onder anderen de opheffing van de orde der *Jezuiten*, waarin zij bewilligde. MARIA THERESIA had de Oostenrijksche monarchie, welke in het begin harer regering met derzelver geheelen ondergang gedreigd werd, door de onder-

lin

linge betrekking harer ftaten, en door buitenlandfche familieverdragen en anderen, tot het hoogfte toppunt van magt en aanzien opgevoerd, toen zij den 29 van Slagtm. 1780, in den ouderdom van 63 jaar, ftierf.

MARIJLAND. Eene der Noord-Amerikafche provincien, uit 2 fchiereilanden beftaande, aan de *Chefa-Peak-baai*, tusfchen *Penfylvanien*, *Delaware*, *Virginië* en de zee ingefloten. Dit landfchap, dat met *Chefa-Peak-baai*, 524 vierkante mijlen bevat, en omtrent 525,000 inwoners telt, is zeer vruchtbaar in koren, hennep, vlas, ooft, doch inzonderheid in tabak, waarvan jaarlijks omtrent 10,000 vaten naar *Europa* worden uitgevoerd. De Nederlandfche zeelieden gebruiken dezen tabak veel, om te kaauwen. De hoofdftad van *Marijland* is *Annapolis*; doch de fteden *Baltimore* en *Washington* (*zie aldaar*) zijn van meer belang. Kunsten en wetenfchappen zijn er nog niet ver gevorderd.

MARIUS. (CAJUS) Een beroemd Romeinsch veldheer, die voor de *Romeinen*, in den laatften tijd hunner vrijheid, door zijne ongewone dapperheid, aanzienlijke buitenlandfche veroveringen maakte; doch tevens door zijne onverzadelijke eer- en onverdragelijke baatzucht de republiek op hare grondzuilen deed waggelen, en haren volgenden val onmiddellijk hielp bewerken. MARIUS was in eene kleine ftad van *Italië*, *Arpinum*, uit geringe ouders geboren. Uit hoofde van zijne afkomst dus geene aanfpraak op eenige voorregten hebbende, koos hij de krijgskundige loopbaan, waarin hij hoopte roem te verwerven. Hij onderfcheidde zich door fchranderheid, onverzettelijken moed en koelbloedige onverfchrokkenheid in de grootfte gevaren zoo voordeelig, dat de fenaat, bij den oorlog met den Numidifchen koning, JUGURTHA, hem het opperbevel opdroeg, en na deszelfs gelukkigen afloop de eer van den triomf toeftond. Even gelukkig was zijn leger tegen de *Kimbren* en *Teutonen*, welke *Italië* overftroomden. Dan, hoe groot ook zijn roem ware, dien hij behaalde, en hoe ftreelend ook altijd de waardigheid van het confulaat, dat hij meermalen bekleedde, was echter zijne grenzenlooze eer- en lage baatzucht nog niet bevredigd, en meende hij nog naar grooter aanzien en meerdere rijkdommen te moeten ftreven. Zich daartoe van de oneenigheden tusfchen den fenaat en het volk, welke *Rome*, federt den tijd der *Gracchen*, geweldig gefchokt hadden, bedienende, koos hij de partij des laatften; onderfteunde alle de oproerige voorflagen der volkstribunen; berokkende daardoor den bloedigen oorlog tusfchen de *Romeinen* en derzelver *Italiaanfche* bondgenooten, en ftookte eenen nieuwen opftand tegen SYLLA, die aan het hoofd van een leger was afgezonden, om den koning van *Pontus*, MITHRIDATES, te beoorlogen. Dan SYLLA, *Italië* nog niet verlaten hebbende, dwong de aanhangers van MARIUS door de wapenen tot rust; terwijl MARIUS naauwelijks op een fchip naar *Afrika* ontfnapte.

Ondertusfchen bewerkte de niet minder eer- en heerschzuchtige CINNA te *Rome* zijne terugroeping; bezorgde hem het confulaat, en

 gaf

gaf de ſtad aan zijne beleedigde wraak ten prooi. Marius liet door zijne aanhangers overal ſchrik en verwoesting verſpreiden, en nam door de verachtelijkſte gruweldaden wraak over zijne vorige verdrijving uit *Rome*. Dan, zijn uitgeteerd ligchaam, door het onmatig gebruik van wijn nog meer verwoest, bezweek eindelijk, kort nadat hij, na meer gruwelen, den redenaar Antonius had doen ombrengen. Hij ſtierf kort na het aanvaarden van het conſulaat, in het 70ſte jaar zijns levens, en liet onmetelijke ſchatten na, die hij in de burgerlijke onlusten zamengeſchraapt had. Zijne gedaante had iets verſchrikkelijks en afſchuwelijks; doch zijn oog was even zoo doordringend en ſcherp, als zijn geheele gedrag woest en ruw was. Ten voorbeelde hiervan ſtrekt onder anderen zijn ſtoutmoedig gedrag op zijne vlugt voor Sylla, toen hij, zich in de Minturniſche moerasſen ſchuil houdende, doch ontdekt en gekerkerd zijnde, eenen op hem afgezondenen Kimbriër, die hem dooden moest, alleen door zijn gelaat en door de woorden: „*mensch! durft gij* Cajus Marius *dooden*", dermate verſchrikte, dat hij hem ongemoeid liet. Aan eenen Romein, die hem op het verwoest *Karthago* vond, zeide hij: „*zeg, dat gij* Cajus Marius *op de puinhoopen van Karthago hebt gezien*:" woorden, die, wegens hunnen diepen en veelbeteekenenden zin, dikwijls aangehaald worden als een voorbeeld eener ware grootheid.

MARK. Beteekende in vroeger tijd zooveel als grenzen, inzonderheid van een land, de grenspaal of het grensteeken; voorts ook een grensland of eene grensprovincie des rijks, die door Markgraven beſtuurd werd, bij voorbeeld: de *Mark Brandenburg* enz. — Zonder eenige bijvoeging is *Mark* de naam van een graafſchap in den Westphaalſchen kreits, waarvan het Noordelijk gedeelte zeer vruchtbaar is, veel koren oplevert, en eene goede veeteelt heeft; terwijl het Zuidelijke daarentegen zeer woest en rotsachtig is, doch veel ijzererts en eenen ruimen voorraad van goede ſteenkolen bevat, en vele ſtaalfabrijken heeft, waardoor 5000 menſchen worden aan den kost geholpen. — Eindelijk geeft men den naam van *Mark* ook aan een gewigt, hetwelk in verſcheidene ſtaten van *Europa*, tot het wegen van goud en zilver, in den handel gebruikt wordt. Voor goud verdeelt men het Mark in 24 karaten; doch voor zilver in 16 lood, en het lood in 6 grein. Door de *fijne* Mark verſtaat men zuiver goud of zilver, dat met geene onedele metalen vermengd is.

MARKGRAAF was in het oude Duitſche rijk een grensbevelhebber, onder wien, in zaken van oorlog, de overige graven van het grensland ſtonden. Met dit ambt, hetwelk Hendrik I, in de eerſte helft der 10de eeuw, tegen de *Slaven*, *Polen*, en *Noormannen* in *Meisſen*, *Noord-Sakſe* en *Silezië* invoerde, waren de inkomsten eener ſtreek lands verbonden, waarvan het bezit in de 12de eeuw erfelijk, en, met de overige bezittingen van het daarmede beleende grafelijke geſlacht, *Markgraafſchap* genoemd werd. Met dit hooge rijksambt waren regten van landsregering en den

rang

rang van vorst verbonden; doch tegenwoordig is het, op zich zelve, van weinig belang.

MARKIES is in *Frankrijk* de titel van den bezitter van een *Markizaat*, of een adelijk persoon, die tusfchen den hoogen en lagen adel in ftaat. In *Italië* is een Markies in rang boven een' graaf, en in *Engeland* volgt hij op de hertogen.

MARKOMANNEN. Een der voornaamfte oude Duitfche volken, welks naam zoo veel als *grensvolk* beteekent. Sedert den dood van CESAR woonden zij tusfchen den *Donau* en *Rijn*; doch trokken, nadat de *Romeinen* door hunne verovering van *Noricum* en *Pannonie* voor hen gevaarlijk werden, van laatstgemelde rivier terug, en maakten zich, onder hunnen beroemden koning MAROBODUUS, van het voormaals zoo magtig rijk der *Bojers* in *Boheme*, door de *Duitfchers Bojenheim* genoemd, meester. De *Markomannen*, fterker geworden zijnde, en hunnen koning zich aan het hoofd van een voor de *Romeinen* gevaarlijk volkenverbond gefteld hebbende, dat 70,000 man welgeoefende troepen in het veld bragt, moest TIBERIUS in het 6de jaar onzer tijdrekening een vergelijk met hem aangaan; doch werd MAROBODUUS eenige jaren later door de *Cheruskers* geflagen, en moest naar *Italië* vlugten. De *Markomannen*, federt door zijne bloedverwanten geregeerd, pleegden geene vijandelijkheden tegen de *Romeinen* tot op DOMITIANUS, toen zij verfcheidene invallen in het Romeinfche gebied waagden. TRAJANUS en HADRIANUS hielden hen wel in toom; doch onder AURELIANUS vervulden zij geheel *Italië* met fchrik, totdat zij eindelijk in de 5de eeuw geheel werden te onder gebragt, en hun naam zelfs geheel verloren ging.

MARKSCHEIDKUNST. (*Geometria fubterranea*). Zoo noemt men de aanwending der meetkunde en driehoeksmeting op den bergbouw, of de kunst, om de onderaardfche gangen der groeven op de oppervlakte te bepalen en te kenmerken; wordende het merkteeken, waarvan men zich hiertoe bedient, *Markfcheid* geheeten. Deze kunst is voor den bergman onontbeerlijk, en ook door dezen het eerst uitgevonden.

MARLBOROUGH, (*Hertog van*) volgens zijnen eigenlijken naam JOHN CHURCHILL, werd in 1650 in het graaffchap *Devonshire* geboren, en was een der grootfte veldheeren en ftaatsmannen, welke *Engeland* heeft voortgebragt. Hij onderfcheidde zich in de verfchillende oorlogen, welke onder KAREL III, JAKOB II, WILLEM III en de koningin ANNA plaats hadden; klom van vaandrig tot opperbevelhebber des geheelen Engelfchen legers in *Holland* op, en werd door WILLEM III tot hertog van *Marlborough* verheven. Ondertusfchen maakten zijne fchitterende daden den nijd gaande, en werd gemelde prins zoo zeer tegen hem ingenomen, dat hij hem, offchoon hij zich, toen JAKOB II den Engelfchen troon beklom, aan zijne zijde gevoegd had, alle zijne eereposten ontnam, en tot 1698 zonder belooning liet; doch hem toen, tot groote verwondering van

het hof, weder terugriep, en hem federt met nieuwe gunsten overlaadde. Toen de koningin ANNA den troon beklom, bevestigde zij hem in alle zijne waardigheden. In den fuccesfie-oorlog van 1702 tot 1711 behaalde hij zijnen grootften roem, en ftreed hier nu eens alleen, en dan eens in vereeniging met de keizerlijke troepen, met het grootfte beleid en de voorbeeldigfte dapperheid. Ook waren zijne meeste veldtogten zeer gelukkig. In 1702 moesten de *Franfchen*, die federt eene eeuw overwinnaars geweest waren, hunne vestingen aan hem overgeven, en voor hem vlugten. In hetzelfde jaar maakte hij een einde aan den veldtogt in *Vlaanderen*; trok in het volgende met een leger naar *Duitschland*, om den hertog van *Beijeren* de kroon van den Duitfchen keizer te betwisten, en behaalde met de *Oostenrijkers*, bij *Donauwerth*, eene volkomene overwinning. In 1704 leverde hij, in vereeniging met den prins EUGENIUS, den grooten flag bij *Hochftädt*, in 1706 bij *Ramillies*, en in 1709 bij *Malplaquet*, bij welken laatften de Franfche maarfchalk VILLARS, in weerwil van den dapperften tegenftand, door hem overwonnen werd.

Dan, te midden van zoo vele luisterrijke zegepralen ondermijnde de kabaal zijnen roem, en berokkende eindelijk zijnen val. Zijne echtgenoote, SARA, de bijzondere gunstelinge der koningin, verloor door hare onverdragelijke trotschheid de gunst dezer vorstin, en bragt tevens hem in den haat: de partij der *Tories* (die van het volk), welke vurig den vrede wenschte, verkreeg de overhand over de *Whigs*, die op de voortzetting aandrong, en waartoe MARLBOROUGH behoorde, die al de voorflagen van LODEWIJK XIV van de hand wees, van welk een en ander het gevolg was, dat ANNA, in 1713, eenen afzonderlijken vrede te *Utrecht* floot, waarbij *Engeland* wel voordeel had, maar zijnen bondgenoot, den keizer, trouweloos behandelde. MARLBOROUGH werd nu van al zijne posten ontzet, van ontrouw, ontvreemding van 's lands penningen, en andere misdaden befchuldigd, en verkoos eene vrijwillige ballingfchap, gedurende welke hij de verregaandfte lasteringen moest verduren. Na den dood der koningin ANNA, in 1714, keerde hij naar zijn vaderland terug, en werd door GEORGE I in al zijne ambten herfteld; doch had er, wegens zijne door ouderdom verzwakte gezondheid, flechts weinig genot van, en ftierf in 1722, te *Windforledge*, in den ouderdom van 75 jaar.

MARLIJ. Een zeer ijl weeffel van garen, zijde, wol en zijde, of katoen en zijde, waarin fomtijds ook bloemen, of fchetfen van bloemen, geweven zijn. Het wordt alzoo genoemd naar de ftad van denzelfden naam; doch wordt tegenwoordig, behalve in *Frankrijk* en de *Nederlanden*, ook in *Duitschland* vervaardigd, en tot vrouwelijke kleedingftukken gebruikt.

MARMELADE is een gelei, uit kweeën, kerfen, abrikozen, enz. gekookt, hetwelk door de bijvoeging van fpecerijen en fuiker eenen aangenamen fmaak verkrijgt. Zij wordt als confijt gebruikt,

en

en *Italië* en *Frankrijk* leveren de beste foorten: ook krijgt men *Marmeladen* van Oost-Indifche vruchten, die ons over *Engeland* worden aangebragt.

MARMER. Behoort tot het geflacht der kalkfteenen, van welke het zich voornamelijk door eene groote hardheid, fraaije kleuren en deszelfs gefchiktheid, om gepolijst te worden, onderfcheidt. Van hier, dat men reeds vroeg het Marmer voor allerlei kunftfukken bezigde, waarvan die, welke op het eiland *Paros* gevonden worden, de bewijzen opleveren; terwijl de meeste ftukken van oude beeldhouwkunst, welke tot ons gekomen zijn, van deze foort van Marmer, het *Parifche* geheeten, zijn vervaardigd. Het is meest wit, fomtijds bijna blindmakend fneeuwwit; doorfchijnend als gebleekt was, en bezit, uit hoofde van deszelfs aanzien en matten glans, vele voordeelen. Tegenwoordig wordt het Marmer van *Carrara*, in *Italië*, het hoogfte gefchat, omdat het zich goed bearbeiden en in groote ftukken, zonder te bersten, laat breken. Bovendien vindt men in *Italië*, *Frankrijk* en *Duitschland* vele gekleurde en bonte foorten van Marmer, zoo als: onder de Italiaanfche, de zwartachtige *Parangone*, de bonte *Mistio*, de graauwe *Bardiglio*, de roodaderige *Bracatello* enz. Onder de Franfche: de roodbonte *Serancolin*, de zwart en wit geaderde *Barbafan*, en de groene *Campan*, en in *Duitschland:* het marmer van *Blankenburg*, hetwelk in allerhande kleuren voorkomt. Eene bijzonder merkwaardige bastaardfoort is het geelachtig, witte buigzaam Zandmarmer, uit het *Levantiner-dal* aan den *St. Gothard*, hetwelk in platen, wanneer die niet te dik zijn, buigzaam is. Het lost zich moeijelijk in zuren op, en geeft, wanneer men er in het duister op flaat, een phosphoriek licht van zich. —

Gewoonlijk is het witte Marmer, dat men in *Duitschland* vindt, grof van korrel. Eenkleurig grijs Marmer is zeldzaam en duur. Het bonte Marmer, hetwelk men in allerlei kleuren heeft, geftreept, gevlekt, geaderd, gewolkt enz., wordt het meeste en in verfcheidene landen gevonden. In fommige Marmerfoorten ziet men dendritifche, of boomaardige teekeningen, zoo als in het *Alberino;* andere, gelijk het Florentijnsch, (*cittadino ruderato*), vertoonen tevens omtrekken van gebouwen, bouwvallen en allerlei andere figuren. Ook heeft men foorten van Marmer, welke vreemde ligchamen in zich bevatten, als: verfteende zeedieren, fchelpen, en zelfs afdrukfels van planten. Daar het Marmer nu van zulk eene groote verfcheidenheid en fchoonheid is, en zich zeer goed laat polijsten, vervaardigt men er van kleine ftukken, van verfchillende foorten en kleuren, voor de liefhebbers van de natuurlijke historie, en wordt het, uit hoofde zijner uitmuntende eigenfchappen, in de edele bouwkunst tot allerhande beeldhouwwerk gebruikt; gelijk men daar, waar rijkdom en pracht heerfchen, met verrukking befchouwen kan. Zelfs de Marmeren knikkers, of ftuiters, maken eenen niet onaanzienlijken handel uit. Zij worden in *Sakfe*, *Coburg*, *Meiningen* enz. op molens

lens vervaardigd; vervolgens naar de zeesteden vervoerd, van waar men ze als ballast naar de *Indië* medeneemt, en aldaar duur verkoopt.

MARMER-KRONIJK. Ook wel *Arundelsche Marmer-steenen* genoemd, omdat zij door THOMAS HOWARD, graaf van *Arundel*, in 1627 verzameld, en naar *Engeland* vervoerd werd. Deze Kronijk, die men houdt voor het eenig oorspronkelijk werk uit de oudheid, is in de 129ste olympiade, 262 jaar voor onze tijdrekening, vervaardigd; op groote marmer-steenen gegraveerd, en bevatte in haren ongeschonden en staat een tijdvak van 1318 jaar, namelijk van CEKROPS, 1580 tot 262 jaar voor CHRISTUS geboorte. Volgens de meeste schrijvers, die van deze Kronijk gewag maken, zouden deze steenen te *Paros* (om welke reden zij dan ook de *Kronijk van Paros* genoemd worden), doch volgens anderen te *Smirna*, opgedolven zijn. Vele derzelve zijn in de burgerlijke oorlogen verwoest; doch de overgeblevene, slechts tot 354 jaar voor onze tijdrekening loopende, en genoegzaam onleesbaar, door HENDRIK HOWARD, kleinzoon van den verzamelaar, aan de universiteit te *Oxfort*, in 1676, geschonken geworden. Ondertusschen wordt de echtheid dezer kronijk betwist, en is de schrijver eener verhandeling hierover, in 1788 te *Londen* uitgegeven, van oordeel, dat zij verdicht is, en tot op de 16de of het begin der 17de eeuw moet gebragt worden, als ongemeen vruchtbaar geweest zijnde in het voortbrengen van zulke tijdrekenkundige en andere schriften, waaruit deze kronijk gemakkelijk konde worden zamengeflansd (*).

MARMONTEL. (JEAN FRANÇOIS) Een der klassieke schrijvers van *Frankrijk*, welke het vak der schoone kunsten hebben bearbeid. Hij was lid der Fransche akademie, en werd in 1719 te *Bort*, in *Limoisin* geboren. Zijn vader was een kleermaker en bezat een klein landgoed, waarop MARMONTEL zijne kindsche jaren doorbragt. Zijn gelukkige aanleg bewoog zijne ouders, om hem op het kollegie van *Toulouse* te doen. Reeds als jongeling onderscheidde hij zich door eene bondige manier van redeneren; doch nam daarbij eenen stijven verwaanden toon aan, dien zijnen omgang met de wereld, en zijn langer verblijf in de hoofdstad, nooit geheel hebben kunnen veranderen. In 1745 ging hij naar *Parijs*, waar hij door VOLTAIRE toegang tot de aanzienlijkste huizen kreeg, en door zijn eerste treurspel, DENIS, *le Tiran*, als tooneeldichter bekend, en op voorspraak van POMPADOUR tot geheimschrijver van het bouwwezen te *Versailles* (*historiographe des batiments du roi*), met een jaargeld van 1500 livres, bevorderd werd; doch eene zeer vrolijke parodie uit een tooneel van CINNA, waarin men het op een voornaam persoon gemunt had, en welke te onregt aan hem werd toegeschreven, bragt hem voor korten tijd in de *Bastille*. MARMONTEL, zijne loopbaan met treur- en zangspelen ge-

(*) Zie hierover nader *Algemeene Konst- en Letterbode* 1788, 1ste deel, bladz. 90 en vervolgens.

geopend hebbende, gaf eerlang zijne *Contes moraux* in het licht, waardoor hij veel roem verwierf. Na den dood van Duclos, werd hij geschiedschrijver van *Frankrijk*, en in 1783, in de plaats van d'Alambert, fekretaris van de akademie; maar verloor bij het uitbarsten der omwenteling zijne posten. Gedurende derzelver eerste stormen hield hij zich op een landgoed, eenige uren van *Parijs*, op, waar zijn edel en zachtmoedig hart de rampen betreurde, waarvan hij getuige zijn moest. Zijn huwelijk met de beminnenswaardige nicht van den abt Morelet verzachtte eenigermate zijn lijden, en vertroostte hem in zijne afzondering. In Bloeim. 1797 werd hij echter tot medelid tot het op te rigten nationaal instituut, en in het volgende jaar in den raad der ouden verkozen, en ontweek gelukkig de daaraan verknochte gevaren; alhoewel men hem in *St. Aubain*, doch uit misvatting in den persoon, voor korten tijd in hechtenis nam. Na den 18den *Fructidor* des jaars V, werd zijne keuze vernietigd; hij begaf zich naar *Abbeville*, in het departement de *Beneden-Seine*, waar hij sedert onder een stroo dak, in kommer en armoede, afgezonderd leefde, en in 1799 stierf.

Marmontel heeft, in zijne talrijke werken, die in 32 deelen in 8vo en 12mo in het licht zijn verschenen, zijn uitmuntend talent als schrijver aan den dag gelegd. Onder dezelve munten inzonderheid uit zijne *Contes moraux*, welke door hunne bevalligheid en naauwkeurigheid van schrijftrant zich onderscheiden, en verscheidene talen overgezet, en meermalen herdrukt zijn; Belisarius, waarin hij den vorsten goede lessen tracht te geven, doch hetwelk door zijne eentoonigheid van verhaal minder belangstelling verwekt; *les Incas, ou la destruction de l'empire de Pérou*, gedeeltelijk zeer belangrijk en wegslepend; *Elémens de Littérature*, eene der beste didaktische werken in de Fransche taal; *nouveau Contes moraux*, alhoewel minder beroemd, nogtans niet zonder groote verdiensten; *Poëtique Françaife*, welke in eenen voortreffelijken stijl geschreven, en rijk in *paradoxen* is, en eindelijk *Régence du Duc* d'Orléans, welk laatste onder zijne geschiedkundige werken voor het uitmuntendste gehouden wordt.

MARMOT, (De) of het *Mormeldier* (*Marmota*), behoort onder de orde der knaagdieren; heeft kleine in een getrokken ooren; eenen korten dikharigen staart, en 2 voortanden van boven en van onder, waarvan de onderste elsvormig zijn; maar geene hoektanden. Men vindt van dit dier meer dan eene soort, als: 1. het *Alpisch Mormeldier*, of de *gemeene Marmot* (*M. Alpina*), die van boven op het lijf bruin en van onder geelachtig is, en de hooge bergen van *Europa* en *Azië*, inzonderheid de *Alpen* van *Savoije*, *Graauwbunderland*, den *St. Gothard* en *Tartarije* bewoont. Dit dier graaft diepe holen in den grond, die het met hooi en mos bekleedt, en zijn voedsel bestaat uit allerlei planten en wortelen. Tam gemaakt eten deze dieren alles, wat men hun aanbiedt, zelfs raauw en gekookt vleesch. Opmerkelijk is het, dat men de Marmot in

de zoogenoemde *Allée-blanche*, in *Savoije*, op zulke afgelegene klippen ontmoet, die als eilanden uit deze ijszee uitsteken, en eenige uren ver, in het geheele jaar, niet meer dan omtrent 6 weken van sneeuw ontbloot zijn, zoodat het schijnt, dat zij hier 10 maanden van het jaar hun leven in eenen aanhoudenden slaap doorbrengen. Zij zijn alsdan zeer vet; men treft er aan, die 20 pond wegen; nog drie maanden daarna blijven zij in dien staat van vetheid, en vermageren dan allengs, zoodat zij op het einde van den winter al hun vet verloren hebben. Deze Marmotten brengen eens in het jaar drie, vier, somtijds zes jongen ter wereld, en leven ongeveer tien jaar. 2. De *Zizel-marmot* of *Zizel-muis* (*M. Citellus*), met een lang lijf, kleinen kop, en korte vijfvingerige pooten. Deze vindt men het meest in *Hongarijë*, *Polen* en *Siberië*, en komt in uitwendige gedaante en kleur, gelijk ook in eigenschappen, met de gewone Marmot veel overeen; doch heeft slechts de grootte van eenen Hamster, en ook, even als deze, beurzen ter wederzijde van de kaken. Hij maakt zijn hol in dorre en zandige gronden. 3. De *Hamster* (*M. Cricetus*), met een van onder zwart lijf, en op iedere zijde 3 witte vlekken. Men vindt hem hier en daar in *Duitschland*, *Polen*, *Siberië* enz, waar hij gedeeltelijk van kleine dieren en jonge planten, doch voornamelijk van korenvruchten, zoethouts-wortel, boonen enz. leeft, waarvan hij eenen groo ten voorraad, door middel zijner wangbeurzen, somtijds wel van 60 pond, naar zijn onderaardsch hol, dat wel 7 voet diep is, sleept. Dit dier vermenigvuldigt zeer sterk, en bij eene natuurspeling vindt men onder deze soort ook geheel zwarte, als: 4. De *Lemming* (*M. Lemmus*). Deze heeft eenen spitsen kop, en een zwart ros, onregelmatig gevlekt lijf, en wordt meestal in *Lapland* en *Siberië* gevonden. Aan veldgewassen doen deze dieren veel schade, en somtijds trekken zij met geheele troepen van de eene plaats naar de andere, en verzetten zich tegen alles, wat hun in den weg is. En 5. de *blinde Marmot* (*M. Typhlus*). Dit dier heeft geenen staart; aan alle pooten 5 vingers; breede voortanden van boven en van onder, ongeopende oogleden en geene ooren. Het woont in het Zuidelijk gedeelte van *Rusland* en leeft meest onder den grond.

MARNIX, (PHILIP VAN) heer van *St. Aldegonde*. Deze beroemde staatsman en geleerde, een der luisterrijkste sieraden van *Nederland* in de 16de eeuw, werd te *Brussel*, in het jaar 1538, uit een aanzienlijk geslacht geboren. Te *Geneve*, waar hij zijne letteroefeningen voltooide, had hij, onder meer anderen, ook CALVIJN en BIZER tot zijne leermeesters, uit wier onderwijs hij de grondbeginsels der hervorming inzoog. In zijn vaderland terug gekeerd, stond hij hare zaak met moed, beleid en ijver voor, en maakte zich in het bijzonder verdienstelijk, als steller en eerste onderteekenaar van het *Compromis*, of verbond der Nederlandsche edelen, in

het jaar 1565 gesloten. Op het berigt der aanstaande overkomst van ALVA, verliet hij zijn vaderland, en werd sedert door dien geweldenaar in den ban gedaan. In zijne ballingschap bleef hij ten nutte der godsdienstige en burgerlijke vrijheid steeds ijverig werkzaam, inzonderheid nadat hij in dienst van WILLEM I, op diens begeerte, was overgegaan. Sedert was hij de bestendige raadsman, vriend en vertrouweling van dezen verstandigen en menschkundigen prins, en werd door hem in de gewigtigste aangelegenheden gebruikt. Het laatste, hetwelk dezelve hem, in 1583, opdroeg, was de belangrijke en gevaarvolle post van burgemeester van *Antwerpen*, in welke hoedanigheid hij, in de beide volgende jaren, die stad met kloek beleid tegen den prins van *Parma* verdedigde. Ten laatste echter genoodzaakt zijnde, de stad, op eerlijke voorwaarden, aan de *Spanjaarden* over te geven, geraakte hij in ongunst bij 's lands staten, die hem van lafhartigheid en pligtverzuim verdacht hielden. Het lijdt intusschen geenen twijfel, of die verdenking was ten eenemale ongegrond, en zijne ongunst veeleer aan andere oorzaken, en vooral aan de lang tegen hem gekweekte jaloerschheid, toe te schrijven, welke, na het overlijden van zijnen vorstelijken beschermheer, eenen vrijen loop verkreeg. Sedert werd hij wel in eenige gezantschappen, maar nimmer wederom in zaken van regering of krijg gebruikt. De laatste jaren van zijn altijd werkzaam leven bragt hij te *Leijden* door, waar hij zich, tot het vervaardigen der hem van staatswege opgedragene overzetting van den *Bijbel*, had neergezet. Dan, deze arbeid bleef door zijnen dood, welke 1598 voorviel, in deszelfs beginselen steken.

Waren de verdiensten van MARNIX, als staatsman, groot, niet minder groot waren die van geleerde. In de regtsgeleerdheid, de wereldlijke en kerkelijke geschiedenissen, de Grieksche, Latijnsche en Hebreeuwsche talen, en de godgeleerdheid was hij zoo bedreven, dat hij daarin voor weinigen zijner tijdgenooten behoefde te wijken. Bewijzen hiervan dragen de onderscheidene schriften, welke van hem voorhanden zijn, en nog door deskundigen op hoogen prijs geschat worden. Ook als Nederduitsch proza-schrijver en dichter verdient hij, onder de eerste herstellers onzer letterkunde, eene aanmerkelijke plaats. Zijn *Bijenkorf der H. Roomsche kerk*, een geestig werk, ter bestrijding van de dwalingen derzelve ingerigt, en vol van de duidelijkste blijken zijner ongemeene ervarenheid in de kerkelijke oudheden en geschiedenis, verdient tevens, wegens netheid en zuiverheid van taal, geen' geringen lof. Nog grooteren lof komt hem toe, als maker eener dichterlijke vertaling van het *boek der Psalmen*; eene vertaling, waarbij die van DATHENUS, door de Nederlandsche kerk ten algemeenen gebruike aangenomen, in alle opzigten zeer verre achter staat. Wat, eindelijk, den lof van MARNIX voltooid, is, dat hij, als mensch, zich, in alle betrekkingen, eerbiedwaardig vertoont, en, als Christen, door nederigheid en zuiverheid van godsvrucht, op onze hoogachting de regtmatigste aanspraak heeft.

MAROKKAANSCHE RIJK. Dit rijk maakt het Noordwestelijkste gedeelte van *Afrika* uit. Het grenst aan de *Middellandsche* en *Atlantische zee*, aan de woestijn *Sahara* en *Algiers*, en werd omstreeks 1670 door eenen veroveraar, MOULAY AECHY, uit de afzonderlijke rijken *Fez*, *Suez*, *Marocco* en *Dreha* gevormd. Men schat deszelfs tegenwoordigen omvang op 10,400 vierkante mijlen, en deszelfs bewoners op 4 à 5 millioen. Het is grootendeels hetzelfde land, dat onder de Romeinsche heerschappij den naam van *Mauritania* droeg. De luchtstreek is er zeer aangenaam, en de grond, waar geene zandwoestijnen zijn, welbebouwd en zeer vruchtbaar. Uit de zeehavens *Sale*, *Mogador*, *Saffy*, *St. Croix*, *Laroche*, *Tetuan* en *Tanger* worden jaarlijks door de *Europeërs* eene aanzienlijke hoeveelheid koren, wol, olie, gom, huiden, amandelen, dadels en ruw koper uitgevoerd, en onder de fabrijken zijn die van Marokkijnsch leder en zijden stoffen de voornaamste. De vorst, die zich eenen heer van het Westen noemt, en die de *Europeërs* verkeerdelijk den naam van keizer geven, erkent de opperheerschappij van dien des Turkschen rijks niet, en wordt door geenen divan bepaald; maar heerscht volkomen willekeurig in geestelijke en wereldlijke zaken. De landmagt bestaat uit 6000 *Negers* en even zoo vele *Arabieren*; de zeemagt uit 24 vaartuigen van 45 tot 4 stukken geschut. De bewoners des lands zijn Mooren, Arabieren, Breberen, Negers, Joden en Christenen, welke laatste aldaar als kooplieden, kunstenaars of slaven wonen. — De hoofdstad des rijks, *Marokko*, werd door eenen Arabischen vorst, JUSSUF geheeten, omstreeks het midden der 11de eeuw gebouwd, is de verblijfplaats van den vorst, en telt 15,000 inwoners. *Fez* is de aanzienlijkste stad des rijks, en bevat 70,000 ingezetenen; meer dan 200 openbare herbergen, omtrent 500 moskeën, en de rijkste boekerij van *Afrika*.

MAROKKO. Eene soort van snuiftabak van Marijlandsche bladen. Dezelve wordt fijner gemalen, dan de *rapé*, en te *Offenbach* en te *Frankfort* aan den *Mein* bereid.

MARONEN. Zoo noemt men de Italiaansche eetbare vruchten van den kastanjeboom. Zij zijn grooter, dan die in *Duitschland* en *Frankrijk* verbouwd worden, en onderscheiden zich door een' aangenamer smaak. *Toskane* en *Corsika* drijven er sterken handel in. De boom (*castanea vesca*) is zeer vruchtbaar en kan binnen weinige jaren zeer groot worden. Aan den *Etna* ziet men den beroemden *castagno de cento cavalli*, welks holle stam eenen omvang van 204 voet heeft; terwijl de *castagno del galea* 76 voet in zijnen omtrek bevat.

MAROQUIN. Is eene soort van Marokkaansch of Turksch leder, zoo veel als *Saffian*, welks bereiding bij de *Turken* een geheim is. Het wordt inzonderheid in *Syrië*, op het eiland *Cyprus*, en andere plaatsen van *Klein-Azië*, in onderscheidene kleuren vervaardigd, en wordt hier over het algemeen fraaijer en beter bearbeid, dan in het overige gedeelte van *Turkije*.

MARS, MAVORS bij de *Romeinen*, en ARES bij de *Grieken*, was de god des oorlogs. Volgens de oudste dichters was hij een zoon van JUPITER en JUNO; doch volgens latere van JUNO alleen. Eigenlijk is MARS eene Pelasgische godheid, welke oorspronkelijk in *Thracie* vereerd werd, en van daar tot de *Grieken* overging. In de vroegste tijden was hij het zinnebeeld van de magt der Godheid, en bij de *Grieken* dat van den oorlog, in zoover alleen sterkte, dapperheid en stoutmoedigheid daartoe behooren; terwijl MINERVA, daarentegen, als krijgsgodin, het zinnebeeld is van dapperheid, die met overleg en kennis van het krijgswezen gepaard gaat. De *Romeinen* namen zijne vereering, reeds in de vroegste tijden, van de *Grieken* over. Behalve verscheidene tempels te *Rome*, waarin de dienst door bijzondere aan hem gewijde *Flamines* en het collegie der *Saliers* (priesters) verrigt werd, waarvan de laatsten zijn, uit den hemel gevallen, schild (*ancile*) bewaarden, was de gewezene akker der koningen van *Rome*, na de uitdrijving van TARQUINIUS *den hovaardigen*, onder den naam van *het veld van* MARS ook aan hem gewijd, gelijk mede onze Lentemaand, naar hem *Maart* genoemd wordt. Hij had zijne godspraken, waarbij een specht zijnen wil openbaarde, en onder de overige dieren waren de verscheurende, benevens het paard en de haan, hem heilig.

De fabel vertelt vele bijzondere daden van MARS. In het gevecht met de *Aloïden* of *Giganten*, OTUS en EPHIALTES, werd hij door dezen gevangen genomen; doch door de moeder der *Aloïden*, die zijn verblijf aan HERMES ontdekt had, weder in vrijheid gesteld. Met HERCULES geraakte hij tweemaal in oorlog: in den eersten werd hij zelf gewond, en in den tweeden besliste JUPITER door zijne blikfems den strijd; doch MARS doodde HALIRRHOTIUS, zoon van NEPTUNUS en de nimf EURYTE. NEPTUNUS hem hierover bij den raad der goden aanklagende, werd hij op eenen heuvel bij *Athene*, de *Marsheuvel*, door de Goden, teregt gesteld en vrijgesproken; en daar MARS de eerste was, over wien regtspleging werd gehouden, zoo ontving deze heuvel sedert den naam van *Areopagus* (*zie dit art.*). MARS wordt als een jong, mannelijk krijgsheld, naakt of in volle wapenrusting, sterk gespierd, met een gedrongen aangezigt, een breed voorhoofd, diepliggende oogen, eenen kleinen mond, dik, maar kort haar, met helm, speer, schild en zwaard, afgebeeld.

MARS. Een der planeten van ons zonnestelsel, welke naast MERCURIUS de kleinste is; bedragende hare middellijn slechts 894 mijlen. Zij volbrengt haren loop om de zon in één jaar en 322 dagen, en vertoont zich aan ons oog als een vuurrood licht. Wachters heeft men tot hiertoe nog niet bij haar ontdekt.

MARSEILLE. De hoofdstad van het departement *Bouches du Rhone* (monden van de *Rhone*), en eene der aanzienlijkste steden van *Frankrijk*, ruim 100,000 inwoners bevattende. Zij ligt in een schoon, door bergen omringd, oord, aan eene golf der *Middellandsche zee*, welker uiterste punt de haven vormt, die een meesterstuk

van

van Natuur en kunst is, aan beide zijden met ſteenen dammen omgeven, door forten en andere ſterkten verdedigd wordt, en wel 900 koopvaardijſchepen kan bevatten; doch voor oorlogſchepen is zij niet diep genoeg. *Marſeille* ligt in de gedaante van een hoefijzer rondom de haven, en wordt door eene ſtraat, van een uur lang, in de *oude* en *nieuwe* ſtad verdeeld, waarvan de eerſte de grootſte en volkrijkſte, doch het ſlechtſte bebouwd is. De ſtad is niet meer verſterkt; zijnde de wallen geſlecht en in aangename wandelingen herſchapen. Men vindt er aan de haven ſcheepstimmerwerven en magazijnen, en op het van de ſtad verwijderd eiland *Pomegues* een quarantaine-huis, benevens een lazareth voor de uit den *Levant* komende ſchepen, welke beide gebouwen bezienswaardig zijn. Voorts heeft men in *Marſeille* verſcheidene letterkundige inrigtingen, waaronder een lyceum, eene openbare boekerij, een muzeum van oudheden, ſchilderijen enz.; eene ſchool voor de zeevaart, welker ſterrenwacht 129½ voet boven de oppervlakte der zee verheven is, eene akademie van kunsten en wetenſchappen, een geneeskundig genootſchap, en eenen botaniſchen tuin ter aankweeking van vreemde gewasſen. De ſtad, welke 37 openbare pleinen bevat, drijft eenen uitgebreiden handel naar den *Levant*, *Italië*, *Spanje* en *Noord-Afrika*, uit welken hoofde zich daar altijd eene groote menigte vreemdelingen ophoudt. Ook vindt men er aluin-, zwavel- en ſuiker-raſinerijen, alsmede vitriool-, reukwerk-, porcelein-, koraal- en wasfabrijken. De wis- en ſterrenkundige wijsgeer PYTHEAS gaf hier, reeds 240 jaren voor onze tijdrekening, onderwijs, en men heeft voor hem, als ook voor den wetgever dezer ſtad, ENTYMENES, een gedenkteeken opgerigt. Voor het overige is *Marſeille* de oudſte ſtad van *Frankrijk:* zij werd, ten tijde van TARQUINIUS PRISCUS, door eene volkplanting van *Phocaeërs* gebouwd; had een vrij aristokratisch beſtuur, en was de zetel van kunsten en wetenſchappen, tot dat de barbaren *Zuid-Gallië* overſtroomden.

MARSEN. Met dezen naam worden twee verſchillende volken aangeduid; het eene een krijgszuchtig volk in *Midden-Italië*, hetwelk zich in den oorlog der bondgenooten, naar hetzelve ook den *Marſiſchen* genoemd, vertoonde; het andere een Duitsch volk, uit den ſtam der *Istaevonen*, dat na de nederlaag van VARUS tot in de landſtreken aan den *Rijn* doordrong, en zich voornamelijk aan de beide oevers der *Lippe* nederzette; doch bij de volgende oorlogen der *Romeinen* weder terug trok. Het ſchijnt, dat de *Marſen* tot de *Cheruskers* behoord, en zich ſlechts korten tijd als een eigen volk vertoond hebben.

MARSLAND. Zoo noemt men de laagliggende landen, inzonderheid die zich langs de oevers van zeeën en rivieren bevinden, welke zich door eenen zeer vruchtbaren, gewoonlijk zwarten, diepen, vochtigen, maar ſterk zamenhangenden grond onderſcheiden. Soortgelijke landerijen zijn of van zelve droog geworden, of door het leggen van dammen droog gemaakt. De laatſte noemt men echter

ter niet zoo zeer *Marslanden*, welke benaming men alleen aan de zeekusten gebruikt, maar *Broeklanden*. Aan de *Noordzee* zijn de *Dettmarsche* de meest bekende.

MARSYAS. Een *Phrygiër*, die gezegd wordt de door MINERVA weggeworpene fluit gevonden, en door oefening het zoo verre in de kunst van fluitspelen gebragt te hebben, dat hij APOLLO durfde uitdagen. De Muzen wezen echter aan APOLLO de overwinning toe, en deze, om den verwaanden te straffen, liet MARSYAS levend de huid afstroopen. De tranen, die de Faunen en Saters over den ongelukkigen stortteden, zouden het bestaan aan de rivier *Marsyas* gegeven hebben.

MARTEL. (KAREL) Eigenlijk KAREL van HERESTAL, om zijne dapperheid bijgenoemd *Martel* (*strijdhamer*, een wapentuig der *Franken*), was de onechte zoon van PEPIJN VAN HERESTAL, *major domus* (*zie dat art.*) van *Austrasien* (*Oost-Frankrijk*). Na zijns vaders dood, werd hij door zijne stiefmoeder gedwarsboomd, en te *Keulen* gevangen gezet. Uit de gevangenis ontslagen zijnde, beoorloogde hij CHILDERIK II, koning van *Neustrien* (*West-Frankrijk*), omdat hij hem in de waardigheid van zijnen vader niet wilde doen opvolgen; overwon hem in twee veldslagen in 716 en 717, stelde CLOTARIUS tot koning van *Austrasien* aan, en zich zelven tot hertog en *major domus*. Na den dood van CHILDERIK en CLOTARIUS, vereenigde hij de beide koningrijken, en stelde daarover THEODORIK III tot koning, doch was zelf eigenlijke gebieder der *Franken*. Hij oorloogde met de *Saksen* en *Friezen*; en aan zijne dapperheid heeft *Europa* het te danken, dat de poging der *Arabieren*, die reeds *Spanje* en *Sicilië* overheerden, om ook aan het overige *Europa* hunne heerschappij en hun geloof op te dringen, mislukte. Magtig door de wapenen, verzuimde KAREL, op het voorbeeld van zijnen vader, geenszins, om door giften de geestelijkheid, die krachtige springveder der staatkunde in die en de naastvolgende eeuwen, aan zich te verbinden; en aan hem is het, dat de Utrechtsche kerk hare voornaamste opkomst te danken heeft. Na zijne loopbaan roemrijk te hebben afgelegd, deelde hij, bij zijnen dood, in 741, met toestemming der Frankische standen, het rijk onder zijne zonen KAROLOMAN, PEPIJN en GRYPHO, en legde aldus den grond tot het oppergebied in zijn geslacht, hetwelk eerst zijn zoon PEPIJN door uitspraak van den paus ZACHARIAS, in 752, verkreeg, maar naderhand door zijnen kleinzoon KAREL *den Grooten*, uitgebreid en bevestigd werd.

MARTIALIS. (M. VALERIUS) Een Spanjaard van geboorte, die met zijn 20ste jaar te *Rome* gekomen, als vernuftig dichter van epigrammen of bijschriften, onder de regering van DOMITIANUS eenen bijzonderen naam verwierf. Toen hij zijn aanzien onder TRAJANUS zag afnemen, keerde hij naar zijn vaderland terug, doch werd door zijne medeburgers veracht. Een groot gedeelte zijner gedichten zijn bewaard gebleven, waaruit blijkt, dat hij eenen goeden

den aanleg had; doch dat hij dien door vuile aardigheden en laffe vleijerij maar al te dikwijls bezoedeld heeft.

MARTIJN (JOHN) is als een der uitmuntendste botanische schrijvers bekend, en werd in 1699, te *Londen*, geboren. In 1720 gaf hij reeds zijne overzetting van TOURNEFORTS geschiedenis der planten, in den omtrek van *Parijs* groeijende, in het licht. Met oogmerk, om een soortgelijk werk over de gewassen van *Londen* te schrijven, deed hij verscheidene wandelingen in de nabuurschap dezer stad, en naderhand meer afgelegene reistogten, waardoor zijn Engelsch *Herbarium* tot op 1400 plantsoorten vermeerderd werd. In 1724 en 1725 hield hij te *Londen* botanische voorlezingen, welke de algemeene goedkeuring verwierven, waarna hij in 1727 tot lid van de koninklijke societeit, en in 1733 tot hoogleeraar in de kruidkunde aan de universiteit te *Cambridge* benoemd werd. De luchtgesteldheid van *Londen* voor zijne gezondheid nadeelig oordeelende, begaf hij zich naar *Chelsea*, in 1752 naar *Streatham*, en legde in 1762 zijn hoogleeraars-ambt neder, waarin hij door zijnen zoon (*zie beneden*) werd opgevolgd. Uit erkentenis hiervoor, schonk hij der universiteit zijne botanische boekerij, zijne verzameling van planten, verscheidene afteekeningen van zwammen, en meer andere verzamelingen. Zijne door hem in het licht gegeven werken zijn de volgende: *Tabulae synopticae ad Methodum Rajanam dispositae*, 1726; *Methodus plantarum circa Cantabrigiam nascentium*, 1727, en *Historiae plantarum rariorum decades quinque*; een zeer prachtig werk, hetwelk met vele naar de Natuur geteekende afgezette platen voorzien is. Ook verscheen van hem eene overzetting van de *Georgica* van VIRGILIUS, alsmede van diens *Herdergedichten* in proza, met aanmerkingen; waardoor hij getoond heeft, ook in de oude letterkunde niet onbedreven te zijn.

MARTIJN. (THOMAS) De zoon des vorigen, in 1735 geboren, beklom den leerstoel zijns vaders aan de universiteit te *Cambridge*. Hij hield zijne voorlezingen niet in de Latijnsche, maar in de Engelsche taal, en vertaalde in 1766, in vereeniging met zijnen ambtgenoot LETTIVE, eene beschrijving van de Herculanische oudheden. Na *Frankrijk*, *Zwitserland* en *Italië* doorreisd te hebben, nam hij, op aandrang van boekhandelaars, de vermeerdering van MILLERS *Garten-Lexicon* op zich, hetwelk, door hem bearbeid, van 1802 — 1807, in 4 deelen in 4to uitkwam. Behalve dit werk, werden er nog verscheidene andere, van tijd tot tijd, door hem in het licht gegeven, onder andere het volgende: *Plantae Cantabrigienses, or a Catalog of Plants, which grow in the Country of Cambridge*, 1763; *English Connoisseur*, 1766; *The Gentlemans Guide in his Tour through France*, 1787; *A Tour through Italie*, 1791; *The Language of Botany, being a Dictionary of the Terms, made use of in that Science*, 1793, 3de uitgaaf, 1807; *Flora Rustica*, van 1792 — 1794, in 4 deelen, met nog vele anderen.

MARTIN, (*De Heilige*) of St. MAARTEN, werd in het jaar 316 te *Subaria*, in *Pannonie* (thans *Stain* in *Neder-Hongarijë*), uit Heidensche ouders geboren. Zijn vader hem tot den krijgsdienst willende noodzaken, nam hij de vlugt, en liet zich in het Christendom onderwijzen. Hij ging naar *Gallië*, waar hij een voorbeeld van allerlei deugden opleverde; deelende, onder anderen, zijne kleederen met eenen armen, die hem bij de poort van *Amiens* ontmoette. Naar *Pannonie* teruggekeerd zijnde, bekeerde hij zijne moeder, en op zijne terugreis derwaarts eenige moordenaars, onder welke hij verviel. Naderhand nam hij zijn verblijf bij *Poitiers*, waar hij eene menigte kloosterbroeders onder zijn geleide verzamelde, en verkreeg, in 374, het bisdom van *Tours*. Om zich meer en meer van de wereld af te zonderen, bouwde hij tusschen de *Loire* en eene steile rots het beroemde klooster van *Marmontiers*, waar hij 80 monniken bijeen bragt, en in het jaar 400 zijn matig en ingetogen leven eindigde. Men houdt dit klooster voor de oudste abtdij in *Frankrijk*. — MARTIN is de eerste, die door de Roomsche kerk is vereerd geworden. Hij maakte zich door zijnen ijver voor de uitbreiding van het geloof en de uitroeijing van het Heidendom, bij *Frankrijk*, zeer verdienstelijk. Zijn feest, dat op den 11den van Slagtm. invalt, werd voorheen door maaltijden en drinkgelagen gevierd, waarbij het juist niet zeer matig toeging. De *St. Maartens-ganzen* en *hoenders*, welke het volk op dien dag aan de geestelijken pleeg te schenken, ontleenen van dit feest hunnen naam, zoo als ook de *St. Maartens-vuren*, welke de bijgeloovige menigte, in den *St. Maartens-nacht*, op bergen en velden ontstak, in den waan zijnde, dat de verlichte landstreek daardoor voor onweersschade beveiligd werd.

MARTINET. (JOHANNES FLORENTIUS) Deze geleerde man, zag den 12den van Hooim. 1729, te *Deurne*, in de meijerij van *'s Hertogenbosch*, het eerste daglicht. Zijne verstandelijke vermogens ontwikkelden zich reeds vroeg, en hij doorliep met eene vlugheid en naarstigheid, waarvan men geene weerga vindt, alle de Latijnsche scholen. Na eenigen tijd het onderwijs der hoogleeraren genoten te hebben, welke in dien tijd binnen de Brabandsche hoofdstad de wetenschappen onderwezen, begaf hij zich naar de hooge school te *Leijden*, waar hij zich grondig in de wiskunde liet onderrigten; verdere voortgangen in de kennis der oude talen maakte; den grond tot die uitgestrekte ervaring in de geschiedkunde legde, waarvan hij naderhand zoo groote bewijzen gaf, en verder zijne zoo zeer geliefkoosde wijsbegeerte beoefende. Eindelijk werd de leer van den Christelijken godsdienst, wier openbare prediking de hoofdbezigheid van zijn volgend leven moest uitmaken, het voorname voorwerp zijner nasporing, en oefende hij zich hiertoe onder den vermaarden JOHANNES ALBERTI, wien hij ook voornamelijk volgde.

In den nazomer van 1752 werd MARTINET tot den openbaren predikdienst toegelaten; doch leed het nog ruim 3 jaar, hetwelk bij het

groot aantal proponenten bij het Gereformeerd kerkgenootschap niet ongewoon was, voor hij eene vaste standplaats verkreeg. Intusschen maakte hij zich gereed ter verkrijging van den eerrang van meester der edele kunsten en doktor in de wijsbegeerte, dien hij dan ook in 1753 verwierf, na vooraf openlijk eene Latijnsche verhandeling *over de ademhaling der Insekten* verdedigd te hebben, welke zoo veel opmerking tot zich trok, dat men (hetgeen iets zeldzaams is) er eenen nieuwen druk van uitgaf. Met het verzamelen van natuurlijke voortbrengselen en zeldzaamheden schijnt hij omtrent dezen tijd reeds te hebben aangevangen, en zijn kabinet, hetwelk hij aan zijnen neef MARTINET KUIJPERS naliet, bevatte niet alleen eenen rijken voorraad van alles, wat het vaderland voor hetzelve konde opleveren; maar ook, wat van elders kan worden aangebragt, eene groote menigte van dieren, vogelen, planten, zeegewassen, insekten en versteeningen. In oudheden en ertsen, echter, muntte het minder uit; doch was daarentegen zeer rijk in mikroskopische voorwerpen, en tevens van eenige stukken van uitstekende kunst voorzien, die men slechts zeldzaam aantreft.

Eindelijk werd onze MARTINET in Bloeim. 1756 te *Gellekum* en *Rhenoij* als predikant beroepen; doch vertrok in 1759 van daar naar *Edam*, waar hij gelegenheid had, om te *Amsterdam* en elders den kring zijner kundige vrienden, onder welken hij den beroemden RUTGERUS PALUDANUS van *Alkmaar*, en den verdienstelijken ENGELBERTUS MATHIAS ENGELBERTS van *Hoorn* telde, te vergrooten, en daardoor zijne eigene kundigheden te vermeerderen. Ook opende hem de nabuurschap van de *Zuiderzee* aldaar een nieuw veld van waarnemingen, hetwelk hij zich sedert zoowel heeft ten nutte gemaakt. Na 16 jaar de Edamsche gemeente, met veel wederzijdsch genoegen, bediend te hebben, werd hij, doch niet zonder veel tegenkanting, in 1775 tot leeraar te *Zutphen* beroepen. Hij begon zijnen dienst aldaar in Wijnm. van hetzelfde jaar, en weldra verdwenen al de vooringenomenheden, welke men tegen hem had opgevat, en werd hij het voorwerp van algemeene hoogachting en liefde. Achttien jaar en 9 maanden had zich de gemeente aldaar in het bezit en den dienst van dezen uitstekenden man verheugd, toen hij na herhaalde aanvallen van beroerte te *Amsterdam*, waar hij zich bevond, om de kracht der elektriciteit te beproeven, op den 4den van Oogstm. 1795, in den ouderdom van 66 jaar, aan haar en aan de geleerde wereld door den dood ontrukt werd.

MARTINET was een uitmuntend predikant, en een even zoo ijverig als getrouw leeraar, een opregt menschenvriend, zoowel als een warm beminnaar van zijn vaderland. Medelijden, behulpzaamheid en weldadigheid, zedigheid, gelijkmoedigheid, arbeidzaamheid en spaarzaamheid, gepaard met ongeveinsde godsvrucht, maakten de hoofdtrekken van zijn karakter uit. Hoe veel geleerdheid en wetenschappen bij 's mans dood geleden hebben, kan blijken uit het groot aantal schriften, door hem zelven opgesteld, of waarvan hij de

ver-

vertaling en uitgave bezorgde. De volgende korte opgave der eerste zal hiervan ten bewijze genoeg zijn: zijn Antwoord op de vraag van de Hollandsche maatschappij der wetenschappen te *Haarlem*, in 1767 uitgeschreven, en met zilver bekroond, „nopens hetgeen, „tot op dien tijd, in de Natuurlijke historie van ons vaderland ge„schreven was, en nog kon geschreven worden;" twee verhandelingen *over de Opdoeming van zee en land*, en *over het wier der Zuiderzee*, met de vorige in de schriften van gemelde maatschappij te vinden; eene verhandeling *over het Grondijs*, door hem bij het Zeeuwsche genootschap ingezonden; *Kerkelijke historie der Waldenzen*, in 1775 met belangrijke vermeerderingen herdrukt; *Kathechismus der Natuur*, 4 dln., waarvan binnen korten tijd 5 uitgaven verschenen; *kleine Katechismus der Natuur*; *Zeemans handboek*; *Historie der wereld*, 9 dln; *Alle de werken van* FLAVIUS JOSEPHUS, *met aanmerk.* 9 dln.; *Geschenk voor de jeugd*; *Vaderlandsch huisboek*; *Verhandelingen en waarnemingen over de Natuurlijke historie van ons Vaderland*, enz. welke eerst in de werken van de Hollandsche en Zeeuwsche maatschappijen geplaatst, en naderhand bij elkander, in eenen bundel, zijn uitgegeven geworden.

MARTINIQUE. Het belangrijkste onder de *Antillische* eilanden, liggende Zuidwaarts van *Dominica*, tusschen den 14 en 15den graad Noordelijke breedte. Het is meestal bergachtig, inzonderheid in het binnenste gedeelte, en aan de kusten zijn verscheidene baaijen en bogten, waarin de schepen, grootendeels, veilig zijn. Dit vruchtbaar eiland, door de *Spanjaarden* ontdekt en verwaarloosd, was, tot aan het midden der 17de eeuw, slechts de woonplaats van *Caraïben*, die zich naar deszelfs Noord-oostelijke kust begeven hadden, toen eene Fransche volkplanting van *St. Christophe* derwaarts kwam, en zich in het Zuidelijk gedeelte nederzette. Na vele bloedige tooneelen en geweldenarijen tusschen deze en de oorspronkelijke bewoners, verhuisden 6000 *Caraïben* naar *St. Dominica* en *St. Vincent*, waardoor de *Franschen* in 1658 meester van het geheele eiland werden. De *Hollanders* waren de eerste, die het hun, schoon vruchteloos, poogden te ontweldigen: ook de *Engelschen* deden daartoe, in 1693, vergeefsche pogingen; doch slaagden hierin sedert 1761 gelukkiger. Zij veroverden *Martinique*, welker wederverkrijging eene der voorname redenen was, welke *Frankrijk*, in 1763, den vrede deed kiezen. In 1794 viel het eiland ten tweede maal in de handen der *Engelschen*; doch moesten het bij den vrede van *Amiens*, in 1802, weder aan *Frankrijk* afstaan. Eindelijk maakten zij zich in het begin van 1809 voor de derde maal van hetzelve meester, en bleven in deszelfs bezit tot den vrede van *Parijs* in 1814, wanneer het wederom aan *Frankrijk* terugkwam. — In het eerst verbouwde men op *Martinique* alleen tabak en katoen, vervolgens ook kakao en indigo, waarop naderhand ook de suikerteelt, en in 1718 die van de koffij volgde. De koffij van *Marti-*

tinique is uit *Mokka* in *Arabië* afkomstig, en men telt er tegenwoordig over de 700,000 boomen van deze vrucht. Het eiland heeft eene oppervlakte van 50 Fransche vierkante mijlen, en had in 1789 eene bevolking van 12,500 Blanken, 3,000 Mulatten, en 78,000 Negerslaven; doch later heeft men het geheel op 100,000 zielen opgegeven: jammer is het, dat dit eiland bij de Zuide- en Westelijke winden aan vele overstroomingen bloot staat, die door de uitwasemingen, vele ziekten, en bijzonder ook de gele koorts veroorzaken. Men vindt er 3 vaste punten, namelijk: *St. Pierre*, en de forten *Royal* en *Trinité*.

MASACCIO, volgens zijnen eigenlijken naam TOMASO GUIDI, is een der oudste en beroemdste meesters uit de Florentijnsche schilderschool. Hij leefde in de 15de eeuw, en voerde door eigene oefening de kunst tot zulk eene hoogte, dat men in de bewegingen des ligchaams nu niet meer enkel den blooten schijn van leven, maar ook de aandoeningen ontwaarde. In de kerk *del Carmine* te *Florence*, vindt men van hem eenige uitmuntende stukken; onder anderen de apostelen PAULUS en PETRUS op het oogenblik, toen zij tot den kerker verwezen werden. BALDINUCCI en VASARI plaatsen hem onder de eerste kunstenaars, die het harde, onvolkomene en moeijelijke der kunst verminderd, en leven en uitdrukking verligchamelijkt heeft.

MASANIELLO, eigenlijk TOMASO ANIELLO, een visch- en fruitverkooper te *Napels*, die, niettegenstaande zijne behoeftige omstandigheden, zeer trotsch en ondernemend van aard was. Liefde tot vrijheid, gevoegd bij de herhaalde klagten des volks over de grenzenlooze onderdrukking, welke het koningrijk *Napels* van *Spanje* moest verduren, hadden hem reeds voor lang eenen grooten aanhang onder het volk doen verkrijgen, en er was slechts eenige aanleiding noodig, om zich aan het hoofd van den grooten hoop te stellen, welke zich dan ook in 1647 opdeed. MASANIELLO had eene mand met vruchten naar de stad gebragt, waarvan de ontvanger den impost vorderde, en hem op zijne weigering door zijne bedienden liet omsingelen. Hij riep aanstonds het volk te hulp, en oogenblikkelijk kwam er eene oproerige bende op de been, aan welker hoofd hij het accijnskantoor indrong, en vervolgens naar het paleis van den schraapzuchtigen onderkoning der *Spanjaarden*, den hertog van ARCOS, trok, van wien het graauw eischte, dat hij MASANIELLO tot zijnen ambtgenoot zou aanstellen. Te vergeefsch poogde men de muitende menigte door dreigende middelen tot bedaren te brengen: het oproer klom hoe langer hoe hooger, en woedde nu ook tegen den adel: 90 der aanzienlijkste paleizen werden in de asch gelegd, zonder dat men iets had kunnen redden; alle teekenen van het koningschap werden verbrijzeld, en er volgde op dit alles een verschrikkelijk bloedbad. Zeven dagen duurden deze afgrijselijke tooneelen, toen eindelijk de onderkoning met het volk eene overeenkomst trof, waarbij hij beloofde den accijns op

de vruchten te zullen affchaffen, en de oude vrijheden, onder KAREL V verkregen, te zullen herftellen. MASANIELLO legde hierop de wapens neder, en keerde, zonder de minfte belooning voor de bevrijding zijns vaderlands te vorderen, tot zijn vorig beroep terug; doch behield fteeds zijnen invloed. De onderkoning echter, hem en zijnen grooten aanhang vreezende, en niet genegen, om zijn woord te houden, noodigde hem aan zijne tafel en mengde waarfchijnlijk gift onder den wijn, waarvan MASANIELLO wel niet ftierf, maar zoo razend werd, dat de ongelukkige door de ftraten van *Napels* liep, zijne beste vrienden door het hoofd fchoot, en de grootfte buitenfporigheden beging. Het volk, nu wanende, in zijnen redder eenen onderdrukker te vinden, en door zijne tegenpartij opgeruid, wilde hem van kant helpen; doch hij vlugtte in een Karmeliter klooster, waar hij eindelijk door 4 zamengezworenen werd omgebragt, waarna zijn lijk door de woedende menigte deerlijk mishandeld werd. Dan, het volk weldra de ware gezindheid des onderkonings ontdekkende, floeg op zekeren dag, toen de brooden ongemeen klein waren, op nieuw aan het muiten, en offerde de moordenaars van MASANIELLO aan zijne woede op; terwijl zijn lijk met de grootfte eerbewijzen, en onder het verfchrikkelijkst tumult, begraven, en zelfs eenigen tijd voor heilig gehouden werd. *Napels* bleef nog lang het tooneel van burgerlijke onlusten. — MEISZNER heeft deze gebeurtenis in den vorm van eenen roman bearbeid.

MASINISSA. Ten tijde dat de *Romeinen* en *Karthagers* met elkander in oorlog waren, hadden de laatften tot hunne medehelpers eenige koningen van *Afrika*, waaronder SYPHAX en MASINISSA de voornaamfte waren. De een was koning der *Numidiers*, en had in huwelijk SOPHONISBA, de dochter van HASDRUBAL, de andere heerschte over een klein landfchap. SYPHAX had eerst de partij der *Romeinen* gekozen, maar was na zijn huwelijk tot de *Karthagers* overgegaan. MASINISSA daarentegen was eerst een ijverig verdediger van *Karthago*; maar toen SCIPIO, nadat hij HASDRUBAL overwonnen had, hem zijnen neef, dien hij gevangen hield, zonder losgeld terug zond, werd hij door deze edelmoedige daad zoo getroffen, dat hij van partij veranderde en een getrouw bondgenoot der *Romeinen* werd, hun in het beoorlogen van HASDRUBAL en SYPHAX met kracht bijftaande, zoodat hij den laatften in de handen der *Romeinen* hielp leveren, waarvoor hij, na den flag bij *Zama*, het grootfte deel van het *Numidifche* rijk ter belooning ontving. Hij nam SOPHONISBA voor zich ter vrouwe; doch toen SCIPIO zich hier over zeer verftoord toonde, zond hij haar vergif, hetwelk zij, om niet in de magt der *Romeinen* te vallen, kloekmoedig innam. Hij regeerde voorts als *Numidisch* koning tot in eenen ver gevorderden ouderdom, en liet buiten een aantal, bij zijne bijzitten verwekte, kinderen, drie wettige zonen na, MICIPSA, MANASTABAL en GULUSSA, waarvan de eerfte hem in het bewind opvolgde.

MASIUS (ANDREAS) werd geboren in een klein dorp bij *Brussel*, was Hoogleeraar te *Leuven*, en overleed te *Zevenaar* in het jaar 1573. Men heeft van hem eene *Syrische Spraakkunst*, eene zeer geschatte *uitlegging van het boek van* JOZUA, en verscheidene andere geleerde werken. Hij was bezitter van dat beroemde Syrisch handschrift, waaruit hij JOZUA in het Latijn vertaald, en met aanmerkingen heeft uitgegeven, en waarvan het tweede deel, van de Psalmen af, in de Ambrosische boekerij te *Milaan* voorhanden is. Deze handschriften waren van de jaren 616 en 617, en maakten een geheel uit. Zij behelsden de Hexaplarisch-Syrische vertaling van de 70 overzetters, met de critische teekens van ORIGENES, woordelijk vertaald naar een Grieksch handschrift, door EUSEBIUS zelf nagezien. Dat gedeelte, hetwelk MASIUS bezat, bevatte de 5 boeken van MOZES, JOSUA, *de Rigteren*, RUTH, de boeken der *Koningen* en *Kronijken*, ESDRA, ESTHER, JUDITH en TOBIAS. Men meende, dat dit handschrift, na zijnen dood, in de boekerij van D. E. JABLONSKIJ gekomen was; doch het schijnt verloren geraakt. Bij de opheffing der kloosters aan den linker Rijn-oever, zond het Fransche *Directoire* eene commissie, om in dezelve naar dit handschrift, het eenige bekende van dien aard, te zoeken; maar het werd niet gevonden, en nog tegenwoordig doet men alle moeite, om dit belangrijk stuk op te sporen.

MASKELYNE, (NEVIL) een beroemd Engelsch geleerde en sterrenkundige, in 1731 geboren en 1811 gestorven, werd, nadat hij reeds vroeg proeven zijner bekwaamheid in het laatstgenoemde vak en in de wiskunde gegeven had, naar *Barbados* gezonden, om HARRISONS zee-horologie te beproeven. Zijn eerste werk was *The Britisch Mariners Guide*, dat in 1763 uitkwam, en waardoor hij zijnen roem zoo volkomen vestigde, dat hij na den dood van NATHANAEL LISZ, 2 jaar daarna, tot koninklijk sterrenkundige aangesteld werd. In 1767 verscheen zijn verslag omtrent HARRISONS zee-horologie, en in 1774 gaf het koninklijk genootschap, in één deel in folio, zijne tabellen in het licht, om de schijnbare plaats der vaste sterren te berekenen, en de waarnemingen omtrent de planeten op te lossen (*reduceren*). Van zijne sterrenkundige waarnemingen op de sterrenwacht te *Greenwich*, sedert 1751, verscheen het 1ste deel in 1776, welk belangrijk werk, op 's konings last, sints dien tijd, werd voortgezet. In 1792 leverde MASKELYNE de hoogst belangrijke *Logarithmische tafels*, welke de onvermoeide MICHAEL TAYLOR, tot op weinige bladen na, voleindigd had, en voegde er eene meesterlijke inleiding bij, waardoor het werk een uitmuntend geheel werd. MASKELYNE muntte niet alleen uit als geleerde, maar ook door zijne braafheid, minzaamheid en nederigheid, als mensch.

MASORA is eene verzameling van oordeel-, taal- en uitlegkundige aanmerkingen van latere Joodsche geleerden, uit de 3de en volgende eeuwen, op de boeken des Ouden Testaments. Nadat zij zich lan-

langen tijd door mondelinge *overlevering* (want dit laatste is de beteekenis van dit woord) hadden voortgeplant, werden zij in het begin der 6de eeuw te *Tiberias*, waar zich eene beroemde Joodsche Akademie bevond, met de verzameling van de boeken des Ouden verbonds vereenigd, en later, van tijd tot tijd, met nieuwe bijvoegsels vermeerderd. Men verdeelt de *Masora* in de kleine en groote. De eerste bevat de geheele verzameling in afzonderlijke boeken; doch de laatste is er slechts een uittreksel van, hetwelk op den kant der Bijbelsche handschriften geschreven werd. Zij is voor de beoordeeling van het Oude Testament van belang, uithoofde van de aanwijzing der verschillende lezingen, en bevat tevens, ter opheldering van verscheidene plaatsen, gewigtige bijdragen. Dan het is te bejammeren, dat zich en schrijvers en verzamelaars, te gelijker tijd, met nuttelooze beuzelarijen ophielden; de verzen, de woorden, zelfs de bijzondere medeklinkers, telden; de middelste woorden, en letters in ieder boek opzochten; de verzen kenmerkten, waarin alle medeklinkers van het Hebreeuwsche alphabeth voorkomen enz. Intusschen was deze verzameling, gedeeltelijk door de van tijd tot tijd daarin gevlochten bijvoegsels, gedeeltelijk door de onnaauwkeurigheid der afschrijvers, in wanorde geraakt, weshalve R. JACOB BEN CHAJIM dezelve voor den Venetiaanschen boekdrukker DANIEL BOMBERG in orde bragt, die, in het begin der 16de eeuw, haar onder den titel van: *Biblia rabbinica hebr.* in 1518, 1521, 1525 — 1528 in folio uitgaf, waarop J. BUXTORF *de oude* eene eeuw later (*Bazel* 1618) van het werk zijns voorgangers eene verbeterde uitgave in gelijk formaat leverde.

MASSA. Zoo noemt men de menigte der bewegelijke deelen in eene bepaalde ruimte, dat is: alle de zelfstandigheden te zamen, waaruit de stof bestaat. De *Atomisten* stellen zich ieder ligchaam als eene som van *atomen* (ondeelbare stofdeeltjes) voor, wier getal de Massa van het ligchaam uitmaakt. Daar het nu onmogelijk is, om deze stofdeeltjes te tellen, zoo kan men, volgens het atomisch stelsel, de Massa van een ligchaam alleen door vergelijking met andere Massa's bepalen. Naar de theorie der *Dynamisten* kan de hoeveelheid der stof, dat is de Massa, vergeleken met ieder andere, alleen uit de grootheid der beweging, bij eene gelijke snelheid, worden opgemaakt; want daar volgens dit gevoelen de stof tot in het oneindige deelbaar is, zoo kan men ook van geene stof de hoeveelheid, uit de menigte van hare deelen, onmiddellijk bepalen. Vergelijkt men echter eene stof met eene andere, dan zal men wel, bij gelijksoortige stoffen, de verhouding der Massa's kunnen aanwijzen, omdat de hoeveelheid der stof aan de grootte van haren omvang geëvenredigd is; doch men zal geene verhouding van eene stof met eene andere, van geene onderscheiden, kunnen opgeven. Men heeft dus middellijk of onmiddellijk geene zekere maat, om door vergelijking de menigte der stof te bepalen, zoo lang hare beweging niet wordt in aan-

aanmerking genomen, en er blijft dus geen andere maatſtaf over, dan de grootheid derzelve, waarbij echter eene *gelijke* ſnelheid van beweging der ſtof moet worden aangenomen; en, deze vooronderſtellende, kan men de hoeveelheid der ſtof, dat is de Maſſa, vergeleken met elke andere, alleen door de beweging, bij eene gelijke ſnelheid, vastſtellen. — De ondervinding leert, dat alle deelen van een ligchaam door de zwaartekracht worden aangedaan, en er geene ligchamelijke (*Materieele*) ſtof beſtaat, die niet naar de aarde, in zoover zij er mede in verband ſtaat, gedrukt wordt. Aan de elektrike, magnetiſche, als ook licht- en warmteſtof, heeft men echter tot hiertoe nog geene zwaarte kunnen ontdekken.

MASSAGETEN was bij de ouden de gewone benaming der onbekende Noordelijke Aziatiſche volken, die aan de Oost- en Zuidzijde der *Kaspiſche zee*, tot aan de grenzen van het Perzisch rijk, hun verblijf hielden. Zij komen in de Scijthiſche en Perziſche geſchiedenis meermalen voor, inzonderheid in de laatſte, bij gelegenheid van de veldtogten van CYRUS. De *Alanen* waren een bijzondere ſtam derzelve.

MASSILLON. (JEAN BAPTISTE) Een der grootſte Franſche kanſelredenaars, te *Hieres*, in *Provence*, geboren. De algemeene, voorbeeldelooze goedkeuring, welke hij verwierf, bragt hem aan het hof van LODEWIJK XIV, waar hij, uithoofde zijner wijsgeerige en vredelievende denkwijze gekozen werd, om den kardinaal NOAILLES met de Jezuiten te verzoenen; doch hij mishaagde aan beide partijen, en ondervond, dat het gemakkelijker valt, zondaars te bekeeren, dan godgeleerden onderling te bevredigen. De regent, die zijne verdiensten had leeren kennen, benoemde hem in 1717 tot bisſchop van *Clermont*, waarop hij in het volgende jaar, voor LODEWIJK XV, toen nog zeer jong, moest prediken; die redevoeringen, onder den naam van *Petit Carême* bekend, opſtelde, welke een meesterſtuk van kanzel-welſprekenheid opleveren, en waarin hij, onder andere gewigtige waarheden, ook deze aan zijne hoorders inprent: „ dat niet de vorsten, maar de wet over de volken moet heerſchen; dat de eerſte ſlechts dienaars en handhavers der laatſte zijn; dat de volken hen, op gods bevel, gemaakt hebben, hetgeen zij zijn moeten; dat de vorsten in magt verliezen, wanneer zij magtiger dan de wet zijn willen, en dat alles, wat de opperheerſchappij hatelijk maakt, hare kracht ontzenuwt. In 1719 werd hij lid van de Franſche akademie, en bezorgde hem de kardinaal DUBOIS het prelaatſchap van *Sevigny*. Zijne laatſte redevoering, welke hij in *Parijs* hield, was de lijkrede op de hertogin van ORLEANS. Sedert verliet hij zijn kerſpel, waar zijne deugden, inzonderheid zijne weldadigheid, hem eene algemeene liefde en achting hadden verworven, niet meer, en ſtierf in 1742, in den ouderdom van 79 jaar. De neef dezes beroemden mans heeft in 1745 en 1762 de werken zijns ooms in 15 deelen in het licht gegeven.

MASTIK. Een vast hars, bleek-geel, of wit van kleur, aange-

genaam, fpecerijachtig van reuk, en zacht zamentrekkend van fmaak, welke inzonderheid van het eiland *Chios*, nu *Chio*, in korrels tot ons gebragt wordt, en in de gedaante van eene groote erwt uit den altijd groenen Mastikboom (*Pistacia lentiscus*) vloeit. Deze boom wordt op *Chios* menigvuldig aangekweekt; bereikt gewoonlijk de hoogte van 10 of 12 voet, en verfpreidt zijne takken op eene cirkelvormige wijze, doch zoo, dat zij zich door den tijd krommen en naar den grond buigen. De ftam is omtrent een voet in middellijn, en met eenen ruigen aschgraauwen bast bedekt, de bladen zijn gevederd, en de bloemen komen in trosfen voort, gelijk druiven. In het begin van Oogstm. doet men in den bast dezer boomen kruifelingfche infnijdingen, waaruit het fap vloeit, dat, op den grond tot harde korrels geworden zijnde, de Maftik uitmaakt. Op het einde van Herfstm. vloeit de Mastikboom nog eens, maar niet zoo overvloedig. — De *Turken* vinden veel fmaak, om Mastik te kaauwen, branden dien fomtijds onder andere reukwerken, of doen eenige korrels daarvan onder hun brood, om er eenen aangenamen fmaak aan bij te zetten. De vrouwen van het ferail des grooten heers kaauwen den Mastik insgelijks als eene lekkernij, of om eenen geurigen adem te maken. Bij ons wordt deze hars als reukmiddel, ook wel in de geneeskunst gebruikt.

MASTODON. (CUV.) Een geflacht van zoogdieren, hetwelk aan dat der Elephanten grenst, en niet dan in eenen fossilen ftaat wordt aangetroffen. Na een naauwkeurig onderzoek der beenderen dezer dieren heeft CUVIER bevonden, dat deze *Mastodons* aan de voeten vijf korte vingers hadden, gelijk de Elephanten; dat zich de neus insgelijks in eenen langen fnuit verlengde, en de bovenkaak ook met 2 lange flagtanden gewapend was. Het voornaamfte onderfcheid, hetgeen door dezen kundigen Natuur-kenner, tusfchen deze twee geflachten, is waargenomen, beftaat hierin, dat de kiezen der *Mastodons* in plaats van eene platte kroon te hebben, zoodra zij te voorfchijn komen, even als bij de Elephanten, dezelve bezet hebben met grooter kegelvormige punten, die niet dan met de jaren ftomper worden. Deze kiezen groeijen, gelijk bij de Elephanten, in iedere kaak van achteren naar voren, en leveren dus te meer punten op, naar mate deze dieren in jaren gevorderd zijn.

Eene foort van dit geflacht is federt langen tijd bekend onder den naam van het *dier van de Ohio* of *Mammuth*, ontleend van het Tartaarsche woord *Mamena*, dat is, *aarde*, *land*, en niet van het *Mammuth-hol*, aan de rivier de *Ohio*, in *Noord-Amerika*, waar de beenderen van dit tegenwoordig niet meer bekend dier veel gevonden worden. (*) *Rusland*, inzonderheid *Siberië*, is het vaderland, en

(*) Volgens een berigt van de oevers der *Misfisfippi*, (in den *Algemeenen Konst en Letterbode* voor 1819 *No.* 12) zoude men in de westelijke deelen van *Noord-Amerika* ontdekt hebben, dat de *Mammuth*, waarvan men tot hiertoe geene andere fporen dan de beenderen gevonden heeft, nog wezenlijk in dat land beftaat. Volgens

en te gelijk het graf dezer dierſoort; want nergens vindt men meer ſporen, beenderen en tanden van den Mammuth, dan in het Noorden, waar de gemeene *Rusſen* met het delfſtoffelijk elpenbeen eenen aanmerkelijken handel drijven.

Tot het geſlacht der *Mastodonten* worden de volgende ſoorten gebragt. 1. *Mastodon Giganteum* (CUV.) Deze is volgens CUVIER niet alleen de grootſte der fosſile dieren, maar ook de eerſte, die de Natuurkundigen overtuigd heeft, dat er verdelgde ſoorten beſtaan konden. De overblijfſels dezer *Mastodonten* heeft men op verſchillende plaatſen aangetroffen, vooral in *Noord-Amerika* in groote hoeveelheid, op de plaats, die men *Big-bone-ſtrick*, of *Great-bone-Lick* noemt, vier mijlen afſtands van de rivier de *Ohio*. Zeer aanmerkelijk zijn de Skeletten, welke de heeren PEALES bijna geheel bijeengebragt hebben, waarvan het eene te *Philadelphia* en het andere te *Londen* bewaard wordt. De belangrijkſte opdelving der *Mastodonte* beenderen is door MADISSON in *Virginië* gedaan. Men vondt op vijf en een half voet diepte, op eene kalkäardige bank, talrijke overblijfſels, onder welke men eene half gekaauwde masſa ontdekte; beſtaande uit bladeren en takken, hetwelk alles bevat was in eene ſoort van zak, die men voor de maag van het dier hield. 2. *Mastodon angustidens*, wiens tanden, betrekkelijk, langer en dunner zijn, dan van den grooten *Mastodon*. 3. *Mastodon minus*. Tot deze ſoort behoort een, die men in *Sakſe* gevonden heeft, en door den Hoogleeraar HUGO aan BERNARD DE JUSSIEU toegezonden is, en nog eene andere te *Montabuſard* bij *Orleans*, met beenderen van de *Paleoterium*, en verſchillende andere dieren. 4. *Mastodon van de Cordillera's*. Twee tanden van deze ſoort zijn door den beroemden VAN HUMBOLDT uit *Amerika* medegebragt, de een uit het koningrijk *Quito* en de andere is gevonden bij *Santa Crux de la Sierra*; terwijl een derde insgelijks in de provincie *Chiquitos* is aangetroffen. Eindelijk 5 de *Mastodon Humboldtii*. (†)

MATADOR, woordelijk een *doodſlager*. Deze naam, nog tegenwoordig in eenige kaartſpellen gebruikt, en ook van gewigtige perſonen gebezigd wordende, ontleent zijnen oorſprong van de *Matadores*, eene kompagnie vrijwillige *Spanjaards*, welke de bewoners van *Barcelona* in het begin der vorige eeuw oprigtten, toen zij tegen PHILIPPUS V ſtreden, en die geſtadig de ſtraten moest door-

krui-

eene daarvan gedane beſchrijving is deze kolosſus van het dierenrijk niet vleeschetend, maar voedt zich met planten, inzonderheid met eene boomſoort, waarvan hij de bladeren, den bast, en zelfs den ſtam eet: hij gaat nooit liggen, en slaapt ſtaande, tegen eenen boom leunende. Hij gelijkt in gedaante meer naar een wild zwijn van 15 voet hoog, dan naar eenen olijfant. Zijn ligchaam is met eene behaarde huid bedekt, en hij heeft geen' tromp.

(†) Men heeft aan de oevers der rivieren in ons land insgelijks dergelijke fosſile beenderen aangetroffen, als in 1757 een wervelbeen aan de *Maas*, en in 1766, in *'s Hertogenbosch*, het bovenſte gedeelte van de bovenkaak en een gedeelte van het darmbeen.

kruifen, om het minfte gemor tegen de regering met den dood te ftraffen. In *Spanje* is Matador die gene, welke in de ftiergevechten den ftier eindelijk afmaakt.

MATERIALISMUS is dat wijsgeerig ftelfel, volgens hetwelk de ftof, of de ligchamelijke zelfftandigheid, als een grondbeginfel der dingen befchouwd wordt. Wie deze leer is toegedaan, noemt men in eenen wijsgeerigen zin eenen *Materialist*, b. v. de fchrijver van *le fystème de la Nature* en anderen. Met betrekking, inzonderheid tot de *ziel* ftelt het *Materialismus*, dat zij van eene ftoffelijke zelfftandigheid is, en ftaat dus tegen het *Spiritualismus*, dat dit gevoelen verwerpt, over. Ondertusfchen verfchillen de Materialisten onderling, daar zij of de ftof *op haar zelve*, of hare *bewerktuiging*, als de oorfpronkelijke aannemen, en in het eerfte geval nu eens de fijnfte aether, eene onzigtbare vloeiftof, dan eens licht, water enz. voor de grondftof houden. Inzonderheid ten aanzien van de ziel ftellen hierom de Materialisten, dat de ftof op haar zelve geestelijke veranderingen voortbrengt, of het gevolg zij der geheele ligchamelijke bewerktuiging, waardoor de ftof verfijnd en tot geest veredeld wordt; doch hierbij blijft het altijd duister, hoe de ftof denken, en die phifische beweging zielsveranderingen kan voortbrengen, die wij aan zoo vele bewerktuigde wezens *niet* waarnemen, of hoe bewustheid van onze eigene werkzaamheid ontftaan kan. Inzonderheid ftrijdt hiertegen de bewustheid van 's menfchen *identiteit* en *vrijheid*, alzoo dezelve door dit gevoelen geheel worden weggenomen, en het vrije wezen daardoor tot een bloot werktuig vernederd wordt.

Voor het overige is het *Materialismus* een zeer oud gevoelen, en het meest heerfchende in de Griekfche wijsbegeerte, fabelleer en dichtkunde. DEMOKRITUS en de nieuwe *eleatifche fchool* meenden, dat de ziel uit eene fijne, naar vuur gelijkende, ftof beftond; EPIKURUS hield haar, even als DEMOKRITUS, wel voor eene ligchamelijke, maar voor eene hoogst fijne, en bewegelijke zelfftandigheid, uit de eenvoudigfte *atomen*, of ftofdeeltjes, te zamen gefteld; terwijl zij volgens ZENO een vurige adem (*pneuma enthermon*) was. Onder de nieuwere Materialisten behooren HELVETIUS, wiens werken *de l'Homme* en *de l'Esprit* vol van hunne denkbeelden zijn; BONNET en HARTLEY, waarvan de laatfte de verfchijnfels van den geest uit de werking der zenuwen verklaart, en PRIESTLEY, die in de aantrekkende en terugftootende kracht der ftof eene vatbaarheid tot denken en willen meent te ontdekken. Ook zelfs de fchedelleer van GALL, wat men ook daartegen zeggen moge, fchijnt tot het *Materialismus* aanleiding te geven.

MATHESIS. (Zie: WISKUNDE.)

MATRIJS. Zoo noemt men eigenlijk bij fchroefwerken de moer, of dat ftuk, waarin de fpil draait; doch bij de lettergieters is het de vorm, waarin de letters worden afgegoten. Zij beftaat uit een vierkant ftuk koper, waarop de letter door middel van den Matrijs gefla-

flagen wordt. Bij het muntwezen verftaat men onder *Matrijs* den ftempel.

MATRIKEL. Beteekent ieder behoorlijk gefchreven naamrol van zekere perfonen, welke tot eenen ftand, of eene maatfchappij behooren. Zoo is, namelijk, aan de Hooge fcholen de Matrikel de naamrol, of het register, waarin de ftudenten, bij hunne komst aan eene akademie, als burgers derzelve worden opgefchreven (*geimmatriculeerd*), en onder het krijgswezen de monfterrol.

MATTHEUS, (ANTONIUS) een bijzonder verdienstelijk man voor de beminnaars der vaderlandfche gefchiedenis, in *Utrecht* geboren, waar zijn vader den leerftoel der regten bekleedde, doch die aan de Hooge fchool zijner geboorte-ftad en die van *Vriesland* de gronden tot zijne volgende, zoo vruchtrijke, geleerdheid legde, werd in 1660 door de bezorgers der eerfte tot buitengewoon, en twee jaar later tot gewoon Hoogleeraar in de regten verkozen. Tien jaar bekleedde hij dien post, wanneer hij in dezelfde hoedanigheid naar de Hooge fchool te *Leijden* vertrok, alwaar hij in 1710, in den ouderdom van 75 jaar, ftierf. Vele verpligting heeft de gefchiedenis van verfchillende Nederlandfche gewesten aan 's mans arbeidzaamheid, vermits hij verfcheidene oude fchrijvers, en eene reeks van brieven en papieren, over 's lands aloude toeftand en lotgevallen, als van onder het ftof heeft te voorfchijn gebragt. De voornaamfte zijner fchriften zijn de volgende: *De fundationibus et fatis Ecclefiarum Ultrajectinarum; Chronicon Egmondanum, auctore Joh. de Leydis, cum Obfervationibus; Res Ultrajectinae, et Historia Frifiae orientalis Eggerici Beningae, cum commentariis; Analecta; de Jure Gladii; de Nobilitate* enz.

MATTHEUS, de Evangelist en Apostel, was, voor dat hij tot deze bediening geroepen werd, een onder-ontvanger bij den Romeinfchen tol aan het meer *Tiberias*, en volgens fommigen in *Nazareth* geboren. De berigten der legende, omtrent zijne lotgevallen en reizen, zijn zeer onzeker. Ondertusfchen verdient hij eene bijzondere opmerking als fchrijver van het eerfte Evangelie, hetwelk hij omftreeks het jaar 60 onzer tijdrekening, voor Palestijnfche Christenen uit het Jodendom, ten bewijze van JEZUS waardigheid als Mesfias, zonder eene ftrenge orde in de tijdrekening, doch tamelijk uitvoerig, gefchreven heeft. Dat hij dit oorfpronkelijk in het Hebreeuwsch heeft gedaan, is door nieuwere oordeelkundigen, die zelfs de echtheid der beide eerfte hoofdftukken in twijfel trekken, waarfchijnlijk geworden.

MAURITS *van Nasfau*, (Graaf) Prins van *Orange*, was de tweede zoon van WILLEM I, en werd den 13 van Slagtm. 1567 te *Dillenburg* in het graaffchap *Nasfau* geboren. Twee jaar had hij zich aan de Hooge fchool te *Leijden* op kosten van den lande geoefend, toen zijn vader op eene verraderlijke wijze doorfchoten werd. Nog geen 17 jaar oud plaatfte men hem reeds aan het hoofd van den toen-

maals

maals opgerigten raad van ſtate, droeg hem het opperbevel over de land- en zeemagt op, en verkozen de gewesten *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Gelderland*, *Overijsſel*, en ook ten laatſte *Groningen* en *Drenthe*, hem tot hunnen ſtadhouder; terwijl hem tevens de titel van *geboren Prins van Orange* gegeven werd. Al deze hooge ambten en waardigheden zetteden den prins een groot aanzien bij, en ſtelden hem in ſtaat, om de gunst des volks te winnen, meer dan de ſtaten, van welke hij in den eigelijken zin afhankelijk was. Ondertusſchen bleek het weldra, dat de prins deze blijken van onderſcheiding verdiende. Sedert men hem het opperbevel over de troepen had toevertrouwd, maakte hij dagelijks nieuwe vorderingen in de beoefening der krijgskunde. Voortvarende en wakker, en zelfs op de geringſte dingen lettende, wist hij den vijand dikwijls eene kans af te zien; hield de vestingen in eenen behoorlijken ſtaat van tegenweer, en was inzonderheid bedreven in het uitkippen der bekwaamſte legerplaatſen. Het krijgsvolk leerde hij op eene nieuwe wijze te paard rijden; de gelederen bewaren; leeftogt met zich voeren, en aan loopgraven arbeiden: door welk een en ander zijn leger eene oefenſchool van krijgskunde werd, werwaarts de uitheemſche adel in menigte zamenvloeide.

De verovering van *Breda*, in 1590 was het begin van eene reeks van gelukkige ondernemingen, waardoor geheel *Gelderland*, *Overijsſel*, *Vriesland* en *Groningen* van de *Spanjaards* bevrijd werden, welken hij, tot op het twaalfjarig beſtand in 1609, niet minder dan 40 ſteden en vestingen ontnam, en in 3 veldſlagen eene volkomene nederlaag toebragt; terwijl hij bovendien door zijne vlootvoogden, op de Spaanſche en Vlaanderſche kusten, verſcheidene luisterrijke overwinningen behaalde. Na het eindigen van het voornoemde beſtand waren de krijgsverrigtingen van prins MAURITS van minder belang, vermits de vervallen ſtaat van 's lands geldmiddelen niet gedoogde, dat men den vijand met zoo veel kracht aanviel als in vroeger tijd. De prins, ſedert eenigen tijd aan eene verſtopping in de lever geleden hebbende, verzwakte meer en meer, en ſtierf den 23 van Grasmaand 1625 te *'s Hage*, in den ouderdom van 58 jaar, en het 41ſte van zijn bewind over de vereenigde gewesten; wordende zijn lijk, op zijne uitdrukkelijke begeerte, te *Delft* in het graf zijns vaders bijgezet.

Prins MAURITS is nooit gehuwd geweest; doch verwekte bij jonkvrouwe N. VAN MECHELEN, geſproten uit eenen adelijken ſtam in *Braband*, verſcheidene natuurlijke kinderen, waarvan de twee oudſte zonen, WILLEM en LODEWIJK, zich het meest hebben vermaard gemaakt. Hij werd gehouden voor den grootſten krijgsheld zijner eeuw, die de krijgskunst tot hooger trap van volkomenheid bragt, dan iemand voor zijnen tijd had kunnen doen, en die tevens, inzonderheid voor den tijd van het beſtand, tot het bevestigen van den ſtaat veel heeft toegebragt. Een zijner meest geliefkoosde uitſpanningen was het

het ſchaakſpel, waarmede hij zich als hij niet in het veld was, dikwijls vermaakte. In zijne verkeering was hij guller en openhartiger, maar ook driftiger en oploopender, dan zijn vader. Wiskunstenaars en ſchrandere vestingbouwers waren bij hem in hooge achting. De Franſche gezant JEANNIN noemt hem in zijne brieven dikwijls een wijs en eerlijk man, die hetgeen hem in perſoon betrof, niet dan door zachte middelen poogde te bereiken; doch het gebeurde in 1618 en 1619 (*) heeft velen zijner tijdgenooten en de meesten zijner nakomelingen een ongunstiger oordeel over hem doen vellen. De dood van OLDENBARNEVELD, den prins te laste gelegd, verwekte terſtond, nadat die was voorgevallen, groot misnoegen bij velen, en werd over het algemeen als een te geweldig middel ter bevordering van 's prinſen gezag aangemerkt. De nakomelingſchap heeft er niet gunſtiger over geoordeeld, en de krijgsroem, door MAURITS verworven, is naauwelijks in ſtaat geweest, om tegen de ſchande op te wegen, door het geſtreng vonnis over 's lands ouden dienaar behaald.

MAUSOLEUM is de naam van dat prachtig gedenkſtuk der oudheid, hetwelk voor MAUSOLUS, koning van *Carië*, omtrent drie en eene halve eeuw voor onzes Zaligmakers geboorte, door zijne gemalin en zuster ARTEMISIA (*zie aldaar*) in de hoofdſtad *Halicarnasſus* werd opggerigt. Pracht en ſchoonheid deden hetzelve eene plaats onder de zeven *wonderen* der wereld verkrijgen, en ſedert noemde men alle prachtige grafcomben *Mauſoleën*. De eerſte beeldhouwers van *Griekenland* hadden er hunne kunst aan beſteed. BRIAXIS, SCOPAS, LESCHARES en TIMOTHEUS vervaardigden de verſierſels aan de vier zijden van het gebouw; het viergeſpan, hetwelk de kegelvormige punt van hetzelve tooide, werd door PYTHES gebeiteld, en ook PRAXITELES zou, volgens VITRUVIUS, er aan gearbeid hebben. Dit prachtig gedenkſtuk, dat eerst na den dood van ARTEMISIA voltooid werd, beſtond uit een langwerpig vierkant, en had eenen omtrek van 411 en de hoogte van 130 voet; terwijl de hoofdzijde van hetzelve met 36 zuilen pronkte, en 24 trappen naar den ingang van het gebouw leidden.

MAXIMEN zijn grondbeginſels, grondſtellingen, voor zoo ver zij regels voor den wil van verſtandige, vrijwerkende wezens uitmaken. Eene Maxime is zedelijk goed, wanneer zij uit een zuiver welgevallen aan de zedelijke wet voortvloeit; maar ſlecht, wanneer zij in baatzucht en eigenbelang haren grondſlag heeft.

MAXIMILIAAN, (FRANS XAVER JOSEPH) laatſte keurvorst van *Keulen* en bisſchop van *Munſter* enz., was de jongſte zoon van MARIA THERESIA. Hij werd in 1756 geboren, en was een van die vorsten, welke door hunne onderdanen gezegend, en door den menſchenvriend met eerbied genoemd worden. Toen hij aan de regering kwam, was zijn eerſte ſtreven, om de geldmiddelen, het burgerlijk beſtuur en de regtspleging, welke alle zeer in wanorde waren, in eenen

(*) Men leze hierover; WAGENAAR, *Vaderlandſche Historie*, X deel.

nen bloeijenden en geregelden ſtaat te brengen, hetwelk hem dan ook door vlijt, liefde tot orde, ſpaarzaamheid in het beſtuur der geldmiddelen, en over het algemeen door zijn voorbeeldig gedrag gelukte. Hij was een verſtandig, weldadig man, die talenten en verdiensten grootmoedig onderſteunde en beloonde; doch inzonderheid een vriend van geleerden en kunſtenaars, en zelf een kenner en beminnaar der wetenſchappen. Inzonderheid onderſteunde hij de univerſiteit te *Bonn*, waarbij hij verſcheidene nuttige inrigtingen maakte; vergrootte de hofboekerij met de kostbaarſte en uitmuntendſte werken, en bevorderde derzelver openbaar gebruik. In zijnen huisſelijken kring leefde hij zeer eenvoudig en ſpaarzaam, en was een vijand van alle ondoelmatige uitgaven, offchoon zijne inkomsten jaarlijks omtrent 2 millioen guldens bedroegen. Hij was een deelnemend en liefderijk vader zijner onderdanen, die alle eenen vrijen toegang tot hem hadden; bezat in zijne geſprekken eene beminnelijke openhartigheid, en was dikwijls in zijne vrolijke ſcherts zeer oorſpronkelijk en naïf. Hij ſprak verſcheidene talen met veel vaardigheid; las de beste ſchrijvers; beminde de muzijk, en behandelde zelfs eenige ſpeeltuigen. Van zijne zucht voor de ſchoone Natuur getuigen zijn gemaakte aanleg te *Godesberg*, *Poppelsdorf* en *Augustusburg*; doch de vruchten van zijn vaderlijk beſtuur gingen eerlang voor hem verloren door den Franſchen omwentelingsoorlog, ten gevolge van welken hij, in den Herfst van 1794, zijne zetelplaats *Bonn* voor altijd moest vaarwel zeggen. Hij nam eerst de wijk naar *Munſter*; van daar naar *Mergentheim* en *Ellingen*; begaf zich in de Lente van 1800 naar *Weenen*, en ſtierf te *Hetzendorf* den 26 van Hooim. des volgenden jaars.

MAXIMUM. Het grootſte, in tegenoverſtelling van *minimum*, het kleinſte. Dus werd, ten tijde der Franſche omwenteling, voor alle levensmiddelen de hoogſte prijs bepaald, boven welken er geene mogten verkocht worden; en dit noemde men het *Maximum*. Men hield deze bepaling in den beginne voor zeer heilzaam; doch het nadeelige er van voor de landhuishoudkundige nijverheid en den handel bleek weldra, zoodat men haar in het 3de jaar der Republiek weder afſchafte.

MAZELEN. Eene koortsachtige ziekte, welke met eenen, in kleur, gedaante en verloop bepaalden, huid-uitſlag vergezeld gaat. Zij is eene vreemde ziekte, die uit het Zuiden tot ons is overgekomen, en zich door beſmetting voortplant. Ieder mensch is aan haar blootgeſteld, of is ten minſte er vatbaar voor; doch bezitten de Mazelen, even als de kinderpokken, dit eigenaardige, dat zij derzelver kracht in zich zelve verliezen, en de menſchen er ſlechts eenmaal door aangetast worden. Doorgaans is de ziekte niet zwaar, alhoewel er beſmettingen hebben plaats gehad, die doodelijk waren, zoo als: in 1670, toen er, volgens de Engelſche ſterflijsten, 295; in 1674, toen er 795, en in 1742, toen er 981 aan ſtierven. Ook in *Weenen*

nen heerschte in 1732 eene kwaadaardige besmetting dezer ziekte, bij welke bij de meeste lijders den brand in de keel ontstond, waarop den derden of vierden dag de dood volgde. Zeer dikwijls openbaart zich ook, bij ligtschijnende aanvallen, het gevaar der Mazelziekte eerst naderhand. Een drooge hoest, niezen, oogontsteking, verkoudheid en koorts zijn er de voorteekens van. Andere toevallen zijn niet wezenlijk, en hangen van het eigenaardige van iedere heerschende besmetting af. Na drie koortsachtige aanvallen, vertoonen zich, gewoonlijk op den vierden dag, kleine roode puntjes van verschillende gedaanten in het aangezigt, die zich in de 3 volgende dagen van daar over het geheele ligchaam verspreiden. Na verloop van drie dagen verliezen deze hare roode kleur, en de huid begint in vervelvormige schubben af te vallen. Ondertusschen houden het hoesten en de koorts aan, en wordt de laatste dikwijls sterker; terwijl somtijds de hoest toeneemt, en door eenen teeringachtigen (*hectique*) gevolgd wordt. Het gif der Mazelen tast voornamelijk de *pneumatische* zijde van het huidstelsel aan; plant zich tot in het binnenste der luchtpijp en long voort; vermeerdert de prikkelbaarheid der laatste, en is hierdoor niet zelden eene aanleidende oorzaak tot longtering. Hoe ligt zich ook derhalve deze ziekte vertoone, zoo is toch altijd eene zorgvuldige waarneming derzelve, eene gematigde warmte, en eene goede levenswijze, en inzonderheid de tijdige hulp van eenen geneesheer volstrekt noodzakelijk, om reeds in den beginne kwade gevolgen af te weren.

MAZZUCHELLI (JOHANN MARIA) was uit een adelijk geslacht afkomstig, en zag in *Brescia* het eerste daglicht, gelijk hij ook aldaar in 1765 stierf. Hij was een der verdienstelijkste letterkundige historieschrijvers van *Italië*, die, behalve door verscheidene afzonlijke, meesterlijk door hem bearbeide, levensbeschrijvingen van ARCHIMEDES, P. DE APONO, L. ALAMANNI en anderen, door zijn Italiaansch woordenboek, *Gli scrittori d'Italia cioë notizie storiche e crisiche intorno alle vite ed agli scritti dei letterati Italiani*, zich als een ongemeen vlijtig en belezen man heeft doen kennen. Dit werk, waarvan van 1753 tot 1763 te *Brescia* 6 deelen in folio in het licht verschenen zijn, is zoo volledig, dat bij de daarin door hem gegevene berigten slechts zeer zelden iets is te voegen, en tevens zoo uitvoerig, dat in het 6de deel de letter B. nog niet eens ten einde is. Ook zijne beredeneerde naamlijst van zijne verzameling van medailles, die op geleerde mannen zijn geslagen geworden, (*Venetie*, 1761 — 1763 2 deelen in folio), is een uitmuntend werk.

MECHAIN, (PIERRE FRANÇOIS ANDRÉ) lid van het instituut van *Frankrijk*, voorheen de koninklijke Akademie der wetenschappen, werd in 1744 te *Laon* geboren, en zette zich in 1772 in *Parijs* neder, waar hij 2 jaar daarna door een berigt omtrent eene verduistering, die hij in Bloeim. te *Versailles* had waargenomen, bekend werd. Op dien tijd, bij het zeemagazijn aangesteld zijnde, ondernam hij nooit ge-

gehoorde berekeningen tot volmaking der kaarten; ontdekte en berekende verscheidene kometen, en behaalde voor die van 1761, welker terugkomst men in 1790 verwachtte, bij de akademie den uitgeloofden eerprijs. In 1792 werd aan hem en DELAMBRE het meten van den meridiaan van *Duinkerken* tot *Barcelona* opgedragen. In 1798 kwam hij van die reis terug; doch in 1803 zijne meting tot de *Balearische eilanden* willende voortzetten, werd hij in het volgende jaar door eene koorts, welke jaarlijksch op de kusten van *Valentia* heerscht, weggerukt. Zijne waarnemingen en die van DELAMBRE werden in 1800 op last van het instituut te *Parijs* gedrukt. Bovendien bezitten wij van MECHAIN nog zijne *Description de la sphère armillaire, dénombrement des constellations anciennes et modernes, avec l'ascension droite, et la déclinaison des principales étoiles, réduite pour l'anneé 1790, suivant l'atlas de* FLAMSTEAD, *corrigée et augmentée de plus de* 1200 *étoiles; Paris* 1791.

MECHANICA. (Zie: WERKTUIGKUNDE.)

MECHELEN, in het Fransch *Malines*, ligt in de Nederlandsche provincie *Antwerpen*, en is de hoofdstad van het arrondissement, hetwelk haren naam voert. Zij is eene nette en zindelijke stad; de zetel eens Bisschops; heeft een seminarium voor de Roomsch-Katholijke geestelijkheid, en had, op het einde van 1822, 21,422 inwoners. Daar de *Dyle* een uur boven de stad eb en vloed heeft, zoo kunnen groote schepen uit de *Schelde* derwaarts opvaren, hetwelk den handel zeer bevordert. Men vindt in *Mechelen* fabrijken van hoeden, dekens, goudleder, laken, linnen, gedrukt katoen, en voornamelijk van kant, welke laatste, gelijk ook de hoeden, zeer beroemd zijn; doch zijn de meeste dezer fabrijken, alsmede de olie-slagerijen en pottebakkerijen merkelijk in verval. Men drijft er eenigen handel in granen en andere voortbrengsels van den weligen grond; brouwt er zeer goed bier, en de levensmiddelen zijn er goed koop. Onder de merkwaardige gebouwen behooren de hoofdkerk, aan ST. ROMBOUT toegewijd, wiens overschot aldaar in eene zilveren kist bewaard wordt; die met fraaije schilderstukken pronkt, en nog eenen toren heeft van 350 voet hoog met een wijzerbord, dat 144 voet in den omtrek heeft, alsmede een zeer fraai klokkenspel, hetwelk uit 42 klokken bestaat, waarvan er 32 in 1674 gegoten zijn door P. HEMONY te *Amsterdam*; voorts het fraaije bisschoppelijk paleis; de *Lieve Vrouwe* kerk over de *Dyle*, in welke zich een fraai schilderstuk van RUBBENS bevindt, *de vischvangst van* PETRUS voorstellende; den predikstoel met het daarbij behoorende beeldwerk, in de *Hanswijksche* kerk, die eenen schoonen koepel heeft en mede een kunststuk is; het gewezen wapenhuis, de fraaije kazernen, het gebouw van den hoogen Raad enz. Er is te *Mechelen* eene Latijnsche school en teeken-akademie, en JOHANNES PALUDORPIUS, JOHANNES PASCARIUS en andere geleerde mannen werden hier geboren.

MEDAILLES. (Zie: GEDENKPENNINGEN.)

MEDE, MEE. Een wijnaardige drank, die uit honig en water, door koking en gisting, bereidt wordt, en voornamelijk in *Rusland* en *Polen* zeer gezocht is. Dikwijls wordt de fmaak er van door bijvoeging van ooft, (b. v. St. Jans-besfen, kerfen enz.) en inzonderheid door fpecerijen en kruiden, merkelijk veraangenaamd. Hoe beter de honig is, zoo veel te beter is ook deze drank, die het best in de zoogenoemde hondsdagen gebrouwd wordt, en, oud geworden, de kracht en den aangenamen fmaak van eenen middel-wijn aanneemt. Voor *Hongarijë* is de Mede een artikel van handel.

MEDEA. (Zie: ARGONAUTEN.)

MEDEMBLIK. Eene Nederlandfche ftad in de provincie *Noord-Holland*, 3 uur van *Hoorn* en bijna even zoo ver van *Enkhuizen* gelegen; wordende aan 3 zijden door de *Zuider-zee* omringd. De ftad is van zeer ouden oorfprong, en wordt voor den zetel der Vriefche koningen gehouden. Ook plaatften fommigen hier het tooneel van den mislukten doop van RADBOUDT, wiens levensgroote beeldtenis nog op het ftadhuis vertoond wordt; doch fteunt dit gevoelen mogelijk op geenen genoegzamen grond, alzoo het dorp *Hoogtwouden*, 3 uur van de ftad gelegen, hierop mede vele aanfpraak maakt, en ook aldaar eene doopvont op het kerkhof gewezen wordt, waarin RADBOUDT zoude zijn gedoopt geworden, indien men hem daartoe had kunnen bewegen. Het nog aanwezig, vervallen flot, hetwelk hij bewoond zou hebben, fchijnt echter niet van de Vriefche koningen afkomftig, maar een der kasteelen te zijn, door FLORIS V gebouwd, om de *West-Vriezen* in bedwang te houden. — *Medemblik* verkreeg in 1288 ftads regten; moest zich, uit hoofde van zijne deelneming aan het bekende kaas- en broodsfpel, in 1492 voor den hertog van *Sakfe* vernederen, en werd, toen SONOI in den oorlog tegen de *Spanjaarden* zich hier genesteld had, door prins MAURITS met de wapenen gedreigd, waarvan echter de treurige gevolgen door een verdrag werden voorgekomen.

Behalve het gemelde flot, behooren nog onder de merkwaardige gebouwen der ftad: de Hervormde kerk, alsmede het ftadhuis, het laatfte inzonderheid wegens het genoemde afbeeldfel van RADBOUDT, hetgeen, met een toepasfelijk onderfchrift, voor den fchoorfteen in burgemeesters kamer prijkt, en in 1670 door den achtenswaardigen NIKOLAAS VAN STELLINGWERF, die het in *'s Hage* gekocht had, aan de ftad gefchonken werd. Dit fchilderftuk fchijnt van eenen hoogen ouderdom, en zoude, volgens het vermoeden van fommigen, tot dat tijdvak behooren, waarin het fchilderen met olieverf nog onbekend was, en men zich van eiwit bediende. Men vindt voorts in *Medemblik* eene Lutherfche, Doopsgezinde en Roomfche kerk, benevens eene Joodfche fynagoge. De ftad heeft 4 poorten, eene goede fcheepstimmerwerf, en eene ruime, nog voor eenige jaren verbeterde haven, uit welke men in 1593 het eerst naar de kust van *Guinea* zeilde. Na 1795 werd bij de gemelde ook nog de fcheepstimmerwerf van *Hoorn* gevoegd, waartoe de benoodigde gebouwen werden opgerigt, waar-

van echter in 1799 de eene vleugel, met al den voorraad, door de *Engelſchen* verbrand, doch ſedert weder herbouwd werd. Het getal der inwoners van *Medemblik* bedraagt, volgens de laatſte telling, 2551 zielen. Scheepsbouw, ſcheepsvaart, en het leveren van het hetgeen daartoe betrekking heeft, maakt het voornaamſte beſtaan der ingezetenen uit. Men heeft er mede eene kaasmarkt, die echter ſedert een paar jaren geene der geringſte is; wordende er wekelijks, door elkander, 25 à 30,000 pond ter markt gebragt.

MEDIANTE. In de muzijk de terz van den grondtoon, waaruit een toonſtuk gaat; zij wordt aldus genoemd, omdat zij tusſchen den grondtoon en de quint in het midden ligt.

MEDICEISCHE VENUS. Een van de ſchoonſte meesterſtukken der oude beeldhouwkunst, hetwelk tot ons gekomen is. Het is buiten twijfel aan ieder beminnaar der fraaije kunsten door teekeningen en afgietſels in gyps bekend. De vraag is: in welk oogenblik heeft zich de kunstenaar haar zich voorgeſteldt. HEIJNE meent in het oogenblik, toen zij, uit het bad klimmende, iemand gewaar werd; van RAMDOHR, toen zij uit de zee te voorſchijn kwam, op welke wijze de fabel hare geboorte afſchetst, en de ſchrijver van de *Blicke in das Gebiet der Künſte und der practiſchen Philoſophie*, toen zij voor den kunstregter PARIS ſtond. Wat hier ook van zij; de bevalligheden moeten den kunstenaar zonder ſluijer verſchenen zijn, toen hij hare bekoorlijke leest beitelde. Zij bevindt zich in de galerij des groothertogs van *Florence*, werwaarts zij uit het Mediceïſche paleis te *Rome* door COSMUS III gebragt werd. Men vond dit beeld in verſcheidene ſtukken in de *Villa Adriana*, niet ver van *Rome*; doch het werd zoo keurig in elkander gezet, dat men er zelfs de naden niet van zien kan. UKLANSKI geeft van deze VENUS de volgende beſchrijving: „ (*) Zij houdt met eene treffende bezorgdheid de linkerhand „ voor den maagdelijken ſchoot en de regter op haren jeugdigen „ boezem, die boven het kloppend hart ſchijnt te beven. Hare zij„ den haarlokken zijn bij elkander gebonden, waardoor men den „ zachten arm en den teederen blanken hals, die op de ſchoonſte „ ſchouders ſtaat, welken ooit een meisje droeg, zooveel te beter „ kan bewonderen. De dunne voet, de kleine knie, het ronde „ been, de blanke, tengere hand, de bevallig lagchende mond, „ waaraan een Grieksch, ſprekend profil het leven geeft, de vol„ maaktſte overeenſtemming van de fijnſte leest — dit alles vormt haar „ tot een bovenmenſchelijk wezen, hetwelk ieder gevoelig hart, „ zijnes ondanks, in verrukking brengt, en tot de hoogſte bewonde„ ring opvoert." — Op het voetſtuk ſtaat de naam van CLEOMENES gebeiteld; doch zij is van eene latere hand, en buiten twijfel een meesterſtuk uit het bloeijendst tijdperk der Griekſche kunst.

MEDIEN. Het grootſte en gewigtigſte landſchap van het Perziſche

(*) Te vinden in zijne *Brieven over Polen, Oostenrijk, Sakſe, Beijeren, Italië* enz., aan de gravin CONSTANTIA van S., deel I Bladz. 406, bij BOHN te *Haarlem*.

ſche rijk, ten Oosten aan *Hyrkanië* en *Parthië*, ten Zuiden aan *Perſis* en *Suziana*, ten Westen aan *Asſyrië* en *Armenië*, en ten Noorden aan de *Kaspiſche zee* grenzende, zoodat hetzelve het tegenwoordige *Irak*, *Azerbeidshan*, *Silan*, en de Westelijke helft van *Mazanderan* bevattede. Dit gewest was door de menigte bergen natuurlijk bevestigd, en deszelfs bewoners waren ſtrijdbare mannen. Reeds voor het Perzisch tijdvak was *Mediën* als een onafhankelijk rijk bekend. Het werd door NINUS, den ſtichter der Asſyriſche alleenheerſching, veroverd; doch na de vernietiging van dit rijk, door eenen ſtadhouder van dit landſchap, tot een onafhankelijk rijk verheven. *Mediën* werd nu eerlang het magtigſte onder de rijken, welke uit dat der *Asſyriërs* geboren werden, terwijl eindelijk het *Nieuw-Asſyriſche* mede onder zijnen ſchepter bukte. Door CYRUS werden wel de *Meders* van de opperheerſchappij beroofd en aan de *Perzen* onderworpen; doch weldra werden de overwonnene de leermeesters van de overwinnaars, niet alleen ten aanzien van zeden en gebruiken in het burgerlijk leven, maar ook met opzigt tot hunne openbare inrigtingen. Na den dood van CYRUS bleef *Mediën* altijd verbonden met de overige deelen van het Perziſche rijk; alleen het Noordwestelijk gedeelte, hetwelk vóór CYRUS tot *Asſyrië* ſchijnt behoord te hebben, ſcheurde zich gedurende eenigen tijd van de overige los. Nadat ALEXANDER het Perziſche rijk veroverd had, gaf hij *Mediën* eenen inlandſchen ſtadhouder, ATROPATES geheeten; doch ontnam hem naderhand dien post. Uit de latere geſchiedenis, echter, blijkt, dat deze zich in de Noordelijke, bergachtige landſchappen handhaafde, zelfs toen *Mediën*, na ALEXANDERS dood, eenen eigen Macedoniſchen ſtadhouder verkreeg en zijne waardigheid op zijne nakomelingen overdroeg, die, niettegenſtaande hunne gevaarlijke naburen, de *Parthers*, *Armeniërs* en *Romeinen*, of door toegeeflijkheid, of gewapenderhand, hunne onafhankelijkheid wisten ſtaande te houden; doch onder de Romeinſche keizers kwam *Mediën* onder het oppergebied der *Parthers*.

MEDINA. Er zijn in *Spanje* verſcheidene plaatſen van dien naam, door bijnamen van elkander onderſcheiden, als *Medina Celi*, eene ſtad en een hertogdom in *Oud-Kastillië*, op de grenzen van *Arragon*; *Medina del Campo*, eene ſtad in *Leon*. *Medina del Pomar*, in *Oud-Kastilië*; *Medina del Rio ſeco*, in *Leon*; mede tot een hertogdom verheven, en *Medina de las torres*, in *Estramadura*, op de grenzen van *Andaluſië*. — Gelijk het eerstgenoemde *Medina* het oudſte en aanzienlijkſte is, zoo is ook deszelfs naam in onze vaderlandſche geſchiedenis vermaard geworden. In den Spaanſchen oorlog zond PHILIPS II, toen ALVA zijn gezag niet meer ſtaande kon houden, in 1572 eenen opvolger in de landvoogdij herwaarts, met name JOANNES DE LA CERDA, *Hertog van Medina Celi*, die met eene aanzienlijke vloot voor *Vlisſingen* kwam, wanende, dat men hem dadelijk als landvoogd erkennen en met allerlei eerbewijzingen overladen zoude. Doch die van *Vlisſingen* en andere *Zeeu-*
wen

wen hadden fpoedig eene vloot bijeen, waarmede zij den *Spanjaard* zoo onverhoeds op het lijf vielen, dat hij 20 koopvaardij-fchepen in hunne magt moest laten, en zelfs ter naauwernood te *Sluis in Vlaanderen* binnen raakte. Dit onthaal ontnam den verwijfden vorst den verderen lust tot de landvoogdij: hij gaf voor, dat hij de Nederlandfche lucht niet verdragen kon, en keerde naar *Spanje* terug. In de *Geuzen* van VAN HAREN vindt men omtrent dit een en ander eenen voortreffelijken lierzang.

MEDINA, of de ftad van den propheet, in de Arabifche provincie *Hedfchas*; eene kleine ftad, beroemd door dat MAHOMETH, in het jaar 622 onzer tijdrekening, (van welken tijd de Mahomethanen hunne jaartelling beginnen), derwaarts vlugtte, en aldaar in eene door hem gebouwde moskee begraven ligt. Zijn lijk, hetwelk men voorgeeft, dat nog onverteerd is, ligt in eene kist van wit marmer befloten, en ftaat tusfchen die der kaliffen ABUBEKER en OMAR op den grond, en is met een kostbaar tapijt bedekt. Het graf wordt door 40 zwarte gefnedenen bewaakt. In de hoogere verdieping van het gebouw, zegt men, dat zich een' grooten fchat van goud, zilver en edele gefteenten bevindt, door vrome zielen gefchonken, en die, bij eenen godsdienstigen oorlog, ter befchikking van den Sultan beftemd zijn. De ftad *Medina* ftaat onder den Sherif van *Mekka*, die eenen ftadhouder en eene bezetting derwaarts zendt. Ook heeft de Turkfche keizer er eenige foldaten.

MEDUSA. Eene der drie *Gorgonen* (*zie aldaar*), de eenige fterfelijke onder dezelve. NEPTUNUS, bekoord door hare buitengewone fchoonheid, omarmde haar in den tempel van MINERVA, waarover deze godin zoo zeer in toorn ontftak, dat zij de haren van MEDUSA in flangen hervormde, en haar de verfchrikkelijke kracht verleende, om een ieder, die haar aanzag, in fteen te veranderen. PERSEUS doodde haar eindelijk met behulp van PLUTO en MINERVA, fneed haar het verfchrikkelijk hoofd af, en overhandigde het aan de laatfte, die het aan haar fchild hechtte, en er in den oorlog der *Giganten* gebruik van maakte. Uit het bloed der verflagene MEDUSA kwamen PEGASUS en CHRYSAOR voort, en, volgens OVIDIUS, ook de menigvuldige flangen van *Lybië*. Ten tijde der fchoone kunst van *Griekenland* werd het hatelijke MEDUSA-hoofd in een ideaal van vrouwelijke fchoonheid veranderd; en van hier, dat deze koppen tot de bekoorlijkfte gedaanten der oude kunst behooren. — Ook is *Medufa* de naam van een infekt, waarvan vele foorten het hare tot het lichten der zee toebrengen. Men noemt ze in onze taal *zeekwal*.

MEEKRAP. (*Rubia Tinctorum*) Deze komt van den wortel van zekere plant, *Meede* genoemd, welke 2 tot 3 voet hoog groeit, eenen ruwen ftengel, lancetvormige bladeren, en kleine, ftervormige gele bloefems heeft, en om derzelver groote, van buiten donker bruine, doch inwendig roode wortelen, die wel 3 voet lang worden, hier en daar in ons vaderland, inzonderheid in *Zeeland*, verbouwd wordt. Volgens fommigen zou deze plant geene inlandfche, maar oorfpronke-

kelijk uit de *Indiën* afkomstig, en door *Perzië*, over *Venetië*, *Spanje* en *Frankrijk*, reeds eeuwen geleden, tot ons gebragt zijn. Zij vereischt eenen zeer vruchtbaren, losſen, matig vochtigen, diepen en ſterk bemesten grond. De aankweeking van planten uit zaad is moeijelijk, en wordt hierom gewoonlijk door wortelen, met oogen, en door uitloopers, die van de jarige plant voortkomen, voortgezet. Men legt of plant dezelve op geploegde bedden, die, met de voren, van 36 tot 38 duim breed zijn; ſteekt met een plant-ijzer de planten eenigzins ſchuins in den grond, op een of $1\frac{1}{2}$ voet afſtands van elkander, en op rijen; houdt dezelve, inzonderheid het eerſte jaar, zuiver van onkruid; hoogt ze met aarde aan, en bedekt ze met die uit de voren, tegen den winter, wel eene hand breed hoog; niet ter bewaring voor de vorst, maar om tegen het voorjaar nieuwe uitſpruitſels te krijgen ter planting of *het kiemen zetten*. Na twee zomers geſtaan te hebben, wordt de plant gedolven, en voorts in ſtooven (zijnde vrij groote gebouwen) gebragt, om op doorluchtige latten-zolderingen, boven eenen oven, die met vriesche turf geſtookt wordt, gedroogd te worden. Hier na wordt zij op eenen eest nog eens gedroogd, vervolgens in eenen molen geſtampt, en in 3 bijzondere kuipen gezift, wanneer zij eene belangrijke verfſtof oplevert, die vervolgens in vaten gedaan, en door beëedigde keurmeesters beproefd wordt. De verdienstelijke J. DE KANTER, van *Middelburg*, heeft in het 17de ſtuk van de *volledige Beſchrijving van alle Kunsten*, *Ambachten* enz. eene uitmuntende verhandeling doen plaatſen, over het *planten*, *telen*, *reeden* en *bereiden der Meekrap*, waartoe wij den lezer wijzen.

MEERMAN, (JOANNES) Heer van *Dalem* en *Vuren*, was een, als mensch, geleerde en ſtaatsman, zeer verdienſtelijk *Nederlander*, de eenige zoon van GERARD MEERMAN, uit een oud en aanzienlijk geſlacht geſproten, die met roem, door de uitgave van een' *Theſaurus juris civilis et canonici*, en de *Origines Typographicae*, bij de geleerde wereld bekend is, en door het opperhoofd des Duitſchen rijks tot den ſtand van vrijheer verheven werd. De zoon was niet minder groot en beroemd, dan zijn vader. Hij begon te *Leijden* zijne ſtudien in de talen, geſchiedenis, oudheden, regtsgeleerdheid en andere wetenſchappen, en zettede dezelve te *Leipzig* onder ERNESTI, en te *Göttingen* onder HEYNE voort, die ſteeds zijn bijzondere vriend bleef. Nog jong zijnde, begaf hij zich met dezen zijnen leeraar, naderhand de Hoogleeraar ERP te *Heidelberg*, op reis naar *Engeland*, *Italie*, *Frankrijk*, en door het grootſte gedeelte van *Duitschland*, en ſchreef en verdedigde te *Leijden* in 1774, ter verkrijging der doktorale waardigheid in de regten, eene verhandeling: *de ſolutione vinculi, quod olim fuit inter S. R. imperium et foederati Belgii respublicas*, welke nog rijpere vruchten deed verwachten. Zijne menigvuldige ſchriften over onderwerpen van verſchillenden aard getuigen van zijne uitgebreide kundigheden, en van zij-

nen

nen ijver voor deugd en godsvrucht, zoo veel te meer, daar hij dezelve onder vele gewigtige ambtsbezigheden uitgaf. Omtrent 32 jaar oud, huwde hij aan ANNA CORNELIA MOLLERUS, weduwe van den geleerden A. PIRENOT, een geboren *Zwitser*, en begaf zich kort na de voltrekking van zijnen echt met zijne echtgenoote naar *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*; waarop zij 7 jaar daarna een groot gedeelte van *Duitschland* en *Italië*, vervolgens, eenigen tijd later, de Noordsche rijken tot *Jareslow* bezochten, van welke uitgebreide reis onze MEERMAN zeer naauwkeurige en uitvoerige berigten in 11 deelen uitgaf. Een ander gedeelte van zijnen tijd besteedde hij, na zijne terugkomst, aan gewigtige beroeps- en andere bezigheden tot welzijn van den staat, de kerk, en ter bevordering der geleerde genootschappen, waarvan hij lid was. Eenige jaren voor zijnen dood werd hij naar *Parijs* geroepen, waar hij drie jaar den post en titel eens Franschen senateurs bekleedde; doch van tijd tot tijd met zijne echtgenoote zijn vaderland bezocht, waar hij in Bloeim. 1815, als de laatste van zijn geslacht, door eenen ieder geacht, stierf. Zijne nagelatene weduwe heeft voor hem in de *St. Pieters* kerk te *Leijden*, naast de grafnaald van zijnen beroemden vader, een gedenkteeken doen oprigten, door den uitmuntenden Nederlandschen kunstenaar, den Hr. GABRIEL, vervaardigd, dat de godsvrucht voorstelt, liggende op een Sarkophaag, en houdende in de regterhand een medaillon, waarop het afbeeldsel van den overledenen, in half verheven beeldwerk, uitgehouwen is, hetwelk zij met sterren bekroont; terwijl zij met de linkerhand ten hemel wijst, werwaarts hare oogen gerigt zijn. Op den Sarkophaag leest men dit opschrift:

Optimo Conjugi
JOH. MEERMANNO
Celeb. GER. MEERMANNI
eximio filio
Luctu et Lacrimis oppressa
vidua posuit
MVCCCXX.

Behalve door zijne bekend gewordene talrijke schriften, inzonderheid die van eenen geschied- en regtskundigen inhoud zijn, heeft hij ook, als toenmalig bestuurder der kunsten en wetenschappen, zich bij uitstek verdienstelijk gemaakt, door de bearbeiding der *Jaarboeken van wetenschappen en kunsten in het koningrijk Holland*, over het jaar 1806 en 1807, welke in 1809 en 1810 in het licht verschenen. Ook heeft hij eenige belangrijke werken in handschrift nagelaten. In het laatste van zijn leven hield hij zich met de uitgave bezig van de belangrijke *Histoire des voyages, faits par l'empereur* CHARLES V, *depuis l'an* 1514 *jusqu'à sa mort, par* JEAN VANDENESSE, welk werk hij met aanmerkingen verrijkt heeft. De *Messias* van KLOPSTOCK werd mede door hem in de Nederduitsche taal overgezet, en in *'s Hage van* 1803 — 1815 in 4 deelen in 4° uitgeven. De

Hoogleeraar H. C. CRAS gaf in 1817 een uitvoerig levensberigt van MEERMAN in het licht onder den naam van *Elogium* J. MEERMANNI.

MEERMAN, (WILLEM) een zoon van GERARD FRANSZOON MEERMAN, Burgemeester van *Delft*, was de ſchrijver van het boekje *Comoedia Vetus*, of Bootsmans-praatje. Hij was niet ontbloot van geleerdheid, en door de Natuur zoo mild bedeeld, dat de heer PIETER KORNELISZOON HOOFT hem elders *een overedel vernuft* noemt. Eene overhellende zucht tot het zeewezen deed hem menigen ſtouten togt ondernemen, waarvan de laatſte, die hij in 1612 deed, om door het Noordwesten van *Amerika* eenen doortogt naar de *Oost-Indien* te zoeken, hem het leven koste. Voor dat hij deze reis aanvaarde, had hij het genoemde werkje uitgegeven, hetwelk, daar het de nadeelen der kerkelijke twisten op eene geestige wijze ten toon ſtelde, bij velen zijner geleerde tijdgenooten zoo hoog gewaardeerd werd, dat zij het in éénen rang plaatsten, met de aardigſte hekelſchriften, welke immer uit eene Griekſche of Latijnſche pen gevloeid waren. Zijn hoofddoel was, om aan te toonen, dat van het oude pausdom onder de Hervormden verſcheidene gebruiken waren overgebleven; en zoo wel de Remonſtranten, wier gevoelens hij het meest was toegedaan, als de Contra-Remonſtranten, moesten zijne ſcherpe aanmerkingen gevoelen. In dit zijn geſchrift ſprak MEERMAN op zijn bootsmans, de ſcheepstaal. Het kerkelijk wezen noemde hij *de Zeevaart*, de leeraars *viſſchers* en *ſtuurlieden*, 's lands ſtaten *bewindhebbers*, de Remonſtranten *nieuwe ſtuurlieden*, het ſynode *het ſchippersgild*, het ſtadhuis *de kajuit*, de kerk *de hut*, den prediktoel *de kampanje*, en de hoofd-artikelen des geloofs *de ſtreken van het kompas*. Behalve het gemelde heeft MEERMAN nog een ander geſchrift opgeſteld, doch hetgeen eerst na zijnen dood is in het licht verſchenen, onder den titel van *Malle Wagen*, en dienen moest tot een vervolg en ter verdediging van het *Bootsmans-Praatje*, en, even als dit, met geestige kwinkſlagen doorzaaid is. (Men zie de *Historie der Reformatie* van BRANDT.)

MEERMIN. Het beſtaan van dit wezen, gewoonlijk als half mensch en half visch afgebeeld, werd ſteeds voor eene loutere fabel gehouden; doch door een uittrekſel uit eenen brief van den weleerw. heer Dr. PHILIPP, gemagtigde van het Londensch Zendeling-genootſchap aan de *Kaapſtad*, van 26 van Grasm. 1822 (*), meenden ſommigen aan deszelfs aanwezen niet meer te kunnen twijfelen. Anderen echter, meer in het vak der Natuurlijke Historie ervaren, kwam dit berigt al aanſtonds verdacht voor; en, indedaad, het blijkt uit eenen brief uit *Batavia*, bij de redactie van den *Algemeenen Konst- en Letterbode* ſedert ontvangen, (†) dat hetzelve niet het minſte geloof verdient, en dat de *Meermin* aldaar omſchreven, een maakſel der ſlimme

Ja-

(*) Zie *Algemeene Konst- en Letterbode* voor 1823, 1ſte deel bladz. 91 enz.
(†) Zie *Algemeene Konst- en Letterbode* voor 1824, 1ſte deel bladz. 87.

Japanezen geweest is. Het lijf was, namelijk van eenen visch, en de kop van zekeren aap er netjes opgenaaid, zoo als bij het onderzoek, door den kundigen VAN HASSELT, der wetenſchappen ſedert te vroeg door den dood ontrukt, te werk geſteld, duidelijk gebleken is; zoo dat het geheele dier als een louter ſtukje van bedriegerij moet beſchouwd, en deszelfs aanwezen als nog onder de verdichtſelen moet geplaatst worden.

MEERSCH, (ABRAHAM AREND VAN DER) Hoogleeraar in de godgeleerdheid en kerkelijke geſchiedenis onder de Remonſtranten, werd in 1720 te *Amersfoort* geboren. Zijne ouders met er woon naar *Amſterdam* vertrokken zijnde, begaf hij zich hier in de kweekſchool der Remonſtranten, waar hij zich onder den grooten WETSTEIN, en den vermaarden P. D'ORVILLE, Hoogleeraar aan het Gymnaſium Illustre in die ſtad, in de beſchavende wetenſchappen en wijsbegeerte oefende. De onbekrompene opvoeding, die hij ontving, had hem in ſtaat geſteld, om behalve de zoogenoemde geleerde talen ook die der hedendaagſche aan te leeren; terwijl hij zich bovendien op de wiskunde met allen vlijt toelegde, en de beste Griekſche en Latijnſche ſchrijvers, aan de hand van eerst genoemden Hoogleeraar, beoefende. Dus toegerust, werd hij door opzieneren der Remonſtrantſche kweekſchool bevorderd en toegelaten tot de kerkelijke en godgeleerde lesſen, en na verloop van 3 jaar tot den predikdienst gewettigd. In 1741, ſlechts 21 jaar oud zijnde, werd hij te *Hazaartswoude* tot leeraar beroepen, waar hij 9 jaar den dienst waarnam, gedurende welken tijd hij de werken van SHARP, WARBURTON, LARDNER en anderen vertaalde; den heer CORNELIS WESTERBAAN in de uitgave der *Algemeene Historie* behulpzaam was, en zijne vertaling van, en aanteekeningen op de *Kerkelijke Geſchiedenis* van EUSEBIUS PAMFILUS, met eene aanprijzende voorrede van den Utrechtſchen Hoogleeraar VOGET, in het licht gaf.

Van *Hazaartswoude* werd VAN DER MEERSCH naar *Delft* beroepen, waar hij 6 jaar den predikdienst waarnam, waar na hem in 1756 het Hoogleeraarambt bij de kweekſchool der Remonſtranten, in plaats van den 2 jaar vroeger geſtorvenen WETSTEIN, werd opgedragen, bij welks aanvaarding hij eene redevoering over de *Vrijheid van het menſchelijk verſtand* uitſprak. Thans een ruimer veld voor zich hebbende, om zijne verkregene kundigheden tot uitgebreider nut te beſteden, zettede hij zijnen geleerden arbeid met onvermoeiden ijver voort, waarvan verſcheidene geſchriften, door hem op zijn buitengoed *Beekhoven* opgeſteld, doch zonder naam uitgegeven, kunnen getuigen; onder welken de *vier Brieven*, door hem in den *Sokratiſchen* oorlog, ontſtaan over den BELISARIUS van MARMONTEL, ter verdediging van SOKRATES geſchreven, geene geringe plaats verdienen.

De Hoogleeraar KRIGHOUT aan meergenoemde kweekſchool, door ligchaams zwakheid, buiten ſtaat geſteld, om zijnen post langer waar te nemen, werd VAN DER MEERSCH, na zulks gedurende een jaar voor zijnen ambtgenoot verrigt te hebben, in 1767 in diens plaats

tot Hoogleeraar in de godgeleerdheid aangefteld, zoodat nu op hem eenen dubbelden post, het onderwijs in dit vak en in de wijsbegeerte, rustte. Hij kweet zich hierin uitmuntend tot het jaar 1771, toen de geleerde DANIEL WIJTTENBACH tot Hoogleeraar in de befchavende wetenfchappen geroepen werd. Sedert bepaalde zich VAN DER MEERSCH alleen tot de godgeleerdheid en kerkelijke gefchiedenis, waarin hij tot het laatfte volijverig bleef arbeiden. In dezen tijd, en wel in 1774, gaf hij, onder meer andere fchriften, de verhandelingen van NOOD, LOCKE, en BARBEIRACQ *over de Verdraagzaamheid*, weleer door den beroemden DRIEBERGEN in het licht gegeven, op nieuw ter drukpers, met een vertoog van hem zelven *over de Vrijheid van den godsdienst in den burgerftaat*, hetwelk voor dezelve geplaatst is. Ook de *Gefchiedenis der Remonftranten*, in 1774 en 1776 onder den naam van J. REGENBOOG uitgegeven, was voor het grootst gedeelte eene vrucht van zijnen arbeid; terwijl hij tevens in de *Algemeene Bibliotheek* de voornaamfte hand had, en vele voortreffelijke verhandelingen in dezelve door hem gefchreven werden. Reeds in het jaar 1759 was hem door de Remonftrantfche gemeente te *Amfterdam* het leeraarambt, bij dat van Hoogleeraar, opgedragen, hetwelk hem, offchoon het zijnen arbeid verzwaarde, eene nieuwe gelegenheid aanbood, om zijne kunde en bekwaamheid, behalve voor de ftuderende jeugd, ook tot algemeen nut te kunnen aanwenden, zoo als dan ook werkelijk door hem gefchiedde. Het was dus niet te verwonderen, dat een man, van zoo vele geleerdheid en ongewone talenten, het vertrouwen, de hoogachting en vriendfchap verwierf van allen, die hem kenden; dat hij de algemeene vraagbaak was zoowel in als buiten zijne broederfchap, en dat zelfs vele geleerden hem met hunne briefwisfeling vereerden. Deze beroemde man, onder den last des ouderdoms allengkens verzwakkende, ftierf den 13 van Bloeim. 1792 in den ouderdom van 72 jaar, en werd in '*s Hage* begraven. Offchoon met alle menfchen zijne zwakheden en gebreken bezittende, mogt men hem als mensch, burger en Christen onder de beste tellen. Hij was bij de zijnen bemind, en werd bij zijne vrienden gezocht. In zaken van godsdienst dacht hij vrij, doch nooit onverfchillig. Vrijheid in dit ftuk ftond hij gaarne aan anderen toe, maar begeerde die ook voor zich zelven, en verdedigde haar met al zijn vermogen. Hij werd betreurd van allen, die hem naar waarde wisten te fchatten.

MEERSCHUIM. Eene foort van aarde, tot het talk-geflacht behoorende, doorgaans bleek Ifabelle geel, op de breuk dof als fijne aarde, en vetachtig op het aanvoelen; zij geeft eene glanzige ftreek, en is zeer week en ligt. WIGLEB ontdekte, dat zij bijna uit gelijke deelen kiezel- en bitterzout-aarde is zamengefteld, en men noemt ze *Meerfchuim* (zeefchuim), uithoofde harer fponsachtigheid, waardoor men eertijds op het denkbeeld gebragt werd, dat zij uit verhard fchuim der zee beftond. Men vindt deze foort van aarde in

Grie-

Griekenland in den omtrek van *Thiva*, voorheen *Theben*, en, volgens NIEBUHR en BLUMENBACH ook in *Klein-Azie*, niet ver van de stad *Conië*, in *Natolië*. Versch gegraven is zij wit, bijna zoo week als was, doch verhard in de lucht dermate, dat zij tot het vervaardigen der zoo zeer getrokken pijpen-koppen geschikt is. Men maakt echter ook zoodanige koppen uit de nog versche of weeke aarde, wanneer men die in vormen perst, waarin allerlei figuren gesneden zijn; dezelve vervolgens droogen laat, en in eenen oven bakt, waarna deze koppen een uur lang in melk gekookt, met kannen-kruid en ten laatste met zachte aarde afgewreven, en eindelijk gepolijst worden. Daar men in *Turkije* geene groote waarde aan de Meerschuime pijpen-koppen hecht, zoo worden dezelve door Grieksche kooplieden naar *Moldavië*, *Wallachije*, *Zevenbergen*, *Brody*, *Hongarije* en *Ternepole*, alsmede naar *Duitschland* verzonden. De voorname stapelplaats der ter zee ingevoerde Turksche pijpenkoppen is te *Triest:* ook te *Weenen* heeft men eenige magazijnen van deze koppen, die te land over *Semlin* worden ingevoerd. Het grootste gedeelte kan niet gesneden, maar alleen gereinigd, gekookt en gepolijst worden. De fabrijken, die zich in *Duitschland* met het snijden bezig houden, vindt men in *Neurenberg*, *Furth*, *Lemgo*, *Schmalkalden*, *Leipzig*, *Hamburg* en *Lubek*. De gesnedene koppen zijn gelijker, en meer geel, dan die men gewoonlijk over *Brody* en uit *Moldavië* en *Wallachye* ontvangt. Ook brengt men ruwe Meerschuim over *Triest* en *Semlin* in den handel, waarvan voorheen in *Duitschland* pijpen-koppen, vervaardigd werden. De Meerschuime koppen worden zeer goed, en zelfs van enkel gyps, nagemaakt; doch men kan er niet de behoorlijke hardheid aan geven. Van de echtheid of onechtheid van zoodanige koppen kan men zich het best verzekeren, wanneer men die met een stuk zilvergeld strijkt: vertoont zich daardoor op den kop een potloodachtige streep, dan zijn zij nagemaakt, doch heeft dit geene plaats, dan zijn zij echt.

MEERVAL. (*Silurus*) Een geslacht van visschen, tot de orde der *Abdominales*, of met buikvinnen, behoorende. De kop is breed, plat en ongeschubd; aan den bek zitten draadvormige baardvezels als voelers, in het kieuwenvlies zijn 4 — 14 stralen, en het voorste beentje der borstvinnen, of de eerste straal der rugvin, is doornachtig en van achter getand. De zwemblaas is sterk en hartvormig, en met haar bovenste gedeelte, aan een bijzonder beenachtig zamenstelsel, aan den eersten wervel vastgehecht. De maag is een vleeschachtige zak: de darmen zijn lang, breed, en zonder blinden-darm. Men heeft van dezen visch meer dan eene soort, waarvan wij alleen de *Europische* of gemeene (*Silurus glanis*. L.) hier opnoemen. Deze visch heeft eene rugvin en 6 baardvezels, waarvan de bovenste de langste zijn. Hij wordt gevangen in de groote rivieren van *Europa*, *Azië* en *Afrika*. Men vindt hem ook, doch zeer zeldzaam, in zee. Hij is naast den steur (*acipenser sturio*) onze grootste riviervisch. Men vindt er zelfs in den

den *Donau* van zes tot acht voet lang, en ter zwaarte van 300 pond; ook hier te lande, nu en dan, zelfs in de bogten der *Haarlemmermeer*. Bloch verhaalt, dat men er in 1761 een in den *Oder* gevangen heeft, die meer dan 700 pond zwaar was. De kaakbeenderen van dezen visch, van welke het onderste een weinig vooruitsteekt, zijn van een groot getal kleine achterwaarts gebogene tandjes voorzien; ook ziet men in den bek, waarvan de opening zeer groot is, vier lange beenderen, insgelijks met tandjes gewapend. Op zijde van de onderlip ziet men een klein verlengd kuiltje; de neusgaten zijn lang, en zijne oogen klein. Hij heeft eenen ronden en groenachtigen zwarten rug; de buik is ligt groen van kleur, en het geheele ligchaam is dik en lang, en als het ware met onregelmatige zwarte vlekjes bezaaid. De vinnen zijn geelachtig, met blaauwachtige randen voorzien. De borstvinnen hebben eene lange en sterk getande naald, en de staartvin is rond.

Daar zijne vinnen kort zijn en zijn ligchaam zwaar is, kan hij zich met zwemmen van zijne prooi geen' meester maken. Hij houdt zich bepaaldelijk, vooral bij dag, in gaten, onder steenen en wortels van boomen op. Zijn ligchaam, van eene donkere kleur, en altijd met slijk bedekt, verschrikt de andere visschen niet; zijne lange baarddraden, met welke hij speelt, worden door hun voor wormen aangezien; zij naderen dus zonder vrees en worden gemakkelijk door hem gevangen. Hij aast ook op kuit, die hij des nachts langs de oevers gaat zoeken; ook op doode viervoetige dieren of vogels, die het toeval bij hem brengt. Men verhaalt zelfs, dat men kinderen in zijne maag gevonden heeft. Hij vermenigvuldigt niet sterk, en neemt langzaam in grootte toe. Oudere en zelfs nieuwere natuurkundigen hebben beweerd, dat het mannetje aan het wijfje blijft vastgehecht, en dat men ze altijd te zamen aantreft. Zijn vleesch is wit, vet, zoet van smaak en zeer moeijelijk, om te verteren. Waar men den Meerval in overvloed aantreft, wordt hij gezouten en gedroogd verzonden. Men gebruikt het vel gedroogd zijnde, en van de zwemblaas wordt ook vischlijm gemaakt.

MEGAERA. Eene der schrikgodinnen, dochter van den *Nacht* en den *Acheron*.

MEGARA. (met eene lange *a*) De dochter van den *Thebaanschen* koning Kreon, die haar aan Herkules ter vrouwe gaf ter belooning voor deszelfs dienst, hem in het ontheffen eener schatting, welke de *Thebanen* aan den koning van *Orchomenus* betalen moesten, bewezen. Volgens het algemeen verhaal zou Herkules, door Juno tot razernij vervoerd, Megara met hare kinderen hebben omgebragt: volgens anderen, echter, huwde zij aan Iolaüs, den vriend van Herkules.

MEGARA. (met eene korte *a*) Eene stad van *Achaje* tusschen *Athene* en *Korinthe*. Zij stond eerst onder koningen, werd vervolgens eene vrije republiek, doch naderhand van *Athene* afhankelijk.

Uit

Uit deze ſtad was EUCLIDES afkomstig, de leerling van SOKRATES, waarom deszelfs volgelingen *Megarici* werden genoemd.

MEI. (In het Latijn *Majus.*) De vijfde maand van het jaar, volgens ſommigen aldus geheeten, omdat zij door ROMULUS aan de *Majores* (de voorvaderen) zou toegewijd geweest zijn; doch anderen meenen, dat dit door hem aan *Maja*, de moeder van MERCURIUS, geſchied is, op grond, dat ROMULUS bevolen had, om op eenen der dagen dezer maand aan deze godin plegtige offers toe te brengen. Bij ons wordt deze maand, niet oneigenaardig, ook *Bloeimaand* genoemd, omdat de meeste gewasſen in dezelve hunne bloemen ontwikkelen, en de geheele Natuur als dan, in den bloei der gewasſen, alle hare bekoorlijkheden voor het oog ten toon ſpreidt.

MEIN (De) of *Main.* Eene groote rivier in *Duitschland*, welke op den *Fichtelberg* in *Baijreuth*, uit twee bronnen, de witte en *roode Mein*, ontſpringt. Na dat beiden zich, bij het ſlot *Steinhaus*, onder *Culmbach*, hebben vereenigd, neemt zij haren gekromden loop door geheel *Frankenland*, ontvangt onderſcheidene rivieren, en valt boven *Mentz* in den Rijn. Beneden *Bamberg*, waar zich de *Regnitz* met haar vereenigt, wordt zij voor vrij groote ſchepen bevaarbaar.

MEINERS. (CHRISTOPH) Een zeer bekend Duitsch letterkundige, en Hoogleeraar aan de univerſiteit te *Göttingen*, waar hij onophoudelijk aan den bloei der *Georgia Augusta* arbeidde. Hij heeft zich door verſcheidene ſchriften doen kennen, onder anderen door zijne *Briefe über die Schweitz; Historia doctrinae de Deo vero; Allgemeine kritiſche Geſchichte der Religionen* (*Hanover* 1806, 2 deelen 8°); *Geſchichte des Urſprungs, Fortgangs und Verfalls der Wisſenſchaften in Griechenland* (*Lemgo* 1781, 2 deelen 8°), van welk laatſte werk eene Franſche vertaling hem het lidmaatſchap van het Nationaal inſtituut bezorgde, en eindelijk door zijn laatſte belangrijk werk: *Unterſuchungen über die Verſchiedenheit der Menſchennatur in Aſien und den Sudländern*, hetwelk eerst na zijnen dood te *Tübingen* in 2 deelen in 8° in het licht verſcheen. Hij ſtierf den 8ſten van Bloeim. 1810 in het 64ſte jaar zijns ouderdoms.

MEISZEN. Voorheen een markgraafſchap in *Opper-Sakſe* thans eene provincie of kreits van het koningrijk *Sakſe*, die echter ſlechts een gedeelte van dat markgraafſchap uitmaakt; een matig vruchbaar welbebouwd land, hetgeen inzonderheid veel koren en wijn oplevert. Ook vindt men er zeer goede weilanden; voortreffelijke bergwerken en uitmuntende fabrijken, ten aanzien van welke laatſte het onder de eerſte landen van *Duitschland* behoort. De hoofdſtad van gelijken naam ligt aan de *Elbe*, in eene bekoorlijke landſtreek, en telt 4000 inwoners. Het ſlot, den *Albrechtsburg* genoemd, ligt op eenen berg; en ſedert 1710 bevindt zich hier de beroemde porcelein-fabrijk, welke de ſtad tot eene verzamelplaats van ſcheidkundigen, kunstenaars en ſchilders maakt; gelijk ook hier van de akademie te *Dres-*

den

den, in 1763 gesticht, eene hoofdtak gevestigd is. Offchoon de aftrek van porcelein is verminderd, houdt deze fabrijk echter nog 700 menschen aan den gang, en heeft hare stapelplaats te *Dresden*. Onder de merkwaardigheden van *Meiszen* behooren ook de domkerk met haren hoogen van boven doorluchtigen toren, waarin zich de kapel der Saksische vorsten bevindt, benevens de begraafplaatsen van de nakomelingen van FREDERIK *den strijdbaren*, tot op 1539. Op den berg *Afra* staat de koninklijke landschool, het atheneum genoemd. Over de *Elbe* ligt eene brug, die op last van DAVOUST in 1813 werd weggenomen, doch naderhand wederom geheel hersteld is.

MEIVELD. (Zie: LANDDAGEN.)

MEKKA. Deze beroemde, volkrijke en fraaije stad ligt in de Arabische provincie *Hedschas*, twee dagreizen van den Arabischen zeeboezem, en is eene stapelplaats van koopmans-goederen voor *Syrië*, *Egypte* en *Italië*. Zij wordt jaarlijks door vele karavanen van kooplieden en bedevaartgangers bezocht, en is de geboorteplaats van MAHOMETH, wiens aanhangers verpligt zijn, om ten minste eenmaal in hun leven deze stad te bezoeken, of een ander in hunne plaats derwaarts te zenden. In *Mekka* bevindt zich de heilige *Kaba*, een oud Arabisch gebouw, waarvan MAHOMETH voorgaf, dat het door ADAM aangelegd, door den zondvloed verwoest, en door ABRAHAM en ISMAËL weder hersteld was, ten einde hierin de eenige God der geloovigen zoude worden aangebeden. In dit gebouw is een zwarte met zilver ingelegde steen gemetseld, die bij de Heidensche *Arabieren*, eertijds, een voorwerp van afgoderij was, en waarvan de Mahomethanen vertellen, dat hij door den engel GABRIEL, bij het bouwen van dezen tempel, aan ABRAHAM werd overgebragt, en in het eerst sneeuw wit geweest zij; doch door de menigvuldige tranen, die hij over de zonden der menschen stortte, is zwart geworden. De propheet maakte hem tot een' *Kebla*, dat is tot een voorwerp, waarnaar het aangezigt, gedurende het gebed moet gekeerd zijn; terwijl de bedevaartgangers denzelven met veel eerbied aanraken en kussen. Bij de *Kaba* is eene bron, welke men voorgeeft dezelfde te zijn, die God aan HAGAR vertoonde, toen haar zoon ISMAËL dorste. De deur van het gebouw, die geheel van zilver en van eene manshoogte boven den grond doch zonder trappen is, zoodat men er bij moet klimmen, wordt jaarlijks slechts tweemaal geopend, en ieder jaar van buiten met een nieuw zwart zijden kleed omhangen, waarop spreuken uit den koran met goud geborduurd zijn. Dit kleed komt jaarlijks als een geschenk des groot-sultans uit *Cairo*. Die geene Mahomethanen zijn mogen *Mekka* slechts op eenen afstand van 9 mijlen naderen. De stad met haar gebied staat onder eenen vorst, die een afstammeling van MAHOMETH, en de Sherif van *Mekka* genoemd wordt. De sultan voert den titel van beschermheer der heilige steden, *Mekka* en *Medina*; stelt den Sherif aan, die echter uit het geslacht van den pro-

propheet moet genomen worden; zendt Kadi's of regters, en foldaten derwaarts, welke laatfte met de *Arabieren* de bezetting uitmaken; doch dit heeft voor het overige op het landsbeftuur weinig invloed.

MEKLENBURG. Voorheen een groot-hertogdom in den *Neder-Sakfifchen* kreits, ten Oosten aan *Pommeren*, ten Zuiden aan de mark *Brandenburg*, ten Westen aan *Lunenburg*, *Lauenburg*, en *Lubek*, en ten Noorden aan de *Oostzee* grenzende. Het bevat op 274 v. m. 350,000 inwoners; heeft geene bergen, maar vele meeren en bosfchen, en in fommige ftreken ook vele zandgronden; doch over het geheel is het vruchtbaar, en inzonderheid voor den koren bouw, de bijen- en veeteelt zeer gefchikt. Het land is thans in twee groot-hertogdommen *Meklenburg-Schwerin* en *Meklenburg Strelitz* verdeeld: beider vorsten verkregen in 1815 den titel van groot-hertog, en bekleeden in de verbonds-vergadering de 14de plaats. De heerfchende kerk is de Evangelisch Lutherfche. Te *Rostok*, welke ftad aanmerkelijke vrijheden bezit, is eene gemeenfchappelijke univerfiteit. De lijfeigenfchap blijft in *Meklenburg* nog voorduren.

MELA. (POMPONIUS) Was, volgens zijne eigene opgave, te *Tingentera* in *Spanje* geboren, en wordt voor den zoon van MARCUS SENECA gehouden. Hij leefde onder keizer CLAUDIUS, 41 jaar na onze tijdrekening, en fchijnt onder NERO, welligt eenen geweldigen dood, geftorven te zijn. Wij bezitten van hem eene uitmuntende, korte en duidelijke aardrijksbefchrijving, onder den titel van: *De Situ orbis Libb.* III, door GRONOVIUS uitgegeven, *Leijden* 1722.

MELANCHOLIE. Eene ziekte der ziel, welke daarin gelegen is, dat een zeker bepaald, treurig denkbeeld 's menfchen geest zoo geheel en al overmeestert, dat de geheele wereld, langzamerhand, voor hem verdwijnt, en de overige vermogens der ziel in derzelver verrigtingen geftoord worden. Het gevoel, als dat vermogen, waardoor de ziel haren eigenen, inwendigen, aangenamen of onaangenamen toeftand kan bezeffen, wordt, door de bijzondere fterkte der inwendige gewaarwordingen, in zijne rust en regelmatige verhouding omtrent de overige zielsvermogens dermate geftoord, dat zijne werkzaamheid op deze de overhand verkrijgt. Het tot hartstogt geklommen gevoel is aangenaam of onaangenaam. De treurige aandoeningen oefenen een verzwakkend, ja zelfs een verlammend vermogen op de ziel; en klimmen deze tot zulk eene hoogte, dat het verftand haar niet meer meester is, dan verandert deze toeftand in *droefgeestigheid* of *zwaarmoedigheid.* Nog echter, behoudt de kranke de vrijheid van zich bewust te zijn, en weet en kent zijnen toeftand; maar gaat ook deze vrijheid verloren, en wordt zijn toeftand aanhoudend, dan is het *Melancholie,* waaronder men ook dikwijls zwaarmoedigheid verftaat. De Melancholieke heeft de geheele wereld buiten zich verloren; hij leeft alleen in zich zelven, draait in den kring van een bepaald denkbeeld rond, en kan zich uit denzelven niet losrukken. Daar te boven is alles voor hem duister en ledig, en

en slechts één denkbeeld, dat van zijn eeuwig, grenzenloos ongeluk, neemt zijne geheele ziel in, knaagt aan zijn binnenste en wordt door ieder toeval verlevendigd. Vele van deze kranken houden jaren lang een hardnekkig en somber stilzwijgen, hetwelk slechts door tranen, door enkelde uitroepingen, wordt afgebroken; andere behouden een eenigzins vrij gebruik hunner overige zielsvermogens, en sommige worden dermate door de oorzaak hunner Melancholie geschokt, dat zij zich geheel in hunne gedachten verliezen, de ziel zich alleen tot hetzelfde enkelde denkbeeld bepaalt, en dit werktuigelijk onophoudelijk weder terug roept.

Men heeft verscheidene soorten van Melancholie, welker onderscheid meestal in derzelver oorzaken gegrond is. Eene *ongelukkige liefde* is er dikwijls de bron van. De verliefde b. v., die, zonder hoop van ooit zijne geliefde te zullen bezitten, bemint, en nog meer hij, aan wien men haar ontroofde, bevindt zich in de ongelukkigste gemoedsgesteldheid. Het verschrikkelijkste is voor hem, die hierbij eene ware en zuivere liefde gevoelde, wanneer hij het eenig voorwerp, hetwelk zijne geheele ziel vervulde, het ideaal, waaraan zijn hart met een eindeloos verlangen gehecht was, van hem ziet afgescheurd, en aan lage bedoelingen opgeofferd: een toestand, waaronder menig een heeft moeten bezwijken. — Eene andere soort van Melancholie is de *godsdienstige*, waarbij de kranke valsche bepaalde begrippen heeft van godsdienst, God, eeuwigheid enz. Velen van deze soort verbeelden zich, van God tot bijzondere werktuigen te zijn uitverkozen; anderen twijfelen aan zijne genade en hunne zaligheid, vreezen voor zijne straf, en kunnen zelfs, in deze vertwijfeling, de handen aan hun eigen leven slaan. — Eindelijk is er nog eene zoogenoemde *ongestadige* Melancholie, waarbij de kranken de menschen ontvlieden, eenzame, meestal treurige, plaatsen bezoeken, des nachts tusschen de graven van afgestorvenen ronddoolen, zonder, dat zij bij dit alles zich van een bepaald oogmerk bewust zijn.

Het beloop dezer ongelukkige ziekte is verschillend: dikwijls duurt zij een half jaar, veeltijds eene reeks van jaren. Somtijds slijt zij van zelve, of wordt door de kunst geheeld; doch ook dikwijls ontaard zij in andere soorten van krankzinnigheid, of in ligchamelijke ziekten, als: het water in de borst, longtering, het water in de hersens, beroerte enz. Zelden zullen zoodanige zieken aan de jicht lijden, of door besmettelijke ziekten worden aangetast. Onder de aanleidende oorzaken tot de Melancholie heeft men meermaal verscheidene ligchaams-kwalen geteld, en haar inzonderheid toegeschreven aan den overvloed eener zwarte gal in de maag, en derzelver overgang in het bloed, van waar dan ook de oude geneesheeren haar *zwarte galzucht* noemden. Over het algemeen, echter, kan men als afgelegene oorzaken van deze ziekte verscheidene ligchamelijke ongesteldheden beschouwen, welke uit verzwakking van het zenuwgestel, aandrang van het bloed

naar

maar het hart, overvloed aan dik bloed enz. voortſpruiten. Aan zoodanige kranken kan de gevolgen zijner daden, regterlijk, niet worden toegerekend, en hij kan dus ook aan geene ſtraffen onderworpen worden. Somtijds echter is het zeer moeijelijk, het juiste gezigtpunt te treffen, waar uit men zijne daden moet beoordeelen, vermits hij dikwijls, zoo het ſchijnt, verſtandig ſpreekt, ja zelfs met overleg handelt, en echter, ten aanzien van zijn bepaald denkbeeld, de heerſchappij der rede, en de vrijheid van zich bewust te zijn, verloren heeft.

MELANCHTHON, eigenlijk SWARZERD (PHILIP) de beroemde mede-arbeider van LUTHER in het werk der Hervorming, werd te *Bretten* in den *Paltz* geboren. In zijne jeugd genoot hij het onderwijs van den geleerden REUCHLIN, die, reeds vroegtijdig uitſtekende bekwaamheden, inzonderheid eene grondige kennis der oude talen, in hem ontdekt hebbende, hem het Hoogleeraarsambt in de Griekſche taal aan de Hooge ſchool te *Wittenberg* bezorgde, nadat hij vooraf reeds te *Tubingen* met vele goedkeuring openbare voorlezingen over oude ſchrijvers gehouden had. Hij kwam in 1518, nog ſlechts 21 jaar oud, te *Wittenberg*, waar hij de Hooge ſchool wegens de ondernemingen van LUTHER in volle beweging vond. Voor eenen man, die zijnen geest door de werken der ouden gevormd en met uitgebreide kundigheden verrijkt had, kon de keuze van partij niet twijfelachtig zijn. Hij ſloot de naauwſte vriendſchap met LUTHER, met wien hij niet alleen alle de onaangenaamheden van het Hervormings-werk deelde, maar dien hij ook door zijne geleerdheid onderſteunde. Inderdaad, de laatſte behoefde dikwijls, uithoofde zijner driftige en oploopende geaardheid, eenen minzamen geleider en gematigden raadgever, en MELANCTHON was beide in den hoogſten graad. Wanneer er derhalve iets van belang moest ondernomen, en de Katholijke partij door middel van eenen geleerden voordragt moest wederlegd worden, werd hij gewoonlijk ter uitvoering van dit werk beſtemd; en dit was ook de reden, waarom men hem het opſtellen der *Augsburgſche confesſie* opdroeg. Dan, daar hij naderhand over de aanhangers der Zwitſerſche hervormers, ZWINGLIUS en CALVINUS gematigder oordeelde, en dezen zelfs in de leer van het avondmaal ſcheen te naderen, zoo verloor hij ten laatſte zijn aanzien bij de Lutherſche partij, die hem van geheime verſtandhouding met de Calvinisten beſchuldigde.

Als akademisch leeraar verwierf MELANCHTHON algemeene goedkeuring, en konde zich ſteeds op eene niet minder talrijke vergadering van toehoorders beroemen, dan GELLERT in later tijd, die mogelijk in verſcheidene opzigten met hem kan vergeleken worden. Voor het overige waardeerde men zijne verdiensten niet alleen in de oude talen, maar ook in de geſchiedkundige wetenſchappen, welke toen in diep verval waren. Zijne ſchriften maken een groot getal uit, en men verwondert zich te regt, hoe een man, zoo diep en aanhoudend in de geloofsgeſchillen van dien tijd gewikkeld, nog tijd

heeft kunnen vinden tot derzelver vervaardiging. Hij ſtierf den 19 van Grasm. 1560, in den ouderdom van ruim 63 jaar, en *Duitschland* verloor in hem eenen man, die den beſlisſendſten en weldadigſten invloed op zijne eeuw gehad, en voor den ſtaat eene menigte geleerde mannen gevormd heeft.

MELANDERHIELM. (DANIEL) Deze beroemde Zweedſche wiskundige zag in Slagtm. 1726 het eerſte daglicht. Aan de hooge ſchool te *Upſala* niet alleen eene bijzondere zucht, maar ook een ongemeen geſchikt talent, voor de wiskundige wetenſchappen aan den dag leggende, werd hij door den toenmaligen Hoogleeraar in dezelve, KLINGENSTIERNA, ter harer beoefening krachtdadig aangemoedigd, en bragt het, onder diens leiding, daarin tot zulk eene hoogte, dat hij in zijn 26ſte jaar reeds eene verhandeling leverde, welke meer naar het werk van een geleerd meester, dan van eenen aankomenden leerling geleek. In dien tijd nog twistende over de waarheid en genoegzaamheid der *Newtoniaanſche Fluxie-*, of der *Leibnitziaanſche Differentiaal-rekening*, gaf hij in 1752 zijne eerſte akademiſche verhandeling, *de Natura et veritate methodi Fluxionum*, in het licht, waarin hij een meetkundig bewijs voor de waarheid dezer rekening aanvoerde, dat veel beknopter en bondiger was, dan dat van den beroemden MAC-LAURIN.

Zulk eene intrede in de geleerde wereld moest hem natuurlijk ſpoedig eenen post naar verdiensten bezorgen. Hij werd in 1757 tot adjunct van den Hoogleeraar in de ſterrenkunde, STRÖMER, en na diens overlijden, in 1761, tot werkelijk Hoogleeraar in die wetenſchap benoemd. Kort na het aanvaarden van dien post, in 1762, gaf hij zijne merkwaardige verhandeling uit, waarin hij zich als een diepdenkend uitlegger van NEWTONS ſchriften vertoonde. en welke ten titel heeft: ISAACI NEWTONI *Tractatus de quadratura Curvarum, in uſum ſtudioſae juventutis mathematicis explicationibus illustratus, a* DANIELE MELANDRO, *Astronomiae profesſore Upſalae.* Dit ſtuk, door de voornaamſte wiskundigen van dien tijd, inzonderheid door EULER en D'ALEMBERT, met de hoogſte goedkeuring ontvangen wordende, ſchreef hij in 1769, zijne *Lineamenta theoriae Lunaris*, waarvan hij het handſchrift aan zijnen vriend en korrespondent, PAUL FRISI, te *Milaan*, zond, welke geleerde meetkundige het te *Parma* liet drukken, onder den titel van: DANIELIS MELANDRI *et* PAULI FRISI *alterius ad alterum de theoria lunae commentarii*, en er eene afzonderlijke verhandeling van zich zelven, *de Supputandis motuum lunarium aequationibus*, bijvoegde. Er waren in dien tijd naauwelijks 6 wiskundigen in geheel *Europa*, die het durfden ondernemen, om over zulk een onderwerp, te ſchrijven; terwijl MELANDERHIELM reeds 9 jaar te voren (in 1760) zijne aanmerkingen op de theorie der maan van D'ALEMBERT, in het 22ſte deel van de gedenkſchriften der Zweedſche akademie, had in het licht gegeven.

Behalve deze, zijn er een groot aantal kleinere ſtukken uit zijne

pen

pen gevloeid, die van tijd tot tijd in de akademifche fchriften van het *Upfalfche* en *Siener* genootfchap van kunsten en wetenfchappen zijn geplaatst geworden; doch wij moeten ons flechts met de opgave der voornaamften vergenoegen, welke in de verhandelingen der Stokholmfche Akademie der wetenfchappen te vinden zijn. Dus toetst hij in het 33fte deel van het jaar 1771 de vraag: „ over de „ meerdere of mindere duurzaamheid der zigtbare wereld, met behoud „ der krachten, daaraan bij den aanvang medegedeeld." In het 4de deel der nieuwe Zweedfche verhandelingen onderzoekt hij den uiterlijken vorm der kanonnen, op eene wiskunftige wijze, en eindelijk toetst hij, in het 6de deel der nieuwere verhandelingen, eene differentiale vergelijking van eenen zeer zamengeftelden vorm, welke de aandacht en overweging der beroemdfte mannen in dat vak heeft gaande gehouden.

In 1779 gaf hij een fterrenkundig leerboek uit, hetwelk in *Zweeden* nog ontbrak, en te *Stokholm*, *Upfal* en *Alo*, in 2 deelen uitkwam, onder den titel van: *Confpectus praelectionum Academicarum, continens fundamenta Astronomiae, auctore* Daniele Melanderhielm *Astron. Prof. Reg. Upfal* enz. Dit werk werd niet alleen in *Zweeden*, maar ook buiten 's lands, met zulk eene graagte ontvangen, dat het zelfs te *Milaan* bij het kollegie *della Brera* tot eenen grondflag der openbare lesfen diende; en de aftrek daarvan was zoo groot, dat het binnen weinige jaren voor geen geld te bekomen was, zoodat Melanderhielm, op verzoek der Zweedfche akademie, in 1795, er eenen tweeden druk, en wel in de Zweedfche taal, in 2 groote 8° deelen van uitgaf; doch ook deze druk, die 450 dukaten beliep, en de akademie voor hare rekening had genomen, was in 2 jaar weder geheel uitverkocht.

Melanderhielm legde, in eenen fukkelenden ouderdom van 70 jaar, echter met behoud van titel en jaarwedde, zijnen post neder, ten einde zich in afzondering geheel aan zijne geliefde wetenfchap te wijden, toen hij op fterken aandrang zich genoopt zag, om den opengevallen post van geheimfchrijver bij de akademie der wetenfchappen te *Stokholm* te aanvaarden; hetwelk echter niet gefchiedde, dan onder het hem vereerend beding, dat de jaarwedde, aan dien post verknocht, onder twee jeugdige geleerden, van uitftekende bekwaamheden, zou verdeeld worden. Niets meer ter harte nemende, dan de bevordering en uitbreiding van eene der verhevenfte wetenfchappen, zag men hem, zelfs in zijnen hoogen ouderdom, eene der belangrijkfte ondernemingen, de *Laplandfche graadmeting*, tot ftand, en, onder zijn geleide, ten einde brengen, waardoor ons thans nieuwe uitkomften en verbeteringen, omtrent de ware gedaante der aarde, zijn opgeleverd.

Zoo vele verdiensten konden niet miskend of onbeloond blijven. De koning Gustaaf III verhief hem in 1773 tot den adelftand, bij welke gelegenheid hij, naar Zweedsch gebruik, zijnen naam Melan-

DER in MELANDERHIELM veranderde, en fchonk hem in 1780 eene aanzienlijke vermeerdering van jaarwedde. Hierop werd hij in 1785 tot ridder van de Noordfter-orde benoemd, en vervolgens met den titel van kanfelarij-raad vereerd. Sedert 1789 was hij weduwnaar, en ftierf in het begin van 1810. Geene kinderen nalatende, werd de Hooge fchool te *Upfal* erfgename zijner aanzienlijk en uitgezochte wis- en fterrenkundige boekerij, met een fonds, uit welks inkomsten deze boekverzameling jaarlijks kan vermeerderd worden.

MELEAGER was de zoon van OENEUS, koning der *Aetoliers*, en van ALTHAEA. Zijne gefchiedenis behoort tot den heldentijd der *Grieken*, en is met fabelen doorweven. Bij zijne geboorte zag de moeder de Parken of Schikgodinnen bij het vuur zitten, de toekomende lotgevallen van het kind voorzeggende, zoodat CLOTHO hetzelve grootheid van ziel, LACHESIS ligchaamsfterkte en ATROPOS een leven voorfpelde, zoo lang als het ftuk hout zoude duren, dat in het vuur lag, bij hetwelk zij zaten. Toen dus de Godinnen vertrokken waren, nam ALTHAEA het hout en bewaarde het zorgvuldig. MELEAGER, volwasfen zijnde, woonde eerst den togt der *Argonauten* bij: toen naderhand zijn vader in het offeren der eerftelingen DIANA vergeten had, en deze hierover verftoord de *Calydonifche landerijen* door een groot wild zwijn liet verwoesten, bragt zijn zoon een aanzienlijk getal der edelfte jongelingen bijeen, om dezen ontzagchelijken vijand te beftrijden. Onder deze ftrijders werden de beroemdfte mannen van dien tijd geteld, als CASTOR en POLLUX, PIRITHOÜS, THESEUS, JASON, PELEUS, TELAMON, ADRASTUS, NESTOR, LAËRTES en vele anderen, ten getale van wel vijftig; alsmede de fchoone ATALANTA, de dochter van IäSIUS, koning van *Arkadie*. MELEAGER had het geluk, het zwijn te vellen, en fchonk deszelfs kop aan ATALANTA, die het dier de eerfte wond had toegebragt. Hierover waren de anderen, vooral de broeders zijner moeder, op MELEAGER dermate gebelgd, dat zij den buit aan de maagd wilden ontrooven, hetwelk ten gevolge had, dat MELEAGER in gramfchap zijne ooms ombragt. Op het vernemen van dit feit werd ALTHAEA zoo verftoord, dat zij in hare woede het noodlottige hout in het vuur wierp, met welks verbranden MELEAGER insgelijks omkwam. HOMERUS maakt echter van dit hout geen gewag, en zegt alleen, dat ALTHAEA de goden bad, dat zij haren zoon mogten ftraffen. Volgens PAUSANIAS en APOLLODORUS, ontftond er later, ten gevolge van het gebeurde bij de jagt, eenen oorlog tusfchen de *Kureten* en *Kaledoniers*, waarin MELEAGER fneuvelde. De groote jagt op het *Calydonisch zwijn*, en de roem van MELEAGER is om ftrijd door dichters en beeldhouwers vereeuwigd geworden.

MELISMATISCH. Beteekent eigenlijk in de toonkunst hetgeen tot verfiering van het gezang behoort, en men ook inzonderheid onder *manieren* verftaat, in zoo ver een toon door eene aangename wending in meerdere kleinere of fnellere verdeeld wordt,

die te zamen de duurzaamheid van den hoofdtoon uitmaken. Het *Melismatische gezang*, waarbij 2, 3, en meerdere nooten op ééne lettergreep gezongen worden, wordt tegen het *Sylabische*, waarbij voor ieder lettergreep slechts eene noot genomen wordt, overgesteld. Het laatste wordt in recitativen en koraalgezangen onvermengd gebruikt; doch in aria's, kooren, metetten enz., komen beide soorten onder een gemengd voor. Het *Melisma* beteekent zoowel eene uit verscheidene nooten zamengestelde figuur, als ook eene door vele toonen loopende reeks van verschillende zoodanige figuren, waartoe in den tekst slechts eene enkele lettergreep voorhanden is. Bij dit laatste, hetwelk men aanhouding of uitrekking der syllabe (*Sylbendehnung*) in *Duitschland* noemt, heeft de zanger gelegenheid, om zich voornamelijk door loopers, passages enz. te laten hooren. In eenen bijzonderen zin noemt men ook een *Melismatisch* gezang een zoo danig, waarvan de wijs eenvoudig en gemakkelijk is, zoodat zij door een ieder kan gezongen worden.

MELITOPOLITANEN. De sekte der *Duchoborzen*, welke men meent, dat reeds uit de 8ste eeuw afstamt, en aldus genoemd wordt naar den Melitopolischen kreits in *Taurië*, waar zij, ten getale van 1150 mannelijke personen, 7 dorpen aan den regter oever der *Moloschna* (dat is melkrivier) bewonen. Deze zich van de Grieksche kerk afzonderende *Russen* en *Kosakken* hebben geene priesters, en bedienen zich van den doop noch van het avondmaal; verwerpen den eed, het vasten en het teeken des kruises; leeren algemeene Evangelische gelijkheid; gelooven aan geene heiligen, maar stellen alleen een hoogst wezen, waaraan zij hunne gebeden, zonder behulp van geestelijken, opdragen. Zij vieren alleen nieuwjaarsdag, paschen, pinksteren en kerstijd, en komen ieder avond onder den blooten hemel bij elkander, om door plegtig gezang God te verheerlijken. Daar zij niet alleen uitmuntende landlieden, maar ook goede burgers en vreedzame menschen zijn, zoo heeft keizer ALEXANDER, bij een merkwaardig bevelschrift (*ukase*), hen in 1817 van zijne bescherming tegen alle vervolging verzekerd.

MELK. Dit bekend vocht wordt bij de wijfjes der zoogdieren, door bijzondere werktuigen, *borstklieren* genoemd, afgescheiden, en is het voedsel, hetwelk de Natuur voor derzelver jongen bestemd heeft. De Melk verschilt niet alleen naar de verschillende natuur van het dier, maar ook naar den ouderdom van het jong, den staat van gezondheid of ziekte der moeder, het voedsel, hetwelk zij gebruikt, de verschillende werking van andere oorzaken, warmte en koude, beweging en rust, aandoeningen der ziel, vooral bij den mensch; zelfs verschilt de eerste en laatste Melk, welke op eenen tijd gemolken wordt, eenigzins in de evenredigheid harer bestanddeelen.

Behalve water, hetwelk meer dan negen tiende deelen der Melk uitmaakt, bestaat dezelve uit boter, kaas, eene soort van lijmstof, welke veel overeenkomst met de gist heeft, melksuiker, en eenige

zouten in zeer geringe hoeveelheid. Het is zeer twijfelachtig, of verſche Melk wel eenig vrij zuur bevat; ſommigen hebben er, even als in andere vochten, welke uitgeloosd worden, een bijzonder zuur, melkzuur genoemd, in meenen te vinden, hetgeen andere in verſche Melk niet hebben kunnen ontdekken.

De boter is reeds geheel gevormd in de Melk aanwezig, en komt, wanneer men dezelve eenigen tijd op eene koele plaats ſtaan laat, onder de gedaante van *room* op de oppervlakte. Zij is dan echter nog niet zuiver, maar met veel water en eenige kaas-deelen en melkſuiker vereenigd. Door het *karnen* worden de boterdeeltjes als uit de room geklopt, en bij elkander gebragt. Laat men de Melk, waarvan de room is afgeſchept, nog langer ſtaan, zoodat dezelve zuur begint te worden, dan ſcheidt er zich de kaas van af. Bij het kaas maken evenwel laat men het op die langzame afſcheiding niet aankomen, maar bevordert dezelve door bij de afgeroomde Melk ſtremſel te doen, hetwelk uit de vierde maag van het kalf bereidt wordt. Op deze wijze verkrijgt men die ſoorten van kaas, welke magerder van aard zijn, hoedanige de *komijn-kaas* is. Bereidt men daarentegen de kaas uit de Melk, voor dat zij afgeroomd is, zoo krijgt men vette of *zoetemelk-kaas*. Het vocht, hetwelk nu overblijft, is de hui of wei; uit die van de zoetemelk kaas kan nog boter bereid worden. In de hui zit de melkſuiker, met nog eenige kaas- en boterdeelen vermengd. Daarenboven is er in die hui nog eene ſoort van *lijmſtof*, welke veel overeenkomst met eene dergelijke zelfſtandigheid heeft, die men uit het meel krijgt. Deze ſtof vereenigt zich vooral met de melkſuiker en maakt dezelve onzuiver; in haar ſchijnt de hoofdoorzaak van het zuur worden der Melk gelegen te zijn, daar zij de gisting bevordert. Deze eigenſchap verliest die ſtof, althans voor eenen tijd, wanneer men haar heet maakt, en daarom wordt gekookte Melk minder ligt zuur.

Van alle Melk-ſoorten is de koemelk het meest in gebruik. Zij bevat de meeste kaas-deelen; ſchapen-boter is eenigzins vetter, en de kaas-deelen zijn minder vast. Geitenmelk komt die der koe nabij, heeft minder room, doch die een vaster, meer ongelachtige boter geeft. Uit merriën-Melk kan men niet dan eenige dunne olieachtige room afſcheiden; de kaas deelen zijn ook veel weeker dan bij de koe. De ezelin geeft eene dergelijke Melk, welke daarenboven meer melkſuiker bevat, en, even als het zog der vrouwen, daardoor een zoeter ſmaak heeft dan andere Melk. Het zog namelijk verſchilt vooral door minder room en kaas-deelen en veel meer melkſuiker. Het heeft daarom eene meer blaauw-witte kleur, even als afgeroomde Melk, en wanneer men het kookt komt er geen vlies op, zoo als bij de Melk, door het ſtremmen der kaas-deelen, plaats heeft. Het geſtel der vrouw, het voedſel, hetwelk zij gebruikt, de ouderdom van het kind, brengt echter in dat alles groot verſchil te weeg.

Behalve tot voedſel gebruiken wij Melk ook tot het bereiden van

bo-

boter en *kaas*, en in *Zwitserland* tot het bereiden van melksuiker. Boter en kaas worden bijna alleen van koemelk gemaakt, de laatste echter ook van schapenmelk, welke kaas veel vetter en weeker is. De geiten- en ezelinnen Melk dienen vooral in de geneeskunde, als een voedend geneesmiddel voor zwakken en longzuchtigen. De Melk dient voorts in de schilderkunst, en kan ook als kleef- of lijmstof gebruikt worden.

MELKSAP. (Zie: CHIJL.)

MELKSUIKER, is een bestanddeel van de melk, hetwelk aan dat vocht deszelfs zoeten smaak grootendeels geeft. Deze suiker is flaauw zoet van smaak, en in de gedaante van blokjes, met piramiedsgewijze puntjes gekristallifeerd. Zij is in vier deelen kokend water oplosbaar, doch behoeft veel meer koud water, om opgelost te blijven. Hierin, en in hare ongeschiktheid om te gisten, is zij vooral van de gewone suiker verschillend. Zij kan daarin echter veranderd worden, wanneer men haar met zeer veel water en een weinig zwavelzuur of vitriool-olie eenige uren laat koken. Volgens latere opmerkingen zoude zij uit slijm en een bijzonder zuur zijn zamengesteld. Zij wordt uit de hui of wei verkregen, door deze te laten uitdampen, en het vocht ter kristalschieting weg te zetten. Deze bereiding geschiedt vooral in *Zwitserland*, van waar men de Melksuiker krijgt, welke in de geneeskunst gebruikt wordt.

MELKWEG, (DE) ook *Jakobsstraat* genoemd, is die lichte streep van een onafmetelijk aantal vaste sterren aan den hemel, die, uit hoofde van haren verbazenden afstand, met het ongewapend oog niet afzonderlijk kunnen gezien worden. Zij omringt, bijna in de rigting van eenen grooten kring, den geheelen hemelbol; loopt door verscheidene sterrenbeelden, b. v. *Cassiopeja*, *Perseus*, het Zuidelijk gedeelte van den *Voerman* enz.; schijnt in het schip *Argo* het helderst; is in den *Adelaar* en nabijliggende sterrenbeelden het breedste, en verdeelt zich van de *Zwaan* tot aan den *Schorpioen*, omtrent op een derde gedeelte van haren omvang, in twee armen. HERSCHEL ontdekte door zijn twintig voetigen Spiegel-teleskoop, in eene ruimte van 15 minuten breed, 600 sterren, en in die van den kop der *Zwaan*, tot de heldere ster op hare borst telde hij 331,000 sterren. Hoe veel millioenen moet dus de geheele Melkweg niet bevatten! Hoe waar en schoon zong dus niet onze groote NIEUWLAND:

Die baan, wier zacht en lieflijk licht
Slechts wolkjes vormt voor 't scherpst gezigt,
Is een gestel van sterrenheemlen,
Wier eindloos flaauwe tinteling
Van verre schijnt door een te weemlen,
Zich zamensmelt tot één en kring.
Hebt gij de grenspaal dan ontdekt,
Weet gij, hoe ver de schepping strekt?
O sterv'ling! eindig van vermogen.

MELODIA. Een onverstembaar speeltuig met toetsen (*Tasten-In-*

Instrument) door VOLLMER te *Berlijn* uitgevonden, en aldus genoemd. De toon wordt door metalen tongwerken voortgebragt, en bootst blaas-speeltuigen, hoorns, fagots, clarinetten en anderen na.

MELODICA. Een klavier-speeltuig, door J. A. STEIN te *Augsburg* in 1770 uitgevonden. Het heeft de gedaante van een klein staartstuk, is 3½ voet lang, omvat 3½ oktaaf, namelijk van de lage G der *viool* tot in de vier gestreken C.; doch onderscheidt zich van de overige klavier-speeltuigen daardoor, dat het niet van snaren maar van pijpen voorzien is; wordende de toon alleen door de meerdere of mindere drukking van den vinger op het klavier sterker of zwakker, en zelfs de trilling langzamer of schielijker. De toon op dit speeltuig is schoon, en heeft vele overeenkomst met dien van de fluit. Deszelfs uitvinder liet zich in 1773 te *Parijs* met goedkeuring op hetzelve hooren, en heeft het zoodanig ingerigt, ten einde zich zelven te accompagneren, dat het op een ander klavier-speeltuig kan geplaatst worden.

MELODION. Een speeltuig van de uitvinding van VAN DIETZ te *Emmerik*, vele overeenkomst hebbende met den *Clavecilinder* van CHLADNI. Op hetzelve wordt de toon door wrijving van metalen staven, die in eene perpendiculaire (*regtstandige*) rigting naast elkander voortloopen, door middel van eenen cilinder voortgebragt, die door den speler met de voeten getreden wordt. Dit speeltuig heeft den toon der *Harmonica*, maar slaat ligter aan; eenen omvang van 5½ oktaaf; eenen zeer beknopten vorm, en laat zich met gelijke vaardigheid als de *Forte piano* bespelen.

MELODRAMA beteekent: 1. in den eigenlijken zin een muzijkaal tooneelstuk; doch 2. verstaan er ook sommigen onder, hetgeen anderen *Monodrama*, of *Duodrama* noemen, namelijk die soort van tooneelstukken, waarvan in het eerste slechts éénen in het laatste twee of meer personen voorkomen. Bij beiden wordt de voordragt door speeltuigelijk muzijk ondersteund, zonder dat men voor het overige zich aan den muzijkalen vorm der *cantate* bindt, of de muzijk tot iets anders bezigt, dan tot versterking en verlevendiging der aandoeningen, door den voordragt verwekt. Het *Melodrama* onderscheidt zich van een zangspel daardoor, dat de dichter zijn gekozen onderwerp lyrisch bearbeidt, en daarin eene reeks van gewaarwordingen ontwikkelt, die hij tevens slechts aanduidt, om de muzijk daardoor gelegenheid te geven, om dezelve uit te drukken. Men schrijft de uitvinding van het *Melodrama* aan ROUSSEAU toe, wiens PYGMALION aan BRANDES gelegenheid gaf, om de ARIADNE, eene *cantate* van GERSTENBERG, te bearbeiden, zoo als ook GOTTER de MEDEA gedaan heeft; zijnde de muzijk op beide stukken door BENDA vervaardigd. Voor het overige hebben de *Melodrama's*, behalve bij de *Franschen* en *Duitschers*, weinig opgang gemaakt.

MELOEN. (*Cucurbita Melo*) Eene tuin- en veldvrucht van eenen aangenamen, zoeten smaak, die lange, rankachtige, ter aarde

nederliggende, ruwe ftelen fchiet, en waarvan de bladen naar die van de komkommers gelijken, doch kleiner, ronder en minder hoekig zijn. De bloemen van de plant zijn klein en geel, en worden door vruchten gevolgd, die in grootte en gedaante verfchillen; doch alle met eene tamelijk dikke, groene aschkleurige fchil bedekt zijn. Zij behoort in *Azië* te huis, en kan in ons vaderland en elders naauwelijks in de vrije lucht geteeld, maar moet in broeibakken getrokken worden. Men heeft van de Meloenen twee bijzondere foorten, namelijk: *Kanteloepen*, met platronde, wratachtige vruchten, die eene donkergroene, gele of witte kleur hebben, en welker fchil wel dik is, doch waarvan het vleesch voor het fijnfte gehouden wordt; en *Net-meloenen*, die dun van fchil, met netvormige heuveltjes bedekt en vroeger rijp zijn, dan de vorige. Bovendien heeft men ook nog de *Water-meloenen* (*cucurbita citrullus*), welke inzonderheid bij *Hatwan* in *Hongarije* tot eene aanmerkelijke grootte verbouwd, en waarvan het fap, met wijn gemengd, genuttigd wordt.

MELPOMENE. Eene der negen Zanggodinnen, welke men voor de uitvindfter van het treurfpel houdt. Zij wordt met een ernftig gelaat afgebeeld; houdende eenen cypresfentak in de eene, en eenen dolk in de andere hand.

MEMEL. Eene rivier, die in *Rusland* de naam van *Nieman* draagt, een kreits en eene bevestigde ftad in *Oost-Pruisfen*, in het Litaufche departement, aan het *Curifche haf*, waar zich de rivier *Dange* in hetzelve uitftort. De haven is tamelijk ruim, en fchepen van 300 ton kunnen tot digt bij de ftad naderen; terwijl kleine vaartuigen in de binnen-haven, door opgemelde rivier gevormd, genoegzame plaats vinden. *Memel* telt ruim 8,200 inwoners, die linnen-weverijen, looijerijen, olie- en zaagmolens en fcheepsbouw hebben, en drijft geenen onaanzienlijken commisfie-handel van fcheepshout, hennep, koren, huiden, enz. welke artikelen uit *Lithauen* getrokken en naar *Engeland* vervoerd worden. De grootfte kantoren zijn van Engelfche afkomst.

MEMMINGEN. Deze voormaals vrije rijksftad ligt in eene vruchtbare vlakte in den *Algau* in *Zwaben*, niet ver van de rivier de *Iller*, en bevat meer dan 6000 inwoners. Men vindt er eenige fraaije kerken: ook zijn het raadhuis, de boekerij en het lyceum beziens-waardig. Men drijft er eenen aanzienlijken handel in fijne linnens, bombazijden, katoenen, zout en eigen gebrouwde hop. In 1802 kwam *Memmingen* bij de bepaalde fchadeloosftellingen aan *Paltz-Beijeren*, en thans is het een der grootfte fteden van den *Beijerfchen Opperdonaukreits*.

MEMNON. De dichters noemen hem eenen zoon van TITHON en AURORA, omdat hij uit *Aethiopië* afkomstig was. Hij kwam met eene aanzienlijke magt PRIAMUS in den *Trojaanfchen* oorlog te hulp; doch werd in den ftrijd door ACHILLES gedood. AURORA, over zijnen dood zeer bedroefd, verwierf van JUPITER voor hem eene bij-

zondere eer. Bij het verbranden van zijn lijk veranderde hij in eenen vogel, en uit den brandſtapel vlogen tevens eene menigte andere vogels, naar hem *Memnoniſche* genoemd, die vervolgens jaarlijks uit *Afrika* naar *Troje* kwamen overvliegen, en, zich in twee partijen verdeelende, met elkander op het graf ſtrijd voerden. Ook zouden de *Egyptenaren* MEMNON een ſtandbeeld hebben opgerigt, hetwelk, zoodra de ſtralen der opgaande zon deszelfs mond raakten, eene liefelijke ſtem voortbragt, maar bij den ondergang der zon daarentegen eenen treurtoon aanhief; doelende dit op het komen en weggaan zijner moeder AURORA. KAMBYSES vernielde dit kunſtſtuk, maar deszelfs overblijfſelen zijn nog tegenwoordig zigtbaar. Het is nog niemand gelukt, den waren zin dezer mythe te verklaren.

MEMPHIS. Eertijds eene beroemde ſtad in *Middel-Egypte*, de tweede hofplaats der Egyptiſche koningen. Zij lag aan de Westzijde van den *Nijl;* werd als eene volkplanting van *Thebe* aangemerkt, en was een zeer magtige, en gedurende verſcheidene eeuwen de gewigtigſte en heerſchende, Priesterſtaat in *Egypte*, die ten tijde van JOZEPH bloeide. De ſtad, welke men meent, dat door MENES gebouwd werd, was groot, rijk en prachtig, en prijkte met verſcheidene tempels, b. v. van PYTHA; doch van langzamerhand geraakte zij in verval, tot dat eindelijk de *Saracenen* haar in de 7de eeuw veroverden en verwoesteden. Tegenwoordig kan men naauwelijks met eenige zekerheid de plaats bepalen, waar zij geſtaan heeft.

MENADEN. Waren vrouwsperſonen, door eene hevige razernij vervoerd, die bij de feesten van BACCHUS gebruikt, en hierom ook wel *Bacchanten* genoemd werden.

MENANDER. Een beroemd Grieksch Blijſpeldichter, ſtichter der zoogenoemde nieuwe komedie. Van zijne ſtukken bezitten wij niet dan eenige fragmenten; doch zijn roem leeft in de navolgingen van TERENTIUS, wiens voetſpoor de nieuweren gedrukt hebben.

MENEKRATES. Onder dezen naam komen eenige *Grieken* in de geſchiedenis voor, van welke de *Syrakuſiſche* geneesheer de vermaardſte is. Hij was zoo verwaand en ijdel, dat hij van zijne lijders geene belooning vergde, maar zich vergenoegde, dat zij zich zijne ſlaven noemden; terwijl hij zich zelf met den naam van JUPITER beſtempelde. Hij ſchreef eens eenen brief aan koning PHILIPPUS van *Macedonie* met het opſchrift: MENEKRATES JUPITER *aan* PHILIPPUS, *heil!* De koning ſchreef hem terug: PHILIPPUS *aan* MENEKRATES *gezond verſtand! Ik rade u, dat gij naar Anticyra gaat.* Daar namelijk groeide het nieskruid (*helleborus*) dat de ouden meenden, dat de zotheid genas. Ook legde PHILIPPUS eens een groot gastmaal aan, waarop hij mede MENEKRATES noodigde; doch liet voor hem eene afzonderlijke tafel plaatſen, waarop niet dan een brandend wierookvat ſtond. In het eerst was de dwaas met deze eer zeer ingenomen, maar toen de overige gasten zich aan den rijken disch braaf te goed deden, begon ook hem zijne maag te jeuken, zoodat hij over-

tuigd werd, dat hij een mensch, en wel een verwaand en zot mensch was. Deze spotternij smaakte hem echter niet: hij stond op en ging verstoord heen. Hij heeft een werk over de geneesmiddelen geschreven.

MENELAUS. Een kleinzoon van ATREUS en broeder van AGAMEMNON. Hij verkreeg van TYNDARUS, aan wiens dochter HELENA hij gehuwd was, het koningrijk *Sparta;* doch terwijl hij zich op *Kreta* bevond, om de nalatenschap van CRETEUS, zijn grootvader van moederszijde, te deelen, ontvoerde hem PARIS, de zoon van den Trojaanschen koning PRIAMUS, zijne bekoorlijke echtgenoote met een gedeelte van zijnen schat en eenige slavinnen, en bragt ze naar *Troje.* MENELAUS begaf zich hierop met PALAMEDES derwaarts, om voldoening te eischen, en vorderde, toen deze geweigerd werd, van de Grieksche vorsten, om den hem aangedanen hoon, volgens hunne beloften, te wreken. Hij zelf voerde 60 schepen naar *Troje,* en kweet zich dapper; veroverde de stad, en nam HELENA weder tot zich, om met haar naar zijn vaderland terug te keeren. Acht jaar doolde hij om, en werd door stormen en onweders, nu ginds dan herwaarts geslingerd, tot dat hij eindelijk op het eiland *Pharus,* aan de Egyptische kust landde, waar hij door den ouden PROTEUS onderrigt werd, langs welken weg hij huiswaarts moest keeren.

MENGS. (RAPHAEL ANTON) Deze groote kunstenaar werd in 1728 te *Ausfig* in *Boheme* geboren. Zijn vader ISMAEL MENGS, uit *Koppenhage,* woonde te *Dresden,* en voedde hem, benevens zijne twee zusters, alleen voor de schilderkunst op; doch ging hierbij met eene zoover gaande gestrengheid te werk, dat hij de geringste fout met ligchaams-kastijding strafte. Hij nam zijne drie kinderen mede naar *Rome,* waar hij hen 3 jaar de kunst liet beoefenen, en keerde in 1744 naar *Dresden* terug. Reeds waren zij uitmuntende pastelschilders; doch hun vader had nog altijd van hunne uitstekende talenten een diep geheim gemaakt, tot dat eindelijk hun kunstvermogen door ANNIBAL, die hen onder hunnen arbeid overviel, aan het hof van koning AUGUSTUS III bekend werd. Het gevolg hiervan was, dat de vader genoodzaakt werd, om de kunststukken zijner kinderen aan het hof te doen brengen, waaronder zich voornamelijk die van den zoon onderscheidden. De koning ondersteunde nu den jongen MENGS door een jaargeld, en zond hem naar *Rome,* om zich verder te oefenen. Toen hij te *Dresden* terug kwam, was zijn roem reeds algemeen verbreid. Hij beproefde het schilderen in olieverf; werd in zijn 23ste jaar hofschilder, en vervaardigde voor de nieuw gebouwde Katholijke kerk, onder anderen, een stuk voor het groote altaar, *de Hemelvaart van* CHRISTUS vertoonende, hetwelk een der eerste meesterstukken is, waaraan hij 20 jaar arbeidde. In 1752 reisde hij andermaal naar *Rome,* waar hij van BENEDICTUS XIV het ridderlijke kruis ontving; zich onder het geleide van WINKELMANN in de antiken oefende, en zich nu ook op het *alfresco*-

schilderen toelegde. Na de uitbarsting van den zevenjarigen oorlog, toen hij zijn jaargeld uit *Sakse* niet meer ontving, begaf hij zich naar *Napels;* werd hier hofschilder des konings, met wien hij, toen deze onder den naam van KAREL III de Spaansche kroon verworven had, in 1761 naar *Madrid* vertrok, op een jaargeld van 6,000 daalders. Hier leverde hij voor het koninklijk paleis en onderscheidene kerken uitstekende meesterstukken op doek, zoo wel als op kalk; arbeidde veel voor den koning, voor de Saksische en andere hoven; gelijk mede voor afzonderlijke personen. Onder zijne stukken, welken hij hier vervaardigde, munten inzonderheid uit een *Godenraad* en eene *Afneming van het kruis*, benevens het platfond in 's konings eetzaal, hetwelk de *vergoding van* TRAJANUS en den *Tempel van den Roem* vertoont, en een zijner beste stukken is; doch zijn aanhoudend blokken, gevoegd bij de schadelijke uitwaseming van den kalk, en het Spaansche klimaat, benadeelde zijne gezondheid zoo zeer, dat hij zich tot tweemaal toe naar *Rome* moest begeven, waar hij eindelijk, in 1779, in den ouderdom van ruim 51 jaar stierf. Een groot aantal kunstenaars verzelden zijn stoffelijk deel naar de kerk *St. Michele grande*, waar de ridder AZARA voor hem een prachtig gedenkteeken naast de zijde van RAFAËL liet oprigten, zoo als ook door de keizerin van *Rusland* in de *St. Pieters* kerk geschiedde. Jammer is het voor de kunst, dat het schoonste zijner stukken, *de boodschap aan* MARIA, welke hij voor KAREL III schilderde, door zijnen dood is onvoltooid gebleven. Ook zijne nagelaten schriften, die in onderscheidene talen (in het Italiaansch door den ridder AZARA, *Bassano* 1783) zijn uitgegeven, zijn zeer belang- en leerrijk; inzonderheid zijne beoordeeling en ontwikkeling van de schoonheden in de werken van CORREGGIO, RAFAËL en TITIAN.

MENIE. (*Minium*) Eene toebereiding van lood; zijnde het tweede oxyde van dat metaal, uit eene verbinding van de zuurstof met hetzelve bestaande. Het wordt, hoewel zeldzaam, in de geneeskunde, doch daarentegen veel door schilders gebruikt, en op de volgende wijze vervaardigd: men smelt lood in een ruim, onverglaasd aarden vat, en roert het zoo lang, tot dat het tot een graauw poeder verkalkt is, hetwelk men dan loodkalk noemt; voorts houdt men het vuur aan den gang, en roert het op gelijke wijze om, wanneer het geel wordt, en *Mastikot* heet; hierop zet men het in eenen reverbeer-oven, waarin het verder verkalkt, en een rood poeder oplevert, welke de gewone Menie is. In de schilderkunst is zij eene der zwaarste en sterkste kleuren; doch bereid zijnde is zij zeer behagelijk. Sommigen schaduwen de Menie met karmijn, hetgeen eene schoone uitwerking te weeg brengt.

MENINSKI, (FRANZ. A MESGNIEN) ridder van *Jeruzalem*, en eerste keizerlijke tolk in de Oostersche talen te *Weenen*, stierf in 1698. Hij verwierf door zijne uitgebreide geleerdheid in dat vak veel roem; doch maakte zich inzonderheid verdienstelijk door zijne be-

beoefening der Arabische, Perzische en Turksche talen, en zijne uitgave van den *Thesaurus linguarum Orientalium sive Lexicon Arabico-, Persico- Turcicum*, welke in 1780 en 1787 te *Weenen*, in 4 deelen in folio verscheen, waarvan het laatste deel alleen het *Onomasticon* bevat. Gewoonlijk vindt men alleen de 3 eerste deelen. Tegenwoordig wordt dit werk minder gezocht, sedert een tweede, door den geleerden Jenitsch bearbeid, in 4 deelen in folio te *Weenen* van 1780 — 1802, verschenen is. Bovendien heeft hij eene spraakkunst van de genoemde 3 talen, benevens eenige twistschriften, vervaardigd.

MENSCH. (De) Dit wezen, het verhevenste, de Heer, van alle schepselen op dezen aardbol, zoowel naar zijn ligchaam, als inzonderheid naar zijnen geest, munt boven allen grootelijks uit, en bezit meer dan één kenmerk, waardoor het zich van de meest nabijkomende dieren blijkbaar onderscheidt. Zijn kunstig gevormd ligchaam door 239 beenderen onderschraagd, verkrijgt daardoor vastigheid en sterkte; terwijl alle de bewegingen, waartoe de Mensch in staat is, door 446 spieren worden voortgebragt, welke wederom door 40 paar zenuwen, die door en over het geheele ligchaam verspreid zijn, en waarvan 10 paar uit de hersenen en de overige uit het ruggemerg ontspringen, bewogen worden. Deze zenuwen, die zeer dun zijn, deelen hem, door middel van de zintuigen, alle gewaarwordingen van buiten mede, en brengen die tot de ziel over. De hersenen, uit eene zachte en met ontelbare vezels doorweven stoffe bestaande, zijn van een ondoorgrondelijk zamenstel; houden alle gewaarwordingen in zich besloten, die wij van onze vroegste jeugd ontvangen hebben, en zijn, in evenredigheid tot andere dieren, bij den Mensch, veelal meerder; bevattende bij iemand van 150 pond ongeveer 4 pond, terwijl een os van 900 pond slechts één pond hersenen bezit. Het bloed, volgens Hallers gemiddelde bepaling, 33 pond bedragende, stroomt onophoudelijk door het geheele ligchaam, door de beurtelingsche uitzetting en zamentrekking van het hart, dat bij elke klopping 2 oncen door de slagaderen voortstuwd, wanneer het weder door de aderen terug keert. In de longen, deze werktuigen ter ademhaling, komt het bloed in aanraking met de lucht, waarvan wij, iedere minuut, 18 maal telkens 40 teerling duimen inademen; neemt de luchtzure- en warmte-stof op, waardoor het prikkelend wordt, om de linker-kamer van het hart, waartoe het dan wederkeert, tot zamentrekking te brengen; terwijl het te gelijk kool- en waterstof afgeeft, die met de overige lucht weder wordt uitgeademd.

Ons bestek gedoogt niet, om hier breeder over 's menschen inwendig zamenstel uit te wijden. Hij munt door vele ligchamelijke voordeelen reeds boven zijne medeschepselen uit. Zijne regtopgaande gestalte, door den bijzonderen bouw van zijnen ruggegraad veroorzaakt, geeft hem schoonheid, kenmerkt zijne waarde, en is voor zijne grootsche bestemming geschikt. Hij kan gezegd worden het ee-

eenigste schepsel met handen te zijn, want niet één dier bezit die zoo volkomen als hij. Zij kunnen te regt het werktuig van alle werktuigen genoemd worden, alzoo hij alles, het grootste, het fijnste, en nuttigste door dezelve verrigt. De Mensch is voorts een alles etend dier: van beide de bewerktuigde rijken nuttigt hij de menigvuldige voortbrengsels. Hij leeft in alle luchtstreken, en ook hierin is hem geen dier gelijk. De koude bij den Noorder-aspuntkring weet hij zich dragelijk te maken, en de hitte onder den evenaar verschroeit hem niet. Hij bezit, in weerwil van zijn week en zacht gevoelig en aandoenlijk zamenstel, eene goede levenskracht, en bereikt, in evenredigheid van zijn ligchamelijk maaksel tot die van andere dieren, den hoogsten ouderdom. Eindelijk is de Mensch met het volkomenst spraakvermogen begiftigd, en heeft voor zich eene taal uitgevonden, waardoor hij zijne wenschen en begeerten, zijne kundigheden en voornemens, aan anderen kan mededeelen, en daardoor dus de grootste voordeelen en genoegens des gezelligen levens genieten.

Door deze voortreffelijke eigenschappen van het ligchaam alleen zou de mensch, echter, nog niet gezegd kunnen worden, de Heer der schepping op dezen aardbol te zijn, indien hij niet tevens eene ziel bezat, die verstandig en redelijk werkt, waardoor hij kan denken, overwegen, uitvinden, — die voor steeds toenemende volmaking in kennis en deugd vatbaar is, en naar welker voortreffelijkheid dit ligchaam gezegd kan worden, overeenstemmend gevormd te zijn. Door de vermogens van zijnen geest, door zijn verstand, overleg, door zijne schranderheid overwint hij den leeuw, temt den olijfant, regeert het paard, vangt den vogel, en doodt den walvisch, zelfs tusschen de ijsbergen; offchoon deze dieren in sterkte, grootte en snelheid hem anders overtreffen. Hij is niet alleen door zijn verstand Heer van het dieren- maar ook van het groeijend- en delfstoffelijk rijk. Hij ontwringt den grond zijne gewasfen; vermenigvuldigt en verbeterd dezelve naar welgevallen; verdeelt de goederen der aarde aan allen, en plant de gewasfen van het eene werelddeel in het andere over. Hij is tevens Heer en meester van het vuur, dat geen dier nevens hem weet te onderhouden, en hetwelk hij tot duizend gewigtige einden weet aan te wenden; gebiedt over de hoofdstoffen dezer planeet; daalt neer in afgronden; haalt de ertsen uit de ingewanden der aarde, en bewerkt ze naar zijne verkiezing. Voegen wij hier nu nog bij 's menschen verhevene bestemming tot den staat van het hoogste geluk in een ander leven, waartoe zijn Schepper hem verordend, en ter bereiking waarvan hij hem volkomen in staat gesteld heeft, dan zal niemand zijne hooge waarde en voortreffelijkheid kunnen ontkennen. Het is waar, de mensch komt als het behoeftigste onder alle schepselen op deze wereld. Geen dier kan bij zijne geboorte zoo weinig zich zelven redden; heeft zulk eene langdurige zorg van nooden; blijft zoo lang in eenen kindschen staat; leert
zoo

zoo laat op zijne voeten gaan, en is ook dan nog, wanneer hij zijne jaren bereikt heeft, een veel behoevend wezen. Dan, juist dit alles was noodig, om den Mensch aan het wijze oogmerk van zijnen Maker te doen beantwoorden. Eene te vroegtijdige ontwikkeling zijner ligchaams-krachten zoude welligt zijne zinnelijkheid te vroeg opwekken; daardoor zijne verstandelijke en zedelijke vermogens benadeelen; zijn stoffelijk aanwezen zelfs verwoesten, en zijne voortreffelijke natuur verre beneden die der dieren verlagen. Bovendien moet het gevoel van voortdurende behoeften, gepaard met den hem aangeboren trek tot gezelligheid, medewerken, om hem aan zijnen broeder te verbinden, opdat zij zich onderling het leven zouden helpen veraangenamen, en elkanders volmaking bevorderen: en ziet daar den Mensch in huisgezinnen, dorpen, steden en maatschappijen, ter bereiking van een gemeenschappelijk doel, vereenigd, en tot een wezen verheven, hetwelk de grootste en stoutste ondernemingen ter uitvoer brengt, een Heer op dezen aardbel wordt, en alles aan zijne inzigten dienstbaar maakt, zoo als zijne belangen en volmaking vorderen.

MENSCHEN-ETERS. Hoe zeer de afschuwelijke gewoonte, om het vleesch van menschen te eten, niet meer zoo veel plaats vindt, als voorheen, geven echter, onder anderen, de *Jaggaas*, eene Negernatie in *Afrika* en *Guinea*, die boven alle andere in woestheid en ongeloofelijke gruwelen uitmunt, nog daarvan het voorbeeld. Bij hen is het menschenvleesch eene der voornaamste spijzen, en het schijnt, volgens de geloofwaardige getuigenissen van Bartels, Lopezu en anderen, onloochenbaar, dat de vleeschhallen in hunne legers, met de deelen van menschen-ligchamen even eens voorzien zijn, als de onze met stukken van ons slagtvee. Zimmerman geeft ons in zijn werk, *de Aarde en hare Bewoners*, 1ste deel, eenige voorbeelden van de verregaandste woestheid en wreedheid dezer menscheneters, zelfs onder vrouwen op, waarvan er eene, Tembam-Bumba, dochter van koning Dongii, die hare eigene moeder onttroonde, hieromtrent de gruwelijkste wetten aan de *Jaggaas*, met de dolste plegtigheden, bekend maakte, waarvan vele nog heden ten dage worden in acht genomen.

MENSCHEN-RASSEN. De vraag, of het menschen-geslacht uit *eenen* stam gesproten zij, wordt door sommigen ontkend, en door anderen, op betere gronden, toegestemd. Onder de laatste behooren Kant, Zimmerman, Sale, Herder, Blumenbach en anderen. Volgens Blumenbach zijn alle volksverscheidenheden, in de gedaante en kleur des menschelijken ligchaams, niet meer verwonderlijk of onbegrijpelijk, dan die, waarbij zoo vele soorten van bewerktuigde ligchamen, voornamelijk onder de huisdieren, genoegzaam onder ons oog verbasteren. De verscheidenheid in gedaante en kleur ontstaat door luchtstreek, voedsel, levenswijze enz.; doch het gewigtigste onderscheid heeft ten aanzien der kleur plaats, in zoo ver-
re

re die van de menging der vochten afhangt, waarna de vorm van den fchedel en het gelaat, benevens het hoofdhaar het meeste in het oog vallen. Ondertusfchen vloeijen alle deze verfcheidenheden, door zoo velerlei trapswijze overgangen, zoo onmerkbaar te zamen, dat men geene andere dan willekeurige grenzen tusfchen dezelve kan opgeven. BLUMENBACH geeft in zijn werk *de Generis Humani Varietate nativa*, volgens vijf verfchillende hoofdfchedels, de volgende vijf hoofdrasfen des menfchelijken geflachts op.

1. *Het Kaukafifche-ras*, hetwelk, volgens alle phyfiologifche en gefchiedkundige opgaven, waarfchijnlijk de *oorfpronkelijke* ftam geweest zij, die in de beide tegenovergeftelde ftammen, de *Mongoolfche* en *Aethiopifche* verbasterd is; terwijl de *Amerikafche* den overgang tusfchen het *Kaukafifche* en *Mongoolfche*, gelijk het *Maleijfche* dien tusfchen het *Kaukafifche* en *Aethiopifche* ras uitmaakt. Het *Kaukafifche*, waartoe de *Europeanen*, uitgezonderd de *Lap-* en *Finlanders*, voorts de westelijke *Aziaten*, aan deze zijde van de *Obi*, de *Kaspifche zee* en de *Ganges*, benevens de noordelijke *Afrikanen*, gevolgelijk de bewoners der aan de oude *Grieken*, en *Romeinen* bekende wereld behooren — heeft eene witte kleur met roode wangen, en lang zacht en bruin haar, dat nogtans bij den eenen in het blonde, bij den anderen in het donker bruine overgaat; een tamelijk verheven, ovaal rond aangezigt, wel geopende oogen, dunne lippen, en bevat volgens onze voorftelling de fchoonfte menfchen. Hoe meer men naar het Noorden komt, zoo veel te blanker is de huid, en vindt men blonde haren en blaauwe oogen; doch hoe verder naar het Zuiden zoo veel te bruiner is de kleur der eerfte, en zoo veel te gemeener de zwarte der laatften. In de middelfte landftreken zijn bruin haar en oogen zeer gewoon.

2. *Het Mongoolfche-ras*, waaronder, met uitzondering van de *Maleijers*, de overige *Aziaten*, voorts de *Lap-* en *Finlanders*, benevens de *Eskimaux* in het Noordelijke *Amerika* geteld worden, is meest ros van kleur, genoegzaam als gedroogde citroenfchillen, en plat van aangezigt; heeft eenen kleinen, ingedrukten neus; bijna bolronde en ter zijde uitpuilende wangen; naauw toegetrokken oogleden, en zwart, een weinig ftroef, neerhangend, en niet zeer dik haar.

3. Het *Aethiopifche-ras* is meer of minder zwart; heeft zwart gekroesd haar; voorwaarts uitftekende kaken; omgekrulde lippen, en eenen meer ftompen dan langen neus, en bevat de overige *Afrikanen*, namelijk de *Negers*, die zich dan door de *Fulaks* in de *Mooren* enz. verliezen; gelijk alle andere verfcheidenheden van het menfchen-geflacht met hunne naburige volken in een loopen of als zamenvloeijen. Het eigenlijk leder der huid is bij de *Mooren*, gelijk bij de *Europeanen*, wit; doch de daarover liggende, dunne flijmhuid zwart in verfchillende afdalingen; behalve aan de vuilroode lippen, gelijk ook aan de binnenfte vlakte der hand en aan de voet-

zo-

zolen, waar zij witachtig is. De fchedel is, in vergelijking van het overige geraamte, grooter dan bij de *Europeanen;* de herfenpan kleiner, en aan de zijden ingedrukt.

4. Het *Amerikafche-ras*, waarvan de hoofdkleur die van koper is, gelijk kaneel en leerlooijers run, fomtijds als ijzerroest, of aangeflagen koper, heeft fluik, ftroef, zwart haar, een breed, maar niet plat aangezicht, met fterk teekenende gelaatstrekken, en bevat de overige *Amerikanen*, behalve de *Eskimaux*. De *Amerikanen*, met uitzondering der Noordenlijkfte en Europifche afftammelingen, zijn, namelijk, alle meer of minder van eene bruinachtig roode kleur, veelal rank van geftalte, en hebben uitftekende kakebeenen en diepliggende oogen. De *Peruanen* zijn bijna zoo blank, als de *Europeanen*. De grootfte *Amerikanen* zijn de koperkleurige *Patagonen*, die, door sommigen gezegd worden gewoonlijk $6\frac{1}{2}$ voet lang te zijn, en de kortfte de *Pefcheräks*, of de bewoners van het *Vuurland*, welke onnoozele menfchen zijn, met dikke hoofden, en van eene geelachtig bruine kleur, die waarfchijnlijk voor eene foort van *Kretinen* moeten gehouden worden.

5. Het *Maleijfche-ras* is bruin van kleur, fomtijds tot in het licht mahonij- en ook wel tot in het donkerfte kruidnagel- en kastanje-bruine; heeft digt op een gegroeid, zwart, krullend haar, eenen breeden neus en grooten mond. Tot hetzelve behooren de *Zuidzee-eilanders*, of de bewoners van *Australie*, die van *St. Maria*, de *Philippijnfche-*, de *Molukfche-*, de ftraat *Sunda-eilanden* enz., benevens de eigenlijke *Maleijers*. Over het algemeen vallen de *Australiers* in twee foorten, waarvan de eene (de bewoners van de *Societeits-*, *Marquefas-*, en *Vriendelijke-eilanden*, die van *Ooster-eiland* en *Nieuw-Zeeland*), fchooner, fterk, van eene voortreffelijke geftalte, en zeer goedhartig is; terwijl de andere (de bewoners van *Nieuw-Caledonie*, en de *Nieuwe Hebriden*), donkerder kleur en min of meer wollig en kroes haar heeft, klein van geftalte is, en eene bijna nog vrolijker, alhoewel eenigzins mistrouwende, geaardheid bezit. De lelijkfte zijn de bewoners van *Mallikolo*, een der *Nieuwe Hebriden*, wier zonderling gevormde fchedel hen bijna naar eenen aap doet gelijken; de fchoonften ontmoet men op de *Societeits-eilanden*. Zij zijn lang, en, gelijk de *Zuidzee-eilanders*, over het algemeen, aan de *Europeanen* gelijk; doch, daarentegen, komen de zeer ruwe bewoners van *Nieuw-Holland* den *Negers* nabij.

MENSURAAL-GEZANG. Weleer onderfcheidde men door deze benaming die foort van muzijk, waarbij al de nooten, volgens eene naauwkeurig bepaalde tijdmaat, werden voorgedragen, van de koraal-muzijk, waarbij dit niet zoo juist in acht genomen wordt, en had de gewoonte, om het Menfuraal-gezang in het oude en nieuwe te verdeelen. Het eerfte, dat reeds bij de *Grieken* gevonden werd, en tot de 13de en 14de eeuw onzer tijdrekening ftand hield, had flechts twee onderfcheidene foorten van toonmaat, namelijk, ee-

ne lange en korte, zoodat iedere lange lettergreep van den tekst eenen toon bekwam, welke juist eens zoo lang duurde, als de toon van eene korte lettergreep. Het nieuwe Menfuraal- is niets anders dan ons tegenwoordig *Figuraal-gezang*, waarin de lengte en kortheid der toonen, van geheele maten tot 64ste gedeelten van nooten, kan veranderd worden.

MENSUUR, maat, beteekent in de muzijk zooveel als toonmaat. De fpeeltuigmakers noemen die wiskunstige verdeeling *Menfuur*, volgens welke zij de lengte of kortheid der fnaren, over het algemeen de verhouding van de wezenlijke deelen des fpeeltuigs bepalen, of ook wel deze verhoudingen, of evenredigheden zelve. De orgelmakers verftaan er die maat door, naar welke, bij de orgelpijpen, de verhouding van derzelver lengte tot hare breedte verdeeld wordt. Dus zegt men, een orgel heeft eene naauwe *Menfuur*, wanneer de pijpen eng, maar zoo veel te langer zijn; en bij het klavier, de viool enz. fpreekt men van eene goede en flechte, van eene lange of korte *Menfuur*. — In de beeldhouwkunst verftaat men er door de maat, waarnaar de deelen van het model op het blok met pasfer en potlood worden afgeteekend, en in de fchermkunst den behoorlijken afftand der partijen.

MENTELLE. (EDME) Deze geleerde, lid van het Fransch koninklijk inftituut, hoogleeraar bij de koninklijke militaire fchool, alsmede bij de Normale en Centrale fcholen, enz. werd te *Parijs* geboren. Zijn fmaak leidde hem inzonderheid tot de beoefening der aardrijkskunde; doch verwaarloosde hij daarom de overige wetenfchappen niet, welke hij met een aantal fchatbare werken verrijkt heeft. Van 1758 tot 1790 zagen van hem de volgende het licht: *Manuel géographique*; *Élémens de l'histoire Romaine*, 2 deelen; *Géographie abrégée de la Grèce*; *Géographie comparée*, 9 deelen; *Choix de lectures historiques et géographiques*; *Cosmographie élémentaire*, en *Abrégé de la fphère*. Na het jaar 1790 leverde hij, behalve eenige geographifche werken, tot *Frankrijk* betrekking hebbende, nog verfcheidene anderen, namelijk: *Géographie ancienne de l'encyclopédie par ordre de matière*, 3 deelen; *Description de la Pologne*; *Description du Péloponèfe d'après les auteurs Grecs et Latins*, met de grootfte kaart, die ooit van dit gedeelte van *Oud-Griekenland* verfcheen; *Description géographique*, *phyfique et politique ancienne et moderne des Provinces Unies des Pays-bas*, met 3 kaarten; eene nieuwe, merkelijk vermeerderde, uitgaaf van de *Dictionnaire géographique de Vosgien*, mede met 3 kaarten; *Cours complet de cosmographie*, *de chronologie et d'histoire ancienne et moderne*, 3 deelen; *Précis de l'histoire univerfelle*, *pendant les dix premiers fiècles de l'ère vulgaire*; *Géographie mathématique*, *phyfique et politique de toutes les parties du monde*, vooral voor opvoedings-inrigtingen, hoogleeraren in de aardrijkskunde enz. beftemd, en eindelijk, om geene meer van deze foort op te noemen, *Tableau*

synchronique des principaux évènemens de l'histoire ancienne et moderne, par ordre des siècles, avant et après l'ère vulgaire, met eene verklaring.

Mentelle, hoe zeer bovenal de aardrijkskundige kennis, en die der geschiedenis bevorderende, verloor daarbij de fraaije letteren niet uit het oog, en slaagde, onder anderen, zeer wel in losse dichtstukken enz. Dan, terwijl hij zijnen geest met sieraden verrijkte, verzwakte zijne onvermoeide werkzaamheid het ligchaam, hetwelk eindelijk in Winterm. 1815 bezweek. Hij bereikte den hoogen ouderdom van 88 jaar, en huwde nog, toen hij reeds 75 jaar telde, nadat hij niet lang te voren de kunstbewerking van den steen in de blaas ondergaan had. Hij was van een zachtmoedig karakter; genegen om te verpligten; vrolijk van aard, en bezat, bij eene buitengewone mate van geleerdheid en kennis, die bestendige zedigheid en nederigheid, welke de onafscheidelijke gezellinnen van ware verdiensten zijn.

MENTOR of MENTES, veldheer der *Tafiërs*. De zoon van Alcimus, een vertrouwd vriend van Ulysses, die hem, bij zijne reize naar *Troje*, de zorg voor zijn huisbestuur opdroeg. Meer bekend, echter, is hij als onderwijzer van Telemachus, zoon van Ulysses, dien hij tot wijsheid en deugd opleidde, en vergezelde op zijne zeetogten, ten einde zijnen vader te zoeken; en van hier, dat ook zijn naam bij ons nog dikwijls in de beteekenis van eenen wijzen raadgever en leidsman gebruikt wordt.

MENTZ of MAINTZ. De oude voormalige hoofdstad en residentieplaats van het aardsstift van gelijken naam, met ruim 25,000 inwoners, aan den Westelijken oever van den *Rijn*, waar zich de *Mein* in dezelve uitstort. Sints den vrede van *Luneville*, tot op dien van *Parijs*, behoorde *Mentz* aan *Frankrijk*, en maakte een gedeelte van het departement *Mont de Tonnère* uit; doch werd naderhand aan de *Duitschers* terug gegeven, wanneer de vesting door de Pruisische en Oostenrijksche troepen bezet, maar de stad onder het gebied van *Hessen-Darmstadt*, thans het groothertogdom *Hessen*, gebragt, en in Hooim. 1816 in bezit genomen werd. *Mentz* is als vesting van groot belang; zijnde de werken door de *Franschen* nog aanmerkelijk versterkt en uitgebreid geworden. Het keurvorstelijk slot *Favorita*, met zijnen tuin, waterwerken en heerlijk uitzigt over den *Rijn* en *Mein*, is door de gedurige belegeringen, met meer andere openbare gebouwen, geheel verwoest. Het hospitaal van *St. Roch*, met zijne boekdrukkerij en kousen-fabrijk; het raad-, tuig-, redouten- en adelijk gezelschapshuis; de rijschool, en meer anderen, behooren tot de merkwaardigste gebouwen, en onder de oudheden telt men voornamelijk: het *monumentum Drusi*, niet ver van den wal buiten *Mentz*. De universiteit, in 1477 gesticht, en later van eene fraaije boekerij, eenen kruidtuin en een ontleedkundig theater voorzien, werd in 1798, door de *Franschen*, in eene centrale school, en deze, in 1802, in een lyceum veranderd, waarop hier in het volgende jaar ee-

eene van de vijf groote geneeskundige fcholen van *Frankrijk* werd opgerigt. De ftad heeft, hoewel minder dan voorheen, echter nog verfcheidene aanzienlijke fabrijken. De bij *Mentz* over den *Rijn* liggende fchipbrug, die 450 fchreden lang is, voert naar het tegenover liggende ftadje *Kasfel*.

MENUET. 1. Een klein voor den dans ingerigt muzijkftuk in $\frac{3}{4}$ maat, beftaande uit 2 deelen, waarvan ieder weder uit 8 maten beftaat. Meermalen is er zelfs eene *trio* (ook *Menuetto fecondo* genoemd) bij, insgelijks uit 2 deelen beftaande, welke dezelfde beweging en maat behoudt, en naar welker einde de Menuet herhaald wordt. 2. De dans, welke dit muzijkftuk vergezelt, en uit hoofde van zijn zacht karakter voor meer befchaafde gezelfchappen gefchikt, en voor de houding van het ligchaam zeer voordeelig is. — Men meent, dat de Menuet van Franfchen oorfprong is, en oorfpronkelijk bij die natie eene fnelle beweging gehad heeft; wordende hare benaming afgeleid van het woord *mener*, leiden, omdat de dame in het midden en aan het einde van den dans door haren mededanfer geleid wordt.

MEPHITISCH. Zoo noemt men iedere luchtfoort, waarin menfchen of dieren niet kunnen ademen, maar verftikken moeten, *Stiklucht*. — De benaming wordt ontleend van het Latijnfche woord *mephitis*, zwavellucht beteekenende. Ook vereerde men te *Rome* eene godheid onder dezen naam, als de befchermgodin tegen fchadelijke uitwafemingen en dampen.

MEPPEL. Een, door eene vruchtbare landftreek omringd, Nederlandsch ftadje, in de provincie *Drenthe*, dat veel fcheepvaart heeft en fterken handel drijft. Het telt 5,000 inwoners, allen of Protestantfche Christenen, of Joden. Deze hebben eene fraai gebouwde fynagoge, genen, in het midden van het ftadje, eene groote kerk. De weinige Lutherfchen, die geen' vasten leeraar hebben, bezitten nog eene kleine kerk. Een wel ingerigt groot armenhuis; eene Latijnfche fchool; de Franfche en Nederduitfche fcholen, onlangs met een nieuw gebouw vermeerderd; een departement der maatfchappij: *tot Nut van 't Algemeen*, waarmede een natuurkundig gezelfchap verbonden is; deze allen behooren tot de goede inrigtingen in deze welvarende plaats, wier jaarlijkfche en wekelijkfche markten fterk bezocht worden. Uit *Drenthe* en elders wordt eene verbazende menigte turf over het nabij gelegen *Zwartfluis* naar *Holland*, enz. vervoerd. De ingezetenen vinden hun beftaan in koren-, pel-, zaag en oliemolens, grutterijen, brouwerijen, azijnftokerijen, fcheepstimmerwerven, hout- en fteenkooperijen, weverijen, enz.

MERCIER. (LOUIS SEBASTIAN) Een belangrijk en beroemd Fransch fchrijver, die te *Parijs*, in 1740, het eerfte daglicht zag, en aldaar den 26 van Grasm. 1814 ftierf. Voor de omwenteling was hij pleitbezorger bij het parlement, en naderhand afgevaardigde in de Nationale conventie, waar zijne tegenkanting tegen de gebeurte-

tenisfen van 3 van Bloeim. hem ruim een jaar gevangenis berokkende. In vervolg van tijd werd hij lid van den raad van 500, in welken hij zich door liefde tot orde onderfcheidde; daarna beftuurder van de nationale loterij, tegen welke hij, vroeger, in zijne fchriften had uitgevaren, en eindelijk medelid van het inftituut van *Frankrijk*. MERCIER trad, federt 1760, het eerst als dichter met verfcheidene heldendichten te voorfchijn, welke men in de *Héroïdes et autres pièces de poëfie* (*Brusfel* 1764) bijeen verzameld vindt, en begon in 1769 voor het tooneel te arbeiden, nadat hij vooraf zijn lezenswaardig werk *de Théâtre, ou nouvel esfai fur l'art dramatique* had uitgegeven. Van zijne dramatifche ftukken, die allen eene zedelijke ftrekking hebben, heeft men eene, tot het jaar 1778 loopende, verzameling, welke onder den titel: *Théâtre complet de Mr.* MERCIER, in vier 8vo deelen te *Amfterdam* is uitgegeven. Meer beroemd, echter, dan door zijne tooneelftukken, maakte hij zich door zijne *humoristifche* (luimige) fchriften, waaronder inzonderheid zijn jaar 2240 behoort, hetwelk in 1772 uitkwam, en waarin hij eenen *Parijzenaar*, na eenen flaap van 7 eeuwen, doet ontwaken, en het veranderde *Parijs* met het voormalige vergelijken. MERCIER dacht toen niet, dat hij deze ftad nog meer zou veranderd zien, dan zijnen, na eenen zoo langdurigen flaap, ontwaakten *Parijzenaar* ondervond. Het *Tableau de Paris*, waar van 1781—1789 twaalf deelen in het licht verfchenen, bevat een fterk en treffend geteekend tafereel van den voormaligen zedelijken toeftand van *Frankrijks*, in dit opzigt, zoo merkwaardige hoofdftad, welk werk hem natuurlijk vele onaangenaamheden berokkende. *Mon bonnet de nuit, pour fervir de fuite au Tableau de Paris*, kwam in 1784 en 1785, en *Mon bonnet de matin* het volgende jaar in het licht: beide werken bevatten eene reeks van lezenswaardige ftukken over allerlei voorwerpen van den dag; terwijl zijn werk, *le nouveau Paris*, in 1800 in 6 deelen, uitgegeven, enkelde belangrijke trekken behelst; doch op verre na zijne vroegere fchriften over dit onderwerp niet kan evenaren. Bovendien heeft men van dezen vruchtbaren fchrijver nog de volgende werken: *Portrait de* PHILIPPE II, *roi d'Espagne*, (*Amft.* 1785); *Portraits des rois de France*, (*Neuchatel* 1785, 4 deelen); *Songes et vifions philofophiques*, (*Parijs* 1788, 2 deelen); *Notions claires fur les gouvernemens*, (1789, 2 deelen); J. J. ROUSSEAU, *confideré comme un des premiers auteurs de la révolution*, (*Parijs* 1791, 2 deelen); benevens verfcheidene romans, als: *la Sympathie morale* (1767), *Histoire d'une jeune Luthérienne* enz. MERCIER bezat een trouwhartig en opregt karakter; was ongemeen beminnenswaardig in zijnen omgang, en zijne innemende gelaatstrekken kenmerkten zoowel zijn verftand, als zijn braaf hart. In den laatften tijd zijns levens was hij dikwijls zeer zonderling, en verwierp, bij voorb. de fchilderkunst, als den oorfprong van den afgodendienst, en verfpreidde in 1801, uit fcherts, het berigt van zijnen dood.

MERCURIUS. Bij de *Grieken* HERMES, een zoon van ZEUS en MAJA, waarvan de fabelgefchiedenis van dien tijd wonderlijke dingen verhaalt. Hij wordt gehouden voor den uitvinder van den citer (*zie aldaar*), waardoor APOLLO, toen hij hem op denzelven hoorde, zoo verrukt werd, dat hij den uitvinder om zijn fpeeltuig verzocht; het gebruik daarvan van hem leerde, en hem daarvoor een geesfel of zweep gaf, om voortaan gemeenfchappelijke kudden te kunnen hoeden. APOLLO ftond nog meer verbaasd over dezen vindingrijken god, toen hij hem ook op de fluit hoorde fpelen, en floot met hem eene overeenkomst, waarbij MERCURIUS beloofde, hem nooit zijnen citer of boog te zullen ontnemen, noch immer zijne woning te zullen naderen, waartegen hem APOLLO den gouden vredesftaf (*caduceus*) fchonk.

HOMERUS fchetst ons MERCURIUS als een fchoon, tot de mannelijke jaren overgaand jongeling, met eenen uitloopenden baard, gevleugelde voeten, en eenen ftaf in de hand, als bode en gezant der goden, die, als uitvoerder der bevelen van PLUTO, de zielen der afgeftorvenen naar de beneden-wereld voert; door zijnen ftaf der ftervelingen oogen kan fluiten, de droomen befturen, en de flapende weder wekken. Voorts was hij ook het zinnebeeld van fchranderheid, list en doorflepen bedrog, en zelfs van den meineed, waarbij men echter moet in het oog houden, dat men in de oudheid aan deze denkbeelden niet dat onteerende en laagzielige hechtte, dat wij thans doen. Voorts verfchijnt hij reeds bij HOMERUS, en nog duidelijker bij HESIODUS, als drogredenaar. Van zijne uitvindingen fpreekt de eerstgenoemde fchrijver niet; doch lateren fchrijven hem die van den dobbelfteen, de muzijk, aardmeetkunde, uitlegging van droomen, van maten en gewigten, letters, enz. toe.

MERCURIUS werd in alle Griekfche fteden vereerd; doch inzonderheid in *Arkadie*. Zijne feesten noemde men *Hermaea*, en werden op verfchillende wijzen gevierd. In *Rome* had hij meer dan eenen tempel, en op zijn feest, dat den 15den van Bloeim. inviel, bragten hem, inzonderheid, de kooplieden offers, opdat hij hunnen handel mogt zegenen, en hunne ondernemingen doen gelukken. De beeldende kunst gaf hem tot zinnebeeld den haan, om waakzaamheid; de fchildpad, om zijne uitvinding van de citer; den buidel, om den god des koophandels; den ram, om den infteller van godsdienstige gebruiken en offers; de ftomp van den palmboom, waartegen zijne ftandbeelden rusten, om den uitvinder der fchrijf- en rekenkunst op palmbladen; de harp, of het fikkelvormig mes, om den moordenaar van ARGUS, en den hond, op Alexandrijnfche munten, om fcherpzinnigheid en waakzaamheid aan te duiden.

MERG. Is die vette zelfftandigheid, welke in de beenderen van menfchen en dieren gevonden, en door de van alle zijden indringende flagaderen van het bloed afgezonderd wordt. Het dringt tusfchen de vezelen der beenderen, en bewaart dezelve voor uitdrooging en

die

die broosheid, waaraan zij anders zouden blootſtaan. — Ook noemt men, in de plantenkunde dat celachtig weefſel *Merg*, hetwelk men bij de gewasſen in het midden van den ſtam en de takken aantreft; zich ook nog door andere deelen der planten verſpreidt, en met het celachtig weefſel van den bast de grootſte overeenkomst heeft. Dit beſtaat uit de fijnſte vaatjes der gewasſen, die in alle rigtingen door elkander loopen, en een zoo fijn weefſel vormen, waarin zich zeer kleine holten of tusſchenruimten bevinden, die zich niet alleen in verſcheidene planten, maar ook in derzelver verſchillende deelen, in onderſcheidene gedaanten vertoonen. Met het celachtig weefſel van den bast ſtaat het eigenlijke Merg in verband. Bij boomen dringt hetzelve door het hout in het ſplint, en maakt een gedeelte van het netvormig weefſel van den bast zelf uit. Het verſpreidt zich tot in de bladen en bloeſems, en eindigt van langzamerhand in het zaad, waarmede de plant hare uiterſte mergpuntjes afwerpt. Het Merg ſchijnt het wezenlijkſte gedeelte der gewasſen uit te maken, hetwelk voor haren groei onontbeerlijk is. Vermindert het, dan wordt dezelve geſtremd; en ſterft de plant, of een gedeelte derzelve, dan verdwijnt het Merg geheel. Hetzelve is, uit hoofde van zijn celachtig maakſel, ter opſlorping en beweging van de voedingsſtof der plantgewasſen bijzonder geſchikt. Wanneer de vaten zonder Merg waren zoude ook de voeding ophouden; want wanneer het zamentrekt, en aan de binnenwanden der vaten hecht, dan is het met den groei der plant gedaan, en zij ſterft langzamerhand. De halmen van het koren vormen, als het rijp is, ledige buizen. Bij de boomen verliest zich het Merg in de inwendige houtringen, en wordt hard. Deszelfs draden vereenigen zich naauwer, en hierdoor worden de houtringen niet alleen vaster, maar ook naauwer aan elkander verbonden; terwijl het Merg nog in de buitenſte ringen van den boom zijne diensten verrigt, tot dat hij eindelijk geheel ſterft.

MERGEL. Een zeer naauw vereenigd mengſel van kalk, thoon, zand enz. Van daar de onderſcheidene benamingen der ſoorten, uit het voornaamſte beſtanddeel genomen, zooals: kalk-mergel, thoonmergel, enz. Zij is meest graauw, in andere onaanzienlijke kleuren overgaande, ondoorzigtig, en van verſchillenden zamenhang en vastheid; en van hier, dat men van dezelve 3 hoofdſoorten onderſcheidt, als: 1. *Mergel-aarde*, die meer of min los, of ook wel aan elkander gebakken, meest ruw op het gevoel, en ligt is. 2. *Mergel-tuf*, van een hol, met gaten doorboord, ſomtijds genoegzaam ſponsachtig zamenſtel, meest aardachtig van breuk, bijna altijd vol van overblijfſels en kenmerken van voorwerpen uit het plantenrijk, die daarin omkorst of omgroeid zijn: inzonderheid vindt men er afdrukſels in van bladeren, worteltuig en biezen; aan verſcheidene oorden ook kleine rivier-ſlakhorentjes, en in andere verkalkte zee-conchijlien enz. Deze Mergelſtof vormt hier en daar

groote beddingen van laag uit het water op elkander gepakt land, waarin dikwijls overblijffels van oliefanten, rhinocerosfen, fchildpadden, en andere, in *Indië* te huis behoorende dieren, gevonden worden, die men nu en federt lang in onze luchtftreken, van tijd tot tijd, heeft opgedolven. En 3. *Mergel-fteen.* Deze is digt, en wel deels vast, deels fchilferig, de laatfte vooral dikwijls dendritisch: ook komt dezelve in verfchillende bijzondere gedaanten; als Mergel-noten enz. voor. Hij is aardachtig van breuk, en gaat in digten kalkfteen, ook wel in tufwacke over. — De Mergel, waarvan eenige foorten tot fteengoed en onecht porfelein worden gebruikt, dient in den landbouw, inzonderheid, om den grond te verbeteren en werkzaam te maken; want offchoon de Mergel zelf geen plantenvoedfel is, en dus de plaats van mest even weinig als andere aardfoorten vervangen kan, neemt hij echter gretig de beftanddeelen van den dampkring op, en deelt deze weder aan de planten mede. Ondertusfchen moet de bijzondere geaardheid van den grond altijd, bij de keus van de foort van Mergel, in aanmerking genomen worden.

MERIAN. (MARIA SIBIJLLA) Deze wijd vermaarde vrouw, te *Frankfort* aan den *Main* geboren, was de dochter van den beroemden plaatfnijder MATTHEUS MERIAN. Reeds vroeg gaf zij blijken van hare overhellende neiging tot het penfeel, welke met de jaren en haren roem meer en meer aangroeide. Zij huwde, in 1665 aan JOHANNES ANDRIES GRAFF, een goed fchilder, en vooral een ervaren bouwkundige; doch behield haren vaderlijken naam, als meer bekend zijnde, dan die van haren echtgenoot. Ondertusfchen belettede het huwelijk haar niet, om de liefde tot de kunst aan te kweeken. Het was haar niet genoeg, de Natuur, ten aanzien der menigvuldige diertjes, met hare eigene kleuren, op perkement na te bootfen, maar zij legde zich tevens toe, om derzelver veranderingen, en de wonderbare hervorming der rupfen in gevleugelde uiltjes, witjes enz., benevens de menigvuldige wijze van voortbrenging, en het voedfel, waardoor zij beftaan, op te fporen. Om hare kunstige afteekeningen en vlijtige navorfchingen te gereeder verkrijgbaar te maken, liet zij dezelve in het koper brengen, en, met bijvoeging van hare naauwkeurige waarnemingen, door den druk gemeen maken. Het 1fte ftuk zag in 1679 te *Neurenberg* het licht, onder den titel: *der Rupfen begin, voedfel en wonderbare verandering*, en werd, in 1683, door het 2de van gelijken aard gevolgd; doch dit alles was flechts de voorbode van eene belangrijker onderneming, welke zij in in 1698 gelukkig ten uitvoer bragt. Zij befloot, namelijk, tot eene reize naar de *West-Indië*, en bleef omtrent 2 jaar op *Suriname*, alleen, om alles, wat tot haar oogmerk diende, naauwkeurig naar het leven af te teekenen, en in den grond na te fporen. Van hoe veel nut haar ijver voor de weetgierigen geweest zij, getuigen diegene, die het groo-

groote werk gezien hebben, hetwelk zij, niet lang na hare terugkomst in het vaderland, in 1705 in het licht gaf, onder den titel van: *Metamorphosis insectorum Surinamensium*, of: Gedaante-verandering der Surinaamsche insekten. In dit verwonderlijk werk ziet men al de bloedelooze diertjes, op dezelfde gewassen, bloemen en vruchten, waarop zij ze heeft gevonden, zoo natuurlijk afgebeeld, dat zij voor het leven naauwelijks behoeven te wijken: ook vindt men in hetzelve een berigt omtrent de voortteling der kikvorschen, padden, hagedissen, slangen en spinnen; alle welke dieren zij in de brandende luchtstreek van *Amerika* naar het leven heeft geteekend. Behalve de gemelde heeft zij nog verscheidene kleinere werken van minder belang uitgegeven. — Zij stierf te *Amsterdam* in Louwm. 1717, en liet twee dochters na, JOHANNA HELENA en DOROTHEA MARIA, welke zij zelve in het bloemschilderen heeft onderwezen, en waarvan de laatste, die haar op de reize naar *Suriname* vergezelde, behalve in deze kunst, ook in de Hebreeuwsche taal is bedreven geweest.

MERIDIAAN, of MIDDAG-CIRKEL. Bij de sterrenkundigen die groote cirkel der hemelglobe, welke door de pool en het *zenith* loopt, den evenaar onder regte hoeken snijdt, en de aardglobe in 2 gelijke deelen of halfronden, het Oostelijke en Westelijke, verdeelt. In de aardrijkskunde noemt men dien kring of cirkel *Meridiaan*, welke door de pool en een zeker bepaald punt van de oppervlakte der aarde loopt, en den evenaar en alle *paralellen* (met den evenaar gelijk loopende cirkels) op twee tegen elkander over liggende punten, lijnregt doorsnijdt. Men kan zich derhalve zoo vele Meridianen voorstellen, als op den evenaar, of op eenig evenwijdig punt, naast elkander liggen kunnen. Al deze cirkels liggen met de gelijknamige hemelkringen in dezelfde streek, dat is: op ieder punt van den Meridiaan der aarde loopt dezelfde Meridiaan des hemels door het *zenith*. De plaatsen dus, die onder denzelfden Meridiaan liggen, hebben gelijktijdig middag. — Ieder Meridiaan wordt, gelijk over het algemeen ieder cirkel, in 360 graden verdeeld, welke dienen ter bepaling der aardrijkskundige breedte. Alle plaatsen, welke onder eenerlei Meridiaan liggen, hebben ook dezelfde lengte. Men noemt den cirkel, waarvan men de overige begint te tellen, den *eersten Meridiaan*, die geheel willekeurig gekozen wordt. De *Franschen* trokken denzelven door het Westelijkste der Kanarische eilanden, door *Ferro* (20 graden ten Westen van de Parijsche sterrenwacht); de *Engelschen* over *Greenwich* en de Nederlandsche zeelieden doen dit over den Piek (een berg) op het eiland *Teneriffe*; doch het ware wenschelijk, dat men hierin eens eene gelijke bepaling maakte. Van dezen eersten Meridiaan worden de lengtegraden, van het Westen naar het Oosten, rondom de geheele aarde bepaald.

MERINOS. Zoo noemt men een bijzonder ras van schapen, tegenwoordig in *Spanje* te huis behoorende, doch hetwelk van daar

ook reeds in verfcheidene Europifche landen is voortgeplant, en zich van andere dezer dierfoorten door een ingedrongen, meer klein dan groot, ligchaam, inzonderheid echter door zijne fijne en zachte wol, onderfcheidt. Volgens het waarfchijnlijkst vermoeden ftammen deze fchapen uit *Afrika* af, en zouden daarvan den naam van *Merinos*, hetwelk zoo veel beteekent als van de *overzijde der zee* (*ovejas merinas*, of *tras humantes*), verkregen hebben. Hoe dit ook zij; zoo veel is zeker, dat PHILIPPUS IV, koning van *Castilie*, Arabifche fchaapskudden naar *Spanje* liet komen, en dat de kardinaal XIMENES, 3 eeuwen later, van die dieren een aantal uit *Afrika* naar *Segovia* overbragt. Men telt in *Spanje* 5 millioen *Merinos*, die ten minste een zuiver inkomen van 8 millioen daalders opbrengen. Vermits deze fchapen op de bergen van bijna geheel *Spanje* grazen, zoo noemt men ze ook *wandelende* fchapen; terwijl de andere, die eene grovere wol hebben, *ftal-fchapen* geheeten worden.

De geheele inrigting, ten aanzien der voortteling en het weiden der *Merinos*, is over het geheel zeer belangrijk. Zij verhuizen tweemaal in het jaar, namelijk: in de zomermaanden, van Grasm. af, grazen zij in de Noordelijke ftreken van *Leon*, *Castilie* en *Arragon*, en in den winter, beginnende met Herfstm., in de warmere oorden van *Andalufie*, *la Manchia* en *Estramadura*. Gewoonlijk worden de kudden in 10,000 ftuks verdeeld, en deze weder in troepen van 1000 ftuks (*cavagnes* genoemd) afgezonderd. Deze troepen ftaan onder het beftuur van een opperherder, die 50 herders, en even zoo vele honden, onder zijn beheer heeft; terwijl bij ieder afzonderlijke kudde van 100 fchapen 5 man behooren. De herders worden zeer flecht betaald; want, behalve een gering loon, krijgen zij brood, en mogen een paar bokken en eenige fchapen bij de overige voor zich zelven weiden. Het geheele getal der fchaapherders in *Spanje* beloopt 25,000, en even zoo vele honden. In het eerst waren deze kudden een eigendom van de kroon; doch van tijd tot tijd zijn dezelve verkocht, en de laatfte van 40,000 kwam door PHILIPPUS I in handen van den markies ITURBIATA. Thans behooren zij aan den adel en de kloosters. — Reeds in de eerfte helft der vorige eeuw, werden de *Merinos* naar *Frankrijk* en *Zweeden*, later naar *Pruisfen* en *Sakfe*, overgebragt, waar zij zeer goed fchijnen te kunnen aarden. — Men heeft tegenwoordig een effen, gekeperd doek, van uitmuntend, getweernd katoen- garen, *Merino* genoemd, dat in den handel zeer fterk gezocht wordt, en de *Merinos* doeken voor de vrouwen oplevert.

MERKEN. (LUCRETIA WILHELMINA VAN) Deze beroemde Nederlandfche dichteres, eene afftammelinge van CASPER BARLAEUS, van den historiefchrijver G. BRANDT, en meer andere geleerde mannen, zag den 21ften van Oogstm. 1721, te *Amfterdam*, het eerfte daglicht. Zij genoot, door de zorg harer achtingswaardige ouders, eene uitmuntende opvoeding; gaf reeds vroeg blijken van haar dichterlijk ge-

genie, en geraakte bekend met de voornaamste dichters en geleerden van dien tijd, zoo als: HOOGVLIET, FEITEMA, F. DE HAAS, P. FONTEIN, A. BLOK, N. S. VAN WINTER en anderen, door wier gestadigen omgang haar dichtvuur niet weinig aangewakkerd en levendig gehouden werd. Ruim 20 jaar oud, gaf zij een treurspel van hare eigene vinding in het licht, onder den titel van ARTEMINES, en met het opschrift: *vertu pour guide*, hetwelk in 1745 voor het eerst op den schouwburg vertoond werd, ongemeen veel genoegen gaf, en eerlang door verscheidene gelegenheidsverzen gevolgd werd, waaronder één op de *verheffing van* WILLEM KAREL HENDRIK FRISO, *prins van Oranje*, tot stadhouder, hetgeen zij, in gezelschap harer vrienden, op het huis te *Voorn*, in persoon aan dien prins overhandigde. Behalve deze verzen schreef zij ook nog in dichtmaat eenige brieven, als: van CHARLOTTE VAN BOURBON *aan* WILLEM I; MARIA DE MEDICIS *aan haren zoon* LODEWIJK XIII; LOUIZE DE COLIGNY *aan haren zoon* FREDERIK HENDRIK; JOHANNA GRAY *aan* MARIA VAN RICHMOND; LEIFE *aan zijnen vader* ERIK, *eersten bevolker van Groenland;* CLAUDIUS CIVILIS *aan* JULIUS BRIGANTICUS, en van ELIZABETH, *koningin van Engeland, aan* HENDRIK *den grooten:* alle welke dichtstukken, met nog ettelijken van eenen anderen aard, waaronder een *Beurtzang der herders, van de kribbe des Heilands wederkeerende; de Vergankelijkheid des levens; Nachtgepeinzen* enz.; achter *het Nut der Tegenspoeden*, *Brieven en andere Gedichten* geplaatst, en gezamelijk in 1762, te *Amsterdam* bij P. MEIJER, in 4to zijn uitgegeven. Dit laatst genoemde, uitmuntend dichtstuk in 3 zangen, waarin zoo veel ware troost en bemoediging voor lijdenden vervat is, werd door haar aan de echtgenoote van N. S. VAN WINTER opgedragen, en in 1766 gevolgd door een niet minder keurig, getiteld: DAVID, hetwelk zoo veel opgang maakte, dat er binnen 8 maanden een tweede druk van werd opgelegd, welke door dien van *het Nut der tegenspoeden* onmiddellijk gevolgd werd. Genoegzaam gelijktijdig vervaardigde zij de dichtstukken: *de ware Geluksbedeeling; het onderscheid tusschen Leven en Zijn*, benevens dat, getiteld: *Amsterdam.*

In het jaar 1768 trad onze VAN MERKEN met haren kunstvriend N. S. V. WINTER, die intusschen weduwenaar geworden was, in het huwelijk; doch uit dezen echt zijn geene kinderen voortgesproten. Sedert verschenen van haar in dichtmaat eenen brief van SALOMÉ *aan* DANIEL DE BOFIET, en achtereenvolgende de treurspelen: *het beleg der stad Leijden de Camisards*, MARIA VAN BOURGONDIEN *en* JAKOB SIMONSZOON DE RIJK, waarbij nog eenigen kwamen van haren echtgenoot, welke beide in 1774 besloten, om dezelve gezamenlijk in éénen bundel uit te geven. Naauwelijks echter werd dit hun besluit bekend, of bestuurders van den Amsterdamschen schouwburg deden bij beiden een dringend aanzoek, om alle hunne treurspelen aan hen af te staan; doch ontvingen een beleefd, weigerend antwoord,

waar-

waarop zij hun door eene kommisfie lieten berigten, dat men, wanneer hunne treurfpelen alsdan in het licht zouden zijn, den fchouwburg met dat van JAKOB SIMONSZOON DE RIJK zoude openen. Dit gefchiedde dan ook in Herfstm. 1774, onder de grootfte toejuiching; zoo als ook dit ftuk, met de overige van onze dichteres, naderhand meermalen, zoo te *Amfterdam* als elders, met een gelijk genoegen werden ten tooneele gevoerd. Ook te *Rotterdam* verkoos men bij het openen van den nieuwen fchouwburg een harer ftukken, en wel MARIA VAN BOURGONDIEN, hetwelk mede de hoogfte goedkeuring verwierf; vervolgens in het Hoogduitsch vertaald, en door een gezelfchap van Hoogduitfche tooneelfpelers, in de *Diemermeer* bij *Amfterdam*, uitmuntend werd uitgevoerd. Onder al de dichtftukken, echter, van onze VAN MERKEN munt de GERMANICUS, in 16 boeken, uit. Nadat het plan, door beide echtgenooten daartoe beraamd, en de noodige bouwftoffen bijeen gebragt waren, kwam hetzelve in 1778, met aanmerkelijke verbeteringen verrijkt, in het licht, en verwierf de volle goedkeuring van deskundigen: onder anderen ontving onze dichteres van twee Roomsch-Katholijke Franfche geestelijken deswege eenen zeer vleijenden brief, met eenen laurier-tak, waarvan zij berigtten, dat hij op het graf van VIRGILIUS geplukt was; en het was op aanmoediging van deze, dat zij naderhand de vertaling van dit keurig dichtftuk, in Fransch proza, ondernam, en in 1787 in 12mo uitgaf. Ook vervaardigde zij nog de treurfpelen LOUISE D' ARLAC, SIBILLE VAN ANJOU en GELONIDE, welke allen, met de MENZIKOFF van haren echtvriend, als een 2de ftuk hunner tooneelpoëzij, in druk zijn uitgegeven; terwijl beiden het genoegen hadden, hunne dichterlijke verdiensten gewaardeerd te zien door de Hollandfche maatfchappij van wetenfchappen te *Haarlem*; door de maatfchappij van Nederlandfche letterkunde te *Leijden*, en het Haagfche dichtgenootfchap, welke alle hun het lidmaatfchap aanboden.

Intusfchen bragt onze dichteres, op raad van geneesheeren, federt 1775, den zomer buiten *Leijden*, met haren echtgenoot, op een aangenaam buitenverblijf, door, en floeg de hand aan eene nieuwe berijming der Pfalmen en Kerkliederen der Lutherfche gemeente, waartoe beiden dringend verzogt waren, en waaraan de dichters LUCAS PATER, PIETER MEIJER, PIETER VAN DEN BOSCH en JOHANNES LUBLINK *de jonge* insgelijks arbeidden. VAN MERKEN werkte in weinige maanden een getal van 40 Pfalmen af; doch haar echtgenoot, meestal bedlegerig en pijnlijk, konde toen daaraan geen deel nemen, maar verbeterde naderhand een vijftigtal der oude liederen. Ook bragten beiden veel toe tot de berijming der Pfalmen, onder de zinfpreuk van *Laus Deo, falus populo*, waaraan de dichters LUCAS PATER, BERNARDUS BOSCH, ANTHONIJ HARTSEN, PIETER MEIJER, HENRI JEAN RIBOUILLEAU, en HERMANUS ASSCHENBERG mede gearbeid, en dit geheele werk voltooid hebben.

In het jaar 1783 befloten beide echtgenooten, ter bevordering hun-

hunner wankelende gezondheid, geheel te *Leijden* te gaan wonen. De ongesteldheid van onze VAN MERKEN nam in den strengen en langdurigen winter van 1788 en 1789 aanmerkelijk toe, en zij leed veel door benaauwdheden en bezetting van slijm op de borst, gepaard met toenemende waterzucht; doch zij droeg haar lijden met eene stille gelatenheid, en vervulde een ieder, die haar eenige hulp poogde toe te brengen, met achting en bewondering; terwijl hare goedhartige zorg alles beschikte, hetwelk zij oordeelde, dat aan haren echtvriend, na haar verscheiden, eenig gemak of nut zoude kunnen aanbrengen. Toen zij geen voedsel of verkwikking meer konde gebruiken, werd het verlangen naar het einde van haar lijden bij haar sterker; doch groeide ook in evenredigheid hare stille onderwerping, en dikwijls hoorde men haar met eenen kalmen en helderen geest zeggen: *wat wijkt alles ver, wanneer zich de eeuwigheid aan ons vertoont, en nadert.* Weinig tijds voor haar overlijden zeide zij zachtkens eenige regels op, uit het vers van JAN LUIKEN, beginnende:

Al ben ik moede en mat geroeid
Langs dezen stroom der ondermaansche kusten,
Die stadig naar beneden vloeit,
Nog lust mij niet, te beiden of te rusten.

Waarop zij het begin van den 65sten Psalm, uit de berijming van *Laus Deo*, luidende: *Het stil gemoed, door U beveiligd* enz. volgen liet. Zij bleef nu eenige dagen, langzaam verminderende, als in eenen slaap liggen, en eindigde alzoo haar leven, op den 19den van Wijnm. 1789, in den ouderdom van ruim 68 jaar. Haar stoffelijk deel werd, zonder staatsie, van *Leijden* naar *Amsterdam* vervoerd, en aldaar, den 24sten daaraanvolgende, in de Oude kerk, in eene grafstede nabij het groote orgel, bijgezet. — VAN MERKEN bezat een schoon vernuft, eene rijke, dichterlijke verbeeldingskracht, en eene verbazende belezenheid; terwijl nederige en standvastige godsvrucht, minzaamheid, zachtmoedigheid en verdraagzaamheid in den huisselijken en gezelligen omgang haar karakter kenschetsten, en zij den roem harer kunne en van hare geboortestad uitmaakte.

MEROPÉ. Eene dochter van den Arkadischen koning CYPSELUS, gemalin van KRESPHONTES, een afstammeling van HERKULES en koning van *Messene.* Zij had bij hem verscheidene kinderen, waarvan de jongste AEGYPTUS (volgens anderen TELEPHONTES) genoemd werd. Haar gemaal ten beste van het gemeene volk vele nieuwigheden invoerende, geraakten de grooten in opstand, en bragten hem, benevens alle zijne zonen, uitgezonderd AEGYPTUS, om het leven, die door MEROPÉ verborgen en naar haren vader gezonden werd, waar hij in het geheim werd opgevoed. POLYPHONTES, die het bestuur in *Messene* aanvaardde, liet hem te vergeefs opzoeken, en stelde zijn hoofd op prijs. Zoodra echter de jongeling volwassen was, verliet hij in stilte het huis

zijns

zijns grootvaders, met oogmerk, om zijnen vader te wreken, en ging naar *Messene*, waar hij van POLYPHONTES den op zijn hoofd gestelden prijs vorderde, onder voorwendsel dat hij AEGYPTUS had omgebragt. MEROPÉ, eene verandering in de regering te gemoet ziende, had reeds vroeger eenen bode afgezonden, om haren zoon terug te roepen; doch hij kwam met het berigt terug, dat AEGYPTUS niet te vinden was. Niet twijfelende, of de vreemdeling was de moordenaar haars zoons, besloot zij, om hem in den slaap te vermoorden, en stond gereed, om dit besluit ter uitvoer te brengen, toen zij haren zoon erkende. Zij namen nu gezamenlijk maatregelen, om zich aan POLYPHONTES te wreken, waartoe zij hem in schijn verzoening aanbood, en hem van hare toegenegenheid verzekerde. POLYPHONTES beval een dankoffer; doch AEGYPTUS benam hem bij den altaar het leven, en beklom den vaderlijken troon.

MEROVINGEN (CLODOVEUS, of LODEWIJK I) was de eigenlijke stichter van het *Frankische rijk*, en maakte door den slag bij *Soissons* in 486 een einde aan de heerschappij der *Romeinen* in *Gallie;* doch daar zijn grootvader MEROVEUS reeds vroeger zijn gebied, hetwelk vóór den slag tegen ATTILA in de vlakte van *Chalons*, in het jaar 441, zich aan deze zijde van den *Rijn* bepaalde, aan gene zijde uitbreidde, zoo noemt men de nakomelingen van LODEWIJK gewoonlijk den *Merovingischen stam*, welke tot 752 het *Frankische rijk*, doch verdeeld, heeft beheerscht, en met CHILDERIK III eindigde.

MESSALA. (VAL. CORVINUS) Dit sieraad zijner eeuw schitterde tevens door huisselijke deugden en heldenmoed. CICERO beminde hem reeds als jongeling, en schijnt voor het behoud des vaderlands veel van hem verwacht te hebben. Na den dood van BRUTUS en CASSIUS, wier partij hij aankleefde, schijnt hij echter aan de instandhouding der republiek gewanhoopt te hebben, en zich aan den wensch van velen, om de zaak der vrijheid op zich te nemen, onttrekkende, nam hij liever de toevlugt tot OCTAVIANUS, wien hij sedert getrouw diende. Een voorstander der letteren zijnde, begunstigde hij vooral TIBULLUS, die hem op zijne krijgstogten volgde en in zijne gezangen verheerlijkt heeft. De heer mr. M. C. VAN HALL voert dezen MESSALA als hoofdpersoon in, in zijn smaakvol tafereel der letterkundige geschiedenis onder AUGUSTUS, en gaf hetzelve ook naar hem zijnen naam.

MESSALINA. (VALERIA) Deze, door hare schandelijke buitensporigheden, beruchte vrouw, was de dochter van MESSALA BARBATUS en de gemalin van keizer CLAUDIUS. Zij overtrof in onbeschaamdheid en geilheid de schaamteloosste vrouwen van alle eeuwen. Alle tot het hof des keizers behoorende mannen waren hare minnaars: officieren, soldaten, slaven, schouwspelers; niets was voor haar te gering, en er bevond zich naauwelijks een jongeling in *Rome*, die niet hare gunst genoten had. Niet te vrede, met zich zelve der schande prijs te geven, dwong zij de aanzienlijkste Romeinsche

ſche vrouwen, zich in hare tegenwoordigheid aan gelijke buitenſporigheden over te geven, en wie haar niet te wille was, moest zulks met het leven boeten. Eindelijk waagde zij het zelfs, om bij het leven van haren gemaal met CAJUS SILIUS, een' raadsheer, openlijk in den echt te treden, welke nieuwe ſchanddaad door NARCISSUS, een vrijgelatene en vriend des keizers, en voorheen haar gunsteling, aan CLAUDIUS ontdekt werd. Daar deze echter met hare ſtraf draalde, en NARCISSUS voorzag, dat zijn leven op het ſpel ſtond, wanneer het der keizerin gelukken mogt, om zich weder in de gunst van haren zwakken gemaal te ſtellen, gaf hij zelf aan eenen vertrouwden last, om haar in het 46ſte jaar onzer tijdrekening te vermoorden.

MESSENIE. Het vruchtbaarſte landſchap in *Peloponneſus*, beroemd door de oorlogen van deszelfs bewoners met de *Spartanen*, die de welvarende *Mesſeniers*, om hun vruchtbaar land, benijdden en haatten. De eerſte oorlog duurde van 743 tot 724 voor de geboorte van onzen Zaligmaker, waarbij de *Lacedemoniers*, vereenigd met de *Atheners*, onder aanvoering van ALCAMENES, in *Mesſenie* vielen, zonder aan den voorſlag van den koning des lands, om hunne geſchillen aan de uitſpraak der *Amphictyonen* of den *Areopagus* te onderwerpen, het oor te leenen. De *Mesſeniers* verdedigden zich, met hunnen koning ARISTODEMUS, uit het geſlacht der *Aepytiden*, zeer dapper, die om de Delphiſche godſpraak te vervullen, welke aan zijn volk de overwinning beloofd had, wanneer eene jonge maagd uit dat huis opgeofferd werd, zijne dochter daartoe vrijwillig aanbood, en, toen haar minnaar haar voor zwanger verklaarde, om zijne geliefde te redden, haar in gramſchap doorſtak, liet openen en offeren. De *Mesſeniers* waren hierop wel overwinnaars voor eenigen tijd; doch moesten, na de overovering van *Ithome*, eindelijk bukken. Na verloop van bijna 40 jaar, ſnelden zij op nieuw te wapen, om zich onafhankelijk te maken, en er ontſtond, in het jaar 685 voor onze tijdrekening, eenen tweeden Mesſeniſchen oorlog, welke met hunne volkomene onderdrukking eindigde.

MESSIAS. Een Hebreeuwsch woord, eenen gezalfden of koning beteekenende: inzonderheid werd er door bedoeld de koning der Joden, van wien zij verwachtten, dat hij hen van het juk der *Romeinen* ontheffen, en een aardsch rijk zoude oprigten, hetwelk over alle andere heerſchen zoude. Deze Joodsgezinde denkbeelden bleven onder de eerſte aanhangers van CHRISTUS nog lang in zwang; doch onze Zaligmaker verklaarde, dat zijn rijk niet van deze wereld, maar een rijk van waarheid en deugd was, en veredelde daardoor de Mesſiaanſche denkbeelden zijner tijdgenooten; en zoo hij al zich zelf den CHRISTUS of Mesſias noemt, wil hij daardoor alleen te kennen geven, dat hij de beloofde perſoon was, van God gezonden, om een zedelijk rijk op aarde te ſtichten. Velen der eerſte ſtichters des Christendoms, echter, konden zich van de Mesſiaanſche verwach-

tingen der Joden niet geheel ontdoen, en het was uit vermenging met Christelijke denkbeelden, dat het gevoelen van een duizendjarig rijk ontſtaan is, hetwelk in de oude kerk wijd en zijd verſpreid was

MESSINA. Eene zeer oude, en in rang de tweede ſtad in *Sicilie*, thans de hoofdplaats van een intendantſchap van dien naam. Zij heeft eene citadel en eene uitmuntende haven, welke in 1782 voor vrij verklaard werd, en wel 1,000 ſchepen bevatten kan. De handel in zijde en eigen vervaardigde zijde ſtoffen is zeer aanmerkelijk. *Mesſina* heeft een aartsbisdom, 5 voorſteden, 6 forten, eene ſchoone hoofdkerk en een algemeen hospitaal, hetwelk een der fraaiſte gebouwen is, en vele andere. In het jaar 1783 werd de ſtad door eene verſchrikkelijke aardbeving verwoest; doch zij herſtelde zich ſchielijk, en is inzonderheid in de laatſte jaren zoo ſterk in bevolking toegenomen, dat het getal harer bewoners tegenwoordig op meer dan 40,000 geſchat wordt, welke, behalve den genoemden handel en zijde-fabrijken, ook fabrijken van was, reukwater, oliën, linnen enz. en eene aanzienlijke visſcherij hebben.

MESSING. Geel koper; een mengſel van koper en zink, hetwelk op de Mesſing-branderijen door ſmelting verkregen wordt. Somtijds vindt men wel zinkhoudende koper-erts, die door ſmelting aanſtonds Mesſing oplevert; doch gewoonlijk wordt zij uit de genoemde beſtanddeelen vervaardigd, wanneer men doorgaans tegen 100 pond koper 50 en meer ponden zink neemt. De kleur van het mengſel verſchilt, naarmate van de hoeveelheid zink, welke men bij het koper doet: hoe grooter dezelve is, zoo veel te helderder geel is ook de kleur. De Mesſing zelve is licht; vloeibaarder dan koper; ſlaat in de lucht minder groen uit, en is zeer rekbaar, zoo als uit het fijne koperdraad blijkt; doch laat zich koud, na voorafgegane gloeijing, beter dan heet, uitrekken.

MESTICEN. Zoo noemt men die menſchen, welke uit de vermenging van *Europeërs* met *Indianen* zijn voortgeſproten.

METALEN, behooren eigenlijk mede onder de brandbare delfſtoffen, doch onderſcheiden zich nogtans genoegzaam van de overige mineralen, door hun bijzonder toebehoorende eigenſchappen, als: door hun groot gewigt, volkomen ondoorſchijnendheid, glanzige kleur, ſmeltbaarheid in het vuur, verwantſchap met de zuurſtof, en eene drieërlei ſoort van gedwee- of ſmedige rekbaarheid; zijnde, namelijk, *buigzaam* (zooals lood en tin); *rek-* of *ſmeedbaar*, zoodat zij (gelijk inzonderheid het goud en zilver) in zeer dunne blaadjes kunnen geſlagen en uitgedreven worden, en *taai*, waardoor zij zich tot draden laten uitrekken, die, naar mate van de verſchillende metalen, eenen meerderen of minderen last, dragen kunnen, voor dat zij breken. Metalen, die de zuurſtof uit de lucht, het water, of ook door vuur, gemakkelijk opnemen, noemde men voorheen *onedele*, en andere, die dit weerſtaan, en alleen door zuren de zuurſtof opnemen, *edele* (zoo als goud, platina en zilver); terwijl kwikzilver den

overgang tusfchen deze beiden uitmaakt. Alle Metalen zijn in zuren oplosbaar, en vereenigen zich er volkomen mede, wanneer zij gelijkelijk geoxideerd worden. Wanneer zij de zuurstoffen opnemen, verliezen zij hunne vastheid, metaalglans, fmeedbaarheid, met één woord, alle metaalachtige eigenfchappen; komen de aardfoorten nader, en worden dan *metaal-oxiden* genoemd.

De eigenlijke legplaats der Metalen zijn de gebergten, en wel voornamelijk die van de tweede foort, of opgevolgde bergen, zoodat, wanneer men dezelve op andere plaatfen ontmoet, zij van die gebergten derwaarts gekomen en geenszins aldaar oorfpronkelijk voorhanden zijn. Zeer menigvuldig en verfchillend is, intusfchen, het aanzien, onder hetwelk de meeste Metalen in hunne legplaatfen gevonden worden; doch alle deze verfcheidenheden brengt men gewoonlijk tot twee hoofdfoorten, namelijk: zij zijn of *gedeegen*, dat is: zij vertoonen zich in hunne volkomene Metaalgeftalte, of *verërtfen*, in eenen ruimeren zin, zoodat hun iets, meer of minder, door hunne verbinding met zwavel of andere zelfftandigheden, van hunne Metaalgeftalte ontnomen is. Dan, ook bij deze beide hoofdfoorten heeft nog menigerlei bijzondere verfcheidenheid plaats. Zoo vindt men bij voorb. het *gedeegen* Metaal fomtijds zigtbaar, of ook in onmerkbare kleine deeltjes tusfchen andere delfftoffen als verfcholen, of ook wel verfcheidene Metalen in eenen gedeegen ftaat met elkander vermengd; zoo als het natuurlijk *amalgama:* het kwikzilver alleen wordt op zich zelven gevonden. — Ten aanzien der *verërtfing* heeft mede veel verfchil plaats. Zij gefchiedt, namelijk, of door de verbinding van een Metaal met eene andere verbrandbare ftof, te weten: de zwavel, bij welke verbinding zij gewoonlijk nog eenen metaalglans blijven behouden; of door de verbinding van het Metaal met de zuren, wanneer zij hunnen glans verliezen, en verzuurd of verkalkt genoemd worden; of eindelijk, door eene gelijktijdige verbinding met aardfoorten, inzonderheid kalkaarde, waardoor de metaalkalk dikwijls het aanzien van fpaath verkrijgt, en daardoor ook de bijnamen van *lood fpaath*, *titan-fpaath* enz.

Men kent, volgens BLUMENBACH, tot heden flechts 21 Metalen, te weten, *platina*, *goud*, *zilver*, *kwikzilver*, *koper*, *ijzer*, *lood*, *tin*, *zink*, *bismuth*, *fpiesglas*, *kobalt*, *nikkel*, *bruinfteen*, *uranium*, *titanium*, *tellurium*, *wolfram*, *molybdaenum*, *arfenicum* en *chromium*, waarvan de vier laatstgenoemde dit met elkander gemeen hebben, dat derzelver kalken bijzondere metaalzuren vormen. Behalve deze Metalen, heeft men er onlangs nog een ontdekt, hetwelk *Cerium* genoemd wordt, en in den fteen van dien naam gevonden is; alsmede nog een ander op *Korfika*, dat met goudddeeltjes bezwangerd is, en waaraan men den naam van *Caufticolum* gegeven heeft. Men heeft er vazen van vervaardigd, die in kleur en fchoonheid met in vuur verguld zilver wedijveren. — Voor het overige komen flechts 8 Metalen, voor zoo ver thans bekend is, zoowel

 ge-

gedeegen als verërtst voor, namelijk: *zilver*, *kwikzilver*, *koper*, *ijzer*, *bismuth*, *spiesglas*, *arsenicum* en *tellurium*; de overigen zijn allen verertst; alleen de *platina* is gedeegen. (*Men zie van de voornaamste Metalen onder hunne bijzondere artikels*).

METALLURGIE. Deze bevat de geheele wetenschap, om de metalen op te sporen, te onderscheiden en te bearbeiden. Deze bearbeiding met het onderzoek van den toestand der ertsen beginnende, zoo zijn het scheiden, zuiveren, smelten enz. der metalen slechts bijzondere takken der Metallurgie. In eenen meer bepaalden zin verstaat men door deze benaming die bewerking, waardoor de metalen van derzelver ertsen gescheiden worden, en welke een belangrijk gedeelte der beoefenende scheidkunde uitmaakt.

METAMORPHOSE. Gedaante-verwisseling, herschepping. Onder dezen titel is inzonderheid beroemd een gedicht, of liever eene verzameling van de meeste fabelen der *Grieken* en *Latijnen*, in dichtmaat, door OVIDIUS.

METAPHORA is eene overdragtige manier van uitdrukking, die, naauw verwant aan de vergelijking, op eene meer aanschouwelijke en meer krachtige wijze, de gelijkenissen uitdrukt, welke door de verbeelding tusschen zekere voorwerpen gemaakt worden. Het hoofdbegrip blijft soms onveranderd, zoo dat alleenlijk de bepalende of beschrijvende eigenschappen op eene meer aanschouwelijke wijze worden uitgedrukt. Bij het gebruik der Metaphora komt het vooral daar op aan: 1. dat dezelve overeenkome met den aard van het onderwerp, hetwelk men behandelt; 2. dat men met oordeel de voorwerpen kieze, waarvan de Metaphora ontleend wordt; 3. dat de gelijkheid, waarop de Metaphora gegrond is, niet ver gezocht zij; 4. dat men zich wachte, om Metaphorische en eigenlijke uitdrukkingen te vermengen; 5. dat men geen twee verschillende Metaphoren voor dezelfde zaak gebruike, en eindelijk, 6. dat men zorge, om, ten aanzien van dezelfde zaak, de Metaphoren niet opeen te stapelen, noch dezelve te lang te vervolgen: over welke regels, nopens het gebruik der Metaphora, men met vrucht kan lezen BLAIR's *lessen over de Redekunst en fraaije Letteren*, 1ste deel, 16de les. Overigens is de Metaphora een voortbrengsel van vernuft en verbeelding, welke zich door kortheid en energie moet aanbevelen, en nog meer dan de vergelijking voor den rhetorischen, dramatischen en lyrischen stijl geschikt is. — Soms noemt men Metaphora, in eenen ruimeren zin, elke figuurlijke uitdrukking, hetgeen men evenwel, vooral in onze tijden, in welke de kleine onderverdeelingen en de bijzondere namen der tropen zijn vastgesteld, als min naauwkeurig moet beschouwen.

METAPHYSICA. Boven-natuurkunde. (*Zie aldaar*).

METASTASIO, (PIETRO ANTONIO DOMINICO BONAVENTURA) volgens zijnen waren naam TRAPASSI, werd in 1698 te *Assisi* geboren, en was de zoon van een gemeen soldaat. De beroemde regtsge-

geleerde GRAVINA, toevallig zijn dichterlijk talent ontdekkende, hetwelk zich in hem reeds vroeg ontwikkeld had, nam hem tot zich, gaf hem den naam van METASTASIO, en droeg niet alleen de grootste zorg voor zijne opvoeding, maar liet hem ook, bij zijnen dood in 1717, als een jongeling van de grootste verwachting, zijn geheele vermogen na. Hierdoor in onbezorgde omstandigheden geplaatst, wijdde hij zich geheel aan de dichtkunst, en werd onder de leiding der zangeres, MARIA BULGARINI, de *schepper van het nieuwe Italiaansche zangspel.* Reeds in zijn 14de jaar had hij *il Giustino* vervaardigd, en eenige jaren later betrad hij met de *Didone abbandonata*, die in 1724 te *Napels* gespeeld werd, zijne loopbaan, als lyrisch-dramatisch dichter, op welke hij eerlang zooveel roem verwierf, dat keizer KAREL VI hem in 1729, als hofdichter, op een jaargeld van *f* 4000 gulden, naar *Weenen* beriep. Sedert wedijverden de hoven van *Madrid* en *Weenen* met elkander, om hem met geschenken te overladen; doch METASTASIO, zich alleen tot letterkundigen roem bepalende, wees alle aangebodene uiterlijke onderscheidingen van de hand, en stierf in het jaar 1782. Zijne belangrijkste werken zijn: zijne zangspelen en muzijkale cantaten, waarvan verscheidene uitgaven voorhanden zijn. De *Opere dramatiche* verschenen reeds in 1748, te *Venetië* voor de negende maal; voorts in 1757 te *Turin*, en in 1778 te *Parijs*, beide in 12 deelen, waarna in 1795 de *Opere postume* te *Weenen* in 3 deelen in het licht kwamen. Zijne *aria's*, *canzonetten* en liederen onderscheiden zich door de volkomenste zuiverheid, klaarheid, sierlijkheid en bevalligheid van taal, en inzonderheid door de zachtste welluidendheid, de grootste gemakkelijkheid, en den krachtigsten versbouw.

METASTASIS. Zoo noemt men, in de geneeskunde, de verplaatsing eener ziektestof van het eene deel des ligchaams in een ander.

METELLUS was de naam van eenige beroemde *Romeinen*, waarvan de voornaamste zijn: 1. QUINT. CAECIL. METELLUS, met den bijnaam van MACEDONICUS, dien hij door de vermeestering van geheel *Macedonië*, dat sedert eene Romeinsche provincie bleef, verwierf. Hij werd vervolgens tot consul verkozen, en voerde met geen minder geluk den oorlog in *Spanje*, waarna hij nog in het jaar 622 van *Rome*, het ambt van Censor bekleedde. Hij stierf in eenen hoogen ouderdom, en liet 4 zonen na, die alle de hoogste staatsbedieningen bekleed hebben. 2. Q. CAEC. METELLUS NUMIDICUS, als veldheer niet minder beroemd, verkreeg zijnen bijnaam door den gelukkig gevoerden oorlog tegen den Numidischen koning JUGURTHA. Wij leeren hem uit SALLUSTIUS kennen als een ongemeen werkzaam, verstandig en dapper veldheer, en een braaf en edel man, die echter op zijnen ouden adel eenigermate trotsch was. Het gelukte MARIUS, die zich van hem beleedigd achtte, en hem eenen onverzoenlijken haat toedroeg, om hem te noodzaken, dat hij *Rome* verlaten en naar *Smyrna* moest wijken. Hij werd echter, op de vereerendste wijze, uit zijne

ballingschap terug geroepen, en zijn intogt in *Rome* geleek eenen triomf. Zijn zoon, van gelijken naam, die zich insgelijks als veldheer, in den oorlog der bondgenooten tegen SERTORIUS in *Lusitanië*, roemrijk onderscheidde, verkreeg den bijnaam van PIUS, uit hoofde van zijne voorbeeldige kinderlijke liefde, welke hij, bij de bewerking van de terugroeping zijns vaders, aan den dag legde.

METEOREN. Luchtverschijnsels. (*Zie aldaar*).

METEOROSKOOP. Een wiskunstig werktuig; dienende om de breedte en lengte der plaatsen op onzen aardbol te meten.

METEREN, (EMANUEL VAN) de bekende schrijver der Nederlandsche geschiedenissen, werd in het jaar 1535, te *Antwerpen*, uit deftige ouders geboren, die tot den Hervormden godsdienst waren overgegaan. Hij genoot, in zijne jeugd, het voordeel eener beschaafde en geletterde opvoeding, doch wijdde zich echter niet aan de letteroefeningen, maar, op het voorbeeld van zijnen vader, aan den koophandel toe. Het grootste deel van zijn leven heeft hij in *Engeland*, en wel te *Londen*, doorgebragt, waar hij eenen aanzienlijken handel dreef, en op den 8 April des jaars 1612 overleed. Met ongemeene vlijt en naarstigheid besteedde hij de uren, welke hem van zijne handelbezigheden overschoten, ter beschrijving der hoogstmerkwaardige gebeurtenissen, bij zijnen leeftijd in de *Nederlanden* voorgevallen, en waarin hij, als een ijverig voorstander der godsdienstige en burgerlijke vrijheid van zijn vaderland, hartelijk deel nam. Het werk, hieruit geboren, kwam reeds bij zijn leven meermalen in het licht; doch, daar hij zich, tot kort voor zijnen dood, met deszelfs uitbreiding en volmaking bezig hield, zijn alleen latere uitgaven daarvan in waarde te houden. Ten gevolge dezer laatste bewerking, bevat hetzelve, in XXXII Boeken, de *Historie van de oorlogen en geschiedenissen der Nederlanden en derzelver naburen*, van het jaar 1315 tot het jaar 1611, of liever van het begin der regering van PHILIPS II tot het laatstgenoemde jaar; want hetgeen van de vorige geschiedenis gemeld wordt, beslaat slechts een gedeelte van het boek. Hoezeer het werk van VAN METEREN verre af is, van aan de vereischten der historische kunst te voldoen, en ten aanzien van stijl en voordragt weinig of geene waarde heeft, verdient hij echter grooten lof, wegens naauwkeurigheid, getrouwheid en onpartijdige waarheidsliefde, en het wordt met regt onder de zuiverste bronnen geteld, waaruit de geschiedenis van een der merkwaardigste tijdperken van den Nederlandschen staat geput moet worden.

METHODE. Een woord van Grieksche oorsprong, den weg, de wijze aanduidende, waarop men iets tracht te onderzoeken of te bereiken. Ook verstaat men er door eene plan- en regelmatige handelwijze; en van hier, dat men in de *Logica*, of redeneerkunde, aan die leerwijze den naam van *Methode* geeft, welke op duidelijke, erkende regelen van het verstand rust, en onderscheiden is van de *Manier*, welke volgens aestetisch gevoel van overeenstemming en

evenredigheid te werk gaat. *Manier* is het uitsluitend eigendom der kunst; maar *Methode* behoort in den strengsten zin tot de wetenschap en geeft aan de behandeling van een onderwerp een wetenschappelijk karakter. De schrijvers bedienen zich, naarmate van hun oogmerk en de wetenschap, die zij verhandelen, van verschillende Methoden, waarvan de wiskunstige de strengste, doch ook alleen voor eene wetenschap, van gelijken aard als deze, geschikt is. Volksleeraars en onderwijzers der jeugd volgen insgelijks verschillende leerwijzen, waarvan alle voorschriften uit de overtuiging moeten ontleend worden, dat mededeeling en verkrijging van kundigheden *niet het eenige*, *ja zelfs niet het hoofddoel* van het onderwijs zij, maar, dat de *ontwikkeling der zielsvermogens* het voorname oogmerk er van moet uitmaken. Tot deze leerwijze behoort dus vele zielkunde, en dikwijls komt het zelfs alleen op de beginsels van den onderwijzer aan; terwijl de volkomene kennis van den aard der zielsvermogens wel de eerste voorwaarde is, om behoorlijk op de harten der kinderen te werken, maar nogtans niet de eenige, omdat hierbij nog de kennis der orde behoort, waarin zich de geestvermogens in de jeugd ontwikkelen, alsmede van den invloed, dien zij op elkander hebben.

METHODISTEN. De naam eener godsdienstige gezindheid, welke in de eerste helft der 18de eeuw in den schoot der Engelsche kerk ontstaan is. Eenige jonge godgeleerden vereenigden zich namelijk, in 1720, te *Oxford* tot vrome oefeningen en strenge zeden; inzonderheid legden zij zich toe op eene meer naauwkeurige waarneming van de voorschriften des nieuwen Testaments, dan toenmaals bij de *Engelsche* kerk plaats had, en op het beoefenen van werken der liefde. (*) Hunne anders gezinde akademische medeburgers kwamen hier door op den inval, dat zij eene nieuwe methode van Christelijk gedrag hadden uitgevonden, en noemden hen boertende *Methodisten*; een naam, welke sedert ter aanwijzing dezer nieuwe gezindheid in algemeen gebruik geraakte, en ook naderhand door haar is aangenomen. Onder hare leden, die van jaar tot jaar vermeerderden, onderscheidden zich inzonderheid JOHN WESLEY, de stichter dezes genootschaps, en GEORGE WHITEFIELD, die in 1732 tot hetzelve toetrad, door talent, ijver en aanzien. De eerste ging in 1735 met 3 zijner medebroederen naar *Georgië* in *Noord-Amerika*, om aan de bekeering der Heidenen te arbeiden, en leerde hier de inrigting der Broeder-gemeente kennen, naar welker voorbeeld hij, bij zijne terugkomst in *Engeland*, zijn genootschap, dat uit jonge geestelijken bestond, uitbreidde. WESLEY verzamelde nu eene kleine gemeente te *Londen*, welke in een afzonderlijk huis hare gods-

(*) Een Methodistisch krankbezoeker, Dr. PEKWELL, stichtte in *Londen* een beroemd genootschap, onder den naam van: *vriend der zieken*, waarvan het doel was, om hulpelooze kranken, van alle godsdienstige gezindheden, op te zoeken en te verzorgen, zoo als dan ook vele verlatenene en kranke buitenlanders aan deze inrigting hunne redding te danken hebben.

godsdienstoefening hield; doch verbood aan hare leeraren den kansel, waardoor van langzamerhand de afscheiding der Methodisten van de bisschoppelijke kerk bewerkt werd. Zij predikten nu in de open lucht, doch vervolgens in eigen bedehuizen, door hun *Tabernakelen* genoemd, over 's menschen natuurlijke verdorvenheid, en drongen met eene wegslepende welsprekendheid op boete en bekeering aan. De twist tusschen WHITEFIELD en WESLEY, over de voorbeschikking, had in 1741 ten gevolge, dat de Methodisten zich in twee partijen verdeelden, die zich *Whitefieldianen* en *Wesleyanen* noemden, waarvan de eerste het gevoelen eener *onvoorwaardelijke*, doch de laatste eener *algemeene voorwaardelijke* voorbeschikking ter zaligheid, voorstonden. Tot op den dood van WESLEY, in 1791, gebruikten beiden het avondmaal in de bisschoppelijke kerk; doch naderhand zonderden zij zich van dezelve af, en vieren nu die plegtigheid in hunne eigene bedehuizen.

Sedert vormde zich onder de aanhangers van WESLEY eene nieuwe partij, onder den naam van *Nieuwe Methodisten*, die het juk harer leeraren afwierp, en een nieuw kerkelijk bestuur, uit geestelijken en leeken zamengesteld, invoerde. Hierdoor namen zij aanmerkelijk toe, en zijn tegenwoordig talrijker dan de oude *Wesleyanen*, en *Whitefieldianen*. Reeds in 1800 hadden de Methodisten van alle drie soorten, in *Groot-Brittannie*, 940 bedehuizen, 417 predikers en 109,961 leden, waarvan de meesten tot de volksklasse van matrozen, kolen-branders, daglooners, enz. behooren. Sedert is hun getal nog meer toegenomen, zoodat in 1816, alleen in het Britsche rijk, 100,000 kinderen hunne scholen bezochten. Hun geheele getal in *Europa* en *Amerika* bedraagt tegenwoordig meer dan een half millioen, waarvan zich in *Engeland* 200,000, in *Ierland* meer dan 31,000, in de *West-Indië* ruim 16,000, in *Nieuw-Schotland* en *New-Foundland* 2000 leden bevinden. Ook in *Gibraltar*, op *Malta* en *Sierra Leona* hebben zij gemeenten. Mannen, zoo als WILBERFORCE, bekend door zijne edelaardige pogingen, ter afschaffing van den slavenhandel, die tot de Methodisten is overgegaan en hunne grondstellingen verdedigd heeft, voegen zich zelden bij de opgenoemde partij, welke over het algemeen op gezellige en geleerde beschaving weinig aanspraak maakt, en door de strengheid harer zeden weinig bijval onder de hoogere standen kan vinden. Het bijzonder kenmerkende van haar geloof bestaat alleen daarin, dat zij aan de *stellige leeringen* des Christendoms eene grootere waarde hecht, dan de Engelsche kerk gewoon is, en 's menschen bekeering voor het werk eener oogenblikkelijke sterke gemoeds-beweging houdt. Ook zijn hare aanhangers van gevoelen, dat door deze geestelijke wedergeboorte eene grootere zedelijke volmaaktheid kan bereikt worden, dan bij de menschen mogelijk schijnt, en het mangelt onder hen niet aan huichelaars. Ondertusschen kan men hun, bij dit alles, den roem niet betwisten, dat zij de lage volksklassen tot arbeidzaamheid en

en een goed zedelijk gedrag opleiden: hierdoor genieten zij eene algemeene achting en men telt hen onder de vreedzaamste, nuttigste en weldadigste burgers. Minder komt dezen lof toe aan de Methodisten in *Noord-Amerika*, waar SHADI ILANDS, een *Ierlander*, omstreeks 1750, door zijne preken, eene leer heeft in zwang gebragt, *het nieuwe licht* genoemd, welke zich door de zonderlingste denkbeelden van goddelijke ingeving en wedergeboorte kenmerkt, en hare voorstanders dikwijls tot razernij vervoert. Geloofwaardige reizigers, zoo als PERIN DU LAC, in 1805, en MICHAUD in 1808, berigten ons, dat zij in de vergaderingen dezer verlichten, welke dikwijls des nachts onder den blooten hemel gehouden worden, de dolste buitensporigheden van godsdienstige dweeperij gezien hebben. Een nieuw werk over de Methodisten van JONATHAN CROWTHER, getiteld: *a Portraiture of Methodisme, or the History of the Weslayan Methodist*, *London* 1816, levert ons naauwkeurige berigten omtrent de uitbreiding en inrigting van hun godsdienstig genootschap.

METHODOLOGIE, Methoden-leer, leerwijze, is de aanwijzing tot een doelmatig onderwijs, of tot den voordragt eener wetenschap. Zij vereenigt zich gewoonlijk met de *Encyclopedie* eener wetenschap. Sedert KANT heeft men ook in de redeneerkunde een gedeelte der Methodenleer. *Methodologie* genoemd, inzonderheid dat geene, hetwelk over het doelmatig gedrag handelt, om het denken tot eene wetenschap te verheffen.

METON. Een beroemd sterrenkundige te *Athene*, die de maan-Cyclus van 19 jaar, thans in den almanak met den naam van het *Gulden getal* beteekend, heeft uitgevonden. Hij leefde ten tijde van den Peloponnesischen oorlog.

METONYMIE. Naam-verwisseling; eene redenrijkkundige figuur, waardoor verwante en gelijksoortige denkbeelden, in plaats van de eigenlijke, worden gebezigd, b. v. de oorzaak, in plaats van het uitwerksel, het voorafgaande in plaats van het volgende, het teeken in plaats van de beteekende zaak, en zoo ook omgekeerd.

METRETEN. Eene oude Grieksche maat, nog tegenwoordig in gebruik, waarvan 50 een Amsterdamsch last uitmaken.

METROLOGIE. Maat- en gewigtkunde.

METRONOME. Maatmeter; een werktuig, door VON MÄLZEL uitgevonden, dat zoo fraai als eenvoudig is.

METROPOLITAAN. Is de Grieksche benaming van eenen aartsbisschop. De hoofdstad van een landschap heet in die taal *Metropolis*, en daar de bisschoppen der hoofdstad van de overigen onderscheiden werden, zoo verkregen zij daardoor ook eenen bijzonderen titel. De *Metropolitaan* is boven den bisschop verheven, maar staat onder den patriarch. Alleen bij de Grieksche kerk is deze titel nog in gebruik. De aartsbisschoppelijke moeder- of hoofdkerk wordt de *Metropolitaansche* kerk geheeten.

METRUM. Beteekent over het algemeen zoo veel als *maat:* in de dichtkunst verftaat men er *versmaat* door.

METZU. (GABRIEL) Een uitmuntend fchilder der Nederlandfche fchool. Hij werd in 1615 te *Leijden* geboren, woonde te *Amfterdam*, en ftond aldaar, uithoofde van zijne bekwaamheid en zijn goed gedrag, in groot aanzien. DOUW, VERBURG en MIERIS waren de kunstenaars, die hij zich ten voorbeelde ftelde; doch zijn ftijl overtrof hen weldra. Hij fchilderde inzonderheid ftukken uit het dagelijkfche leven, vrouwen met vruchten, fcheidkundigen in hunne werkplaats, geneesheeren bij hunne zieken enz. Zijne manier is vrij en behagelijk, en hij is een getrouw navolger der Natuur. In de kleuren wist hij de harmonie (overeenftemming) zoo naauwkeurig in acht te nemen, dat b. v. een rood kleed, en achter hetzelve een rood gordijn, ten aanzien der ftoffe gemakkelijk te onderfcheiden was, zonder in de kleuren een aanmerkelijk verfchil waar te nemen. Eene aanzienlijke vrouw, welke hare luit ftemt, en eene andere, die hare handen in een zilveren bekken wascht, hetwelk de kamenier vast houdt, behooren tot zijne beste ftukken. Zijne werken zijn zeldzaam, omdat hij langzaam arbeidde, doch worden hoog gefchat. Men fchrijft zijnen vroegen dood, dien in 1658 te *Amfterdam* voorviel, aan zijn aanhoudend blokken toe.

MEXICO (OUD) of *Nieuw-Spanje*, is een groot land in het Zuidelijk *Noord-Amerika*, aan de Spaanfche kroon toebehoorende, voor welke het in het jaar 1519 tot 1521, door FERNANDO CORTEZ veroverd werd. Het heeft eene lengte van 400 Duitfche mijlen; telt 3 millioen inwoners, en grenst ten Noorden aan *Nieuw-Mexico*, en de zee *Vermejo*, ten Zuiden aan de landengte van *Panama*, ten Oosten aan den Mexicaanfchen zeeboezem, en ten Westen aan de zee. Aan de zeekusten is het zeer heet, vochtig en ongezond, in de hoogere ftreken zeer koud; doch in het binnenfte des lands is de luchtftreek zeer gematigd. Granen, inzonderheid mais, rijst, wijn, honig, gom-kopal, balfem, kampeche-hout, fuikerriet, cochenille, kacao, tabak, gember, katoen, indigo, zout enz. maken de voornaamfte voortbrengfels des lands uit, welks grootfte rijkdom, echter, in de goud- en zilvermijnen, in paarlen, fmaragden, en kwikzilver beftaat. Ieder, die eene goud- of zilvermijn ontdekt, mag dezelve bearbeiden, mits dat hij een vijfde van den opbrengst aan den koning affta. De Oostkust van *Mexico* is woest, en met ondoordringbare bosfchen bedekt, waardoor zij tegen de aanvallen van vreemde mogendheden verzekerd wordt. *Mexico* wordt in 3 audienties (geregtsgebieden) verdeeld, als: *Guadalcyra*, *Mexico*, en *Guatimala*. De hoofdftad *Mexico* is de prachtigfte van *Noord-Amerika*, de zetelplaats van den onderkoning, en bevat 200,000 inwoners, waaronder zeer vele aanzienlijke kooplieden. Men vindt er de koninklijke munt, benevens kerken en kloosters, en het zilver is er zoo algemeen, dat men het aan de wielen der koetfen gebruikt.

MEXICO. (NIEUW) Eigenlijk eene provincie van het vorige, is een groot landschap, mede in *Noord-Amerika*, grenzende ten Westen aan *Californie* en de zee *Vermejo*, ten Zuiden aan *Noord-Spanje*, ten Oosten aan *Louisiana* en ten Noorden aan *Quivira*. Het werd in 1553 door de *Spanjaarden* ontdekt en is bergachtig, maar vruchtbaar. Men vindt er goud, zilver, smaragden, wijn, akkerbouw, veeteelt, bosschen, vele Amerikasche vruchten, wild en tam vee, schildpadden, slangen enz. Het land wordt door verschillende volken bewoond, die in geene verbindtenis met elkander staan, en ten deele tot den Christelijken godsdienst zijn bekeerd geworden. De hoofdstad *Santa Fe* is het verblijf des gouverneurs, wiens gebied zich tevens over *Nieuw-Navarra* en *Californie*, waar de *Spanjaarden* eenige verstrooide bezittingen hebben, uitstrekt.

MICHAELIS. (JOHANN DAVID) Een beroemd Oosterling, en zoon van den dichter C. B. MICHAELIS. Hij zag in 1717 te *Halle* het eerste daglicht; oefende zich aldaar sedert 1733 in de talen en godgeleerdheid; reisde in 1741 naar *Engeland*, en keerde in het volgende jaar over *Hamburg* naar *Italië* terug, waar hij zijne voorheen begonnen voorlezingen, als afzonderlijk onderwijzer, tot het jaar 1745 vervolgde. In het volgende jaar werd hij te *Göttingen* als buitengewoon en in 1750 tot gewoon Hoogleeraar in de wijsbegeerte, doch niet in de Oostersche talen, aangesteld, alhoewel hij tevens in dezelve onderwijs gaf. Behalve zijne voorlezingen, die altijd druk bezocht werden, nam hij ook, van 1753 tot 1770, het bestuur van de *Göttingsche Gelehrte Anzeigen*, en van het genootschap der wetenschappen op zich, en wees, alhoewel door den koning van *Pruissen* aangezocht, om naar *Berlijn* te komen, dit aanzoek van de hand. Naderhand werd hij niet alleen ridder van de orde van *de Noordster*, maar ook in 1788 geheim justitie-raad, en in het volgende jaar lid van de akademie der bijschriften, en van de maatschappij van wetenschappen te *Londen*. Uitgerust met de uitgebreidste kundigheden, welke zich zelfs tot die voorwerpen van menschelijke kennis uitstrekten, die van zijn eigenlijk vak, de godgeleerde wijsbegeerte, verwijderd waren, doch welke hij op de gelukkigste wijze daarmede wist te vereenigen, werkte hij tot aan zijnen dood, die in 1791 voorviel, door mondeling en schriftelijk onderwijs, op eene lofwaardige wijze voor zijne eeuw en de nakomelingschap. Alle Oosterlingen in *Duitschland* leerden van hem, zoo al niet door zijne voorlezingen, dan toch door zijne werken. Tot de laatsten behooren zijne *Hebraische Grammatik*; *Chaldeische*, *Syrische en Arabische Grammatik*; *Supplementa ad Lexica Hebraica*; *Ubersetzung des alten Testaments*; *Einleitung in die Göttlichen Schriften des neuen Bundes*, benevens *Zusätze* tot de 3de uitgave, en meer anderen. Voor de eigenlijke godgeleerdheid schreef hij een *Compendium theologiae dogmaticae*, dat later, geheel omgewerkt, in het Hoogduitsch verschenen is. Door zijn leerzellig onderwijs, alsmede door zijne over-

zetting van den Bijbel, heeft hij zeer veel tot de Hervorming der ſtellige godgeleerdheid bijgedragen. De geſchied-, aardrijks- en natuurkunde, voor zoo ver zij het *Oosten* betreffen, wonnen ongemeen veel door zijne pogingen, zoo als b. v. zijn *Esſai ſur l'heure des marées dans la mer rouge*, zijne *Geographia Hebraeorum extera*, en zijne uitgave van ABULFEDA ten volle bewijzen. Alle zijne ſchriften ademen eenen wijsgeerigen geest: zelfs ſchreef hij over wijsgeerige onderwerpen, b. v. over het *Principium indiscernibilium*, en behaalde in 1792, bij de akademie te *Berlijn*, eenen prijs over den invloed der gevoelens op de taal, en van de taal op de gevoelens. Van den kant der dichtkunst vertoonde hij zich aan zijne zwakſte zijde; en het is van hier, dat ook die gedeelten van zijn bijbelwerk, welke de overzetting van dichterlijke boeken bevatten, het minſte voldoen.

MIDAS. De zoon van GORDIUS en CYBELE, een oud koning van *Phrygië*, van wien de fabel onder anderen verhaalt, dat de mieren, toen hij nog als kind in de wieg lag, hem korreltjes in den mond bragten, waaruit de waarzeggers voorſpelden, dat hij nog eens groote rijkdommen zoude verwerven. Toen hij koning geworden was, en BACCHUS op dien tijd *Phrygië* doortrok, kwam SILENUS, die verdwaald was, bij hem: hij onthaalde hem vriendelijk, en bragt hem bij BACCHUS terug, die aan MIDAS, ter belooning, veroorloofde, om eenen wensch naar verkiezing te mogen doen, waarop deze verlangde, dat alles, wat hij aanraakte, in goud mogt veranderen. Dit geſchiedde; doch MIDAS erkende weldra zijne onbezonnenheid, toen ook de ſpijze en drank, welke hij gebruiken wilde, bij zijne aanraking, dadelijk in hetzelfde metaal veranderd werden. Hij verzocht nu BACCHUS, om zijn verſchrikkelijk geſchenk terug te nemen, die nu ook dezen wensch vervulde, en hem beval, om den vloed *Pactolus* ſtroomwaarts op langs te gaan, met het hoofd in denzelven te duiken, en er zich in te baden, waardoor de alles in goud veranderende eigenſchap op den *Pactolus* overging. Dan, MIDAS was door de ondervinding niet voorzigtiger geworden; want toen naderhand APOLLO en PAN hem en TMOLUS, in hunnen muzijkalen wedſtrijd, tot ſcheidsmannen verkozen, gaf hij aan den Syrinx van PAN boven de lier van APOLLO de voorkeur, waarvoor hij door den laatſten met een paar ezelsooren geſtraft werd: en van hier de benaming van *Midasooren*, waarmede men onkundige beoordeelaars kenmerkt. MIDAS poogde wel dit verachtelijk hoofdſierſel, door zijne koninklijke muts, te verbergen; maar hij moest zich evenwel voor zijnen barbier ontblooten, en alhoewel hij dezen, onder de zwaarſte bedreigingen, een diep ſtilzwijgen aanbeval, brandde het geheim den barbier zoo zeer op het hart, dat hij, om aan hetzelve lucht te geven, een gat in den grond groef; zijnen mond er oplegde, en zachtjes riep: koning MIDAS heeft ezelsooren! waarop hij hetzelve aanſtonds weder digt maakte. Kort daarna, echter, groeide op hetzelve een bosch riet, hetwelk zoo dikwijls het door den wind bewogen werd, zeer duidelijk

de woorden herhaalde, die de barbier aan den grond had toevertrouwd, waardoor nu het geheim door het geheele land bekend werd.

MIDDAGCIRKEL of *Meridiaan*, is een groote cirkel, die door de beide polen en het toppunt heen getrokken, de evennachtslijn regthoekig doorſnijdt, en daardoor de ſpheer in 2 halfronden, het Ooster- en Wester halfrond, verdeelt. Zij is tot ſterrenkundige waarnemingen en in het burgerlijk leven van zeer veel nut. Zonder dezen cirkel kan men den tijd niet juist bepalen, de zonnewijzers niet naauwkeurig ſtellen, de gewone uren aanwijzen, noch de graden op den aardbol met de noodige juistheid meten enz. Men heeft, ten gebruike voor de ſterren- en aardrijkskunde, den Meridiaan van zekere plaatſen door geheele landen getrokken. PICARD ondernam het eerst zoodanige verlenging van denzelven van de Parijſche ſterrenwacht; CASSINI zette die voort tot *Callioure*, en CASIMIR, MARALDI en DE LA HIRE vervolgden dezelve tot *Duinkerken*, gevolgelijk door eenen boog van 8° 31′ 6½″ van den middagkring der aarde. Ook heeft men Middagcirkels met een *gnomon* (*een wijzer*), waardoor juist op het oogenblik van den waren middag een beeld der zon op den Middag-cirkel valt. Reeds ten tijde van AUGUSTUS werd zulk een *Gnomon* te *Rome*, en later te *Bologna*, *Florence* en *Parijs* opgerigt.

MIDDAGHOOGTE. Is de hoogte van een' ſter, wanneer zij bij hare dagelijkſche beweging in den middagkring gekomen is.

MIDDELBURG. De hoofdſtad van de provincie *Zeeland*, op het eiland *Walcheren*. Voor weinige jaren bevatte zij nog 22,000 inwoners, doch telt tegenwoordig niet meer dan ruim 13,000. Zij heeft eene nieuwe haven, welke in 1815 begonnen, thans voltooid, en den 9 van Oogstm. 1817, in tegenwoordigheid des konings, met vele plegtigheid geopend is. *Middelburg* was eertijds bevestigd, en verduurde in 1574 een beleg van 22 maanden, toen MONDRAGON haar tegen prins WILLEM I verdedigde; doch zij moest eindelijk door gebrek bezwijken, daar de nood zoo hoog geklommen was, dat men lijnzaadkoeken en paardenvleesch moest nuttigen, en er in 2 maanden meer dan 1500 menſchen van honger waren omgekomen. Onder de merkwaardige gebouwen der ſtad behooren het raadhuis, deels van eene Gothiſche, deels van eene nieuwere bouworde, pronkende in den voorgevel met de beelden der Hollandſche graven; de zoogenoemde nieuwe kerk, met een fraai orgel, in welke het voormalig koor door eenen muur afgeſcheiden en eene afzonderlijke kerk geworden is; de hooge en fraaije abtdijtoren, aan deze kerk behoorende, met een keurlijk klokkenſpel en uurwerk, voor zoo ver hij van hout is, met koper bedekt, en van ruime waterbakken tegen brand voorzien. De oude kerk, welke niet meer gebruikt wordt, en waaruit het praalgraf der Zeeuwſche vlootvoogden, de gebroeders EVERTSEN, op last en kosten des konings, naar de nieuwe kerk verplaatst is. In de koorkerk heeft men onlangs het graf van WILLEM II, Roomsch koning, ontdekt;

dekt; hetzelve is thans op last van Z. M. vernieuwt; de Oostkerk, met eenen fraaijen koepel en een schoon orgel, en drie onderscheidene gaanderijen tusschen het buiten en binnen dak, en eindelijk de voormalige abtdij van MARIA, waarvan een gedeelte nog voor de vergaderingen der provinciale en gedeputeerde staten gebruikt wordt. Wijders vindt men in *Middelburg* eene Walsche, Engelsche, Luthersche, Doopsgezinde, en 2 Roomsche kerken, alsmede eene synagoge; eene bloeijende Latijnsche school; eene teeken-akademie, en eenen schouwburg; ook heeft het Zeeuwsch genootschap van wetenschappen tegenwoordig hier zijnen zetel gevestigd, in welks kabinet van zeldzaamheden, onder anderen, nog het touwslagers wiel gevonden wordt, waar aan de groote DE RUITER, als jongen, gedraaid heeft, toen hij in de lijnbaan der heeren LAMPSENS te *Vlissingen* werkte.

Middelburg had eertijds eenen bloeijenden handel, en levert nog vele geriefelijkheden voor den koopman op. Men had er eene Oost- en West-Indische maatschappij, waarvan de gebouwen nog voorhanden zijn, en waarvan de laatste haar bestaan voornamelijk aan de *Middelburgers* te danken had, die *Suriname*, *Berbice*, *Essequebo* en *Demerary* grootendeels bevolkten.

MIDDEL-EEUWEN. Zoo noemt men, in de geschiedenis, het tijdvak van KAREL *den Grooten* tot aan de Hervorming, dat is van het jaar 800 tot 1500 onzer jaartelling, gedurende welken tijd het uit- en inwendig leven der volken eene zoo aanmerkelijke verandering onderging, dat deze eeuwen zich daar door, zoowel van de vroegere als latere, niet weinig onderscheiden.

MIDDELLANDSCHE ZEE. Aldus genoemd, uit hoofde van hare ligging tusschen *Europa*, *Afrika*, en *Azia*. Zij maakt eigenlijk een gedeelte uit van den Westelijken Oceaan, en heeft ten Westen door de straat van *Gibraltar* met de *Atlantische*, en ten Noord-Oosten door het kanaal bij *Konstantinopel* met de *Zwarte zee* gemeenschap. Verscheidene deelen derzelve hebben wederom hunne afzonderlijke namen als: van *Adriatische zee*, den *Archipel*, enz. Zij levert voor den Levantschen handel eenen aanmerkelijken tak van scheepvaart op; hare oppervlakte schat men op 30,000 v. m. en hare diepte op 9,000 voet. Daar deze zee zoo wel door de straat van *Gibraltar*, als door verscheidene rivieren en meren, veel water ontvangt, heeft men vele gissingen geopperd, hoe zij het overtollig water weder ontlast: het waarschijnlijkste is, dat zij, door onderaardsch vuur verwarmd, het meestal weder uitwasemt.

MIDDELRIF. (*Diaphragma*) Dus genoemd, omdat het de holligheid van de borst van die van den buik afscheidt. Het bestaat uit eene rond staande of gewelfswijze spier, waarvan het bovenste gedeelte uit het borstbeen, en van de laatste ribben van beide kanten, en het onderste van de wervelbeenderen der lendenen komt. In zijne natuurlijke gestalte is het Middelrif aan de bovenzijde, naar de borst toe, verheven, en aan de onderzijde, naar den buik toe,

hol.

hol. Wanneer derhalve de borstfpieren zwellen, en zich toetrekken, moet het van weerszijden vlak worden, en gevolgelijk wordt de holligheid der borst verwijd, om aan de long vrijheid te geven, om de lucht in te ademen, waarbij de maag en de darmen nedergeperst worden, om de chijl rond te voeren; maar de holte der borst wordt nauwer, wanneer het zijne natuurlijke gedaante weder aanneemt: wordende alsdan de long geperst, om de lucht door uitademing uit te drijven.

MIDDEL-STEMMEN zijn in de toonkunst de zoodanige, welke tusfchen den grondbas en de melodieleidende ftem liggen, en dus de harmonie aanvullen. Bij een meerftemmig gezang, maakt de middelftem doorgaans de *alt*, of tweede *fopran* en *tenor*, en bij vokaal muzijk gewoonlijk de tweede viool enz. uit.

MIDDEL-TINTEN, of *Middelkleuren*, ook *halve kleuren* genoemd, zijn zoodanige, welke uit den overgang van twee kleuren in elkander ontftaan.

MIDDEL-ZOUTEN (*Sales medii*) noemt men in de fcheidkunde zoodanige zouten, welke uit de verbinding van zuren met aarden ontftaan, wanneer deze aarden met zuren verzadigd zijn. Eertijds verdeelde men de Middel-zouten in *volkomene*, dat is zoodanige, die uit de verbinding van zuren met loogzouten, en in *onvolkomene*, welke uit de verbinding van zuren met aarde ontftaan; doch tegenwoordig noemt men alleen de laatfte Middel-zouten. Er zijn velerlei foorten van, die allen naar de aardfoorten en zuren, waaruit zij zijn zamengefteld, genoemd worden, als: zwavel-zure aluinaarde, aluin, zwavelzure bitteraarde, bitter-zout enz.

MIEREN. (*Formica*) Zijn eene foort van infekten, die met de bijen en wespen tot dezelfde orde, de *Hymenoptera*, of vliesvleugelige, behooren. Zij zijn een arbeidzaam volk, dat zich mede in maatfchappijen vereenigt, en onderfcheiden zich van het geflacht der bijen, door het bijzonder middelftuk van het ligchaam, hetwelk zich tusfchen de borst en het achterlijf bevindt. De wijfjes en geflachtlozen hebben eenen verborgen angel, en de mannetjes en wijfjes hebben vleugels; doch die geen van beide zijn, namelijk de werk-mieren, hebben er geene. De deelen, die de fekfe der wijfjes kenmerken, kunnen naauwelijks, dan door eene genoegzame drukking, gezien worden, en zijn aan het uiteinde van den laatften ring gelegen. Er beftaat de grootfte overeenkomst tusfchen deze organen en die der werk-bijen, waardoor men meent, dat deze Mieren, gelijk de werk-bijen, onmagtige wijfjes zijn, wier eijerftokken niet volkomen zijn ontwikkeld, en deze wijfjes, even als de werk-bijen, tot het werk beftemd zijn. De voortelings-organen der mannetjes zijn zamengefteld, veelvuldig, en aan den laatften ring geplaatst, de gedaante van kleine haakjes hebbende.

De meeste onzer inlandfche Mieren bewonen, voornamelijk, bosfchen en weilanden, waar zij fomtijds ten getale van 4 tot 5000 in

één

één nest, boven hetwelk zij eenen heuvel opwerpen, leven. Zij maken gangen in den grond, waarin zij haar voedsel voor den winter brengen; nuttigen gaarne zoetigheden van allerlei aard, en leven ook van vleesch en aas. De naarstigheid van dit kleine volk, doch inzonderheid de zorg, waarmede de werk-mieren hare poppen (verkeerdelijk Mieren-eijeren genoemd) koesteren en verzorgen, gaat zelfs zoo ver, dat men eene zoodanige Mier, aan welke men het achterlijf had afgesneden, nogtans, voor haar smartelijk sterven, nog tien van zulke popjes heeft zien in veiligheid brengen.

Onder de inlandsche Mieren behooren de *Hercules-mier*, (*F. Herculanea* L.) welke zwart is, een eirond achterlijf, en roestkleurige dijen heeft. Men vindt deze soort niet in het land maar in oude boomen, waar zij onder den bast hunne nesten maken; zij leven in kleinere maatschappij, en schijnen meer eigen aan de Zuidelijke streken. Voorts de *gemeene zwarte Mier* (*F. Nigra*), van eene blinkende zwarte kleur en met aschgraauwachtige schenkels en de *F. Rufa* L., *F. Aubra* L. die zich in het laatst van den zomer in zoogenoemde zwermen bijeenscharen, wanneer zij zich somtijds in eene ontelbare menigte, even als op- en nederdalende, vertoonen, van welke men er somtijds wel 20 op eenmaal ziet, die zich des avonds op eenen verren afstand, bijna als het Noorderlicht, voordoen.

Onder de uitlandsche Miersoorten is er eene in *Zuid-Amerika*, welke op hare togten de schadelijke insekten vernielt, en daardoor in de huizen voor de bewoners van veel nut is, die deur en vensters voor haar openzetten; doch daarentegen eene andere, die onder den grond tot de magazijnen van eetbare en andere waren doorgraaft, en in korten tijd de grootste verwoestingen aanregt. Hier en daar tusschen de beide keerkringen, vooral in *Oost-* en *West-Indië*, en in het Zuidwestelijk deel van *Afrika*, en op *Nieuw-Holland*, vindt men insekten bekend onder den naam van *Witte Mieren* (*Termes Hemerobius* L.) door CUVIER onder de *Neuroptera* gebragt, waaronder er eene is (*Termes fatalis* L.), die in *Oost-Indien* op de kust van *Guinea* te huis behoort, en uit hoofde harer maatschappelijke inrigting en werkzaamheid merkwaardig is. De kenmerken van deze diertjes zijn: een bruin lijf; donker bruinachtige vleugels; de vleugelribbe roestkleurig; de bijna bovenste bijoogen staan digt bij de groote, en het middelpuntstipje is een weinig vooruitstekend. Zij bouwen uit aarde, klei enz. kegelvormige, meestal met vele spitsen bezette, en van binnen hooggewelfde gebouwen, die somtijds wel eenen omtrek van 14 tot 15, en eene hoogte van 10, 12 en meer voeten hebben, en in zoodanige menigte bij elkander staan, dat zij van verre naar een dorp gelijken. Na verloop van eenigen tijd begroeijen deze Mieren-woningen geheel met gras, en worden zoo hecht en vast, dat zij zelfs eenige menschen kunnen dragen, niettegenstaande de wanden met groote wijde gangen doorsneden zijn, die wel een half el in middellijn hebben. In de inwendige inrigting de-

dezer woningen heerscht een verwonderlijk overleg en orde: de cellen des konings en der koningin, van welke er in ieder nest niet meer dan één paar gevonden wordt, zijn in het binnenfte des gebouws verborgen. Naast, rondom dezelve, wonen de arbeiders, waarop de cellen, waarin de eitjes voor het aanftaande broeifel gelegd worden, en eindelijk die voor de voorraadfchuren volgen. Deze diertjes zijn onophoudelijk in hunne woningen werkzaam: oude cellen worden afgebroken, nieuwe gebouwd en andere vergroot, met welken arbeid zij fteeds onververmoeid, met de grootfte geregeldheid en het meest gepaste vooruitzigt, voortgaan. De foldaten, (want deze bevinden zich ook in hare maatfchappij) zijn altijd gereed, om elken aanval met de grootfte woede af te keeren. Doet men eenen flag of ftoot op eene der woningen, dan komt er oogenblikkelijk een hunner te voorfchijn, die de gefteldheid van den vijand fchijnt op te nemen, waarna, op de kennisgeving van dezen fpion, het geheele leger volgt, en met eene fnelheid en woede, die zelfs gevaarlijk is, op den vijand aanvalt, en denzelven doet terug deinfen. Deze diertjes doorknagen allerlei houtwerk, huisraad, de woonhutten enz., en kunnen binnen weinig weken groote boomftammen als vernielen. Opmerkelijk is de grootte, die het bevruchte wijfje of de koningin verkrijgt; wordende het achterlijf 2000 maal dikker en grooter, dan het voor de bevruchting was, en zij kan als dan binnen 24 uren omtrent 80,000 eijeren leggen. Wie verwondert zich niet over deze diertjes, die wel in kunstdriften zelfs de bijen te boven gaan, maar voor ons in nuttigheid zeer verre beneden dezelve zijn, en hierom teregt alom gefchuwd worden.

MIERIS. (FRANS VAN) Een van de beroemdfte fchilders der Nederlandfche fchool, te *Leijden* in het jaar 1635 geboren, waar zijn vader goudfmit en diamantflijper was. Deze, reeds vroeg zijne fterke zucht voor de teekenkunst ontdekkende, vertrouwde hem eerst aan het onderwijs van den toenmaals vermaarden glasfchilder ABRAHAM TORENVLIET, en naderhand aan dat van den uitmuntenden GERARD DOUW toe, welke laatfte hem den prins zijner leerlingen noemde. Nadat hij bij dezen eenige jaren het onderwijs genoten had, deed hem zijn vader, ten einde hem aan eene zuivere behandeling van het penfeel te gewennen, bij den kunstfchilder ADRIAAN VAN DEN TEMPEL; doch meer lust hebbende tot het fchilderen van kleine, uitvoerige ftukken, dan tot groote voorwerpen, keerde hij tot het onderwijs van DOUW terug, bij wien hij zoo lang bleef, tot dat hij in ftaat was, om zijne kunst zelf voort te zetten. VAN MIERIS, aangemoedigd door verfcheidene kunstkenners, had het genoegen, dat zijne ftukken, van den beginne af, beminnaars en begunstigers vonden, en kreeg door den Hoogleeraar SILVIUS gelegenheid, om voor den aartshertog van *Oostenrijk* een tafereeltje te vervaardigen, waarop hij een fchoon vrouwtje, in eenen zijden ftoffen winkel, afbeeldde, terwijl een ruiter, die naast haar ftond, meer hare

re ſchoonheid, dan de zijden ſtoffen, ſcheen te begluren. Dit ſtukje voldeed zoowel, dat hem de aartshertog er 1000 gulden voor liet betalen, met aanbod, om naar *Weenen* te willen komen op eene jaarwedde van 1000 rijksdaalders; doch hij wees dit vriendelijk aanbod van de hand.

De heer VAN MIERIS, intusſchen, met gelijke vlijt voortgaande, ſchilderde ook ſomtijds eenige kunstige kaarslicht-ſtukjes, onder anderen een, verbeeldende een vrouwtje, dat door den wijn bevangen is, en door eenen ſpotter met eenen waterpot bekroond wordt, het welk door den kunstrijken graveerder HENDRIK BARIJ is in plaat gebragt. Omtrent dezen tijd ſchilderde hij ook de huisvrouw van den heer CORN. PAATS, Burgem. van *Leijden*, dien hij in de teeken- en ſchilderkunst onderwezen had, welk portretje bij alle kunſtenaars voor eene zijner uitmuntendſte ſtukken gehouden wordt. Bovendien liet genoemde heer hem een kunst-tafereeltje vervaardigen, verbeeldende eene jonge juffer in een flaauwte liggende, benevens eenen geneesheer en eene ſchreijende oude vrouw, voor hetwelk hij eene ſom van 1500 gulden ontving, en door den hertog van *Toskane*, naderhand meer dan eens, 3000 gulden geboden werd; doch PAATS behield dit overheerlijk ſtukje, hetwelk door kunstkenners voor onnavolgbaar gehouden wordt. Naderhand ſchilderde hij voor gemelden hertog, die hem kwam bezoeken, nog verſcheidene ſtukken, waaronder een, verbeeldende een gezelſchap van jonge jufvrouwen enz., hetwelk met 1000 rijksdaalders betaald werd, en waarin de beelden zoo zacht, krachtig en natuurlijk geſchilderd waren, dat zij in ſchoonheid het leven zeer nabij kwamen.

VAN MIERIS bezat eenen levendigen geest, en was over het algemeen van een goed gedrag, ſchoon zijne naauwe vriendſchap met den kunstſchilder JAN STEEN hem, nu en dan, wel eens in het gebruik van drank deed te buiten gaan, hetwelk hem, toen hij op zekeren avond in een riool was gevallen, bijna het leven zoude gekost hebben, indien hij niet door eenen ſchoenlapper en zijne vrouw nog bij tijds ware gered en behoorlijk verzorgd geworden. Onze ſchilder, deze weldaad niet willende onbeloond laten, nam een ſtukje onder handen, hetwelk hij naar verloop van twee jaar voltooide, en toen in eigen perſoon, ſchoon onbekend, aan zijne redders tot een geſchenk ter hand ſtelde, die het naderhand voor 800 guldens verkochten. De heer VAN MIERIS, door dit en andere ſoortgelijke voorvallen voorzigtiger geworden, leefde ſedert, gelijk voorheen, vrolijk en ingetogen, en zette zijne kunst voort tot het einde zijns levens. Hij ſtierf in het jaar 1681, in den ouderdom van naauwelijks 46 jaar, en werd in de *St. Pieters* kerk te *Leijden* begraven. De heer WILLEM VAN HEEMSKERK vervaardigde op hem een grafſchrift, hetwelk op zijnen grafzerk is uitgehouwen, en de heer CASPER BRANDT een ander van dezen inhoud:

Sta wandelaar! dit 's MIERIS *graf,*
De Fenix zijner kunstgenooten;

Die

Die beelden ſpraak en leven gaf,
Ligt zonder leven hier beſloten:
Doch zijne kunst, het eelſte deel,
Leeft in zijn' zonen en penſeel.

Hij liet namelijk twee zonen na, waarvan de een, JOHAN, in zijne jeugd te *Rome* geſtorven is; terwijl WILLEM zijnen vader in de volmaaktheid zijner kunst en in zijnen roem gevolgd is.

MIGLIARO. Eene maat in *Italië,* waarmede de boomolie gemeten wordt; houdende in *Venetië* 1210, in *Verona* 1738, en te *Padua* 1185 pond.

MIGNOL. Dus noemen de Zwarten in *Nigritie* den palmwijn.

MIJL. Eene lengtemaat, welken haren naam ontleent van het Latijnſche woord *mille* (duizend), omdat de Romeinſche Mijl 1000 geometriſche ſchreden, ieder van 5 Romeinſche voeten bevatte. De lengte der mijlen is in onderſcheidene landen zeer verſchillende. Van de geopraphiſche rekent men 15 op een graad van den *aequator* (evenaar), en zij wordt met de Duitſche Mijl gelijk geſteld, alhoewel zij iets grooter is dan deze, en gewoonlijk op 2 uur wegs geſteld wordt. Bovendien rekent men op eenen graad van den evenaar 10 Noorweegſche, 10$\frac{1}{5}$ Deenſche en Zweedſche, 13$\frac{1}{2}$ Hongaarſche, 19$\frac{2}{3}$ Nederlandſche (uren), 20 gewone Spaanſche, 26$\frac{2}{3}$ Castiliaanſche, 22 Poolſche, 25 gewone Franſche, 60 Italiaanſche, gelijk ook geographiſche Engelſche, 66$\frac{2}{3}$, Turkſche (*Berri*), 69$\frac{1}{2}$ gewone Engelſche, 104 Rusſiſche (Wersten), en 250 Chineſche (*Li*) Mijlen. De zeemijlen verſchillen eenigermate; bedragende 17$\frac{1}{2}$ Spaanſche en 20 Franſche, Engelſche en Nederlandſche Mijlen zoo veel als 15 Duitſche.

MIJLPALEN. Waren zekere kolommen, welke de *Romeinen* langs hunne groote geplaveide of keerwegen plaatſten, op eenen afſtand van 1000 ſchreden van elkander. Zij namen alle hunnen aanvang van den *gulden-mijlpaal,* dien keizer AUGUSTUS op de markt te *Rome* had doen oprigten, en liepen van daar onafgebroken voort tot aan de uiterſte grenzen des Rijks.

MIKROMETER. Kleinmeter, een toeſtel, waarvan men zich bij ſterrenkundige werktuigen bedient, om kleine afſtanden enz. aan den hemel te meten; beſtaande in eenen ring of cirkel, die in graden verdeeld en van eenen wijzer voorzien is, en waarin door twee openingen, welker middelpunten regt over elkander ſtaan, twee regte ſchroeven bewogen worden, waarvan de draden zoodanig gemaakt zijn, dat 50 derzelve de juiste lengte van één duim uitmaken. Men brengt dezen ring in diervoege aan het werktuig, dat de ſchroeven door het gemeenſchappelijk brandpunt van de beide glazen gaan, waar het voorwerp, dat men door den verkijker ziet, zich vertoont, en de ſchroeven duidelijk kunnen gezien worden. In plaats van deze bedient men zich ook wel van draden, die in den ring geſpannen worden, en elkander in het gemeenſchappelijk brandpunt van beide gla-

glazen overkruisfen, of ook van lijnen, die op een effen glas getrokken worden.

MIKROSKOOP. Vergrootglas; een gezigtkundig werktuig van onderscheiden maaksel; dienende om voorwerpen, die door derzelver kleinen omtrek, op eenen afstand van 6 of 7 duim, voor ons oog onzigtbaar of onduidelijk zijn, door de vergrooting van bolle glazen, nader bij te brengen en duidelijker te maken. Men heeft *eenvoudige*, *zamengestelde* en *Spiegel-Mikroskoopen*. De *eenvoudige* bestaan of uit één, of uit meer, zoo naauwkeurig zamengestelde linsenglazen, dat men ze als één glas kan beschouwen. De *zamengestelde* hebben meerdere glazen, waarvan het voorste als het oog-, en het achterste als het voorwerp-glas kan beschouwd worden. Deze Mikroskoopen hebben twee buizen, aan welker beide einden zich de genoemde glazen bevinden, en die men naar welgevallen uit- of in kan schuiven, waardoor men met één en hetzelfde werktuig verscheidene graden van vergrooting kan voortbrengen. Ondertusschen heeft ook deze vergrooting hare grenzen, welke men niet kan overschreiden, zonder door de verspreiding der kleuren, en de afwijking, door de gedaante der glazen veroorzaakt, onduidelijkheid van voorwerpen te veroorzaken. Deze afwijking heeft men getracht te verhelpen door de *Spiegel-mikroskoopen*, en wel door bij de *zamengestelde*, in plaats van glazen, eenen hollen metalen spiegel te voegen, welks holle vlakte men tegen het oogglas overstelt, waardoor het voorwerp, dat zich aan ons beschouwend oog vertoont, zich voor den spiegel op zulk eenen afstand opdoet, dat zijn vergroot beeld uit den spiegel in het brandpunt van het oogglas valt; doch moet het voorwerp, hetwelk men door een' Spiegel-mikroskoop beschouwen wil, zeer klein, en te gelijk volkomen doorzigtig zijn, omdat dit werktuig anders het licht opvangt, en de voorwerpen onduidelijk maakt.

Aan de uitvinding der Mikroskoopen, welke wij aan onzen landgenoot CORN. DREBBEL (*zie aldaar*) te danken hebben, zijn wij de gewigtigste ontdekkingen verschuldigd. De vaderlandsche LEEUWENHOEK, te *Delft* geboren, verbeterde dezelve, en verbaasde geheel *Europa* door het ontdekken van vele verwonderlijke eigenschappen in de Natuur, welker schoonheden wij, buiten de Mikroskoopen, nimmer zouden gekend hebben. (*Men zie zijn art.*) Merkwaardig is, intusschen, de door STEPHAN GRAY uitgevondene *Mikroskoop*, welke daarin bestaat, dat men eenen waterdroppel met eene naald opneemt, en in een klein gaatje brengt, dat in eene dunne metalen plaat gemaakt is, welke waterdroppel volkomen hetzelfde uitwerksel doet, als eene glas-lins. Een ander Mikroskoop, door AMICI uitgevonden, en de *Catadioptrische* genoemd, bezit eene sterke vergrootings-kracht, en is tevens zoodanig ingerigt, dat men alle soorten van vloeibare of vaste, doorschijnende of ondoorschijnende voorwerpen, gemakkelijk beschouwen kan, zonder dat het noodig zij,

die veel te verdeelen, zelfs wanneer men ze in hun geheel laat. Dit Mikroskoop is zamengesteld uit eene horizontale buis, even als een Teleskoop; men ziet er in dezelfde rigting in, en niet van omhoog naar beneden, zoo als in de *Dioptrische* Mikroskoopen. Aan een der uiteinden van deze buis, tegen over het oogglas, bevindt zich eene vereeniging van metalen spiegels, waarop de terugkaatsing geschiedt door middel eener kleine opening, in de buis geplaatst, en regtstandig verbonden met een voorwerpglas, dat men met eene schroef op en neder beweegt; terwijl een groote spiegel, ter verlichting, onder het voorwerpglas geplaatst is, even als bij alle zamengestelde Mikroskoopen. Men verkrijgt de verschillende graden van vergrooting alleen door de verandering der oogglazen, hetwelk gelegenheid geeft, om een voorwerp zeer snel door alle graden van vergrooting te laten heen gaan, met behoud van hetzelfde gezigtveld. Men kan met deze Mikroskoopen de voorwerpen waarnemen, die in eene vloeistof ter diepte van eenen halven duim gedompeld zijn, hetgeen met andere Mikroskoopen niet mogelijk is. De uitvinder voegt bij dezen toestel eene soort van *Camera lucida*, waardoor men de voorwerpen afteekent en afmeet in de evenredigheid, welke zij in het werktuig hebben, en die een millioen maal grooter kunnen worden, dan zij in de Natuur voorkomen.

MILAAN. De hoofdstad van een der gouvernementen van het Lombardisch Venetiaansch koningrijk van dien naam en van het geheele rijk tot de Oostenrijksche staten in *Italië* behoorende, is eene der aanzienlijkste, prachtigste en volkrijkste steden van *Opper-Italië*, die, in weerwil van vele oorlogen en andere onheilen, tot heden haren ouden luister behouden heeft. Van de gedenkstukken harer oudheid zijn echter alleen nog over eenige *Thermen*, gewoonlijk *le Colonne di S. Lorenzo* genoemd; doch zoo veel te rijker is zij in gedenkteekens van later tijd, waaronder de beroemde *Domkerk* de eerste plaats bekleedt, waartoe in 1386 de grondslagen gelegd werden, en die naast de *St. Pieterskerk* te *Rome* de grootste van *Italië* is. Geheel uit wit marmer gebouwd, verwekt zij van buiten en binnen eenen onbeschrijfelijken indruk. De oudste meesters van *Milaan* trokken dit kerkgebouw in den lateren Gothischen stijl; doch omtrent de helft der 16de eeuw bouwde PELLEGRINO TIBALDI de voorzijde in eenen meer antiken op, en verwoeste daardoor de eenheid en eigendommelijkheid van het geheel. Eindelijk liet NAPOLEON, met verbazende kosten, het tot hiertoe nog slechts half voltooide gebouw verder voortzetten, hetgeen nu bijna geheel in orde is. Leveren de heldere glans van het marmer, de Gothische sieraden, benevens de standbeelden, waarvan men er 4000 telt, van buiten, een schitterend en verrassend gezigt voor den aanschouwer op, niet minder treft hem het binnenste gedeelte van dit tempel-gebouw, dat op 52 pilaren rust, door zijn eerwaardig duister. Eene der oudste kerken van *Milaan* is *St. Ambrosio*, die wegens verscheidene oudheden zeer merkwaardig; doch

donker en onaanzienlijk is. Van de overige talrijke, ten deele, prachtige kerken noemen wij nog alleen het voormalig dominikaner klooster, *Madonna delle Grazie*, waarin zich het beroemde, thans helaas! half vernietigde, *Fresco*-schilderstuk van L. DA VINCI bevindt, het *Avondmaal van* CHRISTUS verbeeldende; doch hetgeen, in weerwil hiervan, nog bewonderenswaardige overblijffels zijner oorspronkelijke schoonheid oplevert. Het voormalig Jezuiten-kollegie, *Brera*, een uitstekend prachtig, en door zijne sterrenwacht merkwaardig gebouw, bevat thans verscheidene inrigtingen voor kunsten en wetenschappen, namelijk: eene zeer fraaije galerij van schilderstukken, en eene boekerij, waarvan de eerste zeer rijk is in stukken van Lombardische en Bolognesche meesters, en de laatste, die men onder de aanzienlijke kan tellen, onder anderen, in het bezit is van de nagelatene boekerij van HALLER. De *Ambrosiaansche* boekerij bezit, behalve de gedrukte werken, eenen schat van handschriften (waaronder bijzonderlijk die van L. DA VINCI); voorts schilderstukken, teekeningen, antiken, kartons en afgietsels in Gyps; alle van de beste meesters. Onder de liefdadige gestichten bekleedt het groote hospitaal den eersten rang door zijne bouworde, uitgebreidheid, en de verzorging van een groot aantal zieken. Het *Lazaret*, een verbazend groot, vierkant gebouw, voorheen in pestzieken gebruikt, heeft tegenwoordig eene andere bestemming. Onder de schouwburgen is de *della Scala*, naast de *S. Carlo* in *Napels*, de grootste in *Italië*, en mogelijk in *Europa*. Dezelve werd in 1778 gebouwd, en onderscheidt zich, boven alle andere, door de menigvuldige gerijfelijkheden, welke er in gevonden worden. De zangstukken en balletten, die er in worden gegeven, zullen in luister en volkomenheid van uitvoering niet ligt overtroffen worden. Behalve dezen schouwburg heeft men er nog anderen, als: *Re*, *Canodiana*, *Carcano* enz. *Milaan* bezit een groot aantal paleizen, en andere in het oog vallende gebouwen; doch meestal niet zeer breede en regte straten. Onder dezelve is de *Corso* (*de Porta orientale*) bijzonder schoon, en de openbare tuinen leveren eene heerlijke wandeling op; doch wordt de eerste meer dan de laatste bezocht. Overal vertoont zich in *Milaan* de welvaart der inwoners, welke op 136,000 geschat worden. De handel in koren, rijst, zijde en uitmuntende kaas is er van niet veel belang, maar het aantal van fabrijken en manufakturen nog al aanzienlijk; kunsten en wetenschappen vinden ijverige voorstanders; de boekdrukkunst is echter vervallen; intusschen onderscheiden zich de inwoners, over het algemeen, door beschaving, opvoeding en hartelijkheid. De stad heeft in haren omtrek de vruchtbaarste velden, en 2 kanalen, die zich met de *Tessino* en *Adda* vereenigen; terwijl de gezigteinder ten Noorden door de *Zwitsersche Alpen* bepaald wordt, die bij eenen helderen dag het verhevenste schouwspel opleveren.

MILETE. Het Ionische *Athene*, en naast *Ephezus* en *Smirna* de

de beroemdste en gewigtigste koopstad van *Ionië*. Zij rees spoedig in rijkdom en magt; voerde lange en kostbare oorlogen met de Lydische vorsten, en werd na de verovering van *Lydie* door CYRUS, zoo als geheel *Ionië*, onderworpen. De stad werd met vele verschooning behandeld, en bleef, offchoon dikwijls door inwendige onlusten verscheurd, onder de Perzische heerschappij, in haren welstand, tot den ongelukkigen Ionischen oorlog, waarin zij (494 voor onze tijdrekening), tot den grond toe verwoest werd. De inwoners lieten haar wel weder opbouwen; doch zij konde haar vorig aanzien niet weder herkrijgen. *Milete* was het vaderland van THALES, ANAXIMANDER, den redenaar AESCHINES, en van de beroemde ASPASIA.

MILLE REES. Eene gouden munt in *Spanje* en *Portugal*, bedragende 25 realen, of omtrent 3 rijksdaalders zonder het opgeld.

MILLIN. (AUBIN LOUIS) Hoogleeraar in de oudheidkunde te *Parijs*, en lid van het Nationaal instituut, werd, na den dood van den beroemden abt BARTHELEMY, opziener van het rijkkabinet van oudheden en medailles der keizerlijke, thans koninklijke boekerij. Zijne landgenooten houden hem te regt voor eenen der geleerdste oudheidkenners. Hij is de schrijver van het *Magazin encyclopédique*; van de *Dictionnaire des beaux arts*; van eene verbeterde uitgave van de *Dictionnaire de la Fable*, van CHOMPRE, en van de *Monuments antiques inedits, ou nouvellement expliqués*. Bijzonder verdienstelijk, echter, maakte hij zich door zijne *Peintures des vases antiques*, zijne *Galerie mythologique*, 2 deelen, en zijne beschrijving van verscheidene munten en gedenkpenningen. Ook ten aanzien der kunst-geschiedenis zijns vaderlands behaalde hij veel roem, zoo wel door zijne *Voyage dans les départements du midi de la France*, als door zijne *Histoire métallique de la révolution Française*, en *Histoire métallique de l'Empereur* NAPOLEON; terwijl verscheidene kleine leerboeken over de beoefening der oudheid-, penning-, gemmen- en fabelkunde, die uit zijne pen gevloeid zijn, een spoedig, gemakkelijk en aangenaam overzigt over deze takken van kunst en wetenschap opleveren. MILLIN stierf den 13 van Oogstm. 1818. Hij was vriendelijk en aangenaam in zijnen omgang, steeds genegen, om aan vreemdelingen de onder zijn opzigt gestelde kunstschatten te toonen, en altoos werkzaam, om in zijnen kring zoo veel goeds en nuttigs te stichten, als hem mogelijk was.

MILLIOEN. Is een getal van 10 maal honderd duizend; een *Milliard* van 1000 millioen; een *Billioen* van duizendmaal duizend millioen, en een *Trillioen* een getal van duizend maal duizend Billioen. Deze benamingen zijn door de wiskundigen in de rekenkunst ingevoerd, om groote getallen gemakkelijk te kunnen uitspreken.

MILLOT. (CLAUDE FRANCOIS-XAVIER) Een uitmuntend Fransch schrijver, en lid der Fransche akademie. Hij werd in 1726 te *Besançon* geboren, en behoorde eenigen tijd tot de *Jezuiten*. Zich aan den kansel hebbende toegewijd, voer hij met prediken voort, zelfs na-

dat hij dit genootschap had verlaten, tot dat hij eindelijk door zwakheid van borst er van moest afzien. Hij beklom vervolgens den leerstoel der geschiedenis te *Parma*, welke de markis FELINO aldaar ter onderrigting van jonge edellieden had opgerigt; doch keerde naderhand naar *Frankrijk* terug, en werd onderwijzer van den prins EUGENIUS, in welken post hij in 1785 stierf. MILLOT was in de zamenleving koel en terughoudend; doch hetgeen hij sprak ademde een geoefend verstand en een schrander oordeel. D'ALEMBERT verklaart hem voor den genen onder alle zijne bekenden, die het minste met vooroordeelen besmet was, en zich op zijne kunde het minste liet voorstaan. Wij bezitten van hem verscheidene, in eenen zuiveren, sierlijken en natuurlijken stijl geschrevene werken, waarvan de volgende de belangrijkste zijn: *Élémens de l'histoire de France, depuis* CLOVIS *jusqu'à* LOUIS XV, 3 deelen; *Élémens de l'histoire de l'Angleterre, depuis son origine, sous les Romains, jusqu'à* GEORGE II, 3 deelen; *Élémens de l'histoire universelle*, 9 deelen; *l'Histoire des Troubadours*, 3 deelen; *Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de* LOUIS XIV *et* XV, en *Histoire philosophique de l'homme*. De *Élémens de l'histoire d'Allemagne*, na zijnen dood onder zijnen naam uitgegeven, is niet van hem.

MILO van *Croton*, een leerling van PYTHAGORAS, was een der beroemdste Grieksche kampvechters, die in de Olympische spelen 6 maal de overwinning wegdroeg. Men verhaalt van zijne buitengewone sterkte verscheidene voorbeelden: onder anderen dreigde de tempel, waarin PYTHAGORAS leerde, op zekeren tijd in te storten, toen MILO de hoofdzuil greep, en daardoor het ongeval zoo lang verhinderde, tot dat alle aanwezenden zich gered hadden. Hij droeg eenen stier op zijne schouders ten offer, en doodde hem met eenen vuistslag; doch zijne sterkte werd ook de oorzaak van zijnen dood. Hij zag, namelijk, in een bosch eenen zwaren stam van eenen boom, dien men door beitels te vergeefsch poogde te splijten, en wilde dien van elkander scheuren; maar hier schoten zijne krachten te kort: de beitels, waardoor de spleet werd open gehouden, vielen er uit, en dus bleef hij met zijne handen tusschen dezelve geklemd. Daar niemand hem ter hulp kwam, zoo werd hij een prooi der wilde dieren, die hem verscheurden.

MILO. Een eiland in den *Archipel* van omtrent 12 mijlen in den omtrek, in deszelfs midden, en bijna geheele breedte, verdeeld door eene diepe baai, die aan hetzelve de gedaante van een' regenboog geeft, en eene der schoonste havens van de *Middellandsche zee* oplevert, ruim genoeg, om eene aanzienlijke vloot schepen te bergen, en tegen het geweld van alle winden te beveiligen. Dit eiland is eene bijna geheel holle rots, waardoor het water van de zee dringt. Men vindt er veel ijzer, aluin, zwavel, en holen, die onophoudelijk rook opgeven, en waaruit nu en dan vlammen te voorschijn komen. Over het algemeen is er in de rotsen geene opening,

waar-

waaruit men geene warmte gevoelt: zelfs ziet men vlakke plaatsen, die aanhoudend branden, en velden, die altijd rooken, of met zwavelbloem bedekt zijn, waardoor zij eene gele kleur verkrijgen: met een woord, alles draagt hier kenmerken, dat reeds van voorlang een brandend vuur de ingewanden der aarde verteert. Hier ziet men omgekeerde bergen; ginds gecalcineerde rotsen, en verder steenen en ontzettende keijen, die door hun aanwezen en kleur getuigen, dat zij daar door de uitbarsting van eenen vulkaan geworpen zijn. In weerwil van dit alles is de vruchtdragende aarde, die voor een groot gedeelte den grond van het eiland bedekt, zeer rijk in voortbrengsels. De granen en het katoen zijn er uitmuntend; de wijnstok levert zeer goeden wijn, en de fruitboomen brengen de aangenaamste vruchten voort; terwijl de prachtigste bloemen den grond met een schitterend, doch natuurlijk tapijt bedekken. De velden echter zijn veelal onbebouwd, en getuigen van de verbazende vermindering der bewoners, en van de strafwaardige onachtzaamheid van het bestuur.

De stad *Milo*, in eene aangename vlakte gelegen, die naar het binnenste der haven leidt, is niets dan een puinhoop. Van de 5000 zielen, die men er voorheen telde, zijn er tegenwoordig naauwelijks 200 over, die meestal in eenen staat van kwijning leven. Het slechte water, dat men er drinkt, en de, door zwavelachtige en stinkende uitwasemingen, verpeste dampkring bederven het bloed en de vochten, en maken deze plaats tot een gevaarlijk verblijf. De stad schijnt wel gebouwd te zijn geweest, maar is tegenwoordig zeer vervallen. Men vindt er nog 2 Grieksche kerken, waarvan de eene tamelijk fraai is, en de muren met schilderstukken van geschiedenissen uit het Oude en Nieuwe Testament pronken. Op eenigen afstand van de stad *Milo* vindt men eene opening in den grond, waaruit zulke doodelijke dampen opstijgen, dat een dier, slechts aan den ingang geplaatst, aanstonds dood ter aarde valt. Een weinig meer dan eene halve mijl ten Zuiden der stad ontmoet men warme baden, of liever eene natuurlijke badstoof; doch de gebouwen, die weleer in den omtrek stonden, zijn alle verwoest. Kort bij en ten Noorden dezer baden heeft men, in eene rots, eene spelonk, aan welker einde een klein meer van warm water is, niet dieper dan van 2 tot 4 voet, en gematigd genoeg, om er zich in te kunnen baden. De wanden van deze spelonk zijn met eene dikke korst salpeter bedekt.

Op eenigen afstand van de haven ontdekt men verscheidene onderaardsche gangen, oorspronkelijk waarschijnlijk tot begraafplaatsen bestemd, die aanmerkelijk diep in de rotsen zijn uitgehouwen, en in welke men langs eenen trap afdaalt; doch tegenwoordig zijn deze ingangen moeijelijk. Tegen over deze onderaardsche gangen vindt men nog andere katakomben, of begraafplaatsen, die echter niet zoo groot en minder diep zijn. Na eerst eenige oogenblikken over

eene afhellende vlakte gegaan te hebben, komt men langs eenige breede trappen in eene ruime zaal, aan welker einde eene bank in de rots is uitgehouwen. De ingang van dit onderaardsche hol bestaat uit eene massa van steenen, geheel gecalcineerd: zij zijn zeer ligt en sponsieus, zoo als bijna alle de steenen van het eiland, en, bijzonder de rotsen, die hetzelve omringen, aan de werking van eenen langdurigen en uitgestrekten brand blootgesteld, dien alle menschelijke pogingen niet zouden kunnen blusschen. Zij vertoonen op een rokend eiland, welks grond op brandende vuurkolken rust, de voorteekenen van eene aanstaande omkeering, of mogelijk wel van eene geheele eindelijke verwoesting.

MILT. (De) Een ingewand, hetwelk aan de linkerzijde van de maag onder de valsche ribben ligt; eene langwerpig ronde gedaante heeft; een vijfde kleinder is dan de lever, en in zwaarte verschilt naar gelang van de jaren der menschen. Hare uitwendige oppervlakte is gewelfd en naar het middelrif, doch hare inwendige vlakte uitgehold, en naar de maag gekeerd. Zij is geheel met een verlengsel van het buikvlies overdekt, hetwelk door verscheidene verdubbelingen banden vormt, waardoor haar bovenste gedeelte aan het middelrif, en derzelver inwendige oppervlakte aan de maag gehecht is. Van binnen bestaat de Milt uit een celachtig weefsel, hetwelk van eene groote menigte aderen voorzien is, zoodat zij geheel uit bloedvaten schijnt zamengesteld. De slagader, die haar het bloed toevoert, is een vijfde kleiner dan de bloedader, welke hetzelve weder terug voert, waardoor dus, zoo het schijnt, het bloed in de eerste zoodanig veranderd wordt, dat het in omvang moet toenemen. Ook is het opmerkelijk, dat het bloed uit de bloedader niet, zoo als uit andere aders, weder in de groote holle ader stroomt, maar dat de Milt-bloedader hetzelve in de lever uitstort, waar het tot afzondering der gal dient, tot welk oogmerk, insgelijks, het uit de ingewanden terugkeerend bloed gebezigd wordt.

Daar de Milt een zoo ongemeen bloedrijk werktuig is, zoo kan er eene bovenmatige ophooping van bloed plaats hebben, welke eene te sterk vermeerderde werkzaamheid ten gevolge heeft, waardoor dan de gal te veel verdund, het maagsap te veel verzuurd, en een aanhoudend zuur en kramp in de maag, benevens eene gebrekkige spijsvertering geboren wordt. Ook kan er in de Milt ontsteking plaats hebben, welke dikwijls, uithoofde van haren langzamen voortgang, miskend wordt. Beide toestanden geven aanleiding tot verdikking van het bloed in de Milt en uitdrijving van hetzelve, waardoor eindelijk het bloed in de maag terugkeert, en bloedbrakingen veroorzaakt, hetwelk dikwijls den hoogsten graad van ontsteking in de Milt, dikwijls ook het oogenblik van beslissing, aanduidt, en altoos zeer gevaarlijk is. Eindelijk kan er ook eene te geringe werkzaamheid van de Milt plaats hebben, waardoor dan de gal te dik, en tot de spijsvertering ongeschikt wordt; en van hier eene bezwaarde

maag,

maag, moeijelijke fpijsverduwing, gebrek aan eetlust, benaauwdheid, drukking op het hart, verdikking der gal in de lever, en zelfs in de Milt, verhardingen enz.

MILTIADES. Deze beroemde veldheer der *Atheners*, die 500 jaar voor onze tijdrekening leefde, had reeds eene Atheenfche volkplanting gelukkig naar de *Cherfonefus* overgevoerd, en verfcheidene eilanden in den *Archipel* aan zijn vaderland onderworpen, toen Darius, de koning der *Perzen*, aan het hoofd van een zeer talrijk leger optrok, om *Griekenland* onder het juk te brengen. In dit hagchelijk tijdsgewricht wapenden de *Atheners* zelfs hunne flaven, doch konden, daar alleen *Platea* 1000 man geleverd had, niet meer dan 10,000 bijeen krijgen. Dit kleine leger ftond onder 10 legerhoofden, die beurtelings éénen dag het bevel moesten voeren, en waaronder zich Aristides, Themistocles en Kallimachus bevonden, doch die allen het opperbevel aan Miltiades opdroegen. Na rijp beraad, om de *Perzen* niet in de ftad af te wachten, maar uit te trekken en hun flag te leveren, plaatfte de laatfte de achterhoede van zijn klein leger tegen eenen berg; breidde het voorfte gedeelte zoo veel mogelijk uit, en verfterkte het meest de vleugels. Hierop viel men van voren op de *Perzen* aan als woedende leeuwen; baande zich eenen weg door den vijand, en verduurde met de grootfte ftandvastigheid den aanval der *Perzen*, welken men eene volkomene nederlaag toebragt. Al wat van dezen aan het zwaard ontkwam, moest naar de vloot vlugten, welke den *Grieken* mede gedeeltelijk in handen viel. De *Perzen* lieten bij dezen gedenkwaardigen flag, die in de vlakte van *Marathon* voorviel, 6,400 man op het flagveld, waaronder de verrader Hippias, de voorname bewerker van dezen oorlog; terwijl de *Atheners* er flechts 192 verloren, en vele fchatten, door den vijand achter gelaten, met zich voerden. Intusfchen poogde de Perzifche vloot op haren terugtogt *Athene* zelve te overvallen, voor dat het Griekfche leger haar te hulp konde komen; doch Miltiades, hier van het berigt ontvangende, begaf zich aanftonds met zijn leger op weg; kwam nog in tijds onder de muren der ftad, en noodzaakte den vijand, om naar de kusten van *Azië* terug te trekken.

Hoe zeer ook Miltiades, bij zijne terugkomst te *Athene*, billijk voor zijne gewigtige diensten, den vaderlande bewezen, vereerd werd, had hij echter ook zijne vijanden, die hem verdacht hielden, en voorwendden, dat hij zich welligt de opperfte magt zoude aanmatigen. Eene ongelukkig uitgevallene onderneming, om, namelijk, de *Atheners* door eene wel uitgeruste vloot, op welke hij in eene volksvergadering had aangedrongen, in het bezit van groote fchatten en aanzienlijke voordeelen te ftellen, maakte de zegepraal voor zijne vijanden niet moeijelijk. Zijn eerfte aanval was op *Paros* gerigt; doch op een valsch gerucht van de landing der *Perzen* keerde hij, onverrigter zake, naar *Athene* terug, waar hij nu door de volksvergadering van eene verraderlijke briefwisfeling met den Perzifchen vorst, Darius, befchul-

 digd,

digd, en eindelijk tot eene geldboete van 50 talenten veroordeeld werd. MILTIADES, niet rijk genoeg, om eene zoo aanzienlijke fom te kunnen voldoen, werd in de gevangenis geworpen, waar de fpijt en verontwaardiging, over eene zoodanige verachtelijke behandeling, zijne bij *Paros* ontvangene wonde ongeneeslijk maakten, en hem weldra ten grave fleepten. Zoo beloonde *Athene* zijnen redder. Zijn zoon CIMON, die in later tijd eene zoo groote rol fpeelde, betaalde, door hulp zijner vrienden, de geldboete, en verwierf daardoor de gunst, om het lijk zijns ongelukkigen vaders te mogen begraven, wiens dood den *Atheners* de oogen opende, en hun, fchoon te laat, van hunne onregtvaardigheid deed berouw hebben.

MILTON. (JOHN) Een beroemd Engelsch dichter, te *Londen* geboren, die zich geheel aan de wetenfchappen toewijdde. Eene reis naar *Griekenland* willende ondernemen, werd hij door de uitgebroken onlusten in zijn vaderland in dit zijn oogmerk verhinderd, en keerde in 1640 uit *Italië*, waar hij zich eenige maanden had opgehouden, naar *Londen* terug. Zijne vrijheidsliefde en fterken afkeer van alle onderdrukking, deden hem de zijde der gemeenebestgezinden kiezen, bij welke hij zich door zijne fchriften zoo bemind maakte, dat hij door CROMWEL tot Latijnfchen geheimfchrijver van den ftaatsraad benoemd werd. In 1651 fchreef hij zijne beruchte *Defenfio pro populo Anglicano*, tegen de eenige jaren vroeger uitgegevene *Defenfio regis* van SALMASIUS, waar voor hij van het parlement eene belooning van 1000 pond ft. ontving. Na de terugkeering van KAREL II verloor hij zijnen post; doch werd tegen verwachting in de akte van kwijtfchelding begrepen, niettegenftaande zijn opgenoemde werk door beulshanden was verbrand geworden. In 1665 voltooide hij zijn beroemd *Paradife lost* (het *verloren Paradijs*), waarvan de eerfte uitgave flechts 10, doch de tweede, van 1674, 2 boeken meerder bevat. Dit meesterftuk van Engelfche dichtkunst maakte in het eerst weinig opgang; doch naderhand, toen ADDISON er de fchoonheden van ontwikkeld had, geraakte het bij de natie meer in trek. In 1670 gaf hij zijne *Gefchiedenis van Engeland* in het licht, welke echter niet verder dan tot den inval der *Noormannen* loopt, waarop in 1671 zijn tweede gedicht *Paradife regained* (het *wedergevonden Paradijs*) volgde, hetwelk minder waardij dan het eerfte bezit. In het volgende jaar gaf hij eene *Logica* uit, en in 1673 zijne *Discourfes of true religion*, waarna hij in Slagtm. 1674 te *Londen* overleed.

MILTON leefde zeer matig, en had eenen afkeer van dranken. Zijne vermaken beftonden grootendeels in het gezelfchap zijner vrienden en in de muzijk, waarin hij het tamelijk ver gebragt had. Hij was een man van uitgebreide kundigheden, verftond de Hebreeuwfche, Griekfche, Latijnfche, Franfche, Italiaanfche en Spaanfche talen, en hield, onder de dichters zijner natie, SPENSER, SHAKESPEARE en COWLEY in hooge achting. In 1650 verloor hij zijn gezigt; doch had

had voorheen zijne dochter in de 3 eerste der genoemde talen onderwezen, ten einde zij hem bij zijnen geleerden arbeid de behulpzame hand konde bieden. Voor het overige was hij een opregt en braaf man, die een vlug verstand en een schrander oordeel bezat, en wiens gezamenlijke schriften door JOHNSON, gelijk mede door BELL en ANDERSON, zijn uitgegeven.

MIMEN. Zoo noemden de *Grieken* kleine tooneel-stukken (*Drama's*), welke niet kunstmatig bewerkt waren. Zij bestonden dikwijls alleen uit enkelde, inzonderheid komieke tooneelen, somtijds in eene zamenspraak, voor de vuist gehouden wordende, en werden voornamelijk bij gastmalen vertoond; evenwel schijnt men sommigen ook ten tooneele te hebben gevoerd. Van deze stukken verschilden de Mimen van SOPHRON uit *Syracusa*, (420 jaar voor onze tijdrekening), welke wij alleen in fragmenten bezitten: zij waren dramatische zamenspraken, in rhijtmische proza gesteld, en niet voor het tooneel, maar alleen voor lektuur en opzeggen bestemd; bepaalden zich, met de meest mogelijke getrouwheid, tot het vertoonen van karakters en zeden uit het dagelijksche leven, en zijn door THEOKRITUS in zijne *Idyllen* nagevolgd. Bij de *Romeinen* waren de Mimen oorspronkelijk kluchtspelen zonder eenig plan, welke door hunne uitbundige scherts het volk vermaakten. Hieruit ontstond van langzamerhand een geregeld tooneel, waarin men, inzonderheid (doch niet alleen) door de hulp der gebaarden-spraak, de zeden en karakters van het dagelijksche leven, op eene belagchelijke wijze, voorstelde. Ook noemde men de personen, die zoodanige stukken, voordroegen, *Mimen*, welke van *Pantomimen*, waarin alles door gebaren verrigt wordt, onderscheiden waren. DECIMUS LABERIUS en PUBLIUS SYRUS, die 50 jaar voor onze tijdrekening bloeiden, zijn als vervaardigers van zoodanige Mimen bekend. Men zie ZIEGLER *de Mimis Romanorum*, *Gott.* 1789.

MIMIEK. Dus noemt men de kunst, om door gebaren (in eenen ruimeren zin genomen) den toestand der ziel in eenen behoorlijken zamenhang en met verscheidenheid uit te drukken, of af te beelden. Zij bepaalt zich tot menschelijke voorstellingen, gewaarwordingen en handelingen; en daar zij bijzonder geschikt is, om aan elke voordragt levendigheid bij te zetten, is zij, in vele opzigten, voor den redenaar van het grootste gewigt en bijna onontbeerlijk. Men telt haar onder de schoone kunsten in zoo verre zij van de poezij afhangt, en of met de mondelijke voordragt van een dichtstuk gepaard gaat, of ook eene dichterlijke gedachte, zonder mondelijke voordragt, uitdrukt. (Zie: GEBAREN.) De eerste dezer twee soorten van Mimiek is in derzelver aard zeer verschillend, naar den verschillenden aard der poezij, waarbij zij gebruikt wordt. Zoo is zij bij het leerdicht en de verhalende poezij bedaarder, bij het lierdicht levendiger; doch laat zich bij de tooneel-poezij in hare krachtigste en volle werking zien. Het is zeer natuurlijk, dat zulk eene kunst van de nabootsing eenen aanvang

vang neemt, en van een Grieksch woord, dat nabootfen beteekent, haren naam ontleent heeft; doch het hangt van de wijze der nabootfing af, of zij onder fchoone kunsten haren rang behoud of niet. Immers kan zij zulks alleen doen, in zoo verre zij niet flechts het bijzondere maar tevens het *ideale*, ver van werktuigelijk, vrij en met bewustzijn voorftelt. Hier toe wordt gevorderd, dat de voorftelling van de verbeelding des fprekers uitga, en elk deel derzelve zich uit deze, in eenen behoorlijken zamenhang van het voorgaande met het volgende, natuurlijk ontwikkeld. De voorftelling moet tevens zoodanig zijn, dat zij met den geest en de kracht der woorden overeenkome, en alles zoodanig afbeelde en uitdrukke, als overeenkomstig is met de waarheid, dat is met den waren toeftand van dengenen, wien of wiens woorden en handelingen men voorftelt.

De middelen, welke deze kunst ten dienste ftaan, zijn de geftalte en hare houding, de ftand en gang; vooral ook de beweging der handen, gepaard met die des hoofds en die der oogen en gelaatstrekken. Met regt vordert men dus tot het volmaakte dezer kunst. 1. het van alle verkeerde aanwendfels vrij gebruik eens welgevormden en beweegbaren ligchaams. 2. Eene naauwkeurige kennis der menigvuldige gemoeds-toeftanden en derzelver eigenaardige uitdrukking. 3. Het talent, om dezelve ter voorftelling van de eene of andere ziels-gefteldheid, of van een karakter en van eene handeling, naar een poetisch ideaal, behoorlijk aan te wenden.

Wat de gefchiedenis der Mimiek bij de meest befchaafde volken betreft, merken wij hier flechts aan, na hetgeen reeds op het woord *Gebaren* gezegd is, dat de Mimiek der *Grieken* meer *Plastiesch* geweest is, waarbij de individualiteit des voorftellers, zelfs door het gebruik van masken, zoo veel mogelijk, onderdrukt werd. Zij was ook bij de ouden met declamatie en muzijk, of ook met dans, naauw verbonden, zoo als uit de mimifche danfen blijkt, waarvan XENOPHON *Anab.* VI. 1. gewag maakt. De *Romeinen* hebben zeer bekwame mannen in deze kunst bezeten, onder welke ROSCIUS boven alle anderen is beroemd geworden. In latere tijden is de Mimiek meer pittoresk geworden, en heeft zich als *kunst* grootendeels tot het tooneel bepaald, zoodat haar hoogfte doel is, eene hoogst mogelijke fubjectieve karakteriftiek voor te ftellen. Onder de fchrijvers over de theorie der Mimiek, verdienen vooral genoemd te worden ENGEL in zijne *Idee zu einer Mimik*, vertaald door WALRE te *Haarlem*, en VON SECKENDORF in onderfcheidene fchriften; doch bijzonder in zijne *Vorlefungen über Declamation und Mimik*, *Braunfchweig* 1816.

MIMOSA. Dezen naam draagt een talrijk planten-geflacht, waarvan verre de meeste foorten binnen de keerkringen, of althans flechts weinig Noordelijk of Zuidelijk buiten dezelve, te huis behooren. Met dezelve zijn vele andere planten-geflachten, b. v. *Rotinia*, *Acacia*, *Tamarinden* en andere naauw verwandt, en worden ook wel eens ge-

za-

zamenlijk als ééne planten-familie, of afdeeling, waaraan men dan ook den naam van *Mimosa* geeft, aangemerkt. Deze gewasfen zijn meest boomen, hoewel er ook eenige kleinere heesters en planten onder geteld worden. Zij onderscheiden zich door eenen niet zeer hoogen noch dikken, doorgaans met doornen gewapenden ftam, welke eene kroon van, even als een fcherm, uitgefpreide takken draagt, waaraan fijn gevederde bladeren hangen. De bloemen verfchillen zeer: zij zijn bij de eigenlijke *Mimofa's* onaanzienlijk, en in ronde hoofdjes zamengegroeid. Zij zijn niet allen vruchtbaar; die het zijn geven eene lange peulvrucht. De gewasfen, tot het geflacht der *Mimofa's* behoorende, zijn veelal zeer gevoelig en beweegbaar, van waar de Grieksch-Latijnfche naam van hetzelve is afgeleid, welke eenigermate door dien van *Stuipboom* kan vertaald worden, zoo als de beroemde HOUTTUIN gedaan heeft. Deze beweegbaarheid ziet men daaraan, dat de blaadjes, bij vele foorten, zich 's avonds zamenvouwen, en 's morgens wederom openen. Onder de kleinere foorten zijn er verfcheiden, zoo als: *Mimofa fenfitiva pudica*, waarbij zich alle de blaadjes zamen leggen, als men er één flechts even aanraakt: men noemt ze daarom *kruidje roer mij niet*. Onder de grootere foorten zijn er eenige, en wel voornamelijk twee, waarvan de eene in *Egypte* in de woestijnen van *Arabië*, de laatfte in die van het Westen van *Afrika* voorkomt, die zeer faprijk zijn, en op eenen zekeren tijd van het jaar eene groote hoeveelheid gom uitzweeten, welke door de bewoners der omliggende landftreken verzameld, gedeeltelijk als voedfel gebruikt, grootendeels echter verhandeld wordt. De eerfte komt tot ons onder den naam van *Arabifche gom*, de laatfte onder dien van *gom Senegal*. Zij verfchillen flechts weinig van elkander, en worden niet alleen in de geneeskunst, maar ook bij het opmaken van verfcheidene ftoffen, om daaraan ftevigheid en glans te geven, bij het verwen, enz. gebruikt. Het fap van de onrijpe haauwen wierd onder den naam van *fuccus Acaciae*, te voren als een bloedftelpend middel gebruikt. Ook verhaalt PROSPER ALPINUS, dat de lederbereiders in *Egypte* het aanwenden, zoo als bij ons de eikenfchors.

MINDEN. Een voormalig prinsdom in den Westphaalfchen kreits. In 1807 werd dit land, bij den vrede van *Tilfit*, afgeftaan, wanneer het, als een beftanddeel van het nieuw gevormde koningrijk *Westphalen*, tot het departement van de *Wezer* behoorde; doch in 1810 grootendeels met *Frankrijk* werd vereenigd, en bij het departement de *Opper-Eems* gevoegd. Na 1814 nam *Pruisfen* het land weder in bezit, en bragt het onder de nieuw gevormde provincie *Westphalen*; makende thans, met *Paderborn*, *Corvey* en *Ravensberg*, het Osnabrugfche ambt *Reckeberg*, *Rittberg* en *Rheda*, een van de 3 regerings-distrikten van de provincie *Westphalen* uit, die van de hoofdftad *Minden* haren naam voert, $94\frac{3}{4}$ v. m. met 340,600 inwoners bevat, en in 13 kreitfen verdeeld is. De hoofdftad *Minden* is bevestigd, en ligt in eene aange-

na-

name landſtreek aan de *Wezer*, gedeeltelijk in eene vlakte, gedeeltelijk aan de helling van eenen bergketen, die hier door de *Wezer* van een geſcheiden, en waardoor de bekende *Porta Westphalica* gevormd wordt. Over die rivier ligt eene ſteenen brug van 600 voet lang en 24 breed. De ſtraten der ſtad zijn meestal naauw en onregelmatig, en de huizen grootendeels ſterk en in den ouderwetſchen trant gebouwd. *Minden* heeft 6 kerken, waaronder de domkerk, een groot gebouw, van 2 toornſpitſen voorzien is; een *Gymnaſium* en een *Seminarium* voor ſchoolleeraars. De inwoners, ten getale van omtrent 6,600, vinden hun beſtaan, behalve in den aanzienlijken landbouw, in onderſcheidene fabrijken, waaronder inzonderheid eene ſuiker-rafinerij, alsmede in brandewijn-ſtokerijen, en eenen belangrijken handel en ſcheepvaart op de *Wezer*.

MINERALEN. Delfſtoffen; zoodanige onbewerktuigde ligchamen, of voortbrengſelen der Natuur, die geheel en alleen, volgens Natuur- en ſcheidkundige wetten, op en in de aarde gevormd worden. (*Zie verder* DELFSTOFFELIJK RIJK.)

MINERALE WATEREN. Hoewel elk water mineraal is, dewijl het ſtoffen uit het delfſtoffelijk rijk houdt opgelost, geeft men echter den naam van *Mineralewateren* aan dezulke, welke dergelijke beſtanddeelen in eene grootere mate, of van eenen anderen aard, dan gewoonlijk plaats heeft, bevatten. Deze beſtanddeelen kunnen zeer verſchillen, en naar dat verſchil worden de Minerale wateren onder vier afdeelingen gerangſchikt, namelijk: *zure-*, *zoute-*, *zwavel-* en *ſtaalwateren*. De meeste bevatten verſcheidene van deze drie zelfſtandigheden, maar een van dezen heeft doorgaans de overhand, en geeft dan den naam aan het water. 1. De *zure Minerale wateren* ontleenen deze eigenſchap van eene groote hoeveelheid koolſtofzure lucht, welke zij bevatten, en bezitten zelden een ander zuur. Deze wateren hebben eenen prikkelenden, koelen ſmaak, maken de lakmoes-tinktuur rood, en geven veel luchtbellen bij het ſchenken op. Met kalkwater vermengd geven zij een onoplosbaar bezinkſel van koolſtofzure kalk. Zij bevatten, behalve het koolſtofzuur, doorgaans eenige zouten, b. v. keukenzout, koolſtofzure ſodakalk, of magneſia, ſomtijds ijzer. Het bekend *Seltzer-* en *Fachinger water* behooren tot deze afdeeling. 2. De *zoute Minerale wateren* bevatten voornamelijk keukenzout, glauberzout of Engelsch zout, maar ook nog andere zouten, en daar en boven doorgaans koolſtofzure-, ſomtijds zwavelwaterſtoflucht en ijzer. Die met Engelsch zout bezwangerd zijn worden, ook wel *bitter-water* genoemd, hebben eene buikzuiverende kracht: van dien aard is het *Seidſchutzer water* in *Duitschland*, en dat van *Epſom* in *Engeland*. Die veel keukenzout hebben, heeten *zoute bronnen*, en dienen tot verzameling van het gewoon zout. 3. De *Zwavel-wateren* zijn hunne hoofdeigenſchappen aan zwavelleverlucht, of zwavel-waterſtoflucht, of derzelver verbindingen verſchuldigd. Zij ſtinken als vuile eijeren, maken het-

hetzelve zwart, en zetten zwavel af. De wateren te *Aken* behooren hiertoe. 4. De *Staal-wateren* bevatten ijzer, in eene grootere of ook wel geringere mate van koolstofzuur of van zwavelzuur opgelost. Zij geven, met galnooten-aftreksel, eene zwartachtig blaauwe kleur. Tot deze soort behoort het *Pyrmonts* en *Drieburger- water*, welke zeer sterk maar ook zwaar te verdragen zijn.

MINERVA. Was bij de *Grieken* (die haar PALLAS, ATHENE, ATHENAEA noemden) en bij de *Romeinen* de godin der wijsheid, en benevens MARS de beschermster van den oorlog. Volgens de fabel is zij de dochter van JUPITER en METIS, de dochter van OCEANUS. Zij was de uitvindster van eene menigte kunsten en vrouwelijke handwerken, en leerde in *Attika* het planten van den Olijfboom (die aan haar geheiligd is), voor welk weldadig geschenk de goden haar toestonden, om de stad *Athene* naar haren naam te noemen, alwaar ter harer eere groote feesten, *Panathenaeën* genoemd, gevierd werden. Zij was zeer dapper; overwon, volgens HOMERUS, in den Trojaanschen oorlog, zelfs MARS, en hielp JUPITER en andere goden de *Giganten* overwinnen. Hare zinnebeelden zijn de Haan en Nachtuil. Haar beeld, hetwelk *Palladium* geheeten wordt, vertoont eene schoone jonge maagd, met een mannelijk ernstig gelaat, hemelsblaauwe oogen, en gewapend met een pantsier, helm, schild en spies. De helm is met eenen olijfkrans omwonden, en op denzelven rust een sphynx of eene uil; terwijl op het schild, *Aegide* genoemd, het hoofd van MEDUSA, met slangen omwonden, wordt afgebeeld, en zich naast haar de haan en de uil bevinden. Behalve de genoemde feesten te *Athene*, vierde men aldaar, doch inzonderheid te *Argos*, nog een ander, namelijk de plegtige afwassing van hare beeldzuil, welke jaarlijks in eene stroomende rivier door kuische maagden verrigt werd. De *Romeinen* vereerden haar in het eerst alleen als krijgsgodin (BELLONA); doch naderhand werd zij de voornaamste beschermgodin van *Rome*, waar zij, benevens JUPITER en JUNO, haren hoofdtempel op het kapitool had, en haar feest jaarlijks, onder den naam van *quinquatrus*, gedurende vijf dagen gevierd werd.

MINERVAL. Dus noemde men te *Rome* dat geld, hetwelk men aan de onderwijzers der jeugd gaf. Sommigen meenen, dat het dien naam verkreeg, omdat dit geld kort voor het feest van MINERVA, *Quinquatrus* genoemd, gebragt werd, wanneer de kinderen eenige vrijheid hadden en niet school gingen.

MINIATUUR-SCHILDEREN. (Zie: SCHILDERKUNST.)

MINOS. Een beroemd koning op het eiland *Kreta*, thans *Candia*, die omtrent 4 eeuwen voor onze jaartelling leefde, en met den tweeden van dien naam, zijnen kleinzoon, niet moet verwisseld worden. Hij wordt als een verstandig wetgever, en als een stipt regtvaardig man beschreven; doch zijne wetten waren alleen voor een ruw, onbeschaafd volk geschikt. Zijn voorname oogmerk was, om de *Kre-*

ten-

tenſers door eensgezindheid en oorlogzucht magtig en gevreesd te maken, en hiertoe moesten zij dikwijls gemeenſchappelijke maaltijden houden, en zich in de behandeling der wapenen oefenen. De fabel heeft de geſchiedenis van dezen vorst met vele bijvoegſels opgeſierd. Volgens haar was hij een zoon van EUROPA en JUPITER, van wien hij alle 9 jaar zijne wetten in een hol van den berg *Ida* ontving. Hij werd na zijnen dood, te gelijk met AEACUS en RHADAMANTHUS, regter der beneden-wereld. Zij zaten alle drie aan den ingang van het ſchimmenrijk bij den troon van PLUTO, waar AEACUS het vonnis over de aankomelingen uit *Europa*, RHADAMANTHUS dat over die uit *Azië* en *Afrika* uitſprak, en MINOS, als opperregter, het eindelijk vonnis velde. Zijn kleinzoon, welke insgelijks over *Kreta* het gebied voerde, had PASIPHAE tot gemalin: deze werd hem ontrouw, en bragt, ten gevolge van eenen verboden omgang, het monſter MINOTAURUS ter wereld (*zie beneden*).

MINOTAURUS. De fabel maakt dit monſter tot een zoon van PASIPHAE en eenen ſtier, en geeft hem eene menſchelijke gedaante met den kop van dit dier. Hij voede zich met menſchen-vleesch, weshalve MINOS hem in den, door DAEDALUS aangelegden, doolhof opſloot, en hem eerst de misdadigers, doch naderhand de 7 edele jongelingen en jonge dochters, welke hij de *Atheners* genoodzaakt had, jaarlijks, uit hoofde van het vermoorden van zijnen zoon ANDROGEUS, naar *Kreta* te zenden, tot ſpijze voorwierp. Op zekeren tijd bevond zich onder deze jongelingen THESEUS, die, de genegenheid van ARIADNE, de dochter van MINOS, gewonnen hebbende, door hare medehulp het monſter velde, en daardoor de *Atheners* van deze bloedige ſchatting bevrijdde. (*Zie:* THESEUS.)

MINSTRELS. Een Engelsch woord, uit het oud-Franſche *Ménétrier* afkomstig, en eenen bedienden, of eenen aan het hof dienenden edelman, beteekenende; doch onder welke benaming men in de middeleeuw omzwervende lieden verſtond, die voor geld en huisvesting vreemde en ook eigene gedichten opzegden, of onder het geleide der muzijk, gewoonlijk in eene viool, of luit en harp beſtaande, opzongen. Zij ontſtonden in *Frankrijk* na de *Troubadours*, en zongen derzelver gedichten, of zegden die in den toon eens redenaars op, hetwelk gewoonlijk van allerlei goochelſpelen en andere potſen verzeld ging. Zij maakten zich in *Italië*, doch inzonderheid in *Engeland*, werwaarts zij zich eenigen tijd na de verovering van dat rijk door de *Noormannen* (1066) begaven, zeer beroemd, en zongen hier Franſche gezangen bij de grooten; terwijl het volk zich met zijne balladen-zangers, naderhand ook *Minſtrels* genoemd, vergenoegde. In later tijd bediende men zich van hen tot potſenmakers en hofnarren; doch hun gedrag werd ten laatſte zoo verachtelijk, en voor de openbare veiligheid zoo gevaarlijk, dat de koningin ELIZABETH, omtrent het einde der 16de eeuw, hen geheel vernietigde. Ook in *Duitschland* ſpeelden zij dezelfde, in het eerst luisterrijke, doch

doch naderhand insgelijks verachtelijke rol; doch hier noemde men hen niet *Minſtrels*, maar *Viool-ſpelers*.

MINUCIUS FELIX, een der Latijnſche Kerkvaders van de 3de eeuw, wordt gehouden voor den ſchrijver van een klein, maar voortreffelijk boekje, *Octavius* genoemd, hetwelk in den vorm van eene zamenſpraak eene *Apologie*, of verdediging der Christelijke leer bevat. In de behandeling van dit onderwerp, hetwelk hij met vele anderen gemeen had, zoo als b. v. met de Griekſche ſchrijveren JUSTINUS MARTYR en ATHENAGORAS, muntte hij zoowel uit in den rijkdom, verſcheidenheid, bondigheid en beknoptheid der zaken, bewijzen en redeneringen, als ook bovenal door zijnen, naar mate van zijnen leeftijd, ongemeen ſierlijken en zuiveren Latijnſchen ſtijl, waardoor hij boven velen uitblonk, en gelijk ſtond met nog twee anderen, in denzelfden lof deelnemende, te weten LACTANTIUS, insgelijks uit de derde, en SULPICIUS SEVERUS, uit de vierde eeuw. Van eerstgemelden beſtaat er, behalve andere kleinere geſchriften, een werk, getiteld *Divinae Inſtitutiones* (Godgeleerde ſtellingen) in 7 boeken, en van den laatſten eene *Historiae Sacrae*, in 2 boeken, bevattende een kort begrip der Bijbelſche en Kerkelijke geſchiedenis.

MINUUT is behalve het 60ſte gedeelte van een uur, in de wiskunde, het 60ſte gedeelte van eenen graad. In de ſchilder- en teekenkunst noemt men de kleinere deelen, waarnaar men de verhouding van het menſchelijk ligchaam bepaalt, insgelijks Minuten, waarvan er 48 in de lengte van een hoofd gaan. In de bouwkunst is de Minuut het 30ſte gedeelte van een model. Een *Minuutglas* is een kleine zandlooper, die ſlechts eene Minuut loopt, en inzonderheid op de ſchepen, bij het lootſen gebruikt wordt.

MIQUELETS. Zoo noemt men de bergbewoners der Zuidelijke *Pyreneen*, in *Catalonië*, en de Franſche departementen der *Opper-* en *Oostelijke-Pyreneen*, op de hoogten van dat gedeelte van dezen bergketen, hetwelk de grenzen tusſchen *Frankrijk* en *Spanje* vormt. Zij zijn meestal herders, jagers, kolenbranders enz. en tevens oorlogzuchtig en roofziek. Ook geleiden zij de reizigers op de bergachtige wegen, en laten zich hiervoor duur betalen. In den oorlog zijn zij gevaarlijke partijgangers, die dikwijls bij troepen in *Frankrijk* vallen, en aan de Franſche legers, in den jongſten oorlog, zeer veel nadeel hebben toegebragt.

MIRABEAU. (HONORÉ GABRIEL VICTOR RIQUETTI, *Graaf van*) Deze opmerkenswaardige man, ook als ſchrijver bekend, kan te regt onder het getal dier genen geteld worden, van welke het twijfelachtig is, of zij meer bewondering uit hoofde hunner talenten, dan wel verachting wegens hun bedorven hart, verdienen. Zijne jeugdige geſchiedenis bevat zulk een zamenweefſel van buitenſporigheden en ondeugden, dat men zich bezwaarlijk overtuigen kan, hoe hij zijne loopbaan zoo ongeſtoord heeft kunnen eindigen, en zelfs den roem eens grooten, weldadigen mans, en van eenen bevrijder zijner

nafte heeft kunnen verwerven. MIRABEAU ftamde uit eene, door wa-pendaden en wetenfchappen, beroemde familie, en werd te *Egreville* in *Provence*, in 1749, geboren. De Natuur gaf hem fterke driften en hartstogten, het erfdeel van zijnen naam. De opvoeding had van hem een groot man kunnen vormen, zoo als *Athene* en *Rome* in de fchoonfte dagen der vrijheid opleverden, indien men de vlugt van zijnen geest niet geftremd, en de ontwikkeling zijner kracht niet onderdrukt had; doch hij werd nu *flechts beroemd*. Zijn vader, een man van eenen middelmatigen aanleg, behandelde hem ten uiterfte geftreng en willekeurig; doch gaf hem, in vroeger jaren, eenen bekwamen man, met name POISSON, tot leermeester, die echter meer voor zijne ligchamelijke, dan zedelijke opvoeding zorg droeg. Hierdoor ontwaakten in hem de hevigfte hartstogten, en werd hij naderhand, door het fpel en de liefde, een flaaf zijner zinnelijke lusten.

MIRABEAU verliet in zijn 16de jaar zijnen onderwijzer, en oefende zich vervolgens 2 jaar in de wiskunst; doch hij behoefde eenen leidsman, die zijnen onftuimigen aard beteugelde, zijne eerfte vlugt beftuurde en zijnen fmaak regelde; dezen vond hij in LOCKE, aan wiens fchriften hij dikwijls erkende, dat hij zijne vorderingen te danken had. De ftrenge wil zijns vaders, en de kracht der gewoonte van dien tijd, bewogen hem tot den krijgdienst; doch op het *Seminarium* van den jongen adel werd zijn uitmuntende aanleg bedorven, en MIRABEAU verbrak hier het eerst de kluisters eener ftrenge opvoeding. Eindelijk herfchiep hem de liefde in een nieuw wezen, en deze eerfte ftorm zijner opgewekte hartstogt droeg alle kenmerken van het eigenaardige van zijn karakter. Zijn vader, die in het huwelijk zijn vermogen, op eene fchandelijke wijze, met maitresfen doorbragt, verzettede zich, met de onverbiddelijkheid van eenen tiran, tegen de teedere neiging des zoons, en liet hem in de vesting op het eiland *Rhé* opfluiten. Twintig jaren zijner jeugd fleet hij gedeeltelijk in zijne gevangenfchap, en op zijne vlugt in vreemde landen, tot dat hij eindelijk als vrijwilliger naar *Corfika* gezonden, en, na het eindigen van den oorlog, tot hoofdman der dragonders bevorderd werd. Zijn vader hem geene kompagnie willende koopen, zoo verliet hij den krijgsdienst, verwisfelde, uit toegeeflijkheid jegens hem, het zwaard met den ploeg, en ging naar *Limoufin*, van waar hij echter, niet lang daarna, uit hoofde van een regtsgeding, naar *Provence* vertrok.

MIRABEAU huwde in 1771 te *Aix* aan een fchoon jong meisje, waardoor hij zich in het bezit van een aanzienlijk vermogen gefteld vond, hetwelk hij niet alleen fpoedig doorbragt, maar waarbij hij bovendien ook nog aanzienlijke fchulden maakte, welk een en ander den grond tot zijn ongeluk legde, zijn lot bepaalde, en zijnen onverbiddelijken vader deed befluiten, om hem gedurende eenigen tijd op het MIRABEAUSCHE flot gevangen te houden, en vervolgens naar de ftad *Manosque* te verwijzen. Tegen den wil zijns vaders naar *Grasfe* ver-

vertrokken zijnde, geraakte hij op nieuw in hechtenis; doch verkreeg eindelijk door tusfchenkomst van vermogende vrienden vrijheid, om te *Joux* bij *Pontarlier* te gaan wonen. Hier kreeg hij kennis aan mevrouw LEMOUNIER, de gade van eenen 79 jarigen echtgenoot, eene gevoelvolle vrouw, op welke hij fmoorlijk verliefde; maar ongelukkig den bevelhebber der vesting tot zijnen mededinger had. Zijne echtgenoote zich van hem verwijderd hebbende, onttrok hij zich aan alle vervolgingen, en vlugtte naar de hoofdftad van *Bourgogne*, werwaarts zijne geliefde, die haren man eene goede fomme gelds ontvreemd had, hem fpoedig volgde; doch hij werd, op aanklagte harer moeder, gevat, en op het kasteel bij *Dyon* gevangen gezet. Dan ook hier wist hij te ontfnappen, en nam met zijne SOPHIA, die men in een klooster dreigde op te fluiten, de wijk naar *Holland*, waar hij met haar, onder den naam van ST. MATTHIEU, van zijnen letterarbeid ftil leefde, en hier de overzetting eener *Gefchiedenis van Engeland* in het licht gaf. Zijn vader intusfchen, zijne wraak over de gedenkfchriften tegen hem, welke de jonge MIRABEAU buiten 's lands verfpreid had, willende bekoelen, bewerkte, dat beide gelieven in 1777 gevat, en naar *Frankrijk* terug gebragt werden. Na hunne aankomst te *Parijs* werd MIRABEAU in den kerker te *Vincennes* geworpen; doch SOPHIA, die zwanger was, onder toezigt van het burgerlijk beftuur gefteld, en, na hare bevalling van eene dochter, in een klooster opgefloten. Bijna 3 jaar duurde zijne gevangenis, in welken tijd hij zijne beroemde *Lettres à* SOPHIE, of *Lettres originales de* MIRABEAU, 4 deelen, fchreef, benevens zijne *Erotica, biblion*, waartoe hem de ophelderingen van *Don* CALMET over den Bijbel de ftoffe geleverd hadden.

Na zijn ontflag woonde hij 16 maanden bij zijnen vader, met wien hij zich fcheen verzoend te hebben, en fchreef aan zijne vrouw, om zich, zoo mogelijk, ook met haar te bevredigen; doch alle pogingen hiertoe waren vruchteloos, en hadden alleen een pleitgeding ten gevolge, hetwelk geene der partijen tot eer verftrekte, en door zijne vrouw gewonnen werd. MIRABEAU ftak nu naar *Engeland* over; fchreef in *Londen* verfcheidene werken, en keerde vervolgens, om een regterlijk onderzoek te ontwijken, naar *Parijs* terug. CALONNE, op dien tijd aan het hoofd van 's rijks geldmiddelen geplaatst, zijn talent vreezende, bewerkte, dat hij in 1786 met eenen geheimen last, die meer gevaarlijk dan roemrijk was, naar *Pruisfen* gezonden werd, waar hij zijn nuttig en geleerd werk: *de la Monarchie Prusfienne* vervaardigde, waarin MAUVILLON en anderen hem behulpzaam waren. FREDERIK II wist zijn genie te waarderen; maar zijn opvolger FREDERIK WILLEM II zond hem, zoodra hij den troon beklommen had, bevel, om onverwijld zijn gebied te verlaten. MIRABEAU kreeg met moeite het noodige reisgeld; geraakte te *Nancy* verliefd op eene tooneelfpeelfter; bragt bij haar eenen nacht door; verloor zijne beurs, en leende die van zijnen geheimfchrijver, wel-

ke hij mede bijna geheel ledigde, en kwam zonder eenig geld te *Parijs*. Zijn eerste werk was nu eene voortzetting van zijne *Denonciation de l'agiotage*, waardoor hij zich een bevelschrift der regering, om hem te vatten, op den hals haalde, hetwelk hij echter wist te ontwijken.

Thans begon zijne groote loopbaan; op welke hij de dwingelandij deed beven. Reeds had hij den roem van NECKER aangetast, toen hij de vrijheid in *Frankrijk* zag ontkiemen, en in *Holland* verwelken. Zijn *Avis aux Bataves*, en zijne *Histoire secrète de la cour de Berlin* verwierven hem eenen nieuwen roem; maar berokkenden hem ook nieuwe vervolgingen. Hij ging naar *Provence*, om onder de edellieden tot de vergadering der rijksstenden verkozen te worden; doch het parlement had hem intusschen wegens zijne *Correspondance secrète*, welke zijn laatste werk was, in regten betrokken, en men zou hem nog voor de uitspraak van het vonnis naar de *Indiën* vervoerd hebben, waartoe reeds een Fregat te *Toulon* gereed lag, indien hij nog niet bij tijds ware gewaarschuwd. Hij ijlde naar *Parijs* terug, waar de abt PERIGORD (TALLEYRAND), en de hertog van LAUZUN de intrekking van het bevel tot zijne gevangenneming bewerkten. Naar *Provence* wedergekeerd zijnde, zag hij zich door de bezitters van aanzienlijke leengoederen van de verkiezing der edellieden verstoken, doch trad nu voor den derden stand, als een tweede MARIUS op. De meeste besluiten der Constitueerende vergadering werden op zijne voordragt genomen. Volgens de uitspraak van een ooggetuige, den hertog DE LEVIS, beminde MIRABEAU de vrijheid, de monarchie en zelfs den adel, offchoon hij zijne zucht voor den laatsten behendig verborg; terwijl zijne vrijheidsliefde meer tegen het misbruik der koninklijke dan wel tegen deze magt zelve gerigt was. Hij was koningsgezind uit beginsels; maar het hof vorderde van hem te veel, en was daardoor oorzaak, dat hij zich aan deszelfs partij onttrok. Als redenaar was hij groot, doch zich zelven ongelijk, en dikwijls onnaauwkeurig. Door zijn genie maakte hij alles tot zijn eigendom. In het hevigst der partij-woede erkende hij de gevaren der regeringloosheid, en verklaarde meer dan eens, „ dat er slechts ééne stap van het kapi„ tool tot de Tarpeïsche rots noodig was." Zijne stoute welsprekendheid leerde der rijksvergadering hare kracht en de zwakheid van het hof kennen. „ Zeg aan uwen heer," was op den 23 van Zomerm. 1789 zijn antwoord aan den ceremonie-meester, door den koning afgezonden, om de zitting der vergadering op te schorten, „ dat wij hier „ vergaderd zijn in den naam des volks, en de bajonet ons alleen „ van hier kan verdrijven."

Men heeft MIRABEAU wel eens beschuldigd, dat hij der partij van den hertog van ORLEANS was toegedaan; doch hij zag dien man te zeer door en door, om ooit met hem zamen te spannen. Hij wilde zelfs in den beginne tot geene partij behooren; maar alleen de vergadering leiden, en zich tegen het hof verzetten; doch zijne verachterde geld-

mid-

middelen bewogen hem tot eene nadering van het laatste en deszelfs staatsdienaren, waarvan een gesprek met den koning en de koningin het gevolg was. Hij verklaarde aan den eersten, dat hij hem, wanneer hij zich in zijne vorige magt wilde hersteld zien, niet konde dienen; schetste den koning, toen deze zelf dit voor onmogelijk hield, den geheelen staat van zaken, en legde den vorst twee plannen tot eene tegenomwenteling voor; het eene, om zich naar *Rouan*, en het andere, om zich naar *Mentz* te begeven. Het laatste werd gevolgd, en de koning zond den markies DE BOUILLE derwaarts, om het noodige te regelen. MIRABEAU hield zijn gegeven woord aan den vorst tot zijnen dood; doch deze volgde niet altijd zijne raadgevingen. Ondertusschen werden zijne schulden, die vrij groot waren, betaald, en men verzekerde hem van een maandgeld van 6000 livres. Dit, en de aankoop der boekerij van BUFFON en die van het klooster van *Argenteuil*, benevens andere omstandigheden, verwekte argwaan bij de *Jakobijnen*; doch zijn dood ontrukte hem aan hunne wraak. Hij stierf aan eene rotkoorts in Grasm. 1791; schoon sommigen beweren, dat de beide LAMETHS, zijne onverzoenlijke vijanden, hem gift zouden bereid hebben. Zijn lijk werd met veel plegtigheid in de kerk van *St. Genoveva*, naast het graf van DESCARTES, bijgezet, en zijn dood verwekte eene algemeene verslagenheid. Toen echter naderhand de volkspartij in de Conventie de overhand verkreeg, begon zijn roem van langzamerhand te dalen: zelfs werd in 1794 zijn stoffelijk overschot uit het *Pantheon* weggenomen, en het lijk van MARAT derwaarts gebragt. Het volk hing zijn borstbeeld op; doch de eerste consul gaf in 1800 bevel, dat zijne beeldzuil, onder die der groote mannen van alle natien, in de galerij der *Tuilleries*, zoude geplaatst worden. MIRABEAU toonde, gelijk de geheele Fransche omwenteling, hoeveel goeds en kwaads de hartstogen kunnen voortbrengen, wanneer zij door schranderheid tot den hoogsten trap gevoerd worden. Zijne redevoeringen vindt men bijeen verzameld in het werk: MIRABEAU *peint par lui même, vol.* IV. 1791, en *Collection complète des travaux de* MIRABEAU *à l'assemblée nationale par* MAJEAU, *Vol.* V. 1791. Ook vindt men van hem meerdere bijzonderheden in de *Biographical anecdotes of the French republic*, welke in 1797 te *Londen* in 2 deelen verschenen zijn.

MIRRE. Een bitter, harsachtig, verhard boomsap, hetwelk uit den *Levant* tot ons gebragt, en als een versterkend, verwarmend en het gift werend geneesmiddel gebruikt wordt. De beste is helder goudgeel, doorschijnend en dropvormig (*Mirrha in lagrime*): doch de slechtere soorten komen in grootere, ondoorschijnende stukken voor. De boom, waaruit zij vloeit, is nog onbekend, zoo als ook of de reeds in de hooge oudheid bekende Mirre dezelfde als de onze geweest zij.

MISERERE. Is de naam van een beroemd kerkgezang bij de Roomsch-Katholijke kerk, eigenlijk de 57ste Psalm; beginnende in de *Vulgata* met de woorden: *Miserere mei Domine!* of: *Heer, ont-*

ferm u mijner. Bijzonder beroemd is dat geen, hetwelk door ALLEGRI gesteld is. — Ook verstaat men wel eens door dit woord de verschrikkelijke ziekte, welke door eene verstopping in de ingewanden veroorzaakt wordt.

MISERICORDIA. Dit Latijnsch woord: *barmhartigheid*, *goedertierenheid* beteekenende, is de benaming van eenen bewegelijken feestdag, in de Roomsch- Katholijke kerk, en wordt aldus genoemd naar het tweede gedeelte van het 5de vers van den 33sten Psalm, volgens de Latijnsche vertaling luidende: *Misericordia Domini plena est terra: de aarde is vol van de goedertierenheid des Heeren.* Dit vers, of een gedeelte van dien psalm, wordt op dezen feestdag, die den tweeden zondag na paschen invalt, in de kerk voorgelezen.

MISSALEN. Zoo noemt men de grootste letters, inzonderheid in de drukkerijen, omdat voorheen de *Missalen*, of misboeken, de gezangen en plegtigheden der Katholijke mis bevattende, daarmede geschreven of gedrukt werden.

MISSEN. Zijn openbare markten, welke zich van de gewone jaarmarkten, door eenen grooteren omvang van handel, en door zekere, aan haar verleende voorregten onderscheiden. In *Duitschland* heeft men verscheidene zoodanige Missen, als: te *Leipzig*, *Frankfort* aan den *Mein*, *Frankfort* aan de *Oder*, *Brunswijk*, *Breslau*, *Kassel* en *Naumburg*. Te *Leipzig* heeft men jaarlijks 3, en te *Frankfort* aan den *Mein* 2 Missen. De eerste zijn van bijzonder belang voor de Noordelijke, de laatste meer voor de Zuidelijke landen van *Europa*. De 3 Missen te *Leipzig*, de *Nieuwjaars-*, *Jubilate-* en *Michaelismis* genoemd, duren ieder 3 weken, waarvan echter de twee laatste de belangrijkste zijn. Men vindt er alle koopwaren; doch maken de Saksische wol en lakens een voornaam artikel uit: ook is de wissel- en boekhandel van veel belang. De beide Missen te *Frankfort* worden de *Paasch-* en *Herfstmis* genoemd. Behalve in *Duitschland*, heeft men ook nog in andere landen beroemde Missen, b. v. in *Mexiko*, *Portobello* en *Havanna*; voorts te *Alessandria* in *Italië*; te *Lyon* en *Beaucaire* in *Frankrijk*; te *Botzen* in *Tyrol*; te *Zurich* in *Zwitserland* enz. hebbende ALEXANDER I, in 1817 mede eene Mis te *Warschau* ingevoerd.

MISSISSIPPI. Eene aanzienlijke rivier in *Noord-Amerika*, welke uit verscheidene meeren en kleine stroomen ontspringt, door *Louisiana* loopt, en zich in den Mexikaanschen zeeboezem ontlast. Hare lengte bedraagt, wanneer men de bogten mede rekent, 650 Duitsche mijlen. Zij is zeer breed en diep; heeft eenen sterken stroom; doch buiten den waterval van *St. Antony*, in de hoogere streken, geene uitwatering, welke de scheepvaart kan belemmeren. Onder de rivieren, die zij ontvangt, zijn de *Missouri* en *Ohio* de voornaamste, en zelfs is de *Missouri*, bij de vereeniging, veel aanzienlijker dan de *Missisippi*, zoo dat zij den eersten naam moest behouden heb-

hebben. Het naburig land, hetwelk haren naam voert, is in het begin der vorige eeuw door den windhandel, dien *Frankrijk* op hetzelve dreef, en aan de actie-handelaars eenige millioenen gekost heeft, merkwaardig geworden. Thans heeft de Noord-Amerikaansche republiek reeds eene provincie, die haren naam voert, en eene andere benevens een gebied, welke beide mede dien van *Misfouri* dragen.

MIST. Dagelijks rijzen er menigvuldige dampen uit het aardrijk en het water, b. v. zeeën, meeren, slooten enz. op, waardoor in de bovenlucht de wolken worden veroorzaakt. Wanneer nu een zoodanige damp, of wolk, dermate door koude verdikt wordt, dat zij zich niet in de hoogte kan ophouden, en ondertusfchen door de elektriciteit der dampdeeltjes, die elkander dan gedurig afstooten, belet wordt tot regendroppen zamen te vloeijen, daalt zij op de aarde neder, zonder echter volkomen den grond te raken, en wij krijgen die drooge Mist, welke ons fomtijds belet, dat men iets rondom zich zien kan; zoodat de Mist meestal eene nedergedaalde wolk is, en men zich dus bij mistig weer als in eene wolk bevindt. Reizigers, die hooge bergen beklommen hebben, wier kruinen dikwijls hooger dan de wolken reiken, getuigen, dat zij bij den top der bergen, eene wolk ontmoetende, waardoor zij moesten heen klimmen, zich dan als in eene Mist bevonden, welke hen geheel nat maakte. Hierbij komt zeker ook nog, dat de lucht des winters, inzonderheid in het najaar, kouder zijnde, deze dampen alsdan aan de oppervlakte der aarde blijven hangen; en van hier, dat in dien tijd de warmte der zon, hoe gering ook, dikwijls, aan eenen dikken morgen-mist over dag nog zoo vele warmte bijzet, dat dezelve genoeg wordt uitgezet, om weder te kunnen opklimmen, wanneer men zegt: de Mist trekt op, en men dan, zoo de warmte niet genoegzaam is, om ze volkomen op te losfen en helder weer te maken, dezelve over dag als wolken in de lucht ziet hangen, welke bij het ondergaan der zon weder nederdalen, en des 's avonds op nieuw eene Mist veroorzaken.

MITAU. De hoofdstad van *Koerland*, aan de rivier *Aa*, in *Semigallië*. Zij bevat ruim 12,000 inwoners, en is meestal slecht gebouwd. Buiten de stad staat het prachtige residentie-slot, door den hertog ERNST JOHAN VAN BIRON, op de plaats van het oude gesticht. Door de landsvergaderingen, de landdagen van den adel, en den hoofdweg, die uit *Duitschland* over *Mitau* naar *Petersburg* leidt, is de stad zeer levendig. Men vindt er een gymnasium, door den hertog PETER opgerigt, hetwelk in 1775 is ingewijd.

MITHRIDATES. De naam van verscheidene koningen in *Pontus*, waarvan MITHRIDATES *de Groote*, of VII, de beroemdste was. Hij was 13 jaar oud, toen zijn vader stierf, en kenschetste zich door heerschzucht, wreedheid en een onbuigzaam karakter. Naauwelijks had hij (123 jaar voor onze tijdrekening) de regering aanvaard, of hij wierp zijne moeder in eenen bangen kerker, waarin zij door

mishandelingen, volgens anderen door vergif, haar leven eindigde. Toen hij meerderjarig geworden was, huwde hij aan zijne zuster LAODICÉ, bij welke hij eenen zoon, PHARNACES genoemd, verwekte. Hij deed vervolgens eene reis door *Azië*, keerde na verloop van 3 jaar terug, en strafte zijne hem ongetrouw gewordene gemalin met den dood. De noodige toerustingen tot zijne grootsche ontwerpen gemaakt hebbende, vermeesterde hij *Paphlagonië*; deelde het met zijnen vriend en bondgenoot, den koning van *Bithynie*; bemagtigde *Galatië*, en wilde nu ook *Cappadocië* veroveren, waartoe hij ARIARATHES, die dit land in bezit had, en wiens magt en naauwe verbindtenis met de *Romeinen* hij vreesde, verraderlijk liet ombrengen; terwijl NICOMEDES, koning van *Bithynië*, te gelijker tijd in *Cappadocië* viel, den zoon van den vermoorden vorst verdreef, en aan des laatsten weduwe, eene zuster van MITHRIDATES, huwde. Deze maakte zich nu van het land meester, herstelde den zoon zijner zuster op den troon; doch had spoedig berouw van deze daad, en noodzaakte, door vernederende eisschen, den jongen vorst tot den oorlog; maar MITHRIDATES, geenen veldslag willende wagen, noodigde hem tot een mondgesprek, gedurende hetwelk hij hem met eenen dolk, dien hij heimelijk bij zich droeg, in het gezigt van beide legers doorstak, en bemagtigde hierop zonder tegenstand *Cappadocië*, gelijk ook naderhand *Bitthynië*, hetwelk hij aan zijnen broeder SOCRATES CHRISTOS afstond; doch de *Romeinen* herstelden alles eerlang weder in den vorigen staat.

MITHRIDATES rustte zich nu ten oorlog uit tegen *Rome* zelve, sloeg niet alleen NICOMEDES, maar ook CASSIUS AQUILIUS; veroverde *Bithynië*, en nam een groot gedeelte der Romeinsche vloot weg. *Phrygië*, *Carië*, *Moesië*, het eigenlijk *Azië*, *Lycië*, *Pamphylië*, *Paphlagonië*, en alle landen tot aan *Ionië*, vielen in zijne handen; zelfs werden de Romeinsche veldheeren OPPIUS en AQUILIUS hem door de inwoners van *Laödicea* en *Lesbos* als gevangenen uitgeleverd, waarvan hij den laatsten te *Pergamus* gesmolten goud liet in de keel gieten, om daardoor de schraapzucht der *Romeinen* bespottelijk te maken. De Aziatische gemeenebesten *Magnesia*, *Mitylene*, *Ephesus* enz. openden de poorten voor den overwinnaar, die zulke aanzienlijke schatten bijeenbragt, dat hij zijne legers, uit 300,000 man, zoo voet- als paardenvolk, en uit 400 schepen bestaande, daarvan 5 jaar lang konde onderhouden. MITHRIDATES zeilde vervolgens met zijne vloot naar de eilanden der *Aegeïsche* zee: *Cos* gaf zich over, maar bij *Rhodus* stiet hij het hoofd, en moest naar *Pergamus* terug keeren. Van hier zond hij zijnen opperbevelhebber ARCHELAUS met een leger naar *Griekenland*. *Athene* bezweek door verraad, en verscheidene andere plaatsen werden veroverd; terwijl een ander zijner veldheeren, METHROPHANES, *Euboea* verwoestte, en ARIARATHES in *Macedonië* viel, hetwelk spoedig, benevens *Thracië*, bedwongen werd.

Zoo

Zoo vele zegepralen, gevoegd bij het berigt, dat zelfs *Italië* bedreigd werd, deden de *Romeinen* tot krachtdadiger maatregelen besluiten. Hun opperbevelhebber SYLLA trok naar *Griekenland*; bedwong *Athene* door honger; bevrijdde het geheele land van vijanden, en drong MITHRIDATES, om onder harde voorwaarden den vrede te sluiten, waarbij hij tot zijn vaderlijk rijk *Pontus* bepaald werd, en den *Romeinen* 80 bemande oorlogschepen en eene aanzienlijke som gelds moest in handen stellen. Hij hield echter den vrede niet, zoo dat er een nieuwe oorlog met *Rome* ontstond, die van wederzijden met afwisselend geluk gevoerd werd, en waarvan het eindelijk gevolg was, dat POMPEJUS, aan het hoofd der Romeinsche legermagt, aan MITHRIDATES de beslissendste nederlaag toebragt, en hem noodzaakte, om zich in het gebied van eenen Scytischen vorst te verbergen. Men hield hem voor dood, toen hij onverwacht op nieuw in *Pontus* verscheen, en manschappen verzamelde; doch te gelijk aan POMPEJUS voorslagen van vrede deed. Daar men het omtrent dezelve niet eens konde worden, begon de oorlog op nieuw. De magt der *Romeinen* in *Pontus* was slechts gering; doch de inwoners zich tegen MITHRIDATES verzettende, en zijne naburen hem allen bijstand weigerende, nam hij het dwaas besluit, om aan het hoofd van zijn leger naar de *Galliers* te snellen, en met dezen in *Italie* te vallen. Naauwelijks, echter, had hij zich aan den *Bosporus cimmerius* gelegerd, of er brak een opstand in het leger uit, aan welks hoofd zijn eigen zoon PHARNACES zich bevond. MITHRIDATES, de oproerigen niet kunnende beteugelen, nam vergif; doch dit niet werkende, stortte hij zich in zijn zwaard, om niet levend in de handen der *Romeinen* te vallen. Zoo eindigde deze groote vorst, 64 jaar voor onze tijdrekening, zijn leven, nadat hij bijna 50 jaar over *Pontus* geregeerd, en de *Romeinen* onder hunne grootste veldheeren, dikwijls, en langen tijd gelukkig, beoorlogd had.

MITRAILLADE. Een woord, in de geschiedenis der Fransche omwenteling voorkomende, waardoor men het doodschieten door kartetsen verstond.

MNEMOSYNE. Eene dochter van URANUS en de AARDE, eene *Titanide*. Zij is, volgens de fabel, de vormster van het menschelijk verstand, inzonderheid van het geheugen, welk geestvermogen ter uitbreiding der schrijfkunst bijzonder belangrijk was. Zij baarde bij JUPITER, in wiens armen zij negen nachten rustte, de negen zanggodinnen. *(Zie dat artikel.)*

MODEL. Een voorbeeld. Zoo noemt men in de schilderkunst eene mannelijke of vrouwelijke persoon, welke de kunstenaar nakend voor zich heeft, om er zich aan te oefenen. Een schilderstuk, naar zulk een levend Model vervaardigd, noemt men eene akademie. In de beeldhouw- en bouwkunst verstaat men door Model een door kunst, uit klei, gips of was, gevormd ligchaam, hetwelk tot een voorbeeld dient van het voorwerp, hetwelk de kunstenaar ten oog-

merk heeft, uit eene hardere ſtof te vormen. Hier is dus het Model eene uitvinding, een voorafgaand werk des kunstenaars; doch in de ſchilderkunst een gegeven voorwerp, hetwelk niet in alle gevallen ter nabootſing geſchikt is.

MODULATIE. Dit woord wordt nu eens in eenen ruimen, dan eens in eenen meer bepaalden zin genomen. In het eerſte geval verſtaat men er in de muzijk door de menigvuldige en gepaste afwisſeling der toonen in de melodie, of de toonleiding in het algemeen, en in het laatſte zoodanige toonleiding, waarbij eene toonſoort met eene andere verwisſeld wordt, en welke men eene *uitwijking* noemt. In dezen zin wordt dus door *Modulatie* de kunst verſtaan, om het gezang en de harmonie uit den hoofdtoon door andere toonen, door middel van gepaste uitwijkingen, heen te leiden, en dan weder in den hoofdtoon, waarvan men is uitgegaan, te rug te voeren. In dit geval veronderſtelt de *Modulatie* vele kennis van de harmonie, en is aan gewigtige regels onderworpen.

MOEDERVLEKKEN. Zoo noemt men zekere bijzondere vlekken enz. in de huid, welke de kinderen ſomtijds mede ter wereld brengen, en veelal de gedaante van vruchten hebben. Het ligtgeloovig en onkundig gemeen ſchreef dezelve aan eenen ſchrik der moeder toe, en zelfs meende men daar voor in de kunst van Jakob, om bonte lammeren te fokken, een klaar bewijs te vinden. De wijsgeeren hebben niet alleen deze Moedervlekken, maar ook andere bijzonderheden, zoo als: verminking, gedaante, vermeerdering of vermindering van ledematen enz. uit den invloed der verbeeldingskracht, en dus van de ziel der moeder op het kind, trachten te verklaren; doch eene naauwkeurige en juiste ontleding heeft geleerd, dat er van de moeder geene zenuwen naar het kind loopen, hetwelk nogtans moest plaats hebben, indien de ziel der moeder op de vorming van het kind eenigen invloed zoude kunnen hebben. Naauwkeurige waarnemingen hebben, integendeel, bewezen, dat bijzondere kenteekens en wanſtaltigheden van het kind, welke men voor een gevolg der verbeeldingskracht houdt, natuurlijke uitwerkſels van zoodanige geſteldheden in het ligchaam, en de ligging des kinds waren, welke deels reeds aanwezig waren voor dat er eenige uitwendige aanleiding voor de verbeelding beſtond, en die anderdeels, volgens de veronderſtelling van hun, welke deze werking der moederlijke verbeeldingskracht aannemen, daardoor niet konden ontſtaan zijn. Men ziet ook ſoortgelijke bijzonderheden, zonder voorafgaande verbeelding der moeder, bij geboorten in het plantenrijk, waar geene ziel, en dus ook geene verbeeldingskracht aan derzelver vorming eenig deel kan hebben. Dergelijke verſchijnſels zijn dus niets anders, dan een gevolg eener voorafgaande wanorde in het werktuigelijk leven, en kunnen in geenen deele aan den invloed van de ziel der moeder op het kind worden toegeſchreven.

MOER- of VEENGROND beſtaat uit zamengepakte, gedesorgani-

nifeerde, doch niet tot rottende gisting overgegane, plantaardige zelfſtandigheden, die met aardharsſen doortrokken zijn, of meestal koolſtof-, azijn-, zwavel-, doch inzonderheid phosphorzuur, bevatten, en daardoor zoowel de rottende gisting van andere dierlijke en plantaardige ligchamen tegen gaan, als zij zelve die weerſtaan, en niet tot *humus*, waarvan zij alle beſtanddeelen bezitten, overgaan. Veengrond is ligt, los zamenhangend, laat het water gemakkelijk door, en maakt dus eenen uitmuntenden ondergrond uit; doch behoudt op zich zelven het water zeer lang, en is daardoor meestal vochtig en koud; hij is niet vatbaar voor den invloed van den dampkring, verbindt zich niet met gewone mestſtoffen, en is dus op zich zelve onvruchtbaar; maar wordt door ſtraatvuil en ſekreetmest tot eene ſpoedig werkende, doch niet aanhoudende, vruchtbaarheid gebragt. Zaamgepakt, digt verbonden, met aardolie en aardhars doortrokken, levert zij de turf op; doch in den tegengeſtelden ſtaat maakt zij een Moergrond.

MOERAAL. (*Muraena Helena* L.) Behoort onder de orde der visſchen zonder buikvinnen; heeft eenen gladden kop; pijpvormige neusgaten, tien ſtralen in de kieuwen-huid; de ſtaartvin met de rug- en aarsvin vereenigd, en de luchtgaten achter den kop. Deze visch wordt ruim drie voet lang, en is over het geheele ligchaam bruin- en geelachtig gemarmerd. De Moeraal is een zeer roofzieke visch, die veelvuldig in de *Middellandſche* en in de warmere zeeën der beide werelddeelen gevonden wordt: hij is zoo gulzig, dat zij elkander dikwijls den ſtaart afvreten.

MOERBEZIEBOOM. De verſchillende ſoorten van dezen bekenden boom behooren in het gematigd *Azië* te huis; doch men vindt er ook eenige in *Europa*, en wel inzonderheid die met zwarte besſen, welke uit *Perzie*, uit hoofde zijner eetbare vrucht, derwaarts is overgebragt; zijnde de witte Moerbezieboom uit *China* afkomſtig, waar zijne bladen tot voedſel voor de zijwormen gebruikt worden. In Zuidelijke landen, zoo als in *Provence* en *Italië*, wordt ook het hout van dezen laatſten boom tot allerlei vaatwerk voor vloeiſtoffen gebruikt, omdat het duurzaam in het water is. De bast dezer boomen is taai, en kan tot touw gedraaid worden; terwijl die van den Chineſchen Papier-Moerbezieboom in *China* en *Japan* tot bereiding van papier dient. De zwarte Moerbezieboom kan tot eene hoogte van omtrent 20 voet groeijen: zelfs heeft men er eenen, in den oekonomiſchen tuin te *Groningen* aan eenen muur, die 27 voet hoog is en 29 voet lengte heeft. Hij maakt eene uitgebreide kroon; ſchiet geene diepe wortelen; moet hierom wel 6 tot 8 jaar door eenen paal, die te gelijk met den boom moet worden gezet, gehouden worden, en niet zeer aan wintervorst bloot ſtaan. Deze boomſoort wordt gemakkelijk door afleggers voortgekweekt; geeft ſpoedig vrucht, wanneer men daartoe reeds vruchtdragende takken genomen heeft, en tiert het best in eenen goeden, losſen, liefst zandigen grond.

MOESEL. (De) Eene aanzienlijke rivier in *Duitschland*, welke boven *Kirmont* in het Voghesisch gebergte ontspringt; bij *Charmes* voor kleine vaartuigen, doch bij *Metz* volkomen, bevaarbaar wordt, en bij *Koblentz* in den *Rijn* stort.

MOHN, (S.) bekend door eene, door hem uitgevondene manier van glasschilderen, stierf in 1815 te *Dresden*, waar hij lange jaren zijne kunst heeft uitgeoefend. Vele moeite en kosten waren er mede gepaard, voor dat hij het geheim dezer kunst ontdekt had; doch ook toen leverde hij, van Boheemsch- en Oostenrijksch-, zuiver, sterk en vuur vast krijstalglas, drinkglazen, flesschen en bekers, met ingebrande metaal-verwen, die den schoonsten gloed en zulk eene duurzaamheid hadden, dat de schildering alleen door het glas zelf konde worden vernietigd. Hij schilderde op glas arabesken, fruit- en bloemstukken, silhouetten, portretten, landschappen, gezigten van steden, alsmede beelden, b. v. van heilige familien enz. met veel smaak, en volkomen doorschijnend, en liet het geheim aan zijne zonen na, die sedert zijnen dood deze kunst voortzetten.

MOKKA. Een distrikt en eene der voornaamste koopsteden in *Arabie* en aangrenzende landen, in het landschap *Yemen*, aan den Arabischen zeeboezem, met eene ruime voor den handel bij uitstek geschikte haven, welke niet alleen door kooplieden uit *Barbarije*, *Egypte* en *Turkije*, maar bijna door die van alle andere natien bezocht wordt. Deze stad was voorheen slechts een visschers dorp; verhief zich eerst eene eeuw geleden, door den handel, en telt tegenwoordig 18,000 inwoners. De *Europeers* brengen voornamelijk Indische waren en ijzer derwaarts, en nemen daarvoor koffij, aloë, balsem, gom enz. terug. De *Engelschen* drijven hier den voornaamsten handel, die van Bloei- tot Oogstm. het levendigst is. Men heeft er eene Engelsche, Deensche en Fransche factorij, 5 Moskeën en een paleis aan den *Dola*, en rondom de stad vindt men palm- en dadelboomen, en goed bebouwd land.

MOL, zacht, beteekent in de muzijk die toonen, welke uit derzelver grondtoonen door de kleine terz opwaarts stijgen, en moltoonen genoemd worden: ook verstaat men er door den drieklank met de kleine terz, welke zachte drieklank, somtijds ook wel *Mollacorde* geheeten wordt.

MOL. De gemeene of Europesche Mol, (*Talpa Europaea*) heeft eenen spitsen in eenen snavelachtigen snuit uitloopenden kop; voorpooten, tot wroeten geschikt, en met langer nagels dan de achterpooten voorzien; zes voortanden in de boven- en acht in de onderkaak, (een van de hoektanden is grooter dan de vier overige) en eindelijk eenen zeer korten staart. De Mol, die in de oude wereld bijna overal gevonden wordt, is een dier, dat in den volsten zin onder de aarde leeft, (*animal subterraneum*), waartoe hem zijne schop- of spavormige pooten, en het zonderlinge maaksel van zijn borstbeen, zeer te pas komen. Hij heeft in het geheel geene ooren, en zeer kleine oogen, die onder het haar verborgen liggen; hij

hij kan goed zwemmen, en bij overstroomingen zelfs tegen de boomen op klauteren. Zij slapen niet gedurende den winter; leven, behalve van insekten, wormen enz., ook van wortels van planten, en brengen vier tot vijf jongen ter wereld. Er worden ook *witte*, en in *Oost-Vriesland* somtijds *gevlakte* Mollen gevonden.

MOLDAU. (De) Eene rivier in *Boheme*, die aan de Beijersche grenzen ontspringt, en bij *Melnik* in de *Elbe* zich ontlast.

MOLDAVIE. Een groot landschap, grenzende ten Noorden aan de *Dniester* en *Podolie*, ten Zuiden aan den *Donau* en *Bulgarije*, ten Westen aan *Zevenbergen* en *Wallachije*, en ten Oosten aan *Bessarabië* en de *Zwarte zee*. Het behoort gedeeltelijk aan *Oostenrijk* en *Turkije*, en bevat op 1500 v. m. 800,000 inwoners. Offchoon een groot gedeelte van het land woest ligt, is echter de uitvoer, door de vruchtbaarheid van den grond, zeer aanmerkelijk. Men rekent, dat er jaarlijks 40,000 vette osfen, 10,000 paarden, van 2 tot 300,000 schapen, voorts honig, was, koren, hout, talk, huiden, pelterijen, gerookt vleesch, kaas, boter, tabak, wijn en zout, gedeeltelijk in groote hoeveelheid, worden uitgevoerd. De Moldavische wijnen zijn van eene uitmuntende soort. Het zout wordt gegraven, en dezelfde bergen leveren ook eenige spooren van goud op, offchoon het niet opgezocht wordt. De voornaamste rivieren zijn de *Sireth*, de *Pruth*, de *Dniester*, en, aan de Zuidoostelijke grenzen, de *Donau*, welke het land met de *Zwarte zee* vereenigt.

MOLIERE. (Jean Babtista) Een beroemd Fransch blijspeldichter, eigenlijk Poquelin geheeten, werd door zijnen vader tot de studie opgeleid; doch hij verkoos het tooneel, en begaf zich onder een gezelschap schouwspelers. Om de eer zijner bloedverwanten niet te kwetsen, nam hij den naam van Moliere aan, en verzamelde eerlang een eigen tooneelgezelschap te *Lyon*, waar hij veel opgang maakte, en zich nu ook als schrijver van tooneelstukken begon te vertoonen. Zijn eerste blijspel, *l'Etourdi*, verwierf eene algemeene goedkeuring. Naderhand betrad hij te *Parijs* het tooneel, waar men toen nog zeer veel smaak in de rampzaligste kluchtspelen had, en niet één komisch schrijver den naam, zelfs van middelmatig, verdiende. Moliere overwon alle deze hinderpalen; vormde zich het eerst naar de blijspeldichters der ouden; doch legde die eerlang, toen hij de goedkeuring van oordeelkundigen, inzonderheid van zijnen vriend en raadgever Boileau verwierf, ter zijde, en puttede zijne denkbeelden en plans alleen uit den schat van menschenkennis, welke hij verzameld had, en uit de zeden van zijnen tijd.

Ondersteund door Lodewijk XIV, die hem tot bestuurder van den tooneel-troep van het hof aanstelde, waagde hij het niet slechts, om de dwaasheden zijner eeuw, en die van zijn vaderland, in het licht te stellen; maar verkoos hij zelfs hovelingen tot oorspronkelijke voorwerpen zijner stukken. Deze stoutheid, inzonderheid zijn stuk *Tartuffe*, waarin hij de boosheid, onder het masker van vroomheid ver-

verborgen, aangreep, en het schandelijk gedrag der geestelijkheid ten toon stelde, berokkende hem vele vijanden; en het stuk zelf zoude, zonder de tusschenkomst des konings, ongetwijfeld ten vure gedoemd en hij een slagtoffer der woedende geestelijkheid geworden zijn. De achting, die MOLIERE genoot, was ongemeen. Hij arbeidde onvermoeid, en leverde, wanneer LODEWIJK XV hem slechts tijd liet, bijna altijd meesterstukken, deels in prosa, deels in verzen. Onder dezelven munten voornamelijk uit, behalve de reeds gemelde, *l'Avare*, *le Malade malgré lui*, *les precieuses ridicules*, *l'Ecole des femmes*, DANDIN, *ou le mari confondu*, en meer anderen. Eindelijk trof hem, in het 53ste jaar zijns levens, het gewone lot van alle groote tooneelspelers: hij werd het offer zijner kunst. Toen hij in zijn laatste stuk, *le Malade*, *malgré lui*, niettegenstaande eene wezenlijke en gevaarlijke ziekte, en tegen den raad van vele vrienden, ten tooneele verscheen, haalde hij zich, door de uiterste inspanning, eene bloedspuwing op den hals, die kort daarna, in Sprokkelm. 1673, zijn leven eindigde. Hij verwierf, alleen door 's konings gestreng bevel, eene eerlijke, maar stille begrafenis.

MOLLA, MALLAH. Eene geestelijke waardigheid bij de *Turken*. De *Molla* neemt in de steden en geheele distrikten de burgerlijke en lijfstraffelijke regstoefening waar, en is opperregter, in tegenoverstelling van den *Kadi*, of onderregter; doch heeft hij boven zich de *Kadileskier*, of de opperste regtsambtenaren des rijks, die tevens in den Divan zitten.

MOLLACHORDA. Een nieuw speeltuig, voor weinige jaren, door Dr. KLABOWSKY uitgevonden, waarvan het binnenste gedeelte van een bijzonder maaksel is. Het onderscheidt zich van alle tot hiertoe bekende instrumenten door zijnen naar het *Harmonicon* zwemenden toon, en werktuigelijk zamenstel. Het *Orchestrion*, b. v. heeft pijpen; de *Anemochorde* van KUNTZ, en de *Harmonichorde* van KAUFFMAN hebben snaren, als geluidgevend ligchaam; het *Uranion* van BUSELMAN heeft houten staafjes; de *Harmonica*, de *Clavi-cilinder* en de *Euphron* van CHLADNI hebben glazen staven; maar het geluid der *Mollachorda* wordt door andere middelen voortgebragt, en haar zamenstel is zoo stevig, dat zij tegen de veranderingen van de temperatuur des weders bestand is. Derzelver spel is gemakkelijk en veerkrachtig, en de ligtste aanraking genoegzaam, om de toonen er uit te halen; doch verschilt dit speeltuig geheel van dat der piano of het orgel.

MOLOCH. Een afgodsbeeld van verscheidene Oosterschche volken, waarvan MOZES in zijn 3de boek, hoofdst. 18 gewag maakt, en waaronder zij niet alleen de zon vereerden, maar aan hetwelk zij ook menschen-offers bragten. Het was een beeld van metaal, eenen mensch met eenen ossenkop vertoonende. Nadat het door middel van een sterk vuur, hetgeen in eene zich van onder bevindende opening onderhouden werd, gloeijend gestookt was, legde men de

ten

ten offer bestemde kinderen in de armen van dezen afgod, waarbij de priesters, door veel geraas makende speeltuigen, het jammerlijk geschrei derzelven verdoofden.

MOLUKKEN. Zoo noemt men de Specerij-eilanden waartoe in den ruimsten zin al de eilanden in den *Archipel* behooren, die zich van het Oosten naar het Westen, tusschen *Nieuw-Guinea* en *Celebes*, en van het Noorden naar het Zuiden, tusschen *Gilolo* en *Timor*, uitstrekt, en eene menigte bekende en onbekende eilanden bevat. Zij zijn, naar het schijnt, door aardbevingen, en vuurbrakingen, van *Nieuw-Guinea* afgescheurd geworden, en men vindt ook nog vuurbergen op sommigen derzelve, zoo als b. v. op *Ternate*, welke somtijds vele verwoestingen aanrigt. Verborgen klippen, zandbanken en ondiepten maken de zeevaart in deze eilanden-zee zeer gevaarlijk. De hitte is er in den zomer zeer groot, en in den regentijd zeer ongezond. De *Haraforas of Alforen*, een stil volk, bijna op alle Oostindische eilanden gevonden wordende, maken de oorspronkelijke bewoners uit. De Maleitsche taal is op de *Molukken* de heerschende; doch er bevinden zich ook vele bewoners, die van Chinesche, Japansche en Arabische afkomst zijn. De *Portugeezen* waren in 1511 de eerste ontdekkers dezer eilanden, en bleven in derzelver bezit tot in het begin der 17de eeuw, wanneer de *Hollanders* dezelve veroverden. De *Engelschen* namen sedert de *Molukken*, meermalen, in de jongste oorlogen weg; doch na de gebeurtenissen in 1814 werden zij aan den koning der *Nederlanden* weder terug gegeven, en thans zijn zij in de *Ambonische*, *Bandasche* en eigenlijke *Molukken*, of de drie landvoogdijen *Amboina*, *Banda* en *Ternate* onderscheiden. De grootste eilanden van dezen archipel zijn *Uram*, *Gilolo*, *Amboina*, *Timor* en *Banda*. Onder de eigenlijke *Molukken*, of de *Molukken* in eenen meer bepaalden zin, begrijpt men alleen de eilanden *Gilolo*, *Ternate* met de *Talantsche* eilanden: *Sangir*, *Sjauw*, *Tagolande*, *Bejare*, *Banka*, *Lembe*, *Tidor*, *Motir*, *Makian* en *Baschian*, waar eigenlijk de specerijboomen te huis behooren, waarbij dan nog eenige eilanden van *Nieuw-Guinea* enz. worden gevoegd. De beide eersten zijn de grootste, en nog tegenwoordig groeijen hier de beste nootmuskaat en nagelboomen. Voor het overige zijn de *Molukken* door de Natuur zeer karig bedeeld; het ontbreekt dezelve gedeeltelijk aan water, en de rijst en andere levensbehoeften moeten van het eiland *Celebes* gehaald worden; doch het eerste gebrek wordt eenigermate vergoed door de menigte kokosboomen, wier vruchten een overvloedig voedend sap opleveren.

MOM, ook *Brunswijksche Mom*, is een zwaar, van hop gebrouwen, dik bier, dat zoet van smaak is. Het werd in *Brunswijk*, ten tijde van het Hanzeatisch verbond, door eenen brouwer van gelijken naam uitgevonden, en reeds toen wijd en zijd verzonden.

MOMENT. Zoo noemt men in de weeg- en werktuigkunde het produkt der zwaarte van een ligchaam, in den afstand van het middel-

punt

punt der zwaarte. Een *weegkundig Moment* is dus het produkt eener bewegende kracht aan den hefboom, in haren afſtand van het rustpunt; het *Moment der masſa* of *traagheid* is dat eener masſa in het vierkant van derzelver afſtand van het bewegingspunt.

MOMUS. Was bij de *Grieken* en *Romeinen* de god der bedil- en ſpotzucht, en een zoon van den *Nacht;* doch volgens anderen van den *Droom.* Hij ſpaarde niemand, zelfs niet de goden. Sommigen verbeelden hem als een mager jongeling, met het gezigt van eenen Sater en de zotskap, op eenen ſtok.

MONACO. Eene Italiaanſche munt, hebbende de waarde van 45 ſtuivers Hollandsch.

MONADEN. Zoo noemde LEIBNITZ de eenvoudige zelfſtandigheden, waaruit de zamengeſtelde beſtonden; doch de leer der eerſten *Monadologie*, welke federt een gedeelte der boven-natuurkunde heeft uitgemaakt. Hij bewees het beſtaan der *Monaden* op de volgende wijze: men kan geene verdeeling der ligchamen tot in het oneindige veronderſtellen, omdat dan een eindig ligchaam uit oneindig vele deelen zoude moeten beſtaan, hetwelk niet te denken is. Men moet dus ten laatſte bij zulke deelen blijven ſtaan, die niet meer verdeeld kunnen worden, bij *Monaden*, die, naar zijn gevoelen, geene lengte, breedte, noch hoogte hebben, voor geene ontbinding vatbaar zijn, niet uit zamengeſtelde dingen ontſtaan, noch door het van één ſcheiden der deelen kunnen vernietigd worden. Zij moesten dus, zouden zij aanwezen ontvangen, uit niets ontſtaan, en konden alleen door vernietiging weggenomen worden. Daar nu LEIBNITZ aan de *Monaden* alle deze eigenſchappen ontzegde, zoo bleef er niets anders over, dan het denkbeeld, dat zij krachten, en wel verbeeldingskrachten waren. Ondertusſchen moesten zij nog door zekere andere eigenſchappen van elkander onderſcheiden zijn, omdat in de Natuur geene twee, volkomen aan elkander, gelijke dingen gevonden worden, en er ook anders geen middel voor handen is, waardoor men in de dingen eenige verandering zoude kunnen waarnemen; terwijl datgene, wat in een ligchaam voorvalt, zijnen grond in deszelfs eenvoudige deelen moest hebben. WOLF nam naderhand dit onderſcheid aan en bepaalde 4 ſoorten van eenvoudige dingen: de elementen of grondſtoffen der zigtbare wereld, de zielen der dieren, die der menſchen, en God. De eerſten ſtellen zich in de wereld duister voor, zonder dat bij deze voorſtelling iets bijzonders kan onderſcheiden worden. Deze bezitten den minſten trap van volkomenheid; zijn zich zelven geheel onbewust, en hebben geene gewaarwordingen noch andere denkbeelden. De tweede ſoort beſtaat uit zulke eenvoudige dingen, die zich de wereld wel klaarder, doch onduidelijk voorſtellen, zoo als, volgens LEIBNITZ, de zielen der dieren. De derde ſoort zijn zoodanige, die van de wereld een klaar en duidelijk denkbeeld hebben, gelijk de zielen der menſchen; terwijl WOLF van de vierde ſoort zegt: „ wanneer nu de toeſtand der geheele wereld

reld op eenmaal, duidelijk, wordt voorgefteld, zoo wel ten aanzien van ruimte als tijd, dan heeft de geest den hoogstmogelijken trap van volkomenheid bereikt, en is derhalve ook *de allervolmaaktfte geest.*"

Veel is over dit ftelfel getwist geworden. Men behield wel het bewijs van LEIBNITZ voor het wezenlijk beftaan der *Monaden;* maar betwistte inzonderheid derzelver eigenfchappen, en niet minder hare beweging, verandering en onderlinge werking op elkander. Wanneer enkelvoudige zelfftandigheden (dus redeneerde men) geene uitgebreidheid, grootte, gedaante enz. bezitten, dan zijn zij voor ons niets — flechts *mathemathifche punten:* en hoe kunnen zoodanige grondftoffen door zamenvoeging ligchamen vormen, die grootheid en uitgebreidheid hebben? Men heeft deze en meer zwarigheden op velerlei wijze trachten weg te ruimen, tot dat KANT het gefchil befliste, door de aandacht op de *Amphibolie* (het twijfelachtige) der *reflexions-* (terugkerende) denkbeelden te bepalen; wordende dit twijfelachtige over het algemeen veroorzaakt door de verwisfeling van het *empirisch* met het *transcendentale* gebruik van het verftand. De *Monaden* van LEIBNITZ ontftonden daardoor, dat hij het *inwendige* der ligchamen opfpoorde, en toen hij dit in de enkelvoudige zelfftandigheden, als de grondflag van al wat binnen in ons is, meende gevonden te hebben, zich dit inwendige alleen met betrekking tot het verftand voorftelde. Dit inwendige konde nu niet in plaats, gedaante, aanraking of beweging beftaan, omdat dit uitwendige voorwerpen zijn; derhalve bleef aan deze zelfftandigheden alleen het voorftellings-vermogen over, waardoor zij flechts in zich zelven werkzaam zijn, en de grondftof van het heelal moesten uitmaken. Deze enkelvoudige wezens waren bloote verftandelijke voorwerpen; de zamengeftelde, de ftof daarentegen, flechts verfchijnfels. LEIBNITZ dwaalde, door dien hij het enkel verftandelijke, het alleen tot het zuiver verftand behoorende, als verfchijnfel behandelde; wordende het verftandelijke niet door een zinnelijk, maar door een geestelijk aanfchouwings-vermogen gekend, zonder welk laatfte wij van dergelijke voorwerpen niets weten kunnen.

MONGE (GASP.) was de zoon van eenen herbergier in *Beaune*, die reeds, toen de Franfche omwenteling voorviel, in het wetenfchappelijk vak veel verrigt had. Hij was een bijzonder vriend van CONDORCET, door wien hij ook in 1792 bij de hoofden der republikeinfche partij bekend werd. Na den 10den van Oogstm. van dat jaar werd hij op eenmaal in den gewigtigen post van het ministerie van het zeewezen geplaatst, en zelfs aan hem, bij de afwezigheid van den oorlogs-minister SERVANS, deszelfs portefeuille toevertrouwd. Na het ongelukkig uiteinde van LODEWIJK XVI onttrok hij zich van tijd tot tijd aan zijne ftaatkundige bezigheden, om zich wederom met zooveel te meer ijver op de wetenfchappen te kunnen toeleggen: inzonderheid befteedde hij zijnen tijd tot de fpoedige vervaardiging van allerlei foorten van verdedigingsmiddelen, waardoor

hij alleen de guillottine ontging. Ook werd in dezen tijd, voornamelijk, de *Normal-* en vervolgens de uitmuntende *Polytechnische-* school door hem tot stand gebragt. In den eersten Italiaanschen veldtogt van BUONAPARTE was hij, als lid der commissie, belast, om de kunststukken te bepalen, welke uit *Italië* naar het nationaal muzeum te *Parijs* moesten vervoerd worden; woonde den veldtogt in *Egypte* bij; was hier een der ijverigste en werkzaamste leden van het Egyptisch instituut, en behoorde naderhand onder diegenen, welke BUONAPARTE op zijne terugreis naar *Frankrijk* vergezelden. Deze schonk hem sedert zijn vertrouwen, en overlaadde hem met eerbewijzen. Na de herstelling der BOURBONS werd hij derhalve buiten alle openbare bedieningen gesloten, en zelfs uit het Nationaal instituut, waarvan hij sedert 1795 lid was, verwijderd, en stierf hierop in 1818. Men heeft van hem een groot aantal geschriften, waarvan wij hier alleen opnoemen zijn *Traité élémentaire de Statique* 1788 — 1799; *Description de l'art de fabriquer le Canon*, 1794; *Géométrie descriptive*, 1812 en *Essai histor. sur les services et les traveaux scientifiques*, welke laatste door zijnen uitmuntenden leerling DUPIN werd uitgegeven, en zeer lezenswaardig is.

MONGOLEN. Dit merkwaardige volk bewoonde oudtijds de Zuid-Oostelijke Aziatische woestijnen, aan de grenzen van het tegenwoordig *Siberie*, van waar het zich over een groot gedeelte van het Noordelijk en Zuidelijk halfrond heeft uitgebreid, en door zijne veroveringen heeft gekenmerkt. De oude geschiedenis der *Mongolen* is deels onbekend, deels fabelachtig. Zij waren in verscheidene horden verdeeld, en werden sedert 1206 onder hunnen heerchzuchtigen DSCHINGES-CHAN, die alle landen tot aan den *Dnieper* afstroopte, de schrik der halve wereld; terwijl het zijnen opvolgeren gelukte, het Grieksche keizerrijk, *Hongarije*, *Polen*, ja zelfs *Moravie* en *Boheme*, te overmeesteren en uit te plunderen. Dan, de *Mongolen* konden zich in hunne gemaakte veroveringen niet staande houden, en verloren dezelve weldra geheel en al, tot dat eindelijk TAMERLAN (eigenlijk TIMURLENKI), in 1369 en volgende jaren, een groot gedeelte daarvan, onder nooit gehoorde wreedheden en bloedige tooneelen, weder aan zijnen scepter onderwierp. Niet lang echter genoot hij de vruchten van deze zegepraal, die eerlang het eigendom der *Turken*, alsmede van eenige Mongoolsche legerhoofden, of van de overwonnenen werden. Het groote rijk naderde reeds zijnen ondergang, toen in 1526 een Chan, of gebieder van hetzelve, BABER genoemd, zich niet langer in het overschot zijner heerschappij veilig achtende, uit wanhoop eenen krijgstogt naar *Indië* ondernam. Hij sloeg de *Patanen*, die hier sedert 3 eeuwen eenen magtigen staat uitmaakten; veroverde verscheidene landschappen, en werd de stichter van den staat der Groot-Mogols in *Hindostan*, en van hem stammen deze vorsten in eene regte linie af. Zijne opvolgers breidden het rijk uit van het Westen tot aan *Perzië*, ten Noorden

den tot aan *Bucharije* en *Tibet*, ten Oosten tot aan het Oostelijk schier-eiland van *Oost-Indië*, zelfs tot over den *Ganges*, en ten Zuiden tot aan den *Oceaan*; doch bleven hier, inzonderheid in het Zuidelijk gedeelte, nog verscheidene landen over, die zich niet aan hun gebied hadden willen onderwerpen. Het rijk bestond in het eigenlijk *Hindostan*, *Bengale* en *Decan*, en werd van 1556 — 1605 door AKBAR *den Grooten* aanmerkelijk uitgebreid, die aan hetzelve eene, over het geheel genomen, goede staatsinrigting gaf; doch welke aan de *Nabobs*, *Subahs* en *Rajahs* te veel magt in handen gaf. De rijkdommen des lands waren onmetelijk: men vond er goud, zilver en allerlei edelgesteenten, inzonderheid diamanten; voorts rijst, zijde, katoen, thee, specerijen, opium, en andere voortbrengsels in overvloed, zoodat de *Europeërs*, met name de *Portugezen*, *Hollanders*, *Engelschen*, *Franschen* en *Deenen* derwaarts eenen zeer sterken handel dreven.

Ondertusschen was het gevolg van dezen rijkdom, dat de *Mongolen* weldra verwijfd werden, en, offschoon zij een leger van 900,000 man, de besten uit het Oosten, konden op de been brengen, in het midden der vorige eeuw, langzamerhand, tot hunnen ondergang neigden, waartoe de veroveringszucht der buitenlanders, inzonderheid der *Engelschen*, benevens de uitputting der staatskrachten, door aanhoudende oorlogen en gedurige opstanden der stadhouders veroorzaakt, krachtdadig medewerkten. De *Maratten*, eene voorheen niet bekende natie, namen, omtrent het midden der 17de eeuw, de beste provinciën des rijks weg. De Perzische veroveraar THAMAS KULI-CHAN viel in 1739 in *Hindostan*; de naburige *Cheiks* veroverden het Westelijke, de *Patanen*, of *Afghanen*, *Rohillas* en *Dschatten* het Noordelijk gedeelte van *Hindostan*; terwijl de Engelsche de Oost Indische Maatschappij *Bengale*, *Benaras*, *Bahar* en andere gedeelten aan zich onderwierp; zoodat den Groot-Mogol, op het einde van 1785, niets dan de hoofdstad *Delhi*, en een kleine omtrek lands van 2 mijlen overbleef, en hij zelf voor de magt van zijnen eersten vizier, of staatsdienaar, moest bukken. Eindelijk overvielen de *Maratten* den laatsten Groot-Mogol, SCHACH ALUM; dwongen hem, om zijne geheele heerschappij aan hun af te staan, en namen bezit van *Delhi*, de hoofdplaats des Mongoolschen rijks, hetwelk zich langer dan twee en eene halve eeuw had staande gehouden.

MONNIER. (PIERRE CHARLES LE) Een beroemd sterrenkundige, die reeds in zijn 16de jaar waarnemingen omtrent *Saturnus* deed, en, toen hij 20 oud was, aan de Parijsche akademie van wetenschappen zijne *Nouvelle figure de la Lune*, *avec la description de ses taches*, overhandigde, waarop hij door dezelve tot haar medelid benoemd werd. In 1735 vergezelde hij MAUPERTUIS op zijne reis naar *Lapland*; nam den 25 van Hooim. 1748 met MACCLESFIELD in *Schotland* de ringvormige zonsverduistering waar, en mat aldaar het eerst de middellijn der maan op de zonneschijf zelve. In 1750 trok hij, op last van LODEWIJK XV, eenen meridiaan door het lustslot

Bellevue, waarvoor hij zich ſterrenkundige werktuigen aanſchafte. LE MONNIER was de leermeester van LALANDE, met wien hij echter ten laatſte in onmin leefde; doch ſprak deze altijd van hem met vele achting. Voor het overige was hij driftig en eigenzinnig van aard, hetwelk zoo ver ging, dat hij verſcheidene belangrijke handſchriften, die men eerst na zijnen dood gevonden heeft, in weerwil van de dringendſte aanzoeken, bij zijn leven niet alleen weigerde in het licht te geven; maar zelfs dreigde, om ze te verbranden. Hij was onvermoeid werkzaam, en leefde geheel voor zijne wetenſchap, welke aan hem belangrijke vorderingen te danken heeft. Hij was de eerſte, die de verſcheidenheid van ſtraalbreking in den zomer en winter bepaalde; de zonnetafels en de ſterrenlijst verbeterde, en de neiging der *Ecliptica*, benevens de poolshoogte van *Parijs*, vastſtelde. Hij voerde het Engelsch werktuig van GRAHAM in *Frankrijk* in, ter waarneming van den doorgang, en bewees de ongelijkheden van *Saturnus*, door de aantrekking van JUPITER veroorzaakt. Ook voor de zeevaart, en andere met de ſterrenkunde in verband ſtaande wetenſchappen, heeft hij nuttige ontdekkingen gedaan, en zeer belangrijke werken geſchreven. Hij ſtierf in het jaar 1799.

MONNIKENDAM. Eene ſtad in *Noord-Holland*, de hoofdſtad van *Waterland*, beſtaande uit ruim 2,150 zielen. Het beſtaan der inwoners is zeer gemengd, met uitzondering van den burgerſtand, welke grootendeels hetzelve vinden in ſcheepstimmerwerven, landbouw, en voornamelijk in een' haring afſlag en bokkingdroogerijen. Ook heeft men nog in deze ſtad eene zeepziederij en eene lijnbaan. Na de laatſte omwenteling, hebben zich eenige inwoners toegelegd op de buitenlandſche ſcheepvaart, zoo dat tegenwoordig jaarlijks uit de haven, het *Monnikerdammergat* genoemd, na genoeg 20 ſchepen met kaas en andere ſtukgoederen, tot groot vertier en voordeel der ingezetenen, naar buitenlandsch verzonden worden. Des woensdags is er eene vrij aanzienlijke kaasmarkt.

In 1499 en 1514 brandde de ſtad bijna geheel af, waardoor vele oude oorkonden zijn verloren geraakt, en in 1573 hadden deszelfs ingezetenen veel deel aan de luisterrijke overwinning ter zee, door de *Noord-Hollanders* op de *Spanjaarden* behaald, waarbij de graaf van BOSSU werd gevangen genomen; terwijl op het ſtadhuis, de orde van het guldenvlies, welke die vlootvoogd droeg, bewaard wordt.

Deze ſtad heeft in haar midden gehad en voortgebragt onderſcheidene groote mannen, als onder anderen, CORNELIS DIRKZOON, admiraal van *Noord-Holland*; Mr. JOHAN BUIJES, een der vermaardſte en verſtandigſte raadsheeren in de 16de eeuw; RUDOLPHUS DE MONACHODOMO, een van de geleerdſte mannen in het Hebreeuwsch, Grieksch en Latijn, en de vermaarde ſtichter van de maatſchappij, *tot Nut van het Algemeen*, JAN NIEUWENHUIZEN, leeraar der Doopsgezinde gemeente, wiens gedenkteeken, van wege die maatſchappij opgerigt, zich in de kerk der Gereformeerde gemeente dezer ſtad bevindt, die over het geheel wel gebouwd is, en een zeer goed ſtadhuis heeft. MO-

MONOCHORDE. Een fpeeltuig met ééne fnaar (waarvan het ook zijnen naam ontleent) hetwelk van binnen hol, $1\frac{1}{2}$ el lang en $\frac{1}{4}$ el breed is, en waarop door middel van den cirkel en eenen bewegelijken kam de hoogte of laagte van den toon, naar gelang van de af- en toenemende lengte, gevonden en gemeten kan worden. Deze fnaar noemden de ouden de *Canon.* Men pleeg ook zulk eene *Monochorde* met 3 of 4 fnaren te befpannen, ten einde, naar eene naauwkeurig afgemetene lengte van iedere fnaar, den grondtoon met deszelfs volle harmonie aan te geven; gelijk men ook dit fpeeltuig ter bevordering van eenen beteren klank van een' klankbodem, en van klavieren tot het aanflaan, voorziet. Het gebruik dezes fpeeltuigs, waarvan de uitvinding aan PYTHAGORAS wordt toegefchreven, bepaalt zich inzonderheid tot het regelen der intervallen, welker afftand, of tusfchenruimte, minder dan een' halven toon bedraagt; alhoewel de verdeeling der fnaren, door het verfchuiven van den bovengenoemden kam veroorzaakt, en de daaruit voortvloeijende berekening, meer voor de opklaring van het verftand dient, dan zij wel, door haren merkelijken afftand, van laagte en hoogte, voor het gehoor voelbaar fchijnt. Voor het overige voert ook de zoogenoemde *Trompette marine* den naam van *Monochorde.*

MONOCHROMEN, *Monochromatifche beelden*, zijn eenkleurige fchilderftukken. Zij zijn de oudfte en eenvoudigfte foort van fchilderen, waarbij men zich in het eerst inzonderheid van de roode kleur bediende. Zoo vinden wij nog Monochromen op de oudfte vazen, die rood op eenen zwarten grond of omgekeerd zijn. Wanneer bij deze beide kleuren nog andere, voornamelijk wit en groen, kwamen, noemde men deze fchilderftukken *Polychromen*, of veelkleurige.

MONODRAMA. (Zie: MELODRAMA.)

MONOGRAM, naamtrek, handteekening, naamcijffer, is in den eigenlijken diplomatifchen zin eene figuur, waarin alle, of ook flechts enkelde, letters van een of meerdere woorden, den naam, titel enz. aanduidende, in onderfcheidene orde, worden uitgedrukt. Men bediende er zich van op munten, vaandels, muren, tapijten, zegels en oorkonden, waarvan het gebruik op munten het oudfte, en dat bij oorkonden van jongere dagteekening is. Het eerfte, tot dus verre bekend, Monogram, in oorkonden, is van den Ostrogotifchen koning THEODORIK, (493 — 526); doch derzelver beftendig gebruik werd door het voorbeeld van KAREL *den Grooten*, die er zich fteeds van bediende, en er eene fchoonere gedaante aan gaf, ingevoerd, en hield in het voormalig groote *Frankrijk* gedurende eenige eeuwen ftand, tot dat het eindelijk in de 12de eeuw in onbruik geraakte. Het langst duurde dit gebruik in *Duitschland*, waar het niet voor 1495 op den rijksdag te *Worms* werd afgefchaft. De leer der Monogrammen, van deze foort is, voor de verklaring en beoordeeling van gedenkftukken en oorkonden der middel-eeuwen, van groot belang, en maakt daarom een bijzonder gedeelte der Diplomatie uit. In later

tijd heeft men het woord *Monogram* ook van alle en enkelde naamcijfers, trekken en andere teekens gebezigd, waarmede kunstenaars, inzonderheid fchilders en plaatfnijders, hunne ftukken kenmerkten.

MONOPOLIE. Alleenhandel; het regt of de bevoegdheid, door den ftaat aan iemand verleend, om den eenen of anderen handel, bij uitfluiting, en alleen te mogen drijven. Soortgelijke Monopolien werden voorheen, zoowel in handel-bedrijven als ten aanzien van fabrijken, menigvuldiger dan tegenwoordig verleend, en kunnen flechts voor *bepaalde* tijden, of voor *altoos* werken. Het eerfte kan men eenigermate verdeedigen, door dien eene Monopolie van ettelijke jaren, tot het openen van eenen nieuwen, voorheen onbekenden, handelweg, zeer heilzaam zijn kan, zoo als ook nieuw aan te leggen fabrijken, of nieuwe belangrijke uitvindingen, door foortgelijke Monopolien het gemakkelijkst kunnen aan den gang gebragt worden; doch moet de regering van haren kant, in het verleenen derzelve, de grootfte omzigtigheid in acht nemen. De laatstgenoemde Monopolien, of die voor altoos verleend worden, zijn ten hoogfte onregtvaardig, niet alleen omtrent andere handeldrijvenden of fabrijkeurs, maar ook ten aanzien van alle overige ftaatsburgers, en zijn zeer fchadelijk voor den nationalen rijkdom eens lands.

MONOTHEISMUS. Het geloof aan, en de vereering van eenen eenigen God, in tegenoverftelling van het *Polytheismus*, of de leer van het Veelgodendom.

MONOTONIE. Onder dit woord, uit het Grieksch ontleend, verftaat men eigenlijk de eenvormigheid van toon in den mondelijken voordragt, of het gebrek in het regelen der ftem, welke naar de verfcheidenheid der voorwerpen en aandoeningen verfchillend zijn moet. Dit gebrek vindt men bij bijzondere perfonen, zoowel als bij geheele volken, en is gewoonlijk het gevolg van de onbuigzaamheid van het werktuig der fpraak, of van mangel aan levendigheid van gevoel. In eenen anderen, hiervan ontleenden, zin, verftaat men door Monotonie, in de fraaije kunsten en wetenfchappen, eene zekere eenvormigheid in de manier, welke zich in de behandeling der voorwerpen openbaart; en ook in dezen zin heeft men zoo wel geheele natien, als afzonderlijke kunstenaars en fchrijvers, van Monotonie befchuldigd.

MONRADJA D'OHSSON, te *Konftantinopel* geboren, trad reeds vroeg in den dienst van het Zweedfche gezantfchap bij de *Ottomannifche Porte*, en klom eindelijk, door zijne talenten, tot de waardigheid van gevolmagtigd minister en buitengewoon gezant op. Zijne kennis van de Arabifche en Turkfche taal ftelde hem in ftaat, om uit de eerfte bronnen te kunnen putten. Hij befloot eerst tot het fchrijven eener gefchiedenis van SELIM II; doch veranderde eerlang van plan, en bepaalde zich tot het vervaardigen van een algemeen tafereel van het Ottomannifche rijk, waartoe het hem, niet zonder aanmerkelijke hindernisfen, eindelijk gelukte, en ten aanzien der

zeden en gebruiken, het inwendige van het ferail, de moskeën en het huisfelijk leven der *Turken* de zekerfte berigten bijeen te zamelen. Hij ging hierop in 1784 naar *Parijs*, en liet in 1788 en 1789 de beide deelen van zijn *Tableau général de l'empire Ottoman* drukken. Dit werk beantwoordde volkomen aan de verwachting, en kenmerkt zich door eene zeldzame tijpographifche pracht en fchoonheid van platen, welke hij zelf bekostigde. Bij de omwenteling in *Frankrijk* begaf D'OHSSON zich naar *Konftantinopel*, alwaar hij bij SELIM III, die een hoogfchatter der geleerdheid was, een zoo gunftig onthaal genoot, dat die vorst last gaf, om hem, door eene gewillige mededeeling der hem noodige bouwftoffen, ter voortzetting van zijnen arbeid, op alle mogelijke wijze te onderfteunen. Na een langdurig verblijf in genoemde ftad keerde hij naar *Parijs* terug, waar hij van zijn aanzienlijk vermogen naauwelijks eenige fporen meer vond; zelfs had men de magazijnen, waar hij de afdrukken van zijn werk, benevens de platen, teekeningen enz. in bewaring gelegd had, open gebroken en geplunderd. D'OHSSON ftoorde zich echter in geenen deele aan dit verlies, maar ontwierp veeleer een nog uitgebreider plan, hetgeen een gefchiedkundig tafereel van het geheele Oosten omvatte. De uitvoering van hetzelve hield hem nu geheel en al bezig, en reeds had hij, in 1804, 2 deelen van zijn *Tableau historique de l'Orient* in het licht gegeven, toen eene vredebreuk met *Zweden* hem op nieuw voorftaking van zijnen arbeid deed vrezen. Hij verzocht derhalve van de regering, om zich naar het land te mogen begeven; en hier zette hij gedurende 3 jaar zijn werk voort, ten einde het doel van eenen 45 jarigen arbeid te bereiken. Het gevolg hier van was, dat hij een werk leverde, hetgeen, in 3 op zich zelve ftaande afdeelingen, eene volledige befchrijving van het Ottomannifche rijk bevat. Dezelve voeren de afzonderlijke titels: *Tableau historique de l'Orient*, behelzende eene gefchiedenis van alle volken onder Ottomannisch gebied; *Tableau général de l'empire Ottoman*, handelende over de wetgeving, godsdienst, zeden enz. en eindelijk *l'Histoire de la Maifon Ottomane*, loopende van OSMAN I tot 1758. Het geheel was bijna voltooid, toen D'OHSSON in 1807 ftierf.

MONRO. (ALEXANDER) Een der beroemdfte ontleedkundigen, uit eene oude Noord-Schotlandfche familie afkomftig. Hij werd in 1697 te *Londen* geboren; hoorde te *Edinburg* de ontleedkundige lesfen van CHEFELD; ging vervolgens naar *Parijs*, en in 1718 naar *Leijden*, alwaar hij onder den beroemden BOERHAVE zijne ftudien voortzettede. Bij zijne terugkomst te *Edinburg*, werd hij eerst tot leeraar in de ontleedkunde bij het genootfchap van wondheelers, en vervolgens in 1721 tot Hoogleeraar, in dat vak bij de Hooge fchool aldaar aangefteld, en verhief door zijnen bevattelijken voordragt, zoowel als door zijne voortreffelijke werken, de beoefening der ontleedkunde tot den grondflag van alle geneeskundige kennis. Van zijne, voor de ftuderende jeugd gefchik-

fchikte, *Osteologie, or Treatife of the Anatomy of the bones*, in 1726 uitgegeven, verfchenen, gedurende zijn leven, acht uitgaven. Hij werd opziener van het nieuw opgerigt, openlijk hospitaal, en fecretaris van een letterkundig genootfchap van geneesheeren, aan welks bekendmakingen (*Medicinal Esfais and Obfervations, by a fociety at Edinburg* 1732 enz. 6 *vol.*), gelijk ook aan de *Esfays Phyfical and literary*, van een meer uitgebreid genootfchap, waarvan hij tweede voorzitter was, een groot aandeel had. MONRO, die een bijzonder talent voor de beoefenende ontleed- en heelkunde bezat, deed, na 40 jaar zijn Hoogleeraarambt te hebben waargenomen, in 1759 van hetzelve afftand ten behoeve van zijnen zoon ALEXANDER, en hield federt alleen nog clinifche voorlezingen. Zijn laatfte werk was een *Account of the fucces of inoculation in Scotland.* Hij was lid van vele in- en uitlandfche geleerde genootfchappen, beftuurder van de bank van *Schotland*, en vrederegter; in de waarneming zijner beroepsbezigheden ten uiterfte naauw gezet, en in alle zijne bijzondere betrekkingen een voorbeeld voor anderen. Hij ftierf in 1767, waarna zijn zoon, die naar hem zijnen naam droeg, zijne fchriften bijeen verzamelde, en te *Edinburg* in 1781 uitgaf.

MONS. (Zie: BERGEN.)

MONSEIGNEUR. Deze titel, zonder eenige bijvoeging, is die van den *Dauphin*, of kroonprins van *Frankrijk.*

MONSIEUR. Zoo noemt men, wanneer er niets wordt bijgevoegd, den tweeden koninklijken prins van *Frankrijk*, of den oudften, of eenigften, broeder des konings.

MONSTRANS. Bij de Roomsch-Katholijken het kastje van goud, zilver of ander metaal, ook wel met edele gefteenten omzet, waarin de gewijde hostie bewaard wordt.

MONTBLANC. Deze berg, de hoogfte van alle Europifche bergen, ligt in *Savoije*, ten Zuidoosten van *Chamouni*, en verheft zich 14,793 voet boven de oppervlakte der *Middellandfche zee.* Sedert 1760, toen SAUSSURE eenen prijs uitloofde voor den genen, die eenen weg over den *Montblanc* uitvond, nam men daartoe verfcheidene vergeeffche proeven, en het was eerst in 1786, dat dit aan Dr. PACARD en JAQUES BOLMA gelukte. SAUSSURE beklom in het volgende jaar in perfoon dezen berg, en deed verfcheidene waarnemingen; terwijl hij naderhand, in weerwil der bijna onoverkomelijke zwarigheden, door anderen gevolgd werd. De hoogfte top van den *Montblanc* is een fmalle rug, van omtrent 6 voet breed, aan de Noordzijde fteil, doch minder aan de Zuidzijde, en wordt in *Savoije*, *Pas de Dromadaire* genoemd.

MONTENEGRIJNEN. Zoo heeten de bewoners van den berg *Monte-Negro*, welke de grensfcheiding tusfchen *Dalmatie* en *Albanie* uitmaakt; zich van *Antivari* langs de kust tot aan *Bosnie* uitftrekt, en in de taal des lands *Tfchernagora* genoemd wordt. De *Montenegrijnen* tellen tusfchen de 30 en 40,000 gewapende manfchappen;

pen; fpreken de Slavonifche taal, en belijden den Griekfchen godsdienst. Hun Patriarch ftaat bij hen, en zelfs bij de Rusfifche kerk, in groot aanzien. Voor het overige zijn zij zeer woest en roofziek; brengen den *Turken*, door hunne gedurige invallen, vele fchade toe, en zijn ook nooit, uit hoofde van de fterkte van hun land, geheel bedwongen geworden. Ondertusfchen ftaan zij tegenwoordig deels onder Oostenrijkfche, deels onder Turkfche heerfchappij.

MONTESQUIEU. (CHARLES DE SECONDAT, *Baron de la Brède et de*) werd in 1689 op het flot *Brede* bij *Bourdeaux* geboren. Zijn wijsgeerige geest ontwikkelde zich zeer vroeg, en reeds met zijn 20fte jaar verzamelde hij de bouwftoffen voor zijnen *Esprit des loix*. Een oom, die voorzitter van het parlement van *Bourdeaux* was, liet den jongeling zijn ambt en vermogen na. In 1721 kwam hij het eerst openlijk als fchrijver te voorfchijn met zijne *Lettres perfannes*, waaruit men zich reeds eenen uitmuntenden fchrijver mogt voorfpellen, en waarin hij het levendigste en waarachtigfte fchilderij der Franfche zeden ophangt. Deze brieven baanden hem den weg tot de Franfche akademie, offchoon deze daarin weinig gefpaard werd. Zijn oogmerk, om in zijn' *Esprit des loix* de zeden der natien te fchetfen, bewoog hem tot eene reis door *Duitschland*, *Hongarije*, *Italië*, *Zwitferland*, *Holland* en *Engeland*, in welk laatstgenoemde rijk hij twee jaar vertoefde. Na zijne terugkomst in zijn vaderland legde hij de laatfte hand aan zijn werk: *Sur la caufe de la grandeur et la décadence des Romains*, waarin een mannelijke geest doorftraalt; doch die zich nog duidelijker vertoont in zijnen *Esprit des loix*, die in 1748 in het licht verfcheen. Men kan dit laatfte werk het *Wetboek van het regt der volken*, en deszelfs fchrijver den *Wetgever van het menfchelijk geflacht* noemen, en men ontwaart, dat het uit een vrij, het menschdom minnend hart gevloeid is. Schoon niemand over de Natuur, de zeden en gebruiken, de luchtsgefteldheid, den omvang, de magt en het eigendommelijk karakter der ftaten, over de goede en kwade wetten, over de uitwerkfels van belooningen en ftraffen, over den godsdienst, de opvoeding en den handel zoo diep heeft nagedacht, als MONTESQUIEU, mangelde het hem echter niet aan geftrenge beoordeelaars, waarvan hij eenen derzelven, den abt BONNAIRE, met zijne *Défenfe de l'Esprit des loix* beantwoordde. Het heimelijk verdriet over zoo vele tegenkanting, en nog meer de leefwijze, waartoe zijn ftandpunt hem verpligtte, ondermijnden van langzamerhand zijne gezondheid, en voerden hem, door eene bijkomende borstziekte, eindelijk in 1755, in den ouderdom van 66 jaar, ten grave. Zijn dood verwekte eene algemeene deelneming; want hij werd niet alleen uithoofde van zijn genie vereerd, maar ook wegens zijne perfoonlijke hoedanigheden bemind. Alhoewel hij uit eigen aard zeer fpaarzaam was, wist hij echter ook grootmoedig te handelen. Het weldadig bedrijf, dat hij te *Marfeille* aan eenen jongen fchipper uitoefende, wiens vader in

de handen der zeerovers gevallen was, verſtrekt hiervan ten onwraakbaren bewijze. Hij gaf hem niet alleen zijne beurs, maar wees hem heimelijk eene goede ſom aan, om zijnen ongelukkigen vader vrij te koopen; welk geval tot het tooneelſtuk: *le Bienfait anonyme*, heeft aanleiding gegeven. Men heeft na zijnen dood te *Londen*, in 1759 in 3 quartijnen, eene verzameling zijner werken uitgegeven; doch de beste uitgaven zijn die, welke in 1799 te *Bazel* in 8 deelen, en in 1796 te *Parijs* in 5 deelen verſchenen zijn.

MONTE VIDEO. Eene bevestigde ſtad in *Zuid-Amerika*, aan de rivier *la Plata*, in de provincie *Buenos-Aires*, welke een gedeelte van het Spaanſche onder-koningrijk *Rio de la Plata* uitmaakt. Zij heeft eene citadel, eene voortreffelijke haven, en bevat 16,000 inwoners, die in eenen levendigen handel, in de voortbrengſels des lands, inzonderheid in talk, visch, koren, en runderhuiden, hun beſtaan vinden, alzoo de menigvuldige ſchepen, welke uit deze haven uitloopen, zich hier van leeftogt voorzien, en meestal runderhuiden, dikwijls tot 20,000 ſtuks, voor *Europa* mede nemen. In 1816 namen de *Portugeezen* deze plaats in bezit, en handhaafden zich ſedert, offchoon met tegenkanting der Spaanſche regering, in hetzelve.

MONTFAUCON. (BERNARD DE) Een beroemd Fransch oudheidkundige, omtrent de helft der 17de eeuw te *Languedoc* geboren. Hij wijdde zich in zijne jeugd aan den krijgsdienst; doch begaf zich in 1675, na den dood zijner ouders, in de orde der Benediktijnen van *St. Maur*, in welke hij, zoo wel als in geheel *Europa*, eerlang door zijne talenten eenen roemrijken naam verwierf. Hij beoefende met gelijken ijver de wijsbegeerte, godgeleerdheid, gewijde en ongewijde geſchiedenis, oude en nieuwe letterkunde, de doode en levende talen. In 1698 deed hij eene geleerde reis naar *Italië*, om de oudheden aldaar te bezigtigen, en de oude handſchriften te onderzoeken; doch hield zich het langst in *Rome* op. In 1701, te *Parijs* terug gekeerd, gaf hij aldaar zijn *Diarium Italicum* in het licht, waarin hij eene naauwkeurige beſchrijving van verſcheidene oude gedenkſtukken, en berigten van vele, tot dien tijd, onbekende Griekſche en Latijnſche handſchriften levert. Hij hield zich, tot aan zijnen dood, met geleerden arbeid op, en er zijn weinige, die hem in dit opzigt in vlijt evenaren. Van het getal zijner werken, in folio alleen 44 bedragende, noemen wij ſlechts de volgende: *Analecta graeca*, gemeenſchappelijk met PRUGET en LOPIN; *Palaeographia graeca*, een uitmuntend werk; eene uitgave van JOH. CHRYSOSTOMUS en den heiligen ANASTASIUS, en eindelijk *l'Antiquité expliquée et représentée en figures*, *Paris* 1719. Dit werk, (Latijn en Fransch) hetwelk met de aanhangſels 15 deelen in folio beſlaat, en omtrent 1200 kopere platen bevat, waarop tusſchen de 30 en 40,000 figuren zijn afgebeeld, draagt wel kenmerken van de overhaasting, waarmede het verzameld is; doch behelst, nogtans, eene menigte van zaken, die men elders te vergeefs zou zoeken, en wordt nog zeer dik-

dikwijls door de geleerden aangehaald. Men heeft er een uittrekfel van in het Hoogduitsch van SCHATZ en SEMLER. *Neur.* 1797, door ROTH in 1807 omgearbeid. MONTFAUCON heeft te veel gefchreven, om altijd de behoorlijke zuiverheid en fierlijkheid aan zijnen ftijl te kunnen bijzetten. Hij ftierf in de abtdij *St. Germain des Prés* te *Parijs* in 1741.

MONTFOORT. Eene kleine, vervallen ftad in de provincie *Utrecht*, aan den kleinen *IJsfel*, met ruim 1800 inwoners, die gedeeltelijk van den landbouw, en gedeeltelijk van de lijnbanen beftaan. De vermaarde LAMBERTUS HORTENSIUS, en de beroemde kunstfchilder BLOKLAND zagen hier het eerfte daglicht.

MONTGOLFIER. (JACQUES ETIENNE) Beroemd door zijne uitvinding van den luchtbol. Hij legde zich reeds vroeg op de beoefening der werktuig-, wis-, natuur- en fcheidkunde toe, en had met zijnen broeder JOZEPH te *Annonay* eene aanzienlijke papier-fabrijk, welke zich eerlang door verfcheidene nieuwe inrigtingen, inzonderheid door de uitvinding van het *velin-papier*, onderfcheidde. De aanleiding tot het uitvinden van den luchtbol wordt aan onderfcheidene toevallige omftandigheden toegefchreven. Hij nam in 1782 zijne eerfte proeve met eenen ballon van graauw papier, welke hem van langzamerhand tot de volkomene ontdekking van dat luchtfchip voerde, hetwelk onder den naam van *Montgolfière* bekend is. In het volgende jaar verfchafte hem zijne proeve met den eerften grooten luchtbol den toegang tot de akademie der wetenfchappen; eene jaarwedde van 2000 livres, en de orde van ST. MICHIEL. Zijn roem verfpreidde zich door geheel *Europa*, toen hij in 1799 ftierf. Zijn broeder JOZEPH, die hem in deze ontdekking behulpzaam was, was insgelijks een goed werktuigkundige, en heeft zich mede door verfcheidene eigene uitvindingen veel roem verworven; onder anderen door de waterfchroef (*belier hydraulique*), door welke het water 60 voet wordt opgeligt. Men heeft van hem drie fchriften over den luchtbol en de luchtreizen. Hij onderfcheidde zich door eene voorbeeldige menfchenliefde, door koelbloedigheid en ligchaamsfterkte, zoo wel als door de uitmuntende hoedanigheden van zijnen geest, en ftierf in 1810 te *Balaruc*.

MONTMORENCI. (PHILIPS VAN) *Graaf van Hoorne*, was uit een zeer aanzienlijk Fransch geflacht gefproten. Behalve het graaffchap *Hoorne*, bezat hij in de *Nederlanden* de heerlijkheden *Weert*, *Altena* en anderen. Koning PHILIPS II befchonk hem, bij het aanvaarden zijner regering, met de orde van het Gulden vlies; eene uitftekende eer, welke flechts aan een bepaald aantal lieden van het hoogfte aanzien verleend werd; ook bevestigde deze vorst hem in de waardigheid van admiraal der Nederlandfche zeemagt, welke hij reeds vroeger bekleed had. In deze hoedanigheid voerde hij bevel over de vloot van 90 fchepen, met welke PHILIPS in het jaar 1559 uit de *Nederlanden* naar *Spanje* vertrok. Na zijne terugkomst werd de graaf van *Hoorne* lid van den raad van ftate, welke door PHILIPS ge-

gemagtigd was, om met de landvoogdesſe MAGARETHA *van Parma* de gewigtigſte aangelegenheden des lands te behartigen. In deze betrekking was het vooral, dat hij zich als een opregt beminnaar van zijn vaderland onderſcheidde; maar ten laatſte, even als de graaf van EGMOND en zoo veel anderen, deze edele gezindheid met den dood moest bekoopen. Gelijkheid, namelijk van gevoelens en gezindheden, verbond hem met den prins van *Oranje* en den reeds genoemden EGMOND, en maakte den eerſten, door het werkzaam aandeel, dat hij in derzelver vaderlandlievende bemoeijingen nam, tot eenen van de eerſte grondleggers der Nederlandſche vrijheid. Hij ſpande met hun zamen, om den boozen GRANVELLE, die het op het verderf der *Nederlanders* ſcheen toe te leggen, uit het beſtuur te verwijderen, en onderteekende daartoe met hun eenen brief, in welken den afwezenden koning, met mannelijke rondborstigheid en ernst, de ware toeſtand des lands werd blootgelegd; ook ſchroomde hij niet, de raadvergaderingen niet verder bij te wonen, toen het antwoord van PHILIPS geen ſpoedig uitzigt op verbetering gaf. Nadat eindelijk het vertrek van GRANVELLE gevolgd was, nam ook HOORNE weder zitting in den raad, en onderſcheidde zich door zijnen warmen ijver in den dienst des konings. Met dat al bleef ſteeds de herſtelling der door inquiſitie en bloedplakkaten vertredene regten des volks, en het daarſtellen van vrijheid des gewetens, zijne voorname bedoeling, en weigerde hij, met ORANJE en EGMOND, moedig zijne ſtem, toen van de zijde des konings, op de ſtipte handhaving der ſtrenge, tegen de ketters uitgevaardigde, plakkaten aangedrongen werd. Schoon hij het beroemde *verbond der edelen*, dat ten dezen tijde (1565) geſloten werd, uit wijze ſtaatkunde, niet mede teekende, bleef hij echter derzelver pogingen met al zijne magt onderſteunen; zelfs verliet hij andermaal het hof, ten blijke van zijne hevige misnoegdheid over de onbuigzame geſtrengheid des konings, zonder zich echter daardoor aan de zaak der vrijheid en des regts, aan de belangen des vaderlands, te onttrekken; want hij hield niet op, met ORANJE en EGMOND en andere edelen, maatregelen te beramen tot herſtel der toenemende ellende des lands. De komst van den wreeden ALVA, met een aanzienlijk leger uit *Spanje*, ſcheen daarop alle goede pogingen te verijdelen, en HOORNE verliet, met zoo vele anderen, het ongelukkige vaderland; doch vergat hetzelve niet, maar keerde terug, om ook onder ALVA te beproeven, wat hij tot deszelfs behoud zou kunnen doen. Deze echter deed hem (ten zelfden dage als EGMOND), met ſchennis der goede trouw, met verachting van de regten der gastvrijheid, met verkrachting daarenboven van de voorregten der vliesorde, gevangen nemen, en daarna door den bloedraad ter dood veroordeelen, als medepligtige des prinſen van ORANJE, als ſchuldig aan beſcherming der verbonden edelen, aan verwaarloozing van den Roomſchen godsdienst en aan misdaad van gekwetſte majeſteit. Het vonnis werd op den 5den van Zomerm.

des

des jaars 1568 te *Brusfel* voltrokken : de graaf onderging hetzelve, na EGMOND, met Christelijke gelatenheid, met onderwerping aan den wil des hemels, in het volle gevoel van waardigheid en onfchuld, en met den wensch voor de welvaart zijner landgenooten op de lippen. Hij bereikte den ouderdom van omtrent 50 jaar, was groot van geftalte, van een fterk ligchaamsgeftel, en ijverig en werkzaam van aard in het weldoen, zonder om te zien. Geene wettige kinderen liet hij achter: zijne weduwe was WALBURCH, geboren gravinne van *Nieuwenaer* en *Meurs*.

MONTMORENCI, (FLORIS VAN) Baron van *Montigny*, broeder des Graven van HOORNE, en, even als deze, ridder der orde van het gulden vlies. Hij werd door koning PHILIPS met het ftadhouderfchap van *Doornik* bekleed. Ter gelegenheid van het misnoegen, dat kort daarop tegen de hevige maatregelen van PHILIPS en deszelfs dienaar GRANVELLE uitbarfte, hield hij de zijde van den prins van ORANJE, en bevorderde, met al zijn vermogen, de pogingen der tegen de Spaanfche overheerfching verbondene edelen; weigerende daartoe, onder anderen, met ronde woorden, in zijn ftadhouderfchap de hand te leenen aan het uitoefenen der inquifitie en bloedplakkaten. Uit hoofde van deze zijne vaderlandlievende gezindheid en kracht van ziel, verkoos men hem, benevens den markgraaf van BERGEN, in het jaar 1566, tot overbrenger aan den koning van een hier ontworpen plan van matiging der hevige plakkaten; daarenboven moest hij des konings wantrouwen jegens de Nederlandfche edelen zoeken uit den weg te ruimen, over eene hervorming van den raad van ftate handelen, en PHILIPS zoeken te bewegen, om ten regten tijde eene reis naar de *Nederlanden* te ondernemen: voorwaar een allermoeijelijkfte last in zoo hagchelijke omftandigheden! Schoon een onvoorzien toeval den markgraaf van BERGEN noodzaakte, om MONTIGNY alleen te laten vertrekken; fchoon deze, te *Parijs* gekomen, vreesfelijke geruchten vernam, wegens het misnoegen des konings over het bedrijf der edelen — hij verontfchuldigde zich niet, maar reisde voort naar *Spanje*, om nimmer van daar terug te keeren. Aanvankelijk werd hij wel, met zijnen hem later gevolgden ambtgenoot, aan het Spaanfche hof minzaam ontvangen, waar men met Spaanfche geveinsdheid den wrok wist te verbergen, welken de opening van hunnen last daar achterliet; maar de onderhandeling zelve liep op niets uit, vermits er van de zijde des konings fteeds onbepaalde antwoorden kwamen, en men er alleen op bedacht fcheen te zijn, om de gezanten, onder allerlei voorwendfels, in *Spanje* op te houden. Dit duurde tot dat de tijding van den dood der graven van EGMOND en HOORNE in *Spanje* bekend werd: want toen werd MONTIGNY op eenen hoogen toren van den burg te *Segovia* in hechtenis gebragt, en vernam aldaar het noodlot zijner broeders door eenen vernuftig uitgedachten vond: zijne vrienden namelijk, zich in Pelgrims gewaad geftoken hebbende, hieven in den omtrek van den toren,

ren, onder den schijn van geestelijke liederen te zingen, een gedicht aan, hetwelk een verhaal van het Brusselsche jammer-tooneel bevattede, en, in de Duitsche taal vervat, door de *Spanjaarden* niet verstaan werd. Men kan denken, hoe MONTIGNY te moede werd, toen hij dus den smaad en de rampen, die zijn vaderland en zijne vrienden verduurden, toen hij den jammerlijken dood van zijnen oudsten broeder, dus onvoorziens, hoorde vermelden, en daarin als in eenen spiegel aanschouwde, wat hem zelven te wachten stond. Hij was daarom van nu af aan, na dat zijn verzoek, om zich in regten te mogen verantwoorden, afgeslagen was, er op bedacht, om uit zijne gevangenis te ontvlugten. Verschillende omstandigheden schenen dit ontwerp te begunstigen: de tijd tot de vlugt was reeds bepaald, de paarden besteld en alles gereed, toen onverwachts de gansche aanslag ontdekt en dus verijdeld werd. Daarna werd de zaak des heeren van MONTIGNY in den bloedraad bepleit, en des konings bruid, ANNA *van Oostenrijk*, voor welke tot dat einde de moeder en de gemalin van MONTIGNY eenen voetval deden, beloofde, bij hare aankomst in *Spanje* voor den edelen gevangenen te zullen spreken; maar de koning, hiervan vooraf door den hertog van ALVA vewittigd, deed MONTIGNY, eer de koningin hare belofte kon vervullen, naar eene andere gevangenis overbrengen, en daar door vergif van het leven berooven. Hij stierf den 7den van Wijnm. 1570. Volgens den geschiedschrijver HOOFT, die de omstandigheden zijner gevangenschap het breedvoerigst beschrijft, was hij een der wijste en bekwaamste Nederlandsche edelen. De heer H. H. KLIJN heeft in 1821, door de vervaardiging van een, met algemeene graagte ontvangen, *Nederlandsch Treurspel*, tot de vereeuwiging van het bedrijf en den dood van MONTIGNY bijgedragen.

MONTPELLIER. Eene aanzienlijke stad in *Frankrijk*, voorheen de hoofdstad van *Neder-Languedoc*, thans van het departement *Herault*. Zij ligt in eene aangename landstreek, tusschen de rivieren *Masson* en *Lez*, op eene hoogte, welke aan alle kanten door een bekoorlijk dal, van een uur breed, wordt ingesloten; heeft eene citadel, 21 kerken, en 33,000 inwoners, waaronder vele Hervormden, die hier eene afzonderlijke kerk hebben. De talrijke kerken verschaffen der stad van buiten een heerlijk aanzien, doch van binnen voldoet zij niet aan de verwachting. De voorsteden, die wel zoo groot als de stad zijn, zijn regelmatig gebouwd; doch de stad zelve is een doolhof van enge, kromme en morsige straten, die ten deele van ouderwetsche en ten deele van huizen, in eenen goeden smaak gebouwd, voorzien zijn. De prachtige wandelplaats *Perou*, op den top van eenen heuvel, buiten eene van de 7 poorten, eenen triumfboog vertoonende, gelegen, maakt het schoonste sieraad der stad uit. Zij heeft onderscheidene lanen, eene ruime waterkom, en prijkt met eenen tempel, van waar men de *Pyreneën* in het Westen, de *Alpen* in het Oosten, de zee in het Zuiden, en de *Sevennes*
in

in het Noorden ziet. Onder de gebouwen der ſtad munten inzonderheid uit de *Pieters* kerk, de ſchouwburg, de concertzaal op *Perou*, en het gouvernementshuis. Merkwaardig is ook de beroemde waterleiding, welke *Montpellier* van water voorziet, en 3 mijlen lang is. Behalve de Hooge ſchool, in 1196 geſticht, en in 1819 niet minder dan 1200 ſtudenten tellende, heeft de ſtad drie faculteiten, de geneeskundige, van ouds her beroemd, de wiskundige, en die voor de fraaije wetenſchappen. Bij de eerſte behoort een ontleedkundig theater, hetwelk 2000 menſchen bevatten kan, benevens eenen uitmuntenden kruidtuin. Onder de overige wetenſchappelijke inrigtingen vindt men nog de openbare boekerij, 42,000 boekdeelen bevattende, het muſeum en lyceum, benevens een genootſchap voor den landbouw. De fabrijken zijn er vrij aanzienlijk: men heeft er van flenel, katoenen- en wollen dekens, van wijnſteen, ſterkwater, likeuren, tabak, leder, Spaanschgroen en reukwerken, tot welke laatſte de voortreffelijke dalen, rondom *Montpellier*, vele welriekende kruiden opleveren. Ook vindt men in de ſtad ettelijke branderijen, en drijft men er eenen vrij ſterken handel, voornamelijk in wijn en zaden, welke door het in zee loopend kanaal *Grave* aanmerkelijk bevorderd wordt.

MOORE. (JOHN) Een Engelsch geneesheer en ſchrijver, inzonderheid door zijne belangrijke reisbeſchrijvingen door *Frankrijk*, *Zwitſerland*, *Duitschland* en *Italië* bekend. Ook heeft hij eenige zeer goede romans geleverd, onder anderen: ZELUCO, *Various views of human nature*, 2 deelen; terwijl zijne *Medical Setches* van zijne geneeskundige kennis getuigen.

MOOREN. Zoo noemt men een zeer oud volk in *Afrika*, hetwelk zijne voormalige woonplaats aan de het meest Westwaarts liggende Noordelijke kusten van dat werelddeel, benevens een ſtuk aan de *Atlantiſche* zee, nog tegenwoordig in bezit heeft. Hunne eerſte onderdrukkers, de *Romeinen*, noemden deze wijduitgeſtrekte landſtreek *Mauritanie*. Zij werden door de *Vandalen* bedwongen, die weder voor de *Grieken* moesten wijken; doch welke laatſten ook eerlang door de *Arabieren* of *Saracenen* verdreven werden. Toen de *Arabieren* in 711 *Spanjk* veroverden, bevonden zich vele *Mooren* onder hun leger, die intusſchen Mahomedaansch geworden waren, en tot de 11de eeuw onder hunne heerſchappij leefden, wanneer zij de *Arabieren* uit hunne oude bezittingen in *Afrika* verdreven, en hier het koningrijk *Fez* en *Marokko* ſtichtten. In *Spanje* verjoegen zij bijna gelijktijdig de *Arabieren* uit de meeste landen; doch vereenigden zich eerlang zoo naauw met de overwonnenen, dat beiden één volk ſchenen uit te maken. Men noemde hen *Mooren*; maar in de 13de eeuw werd hunne heerſchappij, door de overwinningen der Christenen, tot het enkele koningrijk *Granada* beperkt. De *Mooren* waren in de daad een uitmuntend volk. Overal, waar zij het gebied voerden, bloeiden landbouw en nijverheid. Zij be-

beminden de kunsten en wetenschappen; geen leenstelsel, dat in het Christelijk *Spanje* zoo veel onheils berokkende, stoorde hunne welvaart, en hunne verdraagzaamheid en vredelievendheid omtrent de Christenen verdienen zoo veel te meer lof, daar de Spaansche vorsten zich onophoudelijk toelegden, om hen uit te roeijen. FERDINAND *de Katholijke* ondernam het eerst dit der kerke welbehagelijk werk; bediende zich van de inwendige onlusten in *Granada*; veroverde in 1492, na eenen tweejarigen ongemeen dapperen tegenstand, het rijk met de hoofdstad van gelijken naam, en dwong de overwonnenen, om zich te laten doopen, of slaven te worden. Zij kozen het eerste, en verkregen sedert den naam van *Morisko's* of *Maranen*; doch bleven heimelijk den Mahomedaanschen godsdienst getrouw. PHILIPS I[I] besloot in zijnen wreeden ijver voor het Christendom tot hunnen geheelen ondergang. Zijne onderdrukkingen en vervolgingen veroorzaakten eenen gewapenden opstand der *Morisko's*, na welks demping meer dan 100,000 derzelve verdreven werden. PHILIPS III verjoeg hen eindelijk in 1609 en 1610 geheel en al. Zij vloden over de zee naar hun vaderland; doch ook met hen weken nijverheid en welvaart uit de woningen der overwinnaars, die hunne bekwaamste, arbeidzaamste en welvarendste medeburgers verbannen hadden. De verdrijving der *Morisko's* uit *Spanje*, dat daardoor een millioen zijner bewoners verloor, was de voorname oorzaak van het inwendig verval van dat rijk, waarvan de gevolgen nog tegenwoordig worden ondervonden.

MORABITEN. Een afzonderlijke Arabische stam, eene op zich zelve staande klasse der Moorsche natie uitmakende. Zij zijn uitleggers der wetten, priesters, geneesheeren en kooplieden, en verstaan alleen het lezen en schrijven. De waardigheid van opperhoofd is erfelijk, en de oudste in de familie is altijd zijn opvolger.

MORAVIE. Een markgraafschap en Duitsche provincie van den Oostenrijkschen staat, grenzende (zonder het Oostenrijksch *Silezië*, hetwelk geheel in dezelve is ingelijfd, en met haar eene provincie uitmaakt) ten Noorden aan het Pruisisch graafschap *Glatz* en het Oostenrijksch *Silezië*, ten Oosten aan *Hongarije*, ten Zuiden aan *Neder-Oostenrijk*, en ten Westen aan *Boheme*. Volgens dezen omvang bevat *Moravië* 418 (maar met *Silezië* 504) v. m. Het wordt door een groot getal rivieren doorsneden, van welke alleen de *March* gedeeltelijk voor schepen bevaarbaar is. Tegen het Noorden, Oosten en Westen wordt het land door bergen ingesloten, en ligt alleen aan den kant van het Zuiden open. Ten Noorden aan de grenzen van *Glatz* ligt het *Glatzer* sneeuwgebergte, waarvan de hoogste top, de *Spieglitzer* sneeuwberg, zich tot 4,380 voet verheft. Ten Oosten van dit gebergte heeft men wederom andere bergketens, die zich aan de *Karpaten* sluiten, welke langs de Moravische en Hongaarsche grenzen, tusschen de rivieren *Waag* en *March*, loopen. Van het Noordelijk sneeuwgebergte strekt zich weder een andere arm

over

over het Westelijk gedeelte des lands, tusfchen *Moravië* en *Boheme* uit; zijnde de bergketens van het eerstgemelde landfchap deels voortzettingen van de *Sudeten* en deels van de *Karpaten*. De hoogere bergftreken vindt men in het Noordelijk gedeelte, van daar naar het Zuidelijke wordt de grond vlakker. Ook door het binnenfte van *Moravië* loopen bergketens, doch flechts van eene middelbare hoogte; nogtans ontbreekt het er niet aan fchoone vlakten en dalen. Van hier, dat de grond aanmerkelijk in vruchtbaarheid verfchilt, en in de hoogere bergftreken veel minder vruchtrijk is, dan in de lager liggende gronden, inzonderheid in de zoogenoemde *Hanna* (de woonplaats der *Hannaken*), en in de aan *Hongarije* grenzende Zuidelijke landftreken. De veeteelt wordt door de vette weilanden begunftigd, doch ftaat met den landbouw op verre na niet gelijk. Gevogelte, inzonderheid ganzen, heeft men in menigte. De bijenteelt is niet genoegzaam voor eigen behoefte, doch de visfcherij is voordeelig, en op den korenbouw legt men zich fterk toe. Ook is de ooften tuinbouw nog al van belang. Voor het overige kweekt men veel vlas, eenige hennep, anijs, faffraan, meekrap, zoethout enz. In verfchillende oorden van *Moravië* legt men zich fterk op den wijnbouw toe, alhoewel de luchtftreek hiertoe niet zeer gunftig is; en van hier, dat de Moravifche wijnen ook niet veel getrokken worden. Het delfftoffelijk rijk levert ijzer, zwavel, fteenkolen en aluin op, waarvan het eerfte het belangrijkfte is. Onder de voornaamfte takken van nijverheid behooren de fabrijken van lakens, wollenftoffen en linnens. De laatfte verfchaffen aan 200,000 fpinners en 13,000 wevers werk; terwijl die van lakens en wollen ftoffen meer dan 100,000 menfchen en 10,000 weefgetouwen aan den gang houden. Ook de katoenfabrijken zijn van belang. De binnen- en buitenlandfche handel van *Moravië* is van veel gewigt. De belangrijkfte voortbrengfels van Natuur en kunst worden uit-, en daarentegen andere benoodigdheden des lands van buiten ingevoerd; doch de uitvoer gaat den invoer in waarde te boven. Het getal der inwoners bedraagt 1,733,000, waaronder 29,000 Joden en 23,000 Protestanten. De hoofdftad van het geheele land is *Brunn*.

MOREA. Een bergachtig fchier-eiland, dat het Zuidelijkst gedeelte van *Griekenland* uitmaakt, en voorheen *Peloponnefus* genoemd werd. Het wordt door eene fmalle landtong (den Corinthifchen *Isthmus*) met het eigenlijk *Griekenland* vereenigd, en door de golf van *Lepanto*, de *Griekfche zee* en den *Archipel* befpoeld. De lucht is er warm, maar tamelijk gematigd, en de grond zeer vruchtbaar aan koren, uitmuntende boomvruchten, wijn, olie, zijde, boomwol, galnoten enz. Het voornaamfte artikel van uitvoer beftaat in de bekende kleine rozijnen, krenten genoemd, welke jaarlijks op eenige 100,000 centner gefchat wordt; doch wordt dezelve door anderen aanmerkelijk minder opgegeven. De bevolking des eilands wordt, behalve de *Mainotten*, die het Zuidelijk gedeelte bewonen, op 400,000 *Grie-*

ken, 15,000 *Turken* en 4000 Joden opgegeven. Het is thans in twee Sandfchakats, in dat van *Morea* en *Mistra* (het Z. O. deel) verdeeld.

MOREAU. In de gefchiedenis der fchilderkunst onder den naam van *den Jongen* bekend, werd in 1741 te *Parijs* geboren. Hij legde zich eerst onder LE LORRAIN op die kunst toe; ging met dezen, fchoon hij flechts 17 jaar oud was, naar *Petersburg*, als adjunct-beftuurder der kunst-akademie aldaar; doch keerde, 2 jaar daarna, toen LE LORRAIN geftorven was, naar *Parijs* terug, waar hij, uit hoofde van volflagen gebrek aan eigen vermogen, de fchilderkunst vaarwel zeide, en zich op de voordeeliger graveerkunst toelegde, waarin hij eerlang zoo beroemd werd, dat wanneer eenig boek met platen zoude verfchijnen, deze door MOREAU geteekend en gegraveerd moesten worden, indien men zich van hetzelve een goed vertier wilde beloven. Hij leverde de platen tot de volgende Franfche en oude klasfieke fchrijvers, als: HOMERUS, THUCYDIDES, MARCUS AURELIUS, VIRGILIUS, JUVENALIS, OVIDIUS, CORNEILLE, RACINE, LAFONTAINE, REGNARD, CREBILLON, ROUSSEAU, MONTESQUIEU, MARMONTEL, RAYNAL, MABLY, BARTHELEMY, ST. PIERRE, VOLTAIRE, en MOLIERE; voor ieder der beide laatften 2 verfchillende ftellen, die te zamen uit meer dan 100 ftuks beftaan: voorts 60 platen tot de fchriften van GELLERT, 80 tot het Nieuwe Testament, en 160 tot de Franfche gefchiedenis. In 1770 werd hem het vervaardigen van alle tot de openbare feesten, alsmede van die ten hove, noodige teekeningen opgedragen, welk werk hij begon met de huwelijks plegtigheden van den Dauphin en de verdere koninklijke prinfen, waarna hij in 1775 zijne geleverde teekeningen, door hem zelven in het koper gebragt, op het kroningsfeest van LODEWIJK XVI, in het licht gaf, en hierop tot lid der fchilders akademie aangenomen, en tevens tot koninklijk kabinets-teekenaar werd aangefteld. Behalve hetgeen hij in deze zijne laatfte betrekking vervaardigd heeft, beloopt het getal zijner, voor de graveernaald, geleverde teekeningen bijna 2400. In 1784 ondernam MOREAU eene reis naar *Italië*, en alles, wat hij federt leverde, is vrijer, edeler en minder gedwongen. Hij leverde nog in 1810, voor de ten toonftelling, twee teekeningen, op ieder van welke zich 300 figuren bevonden, en ftierf te *Parijs* in 1814.

MOREAU. (JEAN VICTOR) Een der beroemdfte Franfche veldheeren in den jongften Franfchen oorlog. Hij werd uit burgerlijke ouders, te *Morlaix* in het departement *Finisterre*, in 1761 geboren, en beoefende, voor de omwenteling, te *Rennes* de regtsgeleerdheid. In de gefchillen der parlementen met het hof koos hij de zijde der eerften; doch de omwenteling zich meer en meer verfpreidende, befloot hij, om de militaire loopbaan, die hij reeds was ingetreden, te vervolgen. Hij onderfcheidde zich bij het Noordelijk leger; dekte de belegering van *Yperen*; nam de vesting *Sluis* weg, en verwierf naderhand zoo geheel het vertrouwen der regering, dat hem

in 1796 het opperbevel over het *Rijn-* en *Moezel-leger*, in de plaats van PICHEGRU, werd opgedragen. Hij beantwoordde ten volle aan de verwachting, welke *Frankrijk* van hem had; trok in den nacht van den 24 van Zomerm. 1796, bij *Straatsburg*, over den *Rijn*, drong door *Zwaben* tot *Beijeren* door, en hield, toen het krijgsgeluk zich naar de zijde der *Oostenrijkers* keerde, eenen zoo meesterlijken terugtogt, datzijn leger met een, in evenredigheid, zeer gering verlies, gelukkig de grenzen van *Frankrijk* bereikte. Men moet zijn fchrander beleid zoo veel te meer bewonderen, vermits hem hierbij de ondervinding niet te hulp kwam, en men hem geenen, onder de wapenen, grijs geworden krijgsheld noemen konde, dien hij zich ten voorbeelde konde ftellen. De krijgstucht, die hij onder zijne troepen hield, en zijn menschlievend gedrag omtrent de overwonnenen, verfchaften hem, behalve den roem eens grooten veldheers, tevens den lof eens regtfchapen mans. De oorlog was, volgens zijne eigene betuiging, alleen op het flagveld een geefel. Hij verachtte alle pogingen, om zich te verrijken; verwijderde alle roofzieke veldheeren van zich, en ftrafte bedriegelijke ambtenaren naar het ftrengfte krijgsregt. Bij dit alles genoot hij vele achting bij de overwonnenen, en zelfs de keizer FRANS drukte hem in 1814 te *Praag* de hand, omdat hij zijne Duitfche en Italiaanfche volken zoo menschlievend behandelde. Zijne foldaten noemden hem hunnen vader en redder, en hij deelde met hun gebrek en behoefte.

Na de gebeurtenisfen van den 4den van Slagtm. 1797, omtrent welke hij zich van alle openlijke goedkeuring, zoowel voor zich zelven, als bij zijn leger, onthouden had, geraakte hij in verdenking en keerde naar *Parijs* terug, om zijn gedrag te regtvaardigen, zoo als dan ook, doch met verlies van het opperbevel, door hem gefchiedde. In het volgende jaar werd hij bij het Italiaanfche leger in eenen minderen rang geplaatst, en deed, uit zuivere liefde voor zijn vaderland, zijnen pligt; doch werd terug geroepen. In *Parijs* wedergekeerd zijnde, droegen mannen van aanzien hem de eerfte posten in den ftaat op. Hij weigerde dezelven, en onderfteunde het plan, hetwelk BUONAPARTE den 18 *Brumaire* uitvoerde. De geest der confulaire regering mishaagde hem echter eerlang. Hij verkreeg het bevel over het *Rijn-leger*; voerde hetzelve met roem tot aan de *Lech;* noodzaakte den Oostenrijkfchen opperbevelhebber KRAIJ, om zijne fterke ftandplaats bij *Ulm* te verlaten; ging over den *Donau;* drong tot *Regensburg* door; bezette *Munchen* en *Feldkirch*, en dwong den vijand tot eenen wapenftilftand, na welks uiteinde hij over de *Inn* trok, en tot 10 mijlen van *Weenen* doordrong. Na den hierop gevolgden vrede van *Luneville* onttrok hij zich aan alle openbare ambtsbezigheden, en leefde in ftille afzondering met zijn huisgezin, op zijn landgoed *Grosbois*, bij *Parijs*. Dan in 1804, werd hij met PICHEGRU, DAVID, GEORGES en anderen, ter oorzake van ingebragte befchuldigingen van hoogverraad, gevat, en voor een af-

zonderlijk geregtshof gevoerd, hetwelk hem voor onschuldig verklaarde; doch, in weerwil hiervan, om staatkundige redenen, hem tot eene tweejarige gevangenis veroordeelde, welke echter naderhand, uit gelijke oorzaken, in ballingschap veranderd werd.

MOREAU werd nu onder bedekking naar *Cadix* gebragt, alwaar hij zich naar *Noord-Amerika* inscheepte. Hier leefde hij, op een door hem, te *Morisville* aan de *Delaware*, gekocht landgoed van 1805 tot 1813 in stille eenzaamheid, wanneer hij, bij den toenmaligen staat van zaken, het besluit nam, om als een vrij wereldburger, zonder rang of jaarwedde, de regtvaardige zaak van *Europa*, en daardoor ook die van zijn onderdrukt vaderland, te dienen. Hij ging hierop naar *Zweden*, en vervolgens over *Berlijn* naar *Praag*, waar hij den 17 van Oogstmaand 1813 aankwam, en den volgenden dag een bezoek van keizer ALEXANDER ontving. Hij wijdde sedert dien vorst zijn leven, zonder echter in deszelfs dienst te treden; doch droeg het krijgsgewaad van eenen generaal-adjudant des keizers. Hij verzelde den keizer te paard op deszelfs marsch tegen *Dresden*; doch het leger der verbonden mogenheden hier moetende wijken, ijlde hij van de uiterste punten van het slagveld naar keizer ALEXANDER terug, en werd, terwijl hij met dezen sprak, door eenen kanons-kogel getroffen, welke zijne beide beenen verbrijzelde. Hij onderging derzelver afzetting met bedaard- en standvastigheid; werd over het gebergte gebragt; bleef tot het laatste zijns levens voor de algemeene zaak werkzaam, en stierf den 2den van Herfstm. 1813, te *Laun* in *Bohemen*, aan zijne wonden. Hij werd den 12 van Wijnm. daaraanvolgende te *Petersburg* plegtig begraven; doch werden zijne afgezette beenen onder het gedenkteeken gelegd, hetwelk door den gouverneur generaal van *Sakse*, den prins REPNIN, op de hoogte van *Dresden*, waar hij gevallen was, den 14 van Slagtm. 1814, werd opgerigt. MOREAU vereenigde als mensch, burger en veldheer de eenvoudige grootheid van de eerste mannen der oudheid in zich, gepaard met eene nieuwere, betere beschaving, en de bevalligheid van het Fransche karakter. Zijn leven flonkert als eene ster van de eerste grootte in den nacht der Fransche omwenteling, en het was zijn ongeluk, dat de eerste consul dezen schitterenden glans niet konde velen. Hij streed nooit als soldaat, maar altijd als een burger, die het oog steeds op zijn vaderland gerigt hield, en handelde in alle omstandigheden als een vrij, bescheiden en deugdzaam man. Het lot wilde niet, dat MOREAU, ook als staatsman, zijnen geest en zijn karakter ontwikkelde; want hij viel, toen er zich voor hem eene nieuwe loopbaan opende, om namelijk de redder van *Frankrijk* en de hersteller der vrijheid te worden. Men vindt van hem een uitvoerig berigt in JOCHMUS *Geschichte des Generals* MOREAU, *Berlin* 1814, en in BEAUCHAMPS *Vie politique, militaire et privée du Général* MOREAU, in hetzelfde jaar te *Parijs* uitgegeven; terwijl zijn welgelijkend beeldtenis voor de *Eloge funèbre de Moreau*, te *Petersburg* in 1813 uitgekomen, gevonden wordt.

MORELLI (DOM JACOBO), bestuurder van de beroemde boekerij van ST. MARCUS te *Venetië*, was een der geleerdste kenners van oude handschriften onzer eeuw. Hij werd in 1747 in het Venetiaansche geboren, en gaf in 1774 eene geschiedkundige verhandeling over gemelde boekerij, en 2 jaar later eene beschrijving der Latijnsche en Italiaansche handschriften van de niet minder beroemde van *Nani* in het licht, de laatste onder den titel van: *Codices Manuscripti latini*, en *I Codici manoscritti volgari della libreria Naniana*, in 2 deelen in 4°, welk werk naderhand door MINGARELLI en ASSEMANI is vervolgd geworden. MORELLI leverde daarentegen eene geleerde boekenlijst van de kostbare en rijke boekerij van PINELLI, onder den titel van: *Bibliotheca* MAPHAEI PINELLI *Veneti*, 6 deelen in 8° met platen, *Venetië* 1787. In 1801 kreeg hij, door de ontdekking van een handschrift, uit de 16de eeuw aanleiding tot het doen van belangrijke nasporingen in het gebied der kunsten, welke hij te *Bassano* uitgaf, onder den titel van: *Notizia d'Opere di disegno nella prima meta del Secolo XVI, esistenti in Padova, Cremona, Milano &c. Scritta da un anonimo di quel tempo, pubblicata ed illustrata da* J. MORELLI. Hierop verscheen 2 jaar later, mede aldaar, zijne *Bibliotheca Divi Marci Venetiarum Manuscripta graeca et latina* in 2 deelen in 8°, welk werk zich door eene veel omvattende geleerdheid kenmerkt. Wij zouden te uitvoerig worden, wanneer wij de overige zeer talrijke schriften van MORELLI wilden opgeven: er bevinden zich onder dezelve verscheidene tot daartoe nog ongedrukte fragmenten van oude schrijvers, met name van DIO CASSIUS.

MORGEN. Eene land- of akkermaat, welke in onderscheidene landen zeer verschilt. Zoo rekent men een Berlijnsch Morgen lands op 400 Rijnlandsche roeden, een Zwitsersch op 48,960 vierk. voeten; in *Sakse* op 150 vierkante roeden, en in *Hanover* op 420; doch bij ons bedraagt een morgen lands 600 Rijnlandsche roeden oude, of 85 roeden, 15 el, 66 palmen, 38 duim nieuwe maat.

MORGENROOD. Dit heerlijk verschijnsel aan den Oostelijken hemel, kort voor den opgang der zon, is van gelijken aard, als dat van het Avondrood, hetwelk zich kort na den ondergang derzelve aan den Westelijken vertoont. Dat de zonnestralen en dampen of wolken tot beide verschijnsels noodig zijn, is buiten allen twijfel. Ondertusschen zijn Morgen- en Avondrood niet altijd even schoon: somtijds bespeurt men bij eenen volkomen helderen hemel slechts een flaauw rood, en bij eenen zeer ligt bewolkten volstrekt niets. Het mangelt ons dus nog aan eene alles bevredigende opheldering dezer beide verschijnsels; doch het is waarschijnlijk, dat van het zonlicht, wanneer het van den horizon af, en dus door eene groote streek van lucht loopt, het eerst de blaauwe, vervolgens de gele, en eindelijk de roode stralen zich verliezen; en van hier, dat de zon, hoog aan den hemel staande, zich wit, in lagere landstreken geelachtig, en aan

het uiterſte van den gezigteinder roodachtig vertoont, en aan dampen en wolken eene gelijke kleur mededeelt. Een hoogrood, of vurig Morgenrood wordt gewoonlijk voor den voorbode van eenen ſomberen, regenachtigen, en een zeer glansrijk Avondrood als een kenteeken van eenen daarop volgenden helderen dag, meestal niet zonder grond, gehouden, en dat wel, omdat het Morgenrood eene masſa van wolken aankondigd, die voor den aanbrekenden dag van het Oosten naar het Westen, boven den horizon optrekt; terwijl het avondrood, daarentegen, zich van den gezigteinder verwijderende wolken aanduidt.

MORGENSTER. (DE) Zoo noemt men VENUS, als zij de zon voorafgaat, dat is voor haren opgang gezien wordt. Zij wordt de Avondſter genoemd, wanneer zij zich, na den ondergang der zon, in het Westen vertoont, en deze ſter veel grooter, dan 's morgens, ſchijnt, wanneer zij den naam van *Lucifer* draagt.

MORLACHEN. Eene natie, welke in *Dalmatie* woont, en haar verblijf houdt in de aangename dalen van *Chotar*, aan de zee, langs de rivieren *Theran*, *Cettina* en *Narenta*, en tusſchen de gebergten van het *Middel-Dalmatie*. Die genen, welke in de dalen van *Chotar* en eenige andere vlakten wonen, zijn bijna allen blond, hebben blaauwe oogen, eenen wijden mond, eenen platten neus, en zijn grootendeels aangenaam en beleefd in hunnen omgang; anderen daarentegen, die in de ſtreken van *Duare* en *Vergarac* hun verblijf houden, hebben bruine haren en langwerpige aangezigten, zijn olijfkleurig en welgemaakt; maar onbuigzaam, trotsch, ſtout, en roofziek van karakter. Zij zijn gezworen vijanden van de *Turken*, ſpreken de Slavoniſche taal, en belijden meestal den Griekſchen godsdienst.

MORPHEUS, was volgens de godenleer der *Grieken* en *Romeinen*, een bode van den god des ſlaaps, en woonde bij denzelven in *Cimmerië*, in een ſtil, ſchemerend, en nooit door de zonneſtralen verlicht hol. Hij was de voorſtander en de god der droomen, die den god des ſlaaps in grooten getale omringden, en werd door dezen dikwijls tot de ſtervelingen, inzonderheid tot de aanzienlijken derzelve, gezonden, om hun, op bevel der goden, hun lot in den droom bekend te maken.

MORUS, (SAMUEL FRIEDERICH NATHANAEL) geboren in 1736, den 30ſten van Slagtm., te *Lauben*, in den *Opperlausnitz*, was eerst Hoogleeraar te *Leipzig* in de wijsbegeerte, daarna in de Griekſche en Latijnſche taal, en eindelijk in de godgeleerdheid. In alle deze vakken werkte hij met ijver, en leeraarde met vrucht. De ſchriften der ouden kende hij door en door; inzonderheid vonden de ſchriften van ISOKRATES, XENOPHON, EURIPIDES en JULIUS CAESAR aan hem eenen verſtandigen lezer, en, toen hij nog Magister was, bij zijne openbare voorlezingen, eenen oordeelkundigen uitlegger. ERNESTI, zijn leermeester en vriend, had hem hierin den weg gewe-

wezen, dien hij ook volgde. Met den tijd legde hij zich voornamelijk toe op het verklaren der schriften van het Nieuwe Testament, en sloeg toen eenen anderen weg in, dan ERNESTI bewandeld had, namelijk, dat hij niet, gelijk deze, bij de verklaring deszelven, slechts het belangrijkste, in eene hoogstmogelijke kortheid, ophelderde, maar ook zorgvuldig iedere plaats toelichtte, zoodat hij van enkelde woorden, die meer dan ééne beteekenis hadden, de gewigtigste bijbragt, en volgens gezonde uitlegkundige regelen aantoonde, welke de ware zin wezen moest; dat hij vervolgens ook zocht te bewijzen, hoe, en waarom die zulks wezen moest, met oogmerk, om zijne onderwijzelingen niet tot blinde navolgers, maar tot zelfdenkende mannen, te vormen. Dit vorderde van hem inspanning van geest, zorgvuldig onderzoek, en ernstig nadenken; maar juist daardoor heeft hij zich, in dit vak, allezins beroemd gemaakt; zoodat uit zijne school vele oordeelkundige leeraars zijn voortgekomen, die het Christendom tot sieraad en tot wezenlijk voordeel strekken. In het jaar 1781, in de plaats des voortreffelijken ERNESTI, als Hoogleeraar in de godgeleerdheid, opgetreden zijnde, hield MORUS zich nu alleen met deze wetenschap bezig, en bevestigde, door zijn voorbeeld, hetgeen de ervaring reeds zoo dikwerf geleerd had; dat, namelijk, hij alleen een echt godgeleerde zijn kan, die in de schriften der oude *Grieken* en *Romeinen* bedreven is; dat Philologie en Theologie in het naauwste verband staan, en daaruit een heilzame invloed ontstaat op het wezen van den Christelijken godsdienst. Zijn *Kort begrip der Christelijke godgeleerdheid*, en de *breedvoerige uitlegging van hetzelve*, door HEMPEL uitgegeven, zijn doorslaande bewijzen van de hooge waardij zijner dogmatische inzigten. De wijsbegeerte van KANT, waarvan hij geen gebruik maakte, scheen hem toe voor den toekomstigen volksleeraar van geenen dienst te zijn. Zijn dogmatisch sijstema bouwde hij liever op de wijsbegeerte van den grootsten wijsgeer JEZUS, breeder verklaard door deszelfs leerlingen en Apostelen. In het voordragen der zedeleer muntte hij niet minder uit, en vele, nog levende, godsdienstleeraars zullen gaarne willen betuigen, dat zij, ten aanzien van hunne kunde, in deze wetenschap, niet weinig aan hem, hunnen voormaligen meester, te danken hebben. Bescheidenheid, welwillendheid, zachtmoedigheid, en vredelievendheid waren de voornaamste trekken van zijn lofwaardig karakter. Hij stierf den 11 van Slagtm. 1792, en werd in stilte beweend van allen, die hem, of als openbaar leeraar, of als een bijzonder Christen gekend, en geëerbiedigd hadden.

MOSA. De Romeinsche naam van de *Maas.*

MOSA of MODIUS. Eene Venetiaansche maat, $7\frac{1}{8}$ deel van een oud Amsterdamsch last uitmakende.

MOSCHUS. Een Grieksch herderdichter, en tijdgenoot van THEOCRITUS en BION. Eenige zijner gedichten, onder anderen een schoone *Treurzang* op den dood van BION, door NIEUWLAND vertaald, zijn bewaard gebleven.

MOSELLA. De Romeinsche naam van de *Moesel.*

MOSHEIM (JOHANN LORENZ VAN) was Kanselier en Hoogleeraar te *Göttingen*, waar hij in 1755 stierf. Zijne groote verdiensten in alle de deelen der godgeleerde wetenschappen hebben hem eenen uitgebreiden roem doen verwerven. Hij was de vader der kerkelijke geschiedenis; verbeterde die van ARNOLD, wiens proeve niet zeer gelukkig was uitgevallen; bouwde haar op meer zekere gronden, en gaf aan dezelve eene pragmatieke gedaante. Ook in de kettergeschiedenis was hij zeer bedreven. Zijn hoofdwerk in dit vak zijn de *Institutiones hist. eccles. libr. IV*, *Helmstadt* 1755, welke voorheen in verschillende gedaanten verschenen, en naderhand ook in het Hoogduitsch overgezet en vermeerderd zijn. Zijne *Sittenlehre der Heiligen Schrift*, in 1753 mede te *Helmstadt* in 5 deelen uitgegeven, blijft wegens hare volledigheid, en de wijze, waarop daarin de zedelijke waarheden worden voorgedragen, een uitmuntend werk; doch het plan was te uitvoerig, waardoor hetzelve onvoltooid bleef, en door J. P. MILLER met nog 4 deelen is vermeerderd geworden. Ook in de kanzel-welsprekendheid was MOSHEIM beroemd, zoo door zijne *Anweisung*, *erbaulich zu predigen*, waarvan in 1771 de tweede druk verscheen, als wel inzonderheid door zijne voorbeeldige godsdienstige leerredenen; terwijl ook de uitlegkunde der Heilige schrift, en de oude letterkunde over het algemeen, veel aan hem te danken heeft.

MOSKAU. Deze oude eerwaardige hoofdstad van het wijd uitgestrekt Russisch rijk, voorheen de zetelplaats der regering, ligt aan twee rivieren, de *Moskwa* en *Neglina*, en bevat in eenen omtrek van 5 Duitsche mijlen vier hoofdafdeelingen, waarvan ieder bijna weder eene stad op zich zelve vormt, namelijk 1. het *Kremlin*, met het oude keizerlijk residentie slot, en de kathedrale kerk, waarin de keizers gezalfd en gekroond werden; 2. *Kitaigorod;* 3. *Belgorod*, met de gebouwen der in onze dagen nieuw ingerigte universiteit, en 4. *Semlänoigorod.* De geheele stad is in 90 kwartieren verdeeld, waarin voor 1812 nagenoeg 400,000 menschen woonden; doch sedert is de bevolking aanmerkelijk verminderd, zoodat men in 1814 slechts 166,515 inwoners telde, die echter des winters met 50 tot 60,000 zielen vermeerderd worden.

Toen de gewezene Fransche keizer NAPOLEON, in 1812 *Rusland* tot den oorlog noodzaakte, drong hij met de talrijkste legers, welke *Europa* sedert den tijd der volksverhuizing gezien had, tot in het binnenste van het Russisch rijk door, en deed, na twee bloedige veldslagen, als bij *Smolensk* en *Mosaisk*, op den 4 van Herfstm. 1812, zijnen zegevierenden intogt in *Moskau;* doch de stad stond reeds in brand, en de overwinnaar zag zich eerlang onder de rookende puinhoopen, door gebrek, den aannaderenden winter, en de nabijheid van het op nieuw versterkt Russisch leger, tot dien onverge-

ge-

geteliĳken terugtogt uit *Rusland* gedrongen, waarbij tallooze benden van hem omkwamen, en die voor *Europa* de morgenſchemering werd van betere dagen. De ſtad bevatte voor den genoemden brand, die op 500 plaatſen te gelijk uitbarstte, 2567 ſteenen, en 6591 houten huizen, en na denzelven niet meer dan 526 ſteenen-, en 2100 houten gebouwen. In 1813, echter, ſloeg men dadelijk handen aan het werk, om het verwoeste te herſtellen, hetgeen met zoo veel ſpoed geſchiedde, dat men in 1814 reeds 2305 ſteenen en 2673 houten huizen of geheel nieuw herbouwd, of weder herſteld had. De menigvuldige kerken, het verblijf van verſcheidene hooge rijkskollegien, de inrigtingen voor opvoeding en wetenſchappen, waaronder 9 openbare boekerijen en 10 drukkerijen, en het aantal van de voornaamſte fabrijken des rijks maken *Moskau* nog ſteeds tot eene der eerſte en prachtigſte ſteden der wereld. Zij was en is nog tegenwoordig de hoofdſtad van *Rusland*, de zetel van den binnenlandſchen handel, en de plaats, waar de Rusſiſche nationale zeden het langst ongeſchonden zijn bewaard gebleven, waartoe het verblijf van eenen talrijken en gegoeden adel, die onafhankelijk van het hof verkoos te leven, inzonderheid heeft bijgedragen.

MOSKEE. (Eigenlijk *Medſched* of *Mesdſchijt*) Zoo noemt men de kerk, of het bedehuis, der *Mahomedanen*. De Moskeen zijn hooge, prachtige gebouwen, voor het uitwendige zich van anderen onderſcheidende door hunne gewelfde en met lood bedekte koepels, torens (*minarets*) enz. Zij zijn vierkant, en van voorhoven voorzien, waarin zich bronnen ter reiniging bevinden. Van binnen vindt men geene ſieraden, behalve eenige ſpreuken uit den kanon, die op de witte muren geſchilderd zijn. De grond is meestal met matten of tapijten belegd, en men vindt er geene ſtoelen of banken. In eenen hoek tegen het Zuid-oosten ziet men eene ſoort van predikſtoel, waarop de *Iman* zit, wanneer hij het gebed voorleest. Naar den kant, waar *Mekka* ligt, is eene ſoort van kast (*kebla*) in den muur, waarin gewoonlijk eenige afſchriften van den *Koran* liggen, ten teeken dat de biddenden naar dien kant hun aangezigt moeten rigten. Van de gewone Moskeen, die door een groot aantal kostbare lampen verlicht worden, onderſcheiden zich de *Dſchame's*, die grooter en aanzienlijker zijn, en ook meerder torens, of *minarets*, hebben, van welke de *Iman* het volk tot het gebed bijeen roept. In deze Moskeen worden de plegtige vrijdags-godsdienstoefeningen verrigt, en geſchiedt de voorbidding voor den keizer. De ſchoonſte keizerlijke Moskee te *Konſtantinopel* is die van *Sophia*, welke eertijds eene der uitmuntendſte en oudſte kerken der Griekſche Christenen was. Bij vele keizerlijke Moskeen bevinden zich openbare ſcholen, hospitalen, en zelfs keukens, waarin de ſpijzen voor behoeftigen worden gereed gemaakt. Derzelver inkomsten zijn zeer aanzienlijk.

MOTET in het Italiaansch *Motette*, is eene ſoort van kerkmuzijk met eenen nieuwen Bijbelſchen tekst in proſa, dat meestal al-

leen voor het gezang gezet is. Men vindt ſtukken voor 4, 5 en 6 ſtemmen, alsmede met afwisſelende koren. Van eene andere ſoort zijn de Motetten, in *Italië* en *Frankrijk* in gebruik. Deze worden allen door ſpeeltuigen vergezeld, en hebben voor den tekst ook wel plaatſen uit den Bijbel, inzonderheid uit de Pſalmen, doch die meestal in Latijnſche verzen in rijm zijn. Zij wisſelen met *aria's* en *recitativen* af, en worden gewoonlijk alleen door ééne ſtem gezongen.

MOTTO. Door dit, uit het Italiaansch afgeleid, woord, eigenlijk eene gedenkſpreuk beteekenende, verſtaan wij tegenwoordig, inzonderheid, eene uitgekozene plaats van den eenen of anderen ſchrijver, welke men, tot aanwijzing, of ſtrekking van den inhoud van een proſaïsch of poëtisch ſchrift, boven of voor hetzelve ſtelt. Dikwijls ſtaat echter het Motto in geen, of zeer afgelegen, verband met het ſtuk zelven.

MOURADGEA D'OHSSON. Deze letterkundige, te *Konſtantinopel* geboren, begaf zich reeds vroeg in den dienst van het Zweedſche gezantſchap bij de *Porte;* verkreeg daardoor, en door zijne gemeenzaamheid met de Arabiſche en Turkſche talen, gelegenheid, om de zeden en gebruiken, het inwendige van het ſerail, de moskeën, en het huisſelijk leven van een bijgeloovig, ſlaafsch, en mistrouwend volk van nabij te leeren kennen, en verzamelde de bouwſtoffen tot eene *Algemeene geſchiedenis van het Turkſche rijk*, tot welker vervaardiging hij voorheen reeds het plan gevormd had. In 1784 ging hij met zijne bijeen gebragte ſtukken naar *Parijs*, waar hij in 1788 en 1789 de twee deelen van zijn *Tableau général de l'empire Ottoman* in het licht gaf, aan welks typographiſche pracht en ſchoonheid van platen de ſchrijver vrij wat van zijn eigen vermogen opofferde. De omwenteling in *Frankrijk* bragt eenige vertraging in zijnen letterarbeid te weeg. Hij begaf zich naar *Konſtantinopel*, waar hij door SELIM III, die een hoogſchatter der geleerdheid was, niet alleen op het minzaamst ontvangen, maar ook in zijne geleerde naſporingen onderſteund werd. D'OHSSON, eenen tijd lang te *Konſtantinopel* hebbende doorgebragt, keerde naar *Parijs* terug, waar hij van zijn aanzienlijk vermogen naauwelijks eenige ſporen meer vond; hebbende men zelfs het magazijn, waarin hij de afdrukken van zijn werk, met de platen, teekeningen enz. bewaarde, opengebroken en geplunderd. Zonder zich door dit ongeval te laten afſchrikken, beraamde hij nu een nog uitvoeriger plan, hetwelk een geſchiedkundig tafereel van het geheele *Oosten* omvattede, en waarmede hij zich ſedert zoo geheel bezig hield, dat reeds in 1804 twee deelen van zijn *Tableau historique de l'Orient* in het licht verſchenen. Bij den ontſtanen oorlog met *Zweden*, verliet hij *Parijs* met verlof der regering, en verkoos het ſtille landleven. Hier zettede hij gedurende drie jaar zijnen letterarbeid voort, en leverde een werk, dat eene volledige beſchrijving des Ottomanniſchen rijks, in drie afzonderlijke afdeelingen, bevat, welke den titel voeren: *Tableau historique de l'Orient*,

ce-

eene gefchiedenis van alle volken onder Turksch gebied; *Tableau général de l'empire Ottoman*, eene befchrijving van den godsdienst, de wetten, zeden enz. des Turkfchen rijks, en eindelijk *l'Histoire de la maifon Ottomane*, van OSMAN I, tot 1758. Het geheel was bijna voltooid, toen D'OHSSON in 1807 ftierf.

MOUSON. Een der periodieke winden, die gedurende zekere achtereen volgende maanden van het jaar altijd dezelfde ftreek houden; blijvende daarna eenigen tijd ftil, met afwisfelende rukwinden en onweders, waarna zij de tegenovergeftelde rigting aannemen, en die wederom gedurende eenige maanden behouden. Zoodanige Moufons waaijen in de *Indifche zee* van den *Aequator* tot 10° Zuider-, en ten Noorden tot 19° Noorder-breedte. Die derhalve op deze zee voorfpoedig wil varen, moet zoodanigen wind wel in acht nemen; en dit noemen de fchippers: *de Moufon bezeilen.*

MOUTEN. Het is bekend, dat men bij ons tot het bierbrouwen gerst, tarwe en haver, doch inzonderheid de eerfte graanfoort, gebruikt, welke granen vooraf tot ontkieming gebragt, grof gemalen, en vervolgens door kokend water uitgetrokken worden. Dit ontkiemen der granen noemt men *Mouten*, hetwelk op deze wijze bewerkftelligd wordt. Men geeft, namelijk, aan volkomen rijpe, verfche, dunfchalige, zoo veel mogelijk gelijkfoortige, gerst, die op geenen te vetten, ten minste met geen fchapendrek gemesten, grond geteeld is, de voorkeur, alhoewel in vele brouwerijen hierop niet gelet, en onderfcheidene foorten genomen worden; ftort dezelve vervolgens in eenen bak, die aan het eene einde van den moutvloer vierkant opgetrokken is, en giet er water op, welk water, inzonderheid bij warm weder, dikwijls vernieuwd wordt, om alle zuurwording zorgvuldig voor te komen. De tijd van weeking gaat van 8 of 9 uren tot drie volle dagen, naar de verfchillende warmtegefteldheid van het weder. Wanneer het graan op zijn pas geweekt is, tapt men het water af, en fchept de gerst op den moutvloer, meer of minder dik op elkander, naar mate van de warmte der lucht; terwijl men de langzaamfte ontkieming voor de beste houdt. Om de twaalf uur, ongeveer, fchept men de gerst om, ten einde de ontkieming, door de warmte der broeijing, overal eenparig te doen plaats hebben, en wanneer deze tot de noodige hoogte, waarop wel degelijk als eene zaak van belang gelet moet worden, gebragt is, zoodat de drie kiemptjes bij de gerst, en het eene bij den haver en de tarwe nog geene bladkiemptjes zijn, houdt men den verderen groei, of het anders volgende bederf, tegen, door dit gemoute graan te droogen, hetwelk of door den wind, of op eesten geschiedt. Het in de lucht gedroogde Mout geeft wit, dat op eesten gedroogd is, bruin bier.

De vraaag: waarom het graan tot het bierbrouwen gemout moet worden? kan de fcheidkundige, en nie de werktuigelijke, bierbrouwer het best beantwoorden. De gerst, namelijk, bevat in haren natuur-

lij

lijken ſtaat, ſlechts 10 honderdſte, in water oplosbare, beſtanddeelen van gomſtof en ſlijmſuiker, met eenige extractive deelen en kleefſtof; doch door de ontkieming, of mouting, worden er 30 honderdſte volkomen oplosbare deelen voortgebragt, zoodat de gemoute meelſtof 15 honderdſte deelen ſuikerſtof bevat. Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat de in water oplosbare deelen in het bier moeten begrepen worden; dat de kleefſtof en ſuikerſtof de gisting moeten veroorzaken, en dus het wijnachtige daarſtellen, en dat door de mouting deze beſtanddeelen juist verdubbeld worden, daar de meelachtige zelfſtandigheid der granen, die van eenen ſlijmachtigen, ſmakeloozen aard is, tot ſuikerſtof gebragt wordt, zoo heeft men de bovengenoemde vraag volkomen beantwoord.

MOXA. Een geneesmiddel, voornamelijk tegen plaatſelijke jicht. Het beſtaat uit een gedraaid kegeltje van de ſtelen of bladen der alſemplant, of van het St. Janskruid, hetwelk op het kranke deel gezet, van boven aangeſtoken wordt, en dat men langzaam en gelijkvormig tot den grond toe laat verbranden. De beide oogenblikken, waarop het vuur het vleesch, en vervolgens het *periostium* (de beenhuid) aantast, zijn zeer pijnelijk, doch de overige bijna in het geheel niet. De gebrande plaats leidt de vochten af, en gaat meestal tot ettering over. De *Moxa* wordt bij de *Chinezen* veel gebruikt, en haar gebruik is onlangs door Franſche geneeskundigen ſterk aangeprezen. Wanneer de jicht ſlechts plaatſelijk, en nog niet ingeworteld is, is de *Moxa* wel een radicaal, maar tevens een hevig, geneesmiddel, hetgeen door kundige handen moet worden aangevoerd.

MOZAIK- of MUSIVISCH-WERK. Zoo noemt men die ſoort van ſchilderſtukken, welke zoo fijn en kunstig uit gekleurde ſteenen, ſtukken glas en marmer, ja zelfs uit hout van verſchillende kleuren, zijn zamengeſteld, dat men dikwijls meent, dat zij door het penſeel vervaardigd zijn. De oorſprong van den naam dezer aloude kunst is onzeker. De *Italianen* noemen haar *Muſaico* naar het woord *Muſaikon*, waarvan zich de Byzantynſche *Grieken* bedienden, die deze kunst naar *Italie* bragten, en de *Franſchen* naar het Italiaansch *Moſaïque*. Met de uitvinding en geſchiedenis dezer kunst is het even zoo gelegen. Waarſchijnlijk ontſtond zij in het *Oosten;* doch werd door de *Grieken* tot grooter volkomenheid, en ten tijde van SULLA tot de *Romeinen* overgebragt. Toen de kunsten en wetenſchappen, in de 5de eeuw, uit het onrustig *Italië* vloden, bleef deze kunst onder de Byzantynſche *Grieken* ſtand houden, die haar wederom, in de 13de eeuw, in *Italie* terug bragten, waar zij tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid werd opgevoerd, inzonderheid ſedert CLEMENS VIII, in het begin der 17de eeuw, haar daardoor bevorderde, dat hij den geheelen koepel der *St. Pieterskerk*, van binnen, met Mozaïkwerk liet verſieren. GIAMBATISTA CALANDRA verbeterde deze kunst door de uitvinding van eenen nieuwen kalk, en hij, en verſcheidene hem opvolgende kunstenaars, bedienden er zich van,

om

om de originele fchilderftukken der beroemdfte meesters te kopiëeren, en in hunne oorfpronkelijke frischheid en fchoonheid tot de nakomelingfchap over te brengen. In het begin der 18de eeuw werd te *Rome*, door PETER PAUL VAN CHRISTOPHORIS, eene kunstfchool in Mozaïk aangelegd, waaruit vele groote leerlingen zijn voortgekomen, welke deze kunst tot eene meerdere volkomenheid gebragt hebben.

Men onderfcheidt het Mozaïk tegenwoordig in het *Romeinfche* en *Florentijnfche*. Bij het eerfte worden de fchilderijen uit kleinere fteenen zamengefteld, waardoor zij niet alleen eene grootere fijnheid en eene meerdere verfcheidenheid verkrijgen, maar men ook grootere, gefchiedkundige tafereelen kan vervaardigen; terwijl men voor het laatfte zich van grootere fteenen bedient, hetwelk ongelijk moeijelijker, en alleen voor kleine fchilderftukken gefchikt is. De antieke *Glas-Mozaïk* beftaat uit gekleurd glas, waarbij de verf geheel doorloopt. Men meent, dat zij uit *Perzië*, mogelijk uit *Indië*, afkomstig is, en heeft daarvan ftukken in *Italië* en Egyptifche mumiën gevonden. Bij de nagravingen op de *Loigervelden* bij *Salzburg*, in 1815, onder het opzigt van den Hoogleeraar THIERSCH verrigt, heeft men op den bodem der *Jujavia*, eene groote Mozaïke vloer ontdekt (*pavimenta tesfellata*), die tot de voortreffelijkfte werken van deze foort behoort, en de fabel van THESEUS en ARIADNE vertoont. — Het Mozaïk in hout, *Tarfia* door de *Italianen*, en *Marqueterie* door de *Franfchen* genoemd, werd door P. BRUNELESCHI, van *Florence*, en J. DA MAJANO, van *Napels*, die beiden in de laatfte helft der 14de en de eerfte der 15de eeuw leefden, weder herfteld. De laatfte vervaardigde in verfcheidene kerken van *Italië*, met GIUSTO en MINORE, vele van gekleurd hout ingelegde ftukken; doch BENEDETTO DA MAJANO, die op het laatst der 15de eeuw ftierf, overtrof in dit vak alle kunstenaars van zijnen tijd, en vervaardigde vergezigten, lofwerk en figuren van ingelegd werk op huisfieraden, enz.; terwijl JOHANNES DA VERONA, die ten tijde van RAFAËL te *Rome* beroemd was, de kunst uitvond, om aan het hout, door middel van doordringende olieën en kokend heete verfftoffen, alle foorten van kleuren te geven, en van deze alzoo geverfde houten, inzonderheid, huizen, vergezigten en andere fchilderftukken, op eene allezins verrasfende wijze, zamen te ftellen. Ook in later tijd heeft men foortgelijk werk vervaardigd; onder anderen te *Neuwied*, voor prins KAREL van *Lotharingen*, houten tapijten, waarop de roof der Sabijnfche maagden was afgebeeld.

MOZAISCHE, of JOODSCHE GODSDIENST. Deze beftond hoofdzakelijk in eenen plegtigen, en meer uiterlijken en zinnelijken eerdienst van den waren Schepper der wereld, waarvan de *eenheid van God*, en zijne *bijzondere Voorzienigheid* omtrent het Joodfche volk de voornaamfte grondflagen uitmaakten. Hij was inzonderheid beoogd, om de kennis en den dienst van den éénen waren God onder een bijzonder volk te bewaren, en allengskens, door middel van

het-

hetzelve, ook onder de overige volken naar mate zij voor een beter onderwijs in dezen vatbaar zouden worden, uit te breiden; tot welk een en ander niet alleen de buitengewone en ſterke vermenigvuldiging der *Israëlieten*, maar ook hunne geheele aanvankelijke afzondering van alle overige volken der aarde, door onderſcheidene godsdienst- en ſtaatswetten, zoowel als hunne eerſte, en van tijd tot tijd volgende, vermenging met, of liever verſpreiding onder, de afgodiſche natien diende. Het geheel van den Mozaïſchen godsdienst is in drie voorname wetten bevat, doorgaans, ter onderſcheiding, de *Wet der* 10 *Geboden*, de *Plegtige* en *Burgerlijke Wet* der *Joden* geheeten. Allen waren zij zoowel eigenlijk gezegde Godsdienst-wetten als ſtaatkundige inrigtingen en voorſchriften, die gezamelijk een *Goddelijk ſtaatsbeſtuur*, of Gods-regering, opleverden, waarin de godsdienstige vereering en de burgerlijke gehoorzaamheid uit hetzelfde beginſel voortvloeiden, en zich tot één en hetzelfde voorwerp bepaalden.

De eerstgenoemde wet, die der 10 *Geboden*, ook wel de *Zedelijke wet* genoemd, welke MOZES, op *Sinaï*, onmiddellijk van God ontving, en onder de verbazendſte teekenen der Goddelijke tegenwoordigheid aan het volk bekend maakte, verpligtte de *Israëlieten* tot den dienst van den eenen waren God, den Schepper van hemel en aarde, als hunnen bijzonderen Verloſſer, Beſchermer, Heer en Koning, met uitſluiting en regtſtreeks verbod van alle afgoderij, waarmede alle volken van dien tijd beſmet waren, het zij in het dienen van valſche en ingebeelde goden, het zij in de *wijze van aanbidding*, zelfs van den *waren* God, onder eenige zigtbare of ligchamelijke afbeelding. Voorts verbood zij allen meineed, of godslasterlijke vloekwenſchen; vorderde eenen algemeenen rustdag, voor menſchen en beesten, op den zevenden dag van elke week; wees de pligten aan van dankbaarheid, regtvaardigheid en goedwilligheid omtrent den naasten, in de onderſcheidene betrekkingen des levens, en leerde eenen ieder voor zich zelven een behoorlijk beſtuur over zijne driften en hartstogten oefenen.

De tweede wet, die der *Plegtigheden*, bepaalde de plaats, den tijd en de bijzondere manier der *openbare* godsdienst-oefening, die in eenen daartoe opgerigten tabernakel (eene vervoerbare tent) moest gehouden worden; doch naderhand aan de ſtad *Jeruzalem* en den tempel bepaald werd, waarin al het plegtige gedeelte van den godsdienst, zoo als het offeren, enz. alleen moest geſchieden. Voorts bepaalde deze wet de *bijzondere tijden* van Godsvereering op elken morgen en avond, wanneer Gode openbare en gemeenſchappelijke offeranden werden opgedragen; gelijk ook de zevende dag der week, ſchoon oorſpronkelijk tot eenen rustdag beſtemd, door de Joden reeds vroeg, te gelijk aan godsdienstige oefeningen ſchijnt toegewijd geweest te zijn. Inzonderheid waren er eenige feesten, die door hun met buitengewone plegtigheid, en onderſcheidene godsdienstige

aan-

aandacht, werden waargenomen, zoo als b. v. het *Paaschfeest*, het *feest der Weken*, of het *Pinkfterfeest*, het *Loofhuttenfeest*, en de *groote Verzoendag*; op welke feesten alle mannelijke *Israëlieten* verpligt waren, om naar *Jeruzalem* op te gaan. De *bijzondere wijze* hunner godsvereering beftond, behalve in het zingen van lofzangen, het uitftorten van gebeden, en het voorlezen der wet, hoofdzakelijk, en bijkans geheel in offeren, zoo van geflagte beesten, als van ingezamelde veldvruchten en fpecerijen. Men had zoodanige offers van onderfcheidenen aard, als: *Slagt-*, *Brand-* en *Reuk-offers*, of, naar de bijzondere gelegenheid, bij welke zij verrigt werden, *Dank-*, *Schuld-* en *Zoen-offers*. Bovendien hadden de *Israëlieten*, in het dagelijkfche en gemeene leven, een groot aantal bijzonderheden in acht te nemen, zoo ten aanzien van hunne *fpijzen*, die in rein en onrein onderfcheiden waren, als van dingen, die zij aanraakten, de *ligchamelijke reinigingen*, die zij gedurig ondergaan moesten, enz. De gewigtigfte en aanmerkelijkfte plegtigheid, echter, beftond in de *Befnijdenis*, welke God allereerst aan Abraham, ten teeken van zijn verbond met hem en zijn zaad, beval, en aan de mannelijke kinderen van al zijne nakomelingen, op den 8ften dag na de geboorte, moest verrigt worden.

Eindelijk bevatte de *Burgerlijke* wet al die goddelijke voorfchriften en regels, welke regtftreeks tot de bijzondere ftaatsgefteldheid en het gemeene leven des Joodfchen volks betrekking hadden. Bij dezelve werden de regten van eigendom, zoo voor iederen Jood, als voor het geheele volk, bepaald; elks gedrag in handel en ruiling, in arbeid, kostwinning, het aangaan van huwelijken, het beftuur des huisgezins, en zelfs in gefchillen en doodelijke beleedigingen, en in meer andere gevallen, geregeld, en tevens werden daarbij de bijzondere ftraffen aangewezen, welke omtrent *gemeene* overtreders en misdadigers van ftaat moesten worden uitgeoefend; terwijl eindelijk voorfchriften voor de hoofden en regeerders des volks, in hunne regtsoefening en wijze van beftuur, gegeven werden. Deze wet ftond tot de beide vorigen in eene zeer naauwe betrekking, zoo dat de hierbij gemaakte verordeningen en vastftellingen, fchoon op haar zelve van eenen burgerlijken aard, nogtans, daar zij, zoo wel als de beide vorigen, door God zelven gegeven, en, bij vele gelegenheden, door eene onmiddellijke tusfchenkomst van zijn gezag gehandhaafd werden, tevens als Goddelijke wetten moesten befchouwd worden, hetgeen de Mozaïfche bedeeling tot eene foort van *Godsdienstig ftaatsbeftuur* maakte, waarin het zedelijke en godsdienstige met het burgerlijke en ftaatkundige, op eene bijzondere wijze, en onaffcheidelijk, vermengd en vereenigd was.

De groote drangmiddelen, waarmede de bekendmaking van al de voorfchreven wetten gepaard ging, waren uitdrukkelijke beloften van tijdelijke zegeningen op het gehoorzamen, en bedreigingen van gelijke onheilen op het verwaarloozen derzelve. Tot de eerfte behoor-

hoorden, voornamelijk, de geruste en vreedzame bezitting van het land *Kanaän*, en de grootheid, magt en welvaart der natie in het algemeen, alsmede den voorſpoed van elken afzonderlijken, getrouwen waarnemer der Goddelijke wetten, zoo als een lang leven, vele kinderen, en overvloed van 's levens-nooddruft en verkwikking; terwijl de laatſte, de hier tegenover ſtaande onheilen, hoofdzakelijk, met betrekking tot het algemeen, gelegen waren in oorlog, pestilentie, onvruchtbaarheid der aarde, hongersnood en verwoesting, en, in elks bijzonder geval, in allerlei ligchamelijke ziekten, behoefte, ſchande, en eenen verhaasten dood. Men ziet uit dit een en ander, dat de Joodſche godsdienst, alhoewel geſchikt naar de grovere en zinnelijke denkbeelden van een onbeſchaafd volk, en ſtrekkende, om de kennis en dienst van den eenen waren God onder een bijzonder en afgeſcheiden deel des menschdoms levendig te houden, nogtans, zoo gebrekkig en onvolkomen, en, zelfs in zijne oorſpronkelijke zuiverheid beſchouwd, niet meer dan een *voorbereidend* onderwijs was, hetwelk een *toekomend*, volmaakter aankondigde, en daartoe den weg moest banen. Immers behelsden de beginſels en leeringen der wet meer zuivere en bepaalde, en meer duistere en zinnelijke denkbeelden omtrent de voorname waarheden en gronden van den godsdienst, inzonderheid het beſtaan van God en zijne volmaaktheden en eigenſchappen, gelijk dan ook de denkbeelden hieromtrent door de profeten en van God verlichte mannen, naderhand, voornamelijk kort voor en na de Babyloniſche gevangenis, allengskens meer en meer werden opgehelderd en uitgebreid. Bovendien waren de voorſchriften en inſtellingen van dezen godsdienst meestal van eenen plegtigen aard, en in derzelver waarneming niet min kostbaar dan lastig, en gaven te veel aanleiding, om 's menſchen geest van eene geestelijke aanbidding van den Allerhoogſten, en de betrachting van zuivere deugd af te leiden; voorts waren de drangredenen ten uiterſte ſtreng, en meer ontzag- en ſchrikverwekkend, dan uitlokkend en aanmoedigend, zoo dat de ſtaat der *Israëlieten*, in het Nieuwe Testament, teregt bij eenen ſtaat van dienstbaarheid en ſlavernij vergeleken, en de wet een *tuchtmeester* genoemd wordt tot op de komst van CHRISTUS; bij welk alles nog kwam, dat de Mozaïſche godsdienst voor eene menigte van overtredingen geene hoop gaf op vergeving, noch eenig verzekerd vooruitzigt opleverde op een toekomend leven. Men mogt dus, overeenkomstig Gods wijsheid en onzijdige goedheid, omtrent al zijne redelijke ſchepſelen, niet alleen op een volmaakter onderwijs en eene volkomener bedeeling hopen; maar deze verwachting werd ook verſterkt, inzonderheid even voor en in de Babyloniſche gevangenis, door regtſtreekſche en duidelijke beloften aangaande de komst van den *Mesſias*, in wiens dagen een meerder licht en eene uitgebreider kennis, niet alleen voor *Joden*, maar ook voor *Heidenen*, zou opgaan, waardoor volgens de voorſpelling van JEZAIAS, hoofdſt. XI, vs. 9, ook an-

andere volken, die in de duisternis en ſchaduw des doods zaten, ſtonden verlicht te worden, en *de aarde vol kennis des Heeren zou zijn, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken.*

MOZART. (JOHANN CHRYSOSTOMUS WOLFGANG GOTTLIEB) Deze beroemde componist werd in 1757 te *Salzburg* geboren. Zijne talenten ontwikkelden zich zeer vroeg, zoodat hij reeds in zijn 5de jaar kleine ſtukjes begon zamen te ſtellen. Hij bezat een ongeloofelijk teeder gevoel, en de ſterkſte aandoenlijkheid; maakte de grootſte vorderingen in de toonkunst, en vergat daarbij, ſedert hij haar had leeren kennen, alle zijne voorheen zoo geliefkoosde jeugdige ſpelen en vermaken. Toen hij nog geen 6 jaar oud was, beſloot zijn vader, om met hem en zijne zuster, die mede zeer ver in de toonkunst gevorderd was, eene reis naar *Munchen* en vervolgens naar *Weenen* te doen, ter welker laatſte plaatſe de beide kleine *virtuoſen* aan het keizerlijk hof werden voorgeſteld. De voorbeeldelooze vaardigheid van den jongen MOZART op het klavier, wekte aller verwondering, die echter nog hooger ſteeg, doordien hij alleen voor eigenlijke kenners wilde ſpelen. Zoo zeide hij eens, zich te *Weenen* aan het klavier zettende, tegen den keizer: „ is mijn heer „ WAGENSEIL hier niet? laat hem roepen; die kan er over oordee- „ len." Dit geſchiedde; en hij ſpeelde, tot verbazing van dezen kunstkenner, een zijner concerten met eene verwonderlijke vaardigheid. Tot hiertoe had hij, buiten het klavier, nog geen ander ſpeeltuig in handen gehad, toen men hem in *Weenen* eene kleine viool ſchonk, waarop hij reeds, toen hij weder te *Salzburg* was terug gekomen, buiten weten zijns vaders, zulke merkelijke vorderingen gemaakt had, dat hij, tot verbazing van alle aanwezenden, in een *trio*, de tweede viool met de grootſte juistheid ſpeelde. Van nu af bleek het ten duidelijkſte, dat zijne geheele ziel voor de muzijk geſtemd was, waarbij het opmerkelijk is, dat iedere wanklank, elke nieuwe toon, die niet in harmonie werd opgelost, voor zijne ooren eene pijnbank was; zoo als b. v. die van de trompet, welke hem eens bleek, bewusteloos en onder ſtuiptrekkingen ter aarde deed vallen.

In het jaar 1763 deed de jonge MOZART, met zijnen vader en zijne zuster, de eerſte groote reis buiten *Duitschland*, en kwam in Slagtmaand van dat jaar te *Parijs*, waar hij zich een half jaar ophield; in den ouderdom van 7 jaar, zijne beide eerſte klavier-ſonaten vervaardigde, en door den druk bekend maakte. Van daar reisde het gezelſchap naar *Londen*, vertoefde hier een geheel jaar, en liet zich aan het koninklijk hof hooren, bij welke gelegenheid de jonge MOZART het orgel des konings beſpeelde. Hier, zoo als ook reeds te *Parijs*, werden hem de zwaarſte ſtukken voor het klavier van BACH, HÄNDEL en anderen voorgelegd, die hij allen in de behoorlijke maat en met de grootſte juistheid uitvoerde. Gedurende zijn verblijf in *Engeland*, en dus in zijn 8ſte jaar, componeerde hij 6 *ſonaten*, die hij in

in *Londen* liet graveren, en aan de koningin opdroeg. Vervolgens deed hij meerdere reizen, waarbij hij zoo veel eer als geld inzamelde, en kwam op het einde van 1766 weder in *Salzburg* terug, waar hij in 1769 tot bestuurder van het hoforchest werd aangesteld. Kort hierna deed hij met zijnen vader ook eenen togt door *Italië*, waar hij, die in andere landen reeds zoo veel bewondering verwekt had, bijzonder welkom was. In *Rome* copiëerde hij, alleen op het gehoor, het beroemde *Miserere*, dat aldaar, in de laatste week der vasten, in de Sixtinische kapel wordt gezongen, en toenmaals nog geheim gehouden werd, en slaagde hierin zoo gelukkig, dat de sopranist CHRISTOFORI, die het in de kapel gezongen had, aan MOZART de levendigste blijken zijner bewondering te kennen gaf, toen dit gezang, door hem, in zijne tegenwoordigheid, bij het klavier werd opgezongen. Hij ontving kort daarna van den paus het kruis, en brevet als *Militiae auratae eques*. Nadat hij in 1770 te *Milaan*, in zijn 14de jaar, het zangspel *Mithridate*, met eene algemeene goedkeuring, gecomponeerd had, verliet hij *Italië*, waar men hem den naam van *il cavaliere filarmonico* gegeven had. Hij werd nu van alle kanten aangezocht, en de hieruit voortvloeijende reistogten gaven aanleiding tot de voortreffelijkste muzijkstukken, die zijnen roem meer en meer in *Europa* verbreidden. Vier en twintig jaar oud zijnde, ging hij naar *Weenen*, waar hij in keizerlijken dienst trad, en zich ook sedert meestal ophield. Alhier ontwikkelden zich zijne uitmuntende talenten nog meer; hij werd een der geliefdste toonzetters zijner eeuw, en stierf in het jaar 1798, in het 36ste zijns levens.

MOZART was als kunstenaar buiten twijfel groot, en verdient ten dezen aanzien de bewonder g der nakomelingschap. Getuigen hiervan zijn een groot gedeelte zijner zangspelen, als: *die Entführung aus dem Serail*; zijn *Idomenes*; *Figaro*; *Don Juan*; *Cosi fan tutti*; *die Zauberflöte*; *la Clemenza di Tito*, en meer anderen. Zijn jongste stuk, hetwelk hij nog in zijne laatste ziekte vervaardigde, was eene lijkmis, een zoogenoemd *requiem*; een meesterstuk, dat zelfs naar het gevoelen van HILLERS, een bevoegd kunstregter, met de stukken van BACH kan wedijveren, en het bewijs oplevert, dat MOZART, bij een langer leven, ook in dit vak eenen onsterfelijken roem zoude verworven hebben. Als mensch vertoonde hij zich in een minder gunstig licht. Buiten zijne kunst bleef hij in alles een kind, en leerde nimmer zich zelven besturen. Van orde, matigheid, of keuze in zinnelijk genot, had hij geen denkbeeld, en behoefde altijd iemand, die zijne huisselijke belangen bestuurde; doch dit kinderachtig mensch werd een geheel ander wezen, zoodra hij zich aan het klavier zette, waarvoor zijne handen zulk eene gezette houding hadden, dat hij niet dan met de grootste moeite en bezorgdheid het vleesch op zijn bord kon snijden. Van zijne vroege kindschheid af, speelde hij het liefst bij nacht, en als hij zich des avonds te 9 uur aan het klavier zettede, stond hij zelden

den voor middernacht op, en dan konde men hem niet zonder dwang beletten, dat hij niet zelfs den ganfchen nacht door bleef fantaferen. Van 6 of 7 tot 10 ure des morgens was hij gewoon te componeren; doch ook dan deed hij er den geheelen dag niets meer aan, ten zij er fpoedig het een of ander ftuk moest vervaardigd worden.

MOZES. Een *Hebreeër*, uit den ftam van LEVI, die, zoo als bekend is, op de zonderlingfte wijze van den dood gered; door de medelijdende zorg der dochter des konings van *Egypte* verzorgd; als zoon aangenomen, en MOZES (in het Egyptisch *Mo-utfche*), omdat zij hem uit het water gered had, geheeten werd. Hij genoot aan het hof eene vorstelijke opvoeding, werd tot den priesterftand, waartoe de koninklijke familie behoorde, opgeleid en ingewijd, en had daardoor gelegenheid, om in al de wetenfchappen der *Egyptenaren* onderwezen te worden, hetgeen hem bij uitftek gefchikt maakte voor den gewigtigen post, waartoe de Voorzienigheid hem beftemd had. MOZES bleef tot zijn 40fte jaar in de hofftad, wanneer hij, het ongeluk gehad hebbende van eenen *Egyptenaar* te dooden, naar *Midian* week, waar hij dienst nam bij eenen herdersvorst, JETHRO, aan wiens dochter, ZIPPORA, hij naderhand huwde. De zoon eens konings dochter hoedde nu de kudde van eenen *Arabier*, toen, op zekeren tijd, bij *Horeb* weidende, een brandend doornbosch, dat door de vlam niet verteerd werd, zijne bijzondere oplettendheid daardoor tot zich trok. De oorzaak hiervan willende onderzoeken, begaf hij zich derwaarts, wanneer (volgens het Bijbelsch verhaal) uit het midden van hetzelve de Heer zich aan hem openbaarde, als de *God zijns vaders*, de *God* ABRAHAMS, IZAAKS en JAKOBS, en aan hem den last opdroeg, om zijn volk, de hard onderdrukte *Israëlieten*, uit *Egypte* naar een land te geleiden, dat overvloeide van melk en honig. De naam van JEHOVA, onder welken zich God bij deze gelegenheid aan hem openbaarde, was hem reeds door de Egyptifche mysterien bekend, en het denkbeeld van den Eenigen, Eeuwigen en Onveranderlijken, hetwelk deze benaming in zich bevat, werd hem nu duidelijk. Na eenige befcheidene zwarigheden tegen de uitvoering van dit bevel geopperd te hebben, verleende God aan MOZES de magt, om zijne zending door wonderwerken te bevestigen, en ftelde zijnen broeder AARON, als woordvoerder, aan zijne zijde.

Aldus toegerust, keerde MOZES, nu 80 jaar oud, in volkomen vertrouwen op de Goddelijke hulp, naar *Egypte* terug, om den koning FARAO aan te zeggen, dat hij de verdrukte *Israëlieten* zoude laten uittrekken, om hunnen God, naar hunne wijze, buiten de grenzen van zijn rijk te dienen; doch de vorst dit halftarrig weigerende, deed hij zoodanige verbazende teekenen en zonderlinge verrigtingen, ten aanfchouwen van het geheele hof en volk, als niemand doen kan, ten zij God met hem is; hoedanige inzonderheid waren het veranderen van zijnen ftaf in eenen levenden verflindenden draak, en

het brengen van 10 wonderdadige plagen over *Egypte*. Niet voor de laatste plaag echter, het zoo treffend als schielijk omkomen van alle eerstgeborenen des lands, beide van menschen en beesten, van welke de *Israëlieten* verschoond bleven, en op den aandrang zijner ambtenaren en onderdanen zelven, besloot de hardnekkige koning, om hen te laten uittrekken; gelijk zij dan ook dien eigen nacht, waarin de eerstgeborenen omkwamen, het land hunner slavernij, met have en vee, verlieten, en zich aan de nabij liggende woestijn, aan *Arabië* grenzende, legerden. FARAO echter, kort daarna, over zijne inwilliging berouw hebbende, vervolgde de *Israëlieten* met een magtig leger; doch zij werden, door tusschenkomst der Voorzienigheid, door MOZES droogvoets door den Arabischen zeeboezem geleid; terwijl hun vervolger, met zijn geheele leger, in het water omkwam.

Deze redding der *Israëlieten*, uit de handen van hunnen verschrikkelijken vijand, was slechts een begin van MOZES groote onderneming. Hij had te doen met een ruw en onbeschaafd volk, dat tot hiertoe alleen harde slavernij, maar geene regels van vrijheid kende. Gebrek aan leeftogt in de woestijn verwekte niet alleen bij hetzelve gemor; maar ook het ontmoeten van vijandige stammen der *Beduinen*, bloedige oorlogen, en de naijver van jaloersche oudsten, inwendige opstanden tegen deszelfs aanvoerder, wiens leven niet zelden in gevaar geraakte, en die dikwijls, door verschrikkelijke straffen, zijn aan hem verleend gezag moest handhaven. MOZES vervolgde echter, in weerwil van zoo veel tegenstand, zijn plan, om de misnoegde menigte tot een zedelijk, vroom en zelfstandig volk te vormen; verschafte den hongerigen brood (*Manna*) van den hemel; opende, door zijn wonderdoend vermogen, voor den dorstigen nieuwe bronnen uit de rotsen van *Horeb*, en poogde zijn volk door goedheid en ernst, op eene vaderlijke wijze aan zich te verbinden en te vormen.

Drie maanden waren er nu, sedert den uittogt uit *Egypte*, verloopen, toen MOZES op *Sinaï*, eenen berg in *Arabië*, onder het eerbiedwekkend tooneel van donder en blikfem, terwijl het volk aan deszelfs voet gelegerd was, van God zelven de wetten ontving, onder den naam der *Tien geboden* bekend, waarna de *Israëlieten* voortaan moesten leven, en die, op twee steenen tafelen geschreven, in eene daartoe gemaakte kist, de *Arke des Verbonds* geheeten, met een afzonderlijk wetboek, door MOZES, op goddelijken last, vervaardigd, gelegd werden. Offchoon alle deze wetten, zoowel zedelijke, plegtige, als burgerlijke, naar den bijzonderen toestand des volks, en de luchtstreek, welke het bewoonde, alsmede naar het groote doel, waartoe zij gegeven werden, geschikt waren, werd echter derzelver voortreffelijkheid door de *Israëlieten* niet aanstonds erkend. Reeds hadden zij het einde van hunnen togt naar *Kanaan* bijna bereikt, toen MOZES, uit hoofde van nieuwe wederspannigheid, zich genoodzaakt zag, zijn volk naar de woestijn terug te voe-

voeren; en eerst, na 40 jaar moeijelijk omzwervens in dezelve, het verduren der hardste straffen, en na het afsterven van allen, die in hunnen mannelijken ouderdom uit *Egypte* getrokken waren, drong de wet tot het nieuwe, aangegroeid geslacht door. MOZES zelf mogt, uit hoofde van een enkel vergrijp tegen God, de komst in *Kanaan* niet beleven. Nadat hij JOZUA tot zijnen opvolger bestemd, en plegtig afscheid van zijn volk genomen had, beklom hij den berg *Nebo*, tegen over *Jericho*, overzag van daar het geheele beloofde land, en eindigde hier zijn moeijelijk leven, in den ouderdom van 120 jaar. Hij werd in stilte, in het land *Moab*, begraven, zonder dat iemand de plaats van zijn graf geweten heeft.

De boeken onder zijnen naam, aan het hoofd van het Oude Testament geplaatst, bevatten het heerlijkst gedenkstuk van zijn verstand en van zijne verdiensten. Vermits daarin zijn eigen dood verhaald wordt, en er veel in voorkomt, hetwelk tot eenen lateren tijd behoort, en ook de stof, *Steen* namelijk, waarop hij schreef, het naauwelijks mogelijk maakte, om daarop schriften van zulk eenen grooten omvang, als de Mozaïsche boeken, voor de vergetelheid te bewaren, zoo heeft men derzelver vervaardiging aan eenen lateren schrijver, uit den tijd van DAVID of SALOMON, gemeend te moeten toeschrijven. Ondertusschen blijft het altijd zeker, dat MOZES de berigten, aangaande de geschiedenis der eerste wereld, schoon dan mondeling, tot de nakomelingschap heeft overgebragt, en dat de tien geboden, de beschrijving van den togt der *Israëlieten* door de Arabische woestijn, en voorts zoodanige wetten, als hij aan geene onzekere overlevering konde toevertrouwen, zelf heeft opgeteekend; gelijk hij almede de vervaardiger is der uitmuntende liederen, waarin hij de redding van zijn volk aan de *Roode zee* bezingt, en hetzelve voor zijnen dood zegent en vaarwel zegt. De verzameling dezer stukken, derzelver inkleeding, zamenvoeging, en aanvulling, uit voorhanden zijnde overleveringen, is buiten twijfel het werk van eenen lateren tijd, welke men echter niet naauwkeuriger kan bepalen, dan hier boven geschied is.

MOZES MENDELSZOON werd in 1729, te *Dessau*, uit behoeftige Joodsche ouders geboren. Deze niet verder in zijn onderhoud en de verdere beschaving van zijnen geest kunnende voorzien, verliet hij in zijn 14de jaar het ouderlijke huis, en begaf zich naar *Berlijn*, waar door de weldadige ondersteuning zijner geloofsgenooten in zijn onderhoud voorzien werd. Hij leerde hier met veel vlijt de Latijnsche en nieuwere talen; geraakte met ISRAËL MOZES, een diepzinnig denker en groot wiskundige, bekend, en kreeg door dezen smaak in die wetenschap; terwijl Dr. AARON SALOMON GUMPERT hem gelegenheid gaf, om zich in de nieuwste letterkunde te kunnen oefenen. Zoo leefde MENDELSZOON geheel voor wijsheid en wetenschap, zonder eenige aanmoediging, dan die van zich zelven, ja zonder een duurzaam middel tot zijn onderhoud, tot dat een vermo-

mogend fabrijkant in zijde, een van zijne natie, te *Berlijn*, met name Bernard, hem tot onderwijzer zijner kinderen verkoos, en ten laatste deel in zijne fabrijk gaf. Hij nam de handelzaken met zoo-veel naauwkeurigheid als naauwgezetheid waar, en gaf daardoor een schoon voorbeeld, dat koophandel en beoefening der wetenschappen zeer wel met elkander kunnen gepaard gaan.

Intusschen kwam hij in kennis met Lessing, hetwelk op zijne vorming den voordeeligsten invloed had, alzoo deze hem op den aard en de voortreffelijkheid der nieuwere talen oplettend maakte. *Die Briefe über die Empfindungen* waren de eerste vrucht van de be-oefening van den Joodschen wijsgeer der Hoogduitsche taal. Ook met Abbt en Nicolai werd hij bekend, en de *Abbtische Correspondenz*, (eene verzameling van gewisselde brieven tusschen Abbt, Mendels-zoon en Nicolai), zal altijd een heerlijk gedenkteeken blijven van de onderlinge vriendschap en vertrouwelijkheid dezer uitmuntende mannen. Hij nam aan de *Bibliothek der schönen Wissenschaften*, de *Briefe, die neueste Litteratur betreffend*, alsmede aan de eerste deelen der *Algemeinen deutschen Bibliothek*, een gewigtig deel, en leverde, bovendien, van tijd tot tijd, eenige wijsgeerige werken, die niet alleen zijnen roem in *Duitschland*, maar ook buiten 's lands verspreid hebben. De dringende vertogen van Lavater, om hem voor de zaak van het Christendom te winnen, wendde hij met veel kieschheid van zich af; doch het verdriet, dat hij over dezen on-vermoeden aanval gevoelde, haalde hem eene ziekte op den hals, waarvan hij niet dan langzaam herstelde. Thans schreef hij zijn *Jeruzalem, oder religiöse Macht und Judenthum*, waarin hij de voor-treffelijkste denkbeelden ontvouwde, die voor een gedeelte alleen verkeerd begrepen werden, omdat zij regtstreeks vooroordeelen te keer gingen, die sedert eeuwen hadden stand gehouden. Hij had zijnen oudsten zoon en eenige jongelingen de beginselen van zijn wijsgeerig stelsel, inzonderheid omtrent de leer van God, in eenige morgenuren ontwikkeld, en maakte de uitkomst zijner nasporingen, naderhand, in een werk bekend, onder den titel van *Morgenstunden*, waarvan, uit hoofde van zijnen invallenden dood, slechts het eerste deel verscheen. Een geleerde twist met Jacobi, *over de leer van* Spinoza, welk geschrift aan hem gerigt was, en waarin zijn over-leden vriend Lessing voor een aanhanger derzelve gehouden werd, baarde hem veel verdriet, en verhaastte welligt zijnen dood. Hij schreef er, in weerwil van den verzwakten staat zijner gezondheid, een werkje tegen, onder den titel: Mozes Mendelszoon *an die Freunde* Lessings, en stierf in Louwm. 1788. Hij was als mensch niet minder vereerenswaardig, dan als wijsgeer, en trachtte voor zijne geloofsgenooten zooveel mogelijk nuttig te zijn. Bescheidenheid, weldadigheid en ongeveinsde godsvrucht waren de sieraden van zijn hart, en schranderheid, rustelooze werkzaamheid, en vrolijke opge-ruimdheid die van zijnen geest. — Behalve de reeds genoemde wer-

ken

ken, heeft hij ook nog uitgegeven: *Philosofische Schriften*, 2 deelen; PHAEDON, *oder über die Unsterblichkeit der Seele*, benevens eene overzetting van de 5 boeken van MOZES, de Psalmen, enz.

MUCIUS CORDUS SCAEVOLA, (eigenlijk CAJUS MUCIUS CORDUS). Een edel *Romein*, uit de eerste tijden der republiek, die de naauwelijks gevestigde vrijheid zijns vaderlands door eene stoute daad redde. Toen namelijk, door het beleid en de standvastigheid van L. JUNIUS BRUTUS, de laatste koning van *Rome*, TARQUINIUS *de hoovaardige*, van zijnen troon beroofd, en, met zijne goddelooze gemalin en zonen, uit *Rome* gedreven was, begaf zich deze tot zijnen bloedverwant PORSENNA, koning van het *Etruskisch Clusium*, die, met zijne benden, *Rome*, in het jaar 255 der stad, belegerde, om TARQUINIUS in deszelfs vroegere waardigheid te herstellen, Dan MUCIUS, zijn vaderland reeds tot het uiterste gedreven ziende, en hoogst misnoegd, dat de jeugdige republiek haren vrijen hals onder het juk des tirans weder zoude moeten krommen, verzocht den Romeinschen senaat om de vrijheid, om zich in het vijandelijk leger te mogen begeven, met geen minder oogmerk, dan om den koning van kant te helpen. Met eenen dolk gewapend, kwam hij gelukkig aan de tent van den vorst, waar juist op dat tijdstip de soldij werd uitgedeeld; doch hij doorstak den schrijver in deszelfs plaats. MUCIUS, hierop aanstonds door de wacht gevat, sprak met een onverschrokken gelaat tegen PORSENNA: „Ik ben een Ro„meinsch burger, en mijn naam is C. MUCIUS. Als vijand heb ik „den koning, onzen vijand, willen ombrengen, en zooveel moeds „als ik tot dezen moord heb, zooveel moeds bezit ik ook, „om te sterven. Ik ben niet de eenige, die dit besluit tegen u „heb opgevat: een groot getal Romeinsche jongelingen zal met „mij naar denzelfden roem trachten; en dit is de oorlog, die u „de Romeinsche jeugd aankondigt." Toornig en verschrikt, dreigde PORSENNA hem met den brandstapel, wanneer hij niet ontdekte, welke aanslagen men tegen hem smeedde; doch MUCIUS hernam: „om u te overtuigen, hoe weinig zij ligchaamssmarten ach„ten, die naar roem streven, zoo zie, wat ik doe:" en met deze woorden stak hij zijne regterhand in gloeijende kolen, die op een altaar stonden, en liet ze met eene onbewegelijke standvastigheid verbranden. Deze stoute daad verbaasde den koning zoo zeer, dat hij hem niet alleen zijne vrijheid schonk, maar, op verklaring van MUCIUS, dat 300 Romeinsche jongelingen zijnen dood gezworen hadden, aanstonds het beleg deed opbreken, en met de republiek den vrede sloot. MUCIUS, nu alleen zijne linkerhand kunnende gebruiken, verkreeg den bijnaam van SCAEVOLA; terwijl de senaat hem een stuk lands ten loon schonk, en eene eerzuil voor hem liet oprigten.

MUFTI, GROOT-MUFTI, (bij de *Turken* genoemd *Sheikh-Ulislam*, dat is hoofd der uitverkorenen), is het opperhoofd van

 den

den Turkſchen godsdienst en der Turkſche wetten, en in rang de eerſte ſtaatsdienaar, die op den groot-vizier volgt. Hij geniet zelfs van den ſultan eerbewijzen, welke deze niet ontvangt. Zijne verkiezing hangt alleen van den keizer af. Zoo lang als hij in zijnen post blijft, kan hij niet ter dood veroordeeld worden, gelijk andere ſtaatsdienaren: de keizer kan hem alleen afzetten; doch zijne goederen kunnen daarbij niet verbeurd worden verklaard. De Mufti wordt als uitlegger van den *Koran*, en, over het algemeen, in alle gewigtige zaken geraadpleegd, inzonderheid in alle geregtelijke handelingen en lijfſtraffelijke zaken. Hij deelt zijn gevoelen zeer kort, zonder eenige opgave der redenen, in geſchrift mede, en voegt er in bedenkelijke gevallen bij: *God weet, wat beter is.* Zulk eene uitſpraak, bij welker onderteekening hij zich den *armen knecht Gods* noemt, heet *Fet-fah*, en van hier de Mufti zelf *Sabibi Fetive*, dat is Heer der geregtelijke vonnisſen, en zijn geheimſchrijver *Fet-fah Emeni.* De inkomsten van den Mufti zijn zeer aanzienlijk. In groote ſteden is nog een Onder Mufti, die zijnen post, niet dan door groote geſchenken, van den Groot-Mufti verkrijgt.

MUG. (*Culex L.*) De ſnuit van dit inſekt beſtaat uit borſtelharige ſtekels of angels, die in eene buigzame ſcheede beſloten zijn. Men vindt onder dit geſlacht van inſekten onder anderen de *Piep-* of *Zingende-Mug* (*Culex Pipiens*), welke aschgraauw is; op het achterlijf 8 bruine ringen heeft, en zich voornamelijk ophoudt aan het water. In vele luchtſtreken, vooral in de heete, zijn deze diertjes, die door de Europiſche zeelieden *Muskieten* genoemd worden, in verbazende menigte, en verſtrekken dikwijls tot eene zeer gevaarlijke plaag. Onkundige reizigers geven ook meestal aan alle ſtekende, en naar Muggen gelijkende, inſekten den algemeenen naam van *Muskieten.* — De *Kriewel-Mug* (*Culex Reptans*) is zwart; heeft glasachtige vleugels, en zwarte, met een wit kringetje voorziene, pooten. Men vindt het diertje in het bergachtige gedeelte van *Lapland*, het Zuidelijk *Siberië*, doch vooral in het *Bannaat*, waar zij tweemaal in het jaar, namelijk in de lente en in den zomer, bij ontelbare ſcharen verſchijnen, en dermate in alle openingen, van het lijf der paarden en ander vee kruipen, dat het daardoor dikwerf binnen weinige minuten ſterven moet. Ook voor den mensch worden zij dan, op zijn minst genomen, ten uiterſte lastig, zoo al niet even gevaarlijk.

MUGGENDORF. Een vlek in *Beijeren*, onder het landgerigt van *Ebermanſtad* behoorende, dat merkwaardig is uit hoofde van de onderſcheidene holen, die in de bergen, welke hetzelve omringen, gevonden worden. Het ſchoonſte en grootſte is het *Roſenmullershol*, dat als eene kerk gewelfd, en met figuren van ſtalastiet, (dropſteen) bezet is; doch voor den natuur-onderzoeker is het *Gailenreuther-Zoöliten-hol* het merkwaardigſte. Deszelfs ingangen zijn moeijelijk en gevaarlijk, en hetzelve bevat in diepe rotskloven groote

brok-

brokken half verſteende thoon, benevens eene oneindige menigte groote beenderen van ten deele ons onbekende dierſoorten. — KOPPEL, ROSENMULLER en GOLDFUSZ hebben van deze holen beſchrijvingen geleverd.

MUHLHEIM. Een kreits en eene ſtad in het Pruisſiſche regeringsdistrikt *Keulen*, een uur beneden deze plaats, met 3800 inwoners en eene gierbrug over den *Rijn*. Zij heeft hare welvaart grootendeels aan de uit *Keulen* verdrevene Protestanten te danken. Men vindt er aanzienlijke fabrijken van wollen en zijden ſtoffen, leer-bereiderijen, zuiker rafinerijen en tabaks-fabrijken. De verzendings handel is er aanmerkelijk en de omliggende landſtreek levert wijnbouw en veeteelt op.

MUIDEN. Eene der oudſte ſteden van *Holland*, gelegen 2 uur ten Oosten van *Amſterdam*, aan den mond der rivier de *Vecht*, welke aldaar in de *Zuiderzee* valt; waarom deze ſtad dan ook, in de 9de en 10 eeuw, *Amuida* genoemd werd. Zij telt omtrent 1200 inwoners, welke meest in de visſcherij, vooral van ijbaars, ijbot en paling, in de zoutketen, de ſcheepstimmerwerven en buskruid-molen hun beſtaan vinden. Aan de Noord-Oostzijde der ſtad, op den hoek van de *Vecht* en *Zuiderzee*, ligt het aloud en aanzienlijk ſlot, ook wel kasteel of huis van *Muiden* genoemd, hetwelk reeds, volgens de oude rijm-kronijk, vóór den tijd van graaf FLORIS den V geſticht; maar door dien graaf opgemaakt en aangekocht is. Dit ſlot is in het eerst door de graven, en naderhand door den drosſaard van *Muiden* in der tijd, die tevens was bailluw van *Gooiland* en hoofd-officier van *Weesp*, *Weesperkerspel* en *Hoog-Bijlmer*, als kastelein van den huize van *Muiden*, bewoond geweest. Hetzelve is voor elken beminnaar van Nederlandſche letterkunde onvergetelijk geworden, niet alleen om dat, op het zeskant *torentje* van dit ſlot, de vorst der Nederlandſche vernuften, de drosſaard PIETER CORNELIS-ZOON HOOFT zijne voornaamſte werken heeft geſchreven, maar ook, om dat, op ditzelfde ſlot, zoo vele verdienstelijke en geleerde mannen, als VOSSIUS, BARLAEUS, VONDEL, HUIJGENS, REAEL en BAAK, benevens de TESSELSCHADE en anderen, zich met den edelen drosſaard vereenigden en uitſpanning en vervrolijking vonden in de opbouwing onzer tale en de ontwikkeling van den echten ſmaak voor het ſchoone; zoo dat VOLLENHOVEN met regt kon zingen: *Te Muiden was de ware Helicon;* enz. — Dit zelfde ſlot is, in de laatſte jaren, gebruikt tot eene bewaarplaats van buskruid en andere oorlogs-behoeften, maar als nu van kruid ontruimd, ten gevolge van verzakkingen, afwijkingen en andere gebreken, aan hetzelve ontdekt. De ſchoorſteen, op de zaal van het ſlot, draagt nog des drosſaards ſpreuk: *Semper nocuit differre paratis;* en de ſchoorſteen, op de groote kamer, des drosſaards zinnebeeld, eene zon, met de zinſpreuk: *Omnibus idem.* Van denzelfden drosſaard hangen, in de kerk te *Muiden*, aan de pilaren on der het orgel, twee wapenborden, waarop het wapen van HOOFT, en dat zijner echtgenote HELEONORA HELLEMANS, beide van 1647,

elk met een zesregelig versje, aanwijzende het eerfte *Gods goedheid*, en het tweede, *'s Menfchen pligt*. Een half uur ten Oosten *Muiden* ligt het klein en vrolijk dorp *Muiderberg*, dat met *Muiden* ééne gemeente uitmaakt en 220 inwoners heeft. Hetzelve is fraai met boomen beplant, waar te midden de kom en berg, met de omliggende koren- en weilanden, lusthoven en bosfchen, ftranden en *Zuiderzee*, de fchoonfte gezigten opleveren; terwijl de echo op de plaats *Rustrijk*, als eene der zonderlingfte, fchijnende uit den grond op te komen, algemeen bezocht wordt. Het was in de nabuurfchap van dit dorp, dat graaf FLORIS de V, in 1296, door de zamengezworene edelen is vermoord, en wel vermoedelijk, op de *Bergergoog*, bij de *Zwarte weg*, alwaar nog een gedeelte der floot wordt gevonden, federt dien tijd, zoo het fchijnt, en nu nog, genoemd *'s Gravefloot*, waaruit de vermoorde graaf is opgehaald, en naar *Muiderberg* vervoerd, op een bergje of heuvel, waar vervolgen in 1324 door graaf WILLEM, ter gedachtenis, eene kapel is gefticht en thans de kerk ftaat.

MUILDIER. (*Mulus*) 1. Het viervoetig dier, hetwelk door eenen mannelijken ezel en een merrie-paard geteeld wordt, noemt men eigenlijk het gewone *Muildier*; zijn kop is dikker en korter dan die van het paard; zijne ooren zijn bijna zoo lang als die van den ezel, met wien het in pooten en ftaart overeen komt; doch de dikte en grootte heeft het weder van het paard. 2. Het ander is de *Muil-ezel*, in het Latijn onder den naam van *Hinnus*, in het Fransch onder dien van *le Bardeau* bekend, en voortkomende uit eene ezelin, die door eenen hengst befprongen is. Zijn kop is kleiner, zijne ooren zijn korter, en zijn ftaart is met meer haren bezet, dan die van den ezel. Ook is de Muilezel veel kleiner dan het eigenlijk gezegde Muildier.

Het is ten onregte, dat men beweerd heeft, dat de Muildieren volftrekt onvruchtbaar waren. Zij bezitten, even als andere dieren, al de voorttelings-werktuigen. Het Muildier is zeer gezocht, bijna zoo fterk als het paard en zoo taai als de ezel. In *Spanje*, *Italië*, over het algemeen in het Zuidelijk *Europa* en in de bergachtige ftreken, heeft men zeer veel nut van hetzelve.— De *Spanjaarden* hebben het op *Paraguay* voortgeplant, waar deze dieren zeer klein zijn en niet tot den landbouw gebruikt worden. Zij maken eenen aanzienlijken tak van koophandel uit tusfchen deze provincie en *Peru*; wordende jaarlijks 60,000 Muildieren naar *Peru* gevoerd, waar men hen zeer hoog fchat. De *Indianen* van de *Cordilleras* geven hun zelfs den voorrang boven de paarden. — In dit gedeelte van *Amerika* is de Muilezel in het geheel niet bekend; ook is de laatfte over het algemeen zeldzamer; en het is ook deze, die tot het fprookje der zoogenoemde *Jumarts*, dat is, van zulke bastaard-dieren heeft gelegenheid gegeven, welke uit de vermenging van het paarden- en osfen-geflacht zouden voortkomen.

MUIS. (*Mus*) Het geflacht der Muizen bij LINNEUS bevat vele

le foorten, welke, de onderste fnijtanden uitgezonderd, naauwelijks door een duidelijk uitwendig kenmerk onderfcheiden worden. Wij zullen ons hier alleen tot de volgende foorten bepalen.

1. De *Huismuis* (*Mus Musculus* of *Domesticus*) heeft eenen langen ftaart, en vier vingers aan de voorpooten, van welke de duimen geene nagels hebben. Dit diertje, hetwelk een ieder genoegzaam bekend is, behoort in *Europa* en in de gematigde ftreken van *Azië* en *Amerika* te huis: het heeft zich bij den mensch genoegzaam tot een huisdier opgedrongen, en eet bijna alles, wat het met zijne tanden bijten kan. Somtijds treft men deze Muis ook in de bosfchen aan, niet ver van de woonplaats der menfchen, vooral wanneer de noten of eikels rijp zijn. Over het algemeen verwijdert zich de Huismuis niet ver van zijne geboorteplaats, en is ook daarom niet, gelijk de andere Muisfoorten, gewoon, groote reizen te ondernemen. Dit fierlijke, vlugge, voorzigtige, en door noodzakelijkheid dikwijls ftoutmoedige, diertje, is veeltijds zoo bevreesd, dat men heeft waargenomen, dat het bij het grijpen met de hand ftuiptrekkingen kreeg. Het valt nooit zijnen vijand aan, maar zoekt zijn heil in de vlugt.

De Muis heeft een fijn gehoor en fijnen fmaak, en een uitmuntende reuk; daarenboven is zij zeer zindelijk. Bij dag houden zij zich fchuil en flapen, en gaan bij nacht of avond hun voedfel zoeken, omdat zij bij dag in huis het geraas vreezen. Daar echter, waar het ftil is, gaan zij fomtijds bij dag uit, en flapen des nachts. — Men heeft echter waargenomen, dat de Huismuis, hoe vreesachtig ook, zich echter aan den mensch kan gewennen en zich laat tam maken. Ook zegt men, dat zij voor de muzijk niet ongevoelig zijn, gelijk LINNEUS reeds heeft waargenomen. Gedurende een groot gedeelte van het jaar, van Sprokkelm. tot Slagtm., brengen de wijfjes hunne jongen ter wereld, gewoonlijk 6 of 7 in getal, fomtijds minder, en ook meer, ja tot 9 toe. De jongen worden in nestjes uit hooi, wol, papier, en dergelijke zamengefteld, opgevoed. Het wijfje draagt 15 dagen, en zoogt even zoo lang; na welken tijd de jongen, die kort na de geboorte blind en bijna geheel naakt waren, reeds genoeg ontwikkeld zijn, zoodat zij hunne moeder verlaten, en na 2 of 3 maanden volwasfen zijn. MERREM heeft waargenomen, dat er in den tijd van één jaar, uit één paar Muizen, 3450 geboren zijn. — De Muizen kunnen zich lang van drank onthouden, van waar dan ook het bekende fpreekwoord: „een muizen-maaltijd houden;" het water echter, fchijnen zij niet geheel te kunnen ontberen. Zij veroorzaken den mensch vele fchade, zoodat men er zeer op uit is, alles uit te denken, om ze te verdelgen; men gebruikt tot dat einde katten, vallen en vergift. Grootendeels echter, worden zij door hunne natuurlijke vijanden, als wezels, egels, katten en roofvogels, vernield. — De witte Muizen met roode oogen, zijn de kakkerlakken hunner foort,

en

en somtijds zoo afkeerig van het licht, dat zij daarin hunne oogen toedoen, en voor blind kunnen gehouden worden.

2. De *Boschmuis* of *groote Veldmuis*, *Springmuis*. (*Mus Silvaticus*). Haar staart is zoo lang als het lijf; de borst geel en de buik witachtig. Reeds van de oudste tijden af is deze soort in *Europa* en *Azië* bekend geweest. Men treft dezelve veelvuldig aan in *Duitschland*, *Engeland*, *Frankrijk*, *Zwitserland*, *Italië* en *Rusland*. Ook in ons land wordt zij bijna overal gevonden, behalve op plaatsen, waar de grond vochtig is of dikwijls overstroomd wordt. Deze soort houdt zich op in bosschen, akkers en drooge weilanden, van waar zij ook wel eens in tuinen overloopen. Zij wonen in oude boomen onder struiken, en meermalen in holen, welke 2 voet diep, horizontaal, bogtig en onregelmatig zijn. De ingang is cilindervormig, schuinsch, of perpendiculair; de uitgang echter is dubbeld, of boven op den grond, of in twee kamers uitkomende, waarvan de eene den voorraad bevat, de andere tot de woonplaats van de jongen en het wijfje leidt. Dit diertje heeft tot vergoeding der slimheid eene bijzondere vlugheid; zijne wijze van gaan verdient eene bijzondere opmerking: wegens de lengte zijner achterpooten moet het bij sprongen loopen, van waar het dan ook den naam van *Springmuis* (*Rat Sautcrelle*) gekregen heeft.

De Boschmuis teelt nog sterker voort dan de Huismuis; zij brengen, namelijk, 3 of 4 maal jaarlijks, van 6 tot 12 jongen ter wereld. Van hier, dat de akkers dikwijls met eene ontelbare menigte als het ware bedekt worden, hetwelk vooral in den herfst plaats heeft, wanneer er een drooge en zachte winter en een warme zomer zijn vorafgegaan. Men heeft berekend, dat 50 paar Boschmuizen, die éénen winter op een veld hadden doorgebragt, in den volgenden zomer tot op 24,000 vermenigvuldigd waren.

Hun voedsel bestaat voornamelijk uit het plantenrijk; hetwelk de ontleeding dezer diertjes bevestigt, hoewel zij somtijds vleesch, en eijeren van gevogelte gebruiken. Door honger gedreven, sparen zij ook de kleinere muissoorten, en dikwijls hunne eigene soort, niet. — De natuurlijke vijanden dezer diertjes zijn: de marter, de bunsing, de gewone wezel, honden, vossen, katten, egels, varkens en groote muizen: ook worden zij menigwerf door het vee vertrapt, en strekken sommige vogels, als valken, uilen, kraaijen, raven, eksters enz., ter prooi. Van de kleur van deze soort worden er weinig verscheidenheden gevonden. De witte Boschmuis is dikwijls bij de rivier de *Wolga* aangetroffen. De verscheidenheden, wat de grootte betreft, zijn meer toe te schrijven aan de meerdere of mindere hoeveelheid voedsel, dat zij gebruiken.

3. De *kleine Veldmuis*, *Molmuis*. (*Mus Arvalis*). De staart is middelmatig lang; de rug ijzerkleurig, en de buik aschgraauw. Zij woont bijna door geheel *Europa*. Zelfs de koude belet haar niet in het Noorden van *Rusland* en *Zweden* door te dringen. In *Azië*, ech-

echter, heeft PALLAS deze Muizen niet over de rivier de *Oby* aangetroffen. Men vindt haar veelvuldiger dan de Boschmuis. Zij houdt zich des zomers meer in weiden, hoven en velden; doch des winters meer in bosfchen, in holen onder den grond, op. Deze foort van Muizen ondernemen dikwijls de grootfte reizen, vooral, wanneer zij uit gebrek aan voedfel, of door te groote vochtigheid, genoodzaakt worden van de eene plaats naar de andere te verhuizen, en zelfs, volgens HOUTTUIJN, in groote menigte de *Zuiderzee* over te trekken. Zij reizen dikwijls van het Zuiden naar het Noorden: zoo verhaalt men, dat zij in 1818 in *Frankrijk*, in de lente, de akkers vernield hebben; dat zij in het begin van den zomer in de Zuidelijke provincien van *Belgien*, daarna in *Holland*, en eindelijk, in Oogst- of Herfstm., in *Noord-Holland* gevonden zijn. De vermenigvuldiging dezer diertjes is zeer aanmerkelijk. Het wijfje brengt meestal 6 of 8 jongen ter wereld: fomtijds, echter, wordt dit getal tot 10 of 12 vermeerderd; zelfs heeft men in 1819 in één hol 16 jongen aangetroffen.

De jaren van 1818 en 1819 mogen met regt *Muizenjaren* genoemd worden. Men zegt, dat zij in 1818, aan den regter oever van den *Rijn*, in zoo groote menigte geweest zijn, dat in ééne wijk, *Offenbach* genoemd, binnen den tijd van 3 dagen, 47,000 Muizen gedood werden, en een zeker landman binnen 8 dagen 250, en een ander binnen 5 dagen 600 Muizen heeft omgebragt. Zoo heeft ook een boer bij *Laufanne*, in den tijd van 3 maanden, meer dan 15,000 dezer fchadelijke diertjes vernield. Daarenboven was men op vele plaatfen van *Frankrijk*, *Duitschland* en fommige provincien van ons koningrijk genoodzaakt, wegens de door Muizen veroorzaakte fchade, de akkers tweemaal te bezaaijen. In het hertogdom *Sakfe-Gotha* heeft men in 1817, binnen 5 maanden, 89,565 en in 1818 meer dan 200,000 Muizen omgebragt.

Deze Muisfoort heeft fomtijds verfcheidenheden. Zoo vindt men dikwijls geheele witte, met roode oogen, gelijk in 1819 bij het dorp *Maarsfen*, en in 1758 vond DAUBENTON eene geheel zwarte bij *Verfailles*. Men treft ook wel verfcheidenheid van grootte aan: fomwijlen zijn zij zeer klein, dan weder zeer groot, gelijk vooral in die jaren, wanneer zij in groote menigte voorhanden zijn. In 1819 zag men er, die zonder ftaart en meer dan vier en een half duim lang waren. Ook heeft men bij de ftad *Vianen*, in *Vriesland* en op andere plaatfen de *Mus minutus*, met de *Silvaticus* en *Arvalis* aangetroffen, bij de landbouwers bekend onder den naam van *Roode-Muis*, *Boekweit-Muis*. Dergelijk diertje, hoewel eenigzins grooter, vindt men op de duinen aan zee bij het dorp *Scheveningen*, hetwelk men *Duin-Muisje* noemt.

MULATTEN. Zoo noemt men in de beide *Indiën* diegenen, welke eenen blanken of *Europeaan* tot vader, en eene zwarte of ingeborene tot moeder hebben. De *Spanjaards* noemen insgelijks de

zoo-

zoodanige *Mulatten*, die uit eenen zwarten of Neger en eene Indiaansche vrouw geboren zijn, alsmede de kinderen van eenen *Moor*, of Mahomedaanschen *Afrikaan* uit *Barbarije*, en eene Spaansche moeder; en zoo ook in alle deze gevallen omgekeerd.

MULDER (JOHANNES) werd den 15 van Bloeim. 1769, te *Franeker*, uit zeer eenvoudige, brave burgerlieden geboren, die alles voor het welzijn van hunne kinderen wilden opofferen. Reeds vroeg in hem meer dan gewone talenten, vooral de zucht voor de fraaije kunsten en wetenschappen, ontdekkende, leidden zij hem, op raad van den geleerden GEORGIUS COOPMANS, tot de letteroefeningen op, en gaven het geheele bestuur van hunnen zoon aan dezen verstandigen geneesheer over, die hem al het onderwijs liet genieten, welk noodig is, om met vrucht de akademische loopbaan in te treden. Aan de hooge school te *Franeker* woonde hij de lessen van den beroemden IJPEIJ, WASSENBERGH, VAN KOOTEN, CHAUDOIR en DE LILLE bij, en werd in 1790 meester in de vrije kunsten en doctor in de wijsbegeerte. Van hier begaf hij zich naar de Hooge school te *Leijden*; hoorde aldaar, ten einde zich zoowel in de genees- als heelkunde te volmaken, de lessen der beroemdste mannen, van eenen SANDIFORT, VOLTELEN, BRUGMANS, OOSTERDIJK, PARADIJS en DU PUY, en ging in 1792, op raad van den laatsten, naar *Londen*, ter zijner verdere volmaking, vooral in de heel- en verloskunde, waar hij, niet slechts bij alle geneesheeren gezien was, maar ook de welverdiende vriendschap en achting van CRAWFORT, SMITH, INGENHOUSZ, HUNTER, CLINE en andere beroemde mannen genoot, en tot honorair lid in *Gays*-hospitaal werd aangenomen. Na verloop van een jaar kwam hij, met eenen aanzienlijken voorraad van kundigheid in beide genoemde vakken, in zijn vaderland terug; bleef nog een jaar te *Leijden*, en ging hierop naar *Franeker*, waar hij op den 8sten van Louwm. 1794 tot doctor in de geneeskunde bevorderd werd, op eene schoone, en overal met roem bekende verhandeling, getiteld: *Historia literaria et critica forcipum et vectium obstetriciorum*, welke door den geleerden SCHLEGEL te *Leipzig*, in 1798, in het Hoogduitsch vertaald is.

Het kon niet missen, of een man, in alles zoo zeer uitblinkende, moest te eeniger tijd tot hooget post bevorderd worden; gelijk hij dan ook kort daarna als 's lands *Operateur* en *Lector in de Ontleed- en Verloskunde* te *Leeuwarden* werd aangesteld, welken post hij met eene openbare voorlezing, *de fracturis ossium*, aanvaardde, en gedurende deszelfs waarneming verschillende, meer of min gevaarlijke, kunstwerken verrigtte. Na een verblijf van 3 jaar te *Leeuwarden*, waar hij te gelijk de geneeskunst oefende, viel hem in 1797 den leerstoel aan de Hooge school te *Franeker* in de *Genees-*, *Heel*, *Ontleed-* en *Verloskunde* ten deel, en aanvaardde hij dezen post met eene redevoering: *de iis, quae studium Chirurgicum et Obstetricium nostra in patria cum maxime, amplificandum et melius excolendum im-*

impediunt. Hij bragt hier niet weinig tot de opkomst der Hooge ſchool toe, en gaf vele bewijzen van zeldzame kunde en ervarenheid, vooral in het verrigten der zwaarſte kunstbewerkingen, onder anderen door het afzetten van het dijebeen, onder het heupgewricht, in 1798, in het dorp *Dronrijp* aan een meisje gedaan: eene kunstbewerking, te voren, voor zoover bekend is, eens in *Engeland*, en naderhand twee maal in *Egypte*, en eens aan den *Rijn* door Franſche heelkundigen, met een ongelukkig gevolg verrigt; doch die bij onzen MULDER met de gelukkigſte uitkomst bekroond werd (†). Hij was de eerſte, die in *Vriesland* de inenting der koepokken aanried, en, door derzelver aanwending aan zijne eigene kinderen, aan anderen een voorbeeld gaf. In 1800 werd hij *Rector Magnificus*, en in hetzelfde jaar lid van de commisſie van Geneeskundig toevoorzigt in *Vriesland*, wanneer tevens zijne verhandeling op eene vraag, door het heelkundig genootſchap te *Amſterdam* voorgeſteld, *over het afhalen der nageboorte*, met goud bekroond werd.

In 1807 werd MULDER aan de Hooge ſchool te *Groningen* beroepen, in de plaats van den beroemden MUNNIKS, welken post hij op dit uitdrukkelijk, en hem gaarne toegeſtane, beding aannam, dat hem de oprigting van een heel- en verloskundig ziekenhuis, in die ſtad tot dus verre nog niet aanwezig, mogt worden opgedragen; het geen dan ook door hem, in 1808, met den gelukkigſten uitſlag geopend werd. Bij het aanvaarden van zijnen post hield hij eene uitmuntende en gezochte redevoering: *de meritis* PETRI CAMPERI *in Anatomiam comparatam*, en werd tevens kort te voren lid van de koninklijke Maatſchappij te *Haarlem*, en van de commisſie van Geneeskundig toevoorzigt dezes kwartiers, alsmede van het koninklijk inſtituut van kunsten en wetenſchappen. Ook aan de Hooge ſchool te *Groningen* kweet zich MULDER in alle de hem toevertrouwde vakken met eenen voorbeeldeloozen ijver. Zijne lesſen over de Dierkunde, zoowel als alle zijne overige, kenmerkten zich door juistheid, aangenaamheid en leerzaamheid, waarbij hij de ſchoonſte voorbeelden van dieren vertoonde, die hij in zijn verzameld, kostbaar kabinet bewaarde. Aan het door hem ingerigte heel- en verloskundig ziekenhuis beſteedde hij zijne bijzondere zorg, en gaf hier menigerlei blijk van een voortreffelijk mensch te zijn. Hij behandelde zijne lijdende natuurgenooten met het hoogſte medelijden; doch was ook daar onverſchrokken en ſtandvastig, waar hagchelijke omſtandigheden dit vorderen, van welk laatſte hij vooral een blijk gaf in de, met een goed gevolg volbragte, wegneming van het kniegewricht aan eene vrouw; eene kunstbewerking, welke ſlechts eenmaal voor hem, in *Engeland*, door den heelmeester PARK verrigt was.

Dan, MULDER was niet alleen een voortreffelijk Hoogleeraar, genees-,

(†) Zie een berigt van dit geval in den *Nieuwen Algemeenen Konst- en Letterbode*, Deel X. bladz. 97.

nees-, heel- en verloskundige, maar ook een uitmuntend mensch, die in dienstvaardigheid, vriendelijkheid en milddadigheid jegens zijnen behoeftigen natuurgenoot, bijzonder uitmuntte. Onbegrijpelijk was zijne zucht tot het oprigten en in ſtand houden dier inſtellingen, welke tot nut en beſchaving van den mensch dienen. Aan de akademie van teeken-, bouw- en zeevaartkunde te *Groningen*, die door hem op nieuws begon te bloeijen, ſchonk hij zeer ſraaije ſtukken voor de teekenkunst: ook had het natuur- en ſcheidkundig genootſchap aldaar aan hem vele verpligting; zijnde hetzelve door eenige natuurkundige werktuigen, van geene geringe waarde, door hem begiftigd; zoo als dan ook, uit erkentenis, door hetzelve het lidmaatſchap van verdiensten aan hem werd opgedragen. Hij ſtierf op den 11 van Slagtm. 1810, in den ouderdom van 40 jaar, nalatende 3 kinderen, die in hem het verlies van den besten vader en leermeester betreurden. Ook de Hooge ſchool te *Groningen*, die zoo veel aan hem verpligt was, dompelde zijn afſterven in diepen rouw. Zijn oudſte zoon, met name NIKOLAAS, onderſcheidde zich reeds vroeg door een ernstig en nadenkend karakter, en eene uitſluitende zucht, om de voetſtappen zijns beroemden vaders te drukken. Na den tijd zijner minderjarigheid te *Leijden*, onder bijzonder toezigt van den Hoogleeraar EKAMA geſleten, en zich onvermoeid op de ſtudiën zijner keuze toegelegd te hebben, werd hij eerst doctor in de medicijnen te *Makkum*, in *Vriesland*, en ſedert kort, (als opvolger van den Hoogleeraar J. G. S. VAN BREDA, naar *Gend* beroepen) tot Hoogleeraar in de ſcheid- en kruidkunde, aan het atheneum van *Franeker*, aangeſteld.

MUMIEN zijn gebalſemde lijken der oude *Egyptenaren*, die daardoor voor de verrotting zijn bewaard gebleven. Zij zijn van eene bruine kleur, zoo droog en hard als hout, en geven eenen flaauwen, ſpecerijachtigen geur van zich. Het geheele ligchaam is in ſmalle katoene windſels, van onderſcheidene kleuren, van boven tot beneden gewikkeld, waartoe dikwijls meer dan 1000 ellen gebruikt wordt. Gewoonlijk wordt het gezigt vrijgelaten, hetwelk ſomtijds zoo goed is bewaard gebleven, dat de oogen zich nog in derzelver volkomene gedaante bevinden. De windſels zijn zoo vast aangetrokken, en door de lengte van tijd zoo geheel van de balſems doordrongen, en even bruin van kleur, als de Mumiën zelve, dat zij als ééne masſa met het ligchaam ſchijnen uit te maken. Men vindt de Mumiën in de middelſte deelen van *Egypte*, gedeeltelijk in de verbazende gebouwen, de *Pyramiden* genoemd, die bij eene zandwoestijn ſtaan, en gedeeltelijk in derzelver nabijheid in onderaardſche begraafplaatſen.

Het balſemen geſchiedde nagenoeg op de volgende wijze: een daartoe beſtemd en kundig man nam de ingewanden uit het ligchaam; haalde de herſenen met eenen ijzeren haak, door de neusgaten, uit het hoofd, en goot in de ledige holten balſemachtige vloeiſtoffen. Hierop

op zuiverde men de ingewanden; waschte die met palmwijn, en bragt ze vervolgens weer in het ligchaam, hetwelk nu 70 dagen lang in salpeter gelegd werd. Hierna geschiedde het eigenlijke balsemen: het onderlijf werd van balsems voorzien, en het geheele ligchaam met windsels omwonden, die in cederhars, welriekende en balsemachtige oliën werden nat gemaakt, en vervolgens in eene uitgesneden, met velerlei schilderwerk versierde, kist gelegd, op welker deksel doorgaans de gedaante van eene Mumie geschilderd was. De Mumie werd in de kist nog van een kleed voorzien, dat dikwijls zeer kostbaar was, en uit veelvuldig op een geplakte *Byssus*, of eene soort van katoen, bestond, hetwelk zeer kunstig gewerkt, en insgelijks beschilderd, en dikwijls zelfs met goud en edele gesteenten versierd was. Ondertusschen was deze manier van balsemen ongemeen kostbaar, zoodat men er zich alleen bij rijken en aanzienlijken van bediende. Bij de lijken van minder gegoeden liet men de ingewanden in het ligchaam; bespuitte hetzelve alleen met cederhars; legde het vervolgens eenigen tijd in salpeter of *natrum*, en omwond het hierna met zwachtels, die men met gom bestreek. Nog eenvoudiger was eene derde soort van balsemen, waarbij men de lijken alleen 70 dagen in salpeter, en vervolgens in de kist legde. — Nog in onze dagen balsemt men somtijds vorstelijke personen, om hen daardoor tegen verrotting te beveiligen. Ook vindt men in een kapucijner klooster, bij *Palermo* in *Sicilië*, eene merkwaardige begraafplaats, waarin nog in onzen tijd Mumiën bewaard werden, en welke in een onderaardsch, groot gewelf bestaat, dat in verscheidene hooge en breede gangen verdeeld is. In de muren bevinden zich op eene rij hooge en smalle nissen, in welke eenige honderd menschelijke ligchamen overeind staan, die van achter tegen den muur zijn vastgemaakt, en op hunne gewone wijs gekleed zijn. De monnikken van dit klooster kennen een bijzonder middel, dat zij echter voordeelshalve geheim houden, om de lijken voor verrotting te bewaren, en vermeerderen dezelve nog gedurig met nieuwe Mumiën.

Behalve de door kunst voortgebragte Mumiën, vindt men ook aan verscheidene plaatsen natuurlijke, die door de lucht zijn uitgedroogd. Zoo vindt men b. v. in eenen kelder van de domkerk te *Bremen*, welke de *Loodkelder* genoemd wordt, omdat daarin voorheen het lood voor daken en orgelpijpen werd gesmolten, de daarin van tijd tot tijd geplaatste lijken nog onverteerd. In het *St. Bernhards-klooster*, op den berg van dien naam, worden de lijken der reizigers, die in den diepen sneeuw zijn omgekomen, in eene kapel, met open tralievensters, verzameld, en aldaar in eene zittende houding, liggende met het hoofd op elkanders borst, bewaard. De scherpe, koude lucht belet de verrotting der lijken, en doet ze slechts langzaam uitdroogen. — Behalve de menschelijke ligchamen, maakten de oude *Egyptenaren* zekeren, door hun goddelijk vereerden vogel, *Ibis*, tot eene Mumie, en bewaarden dezelve in

vasen, waarvan nog vele in kleine grafkelders gevonden worden, welke bij de voornoemde *Pyramiden* zijn aangelegd. — De Mumiën werden eertijds, uit hoofde van haren balsem, tot een geneesmiddel gebruikt; doch men is hiervan voorlang teruggekomen. — In *Dresden* bevinden zich twee geheele Mumiën, die nog volkomen goed zijn bewaard gebleven, en tot de kostbaarste behooren. Ook in de Leipziger raads-boekerij wordt er eene gevonden.

MUMMIUS. (LUCIUS) Romeinsch consul, de veroveraar van *Corinthe*, welke stad echter tegen zijnen wil door zijne bandelooze soldaten werd verbrand en verwoest. Hij was zoo ingetogen, dat hij van al de schatten van *Griekenland*, hetwelk hij tot een wingewest maakte, niets voor zich zelven hield, maar alles naar *Rome* zond.

MUNATIUS PLANCUS. Ook deze *Romein* toonde, hoezeer het oude karakter der *Romeinen* in de laatste tijden der republiek verbasterd was. Nadat hij in de welsprekendheid CICERO tot leermeester gehad had, deed hij den veldtogt in *Gallië* onder CAESAR mede, en werd door hun, wiens zijde hij in den burgeroorlog hield, tot consul verheven, waarna hij vervolgens met BRUTUS het wingewest *Gallia Comata* bestuurde. In den oorlog tegen ANTONIUS gaf hij aan CICERO en andere voorstanders der goede zaak nog de beste hoop, maar eindelijk, geheel omslaande, vereenigde hij zich met ANTONIUS en LEPIDUS, en liet, om OCTAVIANUS te believen, op het voorbeeld van LEPIDUS, toe, dat men zijnen broeder vogelvrij verklaarde. Naderhand was hij een slaafsch aanhanger van ANTONIUS en CLEOPATRA; doch ook deze verliet hij nog vóór de beslissing van den slag bij *Actium*, en liep tot OCTAVIANUS over, door wien hij in het vervolg tot censor werd verheven. Op zijn voorstel schonk de senaat aan OCTAVIANUS den titel van AUGUSTUS.

MUNCHEN. De hoofdstad van het koningrijk *Beijeren*, aan den linker-oever der *Isar*, in eene vlakte gelegen, welke alleen aan de oostzijde door lage heuvels omringd wordt. Zij telt, behalve hare zes voorsteden, 60,000 inwoners, en is de verblijfplaats des konings. De luchtsgesteldheid is er, uit hoofde van hare hooge ligging boven de oppervlakte der zee en de nabijheid der Tyroolsche gebergten, meer ruw dan zacht, en wegens hare veranderlijkheid niet zeer gezond. *Munchen* heeft verscheidene openbare pleinen en voortreffelijke gebouwen, onder welke laatsten de koninklijke hofkerk eene der schoonste tempelen van *Duitschland* is. Onder de paleizen munt inzonderheid uit dat des konings, hetwelk in den Dorischen stijl gebouwd, en van binnen ongemeen prachtig en met veel smaak versierd is.

Onder de inrigtingen, ter bevordering der wetenschappen, verdient de koninklijke akademie den eersten rang. Zij heeft onder haar opzigt de hofboekerij, het museum der Natuurlijke historie en de Natuur- wiskundige Polytechnische verzamelingen, den kruidtuin, het kabinet van munten en oudheden, en meer andere. Voorts vindt

men hier een Lyceum en Gymnasium voor hooger onderwijs, leer- en opvoedingsscholen voor jonge dochters, uit aanzienlijke standen, alsmede voor de landartsenijkunde. — Voor de beschaving en kunsten bezit *Munchen* de akademie der beeldende kunsten, waartoe behooren de zaal der antieken, modellen, teekeningen en schilderstukken, benevens het kabinet van in het koper gegraveerde platen. De koninklijke beelden-galerij is hoogstbezienswaardig: zij bestaat in 7 kostbare verzamelingen, die in even zoo vele grootere en kleinere zalen zoo planmatig verdeeld zijn, dat de beschouwende kunstvriend, trapswijze, van de eene naar de andere, van het min voortreffelijke tot het meest volkomene, geleid wordt, en dus het kunstwerk van ieder meester uitkomt. Zeer belangrijk zijn ook de verzamelingen van handteekeningen, schilderstukken in miniatuur, email en mufiv, alsmede het snijwerk in elpenbeen. Onder de verdere talrijke inrigtingen, ter bevordering van kunst, onderscheiden zich, inzonderheid, het werktuigelijk instituut van REICHENBACH, waarbij uitmuntende sterren- en wiskundige werktuigen vervaardigd worden; de Lytographische inrigting van VAN SENNEFELDER, welke zich meer en meer uitbreidt, volkomener wordt, en in algemeene nuttigheid toeneemt. Behalve deze nuttige en belangrijke inrigtingen voor kunsten en wetenschappen, is er nog eene, door den kroonprins uit zijne eigene middelen wordende daargesteld, en *Glyptothek* genoemd. Het gebouw werd daartoe in 1816 begonnen; wordt in de *Mar. Voorstad*, in den edelsten stijl opgetrokken, en zal de rijke verzameling van antiken van dien prins bevatten, welke in 12 verwelfde zalen, in eene geschiedkundige orde, zullen geplaatst worden.

Ten aanzien van gezellig genot en levensvermaak, heeft *Munchen* veel boven andere steden van *Duitschland* vooruit. Behalve twee vaste schouwburgen, menigvuldige concerten, en in den winter bovendien de karnevals-vermakelijkheden, heeft men in den omtrek vele plaatsen, waar men zich kan ververschen, en allerlei genoegens smaken. Op eenen minderen afstand liggen de 3 koninklijke lustsloten *Nymphenburg*, *Schleisheim* en *Furstenveld*, op welk eerste de koning des zomers zijn verblijf houdt. Eindelijk verdienen onder alle deze inrigtingen nog genoemd te worden die van weldadigheid; zoo als het algemeen ziekenhuis, van 7 tot 800 zieken kunnende bevatten, het militair lazareth, het hospitaal van den Heiligen geest, het wees-, dol- en vondelingshuis, dat voor kraamvrouwen enz. Voor het overige heeft *Munchen* vele kunstige waterleidingen en bronnen, en een aanmerkelijk vertier aan de noodzakelijkste levensbehoeften, die van alle kanten, zelfs van buiten 's lands, worden aangevoerd. Fabrijken en trafijken zijn er niet zeer vele, en bestaan voornamelijk in katoen-, tin-, kaarten-, meubel-, tabaks- en lederfabrijken, brandewijnstokerijen, bierbrouwerijen enz.

MUNICIPIEN (*Municipia*). Zoo noemde men in het oude Romeinsche rijk die steden, welke hare eigene overheden (*Duumviri*

Collegium decuriorum) verkozen, en onder deze, of naar Romeinsche of naar eigene wetten, geregeerd werden. In het eerste geval hadden zij het Romeinsch burgerregt (*Municipia cum Suffragio*) in den uitgestrektsten zin; doch in het laatste konden zij alleen tot eereposten in het krijgswezen geraken.

MUNNIKS. (Wijnoldus) Een beroemd Hoogleeraar in de ontleed-, heel- en vroedkunde, mitsgaders in de kennis der planten, aan 's lands Hooge school te *Groningen.* Hij werd geboren in het jaar 1744 op de *Joure*, een aanzienlijk dorp in *Vriesland*, uit Bernardus Munniks, te dien tijde secretaris der grietenij *Haskerland*, en vrouwe Magdalena Leffringh. Na in zijne eerste jeugd, in de kennis der Latijnsche en Griekfche talen onderwezen te zijn, vertrok hij met bewilliging zijner ouders naar *Bolbeck* in *Normandië*, niet ver van *Rouan.* Hier leerde hij spoedig de Fransche, en genoot ook vooral een nader bijzonder onderwijs in de Latijnsche taal, zoodat hij zich van die kundigheden en van de eerste gronden der menschkunde, welke hem naderhand zoo bijzonder is te stade gekomen, meester maakte, en na verloop van twee jaar tot de zijnen terug keerde.

Al vroeg tot het vak der geneeskunde zich bepalende, besloten zijne ouders, hem eenigen tijd in de artsenij-mengkunde en de beginselen der scheidkunde te doen oefenen, waartoe zich te *Amsterdam* eene voegzame gelegenheid, bij een' bekwaamen artsenij-mengkundige, opdeed. Van daar begaf hij zich, met eene genoegzame en meer dan gewone kunde in die wetenschap voorzien, op zijn 19de jaar naar de Hooge school te *Groningen*, alwaar hij in de redeneer-, wis- en natuurkunde, gelijk ook in de andere takken der wijsbegeerte, de lessen van den beroemden van de Wijnperse, en in de geneeskunde die van den grooten Petrus Camper en van Doeveren bijwoonde. Zijn groote lust en oplettendheid in het beoefenen der geneeskundige wetenschappen, en zijne toenemende kennis en voortreffelijke behandeling der ontleed- en heelkunst, deden hem niet slechts van de bijzondere lessen, maar ook van de dagelijksche verkeering met Camper gebruik maken. Na vier jaar aldaar vertoefd te hebben, begaf hij zich, op aanraden zijns grooten meesters, naar *Leijden*, alwaar hij de lessen van Gaubius, van Roijen en Albinus genoot. Aldaar zich aan het onderzoek van deze beroemde mannen onderworpen en den graad van kandidaat in de geneeskunst ontvangen hebbende, begaf hij zich andermaal naar *Frankrijk*, en rigte zijnen weg dadelijk naar *Parijs*, alwaar hij de voornaamste geleerden van dien tijd, als een Louis, Nollet, Levret, Peanus en anderen leerde kennen, en van derzelver onderwijs een waardig gebruik maakte. Na een jaar te *Parijs* zich opgehouden en de ontleed-, heel- en verloskunde beoefend te hebben, begaf hij zich weder naar *Rouan*, en bevlijtigde zich verder onder den beroemden le Cat, toen aan het hoofd van het ziekenhuis aldaar geplaatst, in de moeije-

jelijke bewerking van het fteenfnijden, waarin hij, gelijk de ondervinding getoond heeft, niet kwalijk flaagde. Met dezen fchat van kennis voorzien, keerde MUNNIKS, door de Zuidelijke gedeelten van *Frankrijk*, naar zijn vaderland terug, na alvorens met POUTEAU en FLEURAND te *Lion* kennis gemaakt en hunne lesfen bijgewoond te hebben, waarna hij op den 28 van Grasm. 1769 tot doctor in de geneeskunde aan Leijdens Hooge fchool bevorderd werd, na vooraf, bij die gelegenheid, eene verhandeling verdedigd te hebben: *over de Venus-ziekte en de voornaamfte hulpmiddelen tegen dezelve, onder welke vooral het middel van* VAN ZWIETEN *en* PLENCK *onderzocht wordt.*

De verwoestende veepest, hier te lande, en vooral in *Groninger-land* en *Vriesland*, te dien tijde doorgedrongen zijnde, en hare heillooze gevolgen aldaar zich verfpreidende, trok onder anderen de aandacht der heeren CAMPER en VAN DOEVEREN tot zich, die een genootfchap tot ftand bragten, hetwelk zich beijverde, om door de inenting, en andere heilzame geneesmiddelen, deze woedende ziekte tegen te gaan, en, ware het doenlijk, te verdelgen.

MUNNIKS, door zijnen vriend en leermeester hiertoe mede aangezocht, begon zijne nieuwe loopbaan met het oprigten van zoodanig een genootfchap in de Provincie *Vriesland*, en beftuurde de werkzaamheden hieraan verknocht; en in hoeverre hij hier, en vooral in het Zuid-westelijke gedeelte van dezelve flaagde, en welk eenen roem hij hierover bij CAMPER, en andere deskundigen, verworven heeft, blijkt uit eene nadere kommisfie, welke hem, na afloop van deze zijne verrigtingen, door den toenmaligen ftadhouder, benevens den Raad van ftaten, werd opgedragen, ter beoordeeling der werkzaamheden van zekeren AUGISIUS, die zich bij de regering hier te lande aangeboden had, als wanende in ftaat te zijn, van niet alleen die ziekte te kunnen genezen, maar ook een behoedmiddel tegen dezelve gevonden te hebben. De roemvolle uitflag van de aan MUNNIKS opgedragene taak, deed de voordeelige gedachten, welke men van zijne kunde en ervarenheid koesterde, onder de eerften des lands, veld winnen, en had ten gevolge, dat in het jaar 1771, toen CAMPER het ontleed- en heelkundige gedeelte van zijnen post aan de Groninger Hooge fchool nederlegde, MUNNIKS in deszelfs plaats werd aangefteld, om deze beide vakken te vervullen, welken post hij op den 19 van Zomerm. 1771, met het houden eener plegtige redevoering, *over de groote aangenaamheden, welke de Ontleedkunde bevat*, aanvaardde.

Slechts twee jaar mogt MUNNIKS het geluk genieten van zijnen waardigen leermeester tot zijnen ambtgenoot te hebben, dewijl deze, in Zomerm. 1773, den Groninger leerftoel in alle die takken der geneeskunde, door hem bevorens met zoo veel roems bekleed, aan hem geheel inruimde. Hiermede tot het jaar 1806 volftandig werkzaam gebleven zijnde, is hij op den 8ften van Herfstmaand deszelfden jaars, op zijn buitengoed *Aldengaarde*, in het landfchap *Drenthe*,

the, in den ouderdom van bijna 62 jaar overleeden, nalatende twee zonen, waarvan de oudfte als doctor in de geneeskunde en de jongfte als advokaat de praktijk binnen *Groningen* uitoefenen.

Onder het klein, doch keurig aantal gefchriften, die van zijne hand het licht zien, munten inzonderheid uit, behalve eenige akademifche redevoeringen, twee verhandelingen, beide door geleerde genootfchappen of maatfchappijen bekroond, als eene door de akademie der kunsten en wetenfchappen te *Amiens*, alwaar MUNNIKS in 1784 den eerprijs behaalde: „ over de reden, waarom de breuken in het Picardijfche zoo me„ nigvuldig zijn? welke de beste middelen zijn, om die toevallen te „ gemoet te komen, waardoor een groot getal werklieden, van aller„ handen ouderdom, buiten ftaat gefteld is van te werken? en ein„ delijk, welke de beste en minst omflagtige hulpmiddelen daartoe „ zijn onder diegene, welke men gevolgd heeft?" En de andere, bij de koninklijke Maatfchappij der geneeskunst te *Parijs*, mede in 1784 bekroond: „ over de gebreken, welke men in *Frankrijk*, omtrent „ de ligchamelijke opvoeding der kinderen, behoort te verbeteren, „ en om de ziekten der kinderen voor te komen, zoodat men tevens „ de gewoonten en verfchillende luchtftreken in acht neme."

Voorts was hij van deze beide luisterrijke maatfchappijen en andere geleerde genootfchappen, zoo in als buiten ons vaderland, een verdienstelijk en ijverig medelid, en deelde in de gunst en achting van allen, die hem van nabij gekend, of zijne hulp als geneesheer ingeroepen en ontvangen hebben; doch het best en meest vereerend getuigenis, hetwelk van hem kan gegeven worden, is dat, hetwelk LAVATER in eenen brief, voorkomende in het 3de deel van zijn beroemd werk bladz. 231, hem aangaande, fchrijft, als hij dus zijnen brief aan MUNNIKS eindigt: „ van u, wijze menfchenvriend! verwacht ik nieuwe voorflagen, raadgevingen, her„ inneringen, en wat in ftaat is, de kennis van goede en wijze „ menfchen te bevorderen. Wees verzekerd, dat ik u bemin, en „ jegens een aangezigt, gelijk het uwe is, niet onverfchillig zijn zal, „ zoo lang ik niet onverfchillig ben jegens wijsheid en deugd."

Geliefd en bemind onder zijne ambtgenoten, fchreef de geleerde RUARDI onder 's mans welgelijkend portret de volgende dichtregelen:

CAMPERI referens artemque, manumque, Batave!
Spirat in artifici tuus, en, MUNNIKSIUS *aere.*

MUNSTER. De voormalige hoofdftad van het hoogftift van gelijken naam, thans die van de Pruisfifche provincie *Westfalen*, en een regerings-district en kreits van dien naam. Zij ligt aan de rivier de *Aa*, die omtrent 3 uur van daar bij *Greven* in de *Ems* valt, en in eene vlakke, tamelijk vruchtbare landftreek. De ftad is grootendeels wel gebouwd, heeft zindelijke breede ftraten, en telt 18,000 inwoners. Onder de voornaamfte kerkgebouwen behoort de Domkerk, op een ruim aanzienlijk plein ftaande, met bezienswaardig beeldhouwwerk, en eene uit-

uitgebreide boekerij; alsmede de in den fchoonften Gothifchen ftijl gebouwde LAMBERTUS-kerk, aan de markt, aan welker hoogen toren men nog de drie ijzeren kouwen ziet, waarin de lijken van J. VAN LEIDEN, KNIPPERDOLLING en KRECHTING werden opgehangen. Bovendien heeft de ftad nog vele andere kerken, en verfcheidene vernietigde kloosters, waarvan eenigen reeds in puinhoopen veranderd zijn. Onder de verdere gebouwen onderfcheiden zich het raadhuis met zijnen hoogen echt Gothifchen voorgevel, in hetwelk zich nog de onveranderde zaal bevindt, waarop in 1648 de Westfaalfche vrede gefloten werd, en die met de afbeeldfels der gezamenlijke gezanten verfierd is; voorts de paleizen ROMBERG en DROSTE, nevens die van verfcheidene andere edellieden. De Katholijke univerfiteit, waaraan zich op het laatst nog 300 ftudenten bevonden, is in 1818 vernietigd; doch het *Seminarium* voor Roomfche geestelijken, en het *Gymnafium* zijn nog in bloei; het laatfte bezit eene boekerij van 25,000 deelen; telt in 5 klasfen meer dan 250 fcholieren, en heeft 9 leeraars, benevens eenen beftuurder. De Katholijke godsdienst is in de ftad en op het land de heerfchende; doch is het getal der Protestanten federt de laatfte regerings-verandering veel vermeerderd. De handel der ftad is fints 20 jaar aanmerkelijk toegenomen, en zal door de bevaarbaarmaking der *Ems*, en hare vereeniging met de *Lippe*, (waaraan reeds gearbeid wordt) nog grooteren bloei bereiken.

MUNT- en PENNINGKUNDE, (*Numismatiek*). Deze wetenfchap leert ons de verfchillende foorten van Munten kennen en beoordeelen: 1. naar derzelver geftalte en waarde in den handel; 2. naar hare gefchiedkundige kenmerken, en wordt dus in eene *burgerlijke* en *gefchiedkundige Numismatiek* verdeeld. De burgerlijke, welke de waarde der Munten naar derzelver geftalte, en in den handel bij alle volken, bepaalt, heeft op drie zaken te letten: 1. op de ftof; 2. op het gewigt, en 3. op de waarde der Munten. Metaal was bijna overal de eigenlijke ftof, waarvan men zich bediende; en men fchijnt geene andere gebruikt te hebben, behalve in lateren tijd, uit nooddwang, het papier. Van de metalen bediende men zich inzonderheid van goud, zilver en erts, onder welke men alle foorten van munten van mindere metalen, als koper, mesfing, compofitie enz. verftaat. De Munten der *Spartanen* en *Byzantynen* waren van ijzer, die der *Syrakufen* van tin. *Schroot* en *Korn*, (dat is gewigt, om dat met fchroten gewogen wordt) en het inwendig gehalte der Munten bepalen derzelver waarde in den handel; doch wat zij, als gangbare Munt, in eenen ftaat gelden moeten, wordt bij eene wet vastgefteld. De burgerlijke Muntkunde moet gevolgelijk het gewigt, en deszelfs verfchil bij de onderfcheiden volken, benevens den verfchillenden muntvoet, naauwkeurig kennen; terwijl voor den onderzoeker der gefchiedenis inzonderheid de gefchiedkundige *data*, het vaderland, de ouderdom en de ftempel belangrijk zijn. Ten aanzien van den ouderdom verdeelt men de Munten in *antike* en mo-

moderne. De eerste noemt men alle de zoodanige, welke voor het jaar 1400 onzer tijdrekening gestempeld, en de laatste diegene, welke uit de laatste 4 eeuwen afkomstig zijn. — Bij de *Pheniciërs*, het voornaamste handeldrijvend volk der wereld, is waarschijnlijk de oorsprong der Munten te zoeken; doch zij bedienden zich slechts van gestempelde zilvere baren; terwijl de *Grieken* eigenlijke Munten hadden, waarvan de uitvinder, zoo min als de tijd der uitvinding, met zekerheid bekend is. De Grieksche Munten werden door koningen, republieken en steden geslagen; doch bij de *Romeinen* voerde NUMA, of SERVIUS TULLIUS, de Munten in, welke *pecunia* genoemd, en waarop afbeeldsels van dieren (*pecus*) gevonden werden. In het 244ste jaar van *Rome* ontstonden de *Consulare* en *Keizerlijke* Munten, met JULIUS CAESAR, die, tegen het verbod van den senaat, het eerst, zijne beeldtenis op de Munten deed plaatsen. Deze, deels Latijnsche, deels Grieksche keizerlijke Munten, duurden tot de inneming van *Konstantinopel*, in het jaar 1453. Bovendien hadden ook de Romeinsche volkplantingen hare eigen Munten. — Het land of de plaats, waar zij gestempeld zijn, noemt men het vaderland der Munten; hetgeen bij oude Munten, gewoonlijk, *Griekenland* en *Italië* is. Munten met Grieksch schrift werden meestal in *Griekenland*, zelfs op de Grieksche eilanden vervaardigd; terwijl het eigenlijke vaderland of door den naam des volks, die dikwijls geheel, of met de begin-letters is uitgedrukt, of door zinnebeelden der volken en steden, bepaald wordt. De Romeinsche Munten laten zich wel door derzelver bijschrift en stempel gemakkelijk onderscheiden; doch de muntplaats zelve kan men er moeijelijk aan ontdekken. Met de *moderne*, of hedendaagsche Munten heeft dit mindere zwarigheid, alzoo de plaats door het opschrift, de ouderdom door het jaargetal, en zoo er meerdere Munten in een land zijn, dit door een bijzonder teeken wordt aangewezen. De stempel op de Munten bestaat of uit beeldwerk of uit schrift, en wel, met uitzondering der *Bracteaten*, of holle munten, aan beide zijden, waarvan de eene de voorzijde (*avers*), en de andere de keerzijde (*revers*) genoemd wordt. Op de voorzijde vindt men de beelden van goden, helden, beroemde wijsgeeren en geleerden, regenten, vrouwen en velerlei zinnebeelden en gedenkteekens. De *Grieken* stempelden reeds op de Munten de beeldtenis hunner vorsten; doch bij de *Romeinen* deden dit eerst de keizers, sedert JULIUS CESAR; terwijl de consulare Munten, als hoofdfiguur, het beeld van het beroemd hoofd van een Romeinsch geslacht droegen. Op de keerzijde der oudste Munten waren dieren of scheepsnavels; (van hier *pecunia* en *nummi ratiti* van *ratis*) verscheidene godheden en hare *attributen*, of wel, als zegeteeken, eene, in eenen wagen rijdende, *Victoria* (*nummi victoriati Bigati*, *Quadrigati*), benevens allerlei gedenkteekens, triumfen, gebouwen enz. en, wanneer zich een voorwerp op eene natuurlijke wijze door beelden niet liet voorstellen, allerhande zinnebeeldige teekens, waar-

waaronder eene menigte geperfonificeerde deugden enz. geftempeld. — Op de hedendaagfche Munten wordt deze plaats door wapens vervuld, die insgelijks als zinnebeelden van landen of fteden kunnen worden aangemerkt. Bovendien vindt men op Munten, met uitzondering der alleroudfte, ook fchrift, en wel een aan den rand ci kelvormig loopend omfchrift, hetgeen men *Legende* noemt, en op het midden een horizontaal bijfchrift. De legende der voorzijde bevat den naam, titel of waardigheid van hem, wiens beeld de Munt vertoont, en wanneer de keerzijde hiervan niet het vervolg is, zoo behelst deze of eene verklaring van het zinnebeeld, eene zinfpreuk, of iets dergelijks. Onder de Griekfche Munten vindt men vele zonder legende, inzonderheid, wanneer zij het beeld eener godheid dragen; doch bij de Romeinfche heeft dit minder plaats. Doorgaans zijn deze legenden moeijelijk te ontcijferen, omdat zij meestal door de beginletters worden uitgedrukt, en ook wel met *monogrammen* (naamcijfers) vermengd zijn.

Dat deze Munt- of Penningkunde voor den onderzoeker der gefchiedenis van veel belang is, behoeft geen betoog; doch zij is dit ook voor den beminnaar der oudheid, den kunstenaar en archeoloog; en men heeft dus te regt de antike Numismatiek als een gedeelte van de oudheidkunde befchouwd. Natuurlijk komen hier niet alleen de geld-, maar ook de gedenk-munten in aanmerking, die boven anderen aeftetifche waardering verdienen. Uit deze en gene, echter, leeren wij met meerdere zekerheid, dan elders, de goden der ouden met hunne attributen en bijnamen; de plegtigheden en gereedfchappen van hunnen eerdienst; het plegtgewaad der priesters, met één woord, alles kennen, wat tot hunne godsdienstige, burgerlijke en krijgsgebruiken betrekking heeft. De gedenkpenningen vertoonen verfcheidene beroemde kunstftukken der oudheid, b. v. den *Farnefifchen* HERKULES, de *Knidifche* VENUS en meer anderen; terwijl zij ons tevens gelegenheid geven, om de verfchillende tijdvakken van ftijl te onderfcheiden, de vorderingen der kunst bij de befchaafde volken op te merken, en haar met derzelver toeftand bij de *Barbaren* te vergelijken: redenen voorzeker genoeg tot het aanleggen van verzamelingen van Munten en Gedenkpenningen, waaronder de kabinetten te *Parijs*, *Weenen* en *Gotha* beroemd zijn. Om over de letterkunde van dezen tak van geleerdheid en kunst iets te zeggen, oordeelen wij minder noodzakelijk, vermits men in de werken van BONDURI, HIRSCH en LIPSIUS hieromtrent genoegzame bevrediging vindt. Over de oude Penningkunde zijn de werken van JAC. GESZNER, SPANHEIM, MORELLI, FRÖLICH, WACHTER, ECKHEL, MILLIN, en DOMINICO SESTINI's en RASCHE's Lexicon; over de *Numismatiek*, in het algemeen, die van JOBERT, OLEARIUS, PRAUN, HIRSCH, JOACHIM, en over de nieuwere Pennigkunde die van DÖDERLEIN, KÖHLER, LUDEWIG en anderen de voornaamfte.

MURAT (JOACHIM) was de zoon van eenen logementhouder

te *Cahors*, alwaar hij in 1771 geboren werd; een fchoon man, vol vuur en leven, die echter meer moed en verbeelding, dan fchrander doorzigt en karakter bezat. Als een jonge knaap liep hij uit de fchool weg; werd gemeen jager, en deferteerde; diende vervolgens onder de garde van LODEWIJK XVI; klom als een ijverig Jakobijn in het leger tot overfte luitenant op; werd als Terrorist afgezet, en doolde ginds en herwaarts, tot dat hij met BUONAPARTE bekend werd. Hij was in het jaar 1796 zijn adjudant in *Italië*, onderfcheidde zich als officier bij de ruiterij door ftoute ondernemingen, en volgde den veldheer naar *Egypte*. Hier befliste hij de overwinning bij *Abukir* op de *Turken*, en keerde vervolgens, als generaal van devifie, met BUONAPARTE terug. Den 18 *Brumaire* verdreef hij met de bajonet de 500 uit de zaal van *St. Cloud;* werd hierop de zwager van den eerften conful, en betrad alzoo de loopbaan van den gelukkigen *Corfikaan*. Hij ftreed voor hem bij *Marengo*, en werd daardoor in 1804 tot rijksmaarfchalk, groot-admiraal en prins van het Franfche rijk verheven. Door den veldtogt van 1805 tegen *Oostenrijk*, waarbij hij aan het hoofd van het leger binnen *Weenen* trok, verkreeg hij in het volgende jaar het groothertogdom *Berg;* de oorlog met *Pruisfen* in 1806 en met *Rusland* in 1807, waarin hij met de ruiterij onophoudelijk de overwinning van zijnen grooten meester vervolgde, verfchafte hem de onderfcheiding, met een Fransch leger in 1808 *Madrid* te bezetten, en de kroon van FERDINAND naar *Bayonne* over te brengen, waarvoor hem NAPOLEON, den 15den van Hooim. van dat jaar tot koning van *Napels* verhief. MURAT, hier onder den naam van JOACHIM I. als koning regerende, fchafte verfcheidene misbruiken af; dan de veroveringskrijg tegen *Sicilië* in 1810 mislukte; doch daarentegen bevorderde zijne echtgenoote KAROLINE, eene vrouw van verftand en karakter, veel goeds in het inwendig beftuur, toen MURAT zelf aan het hoofd der gezamenlijke ruiterij, met NAPOLEON, naar *Rusland* moest trekken. Hier werd hij den 18den van Wijnm. te *Tarutina* gefIagen, en ontving in Winterm., op den terugtogt, van den vlugtenden keizer het opperbevel over het jammerlijk overfchot des legers. Het was niet mogelijk, om den *Weichfel* te behouden; nogthans befchuldigde NAPOLEON, in den *Moniteur*, den koning JOACHIM van onachtzaamheid. MURAT, hierover ten hoogfte misnoegd, keerde naar *Napels* terug, en zocht federt de vriendfchap van *Oostenrijk*. In 1813 moest hij nog eenmaal, bij den beflisfenden oorlog in *Duitschland*, de wapens wéder opvatten; doch na den flag bij *Leipzig* trok hij met zijne troepen naar zijn rijk terug, en onderhandelde met *Oostenrijk* en *Engeland* over de voortduring van zijn gebied. De eerfte Mogendheid floot ook met de daad, den 11den van Zomerm. 1814, met hem eene overeenkomst, waartoe *Pruisfen* en *Rusland* in het volgende jaar bijtraden; doch *Engeland* ging alleen eenen wapenftilftand aan, alzoo zijn bondgenoot, FERDINAND van *Sicilië*, voor *Napels* in generlei fchade-vergoeding wilde treden. De

De toeſtand van MURAT werd hierdoor twijfelachtig. Hij rukte wel met zijn leger in Sprokkelm. 1814 tot aan de *Po* voort; doch zijn ſammelen, om de *Franſchen* aan te tasten, verwekte even zoo zeer bij *Engeland* mistrouwen, als de traagheid van die mogendheid, om hem als zijnen bondgenoot te erkennen, het zijne gaande maakte. Intusſchen waagde hij het, om zijne zaak bij het kongres te *Weenen* te brengen, waar de *Bourbons* zijne onttrooning vorderden, en *Engeland* hem van verraad beſchuldigde. Hij ging derhalve, terwijl men nog in *Weenen* onderhandelde, met NAPOLEON op *Elba* eene geheime verbindtenis aan, en maakte het plan, om *Italië*, ten minſte tot aan de *Po*, te veroveren. Toen nu NAPOLEON in *Frankrijk* gevallen was, rukte hij met zijn leger over *Rome*, *Florence* en *Modena* voorwaarts; tastte de *Oostenrijkers* aan, en riep de volken van *Italië* op, om hunne onafhankelijkheid te handhaven; en dat juist op hetzelfde ongenblik, waarin *Oostenrijk* en de verbondene mogendheden in *Weenen*, op de in Lentem. bij herhaling gedane verzekering van MURAT, dat hij het verbond met hun tegen NAPOLEON getrouwelijk zoude houden, beſloten hadden, om hem als koning van *Napels* te erkennen. Dan, het was te laat, *Oostenrijk* moest nu tegen hem ten ſtrijde trekken: hij werd bij herhaling geſlagen; zag zich ten laatſte van het grootſte gedeelte van zijn leger verlaten, en kwam den 19den van Bloeim. als vlugteling te *Napels*; doch, het land in vollen opſtand vindende, week hij, verkleed, naar het eiland *Ischia*, van waar hij te ſcheep naar *Frankrijk* vertrok; terwijl zijne familie zich aan boord der Engelſche vloot begaf, en in *Oostenrijk* beſcherming en eene verblijfplaats genoot. BUONAPARTE zijne komst in *Parijs* niet willende gedoogen, hield hij van *Toulon* briefwisſeling met zijne aanhangers in *Italië;* doch moest na den val van laatstgenoemden, onder velerlei dagelijks levensgevaar, naar *Corſika* wijken. Dan, hier als rebel vervolgd, door zijne aanhangers uitgenoodigd, om naar *Napels* terug te keeren, en daartoe door ſtoutmoedige officieren, die hem omringden, aangemoedigd, beſloot hij, om met 250 zijner aanhangers, op eenige ſchepen, naar de kust van *Napels* te ſtevenen, met oogmerk, om den verloren troon weder te hernemen. Reeds was daartoe alles gereed, toen MACIRONE, zijn agent, hem Oostenrijkſche pasſen bragt, te gelijk met de aanbieding van eene veilige wijkplaats in die landen. Ook dit was echter te laat. In denzelfden nacht (den 28ſten van Herfstm.) werden zijne vaartuigen door eenen ſtorm verſtrooid, en eindelijk ſtapte hij bij *Pizzo*, den 8ſten van Wijnm. met 30 officieren aan land; maar zijn geroep: *ik ben* JOACHIM *uw koning*, verwekte tegen hem eenen opſtand, met dat gevolg, dat hij zich in eene boot moest redden. Hij werd echter, voor dat hij zijne vaartuigen konde bereiken, ingehaald, en geboeid naar *Pizzo* gevoerd, waar hij den 13den van Wijnm., ingevolge het vonnis van eenen krijgsraad, werd doodgeſchoten, welk lot hij met den moed eens koning onderging.

MU-

MURATORI (LODOVICO ANTONIO) werd te *Vignola*, in het hertogdom *Modena* geboren, en, toen hij 22 jaar oud was, door den graaf CARLO BARROMEO naar *Milaan* geroepen, waar hij aan het hoofd van het Ambrosiaansch kollegie en de daarmede verbondene boekerij geplaatst werd. MURATORI beoefende hier de oude schrijvers, en maakte zich met de voornaamste der nieuwere bekend. De hertog van *Modena* riep hem, als zijn onderdaan, in 1700 terug, en benoemde hem tot zijnen boekbewaarder en *archivarius*, in welke beide posten hij zich met de grootste vlijt op zijne studien toelegde. Het aantal zijner vrienden vermeerderde, en verscheidene uitstekende mannen raadpleegden hem bij hunnen geleerden arbeid; terwijl de akademien om de eer wedijverden, van hem onder hare medeleden te tellen. De laster zijner vijanden, dat hij een ketter en godverzaker zoude geweest zijn, vond bij eenen zoo verlichten kerkvoogd, als BENEDICTUS XIV, zoo weinig ingang, dat deze hem bij eenen eigenhandigen brief hieromtrent gerust stelde. MURATORI, die in 1750 stierf, bezat de uitgebreidste kunde in de regtsgeleerdheid, wijsbegeerte, godgeleerdheid, dicht- en oudheidkunde, nieuwere geschiedenis enz. Zijne talrijke werken zijn in 46 deelen in folio, 34 in quarto, en 13 in oktavo vervat, waarvan wij alleen de volgende kunnen opnoemen: *Anecdota quae ex Ambrosianae bibliothecae codd. nunc primum eruit*, L. A. MURATORIUS; *Anecdota Graeca; Rerum italicarum Scriptores; Antiquitates Italicae medii aevi; Novus thesaurus veterum inscriptionum; Annali d'Italia del principio dell'era volgare sino all'anno* 1500, en eindelijk *Della perfetta poesia Italiana.*

MURCIA. Voorheen een koningrijk, thans eene provincie van *Spanje*, welke ten Oosten aan *Valentia*, ten Noorden aan *Castilië*, ten Westen aan *Granada*, doch ten Zuiden aan de *Middellandsche zee* grenst, en op eene oppervlakte van $396\frac{1}{2}$ v. m., 333,226 inwoners bevat. Zij is bergachtig, doch vruchtbaar aan citroenen, oranje-appelen, olijven, amandelen, moerbezien, rijst, hulsvruchten en suiker. De hoofdplaats van gelijken naam ligt in een schoon oord, aan de *Segura*, die er doorstroomt, en over welke eene fraaije brug ligt. Zij bevat eene Dom- en 11 andere kerken, 18 kloosters, eene groote salpeterziederij, eenige zijde-fabrijken, en 34,800 inwoners, die sterken handel in zijde drijven. De Domkerk is een Gothisch gebouw met vele kostbaarheden. Twee mijlen van de stad bij het dorp *Archena*, zijn beroemde warme baden, welke reeds door de *Romeinen* bezocht werden. Zij is de geboorte-plaats van den schilder PEDRO ORRINTE.

MURET, met den Latijnschen uitgang MURETUS, (MARC. ANT.) werd in 1526 in het dorp *Muret* bij *Limoges* geboren. Van zijn 18de jaar af legde hij zich op de beoefening der wetenschappen toe; bezocht de voornaamste Hooge scholen van *Frankrijk*, en begaf zich in 1554 naar *Venetië*. Hier en te *Padua* bragt hij, bij afwisseling,

6 jaar door, zoo met het geven van onderwijs als met het schrijven van boeken, tot dat hij eindelijk door den kardinaal HYPPOLYTUS VAN ESTE naar *Rome* geroepen werd, om hem in verschillende werkzaamheden behulpzaam te zijn. Met dezen deed hij in 1562 eene reis naar *Frankrijk*, en begon, na zijne terugkomst te *Rome*, in het volgende jaar, zoowel over de klassieke schrijvers, als over de wijsbegeerte en het burgerlijk regt, openlijk onderwijs te geven. In 1576 liet hij zich tot priester wijden; legde in 1584 zijn leeraarsambt neder, en bragt zijn overig leven, hetwelk reeds in het volgende jaar een einde nam, in stille rust door. Hij was buiten tegenspraak een der uitmuntendste Latijnsche schrijvers zijner eeuw, een man van veel verstand en smaak, en verdient onder de letter- en oordeelkundigen eenen aanzienlijken rang. Behalve door zijne *Variis lectionibus* (door F. A. WOLF in 1791 te *Halle* op nieuw uitgegeven) en zijne verklaringen van enkelde klassieke schrijvers, heeft hij zich inzonderheid door zijne Redevoeringen, welke geheel het kenmerk van klassieke oudheid dragen, beroemd gemaakt. 's Mans gezamenlijke werken zijn in 1727, te *Verona*, in 5 deelen in 8° uitgegeven; doch deze verzameling bevat naauwelijks de helft derzelve, en is bovendien zeer gebrekkig. Meer volledig, naauwkeuriger en oordeelkundiger is de fraaije uitgaaf, welke door D. RUHNKENIUS is bezorgd geworden, en in 1789 te *Leijden*, in 4 groot 8°. deelen in druk verschenen is.

MURILLOS. (BARTHOLOMEO STEPHANO) Een beroemd spaansch schilder, die inzonderheid van 1670 — 1680 bloeide, in welken tijd hij, behalve meer anderen, voor de hospitaals-kerk *San Jorge della Caridad*, te *Sevilla*, 8 groote stukken vervaardigde, welke zijne uitstekende verdiensten kenmerken. In zijne afbeelding van den *Geraakten* bespeurt men zijne grondige kennis in de ontleedkunde; in *de verschijning van den Engel aan* ABRAHAM vindt men de heerlijkste partijen van licht en schaduw; de karakters zijner hoofden, bijzonder van CHRISTUS, MOZES en den vader des verloren zoons, teekenen de hoogste verhevenheid; terwijl de uitdrukking van het inwendig berouw des laatsten, en in alle deze stukken de zamenstelling, het juiste van het vergezigt en het koloriet verwonderlijk schoon zijn. Soortgelijke meesterstukken, die allen in den stijl van VAN DIJK, SPAGNOLET en VELASQUEZ, aan de *Spanjaarden* nog onbekend, zijn uitgevoerd, leverde hij ook voor de kerk *de los Venerables*, alsmede voor het klooster der kapucijnen. Voor dezelfde orde te *Cadix* schilderde hij een groot altaarstuk; doch nog voor deszelfs voltooijing deed hij eenen ongelukkigen val, die door eene gevaarlijke ziekte gevolgd werd, welke in 1682, te *Sevilla*, een einde aan zijn leven maakte. MURILLOS bragt niet alleen door zijne talrijke en uitmuntende stukken de schilderkunst in aanzien; maar ook door eene akademie, welke hij, in weerwil van alle hindernissen, tot stand bragt, en waarvan hij sedert 1660 voorzitter was. Zijne

leerlingen weken echter, al te fpoedig, van zijnen verhevenen ftijl af, om een gemakkelijker *naturalismus* te volgen.

MURR. (CHRISTOPH GOTTLIEB VON) Deze beroemde onderzoeker der gefchiedenis en oudheid werd in 1733 te *Neurenberg* geboren. Na zich aldaar, en naderhand op de Hoogefchool te *Altdorf*, tot eenen geleerden gevormd te hebben, keerde hij naar zijne geboorteftad terug, waar hij vervolgens den post eens tol-ontvangers bekleedde. Zijn eerfte werk, waardoor hij in de letterkundige wereld bekend werd, was zijne *Blibiothèque de peinture* enz, welke in 1779 verfcheen; doch onder alle zijne fchriften onderfcheidt zich inzonderheid zijn *Journal zur Kunstgefchichte, und zur algemeinen Literatur*, in 17 deelen, hetgeen in 1775 begonnen werd, en tot 1789 voortloopt, en waarop een vervolg, onder den titel van *Neues Journal* enz. in 2 deelen, verfchenen is. In dit journaal vindt men eenen rijken fchat van afzonderlijke verhandelingen over de oudfte gefchiedenis van de fchilderkunst met olieverwen; de graveer- en vormfnijkunst; befchrijvingen van verfcheidene zeldzame werken; beoordeelingen van andere voortreffelijke, in vreemde talen verfchenen, of uittrekfels uit de meest geachte derzelve; berigten over de nieuwfte vorderingen in kunsten en wetenfchappen enz. Allen kenmerken zich door bondigheid, oordeelkunde en onpartijdigheid. Inzonderheid. zijn 's mans nafporingen omtrent de gefchiedenis der Duitfche kunst belangrijk, waartoe hem *Neurenberg*, als het vaderland derzelve, rijke bronnen aanbood. In latere jaren gaf deze beroemde letterkundige nog andere zeer belangrijke werken in het licht, onder anderen, *die Abbildungen der Herkulanifchen Alterthümer; eine Gefchichte des dreisfigjährigen Kriegs; die Befchreibung der Merkwürdigkeiten Nürnbergs und Altorfs*, en nog in 1803 *die Mediceifche* VENUS *und* PHRYNE. Hij ftierf in het jaar 1809, en de kunsten en wetenfchappen verloren aan hem zeer veel.

MURRHINISCHE VAZEN. (*Vafa murrhina*) Deze behooren tot de prachtvazen der ouden, en onderfcheiden zich zoowel door de kostbaarheid der ftof, als door fchoonheid van bewerking. Zij werden door POMPEJUS, na zijne behaalde overwinning op MITHRIDATES, uit *Azië* naar *Rome* gebragt, en ongemeen duur betaald. De oudheidkundigen verfchillen omtrent derzelver eigenlijke ftof. Sommigen houden dezelve voor eene delfftof, uit de klasfe der Sardonyxen en Achaten; doch anderen voor eene foort van porfelein: waarfchijnlijk beftonden zij uit Chinefchen fpekfteen.

MUSAEUS. Een der eerfte befchavers van *Griekenland*, navolger en leerling van ORPHEUS, en even als deze tevens wijsgeer en dichter. Van zijne gedichten is ons niets overgebleven. Wij bezitten wel onder zijnen naam een gedicht over de liefdes-gefchiedenis van HERO en LEANDER; maar dit is een ftuk van veel lateren tijd, waarfchijnlijk uit de vierde eeuw na CHRISTUS.

MUSEUM. Dezen naam, eene Mufen-grot of Mufen-tempel betee-

ke-

kenende, gaf men het eerst aan dat gedeelte van het koninklijk paleis in *Alexandrië*, hetwelk PTOLOMEUS PHILADELPHUS voor de boekerij bestemde. In eenen meer bepaalden zin zijn de Museën schatkamers van oude klassieke gedenkstukken van kunst, en dienden ter bewaring der groote plastieke werken, en het geen van de beeldhouwkunst der *Grieken* en *Romeinen* is overgebleven; doch tegenwoordig noemt men Museën, in het algemeen, alle verzamelingen van zeldzame en belangrijke voorwerpen uit het geheele gebied der Natuurlijke geschiedenis en Kunsten, welke in een daartoe geschikt gebouw of plaats, ter beschouwing van kenners, voor het genot van kunstlievenden, en ter onderrigting van leerlingen en meesters, zijn bijeengebragt. De beroemdste Museën in *Italië* zijn: het *Museum in het Vatikaam*, te *Rome*, hetgeen bijna alle de vertrekken van dit verbazend gebouw inneemt, en waartoe de beroemde schilderstukken der voornaamste meesters, standbeelden, reliefs, boeken en handschriften behooren; alsmede het *Museum in Florence*, hetwelk met dat van het vatikaan wedijvert, en waarvan de *Mediceische* VENUS en de *Farnesische* HERKULES het schoonste sieraad uitmaken. — Het *Museum in Parijs* was, toen alle de beste kunstschatten, uit *Italië* en andere landen derwaarts vervoerd, daarin opgehoopt waren, het rijkste der geheele wereld; doch is ook nog tegenwoordig aanzienlijk. De overheerlijke DIANA, APOLLO's echte zuster, de majestueuse PALLAS van *Velletrie*, en de kolossale tragische MUSE maken deszelfs schoonste pronkstukken uit. Daar men in *Frankrijk* te regt ook de galerij van schilderstukken onder de Museën begrijpt, moeten wij hier met een kort woord spreken van de fraai versierde der *Louvre*, die zich tot over de zaal der antiken, van de *Pont des arts* tot *Pont Royal*, uitstrekt, en welker grootste sieraden, behalve in de door FRANS I. aangekochte schilderstukken van RAFAEL en LEONARDI, tegenwoordig in de werken van POUSSIN, LE BRUN en LE SUEUR, alsmede in de schilderijen der voormalige galerij vam *Luxemburg*, bestaan. Bovendien had men in *Parijs* nog een *Museum van Nationale gedenkteekens*, hetgeen zeer belangrijk was, en waarin alle monumenten, door de volkswoede gedurende de omwenteling aan de kerken ontnomen, door LE NOIR, een man van kunde en smaak, bijeengebragt, en naar de eeuwen, waartoe zij behoorden, in zalen ten toon gesteld werden, waarvan ieder in den smaak zijner eeuw gebouwd en versierd was. Achter dit gebouw was een tuin, voor die grafteekens, welke te groot voor de zalen waren; terwijl het geheel hoogst merkwaardig was. Jammer is het, dat alles weder op zijne oude plaats is terug gebragt. — Onder de Engelsche Museën is dat van *Oxfort* het oudste. Het werd in 1679 aangelegd, en is het grootste deel zijner schatten aan ELIAS ASHWOLE verschuldigd. Het uitmuntend *Britsche Museum* te *Londen* wordt door geschenken en aankoop langs hoe rijker. ROBERT COTTON legde, door zijne fraaije verzameling van handschriften, er den grond-

slag

ſlag toe, en ſedert kocht de regering de verzamelingen van HAMILTON, de marmers en basreliefs van TOWNSLEY, de rijke verzameling van lord ELGIN en anderen. Dit Muſeum is met vele, vooral in onze dagen, keurige overblijfſels van *Griekenland* en *Egypte*, en met verſcheidene reliefs van het Pantheon verrijkt geworden; terwijl deszelfs boekerij, uit 125,000 deelen beſtaande, door die van wijlen den koning, 65,000 deelen ſterk, zal worden vermeerderd. — Onder de Muſeën in *Duitschland* is dat van *Dresden*, het *Augustaneum* genoemd, het beroemdſte door zijne verzameling van antiken, ſchilderſtukken, en de afgietſels in gips van MENGS. Ook in *Munchen* en *Weenen* zijn fraaije Muſeën: in eerstgenoemde ſtad vindt men de voortreffelijke verzameling van antiken, door den kunstlievenden kroonprins gekocht, en de galerij van ſchilderſtukken is bijzonder rijk in die van Nederlandſche en Duitſche meesters. — In *Madrid* heeft men een kostbaar koninklijk Muſeum van voorwerpen uit de Natuurlijke historie, alsmede van voortreffelijke ſchilderijen: ook in *Koppenhagen* en *Stokholm* vindt men ſoortgelijke inrigtingen; doch nergens in het Noorden zijn zoo vele kunstſchatten vereenigd, en tevens in zulk eene ſchoone orde geplaatst, dan in de keizerlijke hermitage te *Petersburg*, waarin verzamelingen van ſchilderſtukken, gemmen, munten, antiken, kostbaarheden, een kabinet van Natuurlijke historie, en onderſcheidene boekerijen gevonden worden.

Ons vaderland munt niet minder uit in Muſeën van onderſcheiden aard, die even zeer de opmerkzaamheid van kunstkenners verdienen. Zoo vindt men in *Leijden* het overrijke kabinet van Natuurlijke historie, tot welks ſchoonheid de verzameling van vogels, van den heer THEMMINK, door Z. M. voor de Hooge ſchool aangekocht, niet weinig bijdraagt; benevens dat van vergelijkende ontleedkunde, door wijlen den hoogleeraar BRUGMANS aan de akademie vermaakt; '*s Hage* het koninklijk kabinet van ſchilderijen, een van zeldzaamheden en eene verzameling van penningen, alsmede een ander van ontleedkundige preparaten, van den Hoogleeraar DE RIEMER; in *Haarlem* een Muſeum van Natuurlijke zeldzaamheden en Natuurkundige werktuigen, bij TEIJLERS fundatie, benevens een kabinet voor de Natuurlijke geſchiedenis, uit alle drie rijken; bij de Hollandſche maatſchappij van wetenſchappen, in *Amſterdam*, het koninklijk kabinet van ſchilderſtukken, het kabinet van landbouwkundige werktuigen, en dat van phiſiſche inſtrumenten en pleisterbeelden bij de maatſchappij van *Felix meritis*; in *Rotterdam* een kabinet van ſterren-, natuurkundige en andere werktuigen; in *Middelburg* een Muſeum van zeldzaamheden; in *Utrecht* een keurig kabinet van vergelijkende ontleedknnde, van den Hoogleeraar BLEULAND aldaar, en door den koning ten behoeve der akademie aangekocht, een kabinet van Natuurlijke historie, en van Natuurkundige werktuigen; in *Groningen* een uitgebreid Muſeum van Natuurlijke historie, in 1816 door den Hoogleeraar TH. VAN SWINDEREN opgerigt, en ſedert door aankoop van

het

het uitmuntend kabinet van den beroemden CAMPER, en deszelfs ontleedkundige preparaten aanmerkelijk vermeerderd; een kabinet van Natuurlijke historie en Natuurkunde te *Brusfel;* een Mufeum van fchilderijen te *Gent;* een kabinet van Natuurlijke historie te *Brugge*, en eindelijk, om geene meerdere te noemen, verfcheidene partikuliere kabinetten, waaronder dat van vergelijkende ontleedkunde van den Hoogleeraar FROLIK te *Amfterdam;* het kabinet van fchilderijen van den Hoogleeraar BLEULAND, en dat van Natuurlijke historie van den heer KLINKENBERG, beide te *Utrecht*, uitmunten; het kabinet van den heer QUAESTIUS te *Leeuwarden*, hetwelk voornamelijk beftaat in eene rijke verzameling van *Groninger* verfteeningen, benevens die van den *St. Pietersberg* bij *Maastricht*, mineralen, eene menigte geraamtens, bijzonder de *anatomia comparata* fpecterende, zieke beenderen, anatomifche, phyfiologifche en pathologifche preparaten in liquor, benevens vele oudheden uit het landfchap *Drenthe* afkomstig; verfcheidene verzamelingen van fchilderftukken uit de Vlaamfche en Hollandfche fchool, te *Antwerpen* enz. Ten flotte voegen wij hier nog bij, dat men thans in ons vaderland, vooral in de voornaamfte-fteden, Lees-Mufeën heeft opgerigt, alwaar de leden te zamen komen, om de ftaatkundige en wetenfchappelijke journalen, en andere werken, in onderfcheidene talen uitkomende, te lezen, waaronder dat van *Amfterdam* tot eene aanmerkelijke hoogte geklommen is.

MUSIEV-GOUD is eene zamenftelling, grootendeels uit tin, ook uit kwikzilver, falmiak en zwavelbloemen bereid, en alleen, uit hoofde van deszelfs goudgeele kleur, tot vergulden en fchilderwerk gebruikt wordende. Het *Mufiev-zilver* wordt van tin, wismuth en kwikzilver vervaardigd, en op gelijke wijze gebruikt.

MUSKAATBOOM. (*Myristica Officinalis* L.) Deze boom, op de Molukfche eilanden groeijende, heeft in grootte en gedaante met den perenboom, in bloei met den kersfenboom, en in vruchten met de abrikozen vele overeenkomst. Het vleesch der vrucht is rood en een vinger dik, en naast aan de noot of kern ligt een vlies of weeffel, hetwelk de zoo kostbare foelie bevat. Hij draagt het geheele jaar door rijpe en onrijpe vruchten, waarvan de nooten tevens een' zeer krachtige en geurige olie, door overhaling, opleveren. Men voert ook de geheele vrucht van den boom gekonfijt van de *Molukken* tot ons, die dan als eene aangename konfituur voor het nageregt dient, waarvan echter alleen het vleesch voorgediend, en het overige weggeworpen wordt. Men onderfcheidt de Muskaatboomen in *tamme* en *wilde*. De eerfte groeit vooral op *Banda*, en wordt aldaar door de Nederlandfche Oost Indifche Compagnie zorgvuldig aangekweekt. De vruchten van den dezen noemt men *wijfjes-*, doch die van den laatften *Mannetjes-Muskaatnooten*, die langwerpig rond, vrij krachteloos, en dus van geen huishoudelijk gebruik zijn. Men vindt ook nooten, die aan de eene zijde ingedrukt en plat zijn, en *Moeder-nooten* genoemd worden.

MUSKAAT-WIJN is eene foort van zoete Franfche en Italiaanfche wijn. Van de eerfte zijn de *Rivafaltes* en *Lunel* de fijnfte, waarop de *Frontignan*, *Montbafin* enz. volgen, en onder de laatfte telt men de *Syrakufer* van *Sicilië*, de *Moscato*, *Giro* en *Cannanao* van *Cagliari*, de Muskaat van *Algheri* en *Oliostra*, in *Sicilië*. Ook *Toskane*, *Lipari*, *Corfu*, *Cyprus* en *Candia* leveren verfcheidene foorten van deze wijnen op.

MUSKUS. Deze zelfftandigheid is afkomstig van het mannelijk Muskusdier, hetwelk in den omtrek van den navel een buidel of zakje heeft, met dezelve opgevuld. Ook bij andere zoogdieren zoude eene dergelijke ftof gevonden worden. De kleur van de Muskus is bruinachtig rood, versch is zij fmerig, doch wordt, door het droogen, brokkelig, en laat zich dan ligt tot poeder wrijven. Zij verfpreidt eenen eigenaardigen reuk, die zeer doordringend is en tevens zeer vast aan dingen hecht, vooral aan dierlijke zelfftandigheden, b. v. wol enz. De fmaak is bitter en fpecerijachtig. Er is voorts een groot verfchil bij deze droogerij, naar de plaats, van waar zij afkomstig is. Men onderfcheidt namelijk de *Tonkinefche* van de *Siberifche*. De eerfte is in buidels, die met weinig bruin, kort haar bedekt zijn; zij is veel doordringender en zuiverder van reuk, dan de Siberifche, die eenigzins naar paardenzweet riekt en in buidels voorkomt, met lange witte haren bezet. Beide komen echter van hetzelfde dier. De Siberifche geeft omtrent even veel aan den alkohol, als aan het water af; de Tonkinefche daarentegen veel meer aan het water. Zij beftaat uit meer dan een derde waterdeelen, omtrent een tiende geftold eiwit, en ruim zoo veel vet- en olieachtige deelen, waaronder ook vlugge olie, die met het water overgaat, en waarin de eigenaardige reuk gevonden wordt. Bijna $\frac{1}{4}$ zijn zouten, inzonderheid zoutzure *ammonia* en *phosphorzure* kalk. Er is ook eenige vrije *ammonia*, of vlug loogzout in, hetwelk voorzeker tot de verfpreiding der geurdeelen bijdraagt. De Siberifche Muskus bevat veel meer hars, daarentegen minder vetdeelen.

De Muskus is een zeer geliefd reukmiddel, en als zoodanig wordt er veel handel mede gedreven; wordende in *China* tegen zilver opgewogen. Wanneer zij zuiver is, is zij ook een voortreffelijk geneesmiddel. Zij komt echter zelden geheel zuiver voor, en de vervalfchingen zijn moeijelijk te onderkennen.

MUSKUS- of BISAM-STIER (De) (*Bos mofchatus*) heeft kromme hoornen, die 2 voet lang en aan hun grondftuk zeer breed en plat zijn; van onderen ftaan zij digt aan alkander, en aan de toppen zijn zij omgebogen. Het wijfje heeft kleinere hoornen, die verder van elkander ftaan. Deze ftier is laag op zijne pooten, en met lange haren bedekt, die tot op den grond nederhangen. Zijn' ftaart is bijzonder kort. Hij verfpreidt met meer kracht de muskus-lucht, welke dit geheele geflacht eigen is, en zijn vaderland bepaalt zich alleenlijk tot het uiterfte einde van *Noord-Amerika*, in het Westen namelijk

lijk der *Hudſonsbaai*, en van den *66*, tot den *73°* Noorder-breedte ingeſloten. Het ſchijnt ook, dat zijn bekkeneel en beenderen ſomtijds door het ijs tot in *Siberien* gebragt zijn. De *Esquimo's* maken mutſen van zijnen ſtaart, waarvan het haar hun dienstig is, om de *Moskiten* van het aangezigt te jagen.

MUSKUS-DIER. (*Moſchus Moſchiferus*) Is de beroemdſte van deze dierſoort, bijna zonder ſtaart, en geheel bedekt met eene ſoort van haar, dat zoo dik en breekbaar is, dat men het eerder doornen zou kunnen noemen. Het mannetje heeft in den omtrek van den navel een zakje of beursje, ter grootte van een hoender ei, waarin de Muskus, dat voortreffelijk en weldadig geneesmiddel, gevonden wordt. Men vindt het Muskus-dier op de bergen en rotſen van *Aziё*, in groot getal aan de *Baïkal*, en meest altijd alleen; het klimt en loopt met veel gemak, en zwemt over de rivieren. Het is zeer vreesachtig; in den winter eten deze dieren het mosch, dat op de denneboomen groeit; de mannetjes verdedigen zich met hunne ſlagtanden, die zeer lang zijn en vooruitſteken. Zij paren zich des winters; en hun vleesch verſpreidt als dan eene bokken-lucht. Bij de jongen vindt men het zakje nog niet met muskus opgevuld; bij de ouden wordt deze hoeveelheid verminderd. In *Siberien* worden zij met ſtrikken gevangen. Men vindt bij volwasſene de muskus tot een en een half, en bij oudere tot twee dragma, en het is waarſchijnlijk, dat deze zelfſtandigheid als een prikkel tot de voortteling dient. De beste wordt op *Thibet* en *Tunkin* gevonden; in het Noorden is zij bijna zonder reuk.

MUSSCHENBROEK. (PIETER VAN) Deze waardige mededinger van 's GRAVESANDE werd te *Leijden* in 1692 geboren, en ſtierf aldaar in 1761. Na dat hij hier zijne ſtudien volbragt had, deed hij eene reis naar *Londen*, alwaar hij met NEWTON en andere geleerden bekend werd, en keerde hierop naar zijn vaderland terug. Hij was eerst Hoogleeraar te *Duisberg* in *Kleefsland*, daarna (ſedert 1723) te *Utrecht*, en na 1740 te *Leijden*, alwaar hij de wiskunde en natuurkundige wijsbegeerte onderwees, en zoo daar als te *Utrecht* veel roem verwierf. De akademien van *Parijs* en *Londen* benoemden hem tot derzelver medelid, en de koningen van *Engeland*, *Pruisſen* en *Denemarken* deden vergeefſche pogingen, om hem naar hunne ſtaten te lokken. MUSSCHENBROEK deed gewigtige ontdekkingen over de magneetkracht, onder anderen die, dat de zeilſteen niet alleen al het ijzer, maar ook deszelfs ontbindingen, en alle ligchamen, die ijzerdeeltjes bevatten, aantrekt. Hij vond een werktuig uit tot proefnemingen wegens de wrijving der metalen, en ſtelde eene nieuwe inrigting voor tot het doen van werktuigkundige waarnemingen; bewees door eene beſlisſende proef, dat de zamengedrukte lucht niets van hare veerkracht verliest; deed verſcheidene proeven over de gekleurde ringen tusſchen zamengeperste glazen platen; over de kleuren, door de mengeling van verſchillende vloei-

ſtoffen veroorzaakt, en eindelijk over het vermogen, hetwelk middelſtoffen van onderſcheidene kleuren bezitten, tot inzuiging van het licht. Hij bewees verder, dat de vuur- of warmte-ſtof alleen niet genoegzaam was, ter verklaring van het oprijzen der dampen; bepaalde, met LULOFS en WOLF, het eerst de ſoortelijke zwaarte van het water, en gaf daarbij te kennen, dat men ook op de temperatuur van den dampkring moest letten; was voorts de uitvinder van den *atmometer* en *pyrometer*, en bezigde reeds de elektriciteit ter verklaring van den regen. Dus bereidden twee Hollandſche Natuurkundigen, 's GRAVEZANDE en MUSSCHENBROEK, reeds de groote omwenteling voor, die PRIESTLEY en LAVOISIER aan het einde der 18e eeuw zouden bewerkſtelligen. De ſcheidkunde werd telkens meer in den kring der Natuurkunde getrokken, zoo als de gedane ontdekkingen aantoonen, en men begon in te zien, dat de dampkring als eene groote ſcheidkundige werkplaats moest beſchouwd worden, in welke zich de Natuur gedurig met vereeniging en ontbinding bezig houdt (*)

De ontdekkingen, door MUSSCHENBROEK gedaan, zijn in 's mans volgende werken verſpreid: *Elementa Phyſico-mathematica*, *Traj.* 1726, en *Lugd. Bat.* 1741, beide in 8°; *Disſertationes Phiſicae experimentales geometricae de magneta & Lugd. Bat.* 1727 in 4°; *Tentamina experimentorum naturalium*, ibid 1731 in 4°; *Inſtitutiones Phyſicae*, *Lugd. Bat.* 1734 in 8°, 1741 en 1748 in 8°. Voorts in 1739, in het Nederduitsch, *Beginſels der Natuurkunde*, ook in het Fransch door MASSUET; *Esſais de Phyſique*, 1749, 2 deelen in 4°.; *Introductio ad Philoſophiam naturalem*, *et edit.* J. LULOFS, *Lugd. Bat.* 1762, 2 deelen in 4°; de *Ephimerides methologicae*, *Ultraj.* 1729, en *Disſ. Phyſ. et Mathem. Lugd. Bat.* 1729.

MUTINA. Eene ſtad in het *Ciſalpijnsch Gallië*, waar BRUTUS door ANTONIUS werd belegerd, doch ontzet door de conſuls HIRTIUS en PANSA, die er beiden het leven verloren.

MUZIJK. (Zie: TOONKUNST.)

MYCENE. Eene ſtad in *Peloponneſus*, waar een der oudſte Grieksche rijken gevestigd was, hetwelk gezegd wordt door PERSEUS, den zoon van DANAË, geſticht te zijn. PERSEUS, STHENELUS, EURYSTHEUS, ATREUS, THYESTES, AGAMEMNON, AEGYSTHUS en ORESTES regeerden er achtervolgens. De *Herakliden* veroverden het naderhand, en eindelijk werd de ſtad door de *Archiven* verwoest.

MYKALE. Een voorgebergte in *Klein-Azie* tegen over *Samos*, waar de *Grieken* eene merkwaardige overwinning op de *Perzen* behaalden, op denzelfden dag, dat PAUSANIAS bij *Plataea* MARDONIUS verſloeg.

MYLITTA. De naam van VENUS, bij de *Asſyriers*. In haren tem-

(*) Zie *Zakk. Onomaſa*, T. VI. p. 262, 263, 679, en F. WATER, *Narratie*, p. 37.

tempel moesten de vrouwen eens in haar leven den vreemdeling te wille zijn.

MYNYCHIA. Eene haven van *Attika* tusfchen den *Piraeus* en het voorgebergte *Sunium*.

MYRIADE. Een getal van 10,000; in de dichterlijke taal over het algemeen een groot getal.

MYRMIDONEN. Een *Thesfalifche* ftam, over welken ACHILLES in den *Trojaanfchen* oorlog het bevel voerde. De Dichters verhalen, dat hij zijnen naam daarvan ontleent, dat, de bevolking door eene pest uitgeftorven zijnde, op het gebed van AEACUS, de mieren in menfchen werden veranderd; want *murmex* beteekent eene mier.

MYSORE. Voorheen een aanzienlijke, doch, tot op de helft der vorige eeuw, in *Europa* weinig bekende ftaat, in het voorfte Oost-Indifche fchiereiland, ten Westen van *Carnate*, binnen de groote bergketens, welke door het geheele fchiereiland van het Noorden naar het Zuiden loopen. *Myfore* heeft eigene regenten, Rajahs geheeten, die in vroeger tijd van de naburige rijken afhankelijk waren. De vorsten, welke in de vorige eeuw regeerden, waren uit den ftam der *Braminen*; doch de onderdanen meestal *Mahomedanen*. Zij werden in 1760 door HYDER ALI afgezet, die zich hierop van het bewind meester maakte, en door zijnen zoon TIPPO SAIB, welke in 1799 zijn leven en rijk door de *Engelfchen* verloor, werd opgevolgd. Deze verdeelden nu den ftaat van *Myfore*, behielden benevens de hoofdftad *Seringapatnam* omtrent 800 V. M. lands met $2\frac{1}{2}$ millioen Lak rupijen aan inkomsten voor zich zelven, en lieten bijna een gelijk aandeel aan hunne bondgenooten, den Sabah van *Decan* en de *Maratten* over; terwijl uit het overfchot des lands, 1190 V. M. met 1,500,000 inwoners, en een inkomen van ruim 4 millioen rupijen, het tegenwoordig rijk *Myfore* gevormd werd. De *Engelfchen* plaatften aan het hoofd van deszelfs beftuur eenen nakomeling van den voorheen, door HYDER ALI afgezetten, regentenftam, een vijfjarige prins, die echter geheel van hunne willekeur afhangt. De belangrijkfte fteden des rijks zijn *Myfore*, de hoofd- en refidentieftad, en *Hydernagor*.

MYSTERIEN waren bij de *Grieken*, en ook naderhand bij de *Romeinen*, geheime zamenkomsten, een geheime godsdienst, van welker bijwoning alle ongewijden en onbevoegden uitgefloten waren. Zij ontftonden in de alleroudfte tijden, waarfchijnlijk het eerst in *Egypte*, van waar zij naar *Griekenland* werden overgebragt, en hadden de onderwijzing van zoodanige leeringen en gebruiken van den godsdienst ten doel, welker eigenlijken zin men goed vond, voor het volk verborgen te houden. Zij werden hierom als nuttig en weldadig voor den ftaat befchouwd, en waren mogelijk ook eene noodzakelijke behoefte, in eene eeuw, waarin men het volk, zonder nadeel voor de algemeene rust, van zijne bijgeloovige begrip-

 pen,

pen, zijne onkunde en vooroordeelen niet konde terug brengen; en om deze redenen werden zij door de regeringen niet alleen toegelaten, maar dikwijls beschermd. Alle Mysterien hadden bij nacht plaats. Diepe geheimhouding was hun eerste grondregel, en in alle had men dramatische vertooningen, welke op de daden dier godheden betrekking hadden, ter welker eere zij gevierd werden.

De gewigtigste Grieksche Mysterien waren de *Eleusinische*, welke men meent, dat door Ceres ingesteld, en aan de menschen zijn medegedeeld geworden; ten minste werden zij, volgens hare eerste, eenvoudige inrigting, ter eere dezer godheid, en als dankfeesten voor eenen rijken oogst gevierd. Het wijsgeerige en geheimzinnige van derzelver instelling verkregen zij later, waarschijnlijk onder de regering van den Atheenschen koning Erechtheus, door den *Thracier* Eumolpus, die een leerling van Orpheus was. Er waren *groote* en *kleine* Eleusinische Mysterien: de laatste werden 6 maanden voor de eerste gevierd, en dienden tevens tot eene voorbereiding voor deze. Niemand werd tot de groote toegelaten, die niet vooraf in de kleine opgenomen was, waartoe men zich, voor de aanneming, een tijd lang aan het gewoel der wereld moest onttrekken, zich van alle bezigheden onthouden, en door afzondering en in eenzaamheid zijne ziel tot aandacht en vroomheid stemmen. De groote Mysterien werden negen dagen achter den anderen te *Eleusis*, in den tempel van Ceres, gevierd. De hoofdpersonen bij dezelve waren de *Hierophant*, die de geheimen moest ontwikkelen, en het hoofd der geheele inrigting was; de *Dadaphoros*, de drager van den heiligen fakkel, die de intewijdene moest voorbereiden en reinigen; de *Herold*, wiens taak het was, om de ongewijden te verwijderen, en voor stilzwijgenheid en orde te zorgen, en eindelijk de *Altaarwachter*, die de overige in hunne verrigtingen moest ondersteunen. De plegtigheden waren deels openlijk, deels geheim. De eerste hadden bij dag plaats, en bestonden in optogten, dansen, en feestelijke wedspelen: op denzelfden dag werd de beeldzuil van Bacchus, onder het zingen van een daarvoor bijzonder vervaardigd gezang en het brengen van offers, in afbeeldsel van *Athene* naar *Eleusis*, en van daar weder derwaarts teruggebragt. Het volk, onder wiens oog dit alles geschiedde, nam er deel aan, en alle plegtigheden stemden volkomen met den lands-godsdienst overeen. De geheimen bestonden in *zinnebeelden* en *onderwijs*. De eerste hadden betrekking of tot de fabelgeschiedenis van Ceres Proserpina, of tot de uitvinding van den landbouw, of tot den overgang der menschen uit den staat van ruwheid tot dien van beschaving. Bij dit gedeelte der feestviering werden ook de leden der kleine Mysteriën tot de groote toegelaten, welke vooraf zekere beproevingen ondergaan, en zich op velerlei wijze reinigen moesten, tot dat zij eindelijk in den voorhof des tempels, die tot verblindendst toe verlicht was, gevoerd werden. Hierop volgde het *onderwijs*, hetwelk voor eerst in de verklaring

der

der zinnebeelden en derzelver betrekking op den maatschappelijken en godsdienstigen toestand der menschen bestond, en waarbij men vervolgens tot het zedelijk of wijsgeerig onderwijs der Mysterien overging. Ten dezen aanziene mangelt het echter aan bepaalde berigten; doch men kan het als bijna zeker stellen, dat volkomener denkbeelden der Godheid, eene wijsgeerige ontwikkeling van den oorsprong van het veel-godendom, en mogelijk ook de éénheid van het Goddelijk wezen zelve, er den voornamen inhoud van hebben uitgemaakt. Voorts blijkt het, dat bij dit gedeelte der Mysterien ook de onsterfelijkheid der ziel, en de belooningen en straffen in eenen toekomenden staat zijn geleeraard geworden, zoo als de volgende plaatsen uit ISOKRATES, CICERO en PLATO, die ingewijden waren, duidelijk genoeg bewijzen: „de ingewijden hebben vrolijke „verwachtingen van den dood en de eeuwigheid;" (*) ik heb uit „de Mysterien niet alleen de kunst geleerd, om te leven, maar ook „om in blijde vooruitzigten te sterven," (§) en eindelijk, „het doel „der Mysterien is, om de ziel te volmaken, en haar nader aan derzel- „ver bestemming te brengen." (†) Zoo ook drongen de Mysteriën bij derzelver leden aan op een rein en onberispelijk leven, en maakten hen daardoor tot betere, geruster en gelukkiger menschen; zoodat men niet kan ontkennen, dat zij in haren eersten zuiveren staat voortreffelijke en eerwaardige inrigtingen waren. Ondertusschen geraakten zij weldra in verval; want reeds van de 70 tot de 80ste Olympiade, werden in de Eleusinische Mysterien mannen, vrouwen en kinderen, zonder onderscheid van stand en jaren, opgenomen, wanneer zij slechts de kosten konden betalen, zoodat het aantal leden zoo aanmerkelijk toenam, en hare gevoelens en grondstellingen zoo algemeen werden, dat derzelver hoofddoel geheel verloren ging.

Behalve deze Mysterien had men nog: 1. de *Samothracische*, die uit *Creta* en *Phrygie* afkomstig waren, en in het eerste land ter eere van JUPITER gevierd werden. Zij werden uit deze landen tot de *Thraciers* of *Pelasgers*, op het eiland *Samothracie*, overgebragt, en van daar verder in *Griekenland* voortgeplant. Men was het echter hier niet eens over de godheid, welke men vereerde; wordende deze Mysterien nu eens ter eere van ZEUS, dan van DIONYSUS, en ook weer van CERES gevierd. 2. De *Dyonysische Mysterien*, die uit *Thracie* naar *Thebe* werden overgebragt, en met de vorige vele overeenkomst hadden. Men vierde dezelve om het andere jaar, en haar doel was, om den overgang der menschen uit den ruwen natuurstaat tot dien van beschaving voor te stellen. De vrouwen kleedden zich met dieren vellen; namen met wijngaardranken omwonden takken in de hand, en trokken aldus naar den berg *Cithaeron*, waar men,

(*) ISOKRATES *Panegyr. cap.* 6.

(§) (SOKRATES in den *Phaede* van PLATO.)

(†) CICERO over de Wetten II. 14.

men, na den afloop der godsdienstige plegtigheden, tot woeste dansen overging, die met de verstrooijing der priesteresſen en ingewijden in de naburige bosſchen eindigden. Ook in deze Mysterien had men zinnebeelden, meestal op BACCHUS of DIONYSUS betrekking hebbende, die de eigenlijke held derzelve was. Zij werden reeds ten tijde van EPAMINONDAS in *Thebe*, en naderhand in geheel *Griekenland*, als ſchadelijk voor de goede zeden, verboden. 3. De *Orphiſche Mysterien*, die zich, uit hoofde harer waarſchijnlijke grondſlagen, weinig van de Eleuſiſche onderſcheidden. En 4 de *Mysterien van* ISIS, die nooit in *Griekenland*, maar wel in *Italie*, inzonderheid in *Rome*, veel bijval vonden. Ook noemde men voormaals, in verſcheiden Christelijke landen, die ſoort van geestelijk komiſche tooneelſtukken *Mysterien*, waarin God, engelen, heiligen en duivels optraden, en waarin ten minſte vier duivels moesten verſchijnen, wanneer zij de goedkeuring zouden wegdragen. Van hier het Franſche ſpreekwoord: *faire le diable à quatre*, een duivelsch rumoer maken.

MYTHOLOGIE: (Zie: FABELKUNDE).

INHOUD.

	Bladz.
K	1
Kaaiman (Zie: Krokodil)	—
Kaap (De)	—
Kaap François	2
Kaapstand	—
Kaap-visch	3
Kaas- en Broodsvolk	—
Kaba, of Kabah	—
Kabakken	—
Kabbala	—
Kabeljaauw	4
Kaboletto	5
Kabotage	—
Kadans	—
Kadet	—
Kaffers	6
Kaftan	—
Kagots	7
Kakao, Kakau, Kakaoboonen	—
Kakatoe	—
Kaken	8
Kakkerlakken (*Albinos*)	—
Kakkerlakken	—
Kakonde	9
Kalabas	—
Kaleidoskoop	—
Kalender	10
Kali (Zie: Potasch)	13
Kalif	—
Kalium (Zie: Potassium)	—

	Bladz.
Kalk	13
Kalksteen	15
Kalliope	16
Kalmij	—
Kalmoes-wortel	—
Kalmukken	—
Kalypso	18
Kameel, of Kemel	—
Kameel of Scheepsligter	19
Kameleon	—
Kamer	20
Kamerijk	21
Kamfer	—
Kamisaards	22
Kampagne	—
Kampechehout	—
Kampen	—
Kampfer (Engelbrecht)	24
Kampgevechten	—
Kamphuizen (Dirk Rafelz.)	25
Kamrad	27
Kamtschatka	—
Kamuis-leder	29
Kaneel	—
Kaneleringen	—
Kanephorae	—
Kanguroô	30
Kanibalen	—
Kanon	31
Kanon	32

	Bladz.
Kanoniek	32
Kanoniek-Regt	33
Kanonisatie	—
Kant (Immanuel)	—
Kantelaar (Jakobus)	36
Kanton	38
Kapi-Aga	—
Kapigi	39
Kapiteel	—
Kapitool (Het)	—
Kap (Zie: Promotie met de Kap)	40
Kapittelen (*de voormalige*)	—
Kapucijnen	45
Kapudan-Pascha	—
Karaat	—
Karakal (De)	—
Karavaan	46
Kararisch Marmer (Zie: Marmer)	48
Karavansera	—
Kardinaal	49
Karel *de Groote*	—
Karel van Egmond	50
Karel V	52
Karel IX. Zie Bruiloft (Parijsche)	54
Karel I	—
Karel II (Zie: Cromwel)	55
Karel XII	—
Karel IV	57
Karga	58
Kargadoors	—
Kargazoen	—
Karijatiden	—
Karmeliten	59
Karmijn	—
Karneval	—
Kartel	—
Kartetzen, ook blikke doozen	59
Karolina, Amelia, Elizabeth *Princes van Wallis* (Zie: Wallis)	60
Karthuizers	—
Karton	—
Kasematten	—
Kasern	—
Kaskade	61
Kaspische zee	—
Kassel	—
Kastagnetten	62
Kaste	—
Kasteele (P. L. van de)	—
Kat	63
Katakomben	—
Katakustik	64
Katalogus	—
Kataphrakten	—
Katarakt	—
Katastrophe	—
Katechetik	—
Kategorien	—
Kategorisch	65
Katharina I	—
Katharina II	66
Karhedraal-kerk	70
Katoenboom	—
Katten (De)	71
Kaufman (Angelika)	—
Kaukasus	72
Kaviaar	73
Kazilot (De)	—
Keerkringen	74
Keesel (G. D. van der)	—
Kegel	75
Keijzer (Hendrik de)	76
Keller (Johan Balthazar)	—
Kelten	—

Ken-

	Bladz.
Kennicott, (Benjamin)	77
Keppler (Johann)	—
Kerkelijke Geschiedenis	78
Kerkelijke staat	84
Kerkvaders	86
Kermes, of *Groene eiks Schildluis*	87
Kessel (Jan van)	—
Kettingbreuk	—
Keulen	—
Keulsch mark	88
Kevers	—
Kew	89
Kiem (De)	—
Kienlong	—
Kiezel, Kiezelaarde	90
Kikvorsch (De)	91
Kilda (Sint)	92
Kilogram	93
Kimberen (De)	—
Kina, Kinabast, (Gele)	—
Kinder pokken	94
Kingston, of Kingstown	96
Kinkhoest	—
Kinsbergen (Jan Hendrik van)	97
Kiosk	102
Kiow	—
Kirgisen	103
Kislar-Aga	—
Kist (Ewald)	—
Kitze	104
Klaproth (Martin Heinrich)	—
Klarinet	—
Klassiek	—
Klatergoud	105
Kleef	—
Klei	—
Klein (J. P.)	106
Kleist (Ewald Christian von)	—
Kleist (Heinrich von)	108
Kleur	—
Klimaat	110
Klimax	—
Klinik	—
Klinkenberg (Dirk)	111
Klinkenberg (Jacobus van Nuijs)	112
Klokspijs	114
Kloostergelofte	—
Kloostergraaf, Kloostervoogd, Kerkvoogd,	115
Kloosters	—
Klopstock (Friedrich Gotlieb)	117
Klub	119
Kluit (Adriaan)	120
Knees	125
Knigge (A. F. F. L. *Vrijheer van*)	—
Knight	126
Knobelsdorf (H. G. W. *vrijheer van*)	126
Knoopen, of Snijpunten	—
Kobalt	—
Koekoek	127
Koepokken	—
Koerland	128
Koerten (Johanna)	—
Koffijboom (De)	129
Kohorten	130
Koken	—
Kokosboom	131
Kolibrietje, of Bloedzuigertje	132
Koloriet	133
Kometen of Staart-sterren	—
Komiek	134
Kompas	136

	Bladz.
Konger-Aal	137
Koningsbergen	138
Koningstein	—
Koningsstoel	139
Konstantinopel	—
Konstantinus (C. Flavius Valerius Aurelius Claudius)	141
Konzenilje, of Kochenilje	143
Koolstof	—
Koolstofzuur	—
Koopvaardij-schip	144
Koorts	—
Koorts (De Gele)	146
Kopal	147
Koper	—
Kopieer-Machine	148
Koppenhage	149
Kopper-Maandag	150
Kopten	151
Koraal	—
Koraal-gewassen	—
Koran	152
Kordeliers	—
Kordon	—
Körner (Theod.)	—
Kos of Koos	153
Kosakken, of Kasakken	—
Kosciusko (Thaddäus)	155
Kosmogonie	157
Kosmographie	158
Kosmologie	—
Kosmopoliet	—
Koster (Laurens Janz.)	—
Kothurnen	159
Kotzebue (Aug. Friedr. Ferdinand von)	160
Koude	163

	Bladz.
Kougar, (De) of Kuguar	165
Kouskous	—
Krain	—
Kramp	—
Kreeft	166
Kreek-Indianen of Muscokies	168
Kreolen	169
Kreta	—
Kretinen	170
Krijgskunde	—
Krijt	172
Krim (De)	173
Kristallen	—
Kritiek	174
Krokodil (De)	—
Kronijk	175
Kruidkunde (Zie: Plantenkunde)	176
Kruidnagelboom (De)	—
Kruiff, (Jan de)	177
Kruiff, (Jan de) de zoon	—
Kruis (Het)	179
Kruistogten	180
Krunitz (Johann Georg)	182
Kuilenburg	—
Kuilenburg (*de Stad*)	—
Kuiper (Jaques)	183
Kultuur	184
Kuma	—
Kunstdrift	—
Kunstkoude	185
Kupros	—
Kuras	186
Kuriaalstijl	—
Kurilische eilanden	—
Kurkboom, kurk-eik	—
Kurksnijkunst	187

	Bladz.
Kwakers	187
Kwarts	189
Kwikzilver	190
Kwintaal	—

L

	Bladz.
L	191
Laar (Peter van)	—
Laboratorium	—
Labrador, of Nieuw-Brittanje	—
Labyrinth	192
Lacedaemon	—
Lachesis	193
Lachrymatorium	—
Lack	—
Lacryma Christi, of Tranenwijn	—
Lactantius	—
Ladanum	—
Lady	194
Laelius (Cajus)	—
Laetare	—
Lagunen	—
Lairesse (G. de)	—
Laïs	195
Lakmoes	—
Lalande (Joseph Jerome le Francois)	196
Lama	199
Lamballe (Maria Theresia van *Savoye*, Louise de Garignan, *Prinses van*)	—
Lamberg, (*Graaf van*)	201
Lambert (J. H.)	202
Lampsacus	203
Lancasters-School-onderwijs	—
Landau	205
Landdagen	205
Landhuishoudkunde	206
Landkaarten	207
Land-meetkunde	208
Landshut	209
Landtong	—
Langendijk (Dirk)	—
Lantaarndrager	211
Lanuvium	—
Laodamia	—
Laokoon	—
Laomedon	212
Laon	—
Lapidar-schrift	213
Lapland	—
Lapper (Jan de)	—
Lares	214
Largo	215
La Roche (Maria Sophie)	—
Last (Een)	—
Lateran of Lateraan (St.)	—
Latijnen	216
Latijnsche Taal	217
Latium	218
Latona	219
Lauchstad	—
Laudon (Gideon Ernst *vrijheer van*)	220
Laura (Zie: Petrarcha)	222
Laurierboom	—
Lausanne	—

	Bladz.
Lausitz of Lausnitz	222
Lauterbunn	224
Lava (Zie: Vuurspuwende Bergen)	—
Lavater (Johann Kaspar)	—
Lavinia, Lavinium	227
Lavoisier (Antoine Laurent)	—
Law (John)	229
Lawinen	230
Lazaroni	231
Lazuursteen	232
Leander (Zie: Hero)	—
Lectisternium	—
Leda	—
Leder-bereiding	233
Ledige ruimte	236
Leeds	—
Leenstelsel, Leenregt	237
Leerdam (*Het voormalig Graafschap*)	242
Leerdam (*de Stad*)	—
Leerdicht	—
Leeuw (De)	243
Leeuwarden	244
Leeuwenhoek (Antonij van)	246
Legende	—
Legeren	247
Legioen	—
Lei	—
Leibnitz (Gottfried Wilhelm *vrijheer van*)	—
Leijden (Stad)	249
Leijden (Lukas van)	250
Leijdsche Flesch	251
Leipzig	—
Lek (De)	252
Lemberg	253
Lelex	—
Lemmer (De)	—

	Bladz.
Lemnos	253
Lemures	254
Lengte (*Geographische*)	—
Lennep (Cornelis van)	256
Lens (Andreas Cornelis)	257
Lente (De)	258
Lento	—
Lentulus	—
Leo X	—
Leo (Leonardo)	259
Leon	260
Leonidas	—
Leopold II (Peter)	261
Lepidus (Marcus Aemilius)	263
Lernaeische slang	—
Lesbos	264
Lescaille (Katharina)	265
Lessing (Joh. Gothold Ephraim)	—
Le Sueur (Eustacius)	266
Lesz (Gottfried)	267
Lethe	268
Letten	—
Lettergieten (Het)	269
Letterkunde	270
Letterschrift	271
Leucippus	272
Leukas of Leukadia	274
Leuktra	—
Leuven	—
Levant (De)	275
Levens-beginsel	—
Levens-behouder	276
Levens vatbaarheid	—
Lever (De)	277
Levrault (Francois Xavier)	—
Libanius	278
Libanon	—
Libatio	—

	Bladz.
Libau	279
Liber	—
Liberales	—
Libertas	—
Licent	—
Licentiaat	—
Licht	—
Licht en Donker	281
Lichtmeter	283
Licinius	284
Licinius (Cajus Valerius)	—
Lictores	—
Liefde-Maaltijden	—
Liefland	—
Lier	285
Lierdicht	—
Lievens (Jan)	286
Liger of Ligeris	287
Ligue	—
Liguria	—
Lijm	—
Lijn	288
Lima	—
Limborgh (Philippus van)	289
Limburg	291
Limoenboom (Zie: Citroenboom)	292
Lindeboom	—
Linguet (Simon, Nicolas Henry)	—
Linie	293
Linie-schepen	—
Linneus (Karel)	—
Linsen-glazen	296
Lint- of Bandworm	297
Linus	298
Linz	—
Liparische Eilanden	—
Lippert (Philip Daniel)	299
Lipsius (Justus)	299
Lissabon	—
Listrius (Gerardus)	300
Litany	—
Lit de Justice	301
Lithographie (Zie: Steendruk)	—
Liturgy	—
Liverpool, of Leverpool	—
Livia Drussilla	302
Livius (Titius, Titus)	303
Livorno	—
Livre Tournois	304
Lobrij (Nicolaas)	—
Locke, (John)	305
Locle	306
Lodewijk XIV	—
Lodewijk *de* XV	309
Lodewijk XVI	311
Lodi	315
Loevenstein	—
Löffler (Josias Friederich Christian)	—
Logarithmen	316
Logica (Zie: Redeneerkunde)	317
Logogryph	—
Loire (De)	—
Lolli (Antonio)	—
Lombardisch, Venetiaansch Koningrijk	318
Lomonossow (Mighailo Waisiliwitsch)	319
Londen	—
Long (De)	321
Longpijp, Luchtpijp	323
Longobarden	324
Longproef	—
Lood	326

Lood.

	Bladz.
Lood-suiker	327
Loodwit	—
Loopgraven	328
Loosjes (Adriaan)	—
Loosjes Adrz. (Petrus)	332
Loosjes Pz. (Adriaan)	334
Loots, Lootsman	337
Lord	—
Loretto	—
Lotus	338
Louis (Antonij)	—
Louis d'or	340
Lousiana	—
Louviers	—
Lubek	—
Luc (Andreas de)	341
Lucanus (Marcus Annaeus)	—
Lucas	342
Lucca	—
Lucht (Zie: Dampkring)	343
Lucht-Blaasbalg	—
Luchtbol	344
Luchtpers	345
Lucht-perspectief	346
Luchtpomp	—
Luchtsteenen	347
Luchtverschijnsels	349
Lucianus	351
Lucifer	—
Lucilius (Cajus)	352
Lucina	—
Luckner (Nicolas)	—
Lucretia	352
Lucretius (Spurius Tricipitnus)	353
Lucretius (Titus Carus)	—
Lucullus (Licinius)	—
Luik (Provincie)	—
Luik (Stad)	356
Luiken (Jan)	358
Luipaard	360
Luneburg	—
Lunel	361
Lunette	—
Lupercus, Lupercalien	—
Lusitania	—
Lustrum	—
Luther (Martinus)	—
Lutschinen	367
Luxemburg	—
Luzac (Elie)	369
Luzac Johan)	373
Lyceum	376
Lykophron	—
Lykurgus	—
Lyon	278
Lyonet (Pieter)	—
Lyra (De)	380
Lyrische Dichtkunst	381
Lysander	—
Lysias	382
Lysimachus	—
Lysippus	384

M

	Bladz.
M	384
Maag (De)	—
Maagdenburg	386
Maagd *van Orleans* Zie: Orleans)	387
Maan (De Godin der)	—

Maan

	Bladz.
Marsen	478
Marsland	—
Marsyas	479
Martel (Karel)	—
Martialis (M. Valerius)	—
Martijn (John)	480
Martijn (Thomas)	—
Martin (*De Heilige*)	481
Martinet (Johannes Florentius)	—
Martinique	483
Masaccio	484
Masaniello	—
Masinissa	485
Masius (Andreas)	486
Maskelyne (Nevil)	—
Masora	—
Massa	487
Massageten	488
Massillon (Jean Baptiste)	—
Mastik	—
Mastodon	489
Matador	490
Materialismus	491
Mathesis (zie: Wiskunde)	—
Matrijs	—
Matrikel	492
Mattheus (Antonius)	—
Mattheus (*de Evangelist*)	—
Maurits *van Nassau* (Graaf)	—
Mausoleum	494
Maximen	—
Maximiliaan (Frans Xaver Joseph)	—
Maximum	495
Mazelen	—
Mazzuchelli (Johann Maria)	496
Mechail (Pierre François André)	—

	Bladz.
Mechanica (zie: Werktuigkunde)	497
Mechelen	—
Medailles (zie: Gedenkp.)	—
Mede, Mee	498
Medea (zie: Argonouten)	—
Medemblik	—
Mediante	499
Mediceische Venus	—
Medien	—
Medina	500
Medina (Stad)	501
Medusa	—
Meekrap	—
Meerman (Johannes)	502
Meerman, (Willem)	504
Meermin	—
Meersch (Abraham Arend van der)	505
Meerschuim	506
Meerval	507
Megaera	508
Megara (met eene lange *a*)	—
Megara (met eene korte *a*)	508
Mei	509
Mein (De)	—
Meiners (Christoph)	—
Meiszen	—
Meiveld (zie: Landdagen)	510
Mekka	—
Meklenburg	511
Mela (Pomponius)	—
Melancholie	—
Melanchton (Philip)	513
Melanderhielm (Daniel)	514
Meleager	516
Melismatisch	—
Melitopolitanen	517
Melk	—

	Bladz.
Melksap (zie: Chijl)	519
Melksuiker	—
Melkweg (De)	—
Melodia	—
Melodica	520
Melodion	—
Melodrama	—
Meloen	—
Melpomene	521
Memel	—
Memmingen	—
Memnon	—
Memphis	522
Menaden	—
Menander	—
Menekrates	—
Menelaus	523
Mengs (Raphael Anton)	—
Menie	524
Meninski (Frans a Mesgnien)	—
Mensch (De)	525
Menschen-eters	527
Menschen-rassen	—
Mensuraal-gezang	529
Mensuur	530
Mentelle (Edme)	—
Mentor of Mentes	531
Mentz of Maintz	—
Menuet	532
Mephitisch	—
Meppel	—
Mercier (Louis Sebastian)	—
Mercurius	534
Merg	—
Mergel	535
Merian (Maria Sibijlla)	536
Meridiaan of Middagcirkel	537
Merinos	—
Merken (Lucretia Wilhelmina van)	538

	Bladz.
Merope	541
Merovingen (Clodoveus)	542
Messala (Val. Corvinus)	—
Msfalina (Valeria)	—
Messenie	543
Messias	—
Messina	544
Messing	—
Mesticen	—
Metalen	—
Metallurgie	546
Metamorphose	—
Methaphora	—
Metaphysica	—
Metastasio (Pietro Antonio Dominico Bonaventura)	—
Metastasis	547
Metellus	—
Meteoren	548
Meteoroskoop	—
Meteren (Emanuel van)	—
Methode	—
Methodisten	549
Methodologie	551
Meton	—
Metonymie	—
Metreten	—
Metrologie	—
Metronome	—
Metropolitaan	—
Metrum	552
Metzu (Gabriel)	—
Mexico (Oud)	—
Mexico (Nieuw)	553
Michaelis (Johann David)	—
Midas	554
Middagcirkel	555
Middaghoogte	—
Middelburg	—
Middel-eeuwen	556

	Bladz
Middellandsche zee	556
Middelrif	—
Middel-stemmen	557
Middel-tinten	—
Middel-zouten	—
Mieren	—
Mieris (Frans van)	559
Migliaro	561
Mignol	—
Mijl	—
Mijlpalen	—
Mikrometer	—
Mikroskoop	562
Milaan	563
Milete	564
Mille Rees	565
Millin (Aubin Louis)	—
Millioen	—
Millot (Claude François Xavier)	—
Milo van *Croton*	566
Milo (een Eiland)	—
Milt (De)	568
Miltiades	569
Milton (John)	570
Mimen	571
Mimiek	—
Mimosa	572
Minden	573
Mineralen	574
Minerale wateren	—
Minerva	575
Minerval	—
Miniatuur-schilderen (Zie: Schilderkunst)	—
Minos	—
Minotaurus	576
Minstrels	—
Minucius Felix	577

	Bladz.
Minuut	577
Miquelets	—
Mirabeau (Honoré Gabriel Victor Riquetti, *Graaf van*)	—
Mirre	581
Miserere	—
Misericordia	582
Missalen	—
Missen	—
Mississippi	—
Mist	583
Mitau	—
Mithridates	—
Mitraillade	585
Mnemosyne	—
Model	—
Modulatie	586
Moedervlekken	—
Moer- of Veengrond	—
Moeraal	587
Moerbezieboom	—
Moesel	588
Mohn (S.)	—
Mokka	—
Mol	—
Mol (De)	—
Moldau (De)	589
Moldavie	—
Moliere (Jean Babtista)	—
Molla, Mallah	590
Mollachorda	—
Moloch	—
Molukken	591
Mom	—
Moment	—
Momus	592
Monaco	—

Mo-

	Bladz.
Monaden	592
Monge (Gasp.)	593
Mongolen	594
Monnier (Pierre Charles le)	—
Monnikkendam	—
Monochorde	597
Monochromen	—
Monodrama (Zie : Melodrama)	—
Monogram	—
Monopolie	598
Monotheismus	—
Monotonie	—
Monradja d'Ohsson	—
Monro (Alexander)	599
Mons (Zie: Bergen)	600
Monseigneur	—
Monsieur	—
Monstrans	—
Montblanc	—
Montenegrijnen	—
Montesquieu (Charles de Secondat)	601
Monte Video	602
Montfaucon (Bernard de)	—
Montfoort	603
Montgolfier (Jaques Etienne)	—
Montmorenci (Philips van)	—
Montmorenci (Floris van)	605
Montpellier	606
Moore (John)	607
Mooren	—
Morabiten	608
Moravie	—
Morea	609
Moreau	610
Moreau (Jean Victor)	—
Morelli (Dom. Jacobo)	613
Morgen (Een)	—
Morgenrood	613
Morgenster (De)	614
Morlachen	—
Morpheus	—
Morus (Samuel Friederich Nathanael)	—
Mosa	615
Mosa of Modius	—
Moschus	—
Mosella	616
Mosheim (Johann Lorenz van)	—
Moskau	—
Moskee	617
Motet	—
Motto	618
Mouradgea d'Ohsson	—
Mouson	619
Mouten	—
Moxa	620
Mozaik- of Muzivischwerk	—
Mozaische, of Joodsche Godsdienst	621
Mozart (Johann Chrysostomus Wolfgang Gottlieb)	625
Mozes	627
Mozes Mendelszoon	629
Mucius Cordus Scaevola	631
Mufti, Groot-Mufti	—
Mug	632
Muggendorf	—
Muhlheim	633
Muiden	—
Muildier	634
Muis	—
Mulatten	637
Mulder (Johannes)	—
Mumien	640
Mummius (Lucius)	642

Mu-

	Bladz.
Munatius Plancus	642
Munchen	—
Municipien	643
Munniks (Wijnoldus)	644
Munster.	646
Munt- en Penningkunde	647
Murat (Joachim)	649
Muratori (L. A.)	652
Murcia	—
Muret	—
Murillos (Bartholomeo Stephano)	653
Murr (Christ. Gottl. von)	654
Murrhinische vazen	—
Musaeus	—
Museum	—
Musiev-Goud	657
Muskaatboom	657
Muskaat-Wijn	658
Muskus	—
Muskus of Bisam Stier	—
Muskus-Dier	659
Musschenbroek (Pieter)	—
Mutina	660
Muzijk (zie: Toonkunst)	—
Mycene	—
Mykale	—
Mylitta	—
Mynychia	661
Myriade	—
Myrmidonen	—
Mysore	—
Mysterien	—
Mythologie (zie: Fabelk.)	664

VERBETERINGEN VOOR HET DERDE DEEL.

Bladz.	*reg.*		*staat:*	*lees:*
20	8	v. o.	*Faste minores,*	*Fasti minores*
26 —	9	v. o. —	waarvan Douairiere wijlen den Heer G. *Baron* WITTEN, H. BURMAN, enz.	— waarvan HENDRIK BURMAN, enz.
27 —	1	v. b. —	MARIA CATHARINA FEITH, gestorven in 1740;	— MARIA CATHARINA FEITH, Douairiere wijlen den heer G. *Baron* WITTEN, gestorv. in 1740;
119 —	18	v. b. —	*Gallilie*	— *Gallië*
— —	16	v. o. —	*come*	— *coma*
225 —	8	v. o. —	Raketten	— Vuurpijlen
309 —	18	v. o. —	*Rhatië*	— *Rhetië*
374 —	12	v. b. —	D. C. F. BAHET	— Dr. C. F. BAHRDT
— —	18	v. b. —	*Harmione*	— *Hermione*
396 —	10	v. o. —	1708	— 1808
526 —	14	v. o. —	*Volare*	— *Solare*
557 —	10	v. o. —	1776	— 1796
593 —	6	v. b. —	*Bambina*	— *Bembina*
594 —	11	v. o. —	72 gr.	— 92 gr.
633 —	5	v. b. —	*Variolie*	— *Variolae*
648 —	16	v. b. —	1809	— 1709.

Bij den uitgever dezes is gedrukt en alom gratis verkrijgbaar *het onderstaande berigt eener uitgave*

VAN EEN NIEUW

FRANSCH NEDERDUITSCH EN NEDERDUITSCH FRANSCH WOORDENBOEK,

waarbij tevens gevoegd is, eene proeve der bewerking van de woorden *Coup*, m. *En*, prep. *Faire*, v. a. *Fort*, e. adj. *Garde*, f. *Haut*, e. adj. *Jeu*, m. *Jouer*, v. n. et a. *Lever*, v. a. *Main*, f. *Parole*, f. *Pied*, m. *Porter*, v. a. *Prendre*, v. a. *Prise*, f. en *Propos*, m.

Er is zeker geen Nederlandsch beminnaar der Fransche taal, — die reeds voorlang, maar thans meer dan ooit, bij alle eenigzins beschaafde lieden algemeen beoefend wordt, en eene reeks van de schoonste werken in allerlei vakken van wetenschap oplevert, — welke niet menigmaal het gebrekkige der beste woordenboeken uit en in die taal heeft opgemerkt en ondervonden, wanneer hij, bij de moeijelijkheid der overbrenging van een of ander woord, kunstterm, phrase enz. zijn woordenboek naslaande, wel het algemeen bekende, maar juist datgene, wat hij zocht, niet ontmoette, en zich dus deerlijk te leur gesteld zag, wanneer hij het eigene van de eene taal in het eigene van de andere overbrengen wilde.

Deze zwarigheid heeft natuurlijk grooter moeten worden, naar mate de vakken van verschillende wetenschappen zich, in de laatste jaren vooral, meer en meer hebben uitgebreid, grondiger zijn behandeld geworden, de Fransche taal inzonderheid vele nieuwe kunsttermen uit de Grieksche heeft overgenomen, en de jongste gebeurtenissen in dat land aanleiding tot het scheppen van een aantal nieuwe, immers in beteekenis nieuwe, woorden gegeven hebben.

Reeds voor eenige jaren deed het besef van dit een en ander het denkbeeld bij den uitgever dezes ontstaan, om, vroeger of later, in dit gebrek, zoo veel menschelijke kracht toelaat, te helpen voorzien. Hij spaarde dus moeite noch kosten, om in beide talen kundige en geoefende mannen over te halen, welken tevens de beste woordenboeken ten dienste stonden, als: WEILAND, *Nederduitsch taalkundig woordenboek*, *Dictionnaire de l'académie française*, BOISTE, DE WAILLY, BLUMENBACH, *Dictionnaire Etymologique des mots français, dérivés du Grec par* MORIN, CATINEAU, LANTSHEER (*dict. des termes de marine*), GÖDICK (*Néogolie*), MOZIN, THIBAUT, enz. ten einde hun, in deze moeijelijke taak, de behulpzame hand te bieden, en hij meent, ook naar het oordeel van vele deskundigen, die proeven van het werk gezien en hunne goedkeuring daar-

aan gegeven hebben, in het beoogde doel bij uitſtek wel te zijn geſlaagd, niet twijfelende, of de proef, die men bij dit berigt vindt, zal ook het geëerd publiek daarvan overtuigen. Thans zoo ver gevorderd zijnde, dat, in April aanſtaande, het eerſte ſtuk van het Fransch-Nederduitsch Woordenboek, van letter A tot L, en, drie maanden daarna, het tweede of laatſte ſtuk, van M tot Z, kan uitgegeven worden, ſlaat de uitgever, (dankbaar aan zijne landgenooten het heilzame van dien maatregel erkennende in de ruime inteekening op het *Algemeen Woordenboek van kunsten en wetenſchappen, voor den beſchaafden ſtand, en ten behoeve des gezelligen levens*, door Gt. Nieuwenhuis, onder medewerking van een aantal vaderlandſche geleerden, verzameld,) denzelfden weg in met het tegenwoordig werk; terwijl de voorwaarden dezer inteekening zullen doen zien, dat men niet minder op het voordeel der inteekenaars gelet heeft, dan op dat des uitgevers, al ware het enkel door de beknoptheid, waarmede men zoo veel in zulk een klein beſtek levert.

Deze zeer eenvoudige voorwaarden van inteekening zijn:

1°. Dat dit nieuwe *Fransch-Nederduitsch* en *Nederduitsch-Fransch-Woordenboek* gedrukt wordt in hetzelfde groot 8°, met dezelfde Collonel letter, als bijgaande proeve, op goed druk-mediaan papier, en zoo volledig immer mogelijk zij, ten einde men er de nieuwe woorden en kunsttermen niet ligt vergeefs in zal zoeken.

2°. Dat er een beknopt aardrijkskundig woordenboek, eene lijst der eigene namen der menſchen, en eene tafel der onregelmatige werkwoorden, bijgevoegd zal worden, zoo dat dit woordenboek voor elk, die zich van hetzelve wil bedienen, als mede voor onderwijzers en leerlingen, van het uitgebreidſte nut zal zijn.

3°. Dat, daar de uitgever, wegens de belangrijkheid des werks, waarvan een ieder gewis overtuigd zal zijn, vooral ook het nut beseffende, dat met zulk een woordenboek in de Zuidelijke Provincien van ons koningrijk kan geſticht worden, op een groot aantal inteekenaren rekent, hij, om de inteekening voor een' ieder gemakkelijk te maken, elk gedrukt vel van 16 bladzijden op ſlechts 2 en een' halven ſtuiver, welke bij de uitgave betaald wordt, aan de inteekenaren, berekenen zal; terwijl de prijs, buiten inteekening, aanmerkelijk hooger zal zijn.

4°. Dat op dit woordenboek tot den 15 April ingeteekend kan worden bij de voornaamste boekverkoopers in het geheele koningrijk, zoo wel in de Noordelijke als Zuidelijke Provincien.

Bij denzelven zijn ook de onderstaande Woordenboeken uitgegeven:

Algemeen Woordenboek van kunsten en wetenschappen voor den beschaafden stand en ten behoeve des gezelligen levens, onder medewerking van een aantal vaderlandsche geleerden bijeenverzameld, door GT. NIEUWENHUIS.

In den algemeenen Konst- en Letterbode, *No.* 42 *en* 43, *vindt men van dit Woordenboek de volgende beoordeeling:*

„ Dat wij de eeuw der Woordenboeken beleven, is eene aanmerking, reeds „ voor lange gemaakt en door velen herhaald, die evenwel, zonder die zooge„ naamde ezelsbruggen, weinig figuur in de wereld zouden gemaakt hebben. Het „ klinkt zeker schoon, dat alle die Lexica over onderwerpen, die het verdienen „ of niet waardig zijn, moesten verbrand worden, om zoo de halfgeleerdheid, „ waarmede zoo menig een pronkt, die slechts Woordenboeken en Tijdschriften „ raadpleegt, met tak en wortel uit te roeijen; doch ook het misbruik dier hulp„ middelen (welker oneindige vermenigvuldiging evenwel nooit kan verdedigd „ worden) kan het gebruik niet verbieden, en, bij de bepaaldheid van 's menschen „ leeftijd, zijn juist de goede Woordenboeken alleen in staat, om den vlugsten „ en schranderstea genie veel tijds te besparen, en zoo hem in staat te stellen „ om zich te bedienen van de kundigheden, door zijne voorgangers bijeenverza„ meld. Welkom was ons dus de loffelijke onderneming van het werk, waarvan „ het eerste deel voor ons ligt, hoogst aangenaam te zien, dat het met een vrij „ talrijker menigte Inteekenaren prijkt, dan men billijker wijze kon verwachten, „ niet uit hoofde van deszelfs aard, maar van deszelfs uitgebreidheid en daaraan „ geëvenredigde kostbaarheid. Om het oogpunt, waaruit dit werk beoordeeld moet „ worden, aan te wijzen, zal het noodig zijn, uit het voorberigt van den heer „ NIEUWENHUIS, deszelfs doel over te nemen."

„ De titel dezes werks" zegt die heer „ wijst reeds deszelfs hoofddoel aan, als bepalende zich, inzonderheid, tot *den beschaafden stand*, *ten behoeve*, *en ter veredeling des gezelligen levens.* Hierdoor onderscheidt zich hetzelve van alle andere zakelijke woordenboeken, die hier te lande of elders zijn uitgekomen. Algemeene *Encyclopedien*, gelijk de Fransche van DIDEROT en D'ALEMBERT, de Engelsche van CHAMBERS, REES en anderen, en de Hoogduitsche van ERSCH en GRUBER, bedoelen eene volledige, alles omvattende, bewerking van alle deelen en bijzondere artikels, die tot het wijd uitgestrekt gebied aller menschelijke kunsten en wetenschappen behooren. Zij zijn dus, uit den aard der zake, zeer groote en kostbare werken, geschreven voor allerlei standen, en over alle voorwerpen van menschelijke kennis en kunst; maar bepalen zich niet opzettelijk tot het door ons opgegeven hoofddoel.

Ons Woordenboek, daarentegen, tracht:

1. Van het geheele gebied aller menschelijke kunsten en wetenschappen – een gebied, uit dorre en vruchtbare streken, uit schadelijk en heilzaam gewas, uit donkere holen, klippen en afgronden zoowel, als uit vrolijke en veilige landdouwen, zamengesteld – slechts die deelen, gronden en voortbrengsels te beschrijven, welker kennis vereischt wordt voor den beschaafden mensch. En

2. Om uit het rijk des lichts, op aarde gesticht, sedert de ontluiking der kunsten en wetenschappen, en uitgebreid tot op onzen leeftijd, die licht- en warmtestralen op te vangen, welke naar de zijde des gezelligen levens gekeerd zijn, en, in de verlichting en veredeling onzer gezellige kringen, weldadig zamenvloeijen als in een brandpunt van volksbeschaving.

3. Bovendien is dit Woordenboek *bepaaldelijk* ingerigt voor *Nederlanders*, waardoor derhalve eene bloote vertaling van het een of ander buitenlandsch werk, b. v. van het *Conversations-Lexicon*, dat, in *Duitschland*, zoo bekend als beroemd, met algemeene goedkeuring ontvangen, en bij de meeste beschaafde huisgezinnen in dagelijksch gebruik is, voor onze landgenooten ongepast en onvolledig zoude geweest zijn: want, schoon wij ons aanvankelijk hadden voorgenomen, eene Nederduitsche vertaling van dit beproefd, uitmuntend werk te leveren, begrepen wij echter spoedig, voorgelicht door onderscheidene beroemde vaderlandsche geleerden, dat het *Conversations-Lexicon*, als zijnde oorspronkelijk voor *Duitschers* geschreven, voor *Nederlanders* te breedvoerig zoude zijn, in hetgeen, wat *Duitschland* betreft, en tevens te onvolledig in alles, wat betrekking heeft

tot

tot de gesteldheid, natuurlijke historie, aardrijkskunde, geschiedenis, koophandel, zeevaart, volksgebruiksn en andere bijzonderheden van ons vaderland, enz."

„ Wij wenschen den onvermoeiden NIEUWENHUIS de noodige gezondheid, lust, „ krachten en ondersteuning, waar hij die noodig hebbe, om dezen waarlijk ko- „ lossalen arbeid zoo te voltooijen, als hij denzelven begonnen heeft, en vertrou- „ wen, dat belangrijkheid van inhoud, gevoegd bij de goede typographische uit- „ voering, welke den uitgever tot eere verstrekt, en hem de aanmoediging, welke „ zijne onderneming aanvankelijk genoot en voortdurend geniet, doet verdienen, „ dit werk onder die Woordenboeken een' onderscheidenden rang zal aanwijzen, „ waarvan men met D'ALEMBERT kan verklaren, dat er de uitbreiding van alge- „ meene kundigheden in de Maatschappij eene vrucht van is."

In den Recensent ook der Recensenten *vindt men in het* 13, 14 *en* 15 *deel, mede eene gunstige beoordeeling; en in het* Algemeen Magazijn van Onderwijs en Opvoeding, 5 *deel, wordt daarvan gezegd:*

„ Met genoegen zagen wij, in het aanzienlijk vervolg der inteekenlijst op dit „ onschatbaar werk, voor dit deel geplaatst, niet alleen de toenemende belang- „ stelling in hetzelve, in het algemeen, maar vooral bij de onderwijzers der jeugd „ in het bijzonder, daar wij ons hierdoor vleijen, door onze aanbeveling der beide „ vorige deelen, mede iets tot het wel gelukken, van dezen waarlijk voortreffelij- „ ken arbeid te hebben bijgedragen. — Met genoegen kunnen wij ook nu, na „ het doorloopen van dit stuk, zeggen, dat het werk zijnen roem volhoudt, en „ zelfs in onderscheidene opzigten, b. v. in het aardrijkskundige, nog vermeerdert. „ Wij herhalen dus onze aanprijzing, bijzonder ook aan de onderwijzers der „ jeugd, voor wie het een wezenlijke schat is, en door de langzame uitgave toch niet „ te kostbaar wordt, en wenschen den verzamelaar en uitgever alle aanmoediging."

J. T. Bergman, handwoordenboek der Grieksche taal, ten dienste der Scholen, 2 deelen, 1822 en 1823.

Frieseman, nieuw Nederduitsch - Latijnsch woordenboek, 2 deelen. Dit woordenboek maakt met dat van *Jungst* een schoon geheel uit, en beide zijn onmisbaar voor de studerende Jeugd.

Jungst, Lexicon Latino-Belgicum ex majori Schelleriano aliisque contractum in usum studiosae juventutis. Met eene voorrede van professor *H. Bosscha.*

Neues deutsch-holländisches und holländisch-deutsches Handwörterbuch, 2 Theile, 3te umgearbeitete und verbesserte Auflage, 1823.

Vosmaer, Apothekers Woordenb., of uitvoerig zamenstel der Apothekerkunst, en daartoe voorbereidende wetenschappen, in eene Alphabetische orde, 1ste deel.

De beoordeeling hiervan in het XV deel van den Recensent ook der Recensenten, *No.* 10, *bladz.* 466, *luidt aldus:*

„ Niet tegenstaande wij voortreffelijke verordeningen, het Apothekers wezen be- „ treffende, in ons vaderland bezitten, en het ook niet aan gelegenheid ontbreekt, „ voor de kweekelingen, om in hun vak onderwijs te bekomen, is het maar al te „ waar, zegt de geleerde schrijver, dat de Apothekersstand, onder ons in de we- „ tenschappelijke beschaving bij dien van naburige landen, verre ten achteren ligt. „ De oorzaak hiervan zocht de schrijver, en dat zeer juist daarin, dat onze artse- „ nijmengers de hulp van vreemde talen missen, en geene genoegzame gelegenheid „ hebben, om hunne wetenschap te onderhouden; dewijl zij een leesboek missen, „ waarin hun weetlust meer bevredigd wordt, dan in een beknopt handboek, dat, „ door meerdere uitvoerigheid, meer aanleiding geeft, tot verder nadenken en on- „ derzoek. Wat wij in onze taal van dien aard hebben, bepaalt zich doorgaans tot „ de scheikunde. Deze overtuiging heeft VOSMAER dan ook aangezet tot het ver- „ vaardigen van een werk, hetwelk zich over den geheelen omvang der Apothe- „ kerkunst en daartoe betrekking hebbende wetenschappen, inzonderheid kruidkunde „ en natuur- en scheikunde zoude uitstrekken. De hoofdafdeelingen, waaronder de „ te behandelende onderwerpen gerangschikt worden, zijn: 1) Grondbeginselen „ der Natuurlijke Historie, voornamelijk der Kruidkunde, maar ook der Dieren en

„ Delfstofkunde; voorts der Natuur- en Scheikunde, der Warenkunde en der Apo-
„ thekerkunst. 2) Verklaring der Kunstspraak en der Kunstwoorden, in die weten-
„ schappen en kunsten gebruikelijk. 3) Beschrijving der Geneesmiddelen, Natuurlijke
„ Historie, Natuur- en Scheikundige beschouwing van dezelve, met toepassing op
„ de Apothekerkunst. 4) Beschrijving der voornaamste Scheikundige en Pharmaceu-
„ tische Werktuigen, door afbeeldingen van de minst bekende opgehelderd.

„ De redenen, die VOSMAER in de Voorrede opgeeft, welke hem bepaald heb-
„ ben bij de bearbeiding van zijn werk, den vorm van een Woordenboek of eene
„ Alphabetische orde, boven eene *Systematische* te kiezen, keurt de Recensent
„ geenszins af; hij vindt in dezelve, integendeel, bij den tegenwoordigen toe-
„ stand der wetenschap, en voor het publiek, voor hetwelk het boek voorname-
„ lijk geschreven wordt, zeer juist gekozen, en zal deze vorm, naar ons oordeel,
„ het meeste nut stichten. Dit zij genoeg om den lezer eenigzins met het plan van
„ het werk bekend te maken.

„ Wat de uitvoering betreft, de Recensent kan niet anders dan er de beste getui-
„ genissen van geven, voor zoo veel als dit deel aangaat, echter geenszins twijfe-
„ lende, dat de geleerde en vlijtige VOSMAER op denzelfden voet voortgaande, niet
„ minder moeite zal besteden, om hetzelve ten einde te brengen, waardoor hij zich
„ zelven roem verwerven, en zich bij zijne landgenooten hoogst verdienstelijk maken
„ zal, door het aanvullen van eene gaping in onze *Pharmaceutische Literatuur*.
„ De Recensent houdt zich overreed, dat vitters mogelijk op den vorm of op de
„ extensie van het werk aanmerkingen zullen kunnen maken; zij zullen waarschijnlijk
„ berispen, dat het eene artikel naar hun oordeel te breedvoerig, terwijl het an-
„ dere te kort is. Maar dit zijn aanmerkingen van geene waarde, en zullen er al-
„ tijd bij werken van dien aard en vorm, ook bij de volkomenste in hunne soort
„ nog kunnen gemaakt worden. Klaarheid, gepaard met juistheid van uitdrukking,
„ en aanhaling van het nieuwste en beste, dat latere ontdekkingen in de Natuur-,
„ Kruid- en Scheikunde opgeleverd hebben, zijn de hoofdtrekken van dit eerste
„ deel; hetwelk de 4 eerste letters van het Alphabeth bevat. Uitlatingen van be-
„ langrijke artikels zijn den Recensent niet voorgekomen, en kunnen gemakkelijk,
„ zoo dezelve zich vinden mogten, in een nader bijvoegsel nog nageleverd wor-
„ den. — Hartelijk wenschen wij, dat het den geleerden schrijver noch aan lust,
„ noch aan gezondheid ontbreken moge, om dit even nuttig als belangrijk werk,
„ hetwelk wij even leerrijk voor Genees- en Heelkundigen als voor Artsenijmengers
„ houden, ten einde te brengen, waartoe de Schrijver en Uitgever de noodige on-
„ dersteuning van het publiek mogen ondervinden."

De Algemeene Konst- en Letterbode *van* 1822, *No.* 38, *drukt zich over* VOSMAER, Apothekers Woordenboek *aldus uit:*

Het doel van den verdienstelijken schrijver van dit Woordenboek is voorzeker algemeen bekend, zoodat wij den aard en den inhoud van het voor ons liggende werk, niet behoeven kenbaar te maken. Wij vergenoegen ons derhalve met te zeggen, dat het eerste deel van dit belangrijke werk volkomen aan onze verwachting voldoet. Reeds kenden wij den schrijver als iemand, die eene zeer eenvoudige, beknopte en duidelijke voordragt bezit, en ook dit Woordenboek levert daarvan een nieuw bewijs op. In het bijzonder meenen wij onder deszelfs goede hoedanigheden te moeten opnoemen, dat van iedere zaak de belangrijkste eigenschappen worden opgenoemd, zonder daarbij om te halen, hetgeen van minder belang is, en dat de schrijver in een tijd, waarin de Scheidkunde zulke veranderingen heeft ondergaan en nog ondergaat, van alle ontdekkingen spreekt, maar ook niet meer opnoemt, dan hetgeen op goede gronden steunt, en alzoo door eene wijze keuze, zich als een natuuronderzoeker, met een zeer goed oordeel begaafd, doet kennen enz. enz.

New Dictionary of the English and Dutch Language, Part I.

Men zie de beoordeeling daarvan in den Letterbode, *No.* 1, *van den* 3 *Januarij dezes jaars, waarin onder anderen gezegd wordt:*

„ Wij bevelen dit Woordenboek der aandacht van allen, die de Engelsche taal
„ beoefenen, of willen aanleeren, met volle ruimte aan, waarop het ook om
„ deszelfs netten druk en goede uitvoering, gepaard met eenen matigen prijs, aan-
„ spraak heeft. Achteraan vindt men nog eene lijst der Engelsche eigen namen en
„ van de Engelsche onregelmatige werkwoorden, die beide bij de leergierigen
„ zullen welkom zijn."